

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**TÜRK ROMANINDA
YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ (1872-1950)**

(DOKTORA TEZİ)

Alkan YILMAZ

BURSA – 2015

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**TÜRK ROMANINDA
YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ(1872-1950)**

(DOKTORA TEZİ)

Alkan YILMAZ

Danışman:

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU

BURSA – 2015

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 710941003
numaralı Alkan Yılmaz'nın
hazırladığı "Türk Romanında Yüceliköprülü Geneliği (1872-1950)"
konulu Doktora (Doktora Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,
24/08 2015 günü 13⁰⁰ - 14³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı
(başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar
verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

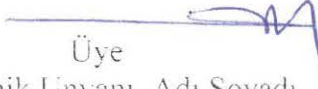
Prof. Dr. Nedir Sınır Uzunlu
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Karaca
Baskent Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Selim Gönül
Balıkesir Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Kelime Erdağ
Uludağ Univ.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Üstüner
Uludağ Üniversitesi

24/08/2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Alkan YILMAZ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı :XII+749
Mezuniyet Tarihi : / / 2015
Tez Danışman(lar)ı :Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu

TÜRK ROMANINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ (1872-1950)

Bu çalışmada; bir toplumun geleceğinde söz sahibi olan yüksek tahsilli gençlerin 1872-1950 yılları arasında yayımlanan Türk romanlarında nasıl ele alındığı incelenmiş, eğitim problemleri ve gençlerin yaşadığı çatışmalar yükseköğrenim düzeyinde işlenmiştir.

Giriş bölümünde tezin konusu ve amacı belirtilmiş, çalışma sürecinde takip edilen yol ve yöntemlerden bahsedilmiştir. Tez beş bölümden oluşmaktadır. Tarihî bilgiler ışığında romanların değerlendirilmesini sağlamak için birinci bölümde yükseköğrenimin Türk eğitim tarihindeki yeri hakkında özet bilgi verilmiştir. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde Tanzimat'tan başlayarak edebî dönemlere göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada amaç; dönemin kültürel yaşamının, sosyal, siyasî ve ekonomik gelişmelerinin gençlerin eğitim hayatına nasıl tesir ettiğini belirlemektir. Her bölüm dört temel başlığa ayrılmıştır. “Yükseköğrenim Öncesi” başlığı altında aile yapılarının gençlerin eğitimi üzerine etkisi; “Yükseköğrenim Dönemi” başlığı ile gençlerin eğitim ve öğretim dönemi; “Gençlerin İdealize Edilen Davranışları” bölümünde yüksek tahsilli gençlerin idealize edilen kişilik yapıları, sosyal ve kültürel tutumları; “Gençlerin Yaşadığı Çatışmalar” bölümünde ise gençlerin maruz kaldığı ekonomik, kültürel, bürokratik, siyasî ve psikolojik çatışmalar ele alınmıştır. Her bölümün alt başlığı genelde aynı sırayı takip etmekle birlikte romanın yazıldığı dönemin özelliklerine göre bazı değişiklikler gösterebilmektedir. Her dönemin romancısı kendi çağının neslini anlatmış ve bu genç nesil vasıtasıyla birtakım idealleri, ideolojileri ve kültürel değerleri yansıtmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Türk Edebiyatı

Türk Romanı

Yükseköğrenim

Gençlik

ABSTRACT

Name and Surname : Alkan YILMAZ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : New Turkish Literature
Degree Awarded : PhD
Page Number : XII+749
Degree Date : / / 2015
Supervisor : Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu

HIGHER EDUCATION YOUTH IN TURKISH NOVEL (1872-1950)

How the higher educated youth, who have a voice in a society's future, is addressed in Turkish Novels published between 1872-1950 is investigated in this study. Education problems and conflicts that the young people have are investigated in higher education level.

The thesis topic and purpose are indicated in the introduction. Also the way and the methods followed are mentioned. The thesis consists of five parts. The importance of high education in Turkish education history is stated in the first part to provide the assessment of novels in the light of historical knowledge. A classification is made according to literary periods beginning with "Tanzimat" in the second, third, fourth and fifth parts. The purpose of this classification is to determine how the cultural life of the time period and social, political, economic progress affect young people's education life. Each part is separated into four basic titles. In "Before Higher Education" title the effect of family structure on young people's education; in "Higher education Period" title young people's education period are addressed. In the third title, "Young People's Idealized Behaviours" high educated young people's idealized personality structure, sociocultural attitudes and behaviours are addressed. Economic, cultural, bureaucratic, political and psychological conflicts that young people were exposed to are addressed in "Conflicts that Young People Have" title. The subtitles of the parts generally follow the same sequence but there can be some changes according to the time period that the novel is written. Each period's novelist talked about his generation, so he reflected a plenty of ideals, ideologies and cultural values by means of this rising generation.

Keywords:

Turkish Literature Turkish Novel Higher Education Youth

ÖNSÖZ

“Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği” adıyla gerçekleştirilen bu incelemede 1872-1950 yılları arasında basılan Türk romanlardaki yüksek tahsilli gençlerin eğitim hayatları ve bu gençlerin hangi yönlerden idealize edildikleri anlatılmıştır. Temsil ettikleri değerler yönüyle, romanlarda nasıl bir prototip ortaya konduğu her zaman ilgimi çekmiştir. Yazarların sözcüsü konumunda olan ve olayları kendi merkezi etrafında toplayan aslı şahısların genelde yüksek tahsilli olması bu konuyu seçmemizde teşvik edici oldu. Danışman hocamın da önerisiyle böyle bir çalışmaya başladım. 1872-1950 yılları arasında basılmış romanları kapsayan bu incelemede roman sayısının bir hayli fazla olması, birtakım güçlükleri de beraberinde getirdi. Uzun bir dönemi içine alan bu incelemede yüksek tahsilli gençlerin anlatıldığı eserleri tespit etmek ve hacimli birçok eserdeki tahsilli kahramanların hayatını onların yükseköğrenimleri çerçevesinde değerlendirmek uzun zaman aldı. Romanlar hakkında yapılmış özgün incelemeler, makaleler ve lisansüstü tezler ise araştırmamızı destekleyen unsurlar oldu. Türk toplumunun düşünce dünyasında derin izler bırakan yazarlarımızın eserlerinden başlayarak birçok popüler romancının eserlerindeki kahramanlara yer verdik. Çalışma kapsamında üç yüze yakın eser taranmış, otuz yedi Türk yazarı tarafından kaleme alınan yüz on altı roman üzerinde inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışma konusu çerçevesinde yararlanılmayan hiçbir kitap veya makalenin ismi “kaynaklar” bölümüne yazılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı sadece romanlardaki genç kahramanların yükseköğrenim dönemlerini anlatmak değil, onların yükseköğrenim öncesini ve sonrasını da bir bütün olarak değerlendirerek yazarların Türk toplumundaki değişimleri genç kahramanları vasıtasıyla nasıl yansıttığını tespit etmek ve idealist kahramanlar vasıtasıyla hangi mesajları iletmek istediklerini ortaya koymaktır. Doktora tezi olarak hazırladığım bu incelemeyi saygıdeğer hocam Prof Dr. Alev Sınar Uğurlu’nun denetimi altında gerçekleştirdim. Disiplinli, sabırlı ve hoşgörülü tavırlarıyla çalışmamın her aşamasında rehberlik eden ve cesaret veren kıymetli hocama şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

No	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMA	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK EĞİTİM TARİHİNDE YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

I. YENİLEŞME ÖNCESİ EĞİTİM.....	6
II. EĞİTİMDE YENİLEŞME DÖNEMİ	12
A. EĞİTİMDE İLK YENİLEŞME HAREKETLERİ VE BATILI ANLAMDA İLK YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ AÇILMASI (1734 – 1839).....	12
1. İlk Askerî Fen Okulu Olan Hendesehanenin Açılması (1734 -1750)	13
2. Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn (Deniz Ordusu Mühendis Okulu - 1775).....	13
3. Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (Kara Ordusu Mühendis Okulu -1795)	13
4. Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Ma'mûre (Askerî Tıp Fakültesi - 1827).....	14
5. Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye (Yüksek Kara Harp Okulu -1834).....	14
6. Mızıkâ-i Hümayûn Mektebi (Müzik Okulu -1834).....	15
7. Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi ve Eğitim Sahasındaki Diğer Gelişmeler.....	15
B. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMDE YENİLEŞME HAREKETLERİ VE YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI (1739 – 1876)	17
1. Tanzimat Dönemi Eğitiminde İdarî Teşkilatlanma	18
2. Dârümuallimîn-i Rüşdî (Erkek Öğretmen Okulu - 1848)	20
3. Dârümuallimîn-i Sıbyan (İlköğretim Öğretmen Okulu -1868)	21
4. Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu- 1870)	21
5. Menşe-i Muallim (Askerî Öğretmen Okulu- 1875).....	22

6. Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bilgiler Fakültesi -1859)	22
7. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye (Tıp Fakültesi - 1867).....	23
8. Orman ve Maden Mühendislikleri (1857-1874).....	23
9. Dârülfünûn (Batılı Tarzda İlk Üniversite -1870).....	23
10. Tanzimat Döneminde Açılan Azınlık ve Yabancı Okulları	24
C. MUTLAKİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI	26
1. Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin Tekrar Açılması (1900).....	27
2. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (Hukuk Fakültesi – 1880)	28
3. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne (Siyasal Bilgiler Fakültesi).....	28
4. Hendese-i Mülkiyye Mektebi (Mühendislik Fakültesi – 1884)	28
5. Mülkiye Baytar Mektebi (Veterinerlik Fakültesi-1889).....	28
6. Yüksek Askerî Okullar	29
7. Dârümuallimîn ve Dârümuallimâtlar (Eğitim Fakülteleri)	29
8. Meslekî ve Teknik Okullar	30
9. Azınlık ve Yabancı Okulları.....	30
D. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI	31
1. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dârülfünûndaki Gelişmeler.....	32
2. İnas Dârülfünûnu (Kız Yükseköğretim Okulu-1915).....	33
3. Meşrutiyet Dönemi'nde Özel Öğretim, Azınlık ve Yabancı Okullar.....	33
4. Dârümuallimîn ve Dârümuallimâtlar	33
E. CUMHURİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI.....	36
1. İstanbul Üniversitesinin Kurulması	37
2. Ankara ve Diğer İllerde Üniversitelerin Açılması.....	38
3. Üniversitelerle İlgili Yeni Düzenlemeler	38
4. Meslekî ve Teknik Eğitimde Gelişmeler	39
5. Özel Öğretim, Azınlık ve Yabancı Okullar	40
6. Cumhuriyet Dönemi'nde Öğretmen Yetiştirme Politikası	41
7. Köy Enstitüleri.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. TANZİMAT DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ	45
II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ	48
A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ.....	49

1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler	49
2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler.....	55
3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler	60
4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler.....	66
B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM	68
1. Okullarda Eğitim	68
2. Özel Derslerle Eğitim	71
III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ	76
A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ	76
B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ	86
IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI.....	108
A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER	108
B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER.....	115
1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet, İyilikseverlik ve Millî Şuur.....	115
2. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat	120
3. Yabancı Dil ve Türkçe.....	124
4. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik	127
5. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları	148
V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR	152
A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR.....	153
1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar	153
2. İmkân-ımkânsızlık Çatışması	158
3. Aşk ve Evlilik Nedeniyle Yaşanan Çatışmalar.....	160
4. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar	162
B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR.....	166
C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR.....	167
VI. YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI.....	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT-I CEDÎDE YAZARLARININ

ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. EDEBİYAT-I CEDÎDE DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ	177
II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ	178
A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ.....	178
1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler	179

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler.....	183
3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler.....	184
4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler.....	185
B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM.....	186
1. Okullarda Eğitim.....	186
2. Özel Derslerle Eğitim.....	189
III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ.....	192
A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	192
B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	208
IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI.....	219
A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER.....	220
B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER.....	229
1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Millî Şuur.....	229
2. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat.....	234
3. Türkçe ve Yabancı Dil.....	241
4. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik.....	243
5. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları.....	257
V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR.....	265
A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR.....	265
1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar.....	265
2. İmkân-ımkânsızlık çatışması.....	266
3. Hayal ve Hakikat Çatışması.....	269
4. Edebî Sahada Yaşanan Çatışmalar.....	271
5. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar.....	272
B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR.....	275
C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR.....	278
VI. YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI.....	284

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİ

YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....	290
II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ.....	292
A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ.....	292
1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler.....	292

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler.....	296
3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler.....	297
4. İlgisiz, Sevgisiz, Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler.....	305
B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM.....	308
1. Okullarda Eğitim.....	308
2. Özel Derslerle Eğitim.....	312
III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ.....	313
A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	313
B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	339
IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI.....	360
A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER.....	360
B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER.....	373
1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Millî Şuur.....	373
2. İdeolojik Yapılar, İhtilalci Gençlik ve Türkçülük.....	380
3. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat.....	384
4. Yabancı Dil ve Türkçe.....	391
5. Dinî Unsurlar.....	394
6. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik.....	398
7. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları.....	424
V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR.....	433
A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR.....	433
1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar.....	433
2. Gençlerin Çalışma Arkadaşlarıyla Yaşadığı Çatışmalar.....	437
3. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar.....	440
B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR.....	443
C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR.....	450
VI. YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI.....	456

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950) YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. CUMHURİYET DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....	467
II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ.....	468
A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ.....	468
1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler.....	468

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler.....	478
3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler.....	485
4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler.....	497
B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM.....	501
1. Okullarda Eğitim.....	501
2. Özel Derslerle Eğitim.....	507
III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ.....	507
A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	507
B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ.....	559
IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI.....	585
A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER.....	585
B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER.....	609
1. İdeolojik Yapılar, İhtilalci Gençlik ve Türkçülük.....	609
2. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Tarih Şuuru.....	618
3. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat.....	623
4. Türkçe ve Yabancı Dil.....	630
5. Dinî Unsurlar.....	633
6. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik.....	639
7. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları.....	668
V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR.....	677
A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR.....	677
1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar.....	677
2. Gençlerin İş Çevresiyle Yaşadığı Çatışmalar.....	684
3. Medrese ve Aydın Çevresiyle Yaşanan Çatışmalar.....	686
4. Eşraf, Çıkarıcı Çevre ve Yabancılarla Yaşanan Çatışmalar.....	688
5. Ahlakî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar.....	696
B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR.....	699
C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR.....	703
SONUÇ.....	722
KAYNAKLAR.....	739
ÖZGEÇMİŞ.....	749

KISALTMA

Bibliyografik Bilgi

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
b.	Baskı
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
a.y.	Aynı yer
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
ty.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Batı'nın ünlü felsefecilerinden biri olan İmmanuel Kant, "*İnsan eğitilmesi gereken bir varlıktır*"¹ der; disiplin, kültür ve ahlâkı modern insanın en önemli vasıfları sayar. Feodal Batı'da Orta Çağ zihniyetini yıkmak ve insanı bir "fert" olarak yüceltmek için felsefeciler, sosyologlar ve edebiyatçılar beş asırlık bir mücadele verirler. Aynı devirlerde Osmanlı Devleti'nde Batı'da olduğu gibi bir Feodalizm yoktur ve bir "aydınlanma hareketi" görülmez ancak Osmanlı Devleti'nde de on sekizinci yüzyıldan itibaren bu yönde kırıldanmalar başlar. Avrupa'dan her yönüyle geri kalındığını fark eden Osmanlı aydınları, özellikle de edebiyatçılar, toplumu eğitime ve aydınlatma vazifesini üstlenirler. Bu vazife Cumhuriyet Dönemi de dâhil olmak üzere uzun yıllar devam eder. Bir edebî tür olan roman, topluma ulaşmak isteyen yazarlar için önemli bir vasıta olur. Edebiyatın amacı elbette diğer öğretici metinler gibi toplumu doğrudan bilgilendirmek değildir. "*Edebiyatın yararlılığı-ciddiliği, öğreticiliği de zevk veren bir ciddilik, bir algı ciddiliğidir.*"² Ancak edebiyat bir ölçüde "hayatı" temsil eder ve hayat ise sosyal bir olgudur. Yazarın kendisi toplumun bir üyesidir ve toplum yazarı etkilediği gibi yazar da toplumu etkiler.³ Yazarlar karşılıklı meydana gelen bu etkileşimi eserlerinde ortaya koydukları karakter ve tipler vasıtasıyla edebiyat sahasına yansıtmışlardır. Biz de bu çalışmada farklı edebî dönemlerde yükseköğrenim gençliğinin Türk romanına nasıl yansıtıldığını araştırdık. Böylece yazarların yüksek tahsilli gençleri hangi yönlerden idealize ettiklerini veya bu idealize edilen gençler aracılığıyla topluma hangi mesajları verdiklerini tespit etmeye çalıştık. Bu tespit sürecinde gençlerin yaşadıkları olayları kısaca özetleyerek gençler aracılığıyla verilmek istenen iletilerin anlaşılmasını kolaylaştırmak istedik. Ayrıca, Türk romanları üzerine yapılmış araştırmalardan da faydalanarak romanlardaki yükseköğrenimli kahramanlar ile yazarların biyografileri arasındaki benzerliklere dipnotlarda temas ettik.

¹ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Phoenix Yay. Ankara, 2012, s. 231.

² Rene Wellek Austin Varren, *Edebiyat Teorisi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s. 17.

³ Rene Wellek, *a.g.e.*, 74-81

“Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği” adıyla yapılan bu çalışmada eğitimin uzmanlık alanını oluşturan yükseköğrenim dönemi araştırmının sınırlarını belirlemektedir.⁴ Türk romanında eğitim ve öğretim problemleriyle ilgili olarak daha öncesinde birkaç araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar doğrudan yükseköğretim gençliğiyle ilgili değildir, çoğunlukla birkaç yazarın eseriyle ve daha kısa dönemlerle sınırlıdır.⁵ Geniş bir dönemi kapsayan bu çalışmada özellikle eğitimin yükseköğrenim basamağı üzerinde durduk. Yurt içinde veya yurt dışında tahsillerini tamamlayan gençlerin yükseköğrenim öncesini ve sonrasını çalışmamıza dâhil ederek daha geniş bir değerlendirme yapmaya gayret gösterdik. Her bölümün sonuna konulan tablodan da anlaşılacağı gibi roman seçimi yapılırken meslek sahibi bütün kahramanları değil, bir yükseköğretim kurumunda eğitim gören veya mezun olduğu yükseköğretim kurumu belirtilen gençlerin anlatıldığı eserleri dikkate aldık. Teze başlık olarak “yükseköğrenim” kavramının seçilmiş olması ise inceleme yapılan devrin (1872-1950) siyasî ve sosyal şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu devrin eğitim tarihine göz atıldığında görülecektir ki Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’de Avrupaî anlamda modern üniversitelerin yaygınlaşması 1933 reformundan sonra gerçekleşmektedir. Avrupa’da “üniversite” teriminin karşılığı olan “*kamuya açık olmayan bilgi ve spekülasyonların öğretilmesi ve öğrenilmesi amacıyla bir araya gelen hoca ve öğrencilerin teşkil ettiği korporasyonlara verilen ad*”⁶ anlamında bir üniversite olgusunun Tanzimat’tan itibaren başladığını söylemek mümkün değildir. Bu yüzden araştırmamız için; “*üniversite, akademi ve yüksek okullarda verilen bilgileri öğrenme işi, yüksek tahsil*”⁷ anlamına gelen “yükseköğrenim” kavramı daha uygun görülmüştür. Böylece yüksek okullar ve dönemine göre yüksek okul sayılabilecek kurumlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Ancak şunu da

⁴ 1950 yılından sonra ülkenin siyasî ve sosyal konjonktürü çok partili hayata geçişle birlikte tamamen değişmiştir. Bu tarihten sonrasında Türkiye’de üniversite gençliği bakımından daha hareketli bir dönem başlar. Ülkedeki karışıklık ve üniversite olayları üst üste gelen askerî darbelerle neticelendirilir. 1950 sonrasında ayrıca bir analizi yapılması gerektiğini düşündüğümüz için çalışmayı bu tarihle sınırlandırdık.

⁵ Türk romanında eğitim-öğretim konusuyla ilgili birkaç inceleme, yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Cahit Kavcar’ın *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim* (Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974) adlı incelemesi, Seda Gül Kartal’ın *Türk Romanında Eğitim-Öğretim Görmüş Kahramanlar 1870- 1908*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013) adlı doktora tezi, Selahattin Çiçti’nin *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişmedeki Roller 1881-1950* (Akademi Tizit Yayınları, İstanbul, 2013) adlı araştırması ve Peyami Safa, Refik Halit, Reşat Nuri, Halide Edib gibi bazı yazarlarımızın romanlarıyla ilgili münferit eğitim çalışmaları bulunmaktadır.

⁶ Erdinç Yazıcı ve diğerleri, *Türk Üniversite Gençlik Araştırması*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, 2003, s.20.

⁷ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2.b., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 3453.

belirtmek gerekir ki özellikle Tanzimat, Edebiyat-ı Cedîde ve Meşrutiyet Dönemi'nde siyasî, sosyal ve ekonomik çalkantılar nedeniyle tanımlanması ve bütün yönleriyle ortaya konulması en zor olan eğitim basamağı yükseköğrenimdir. Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* adlı çalışmasında eğitim tarihçilerinin bu konudaki farklı görüşlerine temas eder. Taner Timur'a göre Mekteb-i Mülkiyye ve Galatasaray Sultanîsi gibi okullar açıldığı dönemin şartlarına göre değerlendirilmelidir. Mekteb-i Mülkiyye yüksek dereceli memur yetiştiren bir yüksek okul hüviyetindedir. "Avrupa'nın en büyük mektepleri derecesinde" bir okul olma iddiası taşıyan Galatasaray Sultanîsi ise müfredatına bakıldığında basit bir idadî seviyesinde görülemez.⁸ Bazı araştırmacılar⁹ Mekteb-i Mülkiyyeyi ortaöğretim düzeyinde bir okul olarak kabul ederken Faik Reşit Unat¹⁰ ve Osman Ergin¹¹ bu kurumu ilk sivil yüksek okul olarak görür. Yine Orman ve Maden Mektebi, mühendislik, mimarlık ve ticaret okulları Faik Reşit Unat'ın incelemesinde meslekî ve teknik öğretim okulları başlığıyla ele alınmıştır.¹² 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde "*Mekâtib-i Âliye; Dârümuallimîn ve Dârümuallimât ve Dârülfünûn ile fûnûn ve sanayi-i muhtelif mektepleridir*" denilir.¹³ Bu çalışmanın birinci bölümünde de belirtildiği gibi yabancı ve azınlık mektepleri de dâhil olmak üzere bazı okulların ortaöğretim seviyesindeki müfredatı daha sonraki dönemlerde nizamnamelerle yüksek okul seviyesine çıkarılmıştır. Türk eğitim tarihi ile ilgili bütün bu görüş ve bilgilerin genişliğinden dolayı biz de "yükseköğrenim" kavramını kapsamlı bir şekilde ele almayı uygun gördük. Tanzimat yazarlarının romanlarında rüştiye eğitimini tamamlayan veya özel derslerle yetişen gençlerden de bahsederek bu dönemin genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

Bir yükseköğrenim kurumuna devam eden gençler genelde "asıl gençlik dönemi (15-21) ile "uzamış gençlik dönemini (21-25)" içine alan yaş sınırlarında yüksek tahsil hayatlarını sürdürürler. Ancak gençlik döneminin yaş sınırlamalarıyla ilgili bir hayli farklı görüşler yer almaktadır ve toplumdan topluma gençlik yaşı ile ilgili tespitler değişmektedir.¹⁴ Türk romanlarına baktığımızda evlilikten sonra veya ileri yaşlarda yurt

⁸ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, 1.b.,İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 84-104.

⁹ Taner Timur, A. Ubucini gibi Fransız gözlemcilerin Mekteb-i Mülkiyyeyi bir ortaöğretim kurumu olarak gördüğünü de belirtir. (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 87)

¹⁰ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 70-71.

¹¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 604.

¹² Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, ss. 77-95.

¹³ Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁴ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 12. b., Özgür Yay., İstanbul, 2004, s. 13.

dışına tahsile giden kahramanlara da rastlamaktayız. Çoğu romanda gençlerin hangi yaşta yükseköğrenim gördükleri belirtilmemiştir. Bu yüzden roman incelemeleri yapılırken kesin bir yaş sınırlamasına gitmedik ancak “genç” kahramanların tahsil hayatını anlatmaya özen gösterdik. Bazı romanlarda gençlerin sadece yükseköğrenim yılları anlatılmaktadır ve zaman dilimi üç beş yıllı sınırlıdır. Bazı romanlarda ise yükseköğrenim gören kahramanların çocukluğundan başlanıp uzun bir hayat dönemi anlatılmaktadır. Böyle eserlerde karakterlerin yükseköğrenim yılları üzerinde durulmuştur.

Bir gencin eğitimini; aile, çevre, devrin sosyal ve siyasî şartları gibi birçok faktör etkiler. Bu yüzden yüksek tahsil gören gençlerin hayatını; “Yükseköğrenim Öncesi”, “Yükseköğrenim Dönemi”, “Gençlerin İdealize Edilen Davranışları” ve “Gençlerin Yaşadığı Çatışmalar” olmak üzere geniş bir zaman dilimini kapsayan dört başlık altında ele aldık. “Yükseköğrenim Öncesi” başlığında gençlerin ne tür aile yapılarından geldiğini ve bu aile yapılarının gençlerin üzerinde ne gibi tesirler bıraktığını tespit etmeye çalıştık. Ayrıca yükseköğrenim öncesinde gençlerin ilk ve orta eğitim düzeyinde hangi okullarda nasıl eğitim aldıklarını da bu başlık altında belirttik. “Yükseköğrenim Dönemi”ni ise gençlerin eğitim şartlarını daha iyi yansıtabilmek için “Yurt İçinde Yükseköğrenim Gençliği ve Yurt Dışında Yükseköğrenim Gençliği” olmak üzere iki alt başlığa ayırdık. “Gençlerin İdealize Edilen Davranışları” kısmında yükseköğrenim olgusunun gençlerin yüksek tahsilden sonraki hayatına kişilik, ideoloji, kültür, sanat, edebiyat, sosyal ilişkiler, dil, din ve modernleşme unsurları bakımından nasıl yansıdığını tespit etmeye çalıştık. Gençlerin yaşadığı çatışmaları ise “Sosyoekonomik-Sosyokültürel”, “Bürokratik” ve “Psikolojik Çatışmalar” başlıkları altında topladık. İki yüzün üzerinde genç karakterin hayatından bahsederken amacımız teker teker şahıs kadrosunun psikolojik tahlillerine girmek değildir. Bu ayrıca bir uzamlık çalışması ister. Biz, genç kahramanların belli başlı şahıs özellikleri üzerinde durduk. Üst başlıklarda dönemsel özellikler daha önemli iken alt başlıklarda tematik bir sınıflandırma yapmayı uygun gördük. Aynı başlık altında anlattığımız romanları büyük ölçüde kronolojik sıraya göre dizdik ancak konu bağlantısına göre birkaç romanı ileriye ya da geriye aldığımız oldu. Devrin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarıyla gençlerin yükseköğrenim hayatları arasında daha iyi bir bağlantı kurabilmek maksadıyla bu incelemeyi edebî dönemlere göre bölümlere ayırdık. Hüseyin Rahmi, Halide Edib ve Reşat Nuri gibi yazarlarımız uzun bir dönem eserlerini yayımlamaya devam ettiği için bu yazarlarımızın romanlarının ilk basım tarihi hangi döneme denk gelmişse eserleri o döneme dâhil ettik.

Bu çalışmada, incelenen romanların ilk baskılarının kullanılmasına itina gösterdik. İlk baskısına ulaşamayan eserlerin ise orijinal metinli baskılarından veya tam metin olarak hazırlanan akademik çalışmalardan yararlandık. Gençlerin eğitim hayatları ve kişilik özellikleri ele alınırken Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, Önder Göçgün'ün *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Zeynep Kerman'ın *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, İnci Enginün'ün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Cahit Kavcar'ın, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Niyazi Akı'nın *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, Osman Gündüz'ün *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema* adlı eserlerinden yöntem ve bilgi itibarıyla istifade ettik. Uludağ Üniversitesinin kütüphanesinden, Bursa El Yazmaları Kütüphanesinden, Milli Kütüphane ve sahaflardan ulaştığımız kitaplarla çalışmayı tamamladık. Geniş bir devri ele aldığımız bu incelemede, yükseköğrenim başta olmak üzere ortaöğrenim, ilköğrenim ve özel ders konularına da temas ettiğimiz için hacimli bir eğitim çalışmasının ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Romanlar üzerine yapılacak eğitim çalışmalarında bu çalışmamızın rehberlik edeceğini düşünüyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK EĞİTİM TARİHİNDE YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

I. YENİLEŞME ÖNCESİ EĞİTİM

Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeden önceki eğitim aşamasında, toplum töreleri önemli rol oynamaktadır.¹ İslâmiyet öncesi eğitim anlayışında alp tipinin yetiştirilmesi ön plana çıkar. Alp tipinin nasıl yetiştiği ve nasıl bir sosyal hayatın mensubu olduğu bu dönemin töresel eğitim anlayışını ortaya koymaktadır. Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan, at sürülerini güder, at biner ve av avlar. Dede Korkut kahramanları da sürü beslerler, av avlarlar, at binerler, çadırlarda yaşarlar.² Yaşamın üç temel fonksiyonunu oluşturan sürü, av ve akın, ideal tipin nasıl yetiştirileceğini belirler. Küçük yaşlardan itibaren at sırtında başlayan akıncı eğitimi gençlik yıllarında kuvvet ve cesaret bulur. Çocuk, toplumda hak ettiği yeri kendi çabasıyla kazanmadan isim alamaz. İslâmiyet öncesi üç büyük Türk devleti olan Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar savaş eğitimine büyük önem verirler. Göçebe bir hayat sürdürüldüğü için savaçılık, yöneticilik, bazı el sanatları ve dinî inançlar eğitimi şekillendiren unsurlardır. Usta-çırak ilişkisine göre geliştirilen beceriler sayesinde altın ve demir başarıyla işlenir. Dinî eğitimde şaman ya da kam gibi liderler etkilidir. Aile eğitiminde babanın terbiyesi ve otoritesi her zaman önemlidir. Nitekim çok eski bir atasözü “Er oğlu yoklukta kalmaz” der.³ Orhun anıtlarının Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Anıtlar âdeta siyaset ve tarih derslerinin verildiği bir okul gibidir. Uygurlar zamanında yerleşik hayata geçiş, Türk toplumunun bilgi düzeyinin artmasında etkili olmuştur. Uygurlar

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S.2007*, 11.b., Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s.5.(Türk eğitim tarihi ile ilgili bilgiler genel hatlarıyla bu kitaptan özetlenmiştir.)

² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine araştırmalar I*, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s.13.

³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3.b., Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay, İstanbul, 1988, s. 445.

kültür düzeylerini yükselttikleri için yüzyıllarca çeşitli Türk ve yabancı devletlerin saraylarında görev yapacak kâtip, bürokrat, danışman, tercüman, öğretmen gibi kültür elçilerini yetiştirirler.

Batılı anlamda yeni yükseköğrenim kurumları on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren açılmaya başlar. Bu yüzyıldan önceki yüksek tahsil kurumları ise medreselerdir. İslâmiyet’i kabul etmeleri Türklerin eğitim hayatında bir dönüm noktasıdır. İlk kez, medrese denen, planlı, düzenli, güçlü bir örgün eğitim-öğretim kurumu ortaya çıkar. Onuncu yüzyıldan sonra açılan medreseler, o günün şartlarında bilim adamı ve siyasetçi yetiştirmede örgün eğitim vazifesi görürler. Medreseler kısa sürede her tarafa yayılır ve bu kurumlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluncaya kadar devam eder. İlk medreselerin Taşkent, Balasagun, Kaşgar gibi Orta Asya İslâm kentlerinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Karahanlı hükümdarlarının bilime önem vermeleri astronomi, tıp, felsefe ve matematik alanında çağ atlatacak gelişmelere vesile olmuştur. İlk medreselerin kuruluş amaçları arasında, yeni Müslüman olan Türk boylarının inançlarını pekiştirme, Hanefî inancının korunması ve yaygınlaştırılması önemli bir hedefdir. Eflatun ve Aristo ilk eğitimi bütün çocuklar için zorunlu, bilim ve sanatla uğraşmayı hür vatandaşların küçük bir kısmı için uygun görür. İbni Sina her çocuğun kendi zevk ve yeteneğine göre ilim öğrenmesini ister.⁴ Balasagunlu Yusuf’un, *Kutadgu Bilig* adlı kitabı bir siyaset veya hukuk kitabı olarak kabul edilir. Balasagunlu Yusuf’a göre devlet adamı akıllı, zeki, dürüst, güvenilir ve temiz ahlâka sahip olmalıdır. Bu görüş, Osmanlı’da siyaset adamı yetiştiren ve bugünkü siyasal fakültelerinin işlevlerini yerine getiren Enderun Mektebinin temel felsefesini oluşturur.

Selçuklu hükümdarları Melikşah’ın veziri Nizamülmülk ve Alparslan medrese eğitiminin yaygınlaşmasında emeği geçmiş hatırı sayılır devlet adamlarındandır. İlk Selçuklu medresesi 1040 yılında Nişabur’da Tuğrul Bey tarafından açılır. 1067’den sonra ise Bağdat’ta Nizamiye Medreseleri açılmıştır. Bağdat Nizamiye Medreseleri, bu dönemin yükseköğretim kurumlarıdır. Yükseköğretim niteliği gösteren medreselerde eğitim ortalama beş yıl kadar sürer. Genişleyen devlet yönetimi için memur yetiştirme, İslâmiyet’i yeni benimsemiş Oğuz topluluklarının inançlarını pekiştirme, din adamı yetiştirme, yeni ele geçen ülkelerin manen fethini sağlamak için gerekli insan gücünü sağlama, yoksul ve yetenekli öğrencileri okutup topluma kazandırma, bilginleri bir görev ve maaşla medreselere

⁴ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.29.

bağlayıp denetim altında tutma medreselerin başlıca açılma amaçlarıdır. Nizamiye medreseleri, din hukuk ve dil öğretimi gerçekleştiren kurumlardır. Tıp dersleri hastanelerde yapılır. Medreselerde ilk başlarda Felsefe ve Mantık dersleri okutulsa da Gazali gibi akıldan ziyade kalbin hâkimiyetine inanan müderrisler vasıtasıyla Felsefe derslerinin yerini Kelâm dersi almıştır. Ayrıca Hesap, Hendese, Nücûm, gibi fen bilimlerine dayalı dersler de okutulmuştur. Müderrisler tarafından her yaşta öğrenciler burslu olarak medreselere kabul edilir. Her medresenin başında bugünkü rektör ya da müdürün görevini yapan, bizzat padişah veya vezir tarafından atanan müderrisler bulunur. Zamanla Nizamiye Medreseleri siyasal otoritenin emrinde, onun ideolojisini üreten kurumlar haline gelir. Ders programları ve kitapları devlet tarafından seçilir. Ulema bu durumda devlet kontrolü altına girer. Osmanlı Devleti böyle bir geleneğin devamında yeni medreseler açmıştır. Hatta Batı Avrupa üniversitelerinin de Nizamiye Medreselerinden ilham aldığı bilinir.⁵Anadolu’da ilk kurulan eğitim kurumları Danişmendi Medreseleridir. İlk Tıp medresesi de Danişmendliler tarafından Niksar’da kurulmuştur.

Karahanlıların ve Selçukluların hüküm sürdüğü, on ve on üçüncü yüzyıllar arasında İslâm dünyası ve Türkler, ilim ve sanatta en parlak devrini yaşarken Avrupa’da bir kargaşa dönemi hâkimdir. Avrupalı bilim adamları, medreselerde okutulan bilimsel ve felsefi eserleri Latinceye çevirirler. Orta Çağ’ın ikinci yarısından itibaren kendi ülkelerinde medrese modeline uygun üniversite denilen yüksek öğretim kurumları açarlar. Bologna (İtalya,1119), Paris (Fransa, 1200), Oxford ve Cambridge (İngiltere, 1249), Viyana (Avusturya, 1365), Köln(1388) gibi üniversitelerin çoğunluğu kilise okullarından teşekkül etmiştir.⁶ Bu devirde Avrupa üniversiteleri bugünkü anlamıyla henüz “İlimler Birliği” değildir. Hocalar ile öğrencilerin birliği söz konusudur. Bir usta-çırak ilişkisine göre eğitim devam eder. Hukuk, Teoloji, Tıp, Sanat gibi bölümlerden oluşur. Teoloji ve Hukuk Fakültelerinde papaların emirleri doğrultusunda kanunlar öğretilir. Profesörler başlangıçta din adamıdır. Derslerde en çok takrir ve tartışma metodu uygulanır. Tıp Fakültesinde ise tabiat bilimlerinde çok ileri seviyede olan Türk-İslâm filozoflarının teorileri öğretilir.⁷ Ortaçağ üniversitelerinde

⁵ Tarık Tolga Gümüş, “Ortaçağ’dan Erken Modern Döneme Batı Avrupa’da Eğitim Tarihi, *Mersin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, Haziran 2010, s. 29.

⁶ Avrupa’daki üniversiteler tarihi devirlere göre farklı ve çelişkili birer kurum olarak ortaya çıkarlar. Feodal, kapital ve ideal formlara göre üniversiteler açılmıştır. On ikinci ve on üçüncü yüzyıl Avrupa üniversiteleri feodal forma göre açılırken M. Weber Amerika’da açılan üniversitelerin kapitalist bir zihniyete hizmet ettiğini söyler. (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, ss. 20-21.)

⁷ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Phoenix Yay. Ankara, 2012, ss, 89-91.

öğretim anlayışı “Skolastik” felsefeye dayanır. Üniversiteler zamanla millet olma ve Avrupalı olma bilincini geliştirir. Ancak on ikinci yüzyılda üniversiteler tesis edilirken Papa III. Innocent, Engizisyon Mahkemelerini kurar. Mahkemeler kilisenin gösterdiği inanç çizgisinden sapan bilim adamları ve düşünürleri işkence ile sindirir.

Kanunî döneminde (1520-1566) Asya, Avrupa ve Afrika’ya yayılan Osmanlılar, dünyanın en büyük, en uygar ve en güçlü devleti olur. Bu büyük uygarlığın inşasında örgün eğitim kurumu medreselerdir. Osmanlı Dönemi’ne medrese dönemi de denilebilir. Osmanlı’nın son dönemine kadar ilkokul üstü eğitim kurumlarına sadece erkekler girebilmiştir. Medreselerde dinî ilimler ön plandadır. Eğitim ücretsizdir. Osmanlı’nın ilk sultanları, birçok Türk ve İslâm ülkesinden Osmanlı ülkesine bilgili ve erdemli bilim adamlarını getirtmek için gayret sarf ederler. İlk Osmanlı medresesini Orhan Gazi 1330’da İznik’te yaptırmıştır. Bu medreseden sonra Bursa’da birçok medrese açılır. Kayserili Dâvud, Fahrettin Acemî, Alâettin Tûsî ilk Osmanlı müderrisleridir. Mevlâna⁸ Şemsettin Fenarî ve Molla Gürânî gibi bilim adamları sayesinde Osmanlı Devleti, devrin ileri bir bilim merkezi hâline gelmiş ve bilim adamına saygı artmıştır.⁹ Molla Gürânî, bayramlardan başka padişahı ziyarete lüzum görmez ve vezirlere adlarıyla seslenir. Bu büyük bilgin sarayda en yüksek bir şahsiyet olarak muamele görür.¹⁰

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’un fethinden sonra sekiz kiliseyi medreseye çevirmiş, eklemelerle birlikte (1463-1470) meşhur Sahn-ı Seman Medreselerinin inşası tamamlanmıştır. Sahn-ı Seman Medreseleri, döneminin en yüksek eğitim kurumlarıdır. Okutulan dersler hakkında net bilgi olmasa da Tefsir, Hadis, Kelam ve Tıp gibi akli ve nakli ilimlerin beraber okutulduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde ilim adamlarına geniş bir hürriyet hakkı tanınmıştır. Felsefe, astronomi ve tıpta gözle görülür bir ilerleme sağlanır. Gazâlî ve İbni Rüşd’ün fikirleri serbestçe tartışılır. İtalyan ressam Bellini, İstanbul’a getirilir, Ali Kuşçu astronomi ve matematik alanında on iki kitap yazar. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Medreselerinin kurulması medrese tarihinde

⁸ Eğitim tarihçisi Cavit Binbaşıoğlu, Mevlâna’yı Orta Çağ’ın hümanist bir eğitimcisi olarak kabul eder. (Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 2.b., Anı Yay. Ankara, 2014, s. 54.

⁹ Taner Timur, Osmanlı’da ulemaya verilen değeri şöyle anlatır: “*Osmanlı Devleti’nde din asıl ve devlet onun bir fer’i olarak görüldüğünden ulema zümresi sosyolojik planda – ve İslâm inancına aykırı bir biçimde- bir ruhban sınıfı görünümü kazanmıştı. Şeyhülislâm, veziriazamla eşit sayılıyor, hatta manen ondan da üstün tutuluyordu.*” (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 51).

¹⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1992, s.10

üçüncü önemli aşamayı tamamlamıştır. Böylece Osmanlı medreseleri, biri ağırlıklı olarak hukuk, ilahiyat ve edebiyat öğretimi yapan Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman; diğeri de doktor, mühendis, yönetici, eğitimci ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açılan fen ve tıp ilimlerinin öğretildiği Süleymaniye olmak üzere ikiye ayrılır. Medreselere sıbyan mekteplerini bitirenler gidebilirler. Kitaplar ve öğretim dili temel olarak Arapçadır. Öğretim ücretleri vakıflar tarafından karşılanır. Öğretim süresi medresesine göre değişmektedir. Ders geçme veya kitap bitirme esasına dayalı eğitim sistemi takip edilir.

Osmanlı'da yükseköğretim, on üçüncü ve on yedinci yüzyıl arasında böyle bir gelişme gösterirken Avrupa'da da üniversitelerin açıldığı ve bilimde ciddi uyanışların başladığı görülür. Eski Yunan ve Roma eserleri incelemeye alınır. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'ya kaçan Bizanslı bilgin ve sanatçılar, Eski Yunan ve Roma'ya ait birçok kitabı Avrupalılara öğretirler. Rönesans'la birlikte hayat ve dünya görüşünün ağırlık merkezi dinî yönden estetik yöne kayar. Rönesans ve Hümanizm'de Antik Çağ'ın sanat, edebiyat ve kültür bakımından canlandırılması temel hedeftir. Rönesans'ın ferdiyetçiliğinden sonra Hümanizmle birlikte kilise ve tanrı doğmaları yerine "insanı" esas alan liberal bir eğitim sistemi ön plana çıkar. Orta Çağ'ın geleneksel otoriter eğitim sistemi eleştirilir. Bilginler tabakası teşekkül eder ve akademiler kurulur. Ancak hümanistler, halk tabakalarının eğitimine tamamen yabancı hatta zıt bir tutum sergilerler.¹¹ Almanya'da ise Hümanizm aristokrat tabakaların değil bilginlerin, üniversite ve okulların malı olur. Skolâstik üstatlar yerine dünyaya dönük bilginler, hümanist ve klasik yazarlar ortaya çıkar. Rönesans ve Hümanizm güzel sanatlar ve bilimde Reformasyon ise kilise ve politikada yenileşmedir. Almanya'da Martin Luther ile başlayan Reformasyon, Antik Hristiyanlığa yönelir. Hümanizmin seçkinler zümresi Reformasyon ile halk tabakalarına yayılır. Üniversitelerde Hristiyan bir gençlik yetiştirilmek istenir. Her üç akım da kiliseye ve skolâstiğe karşıdır, bireyin hakkını savunur. Protestanlığa karşı savaş için Katolik düşüncüyü savunmak üzere papanın desteğiyle Cezvit Okul Örgütü (1540) kurulur. On yıllık eğitim programı olan Cezvit Kolejlerinin son beş yılı yüksek okuldur. Okullar iyi donatılmıştır, öğrenim parasız ve formasyon iyi seviyededir. İleri pedagojinin kullanıldığı bu kolejler üst tabakayı dine kazandırma amacıyla açılmıştır. Rönesans ve Reform ile beraber Avrupa'da akla dayalı ilimler önem kazanır. İtalyan düşünür Bruno'nun, akıl ve deneyi öne çıkaran düşünceleri

¹¹ Kemal Aytaç, *a.g.e.*, s. 98.

yüzünden Engizisyon Mahkemesi tarafından yakılarak öldürülmesine, Galile'nin "Dünya güneşin etrafında dönüyor" dediği için mahkemece diz çöktürülüp söylediklerinin tekzip ettirilmesine rağmen özgür düşünce ve akılcılık Avrupa'da gelişme seyrini devam ettirir. Mutlakıyetçi krallıklar döneminde, Fransa'da 1679 Kararnamesi ile üniversite özerkliği ortadan kaldırılır. On yedinci yüzyılda dogmatik unsurlar artsa da bir metot ve sistem çağı başlar. Akla dayalı didaktik öğretim metotları geliştirilir. Planlı, akıllı, ahlâklı insan yetiştirmek on yedinci yüzyılın genel karakteristiğidir. Kızların eğitimi tartışılmaya başlanır. Latince artık öğretim ve bilim dili olmaktan çıkar, ulusal diller kullanılır.

On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren Batı üniversitelerinde pozitif yönlü gelişmeler görülürken Osmanlı medreseleri bozulmaya başlar. Siyasetin bilim anlayışını baskı altına alması, akla dayalı ilimlere yeterince yer verilmemesi, medreselerin devrin şartlarına göre yenilenmemesi, hatır gönül işlerinin ve adam kayırmacılığın önüne geçilememesi, müderrislerin atanma yönteminin bozulması, öğrencinin disiplin altına alınamaması, softa ayaklanmaları, medreselerin bozulmasında başlıca etkenlerdir.¹² Medreselerin on altıncı yüzyıldan sonra geriye gidişine karşılık bazı özelliklerinin yirminci yüzyıl eğitim sistemiyle tutarlı olduğu belirtilebilir. Kent mimarisinin en güzel parçaları medreselerdir. Öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının karşılıksız sağlanması sosyal devletin bir özelliğidir. Sınıf değil de ders geçme sisteminin esas alınışı da modern üniversitelerde uygulanan kredili sisteme benzerlik gösterir. Fatih Sultan Mehmet, Eyüp ve Ayasofya Medreselerinde, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için diğer medreselerden farklı bir program öngörmüştür. Tartışma kuralları ve öğretim yöntemleri anlamına gelen Adâb-ı Muhasebe ve Usûl-i Tedris adındaki dersler modern üniversitelerde verilen pedagojik formasyon niteliğindedir. Devrine göre bu dersin konması çok önemli bir yeniliktir.

Enderun Mektebi ise medreselerin yanında farklı bir konuma sahiptir.¹³ İlk Enderun Mektebini Murad Hüdavendigâr, Edirne'de kurmuştur. Ancak okulun kökleri Fatih devrine kadar uzanır. Bu mektep Hristiyan tebaadan alınan zeki ve yetenekli çocukları devlet adamı ve asker yapma amacıyla açılmıştır. Ama zamanla Türkler de Enderun'a alınır. Enderun Mektebinin öğrenci kaynağı, acemi oğlanlardır. Hristiyan çocukların devşirilmesi aileler için

¹² Cavit Binbaşoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

¹³ Taner Timur bir saray okulu olan ve yönetici zümreyi yetiştiren Enderun Mektebinin Osmanlı bilimini en yüksek derecede veren bir kurum olmasına dikkat çeker. (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 38)

bir imtiyaz ve şeref kabul edilir. Bu mekteplerde asimilasyon söz konusu değildir, öğrenciler kendi aralarında istedikleri zaman kendi dillerini konuşabilirler. Enderun Mektebinde yüksek medreseler düzeyinde kitabî bir eğitim ve öğretim yapılır. Fen bilimleri ve İslâmî bilimler öğretilir. Devrin en meşhur profesörleri saraya getirilir. Uzun süre devlet adamı yetiştiren bu mektep Patışah II. Mahmut döneminde eski ehemmiyetini kaybeder. Batı metotları ile açılan okulların çođalmasđ da Enderun için bir yıkım olur, Meşrutiyet'in ilanından sonra çoğu bölümü kapatılır.

Osmanlı topraklarında azınlıkların ve yabancıların birçok okul açtığı görülür. İstanbul'un fethinden önce kurulmuş olan Fener Rum Mektebi yüksek düzeyde bir okuldur. Osmanlı döneminde de gelişerek faaliyet göstermiştir. Bu okulda Yunanca, Felsefe, İlahiyat, Tıp, ve Fizik okutulur. Okul bir Rum akademisi hüviyetindedir. Ayrıca 1805-1820 tarihleri arasında faaliyet gösteren Kuruçeşme Rum Üniversitesi adında, Dil-Edebiyat, Hendese-Riyaziyat, Tıp öğretimi yapan bir okul da vardır. Fatih Sultan Mehmet'in azınlıklara tanıdığı imtiyazlar onların okul açmasını kolaylaştırmıştır. Kapitülasyonlar ve misyonerlik faaliyetleri de yabancı devletlerin okul açarak faaliyetlerini devam ettirmesinde etkili olmuştur. Fransa, kapitülasyonlarla beraber Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin hatta bütün Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenme gibi bir hak iddia eder.

II. EğİTİMDE YENİLEŞME DÖNEMİ

A. EğİTİMDE İLK YENİLEŞME HAREKETLERİ VE BATILI ANLAMDA İLK YÜKSEKÖğRENİM KURUMLARININ AÇILMASI (1734 – 1839)

Osmanlı İmparatorluğu on altıncı yüzyıldan itibaren değişen dünya şartlarına ayak uyduramamış, eski usul eğitim sisteminin yanı sıra yeni okullar açmak zorunda kalmıştır. Eğitim ve öğretimde yenileşme hareketlerinin başlaması, Osmanlı Devleti'nde çift başlı bir eğitim sisteminin ortaya çıkmasına sebep olur. Bir taraftan eski usulde mektepler (sıbyan okulları, medreseler, Enderun Mektebi, Acemi Oğlanlar Mektebi) devam ederken bir taraftan da Batı usullerine uygun yeni okullar (Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn, Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn, rüştiyeler, Mekteb-i Maarif-i Adliyye) açılmaktadır. İlk dönemlerde yenilgiler sebebiyle medreseliler askerî alandaki yeniliklere karşı çıkmazlar.

1. İlk Askerî Fen Okulu Olan Hendesehanenin Açılması (1734 -1750)

Osmanlılarda eğitim alanında ilk yenileşme hareketlerinin yüksek askerî okullarla başlamasının temel nedeni, Osmanlı ordusunun cephelerde, batılı devletler ve Rusya karşısında yenilmeye başlamasıdır. On sekizinci yüzyılın başlarında dışarıdan çağrılan uzmanlar öncelikle askerî yenilikleri tavsiye ederler. Orduyu modernleştirme çabaları Lale Devri'nde başlar. I.Mahmut zamanında aslen Fransız bir teknik subay olan Humbaracı Ahmet Paşa'nın (Comte de Bonneval) girişimiyle "Hendesehane",1734'te İstanbul'da açılır. Bu okulun açılma amacı teknik subay yetiştirmek hendese ve geometri öğretmektir. Batı dillerinden ilk kitap çevirisi yapılır. Yeniçerilerin tepkisi, ulufeli humbaracıların modern eğitimden hoşlanmaması, okul ödeneklerinin kesilmesi sebebiyle 1750'de okul kapatılır.

2. Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn (Deniz Ordusu Mühendis Okulu - 1775)

Rus donanmasının Mayıs 1770'te, Çeşme Limanı'nda demirli bulunan Osmanlı donanmasını yakması bir askerî deniz okulunun açılmasını hızlandırır. I. Abdülhamid tarafından 18 Kasım 1775 tarihinde okul açılır. Deniz okulunun ilk hocası Batı dillerini bilen ve Çeşme'de gemisiyle tek başına Ruslara karşı kahramanca mücadele eden Cezayirli Seyit Hasan adında usta bir denizcidir. 1784'ten sonra bu okulda Fransız hocalardan oluşan uzmanlar da görevlendirilir. Bu okula, daha öncesinde hazırlık yapılacak başka bir okul mevcut olmadığından, donanmada görevli subaylar, altmış yaşlarında saçlı sakalı beyaz kaptanlar, okuma yazma bilmeyen küçük çocuklar öğrenci olarak kabul edilir. Üç yıllık öğretim süresince İlmihal, Arapça, Hesap, Hendese, Cebir, Resim gibi dersler okutulur. Fen konuları ve denizcilikle ilgili kitaplar Avrupa'dan getirilir. Deniz mühendishanesi sonraki yıllarda idadi mezunlarına yükseköğrenim verecek bir statüye kavuşur. 1842'den itibaren Fransızca seçmeli, İngilizce zorunlu ders haline gelirken öğrenci profili de değişmiştir.¹⁴

3. Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn (Kara Ordusu Mühendis Okulu -1795)

III. Selim tarafından 1796 yılında Nizâm-ı Cedîd adında yeni bir ordu kurulur. Bu ordunun gereksinimlerinin karşılanması için kara, topçu, haritacı, istihkâm subayları ve askerî mühendisler yetiştirmek üzere Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûnu 1795'te III. Selim

¹⁴ "Deniz Mühendishanesi, Türkiye'de Batı tarzında ilk açılan, ilk ders araç-gereçlerinin kullanıldığı, öğrencilerin yerlerde hasır üzerinde değil sıralarda oturduğu, derslerin kuramsal ve uygulamalı ilk kez yabancı hocaların ders verdiği ve yabancı dilin okutulduğu, yerli ve yabancı kitaplardan oluşan zengin bir kitaplığın olduğu bir okuldu." (Cahit Yalçın Bilim, Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876), Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2002, s.33)

açmıştır. Okulun öğretim süresi dört yıldır. Derslerde uygulamaya yer verilir. Birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar Hüsn-i Hat, İmlâ, Arabî, Hendese, Rakam, Fransızca, İlm-i Hesap, Coğrafya, Cebir, Tarih-i Harb, Cerr-i Eskal, Fenn-i Remi, İstihkâm gibi dersler okutulur. III. Selim, Avrupa'dan dört yüz civarında kitap getirtir ve bazı kitapları tercüme ettirir. Batı dillerini ve müspet bilimleri iyi bilen hocalardan biri olan İshak Efendi, tercümanlığı yanında dört ciltlik Mecmûa-i Ulûm-i Riyaziyye adında eseriyle Avrupa'nın yüksek matematiğini ve modern fiziğini kısmen Osmanlı'ya kazandırmıştır. Mühendishaneden 1834-1835 yılları arasında İngiltere'ye yükseköğrenim için iki subay ve on sekiz öğrenci gönderilir.

4. Tıphane-i Âmire ve Cerrahane-i Ma'mûre (Askerî Tıp Fakültesi - 1827)

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp (1826) yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adında modern bir ordu kurulunca, bu ordunun sağlık hizmetlerinin karşılanması ve Doğu'daki kolera salgınının önlenmesi için modern bir tıp okuluna ihtiyaç duyulur. İlk önce III. Selim 1807'de İstanbul Tersanesi içinde bir "Tıp Mektebi" açar ancak Kabakçı İsyanı yüzünden başarı sağlanamaz. Müslümanlardan tabip ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan askerî okul II. Mahmut döneminde, 1827'de açılmıştır. İlk öğrencilerin sınavsız olarak alındığı bu okulun süresi dört yıldır. Yabancı ülkelerden Dr. Bernard, Sigmund Spitzer gibi hocalar getirilir. Mekteb-i Tıbbiyede öğretim Fransızca, Cerrahane'de ise Türkçe yapılır. Arapça, Türkçe, Fransızca, Sarf ve Nahiv, Kitabet, Cerrahlık Uygulaması, İlaç ve Bitki Adları, Anatomi ve Tıp Bilimine Giriş dersleri müfredatta yer alır. Hoca Salih Efendi nazırlığında 1868'de tıp alanında kitap yazmak amacıyla, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye kurulur.

5. Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye (Yüksek Kara Harp Okulu -1834)

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adını taşıyan yeni ordu içinden yaşları küçük, yetenekli, er, çavuş ve onbaşılarından bir kısmı ayrılarak mektep ya da sıbyan bölükleri adıyla teşkilatlandırılır. Bu askerler ayrı bir binaya yerleştirilerek ordunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyla II. Mahmut tarafından 1834'te Mekteb-i Harbiyye açılır. Yurt dışından hocalar getirilir. Birden yediye kadar olan sınıflarda, Parmakla Sülüs, Rakam Tâlimi, Elifba Cüzü Kıraati, İlm-i Hal, Akâid-i İslâmiyye, Askerî Tâlimname ve Kanunname, Tuhfe, Nuhbe, Sarf; sekizinci sınıfta İlm-i Hesap, Topografya, Hendese, Harita dersleri verilir. 1847'den itibaren pozitif ilimlerin sayısı artırılır. Bu okullardan çıkan subaylar sivil okullarda müspet bilim dersleri okutmuşlardır.

6. Mızıkâ-i Hümayûn Mektebi (Müzik Okulu -1834)

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Mehterhane de kaldırıldığı için ordunun mızıkâ ihtiyacını karşılama amacıyla II. Mahmut'un isteğiyle 1834'te musiki okulu açılır. Fransız Besteci M. Mangel ile sonradan paşa unvanı alan ünlü İtalyan Besteci Guizeppe Donizetti davet edilir. Arapça, Farsça derslerinin yanında uygulamalı musiki dersi öğretilir. Türkiye'de ilk marş olarak kabul edilen "Mahmudiye" marşını Donizetti besteler.

7. Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi ve Eğitim Sahasındaki Diğer Gelişmeler

III. Selim zamanında fen ve kültür bilgilerini öğrenmek, memlekete dönüşte tercüme yapmak üzere İshak isimli bir Türk genci Paris'e gönderilir. II. Mahmut döneminde, Avrupa usulü okulların önem kazanması ve Batı'nın yeni bilimlerini öğrenmiş memurlara ihtiyaç duyulması nedeniyle harbiye ve mühendishaneden seçilen öğrenciler 1829–1830 yıllarında Avrupa'ya gönderilir.¹⁵ 1834'ten itibaren Viyana, Paris ve Londra'ya yüksek sayıda askerî öğrenci ve subay gider. Amaç askerî okullara yetenekli öğretmen yetiştirmek, orduya kültür ve teknik bakımdan donanımlı subay hazırlamaktır. Tanzimat'tan sonra Batı'ya özellikle de Fransa'ya askerlik dışında değişik meslek ve zanaatlarda çok sayıda öğrenci gönderilir. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerde milliyet ve din ayrımı yapılmaz. Avrupa'dan dönen öğrenciler askerlik, mühendislik, tıp, edebiyat, güzel sanatlar, resim ve siyaset alanlarında yararlı faaliyetler gösterirler. Eğitimde, iç ve dış siyasette batılı anlayış yerleşmeye başlar.

II. Mahmut döneminde sıbyan mektebi ile askerî okullar arasında geçişi sağlayan ve ilköğretim yerine geçen rüştiye mektepleri açılır. 1824'te II. Mahmut tarafından yayımlanan bir fermanla ilköğretim zorunlu hale gelir. Ancak bu ferman 1839 yılına kadar İstanbul'da dahi yeterince uygulanamaz. Ülkeyi tamamen kapsayacak şekilde ilköğretimin zorunlu olması Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşir. On dokuzuncu yüzyıla kadar Türkler Batı dillerini öğrenmek için ilgi göstermezler. Devletin tercümanlık işleri İstanbul'da Fener Rumlarının,

¹⁵ Yurt dışına yükseköğrenim amacıyla gönderilen öğrenciler, son dönem Osmanlı zihniyetinin değişmesinde ve sosyal hayatta yeniliklerin yapılmasında model tipler olmuşlardır. Türk edebiyatında birçok yeniliğin öncüsü olarak kabul edilen Tanzimat şairi Şinasi, 1849 yılında Reşat Bey'in tavsiyesiyle Paris'e gider. Şinasi'ye araştırmalarını rahat sürdürmesi için devlet tarafından beş bin kuruş harcırah verilir. Şinasi, Paris'teki çevresinde pozitivist bilim ve düşünce adamları ile dostluklar kurar. Renan ve Littré, Şinasi'nin akılcı düşüncesinde etkili şahsiyetlerdir. Şinasi modernleşme yolunda ilk adımları atmamakla kalmaz aynı zamanda Türk eğitim sisteminde önemli reformların gerçekleşmesi için aktif görevler alır. " *Şinasi, Avrupa'ya dil öğrenmeye gitti ama oradan bir maarif adamı olarak döndü ve bu misyonunu hep devam ettirdi. İstanbul'a döndükten hemen sonra kendi arzusuyla Meclis-i Maarif'te görev aldı; azledildi, iade edildiği görev yine orası oldu. Maliye öğrenmişti ama kendi deyimiyle 'maarif dellallığı' nı seçti.*" (Bedri Mermutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 243)

Ermenilerin ve Yahudilerin elindedir. Osmanlı Devleti siyasî ilişkilerinde bu durumdan çok zarar görür. II. Mahmut, 23 Nisan 1821’de tercüman yetiştirmek ve memurlara dil öğretmek için Bâbîâli Tercüme Odasını açar.

Avrupa’da on sekizinci yüzyılın aydınlanmacılarına göre insan her şeyin ölçüsüdür, eski gelenekler atılmalı, aklın yol göstericiliğinde “bilgi kuvvettir” parolasıyla okullar ve eğitim kurumları açılmalıdır. Dinî ahlâk yerine tabii ahlâkın gerçekleştirilmesi istenir. Aydınlanma düşünürleri yaşadıkları dönemdeki üniversite sistemine şiddetle karşı çıkarlar. Naturalist görüşleri savunan İngiliz bilim adamı J. Locke’a göre eğitimin görevi tabii gelişimi desteklemektir. Fransız materyalist ve sansüalistleri de “tabii eğitimi” savunur ve geleneksel her türlü dinî ve metafizik doğmalara karşı çıkarlar. Diderot’a göre öğretim insanları kölelikten kurtarır ve eğitim süreci entelektüel eğitim, ahlakî eğitim, estetik eğitim olmak üzere üç süreçten oluşur. Yine Fransız düşünür Chalotais, medenî bir eğitim için okulların dünyevîleştirilmesini ve laik bir anlayışa dönülmesini ister. O, insanların kültürel yönden geri kalmasında özellikle manastırları ve Cezvitleri sorumlu tutar. J. J. Rousseau’ya göre “tabii insan yaratacak olan eğitim” uygulanmalı; “çocuk ne hekim ne asker ne de papaz olmalı, her şeyden önce insan olmalı”dır. Emir ve baskı eğitim literatüründen çıkarılmalı, çocuk ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmelidir. Alman bilim adamları da günlük ihtiyaçlara cevap veren zevk ve neşeyle geçen eğitim sistemini savunurlar. Basedow kamu okullarının herkese açık olmasını ve kiliseden bağımsız hareket etmesini ister. Salzman, pratik hayat için “faydacılık” ilkesini savunur. Lessing’e göre eğitim her bir insanda gerçekleşen yeni bir aydınlanmadır.

Osmanlı Devleti’nde on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ulusallaşma akımı, Avrupa üniversitelerinde on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren görülür. Modern üniversiteler Fransız Devrimi’nin ürünüdür. Bilim ve araştırma aristokrasiden çıkarak burjuvazinin emrine girer ve yüksek okullar çerçevesinde örgütlenir.¹⁶ Fransız İhtilali “hürriyet, eşitlik ve kardeşlik” ilkelerinden yola çıkmış eğitim ve öğretimde herkesin eşit haklara sahip olmasını öngörmüştür. Condorcet laik bir eğitimi savunur ve iyi bir millî eğitim politikasıyla istidatların gelişebileceğini söyler. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Alman idealistleri yeni bir hümanist görüşten yola çıkarak eğitim ile ilgili görüşler ortaya atarlar. Filolojik formasyonu değersiz gören tabiat bilimlerine dayalı, faydacı, pratik ve

¹⁶ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 59-64.

teknik bilgileri ön plana alan aydınlanmacıların pratikçi-faydacı eğitim anlayışlarına karşılık yeni hümanistler insana estetik değerlerin kazandırılmasını savunurlar. Alman düşünür Herder millet ve milliyetçilik görüşlerine bağlı hümanist anlayışı ve millî değerleri savunur. Bir dil bilgini ve siyaset adamı Humboldt eğitimin esas örneğini Antik Yunan kültüründe görür. O, Prusya'nın okul reformlarından sorumlu bir kişi olarak üniversite reformlarını planlar. Berlin'de modern çağın isteklerine uygun bir yükseköğretim kurumu açar. Orta Çağ'ın Avrupa üniversitelerinde ağırlık merkezi, Teoloji Fakültesindedir ve öğretim bilimsel anlayışa göre değil yalnızca skolâstik esasa göre yürütülmüştür. Humboldt'un raporu doğrultusunda hazırlanan yeni üniversite taslağında (Berlin Üniversitesi, 1809) eski sistem terk edilerek üst kademedeki Felsefe Fakültesi yer alır. Teoloji merkezli ilimden felsefe merkezli ilime geçilir. İlmî faaliyet yalnızca ekmek parası için değil, “yaratıcı ve zihni bir üretim” amacıyla gerçekleştirilir. Üniversitelerde yapılacak öğretim “ilmî araştırmalara” dayanmalı ve bu kurumlar devlete ve kiliseye karşı bağımsız olmalıdır. Nitekim Humboldt'un ilkeleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda modern Avrupa üniversitelerinin temelini teşkil etmiştir.

Kant ise kanuna bağlı ahlâkî eğitimi savunur, vazife ve disipline önem verir. İnsanın eğitilmesi, disiplinleştirilmesi, kültürleştirilmesi, medenileştirilmesi, ahlâkîleştirilmesi esas amaçtır. Fichte, eğitim sisteminin milliyetçi ve toplumcu doğrultuda değiştirilmesini ister. Schiller estetik ve etik idealizmi temsil eder ve insanın biçim ve öz yönünden gelişeceği bir eğitim sisteminden yanadır. Mutlak idealizmin savunucusu Hegel'e göre eğitim insanı ahlâklı yapmak içindir. İnsan kendi devletinin ahlâk kurallarına uygun olarak yaşamak zorundadır. Eğitimde esas olan tabiata uygunluk değil kültüre uygunluktur. Goethe, panteist görüşe bağlı bir düşünürdür. Eğiticiyi bahçıvana benzetir. Onun eğitim görüşünde “tabiat” kavramı önemli bir yer tutar.¹⁷

B. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMDE YENİLEŞME HAREKETLERİ VE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI (1739 – 1876)

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'da yavaş yavaş “hür, demokratik, laik, faydacı ve bilimsel eğitime geçilirken Osmanlı'da yenilikler, henüz devleti kötü durumdan kurtarmaya yönelik pragmatik çabalar olarak görülmektedir. Abdülmecit 1839'da tahta çıkınca Mustafa Reşit Paşa'nın önderliğinde hazırlanan Tanzimat Fermanı'nı ilan eder.

¹⁷ Kemal Aytaç, *a.g.e.*, s. 90-130.

Bu fermanla eğitimle ilgili hiçbir madde olmamasına karşın devlet adamları yenilikleri halka yaymak için okullar açarak Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın yeni usullerine göre düzenlemek isterler. Avrupa eğitimindeki yeniliklerin topluma tanıtılmasında Avrupa'da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve Avrupa'da eğitim gören aydınların önemli katkıları olmuştur.¹⁸ Bu dönemde eğitim reformlarına devleti felâkete gidişten kurtaracak siyasî ve sosyal bir işlev yüklenir. Avrupalı devletlerin baskısından kurtulmak ve Avrupa kamuoyunu kazanmak eğitim reformlarının diğer amaçlarıdır. İlk defa eğitim derslerine bir bilim gözüyle bakılır, eğitimle ilgili kitaplar yazılır, yeni eğitim araç ve gereçleri kullanılır. Nisan 1847'de yayımlanan bir talimatla zorunlu ilköğretim, dört yıllık sıbyan mektebi üzerine iki yıl da rüştiyeyi kapsamak suretiyle altı yıla çıkarılır.

1. Tanzimat Dönemi Eğitiminde İdarî Teşkilatlanma

Rüştiyelerin açılmasını takiben 1839'da Mekâtib-i Rüştiye Nezareti kurulur. Genel müdürlük hükmündeki bu nezaret Şeyhülislâmın denetimine bağlıdır. 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurularak medreseler dışındaki örgün eğitimde ilk, orta, yüksek şeklinde bir derecelendirmeye gidilir. 15 Mart 1857'de bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütü olan Maârif-i Umûmiyye Nezareti açılır. Özel veya resmî, yeni açılan okulların yönetimi birkaç askerî okul hariç bu son kuruluşun denetimine girer. 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi doğrultusunda Maarif Nazırlığının başkanlığında, ilmî ve idarî iki daireden oluşan Meclis-i Kebîr-i Maarif kurulur. İlmî daire ders kitaplarını hazırlayacak, bilimsel kitapları telif ve tercüme ettirecek, Avrupa üniversiteleri ile ilişkide bulunacak; idarî daire okulların, maarif meclislerinin, matbaaların idaresiyle öğretmenlerin özlük işlerini takip edecektir.

Tanzimat Dönemi örgün eğitim kurumlarında fikir birliği yoktur. Medreseler, Tanzimat mektepleri, azınlık mektepleri gibi çeşitli eğitim müesseselerinden çok farklı düşüncede insan yetiştirilmesinin devlet aleyhine olumsuz sonuçları olmuştur. Bu yüzden Tanzimat Dönemi'nde ülke insanını bir arada tutmak amacıyla "Osmanlıcılık" ideali ortaya atılır ve "Osmanlı insan tipini" yetiştirme gayesiyle eğitimde reformlara hız verilir. Memur yetiştirmek için sivil okullar açılır, meslekî okulların temeli atılır. Okul programında pozitif

¹⁸ Paris sefâretî başkâtibi Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risalesi* ile Sadık Rıfat Paşa'nın *Avrupa Ahvaline Dair Risale* adlı eserleri Avrupa'da hayata geçirilen yeniliklerin Osmanlı'da tanıtılması açısından dikkate değer çalışmalardır (Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, ss. 120-125).

bilimlere dayalı ve günlük hayata dönük derslerin sayısı artar. 1869 yılı Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile medrese dışındaki okullarda “Osmanlı Türkçesi” öğretim dili olarak kabul edilir. Tanzimat Dönemi’nde yükseköğrenim düzeyinde kurumların sivil okullara öğretmen yetiştirmede eksik kalması sebebiyle ortaöğretim düzeyindeki okulların yüksek kısmını bitirenler öğretmenliğe ya da memurluğa başlayabilmektedir. Bu dönem için yükseköğretim kurumu denilince sadece üniversite seviyesinde okulları düşünmek yetersiz olacaktır. Bu yüzden ortaöğretim kurumlarının yapısına kısaca temas etmek gerekir.

1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile “ıdadî” terimi, ortaöğretim kurumları için geçerli bir isim olarak seçilir. İdadiler (1845) ilk açıldığında Harp Okulu ve Asker-i Tıbbiyeye hazırlık niteliğinde kurumlardır. Sonraki yıllarda Mülkî İdadiler de açılmıştır. Sultanî ismi ise ilk defa, Galatasaray’da kurulan liseye Mekteb-i Sultanî adının verilmesiyle ortaya çıkar. Batı ülkeleri düzeyinde bir öğretim basamağına geçilmek istenmesi, Fransızların Hıristiyan öğrencilerin devam edebileceği ortaöğretim kurumlarının açılması yönündeki baskısı nedeniyle Mekteb-i Sultanî, 1 Eylül 1868’de açılır.¹⁹ Öğretim süresi, 3’ü iptidaî, 3’ü talî, 3’ü âlf olarak belirlenir. Sultanîler, rüştiyenin üzerine altı yıl eğitim verecektir. Ücretli olan bu okullar, Girit hariç II. Meşrutiyet’e kadar hiçbir yerde açılmaz. İstanbul’da 1873’te açılan Darüşşafaka ise sultanî düzeyde olup fakir çocukların alındığı bir ortaöğretim kurumudur.

Rüştiyeler, Tanzimat Dönemi’nde ortaöğretimin en alt düzeydeki okullarıdır. 1846 yılında Mekâtib-i Umumiyye Nazırlığı kurulduktan sonra ilk önce askerî ve mülkiye rüştiyeleri açılır. Mülkiye rüştiyesi mezunları devlet dairelerine memur olarak girerler. Rüştiyeler arasında düzeyi en yüksek tutulan Darülfünûna öğrenci yetiştirmek ve dairelere memur sağlamak amaçlı, Abdülmecit’in annesi tarafından açılan “Dârülmaarif”tir. Süresi dört yıl olup sıbyan mektebini bitirenler sınavsız bu okula kabul edilir. 1859’da ilk kız rüştiyesi (Sultan Ahmet Kız Rüştiyesi) açılmadan önce, kızlar için eğitim veren sıbyan

¹⁹ Mekteb-i Sultanî, Osmanlı Devleti’nde Fransa etkisinin zirveye çıktığı bir dönemin ürünüdür. Okulun ilk müdürü Fransızdır ve öğretmenler Fransız Maarif Nezareti tarafından tayin olunur. Bütün bunları Fransa’nın sömürgelerini genişletme çabası olarak düşünmek mümkündür. Okulun müfredatında yer alan Tarih, Hukuk, Kimya, Astronomi ve Matematik gibi derslerden de anlaşılacağı üzere ders programı ülkenin o andaki gelişme düzeyinin çok üstündedir ve basit bir idadî seviyesinde değildir. Çünkü okul Avrupa’nın en büyük mektepleri derecesinde bir okul olma iddiasıyla açılmıştır. (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, ss. 100-104.)

Galatasaray’ın ders programında en çok dikkati çeken nokta, hiçbir din dersine yer verilmemesi ve laik bir eğitim anlayışının benimsenmesidir. Niyazi Berkes, Galatasaray’ı “ilk ve yükseköğretim arasında dinler arası bir ortaöğretim müessesesi” kabul eder. (Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 242).

mektebinden başka bir kurum yoktur. Kültürlü ve zengin ailelerin kızları özel hocalardan veya mürebbiyelerden yararlanarak kendilerini yetiştirirler. Roman incelemelerinde bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

2. Dârümuallimîn-i Rüşdî (Erkek Öğretmen Okulu - 1848)

Tanzimat devrine kadar Osmanlı Devleti'nin öğretmen gereksinimi medreseler tarafından karşılanır. Ancak 1839'dan sonra açılmaya başlayan rüştiyelerin sayısının artması, bu okullarda yeni metotlara göre ders verecek öğretmen ihtiyacını doğurmuş, 16 Mart 1848'de, İstanbul'un Fatih semtinde, eğitim bilimlerinin öğretilmesi ve kurumsallaştırılması yolunda ilk öğretmen okulu faaliyete geçmiştir. Öğretmen yetiştirmek için açılan bu okullarda ders müfredatı, öğrenci sayısı ve seviyesi yıllara göre değişir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Darümuallimîne müdür atandığı dönemde hazırladığı 1 Mayıs 1851 tarihli Nizamname'ye göre okulun süresi üç yıldır. "Usûl-i Tedrisiyye" adıyla öğretim yöntemlerine ait pedagojik dersler verilir. Ders programı; Usûl-i Tâlim, Farsça, Aritmetik, Alan Ölçümü, Astronomi, Tarih, Coğrafya, İmla, Resim gibi derslerden oluşur. Ahmet Cevdet Paşa'nın yöneticiliği döneminde öğrencilerin medreseli tutum ve davranışlarını değiştirmesi ve öğretmenlik mesleğinin saygınlığının korunması için öğrencilerin cerre çıkma geleneği ilk defa kaldırılır. Ayrıca öğrencilere burs ödenecektir.²⁰ Sınavlarda kimseye iltimas tanınmayacak, mezuniyet derecelerine göre atama yapılacaktır. Mezunlar, göreve atanıncaya kadar bilgilerinin pekiştirilmesi için maaşları da verilerek, Dârümuallimînde tutulur.²¹ Bu nizamnamenin bazı maddelerinin 1860'tan sonra uygulanmadığı görülür. 1877 yılına gelindiğinde Dârümuallimîn-i Rüşdî ve Mülkiye Mektebinin derslerinin birkaç ders hariç aynı olması; Tanzimat Dönemi'nin sonlarında bile amaçları farklı okulların programının birbirine benzediğini, branşa uygun programlar uygulanmadığını göstermektedir. Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında birçok reform yapılmasına rağmen istenilen sonucun alınamamasının en önemli nedeni tutarlı bir program takip edilemeyişidir. 1882–1883 yıllarında Dârümuallimîn müdürlüğüne getirilen Mizancı Murad Bey, hem

²⁰ Bu uygulama ile ilgili Yahya Akyüz şu açıklamada bulunur: "Demek ki, Ahmet Cevdet Efendi, medrese dışında açılan Dârümuallimîn'in, medrese düzenine özgü tutum ve davranışlardan da sıyrılmasını, yeni ve öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği bir kurum olmasını gerekli görmüştür. Bu, Türk öğretmeninin meslek tarihinde son derece önemli bir düşünce ve uygulamadır." (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2007*, s. 186)

²¹ Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanının kahramanı Refet de ataması yapılan kadar bir müddet Dârümuallimîne devam eder. (Fatma Aliye Hanım, *Refet*, Haz. Nurullah Çetin, LM Yay., İstanbul.2007)

gazeteci hem de tarihçi kimliğiyle okullarda yeni düşüncelerin yayılmasında etkili olmuş, bu okulları ıslah çalışmalarında bulunmuştur.²²

3. Dârümuallimîn-i Sıbyan (İlköğretim Öğretmen Okulu -1868)

Maârif Nezareti, yeni açılmakta olan ve iptidaî mektep adıyla her geçen gün sayısı artan sıbyan okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla 1868’de İstanbul’da Darümuallimîn-i Sıbyan adıyla yeni bir okul açmıştır. Başlangıçta eğitim süresi bir yıl olan bu okulda Ulûm-i Dîniye, İlm-i Mahâriç ve Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, İmlâ ve İnşa, Hüsn-i Hat, Türkçe Sarf, Usûl-i Cedîde Üzere Tehecci adlı dersler okutulur.

4. Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu- 1870)

1869 Nizamnamesi’nde, kız ilkokullarına ve kız rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek üzere iki şubeden oluşan bir Dârümuallimât açılması öngörülmüştür. 26 Nisan 1870’te kızlar için, erkek öğretmen okuluna göre aşağı yukarı yirmi yıllık bir gecikmeyle de olsa ilk kız öğretmen okulu faaliyete geçirilir.²³ Sıbyan şubesinin eğitim süresi iki yıl, rüştiye şubesinininki ise üç yıl olacaktır. Sıbyan şubesi programında Usûl-i Tâlim, Tedbîr-i Menzil, Dikiş-Nakış, Ameliyat-ı Hiyatiye, Musiki, Din ve Ahlâk dersleri mevcuttur. Rüştiye kısmında bu derslere ilaveten Arapça, Farsça, Resim dersleri okutulur. 1875 yılında bu okuldan beş öğrenci sıbyan, sekizi ise rüştiye öğretmeni olmak üzere on üç kişi mezun olur. Birçok genç kız sadece öğretmen olmak için değil, üst düzeyde bir okula gitmek için de bu okulu tercih etmiştir. Dârümuallimât, II. Meşrutiyet Dönemi’nde kızlar için açılan İnas Dârülfünûnunun öğrenci kaynağını oluşturur. Tanzimat’tan sonra da eğitimini sürdüren bu okullar ülke kadınları arasına aydın ve kültürlü bir zümrenin katılmasını sağlar.

²² Mizancı Murad’a göre okullarda ıslah ve tanzim şarttır. Bu yüzden Osmanlı okullarının istikballerini tayin edecek yegâne müessese olan Dârümuallimîni titizlikle ele almak gerekir. Mektep inşa etmek kadar bu mekteplerin içinin doldurulması ve keyfiyet de önemlidir. Öğretmenlik mesleğine önem verilmediği için bu okullara rağbet azalmıştır. Mekteb-i Mülkiyelerin en büyük eksikliği ise askerî okullarda olduğu gibi kendisine talebe kaynağı teşkil edecek okulların olmamasıdır. Mekteb-i Mülkiyye mezunlarına husûmet beslenmesi, liyakatsiz, diplomasız, ehliyetsiz kişilerin maarif dairelerine tayin edilmesi yanlıştır. Mizancı Murad’a göre eğitimde güzel ahlâk ve milli maarif ideolojisi öğrenciyeye kazandırılması gereken iki önemli kavramdır. (Bırol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1979)

²³ Hasan Ali Koçer, Türk eğitim tarihi ile ilgili çalışmasında, kızların okuyacağı eğitim kurumlarının ihmal edilmesine farklı bir açıdan yaklaşır: “Osmanlı İmparatorluğu’nun tecdüdd devirlerinde maarif sahasında Batı’ya yönelişi zorunlu kılan sebepler, askerî ve idarî alanda olduğu gibi, yine bu işler erkekler tarafından görüldüğü için, kadının tahsili kimsenin dikkatini çekmemiş ve üzerinde kimse durmamıştır. Kızların okuması fikrini de ilk defa ortaya atan Dârümuallimîn-i Rüştinin kurucusu Kemal Efendi olmuşsa da o zaman fikrinin tabikine muvaffak olamamış, fakat mücadelesinden vazgeçmeyerek 1858’de ilk İnas Rüştiyelerini kurmuştur. (Hasan Ali Koçer, a.g.e., s. 112.)

Tanzimat Dönemi'nin sonuna gelindiğinde dördü İstanbul, üçü taşrada olmak üzere yedi öğretmen okulunda; atmış ikisi kız, üç yüz on üç öğrenci okumaktadır. Öğretmen yetiştirmek için açılan bu okullardan mezun olan öğrencilerin sayısı ihtiyaç duyulan öğretmen sayısının çok küçük bir kısmını karşılar. Bu yüzden 1861'de çıkarılan bir nizamnameyle askerî okul ve mülkiye mezunlarından öğretmen ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış ancak bu uygulama eğitimde uzmanlaşmayı geciktirmiştir.

5. Menşe-i Muallim (Askerî Öğretmen Okulu- 1875)

Hüsni Paşa'nın girişimleriyle 1875'te Harbiye içinde askerî öğretmen yetiştirmek için açılır. İdadi ve yüksek olmak üzere iki kısma ayrılan okulda, beşinci sınıfı bitirenler yüksek kısma geçebilirler. Edebiyat, Coğrafya, Matematik, Resim gibi pozitif bilimlere dayalı dersler okutulur. Eğitim seviyesi Dârümuallimîn okullarından daha üstün kabul edilen bu kurumdan mezun olanlar, hoca yardımcılığı ile göreve başlarlar. Her hoca okutacağı dersin kitabını kendi yazar. Bu okulda örgün eğitim Balkan Savaşı'na kadar devam eder.

6. Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bilgiler Fakültesi -1859)

İlk sivil yükseköğretim kurumu olarak Mekteb-i Mülkiyye 28 Ocak 1859'da açılır. Bu okulun açılmasında amaç kaymakamlık ve müdürlük makamları gibi idarî görevleri yerine getirecek bilgili ve çağa uyumlu memurlar yetiştirmektir.²⁴ Mekteb-i Mülkiyyeyi, Osman Ergin "ilk sivil yüksek mektebimiz"²⁵ olarak tarif ederken Taner Timur da Dârülfünunu toplumsal işlevi bakımından Sahn-ı Seman medreselerine benzetir ve Mekteb-i Mülkiyyeyi de bir yüksek okul olarak Enderun'un devamı saymakta sakınca görmez.²⁶ Okulun açılışında eğitim süresi iki yıl olarak belirlenir ve yüz kadar öğrenci, Bâbîâlî kâtiplerinin yeteneklileri ile medreselilerden sınavla seçilir. Fenn-i Tarih, Coğrafya, Hesap, Ekonomi Politik, Nizamât-ı Cedîde gibi dersler verilirken 1867'de okulun süresi dört yıla çıkarılır ve Arapça, Farsça, Cebir, Resim, Mecelle, Geometri, Kimya, İktisad dersleri eklenir. Mülkiye mezunlarının Türk diplomasisi üzerinde büyük etkisi olmuş, bu kurumdan çeşitli yönetim kadrolarına, maliyeye yüksek düzeyde eleman yetiştirilmiştir.

²⁴Tanzimat adı altında yürütülen reformlarla birlikte Batı'yla ticaret artmış ve yeni tip Osmanlı merkeziyetçiliği başlamıştır. Hızla kapitalistleşen ve küreselleşen dünyaya uyum sağlama mecburiyeti, yeni bir memur zümresini ve çağdaş gelişmelere ayak uyduracak yeni idarecileri gerektirir.(Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 84.)

²⁵ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 604.

²⁶ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 88.

7. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye (Tıp Fakültesi - 1867)

İlk sivil tıp fakültesidir. Mayıs 1867’de Askerî Tıbbiyenin içinde kurulmuştur. Askerî tıp okulu ile rekabet edebilmesi için cazip teklifler sunulur. Mezun olanlara belediye doktorluğu verilecek ve bu okulun öğrencileri bazı sınavlardan muaf tutulacaktır. Bir taraftan da yabancı tıp kitapları Türkçeye tercüme edilir. Mekteb-i Tıbbiyye ve Mekteb-i Mülkiyyeliler, ülkenin fikir ve siyaset alanında belirgin izler bırakacak roller üstlenirler.

8. Orman ve Maden Mühendislikleri (1857-1874)

Paris elçiliği aracılığıyla 1857’de Fransa’dan getirilen iki orman mühendisinin yönetiminde ilk önce ormancılık kursu, sonra da orman mektebi açılır. Avrupa’dan getirilen kitaplar okutulur. Osmanlı’nın son yüzyıllarda, endüstrileşmiş ülkeler için ucuza ham madde alıp işletildikten sonra pahalıya satılan bir ülke konumuna gelmesi, madencilik alanında çalışmayı zorunlu hâle getirmiştir. İlk önce Maden Nizamnamesi’yle vergi ve çalışma yöntemleri düzenlenir. Fransa’dan getirilen iki maden mühendisiyle maden okulu 1874’te açılır. Orman ve maden okulları 1880’de dört sınıflı bir okul olarak birleştirilir. Bugün aynı okul İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi adıyla eğitime devam etmektedir.

9. Dârülfünûn (Batılı Tarzda İlk Üniversite -1870)

Dârülfünûn açılmadan önce bu kurumda okunacak kitapların yazılması ve yurt dışından getirilecek kitapların tercümesi için Mustafa Reşit Paşa’nın tavsiyesiyle Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığında 18 Temmuz 1851’de Encümen-i Dâniş kurulur. Encümenin kırk dâhili ve Hammer, Redhouse, Bianchi, Mösyö Henry gibi birçok harici üyesi vardır. Encümenin ününün yurt dışında bu kadar duyulması, hatta Amerika’dan bir üniversite rektörünün üye olmak istemesi dikkat çekicidir. Cevdet Paşa ve Fuat Efendi’nin birlikte yazdıkları *Kavâid-i Osmaniyye* adlı Türkçe dil bilgisi kitabı ile Ahmet Cevdet Paşa’nın yazdığı ilk modern tarih kitabı olan *Tarih-i Cevdet*, Encümen’de hazırlanan önemli eserlerdir.

Mustafa Reşit Paşa, elçi olarak Paris’te çalıştığı sırada gördüğü bir Fransız Akademisini çok beğenir ve benzer şekilde İstanbul’da da akademi kurulmasını arzu eder. Dârülfünûn binasının temelleri 1846’da atılır ancak yıllar sonra açılır. Birinci açılışı 13 Ocak 1863’te, Avrupa’da eğitim görmüş Kimyager Derviş Paşa’nın konuşmasıyla gerçekleşir. Müslim ve gayrimüslimlerin yan yana okuyup yetişebilecekleri bir ortamın sağlanması, yatılı bir okul disipliniyle devletin kamu hizmetlerinde görev alacak memurların

hazırlanması, medreselerin dışında geleneksel eğitimden uzak modern bir üniversiteye duyulan ihtiyaç ve batılı anlamda bir üniversite kurma kaygısı, Dârülfünûnün açılma sebeplerindendir. İlk günden Biyoloji, Tabii Coğrafya, Tarih Felsefesi gibi derslerde konferanslar verilmeye başlanır. 1865'te Dârülfünûn binasının dört bin kitapla beraber yanması sebebiyle okul kapanır. 1869 tarihli Maârif-i Umumiyye Nizamnamesi'nde Dârülfünûnün açılması kararlaştırılır. Medrese öğrencileri cerden döndükten sonra 20 Şubat 1870'te Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın söylediği bir nutukla Dârülfünûn tekrar açılır. Cemalettin Afganî, Münif Paşa, Aristokli Efendi gibi yurt dışında eğitim almış, pozitif bilimlerde tecrübeli bilim adamları açılıştan sonra konferanslar verirler. Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulûm-i Tâbiye ve Riyaziye adıyla üç şubeden oluşan üniversitenin müdürlüğüne Fransa'da müspet ilimleri öğrenmiş Hoca Tahsin Efendi getirilir. Her şubeye pozitif bilimlere dayalı ders içerikleri konmuştur. Üniversitenin kütüphanesine Avrupa'dan Hümanizm ve Pozitivizm düşüncelerini savunan eserler getirilir. Ancak dinî değerleri kendi çıkarları için kullanan kışkırtıcı tipler tarafından Hoca Tahsin Efendi dinsizlikle suçlanır. Düşünceye ve çağdaşlaşmaya karşı çıkan bu gruplar, Cemalettin Afganî'nin "Fen ve Sanatların İlerleyişi" konulu konferansında dile getirdiği "Nübüvvet bir sanattır." cümlesini kâfirlikle bir tutarlar ve halkı kışkırtırlar. Bu olay üzerine Cemalettin Afganî yurt dışına çıkmak zorunda kalır. Ancak okul kapatılmaz; yüz öğrenciyle 1873 yılına kadar eğitimine devam eder. 1873'te bir yıl süreyle kapanan Dârülfünûn, üçüncü defa 1874'te, Galatasaray Sultanîsi içinde Hukuk mektebi, Mühendislik Mektebi ve Edebiyat Mektebi olmak üzere üç şube halinde tekrar açılır. Malî sıkıntılar; nitelikli öğrenci, hoca ve kitap bulunamayışı; plansız girişimler ve okulun kuruluşuna karşı çıkan medreseliler yüzünden kurum 1881'de tekrar kapatılmıştır.

10. Tanzimat Döneminde Açılan Azınlık ve Yabancı Okulları

Islahat Fermanı'na göre azınlıklar cemaat olarak okul açma hakkını elde ederler. 1869 tarihli Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi yabancı okul açılma konusunu kesin maddelere bağlar. Maarif Nezareti veya vali tarafından resmî izinle açılacak bu okulların masrafını kurucu vakıflar karşılayacaktır. Rumlar, Heybeliada'daki bir manastırda papaz yetiştirmek için Ortodoks İlâhiyat Okulu (1844) açarlar. Yüksek seviyede dinî bilgilerin verildiği bu okulda papaz görünümlü ihtilalciler yetiştirilerek ülkenin her köşesindeki Rumlar ve Ortodoks azınlıklar arasında büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmek ve

devleti içten parçalamak için Osmanlı düşmanlığı körüklenmiştir.²⁷ Rumların İstanbul'da tesis ettiği en eski mektep olan Fener Rum Okulunda (Patrikhane Mektebi) ise dinî dersler yanında Felsefe ve Tıp dersleri de verilmektedir. Bu okuldan mezun olan Rumlar, din adamlığı yanında Bâbîâli tercümanı ve Eflak Boğdan Beyi olabilirler.²⁸ Tanzimat Dönemi'nde, yeni açılan Türk okullarından mezun olan öğrenci sayısı elli yüz gibi düşük oranlarla ifade edilirken azınlık okullarından aynı tarihlerde bine yakın öğrencinin mezun olması dikkat çekicidir. Bu iki azınlık okulunun dışında, III. Selim devrinde Kuruçeşme Rum Okulu kurulmuştur. Bu okul için Rum Dârülfünûnu da denilir. Dil, Edebiyat, Matematik ve Tıp Bölümlerinin yer aldığı bu kurumlarda pozitif bilimlere ağırlık verilir. Laiklik bahanesiyle çıkan Rum isyanı yüzünden okul 1820'de kapatılır. Tanzimat'ın sağladığı özgürlük ortamını en iyi Ermeniler kullanmış, 1870'li yıllara gelindiğinde kimisi misyoner okulu olmak üzere Osmanlı topraklarında 459 okul açmışlardır. Hem Osmanlı'nın son dönemde açtığı okullara giden hem de kendi özel okullarında eğitim gören azınlıklar, Tanzimat Dönemi'nin ağırlıklı düşüncesi olan "Osmanlılık" idealini benimsemezler. Ayrılcı hareketleriyle ülke bütünlüğü için büyüyen bir tehlike hâline gelirler.

Osmanlı sınırları içinde okulları bulunan yabancı devletler de Tanzimat'la birlikte okul sayılarını birden arttırdılar. Misyonerlerin bilimsel çalışmaları, Osmanlı'nın Batı'ya bağımlılığı, Tanzimat'ın getirdiği yeni haklar bu sayı artışında etkili olmuştur. Fransızlar, Katolik ve Latin okulları; Amerikan ve İngilizler ise Protestan okulları açarlar. Fransızlar; Cizvit, Kapüsen, Lazarist adı verilen örgütler aracılığıyla 1839'a kadar ilk ve ortaöğretim düzeyinde İstanbul'da yirmi bir erkek, on dokuz kız okulu açarlar. Saint- Benoît, Saint Louis, Saint-Joseph, Notre Dame De Sion Kız Koleji, bunlardan bazılarıdır. Kolejlerden bazıları içlerinde ilk, orta ve yükseköğrenim bölümlerini birlikte barındırırlar. Avrupa'nın oryantalist yaklaşımları doğrultusunda Amerikan misyonerleri, Asya ve Orta Doğu emelleri için Osmanlı ülkesini bir giriş kapısı olarak görürler. İlk Amerikan misyoner okulu, 1824'te Beyrut'ta açıldıktan sonra İstanbul, Bursa, Trabzon, İzmir gibi büyük şehirlerde kolej ismiyle hızla misyoner okullar açılmaya devam edilir. 16 Eylül 1863'te Amerikalı Tüccar Mr. Robert'in girişimiyle açılan Robert Koleji, Osmanlı Devleti sınırları içinde kurulan ilk Amerikan yükseköğrenim kurumudur. Bulgar çetecilerinin çoğu bu okuldan yetişir. Önce ilkokul düzeyinde açılan sonra 1871'de koleje çevrilen Arnavutköy Amerikan Kız Koleji;

²⁷ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 174.

²⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, ss. 738-739.

Harput Protestan Kiliseler Birliğinin açtığı ve ilk, orta, yüksek bölümleri olan Harput Amerikan Koleji, Amerikalıların açtığı başlıca tanınmış okullardır. Yabancıların açtıkları okullar Türk eğitim tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Çünkü bu okulların öğrencileri sadece azınlık ve yabancılardan oluşmaz. Türk paşalarının ve İstanbullu zengin Türk ailelerinin çocukları da zamanla bu kurumlara rağbet ederler. Yabancı dil öğrenme imkânı ve kolejlerin Batı'ya açılan bir kapı olması bazı Türk ailelerine çok cazip gelmiştir.

C. MUTLAKİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıktıktan sonra ıslahhanelerin ve sanayi mekteplerinin kurucusu Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirir. 23 Aralık 1876'da parlamentolu meşrutiyet yönetimi getiren Kanun-i Esasî'yi ilan eder. I.Meşrutiyet Dönemi'nin kısa sürmesi ve bu dönemde çıkan Rus savaşları sebebiyle örgün eğitimde ciddi yeniliklere girilemez. Ülkedeki tüm mektepler devlet kontrolü altına girerken ilköğretim mecburiyeti tekrar getirilir. Abdülhamid savaş nedeniyle parlamentoyu kapatarak Meşrutiyet'e son verir (13 Şubat 1878). Abdülhamid devrinin en belirgin özelliği, özellikle meslek ve sanat okulları dâhil bütün örgün eğitim kurumlarının sayısında görülen hızlı artıştır. Ortaöğretim düzeyinde kızların eğitime katılmasında başarı sağlanmış, rüştiye ve idadilerin sayısı artmıştır. Ancak sayıdaki artışa rağmen nitelik yükselmediği için istenilen hedefe ulaşamaz. Okul, öğretmenler, kitap basımı ve basın sıkı denetim altına alınır. Türk okullarının denetlendiği kadar yabancı okullar takip edilemez. Abdülhamid, merkezî sistemi güçlendirerek ülkeyi idare etme yolunu seçmiştir. Bu yüzden Osmanlılık idealini sürdürecektir bir insan tipi yetiştirme gayreti gösterilir. Bu dönemde Maarif Nezaretinin bünyesinde önemli bir değişim; Mekâtib-i Âliye, Mekatib-i Rüşdiye, Mekatib-i İbtidaiye, Te'lif-Tercüme ve Matbaalar olmak üzere idari işlerin beş daireye bölünerek her dairenin başına Meclis-i Maarif üyelerinden birinin getirilmesi suretiyle yapılan yeniliktir. Temmuz 1879'da gerçekleştirilen bu değişim Cumhuriyet yıllarında da devam eden eğitim basamaklarının temel yapısını teşkil eder.

Yapılan bütün değişikliklere rağmen ilköğretim okullarının maddi sefaleti, hoca yetersizliği ve disiplinsizlik Abdülhamid devri ve sonrasında da sıkıntı yaratmaya devam eder. İstanbul'da on iki erkek dokuz kız rüştiyesi ve az sayıda idadi varken Abdülhamid devrinin sonuna gelindiğinde yetmiş dördü kız, altı yüz on dokuz rüştiye ve yüz dokuz idadi açılır. 1906'da idadilerin eğitim süresi yedi yıl olarak kesinleştirilir. Münif Paşa nazırlığında

13 Mart 1880’de, İstanbul’un Bâbîâli caddesinde idadi seviyesinde ilk kız okulu açılır. Ancak bu okul ilgisizlik yüzünden iki yıl sonra kapatılır. Ortaöğretim basamağının üst sınıflarını teşkil eden sultaniler ise, Galatasaray, Darüşşafaka gibi iki özel kurumla Girit’in merkezinde açılan Mekteb-i Kebir dışında hiçbir yerde açılmamış, idadiler çoğalınca sultanîlerin yerini doldurmuştur. Abdülhamid devrinin eğitim kurumları açısından farklı bir yanı da Tanzimat Dönemi’nde idadi seviyesinde eğitim veren bazı okullara yükseköğrenim bölümlerinin eklenmesiyle bu okulların tam bir yükseköğretim düzeyine çıkarılmasıdır. Yükseköğrenim kurumlarında yapılan yenilikler şöyle sıralanabilir:

1. Dârülfünûn-ı Şâhâne’nin Tekrar Açılması (1900)

Dârülfünûn-ı Şâhâne adıyla 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne binasına yerleştirilen bu kurum, yüksek tahsil çağına gelmiş gençlerin yasaklara rağmen Avrupa üniversitelerine kaçıp gitmesini önlemede tedbir olarak açıldığı bilinmektedir. Okulda denetimin az olması, bir hürriyet havasının estirilmesi öğrenci sayısını arttırmıştır. Mekteb-i Sultanî, Dârüşşafaka ve idadi mezunları sınavla kabul edilirken, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Tıbbiye, Dârülmuaalimîn-i Âli mezunları sınavsız bir şekilde bu okulu tercih yapabilirler. Bu da Dârülfünûn’un diğer yükseköğrenim kurumlarının üstünde bir düzeye sahip olduğunu göstermektedir. Bu okul üç şubede eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettirir. Birinci şubesi Ulûm-i Âliye-i Dîniyye dört yıllıktır ve Tefsir, Hadis, Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelam gibi dersler okutulur. Üç yıllık olan Edebiyat Şubesinde Osmanlıca, Arapça, Farsça, Fransızca, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Düvel, İlm-i Âsâr-ı Atfka, Usûl-i Terbiye ve Tedris dersleri okutulur. Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi de üç yıllıktır, Cebr-i Âlâ, Hendese-i Halliye, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Hayvanat, İlm-i Teşrih gibi pozitif bilimlere dayalı dersler gösterilir.²⁹

²⁹ Abdülhamid devrinde bazı okullarda dinî derslerin ağırlık kazanmasının veya ders programlarının değişmesinin birçok sebebi vardır. Öncelikle Abdülhamid, İslâm birliğini savunan dindar bir padişahdır ve yeni açtığı okullardan yetişen memurların devlete sadık birer nefer olmasını ister. Öğrencilerin gerek okuduğu kitaplar gerekse hocaların etkisiyle Meşrutiyet yanlısı yetişmesi sarayı telaşlandırır. Ayrıca zamanın muhafazakâr âlimleri ve yöneticileri; misyonerlik faaliyetlerinin hızlı yayılışı, Pozitivizm, Natüralizm ve Materyalizm gibi Avrupa kaynaklı fikirlerin karşısında tedbir alma yoluna girmişlerdir. Asırlardır Türk İslâm kültürüyle yoğrulmuş bir medeniyetin kriz eşiğinde olması, ahlaki bozukluğun artması da dinî derslerin bir tedbir olarak düşünülmesine neden olur. Saray, 1886’da hükûmete gönderdiği bir iradede, mülkiye ve diğer okullardan çıkan öğrencilerin dinî inançlarında zayıflama görüldüğünden yakını ve bunun ders kitaplarından kaynaklandığını iddia eder. (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, s. 841) Roman incelemelerinde görüleceği gibi birçok anne ve baba da aynı düşüncelerle çocuklarına özel din dersleri aldirtmiştir. Eğitim tarihçisi Osman Ergin, Abdülhamid devrini eğitim bakımından bir “yayılma ve ilerleme seneleri” olarak adlandırırken ders programlarının devamlı değiştirilmesine dikkat çeker. Bunda idarecilerin takdirsizliğinin,

2. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (Hukuk Fakültesi – 1880)

Adliyenin memuriyet hizmetlerini yürütmek için Galatasaray Sultanisi içinde eğitim yapan hukuk mektebi padişah tarafından yetersiz görülür ve öğretim süresi dört yıl olarak belirlenen yeni okul 1880’de Osmanlı kanunlarını, siyasetini öğretmek amacıyla açılır. Mecelle-i Akâm-ı Adliye, Ceza Kanunu, Hukuk-ı Düvel, Usûl-ı Fıkıh gibi dersler okutulur.

3. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne (Siyasal Bilgiler Fakültesi)

Bu mektebin temeli Tanzimat Dönemi’nde yenilikleri sağlayacak idareci kadroyu yetiştirmek için Milli Eğitim Nazırı Sami Paşa zamanında atılır. Ancak bu devirde okul üç senelik ortaöğretim düzeyindedir. Abdülhamid devrinde iki yıllık yükseköğrenim programının eklenmesiyle okul bir yüksekokul hüviyeti kazanır. 1892’de ise müfredat altı yıl olarak düzenlenir. Tarih-i Umumî, Devletler Arası Hukuk İlmi, Matematik ve Fen, İlm-i Ulûm-ı Tabiiyye gibi derslerin okutulduğu bu yükseköğrenim kurumundan mezun olanlar; kaza kaymakamı, yüksek memur, idadilerde öğretmen ve müdür olma haklarına sahiptirler.

4. Hendese-i Mülkiyye Mektebi (Mühendislik Fakültesi – 1884)

Vilayet mühendisliklerine ve Nafia Nezareti fen memurluklarına mühendis yetiştirmek üzere kurulan bu okul ilk yıllarda üçü idadi dördü yüksek yedi yıllık bir müfredatla eğitime başlar. 1909 yılında idadi bölümü kaldırılınca tamamen yükseköğrenim kurumu olur

5. Mülkiye Baytar Mektebi (Veterinerlik Fakültesi-1889)

Avrupalıların, Osmanlı Devleti’nden ithal edeceği hayvansal gıdaların gümrükten geçmesi için veteriner kontrolünü şart koşması böyle bir okulun açılmasını hızlandırır.

muallim ve talebe bulamamaktan kaynaklanan sıkıntıların etkili olduğunu belirttikten sonra Hukuk Mektebindeki program değişikliğine şöyle bir yorum getirir:

“Hukuk programında bilhassa felsefe, tarih ve edebiyat derslerinin çıkarılmış olmasının bir sebebi de bugün kültür dersleri denilen bu ilimlerin talebenin fikrini açması ve bu yüzden memleketin müstebit ve mutlak idaresine karşı fikirler ve arzular beslediklerinin anlaşılmasıdır.” (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, s. 1110)

Taner Timur, Abdülhamid devrinde Mülkiye öğretiminin iki dönemde ele alınması gerektiğini söyler. 1891’e kadar okulda özgür ve dış dünyaya açık bir espri egemenken 1891’den sonra bu gelişme duraklamış ve tamamen tutucu bir yöne sevk edilmiştir. Bunda “mekteplerin kendi hükümetlerinin usulünü teyit ve takviyeye hizmet edecek efkârda adam yetiştirme” düşüncesi ile Ermeni ve Rumların ihtilalci eylemlere başlaması etkili olmuştur. (Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 134-136)

Önceleri Tıp Fakültesinde veterinerlik dersleri verilirken 1889’da veteriner yetiştirmek için ayrı bir binada Mülkiye Baytar Mektebi açılır.

6. Yüksek Askerî Okullar

Bir askerî okul olan Mekteb-i Harbiyyede de bu dönemde gelişmeler kaydedilir. Subay sayısını arttırmak için Edirne, Şam, Bağdat ve Manastır Askerî İdadileri içinde birer harp okulu daha açılır. Almanya’nın Berlin Askeri Üniversitesinden Von Der Goltz Paşa, Osmanlı ordusunu ıslah için ordu müfettişliği göreviyle İstanbul’a çağrılır. Abdülhamid devrinden başlayarak Almanya’nın yavaş yavaş orduda ağırlık kazandığı görülmektedir.³⁰

7. Dârümuallimîn ve Dârümuallimâtlar (Eğitim Fakülteleri)

1891 ve 1892 yıllarında yapılan değişiklikle Dârümuallimîn’in idadi şubesi kaldırılmış, iptidaiye, rüştiye ve âliye olmak üzere her şube iki yıllığına yeniden düzenlenmiştir. Böylece okul tam bir yükseköğrenim kurumuna dönüşür. Taşrada kurulan okullarla Dârümuallimîn-i İbtidaiyelerin sayısı on yediye çıkar. Ahmet Cevdet Paşa’nın müdürlüğü zamanında Usûl-i Tedris dersinin konmasına rağmen gerçek anlamda eğitim dersleri 1879’da başlar. Bu dönemde Dârümuallimâta piyano dersi de eklenir. Üç yıllık müfredat uygulanan Dârümuallimâtta Kur’an-ı Kerim, Arabî, Farisî, Kitabet ve Tatbikatı, Kavâid-i Osmaniye, Usûl-i Tedris, İlm-i Eşya, Ahlâk, Hesap, Hendese, Resim, Coğrafya, Tarih, Musikî, El Hünnerleri dersleri okutulur. 1908 yılına kadar birçok ilde açılan Dârümuallimîn sayısı otuz bire çıkar. 1881’de Aksaray civarında Mekâtib-i İbtidaiyeyi ve usûl-i cedîdeyi talime gücü yeten hocalar yetiştirmek için bir nevi tatbikat okulu niteliğinde Dârülameliyât açılır. Abdülhamid döneminde öğretmenlik mesleğinde uzmanlaşmayı amaç edinen “Muallimlikte Meslek-i İhtisas Tesisine Dâir Tâlimat” çıkarılır. Tâlimatname’de

³⁰ Almanya, Osmanlı Devleti’ne nüfuz ederken İslâmcı ideolojiye sempatik görünme gayretine girer. Bu sayede Alman tüccarları ve eğitimcileri takım takım gelmeye başlar. Kısa zamanda uzman ve subaylar İstanbul’da kalabalık bir Alman kolonisi teşkil ederler. Osmanlı’nın askerî okullarında görev alan Alman subaylarına çok yüksek maaş verilir ve rütbeleri çabukça yükseltilir. Tıp eğitimini yeniden düzenlemek için 1890’lardan itibaren Almanya’dan tıp profesörleri getirilir. Buna rağmen eğitimde istenilen verim alınmaz. Alman subaylarının her şeye üstten bakmaları ve Türk dilini öğrenmemekte ısrarcı olmaları onların Türk askerî öğrenciler ile kaynaşmasını engeller. Bu yüzdendir ki ilk dönem Osmanlı-Alman ilişkilerinde Almanya’nın felsefesi, edebiyatı, tekniği, doğa bilimleri gelmez. Alman kültürü Türkiye’ye sadece arkeolojik zenginlikleri yağmalayacak kazılar, Beyoğlu’ndaki Viyana operetleri, Almanca eserlerin Fransızca üzerinden yapılan yalan yanlış ve eksik çevirileri, Alman otoritaryanizmi ve militarizmine hayranlık duyguları şeklinde gelir. Osmanlı Devleti’nde çok önceden yayılan Fransız, Alman, İngiliz okullarına göre Alman okullarının sayısı azdır. (İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, ss. 61-63)

öğretmenin güzel ahlâklı ve branşında ehliyetli olması, görevinden başka bir memuriyette çalışmaması, kendine verilecek göreve sadık kalması üzerine vurgu yapılır.

Tanzimat ve Abdülhamid devrinde fakülteler arası ciddi bir dayanışma yoktur. Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleri arasında ne ilmî bir bağ ne meslekî bir mefkûre vardır. Öğretim üyeleri arasındaki keskin zihniyet farklılıkları öğrencilerin kafasını karıştırmaktadır. Hocaların kimisi medresede, kimisi mülkiyede, kimisi ecnebî mekteplerde ve Avrupa’da yetişmiştir. Mülkiye, harbiye ve tıbbiyeden çıkan öğrenciler sarayı ürkütmekte Abdülhamid’in kendi elleri ile açtığı okullar onun iktidarını sarsacak birer kurum hâline dönüşmektedir. Tıbbiye, 1890’larda, içinde “hürriyet kazanı kaynayan” bir ocak hâline gelmiş, 1889’da İttihat ve Terakki Cemiyeti, tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştur. Harbiyede de 1896-1897 yıllarında bazı öğretmenler, öğrencileri komiteler kurmaları için rejime karşı kışkırtır. Tarihçi Murat Bey, Mülkiye Mektebinde öğrencilere meşrutiyet fikrini aşıl原因 hocalardan biridir.³¹

8. Meslekî ve Teknik Okullar

Bu dönemde hiç üzerinde durulmayan alanlarda meslekî ve teknik okullar açılır. Sanayii Nefîse Mektebi (Güzel Sanatlar), Lisan Mektebi, Ticaret Mektebi, Fenn-i Resim ve Mimarî Mektebi, Amelî Ziraat Mektebi, Polis Dershanesi, Aşî Memurları Mektebi, Gümrük Memurları Mektebi, Tüccar Kaptan Mektepleri, Aşîret Mektebi, Çoban Mektebi, kimsesiz Müslüman çocukların korunması ve eğitilmesi gayesiyle Darülhayr-ı Âlî Mektebi, Dilsiz ve Körler Mektebi, Abdülhamid devrinde açılan meslek okullarıdır.

9. Azınlık ve Yabancı Okulları

Rum, Ermeni ve Yahudiler mektep sayılarını arttırmış, ayrılıkçı emellerini güçlendirme politikalarını sürdürmüşlerdir. İstanbul’da azınlık okullarını idare için Münif Paşa tarafından Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime Müfettişliği kurulur. Tanzimat Dönemi sonlarından itibaren Sırp, Bulgar, Rus, Alman, Avusturya, Macaristan ve İranlılar okul açmaya başlarlar. Fransız misyoner okulları Abdülhamid döneminde çok yaygınlaşmış, 1900’ün başlarında sayısı üç yüze ulaşmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi’ne göre padişahın fermanı doğrultusunda açılması gerekirken bu okulların açılması kayıt altına alınamamıştır. 1893’te, yüz sekizi Abdülhamid döneminde olmak üzere üç yüz doksan iki Protestan ve

³¹ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 258.

Amerikan okulu memleketin birçok köşesine özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır. Bu okulların kuruluşuna merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board adlı misyoner örgütü ile zengin Ermeniler yardım eder. 1893 tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir rapora göre misyoner okulların amacı; Protestanlığı yaymak, zihinleri karıştırıp halkın yönetime güvenini sarsmak, Fransız okullarının kültürel etkisi ile mücadele etmek şeklinde tespit edilir. Denetimin mümkün olmadığı bu okullarda öğrencilerin çoğu Müslüman ve Türk ailelerin çocuklarıdır. İslâm'a ters düşen şeyler de öğretilmesine rağmen dünyevî refah açısından yararlı olduğu zannedilen ilimleri öğrenmeleri için Müslüman Türk aileleri çocuklarını bu okullara göndermekten çekinmezler.³²

D. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte aşırı hürriyetçi bir hava ortaya çıkmış, 31 Mart Vakası'nın bastırılmasına kadar okullara bir disiplinsizlik ve başıbozukluk hâkim olmuştur. Ancak siyasî hayatın ve fikir hareketlerinin canlanması, basının güçlenmesi aydın kesime yeni olanaklar sağlar. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yüzünden art arda yaşanan felâketler, yenilikçi aydınların eğitim ve toplum sorunlarını sert bir dille ifade etmelerine; Türk fikir, siyaset ve eğitim tarihinde yeni arayışları başlatmalarına neden olur. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen yenilikler daha çok devletin yapısına yöneliktir. Meşrutiyet'in hedefinde ise sadece devlet yoktur. O aynı zamanda toplumsal değişimi de birlikte yürütmek ister. Balkan Savaşları'na kadar "Osmanlılık" idealine paralel olarak Tanzimat'ın "Osmanlı insan tipi" ülke insanını bir arada tutacak unsur sayılırken Balkan Savaşları'ndan sonra "Türkçülük" zihniyeti ağır basar, Osmanlıcılık ve İslâmcılık akımları zayıflar; bu da birey ve vatandaş olarak yeni bir nesil yetiştirme düşüncesini doğurur. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde savaş ve felâketlerin birbirini takip etmesi, yönetimde birliğin sağlanamaması gibi nedenlerle eğitim reformları yeterince gerçekleştirilemese de bazı yeni adımlar atılır. Kızların okula katılım sayısı artar, kızlar için yükseköğretim düzeyinde ilk defa ayrı bir okul açılır. Kadınlar öğretmenlik dışındaki devlet kadrolarında boş olan diğer mesleklerde görev yapmaya başlar. Daha önce öğretimde öğretmen, kitap ve hafıza önemli iken bunların yerini tabiat, eşya, olay ve deney alır. Öğretmen ve kitap merkezli eğitim anlayışından eşyaya yönelen, gözlem gücüne ve öğrencinin araştırmalarına dayanan yeni

³² Yahya Akyüz, *a.g.e.*, ss. 245-247.

öğretim yöntemlerine geçilmesi için fikirler ortaya atılır. Dişçi Mektebi (1909), Orman Mekteb-i Âlisi (1909), Kadastro Mekteb-i Âlisi (1911) gibi yüksek okullar açılır.

Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun olduğu bir dönemde Ankara'da yapılan eğitim kongresinde Atatürk yeni bir insan tipi yetiştirme üzerinde durur. Bu, millî eğitim almış, devletin ve milletin varlığını korumayı kendisine en temel değer olarak kabul etmiş insan tipidir. Yurdun işgalinden sonra Fatih, Üsküdar, Sultanahmet ve Dârülfünûn mitinglerinin düzenleyicileri arasında öğretmenler ilk sıradadır. Halide Edib, Selim Sırrı, İsmail Hakkı, Hüseyin Ragıp gibi birçok aydın ve yazarlar bu mitinglere katılırlar. Millî şair Mehmet Akif, halkı aydınlatma çabalarında çok etkili bir şahsiyettir. Balıkesir ve Kastamonu'da verdiği vaazlarda Müslümanların manevî değerler ve millî duygular etrafında birleşmesini istemiştir. Kurtuluş Şavaşı'nda Doğu Cephesi komutanı olan Kazım Karabekir Paşa ciddiyete, disipline, ahlakî ve fikri ilerlemeye dayanan bir eğitim anlayışını savunur; Erzurum ve Sarıkamış'ta çocukları koruma amaçlı çeşitli mesleklerde okullar açar. TBMM kurulduktan sonra hükûmet, öğretmenlere halkı İstiklâl Mücadelesi konusunda aydınlatma görevi verir. 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresine yurdun birçok yerinden gelen 250 civarında öğretmen katılır. Mustafa Kemal cepheden gelerek kongrede önemli bir açılış konuşması yapar. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Maarif Nezareti tarihe karışır.

1. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dârülfünûndaki Gelişmeler

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Dârülfünûnda köklü reformlar gerçekleştirmek amacıyla 1912'de bir Nizamname çıkarır. İlim ve fen odaklı bir eğitim programı oluşturmak için gayret gösterir. Onun döneminde Dârülfünûn; Ulûm-i Şer'iyye, Ulûm-i Hukukiye, Ulûm-i Tıbbiye, Fünûn, Ulûm-i Edebiye olmak üzere beş şubeye ayrılır. 21Ekim 1919 tarihli Nizamname ile ise "Dârülfünûn ilmî muhtariyete sahiptir" ilkesiyle özerklik yönünde bir adım atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında tıp hariç diğer şubelere çok sayıda Alman ve Macar profesör getirilir. Ancak Osmanlı-Alman işbirliğine hizmet için Almanya'dan getirilen profesörler ayrıntı ve dış görünüşle uğraştıkları için reformlar başarıya ulaşamaz. Ders kitaplarının ortaokul düzeyinde olması, bilimsel araştırmaların yetersizliği, dünyadaki gelişmelerin takip edilememesi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle birçok gencin silâh altına alınması şeklen yarı özerkliğe sahip bu müessesenin ilerlemesini engeller.

2. İnas Dârülfünûnu (Kız Yükseköğretim Okulu-1915)

1915 yılında İnas Dârülfünûnu adıyla kızlara mahsus bir yükseköğretim kurumu açılır. İstanbul Dârülmualimâtı ile kız idadîsi mezunları bu okula kayıt yaptırır. Edebiyat, Riyaziyat, Tabiiyat şubelerine ayrılan bu kurumun eğitim süresi üç yıldır. 1917 yılında on sekiz kişilik ilk mezunlarını verir. Mezun olan öğrencilerin kimi İstanbul İnas Sultanîsine kimi de taşra Dârülmualimâtlarına müdire ve öğretmen olarak vazifelendirilir. Ancak kızlar için açılan bu müessese 1920 yılında kapanarak Dârülfünûna bağlanır.

3. Meşrutiyet Dönemi'nde Özel Öğretim, Azınlık ve Yabancı Okullar

Basın ve yayın özgürlüğü nedeniyle özel öğretim kurumlarında önceki dönemlere göre daha fazla gelişme görülür. 1915'te Hususî Mektepler Tâlimatnamesi çıkarılır. Yabancı özel okullardan Türk çocuklarını kurtarmak için Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti, Osmanlı Mektepleri Tevhid-i Mesaî Cemiyeti gibi bazı özel cemiyetler kurulur. Mekteb-i Hususiye İdadîsî ve Selanik'te Dilsiz Mektebi açılır. Birinci Dünya Savaşı ve Balkan Savaşlarında Rum ve Ermeni azınlıkların karşı cephedeki devletlerle işbirliği yapması nedeniyle özel okullara sınırlandırmalar getirilir. 1914'te Rum, Ermeni ve Musevi gibi azınlıklara ait 2596 özel ilkokul ve dört binden fazla öğretmen vardır. Bu okulların öğrenim şartları Türk okullarından kat kat üstündür. Meşrutiyet başlarında yabancı okulların sayısı artarken 1914'ten sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği devletlere ait okulların çoğu kapatılmıştır.

4. Dârülmualimîn ve Dârülmualimâtlar

Meşrutiyet Dönemi'nde nitelikli öğretmen yetiştirme politikası izlenmiştir. 1908'den sonra Dârülmualimîn'den iptidaiye kısmı ayrılır. Dârülmualimîn-i Âliye kısmının dersleri ise Dârülfünûnda görülmeye başlanır. 1909'da Dârülmualimîne müdür olarak atanan Satı Bey köklü yenilikler gerçekleştirir. Öğrencileri sınavla seçer, genç ve yetenekli öğretmenlerden oluşan bir kurul oluşturur. Tedrisât-ı İbtidaiye Mecmuası adıyla önemli bir dergi çıkarır. Usûl-i Tedris dersleriyle ilgili konferanslar verilir. Dârülmualimîne bağlı bir Tatbikat Mektebi açılır. Öğrenciler inceleme gezilerine çıkarılır. Gözlem ve deneye yönelik derslere ağırlık verilir. Bütün bu yeniliklerle İstanbul Dârülmualimîni önemli bir okul hâline gelir. Okul İptidâî, İhzarî ve Âlî kısımlardan oluşur. İptidâî kısım dört yıllıktır ve ilkokullara öğretmen yetiştirir. İhzarî kısım iki yıldır, Dârülmualimîn-i İbtidâîlere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştirir. Âli kısım dört yıllıktır, Tabiiyyat, Riyaziyat, Edebiyat adıyla

üç şubesi vardır ve buradan mezun olan öğrenciler orta ve yüksek dereceli okullarda öğretmen olmaktadır. Temmuz 1908'den itibaren taşrada otuz Dârümuallimîn birden açılır. Ancak bu okullar önceden hazırlanılmış bir plan çerçevesinde ele alınmadığı için hoca bulmakta sıkıntı çekilir. İptidaî ve rüştiye muallimleri derse girer.

Kız Öğretmen Okulu da Dârümuallimât-ı Âliye adını almış, İptidaî, İhzarî ve Âlî olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. İptidaî kısım beş yıllıktır ve ilkokullara öğretmen yetiştirir. İhzarî kısım iki yıllıktır, Dârümuallimât-ı İbtidaîlere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştirir. Üç yıllık Âlî kısımdan mezun olanlar ise orta ve yüksekokullarda öğretmen olmaktadır. 1913-1914 yılında Dârümuallimât içinde Ana Muallime Mektebi açılır. Bu okulda İlm-i Ruh, Terbiye, İmlâ, Kıraat, Kitabet, Ulûm-i Tabiiye, İnşad, Hıfzıssıhha, Hesap, Geometriye Giriş, Gına (Müzik) ve Piyano, Osmanlı Tarihi, Beden Eğitimi dersleri okutulur. Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin içinde bulunduğu acılı ortamın da etkisiyle 1919'da okul kapatılır.

Meşrutiyet Dönemi'nde nitelikli öğretmen yetiştirilmek istense de adam kayırma ve rüşvet gibi nedenlerle dışarıdan kapıcı veya kahveci çırakları mesleğe alınır. Mevcut Dârümuallimîn mezunları meslek şuurunu kazanmada yetersiz kalmışlardır. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselerde de bazı ıslah çalışmaları yapılır. Özgür düşüncenin gelişmeye başlaması, gerileyen Osmanlı toplumunda medreselerin eski hâliyle işe yarar kurum olmaktan çıktığının anlaşılması, 1910'dan itibaren medreselerle ilgili yeni nizamnameler çıkarılmasına sebep olur. Programlarına Matematik, Geometri, Arapça, Farsça, Fizik, Kimya, Astronomi, Tarih, Coğrafya gibi dersler eklenir. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Maarif-i Kebir bir başkan ve beş üyeden kurulu daimi bir encümen haline gelir. 1912'de yirmi sekiz kişilik Meclis-i Maarif kurulur. Öğretim daireleri Âliye, Tâliye ve İptidaiye olmak üzere tekrar düzenlenir.

1912 ve 1913 Balkan Savaşları, Osmanlılar için her yönden büyük felâket olmuştur. Meşrutiyet'in başından itibaren ordu, memur ve öğretmenler arasında kısır parti kavgalarının savaşa rağmen devam etmesi çöküşü hızlandırır. Bulgarlar ve diğer Balkan ulusları öğretmen eğitime önem verirken Osmanlı toplumunda eğitim geri kalır. Eğitime ayrılan bütçe askerî alana ayrılan bütçenin kat kat altındadır. Ülkenin sanat ve ticaret sahasında görev üstlenecek, kültürlü bir nesil yetiştirilemez, askerî okullar ruh ve ilim gücünden yoksundur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yetişen genç öğretmenlerin ve aydınların Birinci Dünya

Savaşı'nda şehit verilmesi öğretimde büyük aksamalara sebep olur. Bu yüzden Cumhuriyet Dönemi'nde uzun yıllar yetişmiş beyin gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Dârülfünûn hocalığı ve Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi, Meşrutiyet Dönemi eğitiminde etkili bir isimdir. Onun Tûba Ağacı Nazariyesi'ne göre eğitimde yenileşme ve düzenlemeye aşağıdan değil yukarıdan başlanması gerekir. Ülkenin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insanı ancak kısa sürede üniversiteler sağlayabilir. İlköğretimden başlamak hem uzun sürer hem de masraflı olur. Mülkiye Mektebi mezunu ve aslen Arap asıllı Satı Bey'e göre ise Meşrutiyet Dönemi'nde güzel binalar yapılmış, bu binalar araç ve gereçlerle donatılmış ancak bunlardan yararlanacak nesil yetiştirilememiştir. Otuzdan fazla Dârülmualimîn açılmış ve alelacele öğretmen yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eğitim sahasında bu tür gelişmeler görülürken endüstrileşme çağına geçmiş Avrupa'da eğitim artık belli temellere oturmaya başlamış ve sosyal eğitim görüşleri ön plana çıkmıştır. Yirminci yüzyılda “Reform Pedagojisi Akımları” denilen yeni eğitim görüşleri ortaya atılır. J. H. Pestalozzi ulusal eğitimci olmak ister ve sosyal, ekonomik, politik sorunların eğitimi doğrudan etkilediğini düşünür. Ona göre eğitim ve öğretimde asıl amaç insanların maddî sefaletten kurtulması, manevî ve beşerî yönden bağımsız olmalarıdır. Pestalozzi güçlü bir sosyal eğiticidir. Yoksul köy çocuklarının eğitimi üzerine yoğunlaşır. Natüralist çevrenin teorilerine karşı çıkarak ahlâkî ve pedagojik eğitime büyük önem verir. Pestalozzi'ye göre temel eğitim, meslekî eğitim ve ahlâkî eğitime yer veren yeni bir hukuk düzeni yaratılmalıdır. Herbart'a göre eğitim ve öğretimin görevi genç insanları doğru tasarımlarla besleyerek ahlâken sağlam karakterli ve erdemli kişiler yapmaktır. Bütün insanları aşk, vicdan ve sevgi kanunlarıyla birbirine bağlayan Tolstoy'a göre eğitimin temel ilkesi özgürlük olmalıdır. O, güven ve saygıya dayalı bir eğitimi savunur. Eğitim temizliği düzeni ve doğruluğu öğretmelidir. Öğrencilere mümkün olduğunca dıştan az müdahale edilmelidir.³³

³³ Sosyalist eğitim görüşleri on sekizinci yüzyılda özellikle Fransa'da canlılık kazanır. Karl Marx ve Engels on dokuzuncu yüzyılda “eğitimin üretimle birleştirilmesi” yönünde yeni bir temellendirme gerçekleştirirler. “Tarihî ve Diyalektik Materyalizm” teorisini ortaya atan bu düşünürler materyalist ve komünist bir tarih felsefesini savunurlar, her türlü faaliyetin ana nedenini şura değil maddeye bağlarlar. Onlara göre bütün çocuklar için resmî, parasız bir eğitim sağlanmalı ve eğitim, üretim ile birleştirilmelidir. İrrasyonalist eğitimi savunan Schopenhauer'e göre mutlak olan her şeyin mahiyetini akıl dışı kör ve amaçsız bir irade teşkil eder. Endüstrileşme ve teknikleştirme, insanları tabii köklerinden koparmıştır. Pratik hayata uygun düşecek bir eğitim görüşünü savunur. Zihinleri teorik bilgi ve kavramlarla doldurmaya karşı çıkar. Ona göre gözlem ve müşahhas görüş kavramlardan önce gelir, çocuğa on altı yaşına kadar felsefe ve din gibi içinde peşin hüküm bulunan dersler okutulmamalıdır. Nietzsche bir kültür filozofu olarak yol göstermek ister ve Antik kültürden

E. CUMHURİYET DÖNEMİ YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

Cumhuriyet devrimleriyle siyasî, ekonomik, hukukî ve kültürel değişmeler gerçekleştirildiğinde halkın yüzde onunun dahi okuryazar olmaması eğitimin önemini arttırmıştır. M. Kemal, Yunan taarruzunun en ateşli zamanı olan 15 Temmuz 1921’de Maarif Kongresi’ni toplar ve iki yüz elliden fazla öğretmeni bir araya getirerek ulusal eğitimin ilkelerini konuşur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile tüm okullar Maarif Vekâletine bağlanır, medreseler tamamen kaldırılır. Latin harfleri kabul edilir (1928) ve dil millî karakter kazanır. Kadınların eğitimine önem verilir, karma eğitim sistemine geçilir. Eğitim sorunlarının tartışılması için şûralar düzenlenir. Maarif Vekâleti yüksek din uzmanları yetiştirmek için Dârülfünûnda bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı okullar açma kararı alır. Ancak İmam-Hatip Mektepleri açıldıktan altı yıl sonra tekrar kapanır. İlahiyat Fakültesi ise 1933 yılında çıkarılan üniversite reformuyla Edebiyat Fakültesine bağlı bir araştırma enstitüsü haline getirilir. İlk ve orta öğretimde din derslerinin sayısı azaltılır. Bir süre sonra ise din dersleri okullardan tamamıyla kaldırılır. Eğitim tarihçisi Osman Ergin, eğitimde din derslerinin tümüyle kaldırılmasının gençlik üzerinde sarsıntılara sebep olduğunu, bunu fark eden Milli Eğitim Bakanlığının 1943 Milli Eğitim Şûrası ile bu konuyu tekrar tartışmaya açtığını yazar.³⁴ Cumhuriyet Dönemi’nde eğitimin amacı her düzeydeki okullarda Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği ve yeni Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu nesiller yetiştirmektir. 1973 tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu ile millî eğitimin amaçları ve ilkeleri toplu ve ayrıntılı olarak şöyle tespit edilir: “Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yükseltmeye çalışan; insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek.”³⁵

yeni değerler çıkarır. Ona göre mevcut yükseköğretim kurumları hayat ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinmiş kurumlardan ibarettir. Bunlar hiçbir zaman gerçek anlamda birer eğitim kurumu olamamıştır. Bir mevki ve sırf ekme parası için görülen eğitim gerçek eğitim olmaz. Eğitim saf ahlâkî ve yetenekleri geliştirmelidir. Nietzsche akademik özgürlük adıyla üniversitelerde sürdürülen eğitimi tenkit eder. (Kemal Aytaç, *a.g.e.*, ss. 281-302)

³⁴ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 1707.

³⁵ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.333

1931’de Türk Tarih Kurumu, 1932’de Türk Dil Kurumu kurulur. Atatürk batılı dilcilerden ilham alarak Türkçenin dünya dillerine kaynaklık etmiş olabileceği yolunda Güneş Dil Teorisi’ni ortaya atar. Yeni harflerin kabulü ile geniş bir okuma yazma faaliyeti başlar. Kitaplar yeniden yazılır. Günlük dilde olduğu gibi bilimsel terimlerde de Türkçeleştirme faaliyetlerine gidilir. Güzel sanatlarda ilerlemeler görülür. 1924 yılında Ankara’da Musiki Muallim Mektebi kurulur. Tiyatro, opera, bale, resim, heykel alanında önemli atılımlar gerçekleşir. Okul öncesi eğitimde yavaş bir gelişme gözlenir. Avrupa ülkelerinde yüzde yüze varan oranlarda okul öncesi eğitim yapılır. İlköğretimin zorunlu olduğu 1924 Anayasası’nda tekrarlanmıştır ancak Cumhuriyet Dönemi’nin ilk çeyreğinde köylerin çoğunluğuna okul yapılamaz ve öğretmen gönderilemez. Temmuz 1934’teki Birinci Eğitim Şurası’nda tüm köy ilkokulları beş yıla çıkarılır. 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu ile ilköğretim sekiz yıl halinde düzenlenmiş ve ilk beş yıl zorunlu kabul edilmiştir. 1997-1998 öğretim yılından itibaren sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilir. Din dersleri 1930’ların başında ilkokullardan kaldırılırken 1975’ten itibaren tekrar dördüncü sınıftan başlamak üzere iki saat zorunlu hâle getirilir. Ortaöğretim kurumlarında Türkçe, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji ve Felsefe üzerinde önemle durulan dersler olur. Demokrat Parti, 1951 yılında ortaokul ve lise düzeyinde İmam Hatipler açmaya başlar. 1982-1983 öğretim yılında Ahlâk dersi ile Din Bilgisi birleştirilir ve ilköğretimlerde iki liselerde bir saat olmak üzere zorunlu hâle getirilir. Liselerden Arapça ve Farsça dersleri 1929 yılında çıkarılmıştır. Hasan Ali Yücel’in bakanlığı döneminde İstanbul’daki bazı okulların programına “hümanist” kültürün öğretilmesi için Latince dersler konur. 1992’de Açık Öğretim Lisesi açılır.

1. İstanbul Üniversitesinin Kurulması

Dârülfünûn 1924’te tüzel kişilik kazanır. Cumhuriyet rejiminin savunulması ve inkılâp fikirlerinin kabulü açısından Dârülfünûna büyük bir işlev yüklenir. Topluma yararlı bilimsel çalışmaların yapılamaması yüzünden kurumu ıslah etme kararı alınır ve bu amaçla 1932’de İsviçre’den Prof. Albert Malche çağrılır. Malche’nin hazırladığı rapora göre fakülteler arasında işbirliği yoktur. Hocalar öğrencileri araştırmaya teşvik etmemekte ezberci metot devam etmektedir. Hocalar arasında dayanışma yoktur. Mayıs 1933’te Dârülfünûn kaldırılır ve Eğitim Bakanlığı, İstanbul Üniversitesini kurmakla görevlendirilir.

Böylece özerklik kalkar, yeni üniversite devletçi ve devrimci bir temel üzerine oturtulur.³⁶ Batı'da okuyanlar doktora şartı aranmaksızın doçent olarak atanır. 1933 ve 1950 yılları arasında yetmiş kadar profesör ve bir o kadar da öğretim elemanı Almanya ve Orta Avrupa'dan getirilir. Üniversite, fakülte, rektör, dekan gibi yükseköğretim ile ilgili terimler eğitim literatürüne yerleşir.

2. Ankara ve Diğer İllerde Üniversitelerin Açılması

İstanbul Üniversitesinde reformlar yapılırken Ankara'da Hukuk Mektebi (1925), Ziraat Mektebi (1930), Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (1935), Fen Fakültesi (1943), İlahiyat Fakültesi (1949) kurulur. 1933 reformundan sonra da üniversitelerde beklenen başarı görülemez. Bunda maddî yetersizlikler; Türk aydınlarındaki güvensizlik duygusu, birbirini çekememe, mevki ve makam hırsı v.b. nedenler etkili olmuştur. Çok partili hayata geçişe paralel olarak 1946'da CHP iktidarı tarafından çıkarılan kanunla üniversitelere özerklik ve tüzel kişilik tekrar verilir. Amaç bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli, Türk devrimlerine ve millî değerlere bağlı vatandaşlar yetiştirmek, çeşitli mesleklere kalifiye eleman sağlamaktır. 1946'dan sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Ege Üniversitesi (1955), Orta Doğu Üniversitesi (1957), Atatürk Üniversitesi (1958) açılır. 27 Mayıs 1960 hareketinde 147 öğretim üyesi ve yardımcısı üniversiteden uzaklaştırılır. 1961 Anayasası'nda ilk defa üniversiteler ile ilgili bir madde yer alır. Bu maddeye göre üniversiteler ancak devlet eliyle ve kanunla kurulabilmektedir. Üniversiteler yine bilimsel ve idari özerkliğe sahip olacaktır. Üniversite, yönetimini kendi içinden seçecek ve öğretim üyeleri dışarıdaki makamlarca görevlerinden uzaklaştırılamayacaktır. Öğretim üyeleri serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler. Siyasî partilere üye olma yasağı uygulanamaz.

3. Üniversitelerle İlgili Yeni Düzenlemeler

1965'te çıkarılan Özel Okullar Kanunu ile özel yüksek okullar açılmaya başlanır. Ankara'da Hacettepe Üniversitesi(1967) açılır. İstanbul'daki Amerikan Robert Koleji devlet üniversitesine dönüştürülerek Boğaziçi Üniversitesi(1971) adını alır. Ankara Üniversitesi içinde Eğitim Bilimleri Fakültesi kurulur. Böylece eğitim bir uzmanlık alanı olarak kabul edilir. Mayıs 1968'de Fransa'da başlayan öğrenci olayları etkilerini Türkiye'de de gösterir. Masum öğrenci istekleri gibi görülen bu mücadele 12 Mart 1971'den sonra politik ve ideolojik mücadeleye dönüşür. Temmuz 1973'te çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile

³⁶ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 233.

üniversitelerin görevleri yeniden belirlenir. Yükseköğrenime yön vermek amacı ile Yükseköğretim Kurumu kurulmuş fakat Anayasa Mahkemesi 1975'te bu kurumun görev ve yetkileriyle ilgili maddeleri reddetmiştir. Üniversitelerde denetimi sağlama amacıyla Üniversite Denetleme Kurulu oluşturulur. Üniversite organları Senato, Üniversite Yönetim Kurulu ve Rektör olarak belirlenir. 1973 yılında Diyarbakır Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, 1974 yılında Cumhuriyet Üniversitesi, 1975 yılında Fırat Üniversitesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Bursa Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi açılır.

1975-1980 arasında üniversitede silahlı öğrenci eylemleri artmış, öğrenciler siyasal ve ideolojik kamplara bölünmüştür. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından 6 Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu yayımlanır, yükseköğretim kapsamlı biçimde tekrar düzene sokulur. Bu kanuna göre amaç, Atatürk ilkeleri doğrultusunda, Türk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî kültürel değerlerini taşıyan, toplum yararını kişisel çıkarlarının üstünde tutan, devletine karşı görev ve sorumluluğunu bilen, aile, ülke millet sevgisiyle dolu, bilimsel düşünce gücüne sahip, insan haklarına saygılı, zihin, ruh ve ahlâk bakımından dengeli vatandaşlar yetiştirmektir. Bu yasayla eğitim ve öğretimde birlik ilkesi sağlanır, fırsat eşitliği getirilir, yeni üniversiteler YÖK'ün olumlu görüş ve önerisi üzerine kurulur. Yükseköğretim kurumları; üniversiteler, fakülteler, enstitüler ve yüksekokullardan oluşur. Rektör, dekan ve bölüm başkanı atama ile belirlenir. 20 Temmuz 1982'de kanun hükmünde bir kararname ile tüm yükseköğretim kurumları yeniden teşkilatlandırmaya tabi tutulur. Yeni üniversite ve fakülteler kurulur ve bazı üniversitelerin adları değiştirilir.

4. Meslekî ve Teknik Eğitimde Gelişmeler

Cumhuriyet Dönemi'nde teknik eğitim çok cılızdır. 1927'ye kadar sanat okulu açmak il ve belediye idarelerinin sorumluluğundadır. Bu görev daha sonra Eğitim Bakanlığına verilir. 1941'de Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulur. 1934'ten itibaren çok sayıda Erkek-Kız Sanat ve Yapı Enstitüleri, Ticaret Okulları, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu, Kız Teknik- Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulları, Endüstriyel Sanatlar Yüksek Öğretmen Okulu açılır. 1997-1998 yılında sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesinden dolayı meslek liselerinin ortaokul kısmı kapanır. Puanı düştüğü için ilahiyat dışında diğer bölümlere öğrenci göndermesi zor olan İmam Hatip Liselerinin sayısı azalır.

Ancak daha sonra çıkarılan bir yasayla bu okulların önündeki puan düşme sorunu ortadan kalkar.

5. Özel Öğretim, Azınlık ve Yabancı Okullar

1965'te çıkarılan Özel Öğretim Kanunu ile yüksek okul kurma yolu açılmış, Devlet üniversitelerine giremeyen birçok öğrenci bu okullara kayıt yaptırabilmiştir. 1971'de Anayasa Mahkemesi, bu okulların açılmasına imkân veren maddeyi iptal eder. 1982 Anayasası'nda bazı şartlarda vakıflar tarafından okul kurulabileceği öngörülür. 2005'te yirmi beş vakıf üniversitesi kurulur. Hükümet 1924'ten sonra azınlık ve yabancı okullarda dinî propagandayı yasaklar. Yabancı okullar sıkı denetim altına alınır. Yabancı okulların Türk eğitimine bazı yenilikler getirdiği söylenebilir. Ancak bu okulların Türk gençlerini kendi kültürlerinden kopardıkları bilinmektedir. Ders dışı etkinliklerle “Batı hayranı” gençler yetiştirilir ve onlara Hristiyanlık aşılanır. 1928'de Bursa'daki Amerikan Kız Lisesinde üç Müslüman Türk kızı Hristiyan olmuştur, bu durum günlerce kamuoyunda tartışılır.³⁷ Buna rağmen yabancı okullara Müslüman velilerin rağbet etmesinin birçok sebebi vardır. Veliler çocuklarının dil bilmesini çok önemserler, eğitimi millî şuardan ziyade piyano çalmak, görgü kurallarını ve yabancı dili bilmek şeklinde algırlar. Ayrıca kibar ve aristokrat görünme arzusunda olan varlıklı aileler, çocuklarını yabancı okullara verdikleri takdirde onlara karşı annelik ve babalık görevlerini yapmış hissederler. Yabancı okulların ihtişamlı binaları, müfredatları ve öğretmenlerin nazik davranışları da velileri etkilemiştir. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarının sayıca ve nitelikçe yetersiz kalması da bu okullara rağbeti artırır.

1965 ve 1984'te çıkarılan yasalarla yabancıların özel okul açmalarına sınırlamalar getirilir. Yabancılar, bakanlığın izni olmadan özel öğretim kurumu açamaz ve bina kiralayamazlar. Ancak merkezî sınavla öğrenci alan bu okullara rağbet hiç eksilmez. Amerikan Robert Koleji binasının 1971'de Boğaziçi Üniversitesine devredilmesi sebebiyle bu okul Arnavutköy Kız Lisesi ile birleşir ve Özel İstanbul Amerikan Robert Lisesi adını alır. 1844'te açılan Heybeliada Ruhban Okulu, Cumhuriyet Dönemi'nde lise ve onun üstünde bir yıllık Yüksek İlahiyat Okuluyla eğitimine devam ederken 1971 tarihli kararla yabancıların yüksek okul açmalarının yasaklanması sebebiyle piskopos ve patrik yetiştiren bu okulun yüksek kısmı kapanır. Türk Hükümeti bu kurumun Türk Üniversitesine veya

³⁷ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991, ss. 282-288.

İlahiyat Fakültesine bağlanırsa varlığını devam ettireceğini bildirir. Ancak Fener Rum Patrikhanesi bu tavsiyeyi kabul etmez ve okul kendiliğinden kapanır.

6. Cumhuriyet Dönemi'nde Öğretmen Yetiştirme Politikası

Cumhuriyet yönetimi ilk yıllarında öğretmenliği bir meslek hâline getirmek için yasal çaba harcar. Ancak ihtiyaçtan dolayı öğretmenlik, girişi kolay bir meslek olmaktan kurtulamamıştır. 1923 yılında ilkokul öğretmenlerinin önemli bir kısmı, medreselerin alt sınıflarından ayrılmış veya bir iki sene Dârülmua'llimîn okumuş kişilerdir. 1925 yılından itibaren Dârülmua'llimîn adı Muallim Mektebi, 1935'ten itibaren ise Öğretmen Okulu şeklinde değiştirilir. İlkokullara öğretmen yetiştirmek için açılan Kız ve Erkek Muallim Mektepleri 1923'te Eğitim Bakanlığına bağlanır. Öğretmen okullarının programına ilk kez Sosyoloji dersi konur ve 1932-1933 ders yılı başında İlköğretmen Okullarının süresi altı yıla çıkarılır. Bu dönemde öğretmen okullarına yöneltilen eleştiri, öğretimin nazari olması, uygulamaya yeterince yer verilmemesidir. Maaşların düşük olması da öğretmenliğin ekonomik bakımdan güven vermeyen bir meslek hâline gelmesine sebep olmuş, bu durum ülkenin eğitimini ve öğretmen dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. 1970-71 öğretim yılından sonra öğretmen okullarının öğretim süreleri dört yıla çıkar. 1973 yılında çıkan bir yasayla öğretmenliğin bir ihtisas mesleği olduğu vurgulanır. 1974-1975 yıllarından itibaren ilköğretmen yetiştiren okullarda enstitüler açılır, zamanla bu enstitülerin sayısı elliye bulur. 20 Ekim 1982'den itibaren enstitüler yüksekokullara dönüştürülerek üniversitelerin içine alınır. 1989-1990 öğretim yılında dört yıla çıkarılan bu müesseseler Eğitim Fakültelerine dönüştürülür.

22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatına Dair Kanun'a göre ortaokullara ve İlköğretmen Okullarına öğretmen, müfettiş ve müdür yetiştirmek amacıyla Konya'da 1 Mart 1927'de bir Muallim Mektebi açılır. Aynı yıl okul Ankara'ya taşınır. Okulun yalnız Türkçe ve Pedagoji bölümü vardır. Ankara'da projesini Mimar Kemalettin'in hazırladığı, inşaatını zaman zaman Atatürk'ün denetlediği Muallim Mektebi'nin binası 1929'da faaliyete geçer. Cumhuriyet öğretmenlerinin yetiştiği bu binanın adı Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olur. 1978-1979 öğretim yılında süresi dört yıla çıkarılır, okulun adı Gazi Yüksek Öğretmen Okulu olur. Bu kurum 1982'de kurulan Gazi Üniversitesine de adını verir ve Gazi Eğitim Fakültesinin temelini teşkil eder.

1959'a kadar Liselere öğretmen yetiştiren asıl kaynak İstanbul Yüksek Öğretmen Okuludur. Okulun öğrenci sayısı bakımından yetersiz olması nedeniyle 1959'da Ankara'da, 1964'de İzmir'de yeni bir Yüksek Öğretmen Okulu açılır. Bu Yüksek Öğretmen Okulları eski Dârülmualimîn-i Âliyenin devamı niteliğindedir. İlköğretmen Okullarının en başarılı ve kişilikli öğrencileri arasından seçilenler bu okullara öğrenci olarak alınır. Bu okullara gelen öğrenciler, branş derslerini girdikleri fakültelerde meslek derslerini ise Yüksek Öğretmen Okullarında görmektedirler. Geceleri yapılan meslek derslerinin düzenli yürümemesi ve üniversitelerin öğretmenlik formasyonu vermeye başlaması, üniversitelerle Yüksek Öğretmen Okulları arasında şiddetlenen ideolojik çatışmalar nedeniyle Yüksek Öğretmen Okulları 18 Temmuz 1978'de kapanır. Bu tarihten sonra Eğitim Enstitüleri dört yıla çıkarılıp sayıları ona indirilir ve isimleri Yüksek Öğretmen Okulu olur. Birkaç yıl sonra ise bu Yüksek Öğretmen Okulları dört yıllık eğitim veren Eğitim Fakültelerine dönüştürülür.

1982 öncesinde sistemin en sakıncalı yanı öğretmen yetiştirme işinin politik yönlendirmelere açık olmasıdır. 1982'de öğretmen yetiştirilmesi bakanlıktan alınıp üniversitelere devredilince bu sakınca ortadan kalkar. Ancak bu sefer de sadece öğretmen ataması yapan bakanlık ile üniversiteler arasında kopukluk meydana gelir. Bu okullarda nitelikten ziyade niceliğe önem verilmesi, öğretmenlik ruhunun aşıl原因aması, yeterli sayıda üniversite hocasının olmaması gibi nedenlerle eğitim seviyesi yükseltilemez. Öğretmen ihtiyacını karşılamak için zaman zaman değişik yöntemler uygulanır ki bu yöntemler de öğretmenliğin kalitesini düşürmüştür. 5 Ocak 1961 tarihinde çıkan bir kanunla ortaokul ve dengi okullardan mezun olanlar bir kurstan geçirilerek ilkokullara, lise ve lise üstü okullardan mezun olanlar bir kurstan geçirilerek orta dereceli okullara vekil öğretmen olarak atanırlar. 1970'ten itibaren çeşitli fakültelerden mezun olan ama öğretmenlik yapmak isteyenler ilk önce bakanlık tarafından okullara atanırlar. Sonra binlerce sayıdaki bu öğretmenlere kırk iş günü içinde tamamlanan öğretmenlik formasyon kursları açılır. 1974'te bütün lise mezunlarına yükseköğretim yapma vaadinde bulunan dönemin hükümeti mektupla yükseköğretim denen bir uygulama başlatır. 46.000 öğrenci bu yolla öğretmen yetiştirme programlarına alınır. Yaz aylarında beş haftalık çalışmayla üç yılda on beş hafta çalışma yapılır. Batı'da ev kadınlarının boş zamanlarını değerlendirmeleri için uygulanan bu eğitim yöntemi öğretmenlik mesleğinde kaliteyi düşürmüştür. 1975'ten sonra özellikle Eğitim Enstitülerinde siyasal ve ideolojik amaçlı kavgaların artması nedeniyle binlerce öğrenci okula devam edemez. 1978 yılında bu duruma "hızlandırılmış programlar" ile

çözüm bulunur. Normal eğitim süresinin yarısından daha az bir zamanda seminer çalışmaları yaptırılarak binlerce gence öğretmenlik diplomaları verilir. Kamuoyunda bu uygulamalar ile ilgili kaba alaylar söz konusu olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı 1996'da her fakülte ve yüksek okul mezunlarından başvuranları sınıf öğretmeni olarak atar. Bu şekilde on binlerce kişi hiçbir öğretmenlik formasyonu almadan mesleğe başlar.

7. Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri kurulduğundan beri en çok tartışılan eğitim kurumlarıdır. 1940'ta altı yaşın üstündeki nüfusun % 78'i okuryazar değildir. Köylerde bu oran daha yüksektir. Köy Enstitüleri köylerdeki yaygın bilgisizlikle mücadele etmek, köylerin sosyal ve ekonomik yapısında öğretmen ve eğitim kanalıyla düzenlemeler yapmak amacıyla kurulmuştur. Nazarî eğitim yapan, ellerinde kalem kitap sadece kitabî bilgiyle yetinen, köyde görev yapmak istemeyen öğretmenlerden halk yıllarca şikâyet etmiştir. Nasırlı ellerinde kalemle kitaptan ziyade kazma, kürek ve bağ makası tutan öğretmenlerin yetiştirilmesi Köy Enstitülerinin kuruluş felsefesidir. Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan bir kanunla kurulur. Kuruluşlarında Hasan Ali Yücel ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un çok emeği vardır. Kırsal çevrelerde kurulan bu okulların sayısı zamanla yirmi biri bulur. İzmir, Eskişehir, Malatya, Kars, Kayseri gibi 21 ayrı ilde Köy Enstitüleri açılır. Enstitülerin ilk resmi programları 1943 tarihlidir. İlkokuldan sonra beş yıl öğretim yapmaktadırlar, bu süre içinde 114 hafta kültür dersleri (Tarih, Coğrafya, Fizik, Resim, İş Eğitimi...), 58 hafta ziraat dersleri (Fidancılık, Meyvecilik, Bağcılık, Zootehni, Arıcılık, Balıkçılık...), 58 hafta teknik dersler (Demircilik, Nalbantçılık, Motorculuk, Taşçılık, Betonculuk, Kireççilik, Dikiş, Örgü...) okutulmuştur. İlkokulu bitiren köy çocukları sınavla alınır ve kız erkek karma sınıflar açılır. 1950'den sonra karma eğitim kaldırılır. Okul binalarını öğrenciler yapar. Zor şartlarda da olsa eğitim gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu okullara öğretmenler fakültelerden, sanat okullarından, Gazi Eğitim Enstitüsünden atanmıştır. 1946'da Köy Enstitülerinde 620 Öğretmen vardır. 1947 ve 1952'de yapılan değişikliklerle kültür derslerinin sayısı artmış, hem öğretmen hem de sanatkâr ve ziraatçı yetiştirmenin mümkün olamayacağı düşünülmüş; 1954'te bir kanunla Köy Enstitüleri geleneksel İlköğretmen Okullarıyla birleştirilmiştir. Köy Enstitülerinden on beş bin kadar öğretmen iki bin kadar sağlıkçı yetişir.

Köy Enstitülerinin açıldıkları çevreye ekonomik, kültürel ve sosyal etkileri olur. Öğretmenler çoğu kez kendi köyelerine başöğretmen olarak atanır. Onlar kursla ilgili işleri

yanında köylüyü eğitme vazifesini de üstlenmiştir. Ancak okul yapımı ve arazi sağlanması köylü ile öğretmen arasında zaman zaman çatışmalara sebep olur. Öğrenci devamlılığını sağlamak güçtür. Öğretmenin kendi köyüne atanması kıskançlığa ayol açar. Meslek derslerinin zayıf olması, enstitüyü bitirenlerin hemen kendi hocaları gibi öğretmen olması, ziraatçılık ve tarım gibi ihtisaslaşmayı gerektiren birçok alanda öğrencilerin zorlanması, köylünün maddi açıdan zayıf durumdaki öğretmenlere önem vermemesi, ekonomik sıkıntılar, resmî makamların ilgisizliği, öğretmenlere sol görüşlü olarak bakılması, enstitülerin siyasî parti ve hükümetler arasında politika malzemesi yapılması gibi sebepler Köy Enstitülerinde eğitimi olumsuz yönde etkiler. Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler, köy gerçeklerini anlatan eserler yazmışlar ve sol eğilimli öğretmen örgütlerinin kurulmasında görev almışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. TANZİMAT DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Tanzimat, askerî ve teknik alanda başlayan batılılaşmanın siyasî ve hukukî bir şekil alması demektir. Tanzimat öncesi, özellikle de on yedinci yüzyılın sonu Osmanlı Devleti için geri kalmışlığın ilk işaretlerinin ortaya çıktığı dönemdir. On altıncı yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti birçok yönüyle Avrupa'dan üstün bir yönetim ve kurumlar düzeneğine sahiptir. Batı'daki yenilik ve değişimler; diplomatlar, seyyahlar, tacirler, mülteciler aracılığıyla seçici bir dikkatle takip edilir. Avrupa'daki en son ilerlemeler izlenir, kısa süre içinde uygulamaya geçirilir. Askerî yenilikler ve harp tekniği başta olmak üzere eczacılık, tıp, maden işletmeciliği gibi konularda başarılı gelişmeler sağlanır. Teknolojik ve teknik alandaki bu gidişattan başka Osmanlı Devleti örgüt, eğitim, disiplin açısından iki yüzyıl boyu çağdaş düzeyin üstünde denilebilecek bir siyasî ve militer güç ortaya çıkarmıştır. On yedinci yüzyılın sonunda ise Osmanlı egemenliğinin yayılı olduğu alanın teknolojik düzeyi ile Avrupa coğrafyasının eriştiği düzey arasında durdurulması güç bir uçurum meydana gelir.¹ Bunun eğitimden askerî, siyasî, ekonomik ve sosyal yapıdaki gerilemeye kadar birçok sebebi vardır. Yükselme devrindeki zengin ilim, teknik, sanat ve felsefe faaliyetleri yerini tekrarcılıktan ve kopyacılıktan ileri gidemeyen dar bir skolâstik anlayışa bırakmış, on altı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında hiçbir esaslı fikrî faaliyet gösterilememiştir.²

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s. 73.

² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 1979, s. 22

Kuruluş ve yükselme devrinde sürekli değişim ve gelişim diyalektiği ile hareket eden Osmanlı Devleti, kahramanca savunmalarla adım adım gerilerken askerî, ilmî ve iktisadî sahalarda bozulan kurumlarına yeni bir dinamizm sağlayacak ve bu gerilemeyi durduracak ciddi hamleler gerçekleştiremez. Üstelik Osmanlı aydın ve idarecileri bu dönemde Avrupa'daki gelişmeleri küçümseyici tavırlara girmişlerdir. Bunda dört yüz yıllık mutlak bir dünya hâkimiyetinin oluşturduğu aşırı kendine güven duygusunun yanında, Selçuklu, Bizans ve Moğol miraslarından kalan hâkimiyetçi geleneğin etkisinin,³ “Sultân-ı Rûm” ve Halîfe-i Rûy-i Zemîn” unvanlarının bir arada yürütülmesinden ortaya çıkan tezaadın büyük rolü olmuştur. On altıncı yüzyılda Viyana kapılarına kadar ilerlemesine rağmen Osmanlı manen Şark'a çekilir ve şarklılığı tercih eder.⁴

Tanzimat, Karlofça antlaşmasından beri Osmanlı Devleti'nin ardı ardına yenilişlerine bir son vermek için yaptığı yenilik hareketidir. Dağılma tehlikesine modern bir teşkilatla karşı koymaktan başka çare olmadığını gören Osmanlı idarecileri, büyük bir nispetle Avrupa'dan gelen siyasî-iktisadî vakaların baskısıyla yenilik hareketlerine başlarlar. Ancak bu yenilik hareketleri birçok sahada eskinin kaldırılması şeklinde değil, eskinin yanında yeni kurumların açılmasıyla devam eder. Bu yüzden Tanzimat devrinin bariz karakteri; düşüncede, hayatta ve eğitimde ikilik olarak ortaya çıkmış, devrin sosyokültürel durumu romanlarda genç kahramanların hayatlarına alaturka-alafranga ikileminde yansımıştır.

Avrupa'nın her alanda teknik ilerleyişi karşısında değişmeyi zorunlu gören Osmanlı Devleti, maliyesinin bozukluğu yüzünden giderleri karşılayamamakta, Abdülmecit döneminden itibaren Avrupa'dan alınan borçlar bir çığ gibi büyümektedir. Borçlanmaları kendi menfaatleri için kalkan yapan Avrupalı büyük devletler, menfaatlerine göre Osmanlı'yı teşvik, tehdit ve tazyik etmeye devam ederler.⁵ Hem devletin içindeki azınlıkları hem de yabancıları kışkırtırlar. Merkezî teşkilatı güçlendirmek için yapılan teşebbüsler yarım kalmış veya yürütülememiştir. Osmanlı devlet adamları yabancı elçilerin baskısı altındadır. Kırım Savaşlarından sonra hayat pahalılığı artar; vergi memurlarının zulmünden

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 36

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 22.

⁵ Tarihî bilgiler Enver Ziya Karal'ın *Büyük Osmanlı Tarihi* adlı eserinden özetlenmiştir (Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, AKDYYK Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 18).

bıkmış olan halk arasında alafranga âdetlerin yarattığı lüks yaşama cereyanı göze batmaya başlar.

Osmanlı'da geriye gidişin ve dağılmanın diğer önemli bir nedeni de eğitim kurumlarındaki yozlaşmadır. Medreselerin dünyaya açık yönünü yitirerek içine kapanması ve pozitif bilimlere ait mantıktan uzaklaşması eğitimde çöküşü hızlandırır. Mevcut eğitim kurumları yeniliğe açık değildir. Ulema sınıfının temeli olan bilgi ve fazilet ortadan kalkınca sahte âlimler mevki ve menfaatlerini muhafaza etmek için yeni olan her şeyi “bidat” diye reddederler. Bütün bu olumsuzluklara rağmen askerî sahada, tıp, mülkiye ve eğitim alanında yüksek okullar açılır. Devrin ihtiyaçlarını karşılayamamış olsa da bu okullar eğitimde yenilik sayılabilecek ilk adımlardır.

Tanzimat öncesi yenilik hareketleri, toplumun bünyesinde değişiklik esasına dayanmayan, ihtiyaç ve zaruretlere karşısında ortaya çıkmış bazı teknik bilgilerin memlekete nakledilmesinden ibarettir. Tanzimat sonrasında ise yenilikler değişik kanallardan toplumun bünyesine sızmaya başlar. “19. asırda, fikrin tekâmülü, şüphesiz hadiselerin yardımı ile daha çabuk olur ve yenilik, hayatın her safhasına şamil geniş bir mânâ ve mâhiyet alır”⁶ Edebiyatta, sanatta, eğitimde, günlük hayatta değişiklikler kaçınılmaz bir şekilde arka arkaya gerçekleşir. Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yapılan reformlar “batılılaşma” hareketinin bir parçasıdır. Bu dönemde eğitim alanında reform yapmak, devletin felâkete gidişini kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Bir taraftan medreselerde eski usulle eğitim anlayışı devam ederken diğer taraftan batılı tarzda yeni okullar açılır. On dokuzuncu asrın başlarından itibaren kendini gösteren değişim rüzgârının Türk romanına yansımaları ise Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini takip eden yıllarda gerçekleşir.

Tanzimat ile başlatılan yenilik hareketleri, gerçek anlamda, etkisini edebiyat sahasında gösterir. Toplumu eğitmeyi amaç haline getiren Tanzimat yazarları farklı metotlarla fikirlerini anlatmaya çalışırlar. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Mizancı Murat gibi bazı yazarlar hürriyet ve meşrutiyet ideolojilerini siyasî ve edebî kanaldan devam ettirmek isterken Şinasi, Münif Paşa, Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi gibi edebiyatçı ve fikir adamları ise terakki, medeniyet ve aydınlanma fikirlerini gazete, dergi, tarih çalışmaları vasıtasıyla yürütürler.⁷ Şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi edebî türlerde farklı bir

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1988. s.60.

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 61.

üslupla da olsa birbirine benzer düşünceler dile getirilir. Namık Kemal, *Celâl Mukaddimesi*'nde “Romanda maksat güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak’ayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilâtiyle beraber tasvîr etmektir”⁸ derken Ahmet Mithat Efendi, romanlarında benzer bir ahlâk felsefesiyle okuyucunun karşısına çıkar ve âdeta bir “halk okuma odasında”⁹ halk mektebi dersleri verir. Ahmet Mithat Efendi’nin yolunu takip eden Fatma Aliye Hanım’dan sonra Mizancı Murad, romanında yeni projelerle okuyucuya “vazife ve mesuliyet” fikrini aşılama çabasındadır. Tanzimat yazarları, eserlerinde devrin birçok sosyal konularına temas etmekle birlikte eğitimi ve kültürlü bir neslin yetiştirilmesine özellikle ehemmiyet vermişlerdir.

Osmanlı’nın yukarıda kısaca temas edilen siyasî, sosyal ve ekonomik koşullarında Tanzimat yazarları eğitimin Batı’ya açılan kapısı olan yükseköğretim kurumlarında yetişen gençleri nasıl anlatmışlardır; bu gençlerin yükseköğrenime gitme amaçları nelerdir ve yüksek eğitimden sonra bir mesleğe sahip olabilmişler midir? Yükseköğrenimini tamamlayan gençler hangi yönleriyle idealize edilmiştir? Gençlerin çalışkanlık-tembellik, liderlik vasıfları; edebiyat ve sanata bakışı, okuma alışkanlıkları, Türkçeye veya yabancı bir dile verdikleri önem; sosyal bağlamda kadın-erkek ilişkilerine yönelik tavırları eserlere nasıl yansımıştır? Batı ve Doğu medeniyeti arasında gençlerin tercihleri, yeni fikirleri ve akımları algılayış tarzları hangi yöndedir ve gençler ne tür çatışmalar yaşamıştır? “Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği” adlı çalışmada bütün bu sorulara cevap bulma gayreti gösterilmiştir.

II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ

Orhan Okay’ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* adlı kitabının yeni baskısına yazdığı önsözde belirttiği gibi, Ahmet Mithat Efendi okuyucu ve yazar olarak herkesin “Hâce-i Evvel”idir.¹⁰ Tanzimat’ın örgün veya yaygın eğitim anlayışının Türk romanına yansması Ahmet Mithat Efendi ile başlar. Ahmet Mithat Efendi, terakki fikrini, medeniyetin temeli kabul eder. Yazara göre terakkinin gerçekleşmesi için yüksek kültürün halk tabanına yayılması gerekir. Kültür değerlerinin yayılması ise ancak okulların ıslahı ile gerçekleşebilir. Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerini neşretmeye başladığı dönemde batılı

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 400

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 457.

¹⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 4.b., Dergâh Yay., İstanbul, 2008, s. 11.

anlamda yükseköğretim kurumları henüz memleket çapında yaygın değildir. İstanbul'da askerî ve siyasî sahada, tıp ve fen alanında yeni yükseköğretim kurumları açılmış ancak bu okullara giden öğrenci sayısı birkaç yüzle sınırlı kalmıştır. Çünkü ne yeni açılan okullara kayıt yaptırabilecek seviyede öğrenci mevcuttur ne de bu müesseselerde eğitim verecek hoca vardır. Bu yüzden Türk romanında Tanzimat Dönemi yükseköğretim gençliği ele alınırken Cumhuriyet yılları için lise seviyesinde sayılabilecek ancak Tanzimat Dönemi için yükseköğrenim işlevine sahip müesseselerde eğitim gören gençler, aynı statüde gruplandırılmış, bu dönemin eğitim anlayışına daha geniş bir açıdan bakabilmek için özel eğitim konusuna da temas edilmiştir.

A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ

İlgi, disiplin ve koruyuculuk bakımından aileleri sınıflara ayırmak gençlerin geçmişi ile ilgili bilgileri aktarırken daha faydalı olacak ve onların yükseköğrenimi tercih ederken ailelerinin rolünü tespit etmek bakımından bizi daha sağlıklı bir sonuca götürecektir. Türk romanında gençlerin yaşadığı çatışmalar ayrı bir başlık altında ele alındığı hâlde, gençlerin aileleri ile yaşadığı problemler, konuyla bütünlük oluşturması açısından bazen aynı başlık altında işlenecektir. Tanzimat, birçok yeni teşebbüslerin ve yeniliklerin yanında ekonomik, kültürel, politik ve sosyal alanda buhranların ve çatışmaların uzun süre yaşanacağı bir dönemin resmî başlangıcıdır. Bu yüzden toplumun her kesiminde olduğu gibi eski kuşak aileler ile yeni kuşak gençler arasında çatışmaların yaşanması doğal bir seyir izler.

1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler

Tanzimat Dönemi'nde kızların eğitimi için okullar henüz yaygın olmadığı için koruyucu, ilgili aile yapılarında çocukların eğitimini ebeveyn, özellikle de "baba" üstlenmektedir. Çünkü ailenin medrese veya Batı tarzında açılan yeni okullarda örgün eğitim görmüş olan bireyi yalnızca babadır. Bu yüzden kızını hatta gerekirse eşini eğitime sorumluluğu babaya düşmektedir. *Felesefe-i Zenân*'da(1870) Ahmet Mithat Efendi kadınların kendi kendini yetiştirmesi üzerinde durur. Eserin olay örgüsü çoğunlukla kadınlar arasında geçer. Türk edebiyatında kadın ve kadının eğitimi ilk defa bu kadar öne çıkmıştır. Eserin aslî kahramanlarından Fâzıla Hanım, klasik bir Osmanlı entelektüelinin sahip olabileceği seviyede tahsillidir. İlk yüksek eğitimini pederi Bedrettin Efendi'den alır.

"Büyük Ayasofya Mahallesi sakinlerinden Fâzıla Hanım, pederi Bedrettin Efendi'nin müddet-i hayatında kendisinden ulûm-ı âliyeyi tekmil eyledikten sonra

*ilm-i hadis ve ilm-i tefsir ve saireyi dahi mücerret ihtimam-ı tamm-ı zatiyesiyle tahsil edip pederinin vefatından sonra dahi fünûn-ı hikemiyeyi merak ederek tedarik edebildiği kitaplarla bi'l-iştigal fünûn-ı mezkûrece dahi bir hayli malûmat peyda eylemiş idi.*¹¹

Fâzıla Hanım, İstanbul'daki büyük kütüphanelerden istediği her kitaba ulaşır. Onun evi âdeta büyük bir kütüphanedir. Gününün çoğunu kütüphanede geçiren Fâzıla'nın aile hayatı, ilim öğrenme amacına göre şekillenmiştir. Ayasofya imaretine bırakılan yedi-sekiz yaşlarında öksüz bir çocuğu evlat edinir ve adını Âkile koyar. Komşusu Fatma Hanım vefat edince onun kızı Zekiye'yi de yanına alır. Böylece Fâzıla'nın evi âdeta küçük bir okul haline gelmiştir. Fazıla, beş yıl, araklıksız bu iki kızın talim ve terbiyesiyle uğraşır.

*“Hâsılı, Ahmet Mithat Efendi'nin pek çok kahramanında müşahade ettiğimiz, öğrenme ve öğrendiklerini sığağı sığağına başkalarına aktarma, öğretme merakı, Fâzıla Hanım'ın karakteristik vasfı”dır.*¹²

Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) adlı eserinde ise anne, çocuğun eğitiminde daha aktif bir rol üstlenmiştir. Romanın aslı kahramanı Talat Bey on sekiz-on dokuz yaşlarında toy bir delikanlıdır. Babasını mahalle mektebine giderken kaybeder. Onun yetiştirilmesi, eğitim görmesi babasının vefatından sonra tamamen annesinin gayretleriyle gerçekleşir. On altı yaşında rüştiyeyi bitirir ve bir kalemde memuriyete başlar. Güzel ahlâklı, terbiyeli, kibar ve akıllı bir gençtir. Annesine karşı hiçbir zaman saygıda kusur etmez. Dışarı çıkarken annesinin elini öper. Romanın başından sonuna kadar karakterinde hiçbir değişiklik görülmeyen Talat Bey'in can sıkıntısının ve Fitnat'a olan aşkını annesine söyleyememesinin esas sebebi, toplumun örf ve âdetleridir. Saliha Hanım, oğlunun şımarmaması için sevgisini belli etmese de ona karşı sevecen ve demokratik yaklaşır.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde Türk aile yapısının, gençlerin eğitimi üzerinde nasıl bir tesir meydana getirdiğini tespit etmiş, bu mevzuda yol göstermiş, ebeveyni hata yapmaması için uyarmıştır. Yazar, sıcak ve samimi ilişkileri ve dayanışmayı ilke edinmiş bir aile yapısının kurulmasını ister. Akrabalarından kopan, iş hayatının zorlamasıyla çocuklarından ayrılan batılı aile ile geleneksel Türk aileleri arasında kimi zaman karşılaştırmalar yapar. *Hasan Mellah*(1874) isimli eserinde Hasan Mellah'ın babası, oğlu

¹¹ Ahmet Mithat Efendi, “*Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenân*”, Çağrı Yay., İstanbul, 2001, s.62 (Alıntılar bu baskıdandır).

¹² Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s.35.

için model bir tiptir. Birçok tesadüfî olayların, okuyucuyu hayrette bırakan serüvenlerin yaşandığı; bir masal havasıyla iyilerin mükâfatlandırıldığı, kötülerin cezalandırıldığı bu eserde birtakım tarihî olaylardan bahsedilir. Bu eserde tematik gücü temsil eden Hasan Mellah ile karşıt gücün temsilcisi Dominico Badia yüksek tahsillidir. Hasan Mellâh, Fas sultanı Sîdî Muhammed hükümetinin müsteşarı Sîdî Osman'ın büyük oğludur. Yirmi beş yıl müsteşarlık görevini yerine getiren Sîdî Osman devletten aldığı maaşı fukara ve muhtaçlara dağıtır. Memlekette çıkan isyan sırasında Sîdî Osman memleketini bırakıp kaçmayı ihanet sayar. Konağına hücum eden bir bölük isyancı onu ve Hasan Mellah dışında diğer çocuklarını şehit eder. Hasan Mellah da babası kadar dürüst, samimi, fedakâr, merhametli, cömert ve memleketini seven bir gençtir.

Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar (1888) adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi Paris'te mühendislik bölümünde yükseköğrenimini tamamlayan bir gencin hayat hikâyesini anlatır. Eserde her ne kadar başlangıç ve sonuç itibarıyla Demir Bey'in maceraları anlatılsa da Mustafa Kamerüddin'in Paris'teki yüksek tahsili romanın olay örgüsünde önemli bir yer tutar. Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserinde yabancı kahramanların bolluğu dikkat çeker. Podar, Resim; Narto, Heykeltıraşlık; Pasteur ise Hukuk Bölümünde okumaktadır.

Mustafa varlıklı bir aileye mensuptur. Babası Demir Bey, Mısır askerî hizmetinden emeklidir; İstanbul'un Cihangir Mahallesi'nde Çamlıca ve Marmara manzaralı, geniş bahçeli Şemsizâdeler konağında otururlar. Konağın asıl sahibi Feride Hanım, Demir Bey'in zevcesi ve Şemsizâdeler'in kızıdır. Konağın iki küçük cariyesi, vekilharcı ve aşçıbaşısı vardır. Mustafa'nın anne ve babasıyla ilişkileri demokratik ve sevecendir. Özellikle babası Mustafa'nın ideallerinin ve eğitim hayatının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Romanın olay halkasında okuyucuyu esere bağlayan asıl unsur eserin başında Demir Bey'le ilgili ortaya konan şüphelerdir. Demir Bey'in yakalandığı hummalı hastalığı süresince âdeta düşmanla kılıç savaşlarına girmiş gibi Fransızca sayıklamaları, o zamana kadar kocasının Fransızca bildiğinden haberi olmayan Feride Hanım'a bir Fransız zabıtini hatırlatır. Kocasının Hristiyan bir Fransız zabiti olmasından şüphelenen Feride Hanım, Demir Bey'in silah icadı ve demir işleriyle uğraştığı özel odasına çilingir vasıtasıyla girip Fransızca kitapları; armalardaki istavroz çıkarmayı andıran melâike, papaz ve rahibe resimlerini, ayrıca büyük bir sandığın içinden çıkan Frenk zabiti üniforması ile birçok Frenk madalyasını görünce iyiden iyiye şaşırır. Demir Bey zevcesine hem hâmi, hem muhip, hem mürşit

olmuştur. İnançlarında samimi bir kadın olan Feride Hanım, bu son vakadan sonra hasta bir adamı kapıya atmayı uygun görmez. Ancak yıllardır derin bir gönül bağı ile sevdiği kocasının mürtet olduğunu düşünmesi onu çok üzer. Feride Hanım, Paris'e yüksek tahsilini tamamlamak için giden oğlu Mustafa'yı babasının hasta olduğunu söyleyerek mektupla İstanbul'a çağırır. Ancak oğlunu İstanbul'a çağırmasında son zamanlarda kafasına takılan bazı şüpheler daha etkili olmuştur.

Babasını çok seven ve onu kendi için temsili bir şahsiyet kabul eden Mustafa, Paris'ten döner dönmez pederinin gönlünü alır. Feride Hanım kocası hakkındaki tereddüt ve şüphelerini Mustafa ile paylaşır ve onun bir Müslüman değil Nasranî olabileceğini iddia eder. Demir Bey uyuyunca Mustafa ve annesi Demir Bey'in çalışma odasına girerler. Mustafa itidalli davranır ve babasının sevilmecek hiçbir halinin olmadığını, Nasranî dahi olsa Müslüman olduktan sonra bir beis görmediğini belirterek annesini teskin etmeye çalışır. Mustafa da babasına ait istavroz şeklindeki nişanları, yazmaları ve mektupları görünce hayrete düşer. Babasının odasından çıkan evraklar ise Mustafa'nın aramakta olduğu Pierre Heyder'le ilgili önemli belgelerdir. Eserin bundan sonraki aşaması yaşanan zamandan geriye dönüşle devam eder. Mustafa'nın çocukluğu, Avrupa'daki tahsil süreci, arkasından Demir Bey hakkındaki sırların açığa vurulması anlatılır ve roman mutlu bir sonla biter.

Mustafa pederini sadece bir baba olarak değil, birçok yönden müşfik bir peder ve fazıl bir muallim, insaniyet namına “mahbûbü'l- kulûb” olması gereken bir adamdır hükmüyle sever. Her yönüyle babasına çok benzeyen Mustafa boyu posu, yakışıklılığı, huy saffeti yönüyle “güzel çocuk” tasvirine lâayık bir gençtir. Küçük yaşlardan itibaren babası, Mustafa'ya şefkatle muamele etmiş, büyük adam gibi onun eğitimiyle ilgilenmiş, terbiyesine önem vermiş ve oğlunun minnet ve şükranını kazanmıştır. Olur, olmaz şeyler için çocuğunu döven babalardan olmamış, büyücek kabahatleri için bile dövmeyip pederane irşat etmiş, validesi bazı kabahatinden dolayı haklı olarak Mustafa'ya kızdığı zamanlarda dahi çocuğu validesinin elinden kurtarıp ona öğütler vermiştir. Mustafa'nın çocukluğunda babasından işittiği sözler yüksek ahlâka ve insanın faziletine dair öğütlerdir. Bunların hiçbiri olmasa bile temiz ahlâkından dolayı Mustafa, babasını insan-ı kâmil ve sevilmeye lâayık bir adam olarak görür.

Demokratik tutumlu ailelerde çocukların benlik saygıları, kendilerine güvenleri daha yüksektir ve davranışları diğer çocuklara göre daha bağımsızdır.¹³ *Mesâil-i Muğlaka*'da(1898) Paris'te yüksek tahsilini sürdüren Abdullah Nahifî, Türk ve Müslüman olan kibar bir aileye mensuptur. Abdullah'a her üç ayda gönderdikleri bin franklık paradan ailesinin maddeten zengin oldukları ve çocuklarının eğitimi destekledikleri anlaşılmaktadır. Abdullah, Paris'te iken ailesinden ayrıdır ancak kendine güveni olan metin bir gençtir. Saint Germain'in orta yerindeki kira hanesinde ona yalnızlığını unutturacak ve aile sıcaklığını yaşatacak iki kişiyle tanışır. Biri Abdullah'ın oda komşusu Michele validedir ki her durumda öz evladı gibi Abdullah'ın imdadına koşar. Abdullah Nahifî'nin ailesinden saydığı ikinci kişi, Michele validenin yardımcısı ve bir vefâ borcu olarak Abdullah'ın yaralarını sarmaya gelen gönüllü bakıcı Rosette'dir. Michele valide Abdullah'ın çamaşırlarını çamaşırcıya vermek, evinin umumî hizmetçisini takip etmek vb. işlerde genç adama yardım eder. Abdullah da öz annesi kadar Michele valideyi sever, ona hediyeler verir, onu tiyatroya ve yemeğe götürür. Michele valide hoş sözlü bir kadındır, Abdullah'a dışarıda yemek yemeyi, kahvehanelerde, birahanelerde vakit geçirmeyi yasaklar. Abdullah, Rosette'yi hemşiresi, Michele valideyi ise annesi olarak kabul eder. Böylece Abdullah ailesinden uzak yaşadığı yabancı bir memlekette her türlü fedakârlığı göze alacağı bahtiyar bir yuva kurmuştur. Fransız etudiantla¹⁴ düelloya gideceği zaman, kendine bir şey olduğu takdirde bu bahtiyarlığın bozulacağından korkar. Michele valideye ve Rosette'ye düello hakkında bir şey duyurmaz. Arkadaşlarıyla Belçika'ya seyahate çıkacağını ve dönmediği takdirde okumaları için yazıhanesinin gözüne bir mektup bıraktığını söyler. Abdullah gidince Michele valide hemen telaşlanır ve mektubu okur. Mektupta Abdullah düelloya mecbur olduğunu anlatır ve vefatı halinde eşyasının, kitaplarının, parasının Rosette'ye verilmesini bildirir. Akşama kadar Michele valide ve Rosette bir matem havasında günlerini geçirirler. Abdullah sağ salim eve dönünce çok sevinirler. Genel itibariyle yurt dışında eğitim gören idealist Türk gençlerinin Avrupalı kadın veya erkeklerle samimî dostluklar kurması, sevgi ve saygıya dayalı insanî düşünceler çerçevesinde şekillenir. Çalışkan, dürüst, vakur ve vefalı olan bu gençler, aynı kişilik özelliklerine sahip Avrupalılarla arkadaşlık ve dostluk kurmayı tercih ederler. Kişiliklerinin tersine insanlarla karşılaştıkları zaman çatışma

¹³ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, Özgür Yay., İstanbul, 2004.s. 144.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Avrupalı yükseköğrenim öğrencileri için Fransızca öğrenci anlamına gelen "etudiant" sözcüğü çok sık kullanılır.

yaşarlar. Ahmet Mithat Efendi'nin diğer eserlerinde ve Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*(1891) adlı romanında bu tür ilişkilere rastlanılır.

Ahmet Mithat Efendi birçok konuda olduğu gibi eğitime de Doğu-Batı ikileminde bakar, gençlerin eğitilmesi ve yetiştirilmesi bakımından sadece Türk aile yapısının sorunlarını ortaya koymakla yetinmez, aynı zamanda Avrupalı ailelerin yaşam tarzını da irdeleyerek, meselelere ortak bir çözüm bulma noktasında vereceği mesajı evrenselleştirmiş olur. *Diplomalı Kız*(1890) adlı eserinde gençlerin eğitim meselesini ve problemlerini bir insanlık sorunu olarak ele alır. Eserde olay, Paris'te geçer. *Ana-Kız*(1893) adlı eserinde olduğu gibi bu eserde de bir anne ve babanın, kızının okuyabilmesi için her türlü fedakârlığı göze aldığı görülmektedir. Juli Döpre'nin fakir ailesi Avrupa'da "Mansard" adı verilen, tavan arası bir evde hayatlarını sürdürür. Romanın aslı kahramanı, üniversiteli Juli Döpre on yedi-on sekiz yaşlarındadır. Juli Döpre çirkin bir kız değildir ancak ailesinin fakirliği nedeniyle iyi beslenmediği için cılız görünmektedir. Juli'nin okuması için elinden geleni yapan Döpre ailesi sonunda maddî sefalet içine düşer. Demircilik işiyle uğraşan baba Jan Döpre zatürreye yakalanır. Doktor masraflarını ve evin giderlerini karşılamak için Juli'nin annesi Polini'nin bileziği, şalları ve küpeleri satılır. Buna rağmen kirayı ödeyemez duruma gelirler. Çaresiz kalan Polini Döpre eskiden yaptığı gibi çamaşırcılık işini yapmak ister ancak kokuya dayanamaz ve vazgeçer. Jan Döpre, iki frank maaşla bir işe başlar. Fakat sınırları öyle bozulur ki akşam eve geldiğinde karısına ve kızına el kaldıracak kadar agresif davranır. Bazı zamanlar yemek için evde kuru ekmekle bir katık bile bulamazlar. Ocakta yakacak kömür yoktur. Jan Döpre, Polini'nin elbise sandığının kapaklarını kırıp yakmak zorunda kalır. "*Maa-hazâ âdet yerini bulsun diye familya halkı sofraya da oturdular. Civardaki ekmekçi karıdan gelmiş olan iki ekmeği kesip birer bardak suya batıra batıra yemeğe başladılar. Bundan ibaret bulunan akşam taamı zaten titremekte bulunan biçareleri bir kat daha üşüttü.*"¹⁵ Yazar bu eserde kahramanlarına "zavallı Jan, zavallı Polini, zavallı Juli" diye hitap ederek yaşanan çaresizliğin ciddiyetini okuyucunun gözünde canlı örneklerle dramlaştırmaktadır. Juli bütün bu zor koşullar altında yükseköğrenimini tamamlar ve kendisi için her türlü fedakârlığa katlanan anne ve babasına sahip çıkar.

¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, "*Letaif-i Rivayat- Diplomalı Kız*", Çağrı Yay., İstanbul, 2001, s. 608, (Alıntılar bu baskıdandır).

Ahmet Mithat Efendi'nin Parisli bir aileyi anlattığı *Ana-Kız* adlı eseri Jerman Valide ile ilgili tasvirle başlar. Jerman Valide, Paris kibarlarından birine hizmet eden Mişel Nadrik ile evlidir. Evin efendisi ölünce Mişel ve Jerman Valide işten çıkarılır. Zor durumda kalan çiftler kızları Anjelik'i okutmak için her türlü fedakârlığa katlanırlar. Mişel, kızını okutmak için el arabasıyla kurabiye satar. Anne ve babasının bütün fedakârlığına rağmen Anjelik, okumaya ve çalışmaya hevesli değildir. Anjelik'in bütün hayalleri zengin olmak üzerine kuruludur. Pol Landre adında bir borsa oyuncusuyla evlenir. Bu evlilikten Luiz adında bir kızı olur. Üç sene sonra Pol Landre veremden ölür. Anjelik, annesinin temiz bir hayat yaşama teklifini reddeder ve Paris'in sokaklarında sefih bir hayat yaşamaya başlar. On iki yaşına kadar Luiz'in eğitimini Jerman Valide üstlenir ancak alfabeyi dahi bilmeyen Jerman Valide, papazlardan duyduğu dinî ahlâka dair birkaç masal dışında bir şey anlatamaz. Jerman Valide evin masrafları karşılamak için kurabiye yapıp sokağa çıkar. Ancak yağmura tutulur ve baygınlık geçirir. Bu arada etrafına toplanan kalabalık arasından hayırsever zengin bir adam, Jerman Valide ve Luiz'e sahip çıkar, onları konağına yerleştirir. Luiz, konağa ara sıra gelen Yüzbaşı Emil ile evlenerek mutlu bir hayat yaşar.

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler

Tanzimat'la değişen sosyokültürel ortam, Türk aile kurumu üzerinde de birtakım değişimler meydana getirir. "... *Hakikatte cemiyetimiz, bu yenilik hareketine hemen hiçbir fikri hazırlığı olmaksızın atılmıştır. Milli değerlerini yavaş yavaş kaybederken, batılı değerleri de benimseyememiş, tamamıyla taklide dayanan bir alafranga hareketin birdenbire gençleri sarması karşısında, anneler ve babalar çaresiz kalmışlardır.*"¹⁶ Konak hayatının yaygınlaşmasıyla birlikte özellikle varlıklı ailelerin çocuk terbiyesindeki yanlış tavırları bu dönem roman yazarlarının dikkatini çeker. Çocuklarını şımartan, aşırı kollayan, gevşek disiplinden dolayı çocukları üzerinde etkili olamayan anne ve babalar, farkına varmadan onların geleceğini karartmış olurlar. Çünkü rahat bir ortamda her istediğini elde eden çocuk, hayat tecrübesi kazanamadığı için ebeveynin olmadığı durumlarda hayatın zorluklarına karşı savunmasızdır. Namık Kemal, *İntibah*(1876) adlı eserinde böyle bir aile örneğinden bahseder.

¹⁶ Melin Has-Er, *a.g.e.*, s. 219.

“*Namık Kemal edebiyata sosyal ve eğitici bir işlev yüklediğinden edebi eserleri de eğitim amaçlıdır.*”¹⁷ *İntibah* romanı, bu yönden bakıldığında gençlerin ve ailelerinin ibret alacağı hadiselerle doludur. Bu eserde yirmi bir yirmi iki yaşlarında, ailenin tek çocuğu olan Ali Bey’in hayat hikâyesi anlatılır. Ali Bey’in hangi okula gittiği ve nerede okuduğu ile ilgili açık bilgi bulunmamakla beraber, iyi bir eğitim aldığından ve daha çocukken birkaç lisan bildiğinden bahsedilir. Ali Bey’in eğitimi için ailesi seferber olurken onun kişilik gelişimine özen gösterilmemiştir. Sürekli babasının güdümünde çocukluğunu geçiren ve sosyal yaşamın gerçek yüzünü tanıma fırsatı bulamayan Ali Bey sonu hüsrarla biten bir aşk macerasına atılır. Bütün bir ailenin yok olmasına sebep olan bu macerayı anlatırken yazarın asıl amacı toplumun tümünü ilgilendiren bir konuyu gündeme getirerek romanda sergilenen çocuk terbiyesinin yanlışlığına dikkat çekmektir.¹⁸ Ali Bey’in ailesi onun için âdetâ koruyucu bir kalkan gibidir. Her ihtiyacı anında karşılanır. Küçük bir isteği gerçekleşmeyecek olsa Ali Bey günlerce hastalanır, geceleri gizli gizli sabahlara kadar ağlar. İlk psikolojik roman denemelerinden sayılan bu romanda aile üzerinde güçlü bir baba otoritesinin hâkim olduğu fakat bu otoritenin Ali Bey’in yetişmesinde doğru kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Baba, oğlunun eğitimine ehemmiyet vermiş ancak onu hayata hazırlayacak düşünceleri ve güveni vermekte yetersiz kalmıştır.

“*Vâkıa, Ali Bey pederinin hayatında ve hele on dört on beş yaşına girdikten sonra âlemde maâriften başka söyleyecek, arzu olunacak bir şey bulamaz olmuştü. Dünyayı unutturcasına meşgul olduğu şey var ise dersleriydi. Küçük maksat için büyük fedakârlık ihtiyar ederse nüshası nadir bazı kitapları pahasının kırk elli misline almakta idi. Hastalanırsa bir bahiste mağlup olduğu için hastalanırdı. Ağlarsa okuduğu şeylerde müşkül meseleye tesadüf edip de halledemediğinden dolayı ağlardı.*”¹⁹

Çocuğunu aşırı kollayan ailelerde çocuk ebeveyne bağımlıdır, tek başına güçsüz ve güvensiz olduğu için kendi başına hareket etmeyi beceremez. “*Böyle bir çocuk gençlik çağına adım atınca doğal olarak çok bocalar. Ana babasının uydusu olmaktan kurtulmaya çabalasa da kurtulamaz, bağımsızlığını elde edemez. Evde tutturucu, nazlı, öfkeli, ama dışarda çekingen, sinmiş ve güvensizdir. Arkadaş edinmekte, arkadaş kümesine katılmakta güçlük çeker.*”²⁰ *İntibah*’ta yazarın aile eğitimi çok önemseydiği ancak bu eğitimin dar bir

¹⁷ İnci Enginün, “Namık Kemal’in Eğitim Konusundaki Görüşleri”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2.b., Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s.400.

¹⁸ İsmail Parlatır ve diğerleri, “Namık Kemal”, *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 256.

¹⁹ Namık Kemal, *İntibah*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s.10, (Alıntılar bu baskıdandır).

²⁰ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, s. 145.

çerçeveden çıkarılarak çevre ile bütünleştirilmesi gerektiğine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Ali Bey yirmi yaşına girip de babasını kaybedince kendini büyük bir boşlukta hisseder. Odasının bir köşesine çekilip her gün ahlal vahlar içinde vakit geçirmeye başlar. Sonra kalem arkadaşlarının ve annesinin isteğini kıramayarak Çamlıca'daki seyir yerlerine ve eğlence mekânlarına gitmeye başlar. Sosyal çevreye, her şeyden habersiz adım atan Ali Bey, kalemden arkadaşlarının uyarılarına rağmen Çamlıca'daki bu seyir yerinde tanıştığı Mahpeyker adlı düşmüş bir kadının tuzağına kapılmaktan kendini kurtaramaz. Ali Bey'in annesi, oğlunun durumunu yine Ali Bey'in arkadaşlarından öğrenir ve annelik şefkatiyle harekete geçerek Ali Bey'in dikkatini eve çekmek için Dilaşup adında güzel bir hizmetçiyi evine alır. Küçük yaşlarda iken babasına bağımlı olan Ali Bey düştüğü hatadan bu sefer de annesinin yardımıyla kurtulacaktır. Mahpeyker'in kötü bir kadın olduğunu anlayan Ali Bey, Dilaşup'la evlenir. "Uyanış" anlamına gelen *İntibah* romanı başlarda saf ve toy bir delikanlı olan Ali Bey'in romanın sonuna doğru tecrübe kazanması ve içinde bulunduğu uykudan uyanmasıyla son bulur. Ali Bey romanın başından romanın sonuna kadar büyük ölçüde değişmiştir ancak bu değişiklik ne kendini ne de ailesini kurtarır. Ali Bey'in evlendiğini duyan Mahpeyker terk edilme duygusunu hazmedemez ve Ali Bey'den intikam alma peşine düşer. Dilaşup'a iftira atarak onu Ali Bey'den ayırır. Mahpeyker daha da ileri giderek Ali Bey'i öldürmek için kiralık katil tutar. Ancak katil yanlışlıkla Ali Bey yerine onun pardösüsünü giyen Dilaşup'u öldürür. Olaya tanık olan Ali Bey sevdiğinin kollarında can vermesine dayanamaz ve olay yerinden kaçarken ölen Hırvat katilin bıçağıyla Mahpeyker'i öldürür. Ali Bey altı ay hapiste yatar, sonunda vicdan azabına dayanamayarak ölür

Anne ve babanın gencin yetişme sürecinde şüphesiz, rolü çok büyüktür. Özellikle baba, aile içinde erkek çocuk için model olabilecek ilk şahsiyettir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi*(1875) adlı romanında Felâton Bey'in babası Musafa Merakî Efendi alafranga meşrep bir adamdır. Tahsili yoktur, şık ve sonradan görmedir. Alaturkalıktan alafrangalığa birden sıçrar, alafranga yaşayabilmek için Üsküdar'dan Beyoğlu'na taşınır. Felâton Bey, Türk romanında eğitim görmüş ilk alafranga tiptir. Rüştüye tahsili görmüş, Fransız muallimlerden özel ders almıştır. Eğitimle hiç alakası olmayan ve oğlu için yanlış bir model teşkil eden Mustafa Merakî Efendi, Felâton Bey'in rüştüye eğitimini yeterli görür. Felâton Bey rüştüyeyi bitirdikten sonra bir kalemde işe başlar fakat aile disiplininin mahrum yetişen Felâton Bey'in iş disiplini de yoktur. Aşk ve iş hayatında

yaşadığı başarısızlıklar, suni ve taklide dayalı bir yaşamı tercih eden Felâtun Bey’i uzak memleketlere gitmeye mecbur eder.

Ahmet Mithat Efendi’nin diğer bir romanı olan *Bahtiyarlık*’ta (1885) Yamalı Musa Ağa’nın oğlu Senâî, Felâtun Bey gibi alafranga bir gençtir. Ancak bu eserde alafrangalık, baba ve oğulun ütöpik hayalleriyle farklı bir çizgiye doğru gider. Yazar, *Bahtiyarlık*’ta Batı tarzı yeni okulların gerekliliğini, seçtiği tip ve vaka ile ortaya koymuştur. Bu eserde, bahtiyarlığı farklı yerlerde arayan iki gencin yaşam öyküsü anlatılır. Senâî için bahtiyarlık şehirli olmakla birebir ilgilidir, ancak o, şehirli olmayı da mutluluğu için yeterli görmez ve Avrupa’da yaşamak gerektiğini düşünür. Senâî’nin düşüncelerinin şekillenmesinde babası Yamalı Musa Ağa’nın etkisi büyüktür. Yamalı Musa Ağa, zenginliğine rağmen, eyalet valisi olmak hayaliyle İstanbul’a gelir. Senâî de babasına özenerek büyük hayaller peşinde koşar. Küçük yaşlardan itibaren hep bir “paşa” olma hayaliyle günlerini geçirir. Galatasaray Sultanîsinden sonra bir kalemde göreve başlayan Senâî’ye göre kendi gibi on sekiz yaşında, zengin ve hevesli bir gencin yapacağı işler memurluk olmamalıdır. Tanzimat alafrangalarında sık rastlanan çevreyi ve yaşadığı mekânı beğenmeme tavrı Senâî’de de görülür. İstanbul, Senâî için küçük bir köydür ve onun özlediği hayat, yalnızca Frengistan’dadır. Senâî, yeme, içme, yatma ve kalkma usullerinde tamamen alafrangadır ve evleneceği kızın Avrupalı tarzda yetiştirilmiş olmasını şart koşar. Senâî, babasının verdiği aylığı tükettiği gibi gece eğlencelerine para yetiştirmek için validesinin altınını, gerdanını ve küpesini de satar. Babası ölünce Senâî, Hukuk Fakültesi okuma bahanesiyle soluğu Paris’te alır.

Tanzimat romanının tipik alafrangalarından bir de Rezaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası*(1896) adlı eserindeki Bihruz Bey’dir. *Araba Sevdası*, alafranga ve hayalperest bir genç olan Bihruz Bey’in trajikomik hayat macerasını anlatır. Bu eserde yanlış eğitimin sebep olduğu savurganlığın, gösteriş meraklılığının dolaylı yoldan eleştirisi yapılmıştır. Rezaizade Mahmur Ekrem’le ilgili geniş bir araştırması olan İsmail Parlatır, romanı kısaca şöyle özetler:

“Araba Sevdası, eski vezirlerden birinin çocuğu olup küçük yaşta babasını kaybetmiş, anne elinde düzenli bir eğitim görememiş, daha çok paralı hocaların ciddiyetten uzak dersleriyle uğraşarak, konak hayatı içinde sıkışıp kalmış ve bu

hayatın gerçek yönlerini tanıyamamış, üstelik bir de dönemin Fransız yaşayış tarzına ve modasına kendini kaptırmış bir gencin, Bihruz Bey'in romanıdır.”²¹

Çocuklarının üzerine titreyen, onları şımartan ama hissî terbiyeyi²² bir türlü verememiş olan varlıklı ailelere mensup gençlerin kültürel değerlerine yabancı kalması, onları hayatın acı darbelerine karşı çaresiz bırakır. Bunun bir örneği de *Araba Sevdası* 'nda görülür. Yirmi üç yirmi beş yaşları arasında olan Bihruz Bey, Tanzimat devri paşalarından birinin tek oğludur. Babasının tayini ve memleket memleket dolaşması sebebiyle eğitimi her gidilen yerde yarım kalmıştır. Pederinin tayini İstanbul'a çıkınca Bihruz Bey rüştiyeye yazılır. Paşanın tekrar başka bir vilayete tayini çıkar. Babasının yanında olmaması Bihruz'un eğitimi açısından büyük bir kayıptır. İki yıl sonra babası tekrar İstanbul'a döner. Paşa, oğlunun imlâ ve kıraatten eğitimini yeterli gördüğü için tahsilini tamamlayıp diplomasını almasına gerek duymaz. Onu Bâbîâli'de tanıdığı birinin yanına çırak olarak verir. Babasını kaybeden Bihruz, evin tek oğlu olduğu için annesi ve çevresi tarafından devamlı şımartılır. Her isteği yerine getirilen Bihruz Bey, keyfi yerinde olmadığı zaman kimi görse hiddetlenerek etrafa emirler yağdırır. Arapça, Farsça, Fransızca öğrenmesi ve Batı terbiyesi ile yetişmesi için Bihruz Bey'e özel hocalar tutulur. Bihruz Bey özel derslerini henüz tamamlamamışken birkaç kelimelik yabancı dil becerisiyle alafranga beylerin kıyafet ve hareketlerini taklide başlar. Bihruz Bey'in günlük yaşantısını dolduran belli başlı üç faaliyet; arabaya binmek, süslenip seyir yerlerinde gezmek; berberlerle, terzilerle, kunduracılarla Fransızca konuşmaktır. Bihruz Bey sağlam bir aile terbiyesi alamamış, hayat tecrübesi adına bir şey kazanamamıştır. Bu yüzden çevresindeki herkes onu aldatır. Oğlunun kötü gidişatına engel olamayan anne onun kendine ve çevreye yabancılaşması karşısında ne yapacağını bilemez.

Araba Sevdası 'nda ailenin yanlış terbiyesiyle yetişen alafranga tiplerden biri de Keşfi Bey'dir. Keşfi Bey yalan söylemeyi çok sever. Arkadaşlarının “kırk yalan, mantör veya farsör” gibi lakaplar taktıkları Keşfi Bey'in usta bir yalancı olmasının sebebi, onun çocukluk

²¹ İsmail Parlatır, *Recâî-zâde Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1995, ss.236-237.

²² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Araba Sevdası* ile döneminin diğer romanları arasında zihniyet açısından şöyle bir kıyaslama yapar: “Ahmet Midhat'ın ‘Felâtun Bey ile Râkım Efendi’ romanı, memlekette Tanzimat'la başlayan züppe ve köksüz insanla, memleket şartlarının yetiştirdiği hakikî münevver arasındaki farkı göstermek isteyen bir romandır. Onunla başlayan örf ve âdet mücadelesi Hüseyin Rahmi'ye ve Halit Ziya'ya kadar devam eder. Namık Kemal'in ‘İntibah'ı bu mevzuun başka türlü ele alınışındır. Burada vakta örfler karşılaşmaz. Fakat sakat ve hissî terbiyenin fena neticeleri görülür. Realist olma iddiasında bulunan ‘Araba Sevdası’ bir taraftan alafrangalığın, diğer taraftan da yine hissî terbiyenin hicvidir. Bu cins eserlerin arasına ‘Mai ve Siyah'ı da katmak mümkündür.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.293)

yıllarında yanlış eğitilmesidir. Şam defterdarlığı yapmış Sehabî Efendi'nin son çocuğu olan Keşfi Bey üç-beş yaşları arasında iken yalan söyleyince ebeveyni tarafından uyarılmaz; ona ya kakhaha ile karşılık verilir ya da daha büyük bir yalan ile âdeta onun tavırları onaylanır. Serbest ve şımarık büyütüldüğü, yalan söyleyince uyarılmadığı için Keşfi Bey, sözüne güvenilmeyen ve yalan söylemekten zevk alan bir yetişkin olur.

3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler

Bu başlık altında, ölüm veya ayrılık nedeniyle çocuk yaşta anne ve babasını kaybeden gençlerin hayat hikâyesi ele alınmıştır. Gençlik yaşlarında ebeveyni kaybedenlerden diğer başlıklar altında da bahsedilmiştir. Tanzimat romanlarında gençlerin anne ya da babalarını küçük yaşta kaybetmiş olmalarının nedeni çoğunlukla “ölüm”dür. Fatma Aliye Hanım'ın bir iki romanı hariç Tanzimat Dönemi Türk romanında boşanma nedeniyle ayrılan anne ve babalara pek rastlanılmaz. Bunda, geleneksel Türk-Müslüman aile yapısında her ne olursa olsun boşanma nedeniyle ayrılmanın hoş görülmemesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca özgür karar verme hürriyetinin ve bireysel hakların henüz tam olarak yerleşmediği bir devirde boşanmanın gündemde olması da pek mümkün görünmemektedir. Tanzimat yazarları özellikle görücü usulüyle evliliğin büyük sakıncaları olduğunu her fırsatta anlatmışlardır. Ahmet Mithat Efendi, boşanmada tarafların arzusunun esas olduğu kanaatindedir. İslâm medeniyeti ve Hristiyan medeniyeti arasında boşanma hürriyeti açısından bir kıyaslama yapar ve İslâm hukukunda mevcut olan boşanmanın Hristiyanlıkta, bilhassa Katoliklerde yasak edildiğini söyler.²³

Anne-babanın sevgi ve desteğiyle yetişmiş olan gençlerin hayata tutunması ve başarılı olması daha kolaydır. Gençler, yaşları ilerledikçe aileden arkadaş grubuna doğru uzaklaşırlar Buna rağmen ailelerini birçok sorunun çözümü için başvurulacak temel dayanak olarak görürler. Türk romanına genel itibariyle bakıldığında birçok gencin küçük yaşlarda ebeveynin her ikisini de kaybettiği görülür. Bu nedenle romanlarda aile desteğinden ve sevgisinden mahrum yetişen gençlerin sayısı bir hayli fazladır. Yaşamın zorluklarıyla henüz küçük yaşlarda tanışan gençler, bir akrabanın veya bir hayırseverin desteğiyle eğitimlerini tamamlarlar. Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* (1875) adlı eserinde Şefik küçük yaşta anne ve babasını kaybeder. Râziye'nin babası, Şefik'e destek çıkar ve onun eğitim masraflarını karşılar. Yüksek tahsil için Şefik'i Avrupa'ya gönderir. *Felâton Bey ile*

²³ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, ss. 267-269.

Râkım Efendi adlı romanında ise yazarın ideal tipi Râkım Efendi bir yaşında babasını, on altı yaşında annesini kaybeder ve babasından ona sadece Salıpazarı tarafında çürük bir ev kalır. Beş yaşında Salıpazarı'ndaki taş mektebe, on bir yaşında Validiye Rüştîye Mektebine gider. Rüştîyeyi tamamlayan Râkım Efendi on altı yaşındadır, hariciye kaleminde memurluğa başlar. Rakım Efendi dört yıl içinde kendi gayretleriyle ilmîni, irfanını arttırır. Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi dinî ilimleri öğrenirken bir taraftan da Ermeni dostunun kütüphanesinde Tarih, Hukuk, Coğrafya öğrenmeye gayret eder. Bu iki eserden de anlaşılacağı üzere idealist kahramanların birinci vasfı çalışkan olmaktır ve yazar onların yeteneklerini geliştirecekleri uygun ortamlar ve fırsatlar hazırlar.

Bir yükseköğrenim öğrencisinin eğitimini tamamlamasında ailesinin maddî desteği kadar manevî desteği de çok önemlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para*(1887) adlı eserinde Sulhi küçük yaşta anne ve babasını kaybeder. Ailesinin ilgisinden uzak kalan Sulhi'ye zengin halası her ay beş yüz kuruş yardım gönderir. Hala vefat edince bütün mal varlığı Sulhi'ye kalır. Sulhi maddî bakımdan çok rahat bir öğrencilik hayatı geçirmesine rağmen yükseköğrenimini tamamlayamaz. Aynı eserin idealist kahramanı Vahdeti ise maddiyatı zayıf olduğu için babasından her ay beş yüz kuruş alamaz ancak babasının manevî desteği, kendinin gayreti ve güçlü iradesi sayesinde doktorluk diplomasını alır.

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı* adlı eserinin aslî kahramanı Mansur da küçük yaşta babasından ayrı düşer. Mansur, İbn-i Galipler adıyla Cezayir'de şöhretli beylik kurmuş, Türk ve Müslüman bir ailenin çocuğudur. Fransa'nın Cezayir'i işgali üzerine aile dağılır, Mansur'un babası Ebul-Mansur ve amcası -Zehra'nın babası- Kuvâ-yi Milliyye'ye bağlı birliklerde mücadele ederken şehit düşer. Üç yaşında babasını kaybeden Mansur, Fransızlarla dostluk kurarak beyliğini devam ettiren diğer amcası Ahmet el-Nasır'ın hanesine annesiyle sığınmak zorunda kalır. Mansur Bey'in çocukluk eğitimi konağa getirilen özel hocalarla başlar. Ahmet el-Nasır, üç çocuğuyla beraber Mansur ve Zehra'yı da şanına göre yetiştirmek için Arabî, matmazel ve mösyö olmak üzere üç hoca tutar. Böylece konağın bir köşesinde beş kişilik mektep açılmış olur. Mansur'un yetişmesinde bu küçük mektepten başka annesi çok etkilidir. Mansur'un memleket sevgisinde, millî şuur kazanmasında ve Türkçe'yi güzel öğrenmesinde annesinin büyük katkısı olur. Mansur büyüklerine her zaman saygılı davranmış, annesini hiç incitmemiş, ders çıkışlarında koşarak gelip annesinin elini öpmeyi âdet edinmiştir. Validesi, Mansur'a küçük yaştan itibaren

İstanbul'daki amcası Şeyh Salih Efendi'nin yanına gitmesi yönünde öğütler verir. Ancak Mansur henüz dokuz yaşındayken talihsiz anne, oğlu ile beraber İstanbul'u göremeden vefat eder.

Mizancı Murad Bey, Mansur tipinin karşısına temsîli Türk kadın tipi olarak Zehra'yı çıkarır. Zehra, latif ve nazik görünüşünün arkasında heybetli bir güzelliğe, can yakıcı, göz kamaştırıcı bir yüze sahiptir. Çocukluğunda hemen hemen Mansur'la aynı kaderi paylaşan Zehra küçük yaşta babasını kaybeder. Onun vatanseverliği, cesareti, kararlılığı, çalışkanlığı, mesuliyet düşüncesi vatan uğruna şehit olan babasını hatırlatır. Romanda dikkat çeken diğer bir husus ise Mansur'un annesinden, Zehra'nın ise babasından fazlaca etkilenmiş olmasıdır. Zehra, özel hocalar getirilerek açılan konak mektebine Mansur'la birlikte devam eder. Rekabet hissini sebep olduğu husumet yüzünden Mansur'la anlaşamaz, tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalır. Sonraki yıllarda o, Mansur'un tahsili karşısında küçük düşmemek için validesine özel hoca tutturur. On dört yaşında iken, ilim ve fende hocasını yetersiz bırakacak seviyededir. Piyano çalmakta maharetlidir ve sesi çok güzeldir. Müslüman ve mütedeyyin bir kimliğe sahip olan Zehra bir Fransız zabitanın ona duyduğu alakayı şiddetle reddeder. Daha fazla tacize ve zorlamaya maruz kalmamak için kendini annesiyle İstanbul'a atar. Kısa bir süre sonra annesini de kaybedince yalnızlık duygusuna kapılır. Mansur'un Paris'ten dönmesi, Zehra'nın hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olur. Zehra, Mansur'la evlendikten sonra Mansur'un ülkenin kalkınmasıyla ilgili büyük projelerinde bir öğretmen olarak ciddi vazifeler alacaktır.

Tanzimat Dönemi'nde Türk toplumunun geleneksel yapısında yavaş yavaş değişimler başlar. Kadının örgün düzeyde eğitim imkânlarından yararalanma düşüncesinin hayata geçirilmesi, geleneksel Osmanlı ailesindeki değişimin de önemli bir başlangıcıdır. Tanzimat'ın ilk yıllarından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yazılan romanlara bakıldığında, eğitime ve sosyal hayata katılmasına paralel olarak kadının çocukları üzerinde tesirinin de arttığı görülür. Fatma Aliye Hanım, *Muhadarât* (1892) adlı eserinde, bir gencin eğitiminde annenin sorumluluk yüklenmesine dikkat çektiği gibi aynı zamanda Türk aile yapısındaki değişimlere de işaret eder. Münevver Hanım kocası öldüğü için oğluyla yalnız yaşamaktadır. Tanzimat romanında Münevver Hanım gibi iradeli bir anne tipine pek rastlanılmaz. *İntibah*'ta Ali Bey'in, *Araba Sevdası*'nda Bihruz'un annesi, eşlerinin ölümünden sonra bütün çabalarına rağmen oğullarının kötü gidişatını durduramazlar.

“...Münevver hanım ise aile reisi. Oğluna hem analık hem babalık yapıyor. Evinin dirliğini, düzenini erkeksiz tek başına koruyor.”²⁴ Münevver Hanım, Mukaddem’in dil öğrenmesi için Fransızca ve İngilizce ders veren hocalar tutar. Nazik, sevecen, annesine ve çevresine saygılı bir evlat yetiştirir. Babasının olmaması Mukaddem’in eğitimi için bir eksiklik teşkil etmez.

Fatma Aliye Hanım, eserlerinde aile, eğitim, modernleşme, çalışma, kadınların sosyal hayata hazırlanması, İslâm kadınının kimliği, güzel ahlâk gibi birçok konu üzerinde durmuş; özellikle kadın sorunlarının çözüme kavuşması için fikirlerini ideal kahramanları aracılığıyla veya doğrudan romanlarında dile getirmiştir. “...Kültürel, dinî, ahlâkî anlamda gelenekçi; bilimsel ve teknik anlamda ise batıcıdır. Dolayısıyla sağlıklı bir Doğu-Batı sentezi gerçekleştirebilmiştir. İslâm’ı doğru bir biçimde anlamaya ve Batı’ya karşı da doğru bir biçimde savunmaya çalışmıştır.”²⁵ Refet(1897) adlı romanında yazar, zor şartlar altında dahi olsa, yükseköğrenimini bitirip bir meslek sahibi olmanın kadının eğitimi bakımından önemine temas eder. Romanın başkişisi Refet, Refet’in okul arkadaşları olan Şule, Şahap, Sâkibe ve Fâize diğer yükseköğrenimli gençlerdir.

Refet, küçük yaşta iken yetim kalmış, yakın akrabaları tarafından dışlanmış, hor görülmüş, itilip kakılmış, fakirliğin bütün sıkıntılarını yaşamış, bütün bu olumsuzluklara rağmen hedefinden bir an bile şaşmamış üniversiteli genç bir kızın öyküsünü anlatır. Refet’in babası ticaret erbabıdır. Anadolu’dan İstanbul’a geldiğinde kendine bir odalık alır ve onu taşraya götürür. Eski zevceleri İstanbul’dan gelen odalığı çekemezler. Bu güzel odalık Refet’in annesi Binnaz Hanım’dır. Refet dört-beş yaşlarında iken babasını kaybeder. Binnaz ne yapsa da kocasının aile çevresine yaranamaz. Üvey anne ve kardeşler tarafından Refet, tekme tokat dövülür. Amaç anne ve kızı hayatlarından bıktırıp evden çıkartmak, böylece Refet’in babası Hayati Efendi’nin mallarından onlara pay vermemektir. Binnaz, Refet’e daha fazla zulüm yapılmasına dayanamaz ve kızını da yanına alarak Refet’in İstanbul’daki halazadesinin evine sığınır. Taşradan İstanbul’a yolculuk müddetince halsiz ve zayıf düşen, bu yüzden sürekli ağlayan Refet’e akrabalarının evinde de kötü muamele yapılır. Gezmesi, oynaması, koşması sınırlanır. Çocuk yaşlarda, sevgiye en fazla ihtiyacı olduğu bir dönemde, ona uzanan eller şefkat için değil tokat ve yumruk atmak içindir.

²⁴ Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1997, s. 50.

²⁵ Nurullah Çetin, “Fatma Aliye Hanım ve Eserleri”, *Refet*, LM Yay., İstanbul, 2007, s.6.

Refet'in sızlanmaları evde şikâyet malzemesi olurken kimse onun hastalığı nedeniyle huysuzlaşabileceğini düşünmez. Refet zayıf ve güçsüz olduğu için diğer çocuklar gibi koşamaz, yere düşer, başı acır, burnundan kan gelir. Arkadaşları tarafından horlanır, akrabaları yetmiyormuş gibi bir de arkadaşları tarafından şiddete maruz kalır. Komşu kadın Mürüvvet Hanım, Refet'in hasta halini görünce birkaç gün kalmaları için onları evine davet eder. Eserde komşuların kurtarıcı rolünde olması, Refet'in akrabalarının çıkara dayalı ilişkileri karşısında dengeleyici güç oluşturur. Ne zaman Binnaz Hanım zor durumda kalsa komşularından biri onlara sahip çıkar. Refet, Mürüvvet Hanım'ın evinde istediği gibi oynar, ilk defa insan gibi davranılan bir yerde özgür olmanın mutluluğunu hisseder; artık ağlamayı da kesmiştir. Komşulardan toplanan yardımlarla Rafet'e et suyu, süt gibi yiyecek ve içecekler alınır, ilaçları tedarik edilir. Binnaz Hanım komşu kadınlara ücret karşılığında çamaşır yıkamaya gider, komşuların dikiş nakış gibi el işlerini yapar ve ayda iki mecdiye para kazanır.

Fiziksel yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duyulan kömür ve yiyecek gibi minimum gereksinimlerini karşılamakta zorlanan Refet ve Binnaz Hanım'a bir müddet komşuları Nezaket Hanım yardım eder. Çamaşır yıkarken hasta olan Binnaz Hanım fabrikada aşçılık yapmaya başlar. Ancak yorucu bir hayatı göğüslemeye çalışan Binnaz Hanım'ın çalışıp para kazanacak hâli kalmamıştır. Doktorun hava değişikliği tavsiye etmesi üzerine Boğaziçi'nde, geniş bahçeli bir evde oturan akrabalarının yanına giderler. Akrabaları onlara iyi bakmaz, onları hor görür ve başlarından atmak için Binnaz Hanım'ı hastaneye gönderirler. Refet, geçimlerini sağlamak için haftada üç defa özel ders verir, dikişe gider.

Refet ile annesi Binnaz Hanım arasındaki sevgi bağı yoksul ocaklarının tek sönmeyen ateşidir. Refet evde annesi ile bir arkadaş gibidir. Her derdini annesiyle paylaşır, ona asla yalan söylemez. Annesinin eğitim seviyesinin düşük olmasını Refet, hiçbir zaman sorun olarak görmemiştir. Binnaz Hanım, kızının okula çorapsız ve karnı aç gitmesine çok üzülür. Refet'in hocalarından kızının başarılarını, güzel ahlâkını, ağırbaşlılığını duyunca üzüntüleri biraz hafifler; kızıyla gurur duyar. Binnaz Hanım kızına iyi bir ahlâkî terbiye vermiştir, ancak kızını bir yükseköğrenim kurumuna yönlendirecek bilgiye sahip değildir. Refet'in gece gündüz hem derslerine çalışmasına hem de el işlerini yetiştirmek için gayret sarf etmesine dayanamayan anne, kızına okulunun ne zaman biteceğini sorar. Refet, rüştümeden sonra Darülmüallimâta devam edeceğini söyleyince şaşırır. Çünkü o zamana

kadar Binnaz Hanım böyle bir okul ismi duymamıştır. Refet ile annesi arasında şöyle bir konuşma geçer:

- *Dârü'l-Muallimât mı? O da ne demek?*
- *Hani ya, bizim hoca hanımlar yok mu? İşte onların çıktığı mektep.*
- *Ey onlar çıkmış ise, sana ne?*
- *Nasıl bana ne? Oradan çıkmayınca hoca olunur mu?*
- *Tamam, hocalık sana kalmış!.. Hiç bizim gibi fukaralara öyle şey verirler mi?*
- *Nineciğim, kim çalışıyorsa; ona verirler.*
- Binnaz bu sözlerden şaşırıldı. Refet nîm tebessümle:*
- *Hem de ancak bizim gibi fakirler muallime olurlar. Zenginler, muallime olmak için okumazlar. Malûmât öğrenmek için oraya gelirler.*²⁶

Binnaz Hanım tahsilli değildir ancak kızının ruh dünyasını anlayabilecek tecrübeye haizdir; kızının üzüldüğünü hissederse hemen onun gönlünü almaya çalışır. Bir gün, Refet'e on sekiz yaşında bir kız olarak artık evlilik zamanının geldiğini hatırlatır. Refet'in yanakları kızarır ve başını önüne eğer. O, evlenebileceğini düşünmez. Annesi sebebini sorunca Refet şu cevabı verir: "*Fakr var! Zarûret var! Sıhhat yok! Güzellik yok!*" (s. 53)

Binnaz Hanım, Refet'in kendini güzel zannetmesi için gerekirse kızını aldatmayı göze almıştır. Kızının evlenecek kadar güzel olduğunu, ayrıca herkesin para ve güzellik için evlilik kurmayacağını söyler. Bu romanda diğer eserlerde sık rastlanmayan bir durumdan bahsedilir. Annenin kızı üzerinde değil de kızın annenin eğitiminde öğretici bir rol üstlenmesi, yüksek eğitim almış kızlar için yeni bir görevdir. Binnaz Hanım, zeki ve anlayışlı bir kadındır ancak görgü bakımından eksiktir. Refet'in mektep arkadaşları münasebetiyle girdiği konaklarda hanımefendilerle görüşmüş, yeni bilgiler öğrenmiştir. Refet konuşurken Binnaz Hanım onun söylediklerini ezberlemeye çalışırcasına hayranlıkla dinler.

"Kendisiyle görüşenler onu bir çamaşırcı kadın değil; okumuş yazmış bir kadın sanırlar idi. Hâlbuki Binnaz okumak bilmez idi. Hele kızıyla beraber dikişe oturduklarında, Refet mektep arkadaşlarının iktidarlılarından; yine iâde etmek üzere aldığı kitaplardan, risâlelerden, gazetelerden okuduğu bazı hikâyeye ve hikemî fıkraları da; validesine anlatarak çalışıyor idi ki; geceleri devam eden bu musâhabeler dahi, Binnaz'ı bütün bütün başka bir kadın etmiş idi. Refet okuyup öğrendiği şeylerin hulâsasını ve mütalâa etmiş olduğu şeylerin muhteviyâtını lisânen validesine anlatır idi. Bu vechile Refet; geceleri âdetâ validesini söz ile tedaris ve talim ediyor idi." (s.78)

Refet'le hemen hemen aynı kaderi paylaşan arkadaşı Şule de küçük yaşta annesini kaybeder. Yalnız Şule, Refet'e göre akrabalık ilişkileri bakımından daha şanslıdır. Refet'in

²⁶ Fatm Aliye Hanım, *Refet*, Haz. Nurullah Çetin, LM Yay., İstanbul, 2007, ss. 47-48, (Alıntılar bu baskıdandır).

zengin ve çıkarıcı akrabalarına karşılık Şule'nin dayısı fedakârca davranışlar sergiler. Refet'in tavsiyesiyle Şule, İstanbul'daki dayısından mektupla yardım ister. Dayısı okumuş, ilim aşığı bir insandır. Maddî geliri düşük olmasına rağmen Şule'ye her ay üç mecediye gönderir. Bu para Şule'nin özel masraflarını karşılamaya yeter.

4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler

Baskıcı ve ilgisiz ailelerde gençlere küçük yaşlardan itibaren sevecenlik gösterilmez. Aile ortamında sürekli bir gerginlik vardır. Gençleri dinlemek, anlamaya çalışmak, davranışlarının nedenini araştırmak gibi duygusal paylaşım belirtileri bu tür ailelerde yoktur. Tanzimat romanlarında bu ilgisizlik veya baskı, bazı zamanlar aşırıya kaçan dinî bir taasup ve güvensizlikten, bazı zamanlar ise üvey annenin veya babanın kızlarına hatalı ve aşağılayıcı tutumundan kaynaklanır.

Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserinde de görüldüğü gibi kızların eğitimi ve yaşam tarzıyla ilgili konularda, ailelerin dinde yeri olmayan birtakım yanlış geleneklerin etkisiyle baskıcı ve taassuba kaçan tutumları, gençlerin felâketine sebep olabilmektedir. Hacı Baba, Fitnat'ın komşulara gitmesini engeller ve onun dışarı çıkmasına dahi izin vermez. Hacı Baba'ya göre gençlerin boş zamanlarını geçirmek için gittiği seyir ve eğlence yerleri edepsizlerin ve ırz ehli olmayanların mekânıdır. Bu yüzden böyle bir yere henüz on beş yaşında olan Fitnat'ın gitmesini uygun görmez. Ancak o, genç bir kıza baskının doğuracağı sıkıntıları hesap edememiştir. Nitekim bu romanda da anlatıldığı gibi eve kapatılan genç kız, kapalı bir mekânda tutulmasına ve baskılara rağmen kafes arkasından bir delikanlıya âşık olunabileceğini ispat etmiştir.

Bazı ailelerde kızların eğitimi ikinci plana atılır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı eserinde Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa kız evlatlarını, evlattan saymadığı gibi onların eğitimleriyle de ilgilenmez. Kızları terbiye eden, eğitimleriyle ilgilenen anneleri olmuştur. Okumak, yazmak, piyano çalmak, el hünerleri öğrenmek vb. aktiviteleri anne desteğiyle yürütürler.

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* (1888) adlı eserinde tema esaretin kötülükleri olsa da düşüncelerine değer verilmeyen, baskı altında yaşayan, küçük görülen, yanlış eğitilen gençlerin düştüğü trajik durum, romanı farklı yönden değerlendirme ihtiyacını ortaya koyar. Romanın aslî kahramanı Dilber, özgürlüğü tamamen başkalarının elinde olan, esirci ile

zengin konak sahipleri arasında felâkete sürüklenen zavallı bir kızdır. Dilber'in yaşadığı bu talihsiz dram kadar paşazade Celâl Bey'in durumu da son derece dikkat çekicidir. Çünkü aynı zihniyet onu da mahkûm etmiştir. Celâl Bey görünüşte bir paşazâde çocuğudur ve Avrupa'da yükseköğrenim görmek gibi Dilber için hiçbir zaman mümkün olamayacak imkânlarla sahip olmuştur. Ancak yirmi üç yaşında olmasına rağmen kendi geleceği ile ilgili karar verme yetisine sahip değildir. Celâl Bey, konakta özgür ve rahat bir hayat yaşıyor gibi görünse de ekonomik hürriyeti olmayan, bütün çabalarına rağmen yetiştiği çevre dışına çıkamayan, kendi geleceğini belirlemekten uzak, entelektüel kişiliğine rağmen geleneklere boyun eğmek zorunda kalan figuran bir gençtir. Dilber'e olan duygularını ailesine açıkça söyleyemediği için amcasını aracı kılarak onları ikna etme yolunu dener. Ancak ailesini ikna etmede geç kalmış, ebeveyn tarafından Dilber başka bir esirciye satılmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarât* adlı eserinde üvey annenin zulmünden ablasının şefkatiyle korunan Şefik, yükseköğrenim öncesi hayatında çok zor günler geçirir. Sekiz yaşında annesini kaybeden Fazıla ve bir yaşındaki küçük kardeşi Şefik, üvey anne Calibe ile onlara dadılık yapması için tutulan Madam Oisselle'nin baskıcı tutumu, dayak ve hırpalamaları yüzünden kötü bir çocukluk dönemi yaşarlar. Aslına bakılırsa baskıcı, itici ve sevgisiz ailelerde sadece gençler değil ebeveyn de mutsuzdur. Yazar, *Muhadarât*'ta üvey annenin ve çocukları eğitime amacıyla tutulmuş dadıların tavırlarını eleştirir. Bunların haksız tutumları karşısında susan, aile otoritesinden yoksun, babalık görevini yerine getirmede pasif kalan Saî Efendi de eleştiriden nasibini almıştır. Saî Efendi'nin yapamadığı görevi Fatma Aliye Hanım eserinin başkışisi ve idealize ettiği kadın karakteri Fazıla'ya yaptıracaktır. Fazıla yaşı ilerledikçe üvey anne ve dadının haksız tavırlarına karşı çıkar, kendini ve küçük kardeşini ezdirmek istemez.²⁷ Kardeşi Şefik'e bir anne gibi sahip çıkar. Dadının Şefik'i dövmesini engeller. Madam Oisselle sadece çocukların giyim ve kuşamıyla ilgilenir. Onların sağlığı, temizliği, eğitimi mürebbiyeyi pek ilgilendirmez. Yükseköğrenim gören gençler arasında ablası tarafından himaye dilen ilk genç de Şefik'tir. Saî Efendi iyi niyetli bir babadır ancak Calibe onun iyi niyetini suistimal eder. Kocasının ve komşuların yanında iyi davranarak çocukları haksız duruma düşürür.

²⁷ Türk romanında çocuk eğitimi ile ilgili geniş bilgi için bkz., Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk (1872-1950)*, Alfa Yay., İstanbul, 1997.

İlgisiz ve baskıcı ailelerde yegâne amaç gençleri sürekli baskı altında tutarak onlara göz açtırmamaktır. Gençlere karşı yaklaşım hep soğuk, anlayışsız ve kırııcıdır. Böyle ailelerde gençler hep tedirgin olurlar. Ezilme, horlanma ve benimsenmeme nedeniyle yaralanan benlik saygılarını kazanmak için çeşitli yollara başvururlar. Ailesine karşı başkaldırı veya canına kıyarak hayatına son vermek bu tür çıkış yollarıdır. Kimi gençler ise daha fazla baskıya dayanamayıp amansız bir hastalığa yakalanırlar. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Fitnat intihar eder. *Sergüzeşt*'te Celâl Bey ağır bir hastalığa yakalanır. *Muhadarât*'ta Fazıla son anda intihardan vazgeçer.

B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM

1. Okullarda Eğitim

Yükseköğrenim öncesi örgün eğitim, genel itibariyle Tanzimat öncesinde başlayan ve II. Abdülhamid döneminde sayıları hızla artan Batı modeli eğitim kurumlarında gerçekleşir. Tanzimat Dönemi'nde henüz yükseköğrenim kurumları yaygın olmadığı için ortaöğretim seviyesindeki okullardan yetişen gençler devlet kapısında bir işe başlayabilmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi* isimli eserinde Râkım Efendi ve Felâton Bey rüştiyeyi bitirir ve bir kalemde çalışırlar.²⁸ *Bahtiyarlık*'ta kendini sözde yüksek hedeflere adanmış olan Senâî, Bursa İdadisini bitirdikten sonra Galatasaray Sultanîsine kaydettirilir. Senâî, Galatasaray'ı bitirir ve bir kalemde göreve başlar. Aynı eserde Şinasi de Galatasaray Sultanîsi mezunudur. Aynı eğitim seviyesine mensup olan bu iki arkadaş tamamen farklı bir hayat anlayışına sahiptir.

Modern eğitim kurumlarının henüz yaygınlaşmadığı Tanzimat Dönemi'nde aile terbiyesi, örgün eğitim kadar önemlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* adlı romanında üç yaşından itibaren Musatafa'nın eğitimini babası Demir Bey üstlenir. Demir Bey bütün gün oğlunu yanından ayırmaz, bir büyük adam muamelesi yaparak ona birtakım sualler sorar. Üçüncü Selim'i, Mehmet Ali Paşa'yı, Deli Petro'yu, Napolyon'u babası öyle anlatır ki Mustafa bu zatları rüyasında görmeye başlar. Demir Bey,

²⁸ Osmanlı Devleti'nde memur yetiştiren mektepler; Bâbîali Mektebi, Bâb-ı Defterdari Mektebi, Bâb-ı Fetva Mektebi, Bâb-ı Seraskerî Mektebi olmak üzere dört kısma ayrılır. Bu kurumlar dışında, Tanzimat öncesinde başlayan ve Tanzimat'tan sonra açılmaya devam eden orta öğretim kurumlarını bitirenler de memur olabilmektedir. 1847 yılından itibaren açılan Mülkiye Rüştiyeleri, ilk kademede memur yetiştirmeye devam ederken kaymakam veya daha üst derecede görev yapacak memurları yetiştirmek için 1859'da Mekteb-i Mülkiyye açılmıştır. (Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, ss.440-594).

altı yaşına kadar oğluyla hoca-talebe münasebetini devam ettirir. On yaşına kadar Mustafa'ya okumayı, yazmayı öğretir. İki yıl oğluna Arabî muallimlerden özel ders aldırır. Mustafa Lazarist tarikatına mensup Fransız asıllı ihtiyar bir papazdan Frenkçe öğrenir. Feride Hanım, Frenkçenin lüzumunu bir türlü aklına sığdıramadığı için kocasıyla kavga ederken Demir Bey oğlunun Fransızca öğrenmesinde ısrarcıdır ve bu meselede Feride'nin olumsuz tesirini bertaraf eder. Üç yıl Lazarist Mektebinde ders gören Mustafa on beş yaşında telgrafhaneye çırak olur. Matematik ve Tabiat derslerinin eksikliğini hisseden Mustafa, Avrupa'dan getirilen Fransız bir hocadan Matematik ve Tabiat bilgilerini öğrenir. İlim öğrendikçe bilgiye iştiağı daha fazla artan Mustafa, Avrupa'ya gönderilmesi için babasına yalvarır. Oğlunun yanından ayrılmasına razı olmayan Feride Hanım önceleri Avrupa'ya gitmesine kesinlikle karşı çıkarken izin vermediği takdirde Mustafa'nın firar edeceğini düşünerek rızaya mecbur olur. Demir Bey ise oğlunun Avrupa'ya gitmesini her şartta destekler.

Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat*'te(1892) Vefa, Mekteb-i Sultanîyi bitirir ve sonra Mekteb-i Tıbbiyeye gider. Vefa için tahsil görmek en kıymetli hazinedir.

Türk romanlarında yurt dışına tahsil için giden öğrenciler genelde temel ve orta eğitimlerini kendi memleketlerinde tamamlarlar. Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde Mansur Bey orta öğretim tahsilini de yurt dışında gerçekleştirir. Tahsilini tamamlamak için yedi sene idadî, üç sene de yükseköğrenim olmak üzere on sene okuyacaktır. Bir yüzbaşının yardımıyla, Fransa devlet mektebine girmeden önce Marsilya'da bir pansiyona verilir. Mansur yirmi beş çocukla beraber altı yıl bu pansiyonda kalır. Bu arada İstanbul'a kaçmak için fırsat kollayan Mansur Bey tahsilde ilerledikçe eğitimin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu anlar ve tahsilini tamamladıktan sonra dönmenin uygun olacağını düşünür.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde Refet yükseköğrenim öncesi eğitimini rüştiyede tamamlar. O, rüştiyeye başladığında yeldirme ve namaz bezi alma yaşına gelmiştir. Tanzimat Dönemi romanlarının çoğunda bu yaşta kızlar okuldan alınır ve eğer varlıklı bir aileye mensuplarsa eğitimlerine evde, özel hocalarla devam ederler. Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanında Saliha Hanım'ın babası kızlara ait bir mektebin henüz açılmamasından şikâyetçiyken *Refet*'te bu sorun ortadan kalkmıştır. Çünkü Refet'in

gittiği rüştiyenin hocaları kadındır ve Dârümuallimât mezunudurlar. Nakış hocaları Meketeb-i Sanâiyiyi bitirmişlerdir. Refet hem dinî vecfelerini yerine getirir hem de okuluna devam eder. Aslında bu Tanzimat Dönemi'nin geleneksel eğitim anlayışı içinde kızların lehine gerçekleşmiş bir kırılma noktasıdır. Yeni açılan okullar ile halkın manevî değerleri arasında herhangi bir çatışma olamayacağını Fatma Aliye Hanım bu eseriyle ortaya koymuş, Türk toplumunun hem yerli kalıp hem de modernleşebileceğine gönülden inanmış, kadının Türk-İslâm kimliğini koruyarak batılı tarzda eğitim alabileceğini ve bunların sentezini yapabileceğini ispatlamıştır. Ancak yeni usulde açılan okullara tepkiler uzun süre devam edecektir.

Evde ve okulda uyumlu bir kişilik gösteren Refet, fakirliği ve zayıflığı nedeniyle üzgün olsa da kendini ulaştırmak istediği hedefe kilitlenmiştir. Yeni taşındıkları evde soğuk kış günleri sıkıntılı geçer. Ellerindeki para sadece ekmeğe yettiği için eve kömür alamazlar. Çorabı olmadığı için Refet'in ayakları potinin içinde âdeta donmuştur. Romanın bu satırları, Fatma Aliye Hanım'ın eserlerini yakından takip ettiği Ahmet Mithat Efendi'nin *Diplomalı Kız* adlı romanındaki Juli Döpre'yi hatırlatır.²⁹ Aynı zor şartları yaşayan Döpre ailesi kışı geçirmek için odun, kömür bulamaz. Juli'nin babası, evin ısınması için Madam Döpre'nin sandıklarını kırar.

Fatma Aliye Hanım kadının batılılaşma adına sadece şeklî bir değişim geçirmesine, öğrendiği Fransızca'yı veya piyanoyu gösteriş amaçlı kullanmasına daima karşı çıkmıştır. Gösteriş amaçlı tavırlarda bulunmayan, her haliyle samimi bir davranış sergileyen Refet, okuldaki zengin arkadaşlarıyla dalkavukluk etmeden dost olmayı başarır. Refet'in sessizce ve kâmilce hizmetinden hoşlanan küçük hanımlar onu bazı akşamlar evlerine götürürler. Arkadaşlarıyla gittiği konaklarda ona harçlık verirler, elbise hediye ederler. Refet, zengin

²⁹ Ahmet Mithat Efendi, "*Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmâniyenin Neşeti*" adlı biyografik eserinde Fatma Aliye Hanım'ın çocukluk yılları ve eğitimi ile bilgiler verir, kendi eserlerinin Fatma Aliye Hanım tarafından okunduğundan bahseder: "*Müşarünileyha asar-ı âcizanemizden Hasan Mellah, Paris'te Bir Türk, Hüseyin Mellah, Süleyman-ı Musuli vesaire gibi esasları tarih üzerine müesses ü müpteni bulunan şeylerden dahi roman nokta-i nazarından değil, tarih ve hikmet nokta-i nazarından pek büyük istifadelere muvaffak olduklarını itiraf ediyorlar. Romanların bu yolda havi oldukları malumat u muhakemat-ı muvazzahayı başka kitaplarda bulamadıklarından böyle tarihî ve ilmî olan romanları âdeta birer kırâat-ı ilmiyye ve tarihiyye suretinde okuduklarını söylüyorlar.*" (Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmâniyenin Neşeti*, Çev. Lynda Goodsell Blake, Haz. Müge Galin, İsis Yay., İstanbul, 1998, s.67)

arkadaşları ile dostluğu sayesinde el işleri için ihtiyaç duyduğu malzemeleri tedarik eder. Hem el işi masraflarını karşılamış hem de imtihanını geçmiştir. Konakların birinde hırsızlık iftirasına uğramasından dolayı Refet arkadaşlarının konaklarına gitmekten vazgeçer. Derslerini yaptıktan sonra harçlığını kazanabilmek için dikişe oturur, gece yarısına kadar çalışır, sabah erkenden kalkıp okula gider. Bütün güç şartlara rağmen Refet okuluna devam edip rüştiyeyi başarıyla bitirir.

2. Özel Derslerle Eğitim

Tanzimat devrinde herhangi bir yükseköğrenim kurumuna gitmeyen veya gidemeyen gençlerin iki seçenekleri vardır. Birinci seçenek, ailede okumuş birisi varsa eğitime aile terbiyesiyle devam etmektir. Genellikle aile eğitiminde etkili olan ilk şahsiyet, babadır. Baba yaşamıyorsa anne, ağabey, yakın bir akraba veya yakın bir aile dostu çocuğun eğitiminde görev üstlenir. İkincisi, özel hocalar aracılığıyla eğitimi gerçekleştirmektir ki Tanzimat Dönemi romanlarında maddî bakımdan durumu müsait olan ailelerde en sık rastlanılan eğitim anlayışıdır. Türk hocalar veya yurt dışından getirilen mürebbiyeler maddî yönden iyi olan ailelerin çocuklarına özel dersler veririler. Fakir ailelerin çocukları bu kadar şanslı değildir. Bu durumda fakir aile çocuklarının yapacağı tek şey, kendi gayretleriyle okuyarak en zor şartlarda kendilerini yetiştirmektir.

Tanzimat Dönemi'nde halkın yeni eğitim usullerini benimsemeye başlaması ve bazı ailelerde en azından bir dil öğrenmenin zaruri kabul edilmesi ve resmî mekteplerin bu isteği karşılayamaması, zengin veya orta halli pek çok aileyi özel hocalar tutmaya veya küçük yaşlardan itibaren çocukları yabancı bir mürebbiye ile yetiştirmeye sevk eder. Özel hoca tutmak zengin ailelerde devrin modası haline gelir. Özel eğitim için tutulan eğitimcilerin çoğunluğu yabancıdır. Tanzimat romanlarında Fransız mürebbiyeler, yaygın eğitim alanında önemli bir konuma sahiptir. Romanların bazılarında anne ve babalar, çocukları için mürebbiye tutarken sağlıklı karar alır ve uygun mürebbiyeyi seçerler bazen de tutulan mürebbiye o ailenin felâketi olur. Mürebbiyelerin kimisi memleketlerinde hiçbir eğitim görmemiştir ve Fransız olmaktan başka hiçbir vasıf taşımaz. Ya eski bir koket ya da aktristirler. Yabancı hoca veya mürebbiye ile terbiye, dil öğrenme bakımından gençler için avantaj gibi görünmesine rağmen birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Yabancı hocaların kültür ve zevklerinin Türk aile yapısıyla uyuşmaması, mürebbiyelerin adabımuâşeret kurallarına dikkat etmemeleri ve rahat tavırları, kısacası aradaki keskin

zihniyet farklılığı, yabancı eğitimle yetişen Türk gençlerinde bir ruh bocalamasına neden olur. Aile köklerinden aldıkları terbiye ile mürebbiyelerden öğrendikleri arasında çatışma yaşarlar. Bu çatışma bazı eserlerde mürebbiye lehine sonuçlanır. Mürebbiyelerin birer misyoner gibi çalışmaları, kendi millî kültürlerini ve dinî değerlerini çocuklara aşlamak istemeleri, ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Mürebbiyelerden bazıları dinî tepkilerinin benzerini, dil konusunda da gösterirler. Türkçeyi hiç sevmezler. Yetiştirdikleri gençler Türkçeye yabancıdır, hatta bu gençler daha da ileri giderek kendi dillerini küçümsemeye varacak kadar kültürlerine yabancılaşırlar.

Tanzimat Dönemi'nin tanınmış romanlarında, olay örgüsüne dikkat edildiğinde gençlerin eğitimi yönüyle bir benzerlikle karşılaşmak mümkündür. Bu dönemin meşhur üç romanı, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *İntibah* ve *Araba Sevdası*; tema, dil, üslup, tasvir ve amaç bakımından birçok farklılık gösteren eserlerdir. Bu eserler, aslî kahramanlarının yetişme tarzları, tecrübesizlikleri ve sosyal hayatta maruz kaldıkları hayal kırıklıkları sebebiyle bazı ortak noktalarda buluşurlar. “*Bihruz Bey'in şahsiyeti Ali Bey ile Felâton Bey arasında dolaşır.*”³⁰ Üç romanda da aileler, çocuklarına özel ders aldırarak kadar varlıklı kesimden seçilmiştir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* ve *Araba Sevdası*'nin mirasyedi alafranga-şık³¹ kahramanları, gençliklerinin belli dönemlerine kadar rahat bir hayat sürdürürler. Ancak bu gençlerin çevresindeki insanlara karşı tecrübesizliği, onları maddî ve manevî sefaletе sürükler. Polini'nin kuklası haline gelen Felâton Bey içine düştüğü çıkmazdan kurtulabilmek için memleketini terk etmek zorunda kalır. Periveş'in alaya aldığı Bihruz Bey romanın sonunda ne yaptığını bilemeyecek vaziyettedir. Mahpeyker'in tuzağına düşen Ali Bey ise mahpushane günlerinde çektiği vicdan azabının tesiriyle uzun süre yaşayamaz.

Ali Bey, Felâton Bey ve Bihruz Bey, ailelerinin tek erkek çocuklarıdır. Özel hocalarla yetişen bu gençler şımartılarak büyütülmüşler, her istedikleri yerine getirilmiş, ayaklarını sağlam basacakları bir güven duygusu ve terbiyeden mahrum yetiştirilmişlerdir. Hayatın zorluklarıyla hiç karşılaşmayan bu gençler babalarını kaybettikleri zaman bocalarlar ve ne yapacaklarını bilemezler. Üç roman kahramanının da babalarını gençlik yaşlarında kaybetmesi onların hayatında yanlış gidişatın başlangıcı olmuştur. Ancak Felâton Bey'in

³⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.494.

³¹ Orhan Okay, Tanzimat Dönemi'nde bu sözcük için “*O devirde şık tabiri şekli bir Avrupalılığa özentî mânâsında kullanılmaktadır*” der. (Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s.129)

babası Mustafa Merâki Efendi'nin alafrangalık hususunda oğlu için örnek şahsiyet olduğunu belirtmek gerekir. Felâtun Bey'in taklide dayalı ve gösterişten ibaret davranışlarında Mustafa Merakî Efendi'nin payı büyüktür. Ali Bey yirmi yaşına kadar babasına bağımlı bir kişilik sergiler. Babası ölünce evden çıkmaya dahi cesaret edemez. Bihruz Bey ise bir paşa çocuğu olmasına rağmen babasının isteğiyle diplomasını almadan okulu bırakır. Babasını kaybettikten sonra özel ders hocası Mösyö Piyer'in oyuncağı olur. Yabancı dil eğitimi için özel hocaların tutulması yine bu üç romanın ortak yanını oluşturur. Ali Bey küçük yaşlarda birkaç yabancı dil bilir. Bihruz Bey, Fransızca şiiri tercüme edecek kadar yabancı dile vakıftır. Ancak Felâtun Bey'i ayrı değerlendirmek gerekir. Çünkü onun her hareketi gibi Fransızcası da göstermeliktir. Neyi ve niçin öğrendiğini bilmez.

Bu üç kahraman da özel dersler ve rüştiye eğitiminden sonra Bâbîâli kalemlerinden birinde çalışmaya başlarlar. On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde birçok alanda olduğu gibi bâbîâlide de hantallaşmanın en yoğun olduğu dönemdir. Memurlar yeterli iş kabiliyetine sahip değildir; işlerine vaktinde başlamazlar. Bazıları ise kaleme hiç uğramadan maaşlarını alır. Ali Bey, Bihruz Bey ve Felâtun Bey, memurluk hayatlarında çalışma disiplinine sahip gençler değillerdir. Üçünün de düşmüş kadınları dost edinmesi, memuriyetlerini olumsuz yönde etkiler ve pervasızca bir yaşamın içine itilmelerine neden olur. Üç romandaki üç genç kahramanının da benzer kaderleri paylaşması tesadüfi değildir. Aslında bu durum Tanzimat yazarlarının yakından şahit oldukları bir memleket manzarasıdır. Son dönem Osmanlı gençlerinin Batı kültürüne hazırlıksız yakalanması karşısında, medrese eğitimi ile yeni eğitim usulleri arasında bocalayan eğitim sistemi bu gençlere çare olamamıştır. Eski yaşam tarzlarıyla alafrangalık arasında gelgitler yaşayan anne-babaların etkisi de eklenince mesele tamamen içinden çıkılmaz olur. Felâtun Bey ve Bihruz Bey'in kendi kültürel değerlerini inkâr edercesine alafrangalıkları; Tanzimat gençliğinin nasıl bir keşmekeş içine düştüğünü, Batı medeniyetini dış görünüşüyle hazmetmeye çalışırken kendi bünyelerine yabancılaşmalarını göstermesi bakımından ibret alınacak bir hadisedir.

“Bihruz'a göre Avrupalı olmanın yegâne şartı dış görünüş, elbise ve eşyadır. O, Avrupalının gerçekçilik duygusuna, çalışma disiplinine, ilim ve kafa yapısına tamamiyle yabancıdır. Vehimleri içine kapamış, gerçeğe ulaşamayıp, hayal, dış görünüş ve gösterişle yetinme Bihruz'un mizac ve karakterinin hâkim unsurlarıdır. Recazâde

Ekrem dış görünüşü itibariyle batılı gibi görünen Bihruz vasıtasıyla devrin alafrangaşık tipini başarılı bir şekilde çizmiş ve hicvetmiştir."³²

Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı eserinde yabancı bir mürebbiyenin Türk gençleri üzerindeki tesiri daha bariz görülür. Abdülcebbar Bey, oğlunu ve kızını hem Doğu hem de Batı kültürüyle donatmak ister. Kızı Nusret Hanım için Fransa'dan Madam Terniye adında bir muallime getirir. Madam Terniye çocukların ruhuna girecek eğitim usullerini çok iyi bilir. Ders dışında da onlara bir arkadaş gibi yaklaşır. Nazik ve sevgi dolu tavırlarıyla çocukları kendine ısındırır ve onları ciddi bir terbiyeden geçirir. Nusret ve Mansur, Arapça ve Farsça özel ders için tutulan hocanın dersine işkence edilmeye götürülen bir mahkûm gibi giderken Madam Terniye'nin derslerine koşarak katılırlar. Bu durum Türk eğitim usulü ile Batı terbiyesi arasındaki farkı gösterirken Türk eğitimindeki boşluğun batılılar tarafından nasıl fırsata dönüştürüldüğünü de ortaya koymaktadır. Nusret Hanım, pek güzel Fransızca yazar, tarihten, ahlâktan felsefeden bahseder. Musikinin en eski şeklinden en yeni tarzına kadar vâkıftır, güzel sedasıyla alafranga şeyler okur, güzel resimler yapar. Nusret Hanım bir Fransız kibarzâde kızı kadar mürebbiyesinden batılı terbiye almıştır. Ancak Nusret ve Mansur, sekiz- on, yaşlarına geldiğinde Madam Terniye misyonerlik faaliyetlerinde epeyce mesafe kat eder. Onları kendi millî ve dinî terbiyesi doğrultusunda yetiştirir. Çocuklar üç yıl içinde Fransız kültürüne bir Fransız çocuk kadar aşına olurlarken millî ahlâk ve eğitime tamamen yabancı kalırlar. Nusret Hanım kocasını kendi seçmek, bir erkekle tanışıp evlenmek fikrini de Terniye'den öğrenir ancak bu düşünce doğrultusunda evlendiği Senâi onun hayatını altüst eder.

Ahmet Mithat Efendi'nin idealize kahramanları yabancı bir hocadan özel ders alsalar da kendi kültürel değerlerinden bir şey kaybetmezler. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* adlı eserinde Mustafa bir papazdan özel Fransızca ders alır ancak bu dersler onun kişiliğini ve manevî dünyasını tersine çevirmez.

Mürebbiyeler, Tanzimat Dönemi gençlerin eğitiminde kayda değer bir yere sahiptir. Çoğu yabancı ülkelerden gelen bu mürebbiyelerin bazıları gizliden gizliye misyonerlik faaliyetlerinde bulunurlar. Tanzimat yazarları batılı ve modern eğitime destek vermişlerdir ancak yabancı mürebbiyelerle eğitim, yazarlar tarafından eleştirilmiş, uygun görülmemiştir. Mürebbiyeler sadece eğitim amacıyla gelmezler, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı olarak da

³² Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s.30.

vazife yaparlar. Gençlerin karakterlerinin şekillenmesinde etkili olan ecnebi mürebbiyeler, millî kültürünü küçük gören, manevî değerlerini hiçe sayan, boşlukta kalmış nesiller yetiştirmişlerdir. *Sergüzeşt*'te Tesliye'nin eğitimi için tutulmuş Fransız mürebbiye mutaassıp bir Fransız milliyetçisidir. Onun için Fransa'dan başka büyük memleket, Paris'ten başka güzel şehir yoktur.³³ On yıl İstanbul'da kalmasına rağmen Türkçe öğrenmemekte ısrar eder çünkü ona göre Türkçe diye müstakil bir dil yoktur. Aynı mürebbiye kendi dilini herkese öğretmek için her türlü gayreti gösterir.

Tanzimat yıllarında çocukların, eğitimi için tutulan mürebbiyelerin veya özel hocaların onların kişiliklerinin oluşma aşamasında ne kadar önemli olduğu, bütün araştırmacıların üzerinde ittifak ettiği bir gerçektir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda bu konu daha farklı bir ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü babasının ölümünden sonra, Bihruz Bey'in tek hâmisî, yol göstericisi, eğitmeni Mösyö Pierre'dir. Bihruz Bey romanın birçok yerinde hocasına Profesör Mösyö Pierre diye hitap eder. Bihruz, Mösyö Pierre'in verdiği romanları okuyarak günlük gelişmeler için stratejiler belirler. Mösyö Pierre yaşlı, kültürlü ve ciddiyet sahibi bir adamdır. Ancak Bihruz'un yola gelemeyeceğini anlayınca niyetini değiştirir ve Bihruz'dan nemalanma yoluna gider. Bihruz Bey'e Fransızca öğretmek yerine ondan para koparmaya çalışır. Konağa gelmek için harcadığı yol ücretini dahi Bihruz'dan çıkarır.

“...Romanda Bihruz'un hayalperestliği, saflığı ve aldanişlarıyla Mösyö Pierre'in kurnazlığı, hesabılığı, menfaatperestliği arasında tam bir tezat vardır. Bihruz ne kadar hesabını kitabını bilmez bir genç ise, Mösyö Pierre aksine o kadar hesaplıdır. Romanın bu iki kahramanı adeta Avrupa taklitçisi Osmanlı ile sömürücü Avrupalının sembolüdürler.”³⁴

Özel dersle ilgili başka bir mevzu da Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde dile getirilmiştir. Devrine göre bir yükseköğretim kurumu sayılan Dârülmualimâtta öğrenciler ilmî seviyelerini yükseltmek için okul derslerinin yanında özel ders alma ihtiyacı duyarlar. Refet'in bazı arkadaşları Farisîden Hâfız'ı okumuş, hatta *Mesnevî*'ye başlamış, Arabîden de

³³ Melin Has-Er Tanzimat romanları üzerine yaptığı araştırmada bu mürebbiye ile ilgili şöyle bir tespitte bulunur: “Bu Fransız kadının Türkçeye karşı takındığı tavrın arkasında, Türkçülüğü inkâr gayreti yatmaktadır. Bu mürebbiye, Türk milletini ve dilini havsahasına sığdıramayacak derecede bir Türklük düşmanıdır. Sezâi Bey, Fransız mürebbiyelerin davranışlarını tespit etmekle birlikte, bu davranışların arkasındaki duygu ve düşünceleri tahlile kalkışmaktadır. Bu davranışları gülünüp geçilecek bir fantezi gibi telâkki eder.” (Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, s. 262)

³⁴ Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, s.30

İmâm-ı Gazâli'nin *İhyâ u Ulûm*'u bitirmiştir. Arkadaşlarının okuma gayretlerini gören Refet, mektepteki dersleri öğrenmekle yalnız bir muallime olunabileceğini, âlim olmak için ise okunacak çok kitap olduğunu düşünür. Bu yüzden Refet ve Şule mektep arkadaşlarından birinin halasından ücretsiz özel ders alırlar. Farisîden *Gülistân*'ı bitirip *İhyâ-yı Ulûm* ve *Mesnevî* derslerine başlarlar. Fatma Aliye Hanım'ın kendisi de özel derslerle yetiştiği için örgün eğitim yanında özel eğitimin önemine temas etmektedir.³⁵

III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ

Türk romanlarındaki genç kahramanların yükseköğrenime hangi amaçla gittiklerini, okul dönemlerini ve yükseköğrenimden sonra bir meslek sahibi olup olmadıklarını neden-sonuç ilişkisine göre değerlendirebilmek için bu konular tek başlık altında ele alınmıştır.

A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Tanzimat Dönemi yükseköğrenim gençliğini anlatan romanlarda olay, çoğunlukla yurt dışında geçer. Çünkü bu dönemde yurt içinde yükseköğrenim kurumları henüz yaygın değildir. Tanzimat'tan önce açılan askerî okullar dışında yeni açılan Batı tarzı eğitim kurumları; Dârümuallimîn (1848), Mekteb-i Mülkiyye (1859), Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye (1867) Dârümuallimât (1870), Dârülfünûn (1870-1874) ve birkaç meslek yüksekokuludur.

Ahmet Mithat Efendi'nin ilk eserlerinden olan *Hasan Mellah*'ta olay Fas ve Cezayir civarında geçer. Fas müsteşarı Sîdî Osman, ticaret alanında başarılarını oğlu Hasan Mellah'ın da devam ettirmesi amacıyla yedi sekiz yaşına kadar onun Arapçayı ve diğer lisanları öğrenmesi için gayret göstermiş, eğitimini tamamlaması için Hasan Mellah'ı Cadiz Mekteb-i Bahriyyesine göndermiştir. Hasan, "Mellah" lakabını Cadiz'deki Mekteb-i Bahriyyede okurken alır. Hasan Mellah bu mektepten gemicilikte ve top atışlarında ustalık kazanmış genç bir zabıt olarak diplomasını hak eder. Aynı eserde karşı gücü temsil eden Dominicia Badia da yükseköğrenim görmüştür. Ancak yazar ideal kahramanı Hasan

³⁵ Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın saygın bir bilim adamı olması ve devletin seçkin makamlarında görevler yapması nedeniyle Fatma Aliye Hanım birçok kişiyle tanışma fırsatı bulur ve onlardan özel dersler alır. Çocukluğunun büyük bir kısmı ya selamlıkta, ya da kendisine tahsis edilen hizmetkârla valilikte geçmiştir. "Dil ve târih bilgisini ve Şark kültürünü babasından öğrenmiş, yine babasının kızlarını yetiştirmek için tuttuğu, her biri ayrı kıymette hocalardan, Fransızca, hukuk bilgisi, fizik, kimya ve matematik dersleri alarak yetişmiştir. Bilhassa İstanbul'da hususî tahsil yıllarında elde ettiği Avrupa kültürünün memleketimize faydalı taraflarını seçmek ve o sahada çeşitli eserler vermek yolunda hummalı bir faaliyeti olmuştur." (Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s.993)

Mellah'ı bizzat desteklediği için Dominicia Badia'nın tahsilini inandırıcı bulmaz. Asıl adı Dominico Badia olan Beşinci Pavlos sekiz yaşında iken Madrid'de Cizvitlerin en büyük mektebine girer. Cizvit mektebinde yedi sene okuyup çıktıktan sonra doktorluk şahadetnamesi verilirken Pavlos bu şahadetnameyi henüz on iki yaşına geldiğinde, dört sene içinde almıştır. Pavlos her sene kendi sınıfının derslerini imtihanla verdikten sonra bir sonraki yılın derslerini de geçer. Herkesin oyun ve uykuya ayırdığı vakitlerde bir üst sınıfın dersleriyle meşgul olan Pavlos yemek vakti hariç diğer zamanlarda sürekli ders çalışır. Fransız ve İtalyan lisanlarını tamamen bildiği gibi Arapçayı ve Farsçayı da öğrenir. Pavlos, Cizvit mektebinden “aliyyülâlâ” derecesinde şahadetname alarak mezun olur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Pavlos'un yüksek tahsiliyle ilgili anlatılanlar şüphelidir. Mekteb-i Bahriyyeyi bitirdikten sonra başarılı bir denizci olan Hasan Mellah maceradan maceraya atılır. Uzun bir mücadeleden sonra babasının intikamını alarak sevdiği kız Cuzella'ya kavuşur. Kurnaz ve hileci bir adam olan Dominico Badia ise birçok çirkin olaya katılarak feci bir şekilde can verir.

Ahmet Mithat Efendi, yeni açılan eğitim kurumlarını değişik yönlerden ele almış, yurt çapında yüksek tahsilin henüz yaygın olmadığı bir dönemde gençlerin yüksek tahsilinin ne kadar önemli olduğunu anlatmak istemiştir. Yükseköğrenim gençliğini ağırlıklı olarak ele aldığı romanlarından biri de *Para* adlı eseridir. Bu romanda mekân, İstanbul'dur. İlk açılan yükseköğretim kurumlarından olan Mekteb-i Tıbbiyyenin dördüncü sınıfında okuyan Sulhi ve Vahdeti adında iki arkadaş, eserin aslî kahramanlarıdır.

Yükseköğrenim gören gençler; çok para kazanma, yönetici olma, özel yeteneklerini geliştirme, entelektüel kişilik kazanma, bir meslek edinme gibi birçok amaç ve hedef belirleyebilirler. Ancak bu amaçların hangisinin daha önemli olduğu gençlerin yaşam beklentisine göre değişiklik gösterir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı romanında Sulhi'nin tek hedefi, çok para kazanmaktır. Bu yüzden bir yükseköğrenim kurumunda okuyor olmak onun ideallerini gerçekleştirmez ve onu mutlu etmez. Sulhi için para her şeydir ve ancak ticaretle kazanılır. Sulhi'ye göre iffet ve istikamet sahibi idealist kişiler hiçbir zaman zengin olamazlar, bir insanın değeri tabip veya cerrah olmasıyla ölçülemez ve insanın değeri parası kadardır.

Mekteb-i Tıbbiyede okul arkadaşlığı, kardeşlik gibidir. Talebelerin aldığı ilimler çoğunlukla birbirine benzer. Meseleler hakkında fikir ve yorumları dahi birbirinin aynıdır.

On sekiz on dokuz yaşlarında olan Sulhi ile Vahdeti arasında mektep arkadaşlığı kardeşlikten daha ileridir. Derslerde beraberdirler, yatılı mektep olduğu için sabah uykudan beraber kalkarlar, yemekhaneye ve dershaneye beraber giderler. Bir günün on altı saatini beraber geçirirler. Yat borusu çaldıktan sonra gece fısıldaşarak konuşurlar. Aileleri tarafından kime ne kadar harçlık gönderildiğini her ikisi de bilir. Mizaç itibarıyla zıt huylara sahip olan bu iki genç adam birlikte çalışmak ve gezmek gibi pek çok hususta ortak payda oluşturabilirler.

Ahmet Mithat Efendi bu esrinde Sulhi ve Vahdeti tiplmesiyle biri çalışkan ve idealist, diğeri tembel ve uyanık iki üniversiteli öğrenci modeli ortaya koymuştur. Sulhi, zeki olmasına rağmen tembel, uyanık, bilmediği hâlde her şeyi biliyor gibi görünen, Felâtun Bey veya Senâi kadar olmasa da alafranga tavırlarıyla dikkat çeken bir gençtir. Bilgiçlik taslama yönüyle Felâtun Bey'e benzeyen Sulhi, vücudunu sefahat âlemlerinde yıpratın alafrangalardan da değildir. Hiçbir şey bilmediği hâlde kendine çok güvendiği için bir türlü mektebi bitiremez. İmtihan zamanı Sulhi'ye korkunç bir telaş düşer. Vahdeti'den yardım ister. İmtihana girerken ise âdeta imtihan vermeye değil de imtihan etmeye girmiş gibi hareket eder, yalan yanlış cevaplar verir. Sınıfta kalınca Sulhi'nin verilecek cevabı hazırır. Yazar, Sulhi'nin bahaneler sıralayan mantığıyla bir taraftan da alay eder:

“ Mektepli için sınıftan dönmek yaman rezalettir. Vakıa lisanca cerbezesi ber-kemâl bulunan bizim Sulhi Efendi; Adam sen de! O da bir şey mi imiş! Keşke imkânı olsa da iki senede bir kere sınıftan dönerek o vechle tekmi-i tahsil eylemiş olsak! O halde eğerci biraz geç çıkmış olur idiysek de pek kuvvetli tabib çıkmış olur idik. Çünkü bir sene zarfında tahsil olunacak şeyi iki senede çalışıyor idiyse de hakikat-i halde içinden kanlar gidiyor idi.”³⁶

Vahdeti ise çalışkan bir gençtir. Bütün dersleri hafızasına almıştır. Sulhi'nin olumsuz yanlarına rağmen arkadaşını çok sever. Sulhi sınıfta kalınca o kadar çok üzülür ki Sulhi ile aynı sınıfta okumak için bile bile çalışmayarak sınıfta kalır. Vahdeti'nin bu tavrı doğru değildir ancak üniversite yıllarında arkadaşlar arasında yaşanabilecek samimiyet ve istikrarlı tutum bakımından dikkat çeken bir davranıştır. Vahdeti, her karşılaşmalarında Sulhi'yi rencide etmeden düşüncelerini açıklar, onu düzeltmeye çalışmaz ve Sulhi'nin düşüncelerini tasdik etmese dahi ters cevap vermez. Sulhi ikinci yıl da sınıfta kalınca okuldan ihraç edilir,

³⁶ Ahmet Mithat Efendi, “*Letaif-i Rivayat- Para*”, Çağrı Yay., İstanbul, 2001, s. 524,(Alıntılar bu baskıdandır).

tembelliğine kılıf uydurmak için mazeretler sıralar. Tahsilin, tabipliğin aleyhinde konuşmaya başlar. Ona göre tahsil edilecek şeylerin hiçbir değeri yoktur. Kitap okuyarak da insan kendini yetiştirebilir. Tabipler şarlatandan başka bir şey değildir. Bütün hayatını hastalar ve ölümler arasında geçirmektense okulu bırakması daha iyidir.

Sulhi, okulu terkenden sonra halasından miras kalan parayla bir müddet daha gezip gönül eğlendirir. Bir mesleğe sahip olamaz. Kısa yoldan hedefine ulaşmak için kendini zengin gösterip varlıklı bir aileye iç güveysi girer. Ancak Sulhi başkasından çalıp çırptığı paralara da sahip olamadığı için bir arpa boyu yol alamaz. Vahdeti ise kendini ilim ve fene adanmıştır, Sulhi'den dolayı kaybettiği yılları kısa zamanda telafi ederek on yılda tıp fakültesini bitirir, çalışkanlığı sayesinde miralaylığa kadar yükselir ve Latife Hanım'la evlenerek istediği mesut hayata kavuşur. Yazar bu eserin sonunda da anne ve babalara gençlerin terbiye ve eğitimiyle ilgili ders vermeyi ihmal etmez:

“Ya bize bu hikâyeden ne ibret kaldı? Kalan ibreti tutacak olur isek bizzat kendimiz faydasını görmeyecek bile olsak evladımızı müstefid edebiliriz. Çünkü evlâdımıza Sulhi'nin halası veyahut Hacı İsmail Ağa'nın babası gibi servet'i azîme terkine çalışacağımıza Doktor Vahdeti'nin terbiye ve tahsili gibi bir fazilet, bir kudret kazandırmaya çalışınız.”(s. 562)

Ahmet Mithat Efendi, *Hayal ve Hakikat*'in ikinci bölümünde, *Yeryüzünde Bir Melek*'te de belirttiği gibi evlilik öncesi yüksek tahsilin önemine temas etmekte; gençlerin evlenmeden önce hâkim, asker, doktor, mühendis vb. mesleklere sahip olarak toplumda etkili bir mevki edinmesinin önemini vurgulamaktadır. Vefa, Mekteb-i Sultanîyi sınıf ikinciliğiyle bitirir. Yaşı yirmi biri geçtiği için babası onun evlenmesi gerektiğini söyler. Vefa ise yüksek dereceli diploması ile bir yükseköğretim kurumuna gitmek istemektedir. Meslek sahibi olmakta ısrarlı olan Vefa orta dereceden bir okulu bitirmeyi yetersiz görür ve şöyle düşünür:

*“...Bir Mekteb-i Sultaniyeli ne olmuştur? Hakim olmuş mu?.. Asker olmuş mu?..Mühendis yahut avukat olmuş mu?.. Ne olmuş?.. Ne olacak olsa ana mahsus olan mektebe girerek birkaç sene daha çalışmalı. Bir mülkiye memuru bir kâtib bile olmamış. Hiç olmazsa iki sene olsun Mekteb-i Mülkiyeye devam etmeli ki nizamen altı yüz kuruluşluk bir memuriyete kesb-i istihkak eylemiş olsun.”*³⁷

³⁷ Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım, *Hayal ve Hakikat*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1309. s. 50, (Alıntılar bu baskıdandır).

Vefa, Mekteb-i Sultânîden sonra dört veya altı yıl arasında Mekteb-i Tibbiyyeye devam etmek gerektiğini, tıbbiyeden sonra bir tabip olursa dahi meslekte seçkin bir konuma gelebilmek için Avrupa’da birkaç yıl tahsil görülmesinin önemli olduğunu belirtir ancak düşüncelerini pederinin kabul etmeyeceği kanısındadır. Eserin sonunda Vefa babasının ve çevrenin baskılarına rağmen tahsiliyle ilgili kurduğu hayallerini gerçekleştirir ve başarılı bir doktor olur. Romanın aslı kahramanı olarak Vefa, yazar vasıtasıyla okuyucuyu gerçekçi davranması, din ve devlet vazifesi uğruna tahsil için eline geçen fırsatları değerlendirmesi konusunda uyarır:

“Muharrir efendi hazretleri! Şu hakikat-i kübrâyı karilerinizin nazar-ı hikmet ü ibretlerine pek kuvvetli bir surette tavsiye buyurunuz ki: Şu içine girdiğimiz asr-ı terakkî ve tekaddüm artık hayal asrı değil hakikat asrıdır. Bu asırda insan olan hukukundan istifadeden evvel vazifesinin ifasını düşünmeli. Evet! Teehhül insan için bir hakk-ı tabiidir. Fakat kendisinde istidat görüyor ve o istidadı da işte otuz yedi kişilik sınıfta ikinci çıkmak gibi bir de burhan-ı maddî ile ispat eyliyor ise bu adamın kendisini din u devlet için nâfi’ bir adam etmeğe gayret eylemesi de vazife-i insaniye ü medenîsidir. Kendimde o istidadı gördüğüm ve kalbimde o gayreti bulduğum halde bir peder böyle arzu ediyor, bir kız beni sevmiş diye o Hüdâ-dâd olan istidâd-ı azmimi bir pederin keyfine bir kızın itmi’nânına feda mı edebilirim?”(s. 51-52)

Bir kadın romancı olarak Türk edebiyatında ilk derin izleri bırakan Fatma Aliye Hanım, gençlerin eğitimi konusunda Ahmet Mithat Efendi’nin yolunu takip eder. Onun eserlerinde tahsil ve yeteneğiyle hayata tutunmak isteyen kadın tiplerine sıkça rastlanır. *Refet* adlı eserinde Dârümuallimâtı çok zor şartlarda okuyan bir kızın mücadelesini anlatır. *Refet*’in öğretmenlik mesleğini seçmesinde birçok neden vardır. Birincisi annesinin ve kendinin maddî bakımdan çektiği sıkıntılardır ki *Refet*, komşuların çamaşırını yıkayarak veya el işleri yaparak evin geçimini sağlamaya çalışan annesini çektiği sıkıntılardan kurtarmak ister. Okumadığı takdirde kendinin de annesi gibi çamaşır yıkamaya gideceğini düşünür. Aynı duruma düşmemek için *Refet*’e düşen tek görev gece-gündüz derslerine çalışmaktır. Üstelik *Refet*’in sıhhati dikiş-nakış ve temizlik işleri için uygun değildir. *Refet* on dokuz yaşında iken dört yıl okuyacağı Dârümuallimâta girer. Onun hayalleri, amaçları aynı yaştaki kız arkadaşlarından farklıdır.

“Refet artık on dokuz yaşında idi. Onun tahayyülâtı; o yaştaki sair genç kızların tahayyülâtına benzemiyordu. Kazanacak, evini idare edecek, validesine rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlâd-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak, o çocukların hepsi buna hürmet edecekler, ‘hocamız’ diye sevecekler!”(s. 100)

Refet'i çalışmaya ve gayret göstermeye iten diğer bir sebep de ruhsal dünyasıyla ilgili yaşadığı çatışmalardır. Kendini çirkin bir kız olarak görmesi ve fakirliği nedeniyle varlıklı ailelerin kızlarının yanında hissettiği eksikliğin ıstırabı, ona kendini dürüstlüğüyle ve ilmiyle çevreye kabullendirmekten başka bir şans tanımaz. Refet'in evlilik için kendini yeterince güzel hissetmediği, bu yüzden de çok üzüldüğü bir dönemde, annesinin tesellilerine verdiği cevap bu niyetini açıkça ifade eder:

“Mahzun olmuyorum, demem. Fakat meyus olmuyorum. Evet! Keşke ben de güzel olaydım, diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lâkin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevc yüzünden ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alnumun teriyle ev bark idare edebilerek; servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum.”(s.54)

Romanın sonuna doğru Refet'in Dârümuallimâta gitmesinde başka bir gayesinin daha olduğu ortaya çıkar. Refet, akrabalarının annesine ve kendine gösterdiği aşağılayıcı davranışları, hakaretleri unutmamış, bir gün bütün bunların hesabını sormayı hayal etmiştir. Mektebini bitirdikten sonra İstanbul'dan çok uzak olmasına rağmen tayininin babasının memleketine yakın bir yere yapılmasını tercih eder. Böylece akrabalarına “adam olup meydana çıktığını” ispatlayacak, kendinden esirgedikleri ekmeği hakkıyla kazandığını gösterecek ve babasından kalan mirası hukukî yoldan elde etmek için uğraşacaktır.

Dârümuallimâta okuyan öğrencilerin gelir düzeylerinin farklılığı onların tahsil amaçlarını da farklı kılmaktadır. Fakir öğrenciler öğretmen olmak, geçimlerini sağlayacak parayı kazanmak gayretiyle okula giderler. Zengin ailelerin kızları ise özel derslerle eğitim almış ve belli bir bilgi birikimiyle okula kaydolmuşlardır. Çoğu ebeveyninden aferin almak, onların gözüne girmek için ders çalışır. Gösteriş olsun diye okula gelenler de vardır. Refet'in varlıklı aileden arkadaşı Şahap ise fakirliğin ve zenginliğin farkını anlasın, evde yetişip şımarık bir kız olmsın, sosyal gerçekleri ve dış dünyayı içine girerek tanıсын diye Dârümuallimâta gönderilmiştir.

“...Ebeveynin zoruyla çalışanlara, hocaların da bir düziye teşvik ve tazyiki lâzım geliyordu. Lâkin nafakasını da tedarik maksadıyla çalışanlara öyle şey lâzım gelmiyordu, onlar çalışıyorlardı. Çalışıyorlardı!..” (s.102)

Ailesinden uzakta yaşayan veya akraba çevresi olmayan gençler zor zamanlarında ancak en yakın arkadaş çevresinden destek alabilirler. Gençlerin ailelerinin maddî durumları gençlerin arkadaş seçiminde belirleyici etkenlerden biridir. Ancak zengin ve fakir aileye mensup gençler arasında da sıkı dostlukların ve samimi arkadaşlıkların kurulması

mümkündür. *Refet* ile Fatma Aliye Hanım bunun güzel bir örneğini verir. Hatta böyle bir durumda nasıl arkadaşlık kurulması gerektiğini de yöntemleriyle anlatır. Şahâb, ailesi zengin, zamanına göre kibarzadelerden sayılacak bir kızıdır. Refet'in onurlu duruşu ve olgun tavırları onu çok etkiler. Refet'in paraya tama etmeyeceğini bildiği için onu üzmeden yanına çekmeye çalışır. Şahâb, önce Refet'e birlikte ders çalışmayı teklif eder. Arkasından birlikte yemek yemelerinin güzel olacağını söyler ve Refet'in gururunu kırmadan onu birlikte yemeye ikna eder. Kibarca bir tavırla Refet'i ihsanlarına alıştıırır. “*Şahâb ettikleri lütuflardan dolayı Refet'i asla minnettar görmek istemiyor! Bilâkis kendisini onun yoldaşlığından dolayı, minnettar gösteriyordu.*” (s. 105) Şahâb, Refet'in annesinin hasta olduğunu haber aldığıında, sade elbiselerini giyerek ablası Cazibe Hanım ile birlikte onu ziyarete gider. Doktor parasını karşıladıkları gibi Şule ve Refet'e birer takım da elbise alırlar.

Dârümuallimâtın fakir öğrencileri arasında Şule adında ağır başlı, Refet gibi halini kimseye söylemeyen, yetim bir kız daha vardır. Şule ile Refet'in mizaçları birbirine çok benzer. Şule de gayretli, akıllı ve hoşgörülü bir kızıdır. Refet, genelde yemeklerini Şahap ile beraber yer, kendi için getirdiği yemek çıkını ise Şule'ye verir. Refet kendine benzeyen bu kızı hem sevmekte hem de ona acımaktadır. Şule'nin annesi ölünce, onun daha güç durumda kalacağını ve masraflarını karşılayamayacağını düşünerek Şule'yi evine alır. Masraflar bölüşüldüğü için hem Refet hem de Şule rahat etmiştir. O günden sonra Şule ile Refet bir kardeş gibi en güç şartlarda birbirine destek çıkar, her türlü dertlerini paylaşırlar.

Fatma Aliye Hanım, romanın aslî kahramanı Refet'in şahsında dürüst ve ideal öğrenci davranışlarını sıralar. Rüştüeyi birincilikle bitiren Refet on dokuz yaşında Dârümuallimâta başlar. Kısa zamanda arkadaşlarına kendini sevdiren ve Dârümuallimâtın en başarılı öğrencisi olur. Refet okuldaki arkadaşlarıyla samimiyete dayalı, seviyeli dostluklar kurmuştur. Okula peynir, ekme, kuru zeytin götürür. Götüremediği günlerde midesinin rahatsızlığını bahane ederek akşama kadar aç kaldığını kimseye hissettirmek istemez. Kendinden daha zor durumda olan sınıf arkadaşlarını düşünerek haline şükreder. Dersine günlük çalışır, vaktinde dersine yetişir. Kütüphaneyi, yemekhaneyi, girdiği her mekânı ders çalışmak için kullanır.

Refet'in gururlu görünüşü, vakarındandır; inadı ise sabırlı olmasından kaynaklanır. Sabırlı ve metanetli davranışları sınıf arkadaşları için örnek teşkil eder. Derslerindeki başarılarını ve arkadaş çevresindeki saygınlığını kıskanan bazı kız öğrenciler dahi Refet'in

davranışlarından bir ders çıkarırlar. Okulun önünde annesi ile beklerken, onları pencereden gören bazı arkadaşlarının alaycı ve küçümseyici tavırları karşısında Refet ciddi bir olgunluk örneği gösterir.

“... Şule ile Refet yukarı çıktıklarında; oldukça zengin bir familyaya mensup olan, sonradan görme bir kız, bir tavr-ı müstehziyane ile Refet'e:
- Sizin geldiğinizi pencereden gördük. Yanınızdaki kim idi, hizmetçiniz mi? demekle Refet hiç ses çıkarmayıp, işitmezliğe gelmek istedi.
Lâkin o kız müzipliği kesmeyip, tekrar:
- Size sordum Refet Hanım, deyince Refet:
- Biz kimiz ki bizim hizmetçimiz olacak? Validem, dedi. Yine o kız:
- A! Ben eski püskü kıyafetle birini gördüm de, ondan hizmetçiniz sandım, dedi.
Refet bir cevap vermedi. Şule'nin de buna pek ziyade canı sıkılıp müstehziyane bir surette o kıza baktı. Bu bakışla 'Asıl istihzâ olunacak şey, sizin şu terbiyesizliğinizdir' demek istediği anlaşılıyor idi.”(s. 124-125)

Ahlâk, her topluma göre değişebilen bir kavramdır, hatta bireyden bireye bile farklı anlamlara gelebilir. Ancak ahlâkî ilkeler açısından ortak noktalar bulunabilir. “Ahlâk kuralları adalet ve eşitliğe dayalı olan kurallardır. İnsanlar arasında ahlâkî değerlendirmeler ve ahlâkî seviye bakımından farklar olmakla beraber bütün insanların birleşebilecekleri adalet ilkesine dayalı ortak değerler de vardır.”³⁸ Fatma Aliye Hanım'ın Refet isimli romanında da evrensel ahlâk kuralları içerisinde, Türk-İslâm kültürüyle yetişmiş idealist bir kızın millî değerleri yansıtan portresi çizilmektedir. Romanın şahısları; yardımsever ve benciller, kibirli ve alçak gönüllüler, iyiler ve kötüler gibi karşıt tiplerden seçilir. Refet'in mektep arkadaşları arasında böyle bir gruplandırma yapmak mümkündür. Refet, Şahâb ve Şule iyi karakterleri; Fâize ile Sâkibe kötü karakterleri temsil ederler.

Refet'in mektep arkadaşları arasında olumsuz tavırlarıyla öne çıkanlar Sâkibe ve Fâize'dir. Sâkibe, Refet ve annesini gördüğü zaman onları küçümseyecek laflar eder. Fâize edebiyatı güçlü bir kızdır ve pencereden Refet ile annesini görür görmez onları alaya alan bir şiir yazar. “Binnaz ile geldi şûh” diyerek başladığı şiirinde “şûh” ile Refet'i kastetmektedir. Refet'i hicveden bu şiire göre Refet o kadar zayıftır ki tutulmazsa havaya uçacaktır.

Kitabet dersinden imtihan günü gelmiştir ve Refet kendini alaya alan arkadaşları ile aynı sınava girecektir. Kitabet dersinin hocaları ilk önce sınıf derecesinden dolayı Refet'i

³⁸ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 98

imtihana alırlar. Mektep ve tahsil hakkında düşüncelerini bir kâğıda aktarmasını isterler. Refet süratle cevabı yazar ve imtihan kâğıdının iki tarafını da doldurur. Hocalar cevap kâğıdını ellerine alınca hayretle birbirinin yüzüne bakarlar ve cevabın bir ders-i hikmet olduğunu düşünürler. Hem Refet'in kıraatini imtihan etmek hem de yazılanları sınıftaki öğrencilerin de duymasını sağlamak için Refet'ten cevap kâğıdını sesli okumasını isterler. Refet kâğıdı eline alıp hikmet dersleriyle dolu cevabını yüksek sesle okur.

Refet imtihan kâğıdının ilk satırlarında insan ile yaratılan diğer varlıklar arasındaki farka işaret eder: İnsan yaratılmış varlıkların en şereflişidir, tahsil ve ilimle işlenerek eşsiz bir pırlanta değerini kazanabilir. Tahsilsiz insan şekil verilmemiş bir taşta benzer. Bazı taşlar ise adî olduğundan hiçbir şekle girmez. Cenâb-ı Hak insanı düşünsün, öğrensin, karşılaştırsın diye yaratmıştır. Mektep; ilim gibi yüce bir servete sahip olunacak edep kapısıdır. Mektepte eğitim alamayanların terbiyesini dünya ve zaman verir. Zamanın terbiyesi ise gayet acımasızdır. Mektepte verilen tahsilin kıymetini bilmek ve güzel ahlâklı bir öğrenci olmak gerekir. Mektep, ilim ve edep öğrenme yeri olduğuna göre orada haset ve düşmanlık olamaz. Maksat mademki vatan evladına hizmetse herkes birbirine kardeş gibi davranmalıdır. Muallimlik vazifesi şefkat ve sevgi gerektirir. Bu duygular insanı yüceltirken haset ve kıskançlık insanı değersizleştirir. Akıl ve zekâsını yerinde kullanmayan, hak makamında sorumludur. Bir öğretmen gittiği yere sadece bilgilerini götürmeyecek, aynı zamanda güzel ahlâkını da götürmüş olacaktır. Mektebin şanı, şerefi korunmalı, alınan diplomanın hakkı verilmelidir. Refet arkadaşlarına da öğüt olacak bu türden cümlelerle cevap kâğıdını tamamlar. Arkadaşlarına ders verircesine imtihan kâğıdını okurken Fâize ve Sâkibe'nin başı utancından yere eğilmiştir. Refet'in arkasından Fâize imtihana tabi tutulur. Kitabet dersinin en başarılı öğrencisi olmasına rağmen Fâize, sınavda ezilir büzülür ama bir şey yazamaz. Yazar, küçümsemenin, kıskançlığın, kinin, alaya almanın, gereksiz gururlanmanın bedelini Fâize'ye yazılıdan sıfır aldırarak ödetir. Refet yazılıda birinci, Şule ise ikinci olur. Fâize ve Sâkibe hatalarını anlayıp Refet'ten özür dilerler.

Refet'in yükseköğrenimden iki samimi arkadaşı Şahap ve Şule'dir. Refet yirmi iki, Şahap on yedi, Şule ise yirmi yaşındadır. Refet'in arkadaşlarıyla ilişkileri tamamen samimiyete ve güvene dayalıdır. Şahap'ın ısrarı üzerine Refet tatilde arkadaşının konağına gider. Mükemmel yemekleri, temiz havası ve güzel manzaraları olan bu evde yirmi gün içinde kendini toparlar. Refet gittiği bu konakta Batı felsefesi ve resim sanatı hakkında

birçok bilgi edinir. Yaşı ilerledikçe ve kültür seviyesi arttıkça daha ağırbaşlı bir kız olan Refet, Şahap'ın ablası Cazibe Hanım'dan Sokrat'ı, Eflatun'u, Aristo'yu, Avrupa felsefesini öğrenir. Köşk manzarasından esinlenerek resim imtihanı için güneşin doğuşunu ve batışını anlatan resimler çizer.

Refet'in diploma alma zamanı gelmiştir ve imtihanlar için son hazırlıklar yapılmaktadır. Nakış ustaları imtihan için gergeflerin çekilmesini isterler. Refet gergeflerin masrafı için ne yapacağını düşünürken Hürmüz adında zengin bir kız ona el işi yaptırmak ister. Refet sınavdan sonra vermek kaydıyla el işini alır. İşlediği entariyi dikip sınavdan üç gün önce okula götürdüğünde, Hürmüz'ün entariyi davetli olduğu bir düğüne hediye olarak götüreceğini söylemesi Refet'i sinirlendirir. İki kızın boğaz boğaza kavga edecek duruma gelmeleri hem Refet'in arkadaşlarını hem de hocaları şaşırır. Çünkü kimse Refet'ten böyle bir hareket beklemez. Yazar, romanın başından beri idealist ve iradeli bir karakter olarak tanıttığı aslı kahramanı Refet'in de bir insan olarak zaafı olabileceğini bu satırlarda ortaya koymaktadır. Ayrıca Refet böyle sert bir tavıra kendini mecbur hisseder. Zira bu kadar yoksulluk içinde tahsilini devam ettirirken sınıfta kalmak ve bir yıl geç diploma almak Refet için ölümden daha kötü bir sondur. Usta hanımlardan biri probleme müdahale eder ve Refet el işiyle sınavını geçer. Refet sınıf birincisi, Şule ise sınıf ikincisi olarak diplomasını alır. Şule dayısıyla mutluluğunu paylaşırken Refet hasta annesinin yanına koşar. O artık hedeflerine ulaşmış bir muallimedir. Bin kuruş maaş alacak, annesini çektiği sıkıntılardan kurtaracak, onun için eve bir hizmetçi dahi tutacaktır. Ancak Refet'in sevinci uzun sürmez iki hafta sonra annesini kaybeder. Bütün hayatı boyunca cefa çeken annesinin güzel günleri göremeden ölmesi, yalnızlık duygusu ve kendini çirkin hissetmesi Refet'i karamsarlığa sürükler; geleceği ile ilgili endişelere kapılır.³⁹ İnanç dünyasını oluşturan manevî telkinler ve meşakkatli günlerinde kendiyile aynı kaderi paylaşan Şule'nin sözleri Refet'i az da olsa rahatlatır.

Fatma Aliye Hanım'ın eserin sonunda “vatana ve millete hizmet” şuuru, yükseköğrenimi bitirmede önemli bir “hedef” olarak görmesini, Tanzimat yıllarında edebiyata giren bu kavramların Türk romanına yansımaları olarak düşünmek mümkündür.

³⁹ Şerif Aktaş romanların şahıs kadrosu hakkında şöyle bir tespitte bulunur: “Şahıs kadrosunu meydana getiren fertler, her iki yapma ve yaratma tarzında, insanî vasıflarla itibarî eserde yer alırlar. Onların da fizikî görünüşleri, rûhî hâlleri, istek ve arzuları vardır. Fikrî endişelerin de olması tabiidir.” (Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 149.)

Annesi ölünce psikolojik sıkıntıya giren ve kutsal bir meslek olarak gördüğü öğretmenliğe başlamanın dahi bir anlamı olamayacağını düşünen Refet'e en yakın arkadaşı Şule, bu şuuru hatırlatma ihtiyacı duyar. Mektep yıllarında devlet onun için para sarf etmiş, hoca tayin etmiştir. Vatanına borcunu ödeme sırası Refet'tedir. Şule, bu hatırlatmaların ardından arkadaşına göreviyle ilgili şu cümleleri sarf eder:

“Binlerce evlâd-ı vatanın talim ve tedrisi, sana vazife oldu. Sen, daha sana verilen emeğin hakkını ödemedin! Senin yetiştiğin gibi birçok daha yetiştirmeden, kendine sahip oldu mu zannediyorsun? Bari birkaç tanesinin talim ve tedrisini itmâm et de ondan sonra vücudunun lüzumsuzluğunu söyle.” (s. 195)

Yükseköğrenimini tamalayan bir gencin bireysel hukukunu koruyacak kurallardan haberdar olması ve yaşadığı toplumda adaletin sağlanmasına katkıda bulunması, Fatma Aliye'nin bu eserinde önemli bir mesaj olarak yerini almıştır. Muallimlik pusulaları sınıf birinciliğinden dolayı önce Refet'e gösterilir. Refet İstanbul'da atanacak yer olmasına rağmen maaşı en yüksek olan uzak bir bölgeyi tercih eder. Refet sıhhati yerindeyken çabukça para kazanıp istikbalini temin etme düşüncesindedir. İstedığı bölgenin babasının memleketine yakın olması ise ikinci bir avantajdır. Çünkü pederinden kalan emlaktan hissesini alacak, o güne kadar mahkemenin kararına rağmen annesine verilmeyen paraların hesabını soracaktır. Şule ile aralarında geçen konuşmada hukuk yoluyla hakkını arayacağını söyler:

“... Şimdi oraya gidip de şerîat-ı garrâ-yı Muhammediyye'nin bir kadını ve bir âcizi dahi nasıl himaye eylediğini, onlara gösterir ve kendi malımdan dahi bana para vermeyerek; beni mahva çalışanlara, parasız iratsız olarak, nasıl adam olup meydana çıktığımı; mektebin, devletin himayesi ve iradesi sayesinde, bugün temin-i mâîşet eylediğimi onlara göstermek isterim!” (s.217)

İki arkadaş istikballerini temin edip, para kazandıktan sonra tekrar İstanbul'da buluşmaya karar verirler. İstanbul'dan birer ev alacaklar, bir de dükkân açıp mutlu bir hayat sürdüreceklerdir. Onlara göre önemli olan helalinden para kazanmaktır.

B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Tanzimat öncesinde, özellikle de Osmanlı'nın ihtişamlı dönemlerinde devletin resmî politikası kendi kendine yeterlilik prensibi üzerine kuruludur. Müslüman Türkler yabancı memleketlerde uzun müddet yaşamayı hem din hem de yaşam usulleri bakımından uygun bulmadıkları için yabancı dil öğrenmeye de gerek duymamışlardır. On dokuzuncu asırda ise dünya dengeleri Avrupa lehine değişmiş ve Osmanlı hızla gelişen Avrupa devletleri

karşısında bir denge politikası takip etmek zorunda kalmıştır. Diplomasi hizmetlerinde genelde Eflâk ve Buğdan beyleri ile Rumlardan yararlanılmıştır. Ancak Eflâk ve Buğdan beylerinin ve diğer Divan tercümanlarının zaman zaman yabancı devletlerin çıkarına çalışarak Osmanlı hükümetine ihanet etmeleri⁴⁰ Osmanlı devlet ricalini Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmesi ve yabancı dil politikası konusunda ciddi düşünmeye sevk eder. Osmanlı padişahı II. Mahmut devrinde özellikle de harp sanatını öğrenmesi için başlatılan Avrupa'ya talebe gönderme teşebbüsleri Tanzimat'tan sonra artarak devam eder.⁴¹ Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya öğrenci göndermesinde temel amaç Avrupa'nın bilim ve tekniğini Osmanlı'ya aktaracak ve gittikleri ülkelerin dillerini öğrenerek Osmanlı'nın Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini kolaylaştıracak nesiller yetiştirmektir. Bu yüzden Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini, bir nevi garplılaşma adımı olarak da düşünmek mümkündür. Böylece Avrupa ile aracısız bağlantı sağlanacaktır.

Tanzimat Dönemi yazarlarının romanında Avrupa'ya yükseköğrenim için giden gençleri amaçlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruptaki gençler Avrupa'da eğitimi bir kariyer yapma ve mesleklerinde uzmanlaşma olarak düşünürler. Bu gençler idealisttirler ve millî kimliklerinden ödün vermezler. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik, *Pariste Bir Türk*'te(1876) Nasuh, *Acâib-i Âlem*'de (1882) Subhi, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar*'da Mustafa, *Turfanda mı yoksa Turfa mı*'da Mansur, *Taaffüf*'te(1895) Rasih ve *Mesâil-i Muğlaka*'da Abdullah; Avrupa'ya yükseköğrenim veya araştırma amacıyla giden, Avrupa'nın ilim ve sanat hayatından nasibini alan, gittiği yerlerde Osmanlı ve İslâm medeniyetinin ve ahlâkının müdafaasını yapan ideal gençlerdir. *Diplomalı Kız*'da ise yazar öğretmen olmak isteyen Avrupalı bir kızın hikâyesini anlatır.

İkinci gruptaki gençler Avrupa'ya gitmeyi, kendilerine göre uyum sağlayamadıkları memleketlerinden kurtuluş vasıtası olarak kabul ederler. Bu gruptaki gençler yakın çevrelerinin ve ailelerinin yaşam tarzını beğenmez, onları küçük görürler. Çocukluk yıllarından itibaren aşırı derecede bir Avrupa hayranlığı besleyerek gençliğe adım atmışlardır. Avrupa'ya gitmek için her fırsatı kollarlar. Onların yurt dışı tahsilini, bir çeşit “kaçış” veya “sığınma” olarak değerlendirmek mümkündür. Bu amaçla Avrupa'ya giden öğrenciler çoğunlukla eğlence ve sefahat mekânlarında vakitlerini israf eder, alafranga bir

⁴⁰ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, AKDYYK. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 9.

⁴¹ Karal, *a.g.e.*, s. 152.

hayatı benimser ve millî değerlerden uzaklaşırlar. *Bahtiyarlık*'ta Senâi ve Mansur, *Ahmed Metin ve Şirzad*'da(1892) Stefano ve Neofari; kendi değerlerinden uzaklaşmış gençlerdir. *Sergüzeşt*'te Celâl Bey iyi bir ressam olarak yetişmesine rağmen memlektine dönüştü ailesiyle yaşadığı çatışmalar yüzünden mutlu olamaz.

Yükseköğrenim gençliğinin hedefleri arasında, eğitimini tamamlayıp toplumda saygın bir mesleğe sahip olmak önemli bir yer teşkil eder. Genç, bu hedefine ulaştığında hayatını idame edecek parayı kazanacak, evliliği dahi kariyerine göre şekillenebilecektir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* adlı eserinde Şefik yukarıda zikredilen birinci grup gençler arasına girer. Çok sevdiği Raziye'den ayrılıp Paris'e giderken onun tek amacı "ilim ve sanatçı" büyük adamlar seviyesine çıkmak, emsali bulunmayan bir doktor olarak İstanbul'a dönmektir.

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da eğitim görmeyi Tanzimat devri gençleri için önemli bir ihtiyaç olarak görmektedir.⁴² *Yeryüzünde Bir Melek*'te olduğu gibi Avrupa'ya giden gençlerin kendi kültürel ve millî değerlerini korumasını ister. Batı'nın ilmî yönden üstün olduğunu kabul eden Ahmet Mithat Efendi, medeniyet için sadece bunlara sahip olmanın yeterli olmadığı kanısındadır. Ona göre medeniyet kavramı, ahlâk, fazilet, iyilik, yardımlaşma gibi kavramları da kapsayacak nitelikte geniş bir çerçeveye oturtulmalıdır. Şefik, anne ve babasını kaybedince Raziye'nin babası, ona oğlu gibi sahip çıkar ve Şefik'i tahsil için Paris'e gönderir. Şefik, Paris'te tahsilini tamamlamadan sevdiği kıza talip olmak istemez. Paris'te ilmî çalışmalara dalınca, Raziye'yi de İstanbul'u da unuttur. Şefik'ten haber alamayan Raziye, babasının baskısına dayanamayıp çok yaşlı bir adam olan İskender Bey ile evlenmek zorunda kalır. Şefik tıp tahsilini tamamlayarak parlak bir diplomayla İstanbul'a döner. O, Batı'nın kötü yüzüyle hiç muhatap olmamış, millî değerlerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Yurduna döndükten sonra da İstanbul'un iffetli ve mahcup çocuğudur. Şefik'in evlenmeyi tehir edecek kadar tahsile önem vermesi, Paris hayatı boyunca millî değerlerini kaybetmeden diplomasını alıp İstanbul'a dönmesi, yazarın genç tipleri arasında onu idealize bir konuma yükseltir. Şefik, mesleğine başlar ve kısa sürede tabiplikteki şöhretini artırır. Zengin aile konaklarının aranan doktoru olur. Ancak sevdiği kızın evlendiğini öğrenince ne yapacağını şaşırır. Bir gün tesadüfen Raziye ile karşılaşır ve onunla görüşmeye başlar. Bu beraberlikten haberi olan İskender Bey, Raziye'yi boşar. Şefik, Vidin

⁴² Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 381

Kalesi'ne hapsedilir. Birkaç yıl sonra Şefik mahpushaneden kurtulur, tekrar İstanbul'a döner ve Raziye ile evlenir.

Avrupa'da üniversite okumak Tanzimat Dönemi Osmanlı gençlerinin hayallerini süsleyen en güçlü ideallerden biridir. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında birçok genç yükseköğrenim için Avrupa'ya özellikle de Paris'e gider. Çünkü Paris, o dönemin Avrupası'nda medeniyetin beşiğidir. Yalnız *Kafkas*'ta (1877) Müslüman ve Abaza bir genç olan Kaplan Bey, Moskova'da; *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserinde Buğdanlı bir genç olan Stefano, Viyana'da yüksek tahsil görmüşlerdir. Moskova ve Buğdan, batılılaşma hamlelerinde Osmanlı'dan bir hayli önde oldukları için bu coğrafyalarda büyüyen gençler alafranga hayat tarzında daha fazla mesafe almışlardır. Ahmet Mihat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* adlı eserinde Paris'ten övgüyle bahsedilir. Cadde ve sokakları düzenlidir, büyük bir şehir olmasına rağmen insan arzu ettiği tarafa istediği zaman faytonlar, şimendiferler, nehir vapurları gibi birçok ulaşım aracını beş on paraya bulabilir. İstanbul'a göre Paris'in otelleri ucuz ve temizdir. Paris'in Avrupa medeniyetinin bir yansıması olan göz alıcı tarafları yanında beğenilmeyecek yönleri de vardır. Romanda âdetâ Türk-İslâm medeniyetinin misyonerliğini yapan, millî ve ideal bir tip olan Nasuh tiyatrodan kütüphaneye, meyhaneye ve kibar salonlarına kadar her yeri gezer. Fakir ve suflî bir mahallenin meyhanesine girer. Paris, medeniyetin merkezi bir şehir olmasına rağmen Nasuh'un girdiği bu mahalleye medeniyet hiç uğramamıştır. Her türlü ahlâksızlık ve sefaletin olduğu bu mahallade kadın bir eşyadan farksızdır. Birçok memlekette bir vesile ile düşmüş bir kadının geçim vasıtası olarak gördüğü fuhuşu, Paris'te çeşitli mesleklerden olan kadınlar zevk için yaparlar. Paris'le ilgili olumlu veya olumsuz intibalar Tanzimat Dönemi'nden sonra da Türk romanında devam edecektir.

Ebeveynin daha önceden yurt dışına çıkmış olması, Avrupa'da yükseköğrenim görmek isteyen gençlerin aile desteğini kolaylaştırır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* adlı eserinde Mustafa'nın Avrupa'da tahsiline annesinden ziyade babası destek çıkar. Bunda Demir Bey'in ileri görüşlülüğü yanında, Avrupa'yı gezip görmüş bir zabıt olmasının büyük tesiri vardır. Mustafa, Avrupa'ya gidince karısının tahammülünün tükendiğini gören Demir Bey, Feride Hanım'a "... *Validesinin dizi dibinden ayrılmasın diye herifi tahsilinden, taallümünden, terakkîsinden, tekemmülünden menedecek değiliz ya*"

der.⁴³Ahmet Mithat Efendi'ye göre bir genç Avrupa'ya eğitim maksadıyla gidiyorsa, her ne şekilde olursa olsun bütün zorluklara ve yaşanan olumsuz vakalara rağmen başarıyla eğitimini tamamlayıp yurduna dönmelidir. Bu yüzden yazar yurt dışına gönderdiği idealist kahramanlarını bir ahlâk zırhıyla donatır, dıştan gelecek kötülükleri göğüslemelerini bu vesileyle sağlamış olur. *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrar*'ın başkahramanı Mustafa Kamerüddin ile *Mesâil-i Muğlaka*'nın başkahramanı Abdullah Nahifi; ahlâkî yapıları, davranışları ve mizaçları yönüyle birbirlerine çok benzerler. Mustafa, Paris'teki yükseköğrenim döneminde başarılı üç yıl geçirir. İmtihanlarda Paris ilim heyetinin pek ziyade mazharına lâıyk olur. Senenin dokuz ayını okul derslerine çalışmakla geçirirken diğer aylarda tatile çıkar. Tatil zamanını hangi memlekette geçirecekse o memleketli olan talebeden birkaç arkadaşıyla dostluğu ilerletir. Yükseköğrenimi, yol mühendisliği üzerine olduğu için tatile gittiği Avrupa memleketlerinin yollarını, köprülerini, şimendiferlerini, şose ve tünellerini yakından tetkik edip ilmini geliştirir ve tecrübe kazanır. İlk senenin tatilini İtalya ve İsviçre'de ikinci senenin tatilini Almanya'da geçirmiştir. Son sene yine tatil için İngiltere'ye gidecekken pederinin hastalığı sebebiyle İstanbul'a döner.

Kanaatkâr, iffetli ve çalışkan bir talebe olan Mustafa'ya ihtiyaçlarını karşılaması maksadıyla her ay annesinin gönderdiği iki yüz frank kâfi gelir. Demir Bey, gençlik heyecanı ile kazandığı paraları harcarsa mazur görüleceğini söyleyince Mustafa, babasına yurt dışına gitme amacını şöyle açıklar: “*Ben Paris'e gençlik hasebiyle mazur görülecek surette yaşamaya gitmedim. Tahsile gittim. Yaşamak ile tahsil mekâsı birbirine uymayacak şeylerdendir.*” (s. 266) Yazar, Avrupa'ya tahsile giden gençlerin “*nasıl yaşayacağı ve ne yolda tederrüs eyleyeceği hemen herkesin malûmudur*” (s. 293) diyerek bir genelleme yapmasına karşın Paris'e gönderdiği Mustafa gibi bazı delikanlıların bu yolun dışında olduğunu söyler. İrsî birtakım temayüllerin de etkisiyle güzel ahlâklı bir genç olan Mustafa, Paris'e ulaştığında on sekiz yaşında, zeki, terbiyeli bir delikanlıdır. İstanbul'dan aldığı referans mektupları vasıtasıyla Paris'in en meşhur muallimlerinden birkaçıyla tanışır ve “Quartier Latin” denilen öğrenci mahallesinde küçük bir oda kiralar. En ucuz lokantalarda yemek yiyerek parasını eğitimi için tasarruf eder ve babasının emrine itaatle hendese öğrenmeye başlar. Birinci sınıfta Alman, İngiliz, İtalyan, İspanyol, Türk ve Fransız milletinden öğrencilerin olduğu bir sınıfta ders görür. Parasını israf eden arkadaşlarına

⁴³ Ahmet Mithat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkîşâf-ı Esrar*, Haz. Nuri Sağlam - M. Fatih Andı, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2002, s. 261, (Alıntılar bu baskıdandır).

katılmayıp gecesini, gündüzünü derse verir. Talebe mahallesi olan Quartier Latin’de Mustafa üç dört ay sonra tutumluluğu, çalışkanlığı ve derslerindeki başarıları nedeniyle dikkat çeker, üstelik okulda öğretmenlerinin de gözüne girmiştir. Bütün başarılarına rağmen Mustafa, arkadaş çevresinin eksikliğini hisseder ve öğrenci meclislerinden tamamen ayrı kalmanın mümkün olmadığı kanaatine varır.

Ahmet Mithat Efendi, yükseköğrenim öğrencilerinin arkadaş seçiminin çok önemli olduğunu ve onların tahsillerinin arkadaş çevresinden büyük ölçüde etkileneceğini bu eserinde de vurgulamıştır. Eserlerinde genç kahramanlarını, delikanlılık yaşlarının neden olduğu bazı küçük sapmalardan solayı mazur görür. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*’de Râkım’ın piyano hocasıyla yakınlığı yine bu kategoride gençlik hukuku olarak bakılacak küçük bir çapkınlıktır. Ancak bu genç kahramanlar yaratılışlarından gelen ulvî ahlâkları sayesinde hemen toparlanıp eski temiz hayatlarına devam ederler. Mustafa da ucundan bucağından Paris’in sefih hayatını tanımıştır. Paris etudiantları aşçı, hizmetçi, çamaşırcı, dikişçi kızlardan tiyatro aktrislerine varıncaya kadar kendilerine birer arkadaş seçip metres edinirler. Yiyecek bir yemek ve birkaç şişe şarap bunları bir gece bahtiyar etmeye yeterlidir. Yarını düşünmeden bir aylık harçlıklarını arkadaşlarına bir günde yedirirler. Bu durumda kendileri de arkadaşlarına diğer yirmi dokuz günde muhtaç olurlar. Öğrenci milleti “arzu olunduğu kadar değil, kudret yettiği kadar” hayatlarını idame etmek zorundadır. Mustafa uzaktan seyrettiği öğrenci arkadaşlarının eğlence hayatlarına girmemek için birkaç ay dayandıysa da onların kendinden daha şuh ve leziz hayatına, kızlarla bir sofrada yiyip içip eğlenmelerine gençlik hevesiyle gıpta eder. Aşırıya kaçmadan, derslerini ihmal etmeden, usluluğu, ağırbaşlılığı, tevazuu, kanat ve perhizkârlığı bırakmadan, belirli ölçüde istifade etmeye karar verir. “Vur patlasın çal oynasın” mantığıyla hareket etmeyen birkaç arkadaşıyla münasebet kurup kendi çevresini oluşturur.

Mustafa’nın arkadaşlarından ilki İsviçre’de yaşayan ve Fransız milletinden olan Narto’dur. Narto, Paris’e heykeltıraşlık tahsili yapmak maksadıyla gelmiş, hâli vakti yerinde, yirmi üç yaşında bir gençtir. Narto da Mustafa gibi Paris talebesinin gidişatını beğenmez. Narto’ya göre insanın zevk ve sefaya ihtiyacı vardır. Lâkin her şeyin bir “derece-i itidali” olmalıdır. Narto da Mustafa gibi üniversiteye çapkınlık öğrenmeye gelmediğini, ilim ve sanat uğruna gayret edeceğini söyler. Mustafa ve Narto akşam programlarına hangi matmazelleri davet edeceklerinin, nerede ne kadar para harcayacaklarının programını

önceden hazırlarlar. Talebe arasında “İkiler” adı verilen bu iki samimi arkadaşın hem dersleri hem eğlenceleri düzenlidir. Her zaman tutumlu hareket ederler. Bir gecelik metreslerini en güzelinden ve süslüsünden seçmedikleri için daha az para harcarlar. “İkiler”e daha sonra üçüncü bir arkadaş olarak ressam çırağı Podar katılır. Podar, Mustafa ve Narto kadar zengin değildir ancak pratik zekâsıyla bu gruba üye olmaya hak kazanır. Grubun son üyesi ise Lyon ahalisinden olan ve avukatlık okumak amacıyla gelen Pasteur namında bir Fransız gencidir. Pasteur dördlünün ilimce en ileri olanı ve en olgun düşünenidir. İki sene tahsil görüp hukuk diploması alacaktır. Bu dört arkadaştan müteşekkil gruba, öğrenci mahallesinde benzeyen başka bir arkadaş topluluğu daha yoktur. Onlar arkadaştan ziyade kardeş gibidirler. İki odalı bir daire tutarlar. Talebe evinde sandalye, koltuk ve ayrıca bir mutfak olması büyük zenginliktir ve refah bir hayat yaşamak demektir. Bu yüzden Mustafa’nın arkadaşlarıyla kaldığı öğrenci evi lüks sayılır. Her gün birinin nöbetiyle yemekler yapılır, dışarıya para verilmez. Eğlence sadece Pazar gününe has olup beğendikleri dört kadınla beraber geçirirler. Kadınların güzellik ve terbiyesinden ziyade, en azından ikisinin erkek arkadaşlarını kendi evine götüreceği olması daha önemlidir, zira talebelerin kaldığı daire iki odalıdır. Bazen kız arkadaşlarıyla mutfakta yattıkları olur. Dört arkadaş kışı balolarda, tiyatrolarda geçirdikleri gibi derslerinden de geri kalmazlar. Baharla birlikte ucuz şarap bulmak için Paris’in civar köylerine gezmeye giderler.

İmtihan zamanında eğlenceler azalır, uyku vaktine kadar ayrı ayrı yerlerde çalışırlar. Ressam Podar ve Heykeltıraş Narto “concours” a konulacak eserlerinin son tashihini yaparken Pasteur ve Mustafa bütün zihin kuvvetiyle ezberledikleri bilgileri tekrarlarlar. Sabah kalkınca Narto bir külçe süzme lüleci hamurunu alıp heykel yapmaya koyulur. Podar, sehпасı önüne oturup resimlerini boyamaya başlar. Pasteur hangi mahkemede önemli dava varsa onu dinlemeye giderken Mustafa kütüphaneleri dolaşır, bazen de resim yapar. Podar onu üstadı kabul ettiği ressam Mösyö Camillion ile tanıştırır. Bundan sonra Mustafa, Mösyö Camillion’un resim hanesine Podar aracılığıyla çırak olur. İlk yıl sınavlarda başarılı olan ve hocalarının takdirini kazanan dördlü, tatilini Narto’nun vatanı İsviçre’de geçirir. Mustafa ile arkadaşları arasında ilk zamanlar saygıya ve paylaşmaya dayalı bir arkadaşlık vardır, ancak bu arkadaşlık gönül sınırlarını paylaşacak, yazarın ifadesiyle “dildaşlık” edecek seviyede değildir. Eserin devamından da anlaşılacağı üzere arkadaşlıkları gelip geçici olacak, saygıya ve paylaşmaya dönük ilişkiler kin ve nefrete dönüşecektir. Mustafa, Polini’yle tanıştığı güne kadar doğru sözden hiç şaşmadığı halde arkadaşlarına alay konusu olmamak için yalan

söylemeye kendini mecbur hisseder. Bir müddet gönül ilişkisini arkadaşlarından gizli tutar. Ancak arkadaşlarının ısrarlarına dayanamayarak Polini'yle nasıl tanıştığını anlatır. Podar, Narto ve Pasteur'ün alaya başlayınca aşırıya kaçacaklarını çok iyi bilen Mustafa sabır ve sükûtu tercih eder.

Mustafa, Polini'yle tanıştıktan sonra değişmeye ve arkadaşlarından soğumaya başlar. Öğrenci evinde düşkün kadınlarla yaşadığı flört hayatından âdeta iğrenir. Polini'yle daha fazla görüşebilmek, arkadaşlarının alaycı tavırlarından kurtulmak ve tasvip etmediği böyle bir öğrenci hayatını bırakmak için arkadaşlarından ayrılarak Polini'nin tavsiye ettiği bir pansiyona yerleşir. Mustafa pansiyonda çok rahat bir öğrencilik hayatı geçirir. Derslerine vaktinde çalışır. Yemeklerini de pansiyonda yediği için buradan biriktirdiği para ile üzerine elbise alır. Mustafa'nın evden ayrıldığı gün eski arkadaşlarıyla arasında kin ve nefret başlar. Nöbet sırası Mustafa'da iken Narto'ya geldiği için kabahat Mustafa'ya atılır. “Yabanın vefasız herifi” derler. Bir kişinin eksilmesiyle masrafları artmıştır. Mustafa'nın bir kız yüzünden onları bırakıp gittiğini iddia ederek bunu onur meselesi yaparlar. Narto, Mustafa'nın ardından “kendini bir aşüfteye odalık edecek edânî” şeklinde konuşur ve kadının ona malik olduğunu söyler. Mustafa'ya “kapı mandalı” olmakla suçlayan Podar ise Mustafa'ya takibe alır. Onun hangi pansiyonda kaldığını öğrenir. Podar, yağlı lokma olarak gördüğü Polini'yi Mustafa'ya kaptırmayacağını söyler. Zira Polini'nin zihnini çelip kendine metres yapmayı planlamaktadır. Mustafa'nın kendilerinden ayrılarak ihanet ettiğini düşünen Narto bu konuda Podar'a yardıma hazırdır. Podar ile Narto birlikte hareket etmeye ve Mustafa'dan intikam alamaya ahdederek.

Yazarın anlattıklarına göre Paris'te etudiant denen talebe sınıfı tehditlerini hakikaten yerine getiren adamlardır. Bir şeyi yapmayı planladıklarında kimseden korkmazlar ve utanmazlar. Mustafa'nın sevdiği kızı elde etmeye yemin eden Podar, çiçek fabrikasında çalışan ve diğer adı Polini olan Lini'yi, Mustafa'nın sevgilisi zannederek ayartmaya çalışır. Sonunda Lini'yi ikna eder. Mustafa'ya bir kadının odalığı olmakla suçlayan Podar ve Narto ikiyüzlü davranır. Podar, Lini'yi zengin zannederek ona bağlanıp rahat etmeyi dahi düşünmüştür. Söze gelince “namus-ı mücessem” kesilen arkadaşlar, kendilerine sıra gelince sözlerinin tersine hareket eder, yalan söylerler. Podar, Lini'yi Mustafa'nın metresi sanıp onu ikna ettiği için kendini başarılı hisseder. Başka bir gün Podar, Lini ile Mustafa arasında kıskanmak babından bir durumun olmadığını görünce aralarında âşıkane bir münasebetin de

olmadığını fark eder. Lini her şeyi Podar'a açıklar. Podar, gayesinde muvaffak olamadığı bu komedyayı arkadaşlarına haber vermemeye karar verirken kendini muvaffak göstermeye devam edecektir. Mustafa ise her türlü olumsuz şartlara rağmen çevrenin tazyiklerine kapılmayıp başarılı bir şekilde yükseköğrenimini tamamlar ve İstanbul'a döner.

Tanzimat Dönemi, geçmiş yıllara göre Osmanlı'nın resmiyette ve özelde Batı'ya en fazla açıldığı devirdir. Avrupa'ya gitmeyen Osmanlı gençleri kitap, gazete, dergi vb, yayın araçlarından, Osmanlı memleketinde yaşayan ancak Avrupa'yla sık teması olan azınlıklardan ve yabancılardan Batı'yı takip ederler.⁴⁴ Avrupa'nın bilgi ve tekniğine dair gelişmeler devrin dergi ve gazetelerinde hayret verici şekilde anlatılır.⁴⁵ Seyahatnameler, ansiklopedik kitaplar, Avrupa'ya gönderilen yüksek rütbeli memurların kaleme aldığı yazılar, Sadullah Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi devrin ileri gelen şair ve yazarlarının Avrupa'yla ilgili tespitleri Türk gençlerinin Batı'ya olan merakını arttırmıştır. Yabancılar, çocuklarını daha iyi yetişmesi için Avrupa'ya tahsile gönderirler. Şehir ve kasabalarda yaşayan Hristiyan halk, Müslüman halka nazaran daha refah bir hayat yaşar. Ticaret ağırlıklı mesleklerle, bankacılık gibi para kazandıracak işlerle uğraşarak Osmanlı sermayesini sürekli ellerinde tutmuşlardır.⁴⁶ Yabancıların böyle refah bir hayat yaşadığını gören yerli halkta kısmen de olsa Avrupa yaşamına karşı bir özenti oluşur. Osmanlı'da Avrupaî yaşama özentiyle birlikte meydana gelen değişimleri yakından takip eden "kimliğini ya da kendi özü olanı yitirmeme kaygıları taşıyan"⁴⁷ Tanzimat aydınları Avrupa'yı daha geniş bir çerçevede ele alarak eserlerinde anlatma lüzumunu duyarlar. Özellikle de Ahmet Mithat Efendi eserlerinde Avrupa medeniyeti ve Şark medeniyeti arasında kıyaslamalarda bulunur ve özentiyle, taklitle oluşmuş Batı medeniyeti algılamasının yanlışlarını okuyucuya her fırsatta açıklar. Avrupa'yı gezip gördükten sonra⁴⁸ neşrettiği *Diplomalı Kız*'da zengin ve ihtişamlı bir Batı değil "karnını doyurmak" gibi en zarurî ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorluk çeken

⁴⁴ Tanzimat Dönemi'nin özel gazeteciliğine damgasını vuran *Tasviri Efkâr*'da(1862) Avrupa ülkeleriyle ilgili birçok haber çıkar. (Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi*1862-1869, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002)

⁴⁵ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İstanbul, 2010, s. 22

⁴⁶ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995 s. 276.

⁴⁷ İlhan Tekeli, "Siyasi Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, C. III, İletişim Yay., İstanbul, 2009. s. 29.

⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi 1889 yılında Avrupa seyahatine çıkarak Batı medeniyetini kendi içinden tanıma fırsatı bulmuştur. (Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s. 26)

fakir bir ailenin fakir Avrupa'sını anlatır. Eserin başlarında yazar romanın aslı kahramanı Juli'yi şöyle tanıtır:

“Çirkin bir şey mi? Hayır! Asla! Çirkin değil, Aç! Eğer karnı doysa, karnına mebzulet gelse bu basmakalıp tavsifatın kâffesine ma-sadak olacak, fakat açlıktan fakr-üd-deme müptela. Çehre solgun, gözler fersiz, dudaklar renksiz” (s.662)

Geçim derdinden kaynaklanan aile sıkıntıları gencin yüksek tahsilini ve beklentilerini muvakkaten etkileyecektir. Maddî bakımdan gelirleri çok düşük bir ailenin kızı olan Juli yükseköğrenimiyle ilgili beklentilerinde ailesinin geçimini de hesaba katmak zorundadır. Karısı istemediği hâlde Juli'nin eğitimine destek çıkan Jan Döpre, kızı için yaptığı masrafları daha uzun vadede, yaşlılık zamanının bir teminatı olarak görür. Kızının tahsili sayesinde zengin bir erkekle evlenebileceğini umut eder. Kızı muallime olursa yılda beş bin frank maaş alacaktır. Ayrıca diplomalı bir kız, “ehl-i maarif” olduğu için evleneceği erkeğin dikkatini çekebilecektir. Jan Döpre'nin karısının itirazları karşısında verdiği cevap, onun kızıdan beklentilerini açıklar mahiyettedir:

“Zıyanı yok! Zıyanı yok! Şimdi Juli için ne sarf ediyor isek onu masraf saymamalı. Yine tasarruf, yine iddihar saymalı. Zira o paraları kıza ikraz ediyoruz demektir. Faizi de işliyor. O faiz ise Juli'nin terakkisidir. Juli ikmâl-i tahsil eyledikten sonra birden aldığı ma-ziyadeten bize verecektir. İhtiyarlığımızda Juli sayesinde nail-i nimet-i refah olacağız.”(s. 603)

Gençler için bir yükseköğrenim kurumuna başlamak, sonra onu istikrarla devam ettirip bir diplomaya sahip olmak maddî bakımdan zorlukları göğüslemek gerektirdiği gibi aynı zamanda güçlü bir irade iştir. Bazen babalarıyla veya anneleriyle bile karşı karşıya gelebilirler. *Diplomalı Kız*'da Juli'nin annesi onun üniversiteyi okumasına kesinlikle karşı çıkar. Daha da ileri giderek kocasını, Juli'yi üniversiteye göndermemesi için ikna etmeye çalışır ancak başarılı olamaz. Juli'nin okuldaki başarıları annesini sevindirmez. Polini'nin kızıdan beklentisi; bir an önce kızının işe girip para kazanması veya besleme, hizmetkâr olup aileye hiç yük getirmemesidir. Juli'nin babası Jan Döpre ise karısıyla aynı düşüncede değildir. O, kızının okumasından yanadır. Ellerinin yanıkları görülmesin diye eldiven giyerek işe giden Jan Döpre kızını kibarca bir terbiye ile yetiştirmeye gayret eder. Juli'ye bir demirci kızının yiyemeyeceği pahalı şekerlerden alır, süslü elbiseler giydirir. Polini, Jan'ın kızı için aldığı şekerleri gizlice satar. Jan Döpre ile karısı arasında bazen Juli'nin eğitim masrafları yüzünden kavga çıkar. Tasarruf etmekten hoşlanan Polini, Juli'nin masraflarından dolayı para biriktirememektedir. Döpre ailesi, Juli'nin okuduğu mektebin müdür ve

müdirelerine hediye almak yüzünden yüklüce borca girer. Polini bu borçların nasıl ödeneceğini düşündükçe psikolojik sıkıntıya düşer.

Umutlarının vaktinde gerçekleşmemesi Juli'nin ailesi için büyük bir hayal kırıklığına sebebiyet verir. Maddî ve manevî sıkıntılar yüzünden Jan Döpre de karısı gibi kızından ümidini kesmeye başlar. Juli, muallimlik şahadetnamesini aldığı zaman pek sevinememiştir. Annesi Polini, kızından ümidini çoktan kesmiştir ve şöyle düşünür:

“...Heyhat! İstihsal eylediği muallimlik diplomasını ezsin ezsin de suyunu içsin. Fazla olarak bir de kibarcasına yaşamaya alıştırdık. Zavallı çocuk! Seni mesut ve bahtiyar edelim, biz de sayende mesut ve bahtiyar olalım der iken seni de kendimizi de bedbaht eyledik.” (s. 606)

Juli Döpre'nin eğitim yılları, maddî imkânsızlıklarla mücadele yanında bir de annesi ile arasındaki huzursuzluğun sıkıntısıyla geçer. Çünkü annesi Madam Döpre yaşadıkları sıkıntıların kaynağını, kızının tahsil görmesine bağlamakta bunu her fırsatta Juli'nin yüzüne vurmaktadır. Bütün sıkıntılara rağmen Juli başarılı bir yükseköğrenim öğrencisidir. Kültür derslerinde başarılı olduğu gibi sanat alanında da gayret gösterir, güzel resimler yapar, el işlerinde mükemmel şeyler ortaya çıkarır fakat validesi bunların hiçbirinden memnun değildir. Validesinin mantığına göre Juli'nin öğrendikleri çarşıda pazarda para etmez.

Juli muallimlik diplomasını alır ancak boş kadro bulamadığı için işe başlayamaz. Bankacılık, mağazada tezgâhtarlık, memurluk gibi mesleği dışında başka işlere başvurur. Başvuru yaptığı iş yerlerinde çirkin olduğu söylenerek hor görülür veya diplomalı olduğu için işe alınmaz. Fakat Juli yıllarca kendi için her türlü fedakârlığa katlanan ve evde ekmek bekleyen yaşlı anne-babasının geçimini sağlamak mecburiyetindedir. İş bulamayan tahsilli gençlerin kendi meslekleri dışındaki işleri yapmak zorunda kalması Türk romanında sıklıkla rastlanan bir durumdur. Juli iş arama sonrasında yorgun argın eve dönerken bir kahvenin önünden geçer. Kahveci, kumar oyununda diğer oyuncuları şantaj ve tahrik için Juli'den yardım ister. Para bulma konusunda çaresiz olan Juli kahvecinin teklifini kabul eder. Juli buradan kazandığı iki frank para ile kocaman bir ekmek, peynir ve sucuk alır. Ailesinin ekmekten dolayı sevindiğini görünce acı bir itirafta bulunur:

“Validenin dediği gibi şu menhus diplomayı alacağım diye sekiz on sene emek vereceğime birkaç kolay sanat var imiş. Onları öğrenmeli imişim ki size her akşam böyle yiyecek getirmeliymiş” (s.623).

Juli iş aramak için sokağa çıktığı bir günde, bulvarlar yolunda karşılaştığı cenaze arabasının üzerindeki buket güller dikkatini çeker. Cenaze arabasından düşen çiçek buketlerini, çiçekçi dükkânına götürür. Bu çiçeklerden yeni buketler yapar. Tiyatro binasının kapısı önünde, tiyatroya gelen kibar beyefendilere ve hanımefendilere en tanınmış Fransız şairlerin sevgi dolu beyitlerini eklediği gülleri takdim eder. Juli diplomasının gereği olan işi yapamamıştır fakat eğitim yıllarında öğrendiği kibarlık, saygı, sanat ve edebiyat bu zor anında onun yardımcısı olur. Juli'nin şiirler söyleyerek ve kâğıtlara yazdığı şiirleri üzerlerine iliştirerek takdim ettiği çiçekleri kimse reddetmez. Çingene kızları çiçeklerini satamadıklarından Juli'yi kıskanırlar.

*“Juli ise kibardan olan müşterilerini, Fransa'nın en benam şairlerinin gül hakkında söyledikleri en latif şiirleriyle karşılıyor... Hele aralıkta bir meselâ yine gül takdiminde ise zevcesini ya kızını koluna takmış olan mösyöye hitaben:
Takmış o senin koluna bak gül destin
Ver sen de onun destine bir gül-deste
diye bir beyit inşad eyliyor ki o zat henüz mesmuu olmayan bu sanatlı beyit hangi şairin eser-i tab-ı âlem-i pesendidir diye düşünmeye başladığı zaman zavallı Juli, mösyönün kulağına eğilerek gayet mütevaziyane ve mahcubane bir tavırla:
- Bu da muallimelik diplomasına haiz olan çiçekçinin mahsul-i tab'ı naçizidir, deyiverince mösyöyü hayret bürünmemek mümkün olamıyor.” (s.631)*

Gece yaralarına kadar çalışan ve mevcut çiçeklerini satan Juli'nin cebi parayla dolar. Artık eve elinde büyük yiyecek poşetleriyle döner. Evdekiler onun mağazada defterdarlık yaptığını zannetmektedir. *Piti Jurnal* gibi büyük gazetelere varıncaya kadar birçok gazetede Juli ile ilgili haberler çıkar. Tiyatro binaları kapısında güzel beyitlerle halka çiçek satan bir kızın bulunduğunu, bu kızın muallimelik diploması sayesinde ticaret yaptığını duyururlar. Juli'nin işinden dolayı gece yarısı yaşlı bir adamla eve gelmesi kapıcının dikkatini çeker. Kapıcı karı-koca Juli'den şantaj yoluyla para koparmak maksadıyla kendi kafalarından uydurdukları fuhuş ve cinayet senaryolarını Juli'nin babasına anlatmayı bir namus borcu bilirler. Baba ilk önce söylenenlere inanmaz ve Juli'yi takibe alır. Madam Döpre, Juli'yi soru yağmuruna tutar. Nihayet Juli olan biten her şeyi ailesine anlatır. Yiyecek ekmeği olmayan bir kızın çiçek satarak namuslu bir yoldan para kazanmasının kabahat olmadığını söyler.

Juli, maddî bakımdan arzularına kavuşur ve ailesinin beklentilerini karşılayabilmenin, onlara sahip çıkabilmenin mutlu gururunu yaşar. Babası ve annesi için yeni bir ev tutar. Anne ve baba, muallimlikle mi yoksa çiçekçilikle mi bu kadar paranın kazanılabileceğini tartışırken Juli'nin şu sözleri romanın son satırları olur:

“ ... Anacığım, babacığım! Şukufe-füruş dahi olacak olsa kızları yine muallime diplomasına nail etmelidir.” (s. 661)

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında Avrupa'ya yükseköğrenim için giden idealist kahramanların en önemli görevlerinden biri Avrupa medeniyetini yerinde tanımak ve Avrupa'yı Osmanlı'ya Osmanlı'yı Avrupa'ya "doğru" anlatmaktır. Böylece yanlış batılılaşma problemi azalacak, Batı'nın ilmî ve teknik üstünlüğüyle Doğu'nun millî değerleri arasında bir senteze ulaşmak mümkün olacaktır. Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde ise bir adım daha öteye geçilmiştir. Bu eserde çocukluğunda Doğu'nun, gençliğinde Batı'nın üstün kıymetlerini kendi şahsında birleştiren, buradan ulaştığı yeni dinamizmle milletinin selameti için yeni projeler üreten ve bu projeleri uygulamaya döken bir gençle karşılaşılır. Mansur Bey, Cezayir'de amcasının evinde kalırken küçük yaşlardan itibaren İstanbul'a gitmeyi kafasına koymuştur. Amcasının misafirleri arasında bir yüzbaşı, tahsilini Fransa'nın yükseköğrenim kurumlarında devam ettirmesi durumunda mesleğinde daha iyi konuma gelebileceğini söyleyerek yurt dışına gitmesini tavsiye eder. Mansur ilk önce bu teklife sert tepki verir. Yüzbaşı maarifin önemli olduğunu, malumatı olmayanların kuru ekmek bile bulamayacağını, tahsilini bitirdiğinde İstanbul'a dönebileceğini söyler. Amcası Ahmet el-Nasır ise Mansur'un direnmesine kızarak tehdit nevinden sözler sarf eder. Zira İstanbul'a gittiği takdirde Şeyh Salih Efendi'nin onları beslemeye gücü yetmeyecek, kendi de bütün yardımları kesecektir. Mansur kendisi yüzünden validesinin sokaklarda aç kalmasına razı olmadığı için amcasının ve yüzbaşının tekliflerini bir kez daha zihninden geçirir: "*Yüzbaşı, tahsil eden aç kalmaz, dedi. Tahsilimi bitirdikten sonra validemi alıp gıdiveririm*" diyerek kendini teselli etmişti."⁴⁹ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Avrupa tahsili Mansur Bey için başlangıçta maddi kaygıları ön plana çıkarmaktadır. Sonraki dönemde ise yükseköğrenim Mansur'un yüksek ideallerini gerçekleştirmesinde kolaylık sağlar.

Yurt dışına eğitim için gönderilen talebeler arasında Mansur Bey; kültürel ve ahlâkî değerlerini korumuş, sabırlı, çalışkan, nazik, edepli, kişiliğinden ödün vermemiş ideal bir gençtir. On yıl kaldığı Avrupa'da Batı medeniyetinin yozlaşmış yaşamına hiç dalmamış, zamanını ve parasını kitap okumaya ayırmıştır. Pazar günleri gezmek için verilen altı saatlik süreyi bile gazete okuyarak geçirir. Mansur Bey'in gazete okumaya düşkünlüğü, romanın yazarı Mizancı Murad'ın gazeteci yanının esere yansması olsa gerektir. Zira yazar, vatani

⁴⁹ Mehmet Murad, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, 1. b., Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1308, s. 46. (Alıntılar bu baskıdandır).

ve milleti için büyük mesuliyetler yüklenecek idealist kahramanını yavaş yavaş bu görevi için hazırlar. Bu yüzden vatan şuurunu küçük yaşlarda idrak etmiş Mansur'un yükseköğrenim yıllarını, onun entelektüel bir kişilik ve kolektif bir şuur kazanması için hazırlık devresi olarak kabul etmek gerekir. Mansur Bey, *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis*'e abone olur. İslâm memleketleri ve diğer dünya ülkeleriyle ilgili havadisleri karşılaştırmalı olarak takip eder; geceleri herkes yattıktan sonra gazetelerden kestiği sütunları tekrar tekrar sabahlara kadar gözden geçirir, birtakım işaretlerle düşüncelerini toparlamaya çalışır. Tefekküre daldığı anda gözleri açıktır fakat görmez. Yine dalgın olduğu bir günde önünden geçen mubassırı göremediği için ayağa kalkmaz. Mubassır ile aralarında münakaşa başlar. Mubassırın “yalancılık ve ahlâksızlık” isnatlarıyla Mansur'u suçlaması genç adamın çok zoruna gider. Tevkifhaneye zorla götürülmek istenince baygınlık geçirir. Müdür suçu mubassıra yükler, Mansur'a uyarıda bulunarak hadiseyi geçiştirir.

Mansur Bey'in yükseköğrenim yıllarında arkadaşları ile ilişkileri her zaman olduğu gibi doğruluk, çalışkanlık ve ciddiyet üzerine kuruludur. Nezaketsiz davrananlara anında cezasını verir. Haylaz arkadaşları dahi Mansur Bey'den çekinirler. Ancak vakur ve cesur olanlar onunla arkadaş olmayı hak ederler. Sürekli düşündüğü için arkadaşları ona “Sahrâyı Kebîr Filozofu ve ütöplast” gibi lakaplar takmıştır. Altı yıllık temel eğitiminden sonra en yakın arkadaşı Henri'nin de tıp bölümüne girmesinden dolayı Mansur Bey, Paris Dârülfünûnunun tıp şubesine kaydolar. Paris'teki siyasî konferansları takip eder, boş kalan vakitlerini tarih, hukuk ve siyaset okuyarak geçirir. Dârülfünûna girdikten altı ay sonra Paris'in en meşhur muallimlerinin dikkatini çekmiş, okulun birincileri arasına girmiştir. Tahsilini tamamlayıp başarıyla doktora imtihanını verir. Muallimlerinin üniversitede asistan olma tekliflerini reddeder ve özlemine çektiği günlere bir an önce kavuşabilmek için Dersaadet'e döner.

“...Fransa'da gördüğü öğrenimin izlerini üstünden atmadan İstanbul'a ayak bastığında, Paris'e gitmiş alışıldık Osmanlı gencinin yapay davranışlarıyla düzmece bilgiçliği görülmez onda, tam tersine, İmparatorluğun sorunlarını, onların çözümünü yepyeni, derin bir kavrayış coşkusıyla dolup taşmaktadır.”⁵⁰

Mansur İstanbul'a döndükten sonra hemen mesleğini icra etmeye başlar. Arkadaşı Mehmet Bey ile açtığı muayenehanede halktan fakir olanları ücretsiz muayene eder. Kısa zamanda halkın teveccühünü kazanır. Haksızlığa ve ahlâksızlığa müdahale eder.

⁵⁰ Robert P.Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, Çev. Tomris Uyar, Bilgi Yay., Ankara, 1984, s. 73.

Kanunsuzluğa ve adam kayırmacılığa bizzat şahit olduğu devlet görevinden istifa eder. Ailesine ve yakın çevresine zulmedenlere hak ettiği cezayı verir. Mansur'a göre toplumun kalkınmasıyla ilgili bütün problemler insan unsurunda düğümlenmektedir. Doktorluk mesleğinden gelen bir alışkanlıkla o, insanı kurtaracak en uygun teşhisi “insanın eğitilmesi” olarak belirler. Memleketin her tarafında okullar açılmalı, köy okulları ihmal edilmemelidir. Bu niyetle yola çıkan Mansur kendine düşen mirasla Anadolu'da okul kurma faaliyetlerine girişir. Daha önce amcası tarafından alınan Manisa sancağına ait Veliler köyündeki çiftliği mahalle mektebi haline getirir. Çocuklar coğrafya, tarih ve fen öğrenmeye başlayınca mektebi ziraat mektebine çevirir. Okulun yanına bir de numune çiftliği açar. Köylü kızların okula gelmesini sağlayarak eğitim seferberliği başlatır. Mansur, modern eğitim ve öğretim metotlarını, sarıklı öğretmenlere de kabul ettirmiştir. Mansur'un açtığı mektepleri halk hemen benimserken yeni açılan rüştiye mekteplerine çocuklarını göndermek istemezler. Yazar, hükümetin modern usullerle açtığı okullara halkın verdiği tepkiyi belirtmekle birlikte yeni açılan okulların eksik taraflarının olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹

“Köylülerin Mansur'a muhabbet ve emniyetleri ber-kemal olduğu cihetle çocuklarını mektebe vermeye tereddüt göstermediler. Hâlbuki rüştiye namıyla hükümetin tesise başladığı mekteplere ‘Çocuklarımızı gâvur etmek istemeyiz’ diyerek rağbet göstermiyorlardı.”(s. 373)

Mansur Bey sadece eğitim faaliyetleri ile kalmaz, malî ve iktisadî girişimlerde de bulunur. Vergi adaletsizliğini ortadan kaldırmak için köye okuryazar bir muhtar tayin ettirir. İmece yoluyla köye bir iplik fabrikası kurulur. Avrupa'ya yün, pamuk ihracatı yapılır. Mansur, vatanı ve milleti için özlemini çektiği reformları gerçekleştirdikten sonra vatan uğruna son fedakârlığını gerçekleştirmek üzere gönüllü olarak Rus harbine katılır. Kumandanıyla anlaşamaz ve “Rus casusu” suçlamasıyla Şam'a sürülür. Zehra ve küçük oğlu Mahmud ile bir süre Şam'da kalır ancak verem hastalığına yakalanır. Sultan Abdülhamid, Mansur'un İstanbul'da halk için yaptığı yararlı faaliyetleri işitince onun İstanbul'a dönmesine izin verir. Ancak Mansur yola çıkamayacak kadar hastadır. Kendi yolundan

⁵¹ “Murad Bey, bütün bu faaliyetlerin halk tarafından da benimsenmesi lâzım geldiğine inanmaktadır. Nitekim Devlet'in açtığı bazı okullardaki öğretim kadrosunun köylünün, daha umumî bir tâbirle halkın dinî duygularına, örf ve âdetlerine saygı göstermemesi, onlarla bütünleşme yollarını aramamaları yüzünden, halk bu okullara karşı tavır almıştır. Hâlbuki Mansur ve Zehra'nın Veliler köyündeki modern eğitim faaliyetleri yediden yetmişe herkes tarafından benimsenmiştir. Bu, Mansur ve Zehra'nın Batı kültür ve medeniyetine vâkıf olmalarına, metot itibâriyle ondan faydalanmalarına rağmen, millî ve İslâmî değerlerini muhafaza eden, örf ve âdetlerine bağlı gençler olmalarından ileri gelmektedir.”(Melin Has-Er, Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar, s. 304)

yürütmesini arzu ettiği oğlu Mahmud'u Zehra'ya; İttihad-ı İslâm düşüncesinin takibini ise Ahmet Şunudî'ye emanet ettiğini bildiren bir mektuptan sonra Mansur'un ölüm haberi duyulur.

Mansur'dan başka Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde yurt dışına yükseköğrenim amacıyla giden şahıs, Mehmet Efendi'dir. Mehmet Efendi fakir bir aileye mensup olup on iki yaşında iken, İstanbul'da ikamet eden amcasının yanına, hamam tellaklığı yapıp para kazanması maksadıyla gönderilir. Kahve ocağında, amcasının hizmet ettiği efendinin gözüne girince mektebe kaydedilir. On veya on iki yıl okuduktan sonra adam olup para kazanmaya başlayacağını duyan pederi çok kederlidir. Yükseköğrenim görmek isteyen bir evlada babasının yaklaşımını gösteren şu satırlar, kısa zamanda oğlundan menfaat uman bir babanın ne kadar ileri görüşlü olduğunu ironik bir tarzda hicvetmektedir:

"Komşu Ahmet'in, Mehmet kadar bir oğlu İstanbul hamamlarından birine kayırılarak her üç ayda babasına yüz elli kuruş akçe gönderiyor. İşte o adam olmuş. Bizim ayı daha on iki sene sonra adam olacakmış! Vay, başımıza gelenler! demişti."(s. 106)

Mehmet Efendi, Mekteb-i Tıbbiyyeyi birincilikle bitirir. Hükümet, mektepteki birinciliğinden dolayı onu iki seneliğine Paris'e alanında uzmanlaşması için gönderir. Mehmet Efendi de Mansur gibi kültürel değerlerinden ödün vermemiş, kılık kıyafetinde ve tavırlarında hiçbir değişme olmamıştır.

"...Mehmet Efendi Paris'e ne kıyafette, ne tavır ve iddiada gitmişse yine aynı kıyafet ve tavırda avdet etmişti. Mehmet Efendi mütedeyyindi. Beş vakit bırakmazdı."(s. 108)

Romanın diğer turfanda tipi Ahmet Şunudî Bey, İbn-i Galiblere mensup âlim bir zatın oğludur. Esir olarak götürüldüğü Fransa'da tahsile heves eder ve yükseköğrenimini Paris Dârülfünûnunda tamamlar. Yüksek dereceli diplomasını aldığı gün, onu yırtıp sobaya atar. Romanda Ahmet Şunudî'nin diplomayı neden yırttığı açıklanmaz ancak Fransızların Cezayir'i işgaline bir tepki olsa gerektir.

Ahmet Mithat Efendi'nin önceki romanlarında ortaya koyduğu, Doğu ahlâkıyla büyümüş ve Batı'nın kültürel değerlerini hazmetmiş tiplerinden biri de *Taaffüf* adlı eserinde, Paris'te yükseköğrenim gören Rasih'tir. Rasih, Belgrad şehridendir. Rasih'in babası servet sahibi bir adamdır. Belgrad konsolosu olan Mösyö Miryal, Rasih'in babasının dostudur. Konsolos, medeniyet âleminde umumî bir lisan olarak Fransızca öğrenmenin ne kadar

ehemmiyetli olduğunu Rasih'in babasına söyleyerek oğlunu Paris'e göndermesini tavsiye eder. Rasih bu tavsiye üzerine Paris'e gönderilir. Paris'e gittikten sonraki dördüncü yıl içinde kimse Rasih'i görmemiştir. Paris'te birkaç sene tıp birkaç sene hukuk eğitimi almış ancak bu bölümlerin ikisini de bitirememiş, nihayet edebiyat ve felsefe mezunu bir genç olarak memleketine dönmüştür. Yazar, Avrupa'da delikanlıların yirmi üç, yirmi beş yaşından önce diploma alamadıklarını söyler ki Rasih de memleketine döndüğünde yirmi dört, yirmi beş yaşlarında bir delikanlıdır. Zengin olmamakla birlikte fakir de değildir. Pederinden kalan mirası israf etmemiş, Belgrad'daki emlakını satıp Avrupa bankasına yatırmıştır. Ayda bin frank geliri vardır. Rasih, İstanbul'a dönünce bir mesleği icra etmek için değil de sırf keyf olsun diye gazetelere bentler yazar. Şahsî zevklerine önem veren Rasih, Ahmet Mithat Efendi'nin yurt dışına tahsil için gönderdiği gençler arasında bir sanat ve düşünce adamı olarak farklı bir konum arz eder. Ahmet Mithat Efendi'nin teması yurt dışında geçen diğer eserlerine bakıldığında Doğu ile Batı arasında bir sentez yapabilmiş yüksek tahsilli, idealist gençlerin Osmanlı beyefendisi sıfatıyla Şark kültürünü temsil eden bir rol üstlendikleri görülür. Rasih'in ise meclislere ve toplantılara katılıp Şark medeniyetini temsil etme ve anlatma gibi bir tasası yoktur.

Ahmet Mithat Efendi'nin Paris'i gezip gördükten sonra yazdığı romanlarından biri de *Mesâil-i Muğlaka* adlı eseridir. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* adlı eserinde olduğu gibi bu romanında da yazar Avrupa'da eğitim gören Türk gençleriyle, Parisli talebeler arasında farklı yönlerden karşılaştırmalar yapar ve Türk gençlerini idealize bir konuma yükseltir. Abdullah Nahifî, Paris'te Ulûm-i Hukukiyye tahsil etmektedir ve Paris'e vaktini israf için değil ilim tahsil etmek maksadıyla gitmiştir. Abdullah Nahifî'nin Paris'te talebeliği süresince yaşadığı vakaları, kültürel değerlerine bağlı bir Osmanlı gencinin; insanî değerlerin savunuculuğuna soyunan ancak aile bağlarını koruma, kadına değer verme vs. konularda ikiyüzlü tavırlarla insanları ayrıştıran ve kozmopolitleştiren Avrupa'nın göz bebeği bir şehrinde yaşadığı çatışmalar olarak özetlemek mümkündür. Tıbbiyeli Fransız öğrenciler hakkında verilen bilgiler; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa'nın eğitim ve kültür bakımından önemli şehri olan Paris'te yüksek tahsil gören öğrencilerin durumunu aydınlatması bakımından kayda değerdir. Eserde hukuk öğrencisi Abdullah Nahifî, tıbbiyede okuyan Moustique ve arkadaşları yükseköğrenimli şahsiyetlerdir.

İnsana “insan” olduğu için değer verme ve ezilenden yana tavır koyma Abdullah Nahifî'nin kişilik hususiyetlerindedir. Bir Fransız kızına sahip çıkması da bu sebeptir. Bir kış gününde muşamba bir yağmurluğa bürünmüş halde Paris'in Concorde Köprüsü'ne doğru ilerlerken yirmi adım önünde bir erkeğin bir kadını taciz ettiğine şahit olur. Kadın ile erkeğin uzaktan tartışmasını ve çekişmesini gören Abdullah, kadının âciz duruma düştüğünü görerek o tarafa doğru yönelir. Bu kadının adı Rosette'dir. Bir talebe mahallesi olan Quartier Latin tarafındaki ikametgâhına giderken kötü niyetli bir erkeğin tacizine uğramıştır. Rosette, Abdullah'ı görür görmez “*Kurtarınız efendi! Beni bu ham vahşiye karşı müdafaa ediniz*”⁵² diye bağıırır. Abdullah Nahifî, Fransız gençle kavgaya tutuşur ve bir Türk şamarı ile tacizci adamı yere serer. Genç adam kendine gelir gelmez “*Tanıdım Abdullah! Seni tanıdım. Sen de beni sonra tanırsın. Hesabımızı dostlar vasıtasıyla tesviye ederiz!*” der (s. 332) ve oradan uzaklaşır. Abdullah rakibini tanıyamamıştır ancak başındaki kadife bereden bir tıp öğrencisi olduğunu anlamıştır. Bu kahramanlıktan sonra Rosette'nin gölünde Abdullah için mühim bir yer açılır.

Paris'te üniversite tahsili yapan talebelere kısaca etudiant denilmektedir. Etudiantların en genci yirmi yaşından aşağı değildir ancak onlar fiil ve hareketleriyle henüz çocuk sayılırlar. Bazıları her sene sınıf tekrarı nedeniyle on beş sene üniversiteye devam eder. Uzun süre okumaktan saçları, sakalları ağarmış bu adamlar yine de kendilerini çocuk zannederler. Paris talebesi çete halinde hareket eder ve bazen Paris zabıtasını işgale kalkışacak kadar lüzumsuzluk gösterirler. Bir eğlence gecesinde aşüfte bir kadını çırılçıplak masa üzerine çıkarıp ondan canlı bir heykel yapmaya kalkışan etudiantlar, ahlâka aykırı tavır sebebiyle polis ve askerle çatışmaya girerler. Çatışma sonunda birkaç ölü birkaç yaralı olduğu söylenir. Yazar, Parisli üniversite öğrencilerinin bu tavırlarını kesinlikle tasvip etmez ve gençlerin niçin mektebe gitmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade eder:

“... *O mekâsib-i ilim ve irfanda iktisap eyleyecekleri ilim ve terbiye ile ömürlerinin sonuna kadar hüsn ü hâl dairesinde hareket eylesinler diye değil mi?*”
(s. 339)

Osmanlı'dan yüzlerce genç Paris'e tahsilini tamamlamak için gider. Bu yüzden Abdullah Nahifî gibi Osmanlı gençleri Quartier Latin denilen öğrenci mahallesini çok iyi

⁵² Ahmet Mithat Efendi, *Mesâil-i Muğlaka*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı- Kâzım Yetiş, AKDYYK Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2003, s. 330 (Alıntılar bu baskıdandır)

bilirler. Pazar günleri bu mahallenin kahveleri hınca hınç öğrenci ile doludur. Talebeler bira içerler ve âdeta gevezelikte yarışır. Bir ara bu kahvelerden birine Moustique lakabında bir genç girer ki bu genç Abdullah’la kavga eden cılız tıbbiye talebesidir. “Moustique” Fransızca “sivrisinek” anlamına gelir. Talebe âleminde herkese bir lakap takarlar, cılız ve müziç bir şahıs olan Fransız tıbbiye talebesine bu lakap lâyük görülmüştür. Moustique, kahvedeki arkadaşlarına Türk gencinden yediği tokadı, bütün Parisli öğrencilerin yüzüne atılmış gibi kabul etmeleri gerektiğini söyler ve Abdullah ile kavgasını abartarak anlatır. Abdullah’ın dev gibi bir gulyabani olduğunu ve onun “*Tıbbiyeli değil misiniz? Beşinizi de bir adam yerine koymam*”(s. 337) dediğini iddia ederek kahvehanedeki arkadaşlarını yalanlarına inandırır ve onları Abdullah aleyhinde kışkırtır.

Yükseköğrenime devam eden Fransız erkek öğrenciler kadınları ikiye ayırırlar: Birincisi namuslu kadınlardır ki bir erkek tarafından saygıya lâyıktır, ikincisi ise “grisette” adı verilen düşkün kadınlardır. Etudiantlar bir grisettenin müdafaasını haksız görürler, onların gözünde grisetteler sadece flört etmek içindir ve saygıya, korumaya lâyık değildir. Bu yüzden Abdulah’ın Moustique’ya müdahalesini büyük bir terbiyesizlik kabul eden tıbbiye talebeleri intikam almaya yemin ederler. Abdullah, Fransız öğrencileri gibi gürültüyü, patırtıyı sevip kavgadan şan-şöhret uman takımdan değildir. Kendi hâlinde halim selim bir adamdır. Bir akşam, Boulevard de Saint Germain’de öğrencilerin pek uğramadığı kibara mahsus bir kahvehanede gazete okurken beş etudiantın saldırısına maruz kalır. Abdullah çok zor durumda kalmasına rağmen tek başına beş kişiye cesurca karşı koymuştur. Kahvenin içinde bulunan diğer müşteriler kavga edenleri ayırmak yerine kendi can dertlerine düşerler. Yazara göre kavga edenleri ayırmak gibi bir mürüvvet göstermek ancak Osmanlı’da olabilir. Polis, kahvenin kapısını zapt eder. Bu sefer de sokaktaki etudiant ile polis arasında kavga başlar. Jandarma olaya müdahale edince etudiant dağılır. Kahvedeki beş tıbbiyeli etudiantla birlikte diğer öğrencilerden bazıları tevkif edilir. Abdullah ise suçsuz olduğu için serbest bırakılır.

Abdullah üniversite ve arkadaş çevresinde sevilen bir gençtir. Kavgadan sonra bayılacak kadar hasta olunca birçok gazeteci, Türk ve Fransız dostları ziyaretine gelir. Abdullah Türk arkadaşlarından birkaçına yaşadığı talihsiz olayı anlatır. Tıbbiye öğrencileri ile mücadelesinin henüz bitmediğini ve kendisiyle kavga eden etudiantları birer birer düelloya davet edeceğini söyler. Zira bir Osmanlı genci olarak Osmanlı hemşerilerini böyle

“haşeratın taarruzundan” kurtarmanın başka çaresi yoktur. Burada yazarın Fransız tıbbiyelileri “haşerat”a benzetmesi ilginçtir. *Diplomalı Kız* adlı eserinde bir Fransız olan Juli Döpre, olumlu intibalarla anlatılırken *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* ve *Mesâil-i Muğlaka* ’da bütün Fransız talebeler olumsuz bir intiba uyandırır. Ahmet Mithat Efendi bütün meselelerde olduğu gibi Fransız talabeleri de iyi ve kötü olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır.

Abdullah, Osmanlı arkadaşları vasıtasıyla altı etüdiantı düelloya davet eder. Tıbbiye talebelerinden Pierre Malowe, Vincent Caudet, Etienne Sallechar, Paul Marquant, Eugén Catafani ve Louis Véranda ile hukuk talebesi Abdullah Nahifi arasında Pazar günü Saint Vincent ormanında bir düello vuku bulur. Abdullah bütün düellolarda rakiplerini yener, sadece birinde yaralanır. Gazetelerin akşamüstü verdiği haberle Abdullah’ın namı Paris’in her tarafına yayılır. Silah kullanmadaki marifeti, meçteki gücü ve kudreti okuyanları hayrete düşürür. Abdullah yükseköğrenimini başarıyla tamamlayıp memleketine döner, Rosette ile evlenip İstanbul’da mutlu bir hayat yaşar. Mesleğini icra ettiğine dair romanda bilgi verilmemiştir.

Ahmet Mithat Efendi’nin bazı romanlarında Avrupa’ya tahsil için giden gençler; dil, din, vatan, millet, bayrak vs. manevî ve millî değerlerden tamamen uzaklaşırlar. Batı’nın eğlence âlemlerinde kaybolup giderler. Kimisi ise memleketine hiç dönemez. *Bahtiyarlık* adlı eserinde Senâî, Avrupa’yı sadece zevk ve eğlence yanlarıyla tanıyan manevî değerleri önemsemeyen alafranga bir tiptir. Senâî’nin, Paris’e gitmekteki sözde maksadı şöyledir: İki veya üç senelik bir tahsil sonunda avukat olacak, İstanbul’da çok avukat olmadığı için dönüşte Rum ve Ermeni tebaaların davasına bakacak, böylece çok para kazanacaktır. Senâî Türk olmasından dolayı validesini dahi beğenmez. Babasının vefatından sonra gayrimenkullerinden bir kısmını satıp Paris’e kaçar. Yirmi üç yaşında olan Senâî, hukuk tahsil edeceğini söylese de Paris’e ayak basar basmaz ders ve okuldan önce onu bu şehrin eğlence hayatı cezbeder. Senâî, kısa zamanda Paris bulvarlarında sefahat âlemlerinin müptelası olur. Bütün gününü kokotların peşinde koşmakla geçirir. Kumar oynar, servetini ve sıhhatini kaybeder. Üstelik öyle kötü bir hastalığa yakalanır ki doktorlar onun Paris’te ikâmetine izin vermezler. İtalya’nın Sicilya tarafına gitmesini tavsiye ederler. Senâî için bu teklif cazip gelir ve “ *Elbette Sicilya’da dahi ilm-i hukuk dersleri vardır. Paris’de tahsile vakit bulamadım ise Sicilya’da tahsil ederim. Hem de oralar hükemâ yatağı yerlerdir. Daha*

kolay tahsil ederim”⁵³ diye düşünür. Avrupalılara benzemek için, İtalya’ya gider gitmez buranın meşhur yanardağlarını ziyaret eder ancak gezerken bir bölük haydutla karşılaşır. Elli bin frangını haydutlara kaptıran Senâî perişan bir hâlde İstanbul’a döner. Avrupa macerasının sonunda amaçlarından hiçbirini gerçekleştiremez Anlaşılan o ki Senâî’nin Avrupa’ya gitmekte maksadı okumak değildir. Onun yüksek tahsil meselesi, sıkıntıya düştüğü zaman bulunduğu memleketten daha eğlenceli ve rahat edeceği bir mekâna kaçarak rahatlamak için uydurulmuş bir bahanedir. Senâî, İstanbul’a döndükten sonra da hilekâr davranışlarını sürdürür. Varlıklı bir ailenin gösterişe düşkün kızı Nusret Hanım’ı zengin olduğuna inandırır. Fakat kısa zamanda Senâî’nin yalanları ortaya çıkar.

Yurt dışına yüksek tahsil için giden gençlerin yükseköğrenim öncesi aile ilişkileri, terbiyesi ve ahlâkî temayülleri yükseköğrenim dönemini etkileyen önemli faktörlerdir. Senâî, İstanbul’daki yaşam tarzını Paris’e hukuk okumaya gittiği zaman da aynı şekilde devam ettirir. Ahmet Mithat Efendi yine aynı eserinde, Abdülcebbar Bey’in on üç yaşında mühendislik tahsili için Fransa’ya gönderdiği oğlu Mansur’un Türkiye’ye millî duygularla döneceğinden şüphe eder. Çünkü Mansur, Avrupa’ya gitmeden önce, Hristiyan kültürünü aşılamaaya çalışan Madam Terniye’nin terbiyesiyle yetişmiştir.

“İstanbul’da ilk tahsili ne yolda olduğuna dikkat edilmiş ise Mansur Bey’in Avrupa’dan ne kadar Müslüman, ne derecelerde Osmanlı olarak avdet edeceği dahi elbette düşünülür.” (s. 315)

Ahmet Mithat Efendi’nin yurt dışına gönderdiği menfî tiplerden biri de *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserindeki Neofari’dir. Bu çalışmanın “giriş” kısmında da bahsedildiği gibi Tanzimat Dönemi’nde yurt içinde dahi kızların örgün eğitime katılması henüz çok sınırlıdır. Yurt dışına tahsil için genelde erkekler gönderilirken yazarın bu eserde Buğdanlı bir ailenin küçük kızı Neofari’yi de eğitim için Paris’e göndererek eğitim bakımından kadın-erkek arasında hiçbir farkın olmaması gerektiğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türklerde olduğu gibi diğer Doğu milletlerinde de Batı’ya doğru bir yöneliş görülür. Onlar da Osmanlı’da olduğu gibi Batı medeniyeti karşısında bir tereddüt ve bocalama devri geçirerek aynı problemlerle karşı karşıya kalırlar. Buğdanlı Neofari’nin küçük burjuva ailesi böyle bir bocalamayı yaşar. Neofari beş yaşına geldiğinde Paris’e mi, yoksa Viyana’ya mı gönderileceği konusu ailede uzun süre tartışmalara neden olur. Yengesi

⁵³ Ahmet Mithat Efendi, “*Letaif-i Rivayat-Bahtiyarlık*”, Çağrı Yay., İstanbul, 2001,s.307, (Alıntılar bu baskıdandır).

Viyana'ya gönderilmesini, ağabeyi ise Paris'e gitmesini ister. En sonunda Paris'e gitmesine karar verilir. Neofari, Paris'te uzun süre kalır. Hem yaşça büyür hem de terbiye ve tahsil yönünden kendini geliştirir. Kibar kızların ikâmeti için ayrılan özel bir pansiyona yerleştirilir. Burada bilhassa ecnebi kızların Fransız adabını ve kültürünü iyi öğrenmeleri için seçilmiş hocalarla eğitim verilmektedir. Fransız edebiyatından fen derslerine, müzik ve resime kadar her şey muntazam öğretilir. Üstelik bu okulda Fransa öyle ihtişamlı anlatılır ki Neofari'ye Paris'in sefahat âlemleri parlak bir hayat gibi görünür. Fransız eğitiminin olumsuz tesiri Neofari memleketine dönünce ortaya çıkar. Neofari'nin Paris'te hangi seviyede eğitim gördüğü belli değildir ancak on altı yaşına gelince Paris'ten ayrılır. Buğdan'a dönünce kasabasına ve ailesine ısınamaz hatta onlardan nefret eder. Vatani saydığı Paris'e can atarcasına geri döner. Neofari artık Buğdan milleti için kaybolmuş bir kızdır. Onun bu tavırlarından öncelikle ailesi sorumludur. Şımartarak ve Batı'ya özentide içinde yetiştirdikleri küçük kızlarını hiçbir millî terbiye almadan Fransa'ya eğitime gönderen Neofari'nin kendi ailesidir. Tanzimat Dönemi diğer romanlar da dikkate alındığında Avrupa'ya yüksek tahsil için giden gençlerle ilgili şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Küçük yaşlarda ailelerinden millî ve manevî değerleri sağlam almış olan gençler Avrupa'ya gidince millî şahsiyetlerinde hiçbir değişiklik olmadan yurtlarına geri dönerler. Aile terbiyesi sağlam olmayan ve sathî bir Avrupa özentisiyle şımartılarak büyütülen gençler Avrupaya gittiklerinde ise manevî bir yıkım söz konusu olur ve bu gençler Avrupa'dan memleketlerine döndüklerinde büyük bir bocalama yaşarlar. Kendi ailelerini, memleketlerini, inançlarını beğenmezler, onları küçük görür ve alaya alırlar.

Tanzimat romanlarında yurt dışına yüksek tahsil için gönderilen gençler arasında olumsuz izler bırakmış karakterlerden biri de Sami Paşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserindeki Celâl Bey'dir. Celâl Bey, Senâi ve Zekâ Bey gibi alafranga meşrep bir adam değildir ancak Batı'nın pozitivist felsefesinden etkilendiği, Dilber'e âşık olmadan önceki tavırlarında materyalist bir tabiat görüşünün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Celâl Bey, Paris'te beş yıl eğitim görmüş, kabiliyetli bir ressamdır. O, ne Paris'teki eğitimi sırasında ne İstanbul'da kederli bir durumla karşılaşmış, hep el üstünde tutulmuş, rahat bir yaşam sürdürmüştür.

Yurt içinde yükseköğrenim kurumlarının yeni yeni açılmaya başlandığı Tanzimat Dönemi'nde birçok öğrenci Avrupa'ya yüksek tahsil için gönderilir. Ancak Tanzimat

Dönemi ve öncesindeki ilk yükseköğrenim kurumları ihtiyaca binaen asker, doktor veya öğretmen yetiştirme amaçlı açılmış okullardır. Yurt dışına gönderilen öğrenciler de başta askerî okullar olmak üzere tıp ve mühendislik gibi bölümleri seçerler. Kısacası, ressamlık gibi sanat branşları zaten bu dönemde Osmanlı toplumunda üzerinde durulan bir ilgi alanı değildir. Tanzimat'tan itibaren açılan yeni okulların bazılarında Resim, Müzik dersleri konmuştur ancak müstakil bir bölüm olarak resimde uzmanlaşma imkânı henüz yoktur. Osmanlıda bu imkân olmadığı için yazarın Celâl Bey'i Avrupa'ya ressamlık eğitimi için göndermesi normal karşılanabilir. Fakat yüksek tahsilini resim alanında yapması, Celâl Bey'in para kazanacak bir mesleğe sahip olma niyetinden kaynaklanmaz, zamanını daha hoş geçirme düşüncesine bağlı bir seçimdir. “*O devir için gelir getirmekten çok uzak bir meslek olan ressamlığı, sadece estetik zevkini karşılar.*”⁵⁴ Celâl Bey, İstanbul'a dönüşte resim yeteneğini devam ettirir. Ara sıra Boğaz'ın ve hizmetçi kız olan Dilber'in resimlerini çizer. Dilber'e âşık olur. Ancak bu yüzden ailesiyle çatışmalar yaşar. Dilber konaktan uzaklaştırılınca Celâl Bey aşkının acısından ölümcül bir hastalığa yakalanır.

IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI

A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER

İnsan bir bütündür ve onun kişiliğini oluşturan öğeler arasında iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi ikilemler vardır. Ancak bu kavramlar toplumdan topluma, zamandan zamana değişebilmektedir. “İdeal” veya “idealist” kavramları da bir kişilik özelliği olduğu için kime göre ideal veya idealist sorusunu akla getirebilir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ideal kelimesine; ülkü, mefkûre, tasarlayabileceği bütün nitelikleri kendinde toplayan anlamı verilir. “İdealist”, ülkücü; “idealize” ise ideal durum anlamlarıyla karşılanmıştır.⁵⁵ Toplumun genel algısında *idealist* denince ülküleri olan ve bunun için mücadele eden kişi anlaşılır. Türk romanında idealize edilen davranışlar veya idealist tipler ise elbette başta yazarın düşünce eksenine ve Türk toplumun değişen sosyal yapısına göre farklılık arzeder. Bu yüzden her yazarın idealist tipi veya idealize ettiği davranışlar başa başka olabilir. Yazarların düşünce dünyasını eserlerinden yola çıkarak bire bir kavramak mümkün olmasa da romanın temel konusu etrafında diğer kahramanlarıyla kıyaslama yaparak veya aynı yazarın diğer eserlerindeki kahramanlarını da göze alarak bazı kahramanların idealize

⁵⁴ Güler Güven, *Sami Paşazade Sezai ve Eserleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 2009, s. 104.

⁵⁵ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 1046

edildiğini ve belli vasıflarla donatıldığını söylemek mümkündür. Bu kahramanlar çoğunlukla yazarın sözünü emanet ettiği kişi veya romanın aslî kahramanıdır. İdealize davranışlardan maksat da Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecine bağlı olarak yazarların idealleştirdiği tutum, hareket veya eylemlerdir.

“Gençlerin idealize edilen davranışları” başlığı altında yüksek tahsilli genç kahramanların Türk romanına yansıyan belli başlı kişilik özelliklerinin yazarlar tarafından nasıl idealize edildiği üzerinde durulacaktır. Böylece yükseköğrenim döneminin gençlerin fikir dünyasında ne gibi izler bıraktığını, onların hayatında neleri değiştirdiğini, ayrıca Tanzimat’tan Cumhuriyet Dönemi’ne ülkede değişen politik, ekonomik ve sosyal şartlar altında örgün eğitim yoluyla nasıl bir insan tipinin yetiştirildiğinin Türk romanına yansımaları tespit etme imkânı olacaktır. Bir insanın duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum, davranış ve eylemleri kişiliğini oluşturan başlıca öğelerdir. Kişilik; karakter, mizaç ve benlik gibi kavramları içinde toplayan bir üst kavramdır.⁵⁶ Bu başlık altında, Türk romanında yüksek tahsilli genç kahramanların çalışkanlık-tembellik, iyimserlik- kötümserlik, cesaret-korku, liderlik gibi kişilik yapıları üzerinde durulacaktır. Roman kahramanlarının bu tür kişilik vasıflarından bahsederken bazen biyografik özelliklere de temas edilmiştir. Ancak burada maksat roman kahramanlarının kişilik tahlillerini yapmak veya biyografik özelliklerini teker teker tesbit etmek değildir. Çünkü yazarların özel hayatı ile eserleri arasındaki ilişki basit bir sebep-sonuç ilişkisine göre açıklanmaz.⁵⁷ Ayrıca bu konular farklı bir uzmanlık çalışması gerektirir. Amaç, roman şahıslarının yazarlar tarafından idealize edilen belli başlı yönlerini tespit etmek ve kahramanlarla yazarların biyografileri arasındaki bazı bağlantı noktalarına işaret etmektir.⁵⁸

Tanzimat romanında, özellikle de Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde çalışkanlık veya tembellik kişilik özellikleri bakımından ayırt edici vasıflardır. Çünkü Ahmet Mithat Efendi’ye göre Osmanlı’nın ayağa kalkması ve terakki ancak çok çalışmakla mümkündür. Batı’nın ilim ve teknikte ilerlemesi de yine çok çalışmaya bağlıdır. Tanzimat Dönemi Türk romanlarında varlıklı ailelerin alafranga çocukları çalışmayı sevmezler. Çünkü bu gençlere küçük yaştan itibaren çalışma ve mücadele şuurı verilmemiştir. Sabırsız ve kanaatsizdirler.

⁵⁶ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1997, s. 19, 22.

⁵⁷ Rene Wellek, *Edebiyat Teorisi*, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s. 58.

⁵⁸ Rene Wellek, *a.g.e.*, s. 58.

Gezip eğlenme uğruna aptalca servetlerini tüketen mirasyedi züppelerdir.⁵⁹ Aşkları, muhabbetleri, sosyal çevreyle ilişkileri yalan üzerine kuruludur. Eğitim hayatlarında başarılı değildirlir. Uzun süre eğitimi lüzumlu görmezler. Yükseköğrenime başlayanları da eğitimlerini yarıda bırakır. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de Mustafa Merakî Efendi'nin temsil ettiği birinci alafranga kuşak, duyduklarına ve gördüklerine özenerek bunları taklit eden bilinçsiz bir nesildir. Felâton Bey'in prototipi olduğu ikinci alafranga kuşak ise Avrupalılaşmada bir adım daha ileri gitmiş ve birtakım yeni usulleri okuyarak tatbik etmeye başlamıştır. Râkım Efendi ile Felâton Bey zıt iki karakterdir. Felâton Bey rüştiyeden sonra büyük bir kalemde memur olur. Haftanın birçok gününü seyir yerlerinde geçirmesine rağmen her ay maaşını alır. Râkım Efendi ise yazarın daha sonraki romanlarında göreceğimiz, Şark ahlâk ve geleneğiyle yetişmiş, Garp kültürüne vakıf, yazarın ideal erkek karakterlerinin prototipidir.⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi'nin "İş makinesi" diye hitap ettiği Râkım Efendi, günde on yedi saat çalışır. Kalemdeki memuriyetine ilaveten birçok iş yapar. Yakın çevresindeki yabancı dostlarına Türkçe ders verir. Bir Ermeni dostunun kütüphanesinden Fransızca kitaplar okur. O, çalışkanlığı, dürüstlüğü ve gayreti sayesinde hayatının bütün sıkıntılarını aşmış, çevresinde sevilen, saygı duyulan bir genç olmuştur.

Türk romanında alafranga tipler, devrin sosyal şartlarına ve tahsil durumlarına göre farklılık gösterirler. Aynı yazarın eserlerinde farklı alafranga tiplerle karşılaşmak mümkündür. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı eseri ile *Bahtiyarlık* ve *Para* arasında neşriyat açısından aşağı yukarı on yıllık kısa bir zaman dilimi vardır. Ancak üç eserin alafranga tipleri Felâton, Senâi ve Sulhi arasında tembellik, hazıra konma, aşırı taklitçilik, eğlence düşkünlüğü gibi noktalarda benzerlikler görünmesine rağmen tahsil ve hayat felsefesi bakımından belirgin farklılıklar vardır. Felâton rüştiye tahsilini yeterli görür, Avrupa'ya aşırı hayran olmasına rağmen yurt dışında tahsil görmeyi düşünmez. Senâi ise sözde de olsa Avrupa'ya yüksek tahsil için gider ama üniversiteyle ve eğitimle hiç alaka kurmadan geri döner. Sulhi çalışmayı sevmediği için tıbbiyeyi bitirmeden okuldan atılır. Senâi, Felâton'a göre Avrupa görmüş, daha uyanık ve kibirli bir tiptir. Felâton'un züppece ve budalaca tavırlarına karşın Senâi ve Sulhi çalışmadan, emek

⁵⁹ Berna Moran, Türk romanında alafranga tipler üzerine yazdığı makalede, Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e uzanan çizgide bu tiplerin alafranga züppelikten alafranga hainliğe doğru hangi sosyal şartlar altında nasıl değiştiklerini anlatır. (Berna Moran, "Alafranga Züppeden Alafranga Haine", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yay., İstanbul, 1997)

⁶⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s.424-425.

sarfetmeden rahat bir hayat yaşamak ve tembelliklerini örtbas etmek için her türlü hileye, kurnazlığa, dolandırıcılığa ve yalana başvururlar. Bu yönleriyle Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şipsevdi*(1901) romanındaki Meftun Bey tipine yaklaşırlar. Senâi, Avrupa'ya hukuk tahsili için gideceğini ve bir avukat diploması almaksızın İstanbul'a dönmeyeceğini bütün dostlarına söylemiştir. Felâton metresi Polini karşısında gülünç duruma düşerken Senâi, Madam Terniye aracılığıyla zengin Abdülcebbar Bey'in Fransız kültürüne aşına kızı Nusret Hanım'ı mektupla ikna eder. Mektup'ta Paris'te "ilm-i hukuka" intisap eylediğini, birinci sınıf bir avukat olduğunu ve İstanbul'da çok para kazandığını iddia eder. Nusret Hanım'la evlenen Senâi, yalanı ortaya çıkınca kayınpederi Abdülcebbar Bey'in bütün servetini üstüne geçirip İsviçre'ye kaçar. Senâi'nin yaşam tarzını *Para*'da Sulhi devam ettirir. Sulhi'nin Mekteb-i Tıbbiyede okurken mantıklı hareket edememesi, yanlış beklentilere girmesi, sabırsız olması ve fazla hayalperestliği başına bela olur. Üst üste sınıfta kaldığı için mektepten atılan Sulhi, kendi zihniyetindeki birkaç arkadaşıyla "Cezayir-i Bahr-ı Sefid" gezisine çıkar. Müziğe, piyanoya merak salar. Sulhi, yazarın alaylı ifadesiyle bir "Osmanlı centilmeni"dir ama "şık" değildir. Çünkü diğer alafangalar Osmanlılık âlemlerinde eğlenmediği halde Sulhi Osmanlılık âlemlerinde eğlenmeyi de bilir. Centilmenliğini ve cesaretini mirasyediliğinden ve hazır paraya konmaktaki uyanıklığından alır. Yacıoğlu Hacı İsmail Ağa ailesini zenginliğine inandırmış ve Şerife Hanım'la evlenerek Yacıoğlu'nun bütün paralarını, servetini har vurup harman savurmuştur. Aynı eserin ideal kahramanı Vahdeti ise İzmit köylerinden bir çiftçinin oğludur. Babasının maddî durumu iyi olmadığı için oğluna para göndermekte zorlanır. Vahdeti işlerin para ile döndüğünü bilir ancak hiçbir zaman Sulhi gibi yalnızca para kazanmayı düşünüp derslerini ihmal etmez. Vahdeti'ye göre insan, ancak kendi hürriyet ve istiklâline sahip olursa bahtiyardır. Bu yüzden o, kendi kudretiyle ve çalışarak arzularına ulaşmak ister.

Para adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi farklı iki yükseköğrenim öğrencisi tipi ortaya koymuştur. Sulhi, haylaz, bencil ve tembel kişilik özellikleriyle yazarın tasvip etmediği öğrenci tipini temsil eder. Vahdeti ise pozitif tavırları, cömert ve samimi arkadaşlık ilişkileri, çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle yazarın idealist genç karakteridir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde başarıya ulaşmanın tek yolu çalışmaktan geçer. Yurt dışına gönderdiği idealist kahramanlarının en belirgin özellikleri azimli olmaları, çevrenin şatafatlı cazibesine kapılmadan gece gündüz çalışarak derslerini geçmeleridir. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* isimli eserinde Mustafa, çantasından çıkardığı mühendislik diplomasını,

muallimlerin takdimnamelerini ve gazetelerin kendi hakkındaki övgü dolu haberlerini babasına göstermekten gurur duyar.

Ahmet Mithat Efendi, tahsilde erkek ve kız ayrımı yapılmasına karşı çıkar. Kızların da erkekler gibi çalışkan ve gayretli olmasını ister. Fatma Aliye ile birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı eserinde çalışmanın insan sıhhati için önemli olduğunu belirtir. “İsteri” bölümünde kadınların böyle bir hastalığa kapılmasının, iç âlemlerindeki boşluktan kaynaklandığını söyler. Zira bu tür hastalıklar genellikle varlıklı ailelerin kızlarında görülmektedir. Çünkü fakir ailelerin kızları hizmete koşturduklarından zihinlerini lüzumsuz şeylerle meşgul etmezler. Diğer romanlarında da “çalışma” temasına vurgu yapan yazarın, Fatma Âliye Hanım’ın yazdığı birinci bölümdeki zengin hayallerle süslü hazin bir aşk hikâyesine karşılık ikinci bölümde çalışmayı bir gerçekçilik olarak yüceltmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. İsteri hastalığına yakalanmış kızların müzik ve resimle uğraşmasını, seyahate çıkmasını, mümkünse at binip avcılığa gitmesini tavsiye eder. Yazara göre sadece sevdiği biriyle evlenip gelin olmak bir kızın mutluluğu yakalamasında yeterli değildir. Asıl saadet, evlenince kendi iradesi altında bulunacak aileyi bahtiyar edebilmekten geçer. Bu yüzden bir kızın, bahtiyarlığa lazım olan hakikatleri evlenmeden önce öğrenmesi gerekir. Her türlü karamsarlığı yenmede Ahmet Mithat Efendi’nin gençlere en önemli tavsiyesi çalışmaları ve sürekli terakki etmeleridir. Gençlerin Doğu-Batı arasında buhrana düştüğü, eski ve yeni değerlerin en fazla çatıştığı bir dönemde Ahmet Mithat Efendi’nin gençlere böyle bir reçete sunması önemli bir adımdır.

Fatma Aliye Hanım’ın *Refet* adlı eserinde ismi merhamet etme anlamına gelen Refet, çocukluğunda merhamet duygularından uzak büyümüştür ancak o merhametli bir kızdır. Çevrenin baskısına, aldatmalarına boyun eğmemiştir; dürüsttür ve onurludur. Ailesinin yoksulluğuna rağmen azimli bir çalışmayla Dârümuallimâtı bitirir. Refet, yükseköğrenimi boyunca maddî imkânsızlıklar yüzünden sürekli mekân değiştirmek zorunda kalır. Taşındığı her mahallenin en kibar ve edepli kızıdır. Bakkala gitmez, çarşıda işi olmadığı zaman gezmez; mahalledeki kızların ellerindeki yüklerle mahalle kahvesinin önünden geçmesini hoş karşılamaz. Refet’in dışarı çıkmaması, onun vakarlı duruşuyla ve kendini kibar kızlardan görmesiyle yakından alakalıdır. Refet arkadaşlarıyla çarşıya çıktığında üstüne bir namaz bezi ve imtihanlarda giyinmek için elbise alır. Aç kalmaya, soğuktan ölmeye razıdır ama temiz ve düzenli giyiminden hiçbir zaman taviz vermez. Parası çok az olduğu hâlde çarşıdan

gelirken simit ve şeker almayı ihmal etmez. Hâlbuki kendi çarşıda bir şey yememiştir. Simit ve şekerleri eve gelince çocuklara ikram eder. Binnaz Hanım, kızının eve bir şeyler getirmesinden gurur duyar. Gözyaşlarına hâkim olamaz.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarât* adlı eserinde de yükseköğrenim gören iki gençten bahsedilir. Biri romanın başkişisi Fazıla'nın küçük karesi Şefik'tir. Şefik dürüst, sevecen ve saygılı bir gençtir. Üvey annesinin dayak ve baskılarına rağmen eğitimini kararlılıkla devam ettiren Şefik, harp okulunu bitirerek yüzbaşı rütbesinde diploma almayı hak eder. Şefik'in okurken tek destekçisi, ona hem kardeş hem de bir anne gibi şefkat gösteren, onu koruyan ve kollayan ablası Fazıla olmuştur. Eserin diğer yüksek tahsilli genci, Calibe'nin ölen amcasının oğlu Süha'dır. Süha romanın en değişken karakteridir. İki farklı Süha'dan bahsetmek mümkündür. Çocukluk döneminde ve tıbbiyede okuduğu yıllarda Süha çalışkan, iyi kalpli, hatta amcasının evinde kaldığı için biraz da çekingendir. Tıp Fakültesini bitirir, başarılı bir doktor olur. Aynı zamanda tıbbiyede dersler vermekte, Fazıla'nın babası Saî Bey'in konağının özel doktorluğunu yapmaktadır. Saî Efendi'nin konağına taşındıktan sonra Süha değişmeye başlar. Ondaki bu değişikliğin esas sebebi çocukluk aşkı Calibe'dir. Calibe, Saî Efendi ile evli olmasına rağmen Süha'yı değişik oyunlarla kendine çeker. Calibe'nin fettanlıklarından bıkan Süha ondan nefret edecek ve acımasız bir kimliğe bürünerek intikam alma peşine düşecektir.

Ahmet Mithat Efendi, Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasında karşılaştırmalar yaparken her iki tarafın da kendine göre üstün yanları olduğunu belirtir. Özellikle manevî değerleri bakımından Doğu medeniyeti her zaman üstündür. Bazı romanlarında bu üstünlük Türklerin tarihî misyonuna kadar uzanır. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* adlı eserinde Avrupa'da "Türk" kelimesinin "kuvvet"i çağrıştırdığından bahsedilir. Lini, Mustafa'nın Türk olduğunu öğrenince Osmanlıların iri, kavi, yakışıklı adamlar olduğunu, "bir Türk kadar kuvvetli" ibaresinin Avrupalılarca bilindiğini söyler. *Hasan Mellah yahut İnkışâf-ı Esrar* adlı eserinin idealist kahramanı Hasan Mellah, diplomasını aldığı gün babasıyla ilgili kara haberi de alır. Pavlos kumpanyasının mallarına sahip olmak isteyen Dominico Badia ile Yakup el Deca işbirliği yaparak Sîdî Osman'ı öldürmüştür. Cesaretli ve kuvvetli bir deniz subayı olan Hasan, Yakup el Deca'yı öldürerek babasının intikamını alır. Deniz kıyısına doğru kaçarken korsanların eline düşer. Hasan Mellah çevikliği, yiğitliği ve cesaretiyle korsanların dikkatini çeker. Alanzo'nun tavsiyesiyle korsanların elinden kurtulmak için

hırsızlığı kabul eder. Bu amaçla Cartagena kasabasından Alfons'un evine girer ve bu evde Cuzella ile karşılaşır. Cuzella'ya âşık olan Hasan Mellah korsanların elinden Cuzella'nın yardımıyla kurtulur. Beşinci Pavlos olan Dominico Badia küçük yaşlarda iken Akdeniz'in her tarafında ismi tanınmış bir tüccardır. Ahmet Mithat Efendi, Pavlos'la ilgili verdiği bütün biyografiye şüpheyle bakar ve onun zengin bir tüccar olarak çevreye yayılan namına inanmaz. Dominico Badia aslında güçsüz ve tembel bir adamdır ancak her gittiği yerde yalan ve hileyle, farklı kimlikler kullanarak işlerini yürütmüştür. Hasan Mellah ise iyiliği, dürüstlüğü, doğruluğu, çalışkanlığı, merhameti ve gücü kendi şahsında toplamış "büyük ve mert adam"dır. İnsanî davranışlar, saygılı ve akıllı bir genç olan Hasan Mellah'a babasından miras kalmıştır

Ahmet Mithat Efendi *Hasan Mellah yahut İnkişâf-ı Esrar* adlı eserinde olduğu gibi *Mesâil-i Muğlaka*'da da Osmanlı gençlerinin zekâsı ve çalışkanlığı kadar vücutça güçlü ve cesaretli olmalarını eserinin temel konusu yapar. Osmanlı'nın Avrupa karşısında askerî, siyasî ve ekonomik bakımdan zayıfladığı bir dönemde Ahmet Mithat Efendi'nin böyle bir Osmanlı veya Türk imajıyla gençleri cesaretlendirecek hikâyeler kurgulaması anlamlı görülmektedir. *Mesâil-i Muğlaka*'da Abdullah orta boylu, yirmi beş yirmi altı yaşında, iri kaşlı gür bıyıklı, değirmi çehreli, aslan tavırlı bir delikanlıdır. Abdullah Nahifi çalışkanlığı, dürüstlüğü, kadınlara karşı saygılı davranışları, düzen ve tertibi, temizlik hassasiyeti, ilim öğrenme yolundaki çabaları, özellikle de cesaretli ve güçlü bir Osmanlı genci olması yönüyle idealize edilir. Usta bir silah kullanıcısı iyi bir avcıdır. Bütün heybetli görünümüne rağmen Abdullah Nahifi merdümgeriz, mahcup bir delikanlı; dostlarına karşı kuzu, düşmanlarına karşı aslan gibi bir adamdır. Kahvehane arbedesinde birçok tıbbiyeli Fransız öğrenciye karşı tek başına karşı koyduğunu Saint Germain bulvarında işitmedik kimse kalmamıştır. Elli kişiye karşı bir kişinin mücadele ettiği kavgada herkes Abdullah'ı mazlum, tıbbiyeli Fransız talebeleri zâlim olarak görür. Abdullah Nahifi milletin namus ve şerefini kendi şeref ve haysiyeti olarak kabul eder. Namusu ve iffeti uğruna ölüm tehlikesini hiçe sayacak kadar gözü kara bir gençtir. Osmanlı arkadaşlarının kendi düştüğü tehlikeye maruz kalmaması için tıbbiye öğrencilerinin altısını da tek başına düelloya davet etmiş ve onların gözünü korkutarak Osmanlı arkadaşlarının tehtit altında kalmasına mani olmuştur. Fransız gazeteleri Abdullah Nahifi'yi cüssece olmasa bile kuvvetçe âdeta bir dev olarak tasvir ederler. Abdullah Nahifi'nin etudiantla kavga ve düellolarını o kadar mübalağalı anlatırlar ki İran'ın

Zaloğlu Rüstem'i onun yanında cılız kalır. Abdullah'ın düello başarısını “muharebe-i muntazama” olarak ifade eden yazar gazetelerin durumunu kısaca şöyle özetler:

“... Bir kahraman gencin ikmâl'i nâmus emrinde gösterdiği bu yararlılığı bilhakkın takdir eylediler.” (s. 372)

B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER

Bu başlık altında yükseköğrenimli gençlerin sosyal kişiliklerini yansıtan kültür-sanat-edebiyat etkinlikleri, aşk ve evlilik hayatlarını belirleyen kadın-erkek ilişkileri, Tanzimat'ın birinci dereceden problemi olan asrîleşme zihniyetleri ele alınmıştır

1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet, İyilikseverlik ve Millî Şuur

Mizancı Murad Bey'in *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eseri bir tip romanıdır.⁶¹ Romanın yurt dışına yüksek tahsil için giden başkahramanı Mansur Bey ile romanın yazarı Mizancı Murad Bey arasındaki biyografik yakınlıkları tespit etmek güç değildir. Mansur Bey'in annesinin teşviki ile, Murad Bey'in ise halasının kocası İsmail Kadı'nın tavsiyesiyle İstanbul'a gelme hülyasına kapılması; Mansur Bey'in sıra dışı ve gururlu kişiliği ile Murad Bey'in ön safta yer alma ve kendine aşırı güven duygusu, romancı ile yarattığı itibarî şahıs arasındaki paralelliklere örnek teşkil eder. Murad Bey'in eğitimci yönü, Mülkiye Mektebinde on yedi yıl hocalık, Dârümualliminde müdürlük ve tarih öğretmenliği yapması da romanın aslî kahramanı Mansur Bey'in okul açma faaliyetlerini ve tıbbiyede derslere girmesini hatırlatır.

“Eserde bazı vak'alar ve diğer şahıslar istisna edilirse, aslî şahıs Mansur karakteri, fikirleri ve çevresi ile kâh hatıra kitaplarında kâh I. Devre Mizan'ında tanıdığımız hüviyet ve fikirlerin sahibi Murad Bey'in ta kendisidir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanı, yazarın ahlâkî edebiyat görüşüne göre yazılmış tezli bir sosyal romandır.”⁶²

Mansur Bey tipi birçok yönüyle Tanzimat edebiyatında yeni bir başlangıçtır. Ahmet Mithat Efendi'yle başlayan Tanzimat romanında, birçok ideal tiple karşılaşmak mümkündür. Ancak bu eser bireysel duyguların sosyal şuur uğruna feda edildiği, sadece vatan sevgisi

⁶¹ “Murat Bey'in kendi kendisinin idealizasyonu olan Mansur Bey romanda çeşitli cepheleriyle takdim edilen aslî şahıstır.”(Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,1979,s.480)

⁶² Birol Emil, *a.g.e.*, s. 473.

değil, vatani selamete çıkarma projelerinin ortaya konduğu ve açıkça uygulamaya geçirildiği ilk tezli romandır. Mansur Bey, topluma olan görevini tamamlamak, “vazife ve mesuliyet” fikrini aşılacak için gönderilmiş, beklenen kahraman rolündedir.⁶³ Batı’nın hızlı ilerleyişi karşısında yenilikleri takip edemeyen ve devamlı toprak kaybeden Osmanlı Devleti, Batı karşısında sürekli çöküşe gittiğini fark etmiş, ancak yıkılışa engel olamamıştır. Bu çöküşü fark eden son dönem Osmanlı aydınları kurtuluş reçetesi sunmak için gayret etmişler, kimi zaman romanlarının başkahramanları vasıtasıyla topluma uyarıda bulunmuşlardır. Ahmet Mithat Efendi, halkın kültür seviyesini yükseltmekle bu çöküşün durdurulacağına inanırken Mizancı Murat Bey, “vazife ve mesuliyet” fikrine sıkı sıkıya sarılarak sosyal kalkınmayı sağlayacak planlar yapar ve romanında bu planlarını idealist kahramanı Mansur Bey vasıtasıyla somutlaştırır.

Mansur Bey’in hemen hemen de kusursuz kişiliği, tek başına kalkıştığı teşebbüsler ve gerçekleştirdiği icraatlar ütopyik gibi görünse de bu eseri devrinin diğer romanlarından ayıran en önemli unsur bütünüyle bir kalkınma hamlesinin aksiyona dönüştürülmüş olmasıdır. Mansur, saygılı ve ölçülü hareket eden dengeli bir kişiliğe sahiptir. Memleketi ve millî değerleri uğruna göze alamayacağı fedakârlık yoktur. Memleketinin düze çıkmasının ancak İttihad-ı İslâm düşüncesiyle gerçekleşeceğine inanır. Mansur Bey, Tanzimat Dönemi’nin idealist bir aydını olarak sadece eksikleri ve yanlışları belirlemekle kalmaz, aynı zamanda bu eksiklere çözüm üretir. Mansur’un uykularını kaçırarak onu heyecana sevk eden vatanına karşı duyduğu sorumluluktur.⁶⁴ Doğu ve Batı ülkelerine dair gazetelerden okuduğu haberleri bir araya getirir. Bu haberler üzerine memleketinin selamete çıkması için kafa yorar ve kendine göre çözüm olarak tespit ettiği mütalaalarını “Alter Ego” adını verdiği defterine

⁶³ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri*’nde “Mizancı Murat’ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı eseri, özlenen yeni insan tiplerini tasvir etmesi bakımından çok dikkate değer bir eserdir” diyerek Mansur’un Türk romanı için yeni bir tip olduğuna ifade eder. (Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul, 2007, s. 7)

⁶⁴ Fertlerin menfaatleri ile toplumun menfaatleri arasında ortaya çıkan çatışmalar tarihi dönemler boyunca hep dile getirilir. Türkler, millî birliğe ve bu birliğin koruyucu gücü olan devlete büyük önem verdikleri için vazife, mesuliyet ve fedakârlık anlayışı gelişmiş fertler yetiştirmiştir. Mizancı Murad’ın sözcüsü Mansur Bey’in vazife şuuru, bireylerin toplum adına büyük fedakârlıklar yapması gerektiğini söyleyen Türk dünyasının büyük düşünürü Ziya Gökalp’ın “Ahlâk” adlı şiirinden şu satırları akla getirmektedir:

Ahlâk yolu pek dardır;	Ben, sen yokuz, biz varız,
Tetik bas, önu yardır	Hem Ogan hem kullarız
Sakın hakkım var deme,	Biz demek, bir demektir,
Hak yok, vazife vardır !	Ben, sen ona taparız!

...

(Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, Haz. Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976)

kaydeder. Mansur Bey, Paris Üniversitesi'nden birincilikle diploma aldığı zaman sadece bir doktor değil aynı zamanda tam bir Türk milliyetçisidir. Milletinin dünü, bugünü ve yarını üzerine zihin yormuş, hayatını devlet ve hilafet hizmetine adamaya kararlı, idealist bir aydın olarak hasretini çok çektiği İstanbul'a dönmüştür. Başkasının himmeti altında yaşamayı ve boyun eğmeyi sevmediği için amcası Salih Efendi'nin konağında kalmak istemez. Yardımseverliği, Mansur Bey'i halk adamı yapan diğer idealist yanındır. Mesleğine başladıktan sonra bir taraftan da Mekteb-i Tıbbiyede derslere girer. Mekteb-i Tıbbiyede tanıştığı Mehmet Efendi ile bir muayenehane açarak fakir halka karşılıksız hizmet ederler. Mansur Bey İstanbul'daki bu hizmetleriyle halk arasında kısa zamanda sevilmiş ve şöhret kazanmıştır.

Yazar, eserin adıyla şu sorunun cevabını arar ve açık uç bırakarak okuyucudan roman sonunda yorum yapmasını bekler. Mansur, Mehmet, Zehra, Fatma, Ahmet Şunudî ve Nuri Bey ileri düşünceli, yeni nesil örnekleri midir yoksa Şeyh Salih Efendi ve Raşit Efendi'nin iddia ettiği gibi farmason ve casuslukla suçlanan tuhaf gençler midir? Mizancı Murad Bey'in sözünü emanet ettiği ve açıkça destek çıktığı bu idealist kahramanlar; yüksek tahsillerini tamamlamış, dürüst, akıllı, modern ve kültürel değerlerine sahip çıkan "turfanda" gençlerdir. Esasında tuhaf ve eski kafalı kişiler; çıkarlarını her şeyin üstünde tutan Şeyh Salih Efendi, Ahmet el-Nasır, Emin Paşa, Kazım Bey ve Raşit Efendi gibi "turfa" tipleridir.

Tanzimat romancıları kadının eğitilmesinin önemli olduğu konusunda müşterek bir noktada birleşirler ancak eğitilmiş bir kadının toplumun sosyal yapısında nerede ve nasıl görev alacağı ile ilgili sorunlar hâlâ devam etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, zaman zaman eserlerinde kadının meslek sahibi olması üzerinde durmuş, *Diplomalı Kız*'da, Juli; *Felsefe-i Zenân*'da, Zekiye tipleriyle bunun örneklerini vermiştir. *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*'da Mizancı Murad Bey de kadının eğitimi üzerine vurgu yaparken bu eğitim sahası sadece meslek edinmeyle sınırlı kalmamış, erkek kahramanlarında olduğu gibi kadınlara da bir vazife ve mesuliyet duygusu yüklemiştir. Fakat bu eserde Zehra'nın eğitim hedefleri arasında diğer eserlerde rastlanmayan başka bir mevzu daha gündeme getirilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenân* adlı eserinin kahramanları Fâzıla ve Âkile'nin feminist tavırları kadar olmasa da Zehra'yı turfanda sınıfına dâhil eden farklı bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Zehra, eğitiminin Mansur'a borçlu olduğunu düşündükçe içinde hep

huzursuzluk duyar. Kendisini bir erkeğe beğendirmek için tahsiline özen göstermesi onu rahatsız eder.

“Bu kadar rahatsızlığın bedeli olarak iktisap olunan marifetler Mansur’un hükmünü iskat içindi, Hâlbuki Mansur’un müktesebatı önünde Zehra’nunki hiç olmazsa fiilen hükümsüz kalıyordu. Bu takdirde iktisap olunan o marifetler, tahsil edilen o ilimler ve fenler ne işe yaradı?”(s.178)

Zehra, kadının eğitiminde yalnız kocasının zevk ve hoşnutluğunu kazanma amacının güdülmesine ve kadının bir eşya değerinde muamele görmesine karşı çıkar. Kadının da eğitimi ve kariyeriyle erkekler gibi toplumda önemli bir yerinin olması gerektiğine inanır. Zehra bu düşüncesiyle kızların eğitimi konusunda toplumsal zihniyetin yanlışlığını dile getirmiştir. *Felsefe-i Zenân* hariç tutulursa, Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde, genelde erkeğin bir görevi de ileride anne olacak kadına gerekli terbiyeyi vermektir. Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında kendi eğitimleri için mücadele eden kadın tiplerine rastlanır ancak erkeklere nispet olma düşüncesi yoktur. Kadınlar eşlerinden eğitim almaktan dolayı bunu bir haysiyet meselesi yapmazlar. Zehra’nın ise bazen bu düşüncesinde daha da ileri gittiği görülür: *“...Esna-yı mülâkatta kendisini Mansur’dan ne kadar büyük görürse o kadar yüreğinde bir lezzet, bir şân-i muzafferiyet hissedecekti.”(s. 88)* Zehra, eğitimi, ahlâkı, fikirleri ve davranışları yönüyle bu romanda idealize edilmiş bir kadın tipidir. Mansur’la evlendikten sonra sadece şefkatli bir anne değil aynı zamanda bir dava arkadaşlığı görevini de üstlenmiştir. Mansur’un reformcu düşüncelerinde sürekli onun yanındadır. Veliler köyüne açılan okulda kız çocukların eğitimiyle bizzat ilgilenir. Köy kızlarına, şehir hanımlarının gıpta edecekleri hüner ve marifetleri kazandırmayı birinci önceliği sayar. Birol Emil, Mizancı Murad üzerine yaptığı çalışmada kültürlü, Fransızca bilen, piyano çalan, iffet ve şahsiyet sahibi genç kadın kimliğiyle köyde öğretmenlik yapmasından dolayı Zehra’yı Çalığışu’ndan önce Türk romanına girmiş bir prototip olarak değerlendirir.⁶⁵Bu eserin diğer kadın kahramanı Fatma da turfanda sayılabilecek tavırlarıyla dikkat çeker. Doktor kardeşinin desteğiyle kendi kendini yetiştiren Fatma, Mansur’un eğitim faaliyetlerinde onu desteklediği gibi aynı zamanda Zehra ile Mansur arasında aracı rol üstlenir.

Romanın diğer bir turfandası ise Anadolu çocuğu tiplemesiyle Mehmet Efendi’dir. Yazar onu “Çankırılı halis bir Türk” diye tanıtır. Kalbinde herkes için muhabbet besleyen

⁶⁵ Birol Emil, *a.g.e.*, s. 475.

Mehmet Efendi iyilik yapmak için âdeta can atar. Büyükle büyük, küçükle küçük olmasını bilen cana yakın bir şahsiyettir. Aynı hedefe yürümelerine rağmen Mehmet Efendi ile Mansur arasında vatana hizmet yolunda belirgin mizaç farklılıkları görülür. Mehmet Efendi hem gelenekçi hem de turfanda özellikleri bir arada taşıyabilen kompleks bir kişilik gösterir. Onun inançları ile günlük yaşamı arasında Mansur’da olduğu gibi tam bir tutarlılık yoktur. Yurt dışında tahsil görmüş, entelektüel bir kimliğe sahip Mehmet Efendi bir köylü kızıyla evlenmekte ısrar eder. Yine yazar tarafından mütedeyyin olarak tanıtılan Mehmet Efendi akşamları bir iki rakı içer, iki üç kadehle sarhoş olur. Mansur’un gururlu ve hırslı kişiliğine karşın iş erbabı Mehmet Efendi halim selim bir adamdır. İşini bitirdiği zaman kendini dünyanın en bahtiyar adamı kabul eder. Mansur, liderlik vasıflarıyla romanın olay örgüsünde en etkili şahsiyettir. Mehmet Efendi ise lider veya amir olmak için yaratılmamıştır, ondan ancak makine gibi bir memur olur. Bu vasıflarıyla Mehmet Efendi, dürüst ve iyi niyetli bir devlet memurunu temsil eder. Tıbbiyede dahiliye dersleri verirken gayretkeşliğiyle talebelerinin saygısını ve idarenin takdirini kazanmıştır. Ona “Bizim Mehmet Efendi veya Koca Türk” diye hitap ederler.

Mansur’dan sonra yazarın yeni karakter olarak toplum hizmetine sunacağı Ahmet Şunudî; İstanbul, Şam ve Afrika arasında gidip gelmekte, Şeyh Salih Efendi’nin Afrika’daki malî ve siyasî işlerini yürütmektedir. Fransızlar tarafından altı yıllığına Cezayir’den kovulduğu için memleketine gizli gizli girmek zorunda kalır. Doğu ve Batı ilmine vakıf olmanın verdiği gurur ve Cezayir sevgisi, ilim erbabı Şunudî’nin belirgin kişiliğini oluşturur. İttihad-ı İslâm düşüncesi Cezayir’le sınırlı olan ve Türkleri bu düşüncenin dışında tutan Ahmet Şunudî, Mansur’un etkisiyle bu düşüncesinden vazgeçer. Mansur’un ölümünden sonra o, salim düşüncesi ve kuvvetli fikirleriyle görevi devralacak yegâne kişi olacaktır.

Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde iyilikseverlik ve merhamet duyguları toplumu birbirine kenetleyen manevî değerlerdir. Toplumun en küçük parçası olan aile kurumu bu duygular üzerine inşa edilirse ancak sağlam bir toplum yapısı meydana gelebilir. *Felsefe-i Zenân*’da Fâzıla Hanım, Ayasofya imaretine bırakılan yedi-sekiz yaşlarında öksüz bir çocuğu evlat edinir. Komşusu Fatma Hanım vefat edince onun kızı Zekiye’yi de evine getirir ve bu kızları okutup yetiştirmeyi kendi için önemli bir vazife telakki eder. *Hasan Mellah yahut İnkışâf-ı Esrar*’da Hasan Mellah, güç durumda olanlara yardım etmeyi insanî bir görev olarak görür. Kocasını kaybeden Madame İlia’ya hiçbir karşılık beklemeden yardım

eder. Yine Esmâ'yı çok beğenmesine rağmen onun başkasını sevdiğini öğrenince bir kardeş gibi davranır ve Esmâ'yı sevdiği genç olan Timur Bey'e kavuşturur. *Para*'da Vahdeti, Sulhi'nin dersleri geçmesi için yardım eder. Arkadaşı bir sene tekrara kalınca sırf onu yalnız bırakmamak için kendi de sınıfta kalır.

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde iyilik, merhamet veya yardımseverlik toplumsal bir sorumluluktur. Mansur, Mehmet Efendi'yle beraber fakir halkın sağlık sorunlarını çözmek için muayenehane açar. Kendini ülkenin kalkınmasına adanmış Mansur, memleketin ayağa kalkması için eğitilmiş gençlerin yetiştirilmesi gerektiğini söyler ve bu amaçla gittiği Manisa'da ziraat mektebi açar. Köylü kızların okula gelmesi için bir eğitim seferberliği başlatır.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre yardımseverlik ve merhamet gibi insanî duygular Batı karşısında Doğu menediyetinin üstün yanlarından birini teşkil eder. *Mesâil-i Muğlaka* adlı eserinde bu değerler bakımından Doğu ile Batı toplumunu karşılaştırır. Hukuk öğrencisi Abdullah Nahifi, sokakta bir Fransız tıbbiye öğrencisi tarafından taciz edilen kadına yardım ettiği için yine Fransız tıbbiye öğrencileri tarafından kahvehanede darbedilir. Osmanlı genci tek başına bütün Fransız gençlerine karşı koymaya çalışırken o anda kahvehanede bulunan halktan hiçbirisi kavgayı ayırmaya çalışmaz. Hepsinin canının derdine düşerek kahvehaneden kaçmaya bakar. Ahmet Mithat Efendi'ye göre batılılar bu tür insanî vasıflardan uzaktır, iyilikseverlik ve merhamet gibi hasletler ancak Osmanlı'da olabilir.

2. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat

Tanzimat Dönemi; ilim, kültür, sanat ve edebiyatta Osmanlı aydınlarının, Batı'ya açıldığı bir devirdir. Bu dönemin Osmanlı aydınları Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Cevdet Paşa gibi bizzat Avrupa'yı gören Doğu ile Batı arasındaki ilim, kültür ve sanat farklılıklarına yakından şahit olan şair, yazar ve araştırmacılarıdır.⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, Doğu kaynaklı ilimler ile Batı kaynaklı ilimlerin tahsil edilmesini zorunlu görür. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinde Râkım Efendi, Türk-İslâm

⁶⁶ “On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşünce hayatını, kendilerini ilmi çalışmalara, felsefeye ve fikir meselelerine adanmış şahsiyetler değil, daha çok edebiyatçılar sürdürmüştür. Tanzimat şair ve yazarları Batı'dan gelen sosyal ve felsefi konulara herhangi bir sebepten ve herhangi bir şekilde ilgi duymuşlar, bunları fikir yazılarında olduğu kadar roman, hikâye, tiyatro hatta şiirlerinde de kullanmışlardır.” (Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 15.)

terbiyesiyle yetişmiş, Doğu ve Batı ilimleri arasında kuvvetli bir bağ kurmuş Osmanlı aydınıdır. *Acâib-i Âlem*'de Subhi'nin evi Türkçe, Arapça, Fransızca ve fen kitaplarıyla dolu bir kütüphane gibidir. *Ahmed Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin'in seyahate çıkma amacı Batı'nın ilimlerini öğrenmektir. Tarihe, felsefeye, edebiyata, arkeolojiye dair birçok kitap okur. Yurt dışına yükseköğrenime giden idealist gençlerin amacı, Batı'nın ilmini, tekniğini öğrenmek ve alanlarında uzmanlaşmaktır. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa, fen ve matematiğe dair kitapları okudukça ilimde ne kadar yetersiz olduğunu anlar ve ebeveynine ısrarla Avrupa'ya gitmek istediğini söyler.

Tanzimat romanlarında sıkça temas edilen konulardan biri de Doğu ve Batı medeniyeti arasında meydana gelen kültür değişimleridir. Sosyal, siyasi, askerî veya ticarî alanda görülen değişimler yanında eğitim sahasında yapılan yenilikler kültürel faaliyetlere bir canlılık getirir. Bu dönemde kültürel hareketliliğe sebep olan fikir değişimleri dil ve edebiyat sahasında yoğunlaşır. Roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi edebî türler ve gazetecilik kültür faaliyetlerinde ilk sırayı teşkil eder. Diğer kültür unsurları olan heykeltıraşlık, müzik, resim gibi sanat dallarında Batı tarzında küçük çaplı ve kısmî gelişmeler görülür. Ancak bu sanat alanlarında geniş çaplı gelişmeleri sağlayacak ciddi adımlar henüz atılmamıştır. Tanzimat yazarlarından sadece Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserinde Celâl Bey müstakil bir uğraş olarak resim tahsili yapmak için Avrupa'da eğitim alır. Ancak bazı eserlerde kısmî de olsa bu sanat dallarına ilgi duyan kahramanlara rastlanır.

Batı müziği, on dokuzuncu asrın başlarından itibaren batılılaşma girişimleri doğrultusunda Türkiye'ye girmeye başlar. Devlet adamları ve padişahın isteğine bağlı olarak saray çevresinde konserler verilir. Tanzimat'tan sonra özellikle varlıklı ailelerde Batı müziğine ilgi artar. Zengin aileler çocuklarına piyano öğretmek için yabancı öğretmenler ve mürebbiyeler tutarlar. Tanzimat Dönemi'nde her kültür sahasında olduğu gibi müzik terbiyesinde de alaturka ve alfranga müzik yana yana devam eder. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Avrupa'da tıp tahsili gören Şefik; şiir, hikmet ve sanata yatkın, ince ruhlu bir gençtir. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım, cariyesi Canan'a piyano dersleri alması için Madam Yozefino'yu tutar. *Bahtiyarlık*'ta Abdülcebbar Bey'in kızları yabancı bir hocadan müzik dersleri alırlar. *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa, babası Demir Bey gibi sanata ilgi duyar. Paris'teki yüksek tahsili süresince ressam arkadaşı Podar'la birlikte resim çalışır. Şark'a dair yaptığı levhaları iki yüz ellişer franga satar. On dört resimden kazandığı para ile

kendine bir kütüphane tedarik eder. *Sami Paşazade Sezai*'nin *Sergüzeşt* adlı eserinde Celâl Bey, Dilber'e dilenci kıyafeti giydirecek onun resimlerini yapar. Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf* adlı eserinde İslâm kültüründe resim yapmanın uygun olup olmadığına temas etmiştir. Avrupa'da edebiyat ve felsefe eğitimi almış olan Rasih, İslâmiyet'te resimle ilgili yasağın putlara tapmayı önlemek için tedbir maksatlı olarak getirildiğini, böyle bir maksadın olmadığı durumlarda resim yapmanın günah olmayacağını iddia eder. *Taaffüf*'te heykellerden de bahsedilir. Rasih, karısı Saniha'yı ikna etmek için Venüs ve Minerva heykellerinin mitolojik manasını uzun uzun anlatır. İstanbul'un tarihi ve arkeolojisi ile ilgili bilgi edinmek için birçok semti gezer ve buna yönelik eserleri inceler.

“... Gezmeye gidecek mi? Önüne açılan yollar kendisini ya İstanbul'un birkaç yerinde kain Çukurbostanlara, ya Kadirga'ya, Yedikule'ye, Tekfur Sarayı'na, Binbirdirek'e, Kıztaşı'na, Dikilitaş'a, Çemberlitaş'a filâna götürür veyahut haricen İstanbul Suru'nu boylanırdı. Galata'da, Arap Camii, Yeraltı Camii; Boğaziçi'nde Rumeli, Anadolu Hisarları; Kavak'da Yoros Harabesi gibi yerler Rasih'in mesiresi idi...”⁶⁷

Tanzimat romanlarında genel itibariyle Batı kaynaklı heykel, müzik, resim gibi kültür unsurları benimsenmekten ziyade beğenilmekle sınırlı kalmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, batılı anlamda Türk romancılığının öncülerindedir. “Ahmet Mithat'ın edebiyat mevzuundaki bu Batı hayranlığı, tıpkı teknik vasıtalarda ve âletlerde olduğu gibi tereddütsüz almak ve benimsemek şeklinde görülmektedir.”⁶⁸ Yazar, Hasan Mellah yahut *İnkişâf-ı Esrar* adlı eserinin mukaddimesinde *Monte Kristo*'yu taklit ettiğini açıkça belirtir. Avrupalı romancıların eserlerini okumak Ahmet Mithat Efendi için Avrupa'yı tanımada en önemli vasıta. Halk tarafından okunmayı ve halka kitap okuma alışkanlığı kazandırmayı eser neşretmede amaç haline getiren yazar⁶⁹, romanlarında kahramanlarına Doğu ve Batı klasiklerinden birçok kitap okutur. *Felsefe-i Zenân*'da Fâzıla, Âkile ve Zekiye sürekli kitap okuyarak kendilerini yetiştirmişlerdir. *Felâun Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım Efendi kendini yetiştirmek için Fars dilinden *Gülistan* ve *Baharistan*'ı,

⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, “*Taaffüf*”, Haz. Ali Şükrü Çoruk, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000, ss. 63-64, (Alıntılar bu baskıdandır).

⁶⁸ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s. 405.

⁶⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin okuma ve okutma amacını şöyle izah eder. “... O cemiyetimizde her şeyden evvel büyük kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizmayı oynatır: Okuma, hiç okumayanın okuması, okumaya alışması.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 459)

Hafız ve Saib'i okur. Felâton Bey ise okumasa bile çıkan her yeni kitabı satın almayı kültürlü olmanın ve alafrangalığın bir zarureti olarak kabul eder. Ahmet Mithat Efendi'nin bazı eserlerinde kahramanlar okudukları romanların kişileryle kendileri arasında bir bağ kurarlar. *Diplomalı Kız*'da Juli henüz aldığı eğitimin hiçbir karşılığını görememiştir. Lamartine ve Musset'i bitirmesi sadece akşamları anne ve babasına hoş vakit geçirmekten başka bir işe yaramamaktadır. Juli iş bulamadığı ve umutsuzluğa düştüğü günlerde, okuduğu romanların kadın kahramanları ile kendini karşılaştırır. Kendini onların hepsinden daha bahtsız görür. Ancak Juli genel itibariyle mücadeleci ve kararlı bir yapıya sahiptir. Çiçekçilikle günde beş yüz frank kazanmaya başladıktan sonra her gece üç yüz kadar çiçek buketine ayrı ayrı şiirler yazar. Kendi evinde bu kadar çok şiir yazacak kitabı olmadığı için Rişelye Sokağı'ndaki Milli Kütüphane'ye gider. Buradan bulduğu şiirleri tek tek çiçek buketlerine iliştitir. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa, Polini ile ilgili hayallere dalarken okuduğu bazı roman kahramanlarıyla kendini özdeşleştirir. Balzac'ın *Soletillol* adlı romanı aklına gelir, bu romanda da kendi hayatında olduğu gibi masum bir ilişki anlatılmıştır. Sonra Jean Jacques Rousseau'nun *Nouvelle Heloise* adlı eserini hatırlar, bu romanda iki genç arasında yaşanan masum ilişkinin vuslata dönüştüğünü hatırlayarak ümitlenir. Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Bihruz, hocası Mösyö Piyer'in getirdiği kitapları okur. Mösyö Piyer, Bihruz'un psikolojik durumuna göre onu etkileyecek kitaplar seçer. Maksadı damara göre şerbet verip maddî çıkarlarını devam ettirmektir. Bihruz Bey, Goethe'den *Verter'in Acıları*'nı okuyup masumane duygularla Perives'i düşünürken Mösyö Piyer, Bihruz Bey'i teskin etmek için *Le zavantür dü Şövalye dö Fables* adlı kitabı getirir. Bihruz Bey, kütüphanesine girip Rousseau'dan kitaplar seçer. *Nouvelle Heloiz'i* ve *Secrataire des Amants*'ı okur. Bu kitaplar ona çok felsefî ve ağır geldiği için çoğu sayfaları anlayamaz. Lugatlara bakarak bu kitaplardan bazı mektupları, şiirleri Türkçeye tercüme eder. Tercüme esnasında Türkçeyi çok yetersiz ve aciz bir dil olarak görür. Bihruz Bey, Türklerden adam gibi şair çıkmadığını ve Türkçeye iyi şiir yazılamayacağını başka alafranga beylerden duymuş ve buna inanmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarât* adı eserinde Fevkiye ile Fazıla'nın roman okuma ile ilgili tartışmaları gençler açısından farklı bir sorunu gündeme getirir: Her roman okunmalı mıdır? Romana eğitme ve ahlâk dersi verme işlevi yükleyen Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım bu konuda ortak bir düşüncede birleşirler: Bazı romanlar bir ahlâk dersi verebilir ama bazıları de bir zehir gibidir ki kötü yola sevk eder. Dolayısıyla okunacak

romanlarda seçici olmak gerekir. Özellikle karamsarlık veren kitaplar, insan ruhunda hastalıklara sebep olacak etkiler yaratabilir veya Fevkiye'nin hayatında olduğu gibi, eğitim seviyesi okuduğu romanı yorumlayacak güce sahip olamayanlar için roman yanlış yönlendirme yapabilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin "*Taaffüf*" adlı eserinde okumak, romanın fevrî yaşayan kahramanı Rasih için bir hayat felsefesidir. Rasih çok ahababı olan bir adam değildir. Meşguliyeti, Osmanlı matbuatına ara sıra yazı göndermekten ibarettir. Az yazar ama çok okur. Kütüphanelerde mütalaa ile geçen ömrünü en lezzetli günlerinden sayar. Paltosunun cebinde, koltuğunun altında mutlaka birkaç eski kitap vardır.

3. Yabancı Dil ve Türkçe

Türkçe ile ilgili ilk çalışmalar, Türkçenin sadeleştirilmesinden ziyade bir ilim dili haline gelmesi ile ilgilidir. Özellikle de Avrupa dillerinden yapılan tercümelemler Türkçenin bir yazı dili olarak önemini artırır. Bu yüzden yabancı dillerden tercümelemlerle Türkçenin gelişmesi arasında bir paralellikten söz etmek mümkündür. Türkçenin ehemmiyet kazanmaya başlamasında yeni çıkan gazete ve dergilerin payı büyüktür. Yeni açılan okullarda ilk aşamada olmasa bile zamanla Türkçeye verilen değer artar. Mülkiyede dil Türkçedir. 1874'te tıbbiyede de Türkçe eğitim başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mecelle* adlı hukuk çalışması Türkçenin hukuk dili olması yönünde ilk adımdır. Dönemin yazarları ve şairleri Osmanlı Türkçesinin gidişatını eleştirmeye başlarlar. Ziya Paşa'nın "*Şiir ve İnşa*" adlı makalesi de bu merhalede yazılır. Ali Suavi, "*Lisan-ı Türki*"den bahseder. Ahmet Mithat Efendi eserlerinde halkın anlayabileceği bir dil kullanır.

Tanzimat yıllarında Batı'ya açılmanın en hususî şartlarından biri yabancı dil öğrenmektir.⁷⁰ Yurt dışına eğitim amaçlı gönderilen öğrencilerin dil öğrenmesi, yabancı dil bilenlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde, ülkenin geleceği adına politik ve sosyal fayda açısından büyük önem arz eder. Yeni usulde açılan mühendislik ve tıp mekteplerinin

⁷⁰ 19. yy. başlarına kadar Osmanlı Devleti, yabancı dile ihtiyaç duyduğunda İslâmîliği kabul eden Hristiyan ve Rumlar'dan faydalanır. Bu yüzyıla kadar yabancı dil öğrenmek lüzumsuz hatta günah sayılmıştır. Yunan isyanları sırasında Rumlara itimat azalır ve 1826'dan sonra yenilenmeye çalışılan askeri teşkilat içinde yabancı dilden tercümeleme ihtiyacı duyulması, devlet tarafından bir tercüme odasının açılmasına vesile olur. Bu oda bir dil mektebi gibidir. Tanzimat devrinde yabancı devletlerle ilişkilerin artması ve tercüman ihtiyacı, yabancı dile ihtiyacı arttırmıştır. Bu yüzden 1864'te İstanbul'da devlet dairelerine yabancı dil bilen elemanlar yetiştirmek için Lisan Mektebi kurulur. (Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.III, s. 207)

müfredatına yabancı dil zorunluluğu getirilmiştir. Tanzimat öncesinden başlayan yeni usul eğitim anlayışında yabancı dil öğrenmek, meslekte ve kariyerde yükselmenin ön şartı olma özelliğini her zaman korumuştur. Bu yüzden Tanzimat aydınları kaleme aldıkları eserlerde bu mevzuyu titizlikle gündeme getirirler.

Tanzimat Dönemi romanlarında genel itibariyle yabancı dil ile kastedilen Fransızcadır. Romanlarda hem alafrangalar hem de alaturka idealist kahramanlar yabancı dil bilirler. Ancak alafrangalar, Batı'ya özentinin bir parçası olarak yabancı dil öğrenirler. Üstelik alafrangalardan bazıları kendilerini Fransızcaya öyle kaptırır ki ana dilleri olan Türkçeyi dahi hor görürler. Alaturkalar veya idealist kahramanlar ise yabancı dil öğrenmeye Batı ilmine açılan bir kapı olarak bakarlar ve diğer mevzularda olduğu gibi bu konuda da sentezleyici bir yaklaşım gösterirler. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah* isimli eserinde Hasan Mellah Arapça, Farsça ve Fransızca'yı mektepte iken öğrenmiştir. Yazarın şüpheyle baktığı kahramanı Dominico Badia Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca bilir. *Yeryüzünde Bir Melek*'in yüksek tahsilli kahramanı Şefik, Paris'te eğitim gördüğü için iyi derecede Fransızca bilir. Vidin'de mahkûm iken valinin oğluna Fransızca öğretir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım Efendi, Farsçayı çok iyi bildiği gibi Fransızcasını da geliştirmek için Galata'da bir hekime gider. Yabancı dilini, Fransızca bir roman, tiyatro ya da şiiri rahatlıkla okuyacak kadar geliştirir. Felâton Bey ise gittiği her yerde lüzumlu lüzumsuz Fransızca konuşarak Frenk mukallitliği yapar ki amaç gösteriştir. Bu yüzden Felâton Bey'in Fransızca konuşmaları yakın çevresi tarafından alay konusu olur. Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserinde Ali Bey daha çocuk yaşlarda iken birkaç lisan bilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* ve *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserlerinin idealist kahramanları yabancı dile önem vermişlerdir. Nasuh küçük yaşlardan itibaren Fransızca öğrenmek için özel çaba sarfederken Ahmed Metin, İtalyanca, Rumca ve Fransızca bilir. *Bahtiyarlık*'ta Galatasaray Sultanîsi mezunu Senâi de Fransızca bilmektedir.⁷¹ Fakat Senâi Fransızca öğrenirken Türkçeyi unutmuştur. Senâi, Osmanlı dilini “barbar bir halkın gayrimuntazam lisani” olarak gördüğü için kendi dilini güzel konuşmaya hevesli değildir. Senâi de Felâton gibi alafrangalığın ve şıklığın bir alâmeti olarak sokakta biriyle karşılaşacak olsa Fransızca

⁷¹ Galatasaray Lisesi 1 Eylül 1868'de Fransızların baskısıyla açılır. Fransız Eğitim Nezareti, kurulacak lisenin programını düzenler. Fransızlar öğretimin Fransızca olmasında ısrar ederler. Osmanlı devlet adamları ise Türkçe olmasını ister. Neticede, bâbiâli bazı derslerin Türkçe okutulması şartıyla Fransızların teklifini kabul eder ve uzun süre Galatasaray Sultanîsi'nde eğitim Fransızca olarak devam eder.(Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi C.III.*, s. 203)

konuşur. Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey berberlerle, kunduracılarla, terzilerle Fransızca konuşur. Periveş'i takip ederken gazinoda gördüğü her garsona Fransızca bir şeyler söyler. *Araba Sevdası*'nın diğer kahramanı Keşfi Bey de zamanının gençleri gibi alafrangalık illetine tutulmuş bir gençtir. Yazar, Keşfi Bey'in şahsında diğer alafranga gençlerin yaşam tarzlarından bahseder. Türkçeyi iyi konuşamamalarını ve gösteriş olsun diye Fransızca sözler sarf etmelerini eleştirir:

“Şu hikâyeyi teşkil eden vakâyi ve ahvâlin zaman cereyanı olan bundan yirmi beş, otuz sene mukaddemleri Avrupa görmüş bazı gençlerden, ibtida zarafetperverân-ı kibarzâdegâna ve sonraları hâl ve vakitleri ikinci derecede bulunan ricâl evlâdının kabiliyetlerine sirayet eden alâfrangalık illetine hasbelistîdat Keşfi Bey dahi dûçar olmuş ve pederinin müsaade-i kudret ve mevkii dâiresinde olmak üzere frenkâne süslü gezmek, Fransızca okumak, ‘Bonjur!’, ‘Bonsuar!’, ‘Vu zalle biyen?’ demek için Beyoğlu’nda adam aramak, Türkçe lâkırdı ederken araya Fransızca lâfızlar katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve sefâhate borç etmeye uzanmak ve Türkçeyi edebiyatsız kaba bir lisân addedip bu lisânın câhili bulunmakla iftihar etmek gibi alâfrangalığın o zamanca ve belki hâlâ bile merasim ve levâzımından mâdût olan efkâr ve evzâ’ ve muâmelâtta, velhâsıl şeâir-i milliyetten mümkün olduğu kadar sıyrılmak hususunda bu da akrânı mertebesine yetişmekti.”⁷²

Mizancı Murad'ın *Tutfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde Mansur'un annesi Arapçayı doğrudürüst bilmezken Türkçeyi çok güzel konuşabilmektedir. Mansur'un Türkçe öğrenmesi çocukluğundan beri validesiyle Türkçe konuşması sayesinde gerçekleşmiştir. Yükseköğrenimini Fransa'da tamamlayan Mansur kadar yabancı dil bilen ve birçok yönden Mansur'u tamamlayan bir karakter olan Zehra, Batı'ya ait değerlere aşinalığı yanında iyi derecede Fransızca bilir

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bazı kahramanlar Fransa'ya gitmeden bu ülkenin dilini öğrenmiştir. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*'da Mustafa, Türkçe ilk derslerini babasından alır. On yaşında iken Mısırlı bir hocadan Arapça öğrenir. Ayrıca Fransız bir papazdan Fransızca ders almıştır. Dil öğrenmenin önemini her eserinde ısrarla vurgulayan Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserinde Mustafa'nın bir papazdan Fransızca ders alması dikkat

⁷² Recaizâde Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1314, s. 107.

çekicidir. Mustafa, Hristiyan bir papazdan küçük yaşlarda ders almasına rağmen manevî ve millî kıymetlerinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü Mustafa'nın aile terbiyesi sağlamdır. Ahmet Mithat Efendi'nin on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru yazdığı bir eser olan *Taa'ffüf*'te dil konusunda kahramanlar daha bilinçlidir. Yabancı dil öğrenmek, Tanzimat'ın ilk alafranga kuşağı gibi gösteriş olmaktan çıkmış, hayatın bir parçası hâline gelmiştir. Sâniha sekiz yaşında iken Fransızca'yı öğrenir, on iki yaşına gelince babası Dâniş Bey'in gayretleriyle Arabî, Farisî ve Türkçe dillerinde seviye kateder. Aynı eserin yükseköğrenimli kahramanı Râsih, Belgradlı olması nedeniyle Sırp ve Nemçe lisanlarını çocukluğunda öğrenmiştir. Gençlik yıllarını Paris'te geçirdiği için Fransızcası mükemmeldir.

4. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik

Tanzimat yazarlarının romanlarında aile problemi, en fazla üzerinde durulan bir konudur. Batılılaşma cereyanının resmiyette uygulamaya konduğu bu dönemde, sosyal hayatın en çok değişikliğe uğrayan kurumu ailedir ve geleneksel Türk ailesi içinde kadın ve erkeğin konumu sorgulanmaya başlanmıştır. On dokuzuncu asırda batılı kadın, meslek hayatının her sahasına girmeye başlar. Batı'da kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması anlamına gelebilecek Feminizm akımı bu yüzyılın sonlarında Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazanır. Tanzimat Dönemi'nde, Türk aile yapısında Batı'daki anlamıyla bir Feminizmden söz etmek mümkün değildir. Kızların okuması için yeni mektepler açılmış olsa da kadının meslek hayatına girmesi henüz çok yenidir. Türkiye'de Batı'dakine benzer bir feminist hareket II. Meşrutiyet yıllarında gün ışığına çıkar. Meşrutiyet Dönemi'nde birçok kadın örgütü kurulur.⁷³ Tanzimat Dönemi'nde, sosyal hayata paralel olarak kadın ve erkek ilişkilerinde meydana gelen değişimler bu dönem roman yazarlarının eserlerine farklı şekillerde yansımıştır. Tanzimat romancılarının eserlerinde yüksek tahsil yıllarının gençlerin özel hayatına tesiri şöyle sıralanabilir:

Doğu ve Batı arasında hayat görüşü bakımından bir denge kurmaya çalışan Ahmet Mithat Efendi, ilk eserlerinden olan *Felsefe-i Zenân*'da karşı cinsler arasında ifrat noktasına varacak keskin bir zihniyet yapısının dengesizlik meydana getirebileceğini anlatmak ister. Bu eserde kadının eğitiminin önemli olduğunu vurgularken bir taraftan da annelerin kızlarını çevreye karşı kapalı yetiştirmesinin zararlarına dikkat çeker. Fâzıla evlilikten nefret eder,

⁷³ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 230.

erkeklerden kaçır ve fırsat buldukça evlat edindiği çocuklarına evliliğin fenalığından bahseder. Ona göre bir kızın kocaya gidip esir gibi yaşamasındansa hürriyetiyle kendi hanesinde yaşaması daha uygundur. Fâzıla zamanına göre feministçe sayılabilecek böyle bir hayat tarzını mahiyetindeki çocuklara kabullendirmeye çalışır. Bu konuda daha da ileri gider ve kızlarına evlenmemelerini vasiyet eder. Çocuklarına sürekli tavsiye ettiği iki önemli fikir vardır: Biri hiç evlenmemeleri, diğeri de okumaktır. Bir müddet Fâzıla'nın öğütleri, kızları üzerinde etkisini devam ettirir. Âkile ve Zekiye bütün vakitlerini kütüphanede geçirir, pencereden bir erkek geçecek olsa dönüp yüzüne bakmazlar. Âkile, Fâzıla'dan vasiyet kalan evlenmeme mirasını sonuna kadar devam ettirir. Ancak Zekiye için aynısını söylemek mümkün değildir. Çünkü gerek Fâzıla Hanım'ın gerekse Âkile'nin hayat ve erkekler hakkında tecrübeye dayanmayan görüşleri karşısında yazar, en azından Zekiye'yi hayata açmak zarureti duyar. Ancak Zekiye'nin erkekler ve hayat karşısındaki tecrübesizliği onun yaşamına mal olur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Doğu milletlerinde kadının iffetli olması, onun en önemli hasletidir ve bu yönüyle o batılı kadından üstündür. Ancak yazarın iffetli olmaktan kastı, *Felsefe-i Zenân*'da da işaret ettiği gibi kadının kendini çevreden soyutlaması, hayat tecrübesinden uzak kalması anlamına gelmez.

Ahmet Mithat Efendi, birçok eserinde erkek-kadın münasebetleri üzerinde durmuş, kadının değersizleştirmesini şiddetle eleştirmiştir. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da batılların kadına bakış tarzını ikiye ayırır: Erkekler yalnızca hoşlandıkları karşı cinse “karı” derler. Lini böyle bir sıfata lâyıktır. Polini gibi birinin karşısında ise saygıyla hürmet ederler ve bu sınıftakilere “kadın” gözüyle bakarlar. Ahmet Mithat Efendi'nin sözünü emanet ettiği başkişisi Mustafa'nın bir yükseköğrenim öğrencisi olarak kadınlar hakkındaki düşüncesi, yazarın diğer eserlerindeki idealist kahramanlarla hemen hemen aynıdır. Mustafa, Polini'yi hiçbir zaman metres olarak görmez. Ona göre kadın, birtakım fuhuş düşkünlerinin çirkin emellerine ve hakaretlerine maruz kalmak için yaratılmamıştır. Kadın; bir yuvanın sahibi, bir ailenin onurlu validesi olduğu zaman değerli bir şahsiyettir. Erkek ise bir kadını mesut etmek ve müdafaa etmek için çalışmalıdır. Evlatsız, validesiz, yuvasız bir vatanın vahşî bir çölden farkı yoktur. Vatan sevgisi ancak aile sevgisiyle anlam kazanır. Medeniyet âleminde kadın şunun bunun metres izafe ettiği sefil bir varlık değildir. Kadını manevî kıymetlerle yücelten Mustafa, Polini'ye söylediği şu cümlelerde maddî zenginliğin bir insanlık ölçüsü olamayacağını belirtir:

“... Bir köylünün yalın ayak, yarı giyinmiş, yarı tok zevcesi, elinde çapa veyahut kürek bulunduğu hâlde rûh-ı medeniyetin takdis eylediği kadındır. Bir metres dantelâlar, canfesler, elmaslar içinde müstağrak olduğu ve çifte atlı paytonlara bindiği hâlde bile kadın değildir” (s. 366)

Mustafa kadınların süslenmesine karşı değildir. Bilakis kadınların süslenmiş ve güzelleşeceklerine inanır. Fakat bu güzellik ve süs kadını hayâsızlaştırmaya sebep olmamalıdır. Ahmet Mithat Efendi diğer bir eseri *Mesâil-i Muğlaka*’da aynı sorunu dile getirir. Yurt dışına yüksek tahsil için giden Abdullah Nahifî, bir ilim merkezi olan Paris Üniversitesinde, Fransız öğrencilerin kadına iki farklı bakış açısıyla yaklaşmalarını tasvip etmez. Parisli üniversite öğrencileriyle kavgaya tutuşmasının sebebi de yine bu yanlış bakış açılarıdır. Yazar, batılıları kadına değer verme konusunda nasıl hicvetmişse doğulu erkeğin kadını baskı altında tutan veya onu hor gören tutumuna da karşı çıkar. Bu yüzden idealist kahramanlar, kadınlara karşı saygılı ve nazik davranır, onu koruyup kollamayı bir vazife telakki ederler. Hasan Mellah, Şefik, Râkım Efendi, Vahdetî, Mustafa Kamerüddin ve Abdullah Nahifî, kadınlara karşı saygılı ve nazik tavırlarıyla dikkat çeken idealist kahramanlardır. Batı’yı sadece zevk ve eğlence yanlarıyla örnek alan alafranga tipler ise kadına çoğunlukla menfaat duygularıyla yaklaşırlar. Felâtun Bey, Senâi, Sulhi bu tiplere örnektir.

Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarât* adlı romanında mutsuz evlilik geçiren bir kadının ayakta kalma mücadelesi anlatılır. Fatma Aliye’nin romanlarında kendini iyi yetiştirmiş, eğitilmiş kızların karşılaşılabileceği iki temel sorun vardır: Eğitimlerine uygun çalışma ortamı bulamazlar ve kültür seviyelerine göre bir evlilik gerçekleştiremezler. Bu romanda her iki durumun da örneği görülür. “*Muhadarât yapı bakımından biraz dağınık olmakla birlikte eğitilmiş, kültürlü bir kadının bu meziyetlerini kullanacağı sosyal şartları bulamayınca karşılaştığı sıkıntıları ilk defa ele alan bir romandır.*”⁷⁴ Fatma Aliye Hanım, romanlarında kadın-erkek ilişkilerinde görülen problemlere temas etmiş ve çıkış yolları aramıştır. *Muhadarât* adlı romanında evlilikte mutlu olmak, iyi bir eğitim ve terbiye ile doğrudan ilişkilendirilir. Fazıla’nın arkadaşı Fevkiye, Ahmet Mithat Efendi’nin *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* adlı eserindeki Mihriban’ı hatırlatır. Fevkiye’nin eğitimindeki yanlışlığa romanda vurgu yapılır. Fevkiye, ailesi tarafından her istediği yerine getirilmeye alıştırmış, şımarık

⁷⁴ İnci Enginün, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yeni Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İstanbul, 2007, s. 280.

bir kızdır. Evlilikte amacı sadece para olan Nabi ile evlenmesine ailesi engel olmaz. *Muhadarât* ve *Udi*'de (1898) eşleri tarafından ihmal edilen kadınların hayata tutunma mücadelesi anlatılırken yazarın diğer eseri *Refet*'te kadın artık çaresiz değildir. Küçük yaşlardan itibaren hayatın her türlü sıkıntılarına göğüs geren Refet, tahsilini tamamlayarak vatanına ve milletine karşı sorumluluklarını yerine getireceği, maişetini sağlayacağı ve toplumda aktif olarak görev alacağı bir mesleğe sahip olur.

Fatma Aliye Hanım, evlilik müessesine değer veren ve sağlam toplum yapısının ancak sağlam aile temelleri üzerine inşa edileceğinin farkında olan bir yazardır. Onun eserlerinde feministçe bir söylemden ziyade, kadının ya da erkeğin birbirine karşı sorumlulukları hatırlatılır. Birtakım yanlış düşünce ve geleneklerin etkisiyle ailede kadının ikinci plana atılması, hor görülmesi, aldatılması onun romanında kadın sorunsalının temel nedenleridir. *Refet* adlı eserinin kadın kahramanı Refet ile Mûcip Efendi arasında yaşanan hadise bu bakımdan dikkat çekicidir. Akrabaları olduğu hâlde Binnaz Hanım'a ve Refet'e iftira atan ve güç zamanlarında onlara destek çıkmayan Mûcip Efendi, Binnaz Hanım öldükten sonra Refet'i ziyaret eder ve ona evlilik teklifinde bulunur. Yazar, Refet ile amcazadesi Mûcip Efendi arasında geçen diyaloglarda haktan hukuktan haberi olmayan cahil, insanî duygulardan uzak, her istediğini parayla ve kaba güçle elde edeceğini zanneden Mûcip Efendi ile Dârümuallimât öğrencisi Refet arasında kültürel yönden bir kıyaslama yapmakta; küçükken akrabalarının yanında ezilen, hor görülen Refet'e kendini ispatlama fırsatı tanımaktadır. O güne kadar masraf olacağından korktuğu için evlenmeyen ve cimrilikle sermayeli tüccar hüviyeti kazan Mûcip Efendi, Refet sayesinde bin kuruşa muhasebeci çalıştırmaktan kurtulmak, kanaatkâr bir zevceye sahip olmak, evde yemeklerini yaptırmak ve bedavaya çamaşırlarını yıkatmak için Refet'le evlenmek istemiştir. Kendi gibi zengin bir adamı Refet'in kabul etmeyeceğini asla aklına getirmemiştir. Refet, kadını küçülten, saygıyla ve sevgiyle hiç alâkası olmayan, şahsî çıkarlara dayalı bu teklifi duyunca hiddetinden titrer ve amcazadesinin evlilik teklifini derhal reddeder. Hukukuna tecavüz edildiğini, evlilikle ilgili kararlarına kimsenin karışamayacağını söyler. Mucip Efendi evlilik teklifinde ikinci defa ısrar edince Refet'le aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“- *Lâkin yorulmayınız efendi! Bu iş olur işlerden değil çünkü siz benim küfvüm değilsiniz.*

Mûcip, gözlerini açıp; hiddet ve hayretle:

- *Ne dedin, Ne dedin? Aslımız bir, bir familyadanız. Servet cihetinden de artık ne diyeyim. Ben o ciheti de kabul ettikten sonra neden küfvün olamıyor muşum?*

Refet ayağa kalkıp; vakûrâne bir tavırla, iğrenilen bir şeyden bahsederken yapıldığı vechile, dudaklarını bükerek:

- *Çünkü siz câhilsiniz; dedi.*” (s. 213)

Fatma Aliye Hanım’ın Refet gibi yükseköğrenim görmüş, eğitilmiş ve terbiyeli bir kız kadını haklarının savunucusu yapması eserin esas iletisini oluşturur. Çünkü yazar, yapıtlarında kadınların erkeklerle eşit düzeyde eğitilmesi ve erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini savunur. Avrupa’da Feminizmin tırmanışa geçtiği⁷⁵ böyle bir dönemde Fatma Aliye Hanım’ın bir Türk aydını olarak, Türk kadınının haklarını dillendirmesi, Ahmet Mithat Efendi dâhil birçok yazar ve aydın tarafından takdirle karşılanmıştır.⁷⁶ Fatma Aliye Hanım evlilik tartışmaları arasında ideal kahramanı Refet vasıtasıyla Türk kadınına, saygınlığını koruyacağı bir konum belirlemektedir: Ona göre evlilik öncesi kızların kendini yetiştirilmesi, tahsil ve terbiyeden geçmesi önemlidir. Türk kadını evlilik yapacağı erkeğe kendi hür iradesiyle karar vermeli, hak ve hukukunu her zaman savunabilmeli, kimsenin haklarını çiğnemesine müsaade etmemelidir. Ayrıca evleneceği erkeğin anlaşabileceği, kültürlü, kadın hukukunu gözetken bir insan olmasına dikkat etmelidir. Yazarın beş yıl öncesinde yazdığı *Muhadarât* romanının kahramanı Fazıla ile beş yıl sonra yazdığı *Refet* romanının kahramanı Refet arasında “evliliğe bakış açısından” ciddi farklar görülmektedir. Fazıla’nın gelenekçi kimliğine karşılık yüksek tahsilini tamamlayan Refet daha özgür

⁷⁵ Fatmagül Bertkay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 348.

⁷⁶ Ahmet Mithat Efendi’nin, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye’nin Neşeti* adlı eserinin hazırlanmasında emeği olan Müge Galin, bu eserin başına eklediği “Fatma Aliye Hanım’ın Yaşamı” kısmında yazarla ilgili şu bilgilere yer verir: “...Aile düzeninde kadının da sesinin duyulması gerektiğini savunan Fatma Aliye, kadınların ekonomik nedenlerle evlilik içinde hapsolmasına karşı çıkmıştır. Görücü usulü evlilikler konusunda ise eşlerin mutsuz olduklarında ayrılabilme seçenek ve maddi imkânına sahip olmasını savunmuştur. Kadın yazarların sayısının artmasını ve erkeklerin buna destek olmasını isteyen Fatma Aliye, İslâm’ın erken dönemlerinden eğitilmiş, aydın kadınları örnek göstererek İslâm’ın kadınlara ve kadınların eğitimine karşı olmadığını belirtmiştir... Kadınların kendi tarihlerini bilmeleri gerektiğinde ısrar eden Fatma Aliye, daha 13.yüzyılda bile İslâm ülkelerinde yüzden fazla kadın hocaya rastlandığını belirtir. Edebiyat alanında ise Batı etkisi yanlısı olan Fatma Aliye bilim ve sanatta Doğu ve Batı’nın birlikte ele alınması gerektiği düşüncesindedir... O yalnız Osmanlı yayın dünyasının öncü kadın yazarları arasında olmakla kalmıyor, bir tarihçi, halk eğitimi için çalışan bir reformcu ve bir kadın-erkek eşitliği savunucusu olarak öne çıkıyordu.” (Müge Galin, “Fatma Aliye Hanım’ın Yaşamı” *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniye’nin Neşeti*, ss. 20-21)

düşünceli ve hukukunu bilen bir kızdır. Romanın bitiş cümlelerinde Refet'in yakın geleceğiyle ilgili kurduğu hayallar arasında evlilikten hiç bahsetmemesi de gözden kaçmamaktadır.

Tanzimat yazarlarının romanlarında yükseköğrenimli idealist gençler için aşk, çoğunlukla duygusal planda ele alınmış bir kavramdır ve gençlerin aşk hikâyeleri genellikle evlilikle neticelenir. Ahmet Mithat Efendi, “Her eden bulur, önemli olan insanlıktır” ana fikriyle kaleme aldığı *Hasan Mellah yahut İnkîşâf-ı Esrar* adlı eserinde aşkta vefalı olmayı bir insanlık değeri olarak görür. Bir deniz subayı olan Hasan Mellah, başından geçen birçok kötü olaya rağmen sevgisinden vazgeçmez. Cuzella'ya kavuşacağı ana kadar geçen sürede iki önemli vaka yaşar. Birincisi, kocası kaçan Madame İlia'ya yardım etmesidir ki hiçbir karşılık beklemez. İkinci olay şöyle gerçekleşir: Mısır'da Murat Bey namında ileri gelen zenginlerden biri, güzel cariyesi Esmâ için gençler arasında bir yarışma tertip eder. Kim yarışmayı kazanırsa Esmâ ile evlenmeyi hak edecektir. Hasan Mellah, yiğitliği, becerileri ve cesareti sayesinde yarışmadan birinci çıkar. Ancak Esmâ, Timur Bey adında başka bir genci sevmektedir. Hasan Mellah, Esmâ'yı çok beğenmesine rağmen onun Timur Bey'i sevdiğini öğrenince bir kardeş gibi davranır ve Esmâ'nın duygularına saygı gösterir. Timur Bey ile Esmâ'yı kavuşturur. İlia'dan Dominico Badia'nın Cuzella'yı Şam'a kaçırdığını haber alır. Cuzella'yı Pavlos'un elinden kurtarır ve onunla evlenerek mutlu bir hayata adım atar.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanları başta olmak üzere Tanzimat yazarları, eserlerinde kadının eğitime vurgu yapmış ve Türk aile yapısında kadınla erkeği birbirinin tamamlayıcısı olarak görmüşlerdir.

“...Bu iyi niyetli yazarlar kısa bir sürede kendilerine lâıyk kadını da yetiştireceklerine inanırlar. Hemen okuma yazma öğreniveren, hemen piyano çalmaya, Fransızca konuşmaya başlayıveren bu yumuşak başlı, güzel hanımlar Tanzimat Dönemi yazarlarının özlemidir ve bu özlemi, özellikle romanlarında canlandırdıkları kadın tipleriyle ortaya koyarlar. Kendilerine benzer erkeklere lâıyk gördükleri kadınları süratle eğitirler ve ondan sonra bu ideal çiftleri evlendirirler.”⁷⁷

Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinin idealist genç kahramanı olan Râkım Efendi gibi alaturka tipte erkekler için kadın, ailenin saygın ve en

⁷⁷ İnci Enginün, “Türk Kadın Yazarları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 271.

kutsal varlığıdır. Aşklarında sadık olan bu gençler küçük kaçamaklarına rağmen metres hayatı yaşamayı değil evliliği tercih ederler. Kadına verilen rol, aile içiyle sınırlı olsa da bu kadının sosyal hayattan koparılması anlamına gelmez. Râkım Efendi bir esirciden satın aldığı Canan'ı, Batı'nın zengin ve kibar ailelerinden olan Ziklas'ın kızlarını kışkırtacak seviyede ve kendi kültürel değerleri doğrultusunda yetiştirir. Romanın sonunda Râkım Efendi, Canan'la mutlu bir yuva kurar. *Yeryüzünde Bir Melek*'te de Şefik, Avrupa'da tahsili süresince, üniversite çevresinin yaygın flört ilişkilerine rağmen vaktini geçici gönül maceralarıyla israf etmez. Şefik, İstanbul'a dönüp mesleğini eline aldıktan ve birçok sıkıntıya katlandıktan sonra tek sevdiği kadın olan Râziye ile evlenir.

Ahmet Mithat Efendi, evliliği bir kişinin hayatında uzun bir süreç olarak görür ve evlilikte her iki tarafın da sevgi bağıyla birbirine bağlanmasını ister. *Taaffüh* adlı eserinde bu görüşünü şöyle açıklar:

“...*Teahhül demek birkaç gece için misafirlik olacak olsa hiç ehemmiyeti olamaz. İnsan gönlü hoşlanmadığı bir yerde de birkaç günlük bir zahmete katlanabilir. Fakat teahhül, âlem-i maişette refakat ve muâşeret-i dâime demek olduğuna göre refik ve refikanın birbirinden gönülleri hoşlanıp hoşlanmamak cihetinin ehemmiyeti arttıkça artıyor.*”(s. 38)

Yazar, evlilik dışı ilişkilere karşı çıkar, Avrupalı kadın ve erkeklerin aile dışı ilişkilerini, metres ve flört türü münasebetlerini tasvip etmez. Konusu Avrupa'da geçen eserlerinde, özellikle de üniversite çevresinde flört yaygın bir kadın-erkek ilişkisi olarak göze çarpmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, evlilikten önce kadın ve erkeğin ahlâkî sınırları aşmadan görüşmelerini uygun görür. Avrupalılarda olduğu gibi nikâhtan önce erkekle kadının uzun süre muşakasını flört için bir bahane sayar. Gençlerin uzun süre birbirini tanıyıp tecrübe etmelerini doğru bulmaz. Zira bu sürede iki taraf da kendilerini beğendirmek için hep iyiliklerini gösterecek ve birbirlerinin gerçek yüzünü tanımayacaklardır. Ahmet Mithat Efendi, kadın ve erkeğin evlilik öncesi birbirini tanıması gerektiğini, *Para* adlı eserinde örnek bir ilişkiyle yansıtır. Yazıcıoğlu'nun kızı Latife ile Vahdetî arasındaki aşk, mektuplaşma vasıtasıyla üç yıl devam eder. Ancak onların aşklarında romanın diğer kahramanları Sulhi-Şerife ilişkisinde olduğu gibi yalnız “sevda-perestane” mevzulardan ibaret bir yakınlık söz konusu değildir. Vahdetî-Latife aşkı, ahlâka hizmet edecek “ilmî, hikemî ve edebî” konularda görüşlerini birbirlerine aktararak derinleşir. Yazıcıoğlu'nun

engellemelerine rağmen Vahdetî sevgisinde sebat eder, yüksek tahsilini tamamlayıp mesleğini elde ettikten sonra Latife ile evlenir. Yazarın diğer eserlerinde de yükseköğrenim öğrencisi idealist kahramanları flörtten uzak durma gayretindedirler. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa'nın çalışkanlığı ve sanat anlayışı kadar iffet anlayışı da yine babasının düşünceleriyle ve tutumuyla benzerlik gösterir. Konağın genç cariyelerinden olan Mehtap, ciddi tavırları nedeniyle Mustafa'ya yakınlık gösterme fırsatı bulamaz.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde okuyucuyu hayrette bırakacak aşk öyküleri anlatılır. Bu öykülerde maksat evlilikle ilgili yanlış uygulamalara dikkat çekmektir. Yazarın *Esaret*⁷⁸ adlı hikâyesinde de *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da olduğu gibi talihsiz bir sevdâ anlatılır. Ailelerinin parçalanması nedeniyle çocuklar küçük yaşta uzak memleketlerde birbirini tanımadan büyürler. Erkek ve kız kardeşler yıllar sonra bir vesileyle tanışırlar ancak birbirlerini tanımadıkları için bilmeden bir gönül ilişkisine girerler. Hakikatlerin ortaya çıkması iki kardeş için de büyük bir hüsrân olur. Yazar, *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da *Esaret*'e göre daha ihtiyatlı hareket eder ve Mustafa ile Polini arasındaki sevgiyi muallakta bırakır. Mustafa, Polini ile karşılaştığı güne kadar sevdâyı aklına hiç getirmemiş, on beş günde bir grisetlerle vakit geçirmekten başka bir düşüncesi olmamıştır. Üniversite çevresinden arkadaşları ile İsviçre'de tatilde iken göl sahili boyunca gezmeye gittiği bir günde, gölün kenarında çiçek toplayan Polini adında bir kızla tanışır. Polini'yi görünce ne olduğunu anlayamadığı duygular hisseder.

Mustafa, üniversite çevresindeki arkadaşları gibi yükseköğrenim yıllarını hovardalıkla geçiren bir genç değildir. Delikanlılığın mazur gösterebileceği bazı gönül eğlencelerinde bulunmuş, münasebette olduğu kadınlardan hiçbiri hakkında ciddi bir duygu beslememiştir. Aşkta vefayı ve sadık olmayı Mustafa evvela babasının annesine karşı tavırlarından öğrenmiştir. Mustafa, henüz aşkta toy bir delikanlıdır. Ancak Mustafa sair sevdâ zedeler gibi atalet ve karamsarlığa kapılmaz. Polini ile Mustafa iki masum arkadaş gibi dertleşirler. Mustafa ne kendinde bir âşık adam hali görür ne aşktan bahtiyar olmuş bir adamın duygularını hisseder, yüreğindeki sevincin ne olduğunu bir türlü çözememiştir.

⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât-Esaret*, Çağrı Yay., İstanbul, 2001.

Mustafa ve Polini aynı sofrada yemek yer, şarap içerler. Birbirlerine sevdalı göründükleri hâlde âşık veya zevc-zevceye de benzemezler.

Romanlarda dikkat çeken önemli bir husus da gençlerin âşık olması ile değişmeye başlaması arasında kuvvetli bir bağlantının kurulmasıdır. Bu durum romanlardaki yükseköğrenimli idealist kahramanların birçoğunda görülür. Mustafa, Polini ile görüşmeye başladıktan sonra arkadaşlarıyla daha önce gerçekleştirdiği gönül eğlencelerinden zevk almaz. Arkadaşlarının kadın misafirleri davet etiği günlerde nasıl olup da zevk alabildiğine hayret eder “... *Bu safaları levs-i fuhş ile mülevves ve çirk-i rezaletle çirkin bir şey bularak insan-ı kâmil için tenezzül olunur ahvalden addolunamayacağını teslim eyledi.*”(s. 383) Okul arkadaşlarıyla artık aynı havayı solumak istemeyen Mustafa evden ayrılmaya karar verir. Bu ev ortamında Quartier Latin mahallesinin bazı çapkın talebeleriyle sefil kadınlarından başka kimseyi tanımamıştır. Birkaç kitabını ve çamaşırını toparlayıp doğruca Polini’ye gider. Polini, Mustafa’yı daha önce kaldığı Rozali’nin pansiyonuna yerleştirir. Türk-Müslüman terbiyesiyle yetişmiş genç kahramanlar, yükseköğrenim için Avrupa’ya gittiklerinde kararlı tutumları, nazik davranışları ve bilgileriyle çevrede özellikle de yabancı kadınlar üzerinde bir güven unsuru oluştururlar ve olumlu tesir bırakırlar. Polini, Mustafa’ya bir âşıktan ziyade güven duyduğu bir kavalye, yani kendine refakat edecek bir erkek gözüyle bakar. Mustafa’nın dürüst ve samimi davranışları Polini’yi etkilemiş, onu görür görmez ulvî bir saffet ve güvenilirlik hissetmiştir. Polini’ye göre Mustafa “ıffetli, masum ve mahcup tavırlı, kız tabiatına şayan” bir adamdır. Polini, Mustafa gibi bir kavalye sayesinde Paris züppelerinin tahkirlerinden kurtulmuştur. Kimsesiz bir kız olan Polini’nin Mustafa ile aralarındaki münasebeti sadece bir kardeş veya ağabey seviyesinde görmesi ve gönlünün Vikont’ta olduğunu belirtmesi, ardından Vicont’un Polini’ye evlilik teklifi Mustafa’ya büyük hayal kırıklığı yaşatır. Hâlbuki Mustafa, Polini için bütün bahtiyarlığını terk etmeye hazırdır ve Polini’ye, kendi zevcesi olacağının kalbine doğduğunu söylemiştir. Ancak Mustafa bu düşüncesinde yanılır. Romanın başkahramanının böyle bir tahminde bulunması yazarın gözünden kaçmış olmalı ki daha sonra Mustafa, Polini’nin kız kardeşi olacağının da kalbine doğduğunu söyleyecektir.

Kont, oğlu Vikont’la Polini’nin evlenebilmesi için Polini’nin nesebinin belli olmasını şart koşar. Mustafa, ailesinin belli olmaması yüzünden güç durumda kalan Polini’ye yardım eder. Polini’nin annesinin ölmeden önce Saint Magdalin manastırına bıraktığı çantanın

içinden Polini'ye ait aile resimleriyle bir mektup çıkar. Annesinin kızına hitaben yazdığı mektuptan Polini'nin babasının, Fransız ordusunda binbaşı olan Pierre Heyder olduğu anlaşılır. Mustafa pederinin eşyaları arasında Polini'nin annesinin resmini görmüş ve babasına ait mektuplarda Pierre Heyder ismine rastlamıştır. Polini'nin kendine kardeş olma ihtimali Mustafa'yı sevindirir. Ancak bu zamana kadar Polini'ye beslediği duygulardan dolayı içi sızlar. Polini'nin annesinin çantasından çıkan evraklar ve resim ile Mustafa'nın babası Demir Bey'in sakladığı evraklar ve resimler birbirinin aynısıdır. Mustafa'nın bazı sualleri neticesinde Demir Bey Polini'nin kızı olduğunu itiraf eder. Demir Bey, çocukluğunda papazlar tarafından yurt dışına kaçırılmış ve ismi Pierre Heyder'e çevrilmiştir. Dil bilen bir Fransız asker olarak sipahi yüzbaşılığına kadar yükselen Demir Bey, Fransa'ya gidip gelme esnasında Polin'nin annesiyle tanışır ve onunla evlenir. Cezayir'de açılan bir mahkemede Fransızlar, casusluk meselesi yüzünden Demir Bey'i yakalamak isteyince, kendini saklamak zorunluluğu hisseder ve bu yüzden Polini'nin annesinin arkasından Avrupa'ya gidemez. Yıllar sonra Mustafa'nın annesi Feride Hanım'la evlenir.

Polini, Mustafa sayesinde İslâmiyet'in güzelliklerini görmüş ve dinle ilgili çoğu bilgileri ondan sorup tereddütlerini gidermiştir. Müslüman olduktan sonra Fatma Nazik ismini alır ve İstanbul'da kalmaya karar verir. Böylece Mustafa'nın Polini'ye duyduğu fedakârane aşk, kız kardeş sevgisi ve merhametiyle son bulur.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrar* adlı eserindeki Mustafa ile *Mesâil-i Muğlaka* adlı eserindeki Abdullah Nahifî'nin aşk anlayışları birbirine çok benzer. Abdullah Nahifî, aşk hayatında vefakâr, dürüst, samimi ve alçak gönüllü bir gençtir. Paris'te hem zengin ve zarif çevrenin Madame De Rose Bouton gibi monden kadınlarınca hem de dikişçi Mademoiselle Rosette tarafından bilinen meşhur bir adamdır. Ancak her tabakadan kadının onu tanıyor olması Abdullah Nahifî'nin Parisli gençler gibi hovarda biri olduğu anlamına gelmez. Michele valide, diğer üniversiteli talebelerle kıyasladığında Abdullah'ı “*Kız gibi bir çocuk*” (s. 60) diye tanıtır. Ahmet Mithat Efendi'nin idealize ettiği genç karakterlerini efendiliği, masumluğu ve terbiyesi yönüyle kızlara benzetmesine *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrar*'da da rastlanılır. Polini, Mustafa'yı Vikont'a tanıtırken onun “kız gibi bir genç” olduğunu söyler. Abdullah güzel huyları, cömertliği ve cesareti sayesinde Paris'in bütün meşhur âlemlerinde adını duyurmuştur. Bu kadar şan ve şöhretini gençlik çağının en hevesli günlerinde yaşamasına rağmen Abdullah Nahifî şöhretinden kötü yolda

istifade etmeye kalkışmaz ve davet salonlarında kadınlı-erkekli toplantılarda kendini göstermek istemez. Abdullah “merdümگیرز” bir adamdır ve maharetlerini ilmî bir surete ortaya koymak arzusundadır. Küçük iltifatlarla şımaracak bir genç değildir.

Birçok Türk romanında da bahsedildiği gibi Avrupalılar, şarklıların birden çok evliliğini alay malzemesi yaparlar. Avrupa’ya yüksek tahsil için giden Türk gençlerinin yüzüne bunu bir ayıp gibi vururlar. Abdullah, Avrupalıların şarklılar hakkındaki poligami tezini çürütürcesine tek bir kadına gönül vermiş ve sonuna kadar aşkına sadık kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Şark’ta poligami olduğunu kabul eder ve böyle bir evliliğe karşı çıkmaz ancak onun eserlerinde tahsilli ve ideal kahramanlar genel itibarıyla tek eşle evliliği tercih ederler. Esasen Ahmet Mithat Efendi’yi poligami konusunda rahatsız eden iki mesele vardır. Birincisi, Batı’nın, bütün Şark’ı poligami nedeniyle küçümseyici tavırlara girmesidir.⁷⁹ İkincisi de Şark’ı poligami nedeniyle eleştiren Batı’nın kadına değer verme konusunda ikiyüzlü davranmasıdır.⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi Avrupalıların poligami aleyhinde konuşmalarını inandırıcı bulmaz. Yazara göre adı poligami olmasa bile Avrupalı kadın ve erkekler fiilen poligamiden farksız bir hayat sürdürmektedirler. Evli erkek ve kadınlar Rose Bouton ailesinde olduğu gibi eşlerini başka erkek ve kadınlarla aldatırlar. Madame La Baron De Rose Bouton, kocasını zengin iş adamlarıyla, avukatlarla, subaylarla aldatmıştır ve flörtlerinin sayısı belirsizdir. Monsieur De Rose Bouton karısının dostları sayesinde kısa zamanda zengin olur. Maddî ve manevî bir çıkarı varsa karısının erkek maşukları karşısında

⁷⁹ Osmanlılarda ailelerin demografik yapısıyla ilgili çalışmada, mevcut kanaatin aksine birden fazla eşle yapılan evliliğin pek de yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Arşiv kaynaklarının ortaya koyduğu neticeye göre Osmanlı ailesinde birden fazla kadınla evlilik %10 oranını geçmemektedir ve bu oran köy ve kasabalara gittikçe daha da azalmaktadır. (Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 102.

⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu yaptığı bir incelemede Batı aile yapısıyla Osmanlı aile yapısı arasında şöyle bir karşılaştırma yapar:

“İslâm ailesiyle Batı ailesini birbirinden ayıran özelliklerden biri de eş sayıdır. İslâm’da erkeklerin dörde kadar eş alabilmeleri mümkündür. Cariye sayısında sınırlama yoktur. Burada üzerinde durulması gereken husus birden fazla eşler arasında adaleti gerçekleştirmektir. Fakat Kur’an bunun mümkün olamayacağını bildirir.

Batı’da ise birden fazla evlilik (Kilisenin aldığı kararlar özellikle XII. yüzyıldan sonra) hukuken yasaktır. Fakat bu metres olgusunu ve Komünist Manifesto’da ileri sürüldüğü gibi Burjuva toplumundaki fiilî çok kadınla beraberliği engellemiştir.

O hâlde İslâm ailesi ile Batı ailesi arasındaki fark kanunî çok eşliliğin birincisinde serbest bırakılması dışında yasaklanmış olmasıdır. Fiilî durum ise sanılanın aksinedir. Osmanlı ailesi bir İslâm ailesi örneği olarak, çok evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır. Gerek arşiv kaynakları, gerek seyahatnâmeler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir.”

(Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 93).

kıskançlık göstermez. Avrupa'nın kendini modern addeden “monden” takımı için evlilikte aldatmalar neredeyse normal sayılacak hâle gelmiştir. Bunun ispatı olarak Ahmet Mithat Efendi batılı yazarların eserlerini gösterir. Emile Zola'nın ve Voltaire'nin eserlerinde Parisli erkek ve kadınların hıyanetliğine, çapkınlığına ve hovardalığına dair yüzlerce sergüzeştler olduğunu söyler. Yazara göre Avrupa'da kadınlar velespite biner ve erkekler gibi ava çıkarlar. Ancak bu serbestlikleri, onlara bireysel haklar anlamında üstünlük sağlıyor gibi görünse de Avrupa'da aile, iffet ve namus kavramları önemsiz olmuştur.

Avrupa'nın bütün âlemlerinden haberdar olan Abdullah Nahifî, Paris'teki ahlakî bozukluğa bizzat tanık olduğu için Fransız milletinden dikişçilik mesleğini icra eden Rozette gibi bir kızın bulunmasına hayret der. Rosette'yi içten ve doğal davranışları nedeniyle şarklılara benzetir. Abdullah'ın yakışıklılığına, cömertliğine, bir kıza ziynet olacak mahcupluğuna ilaveten kahramanlığının da Paris gazetelerinde manşet olması Rozette'yi bahtiyar eder. Ancak Madame La Baron De Rose Bouton ile monden takımından kadınlar arasında Abdullah'ı metheden konuşmaların geçmesi, Madame La Baron De Rose Bouton'dan Abdullah'ın ona İstanbul sigarası hediye edildiğini duyması Rozette'yi hayal kırıklığına uğratar ve üzüntüden hasta eder. Abdullah ise kibar âleminden Madame La Baron De Rose Bouton adında bir kadını tanımadığını söyler. Michele valide ve Rozette'ye bu muğlâk mesele neticelene kadar sabretmelerini tavsiye eder. Abdullah Nahifî okulunu, dersini, bütün işini bırakıp muğlâk meseleyi açıklığa kavuşturmak için gayret eder.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında aşk mevzu çoğunlukla bu eserde olduğu gibi bir Türk erkeği ile bir Hristiyan kızı arasında cereyan eder. “*Bir Türk ve Müslüman kızını, duygu halinde veya görüşmek, mektuplaşmak, konuşmak safhalarında da kalsa, böyle bir maceranın içine sokmak Ahmet Mithat Efendi için de devrin telâkkisi için de kolay değildir.*”⁸¹ Her hâli mutedil ve feylesof tabiatlı bir delikanlı olan Abdullah Nahifî diğer üniversiteli gençlerden çok farklıdır. O, zamanını israf etemez. Abdullah Nahifî, başka birinin kendi adını kullanarak zenginleri aldattığını duyunca doğruca Türk sefaretine gider. Abdullah Nahifî'nin adını kullanarak kadınları dolandıran adamın Suriyeli Marunî Abdullah Rec'ânî olduğu anlaşılır. Abdullah yüksek tahsilini tamamladıktan sonra Rosette ile İstanbul'a dönerek mutlu bir yuva kurar. Sekiz sene sonra İstanbul'un Aksaray semtinde orta halli kibardan bir zatın “konak yavrusu” hanesine bir kadın girer. Hanenin altı yaşında erkek

⁸¹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s. 235.

ve dört buçuk yaşında kız olmak üzere iki çocukları vardır. Çocukların Fransız bir mürebbiye ile yetiştirilmesi istenmiştir. Evin hanımı Rosette, Madame Julie Marcos adıyla muallimlik hizmetinde bulunmak isteyen Fransız bir kadının başvurusunu geri çevirir. Çünkü bu kadın başka bir isimle gelen Madame La Baron De Rose Bouton'dan başkası değildir.

Ahmet Mithat Efendi, çocukların eğitimi konusunda, eserin hatime bölümünde okuyucuya ders mahiyetinde bir tavsiyede bulunur:

“... Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa maarif nezaretinin muallimliğe mahsus olan şehadetnamesini arasınlar. Hatta öyle bir şehadetname ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransız Consulatosa müracaat külfetinden de kaçmasınlar. Vele muallime diye bir eski koket veyahut mütekait bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib'âd olunmaz. (s. 453)

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı* adlı eserinde ise aşk ilişkileri ve evlilik vatana hizmetin bir parçasıdır. Paris'te yükseköğrenimini tamamlayan istikbal adamı Mansur özel hayatını da ideallerine göre tanzim eder. İlk zamanlar mesuliyetinin ağırlığıyla evliliğini hiç düşünmemiş, aileye ayıracak vakit bulamadığını ve vücudunu vatan hizmetine vakfettiğini söylemiş, Veliler köyü kalkındırma programını gerçekleştirdikten sonra Zehra ile evlenmiştir. Zehra ile evlenmesinde onu kendi dava ve ideallerine yakın görmesi etkili olur. Romanın diğer yükseköğrenimli kahramanı Mehmet Efendi ise memleketin temiz kültürüyle yetişmiş ve henüz dış tesire açılmamış bir Anadolu kızıyla evlenmek ister. Annesi aracılığıyla Çankırı'dan Naime adında, on dört yaşında güzel bir kızla tanışır. Mehmet Efendi, iki sene tahsil ve terbiye gördükten sonra Naime ile görüşecek, nikâhtan önce onun ahlâk ve tabiatını tanıma fırsatı bulacak; arkasından Naime'ye evlilik teklifi yapacak, teklif kabul görürse evleneceklerdir. Mehmet Efendi'nin ve kız kardeşi Fatma'nın evlilikleri bahsinde gençlerin evlilikten önce karşı tarafı tanımaya çalışmaları, söz hakkına sahip olmaları ve kızların eşlerini seçmede erkeklerle eşit tutulması, eserde üzerinde durulan diğer bir mevzudur. Gençlerin istikballerini belirleme konusunda Tanzimat yazarlarının sıkça temas ettikleri “özgür karar verememe” sorununa yazarın çözüm adresi olarak eğitilmiş gençleri göstermesi önemli bir adımdır. Mehmet Efendi'nin kız kardeşi Fatma'nın da yaşadığı devre göre turfanda denilebilecek bazı hâl ve hareketleri göze çarpmaktadır. Yabancı bir erkekle oturup fikir münakaşası yapabilmesi, eğitim

seferberliğine katılması, görücü usulünü kabul etmemesi on dokuzuncu yüzyıl şartlarında Türk kadını için yeni sayılabilecek niteliklerdir.⁸²

Tanzimat Dönemi'nde, özellikle de 1850'li yıllarda bir alafranga aktüalitesinden bahsedilir. "Alafranga" kültürel planda Tanzimat'la gelişen sosyokültürel ortamın bir ürünüdür. Gündemi belirleyen bu kelime pratikte yeni yaşam biçimlerini ifade eder. "Açıkkası, 'alafranga' sözcüğü Avrupa âdâb-ı muaşeretinin günlük hayatta meşruluğunu

⁸² Türk tarihinde kadınların sosyal hayat içindeki konumu şartlara ve zaman göre değişmiştir. Sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan geriye gidişin yaşandığı, hak ve hukukun tam olarak korunamadığı dönemlerde, birtakım yanlış töre, görenek ve geleneklerin baskısıyla veya ailede mutluluğu, hoşgörüyü ve hukuku gözeten İslâm dininin bazı çıkarıcı çevreler tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda bir kalkan gibi kullanılması nedeniyle kadın da geri plana itilmiş ve bazı yönlerden özgürlük alanına kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak Tarih boyunca Türk toplumunda kadın, her zaman önemli bir konuma sahiptir. Göçebe kültürden yerleşik kültüre Türk tarihinde kadın, toplumun her katmanında yerine göre erkekten daha önemli sorumluluklar yüklenir. Kimi zaman destanlara konu olacak bir kahraman, kimi zaman kutsal değerlere layık şefkat âbidesi bir anne, kimi zaman da hem evde hem de okulda çocukların eğitimini göğüslemiş fedakâr bir eğitimcidir

Orhan Türkdoğan, Türk ailesinin genel yapısını ele aldığı makalesinde Proto-Türklerden başlayıp Cumhuriyet Dönemi'ni de içine alan bir değerlendirmede bulunur. Aşağıdaki bilgiler bu makaleden özetlenmiştir:

Eski Türklerde aile kutsaldır, tek eşle evlilik modeline dayanır ve aile ilişkileri sevgi ilkesine dayalıdır.

"Türklerde toplumun çekirdeği aileden oluşur... Eski Türklerde babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Bunun için annenin yeri, babanın diğer akrabalarından ileri olurdu. Babanın mirası anneye geçerdi. Çocukların varisi o idi. Türk tarihinde kadınların hükümdarların nâibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük söz sahibi olmaları da bundan ileri geliyordu.

Tek eşle evlilik Türk ailesinin karakteristik bir özelliğini taşır. Rodloff; Oğuz Türklerinin destanı olan Dede Korkut -ki Oğuz destanının bir parçası olarak kabul edilir- kadının statüsünü şu ifadelerle belirtiyor: 'Destanda kadınların sosyal statüleri yüksektir. Birden fazla evliliğe, bir işaret olsun yoktur. Her bir kahramanın bir kadını vardır. Dirse Han, evladı olmadığından dolayı karısına çok darılıyor ("Bu ayıp senin midir? Benim midir?" diyor). İkinci kadınla evlenmek fikri aklına gelmiyor.

...
"İslamî Türk ailesi, eski Türk ailesinden kaynaklanan özelliklerini yeni normlarla daha da güçlendirmiştir. Evlenme kadar boşanma da töre ve geleneklerin ötesinde yasallık kimliğine sahiptir... Şer'îye sicilleri ve seyahatnâmeler bu gerçeğe dikkatimizi çekmektedir. Tanzimat Dönemi'nde Fransız medenî kanununa yönelik fermanlar, her ne kadar 'başlık gibi ağırlıkların kaldırılmasını' ön görmüşse de(Mayıs 1844 Fermanı) bu eğilimler, toplum katlarını belirleyen kültürel değerler ve inançlar sisteminin yanlış algılanmasından dolayı radikal bir çözüm sağlayamamıştır. Günümüzde de başlık hususunda ileri sürülen görüşler, hemen hemen aynı dar kalıpların bir devamından başka bir şey değildir. Kalın veya başlık eski Türk geleneğinden kalma ailenin bir sigortasıdır."(Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C.I, Ankara, 1992, ss. 35-55)

Orhan Türkdoğan, Tanzimat Dönemi Türk ailesi üzerinde dururken hemen hemen bu konuda Ahmet Mithat Efendi'nin görüşlerini destekler mahiyette düşüncelere sahip olan Şemsettin Sami'nin Kadınlar adlı eserinden örnek vermektedir: Şemsettin Sami'ye göre cenneti annelerin ayağı altına seren, âşık olup evlenenlere şehitlik muştulayan bir din, kadınlara haksızlık etmez. Avrupalılar İslâmı iyi bilmedikleri için Türk aile sistemini eleştirmişlerdir. Çok evliliği İslâm icat etmemiştir. İslâm'da eski sınırsız evliliğe bir sınırlama getirilmiştir. Üstelik İslâm tek evliliği önermektedir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar aile ve kadın haklarıyla ilgili alınan kararlar, temel hareket noktası olarak batılı norm ve değerler doğrultusunda gelişir. Cumhuriyet Dönemi'nde 1926 Medenî Kanunu ile birlikte kadının statüsü tamamen değişir ve erkekle eş değer bir kimlik kazanır. Böylece eski dönemlerde olduğu gibi kadın kendi kimliğiyle her sosyal alanda faaliyet göstermeye başlar.

(Orhan Türkdoğan, a.g.e., ss. 55-66)

empoze eden işlevi ile bir aşamayı göstermektedir.”⁸³ Alafranga ailelerde batılılaşma, günlük yeme, içme, giyinme vb. yaşam biçimlerinin Avrupa tarzına bürünmesidir. Tanzimat’ın değişim rüzgârına uygun olarak başlayan siyasî ve kültürel gelişmelerden ilk etkilenenler şüphesiz bu devrin aydınlarıdır. Kimi aydınlar Batı’dan aktarılan fikrî ve siyasî oluşumları toptan reddederken kimileri büyük bir heyecan ve istek duyarlar. Bir üçüncü aydın tipi ise kuşkulu ve temkinlidir.⁸⁴ Kültürel ve millî değerleri koruyarak bir değişimden yana olan Ahmet Mithat Efendi bu üçüncü aydın grubu arasına girer. Manevî ve millî değerlerin köklü bir aile yapısıyla korunacağına inanan Ahmet Mithat Efendi, alafrangalığı hicvettiği romanlarında flört meselesine de temas etmiştir. O evlilik öncesi her iki tarafın da makul sınırları aşmamak kaydıyla birbirini tanımasına karşı değildir. Avrupa’da olduğu gibi evlilik çatısı dışında kadın ve erkeğin istediği zaman birleşmeleri ve birbirlerinden bıktıkları zaman hemen ayrılmaları olarak yorumladığı flört ilişkisine karşı çıkar.⁸⁵ Avrupa’yı yüzeysel manada taklit eden alafranga gençler, kadınlara değer verme konusunda da yüzeyseldirler. Alafranga tipler gönül ilişkilerinde kadınları, eğlence hayatlarının bir parçası olarak görürler. Evlilikten ziyade metres hayatı yaşarlar. Tanzimat alafrangaları, yabancı ve düşmüş kadınlarla beraber olmayı tercih ederler. Çoğu zaman bu yabancı kadınların veya fahişelerin bir oyuncağı olur, bazen sömürdüklerinin farkına bile varmazlar. Alafranga gençleri cezbeden şey; öncelikle aşk macerası yaşadıkları kadınların batılı olmasıdır. Modern ve soylu zannettikleri bu kadınlara alafrangalıklarını bütünleyen bir obje olarak bakarlar. Felâtun Bey-Polini, Senâi-Rizet, Bihruz Bey-Periveş ilişkisi küçük farklara rağmen birbirine benzeyen hayat serüvenleridir. *Bahtiyarlık*’ta Senâi eğlenmek için Beyoğlu’nun Flame Kahvesi’ne gider. Bir gün bu kahvehanede Rizet adında yabancı bir şarkıcıyla tanışır ve onu kendine dost edinir. Rizet ona “Sinyör De Berrak Pınar” lakabını takar ve çoğu zaman Senâi’yi alaya alır. Senâi evleneceği kızın kibarzâde, güzel, zengin, okur-yazar, Fransızca bilen, musikîye âşina, kısacası tam bir Avrupalı prenses gibi olmasını ister. Dikiş diken, nakış işleyen, yemek pişiren Osmanlı kızlarını ise aşçı veya hizmetçiye benzetir. Felâtun Bey ve Senâi gibi alafranga tipler Türk kadınlarını mahcup, kibirli ve dışa kapalı gördükleri

⁸³ İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Aile Yapısı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara, 1992, s. 178.

⁸⁴ İsmail Doğan, *a.g.e.*, s. 178.

⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi evlilik dışı bir ilişki olarak gördüğü flörtü veya metres hayatını alafrangalığın icabından sayar ve bu tür ilişkileri Türk-Müslüman kültürüne aykırı bulur. Esasen aşk veya flört gibi kavramlara toplumdan topluma, değişen tarihî süreç içerisinde farklı anlamlar verilmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Emine Öztürk’ün *Sosyo-Tarihsel Perspektif Süreci İçinde Aşk Sosyolojisi* adlı kitabına bakılabilir. (Emine Öztürk, *Sosyo-Tarihsel Perspektif Süreci İçinde Aşk Sosyolojisi*, Cinius Yay., İstanbul, 2013)

için beğenmezler. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin bizzat takdir ettiği Râkım Efendi ise Osmanlı kadınının bu durumunun iffet ve hayâ düşüncesinden kaynaklandığına inanır.

Tanzimat romanlarında yüksek tahsil görmüş alafranga erkek tiplerden bazıları kadını ve evlilik müessesesini çıkarları için bir vasıta olarak görürler. *Bahtiyarlık*'ta Senâî'nin yalan üzerine kurduğu evliliğin bir benzerini *Para*'da da Sulhi gerçekleştirir. Sulhi, çalışarak veya yüksek tahsille para kazanılmayacağına kanaat getirdiği için hayatını idame etmede yeni çıkış yolları arar. Önce Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa adındaki zengin bir tüccarın kızı Şerife Hanım'a gönül eğlendirme amaçlı yaklaşır. Kendinin bir İstanbul beyfendisi olduğunu ve geçimini sağlayacak kadar para kazandığını söyler. Hayatında evliliği aklından hiç geçirmemiş olan Sulhi, Şerife Hanım'ın muhabbetine değil onun babasının parasına ilgi duyar. Sulhi sonunda yalanlarına Şerife Hanım'ı inandırır ve Yazıcıoğlu'na iç güveysi girerek onun paralarını sövmeye başlar. Kayıvalidesinin ve Şerife Hanım'ın para harcamaya düşkünlüğü Sulhi'nin işini kolaylaştırır. Metreslerine para yetiştirebilmek için Sulhi kayınpederinin kasasından para çalacak kadar yüzüstüleşir. Kayınpederinin para kazanmak için giriştiği her işte Sulhi kayınpederine bir "külah" giydir ve paraları cebe indirir.

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanı üzerine düşüncelerini açıklayan edebiyat araştırmacılarından bazıları eserin realist olduğunu bazıları ise eserin realist ve romantik unsurları birleştirdiğini belirtmişlerdir. Romana bu yönüyle bakıldığında Celâl Bey'in de realist ve romantik tavırları şahsiyetinde birleştirdiği söylenebilir. Celâl Bey, Tanzimat alafrangaları gibi mirasyedi, kolaycı ve sathî bir şahsiyet değildir ancak Avrupa'da yüksek eğitim almış bir genç olarak ne Avrupa'nın pozitivist yanını sindirebilmiş ne de Doğu'nun manevî değerlerini özümsemiştir. Aileden gelen despotizm ise onu iyiden iyiye çıkmaza sürükler. Aslında neşeli ve rahat kişiliğiyle Celâl Bey klasik bir paşazâde çocuğudur. Dilber'e âşık olmadan önce kalbinde aşka dair hiçbir şey hissetmez; onun tek sevgisi sanatınadır. Bu hâliyle çoğu zaman gurur duyan Celâl Bey'in diğer taraftan kalbine yeis veren iç sıkıntılara düştüğü görülür. Avrupa kültürüyle yetişmiş Celâl Bey tabiatı seyrederken karmaşık duygular yaşamaktadır. Tabiatın esrarengiz güzelliği ile donatılmış her varlık onun için bu güzelliği zenginleştirecek birer malzemedir ibarettir.⁸⁶ O, ilk

⁸⁶ Güler Güven, Sami Paşazâde Sezai'nin "*Sergüzeşt*"i kaleme almadan önceki yazı hayatı hakkında bazı tespitlerde bulunur ve onun yeni teşebbüslere giriştiğini söyler: "... *Bu yeni teşebbüsler gençlik duygularının da etkisiyle genç yazarı aşka, tabiata ve kadına yönelttiği gibi kâinatın sırrı, sonsuzluk ve Tanrı konusunda*

zamanlar Dilber'e de natüralistleri andıran böyle bir bakış açısıyla yaklaşır. Dilber başlangıçta onun için güzel vakit geçirmeye yarayan bir oyuncaktan ibarettir. Dilber istemediği hâlde, ona dilenci kıyafetini giydirerek resmini yapmaya kalkışır. Dilber bu kıyafet içinde çaresizliğini gösterir surette sessizce ağlamaktadır. Gördüğü bu portre Celâl Bey'i birdenbire çok etkiler ve fırçasını bir tarafa bırakıp sessizce ağlayan Dilber'i hayretle seyrederek. Yaptıklarına pişman bir vaziyette iskemlesinden kalkar, Dilber'den affını diler. Birdenbire idrak ettiği bu güzelliğin tesiri altında derin düşüncelere dalar ve birkaç gece gözlerine uyku girmez. Bundan sonra Celâl Bey romantik tavrılarıyla dikkat çeker. Dilber onun için artık oyuncak değil hayallerini süsleyen sevgilidir. Celâl Bey'in hayata bakışında her şey değişir; âdeta nurani bir ufka, muhabbet dolu bir âleme gözlerini yeniden açar. Cleopatra'ya benzettiği Dilber, onun Juliet'i olur. Neşeli bir genç olan Celâl Bey'in yaşadığı bu değişimler onu sessiz, dalgın ve hüzünlü bir adam hâline getirmiştir. Dilber'in satıldığını öğrendiğinde ise Mecnun misali yarı çılgın bir hâlde sokaklarda Dilber'i arar. Celâl Bey bu hüzünlü durumu daha fazla kaldıramaz ve ağır bir beyin iltihabına yakalanır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eserinde Bihruz Bey, Çamlıca Bahçesi'nde Periveş adlı düşmüş bir kadına gönlünü kaptırır. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de olduğu gibi alafranga tiplerin aşklarında komik duruma düşmesine ve kadınlar tarafından alay konusu olmalarına bir örnek de Bihruz Bey'dir. Bihruz Bey'in asil ve kibar zannettiği Periveş aslında Çengi adındaki bir kadının sermayesidir. Periveş'i ilk görmede melankoli derecesinde âşık olan Bihruz Bey, eve döner dönmez sevgilisine mektup yazmaya koyulur. Fransızca romanlardan ve Vâsıf gibi şairlerin divanından mektubu için alıntılar yapar. Vâsıf'ın şarkısında geçen "Bir siyah çerde civandır" mısrasını kendine göre "Bersiyeye nâm kız fena bir blondur" şeklinde yanlış çevirir. Periveş'ten mektubuna cevap gelmeyince Bihruz Bey yazdığı şiiri tekrar gözden geçirir. Kütüphanesindeki bütün sözlükleri karıştırır. *Lügat-ı Osmaniye*'ye, *Biyanki*, *Hançeri* lügatlerine ve *Redhause*'a bakar. "Bersiyeye" kelimesinin "kuladan açık sarı renkli at" anlamına geldiğini görünce, iş arkadaşlarına sormaya karar verir.⁸⁷ Arkadaşları içinde Arapçayı ve Farsçayı iyi bilen, edebiyata ve

tecessüslere de götürür. Böylelikle panteizmin eşiğine adım atan Sezâi'nin düşüncelerine babasının ölümü, kötümser bir renk katar. (Güler Güven, a.g.e., s. 42)

⁸⁷ Recaizâde Mahmut Ekrem, alafranga bir tip olarak Bihruz Bey üzerinden sosyal bir eleştiri yapmış olsa da onu okuyucunun gözünde bazen sevimli komik hale getirir. Bütün hayalperestliğine ve tecrübesizliğine rağmen onun Periveş'e ulaşabilmek ve kendini ona ispatlayabilmek için yaptığı gayretler gözden kaçmaz. Ayrıca, bir kütüphanesinin olması, mektup yazmak için karıştırdığı kitaplar, sözlükler, J. J. Rousseau ve Lamartine gibi

musikiye hâkim, romanın tek olumlu kahramanı Naim Efendi, “Siyah çerde”nin “esmer yüzlü” anlamına geldiğini söyleyerek gerçeği ortaya çıkarır. Periveş’i çok aramasına rağmen bir daha onu göremeyen Bihruz Bey, arkadaşı Keşfi Bey’in Periveş’in öldüğüne dair yalan haberine inanır ve uzun süre yas tutar. Hava almak için sokağa çıktığı bir günde gördüğü iki hanımdan kırmızı şemsiyeli olanı Periveş’e benzetir. Şemsiyeli kadına Periveş’in mezarını sorar. Periveş ilk önce şaşırır. Sonra Periveş’in kendisi olduğunu söyler. Hakikatleri güç de olsa anlayan Bihruz Bey âdeta şok geçirir. Bu arada hızla köşeden dönen bir lando onu kendine getirir. Çengi ile Periveş ise Bihruz’un düştüğü komik durumdan bahsederek kakhahalarla yollarına devam ederler.

Gençler evlenecekleri kişilerde siyasî, ideolojik ve dinî tutum benzerliği arayabilirler. Gençlerin kişilik yapılarını ortaya koyan bu tür tutumların oluşmasında şüphesiz eğitimin önemli bir payı vardır. Nasıl bir hayat tarzı sürdüreceklerine karar vermiş olan gençler, karşı cinsle ilgili kararlarında daha olumlu bir adım atabilirler. Ahmet Mithat Efendi, bir milletin geleceği olan gençlerin yüksek tahsiline öyle ciddiyetle eğilir ki eğitim söz konusu olduğunda, insanın hayatında önemli bir yeri olan evliliği dahi ikinci plana atar. *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Paris’e tıp tahsili yapmak için giden Şefik, eğitimi uğruna sevgilisi Raziye’den ayrılmayı, evliliğini ertelemeyi göze alır. Şefik’in sevdiği kızı kaybetme riskine rağmen, yüksek tahsili yaşamının ilk gayesi hâline getirmesi dikkate değer bir hadisedir. Buradan yola çıkarsak yazarın gençlere “ilk önce tahsil ve iş, sonra evlilik” gibi kuvvetli bir mesajı verdiği anlaşılmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında kadın-erkek arasındaki statü farklılığı evliliği engelleyici bir unsur değildir. *Yeryüzünde Bir Melek*’te Şefik, Raziye’nin ailesinin zenginliği dolayısıyla ilk önce onunla evlenme konusunda tereddütler yaşar. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden ve Râziye’nin zengin babasının desteğiyle eğitimini sürdüren Şefik’in Avrupa’ya yüksek tahsil için giderken İstanbul’a dönüşte toplumda saygın bir konum edinmek istediğini söylemesi, onun evlilikle ilgili çekincelerinden kaynaklanır. Fakat Râziye, Şefik’in bu düşüncesine karşı çıkar ve yaratılıştaki yüceliğin kibarzâdeliğe has olamayacağını, esas asaletin insanlıkla ilgili olduğunu belirtir. *Felâton Bey ile Râkım*

tanınmış Fransız yazarları okuması Bihruz Bey’i diğer alafranga gençlerden daha farklı bir konumda değerlendirmek gerektiğini düşündürür.

Efendi'de Râkım Efendi, bir cariye olarak satın aldığı Canan ile evlenir. Cariyelerin efendisi ile evlenerek evin hanımı olmasına Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserinde de rastlanır.

Tanzimat Dönemi'nde kızların yüksek tahsili henüz yaygın değildir. Kadının eğitimi, onun bir mesleği icra etmesinden ziyade, aile içi görevlerini yerine getirmede kolaylık sağlaması amacına yöneliktir. Ahmet Mithat Efendi'nin bazı romanlarda ise kızların tahsilli olması, iyi bir eş seçimi konusunda erkekler tarafından tercih sebebidir. Tanzimat romanlarında alafranga erkek tipler yabancı kadınları metres tutarlar. Türk kızlarıyla evlenmeyi tercih ettiklerinde ise kızın ailesinin zengin olmasına veya kızın Avrupaî tarzda eğitim görmesine dikkat ederler. *Bahtiyarlık ve Para*'da Senâi ve Sulhi'nin evlilik tercihleri bu istikamettir. Yazar, *Diplomalı Kız*'da Avrupa toplumunda da gençlerin evliliğiyle ilgili böyle bir eğilim olduğunu anlatır. Juli'nin anne ve babası kızlarının tahsili hususunda böyle bir beklenti içine girerler. Özellikle de baba, diploma aldıktan sonra kızın kibarzade bir koca bulup evleneceğinden ve kendilerini maddi sefaletten kurtaracağından bahseder. *Diplomalı Kız*'da Juli'nin ailesi, kızının üniversiteden diploma almasının onun evliliğini kolaylaştıracağını düşünürken Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanında tam tersi bir durum gerçekleşir. Refet, diplomalı ve maaşlı olduğu için kendisiyle evlenecek erkeğe kesinlikle karşı çıkar. Refet için evlilikte en önemli unsur; sevgi, saygı ve güvendir.

Kızların tahsil görmesi erkekler için evlilikte bir tercih konusu olabileceği gibi erkeklerin tahsil görmesi de kızlar tarafından iyi bir evlilikte tercih konusu olabilmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı eserinde Latife böyle bir tercih yapar. Vahdetî, Mekteb-i Tıbbiyeyi başarıyla tamamlar ve Haydarpaşa Hastanesinde doktor olarak göreve başlar. Mektepten arkadaşı Sulhi'yi ziyareti sırasında Yazıcıoğlu'nun kızı Latife Hanım ile aralarında güvene ve saygıya dayalı bir dostluk oluşur. Bir yükseköğrenim kurumunu tamamlayıp mesleğe adım atmış olmak, evlilik öncesi erkek ve kız ailesinde bir güven unsuru oluşturur. Ancak *Para*'da bu durumun tam tersine gelişen bir vaka yaşanır. Vahdetî başarılı bir doktor olduğu halde Hacı İsmail Ağa bir memura kızını vermeyeceğini söyler. Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'ya göre kızını isteyecek gencin zengin bir tüccar olması gerekir. Bu durum uzun yıllar Tıp Fakültesi okumuş Vahdetî'nin çok zoruna gider ama o hiçbir zaman yılgınlık göstermez. Vahdetî'nin fûnûn-ı tıbbiye ile ilgili yazdığı kitaplar sayesinde önce rütbesi kaymakamlığa, sonra miralaylığa kadar yükselir. Diğer damadı Sulhi'nin hileleri yüzünden bütün mal varlığını kaybeden ve gururu altüst olan Yazıcıoğlu Hacı İsmail

Ağa, Vahdeti' ye kızını vermeyi kabul eder. Latife Hanım'ın almış olduğu terbiye alafranga tarzda da olsa kültür bakımından onu iyi bir seviyeye çıkarır. Hem Vahdeti hem de Latife için kültürlü ve tahsilli olmak evlilik için önemli bir tercih sebebidir. Latife, Vahdetî ile evlenerek âdeta bir muallime intisap etmektedir.

“Zira Vahdeti bir zekâ-yı mücesseme âşık olmuş ki kendisinin de dediği vechle onun bir milyon kızlar içinde bir dahasını bulamaz. Latife dahi bir kemalat-i ilmiye temasiline âşık olmuş ki onu bin de bir erkekte bulabileceği teslim edilemez.”
(s.547).

Ahmet Mithat Efendi'nin *Taaffüf* adlı eserinde yine erkeğin yüksek tahsilli olması evlilikte dolaylı olarak tercih sebebidir. Romanın zengin ve alafrangameşrep kahramanı Saniha, Avrupa'da felsefe ve edebiyat tahsili yaptığı için Avrupaî kültüre vâkıf olan Rasih'in evlilik teklifini reddetmez. Ancak Rasih ve Saniha'nın alafrangalığı, Tanzimat'ın ilk alafrangaları gibi sathî değildir. İçkisi ve kumarı olmamakla birlikte Rasih hovardalıktan da bıkmış bir gençtir. Saniha, Avrupa usul ve “âdâb-ı muâşeretini” çok iyi bilir. Saniha'nın güzelliği yanında bir de güzel Fransızca konuşması, Paris'te yüksek tahsili sırasında Fransızca öğrenmiş olan Rasih'i çok etkiler. Alafrangameşrep olarak çevrede adı duyulan Saniha ile kimse izdivaca cesaret edemezken Rasih, onunla evlenir ve bu evlilikten bir çocukları olur. İki buçuk yıl mesut bir hayat sürerler. Bu arada konağın daimi misafirlerinden olan, sazıyla, sözüyle ve şen şakrak tavırlarıyla kadınları kendine âşık etmekten zevk alan Tosun Bey ile Saniha arasında mektuplaşmalar başlar. Rasih, Saniha'nın Tosun Bey'e yazdığı mektuplardan birini görür. Ancak bunu bir kusur sayıp yüzüne vurarak rencide etmek yerine, karısını yanlış yolda olduğu konusunda ikna etmeyi dener. Rasih karısına mesajlarını, salonda duran Venüs ve Minerva adında iki mermer heykelin mitolojik tarihini anlatarak verir. Saniha, şehvet duygularına hitap eden güzellik ve sevdâ tanrıçası Venüs gibi davranmak yerine akıl ve hikmet tanrıçası Minerva gibi hareket etmeyi tercih eder. Olgun tavırları ve engin kültürüyle karısını tekrar kendine âşık etmeyi başaran Rasih böylece aile hayatını da kurtarmış olur.

Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat*, bir aşk romanı olmakla birlikte kızların ve erkeklerin eğitimiyle ilgili önemli hususları dile getirir. Eser “Vedat, Vefa ve İsteri-hysteria” olmak üzere üç kısımdır. “Vedat” başlığı romanda hayali, “Vefa” başlığı ise hakikati temsil eder. Fatma Aliye, “Vedat” kısmını yazar.

“*Vedat bir büyük vâlideden başka ne bir akrabaya ne bir kimseye mâlik olmayan garib, bîkes bir kızcağızdır.*”(s. 6) Vedat, küçük yaşlardan itibaren süse ve eğlenceye değer vermeyen bir kızdır. Bütün vaktini okuma-yazma ve el hünelerini geliştirmeye ayırır. Sekiz yaşında annesini, on üç yaşında babasını kaybetmiştir. Yirmi yaşına gelmesine rağmen evlilikle ilgili hiçbir düşünce aklından geçmez. Babası, vefatından önce onu arkadaşı Hüseyin Sabri Efendi’ye emanet eder. Hüseyin Sabri Efendi, Vefa’nın babasıdır ve bir gün oğlunu da yanına alarak sütanesiyle yaşayan Vedat’ı ziyarete gider. Bu ziyaret Vedat ile Vefa’nın birbirini gördüğü ilk ve son an olacaktır. Vedat, Vefa ile göz göze geldiğinde, aslında on yıldır Vefa’yı sevdiğini ama bunu yıllardır fark edemediğini düşünür. Hâlbuki Vefa ona hiç bu gözle bakmamıştır. Ahmet Mithat Efendi, romanın sonuna koyduğu “İsteri” adlı makalede Vedat’ın bu durumunu hastalığa yorumlar. Çünkü bu yaşta bir kızın bu zamana kadar süslenmeyi ve evliliği hiç düşünmemesini, kadınlığın fitratına aykırı bulur. İlk karşılaşmalarından on gün sonra Vedat ile Vefa nişanlanır. Göğüs hastalığı nedeniyle Sabri Efendi’nin ölmesi düğünün altı ay ertelenmesine sebep olur. Bu arada Vefa yüksek tahsilini gerçekleştirmek üzere ortadan kaybolur. *Yeryüzünde Bir Melek*’in aslı kahramanı Şefik gibi Vefa için de yüksek tahsil ve bir mesleğe sahip olmak evlilikten önce gelir. Vefa’nın gitmesi Vedat’ın kaygılarını arttırır. Vefa’nın başkasını sevdiğine dair çevreden duyduğu fısıltılar onun hasta ruhunda daha derin yaralar açar, nihayetinde bu hastalığı kaldıramaz ve ölür.

Romanın ikinci bölümünde Ahmet Mithat Efendi olaylara hakikat penceresinden bakar. Bu bölüm Vefa’nın romancıya mektubuyla başlar. Vedat’ın mezarını ziyaret eden Vefa, yaşananların bir defa da kendi ağzından dinlenmesini ister. Bu bölümde yazar, düşüncelerini kahraman bakış açısıyla aktarır. Vefa’nın anlattıklarına göre onun Vedat ile nişanlanması Sabri Efendi’nin istekleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Vefa hasta olan babasının ölümüne sebep olmak istemediği için bu evliliğe karşı çıkmaz. Vedat ile Vefa’nın on yaşına kadar çocuklukları beraber geçer. İkisi de Mekteb-i İbtidâiyi bitirir. Sonradan Vefa, Mekteb-i Sultânîye verilir. Bundan sonraki on yıllık zaman zarfında Vedat, Vefa’yı hiç görmemiştir. Vefa, kendi pederi ile Vedat’ın pederi arasında geçen alışveriş ve vasiyetlerin sorumlusu olamayacağını, Vedat’ın muhabbetini cezbetmek için herhangi bir harekette bulunmadığını söyler. Bu yüzden Vefa, Vedat’ın ölümünden kendini sorumlu tutmaz. Ayrıca Vefa’ya göre Vedat yanlış eğitim almıştır ve evlilik için onun bilgisi ve tecrübesi eksiktir. Ahmet Mithat Efendi’ye göre okumaya ve yazmaya başladığından beri Osmanlı’da kadınların hayata bakışlarında ve fikirlerinde ilerleme görülse dahi onlar, seveda

ve evlilik konusunda henüz bir hikmetli düşünceye sahip olamamışlardır. Bu hüküm erkekler için de geçerlidir.⁸⁸ Vedat'ın başından geçen facialar da bu yüzden ortaya çıkmaktadır. Sevda ve evlilik, bu hakiki maişet âleminde gaye değil sadece mukaddimedir. *İsteri* adlı makalede yazar iki tarafı da dinledikten sonra doktorluğa adım atmış olan Vefa'nın kullandığı "isteri" kelimesinden dolayı onu haklı bulur. Zira kadınların çalışmayı bırakıp karamsarlık veren sevda hikâyeleri ile vakit geçirmeleri onları amansız hastalıklara sürükleyebilmektedir.

5. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları

Türk tarihinde batılılaşma veya Batı medeniyeti denince akla ilk gelen Avrupa'dır. Amerika da Doğu milletleri açısından Batı'dır ancak Amerika'nın Doğu milletleri üzerinde kültürel nüfuzu ağırlıklı olarak 1950'li yıllardan sonra hissedildiği için bu tarihlerden öncesinde Batı, daha çok Avrupa ülkelerini karşılayan bir kavramdır.

Tanzimat öncesinde Batı ile siyasî ve ekonomik ilişkileri doğrudan kurabilmek için çok sayıda eğitilmiş kişiye ihtiyaç duyulur. Bu gereksinimi karşılamak için önce ülke dışına yükseköğrenim için öğrenci gönderilir, ülke içinde Batı tarzı yeni kurumlar açılır. Böylece eğitim yoluyla Batı'dan aktarılan bilgi, hukuk ve sanat anlayışları topluma girmeye başlar. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının art arda ilan edilmesiyle birlikte Batı'ya yönelmenin siyasî bir proje olarak adı konulmuş olur. Amaç, yeni düzenlemler yaparak devleti çöküşten kurtarmaktır. Bu yeni düzenlemelerin toplum hayatına yansımaları, Batı ile Doğu arasındaki ilişkilerin nasıl kurulacağı meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda baştan itibaren bir Doğu-Batı tezatının veya çatışmasının Türk romanında işlenmesi, batılılaşma algısında ilk sorgulamanın ve direnişin örnekleridir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında Doğu ve Batı medeniyetinin karşılaştırmasını en çok yapan Tanzimat yazarıdır. Osmanlıların ilim ve teknikte Batı'dan geri olduğunu hatırlatmakla birlikte Batı ile Doğu'nun kendilerine has medeniyetlerinin, kültürlerinin mevcudiyetini her fırsatta anlatır. Batı'nın ilim ve teknikte örnek alınabileceğini ancak aile yaşamı bakımından Doğu'nun Batı'ya tercih edilemeyeceğini, manevî ve millî değerlere sahip çıkılması gerektiğini kahramanları vasıtasıyla veya doğrudan dile getirir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Avrupa veya Batı; insan hakları, eşitlik, hürriyet, evlilik, kadının toplumdaki yeri, eğitim, temizlik, ekonomik yapı, adâlet, kültür, medeniyet vs. bütün

⁸⁸ İnci Enginün, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yeni Türk edebiyatı (1839-1923)*, s.280.

konularda iki yüzüyle okuyucuya tanıtılır. Batı mukallitliğinin arttığı bir dönemde, yenilikçi bir yazar olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'yı "iyi ve kötü" şeklinde iki yönlü olarak okuyucuya tanıtması önem taşımaktadır. Yazara göre Avrupalılar parklarını, caddelerini temiz tutsalar bile şahsî temizliklerini ihmal ederler. *Diplomalı Kız*'da Parislinin kirli çamaşırlarının vapurlu kazanlarla kaynatıldıkları zaman dahi ortaya çok kötü kokuların yayıldığından bahsedilir.⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi kadının toplumda meslek sahibi olmasına karşı değildir. Ancak batılı kadının, hürriyetini kazanması pahasına hayâ duygusunu kaybetmesine karşı çıkar ve batılı kadının sefih bir hayata yönelmesinde yine Batı'nın mekteplerinde gençlere aşılana yeni terbiye usulünü sorumlu tutar. *Diplomalı Kız*'da olduğu gibi *Ana-Kız*'da da kadına değer verme konusunda yazar, Batı'yı samimi bulmaz. Paris'in hür sokaklarında sefih bir yaşam tarzını ve eğlenceyi hayat tarzı haline getirmiş olan Anjelik, kadınları bisiklete bindirmek modasını icat etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bisiklete binen batılı kadının kıyafetini tasvir eder ve bu kıyafetle kadının kendini teşhir ettiği tezini ileri sürer. Batı medeniyeti, bir taraftan kadının zarafeti için çeşitli kaideler ortaya çıkarırken, diğer taraftan da kadını, vücudunu teşhir gibi hem ahlâka hem de zarafete uymayan bir tarafa doğru sürüklemektedir. Batılı kadına tanınan hürriyet, onun erkeklerle yarışma ve erkeklere güzel görünme arzusundan doğan bir hayâ eksikliği ortaya çıkarmıştır.⁹⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında, Avrupa karşısında yükseköğrenim gençliğinin tutumunu ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi Batı medeniyetini sathî bir şekilde algılayan ve sürekli bir özentî içinde olan alafranga gençlerdir ki, bu taklitçi gençler kendi memleketlerini, kültürel değerlerini beğenmezler. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'deki Felâton Bey, Tanzimat alafrangasının ilk sembolizasyonudur. *Paris'te Bir Türk*'te, Zekâ Paris'e eğlenme amaçlı giden zengin bir hovardadır. Tanzimat Dönemi'nde gençler Avrupa hakkındaki haberleri kitaplardan, gazetelerden okuyarak veya İstanbul'un belli merkezlerinde yaşayan yabancılarla konuşarak öğrenirler. Seyahat veya yükseköğrenim için yurt dışına çıkanlar ise Avrupa'yı kendi içinden tanıma fırsatı bulurlar. Yurt dışına yüksek tahsil için gitmeden önce gençlerin Avrupa hakkındaki duyumları veya bilgileri, onların Avrupa'daki tahsil hayatlarını belirleyici etkiye sahiptir. *Bahtiyarlık*'taki Senâi ve Mansur Bey gibi yarı alafranga tipler Batı'yı bir medeniyet projesi olarak algılamazlar. Senâi,

⁸⁹ Temizlik konusunda Avrupa'yla ilgili olumsuz düşüncelerin Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettiği görülmektedir. Yakup Kadri, *Bir Sürgün* (1937) adlı eserinde benzer ifadeler kullanır.

⁹⁰ Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s.207.

Avrupa öncesi izlenimlerini Beyoğlu'nda gittiği Flame adlı kahvede edinir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Senâi asıl alafrangalık âlemine hiçbir zaman girememiştir ve Avrupa, Flame'de gördüğü “rezilâne” hayat tarzından ibaret değildir. Senâi Avrupa'ya gittiğinde de sürekli Avrupa'nın kötü yüzüne rastlanacak eğlence mekânlarında dolaşmış, sefih bir hayatın dışına çıkamamıştır. Avrupa'ya sözde hukuk tahsil etmek için giden Senâi, İstanbul'u küçük bir köy olarak görür. Osmanlı'nın yeme, içme, yatıp kalkma usullerini beğenmediği gibi kendi milletine ait görenek ve geleneklerini “barbarlık” olarak telâkki eder. Ahmet Mithat Efendi, *Para* adlı eserinde ise yaşamının gayesini yalnız paraya bağlamış bir genç olan Sulhi tiplmesiyle devrinin bir gerçeğini ortaya koymakta ve on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren özellikle tahsilli Türk gençliği arasında kabul görmeye başlayan düşünce tarzlarını sorgulamaktadır. Yazarın Materyalizm, Nihilizm ve Sosyalizm karşısındaki tepkisi ciddi bir araştırmanın veya bilginin neticesi değildir.⁹¹ Bu fikir akımlarına tepkisi, gençlerin dinî hassasiyetleri kaybetmesine karşı yapılmış bir ikazdır.⁹² Ahmet Mithat Efendi, *Taafüf* adlı romanında materyalist olarak nitelediği Tosun Bey'in vicdanından şüphe eder. “*Tuhaf lâkırdı! Tosun gibi materyalistlerde vicdan mı olur? Onlar tazibât-ı vicdâniyyeden vareste bulduklarını maa'l-iftihâr kendileri ikrar ederler. Ama sözleri sahih ise!..*”(s. 110). *Para* adlı eserinde yaşamı idare eden tek şeyin para olduğunu iddia eden Sulhi'nin düşüncesi; Batı'nın kapitalist felsefesini, madde ötesi veya tabiatüstü hiçbir şeyin mevcut olmadığını kabul eden Materyalizm akımını hatırlatır. Sulhi, bu yüzyılın hâkimlerinin Komando ve Roçild gibi kapitalist bankerler olduğunu söyler. Ancak çalışmayı sevmeyi için Mekteb-i Tıbbiyeden atılan Sulhi'nin bu düşünceleri de sathî bir Batı taklitçiliğinden başka bir şey değildir.

Bu dönemde Batı'nın ilim zihniyeti doğrultusunda şekillenen, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye gibi yeni yükseköğretim kurumları, sadece pozitif bilimlerin öğrenildiği merkezler değil aynı zamanda değişik felsefi düşüncelerin ve birtakım fikir akımlarının yayılmasında etkili mekânlardır. Çeviri eserler, ders kitapları ve mekteplerin hocaları; Batı'dan Doğu'ya taşınan pozitivist düşünce ile Materyalizmin aynı ekseninde gelişmesini sağlar.

“Özellikle Harbiye ve Tıbbiye gibi Avrupalı hocaların ders verdikleri ve Avrupa'da basılmış kitapların sansürden kaçarak daha kolay girebildikleri yüksek

⁹¹ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 36.

⁹² Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s. 318.

okullarda geleneksel bilgi ve düşüncelerle Batı kaynaklı fikirlerin karşı karşıya geldiğini, bazı gençlerin bilinçli veya bilinçsiz olarak bu yeni akımlardan etkilendiğini tahmin etmek zor değildir."⁹³

Ahmed Metin ve Şirzad' da Viyana'da tahsil gören Stefano, Batı özentisi olan bir aileden gelmesine rağmen onların davranışlarını beğenmez. Buğdanlı Andri, Viyana'da tahsil gördüğü için Nemçeleşmiş oğluyla ilk zamanlar çoğu konuda çatışma yaşar. Stefano, babasıyla ters düşme pahasına çiftliğin bütün düzenini Avrupa usûlüne göre yeniden ayarlar. Üstelik Stefano, ihtiyar babası Andri'yi de değiştirmekte kararlıdır. Önce babasının kalpağını çıkarttırarak ona Avrupa tarzında bir şapka giydirir. Sonra Bükreş ve Viyana gibi Avrupa merkezlerini gezdirerek Andri'ye Batı kültürünü tanıtır. Ardından babasını yeniden evlendirir. Bu evlilikten Andri'nin Neofari adında bir kızı olur. Stefano'nun teşvik ve gayretleri sayesinde Neofari de Avrupa'ya tahsile gönderilir. Küçük yaşta Avrupa'ya gönderilen Neofari, Paris'e öyle ciddi bir uyum sağlar ki Stefano gibi batılılaşmakla kalmaz, millî kimliğinden uzaklaşarak tam bir batılı olur.

Sami Paşazade Seza'nin *Sergüzeş* adlı eserinde Avrupa'da resim tahsili gören Celâl Bey'in Dilber'e âşık olmadan önceki tavırlarının ve tabiata bakışının pozitivistlerden pek farkı yoktur. Tabiat sadece onun tualini renklendiren ve süsleyen bir malzeme deposudur. Celâl Bey'in bu panteist bakış açısı onu katı bir realizme götürmüştür. Dilber'e karşı da önce böyle davranan Celâl Bey ona âşık olduktan sonra tamamen romantikleşir. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eserinde görülen modadan ibaret sahte bir Batı takipçiliği, köklerini kaybetmiş bir terbiye anlayışının neticesidir. "*Araba Sevdası'nda biz, muayyen ve şümulü bir terbiyenin, insanı yapan değerlerin yokluğunu görürüz.*"⁹⁴ Görmeyi değil görünmeyi yaşam gayesi hâline getiren Bihruz Bey, döneminin gösterişe aşırı düşkün Batı taklitçisi gençlerini sembolize eder. Bihruz Bey'in arkadaşlarıyla ve çevresiyle yaşadığı çatışmalar kendi dünyası ile dış dünya arasındaki hayal-hakikat uyumsuzluğundan kaynaklanır. Romanda Bihruz Bey dışında herkes ve her şey gerçektir. Sevdığı herkesten darbe yiyen Bihruz Bey, hakikatleri anlamaya başlayınca olup bitenler karşısında şaşkın bir vaziyete düşer. *Araba Sevdası'nda* "yalan" motifi kuvvetli bir şekilde kendini hissettirir. Eserin tek olumlu kahramanı Naim Efendi hariç herkesin hayatı düzmece ve sahtedir. Yalan söylemek, normal karşılanacak kadar günlük hayatın bir parçası olmuştur. Boğazın küçük

⁹³ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s.26.

⁹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 489.

kayıkcılarından, en yakın arkadaşı Keşfi Bey'e kadar herkes Bihruz Bey'e yalan söyler. Keşfi Bey, arkadaşlarını alaya almak için yalan söylemekten büyük zevk alır. Aslına bakılırsa onun arkadaşlarına zarar vermek gibi bir niyeti yoktur. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele, Tanzimat'la birlikte sosyal hayatta meydana gelen yüzeyselliğin ve taklitçiliğin gençlere “yalandan” müteşekkil bir hayat tarzını benimsetmiş olmasıdır.

Ahmet Mithat Efendi, halkı eğitmeyi vazife telâkki eden bir yazar olarak Doğu ile Batı arasında âdeta gönüllü bir elçidir. Onun vazifesi yanlış tanınan Batı'yı Doğu'ya anlatmak veya yanlış tanınan Doğu'yu Batı'ya tanıtılabilmektir. Bu amaçla yazdığı romanlarında, Batı medeniyeti karşısında bilinçli bir tutum sergileyen gençler, onun eserlerinde ikinci bir grubu oluşturur. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik, *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, *Acâib-i Âlem*'de Subhi Bey ve Hicabi, *Bahtiyarlık*'ta Şinasi, *Para*'da Vahdetî, *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa Kamerüddin, *Ahmed Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin, *Taaffüf*'te Rasih ve *Mesâil-i Muğlaka*'da Abdullah Nahifi, Avrupa'yı bir medeniyet ve kültür coğrafyası olarak doğru algılayan gençlerdir. Bu bilinçli ve idealist gençlerin çoğunluğu yükseköğrenimini tamamlayıp memleketine hizmet etmeyi bir amaç hâline getirmişlerdir. Bu gençlerin ortak özelliği Batı medeniyetini ilim, kültür ve sanat bakımından dikkate almalarıdır. Avrupa'nın her türlü ortamına yakından şahit olmuşlar ancak kendi benliklerinden hiçbir zaman uzaklaşmamışlardır. Onlar, hem kendi memleketlerinde hem de Avrupa şehirlerinde yakın çevreleri tarafından sevilen, sayılan, takdir gören ve hayranlık uyandıran gençlerdir. Türk-Müslüman kültür değerlerine sonuna kadar sadık kalırlar. Evrensel bir ahlâk anlayışıyla hareket ettikleri için insanları milliyetlerine ve dinlerine göre yargılamazlar. Hatta bu gençlerden bazıları yurt dışında tanıştıkları Fransız veya İngiliz milletinden kızlarla evlenirler.

V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR

İnsan bütün yaşamı boyunca her an içten ve dıştan gelen birden çok dürtü ya da güdüyle karşılaşır. Bunlar arasında seçim yapma zorunluluğu duyar. Bu duruma çatışma (conflict) denir.⁹⁵Tanzimat yazarlarının romanlarında toplumsal konuların ağırlıklı olması nedeniyle gençlerin yaşadığı çatışmalar, çoğunlukla aile veya yakın çevrenin tesiriyle ortaya çıkan dış kaynaklı hadiselerdir.

⁹⁵ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 134.

A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR

1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar

Birey ailenin, aile toplumun en küçük parçasıdır. Bu üç unsur arasında bir denge sağlandığı zaman sağlam toplum yapısı ortaya çıkar. Gençler, toplumsallaşma sürecinde etkili olacak inanç ve değerleri birçok yolla öğrenebilir veya benimseyebilirler. Bireyin toplumsallaşma sürecinde ilk terbiye, aile içinde başlar. Aile, gencin toplumsallaşma sürecine birtakım değerlerin öğretilmesi yoluyla doğrudan veya ebeveynin tutum ve davranışlarının temsil niteliğiyle dolaylı olarak katkı sağlar. Ailenin sosyokültürel yapısıyla toplum arasındaki bağ zayıfsa bu aile kurumunda yetişen gencin toplumla çatışmaya düşmesi muhtemeldir. Genç ile ebeveyn arasında yeterli iletişim kurulamamışsa yine toplumsal bir çatışma yaşanabilir. Gencin ailesi ve toplumla yaşadığı çatışmalar arasında sıkı bir bağ vardır.

Roman, herhangi bir sanat şeklinden çok daha fazla ve tutarlı bir şekilde insan hayatını yansıtmaya muktedirdir.⁹⁶ Romanlarda insan hayatında rastlanan birçok sosyal problemlerle karşılaşmak mümkündür. Çoğu sosyal problemin altında eğitimsizlik veya yanlış eğitim gibi sorunlar vardır. Tanzimat Dönemi romancıları, bireyin ve toplumun eğitimi üzerinde ısrarla durmuş, ailelerin ve toplumun bilinçlenmesi için çaba sarf etmiş, yanlış ve eksik gördükleri konularda uyardıktan kaçınmamışlardır. Sosyokültürel alanda gençlerin çatışmaya düştükleri meseleler arasında en fazla dikkat çeken “eğitim problemi” ve “evlilik” konusudur.

Tanzimat yazarlarının romanlarına genel olarak bakıldığında eğitimde özellikle iki problemin çatışma unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi orta ve yüksek tahsil seviyesinde eğitim hakkının kızlara henüz tanınmamış olmasıdır. *Felsefe-i Zenân*, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, ve *Diplomalı Kız*'da bu konu üzerinde durulur. İkincisi ise millî terbiyeden yoksun yetişen gençlerin aile ve toplumla yaşadığı çatışmalardır. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, *İntibah*, *Bahtiyarlık*, *Para*, *Sergüzeşt*, *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* ve *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı romanlarda alafranga gençlerin yanlış eğitiminden ve yanlış aile terbiyesinden bahsedilir.

⁹⁶ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1988, s.3.

Tanzimat Dönemi'nde erkeklerin tahsilinde herhangi bir problem görülmezken kızlar hakkında aynı yargıya varmak mümkün değildir. Özellikle Tanzimat'ın ilk yıllarında, tahsil görmek isteyen kızların aileden ve toplumdan kaynaklanan bazı çatışmalara düştükleri görülür. Çocuklar ilk eğitimlerini taş mektep, ibtidâi mektep veya sıbyan mektebi adı verilen mahalle mekteplerinde tamamlar; ardından rüştiyelere veya medreselere devam ederler. Ancak kızların rüştiyeye kaydolması erkekler kadar kolay değildir. Sonradan kızların okuması için ayrı rüştiyeler açılmışsa da sınırlı sayıda öğrenci alınması, kadın hoca bulunamaması ve halkın rüştiyelere pek rağbet etmemesi gibi nedenlerle, kızların çoğunluğu mahalle mektebinden sonra okula gidemez.⁹⁷ Tanzimat yıllarında genellikle kızlar ergenlik yaşına geldiklerinde okulu bırakırlar. Erkekler ise rüştiyeyi bitirip bir üst eğitim kurumuna devam edebilmektedir. 1876'dan sonra kız rüştiyelerinin sayısı artmaya başlar. Halk, eğitim konusunda bilinçlenmeye devam ettikçe kızların eğitime katılma oranı da yükselir.⁹⁸ Türk eğitim tarihinde kadının tahsiliyle ilgili en önemli gelişmelerden biri 1870 yılında Dârümuallimâtın açılmasıdır. Zira bu okulun açılmasıyla kadının eğitim imkânı genişler ve ona yeni bir çalışma ortamı hazırlanmış olur. Tanzimat Dönemi, kızlara meslekî eğitim verilmesinin de bir başlangıcıdır. Ebe Mektebi (1842), Kız Sanayi Mektepleri (1870) bu kategoride açılan resmî kurumlardır.⁹⁹ Tanzimat Dönemi eğitim kurumları içinde yabancıların veya azınlıkların açtığı kız kolejleri ve mektepler istisna tutulursa resmî olarak kızların okuyacağı tek yüksek okul Dârümuallimâttır. Bu okul, kızların yüksek tahsili için İnas Dârülfünûnu (1915) açılıncaya kadar ilk olma işlevini devam ettirir.¹⁰⁰ Kadının temel ve orta eğitimini tamamladıktan sonra bir yükseköğretim kurumuna devam etmesine Tanzimat Dönemi'nde Ahmet Mithat Efendi'nin *Diplomalı Kız* ile Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde rastlanılır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserinde Neofari on altı yaşına kadar Paris'te eğitim görmüştür. Bu eserlerde yurt dışında eğitim gören kızların yabancı olması dikkatten kaçmamaktadır. Juli, Fransız; Neofari, Buğdanlıdır.

⁹⁷ 1838'den sonra açılan mektepler çoğunlukla erkek çocukların yetiştirilmesi gayesine göredir. "1275(1858) senesine gelinceye kadar kız çocuklarının okutulması işiyle uğraşılmamıştı. Sıbyan mekteplerinde kızlarla erkek çocuklar bir arada okudukları için bu tarihe kadar kızların tahsil derecesi sıbyan mektebi derecesini geçmezdi." (Osman Ergin, *Maarif Tarihi C.I*, s. 457)

⁹⁸ Şefika Kurnaz, "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 11-12.

⁹⁹ Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, C.II, s. 668.

¹⁰⁰ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 28.

Bir örgün eğitim kurumuna devam edemeyen kızların tahsil eksikliği; ebeveynin verdiği terbiyeyle, özel hocalarla veya kızların kendi gayretleriyle kapatılmaya çalışılır. Çocukların yanlış terbiyeleri onların gençlik hayatını altüst edebilmektedir. Bunun bir örneği Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe'i Zenân* adlı eserinde görülür. Fâzıla'dan edindiği ilmî terbiyeyi kendi okuduğu kitaplarla pekiştiren Zekiye, çevresinde dikkat çekecek kadar eğitilmiş bir kızdır. Zekiye'nin Fazıla'dan aldığı ilk terbiyeden sonra evden dışarı çıkmadan kendini muallimlik yapacak kadar yetiştirmesi, Muhsin Paşa ve ailesi tarafından takdir edilecek bir eğitimi verebilmesi, bir kadın açısından Tanzimat devrine göre büyük bir başarıdır. Bu yönüyle bakıldığında, çalışan bir kadın kimliğiyle Zekiye, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu* (1922) romanındaki Feride'nin¹⁰¹ veya Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* (1923) adlı romanındaki Aliye'nin bir prototipi olarak kabul edilebilir. Ancak Fâzıla Hanım'ın vasiyetinden uzaklaşıp sosyal hayata tutunmak isteyen Zekiye'nin tecrübesizliği ve erkeklere karşı nasıl davranacağını bilememesi, onun ölümüne neden olur. Çünkü Fâzıla Hanım, evlat edindiği Zekiye ve Âkile adlı kızlarını terbiye ederken onların sosyal çevreden uzak olmasını istemiştir.

Gencin, günlük hayatta karşılaşılabileceği yeni durumlara uyum sağlamasında veya karşılaştığı problemleri aşmasında anne ve babanın önemli bir rolü vardır. Aşırı kontrollü olmayan, esnek düşünceli, gencin kendi düşüncelerini ifade etmesine imkân sağlayan anne-babalar, çocuklarına güven duyduklarını göstermiş olurlar. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta ise bu durumun tam tersi bir aile modelinden bahsedilir. Hacı Baba'nın, üvey kızı Fitnat'a uyguladığı baskıcı tutum yazar tarafından şiddetle eleştirilir. Aynı zamanda bu eleştiri eski, geleneksel terbiye anlayışına bir başkaldırı niteliğindedir. Kızların eğitimini ihmal etmenin büyük bir eksiklik olduğunu vurgulayan Şemsettin Sami gibi birçok Tanzimat yazarı, kızların sekiz yaşında mektepten alınıp eve kapatılmasının aile iffetini ve namusunu koruma anlamına gelmeyeceğine dikkat çeker. Fitnat, sekiz yaşına kadar mahalle mektebine gider. Bu yaştan sonra mektebi bırakmak zorunda kalır ve nakış dikiş işleriyle meşgul olmaya başlar. Ancak okul özlemini ve okuma sevgisini içinde hep saklı tutan Fitnat, Ragıbe'nin ona okuma-yazma öğretecek olmasına çok sevinir. Yazar zamanda geriye dönüş yaparak Talat'ın annesi Saliha Hanım'ın hayatını anlatmakla daha cesaretli bir adım atar.

¹⁰¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 465.

Saliha Hanım, ileri görüşlü fikir yapısı ve oğlu Talat Bey’i terbiye anlayışıyla romanın idealize edilen kadın tipidir. Eserde bazen yazarın sözcülüğünü de üstlenir. Beş yaşında mahalle mektebine giden Saliha Hanım, çok zeki olduğu için dört yıl içinde kendini yetiştirir, okula yeni başlayan öğrencilere hocalık yapar. Mektep arkadaşı Rifat Bey’e de ders vermektedir. Rifat Bey ile aralarında başlayan mektep aşkı, birçok sıkıntıya göğüs germeleri ve sözlerine sadık kalmaları sayesinde evlilikle neticelenir. Bu eserde Fitnat’la aynı kaderi paylaşan Saliha Hanım da on bir yaşına geldiğinde yaşmak takacağı için okulu bırakmıştır. Saliha Hanım’ın babasına göre on beş yaşında bir kız mektebe gidemez. Saliha Hanım’ın babasıyla konuşmasından alınan şu satırlar konuyu tam olarak açıklayıcı mahiyettedir:

“... Nihayet beni mektepten çektiler; mini mini bir ferâce, bir yaşmak hazırladılar. Ben babamın önünde:

- Mektepten nasıl çekileceğim?.. Nasıl yapacağım?.. Ben cahil kalacağım diyerek ağladım, sızladım da fayda vermedi. Pederim:

-Ona merak etme kızım. Ağlama kuzum. Bu âdettir: Kız on-on bir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, ferâcesiz sokağa çıkamaz. Biz âdetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bize gülecek... Ama derslerini merak edeceksin. Senin derse sevdan olduğu vakitte kendi kendine de o bildiğini ilerletebilirsin. Ben de sana bazı defa ders verebilirim... Ne yapalım, işte hâlâ kızlar için mahsus mekteplerimiz, kadın hocalarımız yok ki... Erkek mektebine on beş yaşında bir kız nasıl gidebilir?..¹⁰²

Eğitimsizlik veya yanlış eğitim gencin çevre ile çatışmasına sebep olabilmektedir. *Diplomalı Kız*’da olduğu gibi yüksek tahsilli olmak da, eğitimsiz ve adabımuâşeret kurallarının zayıf olduğu bir çevrede bazen çatışma unsuru olabilmektedir. Ahmet Mithat Efendi her ne şekilde olursa olsun kızların okumasından ve bir meslek sahibi olmasından yanadır. Kızların da erkekler gibi gelecekte tabip, eczacı, cerrah, muharrir ve feylesof olabileceklerini söylemesi zamanına göre ileri seviyede bir adımdır. *Diplomalı Kız*’a yazdığı “hatime” bölümünde eğitimde eşitliğin önemini vurgular. Kızların eğitimi için bütün memleketleri eşit görür. Kadın ve erkek arasında eğitim açısından kıyaslama yapar ve ikisinin de eşit haklara sahip olduğunu belirtir. Bunun tersini düşünenleri tekzip eder,

¹⁰² Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yay., Ankara, 2009, s.21.

gelecekte kızların daha fazla okuyacağını ümit ederek istikbali, kendi düşüncesine şahit tutar:

Bir kız her ne olacak olursa olmalı talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunmalı. 'Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur' demek için 'Bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur' diyebilmek cesaretini peyda etmelidir. Mektepte, rüştiyede veya bir yükseköğretim kurumunda eğitim görmelidir. Eğer bu imkânların hiç birini bulamazsa en azından kitap okuyarak kendini yetiştirmelidir. Ama kızların terbiyesine 'ol kadar' lüzum olmadığı dava edilebilecek imiş. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniyet-i insaniyenin azasından tanıdıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları var ise kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır. Bunu şimdiki zamanlarda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel, mutlaka tekzib edecektir. Kadınların dahi tabibler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, feylesoflar, muallimler, falanlar filanlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzib-i maddî vukua gelecektir. (s. 662)

Ahmet Mithat Efendi, özellikle alafranga ailelerin eğitim anlayışını “köksüz bir terbiye” olarak görür ve bazı romanlarında böyle bir eğitim modelini hicveder. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinde olduğu gibi alafranga tipler çevreleriyle sürekli bir çatışma içindedirler. Ancak alafrangalar kendi durumlarını “modernlik” olarak görürler ve alay konusu olsalar dahi bu tür bir modernliğin onlara üstünlük sağladığına inanırlar. *Bahtiyarlık*'ta Senâi zengin bir yaşam, zevk ve eğlenceden ibaret hayat algısı nedeniyle kahvelerde ve yakın çevresinde sürekli alay konusu olur. *Para*'da Sulhi alafranga bir yaşam tarzını benimsediği için yüksek tahsilini tamamlayamaz. *Ahmed Metin ve Şirzad*'da Avrupa'da eğitimini tamamlayan gençler, aileleriyle ve yakın çevreleriyle bariz bir çatışmaya düşerler. Batı medeniyetine özenen tipik bir Buğdanlı ailenin kızı olan Neofari'ye çocukluğunda her türlü imkân sağlanır. Viyana'da tahsilini tamamlayan Stefano, Neofari'nin henüz yirmi beş aylık iken Fransızca ve Almanca öğrenmesini ister. Neofari biraz daha büyüdüğü zaman almış olduğu terbiye ile Buğdan gelenekleri arasında bocalama yaşar. Arsız ve haşarıdır. Her şeye karışır ve herkesin kendiyile ilgilenmesini ister. Ailesi Avrup'yu yakından tanınması için onu yurt dışına gönderir. Neofari beş yaşında iken Paris'tedir. Uzun süre Paris'te kalır. Ailesinin sathî Batı özentisine karşılık Neofari böyle bir duruma düşmez. Çünkü Neofari özentisi değil yaşantı seviyesinde Fransız olmuştur. Tam bir Fransız gibi düşünür ve Fransız gibi yaşar. Neofari on bir yıl sonra doğum yeri olan Buğdan'ın Yaş kasabasına dönünce çevresindeki insanları beğenmediği ve hiçbir şeyden

tatmin olamadığı için psikolojik sıkıntıya girer. Evli olmasına rağmen eşini birçok erkekle aldatır. Ailesi için artık kaybolmuş bir kız olan Neofari birkaç sene sonra yine Paris'e kaçır.

Sergüzeşt'te Celâl Bey'in kızkardeşi Tesliye ve Asaf Paşa'nın yeğenleri özentili ve lüks bir hayat tarzıyla büyütülmüş, paşa kızlarıdır. Gelecekleri ile ilgili söz hakkına sahip olmayan bu kızlar ailelerinin onaylayacağı zengin bir paşazade ile evleneceklerdir. Aslında bu kızlar, Avrupî bir terbiye ile yetiştirilmelerine; piyanoları, kıyafetleri ve dış görünüşleri itibariyle Avrupalı gibi yaşamak hevesinde olmalarına rağmen varlık gösteremeyen durağan bir kişiliğe sahiptirler

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde kızların yanlış eğitime işaret edilmesi bakımından Sabiha, Zehra'nın tezat tipidir. Sabiha, hayat ve cemiyet hakkında hiçbir bilgisi olmayan, cahil, tecrübesiz, uçar, iradesi zayıf, kültürel değerlere önem vermeyen hafifmeşrep bir kızdır. Fransızca bilir, bazı zamanlar piyano çalar. Piyano çalması onun müzik ruhu olduğu için değil can sıkıntısındanadır. Zengin ve itibarlı bir ailenin kızı olmasına rağmen yanlış terbiye ve çevrenin etkisiyle Sabiha'nın düşmüş bir kadın hâline gelmesi, yazarın bütün genç kızlara bir uyarısı olduğunu düşündürür.

2. İmkân-İmkânsızlık Çatışması

Bahtiyarlık, Para ve Refet adlı eserlerde olduğu gibi yüksek tahsilli bazı gençler, öğrencilik yıllarında maddî sıkıntılar yüzünden imkân-İmkânsızlık çatışması yaşarlar. Ancak genelde idealist olan bu gençler yükseköğrenimlerinden sonra hedeflerine ulaşırlar. *Diplomalı Kız*'da ise imkân-İmkânsızlık çatışması sadece yükseköğretim yıllarıyla sınırlı kalmaz, üniversiteyi bitirdikten sonra da devam eder.

Ahmet Mithat Efendi kadının eğitim hakları ve kadının sosyal hayatın her safhasına girmesi bakımından Batı'nın Doğu'ya göre daha ileri seviyede olduğunu kabul eder. Ancak *Diplomalı Kız*'da kadına verilen değer onun güzelliği ile orantılı olmasını haksız görür. Bu eserde, tahsilli bir kız olmasına rağmen vücutça ve yüzce güzel görülmediği için Juli'nin iş başvurusu kabul edilmez. Yazara göre Avrupa medeniyetinde güzel kadınlara saygı gösterilir ve değer verilir, kadın güzel değilse hiçbir yerde saygı görmez. Güzel bir kadın tramvaya ya da otobüse binerse herkes yerini takdim için yerinden fırlar, çirkin bir kadın binerse kimse yer vermez. Juli'nin iş bulamama nedeniyle yaşamış olduğu toplumsal çatışma da bu yanlış düşünceden kaynaklanmaktadır.

Mezuniyet sonrası iş bulamamak, yükseköğrenim gençliğinin en büyük problemidir. Büyük umutlarla iş başvurusunda bulunan genç, çaldığı her kapıda bir kere daha hayal kırıklığına uğrar. Bu hayal kırıklığının derinleşmesi, müdür veya işveren tarafından gencin küçük görülmesi, horlanması onda bir güven kaybı meydana getirir, psikolojik sıkıntılara neden olur. Tanzimat yıllarında Avrupa’da da aynı sorunların yaşandığını, Ahmet Mithat Efendi “*Diplomalı Kız*”da Paris’te yaşayan bir ailenin başından geçen dramla anlatmıştır. Fakir bir ailenin kızı olan Juli Döpre muallimelik diplomasını alır. Vazifeye atılması için numara sırasına göre önündeki yüzlerce öğretmen adayının göreve başlaması gerekmektedir. Göreve başlamaktan ümidini kesen Juli, arkadaşı Matmazel Jozef’in de teşvikiyle Fukaraperver Cemiyetine, Bonmarşe’ye ve Luvr mağazasına iş başvurusunda bulunur. İşe başlayamadığı için annesi Polini nerede ise kızının diplomalı olmasını bir suç saymaktadır. Juli’nin bütün kitaplarını geçim sıkıntısı çektikleri için eskiciye satar.

Juli sabah erkenden kalkar ve bir dilim ekmeği fistanının cebine koyduktan sonra memuriyet aramak için yollara düşer. İş müracaatı nedeniyle bir postane memuruyla arasında geçen diyalog yüksek tahsilli bir kızın düştüğü güç durumu göstermesi bakımından anlamlıdır:

“- *Anlıyorum diplomalı matmazel. Anlıyorum ama ...*

- *Evet... Diplomalı matmazel! Günde iki franklık bir işi bir diplomalı matmazole çok görmezsin ya?*

- *Çok görülmez, ama sizi üzmemek ve bir daha buraya gelmek zahmetini ihtiyara lüzum bırakmamak için arz edeyim ki otuz beş kadar müstediyeler meyânında minnettarlıkları sizden ziyade hoşâ gidecek olan güzeller nadir değildirler.” (s.617)*

Böyle bir cevap üniversite mezunu olmasa dahi bir kız için çok ağır ve haysiyet kırıcı sözlerdir. İnsanların eğitimine, becerisine değil de güzelliğine bakılarak işine karar verilmesi Juli’yi çok fazla rencide etmiştir. Bu aşağılayıcı sözler karşısında ne yapacağını şaşırان kızcağız ağlar vaziyette postaneden çıkar. Ahmet Mithat Efendi, Avrupalıları kadına saygı konusunda menfaatçilikle ve ikiyezülülükle suçlar.

“Şu halde Ahmet Mithat Efendi’ye göre Batı’da kadına karşı gösterilen saygı hasbi değil, bir menfaat içindir. Bu saygının altında en az, kendi tabiri ile bir mülazemet, bir gönül eğlencesi yatar.”¹⁰³

Juli, Luvr mağzasına yazdığı dilekçenin cevabını öğrenmeye gider. Muhasebeci kadın, iş müracaatı için beş bin frank para yatırmasını ister ve fakir kızların tezgâhtarlık yapabileceğini ancak Juli’nin tezgâhtarlık için yeterince güzel olmadığını genç kızın yüzüne bir tokat gibi vurur. Ona çiçek satmak, dikiş dikmek ve çamaşırcılık gibi işler yapmasını tavsiye eder. İş aramaktan başka çaresi olmayan Juli “Kredi Liyone” adlı fukaraperverliği ile meşhur bir bankaya iş başvurusunda bulunur. Dilekçeyi alan adam gayet saygılı davranır ve nazik bir şekilde diplomalı bir kızın hizmetçilik gibi işleri yapamayacağını bildirir. Juli bu cevap üzerine diplomalı olmanın verdiği suçluluk hissiyle bankadan ayrılır. Her gittiği yerden red cevabı alan Juli ailesinin hayallerini boşa çıkarmamak için onlara yalan söylemek zorunda kalır.

3. Aşk ve Evlilik Nedeniyle Yaşanan Çatışmalar

Gençlerin aşkları ve evlilikleri nedeniyle ebeveynleri ile aralarında yaşadıkları çatışmalara Türk romanında *Felsefe-i Zenân*’dan sonra Şemsettin Sami’nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserinde de temas edilmiştir. Bu eserde eski örf ve adetlerin baskısına karşı gençlerin mücadelesi ve bu mücadelede sevgileri için hayatlarını feda eden gençlerin yaşadığı dram, hikâye edilir. Hiç görmediği bir kızla veya erkekle evlenmek Tanzimat’ın yeni kuşağının en büyük ailevî problemlerinden biridir. İnançlarda yeri olmayan ancak birtakım yanlış örf ve âdetlerin etkisiyle, bazen de ebeveynin kendi çıkarları doğrultusunda gençlerin evliliğinde baskı oluşturması aile içi çatışmalara neden olur. Talat Bey, cumbada gördüğü Fitnat’a âşık olur. Fitnat da bu delikanlıya âşıktır. Fitnat’ın üvey babası hiç sorma gereği duymadan onu zengin bir adama vermek ister. Fitnat gitmek istemeyince bir hileyle Ali Bey’in konağına götürülür. Sevgisinden ödün vermeyen Fitnat intihar etmekten başka çare bulamaz. Fitnat’ın yanına gelen Talat Bey sevgilisini yerde kanlar içinde görür ve bu acıya dayanamayarak üzüntüsünden ölür. “*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanı vak’a bakımından inandırıcı değildir.*¹⁰⁴ Ancak eski nesillerle, Talat Bey’in dâhil olduğu genç

¹⁰³ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s.218

¹⁰⁴ Mehmet Kaplan, “Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s.74.

nesil arasında örf ve âdetlere, sosyal hayata bakışları bakımından bariz farklar görülmesi nedeniyle yaşanan çatışmalar, eserin gerçekçi yanını oluşturur.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık ve Para* adlı eserlerinde Senâi ve Sulhi gibi alafranga gençlerin çıkara dayalı evlilik düşünceleri ve flört hayatları temelde Türk toplumunun manevî değerlerine, örf ve adetlerine terstir. Bu gençlerin evlilikteki kötü niyetlerinin ortaya çıkması karşı tarafta büyük bir hayal kırıklığına sebebiyet verir ancak iş iştenden geçmiştir. Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanında Avrupa'da sanat eğitimi alan Celâl Bey; insanî değerler, evlilik, esaret gibi konularda babası Asaf Paşa ve annesi Zehra Hanım'dan farklı düşünür. Celâl Bey, insan haklarının herkes için aynı olması gerektiğini savunur. Ona göre burjuva, köylü, zengin, fakir, işçi amele, patron ayrımı olmamalı, herkes insanî değerlerde birleşmelidir. Zehra Hanım ile Avrupa'da tahsil gören Celâl Bey'in evlilikle ilgili düşünceleri tamamıyla birbirine zıttır. Zehra Hanım için evlilikte önemli iki unsur, asalet ve ikbâldir. Ona göre yüksek tabakaya mensup olan biri ile alt tabakadan birinin evlilik kurması meşrep ve mizaca terstir. Celâl Bey'e göre ise önemli olan "hüsün ve ismet" in muhabbetle birleşmesidir. Fakirlik ve sefalet içinde de temiz ve ulvî ruhlar yetişebilir. Bir kalp, sevmek için servet ve asalete ihtiyaç duymaz. Celâl Bey'in bu düşüncelerini annesi beğenmez. Oğlunun yurt dışında sanat eğitimi almış olması da annesine göre lüzumsuz bir iştir. Çünkü Zehra Hanım, ressam ve şair fitratlı insanların halk içinde kabul görebilecekleri yüksek mevkileri değersiz kılacak birtakım faaliyetlere girdiklerini düşünür. Celâl Bey'in evrensel değerleri yansıtan insanlık zihniyeti ile ailesinin maddiyata ve çıkara dayalı düşünce dünyası arasında sert bir çatışma yaşanır. Bu yüzden Celâl Bey âşık olduğu Dilber'e kavuşamaz.

Tanzimat Dönemi, kuşaklararası fikir çatışmasının en fazla görüldüğü yıllardır. Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı eserde Vefa ile babası Hüseyin Sabri Efendi arasında tahsil, evlilik gibi konularda zihniyet çatışmaları görülür. Sabri Efendi'ye göre Vefa'nın orta seviyede tahsili onun hayatını idame etmesi için yeterlidir. Bu yüzden evliliğini ertelememesi, Vedat gibi terbiyeli ve güzel bir kızı kaçırmaması gerekir. Benzer anlayışla hareket eden anne-baba tiplerine Tanzimat yazarlarının diğer romanlarında da rastlanır. *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey'in babası, oğlunun diploma almasını gereksiz görür. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar*'da Feride Hanım, oğlunun hasretine dayanamayacağını düşünerek Mustafa'nın Avrupa'ya gitmesine karşı çıkar. *Hayal ve Hakikat*'te Vefa evlilik konusunda babası gibi düşünmez. Ona göre

henüz evlenme zamanı gelmemiştir. Tahsilini devam ettirip daha yüksek hedeflere ulaşmayı hayal eden Vefa, Vedat'ın babası ile kendi babası arasında daha önceden evliliğiyle ilgili verilen sözlerden sorumlu olmadığını söyleyerek böyle bir gelenek baskısına karşı çıkar. Vefa babası ile ilgili düşüncelerini şöyle anlatır:

“Beni de câhil bırakmak gayretinde kusur etmedi. Fakat bilemedi ki onun zamanının tahsilleri ile bu zamanın tahsilleri arasında ne fark vardır. Bunu bilemediği için zan eyledi ki oğlunu hemen hengâm-ı sabaveti içinde âlim ve mebâdî nevcivanisinde dahi ev bark sahibi ederek bahtiyar eyleyebilecektir.(s. 44)

4. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar

Bir toplumun kültürel yapısının korunmasında ve sosyal düzenin sağlanmasında yazılı kurallar kadar sosyal ahlâk anlayışı da şüphesiz çok önem arz eder.

“Ahlâk bütün toplumu ayakta tutan temel değerler sistemidir, bu bakımdan diğer bütün sistemler ahlâkın sınırlarını aşmayacak bir ölçüde işlemelidir. Birtakım kişilerin başka türlü değerler uğrunda ahlâkî değerleri hiçe saymaları her şeyden önce cemiyet dediğimiz sosyal birliği ortadan kaldırır ki, bu olmayınca da zaten hiçbir değer sisteminin ayakta durması bahis konusu olamaz.”¹⁰⁵

İyi vasıflar, güzel huylu olmak, topluma hizmet düşüncesi, manevî değerleri önemseme, saygı, sevgi vb hasletler iyi ahlâklılık olarak tarif edilir. Kötü ahlâklılık ise bunların zıddıyla hareket etmektir. Bir toplumun ahlâkî karakterinin oluşmasında din, yaşanan coğrafya, kültür, gelenek görenek vb birçok unsur etkilidir. Aynı inançları paylaşan toplumların ahlâkî yapısı bile birbirinden farklı olduğuna göre ahlâkî değerlerin sadece dinî inançlardan geldiğini söylemek eksik olur. Ancak bireyin veya toplumun ahlâkî yapısında dinî inançların etkisi büyüktür. Ahmet Mithat Efendi'nin ve Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde “medeniyet” düşüncesi nasıl “İslâmî” prensiplerle bütünleştirilmişse, ahlâkî anlayışta da bu düşüncenin temel prensip olarak seçildiğini söylemek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, âdeta Şark medeniyetinin bir temsilcisi olarak gittiği her yerde ve katıldığı her toplantıda Müslümanlığı müdafaa eder. Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslâm*(1892) adlı eserinde İslâm'da kadın hukuku üzerine düşüncelerini sıralar.

¹⁰⁵ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 46-47.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında idealist kahramanlar iyi ahlâkla ve güzel huylarla donatılmışlardır. Çevrelerindeki insanların düşüncelerine, hak ve hukukuna saygılıdırlar. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinde Râkım Efendi çalışkanlığı, dürüstlüğü, kadınlara karşı nazik ve saygılı davranışı nedeniyle çevresi tarafından sevilen ve sayılan bir gençtir. *Bahtiyarlık*'ta Şinasi, çiftlik projesini uygulamaya geçirirken köylüler ile kendi arasında güvene dayalı bir işbirliği kurmuştur. Tahsilli olduğu için köylülere üstten bakmaz, uyumlu hareket eder. Şinasi köylülere kendini öyle sevdirebilir ki birkaç yıl sonra köylülerin her konuda fikir alışverişinde bulunduğu bilge bir adam oluverir. Daha önce de bahsedildiği gibi Ahmet Mithat Efendi, Avrupa hakkında bir şey söyleyecekse her zaman meselelere iki yönlü yaklaşır. Güzel ahlâk bakımından dahi Avrupa'nın iki yüzü vardır. Osmanlı'da olduğu gibi Avrupa'da da iyi âhlaklı bir çevre mutlaka mevcuttur. *Diplomalı Kız*'da Juli Döpre ve ailesi bunun bir örneğidir. Juli; terbiyeli, güzel ahlâklı, çalışkan, anne-babasına ve çevresine saygılı bir kızdır. Jan Döpre yaşlı olmasına rağmen ailesinin geçimini sağlamak için gücünün yettiği kadar çalışır.

Ahmet Mithat Efendi'nin yurt dışında yükseköğrenim gençliğini anlattığı *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* ile *Mesâil-i Muğlaka* adlı eserlerinde Türk gençleri ile Avrupalı gençler arasında yaşanan çatışmalar esasen Avrupalı gençlerde görülen ahlâkî bir yozlaşmanın neticesidir. “Vur patlasın, çal oynasın” mantığıyla hareket eden Avrupalı gençlerden halk bıkmıştır. Her yerde olay çıkarır ve insanları huzursuz ederler. Paris'te üniversite okuyan gençlerin kadın-erkek ilişkileri çikara dayalıdır. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar*'da Mustafa Kamerüddin üniversite çevresindeki bu ahlâkî yozlaşmadan dolayı kendini yalnız hisseder. Zamanla kendi düşüncelerine yakın bir arkadaş çevresi bulur. Ancak bu arkadaşları da ona ihanet ederler. Mustafa'nın arkasından değişik entrikalara girip onu sevdiği kızdan ayırmaya çalışırlar. *Mesâil-i Muğlaka*'da Türk-Müslüman aile terbiyesiyle yetişmiş bir genç olan Abdullah Nahifî, Paris'e yüksek tahsil için gittiğinde de kültürel değerlerini devam ettirmek ister. Bu yüzden üniversite içinden Parisli gençlerle, okul dışından ise sosyete çevresiyle birtakım ahlâkî çatışmalar yaşar. Aile bağlarının sağlam kurulmasında, ahlâkî değerlerin önemini çok iyi bilen Abdullah Nahifî, Paris'teki mütevazı evinde Michele valide ve Rosette'yi yanına alarak güvene, saygıya ve sevgiye dayalı bir yaşam sürdürmektedir. Paris'in tıbbiyeli öğrencileri ile bir Osmanlı genci olan Abdullah Nahifî'nin kadına yaklaşım tarzları tamamıyla farklıdır. Tıbbiyeli Fransız gençler, kadınları grisette ve namuslu kadınlar diye ikiye ayırırken Abdullah Nahifî kadın-erkek ilişkisinde önce insanî ve ahlâkî değerleri

ön planda tutar. Fransız tıbbiye öğrencisi Moustique'in düşmüş bir kadın zannederek tacize kalkıştığı Rosette'yi, Abdullah Nahifî kurtarır. Abdullah Nahifî, mesleği dikişçilik olan Rosette'ye hiçbir zaman düşmüş bir kadın veya metres gözüyle bakmamıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Rosette ile İstanbul'a döner ve onunla evlenir. Türk romanında yüksek eğitimini tamamlayarak bir olgunlaşma sürecinden geçen sentezleyici, idealist karakterler - Bu karakterler genelde yazarların düşüncelerini yansıtır- kadına insanî ahlâkı evrenselleştirecek değerler penceresinden bakarlar. Bir kadının yabancı veya köle olması onun statüsünü değiştirmez.¹⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi'nin *Demir Bey Yâhut İnkışâf-ı Esrar* adlı eserinde de bahsettiği gibi Avrupa'da soylu aileden gelen bir gencin, nesebi bilinmeyen fakir bir kızla evlenmesi mümkün değilken Osmanlı gençleri, cariye veya köle olarak hanelerine alınan kızlarla evlenebilirler.

Abdullah Nahifî'nin Paris'te öğrenci iken yaşadığı asıl çatışma tıbbiyeli Fransız öğrencilerle karşı karşıya geldiği kavga ve düellolardır. Sokak ortasında tacize uğrayan bir kadını korumak isteyen Abdullah Nahifî'nin müdahalesi, tıbbiyeli Fransız öğrenci Moustique'in yalan iddialarla arkadaşlarını kıskırtması yüzünden bir Osmanlı-Fransız mücadelesine dönüşür. Abdullah Nahifî, güçlü, cesaretli ve akıllı bir Osmanlı genci olarak girdiği düellolarda Fransız gençlerini mağlup eder. Fransız talebeler mağlup oldukları hâlde düelloyu bir şans ve şöhret vesilesi sayarken Abdullah Nahifî büyük başarılarına rağmen bir olgunluk örneği sergiler ve küçük iltifatlarla şımarmaz.

Millî ve ahlâkî bir edebiyattan yana olan Mizancı Murad Bey, *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde toplumsal ahlâkın gerekliliğini özellikle vurgulamış ve bu ahlâkî anlayış içinde sağlam temellere dayalı aile yapısının kurulmasına önem vermiştir. Eserinin merkezî kahramanı Mansur Bey'e göre de sosyal ahlâk anlayışı aileden başlayarak toplumun her kesimine yayılmalıdır. Milleti için yaşamayı gaye haline getiren hatta evliliğini bile bu uğurda ertelemeyi göze alan Mansur Bey'in akrabaları ve sosyal çevresi ile yaşadığı ahlâkî çatışmalar dikkat çekicidir.¹⁰⁷ Amcasının kızı Sabiha Hanım, Mansur Bey'e olan aşkına

¹⁰⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için İsmail Parlatır'ın *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, adlı çalışmasına bakılabilir.(İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987)

¹⁰⁷ Birol Emil, Mansur Bey'in düştüğü bu ahlâkî çatışmayı şöyle açıklar: "...Kendisini millî ve İslâmî ahlâkın temsilcisi olarak görür. Başlangıçta 'ben vücudumu hizmet-i devlete vakfettim, aileye ayıracak vaktim yoktur' diyen idealist, çevresinde gördüğü ahlâk bozucu münasebet ve düşüncelerden bütün bütün dehşete düşer. Kâğıthane seyranlarında, bizzat evli çiftlerin başka kadın ve erkeklerle olan münasebetlerine yakından şahit olur. Bunu 'âdâb-ı millîyye vü İslâmîyye' ile bağdaştırmaz." (Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, s.490)

karşılık göremeyince onu üzerine çekebilmek için kendini yarı çıplak muayene ettirir. Sabiha'nın kötü niyetini anlayan Mansur Bey, sert tepki verecek ve iffetsizliğini onun yüzüne vuracaktır. Gayriahlâkîliğe ve hukuksuzluğa asla fırsat vermeyen Mansur Bey iyilerin mükâfatlandırılmasından ve kötülerin cezalandırılmasından yana tavrıyla âdeta bir adalet mekanizması gibi çalışır ve suçlulara gerekli cezayı verir. Şeyh Salih'in kayınbiraderi Raşit Efendi sahtekârlığı ve yalancılığı yüzünden memuriyetten kovulmuştur, menfaatleri için her türlü ahlâksızlığı yapmaktan çekinmez. Şeyh Salih Efendi'nin mirasına sahip olmak için Seyis İbrahim vasıtasıyla Şeyh Salih Efendi'nin oğlu İsmail'i öldürtür ve kızı Sabiha'yı zehirler. Karşısında hiçbir rakip bırakmak istemeyen Raşit Efendi; Mansur'u, Zehra'yı ve hizmetçi Nesrin'i yakmak için konağı ateşe verir. Metanetli ve akıllı tavırlarını zor durumda dahi terk etmeyen Mansur, Zehra'yı kurtardığı gibi Raşit'e de kendi elleriyle cezasını verir. Ayrıca Sabiha Hanım'a zehirli hapları veren eczacıyı, adalete teslim eder.

Mizancı Murad'ın eserinin idealist kadın tipi Zehra'dır. Zehra'yı turfanda yapan unsurların başında; yanlış batılılaşmanın, taklitçiliğin ve sathîliğin yaygınlaştığı bir dönemde onun haysiyetinden onurlu, dürüst ve iffetli kişiliğinden hiç bir şey kaybetmemesi, güzel ahlâk anlayışına sahip modern Türk kadınına temsil etmesi gelir. Zehra, evlilik dışı ilişkilere şiddetle karşı çıkar. *“O kendisini hem mânen hem maddeten gerçekten sevebileceği ve evleneceği erkeğe saklayan mutlak mânada iffetli, Müslüman Türk kadın tipini temsil etmektedir”*¹⁰⁸ Şeyh Salih Efendi'nin evine yeni geldiği günlerde Sabiha ve gelin hanımlarla Kâğıthane'ye gider. Burada gördüğü laubali ortam, birbirini tanımayan erkekler ile kadınlar arasındaki tuhaf hareketler, Zehra'yı çileden çıkarır; kadınların hak, hukuk ve edebine tecavüz edildiğini düşünür. Oysaki Sabiha ve yanındakiler ortamdaki gayet memnundur; gülerek ve kendi aralarında eğlenerek vakit geçirirler.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde Refet'in sınıf arkadaşlarıyla yaşadığı çatışmalar yine ahlâkî bir terbiyenin eksikliği nedeniyle. Refet'in Dârümuallimâtteki sınıf arkadaşlarından bazıları onun başarılarını çekmezler ve Refet'i annesiyle görünce fakirliklerinden dolayı onu alaya alırlar, hor görürler. Refet ise olgunca bir davranış sergileyip imtihan kâğıdına yazdığı cevapla arkadaşlarına gerekli ahlâk dersini verir.

¹⁰⁸ Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, s. 311.

B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR

Tanzimat yazarlarının yükseköğrenim gençliğini ele alan romanlarında, bürokratik veya siyasî çatışmalardan ziyade sosyal değişmelere paralel olarak toplumsal konulara ağırlık verildiğini söylemek mümkündür. Ancak eserlerdeki bu durum, Tanzimat yıllarındaki siyasî çekişmelerin romana yansımadağını göstermez. Tanzimat Dönemi'nde yeni gelişen siyasî düşünceler; sultanın meşrutiyetini sorgulamaktan çok yönetimin işleyişindeki hatalara yönelecek, taleplerinde sınırlı reformlarla yetinecek, iktidar arayışları çoğunlukla bürokrasinin üst kademelerinde değişiklik yapmaya yönelecektir.¹⁰⁹ Bu dönem romancıları eski edebiyata karşı olsalar bile asırlarca edebiyata muhteva olarak kaynaklık eden Türk-İslâm felsefesine ters düşecek bir ideolojik çatışmaya girmezler. Tanzimat Dönemi yazarları arasında “Osmanlıcılık” veya “İttihad-ı İslâm” düşüncelerinin kabul görmesi de bu fikrî yapıyı desteklemektedir. Üstelik bu dönemin Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi güçlü kalemleri yeni siyasî düşüncelerin kaynağı olan Batı'yı belirli noktalarda eleştirmişlerdir.¹¹⁰ Yazarların siyasetle ve bürokrasiyle içli dışlı olmalarına rağmen eserlerinde asıl mesele, siyasî kaygılar değil toplumun hayat düsturlarıdır. Ancak bazı eserlerde özellikle de Mizancı Murad'ın romanında bürokratik çatışmalara yer verilmiştir.

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde, yükseköğrenim yıllarının açtığı geniş ufuk, Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili hilafet ve saltanat düşünceleri Mansur'u ister istemez yakın çevresiyle zihniyet çatışmasına götürür. Mizancı Murad'ın sözünü emanet ettiği şahıs olan Mansur, İttihad-ı İslâm düşüncesinde olup Osmanlı hâkimiyetinde güçlü bir Türk-İslâm devletinin varlığını devam ettirmesi fikrini savunur. Onun düşüncesine göre bütün Müslüman ülkelerin tek çatı altında toplanması, Osmanlı'yı tekrar diriltebilir. Mansur bu düşüncelerinden dolayı ilk fikir çatışmasını amcası Şeyh Salih Efendi ile yaşar. Şeyh Salih Efendi yüksek mevkilere gelmiş, servetini arttırmış, maddi çıkarlarını her şeyin önünde tutan, rütbe ve makama önem veren Osmanlı

¹⁰⁹ İlhan Tekeli, “a.g.e,” s. 24

¹¹⁰ Mizancı Murad'ın siyasî çizgisi diğer Tanzimat yazarlarına göre farklılık arz eder. *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserini de hayal kırıklığı içinde olduğu bir dönemde yazmıştır. Ancak bu yıllarda Mizancı Murad'ın henüz padişahla arası açılmamıştır. Mısır *Mizancı*'nı çıkarmaya başladıktan sonra padişahın hallini isteyen Mizancı Murad “hain” ilan edilir ve hakkında idam kararı çıkar. Daha sonra Mizancı Murad, Paris'e kaçarak Jön Türklerin başına geçecektir. Mizancı Murad'ın siyasî yaşamı hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için Birol Emil'in *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri* adlı eserine bakılabilir.

bürokratıdır. O, Mansur'un düşüncelerini hiç tasvip etmediği gibi Osmanlı'nın kurtuluşunu da Cezayir nüfuzu altında bir İttihad-ı İslâm düşüncesinde aramaktadır. Amacı, Fransızların Cezayir'i işgalinden önce olduğu gibi Cezayir'de güçlü bir konum elde etmektir. Mansur, amcasının siyasi işlerden sorumlu adamı Ahmet Şunudî'yi etkileyerek Şeyh Salih Efendi'nin Cezayir planlarını bozar.

Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıran nedenlerden biri de bürokratik yapıdaki düzensizlik ve başıboşluktur. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* ve Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda bazı pasajlar devlet memurlarının hâlini göstermesi bakımından ibret vericidir. Hiç işe gitmeden maaş alanlar, iş vakitlerini boş konuşmalarla geçirenler, haksız yere terfi ettirilenler devlet kalemlerini âdeta işgal etmişlerdir. Mizancı Murat, kendi romanında bu serkeşliğe başkaldırır.

Mansur doktorluk mesleğini icra ederken bir taraftan da hariciye kaleminde göreve başlar. Onun tasavvurunda bürokrat; dürüst, çalışkan, mesleğinde liyakatli, her şeyden önce vatanına ve milletine karşı sorumluluk sahibi olmalıdır. Hariciye kaleminde gördüğü başıboşluk, görev bilmezlik, adam kayırmacılık, yolsuzluk Mansur'da hayal kırıklığı yaratır. Diğer memurlar gibi el etek öpmeyen Mansur, adaletsiz uygulamalara müdahale eder. Amirleriyle karşı karşıya gelir, terfi ettirilmek istenince haksız rütbe verilmesini kabul etmez. Daha fazla aymazlığa ve gayrihukukiliğe dayanamaz, sonunda ideallerine ters düşen devlet görevinden istifa eder. Mansur, devletin önemli mevkilerinde görevde bulunmuş Emin Paşa ile amcasının konağında siyasî bir tartışmaya girer. Osmanlı devletinin çöküş sebepleri ve kurtuluş çareleri üzerine yapılan tartışmada Mansur, Emin Paşa ve onun gibileri devlete ihanetle suçlar. Bu aşamadan sonra Mansur artık mimlenmiş bir şahsiyettir. Romanın sonunda Mansur Bey, Doksan Üç Harbi sırasında haklı bir eleştirisi dolayısıyla Süriye'ye sürülür ve orada umutsuzluk içinde ölür.

C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR

Psikolojik çatışmalar başlığı altında, incelenen romanlardaki kahramanların iç dünyalarında yaşadığı ruhsal çatışmalar ve bu çatışmalardan kaynaklanan problemler ele alınacaktır. Ahmet Mithat Efendi, Doğu-Batı ikileminde problemlere eğilmiş, halka seslenebilmek adına meddah ağzını kullanmış ve öğreticiliği amaçlamıştır. Fatma Aliye Hanım, eserlerinde kadın sorunları üzerinde ciddiyetle durmuş, Mizancı Murad ise

memlekette kalkınmayı sağlayacak projelerini anlatan tezli bir roman yazmıştır. Tanzimat'ın diğer yazarları da yanlış batılılaşma, görücü usulüyle evlilik, köle ticareti vb. konularda topluma mesaj vermeye yönelik eserler kaleme almışlardır. Tanzimat romanlarına genel itibariyle bakıldığında, kişilerin psikolojik çatışmalarına çok az yer verildiği görülür. Ancak türünün ilk örnekleri olmasına rağmen psikolojik roman denemelerine girişilmiştir.¹¹¹

Tanzimat Dönemi yükseköğrenim gençliğinin anlatıldığı eserlerde genelde başkışiler yüksek tahsillidir ve aslı kahraman hüviyetindeki bu gençler, birçok davranış özellikleriyle idealize edilmişlerdir. Topluma bir iletisi olan genç kahramanlar aynı zamanda bir misyonun temsilcileridir ve iç dünyalarında meydana gelen çatışmalara karşı başarılı savunma mekanizmaları geliştirir, kültürel değerleri ve dinî inançları sayesinde eski sağlıklı durumlarına dönerler. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım Efendi, *Bahtiyarlık*'ta Şinasi, *Para*'da Vahdetî, *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa, *Diplomalı Kız*'da Juli Döpre istikrarlı tutum sergileyen tahsilli kahramanlardır. Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde Mansur, Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın beraber kaleme aldıkları *Hayal ve Hakikat*'te Vefa, yine Ahmet Mithat Efendi'nin *Taaffüf*'te Râsih Efendi ve *Mesâil'i Muğlaka*'da Abdullah Nahifî kararlı davranışlarıyla dikkat çeken şahsiyetlerdir.

Gençler; yakın çevresinden birini kaybetme, yalnızlık, terk edilme, karşılıksız aşkın sebep olduğu hayal kırıklığı, aşırı kıskançlık, yoksulluk, toplumsal baskı vb. nedenlerle ruhsal çatışmalara maruz kalabilirler. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenân* adlı eserinde Âkile, hem üvey annesini hem de kız kardeşi Zekiye'yi kaybedince hissettiği yalnızlığın tesiriyle kısa bir müddet ne yapacağını bilemez. Âkile'nin kendini yalnız hissetmesinde üvey annesi Fâzıla'nın kız çocuklarını çevreden soyutlayarak yetiştirmesinin büyük payı vardır. Âkile dinî inançları sayesinde ruhsal çatışmalarından kurtulur ve kendini toparlar. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esar*'da Mustafa Kamerüddin sevdiği kız olan Polini'den aşkına karşılık bulamayınca sıkıntılı günler geçirir. Bazen okuduğu kitaplar vasıtasıyla sıkıntılarını aşmaya çalışır. Ancak Polini'nin kız kardeşi olduğunu öğrenmesi, bir taraftan Mustafa'yı hüznendirirken diğer taraftan da teselli eder. Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı

¹¹¹ Mehmet Kaplan, Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserinde şahısların ruh tahlillerinin "kendi kendine konuşma" suretiyle yapıldığını ifade etmektedir. (Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, s. 78) Nurullah Çetin ise *Roman Çözümleme Yöntemi* adlı eserinde Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserini psikolojik roman kabul etmektedir. (Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2004, s. 177)

eserinde Celâl Bey, konağa hizmetçi olarak esirciden satın alınan Dilber'e âşık olur. Ancak anne ve babasının bir paşa oğlunun köle bir kızla evlenemeyeceğini iddia ederek Celâl Bey üzerinde oluşturdukları psikolojik baskı onu çaresiz bırakır ve içinden çıkamayacağı ağır bir depresyona sürükler. Dilber'in ailesi tarafından satıldığını öğrenen Celâl Bey bir Mecnun gibi sokaklara düşmüştür. Sonunda bu ağır depresyon, onun beyin iltihabı hastalığına yakalanmasına neden olur. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde annesinin ölümünden dolayı Refet kısa süreli ruhsal çatışma yaşar. Yoksulluk günlerinin bütün acılarını birlikte göğüslediği annesine güzel ve huzurlu günler yaşatmak isteyen Refet, diplomasını almasından iki hafta sonra annesini kaybeder. *Felsefe-i Zenân*'da Âkile'nin hissettiği yalnızlığın bir benzerini de Refet yaşar.¹¹² Üstelik kendini çirkin gören Refet'in hiç evlenemeyeceğini düşünmesi, annesini de kaybetmesiyle birlikte ona acı bir yalnızlık hissettirir. Refet içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan arakadaşı Şule'nin yardımı ve dinî inançları sayesinde kurtulur. Gençlerin yaşadığı ruhsal çatışmalardan kurtulmalarında onların aldığı çocukluk terbiyesi ve eğitimin rolü büyüktür. Manevî değerleri ve kendine güveni sağlam olan gençlerin herhangi bir zihinsel veya ruhsal psikoza maruz kaldığında kendilerini toparlamaları daha kolay olabilmektedir. *Sergüzeşt*'te alafranga hayat tazınının hâkim olduğu bir paşa konağında çocukluğunu geçiren ve Avrupa'da sanat eğitimi alan Celâl Bey'in yaşadığı psikolojik çatışmaların ağırlığında böyle bir manevî şuur eksikliğinin de etkisi olsa gerekir.

Tanzimat romanlarında psikolojik çatışmaların sebep olduğu bazı vakalar vardır ki bunlar intihara kadar gitmektedir. Bu intihar vakaları genelde yükseköğrenimli gençlerin yakın çevresinde gerçekleşir. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Fitnat, *Yeryüzünde Bir Melek*'te Arife, *Sergüzeşt*'te Dilber intihar eder. Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarât* adlı eserinde ise Şefik'in ablası Fâzıla intihara kalkışır ancak son anda dinî inançları sayesinde intihardan vazgeçer.¹¹³

¹¹² Engin Geçtan, "Her şeyden önce, yalnızlık öylesine acı veren ve ürkütücü bir duygudur ki, insanlar bu duyguyla yüzleşmemek için her türlü çabayı gösterirler" der. Ayrıca çok sevdiği bir yakını yitirmiş olan insanlarda yalnızlık duygusunun yoğun bir şekilde yaşanacağını; bu insanların yalnız kalmış olmanın acısıyla baş edebilmek için yitirdikleri insanın özelliklerini kendi benliklerine mal ederek o kişinin davranışlarını, görüşlerini benimsediğini, hatta bazen o insanın yarıda kalan sorumluluklarını ve etkinliklerini sürdürdüğünü belirtir. (Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 109-110)

¹¹³ Türk romanında intihar vakasıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma Nurullah Ulutaş tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada intiharın hangi dinde olursa olsun hoş görülmediğine dikkat çekilir. (Nurullah Ulutaş, *İntihar ve Roman*, Akçağ Yay., Ankara, 2011)

VI. YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

Tanzimat Dönemi'ne ait bazı romanlarda yükseköğrenim kurumlarıyla ilgili birtakım bilgilere rastlanır. Bu bilgiler Türk eğitim tarihi üzerine yapılan çalışmalarla aşağı yukarı uyumludur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı eserinin ilk sayfalarında o dönemin yükseköğretim kurumlarından olan Mekteb-i Tıbbiye hakkında şu bilgiler verilir: Dersler, yataklar, sınıflar, düzenlidir ve her şey taksimata tabidir. İki yıl üst üste sınıfta kalan öğrenci ihraç edilir. Yazılı sınavın yanında sözlü sınav da yaygındır. Uygulamaya yönelik dersler mevcuttur.

“Cümlesi bir kıyafet giyerek, cümlesi bir tarzda yeyip içerek, cümlesi bir nizam altında icra-yı hareket ve sekenatla terbiye olan gençlerde bu teşabüh ve tetabuk şayan-ı istigrap görülmez. Hele sınıf arkadaşlığını yatak komşuluğuyla bir kat daha kuvvetlendirmiş olan talebe meyanındaki münasebet öyle olur olmaz münasebet-i uhuvvetten elbette daha kuvvetlidir.” (s. 521)

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* isimli romanında Abdülhamid tarafından açılan yeni okullar hakkında kısaca bilgi verilir. Fatma Hanım'dan Mansur Bey'e yazılan mektuba göre Mekteb-i Mülkiyye yeni kurulmuştur. Mekteb-i Sultanîyi bitirenler Mekteb-i Mülkiyyenin dördüncü sınıfına kabul edilmekte; iki sene daha İlm-i Hukuk, İlm-i Servet, Usul-i İdare, Usul-i Maliye, Ticaret ve Sanayi Coğrafyası, Etnografya gibi dersleri okumaktadır. Mansur Bey, Fatma Hanım'ın mektubundan edindiği bu bilgilere dayanarak hayallerinin yavaş yavaş padişah tarafından gerçekleştirildiğini düşünür. Çünkü o, ülkenin her tarafında yüksek okullar açılmasını, çağdaş ilimlerin öğretilmesini, kabiliyetli gençlerin Avrupa'ya gönderilmesini eğitimde yapacağı reformlar arasında saymıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanında Dârümuallimâtla ilgili bazı bilgilere temas edilmiştir. Rüştüyenin son sınıfını birincilikle bitiren Refet, Dârümuallimâta girer. Öğretmen olmak için ise dört yıl okuyacaktır. Yine romandan edinilen bilgilere göre öğretmen okulunun öğrencileri arasında yaş farkları görülmektedir. Diploma almak için gelen yaşlı başlı kadınlardan bahsedilir ki bu kadınların yaşları Refet'ten çok büyüktür. Ayrıca okula kayıt yaptıran öğrencilerin gelir düzeyleri de birbirinden farklıdır. Kimisi süslü kunduralarını bir tarafa dizerken kimisi çorapsız ayaklarını potinden çıkarmak için zorlanır. Yemekhanede bazı öğrenciler kendilerine tahsis edilen uşağın getirip mektep hizmetçisine teslim ettiği sefer tasımı açar; sahanlar, tabaklar dizilir; çatal, bıçak her şey hazırdir. Bazılarının ise sandalyesinin önü bomboştur. Zengin ailelerin kızları önü boş olan sandalye

sahiplerini çağırır, kendi yiyeceklerinden onlara da verirler. Bir öğrenci birkaç arkadaşının karnını doyurur. Darümuallimâta giden öğrencilerin kültür ve eğitim düzeyi farklıdır. Çünkü köşkte yaşayan varlıklı ailelerin kızları okul derslerini özel derslerle desteklemekte, akrabalarından ilim erbabı kişiler varsa yardım almakta, böylece daha fazla bilgiye sahip olabilmektedirler. Onlar enstüterîsler sayesinde yabancı dil öğrenir, buldukları kitapçık ve gazetelerden ilim ve fenle ilgili daha fazla malumat edinirler. Konaklarda yaşamayan kızlar ise değişik vesilelerle bu köşk ya da konaklara gitme imkânı bulurlar. Kimisi bir uşağın kimisi bir çırağın kızıdır. Okulda arkadaşlarıyla sohbetleri sırasında gittiği evlerden bizim yalı bizim köşk diye bahsederler. Fukara kızları bir taraftan mektep derslerini alırken diğer taraftan, yazarın ifadesiyle “İslâmlılığın ve Osmanlılığın özünden sayılan yardımlaşma gereğince” bu büyük hanelerde yiyeceklerden doydukları gibi tahsil ve ilimden de nasiplerini alırlar. Eserde zengin ailelerin yardımseverliğinden, fakir ailelere sahip çıkılmalarından ve bu düşüncede olan varlıklı ailelerin sayısının çok olduğundan bahsedilmesi; sürekli zayıflayan Osmanlı Devleti’nin sosyal yapısında toplumsal dayanışmanın hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir.

“İşte mektep sıralarında yiyeceklerini fukara kızlarıyla taksim eyleyen Osmanlı kızları, hanelerinde aldıkları derslerden ve okudukları kitaplardan dahi, onları hisse-yâb ediyorlardı. Hem de bu muavenet; yalnız mektep arkadaşlığında mı cârî oluyor ya! Büyücek familya kızlarından mektebe gitmeyip hanelerinde tahsil edenler de hanelerine gelip giden fakir kızları, malûmâtlarından hisse-mend ediyorlar. (s.158,159)

Fatma Aliye Hanım, Dârümuallimâttaki ders içeriği ve imtihanlar hakkında da birtakım bilgiler vermektedir. Kitabet gibi derslerden hem yazılı hem de sözlü imtihan yapılır. İmtihana girerken öğrenciler okul derecelerine göre sıraya dizilir. Refet sınıfın ikincisi, Fâize ise üçüncüsü olduğu için ilk önce imtihana Refet girer. Hitabet ve Belagat derslerinde öğrenci her zaman aktif durumdadır. Kültür derslerine ilaveten öğretmen olacak kız öğrencilere “işlenti öğrenmek” gibi el becerilerine dayalı meslekî dersler de verilmektedir. Dârümuallimâttaki hocalar hakkında da kısa bilgilere rastlanır. Bazen çok duygusaldırlar. Refet’in kitabet imtihanında verdiği cevabı dinledikten sonra gözyaşlarını tutamazlar. Ayrıca eserde hocaların adaletli davrandıklarından, çalışan öğrencilere destek çıktıklarından ve okulda disiplini sağladıklarından bahsedilir. Yine Şule’nin Refet’e

söylediklerine göre Dârümuallimât hocaları devletin seçtiği donanımlı eğitimcilerdir. Eğer bu hocalardan özel ders alınmaya kalkılırsa ücret çok yüksek olacaktır.

Yükseköğrenimini bitiren Dârümuallimât öğrencilerinin atanmasında diploma dereceleri öncelik sağlamaktadır. İyi bir diploma derecesine sahip olanlar maaşı yüksek bölgelere atanırlar. Maaşı yüksek olan yerler birinci muallimlik bölgesi kabul edilir. İlk önce okul birincisinden başlanarak tercihler yaptırılır. İsteğe göre atamalar gerçekleştirilir.

TANZİMAT YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Eser Adı	Yazarı	Tahsilli Gençin Adı	Aile Durumu	Yükseköğrenim Öncesi Eğitimi	Yabancı Dil	Yaş	Dönem	Yer	Yükseköğrenim Kurumu veya Bölümü	Eğitim Yılı	Mezuniyet Durumu	Okuldan Sonra Mesleğini İcra Etmesi
Felsefe-i Zenan	A. Mithat Efendi	Zekiye	Öksüzdür, üvey annesi Fazıla büyüktür.	Üvey annesi Fazıladan ders alır. Kendini yetiştirir.	Tanzimat	Paşa kızlarına özel hocalık yapar.
Felsefe-i Zenan	A. Mithat Efendi	Akile	Öksüzdür, üvey annesi Fazıla büyüktür.	Üvey annesi Fazıladan ders alır. Kendini yetiştirir.	Tanzimat	Bir mesleği icra etmez.
Taaşuk-ı Talat ve Fitnat	Şemsaddin Sami	Talat	Babasını küçük yaşta kaybeder. Annesi Salihah Hanım, oğlunun eğitimi için büyük çaba sarf eder.	Rüştiye	...	on dokuz	Tanzimat	Bir kaleme memurdur.
Hasan Mellah yahut İnkışaf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Hasan Mellah	Babası Fas müsteşarı Sıdî Osman'dır. Ailesi isyancılarca öldürülür. Babası oğlunun eğitiminde etkilidir.	Özel derslerle dil öğrenir.	Ar., Far., Fr., bilir.	...	Tanzimat	Cadiz	Mekteb-i Bahriyye	...	Eğitimini tamamlar.	Gemicilik ve topçulukta usta bir zabittir. Başarılı bir denizcidir.
Hasan Mellah yahut İnkışaf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Domini-cia Badia	Fr., İt., Ar., Far. bilir.	...	Tanzimat	Madrid	Madrid Cizvit Mektebi	dört yıl	Eğitimini tamamlar.	Doktor olur. Mesleğini icra ettiğine dair bilgi yoktur. Hileli işler çevirir.
Yeryüzünde Bir Melek	A. Mithat Efendi	Şefik	Yetim ve öksüzdür, amcası sahip çıkar ve masraflarını karşılayarak yurt dışına gönderir.	...	Fransızca tahsil	...	Tanzimat	Paris	Tıp Fakültesi	...	Eğitimini tamamlar.	Zengin çevre tarafından aranan şöhretli bir doktordur.
Felâatun Bey ile Râkım Efendi	A. Mithat Efendi	Felâatun	Babası alafraanga Mustafa Merakî Efendi'dir. Anne ve baba tarafından şımarılarak büyütülmüştür.	Rüştiyeyi bitirir. Özel Fransızca dersler alır.	Fransızca konuşma özentsisi vardır.	...	Tanzimat	Bir kaleme memurdur.
Felâatun Bey ile Râkım Efendi	A. Mithat Efendi	Râkım	Râkım, bir yaşında babasını, on altı yaşında annesini kaybeder.	Valdiye Rüştiyesini bitirir. Kendi kendini yetiştirir.	Fr., Far. kitap okur	yirmi	Tanzimat	Bir kaleme memurdur.
İntibah	Namık Kemal	Ali Bey	Babası emeklidir. babasının güdümünde yetişir, yirmi yaşında babasını kaybeder. Anne oğlu üzerinde etkisizdir.	Özel derslerle yetişir.	Birkaç lisan bilir.	yirmi iki	Tanzimat	Bir kaleme memurdur.

Kafkas	A. Mithat Efendi	Kaplan Bey	...	Rusça tahsil	...	Tanzimat	Moskova	Askerî Mektep	...	Eğitimi tamamlar.	...
Bahıyarlık	A. Mithat Efendi	Senai	Babası Yamalı Musa Ağa, zengin bir adamdır. Oğlunu alafraanga ve şımarık yetiştirir. Annesi etkili değildir.	Fransızca tahsil	on sekiz	Tanzimat	Paris	Hukuk Fakültesi	...	Eğitimi yarım kalır.	Rüşiyeden sonra bir kalemde göreve başlar. İsviçre'ye kaçar.
Bahıyarlık	A. Mithat Efendi	Şinasi	Babası zengin değildir. Ama oğlunu maddi manevi destekler. Ona iyi bir terbiye verir. Annedden bahsedilmez.	Tanzimat	İstanbul	Gayretleri sayesinde zengin bir çiftçi olur.
Bahıyarlık	A. Mithat Efendi	Mansur	Baba sı Abdülcebbar Bey, oğlunu Batı özentisiyle yetiştirir.	Fransızca tahsil	...	Tanzimat	Fransa	Mühendislik Tahsili
Para	A. Mithat Efendi	Sulhi	Küçük yaşta anne ve babasını kaybeder. Zengin halası yardım eder.	...	on dokuz	Tanzimat	İstanbul	Askerî Tıbbiyye	...	Eğitimi yarım kalır.	Miras kalan paralarla gönül eğlendirir. Meslek sahibi değildir.
Para	A. Mithat Efendi	Vahdeti	Babasının maddiyatı zavıftır, oğluna sağlam bir terbiye vermiştir.	...	on dokuz	Tanzimat	İstanbul	Askerî Tıbbiyye	on yıl	Eğitimi tamamlar	Miralaylığa kadar yükselir, mesleğini icra eder.
Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Mustafa	Babası Demir Bey, askerî subaylıktan emekli, annesi Feride Hanım zengindir. Baba oğlu için bir model teşkil eder.	Fransızca Arapça	on sekiz-yirmi bir	Tanzimat	Paris	Yol Mühendisliği	üç yıl	Eğitimi tamamlar.	...
Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Podar	Aile maddiyatça zengin değildir.	Fransızca tahsil	...	Tanzimat	Paris	Resim
Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Narito	Hâli vakti yerinde Fransız bir ailenin çocuğudur.	Fransızca tahsil	yirmi üç	Tanzimat	Paris	Heykeltıraşlık
Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar	A. Mithat Efendi	Pasteur	Fransız bir ailenin çocuğudur.	Fransızca tahsil	...	Tanzimat	Paris	Hukuk Bölümü	iki yıl
Sergüzeşt	Sami Paşazade Sezai	Celâl Bey	Asaf Paşa'nın oğludur. Annesi ise despot bir kadındır.	Fransızca tahsil	...	Tanzimat	Paris	Resim	beş yıl	Eğitimi tamamlar.	Kabiliyetli bir ressamdır.

Diplomalı Kız	A. Mithat Efendi	Juli Döpre	Baba Jan, demirci; anne Polini'nin mesleği yok. Aile fakirdir.	...	Fransızca tahsil	on sekiz	Tanzimat	Paris	Muallimlik	sekiiz-on yıl	Eğitimi tamamlar	Çiçekçilikle zengin olur.
Turfanda mı yoksa Turfa mı?	Mizancı Murad	Mansur	Küçük yaşta babasını kaybeder. Amca ve annenin desteğiyle okur. Dokuz yaşında annesini de kaybeder.	Konakta açılan özel sibyan mektebinde eğitim görür.	Fransızca tahsil	Tanzimat	Fransa	Mekteb-i Tıbbiye	...	on yıl	Eğitimi tamamlar	Ülkesine dönerek mesleğini icra eder, okul açar. Tıbbiyede derslere girer.
Turfanda mı yoksa Turfa mı?	Mizancı Murad	Zehra	Küçük yaşta babasını kaybeder.	Konakta açılan özel sibyan mektebinde eğitim görür. Özel dersler alır.	Fransızca bilir.	Tanzimat	Mansur'la açtıkları okullarda eğitim verir.
Turfanda mı yoksa Turfa mı?	Mizancı Murad	Mehmet Efendi	Fransızca tahsil	Tanzimat	Paris	Tıpta Uzmanlık	...	iki yıl	Eğitimi tamamlar	Yurt dışından dönünce mesleğini icra eder. Fakirlere yardım eder.
Turfanda mı yoksa Turfa mı?	Mizancı Murad	Ahmed Şumudi	İbn-i Galiple mensup âlim bir zatın oğludur.	...	Fransızca tahsil	Tanzimat	Paris	Paris Darülfünunu	Eğitimi tamamlar	Şeyh Salih Efendi'nin siyasi işlerini yürütür.
Hayal ve Hakikat	A. Mithat Efendi- Fatma Aliye	Vefa	Babası onun okumasını istemez.	Mekteb-i Sultanî	...	yirmi bir	Tanzimat	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	dört-altı yıl	Eğitimi tamamlar	Doktorluk mesleğini icra eder.
Ahmed Metin ve Şırzad	A. Mithat Efendi	Stefano	Batu özentisi olan Buğdanlı bir ailenin oğludur. Baba ve anne oğlu üzerinde etkisizdir.	...	Nemçe	...	Tanzimat	Viyana	Eğitimi tamamlar	...
Ahmed Metin ve Şırzad	A. Mithat Efendi	Neofari	Zengin ve Avrupa özentili, Buğdanlı bir aileye mensuptur.	...	Fransızca tahsil	beş-on altı	Tanzimat	Paris	Yurt dışından döndükten sonra tekrar Paris'e kaçar.
Muhadarat	Fatma Aliye	Süha	Amcasının desteğiyle yüksek öğrenimini tamamlar.	Tanzimat	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	..	Eğitimi tamamlar	Özel konakların meşhur doktoru olur. Tıbbiyede ders verir.
Muhadarat	Fatma Aliye	Şefik	Annelerini bir yaşında kaybeder, babası Sai Efendi zengin ama evde etkisizdir, tüvey anne Calibe eziyet eder.	Tanzimat	İstanbul	Harp Okulu	...	Eğitimi tamamlar	Yüzbaşı rütbesinde başarılı bir subay olur.

Muhadarat	Fatma Aliye	Mukad-dem	Babasını küçük yaşta kaybeder. Anne Münevver Hanım oğlunu en iyi şekilde yetiştirir.	Özel derslerle yetiştir.	Fransızca İngilizce	Tanzimat	Paris	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Ana-Kız	A. Mithat Efendi	Luiiz	Annesi Anjellik düşmüş bir kadındır. Jerman Valide, torununu yetiştirir. Luiiz'e bir zengin sahip çıkar.	Özel derslerle yetiştir.	...	Tanzimat	Paris
Taaffüf	A. Mithat Efendi	Rasih	Fr. tahsil. Sırpça Nemçe	Tanzimat	Paris	...	birkaç sene	Eğitimi tamamlar
Araba Sevdası	Recaizade Mahmut Ekrem	Bihruz Bey	Zengin bir paşanın oğludur, şımartılarak büyütülür.	Rüştiyeyi bitiremez. Özel Ar., Far., Fr. ders alır.	Arapça Farsça Fransızca	Tanzimat	Babası tanıdığı birimin yanına çırak verir.
Refet	Fatma Aliye	Refet	Dört beş yaşında iken babasını kaybeder, anne Binnaz Hanım fakir bir ev hanımıdır.	Rüştiyeyi bitirir.	...	Tanzimat	İstanbul	...	dört yıl	Eğitimi tamamlar
Refet	Fatma Aliye	Şule	Refet gibi yetimdir. Annesini yükseköğretim yıllarında kaybeder. Dayısı sahip çıkar.	Tanzimat	İstanbul	Eğitimi tamamlar.
Refet	Fatma Aliye	Şahap	Varlıklı bir ailenin kızıdır. İyi bir terbiye almıştır.	Tanzimat	İstanbul
Refet	Fatma Aliye	Faize	Tanzimat	İstanbul
Refet	Fatma Aliye	Sakibe	Tanzimat	İstanbul
Mesâil-i Muğlaka	A. Mithat Efendi	A. Nahif	Anne-baba oğlunu maddi bakımdan destekler.	...	Fransızca tahsil	Tanzimat	Paris	Ulum-ı Hukukiyye
Mesâil-i Muğlaka	A. Mithat Efendi	Moustique	Fransız milletindedir.	...	Fransızca tahsil	Tanzimat	Paris	Tıbbiye öğrencisi
Mesâil-i Muğlaka	A. Mithat Efendi	P. Malowe, V. Caudet	Fransızca tahsil	Tanzimat	Paris	Tıbbiye öğrencileri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT-I CEDİDE YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. EDEBİYAT-I CEDİDE DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Edebiyat-ı Cedîde topluluğu II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkmış bir edebî harekettir. Abdülhamid devri I. Meşrutiyet'in ilanıyla başlar. Ancak hemen ardından devleti büyük ölçüde sarsan Osmanlı-Rus Savaşı(1877) ülkenin bütünlüğü açısından büyük kayıplara neden olduğu gibi Meclis-i Mebûsân'ın kapatılmasında da en önemli sebeplerden biridir. Osmanlı Devleti, yenilgiden dolayı Ruslara ağır bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilir. Devlet içinde siyasî kargaşalar devam ederken dış borçların ağırlığı ve ekonomik sarsıntılar nedeniyle halk her geçen gün fakirleşir. Bu dönemin sosyal, siyasî ve ekonomik gelişmeleri Edebiyat-ı Cedîde şair ve yazarlarının eserlerine doğrudan veya dolaylı olarak yansır. Romanlardaki yüksek tahsilli kahramanlar iş bulmakta zorluk çekerler. Kimisi ailesine bakmak zorunda olduğu için tahsil süresince bir gazetede veya matbaada çalışır, kimisi sürgün edilir. İmkân-ımkânsızlık çatışması birçok eserde görülür.

Bütün olumsuzluklara rağmen Abdülhamid döneminde eğitim, ziraat, ulaşım gibi alanlarda yeni teşebbüsler gerçekleştirilir. Mekteb-i Mülkiyye ve öğretmen okulları yüksek okul seviyesine çıkarılır. İlk ve ortaöğretim düzeyinde rüştiye ve idadilerin ülke genelinde sayısı artar. Halktaki bilinçlenmeyle birlikte yeni eğitim kurumlarına giden öğrenci sayısında artış görülür. Devletin parçalanmasını önlemek amacıyla II. Abdülhamid döneminde kurulan mutlakiyetçi devlet yönetimi ve basın-yayın araçlarını takip etmek için uygulanan sansür, dönemin şair ve yazarlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Edebiyat-ı Cedîde şairlerinin siyasî ve toplumsal konulardan uzak kalmasının bir sebebi de bu sansür

uygulamalarıdır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kapalı ve gizli yürütülen Abdülhamid aleyhtarlığı şiir ve nesirde açıktan dile getirilmeye başlanır. Eserlerde sosyal ve siyasî konular ağırlık kazanır.

Edebiyat-ı Cedîde sanat anlayışının oluşmasında dönemin siyasî ve sosyoekonomik şartları kadar yazar veya şairlerin içe kapalı mizaçları da etkili olmuştur. Romanlardaki kahramanların melankolik tavırları, bedbinlikleri, gerçeklerden kaçıp hayale sığınmak istemeleri ve sürekli bir hayal-hakikat çatışmasında bocalamaları; yazarların iç dünyalarıyla yakından ilgilidir. Edebiyat-ı Cedîdeciler, sanat yapmayı ve güzelliği yansıtmayı esas aldıkları için edebiyat, musikî ve resim arasında güçlü bir bağ kurmuşlardır. Romanlarda Ahmet Cemil gibi şair ruhlu gençler musikîyi hayatlarının gıdası sayarlar. Mehmet Rauf'un eserlerinde yaşanan aşklarda musiki her zaman ön plandadır.

Sosyal faydadan ziyade bireyin psikolojisine önem veren Edebiyat-ı Cedîde yazarları karakterlerin ruhsal dünyalarını çok yönlü olarak romanlarına yansıtır. Tanzimat'ın birinci kuşağı toplumu bilinçlendirme amacıyla millî ve ahlakî değerler doğrultusunda idealize kahramanlar tasvir ederken Edebiyat-ı Cedîdeciler batılı ve yeni bir neslin temsilî karakterlerini ortaya koyarlar. Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedîde yazarları sanat amaçları bakımından farklı bir yol izlemelerine rağmen bazı ortak noktalarda buluşurlar. Batılılaşma cereyanının da etkisiyle sosyokültürel değişimler her iki dönemde de devam eder. Tanzimat'ta kazandırılmaya çalışılan okuma alışkanlığı Edebiyat-ı Cedîde'de hayatın bir parçası hâline gelir.

II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ

A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında yükseköğrenimli gençler batılı bir zihniyetle yetiştirilirler. Yerleşmiş gelenekler ve kökleşmiş alışkanlıklar terk edilir. Eserlerde bireyselliğin öne çıktığı, aklıyla ve mantığıyla hareket eden yeni bir insan tipi işlenir. Aile yapılarının genelde çekirdek aileden oluşması ve gençlerin Tanzimat romanlarındaki yüksek tahsilli kahramanlara göre ailelerinden daha bağımsız hareket etmesi dikkat çekmektedir. Halit Ziya'nın romanlarında gençler aile içinde mutludur. Dıştan gelen tesirler onları mutsuzluğa sürükler. *Halâs*(1929) romanı hariç Mehmet Rauf'un eserlerinde gençler tamamen batılı ve epiküryen bir hayat tarzıyla yetiştirilirler. Bütün ömürleri, hayallerinin ve aşklarının peşinden koşturmakla geçer.

1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler

Mai ve Siyah'ta (1896) Ahmet Cemil, on dokuz yaşında babasını kaybeder. Bu yaşa kadar mutlu bir hayat süren Ahmet Cemil'in babasını kaybetmesi onun hayatında dönüm noktası olur. Ailesinin geçim sıkıntısı bütün ağırlığıyla Ahmet Cemil'in omuzlarına binmiştir. Aile fertleri arasındaki ilişkiler; sevgi, saygı ve dayanışmaya dayalıdır. Vehbi Bey'in dışarıdan aileye dâhil olmasıyla birlikte Ahmet Cemil'in aile huzuru bozulur. Dıştan gelen felâketler aile fertlerinin ümitlerini birer birer söndürür.

Halit Ziya'nın romanlarında irsiyetin kahramanlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ahmet Cemil'in babası; evine, zevcesine ve çocuklarına bağlı, dürüst, ideal bir eş ve başarılı bir avukattır. Bir şey anlatacaksa çocuklarını ve karısını kırmamak için saatlerce düşünecek kadar ince ruhludur. Ahmet Cemil ne zaman babasını hatırlasa hep onun dürüstlüğünden ve çalışkanlığından bahseder. O, babasını şu iki cümleyle anlatır: “*Bu adamın yalnız bir endişesi vardı: Ailesini mesud etmek.*”¹ Senelerce ailesine sıcak bir yuva temin etmenin peşinde koşar. Araba ile gitmek yerine çamurlu yolları yaya yürür. Arkadaşlarının cimrilik suçlamalarına aldırış etmeyerek birkaç yıl aynı elbiseleri giyip para biriktirir. Bu para ile ailesini sokak ortasında kalmaktan muhafaza edecek küçük bir ev satın alır. Fedâkar baba, sadece maddî imkân sağlamakla vazifesini yapmış olmayacağını şuurundadır. Çocuklarına her konuda rehberlik eder. Ahmet Cemil'e küçük yaşlardan itibaren ders vermeye başlar. Ahmet Cemil'in babasının dürüst, çalışkan ve kültürlü şahsiyeti, oğlunun hayatına bir model teşkil edecektir.

Anlayışlı, şefkatli ve çocuklarının üzerine sevgiyle titreyen Sabiha Hanım ise Ahmet Cemil'in annesidir. “*Sabiha Hanım o validelerden idi ki çocuklarının hiçbir hâl ve hissini tedkikten, ona tevfik-i hareketten halî kalmaz*”(s. 79). Sabiha Hanım, eşini kaybettikten sonra zor günler geçirir. Maddi sıkıntıların gelecekte onları perişan edebileceğini öngörmüş, tek dayanağı olan Ahmet Cemil'e aile sorumluluğunun bundan sonra onun üzerine bindiğini hatırlatmak zorunda kalmıştır. Ancak bu şefkatli anne, oğlunun gece gündüz çalışmasına razı değildir. Ahmet Cemil'in yorgun hâlini gördükçe üzüntü duymakta, hastalanmasından

¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, 2. b., Alem Matbaası, İstanbul, 1317, s. 31 (Alıntılar bu baskıdandır).

endişe etmektedir. Sabiha Hanım'ın çocuklarına güveni ve onların kararlarına saygısı gözden kaçmamaktadır. Aslında Sabiha Hanım ile Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl, romanda olayların akışında etkili kişiler değillerdir. Fakat Ahmet Cemil, herhangi bir işe kalkışacaksa annesinin ve kız kardeşinin görüşlerini öğrenmek ister. Matbaanın alınması için evin ipotek edilmesi bahsi gündeme geldiğinde İkbâl ve Sabiha Hanım sessizdir. Ahmet Cemil'in aile yapısındaki demokratik ilişkileri geleneksel Türk aile yapısından modern Türk aile yapısına geçişin belirtileri olarak değerlendirmek mümkündür. Ahmet Cemil, içe dönük ve hassas bir ruh yapısına sahip olan kız kardeşi İkbâl'i çok sever. Annesini ve kız kardeşini mesut etmek, Ahmet Cemil'in yegâne amacıdır. İkbâl'in mutsuz evliliği ve bu evliliğin İkbâl'in ölümüyle neticelenmesi, Ahmet Cemil'in dünyasını bütünüyle karartır. Çünkü Ahmet Cemil, Vehbi Bey hakkında sağlam bir araştırma yapmadan İkbâl'in onunla evlenmesine göz yumduğu için kendini sorumlu tutmaktadır.²

Edebiyat-ı Cedîdecilerin eserlerinde “ev” bir sığınak ve mutluluk yuvasıdır. Bu yuvanın dışında huzur aramak aile saadetini bozar, hayatları parçalar, yuvaları dağıtır. Halit Ziya, “*Kırık Hayatlar*(1901) adlı eserinde bireysel çatışmalar üzerinden sosyal bir kurum olan aileyi ve toplumsal problemleri bu bakış açısıyla işler. Bir ev ve meslek sahibi olmanın aile fertleri bakımından önemi vurgulanır, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki İstanbul'un kırık dökük aile yaşamlarından kesitler sunulur. *Kırık Hayatlar*'ın aslî kahramanı Ömer Behiç, ailesiyle demokratik düzeyde ilişkilerini geliştirmiş, onlara karşı saygıda kusur etmeyen vefalı bir gençtir. Anne ve babasını üzmemek için her söyleneni yerine getirme azmindedir. Ancak meslek seçimi konusuna gelince babasıyla anlaşamaz. Babası, ahbablarından bir kalem müdürünün himayesinde memurluğa başlamasını ister. Ona göre Ömer Behiç devlet kalemlerinden birinde memur olursa çabukça terfi edebilecek ve göz kamaştıracak mevkilere yükselebilecektir. Ömer Behiç, babasının yaptığı bu teklifleri somurtarak dinler, ancak babasına vereceği cevabı kesindir:

“ *Ben tabip olacağım.*”³

² *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil genç yaşlarda “aile sorumluluğu” yüklenmiştir. Bu sorumluluğu yüklenmiş olan Ahmet Cemil'in yaptığı hatalardan dolayı kendini sorguya çekmesi ve memleketini terk ederek âdeta kendini cezalandırması dikkat çekicidir. Cahit Kavcar, Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanların bu durumunu batılı insanın zihniyetiyle ilgili bazı yönlerinin Türk romanına yansımaları olarak yorumlar ve şöyle açıklar: “... *Kahramanlar, kendi yaptıklarından kendileri sorumludurlar. Bunları bir dış kuvvetle, alinyazısı ile açıklamaya kalkışmazlar... Gerçek hayatta olduğu gibi, herkes kendi tutum ve davranışlarının karşılığını görür. Bu arada suç işleyenler ve kötüler cezalandırılır.*”(Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, AKDİTYK. Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1995, s. 82)

³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342, s. 47, (Alıntılar bu baskıdandır).

Ömer Behiç kendi istekleri doğrultusunda gayret gösterir ve tıbbiyeyi kazanır. İyi bir dereceyle okulunu bitirdiği için mesleğinde uzmanlaşması maksadıyla devlet tarafından Avrupa'ya gönderilir. Ömer Behiç, Avrupa'ya gidince de anne ve babasını ihmal etmez. Ancak ilk yıl içinde arka arkaya anne ve babasının ölüm haberini alması onu çok üzer. Anne ve baba sevgisinden mahrumiyet hissi, yalnızlık duygusu Ömür Behiç'e çok ağır gelmiştir.

“... Bu ilk seneden sonra hayatı kimsesizliğinin hüsrani içinde büyük şehrin eğlenceleriyle bile tamamen zail olamayan bir melâle mahkûm olmuştu. Hele bir kış, onu bir hafta yatağından alıkoyan bir hastalık esnasında, velev uzaktan olsun, hevâ-yi muhabbet ile onu sarıp tedavi edecek bir anneden artık mahrumiyetini düşünerek, saatlerce süren gözyaşı buhranları geçirdi.”(s. 49)

Halit Ziya'nın romanlarında kahramanlar, maddî bakımdan orta halli ve mazbut ailelerin çocuklarıdır. Genelde anne, baba ve çocuklar arasında anlayış çerçevesinde cereyan eden kuvvetli bir bağ kurulur. *Nesl-i Ahîr* (1908) adlı eserinde de İrfan ile babası arasında fedakârlığa dayalı bir baba-evlat ilişkisi sergilenir. Her sabah babası, İrfan'ın elinden tutar, onu Fransız Mektebine götürür. İrfan bu okulda piyano çalmayı öğrenir. Babası ilk önce İrfan'ın yükseköğrenim düzeyinde müzik eğitimi almasını istemez ancak İrfan'ın kararlı ve istekli tutumu karşısında oğlunu haklı bulur. Yurt dışına çıkmanın zor olduğu bir dönemde İrfan'a destek sözü verir⁴:

“- İrfan bana bak! demiş, idi; ben seni kaçıracağım, behemehal gideceksin, seni gönderememek bence ölümdür ve mademki gidebilmek mutlaka kaçmakla olacak, kaçacaksın.”⁵

İrfan'ın babası, oğlunun yurt dışına gidip eğitim görmesi için her türlü fedakârlığı göze almıştır. Zira oğlunun istikbaliyle ilgili zengin hayalleri vardır: İrfan, Samatya meyhanelerinin önünde laternacılık etmeyecek, büyük bir piyanist ve sanatkâr olacak, millet ve memleketin karşısına çıkacak “... İşte ben de bir adam oldum, ben de vatanıma bir hisse-i hizmetle geliyorum”(s. 31) diyecektir. Babasının kendi düşüncelerine destek çıkması İrfan'a büyük bir cesaret ve okuma hırsı verir. İrfan, Fransa'da yükseköğrenim görmek üzere kış gecesinde, karakollara tesadüf etmenin verdiği korkuyla bir İngiliz vapuruna biner. Kendi memleketinden bir suçlu gibi kaçtığı karanlık gecede babası ile veda ederken onun sandala kapanarak ağladığını görmüş, bu ayrılık anının acısını yıllar geçmesine rağmen unutamamıştır. Talihsiz baba, oğlunu Avrupa'ya tahsile gönderdiği için Erzurum'a sürgün

⁴ Enver Ziya Karal, Abdülhamid döneminde bir ara Avrupa'ya öğrenci gönderilmenin yasak edildiğini söyler. (Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV., AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 414.)

⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, Haz. Alev Sınar, 1. b., Özgür Yay., İstanbul, 2009, s. 31, (Alıntılar bu baskıdandır)

edilir. İrfan, Paris'teki yüksek tahsil yılları boyunca babasıyla mektuplaşır. Babasına mektup yazmak İrfan'ın en çok sevdiği işlerdendir. *Nesl-i Ahir*'de sorumluluk sahibi bir başka baba örneği de yazarın sözcüsü konumunda olan Süleyman Nüzhet'tir.

Süleyman Nüzhet'in kızı Azra, İngilizlerin açtığı bir ortaöğrenim kurumunda son senesini okumaktadır. Süleyman Nüzhet bir baba olarak kızının geleceğine dair kaygılar taşır.⁶ Onun için iyi bir eş ve mutlu bir yuva arzu eder. Süleyman Nüzhet onun evde tembel tembel oturan bir kadın olacağını düşünmez ama bir mesleği icra edeceğinden de bahsetmez. Ona göre Azra, imkânsız emellerin ruhunu zehirlemesine fırsat vermeyecek, memleketin hissiyatıyla yaşayacak, yuvasını temiz fikirlerle ve saf düşüncelerle kuracak, böylece mutlu bir ömür sürecektir. Halit Ziya'nın romanlarında genel itibariyle iyi eğitim görmüş kızlar okul döneminden sonra sosyal hayat içinde bir meslek sahibi olarak görev almazlar. Bu durum, dönemin şartlarıyla, sosyal hayatın henüz kadını içine almaya hazır olmamasıyla açıklanabilir. Fakat daha önceki dönemlere denk gelmesine rağmen Tanzimat yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenân* ve *Diplomalı Kız*'da, Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* ve *Muhadarât*'ında, Mizancı Murat'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde kadınların iş hayatında yer almasına dair ilk örneklere rastlanılır. Bu romanlarda kahramanlar kendi evlerinin dışında bir görev üstlenirler.

Halit Ziya'nın "kızına kendini adanmış" baba tipine Mehmet Rauf'un *Böğürtlen* (1926) adlı eserinde de yer verilmiştir. Müjgan kültürlü bir ailenin kızıdır ve babasından sağlam bir ahlâkî terbiye almıştır. Babası mutasarrıftır. Müjgan, mektebin son sınıfında iken babasını kaybeder. Onun babasından aldığı terbiye bütün hayatına rehber olacaktır. Romanın diğer kahramanları ailelerinden kalan servetle yaşayan mirasyedi tiplerdir. Müjgan'a ise babasından herhangi bir servet kalmamıştır. Bu yüzden Müjgan kuzenlerinin

⁶ Zeynep Kerman, Halit Ziya'nın romanlarında "baba" tipi üzerine şöyle bir tespitte bulunur: "*Halit Ziya'nın romanlarında Sefile hariç, kendisini genellikle öksüz kız evlâdına adanmış 'baba' önemli bir yer tutar. Bu 'baba' tipi eski Türk ailesindeki otoriter baba modelinden çok farklıdır... Nesl-i Ahir'deki Süleyman Nüzhet, bu baba modelinin en gelişmiş, en mükemmel örneğidir...*

Süleyman Nüzhet, kızı Azra'yı yetiştirmek bakımından da diğer babalardan farklı özellikler gösterir. İlk defa bu romanında kız çocuk, yabancı da olsa, bir okulda, tıpkı bir erkek çocuk gibi muntazam ve klasik bir öğrenim görür. Süleyman Nüzhet, Türkiye'den kaçarken kızını, annesinin yanında bırakmaktansa yatılı bir okula yazdırmak suretiyle, yepyeni modern bir davranışta bulunur. Bu tutumuyla Süleyman Nüzhet, Halit Ziya'nın zaman içinde olgunlaşan, kız ve erkek çocuk eğitimine eşit derecede önem veren düşüncelerinin tercümanı olur.

Azra, yabancı bir okulda yetişmiş olmakla beraber, köküne çok bağlı, yaşına göre olgun bir genç kızdır." (Zeynep Kerman, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Baba", *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1998. ss. 114-118)

yanına sığınmak zorunda kalır. Anne ve babasını erken yaşta kaybetmenin acısı, kuzenlerinin gayriahlâkî tavırları, çevresindeki insanların acımasızlığı ister istemez Müjgan'ı etkilenmiş ve onun ruh dünyasında yaralar açmıştır. Bu yüzden insanlara güvenmeyen ve onlardan uzak duran Müjgan, tahsilin, insanlığın ve keyfiyetin değil de paranın önemli olduğu bir çevrede kendi içine kapanma zorunluluğu hisseder.

Mehmet Rauf'un "aşk" temasını ağırlıklı olarak ele aldığı birçok eserinde gençlerin Batı terbiyesi ile demokratik bir ortamda yetiştirildiği ve Batı özentisinin bu gençlerde bir hayat tarzı hâline geldiği anlaşılmaktadır. Mehmet Rauf'un *Halâs* adlı eseri teması itibariyle diğer romanlarından çok farklı bir konuma sahiptir. Romanın başkişisi Nihad, yazarın diğer romanlarında rastlanılmayan millî bir şuurla hareket eder.

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde, yeni bir hayat tarzı ve yeni insan modeli; sanatlı bir üslupla ele alınırken aynı dönemde herhangi bir gruba dâhil olmadan roman yazan Hüseyin Rahmi bu yeni insan modeline farklı bir felsefeyle ve hicivli bir üslupla yaklaşır. Ancak hem Halit Ziya'nın hem de Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde ortak nokta, gevşek disiplinli ailelerde yetişen gençlerin "hayat sorumluluğu" kazanamamaları ve bu yüzden kendilerine ve çevreye zararı dokunan kişiler hâline gelmeleridir. Bu gevşek disiplinli aileler aynı zamanda parçalı aile tipine de örnektir. Hüseyin Rahmi'nin *Metres* (1900) isimli romanında Avrupa'ya yüksek tahsil için giden Hami'nin bu amacını gerçekleştirilmeden dönmesinde, onun çocukluk yıllarından itibaren aldığı terbiyenin etkisi büyüktür. Hami beş yaşında iken babasını kaybeder. Firûze Hanım ile Hami'ye ellişer bin liralık servet kalır. Babası öldükten sonra Hami'nin eğitim sorumluluğunu annesi Firûze Hanım üstlenmiştir. Firûze Hanım, kocasından kalan para ile rahat ve eğlenceli bir hayat yaşamakta, sık sık âşıklarını değiştirmektedir. Hami'nin eğitimi için özel hocalar tutarak annelik sorumluluğunu yerine getirdiğini zanneder. Tanzimat yazarlarının romanlarında ve bilhassa Hüseyin Rahmi'nin romanlarında alafranga genç tiplere bir göz atıldığında alafrangalığın aile bireylerini model alma şeklinde ortaya çıktığı anlaşılır. Alafranga gençlerin davranışları çoğu zaman aile büyüklerinden birinin kopyasıdır. Hami ile annesinin hayat felsefesi, giyim ve kuşamda batılı görünme merakları, eğlence ve aşk ilişkileri, hatta fizyolojik özellikleri bile birbiriyle örtüşmektedir. Hami annesinin ruh ikizi gibidir. "*Böylece ruhî vasıfları itibariyle de annesini kendinde devam ettiren delikanlı; Hüseyin Rahmi tarafından*

Natüralizmin ana prensiplerinden birisi olan “irsiyet-heredity” ciheti ile bilhassa tetkike tâbi tutulur”⁷ Yazarın diğer romanı *Şıpsevdi*’de (1901) yurt dışına yüksek tahsil için giden Meftun, romanın merkezî kahramanı olup romanda en aktif rollerle diğer kahramanlar üzerinde belirgin etkiye sahiptir. Babası öldüğü zaman Meftun, on dört on beş yaşında bir çocuktur. Bu yaşlarda iken Meftun’un henüz alafrangalığa meyli yoktur. Onun alafrangalığı anne ve babasından gelmez. Alafrangalık hastalığı Meftun’un amcasında vardır. Babası ölünce yeğenini yanına alan amcası, onun eğitim ve öğretim sorumluluğunu da üstlenmiştir. Meftun tam bir Batı özentisiyle şımartılarak yetiştirilir. Hüseyin Rahmi’nin her iki romanında da alafranga tipler ne hayata ne buldukları çevreye tutunabilirler. Meftun, Avrupa’ya kaçar, Hami öldürülür.

Halit Ziya’nın *Nesl-i Ahîr* adlı eserinde üzerinde durulan konulardan biri de namuslu ailelerin, devrin bozuk yaşam şartlarına uyararak ahlâkî anlamda saygınlığını yitirmesidir. Şakir, İstanbul’da “Molla Cenap” diye anılan kültürü, zenginliği ve namusluluğuyla şöhret bulmuş bir ailenin çocuğudur. Paris’e tahsil için gittiğinde aile işleri tamamıyla karışır. Şakir’in Avrupa’dan döndüğünde ilk işi aile durumunu düzeltmek için çaba sarf etmek olur. Ancak Şakir’in kız kardeşi Suat’ın Şeyda Bey’le evlenecek olması Molla Cenap ailesi için bir felâkettir. Şakir de ablası gibi aynı düşkünlüğü yaşamak üzereyken Süleyman Nüzhet’in uyarıları sayesinde son anda kendini kurtarmayı başarır. Eserde gençlerin millî şuur kazanmasında aile terbiyesinin önemine dikkat çekilir. Bu konuda Şakir ile İrfan arasında bariz fark vardır. Şakir servet içinde büyümüş, çok rahat bir çocukluk dönemi geçirmiş, memleketinin sefaletini, halkın ıstırabını hayalinin arkasından tanımıştır. Zira Şakir, milletin ve memleketin mahvolmasına sebebiyet veren şeylere karşı tecrübeli değil nazarîdir.

3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler

Halit Ziya’nın bazı romanlarında birinci dereceden kahramanlar anne ve babalarından birini küçük yaşta kaybederler ve akrabalarının yanına sığınır. *Nemide* (1887) isimli eserinde babasını küçük yaşlarda kaybeden Nail, amcası Şevket Bey’in himayesinde çocukluğunu geçirir. Şevket Bey ölen biraderinin yadigârı Nail’i öz oğlu gibi sever, onun eğitim sorumluluğunu üstlenir. Yazar, bu eserde romanın başkişisi Nemide’nin psikolojik tahlillerine ağırlık verdiği için Nail ikinci plana düşer. Bu yüzden

⁷ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 98.

Nail'in psikolojisi ve aile ilişkileri derinlemesine işlenmez. Nail, Paris'te okuduğu üç yıllık süre içinde, İstanbul'a geldiği günlerde Nemide'yi ve amcasını ziyaret eder.

Henüz çocuk yaşta iken hayat karşısında yalnız kalmak, duygusal kişiliği ağır basan kahramanlarda kendi kabuğuna çekilme gibi bir savunma mekanizması geliştirir ve onların sosyal yaşamlarını olumsuz yönde etkiler. *Bir Ölüünün Defteri*'nde (1890) Vecdi annesini küçük yaşta kaybedince, babasıyla birlikte halasının evine sığınır. Vecdi'nin hüznü günlerinde tek tesellisi halasının kızı Nigar'dır. Vecdi'nin mutluluğu çok uzun sürmez, mektepten eve geldiğinde kötü bir haber alır. Babası bir mektup bırakarak nereye gittiğini belirtmeden bir daha dönmek üzere uzaklara gitmiştir. Vecdi, küçük yaşlardan itibaren kendisiyle çok az ilgilenen babasına değil, yalnızlığına ve annesinin hatıralarına ağlar. Böylesine zor günlerinde Vecdi, aynı kaderi paylaşan Hüsam'la tanışır. Hüsam da onun gibi gözü yaşlı, keder dolu, terk edilmiş bir gençtir. Üstelik Hüsam'ın İstanbul'da gideceği kimsesi yoktur. Bu yüzden Vecdi, onu tatil günlerinde halasının evine davet eder. Hüsam, Vecdi ve Nigar samimi birer arkadaş olup mutlu günler geçirirler.

Mehmet Rauf'un *Halâs* adlı eserinde yine parçalanmış bir aile örneği görülür. Ancak baba, dışarıdan da olsa kızının hayatını yönlendirir. İclâl'in millî şuuru yüksek bir kız olmasında babası Miralay Emin Bey'in büyük bir payı vardır. İclâl, anne ve babasının ayrı yaşamasından dolayı İstanbul'da dayısı Saim Remzi Bey'in evinde kalır. Amerikan Kolejinde okurken babası İclâl'i okulda ziyaret ederek sık sık ona manevî telkinlerde bulunur. Saim Remzi Bey'in çıkar ilişkilerine dayanan dejenere çevresine ve işgal güçleriyle sıkı irtibatına rağmen İclâl bu çevrenin tesiri altında kalmamıştır. Kültürlü, medenî, aydın, şuurlu, idealist bir Türk kızıdır. İclâl İngilizlerin menfaatlerine çalışan dayısının evinde gördüğü vahim manzarayı üzülenek seyrederek. Saim Remzi Bey'in evinde işgal güçlerinin subaylarını ağırlamak için alafranga eğlenceler tertip edilir. İclâl, menfaatperest insanların bir araya geldiği ve yapmacık tavırların sergilediği bu toplantılardan nefret eder. Dayısının evinde sık sık karşılaştığı İngiliz ve Fransız subaylarla konuşmak istemez. İclâl, İngiliz ve Fransız yazarların eserlerinde okuduğu insanlık anlayışını ve asaleti bu subayların hiçbirinde görememiştir.

4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler

Baskıcı ve itici ailelerde yeterli sevgi ve saygıdan söz edilemez. Bu tarz ailelerde, aile ortamı gergin, ilişkiler düşmanca ve korku üzerine kuruludur. Bol eleştiri, aşağılama ve

dayak aile içi iletişimin temel unsurlarıdır. Fertlerin birbirini anlamaya çalışması söz konusu değildir. Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* (1899) adlı romanında böyle bir aile örneğiyle karşılaşılır. Erkek çocuklar uygun iletişim kurdukları takdirde babalarını bir model olarak seçebilirler. On sekiz yaşında bir genç olan Şem'i'nin evde kendine model seçebileceği Dehri Efendi ile arasında sevgi yerine despotça ilişkiler kurulmuştur. Dehri Efendi evin tek hâkimidir ve onun sözünün üstüne kimse konuşamaz. Şem'i'nin bir hatasını yakaladığı zaman anında onu falaka ile cezalandırır. Dehri Efendi, bu türden cezaları gerekli gördüğü takdirde aile büyüklerine de uygular. Dehri Efendi'ye göre dayak önemli bir terbiye aracıdır. Üstelik o, eğitim ve terbiye konusunda örgün eğitim kurumlarını beğenmez, çocuklarının mektepte iyi şeyler öğreneceğine inanmaz. Kendinin eğitim kurumlarından daha iyi terbiye vereceğini iddia eder. Aşırı baskıcı, otoriter ailelerin çocukları, eğitim bakımından ebeveynin despot tavırlarından olumsuz yönde etkilenirler. Şem'i baskı altında olmadığı zamanlarda dahi dalgındır ve muhakeme gücünü kullanmakta yetersizdir. Okulda öğrendiklerini papağan gibi ezberlemesine karşın bir papağan kadar bilgileri aklında tutamaz. Şem'i fizyonomi itibarıyla babasına benzeyen irsiyet özelliklerine sahiptir ancak babası kadar zeki değildir. Okulda basmakalıp öğrendiği geometri dersinden bir rakamın yeri değiştirilse, daha önce hiç bu dersi okumamış gibi şaşırır kalır.

B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM

1. Okullarda Eğitim

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde kahramanlar, Batı tarzında açılan eğitim kurumlarında veya yabancı okullarda eğitim görürler, böylece Batı kültürünü tanıma fırsatı bulurlar. Bu yüzden eğitim kurumlarını kahramanların Batı'yı tanıma aşamalarından biri olarak kabul etmek mümkündür. Özellikle de Mehmet Rauf'un romanlarında kahramanlar okullarda Batı ile ilgili öğrendikleri bilgileri Avrupa'ya düzenledikleri gezilerle tecrübe ederler. Edebiyatı Cedîde Dönemi'nde bir ortaöğretim kurumu olarak Galatasaray'ın çok tercih edilen bir okul olduğu gözden kaçmamaktadır. Tanzimat Dönemi'nde de bahsedildiği gibi bu okul Fransızca eğitimiyle ve Fransa'dan kopya edilen okul müfredatıyla hem yabancıların ve azınlıkların hem de zengin ve kibar Türk ailelerin çocuklarını göndermede

ilk sıraya koyduğu bir eğitim kurumudur.⁸ Türk gençleri bu okulda Batı kültürüne vâkıf olur, fen ilimlerini ve Fransız edebiyatını öğrenirler.

Bir Ölünün Defteri'nde henüz küçük yaşlarda iken Vecdi ile Nigar'a özel ders vermesi için "fesli bir hoca" tutulur. Ancak çocuklar bu hocayı hiç sevmezler. Vecdi sekiz yaşına geldiğinde babası onu Mekteb-i Sultanîye kaydettirir. Yazar, Vecdi'nin Mekteb-i Sultanîye girmekle "yakası yağlı" hocadan kurtulduğunu belirterek özel ders veren hocaların durumunu satır aralarında eleştirir. Vecdi, yeni okulunda yakası sırmayla işlenmiş mektep elbiselerini giymekten gurur duyar. Vecdi'nin okuldan arkadaşı, şair Hüsam da Galatasaray mezunudur.

Ebeveynin çocuklarına karşı sorumluluklarından biri de onları iyi bir terbiye ile yetiştireceği eğitim kurumuna göndermektir. Ancak bu sorumluluk sadece çocuğun bir eğitim kurumuna kaydedilmesi ile bitmez. Anne ve babanın eğitim yılları süresince çocuğunu takip etmesi gerekir. *Mai ve Siyah*'ta çocuğunun eğitimiyle "ilgili" bir babadan bahsedilir. Ahmet Cemil önce mahalle mektebine gider. Belli belirsiz hatırladığı ilkokul yıllarından aklında kalan sadece çok sevdiği seyrek sakallı, mavi cüppeli hocasıdır. Bir de kendine musallat olan Bilal adındaki bir çocuğu hiç unutmaz. Aslında onun unutmadığı şey, bu çocukla kavga etmesi değil, kavgadan sonra babasının okula gelip onun durumuyla ilgilenmesidir. Ahmet Cemil mahalle mektebinden sonra askerî rüştiyeye başlar. İlk gün üniformanın verdiği heyecanla bu büyük mektepte korkarak yürür.

Halit Ziya, Ahmet Cemil'in mektep yıllarından bahsederken eğitimle ilgili bazı tespitlerde bulunur. Ahmet Cemil, Aritmetik dersini pek sevmez ama hoca ısrarla onu tahtaya kaldırır. Her tahtaya kalkışında Ahmet Cemil mahcup olur ve ağlar. Ahmet Cemil'in bu tavrında, heyecana dayalı başarısızlığın yanında hassas ve duygusal mizacı da etkili olmuştur. Zamanla bu heyecanı yenen Ahmet Cemil sınıf başkanı olur. Bütün çocuklar ona saygı duyar. Tam bir ciddiyet ve ağırbaşlılıkla sınıfı susturur. Halit Ziya'nın son romanı *Nesl-i Ahîr*'de de baba, çocuğunun eğitimiyle yakından ilgilenir. İrfan, ilk önce Fransız Mektebinde eğitim görür. Babası İrfan'ı okutmak için Kadıköy'de bir ev kiralar. Her sabah İrfan'ın elinden tutar ve onu Fransız Mektebine götürür. İrfan'ın müziğe karşı ilgisi bu okulda başlar. Derslerinden kalan boş vakitlerini tamamen piyano başında geçirir. *Ferdi ve*

⁸ Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 483.

Şürekâsı 'nda(1892) gençlerin eğitimi yüksek okul seviyesinde değildir. İsmail Tayfur'un nerede okuduğu bilinmemekle birlikte öğrenimini tamamlamaya iki yıl kala babasının ölümü nedeniyle okulu bırakmak zorunda kaldığı anlatılır.

Aşk-ı Memnu'da(1899) Galatasaray'da eğitim gören genç karakter, Behlül'dür. Behlül, babası vilayetlerden birine memur olup gittikten sonra Galatasaray'a leylî olarak bırakılır. O, haftada bir gece amcası Adnan Bey'in yalısına gider. Tatil zamanlarını da İstanbul'da geçirir. Yirmi yaşında bir genç olan Behlül, Galatasaray'dan sonra bir yükseköğrenim kurumuna devam etmez. Mektepte iken derslerini sırf “öğrenmiş olmak ve bilmemiş olmak için” takip etmiştir. Mektepten çıkınca ise âdeta hayatın bütün sırlarını, mektepte öğrenmiş gibi rahattır. Özellikle Batı'nın eğlence hayatını Behlül bu okulda tanır.

Eğitim yıllarında, özellikle de ilköğretim döneminde, okul değiştirmek gencin eğitimini olumsuz yönde etkiler. Çünkü küçük yaşlarda çocuklar yeni çevreye ve yeni hocaya kolay alışamazlar. *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç'in tahsilinin ilk yılları böyle düzensiz bir şekilde geçer. Babasının memur olması sebebiyle İstanbul'un değişik semtlerinde okullara devam eder. Ancak Ömer Behiç küçük yaşlardan itibaren hedefine doktor olmayı koymuştur. Tüm olumsuz şartlara rağmen Ömer Behiç yükseköğrenim öncesi eğitim sürecini başarıyla tamamlar ve tıbbiyeye girer.

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* (1901) adlı eserinde Nezih on yedi yaşında başarılı bir idadi öğrencisidir. Roman Nezih'in bir öğretim yılı sonunda Tepebaşı Bahçesi'ne girmesiyle başlar, bir sonraki öğretim yılının sonunda aynı bahçede biter. Bu bir yıllık sürede yaşadığı hadiseler Nezih'i çok değiştirmiştir. Hayata tecrübesiz başlayan Nezih, dış dünyanın gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kalır. Ancak bu yüzleşme Nezih'i bedbinliğe sürükler.

Nesl-i Ahîr'in aslı kahramanı Süleyman Nüzhet, uzun bir dönem sadarete kalmış, şöhretli bir aileye mensuptur. Fransa'dan getirilen bir mürebbiye ile küçük yaştan itibaren eğitime başlanır, Süleyman Nüzhet, birkaç yılını Mekteb-i Sultanîde geçirdikten sonra “Lycée Condorcet” adındaki yabancı bir ortaöğretim kurumuna gönderilmiştir. Bu okulu da bitirdikten sonra Dış İşleri Bakanlığında görev alır.

Mehmet Rauf'un romanlarında eğitim, üzerinde ağırlıklı durulan bir konu değildir. Ancak tahsilli gençlerin eğitimlerini tamamladığı Batı usulü mektepler ve yabancı okullar,

onların batılı hayat tarzına uyum sağlaması için ailelerinde atılan tohumların filizlendiği mekânlardır. *Genç Kız Kalbi*'nde (1912) Abdi, Farnsız Mektebini bitirir. *Karanfil ve Yasemin*'de (1923) Samim, Galatasaray mezunudur. *Son Yıldız*'da (1925) Perran'ın tahsil ve terbiyesinde ailesi titiz bir tavır sergilemiştir. Perran, ilk önce yabancı bir ortaöğretim kurumu olan High School'a gider, sonra Sörlere'e kaydettirilir. *Son Yıldız*'da yine "şahsen ve ruhen yavan bir adam" olarak tanıtılan Halim Şükrü, Galatasaray'da tahsilini tamamlamıştır. *Halâs*'ta Nihad, Kabataş Lisesini bitirir.

2. Özel Derslerle Eğitim

Özel hocalarla veya mürebbiyelerle eğitim Tanzimat yazarlarının romanlarında üzerinde sıkça durdukları bir konudur. Edebiyat-ı Cedîde Dönemi'nde de özellikle kız çocukların eğitiminde mürebbiyeler ve özel hocalar etkili olmuştur. Halit Ziya'nın çoğunlukla varlıklı ailelere mensup kahramanları özel derslerle yetişirler. *Nemide* adlı eserinin kendi ismiyle anılan kahramanı ilk derslerini babası Şevket Bey'den alır. Daha sonra *Nemide*'nin eğitimine, evde özel hocalarla devam edilir. Aynı eserde Nahit de eğitim görmüş, üstün musiki yeteneği olan, kültürlü bir kızdır. *Nemide* ve *Nahit*, yeni bir medeniyete uyum eşiğinde olan Türk toplumunun yeni genç kızlarıdır. Boş vakitlerini kitap okuyarak geçirirler. Müzikten anlar, kanun çalarlar. Yaşadıkları devire göre açık fikirli ve serbest tavırlı olmaları dikkat çeker. *Nemide* at biner, balık tutmaya çıkar. *Nahit* ise hiç çekinmeden *Nail*'e aşkını ilan eder.

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde aileler çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilidirler. Özellikle de babalar, kız veya erkek çocuk şeklinde bir ayrıma gitmeksizin çocuklarının terbiyeleriyle meşgul olurlar. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in, *Nesli Ahir*'de İrfan'ın, *Böğürtlen*'de Müjgan'ın babası çocuklarının eğitimini yakından takip eder ve onlara destek çıkarlar. *Nemide*'de *Nemide*'nin babası Şevket Bey, *Aşk-ı Memnû*'da *Nihal*'in babası Adnan Bey, *Kırık Hayatlar*'da *Selma*'nın babası Ömer Behiç ve *Nesli Ahir*'de *Azra*'nın babası Süleyman Nüzhet, kız çocuklarına bizzat ders vererek onların eğitimine katkıda bulunurlar. Ayrıca babalar; bireysel veya toplumsal anlamda çocuklarının ahlâkî yapılarının oluşmasında, onların el sanatları ve müzik gibi sosyal aktivitelere katılmasında etkin rol oynarlar.

Hüseyin Rahmi, Ahmet Mithat Efendi'nin yetiştirdiği ve onun yolunu takip eden bağımsız bir yazardır. O da Ahmet Mithat Efendi gibi kızların "çocuklarını eğitebilecek

bilgili birer anne” olmalarını önemsemiştir.⁹ *İffet* (1896) adlı eserinde İffet’in babası Şakir Efendi, kızının eğitim ve öğretimine önem verir. Kızını ilk önce bir Frenk okuluna gönderir. Örtünme yaşına gelinceye kadar İffet bu okulda öğretimine devam eder. Okuldan sonra Vahit Efendi adında bir Türkçe öğretmeni tutulur. İffet, Vahit Efendi’den Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenir.

Batılı yaşayış ve kültür unsurlarının Türk evlerine kadar girip yayılmasında en etkili faktörlerden biri yabancı mürebbiyelerle eğitimidir. Kırım Savaşı’ndan sonra sayıları giderek artan mürebbiyeler, Türk çocuklarının eğitiminde Cumhuriyet devrinde yazılan eserlere kadar konu olmaya devam ederler.¹⁰ Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnu* adlı eserinde Nihal’in mürebbiyesi Matmazel de Corton asil ve köklü bir Fransız ailesine mensuptur. Maddiyata düşkün bir kadın değildir. Vefalı, ciddi, dürüst ve işine sadıktır. Nihal’e bir anne gibi sahip çıkar. Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde olduğu gibi Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde de mürebbiyeler olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakış açısıyla yansıtılır. Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* adlı romanında mürebbiye ile ilgili tamamen olumsuz intibalar anlatılmıştır. Dehri Efendi, küçük çocukları Nezâhat Hanım ile Vâhib Bey’in terbiyesi için konağa Anjel adında Fransız bir mürebbiye getirtir. Anjel mazisi son derece karanlık, Parisli bir fahişe iken mürebbiye sıfatıyla otoriter bir aile reisi olan Dehri Efendi’nin konağına girer. Anjel’in eğitimle, terbiyeyle uzaktan yakından bir alakası yoktur. Anjel, çocuklar için kötü örnek olur ve cinsel kozlarını kullanarak konakta bulunan yaşlı veya genç bütün erkekleri baştan çıkarmayı başarır. Bir yüksek okulda eğitim gören Şem’i’yi intiharın eşiğine kadar sürükler. *Mürebbiye*’de Batı özentisi yüzünden zengin ailelerde çocukların nasıl bir felâkete sürüklendiği komik bir üslupla anlatılır. Çocukların kötü eğitiminden mürebbiyeler kadar, çocuklarını emanet ettikleri mürebbiyeleri yanlış seçen anne ve babalar da sorumludur. Bu eserde görüldüğü üzere yabancı mürebbiyeler sadece çocukların değil, onların aileleri üzerinde de olumsuz tesir bırakabilmekte ve bir ailenin parçalanmasına sebep olabilmektedir.

Taklide dayalı bir yaşam felsefesini benimseyen alafranga ailelerde, çocukların özel hocalarla yetişmesi devrin bir modası hâline gelmiştir. Hüseyin Rahmi’nin *Metres* adlı eserinde çocuk terbiyesiyle ilgili dikkatlere sunulan asıl konu özel eğitimin yanlış

⁹ İnci Enginün, “Hüseyin Rahmi ve Özel Eğitim”, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yay., İstanbul, 2000, s. 137.

¹⁰ Cahit Kavcar, *a.g.e.*, ss. 190-191.

uygulanışıdır. Âşıklarının sayısı belli olmayan ve batılı yaşam tarzını sadece eğlence mekânlarından ibaret zanneden Firûze Hanım, oğlunun eğitimi için özel hocalar tutar. Hami'nin zayıf ve çelimsiz olmasından dolayı anne Firûze Hanım çocuğun öğretmene değil, öğretmenlerin çocuğa göre hareket etmesini ister. Çocuk hiç sıkıştırılmayacak, isterse dersine çalışacak, istemezse çalışmayacak, bilemezse bilmiş gibi gösterilecek, ağlamaya başlarsa hoca hemen özür dileyecek, yanlış da olsa çocuğa hak verecektir. Özel ders vermek için gelen ilk hocalar bu şartları yerine getiremez ve görevlerini bırakırlar. Ancak sekiz veya on hoca değiştirdikten sonra Firûze Hanım oğluna aradığı gibi hocalar bulur. Her şey çocuğun keyfine göre ayarlanır. Ders yarıda bırakılır ve hocayla birlikte körebe oynama faslına geçilir. Arapça ve Türkçe derslerinin hocaları, Hami'ye uyum konusunda çabuk ikna edilirken Fransızca hocası Mösyö Jan'da sorun çıkar. Hami, hocasının Türkçe bilmemesini fırsat bilerek onu alaya almaya çalışır. Türkçeyi bir müddet sonra öğrenen Fransızca hocası, Hami'nin küstahlıklarına dayanamaz ve sonunda Hami'nin yaptığı hataları onun yüzüne vurur. Bu, Hami için alışılmadık bir durumdur. Çünkü diğer hocalardan devamlı yumuşak yüz görmüş, kimse onun yanlış tavırlarına müdahale etmemiştir. Hami hatalarının açığa çıkmasını gururuna yediremediği için âdeti nara atarak hocaya küfürler saydırır ve ev halkını başına toplar. Firûze Hanım bu esnada Mösyö Jan'ın eline altın bir saat verir. Diğer ders hocalarının verdiği bilgiye göre bu saat Mösyö Jan için bir sus payıdır. Mösyö Jan çocuğun önüne eğilerek af diler. Kısa bir süre sonra Hami ile aralarında ikinci tartışma çıkar, bu sefer de cebine on lirayı atarak Fransız dilinin temel kurallarını inkâr eder. Fakat üçüncü bir anlaşmazlıkta Mösyö Jan yalıdan kovulur. Romanda, özel eğitimin amacından saptırılması, özel hocaların örnek birer şahsiyet olmaları gerekirken dürüstlükten ayrılmaları ironik bir dille hicvedilmiştir. Yazar, aynı eserinde amacı hakikaten eğitim olan ve doğru bir formasyonla eğitim veren mürebbiye örneği de vermiştir. Hami'nin oğlu için tutulan Mürebbiye Madam Krike tecrübeli ve ciddi bir kadındır. Hami'nin eksik Fransızcasıyla ders konusunda mürebbiyeyi sorguya çekmesi komik bir durum ortaya çıkarır. Madam Krike'nin Hami'ye sert karşılık vermesi ve çocukların eğitiminde onların zekâ ve istidadına göre bir yol izlenmesi gerektiğini söylemesi aslında Hami'nin de hak verdiği bir durumdur. Hami, kendi eğitiminde ne kadar yanlış bir yol izlendiğinin geç de olsa farkına varır.

Batı'ya özenen varlıklı aile sayısının her geçen gün artması, yabancı mürebbiye ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Mürebbiyeler kendi milletlerinin dinî değerlerini, kültürlerini, dillerini, eğlencelerini ve sosyal hayat zevklerini eğitim yoluyla Türk

çocuklarına aşılardır. Mürebbiyelerin çocuk eğitiminde tercih edilmesinin önemli sebeplerinden biri yabancı dil eğitimine katkılarıdır. Aileler, yabancı dili Batı kültürüne açılan bir kapı olarak algılar ve dil öğrenmenin çocuklarının geleceğinde kariyer bakımından avantaj sağlayacağını düşünürler. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında özel hocalar ve mürebbiyeler genellikle kız çocukların eğitimi için tutulur ve onların yabancı dil öğrenmesinde bir meslek kaygısından ziyade Batı kültürünü öğretmenin daha etkili olduğu anlaşılır. Mehmet Rauf'un *Ferdâ-yı Garâm*'da (1913) Sermed, Miss Morgan adı verilen bir İngiliz mürebbiye tarafından yetiştirilir. Sermed, aldığı İngiliz kültürünün tesiriyle moda gazetelerini ve resimli dergileri takip eder, İngiliz yazarları okur. Kütüphanesi vardır ve musikiye hayrandır. Yine Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin* adlı eserinde Nevhîz, musiki ve yabancı dil dersleri alarak yetişmiştir.

III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ

A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Halit Ziya'nın incelenen altı romanında aslî kahramanlar genel itibariyle yükseköğrenimini tamamlamış, kültürlü, Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden, kitap okumayı seven her şeyden önce bir kütüphanesi olan eğitimli gençlerdir. Bu karakterlerin ya da tiplerin yüksek eğitim almış olmaları ve yeni açılan eğitim kurumlarından mezun olmaları tesadüfî değildir. Edebiyat-ı Cedîde romancılarının eğitimli karakterleri seçmeleri üç sebebe bağlanabilir. Birincisi, yazarların Batı tarzında açılan okulları bitirmiş olmaları dolayısıyla yetiştikleri ortamı ve kültürel değerlerini eserlerine yansıtma amaçlarıdır. Tevfik Fikret, rüştiyeden sonra Galatasaray Sultanîsini birincilikle bitirir; Mekteb-i Sultânî müdürlüğü, Dârülfünûn ve Dârülmualimîn hocalığı yapar. Cenap Şahabettin, Gülhane Askerî Rüştiyesinden sonra Askerî Tıbbiyeden doktor yüzbaşı olarak mezun olur; cilt hastalıkları uzmanlığı için Paris'e gider. Hüseyin Suat (Yalçın) Beyazıt Rüştiyesinden sonra Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyyeyi bitirir, Cenap Şahabettin'in tavsiyesiyle tıp alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gider. Halit Ziya (Uşaklıgil), İzmir Rüştiyesinden sonra Ermeni Katolik rahiplerinin İzmir'de kurdukları Mehitariste'te üç yıl eğitim görür ve İzmir Rüştiyesine Fransızca öğretmeni olarak atanır. Mehmet Rauf, Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriyyeden deniz subayı olarak mezun olur.¹¹ Ekseriyetinin yükseköğrenimlerini

¹¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Parlatır ve diğerleri, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.

tamamlaması ve bir yükseköğrenim kurumunda görev yapması hatta bazılarının branşlarında uzmanlaşmak için Paris'e gitmesi; Edebiyat-ı Cedîde sanatçılarının eğitime veya bir meslek sahibi olmaya, kendi hayatlarında ve eserlerinde ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanların yükseköğrenimli olmasının ikinci bir sebebi de dönemin eğitim imkânlarının eskiye göre daha elverişli olmasıdır. Bu çalışmanın baş kısmında açıklandığı üzere Edebiyat-ı Cedîde Dönemi, son Osmanlı padişahlarından Abdülhamid devrine rastlar. Abdülhamid'in padişahlık yılları ise Tanzimat'ın başından itibaren "usul-i cedîd" adı verilen teşebbüslerle batılı tarzda okulların sayıca en fazla açıldığı dönemdir. Bu dönemde bir yükseköğrenim müessesine gitmek, önceki yıllara göre daha kolaydır. Üçüncü bir nedense halkın yavaş yavaş eğitim konusunda bilinçlenmeye başlamasıdır. Padişah III. Selim'den itibaren eğitimde başlayan uyanış hareketleri meyvesini vermeye başlamış, özellikle de varlıklı aileler çocuklarını yeni usul mekteplere göndermek için daha fazla gayret sarf etmiştir.

Halit Ziya'nın romanlarında şahıslar, sosyoekonomik bakımdan her tabakaya mensup aileden seçilmiştir. Bu yüzden hem bilinçli hem de maddî imkânlarla sahip bu ailelerde yetişen gençler, önceki dönemlere göre daha istikrarlı bir eğitimden geçerler. Halit Ziya'nın romanlarında kadın başkahramanlardan hiç birinin yükseköğrenim gördüğünden bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Bu iki şekilde izah edilebilir: Halit Ziya genç kızların eğitimi olduğundan bahsetmiş ancak "Nemide" haricinde genelde ikinci dereceden olan kadın kahramanların okuduğu mektepler üzerinde durmamıştır. Ayrıca genelde varlıklı ailelere mensup olan ve özel derslerle yetişen bu kızların, Dârümuallimât gibi okullarda okuyup devlet memurluğu edinme düşünceleri yoktur. Onlar, modern yaşamaları, batılı hayat tarzını özümseyebilmeleri için özel imkânlarla yetiştirilirler. Erkek kahramanlar ise bir yükseköğretim kurumuna giderler ve genelde tıbbiyeyi seçerler. *Nemide* romanında Nail, tıp mektebini bitirir. *Bir Ölünün Defteri*'nde Vecdi, Samih ve Süleyman Şekip yine Mekteb-i Tıbbiyye mezunudur. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi, Mekteb-i Mülkiyyeden; *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç ve Bekir, Mekteb-i Tıbbiyyeden; *Nesli-Ahir*'de İrfan, Paris Konservatuvarından mezun olur. Halit Ziya'nın romanlarında aslı kahramanları genelde gençler oluşturur. Kahramanların yaşının genç olması onlara daha aksiyoner ve kompleks bir kişilik kazandırmaktadır. Bu genç kahramanlar, batılılaşmayı sadece şekilde aramayan, bir meslek ve sorumluluk sahibi, çok yönlü karakterlerdir.

Bir Ölü'nün Defteri'inde aynı kıızı seven iki gencin aşk hikâyesi anlatılır. Gençlerden biri aşkından vazgeçerek özveride bulunur ancak özveride bulunması onun ölümüne sebep olur. Eserde aynı kıza âşık olan mektep arkadaşlarından Vecdi yükseköğrenimini Mekteb-i Tıbbiyede tamamlar. Romanda ikinci dereceden kahramanlar olan Samih ve Süleyman Şekip de tıbbiyelidir. Meslek seçimi öğrencilerin hayatında önemli bir süreçtir. Kendi fitratlarına uygun meslekleri seçenlerin başarı oranı daha yüksektir. *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Vecdi'nin tıp bölümünü seçmesinde etkili olan bazı faktörler vardır. Vecdi'yi küçük yaşlarda terk edip giden babası kaymakam rütbesinde bir askerî doktordur. Vecdi küçük yaştan itibaren bu mesleğe aşina olarak yetişmiştir. Vecdi'nin tıp bölümüne yönelmesinde asıl neden ise beklentileri, idealleri, hayata bakışı ve bu meslek için uygun hissettiği ruhsal dünyasıdır. Vecdi ile Hüsam Mekteb-i Sultaninin son yıllarında iken meslek seçimiyle ilgili bazı kararlar alırlar. Vecdi doktor olmayı düşünürken Hüsam yaralılarla ve hastalarla uğraşmayı sevmediği için bu mesleğe karşı içten bir nefret besler. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında ferdî hayatla sosyal hayatın karşı karşıya gelmesi çok sıklıkla rastlanan bir keyfiyettir.¹² Bu durum gençlerin yükseköğrenim tercihlerine de yansır. Vecdi doktorluk mesleğine arkadaşı Hüsam'dan farklı bakmakta, onu toplumun yaralarını saracak, dertlerine derman olacak bir çıkış yolu gibi görmektedir. Hüsam ise başarılı bir sanat adamı olmayı, iyi bir yazar ve şair olarak toplumda kariyer edinmeyi amaçlar. Hüsam'ın realist düşünce yapısı ve şahsî emelleriyle Vecdi'nin sosyal faydayı öne çıkaran idealist düşünceleri, tamamen farklı mizaca sahip olan bu iki arkadaş arasında bir çatışma unsuru olur. Hüsam'ın itirazlarına karşı Vecdi idealistçe bir cevap verir:

“- Zannetmem, Bir hayatı, zindan zulmüne alarak kemiren bir marazdan kurtaracak olan; ne bir kelebeğin kanatlarına binerek uçan fikirlerdir, ne de geceleri hülyalarını kehkeşanda takip eden gözler! Bir neşterin ucuna merbut olan deva bilmem ki bir kâfiyenin bir hecesine muallâk olan ahenkte var mıdır?”¹³

Vecdi ve Hüsam mizaçlarına uygun mesleği seçerler. Bu tartışmalardan yazarın iki konuya vurgu yaptığı anlaşılmaktadır: Gençler için bir mesleğe sahip olmak hayatî derecede önemlidir ve gençler bütün hayatlarını etkileyecek mesleklerini seçerken kendi kişiliklerine

¹² Şerif Aktaş, “Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema”, *Türk Dili*, S. 529, Ocak 1996, s. 107.

¹³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Bir Ölü'nün Defteri*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1311, s. 45 (Alıntılar bu baskıdandır)

uygun girişimde bulunmalıdırlar. Vecdi, Mekteb-i Tıbbiyyeyi bitirir. Fakat yıllardır hayalini kurduğu bu mesleğe sahip olmak Vecdi'yi mutlu etmez. Mektep arkadaşı Hüsam, Vecdi'nin solgun halini görünce hasta olup olmadığını sorar. Vecdi'nin Hüsam'a verdiği cevap yükseköğrenimini tamamlamış bir gencin hayal kırıklığını anlatır:

“Beni mektepten yeni çıkmış, ismine parlak bir meslek isminin bir daha ayrılmamak üzere izafesini görmüş, hayata karşı uğraşmak için senelerce istihsaline çalıştığı silahı eline almış bir mesut gibi görmek istiyordun.” (s. 98)

Vecdi'nin okulu bitirdikten sonra mesleğini icra ettiğine dair hiç bir işaret yoktur. Yaşama bağlayacak bir tutkusu olmadığı gibi çok sevdiğini söylediği mesleğine de bağlı değildir. İsteddiği bölümü bitirmesine rağmen mutlu olamamasının sebebi de romanda açıkça belirtilmez. Ancak eserin sonundan anlaşılmaktadır ki Vecdi'nin mutsuzluğunun temelinde bireysel ıstırapları, çiğnenen gururu, özellikle de Nigar'ı kaybetmiş olmasının neden olduğu hayal kırıklığı yatmaktadır. Yalnızlık onun ruhuna öyle çökmüştür ki her şey ona boş ve manasız gelir. Hüsam, ise başarılı bir muharrir ve şair olur. Tıpkı Edebiyat-ı Cedîdeciler gibi sanat değeri yüksek şiirler yazar.

Mai ve Siyah'ta romanın iki önemli kişisi Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi, yükseköğrenimlerini Mekteb-i Mülkiyyede tamamlar. Ahmet Cemil'in hayalleri, gönül ilişkileri, psikolojisi, sosyal hayata bakışı, arkadaşlığı, edebiyat ve sanat anlayışı, giyim ve kuşamı, zevkleri, *Mai ve Siyah*'ta birçok yönden idealize edilir.

Benlik saygısı ile sosyal davranışlar arasında doğrudan bir bağ vardır. Bir yükseköğrenim kurumunda eğitime başlamak gencin benlik saygısının gelişmesinde pozitif etki meydana getirir. Delikanlılık çağından gençliğin daha sakin ve bilge dönemine geçiş, gençlerde davranış değişikliklerine yol açar. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, Mekteb-i Mülkiyyeye başladıktan sonra artık kendine büyük bir adam olmuş nazarıyla bakar, ciddi tavırlar gösterir. Mektebe giderken çanta taşımayı bırakır, bir devlet memuru edasıyla kitapları koltuğunun altına alarak yürür. Ahmet Cemil, Mekteb-i Mülkiyyeye başladıktan sonra sadece haftada bir gün kendi evine gelebilmektedir. Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirmesine henüz bir yıl varken babasını kaybetmesi, geleceğe dönük tatlı hayaller kuran Ahmet Cemil'in psikolojisini olumsuz yönde etkiler. Babasını kaybettikten sonra, ailesinin maddî ve manevî sorumluluğunu birden omuzlarına yüklenmek zorunda kalır. Babasından kalan

ufak tefek şeyler de tükenmek üzeredir. Ahmet Cemil, babasını kaybettiği ilk günlerde bir sessizliğe bürünür. Bu sessizlik annesinin ona vazifesini hatırlatmasıyla bozulur:

“ – Ne vakit şahadetname alacaksın?

Ahmet Cemil artık gözlerini kapadı, sanki dün süt ile beslediği çocuktan bugün ekmek isteyen bu validenin hâl-i perişanını görmek istemiyordu, İkbâl'in üzerinden ratîb bir bulut geçen siyah gözleri, indi.” (s. 57)

Babasının vefatından sonra Ahmet Cemil'in tahsilinden yegâne beklentisi, “validesiyle kız kardeşini yaşatma” düşüncesidir. Çalışmak, çok para kazanmak, annesinin ve kardeşinin istediği her şeyi almak ister. Ailesini mutlu etmek ve onların rahat yaşamasını sağlamak Ahmet Cemil'in babasından aldığı terbiyeyle örtüşen bir durumdur. Ahmet Cemil, romanın başında henüz yirmi iki yaşında bir genç olarak tanıtılır. Arkasından Ahmet Cemil'in küçük yaşlardan itibaren kurduğu hayaller sıralanır:

“...Şöhret bulmak, edib olmak, herkesçe tanınmak, bugün o kadar acılıklarına göğüs vermek için hayatını zehirlediği bu âlem-i edebiyatın birgün mertebe-i kusvâ-yı itilâsına çıkmak, Ahmed Cemil ismini o kadar yükseltmek ki... O tasavvur ettiği paye-i refîa bir had bulamıyor; sonra da bu derece itilaperest, harîs-i rifat olduğundan kendi kendine utanıyordu. Edip olmak, şöhret almak, senelerden beri bütün düşüncesi bu değil miydi?” (s. 27).

Ahmet Cemil, Mekteb-i Mülkiyyede iken de aynı düşüncelerle hayallere dalar. Bir kitapçının önünden geçse, bir gün kitaplarının basılacağını ve herkesin kendini tanıyacağını düşünür. Ancak babasının vefatı Ahmet Cemil'in hedeflerinde değişikliğe neden olur. Meşhur bir şair olma hayalleri, babası vefat ettikten sonra Ahmet Cemil'e eski heyecanı vermez. Annesine ve kız kardeşine bakma mecburiyeti onu daha farklı hedeflere yöneltir. Bir matbaa sahibi olmak, bir gazete müdürü olarak çalışmak ve böylece ailesine maddî açıdan rahat imkânlar sağlamak, Ahmet Cemil'in yeni hayalleri arasına girer. Yaşam standartlarının daha iyi olduğu bir evde yaşama düşüncesi Ahmet Cemil'i çok çalışmaya teşvik eden nedenlerden bir diğeridir.

Mai ve Siyah'ın diğer yükseköğrenimli kahramanı, Ahmet Cemil'in Mekteb-i Mülkiyyeden arkadaşı ve zengin bir paşanın oğlu Hüseyin Nazmi'dir. Hüseyin Nazmi ile

arkadaşlığı da Ahmet Cemil'i bazen derin hülyalara sevk eder. O, Hüseyin Nazmi'nin Erenköy'deki konağına gittiği vakit evin içini, odaları, kütüphaneyi gıptayla seyreder. Böyle bir odasının ve bir kütüphanesinin olabileceğini hayal eder. Ahmet Cemil'in Hüseyin Nazmi'ye göre kendini bazı şeylerden yoksun hissetmesi onun içinde çalışma isteğini körükler. İyimser olduğu zamanlarda, duygularındaki bütün karmaşaya rağmen ideallerinin peşinden koşmak ister. Kötümserliğe kapıldığında ise güzel bir eve sahip olma hayallerinden hemen vazgeçer. Çünkü böyle bir eve ve kütüphaneye sahip olmadan önce, maişet bekleyen annesi ve kız kardeşi onu beklemektedir. Bir çıkış yolu bulmak isteyen Ahmet Cemil, her derdini paylaştığı mektep arkadaşı Hüseyin Nazmi'yi ziyaret eder. Arkadaşının da tavsiyesiyle yükseköğrenimini bırakmadan para kazanmanın mümkün olduğu kanaatine varır. Bir taraftan tercümanlık yapacak bir taraftan da özel ders vererek kazandığı parayla ailesinin geçimini sağlayacaktır.

Ahmet Cemil, Mekteb-i Mülkiyyenin ilk yıllarında sevinçli, idealist, yaşamaktan zevk alan mutlu bir gençtir. Çok sevdiği bir ailesinin, her sıkıntısını, sevincini paylaştığı bir arkadaşının olması ve geleceğe dönük hayalleri ona mutluluk verir. Hüseyin Nazmi ile Mekteb-i Mülkiyyenin ilk yılında tanışır. İkisi de aynı sınıftadır. Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi arasındaki en belirgin fark, maddi imkânlar doğrultusundadır. Ahmet Cemil'in cebi boş veya boşa yakınken Hüseyin Nazmi'nin cebi genelde doludur. Hüseyin Nazmi, zengin bir paşanın oğlu, Ahmet Cemil ise mütevazı şartlarda yaşayan bir aile çocuğudur. Ancak Hüseyin Nazmi, varlıklı bir ailenin çocuğu olmasına rağmen bunu hiçbir zaman arkadaşına karşı gurur hâline getirmeyecek kadar mütevazı ve olgun tavırlı bir gençtir. Maddî durumları böyle bir tezat teşkil etmesine rağmen anlaştıkları noktaların fazlalığı bu tezatı olumluya çevirir. Yatılı mektepte buldukları sürece ailelerinden uzak olan bu gençler samimiyete dayalı bir arkadaşlık geliştirirler. İkisi de aynı şeyi tuhaf veya garip bulur, aynı fikri beğenmez veya reddeder. Aynı olaydan üzüntü duyarlar veya aynı duruma ilgisiz kalırlar. Nadir bir arkadaşlığa sahip bu iki genç arasında sevgi bağı o kadar güçlüdür ki diğer sınıf arkadaşları onlar için âdeta yabancı kalırlar. Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi'nin ortak yanlarından biri de kitap okumayı çok sevmeleridir. Biri kitap okurken diğeri onu uzun süre dinleyecek kadar sabırlı ve saygılıdır. Sürekli kitap okumaları ve şiir dünyasında uzun süren hayallere dalmaları, onların derslerine ilgisini azaltır. Şiir kitapları okumaktan arda kalan vakitte ders kitaplarına bakarlar. Bu yüzden ders notları orta derecelidir. İmtihanlardan sonra yaz tatilinde iki ay beraber kitap okumayı planlamışlarken Ahmet Cemil babasını kaybeder.

Onun için yükseköğrenim yıllarında babasını kaybetmesi, maddî-manevî bütün desteklerden yoksun olması anlamına gelir. Ahmet Cemil, ailesini geçindirebilmek için yatılı okumayı bırakıp gündüzcü olur. Arkadaşı Hüseyin Nazmi ile artık sık sık görüşemez. İki samimi arkadaş arasında dostluğu pekiştiren uğraşlar da değişmiştir. “*Hüseyin Nazmi okuyor, Ahmet Cemil yazıyor, birinde melekât-ı fikriyye tezyin ediyor, diğerinde harab oluyordu. Bu fark-ı hayat eski samîmiyyet-i münâsebâtı biraz izale etmiş gibiydi.*”(s. 78) Hüseyin Nazmi ile Ahmet Cemil arasında geçici bir süreliğine durağanlaşan arkadaşlık ilişkileri, Mekteb-i Mülkiyyeden sonra eski samimiyetiyle devam eder. Hüseyin Nazmi hemen hemen her gün sabah *Mirat-i Şuûn* idaresine uğrar. Ahmet Cemil, arkadaşını iki gün göremezse Hüseyin Nazmi'nin çalıştığı Umûr-ı Şehbenderî kalemine yahut *Gencine-i Edeb* idarehanesine gider.

Annesinin Ahmet Cemil'e aile sorumluluğunu hatırlatması, onun hayatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Hem ailesinin geçimini sağlayacak parayı kazanacak hem de tahsilinin son senesini devam ettirecektir. *Mirat-ı Şuûn* gazetesinde işe başlar, bir taraftan da hikâye tercüme eder. *Mirat-i Şuûn* başmuharriri Ali Şekip sayesinde özel ders verecek bir öğrenci bulur. Sabahın erken vaktinden gece yatıncaya kadar devamlı çalışmak yüzünden halsiz düşer, zayıflar; bazı geceler kitabın üzerinde uyuyarak sabahlar. Sınıfta kalma korkusuyla derslerine çalışır. Nihayetinde Ahmet Cemil diplomasını alır ama diplomanın derecesi onu memnun etmemiştir. Ayrıca diplomayla bir işe girme amacı olmadığı için okulu bitirdiğinden kimseye bahsetmez.

“*Şahadetname aldıktan sonra hiç sevinmedi, ondan zaten büyük bir şey ümidinde değildi. Artık tarz-ı maîset bulmuştu; bu şahadetnamenin istihsali için çalışması, başladığı bir şeyi bitirmiş olmak azminden başka bir şeyden tevellüd etmemiştir*”(s. 86).

Halit Ziya'nın eserlerinde bir meslek sahibi olmanın, bunun için de bir yükseköğrenimi tamamlamanın ne kadar önemli olduğu daha önceki romanların değerlendirilmesinde de belirtilmiştir. Ancak yükseköğrenimini tamamladıktan sonra kendi mesleğinde görev yapmak bakımından *Mai ve Siyah* romanı Halit Ziya'nın diğer romanlarından farklılık arz eder. *Bir Ölünün Defteri*'nde, *Nemide*'de, *Kırk Hayatlar*'da yükseköğrenimli kahramanlar tıbbiyeyi bitirirler ve doktorluk mesleğini icra ederler. *Mai ve Siyah*'ta ise Ahmet Cemil, yüksek dereceli devlet memuru yetiştirmek için açılmış olan Mekteb-i Mülkiyyeden mezun olur. Ancak o bütün Edebiyat-ı Cedîde sanatçıları temsilen

seçilmiş şair ruhlu bir şahsiyet olarak edebiyata, şiire yönelir, matbuat âlemine girer. *Mirat-i Şuûn* gazetesinin devamlı çalışan yazarı olur. Bir matbaa açmak, böylece zengin olmak ve ailesine mutlu bir hayat yaşatmak düşüncesinde olan Ahmet Cemil'in özel teşebbüsü, Türk romanının tematik yapısı içinde yeni bir düşüncedir. Gerçi özel teşebbüs düşüncesi, Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* romanında Mansur'un ütopyik girişimleriyle, Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanında Şinasi'nin olağanüstü köylü projesiyle denenmiş gibi görünse de, *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil'in daha gerçekçi bir özel teşebbüs girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Mai ve Siyah'ın Ahmet Cemil'den sonra ikinci idealist kahramanı Hüseyin Nazmi, *Gencine-i Edep* gazetesinde güçlü bir başmuharrirdir ancak Mekteb-i Mülkiyyeyi bitiren Hüseyin Nazmi'nin hedefi yüksek seviyede bir bürokrat olup, yurt dışında görev yapmaktır. Bu yüzden o, amaçları doğrultusunda ilk önce Umûr-ı Şehbenderî kalemine girer. Arkasından Avrupa'daki elçiliklerden birine tayin edilir. Devlet memuru olmayı düşünmediği için diploma aldığı gün hiçbir heyecan duymayan Ahmet Cemil ise eserin sonunda diplomayı tekrar eline alıp bir devlet memurluğu için Arap ülkelerine tayin ister. Ahmet Cemil'in romanın başından beri gerçekleştirmek istediği üç hayali; okulu bitirip bir matbaa sahibi olmak, şiir kitabını tamamlayıp bastırmak ve arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lâmia ile evlenmektir. Hayallerinden ilk ikisi kısmen gerçekleşiyor gibi görünse de sonuç bakımından kendisi ve ailesi için felâketin başlangıcı olur. Şiir kitabını bitirir ancak bastıramadan kitabını yakar. Kız kardeşi İkbâl'in ölmesi ve Lâmia'nın başkasıyla nişanlanması Ahmet Cemil'in ümitlerini boşa çıkaran hadiselerdir. İşinden kovulan, babasından kalma küçük evini de kaybetmek üzere olan talihsiz kahraman, İstanbul'dan ayrılma mecburiyeti hissederek kendini Arabistan'ın bilinmeyen bir yerine sürgün eder.

Kızların eğitilmesi kadar önem arz eden başka bir konu da eğitimli genç kızların karşılaştıkları sorunlardır. Hüseyin Rahmi romanlarında eğitimle ilgili birçok konuya temas eder ve kızların eğitimi meselesinde toplumun yeterince duyarlı olmadığını düşünür. *İffet*

¹⁴ Zeynep Kerman, Ahmet Cemil'in matbaa açmasıyla ilgili hayallerine şöyle bir yorum getirir: “*Bu düşünceler, hayal gibi karşılansa bile, Avrupaî manada özel bir iş kurmak tasavvuruna delâlet etmesi bakımından dikkat çekicidir.*” Ayrıca Zeynep Kerman, Ahmet Cemil ile Halit Ziya'nın arasında bir gazetede çalışma bakımından otobiyografik benzerliğe işaret eder: “*Bilindiği üzere, Halit Ziya, Mechitariste mektebinden mezun olduktan sonra, İzmir'de Bıçakçızade Hakkı ve Teyfik Nevzat'la beraber 'Nevruz' dergisiyle 'Hizmet' gazetesini çıkarırlar. Ahmet Cemil'in bu gazetecilik hülyasınının, kendi hayat tecrübesinden geldiği muhakkaktır.*” (Zeynep Kerman, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, AKDYYK Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1995, ss. 161-162).

ve *Son Arzu* (1922) adlı eserlerinde bu sorunları benzer şekilde dile getirir. *İffet* 'te namuslu, fakir bir aile sefâlete sürüklenmekte, toplum ise ona yardımcı olmadığı gibi bu sefaleti hızlandırmaktadır. Hüseyin Rahmi, *İffet* romanının ideal kahramanı İffet'i bir yükseköğrenimden mezun olmuş öğrenciler kadar bilgilerle donatır İffet, Fransızca'yı iyi anlayacak ve konuşacak düzeyde bilirken, Arapça ve Farsçaya da aşınadır. Boş vakitlerinde sürekli kitap okuyan İffet, eline geçirdiği tıpla ilgili kitaplardan annesinin hastalığına teşhis koyabilecek, hatta ilaç yazabilecek seviyede bilgili-zeki, çalışkan ve kültürlü bir kızdır. Annesi, elli yaşlarında hasta bir kadındır. İffet, ailesinin nafakasını nakış ve dantelâ işleriyle karşılar. Bu arada Fettan Raziye adında düşkün bir kadın, İffet'in çektiği sıkıntıları fırsat bilip onun güzelliğinden istifade etmeye ve onu erkeklere para karşılığı satmaya çalışır. Hiçbir suçu olmadığı hâlde çoktan fahişe damgasını yiyen ve bu yüzden mahalleli tarafından evleri dahi taşlanan İffet böyle bir bataklığa düşmekten son anda kendini kurtarır. *Mürebbiye*, Hüseyin Rahmi'yi şöhrete ulaştıran romanlarının başında gelir. Naturalizmin ve Realizmin savunucusu olan yazar bu romanında doğal olmayan eğitime, gösteriş budalalığına ve her türlü sömürüye karşı çıkar. *Mürebbiye* 'de Dehri Efendi'nin oğlu Şem'i yükseköğrenim gören tek kişidir.

On sekiz on dokuz yaşlarında olan Şem'i bir yüksek okula devam etmektedir. Ancak Şem'i'nin hangi okulda eğitim gördüğü belirtilmez. Eserde Şem'i'nin davranışları ironik bir tarzda hicvedilir ve alaya alınır.

“...Şem'i, mekâtib-i âliyeden birine devam eder. Evine haftada bir gece gelir. Fakat ne faide? Mektebe devamı gecelerini orada geçirmekten ibaret kalır. Kalın kafasına bir şey dank demez ki... Ama çalışmaz mı? Çalışır. Haddi varsa çalışmasın. Gittiği mekteb-i âliyede falaka, değnek yok ama yalıda var. Efendibabasının başucunda asılı... Şem'i'nin gelmesine bir gün kala çelik gibi âlâ birkaç da kızılık değneği hazırlanır. Geldiği akşam dersini bilirse kendisine baklava börek, bilmezse kızılık sopası ikram olunur.”¹⁵

Şem'i, babasının falakaya yatırmasından korktuğu için eve dönerken vapurda derslerine çalışır. Ancak çalıştığı dersleri öğrenmekte güçlük çeker. Şem'i dersleri anlayacak zekâ kapasitesinden mahrum olsa da bazen uyanıkça davranışlar sergiler. Falakadan kurtulmak için kendince bazı çarelere başvurur. Okuldan yalıya gelirken kırlarda, daha önce

¹⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1315, ss. 98-99, (Alıntılar bu baskıdandır).

babasının hiç görmediği bir yaprak veya mantar arar. Bulduğu mantarları, mantar inceleme meraklısı Dehri Efendi'ye teslim eder. Dehri Efendi oğlunun mantar merakını takdir edip, botanikle ilgili bütün kitap ve atlasları yere döker. Araştırmalar günlerce sürer. Böylece Şem'i de bir iki hafta imtihan edilme korkusundan ve sonunda yiyeceği dayak belasından kurtulur. Babasının yasaklarına rağmen Şem'i fırsat bulduğunda konulan bütün yasakları çiğner. Para ve arkadaş buldukça kumar oynar, işret âlemlerine katılır.

Şem'i okula isteyerek gitmemektedir. O, ne okuduklarından ne de öğrendiklerinden zevk alır. Mürebbiye Anjel'i gördüğü gün ona âşık olur. Ancak babasından korktuğu için aklından geçenleri söyleyemez. Okulu, dersi unutan Şem'i'nin tek amacı, Anjel'i mutlu etmektir. Bu yüzden o, eğitim hayatının planlarını Anjel'in mutluluğu üzerine hazırlar. Derslerine çok çalışıp okulu birincilikle bitirmeyi, çok maaşlı memurluklara girip Anjel ile evlenmeyi, kazandığı parayı mürebbiyenin saadeti için harcamayı ve bütün ömrünü ona adayarak mutlu bir hayat sürdürmeyi hayal eder. Ancak Şem'i bütün düşüncelerinde yanılır. Mürebbiye Anjel evin diğer fertleri gibi Şem'i'yi de aldatmış ve onun duygularıyla oynamıştır. Şem'i'nin yüksek tahsilini bitirip bitirmediğiyle ilgili bir bilgiye romanda rastlanılmaz. Zaten Anjel ile yaşadığı aşk macerasından sonra Şem'i'nin eğitimle pek alakası kalmamıştır.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* adlı eserinde yüksek tahsil görmüş gençlerden Müştak Bey, tecrübesizliği ve ferasetsizliği yönüyle Şem'i'ye çok benzer. Reyhan ise “alafranga hain” tipinin bu romandaki temsilcisidir. Müştak Bey, Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhânedan orta derecede bir diploma ile mezun olmuş yirmi altı yirmi yedi yaşlarında bir gençtir. Ancak Müştak Bey'e göre diplomasının orta dereceden olması haksızlıktır. Çünkü o kendini ve ilim kudretini çok yükseklerde görür. Müştak Bey, diplomasının orta dereceli olmasını hocaları ile girdiği tartışmalara bağlar. Ona göre günümüze dehaları ile ışık tutan, medeniyet ufuklarını aydınlatan nice feylesoflar, bilim adamları ve Avrupalı meşhurlar da okul derslerinden sıfır almıştır. Aralarındaki tek fark, Avrupa meşhurlarının yüksek okuldan sonra çalışıp öğrenmenin arkasını bırakmamış olmaları, Müştak'ın ise kendini hovardalığa salıvermesidir. Müştak Bey; sabırsız, kendini beğenmiş, pervasız, palavracı, mirasyedi, bir tiptir. Ne zaman güleceği ne zaman ağlayacağı hiç belli olmaz. Beş yüz kuruş maaşla dairelerden birinde çalışırken annesinin ölümü onu üç bin liralık bir servetin sahibi yapar. Babası genç bir kadınla evlenir ve Müştak Bey'i yalnız bırakır. Zamanla sefalet âlemlerine

dalan Müştak Bey bu mekânlarda ismini duyduğu Parnas'a daha görmeden âşık olur. Bir fırsatını bulup Parnas'la tanışır, onu etkilemek için Fransızca şiirler yazar. Üç ay içerisinde ne kadar parası varsa Parnas'ı memnun etmek için tüketir. Eserin sonunda Parnas, İstanbul'u terk ederken beş parasız ortada kalan Müştak Bey'dir.

Müştak'ın yakın arkadaşlarından olan Reyhan, yükseköğretim kurumlarında eğitim görmüş ancak sebatsızlığı ve şımarıklığı yüzünden hiçbir yükseköğretim kurumundan diploma alamamıştır.

“... Şahadetnâme ahzinden mahrumiyetini Reyhan'ın mektep görmemiş olduğuna haml etmemelidir. Bilakis onun gördüğü mektepleri değme allâmeler görmemiştir. Ne mülkî, ne askerî rüştiyeleri, ne 'frerler' mektebi, ne Mülkiye Tıbbiyesi, ne Mekteb-i Sultanî, ne Mülkiye-i Şâhâne, bunlardan girmedeği hiç biri kalmamış, her birinde birer ikişer sene bulunmuştu. Pederi zengince olduğu için çocuğun canı hangi dârüt't-tahsîli isterse oraya gönderir, mahdum bey bulunduğu mektepten nâhoşnudî alameti izhar edince hemen oradan alır, daha eğlenceli addettikleri bir diğerine verirdi. Peder efendisinin bu haline bakılırsa etfâli sıkmadan eğlence tarzında tedris etmek usûl-ı tahsil taraftarından olduğu anlaşılıyor.”¹⁶

Müştak'ın ferasetsizliğine karşın Reyhan açıkgozlü, çıkarları için her türlü hileyi düzenbazlığı göze almış, menfaatperest ve alafranga züppe bir tiptir. Reyhan, babasının ölümünden sonra resmî dairelerden birkaçına girer. Piyasadan afyon alıp satmaya kadar pek çok kötü işe bulaşır. Bu işlerden zarar edeceğini anlar ve ticareti bırakarak bir mesleği olsun diye muharrirlik yapmaya başlar. Gazetelere makaleler gönderir. Reyhan'ın gazeteciliği, para kazanmaktan ziyade bir meşguliyet bulma çabasıdır. Gazetecilikten de zarar eder. Müştak Bey'le Reyhan'ın arkadaşlığı bu gazetede başlar. Reyhan bencil, şımarık, en yakın arkadaşının sevgilisine göz dikecek kadar aşağılık tabiatlı ve fırsatçı bir gençtir. Arkadaşı Müştak gibi Reyhan da Parnas'ın bir âşığı olarak onun israfına dayanamaz, bütün mal varlığını tüketir. Romanın sonunda Parnas'ın diğer âşığı Hami Bey'i öldürmekten dolayı hapse girer.

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı eserinde tıbbiye mezunu Bekir Servet, aşk ilişkilerindeki pervasızlığı, tek gözlüğü, giyim ve kuşamı bakımından Ahmet Mithat

¹⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Metres*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1315, s. 175, (Alıntılar bu baskıdandır).

Efendi'nin ve Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki alafranga züppe tiplere çok benzemektedir. Onlardan tek farkı yükseköğrenimi tamamlayıp toplumda saygınlığı olan bir mesleğe sahip olmasıdır. Ancak Halit Ziya'nın diğer kahramanlarında olduğu gibi Bekir Servet de alafrangalığı içine sindirmiş bir tiptir. O yaptığı her şeyde bilinçli hareket eder. Bekir Servet'in yükseköğrenim öncesi eğitimi hakkında bilgi verilmez ancak yüksek tahsil öncesinde etrafa zarar veren haylaz bir çocuk olduğundan bahsedilir. Bekir Servet tıbbiyeyi bitirdikten sonra Gureba Hastanesine asistan olur. İstanbul'un en tanınmış sosyete doktorları arasına girer. Doktorluğu yalnızca para getirecek bir vasıta olarak görür.

Halit Ziya'nın son eseri *Nesli Ahîr*'de Kâşif Bey ve Said Bey, Hukuk Mektebine devam etmektedir. Behiç bir istihkâm zabıtidir. Sâhir, Mekteb-i Bahriyyeyi; Muzaffer Mekteb-i Harbiyyeyi okumuştur. Kâşif Bey, *Evrâk-ı Havâdis* tercümanı ve aynı zamanda hukuk talebesi idealist bir gençtir. Fakir bir ailenin çocuğudur. Babası ölünce ondan kalan düşük emekli maaşıyla, küçük bir evde annesi ve kız kardeşiyle hayatını sürdürür. Hukuk Mektebine devam ederken ailesinin geçimini sağlamak için bir taraftan da devlet dairelerinde resmi işleri takip eder, avukatların yazıhanelerinde kâtiplik yapar. Bir an önce okulunu bitirip diplomayı alma ve müjdeli haberi annesine verme heyecanı içindedir. Ancak Jön Türkler'e yakınlığından dolayı sürgün edilir. Sürgünden kaçan Kâşif sonunda ihtilalcilere katılır. Hukuk Mektebine devam eden öğrencilerden bir diğeri de Said Bey'dir. Said Bey de tıpkı Kâşif gibi yükseköğrenimini devam ettirirken aynı zamanda dışarıda çalışarak ailesinin geçimini sağlar. Çocukluğu Selanik'te geçmiş, özel bir mektepten üç dil öğrenerek diplomasını almış ve Mekteb-i Hukuka girmiştir. Sabahları okula gider. Derslerden sonra iki saat gazetede tercümanlık yapar. Öğleden sonra ise Hariciye Nezaretindeki memurluk görevine döner. Ülkenin geleceğinden ümitli bir gençtir.

Halit Ziya, milletini seven, zeki, dürüst, ahlâklı, idealist ve çalışkan gençlerin hakkıyla vazifesini yapamamasını ve birçok emek sarf edilerek yetiştirilen gençlerin kıyıda köşede kalarak çürüyüp gitmesini büyük bir kayıp olarak görür. Bu güzide gençlerin değeri bilinecek olsa Türk milleti en kısa zamanda ayağa kalkacaktır. Kıymeti bilinmeyen bu gençler istedikleri vazifeyi yapamadığı için büyük bir boşluk içinde ömürlerini geçirirler. Sâhir de bu “sönmüş kabiliyetler” arasındadır. Küçük yaşlardan itibaren bahçelerinin havuzunda donanmalar teşkil ederek askerliğe merak salmış bir genç olan Sâhir, yetenekleri doğrultusunda gönderildiği Mekteb-i Harbiyyenin her sınıfını en iyi derecelerle geçer. O,

edebiyata, tiyatroya, felsefeye ve yabancı dillere hâkim, kültürlü bir gençtir. Eğitim yıllarında İngilizceden, Fransızcadan birçok kitabı tercümede yapar. Okumayı, araştırmayı sever; her zaman elinde bir kalemlle kitabı mevcuttur. Yeni çıkan kitapları ve günlük gazeteleri yakından takip eder. Paris'te bir komedi oynanacak olsa hemen onunla ilgili yorum yapacak kadar edebiyatla, sanatla ilgilidir. Felsefe ve edebiyatın her alanında fikir sahibidir. İngiliz lirik şair Shelley'in şiirlerini ezbere okur. Mekteb-i Harbiyyeyi bitirdikten sonra onu köhne bir geminin içinde Girit sularında iki yıl vazifelendirirler. Bu durumu kaldıramayan Sâhir kendini gönüllü sürgün eder. Heybeliada'da muallimlik yapmaktadır. *Nesl-i Ahîr* romanının Sâhir'den sonra diğer bir subayı Muzaffer ise Mekteb-i Harbiyyeyi bitirdikten sonra devlet tarafından Almanya'ya gönderilir. Muzaffer üç sene sonra Almanya'da tahsilini tamamlayıp "en iyi topçu asker" unvanıyla ve askerlik mesleğine dair özel bir tavsiye mektubuyla İstanbul'a döner. İstanbul'da topçu süvari kışlasında eğitim subayı olarak göreve başlar. Muzaffer memleketine, milletine hizmet edebilmenin gururuyla farklı bir heyecan duyar. Vazife şuuruyla erkenden kalkar, akşama kadar dinlenmeden, usanmadan koşturur. Yine aynı hevesle görevinin başına gittiği bir günde ona askerî eğitime çıkmayacağı söylenir. Muzaffer'in askerî görevi ancak iki ay sürmüştür. Bir hafiyenin ihbarıyla memuriyetine son verilir, rütbesi düşürülür. Muzaffer'i tamamen devlete küstürmemek için onun göğsüne bir yaverlik kordonu takılır ve gönlü alınır. Pasif duruma getirilen Muzaffer haftada bir iki gün vazifesine gidip arkadaşlarının yanında kahve, sigara içmekten ibaret olan mesleğini devam ettirmektedir. Muzaffer yaşadığı olaylar neticesinde askerlikten, çalışmaktan, okumaktan soğur. Sâhir gibi bir boşluğa sürüklenen Muzaffer, günlerini boş geçirmemek için evinin bir odasını atölye yapar ve saatçilik, oymacılık gibi işlerle uğraşır. Fakat bu uğraşlar onun duygularını tatmin etmekten uzaktır, İrfan ile Süleyman Nüzhet arasında geçen konuşmadan anlaşıldığına göre bir ihtilalci kimliğe sahip olan Muzaffer, Manastır veya Siroz'dan birine tayin isteyip, aktif bir yaşama dönmeyi düşünmektedir.

Nesl-i Ahîr'de yükseköğrenim sonrası işe başlama konusunda bir adaletsizliğe dikkat çekilir. Batı kültürüyle yetişmiş ve devrine göre entelektüel kabul edilebilecek Şakir ve İrfan gibi gençler yükseköğretimini tamamlamalarına rağmen iş bulmakta zorluk çekerken Gıyas Bey gibi yüksek okul bitirememiş, hiçbir yerden diploma alamamış gençler; paşalar, beyler sayesinde yüksek mevkilere getirilirler. Gıyas Bey, Âmedi-i Divân-ı Hümâyûn kaleminde çalışırken Şûra-yı Devlet üyeliğine geçerek terfi eder.

Eserde İrfan'dan sonra yükseköğrenimli bir şahsiyet olarak öne çıkan kişi Şakir'dir. Şakir yirmi yaşında bir gençtir ve kendini Süleyman Nüzhet'e şöyle tanıtır.

“Cenap Molla hafidi Şakir, senelerden beri Paris'te hâl-i firarda menkub bir ailenin menkub bir çocuğu, Zabıta'dan geçerek Hariciye'ye namzet, sefaretlerden birine uçmaya müheyya, İrfan'ın refiki, Nüzhet Bey'in yeni ve ilelebet bir dostu, şu dakikada gayet aç, ciddi bir siyasi memur olmaya intizaren şimdilik zevzek bir çocuk...(s. 55)

Şakir, Ulûm-ı Siyasiyye mektebinden çıkmıştır. Amacı hariciye memurluğuyla göreve başlamak sonra da Paris'e müsteşar olarak atanmaktır.

Nesl-i Ahîr'de Abdülhamid dönemi siyasî anlayış, yükseköğrenimli genç kahramanların yaşadığı olaylar vasıtasıyla eleştirilir. Şakir, diğer idealist gençler gibi ihtilalci bir kimlikle veya fikirleriyle değil bir mesleğe sahip olma isteğiyle ön plana çıkar. Paris'ten İstanbul'a döner dönmez iş bulma ümidiyle hariciye kalemine müracaat eder. Müracaatından bir sonuç gelmeyince anlar ki diplomalı olmak veya Avrupa'da yükseköğrenim görmek bir işe girmede yetersizdir. Mutlaka bir tanıdık ya da aracı gereklidir. Bey ve paşalara yakınlaşmadan onların emrine girmeden yükselmek mümkün değildir. Şakir, bu doğrultuda devrin yetkili bürokratlarından olan Şeyda Bey'e, hafiyelik yaptığı belirtilen Gıyas Bey aracılığıyla yaklaşır. Gıyas Bey, Şakir'e saray adamları aleyhinde yazılmış bir makale getirir. Şakir bu makaleleri Türkçeye tercüme eder ve Fransızca cevaplar yazar. Makalelerle ilgili çalışmasını beğenen Şeyda Bey onu makamına çağırır. Süleyman Nüzhet ise Şakir'i dikkatli olması konusunda uyarır ve içinden şu duyguları geçirir: *“Bîçare çocuk dedi; Seni de bozuyorlar.”(s.298)*

Şakir, İrfan gibi düşünce ve karakter sağlamlığı gösterebilecek bir genç değildir. İyi niyetli bir genç olmakla beraber başkalarının direktifleriyle hareket eder. Kendine ait bir hayat felsefesi edinmemiştir. Şakir'in makam ve yükselme hırsı onu içinden çıkmakta zorlanacağı kötü durumlara düşürür. Süleyman Nüzhet'e göre önce ona bir rütbe verilecek, istişare odasına alınacak sonra da uçuruma sürüklenecektir. Şakir, Şeyda Bey'in himayesinde göreve başladığından beri istemediği işlere sokulmuştur. Paris'teki Türkler hakkında malûmat vermesi istenildiği için baskı görmüş, karanlık dünyalarda, basık tavanlar altında yaşayan insanlarla karşılaşmıştır. Nihayetinde, makam hırsıyla içine düştüğü yanlışları ve kurtuluş çareleri arar. Altı ay sonra yaptıklarına pişman bir hâlde Süleyman Nüzhet'in kapısını çalar. Onun ruhunda yatan asalet, dalkavukluğun bedelini ödeme

karşılığında elde edilen yükselmeleri kaldıramamıştır. Süleyman Nüzhet, Şakir'e eşini de olarak uzak bir köye gitmesini, yavaş yavaş Şeyda Bey ve çevresinden irtibatını kesmesini tavsiye eder. Yüksek dereceli bir bürokrat olmayı ideali haline getirmiş olan Şakir, yaşadığı hadiselerden sonra, bâbîâlîde teklif edilen yüksek makamı reddeder ve ailesini de alıp eski oturduğu semtten uzaklaşır.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında bireyin yaşamını ve bireyin psikolojisini yansıtmak önemlidir. Bir insan olarak birey ilk önce kendinden sorumludur. Kahramanlar; akılcı, tenkitçi ve yenilikçi bir mantıkla hareket ederler. Onlar eskiyi tamamen terk edip Batı'ya göre bir yaşam tarzının tertip ve düzenini gerçekleştirmek için gayret gösterirler. Edebiyat-ı Cedîde'nin iki büyük romancısı Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un romanlarında genç karakterlerin ortak noktası batılı düşüncede birleşmeleridir. Ancak yüksek tahsilli gençlerin hayatlarına bakıldığında bu iki romancının birey sorumluluklarına bakışında farklılık olduğu anlaşılır. Halit Ziya'nın özellikle de İstanbul döneminde yazdığı romanlarında tahsilli gençler bir "aile" mesuliyetini yüklenmek zorundadırlar. Kendileri ile aileleri arasındaki kuvvetli bağ, onların yaşam sevincini oluşturur. Mehmet Rauf'un romanlarında aile bilinci Halit Ziya'nın eserlerinde olduğu kadar öne çıkmaz. Onun kahramanlarını mutlu edecek yegâne unsur "aşk"tır. *Halâs* adlı eseri hariç tutulursa Mehmet Rauf'un yüksek tahsil gören şahıs kadrosunda Halit Ziya'nın eserlerinde olduğu gibi bir meslek tutkusuna ve iş sevincine de rastlanılmaz. Yurt içinde veya yurt dışında tahsilini tamamlayan kahramanlar gece-gündüz aşk peşinde koşarlar.

Mehmet Rauf'un romanlarında kadın kahramanlar da erkekler kadar tahsilli, terbiyeli ve bilgilidir. Özel imkânlarla ve Batı kültürü ile yetişmişlerdir, modern bir dünya görüşüne sahiptirler. Kadın-erkek eşitliğini ve kadının toplumda aktif rol alması gerektiğini savunurlar, ancak toplumu yönlendirecek hiçbir mesleğe sahip değildirler; çay partilerinde, balolarda süslenip boy göstermekten başka bir aktiviteleri yoktur. Mehmet Rauf eserlerini Meşrutiyet Dönemi'nde veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlamıştır ve bu dönemler Türk kadınının sosyal hayatta var olmaya başladığı devirlerdir. Kadınların sosyal hayatta daha aktif olmaya başladığı bir dönemde yazarın eğitimli, ileri görüşlü ve batılı fikirleri olan modern kadın kahramanlarının iş hayatından uzak olması dikkat çekicidir. Hâlbuki bu kadınlar Batı kültürüyle yetişmişlerdir, kadın-erkek eşitliğini savunur, modayı ve eğlence hayatını yakından takip eder, güzel giyinir, iyi dans ederler. İçki ve sigara kullananları da vardır.

Karanfil ve Yasemin'de Yezdan, Feriha, Nevhîz ve Pervin; eğitimlerine özen gösterilmiş varlıklı aile kızlarıdır. Bu tahsilli kızların tek amacı hayallerindeki aşkı yaşayacakları bir erkek bulmaktır. Sacide Hanım'ın kızı Hürrem, Arnavutköy Kolejini; Feriha, Sörleri bitirir. Hürrem, annesi gibi modayı yakından takip eder. Eğlence düşkünü bir kızdır. Amerika'ya ait bütün dans çeşitlerini bilir ve İngilizceyi, Fransızca'yı kendi dili gibi konuşur. Vücudunun estetik olmaması yüzünden kendine bir kavalye bulamaz. Annesi ile âdeta kuma gibidir. Sacide Hanım, kızından kurtulmak için onu hırsız ve dolandırıcı bir adam olan şair Cemal Bey'le evlendirir. Temiz bir aile kız olan Feriha ise ilk evliliğinde zengin, eğlenceli ve lüks hayata alıştırdığı için kocası onu terk edince zengin ama ahlâksız bir adam olan Fahri Bey'le evliliği kabul eder. *Son Yıldız*'da Perran, Sörlük Mektebini bitirir. Mehmet Rauf'un yabancı bir okuldan mezun olan diğer kahramanları gibi Perran da batılı bir yaşam tarzına uygun olarak eğitilmiştir. Ana dili gibi Fransızca bilen, bilgili, kültürlü bir kızdır. Salon hayatını, dansı, gezip eğlenmeyi çok sever. Ancak bütün hayatı bundan ibarettir. Giyeceklerini Avrupa'nın moda dergilerinden sipariş ettirir. Zengin aşığı Fahri Cemal sayesinde lüks bir hayat yaşar. Ayrıca Perran, feminist tavırlarıyla romanda kadın haklarının savunuculuğunu yapar.

Mehmet Rauf'un tahsilli kadın kahramanları arasında ölçülü davranan, kadın haysiyetini gözetken ve bir fikir sahibi olan ideal tiplere de rastlamak mümkündür. *Genç Kız Kalbi*'nde Pervin, on dokuz yaşına kadar iyi bir eğitim almıştır. Edebiyata ve şiire vakıftır. Ancak tahsilinin derecesi veya bir mesleğe sahip olduğu belirtilmemiştir. Pervin, görücü usulü ile evlenmeye şiddetle karşı çıkar, anne ve babaların sırf gösteriş amaçlı çocuklarını okutmasını eleştirir. *Böğürtlen*'de Müjgan, Sörlük'i bitirmiş, aydın ve kültürlü bir kızdır. Yabancıların açtığı bir okulda eğitimini tamamlamasına rağmen kendi kültürel değerlerine sahip çıkar. Kuzenlerinin zevk ve eğlenceden müteşekkil, toplum ahlâkını gözetmeyen ve tamamen paranın esiri olan hayat tarzlarının dışında kalmak için çaba gösterir. Aslında Müjgan da batılı tarzda yaşamak isteyen bir kızdır. Ancak onun batılı yaşamdan maksadı, kuzenleri gibi gururundan, ahlâkından, kadınlık haysiyetinden taviz verme şeklinde değildir. Müjgan eserin sonunda Pertev'le evlenerek mutlu olur. Bir macera romanı olan *Define*'de (1926) Şâkir Feyzi rüştiyeden sonra tıp tahsilini tamamlamıştır. Bir süre Erzurum Hastanesinde doktor olarak çalışır. Sonra define bulmak için mesleğini bırakarak İstanbul'a döner. Maceracı bir tiptir. Avrupa'nın bütün cinayet romanlarını, Şarlok Holmes, Arsen Lüpen mâceralarını, okumuştur. Keskin zekâsı sayesinde Râci Bey'in canavarlara benzeyen

adamlarını alt etmiş, defineyi bulmuş ve sevdiği kadın Suzan’la mutlu bir evlilik gerçekleştirmiştir.

Halâs, Mehmet Rauf’un yurt sevgisini öne çıkarmakla beraber aşk temasına da yer verdiği bir eseridir. Vaka, Mütâreke’nin ilanından sonraki bir zaman diliminde başlar ve Birinci İnönü Zaferi’nden birkaç gün sonra biter. Bu romanda Türk halkının işgal güçlerine karşı verdiği kurtuluş mücadelesi anlatılır. *Halâs* romanında yükseköğrenimini tamamlamış genç karakter, romanın aslî kahramanı Nihad’dır. Nihad, yirmi dört yirmi beş yaşları arasında, Mekteb-i Harbiyyede aldığı eğitimi hakkıyla yurt hizmetine tatbik eden başarılı bir subaydır. Yirmi yaşında Mekteb-i Harbiyyeyi bitirmiştir. Nihad mektepte iken “Tarama” dersinde çok başarılıdır. Yaptığı güzel haritalarla daima birincilik kazanmıştır. Miralay Emin Bey’in teşkilatına katıldığı zaman Yunanlıların iddialarını çürütmek için renkli haritalar hazırlar. Nihad’ın idealize edilen davranışlarından onun millî bir şuurla yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Nihad, mezuniyetinden yıllar sonra Mekteb-i Harbiyyeden bir arkadaşı ile karşılaşır. Beraber Kadıköy İskelesi’nin bekleme salonuna girdiklerinde sarhoş iki İngiliz askeri karşılıklarına çıkar. Nihat bu askerlerin pervasızca hareketlerine, alaycı tavırlarına dayanamaz, askerlerin üzerine yürüyerek onları birkaç yumrukta yere düşürür. Nihad, Mekteb-i Harbiyyeyi bitirdikten iki sene sonra Suriye Cephesi’nde görevlendirilir. Bu cephede yaralanınca hava değişimi için İstanbul’a gelir. Babasından kalan miras işlerini halletmek için İzmir’e geçer ve Yunan askerlerinin burayı işgaline bizzat şahit olur. Nihad yurduna, milletine hizmet için canı pahasına her türlü tehlikeyi göze alır. Memleketin kurtuluşu amacıyla kurulan millî cemiyetlere katılır. Eserin sonunda, kendi gibi vatan sevdalısı olan İclâl’le hayatını birleştirerek Ankara’ya gitmek üzere yola çıkar.

Miralay Emin Bey’in kızı İclâl, millî duyguları güçlü, ölçülü hareket eden ve Batı medeniyetini doğru algılamış, ileri görüşlü, kültürlü bir kızdır. Arnavutköy Kolejinde okumuştur, tercümanlık yapacak kadar İngilizce bilir. O, Arnavutköy Koleji gibi tamamen yabancı kültürün hâkim olduğu bir okulda eğitimini tamamlamasına rağmen dayısı Saim Remzi Bey’in aksine, kendini medenî zanneden işgal güçlerinden ve onun işbirlikçilerinden nefret eder.

B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Tanzimat Dönemi’nden sonra Avrupa’ya öğrenci gönderme girişimleri artarak devam eder. Devlet kanalıyla veya kendi imkânlarıyla birçok öğrenci Avrupa’yı yakından

tanımak, branşlarında uzmanlaşmak ve yabancı dillerini geliştirmek için Avrupa'ya gitmeyi tercih ederler. Tanzimat romanlarında olduğu gibi Edebiyat-ı Cedîde romanlarında da kahramanlar yükseköğrenimlerini tamamlamak için yurt dışına giderler. Tanzimat yazarlarından özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yurt dışına yükseköğrenim için giden kahramanların eğitim hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında ise kahramanların Avrupa'daki öğrenim hayatları hakkında malumat çok azdır. Tanzimat Dönemi romanlarda yurt dışına gönderilen bazı kahramanlar; idealleştirilir, ahlâkî yapısı ve davranışlarıyla âdeta Osmanlı'nın temsilcisi olmak gibi bir misyon yüklenirler. Avrupa'nın ilmini, medeniyetini, faydalı yanlarını ülkeye taşımak için gönüllü elçilik yaparlar. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanların böyle bir düşüncesi yoktur. Onlar Batı'yı her yönüyle benimserler, yararlı veya zararlı diye bir ayrıma gitmezler. Halit Ziya'nın romanlarında yurt dışına tahsil için giden kahramanlar, batılı yaşamı özümsemiş karakterlerdir. Mehmet Rauf'un eserlerinde yurt dışına tahsil için giden kahramanlar yükseköğrenim yıllarını yalnızca Avrupa'nın eğlence mekânlarında dans ederek geçirmiş gibi eğlenceden, çay partilerinden ve danstan başka bir şeyden bahsetmezler. Bu gençlerin ara sıra tiyatroya gitmekten başka hiçbir kültürel aktivitesi yoktur ve hepsi de Batı'yı sathî yönleriyle tanımış epiküryen tiplerdir. Bu dönemde hiçbir gruba dâhil olmadan eser veren Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde ise yurt dışına eğitim için giden kahramanlar yüksek tahsillerini tamamlayamazlar. Avrupa'nın eğlence yerlerinde gönül eğlendirdikten sonra İstanbul'a dönerler.

Halit Ziya'nın *Nemide* adlı eserinde yükseköğreniminden bahsedilen tek şahsiyet Nail'dir. Babası ölünce Nail'in eğitim sorumluluğunu Şevket Bey üstlenir. Sorumlu, müşfik ve ideal bir baba olan Şevket Bey, eşini doğum esnasında kaybetmiştir. Bu yüzden fennin ve tıbbın toplum hayatı için ne kadar önemli olduğunun farkındadır. Kızı Nemide'nin devamlı doktor kontrolünde hayatını devam ettirmesi, doktorluk mesleğinin değerini Şevket Bey'in gözünde bir kat daha arttırmıştır. Bu nedenle Şevket Bey, Nail'in özellikle tıp bölümünü okumasını ister. Nail'in yükseköğrenim öncesi ideallerinin ne olduğundan romanda bahsedilmez. Nail yatılı olarak girdiği tıbbiyede başarılı ve parlak zekâlı bir öğrencidir. O yıllarda tıbbiyede okuyan öğrenciler, okul yönetimi tarafından başarılı görüldüğü takdirde alanlarında uzmanlaşmaları için yurt dışına gönderilmektedir. Mekteb-i Tıbbiyyeyi başarıyla bitiren Nail de Paris'e gönderilir. Amcası Şevket Bey, Nail Avrupa'da iken ona maddî ve manevî her türlü desteği sağlar. Nail, Paris'te üç yıl tıp üzerine ihtisas

yaptıktan sonra İstanbul'a döner. Paris'te eğitim gördüğü yıllar hakkında romanda bilgi mevcut değildir.

Hüseyin Rahmi'nin *İffet* adlı eserinde Avrupa'ya yüksek tahsile gitmek isteyen bir gençten bahsedilir. Lâtif yirmi yirmi bir yaşlarında sevimli bir delikanlıdır. Eserin idealist ve aslı kahramanı İffet'in nişanlısıdır. Geçimini kitapçılara, gazetecilere yazı yazarak sağlayan Lâtif bin türlü meşakkatle hayatını devam ettirir. Ancak bir yükseköğrenim kurumunu bitirmeye de karar vermiştir. İzmir'de babasından kalma araziye satıp Avrupa'ya gitmeyi ve İffet'le evlenmeden önce Sorbon Üniversitesinin Edebiyat Bölümünden diploma almayı düşünmektedir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için İzmir'e gider. Fakat İffet'in hastalanması üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Bundan sonra bir üniversite okumak Lâtif için hayal olmaktan çıkar. İstanbul'a döndüğünde çok sevdiği İffet'in mezarını görünce nişanlısını kaybetmiş olmanın acısına dayanamaz ve ölür.

Metres'te, Tanzimat romanlarında olduğu gibi Batı medeniyetinin yanlış anlaşılmasının neden olduğu taklitçilik ve yüzeysellik komik bir dille hicvedilir. Hüseyin Rahmi'nin alafranga tipleri Tanzimat alafrangalarına göre bir derece daha tahsilli ve tecrübelidir. Romanın merkezî kahramanı Hami, tıpkı *Şipsevdi*'nin Meftun'u veya *Şık* (1889) romanının Şatırzâde Şöhret'i gibi alafrangalık budalasıdır. Evlilikten sonra yurt dışında tahsile giden yükseköğrenim talebesine ilk defa Hüseyin Rahmi'nin *Metres* adlı eserinde rastlanılır. Hami, yirmi beş yaşına geldiğinde, Firûze Hanım kocasından miras kalan paraların artık biteceğini anlar ve oğlunun aşk maceralarının neden olduğu masraflara son vermek için onu Saffet Hanım ile evlendirir. Hami en çok sevdiği şeyden bile üç ayda bıktığı için Saffet Hanım'dan çabukça usanır. Nihayetinde Hami'nin Paris'te yükseköğrenim görmesine karar verilir.

“Hami Bey, İstanbul'un bütün mahâfil-i ezvak-ı zenperestanesinde bildiği gibi gezip tozduktan ve zevcesi Saffet'den nefret derecesinde usandıktan sonra itmam-ı tahsil (!) için Paris'e gitmeye kalkıştı. Mahdum Bey, bu arzû-yı şedidini bildirdiği zaman validesinde henüz o tarif ettiğimiz meyl-i salâh hâsil olmamıştı. Birkaç âşıkla meşgul bulunuyordu. O aralık oğlunu başından savmayı kendi serbest-i harekâtınca daha faydalı gördü... Hami baştan savuldu.”(s.110)

Hami, Paris'te; Firûze Hanım da İstanbul'da serbestçe gönül eğlendirirler. Hami küçük yaşlardan itibaren şımartılarak büyütülmüştür. Zengin ailelerin şımarık büyüyen

çocukları yurt dışına eğitim için gittiklerinde çoğunlukla başarısız olurlar. Hayatın zor şartlarına alışmadıkları ve mücadeleci bir ruha sahip olmadıkları için çalışmayı göze alamazlar. Hami'nin Paris'teki yüksek tahsil hayatı hakkında romanda bilgi verilmez. Ancak yurda döndükten sonra gösterdiği davranışlar onun Paris yıllarını eğitim bakımından boşa geçirdiğini ortaya koymaktadır. Paris'e tahsilini tamamlamak ve dil öğrenmek için gitmesine rağmen bütün vaktini eğlenceyle geçiren Hami, Avrupa'da birkaç yıl gönül eğlendirdikten sonra Fransızca'yı öğrenmeden İstanbul'a döner.

Hüseyin Rahmi'nin *Şipsevdi* adlı romanı da tıpkı *Metres*'te olduğu gibi yalnızca dış görünüşe önem veren körü körüne Batı hayranlığını hicveder. Eski kafalılıkla yeni kafalılığın mücadelesi, paranın ve beşerî hazların hâkim olduğu çatışmalarla anlatılır. Gencinden ihtiyarına bütün insanlık âdeti zaaflarının esiri olmuştur. Paris'e sözde yüksek tahsil için giden ama öğrenimini tamamlamadan İstanbul'a dönen alafranga Pehlevizâde Meftun Bey ile babasının cimriliği nedeniyle tahsiline rüştiyeden sonra devam edemeyen Mahir Bey'in başarısız eğitim serüvenleri eleştirel bir üslupla dile getirilir. Öğrenimini tamamlaması, bir mesleğe sahip olması ve dünyanın sayılı âlimleri arasına girmesi için Meftun, amcasının desteğiyle Paris'e gönderilir.

“... Delikanlı, orada ne tahsil etti? Askerlik mi? Tabâbet mi? Hukuk mu? Ticaret mi? Ziraat mı? Sanayi mi? Hayır, bunların hiçbirisi değil... O bir kolay meslek takip etmek istiyordu. ‘Armut piş, ağzıma düş’ derecesinde kolay ne meslek olabilir? İnsan her ne tahsil etmek isterse ilim ve irfan sermayesini bir şey çalışma mukabilinde iktisap edebilir. Yeğenin bir allâme kesileceğine intizaren İstanbul'da birtakım boş ümitlerle ağzı açık bekleyen amcasını Meftun, her hafta bir yalan mektupla iğfal ederek, o efrenc diyarında girmesine imkân gördüğü müesseselerden hemen dolaşmadığını bırakmadı. Ama hep alafrangadan dolaşıyor, mukayyet bir tâlib sıfatıyla hiçbir yere girmiyor, dinleyici sırasında bulunabilecek müesseseleri, dârülfünûnları devrediyor, hiçbir kitap açmadan, zahmetsizce, kulaktan bir âlim oluverip meydana çıkmak istiyordu.”¹⁷

Meftun, yüksek tahsil için gittiği Paris'te yıllarca kalır ancak o, sıkıntılara katlanıp zor işleri gayretle başaracak adamlardan değildir. Zahmetsizce ve kısa yoldan hedefine ulaşmak ister. Amcasının İstanbul'dan gönderdiği paraları harcayıp, şüpheleri bertaraf

¹⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şipsevdi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 64 (Alıntılar bu baskıdandır).

etmek için sahte diplomalar düzenler. Amcasını aldatmanın kolay olduğunu görünce Avrupa'daki kuruluşlara gidip dinleyici olarak konferanslara katılma zahmetinden de vazgeçer. Yaşam, Meftun için yalnızca eğlence ve zevkten ibarettir. Paris'in bütün gece âlemlerinde, konserlerde, balolarda parasını tüketir. Ay sonu geldiğinde bütün parası bittiği için Paris'in sefih insanların kaldığı mağara tipi yerlere sığınmak zorunda kalır. Meftun'a göre en değerli şey "para"dır ve para, sıkıntı çekmeden kolay yoldan kazanılmalıdır. Meftun, mektupta amcasının yazdığı uzun uzun öğütleri okumadan doğruca bankaya koşar. Kitap okumayı, çalışmayı sevmez ancak kendini üzmeden ve zihnini yormadan, lüzumlu lüzumsuz, yararlı zararlı ne varsa her şeyi öğrenmeyi bir maharet bilir.

Üniversiteler, bir eğitim kurumu olarak çalışmanın, öğrenmenin, uzmanlaşmanın, kültürel zenginlik kazanmanın yeridir. Ancak her öğrencinin bu maksadı taşımadığı, bazı öğrencilerin üniversiteyi aile baskısından uzak, hoş vakit geçirecek bir kurum olarak gördüğü bir gerçektir. Bütün vaktini israf ederek geçiren bazı öğrencilerin ilimle hiç alakası olmadığı hâlde cahilliklerini bilgiçlik göstererek örtmeye çalışmaları, kendi kendilerini aldatmalarından başka bir şey değildir. Bu tip öğrenciler, öğrendikleri birkaç şeyi ilmin son noktası zanneder, kendilerini herkesin üstünde âlim görürler. *Şıpservedi*'de Meftun Bey böyle bir öğrenci modelinin tipik örneğidir. "Şarlatanlık ve bilgiçlik taslamak" Meftun'un en iyi becerebildiği marifetidir. Hüseyin Rahmi, Meftun örneğiyle zamane gençlerde âdeta hastalık haline gelmiş olan bir durumu komik bir dille hicveder: Böyle gençler "bilmeden anlama" ve "her yerde kendini gösterme" hâlini, bir çeşit tecrübeyle ve yetenekle gelişen teknik meslek vaziyetine sokmuşlardır. Bu mesleğin az çok bilgi dallarına mensup olanları, kızıl cahilleri, ileri aşamada olanları da mevcuttur. Hiçbir gerçeği kabul etmez, bin dereden su getirerek her söze katılırlar. Ömründe bir defa göz gezdirdiği veya hiç okumadığı bilimlerde uzmanlık göstermeye çalışır, iddialarının saçmalığı kanıtlandığı halde asla kanaat getirmezler. Meseleleri safsataya, palavraya boğar; karşısındakileri usandırarak nefret ettirir, demagoji yaparak üstünlük sağlamaya çalışırlar. Paris'te iken sözde kültürüne kültür katmış Meftun, bu "şarlatanlık meziyetleri"nin hepsine sahiptir. Paris'te bulunduğu dönemde, edebiyatçılardan, şairlerden, tarihçilerden, bilim adamlarından ileri gelenlerin eserlerinin ismini, uydurma görüşlerine delil yapabilmek için ezberler. Girdiği tartışmalarda, yazarların kitaplarındaki hataları dahi tespit eder. Zira Meftun'un Paris'te iken bilim dallarından "derinleşmediği hiçbir alan" kalmamıştır. Gerçi Paris'e ilk gittiği günlerde birkaç gün eğitim müesseslerine devam eder, dinlediği derslerden birtakım notlar alır ancak defter sayfalarının

büyük bir kısmı, ders notlarından ziyade argo sözcüklerle doldurur. Meftun'un sözde alafranga eğitimine devam ettiği bu günlerde amcası ölür. Para kaynağı tükenen Meftun Bey, Paris eğitimini yarıda kesip İstanbul'a dönmek zorunda kalır. O, artık sadece kendinden değil, kardeşi Râci ve kız kardeşi Lebibe'den de sorumludur.

Meftun'un kardeşi Râci, Meftun gibi alafrangalık budalası değildir. İstanbul'da bir öğrencinin yapabileceği kadar eğitimini tamamlamıştır. Bu eğitimin hangi seviyede olduğu romanda belirtilmez. Ahlâkı sağlam, özü doğru, sözü tok bir delikanlıdır. Râci bu romanda Meftun Bey'in antitezidir. Meftun gibi Paris'e yüksek tahsil için gitmez ama yerli kültürle kazandığı kimlik onu romanda ayrıcalıklı kılar.¹⁸Hüseyin Rahmi, böylece Osmanlı'nın son dönem eğitim sistemindeki eksikliklere dikkat çekmekte, eğitimde yabancılaşma konusuna temas ederken yerel eğitimin önemini vurgulamaktadır.

Meftun, Paris'ten dönüşte yükseköğrenim mezunu değildir ama az çok gördüğü, yaşadığı, duyduğu şeylerden birtakım tecrübeler edinmiştir. Paris üniversitelerinde bilimin birçok alanında konferanslara katılırken sözde hukuk ilmini öğrenmekten de geri durmamış, İstanbul'a gelince ailesinin veraset meselelerine ait hukukî işlerini düzeltmek için mahkeme mahkeme dolaşmış ve ailesine ayda yirmi beş lira kadar gelir sağlamıştır. Meftun, Paris'te öğrendiği alafrangalık metotlarını derhal uygulamaya geçirir. Onun alafrangalık merakı hem giyim kuşamda hem de zihniyette görülür. Meftun, Paris'teki terzisinden getirttiği elbisesi, zarif gantları, tepesi altın küreli bastonu, rugan iskarpinleri ve tek gözlüğüyle tam bir "şık"tır. Kısa zamanda düşünce planında da harekete geçer. Evdeki herkese belli saatlerde "alafranga yaşama ayak uydurma" dersleri verir. Sofraya oturma adabını, yemek yerken çatal ve kaşığın nasıl kullanılacağına dair teferruatları, meyvelerin nasıl soyulup yenileceğini bir ders mahiyetinde anlatır. Aileden biri hastalansa Meftun, hemen hastanın nabzını tutar, göğsünü dinler. Çünkü Paris'te bulunduğu sıralarda tıbbiyenin önünden geçmiş, kapıdan içeriye bir iki adım atmış veya en azından fakültenin kapıcılarıyla konuşmuştur.

¹⁸ İnci Enginün, Hüseyin Rahmi'nin romanlarında eğitim konusundan söz ederken *Şıpsevdi* için şu tespitlerde bulunur: "*Kadınların çocuklarını eğitebilecek hâle gelmeleri için eğitilmelerini savunan yazar, erkeklerin de yerli okullarda okuyup, aile içinde yetiştikleri için toplumdan kopmayanların örneklerini de verir. Şıpsevdi'nin alafranga kahramanı Meftun'un, erkek kardeşi Râci bunlardandır. Yerli kültürden kopmadan yabancı kültürle tanışanların bir terkibe ulaşacakları görüşü, Mithat Efendi'nin romanlarında olduğu gibi, olumlu örneklerle verilmesi de Hüseyin Rahmi tarafından da savunulur.*"(İnci Enginün, "Hüseyin Rahmi ve Özel Eğitim" *Araştırmalar ve Belgeler*, s. 138)

Paris'ten memleketine döndükten sonra Meftun'un değer verdiği iki önemli unsur vardır. Bunlardan biri para diğeri ise metres hayatı yaşadığı kadınlardır. Zengin komşusu Kasım Efendi'nin paralarına sahip olmak için kız kardeşi Lebibe'nin alafranga eğitimine özen gösterir. Lebibe ile Kasım Efendi'nin oğlu Mahir Bey'in kur yapmalarına izin verir. Kendi de sırf parası için Kasım Efendi'nin “kaba saba ve cahil” kızı Edibe ile evlenir. Meftun, Kasım Efendi'nin seksen bin lirasını ele geçirmek için hırsızlık dâhil her türlü hile ve sapkınlığı mübah sayar. Hatta böyle bir işi, insanlık ve vatan yolunda vazife olarak görür. Bukalemun mizaçlı Meftun için yalan söylemek nasıl sıradan bir iş ise hırsızlık da sıradan hatta gerekli gördüğü bir iştir. Meftun'a göre zenginler fakirlerin haklarını yiyerek para kazanmışlardır. Bu yüzden sosyal düzenin sağlanması için fakirlerin zenginlerden malını alması her ne şekilde olursa olsun doğal karşılanmalıdır. Bu düşüncelerle hareket eden Meftun, Mahir'i babasının kasasından mülk senetlerini ve mührü çalmaya ikna eder. Kasım Efendi, senetlerin ve mührün çalındığını duyunca Mahir'i evlatlıktan reddeder.

Meftun kendi çevresinde aktif rol oynar. Önceleri Meftun'a tepkili yaklaşan ve onun alafranga tavırlarını kabullenmekte zorlanan aile çevresi zamanla ahlâkî değerlerinden uzaklaşır ve alafranga yaşama ayak uydurur. Meftun, aile fertlerinden sadece kardeşi Râci'yi etkileyemez. Râci, Meftun'un zararlarını bertaraf edecek tek müspet tiptir, ağabeyiyle ilgili düşüncelerini şöyle açıklar:

“Bu ağabeyimi, fikirleri bacadan aşmış, tarz-ı hayatları buldukları memleketin âdâtıyla taban tabana zıt bulunan coşkun güruhu için bir dârülfünûn, daha doğrusu bir eblehler dârülcünûnu küşad edip de oraya fahri muallim tayin etmeli. Orada hitabet kürsüsüne çıkarak akşamlara kadar bu indî felsefesini temhîden dirlansın dursun. Bu adam başka bir işe yaramaz.” (s. 251)

Meftun'un aile fertlerini kendi gibi alafranga tarzda bir hayata alıştırmaması, romanın sonunda görüleceği üzere birçok insanın zarar görmesine sebep olmuştur. Kasım Efendi'nin ailesi parçalanır. Mahir intihar eder, Edibe, Azize ve Rebia gayrimeşru bir hayat yaşamaya başlar. Lebibe çocuklarıyla ortada kalır. Meftun ise Paris'e kaçar.

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı eserinde Nezih, hayalleriyle yaşayan bir gençtir. Onun Avrupa'da yükseköğrenim görme düşüncesi de yine hayalleriyle sınırlı kalır. Kendine büyük ikramiye çıktığını hayal eden Nezih, bu parayla ilk önce sevdiği kız olan İzmaro ile nikâhlanmayı, sonra düğünü bir iki sene erteleyerek tahsilini tamamlamak için Avrupa'ya

gitmeyi düşünür. “... Evlendikten sonra artık tahsil hayatına hâtime verilmesi tabii idi. Hâlbuki Nezih teehhül için kendini hem henüz küçük buluyor, hem Avrupa’da ikmal-i tahsil fikrini feda edemiyordu.”¹⁹ Ancak Nezih’in hayallerinin hiçbiri gerçekleşmez. İzmaro’nun sadece eğlenmeye ve gezmeye yarayacak, sıradan bir kız olduğunu öğrenmesi, zaten hayalleri ve mantığı arasında sürekli çatışmalar yaşayan Nezih’i derin bir kötümserliğe sürükler.

Halit Ziya’nın *Kırık Hayatlar*’ında yükseköğrenim gören iki gençten biri romanın aslı kahramanı Ömer Behiç diğeri ise Ömer Behiç’in arkadaşı Bekir Servet’tir. Halit Ziya’nın romanlarında gençler yükseköğrenimleri süresince genelde siyasetten ve bürokrasiden uzak durmayı tercih ederler. Bu yüzden aileleriyle bir çatışma yaşamayı dahi göze almışlardır. *Kırık Hayatlar*’da ebeveynin beklentileri ile yükseköğrenim görmek isteyen Ömer Behiç’in hedefleri arasında bir anlaşmazlık yaşanır. Babası, Ömer Behiç’in hemen memuriyete başlayarak tanıdıkları sayesinde yüksek makamlara gelmesinden yanadır. Siyasî makamlarda ve yüksek mevkilerde gözü olmayan Ömer Behiç ise doktor olmak ister. Ömer Behiç, babasıyla üniversite tercihi konusunda anlaşamadığı için evde kimseye haber vermeden kendi işlerini görmüş, Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyyeyi bitirmek için gayret sarf etmiştir. Ailesinin İstanbul’un bir semtinden diğersemtine her taşınmasında yiyeceğinden içeceği kısırarak arttırdığı paralarla Beyoğlu’ndan üniversite derslerine yönelik kitaplar alır. Bu kitapları bitirmek için geceleri uykusuz kalır, bazı zamanlar kitaplarının üzerinde sabahlar. Sonunda yükseköğrenimini birincilikle tamamlar. Başarısı yüksek olduğu için devlet tarafından Avrupa’ya tahsile gönderilecekler arasına girer. Ancak yüksek bir dereceyle diploma alması Ömer Behiç’in annesine buruk bir sevinç yaşatır. Çünkü annesi Ömer Behiç’in yurt dışına çıkarak aileden uzaklaşmasına razı değildir. Mesleğinde uzmanlaşmakta kararlı olan Ömer Behiç, Avrupa’ya gittikten sonra kısa aralıklarla anne ve babasını kaybeder. Günlerce kitapları üzerinde sabahlayan bu gayretli genç, İstanbul’a dönüp bir an önce mesleğine başlama hayalleriyle yükseköğrenim yıllarını tamamlar. Ömer Behiç, tahsili süresince okuldan sonraki hayatının planlarını da yapmayı ihmal etmemiştir. Avrupa’da tahsilini tamamladıktan sonra hemen İstanbul’a dönecek, acele etmeden ve kararlılıkla hareket ederek İstanbul’da herkes tarafından takdir edilen bir doktor

¹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Hayal İçinde*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317. s. 221, (Alıntılar bu baskıdandır)

olacak, mesleğinin ona eklemek kazandıracacağını anlarsa evlenecektir. Böylece Ömer Behiç geleceğe dair planlarını belli bir mantık üzerine oturtmuştur.

Avrupa’da eğitimini tamamlayan Ömer Behiç, yurt dışına eğitim amaçlı giden gençleri kültürel değerlerinden koparan Paris modasına kendini kaptırmamıştır. O, milletinin ve ülkesinin değerleri ile Avrupa’nın bilim ve kültürünü bir potada eritmeyi başarabilmiş yeni Osmanlı aydınıdır. Avrupa’dan döner dönmez mesleğini icra etmek için önce Cağaloğlu’nda bir muayenehane açar. Haftanın iki günü de Etfal Hastanesinde nöbet tutmaktadır. Kısa zamanda başarılı bir doktor olarak ün yapar. Paris’te öğrenciliği sırasında hayal ettiği gibi ahlâki güzelliğe sahip, ideal bir ev kadını olan Vedide ile evlenir. Ömer Behiç yıllardan beri hayalini kurduğu evinde karısı Vedide, çocukları Selma ve Leyla ile mutlu bir yaşam sürmektedir. Sekiz yıl para biriktirerek satın aldıkları ev onları âdeta hayata perçinler. Evin duvarına “Dâhili Hastalıklar Mütahassısı” yazılı levhanın asılmasıyla yerleşme işi tamamlanmış olur. Bu levha onun bütün hayatının özü, mevcudiyetinin kanıtıdır. Çünkü bu levhayı asabilmek için yorucu ve yıpratıcı hayat devrelerinden geçerek gelmiştir. Ömer Behiç mesleğinden kazandığı para ile maddî ve manevî doyum sağladığı gibi ailesine de sıkıntısız bir hayat yaşatır.

Kırık Hayatlar’ın yükseköğrenim görmüş diğer kahramanı fakir bir ailenin çocuğu olan Bekir Servet’tir. O, doktor olduktan sonra maddî bakımdan rahat bir hayata kavuşur. Kısa zamanda sosyete çevresinin tanınmış doktorları arasına girer.

Halit Ziya’nın *Nesl-i Ahîr* adlı eserinin geniş şahıs kadrosu içinde yükseköğrenim gençliği önemli bir yer teşkil eder. *Nesl-i Ahîr* romanını yayına hazırlayan Alev Sınar, esere yazdığı önsözde “...Romanda asıl yansıtılmak istenen II. Abdülhamid’in baskılı idaresi altında bunalan gençliğin hayata ve geleceğe dair kaygılarıdır.” (s.9) diyerek Abdülhamid dönemi gençliğinin sıkıntılarını dikkat çeker. Bu eserde yükseköğrenim gören gençlerin Abdülhamid dönemi yaşam mücadeleleri, millî değerlerine bağlılıkları, memleketin geleceğine dair ümitleri, hayal kırıklıkları, Batı medeniyetine bakışları, sanat ve müzikle ilgileri, aile ilişkileri ve aşkları bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Romanın kahramanlarından İrfan, Paris Dârülmûsikîsini; Şakir, Ulûm-ı Siyasiyye Mektebini bitirir. Halit Ziya’nın sözcüsü ve romanın aslî kahramanı Süleyman Nüzhet ise tahsilini Paris’te tamamlar.

Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedîde romanları dikkate alındığında, genelde ailelerin çocuklarını para kazanmalarını sağlayacak ve onlara iyi bir gelecek vaat edebilecek mesleklere yönlendirmek istedikleri görülür. Tıp ve mühendislik bölümleri meslek bakımından ilk sırayı alırken resim, müzik gibi sanat dallarına pek ehemmiyet verilmez. Böyle bir tercihte, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar ile sanatsal faaliyetlerin öneminin henüz anlaşılammış olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahîr* adlı romanında da benzer bir durumla karşılaşılır. Baba ile oğul arasında meslek seçimi konusunda anlaşmazlık çıkar. İrfan'ın babası, öncesinde oğlunun yetenekleri doğrultusunda bir mesleği seçmesinden yana değildir, İrfan'ın okulunu bitirdikten sonra maddeten rahat edebileceği bir alanda tahsil görmesini ister. Bu yüzden onun doktorluk, avukatlık, mühendislik veya mimarlık gibi para getiren meslekleri seçmesini söyler. Kendisi küçük rütbeli bir asker olan baba, oğlunun da senelerce bir maaş beklentisi içinde çürüyüp gitmesine razı değildir. Eski bir tabip dostu birkaç sene İrfan'ın serbest bırakılmasını tavsiye eder. İrfan ise müzisyen olmaya karar vermiştir. O, kabiliyeti ve ilgisi doğrultusunda hareket eder.²⁰ Bazen de kendi kendine şöyle düşündüğü olur:

“Babamın hakkı yok değildi, diyordu; şüphesiz ben hem bir mühendis hem bir musikişinâs olamazdım, fakat ben bu ikincisine daha heveskâr idim. Teşekkür olunur ki bir zâtülcenp her şeyi yoluna koydu.”(s.30)

İrfan, İstanbul'da yükseköğrenim düzeyinde müzik eğitimi veren bir okula giremediği için Berlin, Paris veya Viyana'dan hangisi uygun olursa yurt dışına gitmeye karar verir. Bir gün titreyerek ve çekinerek babasına niyetini açıklar. Neticede baba ikna olur ve oğlunun isteklerini yerine getirmek için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu söyler.

İrfan, Avrupa'da konservatuvar bölümünü okumuştur. Şakir, arkadaşı İrfan'ı Süleyman Nüzhet'e takdim ederken *“dârü't-talim-i musikinin en parlak şakirdi”*(s. 24) diye tanıtır. İrfan tahsili müddetince, üç yıl geçmesine rağmen memleketine gidemez. Çünkü Şakir ile İrfan Türk zabıtasının gözünde kaçaktır. Memleketine gittikleri takdirde geri dönemezlerse tahsilleri yarıda kalacaktır. Henüz hayat tecrübesi kazanmamış bu iki genç, Garp hayatının türlü tehlikelerine karşı yaşam mücadelesi vermiş, yanlış bir hareketin kendi

²⁰ Alev Sınar Uğurlu, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk* adlı çalışmasında bu konuda bilgi vermektedir: *“Yazarlar, özellikle de Halit Ziya, çocukların kabiliyetlerine göre yönlendirilmeleri ve istedikleri meslekleri seçmeleri gereğini vurgulamaktadır. Nesl-i Ahîr'de ancak sevilen, kabiliyete uygun sahalarda çalışmanın insanı mutlu ettiği savunulur. Nesl-i Ahîr'e mensup gençler okul disipliniyle yetişirler”*(Alev Sınar Uğurlu, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk 1872-1950*, Alfa Yay., Bursa, 1997, s. 160).

hayatlarına mal olabileceğini her zaman göz önüne almışlardır. İrfan, Paris'teki eğitimi süresince zor günler geçirir. Arkadaşlarına Paris yıllarını şöyle anlatır:

“ *İşte hemen üç senedir ben laternacılık etmemek için ölmeyecek kadar yiyerek Paris'te çalıştım ve beni bir şey yapmak isteyen babamı Erzurum taburlarından birine attılar...*” (s. 33)

İrfan İstanbul'a döner dönmez Erzurum'a sürgün edilen babasını bulma ümidiyle askerlik şubesine gider. Birkaç defa müracaat etmesine rağmen babasından haber alamaz. Üstelik yardım edeceğini söyleyen paşalar tarafından hakir görülür, alaya alınır. İrfan'a gelen bir telgrafta annesi İffet Hanım, Erzurum'dan İstanbul'a en kısa zamanda döneceğini yazmaktadır. Süleyman Nüzhet adına gelen başka bir telgrafta ise İrfan'ın babasının intihar ettiği belirtilir. İrfan memleketinden uzakta senelerce değişik mahrumiyetlere katlanmış, yükseköğrenimini tamamlayıp istediği mesleği elde ettikten sonra yurduna dönmüşken ve onun için bütün saadetlerini feda eden ebeveynine güzel günler yaşatmayı arzu ederken telgrafla gelen felâket haberiyle yıkılır. Annesi İstanbul'a döndükten sonra Eyüp'teki yıkık dökük bir evde hayatlarını devam ettirirler. İffet Hanım'ı kocası öldükten sonra hayata bağlayan tek kişi İrfan'dır. Oğlunun iş bulamamasına, düşünceli ve hastalıklı haline çok üzülür. Bu yüzden İrfan'ın iş bulması ve İstanbul'daki tehlikelerden uzak kalması için tekrar Paris'e gitmesine müsaade eder. Ancak İrfan, annesinin sağlık sorunları nedeniyle Avrupa'ya gidemez. İffet Hanım, her geçen gün gücünü kaybeder ve bir gün o da İrfan'ı yalnız bırakır. Annesinin vefatından sonra hayata tutunacak bütün aile bağları kopmuş olan talihsiz gencin tek gayesi babasını Erzurum'a süren paşadan ve memleketini perişan hâle getirenlerden intikam almak olacaktır. Nihayetinde kendi gibi ihtilalci gençlerle yaptığı planlar doğrultusunda babasını sürgüne gönderen paşanın konağına bomba yerleştirir. Bombanın patlamaması üzerine İrfan İstanbul'un her yerinde aranmaya başlanır. Yakalanıp işkence çekeceğini düşünen genç adam, babası gibi intihar etmeyi bir kurtuluş vesilesi olarak görür ve kendini Haliç'in soğuk sularına bırakır.

Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin* adlı romanında Samim, zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğudur. Babası, onu fen ilimlerini öğrenmesi ve hayat tecrübesi kazanması için önce Galatasaray Sultanîsine, ardından tahsilde ilerlemesi için Avrupa'ya gönderir. Romanda Samim'in gece gündüz bir mektebe gittiğinden bahsedilir fakat hangi okula gittiğine dair bilgi verilmez. Samim yurt dışına çıkınca ilk önce Fransa, İngiltere, Almanya,

İtalya gibi birçok Avrupa ülkesini gezer. Altı yıl kadar kaldığı Avrupa’da eğitimini devam ettirmiş, okul derslerine ilaveten felsefe ve içtimâî hayatla ilgili birçok kitap okumuştur. Samim, Avrupa’dan döndükten sonra herhangi bir mesleği icra etemez. Servet sahibi, mirasyedi bir genç olarak aşk yaşadığı kadınlarla zamanını geçirir. Avrupa’da eğitim görmüş bir genç olarak Samim’in tek işi Beyoğlu’nda gece eğlencelerine ve çay partilerine katılmaktır. Kitap okumaktan ve musikiyle ilgilenmekten başka hiçbir ciddi uğraşı yoktur. *Karanfil ve Yasemin*’de, Amerika’da tahsilini tamamlamış ve aynı zamanda Nevhîz’in akrabası olan bir delikanlıdan daha bahsedilir. Samim, Pervin ile Nevhîz arasında sürdürdüğü yasak aşkın ortaya çıkacağını anlayınca Nevhîz’le beraber Avrupa’ya kaçma planları yapar. Fakat Nevhîz ondan önce davranır ve Amerika’dan iki ay önce gelen bu delikanlıyla İtalya’ya kaçar.

Son Yıldız’da Fikret Bey, Almanya’da beş yıl kaldıktan sonra Amerika’ya geçer. Orada üç yıl mühendislik tahsil eder. İstanbul’a dönünce bir elektrik şirketinde mühendis olarak çalışır. Amerika’da yüksek tahsilini tamamlayan ve bir salon beyefendisi olan Fikret Bey, dans konusunda çevresindekilere ders verecek düzeyde bilgili ve yeteneklidir. Şikago’da iken pek çok baloda dans etmiştir. Sürekli Amerikalıların aşk hayatlarını anlatır. Aynı eserde Fuad İlhami Bey, bir miralayın oğludur. Harp yıllarında, önce Çanakkale’de savaşmış sonra Kafkas Cephesi’ne gönderilmiş, Ruslar’a esir düşmüş, Sibirya’da yaşadığı sekiz yıllık esaretten sonra İstanbul’a dönmüştür. Fuad Bey çalışkan ve gayretli bir gençtir. Uzun yıllar çektiği sıkıntılardan sonra Almanya’da mühendislik tahsilini tamamlar. Yurda dönünce bir Alman fabrikasında temsilci olarak göreve başlar. Almanya’da eğitim alması Fuad’ın Batı kültürünü tanınmasını kolaylaştırmıştır.

IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI

Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan kültür değişimleri yeni bir insan modeli ortaya çıkarmıştır. Şinasi, akılcı, yenilikçi, deist ve medenî²¹; Ali Suavi, meşrutiyetçi, ihtilâlcı, kimine göre laik²²; Namık Kemal, hürriyet aşığı, antideterminist, aksiyoner, güçlü irade sahibi; Ziya Paşa, hürriyet ve meşrutiyet yanlısı, sorgulayıcı, bazı zamanlar pesimist ve fatalist bir dünya görüşü ile Tanzimat’ın fikir öncülüğünü yapmıştır. Ahmet Mithat Efendi Doğu-Batı arasında bir sentez oluşturmaya çalışırken Sami Paşazade Sezai ve Nabizâde

²¹ Geniş bilgi için bkz. Bedri Mermutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.

²² Geniş bilgi için bkz Hüseyin Çelik, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Nazım, realist ve naturalist düşünce temelinde Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının insan modelinin ilk örneklerini verirler. Dolayısıyla Edebiyat-ı Cedîde Dönemi’inde ortaya konan “insan” düşüncesinin Tanzimat’ın mirası üzerine yükseldiğini söylemek mümkündür. Tanzimat yazarlarının eserlerinde “ideal” insan tipiyle sıkça karşılaşılır. Edebiyat-ı Cedîde romancıları ise ideal insanın peşinde değildir. Onlar Fransız realistlerini örnek alarak insanı, akılcı bir mantıkla, somut ve gerçekçi yönleriyle eserlerine yansıtmışlardır. “*Romanlarda naturalist mektebin gereği olarak çevre-insan ilişkileri, biyolojik ve psikolojik veraset meseleleri de bilinçli bir şekilde işlenmiştir.*”²³ Edebiyat-ı Cedîde romanının tahsilli genç kahramanları, ilk önce sosyal faydayı değil “bireyselliği” ön plana çıkarırlar.

A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER

“Çalışmak” ve “üretmek” çağdaş insanın en belirgin özelliğidir. Avrupa’da bütün sanayi hamleleri ve teknolojik gelişmeler bu iki kavramın ehemmiyet kazanmasıyla vücut bulur. Osmanlı’nın geri kalmasının temel sebeplerden biri de çalışmayan, üretmeyen ve kendini yenileyemeyen hantal bir sistemin içerisinden uzun dönem çıkılamamasıdır. Batılılar, eski Yunan medeniyetinden, Roma medeniyetinden ve Hristiyanlıktan aldıkları değerleri bir sentez hâline getirerek kendi milletlerine yeni ufuklar açabilmişlerdir. Doğu ise çıkarıcı çevrelerin birtakım bağnazca düşünceleri yüzünden akla, araştırmaya ve pozitif bilimlere yönelmede geç kalmıştır. Oysaki İslâm dini çalışmayı ve üretmeyi insanın yaratılışının temel vasıflarından sayar. Bütün bunların farkında olan son dönem Osmanlı aydınları, şairler, yazarlar, eserlerinde ortaya koydukları fikirlerle ve tiplerle topluma yeni mesajlar verirler. Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım “çalışmayı” en üst seviyede yücelten yazarlardandır. Rezaizade Mahmut Ekrem ve Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde tembel, mirasyedi alafranga tipler alaya alınır ve hicvedilir. Edebiyat-ı Cedîde yazarlarından özellikle Halit Ziya’nın romanlarında çalışarak saygınlık kazanmak ve bir meslek sahibi olmak büyük önem arz eder.

Halit Ziya’nın romanlarında kahramanlar çoğunlukla erkek ve genç karakterlerden seçilmiştir. *Nemide* romanında Nail okumayı seven, kendine güveni tam, hayata realist

²³ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, s. 141.

bakan, çalışkan, sabırlı ve zarif bir gençtir. *Bir Ölüünün Defteri* 'nde Hüsam, en yakın arkadaşı Vecdi'de kıskançlığa sebep olacak kadar gayretli bir muharrir ve şairdir. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil çalışkan, dürüst, çevresinde saygınlık kazanmış, edepli ve kibar bir gençtir. Bulunduğu toplumda ona değer verilir; sözleri saygıyla dinlenir. Başarılarından dolayı şımarmaz ve kibirlenmez. Konuşmaya başlayınca herkes onun söylediklerini ciddiyetle dinler.

“...Herkes Ahmet Cemil'in başlamasını intizar ediyordu, bu uzun sarı saçlı genç hepsince bir fitrat-ı hariküladeye mâlik olmak üzere tanınır, o söze başlarken herkes bir hiss-i hürmetle sükût ederdi.”(s.19).

Eski edebiyat taraftarlarından Raci dışında, iş yerinde herkes onu takdir eder ve sever. Ahmet Cemil, *Mirat-i Şuûn* gazetesinde işe başlayınca, adresi ve maaşı belli olan bir işe girmiş olur. Aynı zamanda kitap çevirileri yapar, dergilere makaleler yetiştirir. Bu yoğunluk içinde yemek yiyecek vakit dahi bulamaz. Yoğun çalışma temposundan şikâyetçi değildir. Çalışmak onun için “asabi bir illet” haline dönüşmüştür. Ahmet Cemil'in Mekteb-i Mülkiyyenin son yılından itibaren sınırlarını bozacak derecede bir çalışma temposuna girmesinin nedeni, ailesinin geçimini sağlamak ve hayallerini bir an önce gerçekleştirmektir. Ancak böyle bir çalışma hayatı Ahmet Cemil'in psikolojisinde değişmelere neden olur. Eski şen ve konuşkan hali gitmiş yerine durgun ve sessizliği seven bir insan gelmiştir. Özellikle Vezneciler'de verdiği dersler ona çok ağır gelir. Öğrencisinin karşısına geçince şefkat abidesi ve sabırlı bir eğitimci olan Ahmet Cemil, تنها ve karanlık sokaklarda, soğuk gecelerde ekmek parası için koştururken kalbinde hep bir korku hisseder. Vehbi Bey'in aileye dâhil olmasıyla birlikte Ahmet Cemil'in huzurlu hayatı altüst olur. Çünkü insanî değerleri yücelten Ahmet Cemil'in maddî imkânı temsil eden Vehbi Bey ile mücadele etmesi mümkün değildir.²⁴

Mai ve Siyah romanının ikinci ideal karakteri Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi'dir. Hüseyin Nazmi, zeki, sevimli, saygılı, çalışkan ve sabırlı bir gençtir. Ahmet Cemil'le arkadaşlıkları Mekteb-i Mülkiyyede başlar. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra *Gencine-i Edep* gazetesinde başmuharrirliğe kadar yükselir. Bu gazetenin halk tarafından beğenilmesinde önemli rol oynar. Bir taraftan da Umûr-ı Şehbenderî kaleminde

²⁴ Şerif Aktaş, “Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema”, *Türk Dili*, s. 110.

çalışmaktadır. Hüseyin Nazmi de Ahmet Cemil gibi yeni edebiyat binasının temelini atan genç şahsiyetlerdendir. Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi'nin ortak yönlerine rağmen fitraten ayrılan hususiyetleri de vardır. Ahmet Cemil'in hassas ve sakin kişiliğine karşın Hüseyin Nazmi soğukkanlı bir tavırla olayların üzerine gider ve aktiftir. Hüseyin Nazmi'nin geleceği aksiyon üzerine kurulmuşken, Ahmet Cemil'in her geçen gün pasifleşen kişiliği yine aralarında bir tezat oluşturur. Hüseyin Nazmi'nin ailesi zengindir. Bu yüzden daha rahat bir hayat yaşamakta ve kendini tamamıyla sanatına ve işine verebilmektedir. Ahmet Cemil ise henüz okulu bitirmeden aile sorumluluğu altına girmiştir. İki arkadaşın yaşamındaki bu bariz fark eserin sonunda hedeflerine ulaşma açısından da ortaya çıkar. Eserin sonunda iki arkadaş da gemiyle İstanbul'dan uzaklaşmaktadır. Hüseyin Nazmi, ümitlerinin arkasından koşmak için giderken Ahmet Cemil kırılan ümitlerinin mekânı olan İstanbul'dan kaçmak için uzaklaşmaktadır. Hüseyin Nazmi bir taraftan resmi vazifesini yapacak diğer taraftan da Avrupa'da hukuk mektebine, siyasal bilgilere veya güzel sanatlara devam edecektir.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında yüksek tahsilli veya yüksek tahsilini yarıda bırakan gençler genelde sosyal ahlâk bakımından idealize edilmezler. Toplumun ve bireyin daha çok aksayan yönlerini dile getirerek birtakım uyarılarda bulunan Hüseyin Rahmi'nin romanlarında çoğunlukla idealize tiplere rastlanmaz. *Metres*'te Hami, Müştak Bey ve Reyhan; *Şipsevdi*'de Meftun, kültürel değerlerini önemsemeyen, hiçbir şekilde sorumluluk taşımayan, yalnızca kendi çıkarları için yaşayan alafranga züppelerdir. Olumsuz tipler üzerinden topluma uyarıcı mesajlar gönderen yazara göre bu gençler topluma zararlı şahsiyetlerdir. Hüseyin Rahmi onları, halkın namusuna musallat olan en korkunç yılanlara benzetir. Şekilce insan görünümlü olsalar bile huyca canavar gibidirler. Bu kahramanların taşıdığı bütün olumsuzluklar önemli bazı sorunları gündeme getirmektedir: Okullarda gençlere insanlık şuuru verme bakımından nasıl bir çaba sarf edilmektedir, bu gençlerin yetişmesinde etkili olan aileler sorumluluklarını yerine getirmiş midir, toplumun bu gençlere tepkisi ne yönde olmuştur? Eğer topluma zararlı şahsiyetler yetişiyorsa bunda her kesimin payı vardır.

Meftun, çevresine karşı yabancılaşmış, alafrangalık özentisi içerisinde bocalayan “şık” ve “züppe-snob” bir tiptir.²⁵ Malumatı derme çatmadır. Aslında çok tembel olan Meftun'un her konuda bilgiçlik taslaması, gevezelikten ve taklitçilikten başka bir şey

²⁵ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 148.

değildir. İnsicamsız davranışlar sergileyen Meftun, hayatında devamlı zikzaklar çizen “karaktersiz” bir adamdır. Yazar, Meftun’un böyle olumsuz bir kişiliğe sahip olmasının ipuçlarını da okuyucuya verir. Meftun, ilk alafranga temayülleri on beş yaşından sonra amcasından öğrenir. İkinci etkili faktör Meftun’un sözde, yükseköğrenim için Paris’e gitmesidir. Paris’in eğlence mekânları, baloları, sefahat âlemleri zaten iyi bir aile terbiyesi almamış olan Meftun’u başıbozuk ve zevkperest bir adam haline getirir. Meftun’u yönlendiren ve onu alafrangalıkta “hain” konumuna düşüren asıl çevre İstanbul’da edindiği batılı dostlarıdır. Şark Akademisi’nin kurucusu Mösyö Mc Ferlan, Meftun Bey’in akıl hocasıdır. Meftun’un Mc Ferlan ailesine yakınlığı sadece sıradan bir aile dostluğu değildir. Çünkü Meftun Mc Ferlan’ın eşi Madam Mc Ferlan’dan hoşlanmaktadır. Yazarın “bukalemun mizaçlı” dediği bu tipler memleketin durumunu iyi bildikleri için çıkarları neredeyse oraya yönelirler. Meftun böyle bir çevreye rahatlıkla uyum sağlamakta ve fikirce bu çevreden beslenmektedir.

Meftun, Tanzimat yazarlarının romanlarında görülen alafranga tiplerle karşılaştırıldığında arada çok fark olduğu görülür. Tanzimat alafrangaları da Meftun gibi yaşadıkları çevreye yabancıdır. Fakat Tanzimat alafrangaları toplumun yerleşmiş kültürel değerlerine baş kaldırmazlar. Meftun alafrangalığı kendi ahlâksızlığı ve çıkarları için kullanacak kadar kurnaz ve hain bir tiptir. Fakat bütün uyanıklığına rağmen evin aşçı ve kâhyası Meftun’un alafranga serbestliğinden faydalanmış, mutfakta hesabı fazla gösterip paraları ceplerine atmışlardır. Meftun’un aile ve namus anlayışı, romanın yazıldığı dönemin Türk kültürüyle, aile yapısıyla taban tabana zıttır. Onun muvazenesiz ve sathî tavırlarından Batı medeniyetini yanlış anladığı anlaşılmaktadır. Ancak ortaya koyduğu yaşam felsefesi, yani zengini soymak için her yolu mubah sayma; Paris’e yüksek tahsil için gittiği hâlde tembelliği ve zevk düşkünlüğü yüzünden üniversitelerin kapısından dönen ve her yönüyle sathî yaşayan bir adamın Schopenhauer felsefesinden etkilenerek tatbik edeceği bir düşünce olması mantıklı görünmemektedir. Bunu, Berna Moran’ın da ifade ettiği gibi Hüseyin Rahmi’nin toplumsal adaletin sağlanmasında Nietzsche felsefesine verdiği önemi romanlarına yansıtması olarak düşünmek mümkündür.²⁶

²⁶ Berna Moran, Hüseyin Rahmi’nin toplumsal adalet düşüncesinde Nietzsche’den etkilendiğini belirtir ve şöyle devam eder: “...Yapılarından çıkarılan sonuç ise, böyle haksız bir düzende kölelik ruhunu atıp hırsızlık yoluyla da olsa zenginleri çarpmanın suç sayılmayacağıdır... Bu konuda Nietzsche’nin çok etkisinde kaldığı açık. “Üstadım”, “pîrim” diye sözünü ettiği bu filozoftan romanlarına parçalar alır...“Aç kalmaktansa

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı eserinde Nezh, mahcup, çekingen ama kendine güveni tam olan başarılı bir idadi öğrencisidir. "Nezh" sözlük anlamına göre uzak, saf ve temiz anlamına gelir. Nezh de ismi gibi hayatın kirlerine bulaşmadan yaşayan, temiz duygulu idealist bir gençtir. Hayalperestliğine rağmen sağlam bir muhakeme gücüne sahiptir. Arkadaşlarıyla kadın ve aşk üzerine yaptığı tartışmalarda çok okumasından dolayı belirgin bir üstünlük sağlar. Memleketine sanat yoluyla hizmet etme sevdasında olan genç, yaşadığı küçük aşk macerasından sonra hayatın gerçekleri ile yüz yüze gelmeye başlar ancak yaşamın gerçekleriyle yüzleşme onu bedbinliğe sürükler. Memleketine hizmet sevdası, yaşam tutkusu, idealleri, Determinizme kayan düşünce dünyasının kurbanı olur.

Halit Ziya'nın *Nemide ve Bir Ölü'nün Defteri* adlı eserlerinde yüksek tahsilini tamamlayan gençlerin mesleklerini icra ettiklerinden bahsedilmez. *Mai ve Siyah*, *Kırık Hayatlar* ve *Nesl-i Ahîr'de* tahsilli gençler bizzat sosyal hayatın içindedir ve mesleklerini icra ederler. *Kırık Hayatlar'da* Avrupa'da tıp tahsilini tamamlayan Ömer Behiç, mesleğinde başarılı bir hekim; iyi bir aile kurmak isteyen, mutluluğu aile ile iş yaşamı arasında arayan çalışkan bir gençtir. Hilmi Ziya Ülken "... İş tutkusu, işinden başka şeyi sevmemek, ondan asla bıkmamak, usanmamak, daima onu istemektir. İş bir görev, bir emir ve bir aracı gibi yapmamak; fakat işi yalnız iş için ve iş sevgisiyle yapmaktır" derken Ömer Behiç'in iş hayatını anlatıyor gibidir.²⁷ *Kırık Hayatlar'da* bir meslek sahibi olmak ve iş tutkusu özellikle yüceltilen ve vurgulanan bir değerdir. Romanın eğitimli ve kültürlü kahramanı Ömer Behiç, meslek bilinciyle idealize edilir. O, hastalarıyla yakından ilgilenen, güler yüzlü, paradan önce hastalarının sağlığını düşünen, iş tutkusu her şeyden önce gelen, idealist bir doktordur. İşine ait bazı problemlerin etkisi evine geldiğinde de devam eder. Hastalarıyla ilgili sıkıntılarını karısı Vedide ile paylaşır. Hastalarına daha fazla zaman ayırabilmek için bazen çocuklarından ve karısından kaçma mecburiyeti hisseder.

"Bu Ömer Behiç yalnız hastaların ıstırapıyla inleyen, onları işkenceden kurtarmak için hayat-ı beşeriyyesinin fevkinde bir hayat-ı merhamet ve şefkatle yaşayan bir mahlûk olurdu" (s. 123).

çalmalı" ilkesinde Nietzsche'den esinlendiğinin bir kanıtı da Kesik Baş'tadır.(Berna Moran, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış*1, İletişim Yay., 1997, s. 93)

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, Dünya Kitapları Yay., İstanbul, 2004, s.120.

Ömer Behiç, bazen santimental tavırlarıyla *Mai ve Siyah* romanının idealize edilen karakteri Ahmet Cemil'i hatırlatır. Ancak onun tipolojisi, samimi duygularıyla çevrenin yozlaşmış hayat tarzı arasında gel gitler yaşayan zayıf bir karakter yapısı ortaya koymaktadır.

Nesl-i Ahîr, gençlerin mutlakiyet rejimine karşı isyanının, başkaldırısının romanıdır. Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*'in tahsilli kahramanları Şakir ve İrfan'ın her yönüyle ideal gençler olduğunu düşünmez. Bu gençler iki ayrı numune gibidir ve hep bir taraflarıyla eksiktirler. Zaman zaman yanlış tercihler yaparlar. Şakir iş hayatında muvaffak olabilmek için kirli yollara müracaatta mahzur görmez, İrfan ise bir ihtilalci kimliğiyle şiddet yanlısı eğilimler göstermekte, bile bile kendini ateşe atmaktadır. Şakir'in mizacı bozulmaya İrfan'ın ise ezilmeye çok yakındır. Bu gençler hangi zemin üzerinde yürüyeceklerini şaşırılmışlardır. Yazar bu gençlerin kusurlarını tespit eder, ancak gençlerin ne yapacağı ile ilgili çözüm yolları önermez.²⁸ Süleyman Nüzhet'in bu gençlere tavsiyesinden yola çıkarsak, yazarın

²⁸ Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahîr* adlı eseri, diğer romanlarına göre sosyal ve siyasî konuları en fazla işlediği eseridir. Geniş bir şahıs kadrosuyla, özellikle de genç kadrosuyla roman toplumdaki birçok sosyal tabakayı yansıtır. Bu romandaki gençleri politik sahada ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, hafiyelik yapan ve Abdülhamid Dönemi'nin politik yaşamını destekleyen gençlerdir. Yazar bu gençleri ve Abdülhamid dönemini sert bir dille eleştirir. İkincisi, İttihat ve Terakki yanlısı ihtilalci gençlerdir. Yazar, bazı davranışlarını benimsemese de bu gençleri geleceğin teminatı olarak görür. Ancak romanda gelecekle ilgili karamsar bir hava söz konusudur. Kimi gençler intihar eder, kimisi yurdu terk eder ve ihtilalci olur. Bazıları ise bir köşede çürümeye mahkûmdur. Halit Ziya'nın toplumsal olaylara bakışını, Abdülhamid dönemiyle ilgili değerlendirmelerini araştırmacılar farklı şekillerde izah ederler:

Ahmet Hamdi Tanpınar, Halit Ziya ile ilgili makalesinde bu durumu devrin şartlarıyla ve Halit Ziya'nın roman anlayışıyla ilişkilendirir:

“Abdülhamid devrinin özellikleri, bu hükümdarın memleketi baştan başa kaplayan vehmi, bu nesle memleket meseleleriyle, iç yapıdaki kaynaşmalarla açıktan açığa ilgilenmek imkânını verseydi, bu eserler başka türlü olur muydu? Burasını bilmem. Edebiyat-ı Cedide yazarlarının kendi zamanlarında cemiyet içinde yaşayan ve hayata yön veren büyük bir hamleyi benimsedikleri, hattâ onun tarafından sevk edildikleri muhakkaktır. Fikret'in, Halit Ziya'nın, Mehmet Rauf'un garpcılıkları bir cemiyet vâkası idi...”

Halit Ziya kendisini hayatın içinde idrâk eden o pervasız yazarlardan, büyük yol açıcılardan değildi. Meselâ, Rus romanında olduğu gibi dolu dizgin hayata girmede. Hatta bu hayatın sar'asını duymadı bile diyebiliriz. Bütün arkadaşları gibi, devrinin moda olan Fransız romanında kaldı...

Halit Ziya bize kalbimizin yolunu açmadı. Fakat etrafımızdakileri görmenin yolunu gösterdi. Dışarı âlemle gerektiği gibi, ilk karşılaşmamız onun yüzündendir.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, “Halit Ziya Uşaklıgil” *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 285-286)

Durali Yılmaz ise Halit Ziya'nın sosyal meselelere bakışına daha farklı bir yorum getirir. O, Halit Ziya'nın iyi bir roman ustası olduğunu belirttikten sonra Halit Ziya'yı topluma bakış açısı yönüyle Rus yazar Dostoyevski ile karşılaştırır. Dostoyevski'nin toplumla iç içe olduğunu, Rus toplumundaki kumar alışkanlığını ve sara gibi bazı hastalıkları Dostoyevski'nin de bizzat yaşadığını ama bu hasta toplumun yazarının, Rus ırkının dünyanın en asil ırkı olduğuna inancını hiç kaybetmediğini belirtir. Zira Dostoyevski milletine inanmakla ve güvenmekle dev romancı olmuştur. Halit Ziya ile ilgili ise şöyle yorum yapar:

“Gelelim Halit Ziya Uşaklıgil'e, o, romanlarını yazdığı sırada Türk milleti en zor günlerini yaşamaktadır. Halk yulgın, yorgun ve şaşkındır. Bu ortamda yazan Halit Ziya'nın dünyanın en büyük romancısı olması gerekirdi. Yok istibdatmış, yok sansürmüş, yok Abdülhamid'miş... Bunlar kesiyormuş o günün yazarlarının yolunu, bunun için gerçekleri yazamıyorlarmış. Bunlar sadece varsayımlardır. Halit Ziya sadece bir romancıydı, romancı olaraktan da başarılı bir teknikle romanlar yazdı. Türk milletinin özündeki cevheri

gençlere sabırlı, itidalli, akıllı, dürüst ve ahlâklı hareket etmelerini tavsiye ettiği sonucuna varılabilir. Ancak Halit Ziya'nın temsîli tipi olarak romana giren Süleyman Nüzhet'in vatanın ve milletin geleceği ile ilgili yorumlarında çoğunlukla karamsar olduğu, toplumsal hadiselerin gelişmesinde rol almadığı, gençlere öğüt veren bilge kişi konumunun dışına çıkamadığı görülmektedir.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahîr* ve iş hayatını öne çıkardığı diğer romanları genel bir çerçeve içinde ele alındığında bazı genellemelere gitmek mümkündür. Öncelikle bu gençlerin çoğunluğu, yükseköğrenim görmüş, kendi çevrelerinde belli bir saygınlık ve kariyer kazanmış kişilerdir. Batı'yı yakından tanır ve kendi memleketleri ile Batı arasında kıyaslama yaparak aradaki tezatları tespit eder; vatanlarının geleceği için çaba sarf ederler. Çalışmayı²⁹, okumayı severler ve Batı musikisine hayrandırlar. Bir meslek sahibi olmak, mutlu bir yuva kurmak onların birinci hedefleridir. Meslek seçerken sadece memuriyet zihniyeti ile bakmazlar, Avrupa'da olduğu gibi, ticaretin ve özel teşebbüsün memleketin geleceğinde önemli rol oynayacağını farkındadırlar. İleri görüşlü bu gençler çevrelerine, anne-babalarına, eşlerine, sevdiklerine karşı kibar ve naziktirler. Aile içi ilişkileri saygıya ve sevgiye dayalıdır. Her şeyden önce bir aile sorumluluğu taşırlar. Kadınların eğitilmiş olması gerektiğini düşünür, onlara karşı kırıncı olmamaya ve sevgilerinde samimi davranmaya özen gösterirler.

Medenî insan, her şeyden önce sosyal bir varlık olduğunun farkındadır. Başkaları ile bir arada yaşaması gerektiğini ve sosyal dayanışmanın şart olduğunu bilir. Medenî insan, sorumluluk sahibidir ve paylaşımcıdır. Birine haksızlık yapıldığında kendini onun yerine koyar. İnsanlar arasında eşitlik prensibiyle hareket eder ve “dayanışmaya” önem verir.

görseydi, onun her zaman başarıya ulaşabileceğine inansaydı, onun yeniden insanlığı kurtuluşa götürebilecek büyük devletler kurabileceğine güvensesydi; bu milletin acılarını ta yüreğinde duyarak haykırabilseydi, kuşkusuz dünyanın en büyük romanlarını verebilirdi bize” (Durali Yılmaz, “Halit Ziya Uşaklıgil”, *Roman Sanatı ve Toplum*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 89-90).

²⁹ Halit Ziya'nın romanlarında yansıttığı genç tiplerin bir benzerine, Edebiyat-ı Cedîde şairi Tevfik Fikret'in *Haluk'un Defteri* 'nde yer alan “Ferda” adlı şiirinde de rastlamak mümkündür:

Yükselmeli, dokunmalı alnın semâlara;

Doymaz beşer dedikleri kuş, yükselmelere...

Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır;

Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır!

(Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, Haz, Fahri Uzun, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, y.t.y, s. 56)

Mehmet Kaplan bu şiirle ilgili “*Haluk'un Defteri* 'nde Fikret, oğlu ile beraber bütün Türk gençliğini düşünür ve memleketin onlar sayesinde ilerleyeceğine inanır. ‘Ferda’ şiirinde o günün gençlerine hitap eder” yorumunu yapmıştır. (Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir- Şahsiyet- Eser*, Dergâh Yay., İstanbul, 1987, s.176)

Dayanışma ise insanların eşitliği gerçekleştirmek için birbirlerine yardım etmeleri demektir.³⁰Dayanışma, bütün medeniyetlerin, dinlerin temelinde var olan, insanı yücelten bir kavramdır ve sosyal ahlâkın en temel vasfıdır. Halit Ziya'nın romanlarında yüksek tahsilli kahramanlar çoğunlukla Batı medeniyetini özümseyebilmiş, toplumsal hukuka saygılı, hassas tiplerdir. *Bir Ölümlü Defteri*'nde Vecdi, iyi niyetli, iyiliksever, temiz kalpli bir gençtir. Sevdiği insanların mutluluğu için kendi sevgisinden özveride bulunur. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, çevresine karşı vefalı bir gençtir. Vehbi Bey, Ahmet Cemil'i akrabalık münasebetiyle *Mirat-i Şuûn* gazetesinde önemli mevkilere getirmek ister. Ahmet Cemil'in hayalinde hep bir gazetenin başmuharriri veya müdürü olma hevesi varken Vehbi Bey'in başmuharrir Ali Şekip'i ve imtiyaz sahibi Hüseyin Baha Efendi'yi işten çıkarmasına gönlü razı olmaz. Yıllar öncesinde kendini işe alan ve onun meslek sahibi olmasında önemli rolleri bulunan bu insanların hakkına taarruz etmiş gibi düşünür. Eserde Ahmet Cemil'in idealize edilen diğer bir yönü de kendine cephe alanlara dahi kin ve nefretle bakmaması, şefkat ve acıma hissiyle hareket etmesidir. Hakkında karalama kampanyası yürüten, basında onu küçük düşürmeye çalışan, eski edebiyat taraftarı Raci'ye zaman zaman kızar ancak onun işten atılmasını istemez. Çünkü Raci işten atıldığı takdirde onun eşinin ve çocuğunun perişan olacağını düşünür. Raci hastaneye yattığında ziyaretine gider. Ahmet Cemil, kimseye kötülük düşünmediği gibi dostları hakkında da başkasının kötü düşünmesini istemez. Hüseyin Nazmi'yi çekiştiren Raci'ye karşı çıkar ve arkadaşının hakkını savunur. Ahmet Cemil'in merhamet duyguları insana değer verme anlamında bazen evrensel bir boyut kazanır. İstikbal endişesiyle Palais de Cristal'de çalışan Avrupalı fakir kızları uzaktan seyrederken derin bir acı hisseder. *Mai ve Siyah*'ta olduğu gibi Türk romanında uzun süre işlenen düşmüş kadına acıma temi *Kırık Hayatlar*'ın Ömer Behiç'inde de görülür. O, arkadaşı Bekir Servet'in aksine düşmüş kadını çamura itmenin en sefilce bir davranış olduğunu söyler.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç, çevresine ve hastalarına karşı merhametli, iyiliksever bir doktordur. Kayınvalidesi ve kocası tarafından işkence edilerek küçük çocuğuyla birlikte kapı dışarı edilen Suzidil'e evinin kapısını açar. Sûzidil'in oğlu Ferit'i muayene eder ve onlara yardımda bulunur. Ömer Behiç'in, evinin duvarına doktorluk levhasını asarken

³⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995, s. 112.

aklından geçen şu düşünceler onun yüksek tahsilde asıl amacının topluma hizmet olduğunu gösterir:

“Geliniz, diyordu; geliniz, siz, bütün biçareler, sefiller, hasta çocuklarına şifa dilenerek dolaşan valideler, ciğerlerini kemiren yara için deva arayan gençler, yatakta, hasta, yarın ihtimal çocuklarınızı aç bırakacak babalar için bir parça daha hayat bekleyen valideler; hayatın bütün derterini mahkur, sefil, sergerdan sürükleyen zavallılar, siz hepiniz buraya geliniz; burada bir parça ümid, gözyaşlarınıza ufak bir vakfe-i sükûn verecek bir tesliyet, hatta kim bilir, ihtimal şifa bulacaksınız; fakat burada fazla bir şey bulacağımızdan emin olabilirsiniz: Sefalet-i beşeriyye için bitmez tükenmez bir merhamet ve şefkat” (s. 62).

Mustafa Özbacı, *Eylül* hariç Mehmet Rauf’un diğer romanlarının bütün piyasa romanları gibi edebî değerden uzak olduğunu, vasat bir kültür seviyesine sahip okuyucuya hitap ettiğini, söyler.³¹ Hakikaten de *Genç Kız Kalbi*’ndeki Pervin, *Böğürtlen*’de ki Müjgan, *Halâs*’taki Nihad ve İclâl dışındaki bütün erkek veya kadın kahramanlar bir kalıba sokulmuş gibi birçok özellikleriyle birbirlerine benzerler. Özel derslerle yetiştirilirler. Genel itibarıyla orta veya yüksek seviyede tahsillidirler. Batılı hayat tarzını benimsemişlerdir. Yabancı dil bilirler. Küçük yaşlarda iken Avrupa’nın birçok şehrini gezmişlerdir. Bir kütüphaneleri vardır. Kitap okumayı severler ve batılı yazarların kitaplarını okurlar. Batı musikisine hayrandırlar. Özellikle kadınlar piyano çalar, nota bilir, şarkı söylerler. Alışverişe çıkmayı, para harcamayı severler. Her türlü yeni modada Batı’yı yakından takip ederler. Kadınlar, tuvaletleri, makyajları ile tam bir batılı gibi süslenirler. Ancak onların batıcılığı; şekilcilikten, aşk ve eğlenceden öteye geçmez. Batılıları sanatkar ruhlu, kibar insanlar olarak görürken kendi milletlerini beğenmez ve küçümserler. Kendilerini, libidonun emrine vermiş bu seksüel tipli ve gururlu kadınlar³² güzellikleriyle erkekleri cezp ederler ancak evliliklerinde mutlu olamazlar. Kendi kültürlerine yabancı, taklitçi ve dejenere şahsiyetlerdir.

Genç Kız Kalbi’nde kültürlü ve tahsilli bir kız olan Pervin, evlilik konusunda, medenî dünyanın zihniyeti ile örf ve adetlerin dışına çıkamayan eski zihniyet arasındaki tezata isyan eder. Ailesinin görücü usulü ile evlenme teklifine karşı çıkar. *Böğürtlen*’de Müjgan

³¹ Mustafa Özbacı, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, ss. 243-244.

³² Mustafa Özbacı, *a.g.e.*, s. 121.

evleneceği erkeği iyi tanımadan ve ona güvenmeden ciddi bir adım atmaz. *Hâlas*'taki İclâl ise millî duyguları güçlü, onurlu ve idealist bir kızdır. Mehmet Rauf'un romanlarında, yüksek tahsilli erkek kahramanlar arasında toplum hassasiyetleri bakımından idealist olan iki şahıstan bahsedilebilir. *Son Yıldız*'da Fuad, yabancı dili iyi seviyede bilen kültürlü bir gençtir. Güzel ve etkileyici konuşmalarıyla dikkat çeker. Romanın hemen hemen tek materyalist düşünmeyen şahsiyetidir. Sevgiye inanır, parayı ikinci plana atar. Aşk her şeyden üstün tutar ve yalnız âşık olduğu kadın için yaşar. Mehmet Rauf'un *Halâs* romanı, diğer romanları arasında farklı bir konuma sahiptir. İlk defa bu romanında yazar; yurt ve millet sevgisine aşk duygusundan daha fazla önem vermiştir.

“Genç bir Türk subayı olan Teğmen Nihad, yazarın öteki romanlarında görülen pek çok erkek gibi, aşk ve kadın peşinde koşan, aşk için yaşayan, hayatı yemek, içmek ve eğlenmekten ibaret sanan, çevresinde olup bitenlerden habersiz yaşayan bir tip değildir.”³³

Nihad'ın Avrupa ve Batı medeniyeti hakkındaki düşünceleri, kadın-erkek münasebeti ile ilgili yargıları, aşkları, hayalleri, ümitleri, yazarın diğer romanlarındaki kahramanlarla tezat teşkil eder. Nihad millî duyguları son derece kuvvetli, çalışkan, cesur, saygılı, dinamik, kültürlü, samimi ve medenî bir gençtir. Aynı zamanda giyim ve kuşamına, konuşmalarına dikkat eden şık bir delikanlıdır. Her konuda faal, yetenekli ve mücadeleci bir genç olması, teşebbüs ettiği işleri başarılmasında kolaylık sağlar. Yazarın aşk romanlarındaki pesimist tiplerin aksine Nihad, bakışları, yürüyüşü ve vakur duruşuyla kendine güveni olduğunu herkese hissettirir.

B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER

1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Millî Şuur

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında bazı sosyal konulara temas edilmekle birlikte *Hâlas* romanı haricinde yurt veya millet sevgisinin ağırlıklı bir şekilde ele alınıp işlendiği esere rastlanılmaz. Bu, hem yazarların sanat anlayışı ve yaşam felsefesiyle hem de devrin siyasî ve sosyal şartlarıyla yakından ilgilidir. Ancak Halit Ziya'nın *Bir Ölü'nün Defteri* ile II. Abdülhamid devrini anlattığı *Nesl-i Ahir* adlı eserlerinde dolaylı veya doğrudan millî konulara temas edilmiştir.

³³ Mustafa Özbalcı ve diğerleri, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, s. 461.

On dokuzuncu yüzyıl, ülkeler coğrafyasında parçalanmalar, bölünmeler ve yeni oluşumlar dönemidir. Osmanlı Devleti, her kayıptan sonra bölünmelere engel olabilmek için yeni kararlar alır. Bunlardan biri de ülkenin kalkınmasını gerçekleştirecek ilim ve irfan sahibi gençler yetiştirmektir. Ancak savaşların devam etmesi ve yükseköğrenimli gençlerin savaşa çağırılması, eğitilmiş neslin istihdamının sağlanmasında büyük bir engel teşkil eder. Tanzimat'tan sonra yapılan yeniliklerin başarıya ulaşmamasının sebeplerinden biri de zaten az sayıda olan tahsilli gençlerin uygun yerlerde istihdam edilememesidir. Halit Ziya, hatıratında *Bir Ölünün Defteri* isimli romanını yazmasında Osmanlı'yı büyük ölçüde sarsan Osmanlı-Rus savaşının etkili olduğunu söyler.³⁴ Bu savaşta Osmanlı büyük kayıplar vermiş, savaşın son aylarında eli silah tutan bütün gençler savaşa çağırılmıştır.³⁵

Bir Ölünün Defteri'nde Vecdi ile birlikte mektep arkadaşları Samih ile Süleyman Şekip de savaşa katılır. Hüsam, Vecdi'nin savaşa gitmesine bir anlam veremez. Zira onun kanına değil yüksek tahsilli bir genç olarak fikrine ihtiyaç vardır. Vecdi ise arkadaşları ile birlikte savaşa katılmaktan büyük mutluluk duyar. Sevgisinden “öz veride bulunarak”³⁶ sevdiği kızın en yakın arkadaşı Hüsam'la evlenmesine göz yuman ve yaşamaktan hiçbir umudu kalmamış olan Vecdi, ölüme gidercesine savaşa katılır. Yükseköğrenimli gençlerin savaşa gitmelerine birçok romanda yer verilir. *Bir Ölünün Defteri*'nden bir yıl önce Mizancı Murad'ın tefrika ettirdiği *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde de Mansur, Vecdi gibi “Doksan Üç Harbi” adı verilen Osmanlı-Rus (1877-1878) savaşına katılmıştır. Vecdi'deki ferdî duyguların bir sosyal olguya dönüşmesi Mansur Bey'in sosyal idealizminden çok farklıdır. Vecdi'yi savaşa sevk eden asıl mesele uzaklara giderek ferdî ıstıraplarından kurtulmaktır. Mansur Bey ise yurduna ve milletine karşı bir görev telakki ettiği için ve “mesuliyet” duygusunun bir gereği olarak savaşa katılır. Savaş'ta Vecdi kolunu kaybeder. Hastanede gözünü açtığı anda mektep arkadaşı Samih'i yanında bulur. Samih, Vecdi iyileşinceye kadar onun yanından ayrılmaz. Mektepte mutlu günlerini paylaşan bu iki genç,

³⁴ *Kırk Yıl* adlı hatırat kitabında Halit Ziya, *Bir Ölünün Defteri*'ne hangi düşüncelerle başladığı hakkında bilgi verir: “*Hizmet'te tefrika bölümü boşalmıştı. Buraya bir büyük roman tefrikası koymak için zaten fırsat gözliyordum. Bu roman epeydir kafamda canlanmış, artık doğmak için aceleci aceleci kıpırdanıyordu. Biraz son zamanlarda (annemin ölümüyle) soluduğum ölümün soğuk havasından, biraz da (halk arasında “Doksan Üç Harbi” diye anılan) Rusya savaşının çocukluğumdan kalma acı izlenimlerinden tohumunu alan bu büyük roman ‘Bir Ölünün Defteri’ idi.*” (Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Haz. Şemsettin Kutlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 279)

³⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, ss. 48-49.

³⁶ Olcay Öner toy, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995.s.74.

kederli günlerinde de beraberdirler. Vecdi nihayetinde cepheden evine döner ancak Nigar'ı kaybettiği için yine mutsuzdur. Bir akşam vakti yağmurlu bir havada uzun süre yürür. Vecdi bu ıslanma nedeniyle hastalanır ve yatağa düşer. Bir daha da yataktan kalkamaz.

Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*'de İrfan ve ihtilalci arkadaşlarının mücadelesini haklı bulmakla birlikte onların hedeflerine ulaşmak için izlediği yol ve yöntemleri tasvip etmez. Ancak yazar memleketi için her türlü fedakârlığa hazır vatan evlatlarının hükümet tarafından sürgün edilmesini eleştirir. Yüksek tahsilli gençleri, ülkenin geleceğinin teminatı olarak görür.

Halâs, Kurtuluş Savaşı'nı anlatan tarihî bir roman hüviyetindedir. Eserin aslı kahramanı Nihad'ın idealize edilen en güçlü yönü, millî şuuru yüksek bir genç olmasıdır. Mekteb-i Harbiyeyi bitirdikten sonra gönderildiği Suriye Cephesi'nde yaralanmış ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Hava değişimi ona iyi gelir, sıhhati düzeldikten sonra babasından miras kalan iki dükkânla bir evi satmak için İzmir'e gider. Nihad'da millî şuurun uyanması, Mütâreke'nin ardından gerçekleşen ilk hadiselerle başlar. İki İngiliz harp gemisinin İzmir'e demir atması ve arkasından Yunan bayraklarının açılması Nihad'ı âdeta şoke eder; gözlerinden yaşlar dökülür. Rum ve diğer azınlıklar sevinç çığlıkları atarken Türklerin malları yağmalanır, ırz ve namusuna göz dikilir. Bütün bu zulümler Nihad'ın gönlündeki vatan aşkını alevlendirir. Nihad'a göre savaş yıllarının karmaşasını fırsat bilen vurguncular, hırsızlar, menfaatperestler veya eğlenceye dalıp keyif âlemlerinde kendinden geçenler; vatana, millete ve bayrağa ihanet etmektedir. Azınlıkların fırsattan istifade ederek Yunan bayraklarını açması, İstanbul Hükümeti'nin ve İzmir Valiliğinin işgale sessiz kalması Nihad'ı çileden çıkarır ve kendi kendine şöyle yemin eder:

“ Bundan sonra her hareketim, her nefesim, her hissim ve her meylim vatan için olacak... Yalnız ve yalnız memleket için yaşayacağım... Ve hayatımı onu kurtarıp mesut etmeye hasredeceğim. Vallahi, billâhi!..”³⁷

Nihad, yazarın diğer romanlarında olduğu gibi sadece şahsî emelleri için yaşayan tek yönlü, düz bir karakter değildir. Yazar, sevinçleri, ümitleri, hayal kırıklığı ve zaaflarıyla Nihad'ın psikolojisini romana çok yönlü olarak yansıtır. Nihad, işgale uğramış vatanında

³⁷ Mehmet Rauf, *Halâs*, 1.b., Muallim Ahmet Halit Kitabevi., İstanbul, 1929, s. 80. (Alıntılar bu baskıdandır).

bir şey yapamamanın verdiği sıkıntıyla kendini suçlu hissetmekte sağa sola koşturmaktadır. *Halâs* romanında üzerinde durulan başka bir konu da yabancı güçlerin mandası altında yaşamamanın şiddetle reddedilmesi ve “hürriyetsiz” yaşanmayacağı düşüncesidir. Nihad, “hürriyet” olmadan yaşamaktansa ölmeyi tercih eder. Arkadaşı Kemal Mümtaz’la vatanın geleceğini konuşurken Kemal Mümtaz’ın, kurtuluşun ancak İngiliz himayesine girmekle mümkün olacağını belirtmesi Nihad’ı çok kızdırır ve ona şu cevabı verir:

“Bunlar bizi öldüremezler ya... Damarlarımda bir damla kan buldukça onu memleketin selâmeti için akıtmaya hazırım... Hem yalnız ben değil, bu millette imanı sönmemiş daha binlerce adam çıkar. Şu İzmir’i, değil konferans, Yunanlılara Allah verse razı değilim ve burada yabancıyı ölürüm de yaşatmam, diye haykırır.”

(s. 108)

Mehmet Rauf’un *Halâs*’taki başkahramanı vasıtasıyla Türk gençliğine, “vatana hizmet şuuru” gibi önemli bir iletiyi ulaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Nihat sıkıntılı günler geçirirken bir kere daha vatani için hizmet etme şansı yakalar. Yunan propagandasının önüne geçmek için Türk yurtseverler tarafından bir toplantının yapılacağını duymuştur. Yunanlıların İzmir’de hak iddia etmelerine karşılık, bunların uydurma olduğu basılacak kitaplar ve çizilecek haritalarla bertaraf edilecektir. Nihad haberi alır almaz Kadırcı Şevki Bey’in Sporting Kulübü’nde düzenlediği toplantıya katılır. Memleketin kurtuluşu için bir araya gelmiş yurtseverlerin içinde olmaktan ve bir vazife üstlenmekten dolayı çok mutludur. Türk ve ecnebi nüfusunu en doğru şekilde gösteren diyagramlı haritaların yapılmasında görev alır. Nihat vatana hizmet aşkıyla her türlü fedakârlığı, ölümü dahi göze almış bir gençtir. Daha önce Mekteb-i Harbiyyede tarih öğretmenliği yapmış olan Miralay Emin Bey’in ümit dolu sözleri ona moral verir. Nihad’ın hizmet düşüncesinden ve yurt sevgisinden gurur duyan Miralay Emin Bey, onu kurtuluş mücadelesinde görevlendirilmek üzere İstanbul’a gönderme kararı alır. Nihad, askerî mezuniyetini henüz tamamlamıştır. Miralay Emin Bey ani bir rahatsızlığından dolayı yatağa düşer ve Nihat’a İstanbul’daki kızı İclâl’e ve Binbaşı Ekrem Behiç Bey’e verilmek üzere iki mektup bırakır. Miralay Emin Bey’in ölüm haberini alan Nihad, İstanbul’a geldiğinde büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Çünkü İngilizler başta olmak üzere dört beş millete ait savaş gemileri Tophane önüne demir atmıştır. “*Nihat ilk defa gördüğü bu hâl karşısında göğsünden bir tazyikin yükselip gırtlığına dayandığını ve nefes almaktan bir dakika âciz kaldığını hissederek müteallim oldu*”(s.148). Miralay Emin Bey’in gönderdiği mektubu Binbaşı

Ekrem Behiç'e teslim eder. Yurdun her tarafı işgal altındadır. Her yerde Türk kanı dökülmekte, Fransızların Adana, Urfa ve Antep'i işgal etmelerinden cesaret alan Ermeni fedaileri her gün Türklerin mallarını yağmalamakta, masum çocuklara ve kadınlara işkence etmektedir.

Nihad, İclâl'in dayısı Saim Remzi Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden olduğunu ve İngilizlerle işbirliği yaptığını öğrenir. İclâl'e babasının mektubunu teslim eder. Saim Remzi Bey'in evinde, rütbeli dört İngiliz askerinin de bulunduğu bir kalabalığa içkili, kumarlı, danslı bir eğlence tertip edilmiştir. Nihad bu baloda İngiliz askerleri ile Saim Remzi Bey arasında İngilizce tercümanlık yapar. Saim Remzi Bey'in amacı İttihat ve Terakki'den boş kalan koltuklara İngilizlerin desteğiyle bir an önce Hürriyet ve İtilâf Kabinesi'ni geçirmek ve İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni kurmaktır. Nihad'ın ne fikirde bir adam olduğunu bilmeden partilerinin sırlarını ortaya koymuş, Nihad da bu sayede, düşmanlarla nasıl haince işbirliği yapıldığını yakinen öğrenmiştir.

İclâl, babasından miras kalan, bağ, dükkân ve evleri satmak için Nihad'la birlikte İzmir'e gidecektir. Saim Remzi Bey, İzmir'e giderken onlara kolaylık sağlaması için İngiliz mümesilliğinden bir refakat kâğıdı almak isteyince Nihad itiraz eder. Çünkü Nihad hiçbir şekilde işgal güçlerinin egemenliğini kabul etmek istemez. Nihad ile İclâl'in İzmir'e gittikleri gün Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmaya başlar. Her yerden silah sesleri gelmekte, Nihad sanki her kurşunda göğsünden vurulmuş gibi acı duymaktadır. Yunan askerlerinin şehre girmesinden cesaret alan Rum azınlıklar Müslüman mahallelerinde kadınlara, kızlara hunharca eziyet etmektedirler. Nihad ve İclâl, savaş karmaşasında dükkân ve bağları satamadıkları için bunları kiralayıp tekrar İstanbul'a dönerler. Nihad, İstanbul'da iken Binbaşı Ekrem Behiç'ten yüzünü güldürecek haberler alır. Anadolu'da düşmana karşı ilk direnişler başlamıştır. On altı Mayıs günü Mustafa Kemal, İstanbul'dan çıkarak Anadolu'ya geçmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri gerçekleştirilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Düşmanları yurttan atmak için yeni ve düzenli bir orduya ihtiyaç vardır. Bu yüzden yurdun neresinde vatan sevgisi taşıyan bir subay varsa Ankara'ya çağrılmaktadır. Nihad millî mücadelede görev almak için Ankara'ya gidecektir. Bütün bu gelişmeleri İclâl'e anlatırken yüreği heyecanla çarpmakta, yeni vazifesini gururla ifade etmektedir:

“Şimdi bu hükûmet, yani bizim hükûmet, Yunanlıları ve öteki düşmanları Anadolu'dan sürüp çıkarmak için harbetmeye, vuruşmaya muhtaçtır. Demek ona bir ordu lâzım, fakat bugün mevcut olan kırık dökük ordu parçaları ve ne olsa intizamsız millî kuvvetlerden başka, bütün erkânıyla, bütün şeraitiyle, muntazam bir ordu. İşte

böyle bir ordu yapmak için bizi çağırıyorlar, bizi bekliyorlar, bizi yani memleketi kurtarmayı kendine mefkûre yapmış ve bu uğurda ölmeyi gözüne aldırmiş genç zabitleri... “ (s. 270-271)

Nihad, Ekrem Behiç Bey'in Ankara'ya ulaştırılmasını istediği gizli kâğıtları özel olarak yaptırdığı ayakkabısının topuğuna saklayarak Ankara'ya gitmek üzere yola çıkar. İşgal güçlerinin askerlerine tanınmamak için elbiselerini değiştirmek üzere Bulgurlu köyünden Hacı Molla'nın evine sığınır. Ancak köye girerken gözcüler tarafından takip edilmiştir. İngilizlerle iş birliği yapan ve daha önce bu köyün bakkalı olan Rum asıllı Kara Bakkal, Hacı Molla'nın evini takip ettirir ve iki jandarmayla eve baskın yaptırır. Nihad'ı saklandığı yerden alıp gece vakti karakola götürürler. Buradan da İngilizlerin karargâh gibi kullandığı bir binanın bodrumundaki hücreye kapatırlar. Nihad'ın lağım borusunu andıran bu hücrede tek tesellisi kundurasının içindeki kâğıtların yerinde duruyor olmasıdır. O, kapatıldığı bu hücrede günlerce bir şey yemeden içmeden aç susuz kalır. Sekiz ayını geçirdiği bu zindan hayatından sonra, sorguya çekilmek için dışarı çıkarıldığında bir İngiliz subay dostunu ziyarete gelen Beatrice'le tesadüfen karşılaşır. Sorguda Nihad'a, Bolşevik propagandası yapmak, Anadolu'ya silah kaçırmak, müttefik kuvvetlere suikast düzenlemek gibi asılsız suçlamalar yapılır. Nihad'ın sorgulanması sırasında Beatrice İngiliz zabitleriyle konuşarak Nihad'ın serbest bırakılmasını sağlar. Nihad, ayakkabısının içine sakladığı belgeleri düşmana kaptırmadan Binbaşı Ekrem Behiç Bey'e teslim etmenin gururunu yaşarken İclâl'i de yanına alıp Ankara'ya gitmek üzere yola çıkar. Onu çok sevdiği vatanına hizmet için yeni görevler beklemektedir.

2. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat

Tanzimat, halkın okumaya yeni yeni alıştığı dönemdir. Bu dönem yazarların, özellikle de Ahmet Mithat Efendi'nin yaygın eğitim konusundaki gayretleri bilinen bir gerçektir. Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde ise Tanzimat'a göre okumak daha fazla ehemmiyet kazanır, planlı ve disiplinlidir. Bunda yazarların şahsî hayatlarının da büyük tesiri vardır. Tanzimatçılar kendi kendilerini yetiştiren, sonradan kendi gayretleriyle dil öğrenen ve Batı'ya, Doğu kültürünün arkasından bakan sanatçılardır. Oysaki Edebiyat-ı Cedîde yazarları küçük yaşlardan itibaren Batı kültürü ile hem aile hayatlarında hem de okullarında irtibata geçmişlerdir. Yazarların bu özellikleri onların eserlerindeki kahramanlara da yansır. Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde kahramanlar kendilerini

yenilemek için sürekli okurlar. Okumak onlar için bir alışkanlık, edebî bir zevk ve zamanı en iyi değerlendirme şeklidir. Yabancı yazarların eserlerinden moda gazeteleri ve resimli dergilere kadar ellerine geçirdikleri her şeyi okurlar. Onların okudukları arasında en fazla yabancı eserler yer alır. Bunları okuyarak Avrupa'nın kültür, sanat, eğlence ve modasına dair yeni bilgiler edinirler.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi'nin arkadaşlıkları bilgi alışverişiyle devam eder. Okuma alışkanlığı onlar için “cinnet” hâlini almış bir hastalıktır. Doymak bilmeyen bir açlıkla tercüme, telif, ellerine geçen bütün kitapları okurlar. “*Ahmet Cemil yavaş sesle okur, Hüseyin Nazmi dinler ve işidemediklerini göz ucuyla süzerek itmam eder. İki refik fikirlerini, kalplerini bir kitabın bir sahifesine böylece teşrik ederdi.* (s. 42) Kitap okuma alışkanlığı kadar okunan bir kitabın iki arkadaş arasında fikirce paylaşılması da son derece önemlidir. Ahmet Cemil'in kitap okurken Hüseyin Nazmi'nin onu dinlemesi, böylece “okuma ve dinleme” alışkanlığının birlikte geliştirilmesi, bu eserde dikkat çeken önemli bir konudur. İlk önce hikâye kitabı okurlar. Hikâyeden sıkılınca tarih kitaplarına geçerler. Edebiyat sınıfına geçtikten sonra kitap aşığı ve sanat düşkünü bu iki genç, ruh iklimlerine hitap edecek yeni bir alanı, “şiiri” seçerler. Şiirle ilgili ortaya konan bütün yeni eserleri okurlar. Onlar için şiir, çöl ortasında insana hayat veren bir memba gibidir. Hatta şiirleri okumakla yetinmez, okudukları şiirlerden bazılarını ezberlerler. Sadece zamanlarına ait şiirleri değil Divan şiirlerini de gözden geçirirler. Fuzuli'yi Baki'yi, Nedim'i okurlar. Ancak eski şiir onların ruhlarını titretmekten uzaktır. Beyoğlu'nda bir kitapçıdan Fransız şair Edmond Haraucourt'un *L'ame Nue* adlı kitabını satın alırlar. Bu eser, her ikisinin de şiir sanatına dair düşünceleri üzerinde esaslı değişiklik meydana getirir. Gençler, o günden sonra klasik edebiyatla bağlarını koparırlar. Fransız şiirinin etkisiyle yeni bir dünyanın kapısını aralayan genç şairler, eskisinden farklı düşünmeye ve yazmaya başlarlar. İyi bir şiir yazmak için her şeyden önce çok okumak ve duyguları terbiye etmek gerektiğini bilirler. Köklü bilgilere sahip olmak için edebiyat tarihi okumaya başlarlar. Sadece Türk klasiklerini değil yabancı klasikleri de okurlar. İlyada, Odessia destanlarından başlayıp Goethe'ye, Schiller'e, Milton'a, Yung'a, Myron'a, Hugo'ya, Musset'e, Lamartine'e, Heredia'ya, Paul Verlain'e, Coppe'ye kadar birçok Batı klasiğini okurlar. Bu kadar yoğun şiir okuma programlarından dolayı üniversitedeki imtihanlarını vermekte güçlük çekerler.

Bir kütüphane sahibi olmak ve günlük kitap okumak Edebiyat-ı Cedîde romanlarında yeni neslin belirgin bir özelliğidir. *Bir Ölü'nün Defteri* 'nde Vecdi kütüphane sahibidir ve çok kitap okur. *Ferdi ve Şürekâsı* 'nda küçücük odasına istediği gibi bir kütüphane kurmak ümidinde olan İsmail Tayfur parasızlık nedeniyle bu isteğine ulaşamaz. Ahmet Cemil'in günlük yaşamının büyük bir kısmını kitaplar doldurur. Süleymaniye'deki küçük çalışma odasından saatlerce çıkmadığı olur. Uzun uzun okur, düşünür, hayal eder. Onun arzularından biri de Hüseyin Nazmi'nin kütüphanesi gibi büyük bir kütüphaneye sahip olmaktır. Lamartine ve Musset'in, Parnasyenlerin, Sembolistlerin, Dekadanların bütün kitaplarını evine taşır. Kusursuz bir şiir yazmak için çok kitap okumak gerektiğini düşünen Ahmet Cemil, haftalarca tetkikten, mütalaadan, tefekkürden sonra ancak yirmi kadar mısra yazabilmektedir.

Aşk-ı Memnû'da Behlül, kadın ruhunu çok iyi anlatan yazar olarak gördüğü Paul Bourget'in kitaplarını okur. Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı eserinde Nezih derste hoca görmesin diye gizli gizli Montepinlerin, Richebourgların, Jules Vernelerin, Ohnetlerin romanlarını Fransızcasından okur. Ohnet'in *Dette de Haine*'sini boş vaktini geçirmek için sözlük yardımıyla çevirmeye çalışır.

Hüseyin Rahmi'nin *İffet* adlı eserinde İffet ve Frenk okulundan arkadaşı Antuvanet hocaların yasaklarına rağmen Lamartine, Musset ve Hugo'nun eserlerini yastıklarının altında saklarlar. Yazarın bazı romanlarında ise "okuma meselesi" yine komik unsurlar arasına girer. *Metres* 'te Müştak, Avrupa gazete ve dergilerinden birkaçına abonedir. Ancak sadece abonedir, bir türlü vakit bulup da bu gazetelerden bir makale okuyamaz. Gazetelere abone olması Müştak'ın kültürlü bir adam olduğunu göstermez. Bu tür faaliyetler sathîliğini ve gösteriş budalalığını göstermekten başka bir şey değildir. Yabancı yazarların kitaplarını bulundurma modası Müştak Bey'de bir tutku hâlini almıştır. Müştak Bey, aylarca İngiliz edebiyatına ait bir kitabı cebinde gezdirir. Her gün Mösyö Taine'i okumaya çalışır ama bir türlü otuz sayfayı geçemez.

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı eserinde Ömer Behiç tıbbiyede öğrenci iken şahsî zevklerinden ödün vererek harçlığını biriktirir ve bu parayla aldığı kitapları yeni evinin kütüphanesine dizer. Koltuklara gömülerek uzun süre kitap okur. O, insanların geleceğinin bilimle aydınlanacağına gönülden inanmış bir ilim neferidir. "*Müspet bilim tahsil etmiş bir*

kahraman olan Ömer Behiç, bilime hayran bir aydın olarak görülür”.³⁸ Mehmet Rauf’un romanlarında tahsilli gençlerin başlıca üç özelliği vardır: Okurlar, Avrupa’yı gezerler ve âşık olurlar. Erkek veya kadın kahramanların çoğunun kütüphanesi vardır ve çok okuyan tiplerdir. İngilizce ve Fransızca kitap okurlar. Okudukları kitaplardan edindikleri bilgileri, özellikle alafrangalıkta hayatlarına tatbik ederler. *Ferdâ-yı Garâm*’da Sermed moda gazetelerini, resimli dergileri ve kitapları okur. *Karanfil ve Yasemin*’de Samim, Yezdan, Pervin ve Feriha okumayı severler, kitaba düşkündürler ve kütüphaneleri vardır. *Son Yıldız*’da Perran, Suhûlet Kitapevi’nden ve Mondiyal Kütüphanesi’nden yeni kitaplar ve mecmualar getirtir. Gönderilen kitaplar içinden özellikle aşk romanlarını seçer. *Defîne*’de define ve macera meraklısı Dr. Şakir Feyzi Avrupa’nın bütün cinayet romanlarını okumuştur.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanların okuduğu kitap, gazete veya dergilerin tamamen Batı medeniyetinin özüne yönelik yayınlar olduğunu söylemek mümkün değildir. Halit Ziya’nın kahramanları Batı edebiyatçılarını yakından takip eder. Mehmet Rauf’un bazı kahramanları da Batı edebiyatına dair eserler okumalarına rağmen genelde Batı’nın eğlence ve modasına yönelik yüzeysel bilgilerle yetinirler.³⁹

Edebiyat-ı Cedîde yazarları Tanzimatçılar gibi Doğu-Batı arasında bir senteze gitmezler. Onlar eski edebiyatı tamamen reddedip Fransız edebiyatını örnek alırlar. Yukarıda da izah edildiği gibi kahramanlar en çok Fransız yazarlarının eserlerini okurlar. Romanlarda tahsilli olduğu belirtilen gençler arasında Ahmet Cemil, Hüseyin Nazmi, Hüsam, Nezih gibi şair ve yazar tipler de vardır. *Mai ve Siyah*, Halit Ziya’nın Edebiyat-ı Cedîde topluluğunun edebiyat ve sanat anlayışını ortaya koyduğu olgunluk dönemi eserlerindedir. Romanın aslî kahramanı Ahmet Cemil, Edebiyat-ı Cedîdecilerin temsilî mahiyetinde bir karakterdir. Vezin değişikliği, resim ve musikinin şiirde ağırlık kazanması, kulak için kafiye, bütün duyguları ifade eden bir dil ortaya koymak, Ahmet Cemil’in şiirindeki yeniliklerdir. Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi’nin edebiyat ve sanat anlayışları birbirine çok benzer. “... *Sanat ve şiir anlayışı çerçevesinde Hüseyin Nazmi de ‘aşırı*

³⁸ Cahit Kavcar, *a.g.e.*, s.54.

³⁹ Cahit Kavcar, Edebiyat-ı Cedîde romanlarında, kahramanların okudukları kitapların, Batı medeniyetinin esaslarını öğrenmek, kültürü derinleştirmek gibi köklü amaçlara yönelik olarak okunduğunu söylemenin güç olduğunu söyler,(Cahit Kavcar, *a.g.e.*, s. 35).

duygulu-santimantal' çizgide, 'modernist'bir sanat anlayışını benimsemiştir."⁴⁰ Ahmet Cemil, Divan edebiyatını şiddetle eleştirir ve batılı anlayışla hareket eden Edebiyat-ı Cedîde'nin sanat anlayışını savunur.

Hüseyin Rahmi'nin, *Şıpsevdi* adlı eserinde Meftun felsefî düşünceleri, edebiyat ve sanat hakkındaki görüşleri ile Edebiyat-ı Cedîdecilerden farklı bir bakış açısına sahiptir. Meftun Bey, Paris'te yüksek tahsilde iken Alman idealizminin temsilcilerinden Schopenhauer'ın felsefî görüşlerini öğrenmiştir. O, eski edebiyat taraftarlarını sevmez ancak yenilerinin de noksanları olduğunu iddia ederek onları küçümser. Kendi düşüncelerini şöyle açıklar:

"...Ben neyim, size söyleyeyim mi? Ben öyle bir şeyim ki müntesib olduğum edebi mesleğim bundan ancak bir asır sonra revacyab olabilecektir. 'Dekadizm', 'Sembolizm' sönerken bunların sönmek üzere olan şuaından diğer bir meslek şule-bâr olacaktır. Bunun ismine ne denecek, bilir misiniz? Haydi, Türkçeyle Fransızca'yı karıştırarak buna bir nam vereyim... Efendim, buna 'Hiçizm' denecektir. Çünkü hastalanan bir insan kendini tedavi için uğraşır. Niçin? Bir süre sonra yine hastalanıp ölmek için... İnsanları belâhetten belâhete sevk eden şey, işin sonundaki bu hiçliği terk edememekteki gabavetleridir."(s. 64)

Hüseyin Rahmi'nin roman kahramanı aracılığıyla aktardığı bu satırlar üzerinde düşünmek gerekir. Meftun açısından bakıldığında bir filozof gevezeliği gibi görünse de Schopenhauer gibi pesimist felsefeyi savunan birinin isminin Meftun tarafından dile getirilmesi, Hüseyin Rahmi'nin pesimist bakış açısıyla da yakından ilgilidir.⁴¹

⁴⁰ Önder Göçgün, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah Romanının Tipolojik Tasnif Açısından Değerlendirilmesi", *Edebiyatımızdan İzler II*, Pamukkale Üniversitesi Yay., Sistem Ofset, Ankara, 2011. ss. 601-602.

⁴¹ Hüseyin Rahmi toplumun yoksulluğuna, güçsüzlerin ezilmesine, adaletsizliğe, kayırmacılığa isyan etmiş, bu adaletsizliğin giderilmesi için yeni düşünceler ortaya atmıştır. Fakat düşüncelerini temsil eden kahramanların birkaç romanı hariç çoğunlukla hırsız, alafraza züppe, yankesici ve düşkün tiplerden seçilmesi bu düşüncelerinin inandırıcılığı konusunda zayıf kanaat uyandırır. Osmanlı-Türk romanı üzerine araştırma yapan Taner Timur, romanın merkezî kahramanı Meftun Bey'in de tekrarladığı "hiçizm" felsefesini içeren ve Hüseyin Rahmi'nin romancılığına temas edilen bir açıklama yapar: "*Ülkesindeki sömürü mekanizmalarını ve haksızlıkları devamlı sergilemiştir. Ne var ki, yazarımızın tüm eserlerine daha çok Schopenhauer'ın felsefesinden kaynaklanan koyu bir kötümserlik egemendir. Gürpınar'ın yaklaşımında toplumsal adaletsizlikler, kadın ve erkek ilişkilerinin bozukluğundan, bu bozukluklar da insan doğasının kötülüğünden kaynaklanırlar. Bu gerçeği kavramış olan kahramanları, Şıpsevdi'nin kahramanı Meftun Bey gibi 'hiçizm' felsefesini izlerler ve 'insanları aptallıktan aptallığa götüren şey, işin sonundaki bu hiçliği anlayamamaktaki ahmaklığıdır' diye düşünürler. Gürpınar'ın 'hiçizm' dediği felsefe, batılı 'nihilizm' akımının Türkçe çevirisi*

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı eserinde Nezih aslında yazarın kendisidir.⁴²Realist bir roman ve hikâye yazarı olmak, bu yoldan memlekete hizmet etmek idealindedir. Birkaç roman ve hikâyesi de basılır. Nezih, realist roman anlayışı, Natürallizme ve Determinizme kayan felsefesiyle döneminin sanat telâkkisini temsil eder.

Edebiyat-ı Cedîdeciler musikîyi başlıca zevk ve saadet kaynaklarından sayarlar. “Sanat onlar için hayatın yerini tutan, hayattan daha güzel ve ulvî bir varlıktır.”⁴³ Halit Ziya ve Mehmet Rauf’un eserlerinde kahramanlar Batı musikisi dinlerler veya aktif olarak Batı musikisiyle uğraşırlar. Musiki onların zevk ve teselli kaynağı, aşklarının ilhamıdır. *Nemide*’de Nahit ve Nemide alaturka musikîye düşkündür. Kanun çalarlar. *Mai ve Siyah*’ta Ahmet Cemil’in yaşamına renk katan zevkleri arasında müziğin özellikle de klasik Batı musikisinin önemli bir yeri vardır. Halit Ziya musikî unsuru ile kahramanların ruh hâli arasında sıkı bir tertip sağlar. Ahmet Cemil, Tepebaşı Bahçesi’ne her gidişinde Waldteufel’in meşhur valsini dinler. Musiki onun geleceğe dair ümitlerini canlı tutar, şiirlerinin ilhamı olur. Ahmet Cemil’e göre müzik estetik duygular uyandırıyor olsa güzeldir. O, her şeyde bir güzellik, süs ve zarafet olmasını ister. Bu yüzden Beyoğlu’ndaki çalgılı gazinoların müziğini “kaba seslerden oluşan bir gürültü” şeklinde tanımlar. Arkadaşlarının gittiği eğlence yerlerindeki çirkinliği görmemek için bu âlemlerden uzak durur. Ahmet Cemil’in karşı olduğu şey eğlencenin kendisi değil yapılış şeklidir. Ona göre her eğlencede insanı yücelten yüksek bir değer, zarafet, sadelik ve güzellik bulunmalıdır.

Nesl-i Ahîr’de İrfan, Paris’te tahsili süresince Batı musikisine tamamen vakıf olmuştur. Marsilya’dan İstanbul’a dönerken gemide Jeanette’ye çalgısıyla eşlik eder. Offenbach’ın, Charles Lecocq’un, Audran’ın, Varney’in, Blangini’nin en meşhur parçaları gece yarısına kadar coşkulu bir şekilde söylenir. Ancak İrfan yurda döndükten sonra, sevinçle çaldığı bu şarkıların yerini hüznü parçalar alacaktır. İrfan’daki müzik tutkusu sadece bir meslekî sevgiden ibaret değildir. O kendi mesleği ile ruhu arasında derin bir bağ kurabilmiş ender müzisyenlerdendir. Sevinçlerini ve ıstıraplarını kendi ruhuna yakın

olsa gerektir. Aslında Gürpınar’ın ‘hiçizm’i, Rus nihilizmi ile benzer noktalar da taşır. Bununla beraber, Rus nihilizmi pozitivistten popülizme ve oradan da iyimser bir felsefeye – sosyalizme- dönüştüğü halde, Gürpınar’ın kötümser felsefesi bir saplantı halinde devam eder.” (Taner Timur, “Gürpınar ve Hiçizm”, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Alfa Yay., İstanbul, 1991, s. 47)

⁴² Ö. F.Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın’ın Hayatı ve Edebî Eserleri*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984, s.201.

⁴³ Mehmet Kaplan, “Cenap Şahabettin’in Şiirlerinde Ses ve Musiki” *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, Dergâh Yay., İstanbul, 2002, s. 411.

bulduğu Batı klasiklerini çalarak dile getirir. Babasını bulamamanın verdiği hüznle İrfan piyanosunun başına kapanır ve ağlamaklı bir hâlde Chopin'in birinci baladını, minör konçertosunu, Beethoven'ı çalar. Ardından başını iki elinin arasına alır ve hüngür hüngür ağlamaya başlar.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında varlıklı aileler çocuklarına özel hocalar ve mürebbiyeler vasıtasıyla Batı musikîsi dersleri aldırırlar. Çoğunun evinde piyano bulunur. Piyano klasik Batı musikîsinin temel enstrümanlarından biridir. Tanzimat'tan sonra özellikle varlıklı ailelerin konaklarında, yalılarında ve köşklerinde piyano sık rastlanan bir musikî aletidir. Mehmet Rauf'un romanlarında tahsilli genç kadın kahramanlar Batı musikisine tutkundurlar ve piyano dersi alırlar. *Genç Kız Kalbi*'nde Pervin bütün vaktini şiire, musikiye ve edebiyata ayırmıştır. Özel hocalardan piyano dersi alır. Mehmet Rauf'un romanlarında gençler arasında yaşanan aşk maceraları musiki sohbetleriyle başlar. *Karanfil ve Yasemin*'de Samim yurt dışında uzun yıllar eğitim görmüştür. Onun Batı musikisiyle ilgili derin sohbetleri Nevhîz ve Pervin'i çok etkiler. Yabancılara ait okullar da gençlerin musikî eğitiminde etkilidir. Aynı eserde Sörler mezunu olan Feriha küçük Fransız şansotelerini söyler. Feriha, Fransız şarkıları üzerine geniş bir repertuvara sahiptir. *Son Yıldız*'da Sörler'i bitiren ve Batı musikisine hayran olarak büyüyen Perran, zengin bir adam olan Fahri Cemâl ile evlendikten sonra lüks evinde, özel müzik salonunda Amerikan gramafonu, piyano ve keman gibi çalgı aletleri bulundurur. Amerika'dan siparişe gramafon plakları getirir. Wagner'in operalarını çok sever. Genç kadın Tosca, Vissi Damora ve Vissi Darta adlarındaki plakları dinlerken kendini çok mutlu hisseder. Perran'ın ilk aşığı Fuad ile ortak zevkleri yine musikiidir.

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının romanlarında Batı etkisi müzikte olduğu kadar resimde görülmez. Ancak bazı kahramanlar resim sanatı ile ilgilidir ve evlerinin duvarlarına tablolar asarlar. *Bir Ölümin Defteri*'nde Vecdi kara kalemle birtakım resimler yapar. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in odasında tablolar asılıdır. *Karanfil ve Yasemin*'de Samim, yasak aşkı Nevhîz için Moda'da tuttuğu evi batılı ressamalara ait tablolarla süslemiştir. Heykel ve mimarî sanatlarına romanlarda pek yer verilmemekle birlikte küçük biblolar salonları süslemek için kullanılır. *Son Yıldız*'da Perran evini irili ufaklı biblo ve heykelciklerle süsler.

3. Türkçe ve Yabancı Dil

Yabancı dil öğrenmek, Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde de önemini arttırarak devam ettirir. İyi bir işe sahip olmak ve Batı kültürünü kendi içinden tanımak, yabancı dil öğrenmede ilk hedefler arasındadır. Osmanlı'da yabancı dil öğretimi ya özel ders ve mürebbiyelerle ya da eğitim kurumları vasıtasıyla gerçekleştirilir. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanlar Batı usulünde açılan okullardan mezun olurlar, yurt dışına yüksek tahsile giderler veya yabancıların açtıkları Galatasaray, Sörler gibi okullarda eğitim görürler. Roman kahramanlarının çoğu Fransızca başta olmak üzere İngilizce, İtalyanca gibi birçok yabancı dili öğrenirler. Bazıları birkaç yabancı dil bilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde yabancı dil denince akla ilk gelen Fransızcadır. Edebiyat-ı Cedîde Dönemi'nde ise Fransızca yanında İngilizce, Almanca ve İtalyanca gibi yabancı diller de önem kazanmaya başlar.

Halit Ziya'nın romanlarında yüksek tahsilli gençler için yabancı dil bir eğitim ve kültür vasıtasıdır. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in ve Hüseyin Nazmi'nin Batı kültürünü ve edebiyatını tanımaları, buradan yola çıkarak yeni bir edebiyat ve sanat görüşüne ulaşmaları, yabancı dile hâkimiyetleri sayesinde gerçekleşir. Fransızca'yı mektepte gördüklerinden üst seviyede öğrenmişlerdir. Çeviri yapacak derecede Fransızca bilirler. Fransızcalarının gelişmesinde okudukları Fransızca şiir kitapları etkili olur. Üstelik bir kitabı birkaç defa okurlar. Edmond Haraucourt'un *L'âme Nue* adlı şiir mecmuasını satın alırlar, Taksim bahçesinde bu mecmuadan şiirleri Türkçeye tercüme ederler. İlk çevirilerini beğenmezler; birkaç kez okuyunca ancak şiirlere anlam verebilirler.

Yabancı dil bilmek bazı gençler için bir geçim kaynağıdır. Ahmet Cemil, babasının ölümünden sonra ailesinin geçimini sağlamak zorunda kalınca kitapçılara Fransızcadan eserler tercüme ederek para kazanır. *Nesl-i Ahir*'de Ahmet Cemil gibi ailesine bakmak zorunda kaldığı için yabancı dilini kullanan gençlerden bahsedilir. Mekteb-i Hukukta okuyan Said Bey üç yabancı dil bilmektedir. Ailesine bakmak zorunda olduğu için üniversitede okurken aynı zamanda bir gazetede tercümanlık yapar. Mekteb-i Harbiyye mezunu olan Sâhir de eğitim yıllarında İngilizceden, Fransızcadan birçok kitap tercüme etmiştir. İngiliz lirik şair Shelley'in şiirlerini ezbere okur.

Bir Ölünün Defteri'nde tıp ve Galatasaray mezunu Vecdi ile Hüsam, *Nemide*'de Fransa'da tıp eğitimi alan Nail, *Kırık Hayatlar*'da doktorluk alanında ihtisasını yurt dışında

tamamlayan Ömer Behiç iyi derecede Fransızca bilirler. *Aşk-ı Memnû*'da Galatasaray mezunu Behlül, Paris gazetelerini okuyacak kadar Fransızcaya hâkimdir. *Nesl-i Ahir*'de Fransa'da konservatuar okuyan İrfan, Fransızca; Almanya'da subaylık eğitimi alan Muzaffer Almanca bilir.

Tanzimat alafrangalarında olduğu gibi Hüseyin Rahmi'nin *Metres* adlı eserinde de yabancı dil öğrenmek günün modasıdır ve gösteriş amaçlıdır. Hami, oğlu Rıfki için tuttuğu Mürebbiye Madem Krike'yi ilk gün Fransızca suallerle imtihana tâbi tutar. Madam Krike'nin sözlerini Türkçeye tercüme etmeye çalışan Hami'yi, halasının filozof tabiatlı oğlu Revaî alaya alır ve şöyle der:

“ Vay gidi tercüme... Vah zavallı Türkçe... A yavrum Hami Bey! Bu senin tercümanlığın tıpkı orta oyunundaki doktorun ‘Ne vakit karın içerde var çok kalabalık, açarsın sağ tarafta bir pencere, yutarsın bir saplı süpürge’. İşte ona benzedi. Madamla olan esas mübâhasanız Rıfki'nun talim ve terbiyesi değil mi? Siz ondan ne anlarsınız? Valideniz hanımefendinin usul-i terbiye-i etfâle derece-i vukûfu, işte sizde, bir tanecik oğlunda görülüyor, numune meydanda... Bu kadar hocalar tutuldu... Sonra itmam-ı tahsil için Paris'e de gittin. Oradaki tahsilin mertebe-i bülendi de deminki ‘ne vakit nankör tabiatlarla insanın işi olur’ nevinden herze-gûyane tercümelerden anlaşılıyor.” (s. 134)

Şıpsevdi'de Meftun Bey'in Paris'te iken sözde uzmanlaştığı alanlardan biri de “dil”dir. Meftun, Fransızca'yı Türkçeden daha fazla önemser. Arabada, vapurda, her yerde gösteriş olsun diye Fransızca konuşur.

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı eserinde Nezih çok iyi derecede bilmese de sözlük yardımıyla Fransız yazarı Georges Ohnet'in bir romanını Türkçeye çevirmeye çalışır. Rum kızı İzmaro'ya Fransızca bir mektup yazar.

Mehmet Rauf'un romanlarında yabancı dili hakikaten iyi bilen ve ondan yararlanan kahramanlar olduğu gibi Batı'yı körü körüne özentinin bir sonucu olarak gösteriş olsun diye öğrenmeye çalışanlar da vardır. *Karanfil ve Yasemin*'de Samim, Hürrem, Feriha iyi derecede yabancı dil bilirler. Arnavutköy Kolejinin bitiren Hürrem, İngilizceyi ve Fransızca'yı “bülbül gibi şakıyacak” seviyede iyi konuşur. *Son Yıldız*'da Sörler'i bitiren Perran, Fransızca'yı güzel konuşur. *Halâs*'ta Nihad, İngiliz askerleri ile Saim Remzi Bey arasında tercümanlık yapacak kadar İngilizce bilmektedir. Ayrıca Nihad iyi derecede İngilizce ve Fransızca bildiği için

İzmir'e ilk geldiğinde azınlıkların yoğunlukta olduğu mahallede hiç yabancılık çekmeden geniş bir dost çevresi edinir. Aynı eserde Miralay Emin Bey'in kızı İclâl, Arnavutköy Kolejinde okumuş ve tercümanlık yapacak kadar İngilizce, Fransızca bilen kültürlü bir kızdır. *Genç Kız Kalbi*'nde Pervin'e ailesi tarafından yabancı dil öğrenmesi için özel hocalar tutulur. Ancak Pervin bunun anne-babası tarafından sırf çevreye gösteriş olsun diye yapıldığını düşünür. *Böğürten*'de Sörlü'yi bitirmiş olan Müjgan'ın köpeğine "silk" ismini vermesi de bir yabancı dil özentisidir.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında Türkçenin güzel ve etkili öğretilmesi üzerinde yabancı dil kadar durulmaz. Ancak Halit Ziya'nın eserlerinde babaların kız çocuklarına Türkçe dersi vermesi, dil bilinçlenmesi açısından önemlidir. *Aşk-ı Memnû*'da Nihal, *Nesli Ahîr*'de Azra babasından Türkçe dersi alır. Yine *Nesli Ahîr*'de yüksek tahsilli gençlerin ilk dikkat çeken yönleri, saf ve temiz bir Türkçe ile konuşmalarıdır. Süleyman Nüzhet henüz bu gençlerle tanışmamışken uzaktan onların konuşmalarını duyar ve gençlerin temiz bir Türkçe ile konuşmalarına hayran olur.

Hüseyin Rahmi'nin bazı romanlarında Türkçe eğitiminden bahsedilir. *İffet*'te ilköğretimden sonra okuldan alınan İffet'in Türkçe eğitimi için Vahit Efendi adında özel bir hoca tutulur. İffet bu hocadan Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenir. *Metres*'te Hami'nin özel eğitimi için Türkçe hocası tutulmuştur.

4. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik

Tanzimat romanlarında, özellikle Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım ve Mizancı Murad'ın eserlerinde kadın-erkek ilişkileri, aşk ve evlilik konusunda sosyal ahlâk kurallarını gözetken bir tavır sergilenmiş; yanlışlıklar veya eksiklikler dile getirilerek birçok konuda olduğu gibi bu mevzuda da "ideal" olan yakalanmaya çalışılmıştır. Bir iki eser istisna tutulursa Edebiyat-ı Cedîde romancılarının toplum ahlâkını gözetme, millî ve sosyal konuları işleyerek topluma mesajlar verme gibi endişeleri yoktur, onlar "köklü bir cemiyet görüşünün" etrafında toplanmazlar.⁴⁴ Edebiyat-ı Cedîdecilere göre roman ve hikâye her şeyden önce bir sanat eseridir. "*Romanın ahlâkla ve sosyal fayda prensibiyle doğrudan doğruya ve olumlu bir ilişki kurması beklenmemelidir.*"⁴⁵ Onlar, her şeyden önce bireyin saadetine ve ruhsal yapısına değer verirler. Ancak Edebiyat-ı Cedîdecilerin romanlarında

⁴⁴ A. Hamdi Tanpınar, "Halit Ziya Uşaklıgil" *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 285.

⁴⁵ Ö. Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 54.

aslı kahramanlar dikkate alındığında bireyin huzursuzluğa ve bedbinliğe sürüklenmesi Tanpınar'ın Halit Ziya'yı anlattığı şu satırları hatırlatır: “...*Belli başlı 'tema'sı olan ferdî saadet meselesinde bile, cemiyet hayatını derinleştiremediği için yerli yerine koyamamıştı.*”⁴⁶ Onlar edebiyatta, sanatta, yaşamda ve getirdikleri bütün yeniliklerde Batı'dan esinlenmişlerdir. Cemiyet ve devlet için tarihî bir zaruret olan garpcılığı, belirli fikirler çerçevesinde sistemleştirmeye çalışmışlardır.⁴⁷ Sürekli yenilik taraftarı olan Edebiyat-ı Cedîde romancıları “insana” da bir garpli gibi yaklaşır ve insanı bütün çıplaklığıyla romanda işlerler. Bu yüzden kadın-erkek münasebetlerinde yasak aşklara, ihanetlere, aldatmalara, günahlara, kirli ya da temiz bütün ilişkilere yer vermişlerdir. Tanzimat romancıları da hemen hemen bu konulara temas etmiştir. Ancak onların eserlerinde genellikle “karşı güç” olan kahramanlar, alay konusu olan alafrangalar veya yabancı kadınlar olumsuz ilişkileri yaşarlar.

Halit Ziya'nın romanlarında aile bir kurum olarak saygınlığını korurken özellikle Mehmet Rauf'un romanlarında kadın-erkek münasebetleri sınır tanımayan farklı bir boyut kazanır. Kadın ve erkeklerin en yakın dostu veya akrabasıyla birbirini aldatması en sık rastlanan aşk ilişkileridir. Hüseyin Rahmi, kadın-erkek ilişkilerine farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Her konuda olduğu gibi kadın-erkek münasebetinde de toplumsal ahlâk değerlerinin geçerliliğini irdeler ve yeni değerler getirir. Çıkarıcı ve bencil bir varlık olarak gördüğü insanoğlunun hayatında cinselliğin önemli bir yer tuttuğuna ve insanı mutsuzluğa sürüklediğine inanır. Hüseyin Rahmi'ye göre toplumda kadın-erkek ilişkilerinde kadınların aleyhine haksız bir düzen sürüp gitmektedir. Aşk çabukça doyuma ulaşılan cinsel bir cinnettir. Kadın-erkek yakınlığı doğanın türünü sürdürme yasasının bir gereğidir, cinsel istek doyurulunca sevgi son bulur. Toplumun ahlâk kuralları, doğa kuralları ile bağdaşmaz. Evlenip de eşlerin birbirini aldatmasındansa “serbest aşk” yaşamak daha uygundur. Onun eserlerinde hemen hemen birbirini aldatmayan karı-koca yok gibidir.⁴⁸ Bu düşüncelerle hareket eden Hüseyin Rahmi'nin romanlarında aile içi zinalar, ihanetler, aldatmalar bir hayli fazladır.

Edebiyat-ı Cedîdeciler kadın-erkek münasebetlerinde eski geleneğin dışına çıkarak yeni görüşler sunarlar. Tanzimatçıların cılız bir şekilde ifade ettiği mevzuları onlar daha

⁴⁶ A. Hamdi Tanpınar, “Halit Ziya Uşaklıgil” *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 287.

⁴⁷ A. Hamdi Tanpınar, “Halit Ziya Uşaklıgil” *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 285.

⁴⁸ Berna Moran, *a.g.e.*, s. 92-98.

yüksek bir sesle dile getirirler. Öncelikle Türk kadınına yeni bir bakış açısıyla yaklaşır. Yanlış geleneklerin, yanlış dinî yorumların tesiriyle baskı altına alınan Türk kadınının haklarını en güçlü şekilde savunurlar.⁴⁹ Tanzimat romanlarında kadın kahramanlar cariye, odalık, yabancı veya bir parça tahsilli kızlardan seçilmiş, genel olarak zavallı, çaresiz, hain veya zayıf ahlâklı gösterilmiştir. Edebiyat-ı Cedîde romanında ise düşünen, hareketini ölçüp biçen, ayrı bir varlık ve güç olarak kendini ifade eden kadın tiplerine rastlanılır.⁵⁰ Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kadın her yönden erkeklerle eşit haklara sahiptir ve hürdür. Erkekler gibi okur, eğitim görür, yabancı dil öğrenir, gezinti ve eğlence yerlerine gider. Çay partilerine, dans ve balolara, bütün sosyal ve kültürel faaliyetlere katılabilir. Erkekler kadınlara baskı yapmazlar. Tam tersine bazı zamanlar kadın haklarının savunuculuğunu yaparlar.

Edebiyat-ı Cedîdecilerin edebiyat ve insan bağlamında getirmeye çalıştığı yenilikler onların eserlerindeki yüksek tahsilli gençlerin kadın-erkek ilişkileri, aşk ve evliliğe bakışlarına doğrudan yansımıştır. Halit Ziya'nın *Nemide ve Bir Ölünün Defteri*'ndeki aşk hikâyeleri, Tanzimat romanlarındaki romantik sevgileri hatırlatır. Küçük yaştan itibaren bir arada büyüyen gençler arasındaki kardeşlik sevgisi giderek aşka dönüşür. Ancak bu duygusal aşkları Tanzimat romanlarından ayıran yanlar da vardır: “*Genelde ilk karşılaşmada, bir çırpıda ortaya çıkıveren aşk yerine iki ayrı cins arasındaki duygunun yaşlar ilerledikçe değişmesi biçiminde verilmiştir.*”⁵¹ Aşkta rekabet vardır, genç kız ve erkekler birbirinin rakibidir. Biri aşkından vazgeçerek mutluluğu rakibine bırakır ancak bu özveri onu ölüme sürükler. *Nemide*, üçlü aşk serüveninin anlatıldığı, kıskançlığın olay örgüsünü belirlediği bir eserdir. *Nemide* küçük yaşlardan itibaren amcasının oğlu Nail'e tutkundur. Nail, yüksek ihtisasını bitirip Paris'ten İstanbul'a dönünce annesi elindeki yakut yüzüğü *Nemide*'nin parmağına takar. Nail ise *Nemide*'nin hastalığını bildiği ve ona acıdığı için nişanlanmayı kabul etmiştir. Romanda dram bu aşamadan sonra başlar. *Nemide*'nin hassas ruhsal yapısına karşılık Nail olaylara yüzeysel ve biraz da vurdumduymaz bakar. Aslında zıt karakterlere sahip bu iki gencin evlilik kurma imkânı da yoktur. Nail'in teyzesinin kızı Nahit devreye girer ve kısa zamanda Nail'in gönlünü çelmeyi başarır. Nail iki kız tarafından aynı anda sevilmiş olmaktan haz duyar. *Nemide* ise iki sevgili arasında

⁴⁹ Cahit Kavcar, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁰ M. Nihat Özön, *Son Asırda Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1941, s. 232.

⁵¹ Olcay Öner, *a.g.e.*, s. 74.

kendini bir engel olarak düşünüp aradan çekilir. Zaten hasta ve güçsüz olan Nemide yaşadığı bu olayları kaldıramaz ve ölür.

Bir Ölümlerin Defteri'nde Vecdi çocukluğunu beraber geçirdiği, halasının kızı Nigar'a âşıktır. Hüsam ile Vecdi arasında yükseköğrenim tercihi ile ilgili geçen bir konuşma esnasında Nigar, Hüsam'ı desteklediğini belli ederken, Vecdi'nin cevabına güler. Vecdi, Hüsam'ın tavırlarına, özellikle de Nigar'ın hareketlerine kızar ve içten içe ona husumet duyar. Yalnız yaşamak, yokluğunu hayatının tek neşesi olan Nigar'a hissettirmek için halasının evinden ayrılmaya karar verir. Nigar ise Vecdi'nin gideceğini duyduğu zaman sadece şaşırır ama üzülmez. Acılar üzerinden hâkimiyet kurma, ya da varlığını sevdiğine bu şekilde hissettirme Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanların sıkça yaşadığı bir durumdur. Vecdi'nin tam ümitlerini kaybettiği bir zamanda halası, Vecdi'ye Nigar'la nişanlanması teklifinde bulunur. Hüsam'ın da Vecdi'ye Nigar'la evlenmesini tavsiye etmesi onu daha çok şaşırtır. Vecdi'nin karmaşık duygular yaşamasında, mizacından gelen hassasiyetlerin yanında, yakın çevresinin tutarsız davranışları da çok etkilidir. Vecdi bir taraftan Nigar'ın kendini sevip sevmediğini düşünürken diğer taraftan da Hüsam ile Nigar arasında duygusal bir yakınlık olduğunu sezmiştir. Hüsam, Galatasaray'dan sonra kendini yetiştirir ve başarılı bir şair olur. Halasının ve Nigar'ın Hüsam'la ilgilenmesi Vecdi'yi çok rahatsız eder. Vecdi yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Nigar'la nişanlanacağını düşünmektedir. Nigar'ın kendini sevdiğinden emin değildir ancak ona âşıktır. Duygularını açamadığı için bazen hüngür hüngür ağlar. Nigar ise fitraten kendini Hüsam'a yakın hisseder ve onu sever. Neticede Nigar, Hüsam'la evlenir. Vecdi ise aşkta yaşadığı hüsrandan bir kaçış olarak Osmanlı-Rus savaşına katılır. Dönüşte yakalandığı hastalıktan kurtulamaz.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil, her hâlinde olduğu gibi aşkında da hassas, aşırı duygulu ve hayalîdir. Hayalinde tasavvur ettiği genç ve güzel bir kıza âşık olur. Bu kızın bir gün karşısına çıkacağı zamanı bekler. Nihayetinde hayalini dolduran gençlik sevdasının, Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lâmia olduğunu anlar. Lâmia'ya karşı hissettiği aşırı duygusallık ve bağlılık onu ölümü göze alacak kadar ve melankoli derecesinde etkiler. *Mâi ve Siyah* romanının tipolojik tasnifi üzerine bir makale yazan Önder Göçgün, Ahmet Cemil'in aşkının “*şehevî-sensüel değil, tamamıyla hissi-platonik bir hüviyet*” arz ettiğini

söyler.⁵² Lâmia'nın Ahmet Cemil'e karşı duygularının ne olduğu belli olmamakla birlikte Ahmet Cemil için Lâmia hayalî bir varlıktır. Ahmet Cemil, Lâmia'nın başkasına verildiğini duyunca inanmak istemez ama haberin ciddiyetini anlayınca bütün hayalleri yıkılır. Lâmia'yı Ahmet Cemil son defa uzaktan görür. Pencereden Ahmet Cemil'i gören Lâmia, kahkahalı bir gülüşle elini sallar ve başını yere eğip geçer. Bu gülüşlerden çok büyük bir ıstırap duyan Ahmet Cemil, bütün duygularının platonik olduğunu anlar. Bundan sonra Lâmia onun kalbinde, aşkına ihanet etmiş bir vefasızdır.

Mürebbiye'deki kadın-erkek ilişkilerinin temelinde, Hüseyin Rahmi'nin insan tabiatının doğal bir yansıması olarak gördüğü cinsellik ve kıskançlığın büyük payı vardır.⁵³ Yükseköğrenim öğrencisi olan Şem'i de babası, amcası ve eniştesi gibi Fransız Mürebbiye Angel'in flört kurbanlarından olur. Anjel, geçmişi son derece karışık Parisli bir fahişe olmasına rağmen muhafazakâr görünen Dehri Efendi'nin konağına mürebbiye sıfatıyla yerleşmeyi başarır. Yazar diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da kahramanlarına verdiği isimlerin sembolize ettiği anlamı, tersinden kullanır. Anjel, yabancı dilde melek anlamına gelir ancak o bir melek gibi saf ve temiz değildir. Bir şeytan gibi romanın diğer kahramanlarını bilinçli bir şekilde, sırasıyla tuzağa düşürür. Şem'i ise âdetta Anjel'in aşkından bir mum gibi eriyip yavaş yavaş hayatla bağlarını koparır. "Garip insanlar müzesi denmeye layık" Dehri Efendi yalısında tuhafliklar, gariplikler, kahramanların her hâlinde gözlenmektedir. Mürebbiye Anjel için Şem'i ve diğerleri âdetta "oltaya takılacak birer balık" gibidir. Dehri Efendi dâhil herkes cinsel arzularının baskın etkisiyle Anjel'in oyunlarını ve

⁵² Önder Göçgün, "Halit Ziya Uşaklıgil'in, Mai ve Siyah Romanının Tipolojik Tasnif Açısından Değerlendirilmesi", *Edebiyatımızdan İzler II*, s. 589.

⁵³ Hüseyin Rahmi'nin aşk felsefesi, aile kurumuna bakışı Tanzimat yazarlarına göre belirgin farklılıklar arz eder. Berna Moran, Hüseyin Rahmi'nin aşk felsefesini şöyle açıklar:

"*Gürpınar'ın yapıtlarında kadın-erkek ilişkisi çok işlenen bir konudur, ama bu ilişki, hiçbir zaman, birbirini seven iki gencin sonunda evlenip mutluluğa erişmesiyle sonuçlanmaz. Bu tür roman yazmaz Gürpınar, çünkü onun anlayışına göre aşk çılgınlık sayılabilecek korkunç bir cinsel tutkudur ve kısa zamanda doyuma ulaşarak söner. Onun için, idealize edilmiş bir aşk şöyle dursun, Gürpınar'ın romanlarında karşılıklı derin bir sevgiye dayanan ve uzun süre devam eden bir ilişki ya da evlilik de yer almaz.*

Hüseyin Rahmi'nin kadın-erkek münasebetiyle ilgi düşüncelerini ise şöyle özetlemektedir:

Toplumsal ve ekonomik adalet konusunda, insanlar arasında eşitliği sağlayacak bir düzenin kurulamayacağını, çünkü bunun insanın tabiatında ver olan bencillığe ters düştüğünü görmüştük. Kadın-erkek ilişkisi sorununda da durum aynı: Toplumun yasaları ve ahlâk kuralları insan tabiatına ters düşüyor. Ne erkek aşta bir kişiyle yetinebilir ne de kadın. Doğaya aykırıdır bu zorlama ve toplumsal dertlerimizin pek çoğunun kaynağı, yasalar ve töreler ile insan tabiatı arasındaki bu uyumsuzluktur."

(Berna Moran, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Yüksek Felsefesi", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, ss. 94-97)

yalanlarını anlamazlıktan gelirler. Okuldan yalıya dönüşünde Mürebbiye Anjel'i ilk defa gören Şem'i, yıldırım aşkıyla ona tutulur:

“İlk nazarda kıza o kadar kanı kaynadı ki, hemen gidip efendibabasının eteklerini öperek: Mektebe gitmek ne lazım? Parisli matmazel mektepteki hocalardan elbette daha âlimdir. Onun rahle-i tadrîsinde alacağı feyzi en büyük ülemalardan istifade edemeyeceğini ifade eyeleyerek kardeşleri Nezahet, Vahip ile beraber mürebbiyenin önüne diz çökmek arzusunda bulunduğunu anlatmak istedi.”(s. 107)

Fakat Şem'i, babası Dehri Efendi'nin heybetli çehresini, korkunç gözlerini, özellikle de falakayı aklına getirince düşüncelerini söylemekten vazgeçer. Anjel'e olan aşkı onu değiştirmeye zorlar. Aşkını ilan etmekten çekinen, hatta Anjel'in karşısında heyecandan titreyen Şem'i, Anjel ile devam eden beraberliğinden sonra değişmiş, artık başka bir adam olmuştur. “...Hiç şüphesiz, Şem'i'nin şahsiyetinde ve ahlâkında görülen bu 'ikilik-duality', doğrudan doğruya Anjel'e bağlıdır.”⁵⁴ Utangaçlık zincirini kıran Şem'i her gece mürebbiyenin odasına girebilmek için sofalarda dolaşmaktan kendini alamaz. Şem'i mektebe gittiğinde zaten anlamadan ezberlediği dersleri âşık olmanın da etkisiyle hafızasında hiç tutamaz. Eve dönüşünde yine falakaya yatırılır ama gece gündüz hayalinden bir an bile ayırmadığı Anjel'in aşkı, ona kızılcık sopasının acısını unutturmuştur. Yazar bu aşamadan sonra Şem'i'nin yükseköğrenim hayatından bahsi kapatır. Romanın bundan sonraki sayfaları Şem'i ve diğer rakiplerinin yalan, hile ve aldatma üzerine kurulu aşk entrikalarıyla devam eder. Şem'i, amcasını ve eniştesini Anjel ile olan yakınlıklarından dolayı aşırı derecede kıskanmaya başlar. Bu kıskançlık amca, yeğen ve enişte arasında ciddi kavga, kin ve düşmanlıklara sebep olur.

Kadın-erkek ilişkileri ve aşk bakımından Tanzimat romanlarındaki alafrangaların daha dejenere ve hain tiplerine Hüseyin Rahmi'nin romanlarında rastlanılır. *Metres* adlı eserinde Reyhan, her şeye olduğu gibi kadınlara da materyalist bir gözle bakar. Bir kadını sevmeyi ve ona bağlanmayı avamca bir hareket sayar. Reyhan'ın alafranga arkadaşı Müştak ise kadınlar karşısında tecrübesiz ve acizdir. Müştak, sevgilisi Parnas'ın masraflarını karşılamaya çalışırken bütün paralarını tüketir. Arkadaşı Reyhan'dan borç para ister. Reyhan borç para vermeyi kabul eder ancak bu paranın karşılığında aşağılık bir teklifte bulunur.

⁵⁴ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 69.

Müştak'tan Parnas'la kendinin de yakınlık kurmasına izin vermesini ister. Müştak, Parnas'ın Reyhan'a yüz vermeyeceğini, para bulamadığı takdirde Parnas'ı kaybedebileceğini düşünerek Reyhan'ın teklifini kabul eder. Ancak Reyhan kısa zamanda Parnas'ın teklifsiz bir dostu olur. Bu arada Parnas'ın zengin bir adam olan Hami'yle de muhabbeti olduğu duyulur. Müştak sevdiği kıza kavuşmak, Reyhan da flörtünü tekrar elde etmek isteyince işbirliği yaparlar. Hami'den intikam alınacaktır. Müştak, Hami'nin karısı Saffet'i, Reyhan da Hami'nin annesi Firûze Hanım'ı ayartmaya söz verir. Reyhan kısa sürede amacına ulaşır. Müştak ise başarılı olamaz ve çok gülünç duruma düşer. Parnas'ın teklifi üzerine Hami ve Reyhan, Fransız usulü düello yapmaya karar verirler. Düelloda Reyhan, Hami'yi öldürür. Parnas ise büyük bir vapurla İstanbul'u terk etmektedir. Hami mezara, Reyhan mahpushaneye gidince ortada bir aşk serserisi Müştak kalır. O da gemi ufuktan kayboluncaya kadar Parnas'ın arkasından boş boş seyrederek.

Hüseyin Rahmi'nin diğer romanlarında da aşk, cinselliği çağrıştıran bir kavram olmaya devam eder. Kahramanlar karşılıklı çıkarlarını ve cinsel duygularını tatmin için birbirlerini severler. *Şıpsevdi*'de Meftun'dan başka Paris'te yükseköğrenim gören diğer bir genç ise Şehim Bey'dir. Şehim Bey'in eserde hangi alanda tahsil yaptığı ve hangi mesleği seçtiği belli değildir. O sadece Avrupa'da yükseköğrenim görürken kadınlar üzerinde bıraktığı tesirle romanda bahis mevzu olur. Yazar, Şehim Bey'i bir Türk centilmeni olarak tanıtır. Şehim Bey, Fransa'da Türklüğü, malumâtının çeşitliliği ve fikrî terakkisiyle değilse bile bedenen kuvveti ve güzelliğiyle tanınmış şık bir delikanlıdır. Avrupa'ya özel tahsil niyetiyle tek gitmiş, ama çift dönmüştür. Türk romanlarında yurt dışına yükseköğrenim için giden gençlerden Avrupalı bir kızla tanışıp evlenenlere Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında da rastlanılır. Şehim Bey yurt dışından yanında bir kadınla döner ancak onun evlendiği Fransız kadının, karısı mı yoksa flörtü mü olduğu belli değildir. Şehim Bey çiftinin Mc Ferlan ailesi ile dostluğu yine cinsellik üzerine kuruludur, aileler arası münasebetler aldatmaca ve ihanete dayanır. Birbirlerinin eşleriyle flört ederler.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında kahramanların hayatına egemen olan ve onların yaşamlarına yön veren iki güç, “para” ve cinsel tutku”dur.⁵⁵ *Şıpsevdi*'nin aslı kahramanı “Meftun” un isminin sözlük anlamı “tutulmuş” demektir. Hovarda bir şahsiyet olan Meftun, gördüğü her güzel kadına tutulur ve birkaç kadınla aynı anda aşk hayatı yaşamak ister.

⁵⁵ Berna Moran, *a.g.e.*,s. 114.

Romanın isminin *Şıpservedi* olması da buradan gelmektedir. Meftun, kadınlara karşı egoist ve duygusuzdur. Akıl hocası Mc Ferlan gibi “bukalemun mizaçlı” olduğundan kadınlara sürekli yalan söyler. Zira Avrupa’ya tahsil amaçlı giden Şehim Bey gibi gençler bir Frenk kızını dost edinip dönerken Meftun, Türk ailesine damat olmayı seçerek millî bir vaziyet takınmıştır. Oysaki Meftun, tefecilikten ve cimrilikten servet edinmiş Kasım Efendi’nin kızı Edibe’yle sırf babasının parasını elde etmek için evlenir. Meftun, karısı Edibe’ye gönül okşayıcı sözler söylerken diğer taraftan da Madam Mc Ferlan’a tutkundur. Meftun evdeki kadınların gözü önünde gerçekleştirdiği ihanetleri hafifletmek ve onları avutmak için hanımlara süs, düzen, kokettri dersleri verir. Meftun’a göre kadının görevi erkeği tuzağa düşürmek olmalıdır. Eserin sonunda gerçekleşen olaylar Meftun’un verdiği bu derslerin başarıya ulaştığını göstermektedir. Evdeki hizmetçiler, Rebia, yabancı dil konuşmanın bile günah olduğunu söyleyen Edibe ve Azize Hanım, gayrimeşru bir şekilde erkeklerle birlikte olmaktan çekinmeyeceklerdir.

Hüseyin Cahit’in *Hayal İçinde* isimli eserinde Nezih, hayalî ve platonik bir aşk yaşar. Tepebaşı Bahçesi’nde gördüğü Diyaşulolar adlı üç Rum kızından İzmaro adını taşıyan ortanca kardeşe âşık olur. Bu zamana kadar kitabî bir aşka ve peşin hükümlere sahip olan Nezih’in tecrübeye dayanmayan görüşleri sarsılmaya başlar. Muhakemesi ile hayalleri arasında devamlı çatışmaya düşer. Kızların peşinden Büyükada’ya gider. Diyaşuloların zengin ve şık delikanlılarla gülüşüp eğlenmesi, Nezih’te kıskançlık ve aşağılık duygularına neden olur. Hayalleri ile hayatın gerçekleri arasında gördüğü tezat, onun umutlarını alt üst eder, heyecanını söndürür ve ona acı çektirir. Her şeyden şüphe etmeye başlar. Nezih, bir gün Tepebaşı Bahçesi’nde Diyaşulolar ile aynı masaya oturur. Bir operet sanatçısı zannettiği ve âdeta tanrıçaya benzettiği kızların çeyizleri olmadığı için koca bulmaya çalıştıklarını öğrenince büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Nezih’in yaşadığı talihsiz aşk macerası, onu dış dünyanın acı gerçekleriyle yüz yüze getirir. Romanın sonunda Nezih’in düşünce dünyası tamamıyla değişir. “*Nitekim saf, hayalperest ve idealist bir genç olan Nezih, romanın sonunda yazarın deyimiyle ‘septik’ ve inkârcı bir hale gelir ve ‘Determinizm’e doğru sürüklenir.’*”⁵⁶

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde âşîyan, ev veya imgesel anlamda yuva; mutluluğu, huzuru, yeni bir hayatı sembolize eder. Orada saadetle dolu saatler, korkusuz bir

⁵⁶ Ö. Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 202.

hayat yaşanır.⁵⁷ Huzur ve saadetin devam etmesi ancak bu yuvanın dışına çıkılmaması ve yuvanın korunmasıyla mümkündür. Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı eserinde Ömer Behiç'in aşk ve evlilik hayatında huzuru yakalaması yine böyle bir yuvaya kavuşmasıyla mümkün olur. Ömer Behiç, Avrupa'da yükseköğrenimini tamamlayıp yurda döndükten sonra birçok yönden ideal bir eş olan Vedide ile evlenerek mutlu bir yuva kurar. Aile ilişkileri ve meslek hayatı yolunda giderken Ömer Behiç'in bu yuvanın dışında saadeti arama çabaları karısı ile arasındaki sevgi bağlarını zedeler.

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu olgu, insanın yaşadığı çevreyi, davranış, düşünce değer ve eylemlerinde önemle dikkate alan bir varlık olduğunu gösterir. Toplumun bireyler tarafından sağlanan, fakat bireylerden çok daha kuvvetli olan kolektif bir gücü vardır. Bu kolektif güç, bazen somut bir değer kazanarak bireyi kendi dairesine çeker. Ailesiyle huzurlu bir hayat yaşayan Ömer Behiç'in de yaşadığı çevrenin etkisiyle aslında hiç istemediği bir hayatın ortasına çekildiği anlaşılmaktadır. Ömer Behiç, Veli Bey'in düşkün kızı Neyyir'e insanî bir sorumluluğun gereği olarak yardım etme amacıyla yaklaşmıştır. Ancak Neyyir, bir erkeği etkilemek için geliştirdiği ustaca tavırlarla Ömer Behiç'in zaaflarını fırsata çevirir. Ömer Behiç'in, Veli Bey'in kızı olarak bilinen ve sefahat âleminde kötü bir şöhreti olan Neyyir ile gayrimeşru yakınlığı, özenle kurulan yuvasının dağılma tehlikesi geçirmesine ve aile huzurunun gölgelenmesine sebep olur. İki yaşındaki kızı Leyla'nın menenjit hastalığından ölmesi ve Neyyir'in zengin bir Mısırlıyla evlenmesi Ömer Behiç'in kendini toparlamasında bir uyarıcı işlevi görse de sonbahar rüzgârlarının estiği bu yuvada artık hayatlar kırılmıştır.

Kırık Hayatlar'da evlilikle ilgili gerçek yaşamdan kesitler sunulur. Eserin aslı kahramanı Ömer Behiç ile norm karakteri Bekir Servet'in kadın-erkek münasebetine, evlilik müessesine ve aile kurumuna bakışı farklıdır. Bekir Servet'in gayriahlâkî tavırlarına karşılık Ömer Behiç'in kendi dünyasında kopmkleks bir kişiliğe büründüğü ve yavaş yavaş ahlâkî çöküşe doğru gittiği görülür. Eserin sonuna kadar dejenere bir adam olan Bekir Servet'in karşı cinsle davranışları egoisttir. Ona göre kadın evlenilmek için yaratılmamıştır, belli bir süre beraber yaşanılacak cinsel bir objedir. Bekir Servet, kendi düşünceleri ile düzensiz yaşamı arasında tezat görmez ve toplumun ahlâk kurallarını önemsemez. Onun geleceğe dair

⁵⁷ Mehmet Törenek, "Servet-i Fünûn Edebiyatında Bir İmge Kaynağı Olarak Yuva", *Türk Dili*, S. 689, Mayıs 2009, Ankara, ss. 419-420.

evlilik planı yoktur. Toplumun evlilik müessesine bakışını da eleştirir. Karısını döven, çocuklarına bakmayan baba zümresine dâhil olmak istemediğini söyleyen Bekir Servet'e göre bir erkeğin evlenip de karısını bedbaht etmesindense evlenmemesi daha makuldür. Bekir Servet'in hayatındaki değişmeler Müzzan'la karşılaşmasıyla başlar. Daha önce cinsel temayüller doğrutusunda yaklaşmak istediği Müzzan'la evlenir. Bekir Servet, evlendikten sonra, önceki yaşamına dair bütün izleri silmeye karar verir. Böylece Bekir Servet'in ahlâkî tavırları ve kadınlar hakkındaki düşüncesi toplum normlarına yaklaşır. Baştan beri mutlu bir aile yuvası özlemi içinde olan Ömer Behiç ise Bekir Servet'e dünyanın en sefih adamı gözüyle bakar, kendini Bekir Servet'e göre bahtiyar görür. Çünkü onun mutlu bir yuvası ve çok sevdiği çocukları vardır. Fakat Ömer Behiç'in bu yuvanın dışına çıkarak, Veli Bey'in kızı Neyyir ile yaşadığı aşk macerası hem kendisi hem de ailesi için bir felâket olur. Bu süreçte Ömer Behiç, merhametli bir baba ve sadık bir eş rolü ile beşerî zaafı arasında tezat yaşayan çift kişilikli bir kahraman görünümü sergiler. Avrupa'da yüksek tahsilini tamamlayan Ömer Behiç'in Neyyir ile ilişkisinde, yazarın daha önceki romanlarında görülmeyen Avrupaî bir aşk ilişkisinden bahsedilir. Ömer Behiç, Vedide'yi âşık olduğu bir kadın olarak kabul ederken Neyyir'e düşkünlüğünün aşkla bir ilgisi olmadığını söyler. Zira Neyyir ile münasebetini, yalnızca cismaniyetinin bir ihtiyacı olarak görür ve bu durumu günahını hafifletecek bir neden sayar.

Nesl-i Ahîr'de İrfan'ın aşk hayatı, çektiği sıkıntılar yüzünden çok silik geçer. Paris'te öğrenciliği sırasında, dejenere bir hayat sürdüren Türk kızı Seniye ile tanışır. İstanbul'a döndükten sonra Seniye ile irtibatını tamamen keser. Bir operet kumpanyasının baş kadın şarkıcısı olan Jeannette ile İrfan arasında yaşananlar da küçük kaçamaklar halinde romana serpiştirilmiştir. İrfan ile Jeannette arasındaki yakınlıkta dikkat çeken mevzu, Jeannette'nin İrfan'ın şahsında Türk kültürüne hayranlık duymasıdır. Jeannette bir Türk hanımı gibi olma hayali kurar. Eserin sonuna doğru İrfan ile Süleyman Nüzhet'in kızı Azra arasında bir duygusal yakınlaşma başlar. Her iki tarafın da birbirine açamadığı duygular bir neticeye ulaşmaz. Halit Ziya, bir meslek sahibi olmanın evliliğe giden yolda önemli bir adım olduğunu ifade ederken aynı zamanda evliliğin eşler arasındaki uyumla sağlam bir zemine oturtulması gerektiğini vurgular. Yazara göre gençler, evliliklerini yalnızca meslek çıkarları veya para üzerine inşa etmemelidir. Her iki tarafın da evliliğin bilincinde ve sorumluluk duygusu taşıyan kişiler olması gerekir. *Nesl-i Ahîr*'de Şakir'in gerçekleştirdiği evlilik gibi

sağlam zemine dayanmayan birliktelikler her an yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Oysaki evlilik sorumluluğunun bilincinde olan Behiç ile Ayşe gayet mutludurlar.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kadın-erkek ilişkileri ve evlilik konusunda batılı zihniyet hâkimdir. Gençler eşlerini seçerken her türlü baskıdan uzak kalmak, kendi gelecekleriyle ilgili söz sahibi olmak isterler. Eski evlenme usullerine karşı çıkar, evlilikte çiftler arasında sevgi ve uyuşmanın önemli olduğuna inanırlar. Bütünüyle batılı bir yaşayış tarzını benimsemiş olan Mehmet Rauf, eserlerinde özellikle kadın-erkek eşitliğine vurgu yapar, kadına baskı yapılmasını reddeder. Bazı ailelerin evlilik konusunda çocuklarını yanlış yönlendirmelerini eleştirir. Yazar, *Genç Kız Kalbi* adlı eserinde modern, aydın ve idealist bir genç kız olan Pervin vasıtasıyla kadının sosyal haklarının savunuculuğunu yapar. Batı musikisini, piyano çalmayı, yabancı dili çok iyi bilen Pervin, sürekli okuyan, edebiyat ve sanata vâkıf, dürüst ve onurlu bir kızdır. Ebeveyni onun her isteğini yerine getirmiş, nazik bir oyuncak gibi üzerine titremiş, emsalsiz bir çiçek gibi yetiştirmiştir. Pervin, aldığı eğitime uygun olarak modern bir hayat tarzı yaşamak ister. Pervin'e göre tahsilinin evlenme sürecinde bir etkisi olmuyorsa, anne ve babası onu herkesin kızına ve kendilerine imrenmesi için ve yalnızca gösteriş olsun diye okula göndermişlerdir. Böyle bir eğitim düşüncesi yanlıştır. İnsan yaşayacağı hayata göre bir terbiye almalıdır. Toplumda kadın ve erkeğin her konuda eşit muamele görmesini savunan Pervin görücü usulü ile evliliğe şiddetle karşı çıkar. Bu yüzden evlenmeden önce hayatını birleştireceği erkeği titizlikle tanımak ister. Pervin, yengesinin akrabası şair Mehmet Behiç Bey'in kadın haklarını savunan, modern görüşlerine inanır. Musikî konusunda bilgileri onu Pervin'e bir adım daha yaklaştırır. Ancak Pervin bu aşk macerasında da hayal kırıklığına uğrar. Materyalist bir dünya görüşüyle hareket eden epiküryen şair Mehmet Behiç sevgiye, aşka değer vermez. Pervin'i güzel bulmasına rağmen, zengin olmadığı için onunla evlenemeyeceğini söyler. Görücü usulü ile evlenmeye karşı çıkan Pervin yine hayal kırıklığına uğrar ve ailesinin tavsiye ettiği bir kişiyle evlenmek üzere İzmir'e döner. Mehmet Rauf'un *Böğürtlen* adlı eseri de bir aşk romanıdır. *Genç Kız Kalbi*'nde olduğu gibi bu eserde de aşk yüceltilen bir kavramdır. Romanın aslı kahramanı Müjgan, aşkta ruh güzelliği arar. Görüşüp anlaşmadan, kadınla erkeğin birbirini iyi tanımadan evlenmesine karşı çıkar. Müjgan'ın çevresindeki gösterişli hayata rağmen kendini dizginlemesi ve kadınlık onurunu zedeleyecek davranışlara girmemesi Pertev'in dikkatini çeker. Onu "pısrık ve vahşi" tavrı yüzünden böğürtlene benzetir. Yaşadığı acı tecrübeler

yüzünden insanlara güveni sarsılan Müjgan, önce bütün ısrarlarına rağmen Pertev'in evlilik teklifini reddeder. Ancak onu iyi tanıdığına emin olduktan sonra evlenmeyi kabul eder.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kadınların sosyal hayata daha çok girmeleri, kadınlı-erkekli çay ve eğlence partilerinin düzenlenmesini kolaylaştırır ve bu hayat tarzı toplumda yavaş yavaş tabii hâle gelir. Mehmet Rauf'un romanlarının çoğunluğunda erkek ve kadınlar serbestçe bir araya gelerek danslı çay partileri düzenlerler. Kadınlara bakış tamamıyla değişir. Serbest giyinirler, lüks bir yaşam sürdürürler. Partilerde ilk defa gördükleri erkeklerle dans ederler. Karşı cinsler arasında, evli veya bekâr olması dikkate alınmadan yakınlaşmalar, flörtler sıradan hâle gelir. Kadın-erkek eşitliğini savunan kadınlar, giyim-kuşam ve eğlencede zevklerine düşkündür. Güzel ve gururlu tiplerdir. İçki ve sigara kullanırlar. Zevkleri ve yaşam görüşleri bakımından toplumdan kopukturlar. Kadınların sosyal hayatta aktif rol almasını savunurlar. Ancak daha öncede belirtildiği gibi Mehmet Rauf'un romanlarında kadınlar ülkenin sosyal şartları değişse bile sosyete salonlarının dışına pek çıkmaz ve içtimai hayatta etkili olacak görevleri, sorumlulukları üstlenmezler.

Mehmet Rauf, aşkı romanlarının temel konusu haline getiren bir yazardır. O, aşkın yaşanma tarzında, toplumun ahlâkî yapısına, kültürel değerlerine, inançlarına uygunluk aramaz. Bu yüzden onun eserlerinde çoğunlukla cinsellik ve flört ön planda tutulduğu için kadın haklarıyla ilgili dikkat çekici düşünceler gölgede kalmaktadır. Çünkü kadın haklarını savunan, modern olduğunu söyleyen, tahsilli, kültürlü kahramanlar birbirlerine karşı dürüst davranmazlar; aldatmalar, ihanetler öyle fazladır ki okuyucu hangi kahramana güveneceğini bilemez. Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin* adlı eserinde de diğer romanlarında olduğu gibi serbest ilişkilerin yaşandığı kadın-erkek münasebetlerini ele alınmıştır. Samim'in aşk anlayışı tamamen batılıdır. İki ayrı kadınla aynı anda yaşadığı yasak ilişkiyi sürdürür.

Mehmet Rauf'un romanlarında kadın-erkek ilişkilerinde kuvvetli bir bağ oluşturan en önemli unsur "Batı musikisi"dir. Samim ile Nevhiz'in tek ortak noktası da musikedir. Samim, bütün günlerini çay partilerinde ve kadınlar arasında geçirir.

*"Kendisini tam anlamıyla libidonun emrine vermiş ve cinsel arzularının esiri olmuştur. Tıpkı Mehmet Rauf'un kendisi gibi, gördüğü her güzele âşık olur, birini ötekine tercih edemeden hepsine aynı anda sahip olmak ister. Aşıktan, kadınlarla birlikte olmaktan başka bir düşüncesi yoktur. Sadece aşk için yaşar."*⁵⁸

⁵⁸ M. Özbacı, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 114.

Samim evli iki kadınla yasak aşkını devam ettirirken toplumun değer yargılarını hiç düşünmez. Bunu batılı ve modern bir yaşayış olarak algılar. “Evliliği” eski toplumlara has bir delilik olarak görür. Tek bir kadına bağlanmayı mantıksız bulur. Aşk hayatında tamamıyla batılı gibi hareket eden Samim mutluluğu bir türlü yakalayamamıştır. Kararsızlığı, tezat duyguları ve şıpsevdiği yüzünden yasak aşk yaşadığı iki kadını da kaybeder.

Mehmet Rauf’un *Son Yıldız* adlı eserinde; asrileşmek adına Tokatlıyan ve Pera Palas gibi eğlence yerlerinde düzenlenen kadınlı-erkekli çay ve dans partileri, maddî çıkarılara dayalı aşklar, flörtler ve özentili bir batılı yaşam tarzı anlatılır. Romanın dikkat çekici tarafı kadın haklarıyla ilgili birtakım düşüncelerin söylenmiş olmasıdır. Eserde Perran’ın, her hareket ve sözüyle “ruhundaki temizliği ve yüksekliği” dışa yansıttığı, yaratılıştan vakarlı bir kadın olduğu belirtilir. Ancak romanın diğer kahramanlarıyla bir kıyaslamaya gidildiğinde, Perran’ın da aynı epiküryen çizginin dışına çıkmadığı anlaşılır. O, süs ve şıklıktan başka bir şey düşünmeyen “zevk-perest” bir ruha sahiptir. Hayattan beklentisi, en iyi şekilde eğlenmek ve gönlünce bir aşk yaşamaktır. Perran, Avukat Şefik Nuri ile evli olduğu hâlde, gazeteci Fahri Cemal’in ona sağladığı lüks ve gösterişli hayata kendini kaptırır, onun metresi olmaktan gurur duyar. Şefik Nuri ile mutsuz bir hayat sürdüren Perran’ın henüz kocasından boşanmadan lüks ve gösterişli bir hayat yaşamak için Fahri Cemal’in metresi olması toplum ahlâkı bakımından doğru olan bir yaşam tarzı değildir. “*Bunun batılı bir hayatın, asrileşmenin bir gereği gibi gösterilmesi gayretleri ise, bizce, gerçek batılılaşmaya karşı doğan tepkileri haklı gösterecek nitelikte bir hatadır*”⁵⁹ Perran, tam manasıyla hedonist ve dejenere bir tiptir. Ayrıca Şefik Nuri’nin para ve lüks hayat uğruna, rezilce bir yaşamı sürdürmek için karısını Fahri Cemal’e peşkeş çekmesi, ahlâk düşkünlüğünde sınır tanımamanın açık bir göstergesidir. *Son Yıldız*’ın yüksek tahsilli kahramanı Fuad aşkında sebat eden ve namus kavramına önem veren haysiyetli bir gençtir. Çanakkale’den dönüşte babasının oturduğu Büyükkada’da Perran ile tanışır ve ona âşık olur. Ancak tekrar askere çağrılır. İki ay sonra Fuad’ın öldüğüne dair bir haber yayılır. O, Ruslar’a esir düşmüştür. Perran’dan ayrı olduğu günlerde devamlı onu arar. Perran’ı bulunca onunla evlenmek ister. Fakat yaptığı araştırma neticesinde Perran’ın kirlî geçmişini öğrenince ondan uzaklaşır. Fahri Cemal araya girerek Fuad’ı, Perran’la evlenmesi için ikna eder.

⁵⁹ M. Özbacı, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 170.

Halâs 'ta Nihad ve İclâl; Mehmet Rauf'un aşkıta, fikirde ve ülküde idealleştirdiği genç kadın ve erkek tipleridir. Nihad kadının değersizleştirilmesine, ticaret unsuru olarak kullanılmasına, bir eşya gibi alınıp satılmasına sert bir dille karşı çıkar. Frenk pasajında mağazası olan Sabahattin Bey ile beraber randevu evine gider. Bu evde gördükleri ona zevk değil âdeta bir zehirlenme ve iğrençlik hissi verir. Nihad'a göre kadınların, genç kızların bu hâlleri insanlığın utanacak durumudur. Kendine teklif edilen, Ermeni veya Rum olduğu söylenen genç kızın acı hikâyesini dinleyince kendi memleketinde düşman yumrukları altında fuhuş yatağına düşürülen Türk kızlarını hatırlayarak üzülür.

Halâs, kurtuluş mücadelesini anlatan bir eser olmasına rağmen aynı zamanda bir aşk romanıdır. Yazar, Nihad'ı romanın başlarında "demevî mizaçlı, ateşli bir aşk genci" diye tanıtır. Nihad'a göre her şeyin başı, neşe ve saadetin kaynağı, sıkıntıların ilacı aşktır. İzmir'de bulunduğu günlerde, Daster adında İngiliz olduğu söylenen zengin bir tüccarın kızı Beatriçe'e ilgi duyar. Ancak kısa bir zaman sonra İngiliz Daster'in Türklerden "mağlup millet" olarak bahsetmesi ve Venizelos'un resminin Daster'in evinin duvarına asılması, Nihad'da bu İngiliz aileye karşı bir nefret duygusu uyandırır. İtalyan bir annenin ve İngiliz asıllı bir babanın kızı olan Beatriçe, Nihad gibi vatan sevgisiyle hareket etmez. Pederinin ve validesinin zengin olduğunu, her istediklerini yapabileceklerini, İzmir'de kaldıkları takdirde beraber mutlu bir hayat yaşayabileceklerini Nihad'a ısrarla bir teklif olarak sunar. Nihad beklemediği bu teklif karşısında ilk önce şaşırır. Ancak Nihad için yurt sevgisi bütün sevgilerin ve aşkların önündedir. Vatanının ve milletin kurtuluşunun her şeyden önemli olduğunu belirterek bu güzel ve zengin kızın teklifini, kibarca ama tereddütsüz reddeder. Nihad derin bir gönül bağıyla Miralay Emin Bey'in kızı İclâl'e âşıktır. İclâl'i ilk gördüğü günden itibaren ona ruhî ve hissî bir yakınlık duyar. Bu hissî yakınlık sadece kadın-erkek yaklaşmasına bağlı kalbî duygularla sınırlı değildir. Çünkü İclâl kendi kanından kendi soyundan bir Türk kızıdır. Türk milletinin kurtuluş mücadelesi verdiği bu günlerde onları bir araya getiren vatan ve millet sevgisine bağlı ulvî ideallerdir.⁶⁰ Medenî ve vatansever bir babanın kızı olan İclâl de Nihad gibi vatan uğrunda bir nefer olarak hizmet etmeyi çok

⁶⁰ Zeynep Kerman, Mehmet Rauf'un *Eylül* romanı ile *Halâs* romanı arasında bir karşılaştırma yapar: "*Eylül* romanının bedbin, bunalımlı, can sıkıntısından boğulan, millî ve vatanî duygulardan yoksun *Necip*'i ve olgunlaşmamış, basit eğlencelerle vakit öldüren sorumsuz *Süreyya*'sı ile *Halâs*'in genç ve hür *Türkiye*'sini kuran gençleri arasında tam bir tezat vardır. *Eylül*'ün zarif, kibar, sanatkâr ruhu *Suat*'i ile *Halâs*'in kültürlü, vatanî için canını fedadan çekinmeyen *İclâl*'i arasında da farklılık görülür... *Eylül*'de musiki ile beslenen *ferdî* ve ulvî aşkın yerini *Halâs*'ta içtimâî ve millî duygularla uyanan yine ulvî bir aşkın alması, son devir Türk edebiyatında görülen önemli değişikliklerden biridir (Zeynep Kerman, "Mehmet Rauf'un *Halâs* Romanı" *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 152-159).

istemektedir. Nihad ile İclâl aynı hedefler uğruna çıktıkları bu yolda evlilik kararı alarak hayatlarını birleştirmek için ilk ciddi adımı atarlar. Vatan için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır, Türklüğe sıkı sıkıya bağlı bu iki gönül neferi, ancak birbirlerini iyice tanıdıktan sonra evlenmeye karar vermişlerdir. İlk önce vatanın kurtuluşunda canı pahasına aktif rol alacaklar, sonra da tam bağımsız bir vatanda evlenip mutlu olacaklardır.

Nihad, kadınlara karşı davranışlarında nezaket ve saygıdan ödün vermez. Ankara'dan gelen davete uyarak millî mücadeleye katılmak üzere yola çıkarken nişanlısından izin ister. Böylece ne kadar ince düşündüğünü ortaya koymuş ve onun gönlünü almayı ihmal etmemiştir. Zira uygun koşulları yakalarsa İclâl'i de yurda hizmet için Ankara'ya çağıracaktır. Bu arada Nihad'ı İngilizlerin attığı zindandan kurtaran Beatrice, Nihad'a İzmir'de yaptığı teklifi bir kez daha tekrarlar. Türklerin kurtuluşu olmadığını ve babasından kalan yüklü mirasla Avrupa'ya kaçıp beraberce rahat bir hayat yaşayabileceklerini söyler. Nihad ise "... *Bana gelince, ben de O Türklerdenim ki yaşayacaksam müstakil yaşamaya yemin etmişimdir. Eğer bir iş görerek kazanırsam ne âlâ, eğer kazanmazsak, esir olarak yaşamaktan ve Avrupalarda semeresiz, şerefsiz ve tembel bir hayat sürmektense ölümü tercih ederim*" (s. 343) diyerek yokluğu, sefaleti, çileyi göze almış; yüce amaçları için serveti, saadeti, rahat bir hayat yaşamayı reddetmiştir. O, Avrupa'nın kozmopolit dünyasında yaşamaktansa kendi gibi vatanperver, kültürlü ve entelektüel bir kız olan İclâl ile evlenip Ankara'da yaşamayı tercih edecektir. Nihad'ın kendinden emin ve sağlam duruşu, yurt ve millet sevgisi Beatrice'i çok etkiler. Nihad gibi genç subaylar oldukça Türk milletinin birgün işgal güçlerinden kurtulacağına ikna olan Beatrice, yurt sevgisinin ne demek olduğunu Nihad'dan öğrenmiş, onunla beraber Ankara'ya gitmeyi, memleketin kurtuluşu için beraber çalışmayı dahi düşünmüş, Türk olmakla iftihar duyacağını söylemiştir. Nihad'ın İclâl ile nişanlandığını duyunca artık yapacak bir şey olmadığını anlar ve olgunca bir davranış sergileyerek Nihad ve İclâl'i rıhtımdan gözyaşlarıyla Ankara'ya yolcu eder.

5. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarıyla roman Avrupaî bir yapıya, sağlam bir tekniğe kavuşur. Romanlarda sadece zaman, mekân ve olay unsurlarının işleniş usulleri değil aynı zamanda kahramanların düşünce ve hayat tarzları da Avrupaî bir hüviyet kazanır. Ahmet Mithat Efendi'nin, Rezaizâde Mahmut Ekrem'in ve Hüseyin Rahmi'nin romanlarında görülen komik, alaya alınan, sathî, mirasyedi alafranga züppe tipler bu dönem romanların

şahıs kadrosunda aslî tip değildir. Mehmet Rauf'un eserlerinde de Batı medeniyetini sadece giyim-kuşam, yeme-içme gezme, eğlenme bakımından hayat tarzı hâline getiren kahramanlar vardır. Ancak Mehmet Rauf'un eserlerinde kahramanlar düşünce ve bilinç düzeyinde de batılıdırlar. Onlar çevrelerine karşı alafranga veya Avrupaî görünmek için komik duruma düşmezler, yapmacık hareketlerde bulunmazlar.

Tanzimat romanlarında ve Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde Avrupa'ya yüksek tahsil için gittiğini söyleyen "alafranga" gençler, Paris'in eğlence mekânlarında, sefahat âlemlerinde gönül eğlendirip eğitim-öğretim adına kayda değer bir şey kazanamadan geri dönerler. Oysaki Halit Ziya'nın ve Mehmet Rauf'un romanlarında Avrupa'ya yüksek tahsile giden kahramanlar eğitimlerini tamamlamışlardır. Avrupa'nın kültürünü ve yaşam tarzını benimseyerek memleketlerine dönerler. Edebiyat-ı Cedîde kahramanlarının "batılı görünmek" gibi gayretleri de yoktur. Onlar, küçük yaştan itibaren ailelerinde aldıkları terbiye ile Batı'yı tanımaya başlamışlardır. Ortaöğretimlerini yine batılı usulde açılan mekteplerde veya yabancı kolejlerde tamamlarlar. Basın ve yayın araçlarıyla Avrupa'da olup bitenleri yakından takip ederler. Avrupa'ya geziler düzenlerler. Dünya görüşleri, kadın-erkek ilişkileri, aşkları, aile yapıları yönüyle de batılı zihniyetedirler. Müzikte, resimde, kıyafette, eğlencede ve her türlü aktivitede Batı zevkine uygun hareket ederler.

Tanzimat Dönemi'nin roman kahramanlarında sık görülen Doğu-Batı çatışması, alafranga-aturka ikilemi, yerini Batı kültürünü hazmetmiş yeni karakterlere bırakır.⁶¹ "... *Servet-i Fünûncuların ve bilhassa Halit Ziya'nın eserlerindeki çatışma, eski ile yeni zihniyet arasında olmaktan ziyade, yeni Osmanlı ile taklitçi alafranga tipler arasında cereyan eder.*"⁶² Ancak birçok başkalığa rağmen Edebiyat-ı Cedîde romanlarındaki karakterlerin Tanzimat romanlarındaki şahıslardan tamamen kopuk olduğunu söylemek uygun değildir. Tanzimat romanlarında idealize edilen şahısların veya alafrangaların daha modern ve ileri seviyede tiplerine Edebiyat-ı Cedîde romanlarında yer verildiğini belirtmek mümkündür. Aradaki esas fark şudur: Tanzimat yazarları Doğu medeniyeti üzerine batılı düşünceleri inşa

⁶¹ Edebiyat-ı Cedîde neslinin batılılığı hazmetmesi elbette Tanzimat nesline göre çok ileri seviyededir. Ancak Cahit Kavcar, edebiyat-ı Cedîde neslinin batılı ölçülere uygunluğunu yetersiz görür. İnsanı temel bir varlık almaları; hür, laik ve müsbet düşünceli olmaları, modern şartlarda yaşamaları veya yaşamaya çalışmaları gibi batılı anlayış unsurlarına rağmen bu neslin eksik yanlarını şöyle belirtir: "Çünkü hepsi de Edebiyat-ı Cedîde neslinin yerli insan tipleri olan roman kahramanlarının, her şeyden önce ve çoğunlukla gerçekçi, akılcı, tahlilci, tenkitçi ve objektif olduklarını ileri süremeyiz. Davranışlarında ve olayları değerlendirmede genellikle duygu unsuru daha ağır basıyor. Başta Ahmet Cemil olmak üzere önemli karakterlerin hemen hepsi hayat adamı olmaktan çok, hayal adamı durumundadırlar." (Cahit Kavcar, a.g.e., s. 86)

⁶² Kerman, Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar, s.247.

ederken Edebiyat-ı Cedîde yazarları, eskiye dönmeyi gereksiz görür ve tamamen Batı medeniyeti üzerine düşünce sistemlerini oturtmaya çalışırlar.

Halit Ziya'nın kadın-erkek münasebetlerine ve evlenme konusuna ağırlık verdiği *Nemide* adlı eserinde gençlerin karşı cinsle ilişkilerinde Avrupaî düşünce belirgin bir etkiye sahiptir. Paris'te yüksek tahsilini tamamlayan Nail'in akılcı, somut ve beşerî tavırlarıyla *Nemide*'nin hayalî mizacı arasında keskin bir farklılık vardır. Tanzimat yazarlarından Sami Paşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında, Paris'te yükseköğrenim gören Celâl Bey'in Dilber'e karşı natüralist bakış açısının bir benzerine Halit Ziya'nın *Nemide* adlı eserinde rastlanılır. Nail, *Nemide*'nin duygusallığını, ağlamaklı hâlini, kıskançlıklarını, huysuz ve inatçı tavırlarını pek önemsemez. Şevket Bey, kızının sağlığı için Nail'i alaycı tavırları konusunda uyarmak zorunda kalır. *Nemide* ile hasta olduğu için nişanlanan Nail, aşk konusunda da farklı bir davranış sergileyecektir. *Nemide*'nin garip halleri Nail'i cezp etmiştir ancak o, *Nemide*'ye bir sevgili gibi değil de doktorluk kimliğinin de etkisiyle tecrübe edilecek bir hasta gözüyle bakar. "... *Bu hasta kız, bu tabib için şayan-ı dikkat bir numune idi.*"⁶³ Bu davranışlar, *Sergüzeşt*'teki Celâl Bey'in Dilber'in resmini çizmeye çalışırken takındığı tavrın hemen hemen aynısıdır. Nail'in *Nemide*'ye karşı davranışları onu realist olmaktan ziyade daha çok natüralist ve materyalist bir felsefeye yaklaştırır. *Nemide* ise Nail'i gerçekten sevmektedir. Nail, bir gün önce geceyi Nahit'le dışarıda geçirir, ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi nişanlısı *Nemide* ile bahçede gezer. İki genç kız tarafından aynı anda sevilmenin ve kıskanılmış olmanın verdiği egoistçe duygular Nail'in yüzünde hafif bir tebessümle belirir. *Nemide*, bir gece Nail ile Nahit'i takip eder ve aralarında âşık-maşuk ilişkisi olduğunu anlar. *Nemide*'nin nazarında Nail son derece alçak ve hain bir adamdır. Nail ise *Nemide*'ye evlenilecek bir kız gözüyle bakmamıştır. Ona göre *Nemide* âşık olunabilecek hayalî, zarif bir varlıkken Nahit pozitif düşünen dengeli bir kızdır.

Mai ve Siyah bir nesil romanıdır.⁶⁴ Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının birinci kuşağı tarafından gerçekleştirilen batılılaşma hareketleri, yeni bir neslin yetişmesinde ilk planlı adımdır. Yüzyıllar boyunca İslâm medeniyeti çerçevesinde oluşan kültür ve sanat

⁶³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nemide*, Şirket-i Mürettepe Matbaası, İstanbul, 1311, s. 125.(Alıntılar bu baskıdandır)

⁶⁴ Zeynep Kerman, *Mai ve Siyah*'in neden bir nesil romanı olduğunu şöyle izah eder: "*İlk defa Mai ve Siyah'ta Halit Ziya 'Batı kültürü' ile yetişmiş bir neslin, Servet-i Fünuncuların sanat, dil, edebiyat, müzik, tercüme hakkındaki görüşlerinin yanı sıra geniş mânasıyla hayat karşısında almış oldukları tavrı romanlaştırır. Bu bakımdan Mai ve Siyah'a bir 'nesil romanı' demek hiç de yanlış olmaz*" (Zeynep Kerman, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, s. 87).

hayatı yeni bir medeniyetin etkisine girer. “*Modern Türk edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar*”⁶⁵ Tanzimat Dönemi romanlarda genç nesil, Doğu ile Batı kültürü arasında bir bocalama yaşar. Edebiyat-ı Cedîde Dönemi’nde ise artık taşlar yavaş yavaş yerine oturmuş, modern ve aydın kimliğiyle yeni neslin genç karakterleri görülmeye başlanmıştır. Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah*’taki aslı kahramanı Ahmet Cemil, bu kategoriden bakıldığında, aydın neslin zihinlerinde kalıcı izler bırakan genç bir şairidir. *Aşk-ı Memnu*’nun şahıs kadrosunu oluşturan bütün kahramanlar Avrupaî bir yaşam tarzı sürdürürler. Behlül, hayatı bütünüyle maddiyat arkasından görür. Hayat onun için uzun bir eğlencedir. Fakat Behlül hiçbir şeyle gönlünü doyuramaz.⁶⁶ Bütün eğlence yerlerine koşar, onun için eğlenmek, eğleniyor görünmektir. Bütün gülüşlerinin ve eğlenişlerinin altında saklı bir can sıkıntısı vardır. Bu can sıkıntısı onu daima bir zevkten diğer bir zevke sevk eder. Behlül’ün başlıca merakı gençlerin giyimde kuşamda kendini taklit etmeleridir. Behlül, parayı büyük bir kuvvet olarak telakki eder; iyi bir adam olmak için güzel giyinmenin şart olduğunu, memleketine karşı vazifesinin ise eğlence yerlerinden istifade ederek gerçekleşeceğini düşünür.

Kırık Hayatlar’da Halit Ziya birçok Türk ailesinden örnekler vererek Türk toplumunun hangi mecraya doğru kaydığına açıklık getirmekte, bozulan, dağılan aileler vasıtasıyla bir sosyal drama işaret etmektedir. Bu dram bir medeniyet ve kültür değişiminin yegâne sonucudur.⁶⁷ Toplumda görülen yozlaşmalar ve kırılmalar Batı medeniyeti algısındaki problemleri ortaya koymaktadır. Aile iffetinin ayaklar altında sürünmesi, toplumda manevî ve millî kıymetler bakımından büyük bir boşluğun yaşandığını göstermektedir. Ömer Behiç; eğitimi, aile ve iş hayatı, kültürel değerleri, sosyal faaliyetleri, batılı tarzda bir yaşamı tatbiki yönüyle modern bir çehredir. Paris’te yükseköğrenimini tamamlayan Ömer Behiç’in, Avrupa kültürü ile kendi kültürel değerleri arasında ulaştığı sentez yapı onun sosyal hayatına dengeli bir şekilde yansır. Sade, zarif ve şık kıyafetlerinden

⁶⁵ Tanpınar, “Türk Edebiyatında Cereyanlar”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 104.

⁶⁶ Zeynep Kerman, Behlül’ün Avrupaî yaşam tarzını şöyle anlatır: “*Bu çok dikkate değer tip, Türk toplumuna tamamen yabancı, dejenere bir insanı temsil eder. Batılı bir öğretim görmüş olmasına rağmen Behlül, ne Avrupalı, ne de yerlidir. Kökünden habersiz, geleceğe ilgisiz, hiçbir değer hükmüne sahip olmayan Behlül, âdeta yaşayan bir ‘obje’dir. Hayat felsefesini ‘giyinmek’ ve ‘eğlenmek’ kelimeleriyle özetleyebileceğimiz Firdevs Hanım’la Behlül, çevrelerine sadece kötülük ve felâket getirirler.*” (Zeynep Kerman, *Halid Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, s. 121)

⁶⁷ İstanbul’un belli çevrelerinde görülen ahlâkî yozlaşmaları tamamıyla Avrupaî bir yaşam şekli olarak kabul etmek mümkün değildir. Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere birçok yazarın da belirttiği gibi Avrupaî bir yaşamı sadece sefâlet yönleriyle tatbik etmenin medenîleşmeyle hiçbir alakası yoktur. Avrupa’da bütün toplumun bir sefâlet içinde yaşadığını söylemek de mümkün değildir. Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* adlı eserlerinde, ilim ve fende, insan haklarında, aile hukukunda, teknolojiye bir hayli ileri seviyede olan Avrupa’nın takip edilemediğini kırık hayat sahneleriyle ortaya koymaktadır.

aile içi davranışlarına kadar günlük yaşamının birçok sahasında modern yaşamın belirtileri görülür. Çevresindeki kırık hayatlarda otoriter ve despot baba örneklerine rastlanırken Ömer Behiç karısının ve çocuklarının düşüncelerine ehemmiyet veren saygın bir babadır. Ev işlerinde karısına yardım eder. Ömer Behiç'in Avrupa eğitimi; yıllardır hayalini süsleyen, aile saadetini ve yeni hayatı sembolize eden “ev” üzerinde de tesirini gösterir. Avrupa’da modelini gördüğü evlerin planına benzeterek bir ev inşasına başlar. Evin yapımı tamamlandıktan sonra odaların düzeni ve eşyaların alınması konusunda Ömer Behiç fikir edinmek için yine Avrupa’nın büyük eşya mağazalarının kataloglarına bakar.

Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde* adlı eserinde muhakemesi ile hayalleri arasında sürekli çatışma yaşayan bir gencin hayat hikâyesini anlatır. Nezih’in bilinç akışıyla anlatılan gerçek hayat sahneleri romana realist özellik kazandırır. Nezih’in Diyarulolar hakkındaki merakı batılı yaşama hayranlığının bir sonucudur. Parasız ve fakir bir genç olan Nezih, Diyaruloların şatafatlı hayatını merak ederken aslında onların drahomasız kızlar olduğunu öğrenince şaşırır. Onun batılı kaynaklardan edindiği Determinizm kaynaklı düşüncesine göre insan gafil bir şekilde kendi irade ve ihtiyarının dışında yaşamakta, bu kuvvetler istediği oyunu ona oynamaktadır.

Halit Ziya’nın romanlarında, yüksek tahsilli, idealist ve aslı şahıslar genelde çalışma kültürüne dayalı bir Avrupalılık fikriyle hareket ederken Mehmet Rauf’un eserlerinde tahsilli şahsiyetlerin çoğu eğlence, gezme ve beşerî zevklerin serbestçe gerçekleştirilmesine dayalı bir batılılık düşüncesine sahiptirler. Ancak, Mehmet Rauf’un romanlarında da azınlık olmasına rağmen *Genç Kız Kalbi*’nde Pervin, *Halâs*’ta İclâl ve Nihad gibi bazı şahsiyetler Batı medeniyetini bir kültür projesi olarak görürler.

Osmanlı’nın yükselme devrinde Avrupa’ya karşı yüksekte bir bakış hâkimdir. On dokuzuncu yüzyılda bu bakış açısı devlet erkânından en avam tabakaya kadar bütün kesimde değişir. Avrupa, pozitif ilimlerde, fen ve teknikte ciddi adımlarla ilerlerken Osmanlı ilk önce onu hayranlıkla seyreder. Yeniliklere başladığı yıllarda ise Avrupalılar artık Doğu ülkeleri ile arayışta bir hayli açmış ve medeniyetler seviyesinde, Doğu’nun özentiyle takip ettiği ülkeler hâline gelmişlerdir. Bu aşamadan sonra özellikle de Batı’yı bir kültür ve ilim projesi olarak görmeyen Türk gençlerinde ve bazı aydın kesimde “kendini batılılardan küçük görme psikolojisi” hâkim bir tavır hâlini alır. Aslında bazı yönlerden bu gençlere hak verilebilir. Osmanlı’ya göre halk, Batı’da daha rahat ve zengin bir hayat yaşamaktadır. Bireyin haklarının korunmasında Batı ileri seviyededir. Batı’nın Doğu’ya göre üstün olduğu birçok

unsur burada sıralanabilir. Zaten Osmanlı'nın son döneminde Batı'nın üstünlüğü resmen kabul edildiği gibi defalarca dile getirilmiştir. Ancak burada yanlış olan tavır, aşırı batı hayranlığı nedeniyle millî ve manevî değerlerin bütünüyle hiçe sayılarak topyekûn bir kültür dejenerasyonunun gerçekleşmesini savunan “küçüklük psikolojisi”ne kapılmaktır. Bu psikoloji bazı aydınlarımızda uzun yıllar devam eder.⁶⁸

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle yeni inkılâplar art arda hayata geçirilmiş, Türk toplumunun yaşayış tarzında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan itibaren “alafrangalaşmak” şeklinde algılanan bu anlayış, Cumhuriyet'ten sonra “asrîleşmek” ve “batılılaşmak” adı verilen yeni bir hayat tarzına dönüşür. Batılı yaşam, hayatın her sahasına tatbik edilir ve devletin resmî politikası hâline gelir. Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin* isimli eserinin yayımlanması Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına rastlar. İsviçre, Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere gibi birçok Avrupa şehrinde kalıp yüksek tahsilini tamamlayan Samim altı yıl sonra Avrupa'dan memleketine döner. Bir çay partisinde karşılaştığı ortam, Samim'i hayrete düşürür. Avrupa'dan yeni gelmiş bir gencin İstanbul'da gördüğü bu Avrupaî yaşam, hayallerinin ötesinde alafranga bir hayat şeklidir. Türk toplumunda sosyal hayatın gelişmemiş olduğunu, kadınların kapalı bir hayata mahkûm edildiğini söyleyen Samim, İstanbul sosyetesinin eğlence hayatındaki değişikliklerden, serbest ve rahat tavırlarından, Türk aile yapısına ait eski değerlerin unutulmuş olmasından çok memnun kalır; tam bir Avrupaî yaşamın benimsenmesi gerektiğini söyleyerek kimi zaman destursuzca konuşmalar yapar. Samim, yüksek tahsil yıllarında Avrupa'da gözlemlediği ve kendi hayatına tatbik ettiği hayat felsefesinin aynı perspektifte Türkiye'de de yaşanmasını arzu eder. Samim'in konuşmaları arasında en makul olanı “kadınların aktif bir şekilde sosyal hayatın içinde olması gerektiğini” belirtmesidir. Romanda Batı kültürü ile yetişmiş Türk aydınının temsilcisi olan Samim, Türk toplumunda sosyal hayatın olmadığını iddia eder, bunu bütün millî felâketlerin sebebi olarak görür ve medenî olmanın ancak topyekûn bir batılılaşma ile gerçekleşebileceğine inanır. Batı'yı eğlence ve kibarlık bakımından Türk

⁶⁸ Tanpınar kültürde, dilde ve edebiyatta Batı'yı esas idrâk edişin Yahya Kemal ile başladığını söyler Yahya Kemal'e kadar edebiyatımızın garpla münasebetinin bir nevi gümrük kaçakçılığı şeklinde olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: “*Garbı, taklitten öteye geçen bir dikkatle anlamayı bize o öğretti... Fikrin gerçek değerini, memleket meseleleriyle okuduklarımızı birleştirmenin sırrını öğrendik. Hatta yüz yıla yakın münasebette bulunduğumuz Fransız kültürünün asıl değerlerini bize tanıtan gene odur.*” (Tanpınar, “Halit Ziya Uşaklıgil” *Edebiyat Üzerine makaleler*”, s. 286.)

Tanpınar yine Yahya Kemal'e dair başka bir makalesinde “*On dokuzuncu asrın ortasından beri şiirimizde -hatta bütün zevkimizde- başlayan bir 'kopuş'u, geleneğin yabancı tesirler altında kırılışını düzeltiyor*” derken aynı mevzuya dikkat çekmiştir. (A. Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'e Dair Notlar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 332)

milletinden üstün görür. Samim'in "sosyal hayatın eksikliği" ile neyi kastettiği eserin devamında anlaşılmaktadır.

Batı'ya ait kitap ve gazeteleri okuyan, çay partilerinde yine batılı müzik eşliğinde dans eden sosyete mensupları, yazarın bu eserde okuyucuya bahsettiği "yeni hayat tarzı"nın temsilcileridir. Samim, Avrupa'da bulunduğu yıllarda resim ve musikî alanında geniş bir kültür birikimi edinmiştir. Sosyete partilerinde resim ve musikîden söz edildiğinde Samim hemen söze karışır. Sanata dair çevresindeki kadınları hayrette bırakacak birtakım bilgiler anlatır. Yalnız Samim'in Batı kültürü ile teması sadece resim ve müzikle ilgili birkaç tespitten ibarettir. Genel bir değerlendirmeye gidilirse Samim'in sadece sathî düzeyde, şekle bağlı bir batılı anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki Mehmet Rauf'un bu romanında, alafranga tavırlarıyla Samim, Avrupa'da eğitim görmüş, değişik ilimleri öğrenmiş genç bir aydın modeli olarak sunulmaktadır. Mehmet Rauf'un romanları üzerine inceleme yapan Mustafa Özbalcı, Samim'in ahlâk ve medeniyet anlayışı ile ilgili tespitlerde bulunur:

*"Mehmet Rauf'un bu romanıyla da, batılı bir hayatı özendirmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak sergilenen olaylarla çizilen karakterler, batılılaşmanın pek doğru anlaşılmadığını da göstermektedir. Zira Batı sadece yemek içmek ve eğlenmekten, kadın-erkek ilişkilerindeki serbestlikten, kılık kıyafetten ve ten zevkenden ibaret değildir. Batıyı farklı ve medenî yapan başka değerler de vardır... Öte yandan aslı şahıs konumundaki Samim, Kurtuluş Savaşı'ndan önce gittiği ve altı yıl kaldığı Avrupa'dan yeni dönmüştür. Türk insanı dişini tırnağına takarak vatanını savunurken ve Cumhuriyet kurulurken o yoktur. Bir aydın olarak hiçbir sorumluluk yüklenmemiş, baba parası ile Avrupa'da gününü gün etmiştir. Ama şimdi gelmiş, savaşın bütün acısını yaşamış, bütün çilesini çekmiş bir topluma hayat dersi vermeye kalkmakta, onu bilgisiz ve görgüsüz olmakla suçlayabilmektedir... Samim, uzun yıllar Avrupa'da kalmasına rağmen Batı'nın özünü, Batı medeniyetini yapan gerçek değerleri görebilmiş ve kavrayabilmiş de değildir. Batılılaşmayı daha ziyade zevk ve eğlenceden, giyim-kuşamdan, mobilya ve eşyalardan ibaret sanmaktadır. O da, Tanzimat'tan beri bizde pek çok örneğine rastlanan yozlaşmış, kendi millî ve kültürel değerlerine yabancılaşmış taklitçi ve dejenere tiplerin bir temsilcisidir."*⁶⁹

Mehmet Rauf'un romanlarında Batı'yı tanıma yollarının biri de Avrupa'yı gezip görmektir. Halit Ziya'nın romanlarında kahramanlar Avrupa'ya genelde yüksek eğitim

⁶⁹ Mustafa Özbalcı ve diğerleri, a. g. e., s. 442.

amacıyla giderken Mehmet Rauf'un kahramanları bütünüyle hayran oldukları Batı'ya, balayı ve eğlenme gibi amaçlarla da kısa süreli geziler düzenlerler. Samim, Avrupa'da birçok ülkeyi gezmiştir ve Nevhîzle birlikte yine Avrupa'da yaşamak ister. *Son Yıldız*'da Perran, aşırı Batı hayrandır ve Batı'yı medeniyet, kültür, zevk bakımından üstün görürken Türk kültür ve geleneğini küçümser. Her türlü ilerlemenin ve modernliğin Batı'dan geldiğini düşünür. Ancak Perran da eserin diğer kahramanları gibi Batı'yı yüzeysel manada algılamıştır. Batı onun için sadece giyim kuşam, süslenme, eğlence ve danstan ibarettir. Mehmet Rauf'un eserlerinde özellikle de "dans" etmeyi bilmek, modern yaşamın en önemli belirtisidir.

Batı; insan hakları, adâlet, hürriyet, demokratik düşünce, ilim, teknik, sanat bakımından ileri gittikçe Doğu dünyasında hayranlık hiçbir zaman bitmeyecektir. Daha iyiye doğru yönelmek insanın doğasında vardır. Ancak Samim ve Perran gibi kahramanlar Batı hayranlığı konusunda ölçüsüz davranır, batılının sadece dış görünüşü ile ilgilenirler. Batı medeniyetinin nasıl geliştiğini ve Türk milletinin neden geri kaldığını sorgulamazlar. Mehmet Rauf'un romanlarında üzerinde en çok durulan konu, Batı'nın eğlence hayatı, modası, giyim kuşamı, kadın-erkek ilişkileridir. *Define*'de Dr. Feyzi, güzel giyinmeyi ve şıklığı sever. Boyalı iskarpinleri, Frenk gömleği ve ütülü pantolonlarıyla dikkat çeker. Elinde eldiven ve bastonla dolaşır. Beyoğlu'nda gezer ve yemeklerini Tokatlıyan'da yer.

Bütün romanlarında Batı hayranlığını doğrudan veya dolaylı dile getiren Mehmet Rauf, *Halâs* romanında Batı'ya farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Tanzimat yazarı Ahmet Mithat Efendi'nin bazı eserlerinde dile getirdiği materyalist, emperyalist ve sömürgeci Batı tasviri, Mehmet Rauf'un bu eserinde de tekrar edilir. Batı'ya ilmî ve medenî tarafla bakan idealist kahramanlar yüzeysel bir hayranlık beslemezler. Bilakis çıkarıcı Batı'nın ikiyüzlülüğüne yakından şahit olmuş gençler olarak sert bir tavır gösterirler. Yurt işgal altındadır ve kadın çocuk ayırt etmeden Türk milletine batılı işgal güçleri tarafından zulüm yapılmaktadır. Özellikle İngiliz zindanında geçirdiği günler Nihad'ın Batı'ya bakışını tamamen değiştirmiştir. Nihad'a zindanda yapılan muamele İngiliz kızı Beatrice'i dahi şaşırtır. Nihad, Batı medeniyetinin insanlık anlayışı hakkında düşüncelerini Beatrice'e şöyle açıklar:

"... Bunların bazıları medenî memleketlerde muntazam hayat içinde yaşıyorlar ve muameleleri daha nazikâne ve daha cemilekârane bulunuyor. Fakat bir sıkıya gelince, bahusus işe şahsî menfaat girince ne nezâket kalıyor ne de

cemilekârlık... Hatta ne de insaniyet ve medeniyet... En medenî İngiliz ve Fransız en yirtıcı bir vahşi oluyor; ama hepsi mi, hepsi böyle... İnsanlık bu... (ss. 335-336)

V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR

A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR

1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında kahramanlar aileleri ve yakın çevreleri ile zihniyet bakımından ciddi bir sorun yaşamazlar. Tanzimat romanlarında görülen Doğu-Batı tezadı kahramanlar arasında çatışma unsuru değildir. Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde kahramanlar hem aileleri tarafından hem de Batı usulünde açılan yeni okullarda Batı kültürüne aşina olarak yetiştirilmiş tahsilli gençlerdir. Dolayısıyla kahramanların kültür ve düşünce dünyası arasında Tanzimat'ta olduğu gibi bariz farklar yoktur. *Mai ve Siyah'ta* Ahmet Cemil ile Raci arasında yaşanan çatışma ise yeni Osmanlı aydını ile yozlaşmış zihniyetin karşı karşıya gelmesinden kaynaklanır.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında mekân; Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli, Tarabya gibi batılı hayatın toplandığı semtlerdir. Bu semtlerde yaşam, diğer bölgelere göre daha kozmopolittir ve Avrupaî bir hayat tarzı yaşanır. Halit Ziya'nın ve Mehmet Rauf'un romanlarında çoğunlukla bu çevrelerde yaşayan Batı hayranı genç kahramanlar, kendi çevreleriyle batılı anlamda bir zihniyet sorunu yaşamazlar. Özellikle Mehmet Rauf'un romanlarında kahramanlar toplumdan ayrı, İstanbul'un sosyete mekânlarında kendilerine has bir hayat sürdürürler. Onun eserlerinde yüksek tahsilli gençlerin birçoğu Avrupa'yı gördükten sonra kendi toplumunun değerlerini ve yaşam koşullarını beğenmez. Mehmet Rauf'un eserlerinde olduğu gibi Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da yurt dışına tahsile giden gençler, ailedeki diğer fertlerin ve çevrelerindeki insanların kendileri gibi değişmelerini isterler. Bu yüzden aile içi çatışmalar yaşanır. Bu çatışma genelde kuşak farkından dolayı anne-baba ve çocuklar arasındadır. *Metres'te* ise eşler arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Avrupa'ya gitmeden önce Hami aile hayatında gayet neşeli, yumuşak huylu, evine sahip çıkan, çocuğuyla ilgilenen, toplumsal yapıya uygun hareket eden klasik bir baba modelidir. Avrupa'dan dönüşte Hami'nin fikirleri kökten değişir. Eski kafa, estetikten yoksun, opera çalmasını bilmeyen, alaturka bir kadın olarak gördüğü Saffet ile aralarında hiçbir kültür bağı kalmamıştır. Hami, kendine göre eksik gördüğü karısının bu hallerini her defasında bağırarak onun yüzüne vurur. Gazete ve kitap okurken Saffet'in

yüzüne dahi bakmamakta, Saffet ise bu durumdan sıkılıp sürekli uyumaktadır. Evde aradığı mutluluğu bulamayan Hami, haftada ancak bir iki gün eve uğrar. Saffet, Paris dönüşü değişen kocasını kaybetmemek ve ona kendini beğendirmek için alafrangalık icaplarını yapmaya kendini mecbur hisseder. Korse giymesi, Fransızca öğrenmek için özel hoca istemesi, Hami'nin tekrar evine ve kendisine bağlanması içindir ancak Saffet bütün çabalarına rağmen Hami'nin dikkatini çekemez. Çünkü Avrupa görmüş, alafanga yaşama alışmış Hami için Saffet, cahil ve değersiz bir kadındır. Karısından hoşlanmayan alafanga genç, Beyoğlu'nda oturan ve bir Fransız fahişesi olan Matmazel Parnas'la metres hayatı yaşamaya başlar. Hüseyin Rahmi'nin diğer bir eseri *Şıpsevdi*'de de Meftun, Hami gibi Avrupa'dan dönüşte yakın çevresi ile çatışma yaşar. Ancak Meftun, Hami'den çok farklı bir şahsiyettir. Hami çevresini değiştirmeye çalışmazken Meftun evde verdiği alafrangalık dersleriyle ailesinin yaşamına bizzat müdahale eder. Bu derslerin neticesinde aile fertlerinin ahlâkî yapısı bozulmuş ve aileler darmadağın olmuştur.

2. İmkân-ımkânsızlık çatışması

Halit Ziya'nın romanlarında kahramanların yüz yüze geldiği çatışmalar imkân-ımkânsızlık temelinde, hayal-hakikat, iç-dış, ev-sokak tezadına bağlı olarak yaşanır.⁷⁰ *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, şair yaratılışlı romantik bir şahsiyettir. Babasının ölümünden sonra ailesinin geçimini sağlamak için yoğun bir çalışma temposuna girer. Yoksulluğun veya yoksunluğun körüklediği iyi yaşama isteği, gençlerde gayrete ve daha fazla çalışmaya vesile olabilir. Ahmet Cemil de arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin evine her gidişinde onun zengin ve mesut hayatına imrenir. Hüseyin Nazmi'nin duvarları kitapla kaplı, modern tarzda döşenmiş çalışma odasını görünce kendinin de böyle bir odasının olmasını ister. Ahmet Cemil, güzel ve şık giyinmeyi çok istemesine rağmen maddî gücü buna elverişli değildir. Beyoğlu'nda mağazaların önünden geçerken yeni çıkmış kitapları, kravatları, zarif elbiseleri seyreder. İki kravat, bir iskarpin ve pardösüyle kışı çıkardığı olur. İmkân-ımkânsızlık temelinde ortaya çıkan bu çatışmalar Ahmet Cemil'i zamanla karamsarlığa sürükleyecektir.

Halit Ziya, devrinin basın dünyasını ve eski sanat anlayışını Ahmet Cemil'in iş hayatında yaşadığı çatışmalar üzerinden eleştirir. *Mir'at-ı Şuûn* gazetesinde yaşanan geçimsizlikler, basımevlerinin içerik ve kaliteye önem vermeden sırf satış ve kâr amaçlı kitap basmaları, o dönemin basın dünyasıyla ilgili olumsuz imajlardır. Ahmet Cemil'in

⁷⁰ Şerif Aktaş, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema", *Türk Dili*, ss. 114-115

yükseköğrenim yıllarında hayalinde canlandığı basın dünyası, çalışma ortamına geçince âdeta tümüyle çirkinleşir. Çok değer verdiği ve devamlı okuduğu Lamartine'nin, Musset'in eserlerini zevkle çevireceğini düşünürken matbaacı, sanat değeri yüksek eserlerin tutulmadığını bu yüzden de eğer para kazanmak istiyorsa konusu basit hikâyeleri çevirmesi gerektiğini söyler. Ahmet Cemil de başka bir mütercimmin yarım bıraktığı “*Hırsızın Kızı*” adlı hikâyeyi çevirmeye başlar.

“... *Damarlarının içinde bir bestekâr kanının cevelanını duyduğu halde ekmek yemek için gecesinin sekiz saatini murdar çalgılı kahvehanelerde müstekreh muganniyelere demkârlık etmekle geçiren bîçare bir kemancı gibi meşîme-i dehâsı türlü bedâyi-i âsâr-ı perverişine kabiliyet gösteren bu genç, batakhanelerde bitmez tükenmez hırsız muhaverelerini tercüme ettikçe kalbi nefretinden şişerdi*”(s.72).

Hiçbir fikir zarafetine ve ifade meziyetine sahip olmayan bu hikâyeyi çevirmek, Ahmet Cemil için utanç vericidir. Çeviriyi müteakiben ikinci bir sorunla daha karşılaşır. Kendinden utanarak yaptığı tercümeleri matbaacıya teslim ettiği hâlde ücreti geciktirilir. Sadaka verir gibi burun kıvrarak para veren matbaacıardan haftada iki mecrediye kazanmak, büyük idealleri olan Ahmet Cemil'i hayal kırıklığına uğratar.

Ahmet Cemil, hayalindeki müreffeh hayatın özlemi ile matbaa sahibi olmak için evinin ipotek edilmesine izin verir. Ancak hayalleri onu kendi ikliminden uzaklaştırır. Çünkü bu hayaller onun Süleymaniye'deki küçük evinde sürdürdüğü mütevazı yaşamının dışına çıkması anlamına gelir.⁷¹ Dıştan biri olarak Vehbi Bey'in bu mütevazı yaşama girmesi her şeyi altüst eder. Dışarıya hâkim olan ekonomik ve toplumsal Determinizm, romantik bir şahsiyet olan Ahmet Cemil'in iç dünyasıyla ters düşer. Eserin başında ailesinin geçimini sağlamak ve hayallerini gerçekleştirmek için gayret gösteren Ahmet Cemil, eserin sonunda tamamıyla edilgen bir kişiliğe bürünür.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahîr* adlı eserinde, Avrupa ülkelerindeki yükseköğrenimli gençlerin iş imkânı ile Osmanlı'da yüksek tahsilini tamamlamış gençlerin iş imkânı arasındaki farklılığa dikkat çekilir. Avrupa'da gençler hangi branşta uzmanlaşmışsa bu doğrultuda onların zevk ve kabiliyetlerine göre bir istihdam gerçekleştirilir. Çünkü Avrupa'da bir saadet dairesi içinde büyük bir çalışma zemini oluşturulmuştur. Herkes zekâsının kuvvetine göre değerlendirilir ve çalıştığına karşılığını alır. İstanbul'da ise hayat âdeta bir savaş alanı gibidir. Mücadele insafsız ve acımasız bir dairede devam etmektedir.

⁷¹ Şerif Aktaş, “Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema”, *Türk Dili*, ss. 109-110.

Memleket bekleme koridoruna dönmüştür, yabancı devletlerden medet umulmaktadır. Yabancı misyonerler her yerde okul açmakta, gençler ise ümitsizlik içinde ne yapacağını bilememektedir. Memlekette tahsilli, kültürlü gençlere açılan çalışma alanı çok dardır. Batı'nın gelişmesine ve medenîleşmesine sebep olan güzel sanatlara, serbest mesleklere, ticaret ve sanayi girişimlerine müsaade edecek bir yapı devlet yönetiminde mevcut değildir. Eğitimli veya eğitimsiz herkes devlet kapısında memur olma peşindedir. Bu zihniyet gençlerin önünü açmadığı gibi devletin ekonomik kalkınmasına da bir katkı sağlamaz. Oysaki Robert ve Saint-Benoit Kolejleri gibi yabancıların açtığı okulları bitiren azınlık çocuklarından kimisi bir tüccar yanına kimisi bir sarraf çıraklığına verilerek ilerde şehrin çalışma hayatını ele alacak ticaret adamları ve zenginler yetiştirilmektedir. Türkler ise ya miras zengindir ya da çiftliklerinden gelecek mahsulün geliriyle yetinen hazır yiyicilerdir. Yurt dışına büyük hayallerle giden ama dönüşte hayal kırıklığına uğrayan gençlerin durumu, yazarın sözcüsü konumunda olan Süleyman Nüzhet'i üzmüştür. Süleyman Nüzhet'e göre Paris'e, Cenevre'ye Londra'ya okumak için giden bu gençler "zavallı ülkenin, zavallı yoksun çocukları"dır. Onlar vatanlarından ayrı düşerek, boş bir ümidin arkasında, hayatlarının bütün kuvvet kaynaklarını tüketirler. Memleketin dört bir yanından Avrupa'ya yüksek tahsile gönderilen bu gençler değerlendirilebilse memleketin üzerinden kara bulutlar kalkacaktır. Yazar, ülkenin kalkınması için birtakım tespitlerde bulunmakta, ülkenin kaderini etkileyecek gençleri yetiştirme ve istihdam etme konusunda eğitim, hukuk ve içtimai alanda yapılması lazım gelen yenilikleri hatırlatmaktadır.

Nesl-i Ahîr'de İrfan'ı intikam alma ve intihar düşüncesine sürükleyen sebepler arasında onun çektiği maddî sıkıntıların tesiri büyüktür. İrfan bin bir umutla döndüğü memleketinde mesleğini icra edecek bir ortam bulamaz. İstanbul gibi büyük bir şehirde Paris'te eğitim görmüş bir gencin iş bulamaması, Avrupa'ya kıyasla müzik gibi sanat dallarına verilen ehemmiyetin ne kadar geride olduğunu göstermektedir. İrfan, sınırlı imkânlar içinde Eyüp'te kırık dökük bir evde annesiyle, yaşamını devam ettirir. Onun tek geliri birkaç zengin ailenin çocuğuna verdiği özel dersten ibarettir. Müzik dersi hocasıdır ama bir piyano alacak parası yoktur. Süleyman Nüzhet'le İrfan'ın annesi İffet Hanım arasında geçen şu konuşma durumu daha açık ortaya koymaktadır:

"- İşte, dedi; fedakârlığınızın neticesi, büyük bir sanatkâr yetiştirdiniz. İffet Hanım başını salladı:

-Evet, belki, fakat ne faidesi var? dedi, bilseniz biçare çocuk nasıl çırpınıyor..." (s. 506)

Maddî imkânsızlık, gençleri kimi zaman gayriahlâkî işlere sürükler. *Nesl-i Ahîr*'de İrfan'ın arkadaşı Şakir, bâbîâlîde yüksek makamlı bir görev alarak ailesinin perişan vaziyetini kurtarmayı ümit eder. Şakir'e göre memleket evlâdına verilecek ekmek temiz ellerden geçmiyorsa bunda onun bir suçu yoktur. Şakir evliliğini de yüksek makamlı işe sahip olma amacına yönelik olarak gerçekleştirir. İsteddiği işe girebilmek için Şeyda Bey'e hafiyelik hizmetinde bulunan Gıyas Bey'in kız kardeşi ile evlenir. Şakir'in bu tutumu karşısında eski arkadaşları ona tepkiyle yaklaşır ve onu görünce yüz çevirirler.

Hüseyin Rahmi'nin *İffet* adlı eserinde eğitilmiş genç kızların karşılaştığı temel sorunlardan biri, eğitimlerinden sonra sosyal hayata tutunacak uygun bir çevre ve iş imkânı bulamamalarıdır. Bu yüzden eğitilmiş kızlar çevreyle çatışma yaşarlar.⁷² İffet eğitimine babası tarafından özen gösterildiği için sevinir ancak okulu bitirince aynı sevinci yaşayamaz. İffet'e göre yalnızca bilim öğrenmek mutluluk getirmez. Özenle yetiştirilmiş bir çiçeğin güzel bir bahçede kendi gibi güzel kokulu çiçekler arasında korunması gibi iyi yetiştirilmiş bir kız da ancak güzel bir çevrede rahat edebilir ve kendi kişiliğini ortaya koyabilir.

3. Hayal ve Hakikat Çatışması

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında özellikle de Halit Ziya'nın eserlerinde sosyal konulara hiç yer verilmediğini söylemek mümkün değildir. Bireysel çatışmaların daha belirgin işlenmesi, sosyal konuların varlığını arka planda bırakmıştır. Ancak bireysel çatışmaların sosyal vakalara bağlı olarak geliştiği de bir gerçektir. Edebiyat-ı Cedîde romanlarında görülen hayal-hakikat çatışmasının altında ferdî hayat ile sosyal hayat arasındaki katı gerçekçiliğin yattığı anlaşılmaktadır. Halit Ziya, *Nemide* adlı eserinin hayal dünyasından doğduğunu belirtir.⁷³ Yazarın hayal-hakikat pençesinde boğulan kahramanları yaşamamak için doğmuş, büyümüş ve hayatın sert rüzgârları esmeye başlayınca âdeta hemen ölüme koşmuşlardır. *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Vecdi kederli, Hüsam sevinç doludur. Bir şair olan Hüsam, hayata hakikat penceresinden bakar. Vecdi hayalleri ile hedefleri arasına

⁷² Romanda verilen bilgilere göre İffet bilgili, kültürlü ve iradeli bir kızdır. Fakat çevrenin olumsuz etkisinden bir türlü kurtulamaz. Her gittiği yerde toplunun, çevrenin bu kadar kötü olması, hiç iyi insanların bulunmaması Hüseyin Rahmi'nin topluma bakış açısıyla ilgilidir. Önder Göçgün, Hüseyin Rahmi'nin roman kahramanları üzerine yaptığı çalışmada İffet'in durumunu şöyle değerlendirir. “Gerçekte; o kadar kültürlü bir kızın, zamanına göre geniş denilebilecek bu imkânları sayesinde mürebbilik, hocalık gibi bir iş bulup çalışarak kendini ve ailesini kurtarması mümkün iken, evinde oturup her an ‘düşüş’lerine seyirci kalması ve âdeta onu bekler hâle gelmesi, mantığa pek uygun düşmüyor; eserde bir ‘tezdad’ yaratıyor.” (Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 31)

⁷³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 228.

sıkışmış bir ruh hali içinde bocalamakta, hayallerinin yıkıldığını görmek ona birkaç kat daha ıstırap yaşatmaktadır. *Mai ve Siyah*’ta “hayal ve hakikat” imajları Ahmet Cemil’in tipolojik vasfının belirleyici unsurlarıdır.⁷⁴ Ahmet Cemil’in hayal dünyasında “mai” imajının temsil ettiği hassasiyet ve aşırı duygusallık, dış dünyada “siyah” imajının temsil ettiği acı hakikatlerle çatışır. “Mai”, Ahmet Cemil’in düşüncelerinin, ümitlerinin, arzularının; “siyah” hayal kırıklıklarının, çektiği acıların, uğradığı felâketlerin sembolüdür.

Ahmet Cemil hayat mücadelesine atılırken iyimserdir. Babasını kaybetmesiyle birlikte ilk defa hayatın acı yanlarıyla karşılaşır. İyimserlik ve kötümserlik arasında yaşadığı gelgitler, dıştan gelen tesirlerin onun hassas mizacında meydana getirdiği yaralarla hayat boyu devam eder. Ahmet Cemil’in arkadaşı Hüseyin Nazmi ise olaylara hakikat penceresinden yaklaşır ve daha gerçekçidir. Halit Ziya’nın bütün romanlarında olay örgüsünü bir sonuca bağlayan ölüm vakasının yaşanması dikkat çekicidir. *Nesl-i Ahîr*’de İrfan da Ahmet Cemil gibi babasını kaybeder. Onun neşesinde bile devamlı bir hüznün, her zevkinde bir elem gizlidir. İrfan’ın dış görünüşü hastalıklı gibidir. Şakir ise İrfan’ın aksine coşkulu, hareketli ve içindeki mutluluğu dışarıya tebessümle aksettiren neşeli bir gençtir. Her iki eserde de yazar sadece olay örgüsünde değil arkadaşlık ilişkilerinde de hayal-hakikat çatışmasının varlığını belli eder.

Halit Ziya’nın kahramanlarından Vecdi ve Ahmet Cemil, sorunları çözmeye iradesi gösteremedikleri için veya geri çekilip sorunları akışına bıraktıkları için hayal kırıklığı yaşarlar. İçine kapanık gençlerdir. Akşamın veya gecenin sessizliğinde odalarına kapanıp uzun süre düşünürler. Sevinçlerini, aşklarını ve öfkelerini kendi içlerinde paylaşırlar. Kıskançlıklarını ve kızgınlıklarını dışarıya yansıtmak istemediklerinden kendilerini kahrederler. Gençler, evrensel bir “insanlık” anlayışıyla hareket etmelerine rağmen hayal dünyalarının dışına çıkamadıkları için hakikatler karşısında bocalarlar.

Hüseyin Cahit’in *Hayal İçinde* adlı eserinde roman boyunca Nezih’in hayalleri ile muhakemesi arasında bir çatışma yaşanır. Bu çatışma onun fikir ve inançlarını değiştirir. Nezih, okuduğu kitap ve hikâyelerden kitabî bir hüviyet kazanmıştır. Bu yüzden aşkı romancıların bir uydurması gibi kabul eder. İdealleri ile gerçekler arasında bir fark olduğunu Diyakulolarla karşılaşınca anlar. Paranın gücü ve sosyal adaletsizlik karşısında liyakat ve meziyetlerin işe yaramadığını düşünür. Başlangıçta saf, hayat sevgisiyle dolu, idealist bir

⁷⁴ Önder Göçgün, “Halit Ziya Uşaklıgil’in, *Mai ve Siyah* Romanının Tipolojik Tasnif Açısından Değerlendirilmesi, *Edebiyatımızdan İzler II*, s. 587.

genç olan Nezih, aşk hayatı vasıtası ile edindiği acı tecrübelerden sonra şüphecî ve inkârcî bir genç olur. Yaşamın acı tecrübeleri ve sosyal adaletsizliğin sebep olduğu aşağılık duygusu, Nezih'i çok sevdiği İzmarosu'ndan ayırdığı gibi onun ideallerini de altüst eder. Bu yüzden Nezih mantığı ile kalbi arasında sık sık çatışma yaşar ve aşırı bir Fatalizme saplanır. Zira insanın elinden hiçbir şey gelmez ve her şey bilinmeyen meçhul bir kuvvet tarafından idare edilmektedir. Romanın sonunda Nezih, bütün ideallerini kaybetmiş bedbin bir gençtir.

4. Edebî Sahada Yaşanan Çatışmalar

Mai ve Siyah romanı Ahmet Cemil'in yaşadığı sosyal ve psikolojik çatışmalar üzerine kurulmuş bir eserdir. Halit Ziya, Ahmet Cemil karakteriyle nasıl bir kişilik ortaya koyduğunu hatıra kitabı *Kırk Yıl*'da şöyle belirtmektedir:

“Bunu başka türlü tasarlıyordum. O zamanın yaşayışından, yönetiminden, ülkede soluklanan zehir dolu havadan acı çeken hastalıklı bir genç; kısacası dönemin bütün hayal kurucu yeni kuşağı gibi bir talihsiz betimlemek isterdim ki ruhunun bütün acılarını haykırısın, coşkun bir delilikle çirpısın ve bütün düşlerinin, parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi, silinip uçtuğunu görünce o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atsın. Bu gençte bir aşk yıldızı, bir de sanat düşlemesi olacaktı ve bunların arasında bir sarhoş gibi yıkıla yıkıla, o duvardan bu duvara çarpa çarpa geçip gidecek, sonunda bir kovukta sinip can verecekti. Mavi hayaller içinde yaşamak için yaratılmışken siyah bir uçuruma yuvarlanacaktı”⁷⁵

Yukarıdaki paragraftan anlaşılacağı üzere Halit Ziya önce, ülkedeki sosyal ve siyasî problemlerin gençlik üzerindeki acı tesirini anlatmayı planlamıştır. Olcay Öner toy, Halit Ziya'nın romancılığı üzerine yaptığı çalışmada *Mai ve Siyah*'ın “aslında onun, yönetimi eleştirmek amacıyla yazmayı düşündüğü” bir roman olduğunu söyler.⁷⁶ Yazar, kendi kuşağının edebiyat ve sanat alanındaki yenilikçi görüşlerini Ahmet Cemil vasıtasıyla aktarma imkânı bulur. Bu romanda yeni edebiyatı temsil eden Ahmet Cemil ve beraberindekiler tematik güç, Raci ve onun gibi düşünen eski edebiyat taraftarları ise karşı güçtür. Ahmet Cemil, basın dünyasında eski edebiyat taraftarlarının hücumuna uğrar ve onun hakkında alaylı yazılar çıkar. Ahmet Cemil yeni edebiyat taraftarı olarak Divan şiirini ve nesrini eleştirir. Zira Fuzuli'nin saf ve samimi şiiri üzerine divan şairleri sanat ve süs

⁷⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 517.

⁷⁶ Olcay Öner toy, *a.g.e.*, s.77.

olsun diye kuyumcu gibi lisanı işlemiş, dili cansız bir kukla hâline getirmişlerdir. Veysîler ve Nergisîler ile dil bir muammaya dönmüş, dört yüz sene lisanın üzerine kof şeyler yığmak için çaba sarf etmişlerdir. Divan şiirine ve nesrine kof şeyler gözüyle bakmak Edebiyat-ı Cedîde şairlerinin eski edebiyata bakış açılarını yansıtır. Ahmet Cemil kendini yeni şiir anlayışının temsilcisi olarak görür. Şiir kitabını tamamladığı gün, ortaya koyduğu yeniliklerle çevrede büyük yankı uyandıracığını düşünür:

“... Ah, Nazmi, o eser yazılıp da intişar ettiği zaman Ahmet Cemil büsbütün başka bir adam olacak! Öyle zannediyorum ki iştihar perisi gelip makhûrâne, mağlubâne ayaklarının altına atılacak; kendimi birden yükselmiş göreceğim” (ss.127-128).

Eski edebiyat taraftarı olan Raci çalıştığı çevrede seilmeyen bir adamdır. Kindar, bencil, gösteriş meraklısı ve abartılı tavırlarıyla Ahmet Cemil’in hep karşısındadır. Arapça bildiğini iddia eder ancak Arapça bir yazının üç satırını çeviremez. O, eski edebiyat dünyasına çekilmiş ölü şairlerdendir. Ahmet Cemil, Râci’nin şiiri ile ilgili itirazlarına bir anlam veremez. Bin bir emekle ortaya koyduğu eserini, Raci’nin alaylı ifadelerle eleştirmesi onu çok üzmüştür. Hüseyin Nazmi’ye göre ise halk böyle insanları pek ciddiye almaz, güler geçer.

5. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar

Medeniyet, yalnızca maddî bir kalkınma meselesi değil, bir kültür zenginliğidir. İnsanların birbiriyle olan münasebetlerinde her türlü bencilliğin, zorbalığın ve çekememezliğin ortadan kalkması; ilişkilerin nezaket çerçevesinde yürütülmesi, saygı ve sevginin hâkim olması modern medeniyetin sağladığı kıymetlerdir. Halit Ziya özellikle sosyal konulara temas ettiği eserlerinde medeniyetin bu özelliğine dikkat çeker. *Mai ve Siyah*’ta Ahmet Cemil ile Raci ve Vehbi Bey arasında yaşanan olumsuz vakaları bir ahlâkî çatışma olarak da düşünmek mümkündür. Ahmet Cemil’in şiirdeki başarısı ve kitabını tamamlayarak yakın çevresine tanıtmaya çalışması Raci’yi bir kıçkançlık krizine sokmuş, bu çekememezlik onu saldırganca tavırlar almaya sevk etmiştir. Kaleme aldığı yazılarında Ahmet Cemil’i küçük düşürmek için birçok mesnetsiz şeyler söyler. Halit Ziya’nın bu eserde anlatmaya çalıştığı önemli konulardan biri de batılı ölçütlerde eleştiri kültürünün kazanılmasıdır. Ahmet Cemil eleştirilerinde gayet sağduyuludur. Saygı çerçevesinde kimseyi rencide etmeden yeni şiirle ilgili düşüncelerini açıklar. Üstelik kendine kötü davranan Raci’nin ailesinin durumuna acır. Hastanede iken Raci’yi ziyarete gider. Ahmet

Cemil'in Vehbi Bey'le yaşadığı çatışma ise yine ferdî ahlâk çerçevesinde düşünülebilecek bir mevzudur. Vehbi Bey ise kelimenin tam manasıyla menfaatçi, bencil ve fırsatçı bir adamdır. Makinalar matbaaya geldikten sonra bir fırsatını bulup bahaneler üreterek Ahmet Cemil'i hem işinden hem evinden eder.

Türk toplumunda Tanzimat'tan sonra Batı medeniyetinin etkisiyle başlayan kültür değişimleri beraberinde bir değerler çatışmasını da getirmiştir. Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar*'da bu çatışmaların sebep olduğu sosyal bunalımlar, buhranlar ve toplumun bünyesini bozan ahlâkî bozulmalar anlatılır. Romanın başkişisi Ömer Behiç de böyle buhranlı bir dönemden geçer. “*Modern Osmanlı tipi*” adını verebileceğimiz bu tip, ciddiyeti, aileye verdiği önem ile eski Osmanlı'ya yaklaşmakla beraber dindar değildir, fakat ahlâklıdır.”⁷⁷ Ailesi ve işi arasında mesut bir hayat süren Ömer Behiç'in mizacından gelen birtakım beşerî zafiyetler, çevresindeki kırık hayatların tesiriyle onu felâketin eşiğine sürükler.

Ömer Behiç iki farklı kişilik sergiler. Birincisi, vazifesini en ciddi şekilde icra eden, yardımsever, şefkatli, ailesiyle ilgili, ahlâk kurallarına bağlı, çocuklarını seven Ömer Behiç'tir. Aşkı ve mutluluğu kendi yuvasında bulmuştur, özgüveni sağlamdır. Aile ilişkileri saygı ve sevgiye dayalıdır. Karısına ve çocuklarına karşı samimi ve anlayışlıdır. Bir de ailesiyle bütün mutluluğuna rağmen mesleğinin boş vakitlerinde cemiyet hayatına atıldığı vakit farklı bir hayat yaşamak isteyen ve birtakım zaafı olan Ömer Behiç'ten söz etmek mümkündür. İkinci Ömer Behiç, kalbi çelişkilerle dolu, sürekli çatışmalar yaşayan, güçsüz bir karakterdir. Yazara göre Ömer Behiç'i bu denli ikilem arasında bırakan temel nedenlerden biri cemiyet hayatının bozukluğudur. Kırık hayatlarla dolu, gayriahlâkî ilişkilerin arttığı bir toplumda, sağlam bir yuva kurmak ve bu yuvayı korumak zordur. Ömer Behiç, eğlence mekânlarının birinde genç bir kıza tesadüf eder, kızla dans ederken hayallere dalar. İçinde boğulduğu kalabalıktan, yaşadığı zehirli rüyadan kaçarak huzur bulduğu evine, karısına ve çocuklarına koşar. Başka bir gün Veli Bey'in küçük kızı Neyyir'i tedavi için gider. Onu Neyyir'e yaklaştıran ilk duygu düşmüş bir kadına acıma ve yardımcı olma hissidir. Ancak Neyyir'in şüh tavrı Ömer Behiç'in ahlâkî direnişini kırar ve onda zaaf düşkünlüğüne sebep olur. Evde sadık bir eş gibi davranırken dışarıda tamamen başka bir adam olmuştur. Karışık duygular içinde olduğu bir gün Neyyir'in kapısını çalacakken evde yatan hasta kızı Leyla aklına gelir. Yaptıklarından dolayı kendinden iğrenir ve hızla evine

⁷⁷ Kerman, *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yalayış Tarzı ile İlgili Unsurlar*, s. 111.

döner. Ertesi gün terzi kadından Neyyir'in başka bir dostunun olduğunu öğrenir ama tekrar beşerî bir zaaf içinde Neyyir'in yanına koşar. Neyyir ile tanışmadan önce aile hayatında namus ve sadakatten hiç ayrılmayan ve iyi bir aile babası olan Ömer Behiç'in bu düşkünlüğü, onu da romanın kırık hayatlar yaşayan diğer kahramanları arasına katmıştır. Leyla'nın ölmesi aileyi büyük bir hüzne boğar. Uzun süre zaaflarının pençesinden kurtulma mücadelesi veren Ömer Behiç'i ancak kızının ölümü kendine getirir. Kendini bir uykudan uyanmış gibi hisseden Ömer Behiç kızının mezarını ziyaret eder. Eve gelince karısı Vedide'yi *Kur'an* okurken görür. Vedide'nin dizlerine başını koyup uzaklara gitmek istediğini söyler. Ömer Behiç ve romanın kırık hayatlar yaşayan diğer bütün karakterlerinde bir huzursuzluk hâkimdir. Yazarın da ifade ettiği gibi bu insanların ruhlarını tedavi edecek manevî bir tabibe ihtiyaç vardır.

Halit Ziya'nın son romanı *Nesl-i Ahîr*'de ahlâkî değerlerde yaşanan çatışmalar paşalar, beyler ile tahsilli gençler arasındadır. Osmanlı'yı çöküşe götüren nedenlerden biri de bürokraside rüşvetin ve adam kayırmanın artmış olmasıdır. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*'nde bu gerçeği dile getirmektedir: "... Doğruluğun, içtimai tesanüdün ve yüksek idealin, devlet kapısında bir mâna ifade etmez olması, yalan, iftira ve casusluğun revaç bulmasına, rüşvet alıp vermenin de yaygın bir şekil almasına sebep olmuştur."⁷⁸ *Nesl-i Ahîr*'in aslî kahramanı İrfan'ın yaşadığı çatışmaların asıl sebebi de bu ahlâkî yozlaşmadır. İrfan, samimi ve dürüst bir gençtir. Hiçbir zaman minnet altında kalmak istemez. Maddî açıdan çok zor durumlarda kaldığı zamanlarda bile Süleyman Nüzhet'ten para istememiştir. Çünkü o, saygıya ve sevgiye dayalı derin dostluklarının arasına paranın girmesine izin vermez. İrfan, sürgün gönderilen babasını bulmak için paşalardan biri ile görüşmeye gider. Paşa ise İttihatçılar hakkında İrfan'dan bilgi almak için ona elmas işlemeli bir sigara tepsisi vermek ister. Bunu bir rüşvet olarak kabul eden İrfan derhal paşanın hediyesini reddeder.

Mehmet Rauf'un piyasa romanı denilebilecek aşk romanlarında gençlerin ahlâkî titizliğe dikkat ettiklerini söylemek mümkün değildir. Esasen bu eserlerde bir aşk ahlâkından da bahsedilemez. *Karanfil ve Yasemin*'de, *Son Yıldız*'da daha çok cinselliğe ve çıkara dayalı ilişkiler dikkat çekmektedir. Yazar, bazı eserlerinde ise ahlâkî değerleri dikkate alan ideal tiplerden bahseder. *Böğürtlen*'de Müjgan bireysel ahlâkî idealleştirilen bir kızdır. Anne ve babasını kaybetmiştir, kimsesizdir, bedbahttır. Onlardan Müjgan'a bir servet de kalmamıştır. Hayatındaki bütün olumsuzluklara rağmen Müjgan, namusuna ve haysiyetine düşkündür.

⁷⁸ E. Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IV, 490.

Terbiyesinde, ahlâkında ve tahsilinde hiç bir kusur yoktur. İnsanların kendini aldatmasından korkar. Yalnızca “para” için yaşayan insanlara benzemediği için sevinir, gösteriştten nefret eder. Müjgan, “ *Bütün nâmus, bütün necâbet, bütün şeref hep paraya fedâ ediliyor. Kadınlar nâmuslarını, erkekler şereflerini hep para için çamura atıyorlar. Bir kadın para için vücûdunu değil, tek bir nazarını bile fedâ etmemelidir. Ben böyle düşünüyorum, böyle anlıyorum. Babam bana böyle öğretti*”⁷⁹ diyerek ahlâkî anlayışını ortaya koymuştur. Müjgan’ın yanı başında kuzenleri Şekûre, Mahmûre ve Nigâr yalnız para ve eğlence için yaşayan kadınlardır. Bütün vakitlerini kumar masalarında içki meclislerinde, balo salonlarında geçirirler. Müjgan kuzenlerinin hayat tarzını hiçbir zaman tasvip etmez.

B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR

Edebiyat-ı Cedîdeciler genelde siyasî konulara temas etmekten uzak durmuşlar, sosyal konulara ise bireyselliğin topluma yansımaları olarak bakmışlardır. Buna karşın bazı romanlarda siyasî olaylardan da bahsedildiği görülür. Halit Ziya’nın *Nesl-i Ahîr* ve Mehmet Rauf’un *Halâs* romanı birtakım politik mesajların yer aldığı eserlerdir. *Nesl-i Ahîr*’de İrfan’ın başından geçen dramatik vakalar, siyasî ortama bağlı olarak gelişir.

“ *Kişilerin hikâyeleri verilirken herkesi, özellikle de aydınları dehşete düşüren hafiye teşkilatı, devletin çürümüşlüğü, devlet memurlarının ahlâksızlığı, halkın sefaleti, aydın kişilerin çaresizliği gibi konulara özellikle dikkat çekilir.*”⁸⁰

Nesl-i Ahîr’in Paris’te yüksek tahsil gören iki genci, İrfan ve Şakir, polisin gözünde “firarî” kabul edilir. Bu yüzden İrfan, kendini kaçak kabul edenlere karşı kalbinde acı bir kin duyar. Zabıta nezaretinin yurt dışında müzik eğitimine bakışı hem alaycı hem de ironiktir. Zabıta nezaretinden bir memur İrfan’ın yurt dışına müzik eğitimi için gitmek istemesini hayretle karşılar ve İrfan’a alaylı bir tavırla cevap verir:

“ *Avrupa’ya mı oğlum? Ne işin varmış senin Avrupa’da? Çalgıcılık öğreneceksin öyle mi? Amma yaptın ha, öğreneceksin de kaç para kazanacaksın?..*”

(30)

⁷⁹ Mehmet Rauf, *Böğürtlen*, Akşam Matbaası, 1. b, İstanbul, 1342, s. 66

⁸⁰ Ö. F. Huyugüzel ve diğerleri, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, s. 348.

Nezarette çalışan diğer memurlar, İrfan ile zaptiye arasında geçen konuşmayı komik bulurlar. Müzik eğitimi için Avrupa'ya gidilmesine bir anlam veremezler. İrfan'ın Avrupa'ya eğitim için gitmesinin arakasında birtakım siyasî çıkarların olduğunu düşünürler. Bu eserde dönemin yönetim anlayışı dolaylı olarak veya doğrudan sık sık eleştirilir. Romanda yüksek tahsilli gençlerin baskı altında tutulması ve bu baskı nedeniyle gençlerin yaşadığı bunalımlar anlatılır. Tiyatro ve basın üzerine şiddetli bir sansür uygulanır. Gazeteci veya yayıncılar tutuklanır, sürgün edilir. Bu dönemde hafiyelik âdeta ince bir sanat hâline getirilmiştir. Gazetelerde çalışan muhabir ve yazarlar sabahtan akşama kadar vakitlerini geçirdikleri matbaada çok düşük ücretler karşılığında çalışmak zorundadır. İbrahim Rıfkı da bir gazetede çalışmaktadır. Mekteb-i Sultanîyi bitirdikten sonra Hukuk Mektebine girer, yükseköğrenimini birincilikle tamamlar ve bir İngiliz'e Türkçe dersi vererek İngilizcesini geliştirir. O gazetede çalıştığı sürece sansürden bıkmıştır ve ayda on iki liraya günde sekiz saat masa başında beklemek zorunda kalan talihsiz gençlerdendir.

İrfan, Şakir ve Süleyman Nüzhet, Marsilya vapuru ile İstanbul'a dönerken Jeannette, İrfan'ın çalgısı eşliğinde şarkılarını söyler. Gençler uzaktan mutlu gibi görünseler de onların içinde hep bir burukluk vardır. Onları memleketlerine getiren vicdanları ve gönül bağlarıdır. Bin bir hasretle vatanlarına dönen bu gençler, İstanbul'a döndükleri ilk günden itibaren hayal kırıklığı yaşarlar. Büyük ümitlerle yurduna dönen İrfan'ın içini bir hüznün kaplar. Her yerde ihtiyatlı davranmak zorundadır. İrfan'ın başından geçen olaylar son dönem Osmanlı bürokrasisinin içine düştüğü çıkmazları ve bozukluğu gözler önüne sermektedir. İrfan babasını sormak için askerlik şubesine gider. Olumlu bir yanıt alamaz ve bazı paşaları görmesi tavsiye edilir. İrfan bu paşalarla görüşmek için günlerce gider gelir ve saatlerce paşaların kapılarında bekler. Âdeta bir vezir konağına benzeyen dairelerde servet ve ihtişam içinde yaşayan bu paşalardan birincisi İrfan'ın söylediklerini dikkate almaz. İkinci görüştüğü paşa ise İrfan'ın yükseköğrenimini Paris'te tamamladığını öğrenince, bu durumu fırsata dönüştürmek ister ve ondan Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı mensupları hakkında bilgi almaya kalkışır. İrfan ısrarla tekrarlanan sorulara “ *Fakat ben kendi derslerimle o kadar meşgul idim ki bunlardan hiçbirini yakından tanımıyorum* ” (s. 125) diye cevap verir. Paşa, İrfan'ı konuşturabilmek için farklı yollar dener. İrfan'a Paris'te üç yıl hangi maddî imkânlarla okuduğuna, Büyükkada'da masraflarını nasıl karşıladığına dair şüphe içeren sorular sorar. İftira yoluyla İrfan'dan bilgi sızdıramayacağını anlayan paşa, bu sefer de rüşvet yolunu dener ve İrfan'a elmas işlemeli bir sigara tablası hediye etmek ister.

Onurundan ve kişiliğinden taviz vermeyen İrfan bu teklifi tereddütsüz reddeder, büyük bir nefretle paşanın odasını terk eder. İrfan'ın bu paşa hesabına çalıştığı bilinen hatta paşayla görüşmesine yardımcı olan Apollo'ya verdiği cevap gayet manidardır:

“ İnce sarı bıyıklı, kırmızı fesli, Galata'nın İtalya donanması zabitan-ı sâbıkasından küçük Apollo! Sen ve demin başka kırıp geçirecek şey bulamamak tehevürüyle parmaklarını kıran paşa pek ahmak olabilirsiniz, fakat başkalarını kendi zekâlarıyla rahat bırakınız.” (s. 130)

Paşa, Süleyman Nüzhet'in öğle yemeği verdiği gençlerden ve Süleyman Nüzhet'ten Abdülhamid aleyhtarı faaliyet gösterdiklerini düşünerek şüphe duymaktadır. Gıyas ile Apollo bu gençlerin peşine takılmış hafiyelerdir. Oysaki Süleyman Nüzhet kızını görmeye gelmiş bir baba, İrfan babasını bulmaya çalışan bir genç, Şakir ise istikbal endişesiyle iş bulmaya çalışan bir gençten başka biri değildir. Eserin devamından anlaşılacağı üzere vatanperver olan bu gençler baskılara, korku ve endişelere tepki verecek, yaşanan siyasî çatışmalar onları ihtilalciler arasına itecektir.

İrfan'ın bir siyasî kimliği olduğuna dair eserde açıkça bilgi verilmez. Fakat ihtilalci gençlerle beraber olduğu ve onların yardımıyla babasını sürgüne gönderen paşaya suikast hazırladığı anlaşılmaktadır. Yine eserin son kısmında İrfan'ın annesi İffet Hanım'ın anlattıklarına göre eve birtakım yabancılar gelip gitmektedir. Ayrıca Süleyman Nüzhet, İrfan'ın son zamanlarda gizli kapaklı bir şeyler çevirdiğinden söz eder ve İrfan'ın paşaya yaklaşarak, onların icraatlarını öğrendiğini, aldığı bilgileri ihtilalci cemiyete sızdığını tahmin eder. Bu eserde yazarın tasvip ettiği gençler; İrfan, Behiç, Said, Daniş, Kâşif, Şevket, Muzaffer gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif görev alan veya cemiyetle ilgisi olan yüksek tahsilli kahramanlardır.

Kâşif'in anlattıklarına göre mekteplerde de sıkı bir sansür uygulanmaktadır. Okul müfredatları değiştirilmiş, çalışma alanı daraltılmıştır. Kâşif Bey, sınavlara hazırlandığı bir günün sabahında zabita memurlarının baskınına uğrar.

“... Hayatında bir kitap dolabına bile mâlik olmayan fakir çocuğun bütün kitapları, defterleri orada pencere kenarlarında, iskemle üzerinde, bir kısmı yerde, odanın bir köşesinde dururdu.”(s. 244)

Zabıtarlar defter ve kitaplardan incelemeye değer bulduklarını aldıktan sonra bilgisine başvurulacağını söyleyerek Kâşif'i yanlarında götürür ve hapsederler. Onu mektep

arkadaşlarından biri jurnallemiştir. Aynı gün Kâşif'in arkadaşlarından Mekteb-i Hukuk talebesi birkaç kişi daha tutuklanır. Sonradan anlaşıldığına göre Kâşif, Paris'ten firar etmiş bir dostuna mektup yazma ve Jön Türklerin Paris'teki yayın organı *Meşveret*'e ait nüsha bulundurma suçundan tutukludur. Yüksek tahsilli gençlerin uzak memleketlere sürgün edilmesi, gençlerin devlet yönetimine kin duymasına sebep olmakta, bazıları ihtilalcilere katılmaktadır. Kâşif de İstanbul'dan Ankara'ya bir belediye memuru olarak sürgün edilir. Bir müddet Ankara'da kalan Kâşif, daha sonra buradan firar ederek ihtilalci harekete dâhil olur. Benzer bir durum Süleyman Nüzhet'in akrabası ve İstihkâm Zabiti Behiç için de geçerlidir. O da tıbbiye ve harbiyeden kaçan diğer arkadaşları gibi gönüllü olarak Manastır'daki ailesinin yanına kaçmayı planlar.

C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR

Edebiyat-ı Cedîde yazarları insanın iç âlemine duygu ve hayal dünyasına yönelmişlerdir. Halit Ziya, İzmir'de kaleme aldığı ilk dört romanında bireyin iç çatışmalarına ağırlık verirken İstanbul yıllarında yazdığı eserlerinde bireyin iç çatışmalarına çevreyi de dâhil eder. İlk romanlarında kahramanların psikolojik yapıları kıskançlık, irade zayıflığı ve kendinden özveri üzerine kurgulanmıştır. Bu kahramanlar yakın çevrelerinden uzaklaşarak içe kapanırlar. Rekabetçi değillerdir. Karen Horney'in ruhsal çatışmalarla ilgili bir tesbiti Halit Ziya'nın ilk romanlarındaki Vecdi, Nemide gibi karakterlerinin psikolojik durumunu çok iyi anlatmaktadır:

“Yalıtılmış tip durumlarında üstünlük ihtiyacının bazı özel yanları vardır.

Rekabetçi savaşımdan tiksindiği için, ısrarlı ve tutarlı çaba yoluyla başkalarından gerçek anlamda üstün gelmeyi istemez. Bunun yerine kendisi herhangi bir çaba göstermeksizin içindeki hazinelerin fark edilmesi gerektiğine inanır.”⁸¹

Bir Ölümlü Defteri'nde Vecdi küçük yaşta annesini kaybettikten sonra babasının da onu terk etmesi üzerine hayatında büyük bir boşluk hisseder ve derin bir yalnızlık duygusuna kapılır. Bu boşluğu halasının kızı Nigar'la doldurmaya çalışır. Ancak onun en yakın arkadaşı Hüsam'ı sevdiğini fark eder ve aradan çekilir. Nigar'ın Hüsam'la evlenmesi üzerine Vecdi tekrar yalnızlaşır. Onun için her şey boş, manasız ve bir “hiç”tir. Kendini yaşama bağlayacak bir kuvvetin kalmadığını düşünür. Ne kendi isteği ile seçtiği doktorluk mesleği ne de

⁸¹ Karen Horney, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Çev. Selçuk Budak, Feryal Matbaası, Ankara, 1991, s. 64.

kitapları onu ruhen doyurabilir. Vecdi yakın çevresinden uzaklara kaçmak ister. Nihayetinde Doksan Üç Harbi'ne katılır. Savaştan dönüşte Vecdi'nin bedbin ruh hâlinde herhangi bir değişimin olmadığı anlaşılmaktadır. Yağmurlu bir günde uzun süre dışarıda kaldığı için hasta olur. Vecdi yataktan kalkamaz.

Üzüntülü veya elemli olmak normal insana özgü ruh halidir. Ancak insanın hayatını bütünüyle baskı altına alan karamsarlık ve kederli ruh hali nevrotik rahatsızlıkların belirtisi olarak kabul edilir.⁸² Türk romanında bu anlamda “karamsarlık” veya sıkça tekrarlanan bir kavram olarak “bedbinlik” Edebiyat-ı Cedîde Dönemi romanlarından itibaren daha fazla karşılaşılan bir olgudur.⁸³ Romanlarda kahramanların yaşadığı psikolojik değişimler, dönemin siyasî, sosyal ve ekonomik gelişmelerine veya yazarların dünya görüşlerine de bağlanabilir. Mehmet Kaplan, Edebiyat-ı Cedîde nesli için böyle bir tespitte bulunur:

“Memlekette karanlık ve sefalet arttığı için bu nesil bedbahttır. Servet-i Fünûn nesli, şiirlerinde ve romanlarında daima hayatı bir ızdırıp kaynağı ifade eden, iradesiz, bedbin ve melânkolik nesil!”⁸⁴

Tanzimat Dönemi'nin idealist kahramanlarında bedbinlik, onların ruh hallerinin belirgin vasfı değildir. Bunun çok farklı sebepleri olabilir. Roman türünün ilk örnekleri olması nedeniyle kahramanların ruh hâlinin romanlara yeterince yansımadağı düşünülebilir veya toplumu yönlendirme amacıyla olan yazarların idealist tipler ortaya koymak istemelerinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak iki devir arasındaki zihniyet farkı esaslı bir sebep teşkil etmektedir. Eski kültürle yetişen Tanzimat yazarları yeni düşüncelerini inşa ederken maziyle bağlarını koparmazlar. Bu yüzden onların romanlarındaki kahramanların manevî dünyalarında ciddî bir kopukluk yaşanmaz. Edebiyat-ı Cedîde nesli ise hakikate ulaşmak ve batılı yaşamak isterken tarihî ve manevî kıymetleri ihmal eder. Mehmet Kaplan'ın da ifade ettiği gibi Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Hâmid-Ekrem neslinin eserlerinde ehemmiyetli bir yer tutan manevî kıymetler özellikle de “din duygusu” Edebiyat-ı Cedîde neslinde ortadan çekilir.⁸⁵ Bu yüzden ki kahramanlar kendilerine güvenlerini yitirdikleri anda mücadeleden daha çabuk vazgeçerler. Oysaki Tanzimat yazarlarının romanlarında yaşanan küçük çaplı psikolojik vakalarda tahsilli gençler, güçlü iradeleri sayesinde veya manevî değerlerine sarılarak eski sağlıklı durumlarına dönerler.

⁸² Engin Geçtan, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, Maya Yayınları, İstanbul, 1982, s. 289.

⁸³ Bu kavramlar daha sonra Sabahattin Ali ve Yakup Kadri'nin eserlerinde de başkışilerin ruhsal dünyasında baskın unsur olarak ortaya çıkacaktır.

⁸⁴ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, Dergâh Yay., İstanbul, 1978, s. 16.

⁸⁵ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, s. 23.

Edebiyat-ı Cedîde neslinde çağına ayak uydurmak isteyen kahramanların kişilikleri geliştikçe, gelecekle ilgili beklentileri arttıkça o denli kaygıları da artmakta ve ister istemez somut bir dünyada kendilerini soyut bir dünyanın içine çekmektedirler. Bu neslin en tipik örneği *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'dir. “*Halit Ziya, pozitivist bir dikkat ve tenkitçi realist bir terbiye ile temanın çıplak gerçekçiliğini hissettirmeyecek bir ustalıkla romanına vücut vermiştir.*”⁸⁶R. S. Crane romanda yapı kavramını açıklarken karakter yapılarıdaki temel ilkenin roman başkışısının ruh yapısındaki değişme süreci olduğunu ifade eder. Bu değişme süreci, olaylar dizisinde somutlaştığı gibi, karakterin duygu ve düşüncelerinde de açıkça gösterilir.⁸⁷ Halit Ziya da *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in ruh halindeki değişmeleri, art arda hayal kırıklığına sebep olan olaylar arkasından romana yansıtır. “*Ahmet Cemil, içine kapanık bir gençtir. Sevincini, aşkını, öfkesini kendi kendisiyle paylaşır. Özellikle kızdığı zaman hiç kimseye bir şey söylemeyerek kendini üzüntüye kaptırır.*”⁸⁸Bu mizaçta bir gencin davranışlarındaki değişmeler şöyle meydana gelir: Aslında sakin ve şair tabiatlı bir genç olan Ahmet Cemil, Vehbi Bey'in matbaa makinelerinin aylık taksitini ödememesi ve onu işten kovması üzerine sinir krizlerine girer. Üstelik rehin gösterilen tek sığınağı, Süleymaniye'deki evi, tehlikeye girmiştir. Vehbi Bey eve her gün sarhoş gelip Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl'e eziyet etmektedir. Ahmet Cemil, kız kardeşinin gözleri önünde eriyip tükenmesine dayanamaz. Vehbi Bey'in üzerine yürümek isterken annesi engel olur. İkbâl, Vehbi Bey'in attığı tekme yüzünden çocuğunu düşürür, kan kaybından ölür. Ahmet Cemil, eniştesinin yaptığı bu zulümlere karşı sessiz kalmak istemez. Onu adalete teslim etmeyi düşünür. Ancak kimi zaman pasifleşen kişiliğine bürünüp kardeşinin hatırasını rencide edecek bir hareketi yapmaktan kaçınır. Matbaanın önünden geçerken tesadüfen Vehbi Bey'e rastlar. Onun suçluluk hissetmeyen tavırlarına ve alaycı gülüşlerine dayanamaz; sokak ortasında Vehbi Bey'e sert bir tokat atar. Bu tokat; Ahmet Cemil'in mahvolan emellerinin, sönen hayallerinin, hayattan yediği darbelerin ve son beş sene içinde düştüğü buhranlı yaşamın dışı vurmasıdır. Onun için artık hayata ait her şey sahtedir. Yıllarca emek verdiği, ümitlerini ve hayallerini bağladığı şiir defterini kendine huzur vermeyen kırık hayatından intikam alırcasına sayfa sayfa yakar. Bundan sonra Ahmet Cemil'in düşüncesi mutlu olamadığı ülkesini terk etmek ve “ölmüş emellerinin sâkit

⁸⁶ Şerif Aktaş, Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema, *Türk Dili*, s. 110.

⁸⁷ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1988.s. 133.

⁸⁸ Olcay ÖnerToy, *a.g.e.*, s.125.

türbesini” uzaklarda kurmak üzere yola çıkmaktır. Eserin son kısmını oluşturan satırlardan anlaşıldığı üzere Ahmet Cemil gittiği yerde de bahtiyar bir hayat yaşayamayacak, ölüme benzer bir hayatla ömrünü sürdürecektir. Ahmet Cemil’in bir türlü içinden çıkamadığı düş dünyası, dış dünyanın gerçeklerine mağlup olmuştur. *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil dışında herkes gerçekçidir.⁸⁹

Hüseyin Rahmi, romanlarında kahramanların ayrıntılı psikolojik tahlillerine girmez. Tek çekirdekli ve sabit karakterli olan bu tipler şematik kalıplara göre oluşturulmuştur.⁹⁰ *Mürebbiye* adlı eserinde Şem’inin içine düştüğü psikolojik durumu takip etmek çok zordur. Anjel’e birden âşık olur, sonra onu çevresindeki herkesten kıskanır. Anjel’in Amca Bey ve Sadri Bey’le de aşk yaşadığını öğrenmesi, bu yetmiyormuş gibi babası Dehri Efendi tarafından Anjel’in kaldığı binadan uzaklaştırılması Şem’i için büyük bir hayal kırıklığı olmuş, onun yaşama dair bütün ümitleri sönmüştür. Sabahlara kadar çaresizlik içinde kıvranırken vücudunu ateşler basar. Gözleri döner, saçları ürperir, yüzü kıpkırmızı kesilir. Çaresizlik içinde kıvranırken rahatlamak için pencereden dışarı bakan Şem’i, denizi görür ve ilk defa intihar düşüncesine kapılır:

“... Başını iki elinin arasında sıktı: ‘Ben divane mi oldum? Beni bu hâle koyanlardan intikam almadan niçin intihar edeyim? Evvela intikam, sonra intihar’ sözleri ağzından dehşetle çıktı.” (s. 276)

İntihar girişimi psikologlar tarafından çaresiz kalan kişilerin sorunlarından kaçışı olarak yorumlanır. Şiddetli bir umutsuzluk, dik kafalılık ve kincilik gibi etkenler, intihar dürtülerine yol açabilir.⁹¹ Gençlerin aileleri tarafından yalnızlaştırılması, bir köşeye itilmesi, sürekli hakarete maruz kalması, onları bir müddet sonra cephe almaya ve düşmanca tavırlar sergilemeye itebilir veya aile büyükleri baskıcı ve despotça davranıyorsa gençler kendini ezilmiş, köşeye sıkıştırılmış hissederek, duydukları öfkeyi dışarı atamadıkları için kendilerine yönelebilirler. “...Sevgiden umudunu kesmiş bir insanda saldırgan eğilimler benliğe egemen olur”⁹² *Mürebbiye*’de, tek sevdiği kişi olan Anjel’den de ihanet görmesi,

⁸⁹ Önder Göçgün, *Mai ve Siyah* romanının merkezî kahramanı Ahmet Cemil’in tipolojisi ile ilgili şöyle bir açıklamada bulunur: “Merhum Prof. Dr. Mehmet Kaplan hocam, ‘Ahmet Cemil’in ruhu müphem (belirsiz) ve müşevveş (belirsiz, düzensiz)dir’ demişti. Böyle bir ruhu, tasvir ve tahlil etmek, anlatmak çok güçtür. İşte Halit Ziya Bey, Ahmet Cemil’in tipolojisi etrafında, böyle karmaşık, kompleks bir ruh anlatmak istiyor.” (Önder Göçgün, Halit Ziya Uşaklıgil’in Mai ve Siyah Romanının Tipolojik Tasnif Açısından Değerlendirilmesi, *Edebiyatımızdan İzler II*, s. 598)

⁹⁰ Mehmet Kaplan, “Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Aslı Tipler” *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, s. 460

⁹¹ K. Horney, a.g.e., s. 150

⁹² Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 164.

Şem'i'nin güven duygularını sarsmıştır. Haremden kovulmuş olan Şem'i her geçen gün kendini yalnız hisseder. Şem'i intikamını almak için ilk saldırgan hareketini eniştesi Sadri Bey'i döverek gösterir. Aşçıbaşı Tosun Ağa'dan Anjel'in odasında olup bitenleri öğrenen Şem'i'nin bundan sonraki planı Amca Bey'i, Sadri'yi ve Anjel'i öldürüp intikamını almak, sonra da kendini denize atarak hayatına son vermektir. Akşam olunca kapının kilidini kırarak Anjel'in odasına girer. Roman sürpriz bir sonla biter. Şem'i, Anjel'i tehdit ettikten sonra zorla anahtarı alıp aynalı dolabın kapaklarını açar. Anjel'in dolaptaki fistanları arasından babası Dehri Efendi'nin çıktığını görünce Şem'i olduğu yere düşüp bayılır.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç psikolojik bakımdan iki farklı karakter görünümündedir. Romanın başından itibaren tanıtılan Ömer Behiç ahlâk ilkelerine ve ailesine bağlı, sağlam bir kişilik sahibi, mesleğini seven ve kadına hak ettiği saygıyı gösteren bir erkektir. Aşkta ve işinde makul olmayı tercih eder. Veli Bey'nin kızı Neyyir ile tanıştıktan sonra ikinci bir Ömer Behiç daha ortaya çıkar. Artık o mantıyla değil ihtirasları ve zaaflarıyla hareket eden maceraperest bir adamdır. Bazen kendini sorguya çektiğinde ikinci hâlden kendi dahi korkar. Ancak “garip bir cinnetin hummasıyla” hareket ettiği bu ikinci hâli Ömer Behiç'i kutsal saydığı her şeyden uzaklaştırır. Namusa sadakat gösteren bir aile babası iken, ahlâkî değerleri hiçe sayan kırık hayatlara o da karışır.

Edebiyat-ı Cedîde romanlarında hayal-hakikat çatışmasına sık rastlanılır. Kahramanların hayallerinde kurduğu dünya ile dış dünyanın gerçekleri çatışır. “*Hayal-hakikat tezadının verdiği ümitsizlik ve melankoli yazarlarda intihar duygusuna da yol açar.*”⁹³ Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*'de de diğer romanlarında olduğu gibi kahramanlarını çok yönlü olarak romana yansıtmış, özellikle de bu eserinde onların ruhsal yapılarındaki değişimleri, sosyal ve siyasî olayları da içine alan geniş bir perspektifle anlatmıştır. Büyük umutlarla yurduna dönen İrfan'ı intikam yemini ettirmeye iten ve ardından intihara kadar götüren değişik sebepler vardır. Kırılgan mizacı, iş bulamaması, babasının sürgüne gönderilmesi ve dıştan gelen bazı tesirler onu ilk önce intikam almaya sonra intihara sürükler. Süleyman Nüzhet'in birkaç defa ihtiyatlı ve sabırlı olması doğrultusundaki uyarılarına rağmen İrfan çevresindeki ihtilaleci genç arkadaşlarının tesirinde kalarak bu uyarıları pek dikkate almaz. Avrupa dönüşü iş bulamaması ve çekilen maddî sefaletler de İrfan'ın hayat karşısında direncini kırar. Ayrıca bu maddî sıkıntılar yanında İrfan'ın annesinin hastalıklı hali ve bu hastalığa çare bulunamaması onun iç dünyasında derin bir

⁹³ Ö. Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 55.

bedbinliğe yol açar. İrfan sabah erkenden evden çıkar, gece karanlıkta çamurlara batarak eve döner. İrfan'ın günleri “*kalbinde ağlanacak bir baba matemi, yanında hasta bir validenin alil ruhu...*”(s.492) ile dolu ıstırap saatleriyle geçer. Ancak İrfan'ın yaşadığı felâketlerde esas neden dıştan gelen tesirlerdir. Abdülhamid dönemi mutlakıyetçi anlayış, merkezî sistemi güçlü tutmak için kurulan yaygın hafiye teşkilatı, dönemin aydınları ve gençleri üzerinde yoğun baskı oluşturur. İrfan, babasının sürgüne gönderilmesinden ve ardından telgrafla gelen feci ölüm haberinden sonra hayatla bağlarını koparacak derecede sarsılır. Bu felâket haberi üzerine İrfan odasına kapanır. O zamana kadar duygularını açıkça dostlarıyla paylaşan bu genç adam, kimseyle konuşmak, dertlerini paylaşmak istemez. Babasının intihar etmeden önceki hasta hâlini, onun sıkıntılar içinde kıvranarak öldüğünü düşünür. Babasının sürgüne gönderilmesinden dolayı kendini bir cinayet işlemiş kadar suçlu hisseder. Çünkü babası, İrfan'ı yurt dışına yükseköğrenim için gönderdikten sonra Erzurum'a sürgün edilmiştir. İrfan, babasının ölümüne sebep olanlardan intikam almaya yemin eder. İstanbul'a geldiğinden beri duyduğu matemın ıstırapı ve içinde damla damla oluşan zehirli duygular intikam düşüncesini kuvvetlendirir. Üstelik İrfan'ın bu derece kinle dolmasının nedeni sadece babasının sürgüne gönderilmesi ve ölümü değildir. O kendi dertlerinin ötesinde memleketin ve milletin matemıyla de ıstırap çekmekte, ihtilalci hareketlere katılmayı milleti için bir vazife bilmektedir. İrfan, Süleyman Nüzhet'le çay bahçesinde konuşurken ilk defa intihardan bahseder:

“- İntihar, belki, fakat zannetmem ki bîfâide olsun. Hatta bîfâide olsa bile bu intihar bana o kadar güzel, o kadar güzel görünüyor ki, milletin kenar-i firâşına düşüp ‘Yok, mademki sen ölüyorsun, senden evvel ve senin için ben ölmeliyim. Sensiz hayat neye yarar? Senin bîçare kurumuş sinenden son katarat-ı semî içerek, senin ölümüne aciz bir temaşager olmaktansa, senin zehrinle, senin sütünün o sem-i marazıyla ölmek, ‘işte bundan sonra hayatta bana mukadder olan vazife...’ demek ve ölmek.”(s. 388)

İrfan'ın zihninde yavaş yavaş oluşan ihtilalci düşünceler onun intikam hırsını artırır. İrfan'a göre bu millet düştüğü yerden mutlaka kalkmasını da bilecek ve kendine kötülük yapanlardan hesabını soracaktır. İrfan, babasının ölümüne neden olan paşaya yaklaşabilmek için kendini takiple görevlendirilmiş Apollo'yu aracı yapar. Apollo sayesinde paşanın haremine kadar girer ve paşanın kız çocuğuna özel müzik dersi verir. Bu aşamadan sonra İrfan planlarını uygulamaya geçirir. Paşayı öldürmek için onun odasına bomba yerleştirir.

Suikastın gerçekleşmemesi üzerine İrfan, dehşetli bir korkuya kapılır. Hafiyelerin eline düşmemek için intihar eder.

Mehmet Rauf'un *Son Yıldız* adlı eserinde de bir intihar vakasına rastlanır. Perran, on sekiz yaşında iken Büyükada'da tanışıp sevdiği Fuad'a âşık olur. Bu arada Fuad askere gider, Ruslara esir düşer ve onun ölüm haberi gelir. Bu haberden sekiz yıl sonra bir baloda Fuad'la karşılaşmak, Perran'ın hayatını altüst eder. Öldü sandığı Fuad'ı hâlâ sevdiğini anlar. Fuad'ın Perran'la birlikte yaşama isteği, zengin bir adamın metresi olan Perran'ı zor durumda bırakır. Perran rusal bir çatışma yaşar ve ıstıraplı günler geçirir. Fuad, sevgilisinin kendinden ayrı geçen günlerinde onun ne yaptığını araştırmıştır. Zengin bir adamın metresi olduğunu öğrenince Perran'ı terk eder. Zengin âşık Fahri Cemal de Perran'ın Fuad'la ilişkisini öğrenip onu terk edince Perran, düştüğü ruhsal çatışmadan çıkamaz ve çareyi intiharda bulur. Bir akşam kendini tramvayın önüne atar. Ancak ölümden şans eseri kurtulur.

VI. YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARI

Halit Ziya'nın *Nemide* adlı romanında Tıp Fakülteleriyle ilgili bir eksikliğe temas edilmiştir. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar uzanan tarih sürecinde tıbbiyeye erkek öğrencilerin alınmasına karşın kızlar henüz bu bölümlere girememektedir.⁹⁴ Eserde bu gecikme *Nemide*'nin babasıyla yaptığı sitem dolu konuşmayla dile getirilir. Nail, amcasının teşvikiyle Mekteb-i Tıbbiyeye girmeye hazırlanmaktadır. *Nemide*, Nail'in leylî mektebe verileceğini öğrenince ondan ayrılmamak için aynı okula gitmek istediğini söyler:

“Nemide ciddi bir tavırla düşündü:

- Mektebe ne için girecek?

- Okumak için...

⁹⁴ Kadınların sağlık alanında hizmetlerine ilk defa Tanzimat Dönemi'nde başlanılmıştır. 1843 yılında Mekteb-i Tıbbiyede kızlara ebelik eğitimi verilir. İlk önce eğitim mankenler üzerinde yapılır. Bazı derslerde kızlar erkeklerle aynı sınıfta eğitim almışlardır. 1845 yılında kızlar sağlık hizmetinde göreve başlarlar. 1905 yılında müstakil bir ebe mektebi açılır. Meşrutiyet Dönemi'nde kızların eğitimi konusunda tartışmalar hızlanır. İnas Dârülfünununun açılmasıyla birlikte kız öğrenciler üç yıl “Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat” şubelerinde ders görürler. 1912 yılı hemşirelik mesleğinin başlangıcı sayılır. Modern anlamda hemşirelik okulu ise 1925 yılında açılır.

1870 yılında kızlar için yüksek okul düzeyinde Dârümuallimât açılmış ancak Dârülfünûn düzeyinde öğrenci alınması 1915 yılında Dârümuallimât-ı Âliye bünyesinde kızlar için İnas Dârülfünununun açılması mümkün olmuştur. 1917 tarihinde tıbbiyeye kız talebe kabulü fikri ortaya atılmış ancak bu teşebbüsün İnas Tıbbiye Mektebi olmadığı ve henüz tedrisata zamanın ve zeminin müsait olmaması nedeniyle kızların tıp tahsilinin uygulamaya geçirilemediği bilinmektedir. Kızların üniversite seviyesinde tıp tahsili ancak 1922 yılından sonra Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşebilmiştir.(Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, ss. 1565-1566)

Nemide, mütefekkirane, pederinin kitabına bakıyordu. Birdenbire uzanarak kitabı eline aldı, uzun uzun seyrederek dedi ki:

- *Ne için beni de mektebe vermiyorsunuz? Ben de Nail ile beraber okurum.*
- *Nail tabib olacak... Sen onun gireceği mektebe giremezsin ki...*
- *Neden?*
- *Çünkü o okuyup yazmak bilir... Hem bir insanın hekim mektebine girebilmesi için erkek olması iktiza eder.” (s.43)*

Nemide, Nail ile beraber tıbbiye giremediği için çok üzülür ve âdeta kız olduğuna isyan edercesine ağlamaya başlar. Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* romanı zaman dilimi olarak Abdülhamid dönemine rastlar. Hüseyin Rahmi'ye göre bu dönemde Arapça, Farsça, Sarf ve Nahiv öğretilmek istenirken Türkçeye ehemmiyet verilmemiştir. Yazar, Dehri Efendi ile Sadri Bey arasında geçen bir diyalogda mekteplerdeki eğitim anlayışını eleştirir:

- “ - *Efendi oğlum, ne tahsil ettiniz bakalım?*
- *Efendim...İşte, alâ-kadri'l-istitâa... Şundan bundan tahsil ettik...*
- *'Şundan bundan' ne demek?*
- Sadri sıkılarak:*
- *Sarf gibi, Nahiv gibi... Tarih, Coğrafya, Hesap... Mesela Risale-i Ahlâk gibi...*
- *Sarf ve Nahiv dediğin şeyler... Arabî mi? Türkî mi? Farisî mi? Fransevî mi?*
- *Üçü dördü karışık efem... Bunlardan yalnız Türkçenin nahvini iyi göremedim, bir görene de tesadüf etmedim.” (s.83)*

EDEBİYAT-I CEDİDE YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Eser Adı	Yazarı	Tabii Gencin Adı	Aile Durumu	Yükseköğrenim Öncesi Eğitimi	Yabancı Dil	Yaş	Dönem	Yer	Yükseköğrenim Kurumu veya Bölümü	Eğitim Yılı	Mezuniyet Durumu	Okuldan Sonra Mesleğini İcra Etmesi
Nemide	Halit Ziya	Naif	Babası küçük yaşlarda kaybeden Naif, amcası Şevket Bey'in sorumluluğunda eğitimini tamamlar.	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	...	Eğitimini tamamlar	Akrabaları arasında mesleğini icra eder
Nemide	Halit Ziya	Naif	Fr. tahsil	...	Edebiyat-1 Ceditde	Paris	Tıpta uzmanlık	Üç yıl	Eğitimini tamamlar	...
Bir Ölümün Defteri	Halit Ziya	Vecdi	Küçük yaşta annesini kaybeder, babası ise hiçbir şey söylemeden oğlunu terk eder.	Galatasaray Sultanisi	Fr. bilir.	...	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	...	Eğitimini tamamlar	Mesleğini icra ettiğine dair bilgi yok, Savaşta katılır.
Bir Ölümün Defteri	Halit Ziya	Hüsam	Küçük yaşlarda anne ve babasından ayrılır.	Galatasaray Sultanisi	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Şairdir. Nesim-i Havadis gazetesinde muhabirlik yapar.
Mai ve Siyah	Halit Ziya	Ahmet Cemil	On dokuz yaşında babasını kaybeder. Avukat olan baba, oğlu için bir model ve rehberdir. Anne şefkatli, ilgili ancak sessiz ve pasifdir.	Mahalle Mektebi, Askeri Rüştiye,	Fr. tercüme yapar.	on dokuz- yirmi iki	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Mekteb-i Mülkiyye	...	Eğitimini tamamlar	Mirat-ı Şuun gazetesinde çalışır
Mai ve Siyah	Halit Ziya	Hüseyin Nazmi	Varlıklı bir ailenin oğludur	Galatasaray Sultanisi	Fr. tercüme yapar.	...	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Mekteb-i Mülkiyye	...	Eğitimini tamamlar	Gazetede çalışır. Avrupa elçiliklerinden birine atılır. Avrupa'da Hukuk Mektebi veya Güzel Sanatlara devam edecektir.
İffet	Hüseyin Rahmi	İffet	Babası Şakir Efendi kızının eğitimiyle yakından ilgilidir. Frenk okulunun ikinci yılında babasını kaybeder. Ailenin geçimini İffet sağlar.	Özel hocalarla yetiştirilir. Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenir.	Fr. tercüme yapar.	...	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Frenk Mektebi	...	Eğitimi yarım kalır	Örtünme yaşına gelince okulu bırakmıştır. Kardeşinin eğitimiyle ilgilidir. El işleriyle ailesinin geçimini sağlar.
İffet	Hüseyin Rahmi	Lâtif	Fakir bir aileye mensuptur.	yirmi- yirmi bir	Edebiyat-1 Ceditde	Fransa	Sorbon Üniversitesi okumayı planlar	...	Tahsile gidemez.	...
Aşk-ı Memnu	Halit Ziya	Behlül	Zengin amcasının desteğiyle okulu tamamlar	Galatasaray Sultanisi	Fr. Gazete okur	yirmi	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Eğitimini tamamlar	Eğlence mekânlarında vakit geçirir.
Mürebbiye	Hüseyin Rahmi	Şemi	Baba Dehri Efendi despot, cahil bir tiptir, oğluya ilişkileri korku üzerine kuruludur. Annesinden bahsedilmez.	on sekiz- on dokuz	Edebiyat-1 Ceditde	İstanbul	Mekteb-i Aliye	...	Eğitimini tamamladığı belli değil.	...

Metres	Hüseyin Rahmi	Müşak Bey	Annesinin ölmesiyle Müştak Bey'e miras kalır. Babası ise başka bir kadınla evlenerek onu yalnız bırakır.	Edebiyat-1 Cedide	İstanbul	Mekteb-i Mülkiye	...	Eğitimi tamamlar	Bir gazetede muharrirdir.
Metres	Hüseyin Rahmi	Reyhan	Babasının ölümünden sonra birçok işe girip çıkar.	Askeri rüştiye, Mekteb-i Sultani	Edebiyat-1 Cedide	İstanbul	Mülkiye Tıbbiyesi, Mülkiye-i Şahane	birkaç yıl	Eğitimi yarım kalır	Girdiği bütün işlerde zarar eder. En son bir gazetede muharrirdir.
Metres	Hüseyin Rahmi	Hami	Hami beş yaşında iken babasını kaybeder, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Annesi tarafından şımarılarak büyütülür	Fr. konuşma öğretisi vardır.	Edebiyat-1 Cedide	Paris	Hangi bölümde okuduğu belli değil	birkaç yıl	Eğitimi yarım kalır	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Kırık Hayatlar	Halit Ziya	Ömer Behiç	Anne ve babasını Avrupa'da yüksek tahsil yıllarında kaybeder. Meslek seçiminde babasıyla anlaşamaz.	İstanbul'un değişik okullarda orta-öğrenimini tamamlar.	Fr. iyi derecede bilir	...	Edebiyat-1 Cedide	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	...	Eğitimi tamamlar	Tahsilinde uzmanlık için Paris'e gider.
Kırık Hayatlar	Halit Ziya	Ömer Behiç	Fr. tahsil	...	Edebiyat-1 Cedide	Paris	Tıpta Uzmanlık	...	Eğitimi tamamlar	Eftal Hastanesinde çalışır, Özel muayenehane açar.
Kırık Hayatlar	Halit Ziya	Bekir Servet	Fakir bir ailenin çocuğudur.	Edebiyat-1 Cedide	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	...	Eğitimi tamamlar	Sosyete çevresinin tanınmış doktorlarından olur. Güreba Hastanesinde asistandır.
Şişevdi	Hüseyin Rahmi	Şehim Bey	Fr. tahsil	...	Edebiyat-1 Cedide	Fransa	Hangi bölümde okuduğu belli değil	...	Eğitimi tamamlar	Mesleğini icra ettiğine dair bilgi yok.
Şişevdi	Hüseyin Rahmi	Meftun	Babasını on beş yaşında kaybeder. Onun eğitimiyle amcası ilgilenir. Alafrangalığı amcasından gelir.	Fransızca konuşma öğretisi vardır	Edebiyat-1 Cedide	Paris	Birçok üniversitenin kapısından dönmüş, konferanslara katılmış.	...	Eğitimi tamamlamaz.	Herhangi bir mesleği icra etmez. Evdekilere alafrangalık dersleri verir.
Hayal İçinde	Hüseyin Cahit Yalçın	Nezih	...	İdadimin son sınıfındadır.	Fr. tercüme işiyle uğraşır.	on yedi	Edebiyat-1 Cedide	Avrupa	Avrupa'da Üniversite okumayı hayal eder	...	Tahsile gidemez	...
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Süleyman Nüzhet	Uzun dönem sadarete kalmış şöhretli bir aileye mensuptur.	Mekteb-i Sultani ve Lycee Condorcet okullarında eğitim görür.	Fransızca	...	Edebiyat-1 Cedide	Eğitimi tamamlar	Dış İşleri Bakanlığında görev alır.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	İrfan	Baba, oğlunu elinden tutup okula götürür. Bir devlet memuru olan fedakâr baba oğlunun yurt dışına çıkmasını sağladığı için sürgün edilir.	Fransız Mektebine gider.	Fr. tahsil	yirmi iki-yirmi dört	Edebiyat-1 Cedide	Paris	Darü'ttaliim-i Musiki	üç yıl	Eğitimi tamamlar	İş imkânı bulamaz, özel ders verir.

Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Şakir	"Molla Cenap" diye anılan zengin bir aileye mensuptur. Ancak aile ilişkileri çok karmaşıktır ve aile disiplini yoktur.	...	Fr. tercüme işiyle uğraşır.	yirmi	Edebiyat-ı Cedide	Paris	Ulüm-i Siyasiyye	...	Eğitimi tamamlar	Yüksek dereceli bürokrat olmak ister. Fransızcadan tercüme yapar. Hafife olarak kullanılmak istenince hükümet görevinden ayrılır.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Kâşif	Fakir bir ailenin çocuğudur. Babası ölümce ailesinin geçimini sağlamak ve üniversiteyi okumak için katıplık yapar.	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Hukuk	...	Eğitimi yarım kalır	Ankara'ya belediye memuru olarak sürgün edilir. Sürgünden kaçıp Jön Türklerle katılır.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Said Bey	Ailesinin geçimini sağlamak için dersten sonra tercümanlık yapar.	Özel bir okuldan üç dil öğrenerek diploma almıştır.	Üç dil bilir.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Hukuk	...	Devam etmektedir.	Gazetede tercümanlık, Hariciye Nezaretinde memurluk yapar.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Sâhir	Aile ilgili, yetenekleri doğrultusunda çocuklarını deniz okuluna gönderirler.	...	İng. Fr. tercüme işiyle uğraşır.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Bahriyye	...	Eğitimi tamamlar	Bir gemide subaydır, istifa ederek öğretmenlik yapar
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Muzaffer	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Harbiyye	...	Eğitimi tamamlar.	Mesleğinde uzmanlaşması için devlet tarafından Almanya'ya gönderilir.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	Muzaffer	Alm-Tah.	...	Edebiyat-ı Cedide	Almanya	Mekteb-i Harbiyye	üç yıl	Eğitimi tamamlar	Topçu Subayıdır. İhbar üzerine pasif bir görevle yaverlik nişanı takılır, Marangozluk yapar. İhtilalciye katılır.
Nesi-i Ahir	Halit Ziya	İbrahim Rıfı	...	Galatasaray Sultanisi	İngilizce bilir.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Hukuk	...	Eğitimi tamamlar	Gazetede çalışır, muharrir ve yazardır
Genç Kız Kalbi	Mehmet Rauf	Abdi	Baba gelenekleri temsil eder gibi görünürken çocuklarına iyi bir terbiye veremez. Abdi şımarılarak büyütülür.	Birçok okula gider ama hiç birini bitiremez.	Fransızca özel ders alır. Ancak öğrenemez.	on sekiz-yirmi iki	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Fransız Mektebi	dört yıl	Eğitimi yarım kalır	Mektepten kovulmuştur. Babasının ricasıyla gümrukte memur olur.
Karanfil ve Yasemin	Mehmet Rauf	Hürrem	Annesi Sacide, modayı yakından takip eden, eğlence düşkünlü bir kadındır. Hürrem'i de kendi hayatına çeker.	...	İng. Fr. konuşur.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Arnavutköy Koleji	...	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez. Zengin ve ahlâkı yünden bozuk bir adam olan Cemal Bey'le evlenir.
Karanfil ve Yasemin	Mehmet Rauf	Samim	Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğudur. Babası tahsil yıllarında her türlü desteği verir.	Galatasaray Lisesi	Avrupa'da tahsil	...	Edebiyat-ı Cedide	Avrupa	İsviçre, Fransa, Almanya ve İngiltere'de okumuş	altı yıl	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez. Babasından kalan servetle eğlence mekânlarında gönül eğlendirir.
Karanfil ve Yasemin	Mehmet Rauf	Bir delikanlı	İngilizce	...	Edebiyat-ı Cedide	Amerika	Eğitimi tamamlar	...
Karanfil ve Yasemin	Mehmet Rauf	Feriha	Temiz bir ailenin kızıdır. Geleneksel Türk aile yapısı içinde yetişmiştir.	...	Fransızca konuşur.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Sorler	...	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez. Alafranga hayat özlemi olduğu için ailesiyle çatışmaya düşerek ahlâksız bir adam olan Fahri Bey ile evlenir.

Böğürtlen	Mehmet Rauf	Müjgan	Babası mutasarrıftır. Mektebin son sınıfında iken babasını kaybeder.	...	İngilizce konuşma özenuşma tisi vardır.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Sörler	...	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Son Yıldız	Mehmet Rauf	Perran	Tahsil ve terbiyesiyle atile ilgilidir.	High School	İyi derecede Fransızca bilir	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Sörler	...	Herhangi bir mesleği icra etmez. Zevk ve eğlence düşkünüdür.
Son Yıldız	Mehmet Rauf	Fuad İlhami Bey	Emekli bir miralayın oğludur.	...	Alm. tahsil	otuz-otuz beş	Edebiyat-ı Cedide	Almanya	Mühendislik	...	Alman fabrikasında temsilcilik yapar
Son Yıldız	Mehmet Rauf	Fikret Bey	İng. tahsil	...	Edebiyat-ı Cedide	Amerika	Mühendislik	Üç yıl	Bir elektrik şirketinde mühendistir.
Define	Mehmet Rauf	Şakir Feyzi	...	Rüştiyeyi bitirir.	İngilizce kitaplar okur	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Tip Tahsili	...	Erzurum Hastanesinde doktor olarak çalışır. Define arar.
Halâs	Mehmet Rauf	Nihad	Anne ve babadan bahsedilmiyor. Babasından miras kalan dükkân ve evi satmak için İzmir'e gider. İyi bir aile terbiyesi almıştır.	Kabataş Lisesi	İngilizce tercümanlık yapar	yirmi beş	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Mekteb-i Harbiyye	...	Subay olarak Suriye Cephesi'nde savaşır. Kurtuluş Mücadelesi'ne katılır.
Halâs	Mehmet Rauf	İclâl	Anne ve baba ayrı yaşadığı için dayısı Saim Bey'in evinde kalır. Baba, kızıyla devamlı görüşür ve onu milli bir şuurla yetiştirir.	...	İng. tercümanlık işiyle uğraşır.	...	Edebiyat-ı Cedide	İstanbul	Arnavutköy Koleji	...	Herhangi bir mesleği icra etmez. İstiklal Mücadelesi'nde Nihad'la Ankara'ya geçer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİ YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Türk eğitim tarihi açısından Meşrutiyet'in ilk yedi senesi (1908-1914) bir bocalama dönemidir. Türk olmayan mebusların, siyasî fırkaların, yabancı hükûmetlerin engellemeleri yüzünden maarif hizmetinde esaslı bir adım atılamaz. Meşrutiyet'in son dört senesi (1915-1918) hükûmet eskisine nisbetle kuvvetlenmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmış, yabancı mekteplerin kontrolü için ciddi adımlar atılmış, fakat bu sefer de harbin doğurduğu felâketlerin neticesi olan talebesizlik yüzünden beklenen semere alınamamıştır. Mütareke Dönemi(1919-1923) ise Osmanlı Devleti'nin yıkılış zamanıdır. İstanbul işgal edilmiş, işgal güçleri kendi mekteplerinin kontrolünü tekrar ele geçirdiği gibi Türk okullarındaki öğrenciler kapı dışarı edilerek yerine yabancı askerler konulmuştur. Nihayetinde Anadolu'da kurulan millî hükûmet, İstanbul'u kurtarmış ise de bu dört yılda çok büyük felâketler yaşanmıştır.¹

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran siyasî ve sosyal olaylar gerçekleşirken bir taraftan da toplum hayatında kültürel faaliyetler hız kazanır. Meşrutiyet'in siyasî buhranı yüzünden ilk günlerde fikir hayatı bir anarşi manzarası gösterir. Basın hürriyeti uzun zaman açlığı duyulan çeşitli fikirlerin birdenbire yayılmasına imkân vermiştir. Herkes her şeyden söz edebilmektedir. Bu dönemdeki yayınların önemli bir kısmı Abdülhamid'e hücumlar ve halka yol göstermek için yapılmış popüler yazılardır. Meşrutiyet'in ilk yıllarında bâbîâlî camekânlarını yeni dergiler doldurur. İslâmcılığa,

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, ss. 1273-1274.

Türkçülüğe ve Batıcılığa ait halk seviyesinde yazılar yayımlanır. Fertçilik-toplumculuk, sosyalizm-kapitalizm, hürriyetçilik-devletçilik vb. karşıt kutuplu düşünceler ve Fransız ihtilalinden sonra meydana çıkan collecivizme, anarchisme, communisme gibi fikir akımları üzerine tartışma ve yayımlar yapılır.² Ayrıca İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde devletin yönetim şekli, aile sorunu, ekonomik problemler, ulusçuluk, dinde ve eğitimde reform meselesi ile ilgili kapsamlı bir sorgulamaya gidilir.³

Osmanlılık; Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün tebanın dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin “Osmanlı” kimliğiyle bir arada tutulma çabasıdır. Ancak Balkan Harbi, ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlılık fikri çökmüştür. İslâmî inançları; ibadet, ahlâk, siyaset ve eğitim gibi birçok alanda hayata yeniden hâkim kılmak ve akılcı metotlarla Müslümanları Batı sömürsünden kurtarıp medenileştirmek düşüncesi temelinde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan İslâmcılık, İkinci Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında fikrî bir harekete dönüşür. Ancak diğer Müslüman milletlerin Osmanlı'dan kopması bu düşüncenin yaşama imkânını zayıflatır. Prens Sabahattin'in ferdiyetçi ve liberal bir yapılanmayı öngören “Adem-i Merkeziyetçilik” düşüncesi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmaktan başka bir işe yaramaz. On sekizinci yüzyılın başından itibaren Osmanlı aydınları arasında dikkati çeken ilk fikir hareketi olan “Batıcılık” ise bütün tarihi dönemlerde “batılılaşma, asrîleşme, modernleşme” gibi farklı kavramlarla hayat bulmaya devam eder. Yirminci yüzyılda Osmanlı-Türk toplumunda en etkili fikir hareketi Türkçülük/ Milliyetçiliktir. Tanzimat Dönemi'nde ilmî ve kültürel bir niteliğe sahip olan Türkçülük, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru fikrî bir harekete dönüşerek edebî eserlere yansır.⁴ Meşrutiyet'in hürriyet ortamında şiirde olduğu gibi romanda da gözle görülür bir artış sağlanır. Bu dönemin romanlarında konu zenginliği göze çarpar. İkinci Abdülhamid yönetiminin eleştirisi, meşrutiyet ve hürriyetin övgüsü, Batı kaynaklı düşünce akımlarının savunulması, Milli Mücadele, yanlış batılılaşma, aile hayatı, Feminizm bu konulardan bazılarıdır. Meşrutiyet yazarlarının yükseköğrenim gençliğini konu alan romanlarında zaman dilimi Abdülhamid devrinden başlar ve Meşrutiyet'le devam eder. Bu yüzden hem Abdülhamid devrinin hem de Meşrutiyet Dönemi'nin sosyal, ekonomik ve siyasî yapısının gençler üzerindeki tesirini birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

² Hilmi Ziya (Ülken), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 1979, s. 135.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, ss. 429-468.

⁴ İsmail Çetişli ve diğerleri, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, ss. 134-145.

II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ

A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ

Meşrutiyet yazarlarının romanları, ideolojik ağırlıklı eserlerdir. Yüksek tahsilli gençlerin hayatları anlatılırken geniş bir biyografi yerine daha çok olay ve ideoloji üzerine odaklanılmıştır. Bazı eserlerde gençlerin ebeveynleriyle ilgili çok az bilgi verilirken bazılarında gençlerin aile yapılarından hiç bahsedilmez.

1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler

Eğitimciler aileyi bir gencin hayatında ilk ve en etkili kurum olarak kabul ederler. Ailenin böyle bir işlevi yerine getirmesi yalnızca bireye dönük bir faaliyet değildir, aynı zamanda toplumsal ve ahlâkî hayata büyük bir hizmettir. Toplumsal çözülmenin üstesinden gelebilmek için aile yapısında yeni ve eski değerler arasında dengeli, sağlam bir pekiştirmeye ihtiyaç vardır. Meşrutiyet romancıları bu ilkedен hareketle pek çok eser kaleme almışlardır. Tanzimat romancısı Ahmet Mithat Efendi, Meşrutiyet Dönemi'nde yazdığı *Jön Türk*(1910) adlı eserinde aynı hassasiyeti dile getirir. *Jön Türk*'te aile terbiyesinin gençlerin geleceğinde ne derece önemli rol oynadığı birinci dereceden kahramanların hayat tarzlarıyla örneklendirilir. Bu eserde yazar millî ve Batı hayranı olmak üzere iki farklı aile kurumunda yetişen genç tiplerinden bahseder. Bunlar içerisinde yazarın desteklediği ve idealize ettiği genç karakter, millî terbiyeyle yetişmiş, yeniliklere açık bir genç olan Nurullah'tır. Mekteb-i Hukuk mezunu Nurullah'ın babası Kâşif Efendi vilayet eski kapı kethüdalığından emekli, hatırı sayılır kâtiplerdendir. Dünyalığını tedarik etmiş, kendi hâlinde yaşayan bir adamdır. Sözlüğe bakıp çeviri yapacak kadar Fransızca bilir. Hürriyet yanlısıdır ancak mutlakiyet döneminde kendini hafiyelerden uzak tutmuş, siyasetin dışında bir yol izlemiş, Nurullah'ı da kendi hayat anlayışına uygun şekilde yetiştirmiştir. Nurullah, dış görünüş itibarıyla babasına çok benzer. O da babası gibi insanın hürriyetini savunmakla beraber siyasî bir terim olarak "hürriyet" fedailiği yapmaktan sakınır, "cüretli bir âşık-ı hürriyet" değildir. Nurullah annesini küçük yaşlarda kaybetmiştir. Kâşif Efendi'nin kırklık kızı Zeliha, Nurullah'a annesi kadar şefkat gösterir ve sahip çıkar. Nurullah düşüncesi ve ahlâkı dürüst, gözü ve gönü ilimle münevver bir gençtir. Onun güzel ahlâklı bir genç olarak yetişmesinde aile terbiyesinin önemi büyüktür.

Ahmet Mithat Efendi, Nurullah'ın yeni ve millî terbiyesini bizzat desteklerken Batı taklitçisi bir ailenin kızı olan Ceylan'ın eğitim tarzını, özellikle de aile terbiyesini yanlış bulur. Ceylan'ın babası Kâzım Bey büyük bir dairenin kethüdasıdır. Alafranga meşrep bir adam olan Kâzım Bey'in zevcesi Sezayidil ise mesleği cambazlık ve rakkaselik olan hafifmeşrep bir kadındır. Ceylan'ın Avrupa feminizmini de aşan düşünce ve tavırlarının temelinde anne-babasının mesleği ve onların çalışma ortamı etkili olmuştur. Kâzım Bey ve Sezayidil Hanım, Ceylan'ı Batı terbiyesiyle yetiştirmek için özel çaba sarf ederler. Ancak onların yanlış terbiye usulü, ailenin felâketine sebep olur.

Meşrutiyet Dönemi yazarları arasında bir siyasî fikre angaje olmuş ve Meşrutiyet ideolojisinin sözcülüğünü üstlenen romancılar da vardır. Bu romancılar Abdülhamid devrini sert bir dille eleştirirler. Safvet Nezihi'nin *Müsebbib* (1910), Mehmet Celâl'in *İsyan*(1910) ve Bekir Fahri'nin *Jönler* (1910) adlı eserlerinde genç kahramanlar yükseköğrenim yıllarında veya tahsillerini tamamladıktan sonra sürgün edilerek ailelerinden uzaklaştırılırlar. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde de aynı konuya temas edilmiştir ancak daha yumuşak bir dil kullanılır ve sanki sürgün hadisesi bir alay konusu yapılır.

Bekir Fahri'nin *Jönler* isimli romanında mutlakiyet yıllarındaki sürgün hadiselerinden bahsedilir. Necip, Sivas'ta yaşayan esnaf takımından birinin oğludur. Yüksek tahsil için taşradan İstanbul'a Mekteb-i Tıbbiyye okuması için gönderilir. Necip üçüncü sınıfta iken üzerinde hürriyetçi söz ve şiirlerden müteşekkil birtakım evraklar bulundurması nedeniyle tutuklanır. Bir yıl tutuklu kalmasının ardından bir fırsatını bulup Mısır'a kaçar. Ancak bu süreçte ailesiyle görüşemez ve onlardan haber alamaz. Maddî bakımdan çok sıkıntı çektiği zamanlarda dahi ailesiyle irtibatı yoktur. Sürgünde geçen uzun zaman dilimi Necip'in duygularında değişiklikler meydana getirir. O, artık tıbbiyede olduğu kadar kendini irade yönüyle güçlü hissetmez. Uzun boylu felâketlerin tesiriyle hissizleşmiş, aile sevgisini unutmıştır. Ayrıca kendi felâketlerine babasını, kardeşini iştirak ettirmeyi bir suç saymış, vicdanındaki hisleri bilerek öldürmeye çalışmıştır.

Tanzimat öncesinden başlayan ve Meşrutiyet Dönemi'nde de hızla devam eden batılılaşma süreci Türk ailesinin terbiye anlayışını etkilemiş, babaya ait olan mutlak otorite giderek yerini daha demokratik bir aile ortamına bırakmıştır. Ancak bu değişimler Osmanlı'nın bütün topraklarına aynı biçimde yansımaz. Bir tarafta gelenekçi ve tutucu aile

yapıları korunurken diğer tarafta gayrimüslimler gibi yaşayan Türk aileleri vardır.⁵ Halide Edib, *Seviye Talib* (1910) adlı eserinde bu iki aile örneğini anlatırken bir de ikisinin arasında bir terbiye ile yetişmiş, millî değerlerini önemseyen ancak batılı gibi yaşamak istediğinden dolayı tezatlar yaşayan Avrupa tahsilli bir gençten bahseder. Fahir, Numan ve Seviye aynı mahallede oturan komşu çocuklarıdır. Fahir'in aile yapısı daha gelenekçi iken Numan ve Seviye alafranga tarzın hâkim olduğu ailelerde yetişirler. Seviye'nin babası Ahmet Bey; Fahir, Numan ve Seviye'yi bir İtalyan operasına götürür. On üç yaşında olan Fahir, ilk defa bir opera seyretmenin de verdiği heyecanla, tiyatro aktrislerinden şişman ve yarı çıplak olan primadonnaya âşık olur. Seviye ise eve gelir gelmez operada izlediği artistleri, duyduğu şarkıları ince ve güzel sesiyle taklide başlar. Batılı yaşamı hayat felsefesi hâline getiren bir ailenin çocuğu olan Numan, küçük yaşlardan itibaren Batı hayranı olarak yetiştirilmiştir. Fahir küçük yaşta babasını kaybeder. Bu vesileyle halası ve halasının kızı Macide, Fahir'in evine daha sık gidip gelmeye başlarlar. Fahir'in annesi, Macide'yi küçük yaşlardan itibaren çok sevmiş ve onu gelini gibi görmüştür. Macide ile Fahir'i evlendirmek onun en büyük arzusudur. Fahir'in diplomasını alıp eve geldiği gün annesi ağır hastadır. Onun ölüm döşeği önünde son arzusunu yerine getirmek, acılarını paylaşmak ümidiyle Fahir ve Macide nişanlanırlar. Kendi geleneklerine uygun, sade bir düğünle dünya evine girerler. Ancak farklı aile yapılarından gelen bu çift mutlu olamaz. Fahir evlendikten sonra yurt dışına yüksek tahsile gider.

Fetret (1913) biyografik nitelikler taşıyan bir eserdir. Esere adı verilen Fetret, yazarın İngiliz eşi Vinefert'den dünyaya gelmiş Osman'ı temsil eder.⁶ Ali Kemal, *Fetret*'te terbiye konusuna irsiyet noktasından yaklaşır. Yazarın “garip bir genç” sözüyle romanın ilk satırında tanıttığı Fetret yirmi yaşlarında, ailesinden muntazam bir terbiye almış, kendine güveni tam ve dürüst bir gençtir. Babası Türk ve annesi İngiliz olan Fetret, şarklılardan ziyade garplılara ve daha çok da İngilizlere benzemektedir. Buna rağmen o, bir yanıyla garpli bir yanıyla şarklıdır. Fetret'in babası Selman Bey, doğum esnasında eşini kaybeder. Validesinin vefatından sonra Fetret, ablası Selma ile birlikte Londra'nın bir köyünde yaşayan büyük validesinin yanına sığınır. O, uygar bir babadan ve İngiliz anneden aldığı terbiye sayesinde mantıklı ve ölçülü hareket etmeyi öğrenmiştir. Zira İngiliz terbiyesi

⁵ Necdet Sakaoğlu, “Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 368-369.

⁶ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, s. 342.

çocukların şahsiyet kazanmasına yönelik nitelikler taşır. Fetret doğduktan birkaç gün sonra bahçeye çıkarılır. Baskı altında tutulmaması için kundağa sarılmaz. Her gün banyo yaptırılır. Yemekleri düzenli bir şekilde yedirilir. Yaz ve kış kır gezisine çıkarılır. Böylece hürriyet ve düzen fikri aşılır. Fetret, babası gibi, yaşamaktan zevk alır ve Annesi gibi pragmatik düşünür. Fetret ile babası Selman Bey arasındaki aile bağı bir evlat ve baba mesafesinden daha yakındır, onlar iki samimi arkadaş gibidirler. Birbirlerine karşı rahat davranırlar ve yapmacık tutumlarda bulunmazlar. Fetret, gönülden sevdiği babasını, hayatına yön verecek bir üstat olarak kabul eder. Selman Bey ise bütün ömrünü, çok sevdiği oğlu için adamıştır. Oğluna özel vakit ayırır, onu İstanbul'un gözde yerlerinden Tepebaşı Bahçesi'ne götürür; oğlula baş başa yemek yer ve baba-oğul değişik konularda sohbet ederler. Fetret, babasından Türkçeyi ve Türk edebiyatını öğrenir. Fetret'e göre Türk gençlerindeki terbiye eksikliği, onların küçük yaşlardan itibaren bir fikir hamlığı içerisinde yetiştirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden fikir ve dimağ terakki edememiştir. Bu eserde İnkılâp ve tekâmülü gerçekleştirecek, batılılaşmayı iyi hazmetmiş gençlerin yetiştirilmesi hedeflenir.

Meşrutiyet Dönemi siyasî çalkantıların çok fazla yaşandığı yıllardır. Yüksek tahsilli bazı gençler hangi siyasî ortamda yetişmişse mezuniyetlerinden sonra da aynı siyasî çizgide hayatlarını devam ettirirler. Halide Edib'in *Yeni Turan* (1912) isimli romanında Asım'ın çocukluğu, Meşrutiyet Dönemi'nin karışık havasının ve siyasî çalkantıların hâkim olduğu bir zaman diliminde geçer. Asım aile terbiyesinin bir gereği olarak siyasetin içinde aktif olarak büyümüştür. Mekteb'i Mülkiyyeden sonra Osmanlı Partisi'nde mücadelesini sürdürür. Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* (1918) isimli romanı, kalıtımsal özelliklerin gelecek nesiller üzerine etkisini anlatması bakımından diğer romanlarından farklılık arz eder. Eserin aslî kahramanı Kasım Şinasi'nin babası, İstanbul'un zengin tüccarlarından. Şehzadebaşı'ndaki konakta amca Rifat Bey'in ve Kasım'ın ailesi birlikte oturmaktadır. Kasım Şinasi'nin amcası "redingotu, sivri siyah sakalı ve tek gözlüğü" ile Tanzimat'ın alafranga züppelerini andırır. Kasım'ın yengesi Behire yeni dostlar kazanmak ve çevresinde zengin bir sosyete grubu oluşturmak için toplantılar düzenler. Kasım'ın babası Batı özentisine ve taklitçiliğe tahammül edemediği için böyle toplantılarda salona çıkmaz. Kasım mizaç ve karakter özellikleri bakımından babasına çok benzer. Tıpkı babası gibi her zorluk karşısında sebat eden, azimli ve çalışkan kişiliğiyle hayatta başarılı olmasını bilmiştir. Sara ile evlendikten sonra Behire'nin fitnessinden uzak kalmak için Büyükdere'ye taşındığında babasını iki günde bir ziyarete gelir. Kasım, amcasının taklide kaçan şahsiyetsiz

davranışlarını onaylamazken onunla babası arasında yaşam tarzı bakımından büyük bir fark olduğunu görür ve tıpkı babası gibi muhafazakâr, dış görünüşe önem vermeyen, olgun bir kişilik sergiler.

Ali Zeki Bey'in *Alev* (1921) adlı romanında Sedat, Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında birkaç şehirde valilik görevinde bulunmuş İhsan Âbid Bey'in tek evlâdır. Babasının görevinden dolayı sürekli ailesinden ayrı kalan Sedat, çocukluğunu İstanbul'da geçirir. Babasının isteğiyle girdiği Dârülfünûnun Hukuk Bölümünü dört yılda bitirir. Üniversite yıllarında serbest ve “rindâne” bir hayat yaşayan bu genç, artık yaşamın böyle devam etmeyeceğine, kendi kazancını elde etmenin ve sorumluluk sahibi olma vaktinin geldiğine kanaat getirir. Dârülfünûnu bitirdiği güne kadar istikbali hakkında hiçbir şey düşünmemiş olmanın verdiği utangaçlık yüzünden babasının yanına çekinerek gider ve Avrupa'da tahsilini tamamlama isteğinde bulunur. Sedat'ın babası İhsan Âbid Bey oğlunun bu isteğini geri çevirmez. Çünkü o da her baba gibi oğlunun doktor, avukat veya mühendis olup kendi geçimini sağlamasını arzu eder. Oğlunun kararlarına saygı duyar, yükseköğrenim tercihi konusunda Sedat'ı serbest bırakır. Sedat babasının da tavsiyesi üzerine Fransa eğitim kurumlarından Lyon Ticaret Mektebine girer. O, Avrupa'ya gittikten sonra ailesini ve arkadaşlarını ihmal etmez, babasına ve arkadaşlarına Avrupa'dan mektup yazar.

Reşat Nuri'nin *Gizli El* (1922) adlı eserinde Şeref'in talim ve terbiyesinden mesul olarak sadece babasından bahsedilir. Şeref, yüksek tahsilini bitirdiği yıla kadar babasının desteği sayesinde hiçbir maddî ve manevî sıkıntı çekmez. Hukuk Fakültesini bitirdiği yıl babasını kaybeder. Aynı eserde Pangaltı'daki Fransız Mektebini bitiren Seniha ise Aziz Paşa adında eski bir saray paşasının kızıdır. Aziz Paşa bir fantezi olarak çiftçilikle uğraşır. Bursa'nın Narlı kasabasının yerlileri onun İstanbul'a kumar oynamaya ve hovardalık etmeye gittiğinden bahsederler. Güngörmüş, Avrupa'da dolaşmış ve okumuş bir adam olan Aiz Paşa, çocuklarının modern eğitim almasına özen gösterir. Kızını yabancı bir kolejde okutur. Oğlunun Galatasaray'ı bitirmesi için özel hoca tutar.

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler

Her isteği yerine getirilen, disiplin konusunda gevşek olan ailelerde yetişen gençler genel itibariyle haylaz ve şımarık olurlar. Vassaf Kadri'nin *Yetime* (1915) adlı eserinde ise bu durumun zıttı görülür. Necile zengin ve kibar bir aileye mensuptur. Rahat bir ortamda, hiç sıkıntı çekmeden yetişmiştir. Onun babası Ali Raif Efendi para, şöhret ve makamdan

başka bir şey düşünmez. Necile'nin Hüsrev Affan'a gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre Ali Raif Efendi, el etek öperek zengin olmuştur ve kendine ait konağında lüks bir hayat yaşamaktadır. Türk romanında genel itibariyle idealize edilen gençler anne veya babalarına ırsiyet bakımından benzerlik gösterirler. *Yetime*'de mizaç olarak Necile, "bende" vasıflı babasına hiç benzemez. Fakirler bir lokma ekmek için inlerken Ali Raif Efendi sandık sandık hediyelere boğulmuş, milletin iliklerinden koparılmış paralarla her yıl iki apartman daha alarak vurguncu tayfasına katılmıştır. Oysaki Necile fakirlere yardım etmekten gurur duyar. Ali Raif Efendi dindar görünme gayretindedir. Necile'ye dinî bilgileri öğretmesi için özel hoca tutar. Beş vakit namaz kıldığını herkese göstermeye çalışır. Yazar; dinî istismar eden, söyledikleri ile yaptıkları arasında hiçbir bağ olmayan şahsiyet yoksunu insanları Ali Raif Efendi vasıtasıyla ve ironik bir dille hicveder.

İzzet Ulvi'nin *Son Mektuplar* (1916) adlı eserinde aile terbiyesinin ve arkadaş çevresinin okul eğitiminden daha ileri seviyede gençlerin hayatını etkileyebileceği üzerinde durulmuştur. Nezahat, zengin bir ailenin üzerine titrenerek büyütülmüş, mürebbiyeler elinde yetiştirilmiş narin yapılı kızıdır. O, devamlı hülyalarıyla yaşayan alafranga meşrep bir karaktere sahiptir. Fikriye ise bir tüccar ailesinin kızıdır ve millî terbiyeyle yetiştirilmiştir. Her iki kız da güzeldir, zariftir, aynı okulda eğitim görmüşlerdir. Ancak onların hayat felsefeleri tamamen farklıdır. Batıyı taklit etmeyi esas alan bir terbiye ile yetiştirilen Nezahat bütün zamanını süslü gezmek, piyano çalmak, sevda şiirleriyle meşgul olmak, güzel manzaralı yerlerde dolaşmak ve erkekleri peşinden koşturmakla geçirir. Zarif olan her şeyi beğenir. Mürebbiyesinin kendisine "matmazel" diye hitap etmesi çok hoşuna gider. "*Benliği yok, milliyeti yok, vatani yoktur. O medenî bir insan olduğuna inanır.*"⁷ Fikriye ise Türk nakışlarıyla işlenmiş perdeler yaparak, Türk şiirleri okuyarak, millî nağmeler dinleyerek vakit geçirir. Fikriye gelenek ve değerlerine bağlı bir ailenin verdiği terbiyeye sadıktır. Türk modasıyla Türk elinden çıkmış elbiseler giyer. O, ağabeyi Muzaffer'in telkinleriyle tam bir Türk kızı olarak yetişmiştir.

3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler

Parçalanmış ailelerde yetişen gençler bir bocalama devresi yaşayabilir ve uzun süre uyum sorunu çekebilirler. Fazlı Necip'in *Menfâ* (1909) adlı eserinde Ekrem, çocukluğunu parçalanmış bir ailede geçirir. Anne zengin, asalet düşkün, hafifmeşrep, oğluna sevgi

⁷ İzzet Ulvi, *Son Mektuplar*, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1332, s. 6,(Alıntılar bu baskıdandır).

göstermeyen, fakat her türlü maddî imkâna sahip, kibirli bir kadındır. Etkin bir kişiliği olmayan yoksul baba Rauf Bey ise amirlerine kulluk edencesine itaat gösteren, el etek öpmekten çekinmeyen, tahkirleri hazmederek amirlerinin teveccühüne lââyık olmaya çalışan ikiyüzlü bir memurdur. Ekrem, mutaassıp ve cahil bir büyük baba ile hırslı ve kıskanç bir üvey validenin terbiyesinde yetişerek gençliğe adım atar. Onun öz annesi İsmet Hanım sırf karşı taraftan intikam almak için oğlunu elde etmeye çalışır. Oysaki o, boşanmadan önce elbise ve tuvaletlerine önem verdiği kadar oğluna değer vermemiştir. Sonraki ilgisi ise kocasına ve kumasına galip gelmek içindir. Öz annesi ile üvey validesi birbirlerine acı çektirmek için Ekrem'i bir araç gibi kullanırlar. Karşı taraf kaçırmayın diye odalara kapatılır ve dış dünyadan soyutlanır. Anne İsmet Hanım yıllardır kendinden soğutulan oğlunun sevgisini kazanmak maksadıyla maddî imkânlarını seferber eder. Paraya ve modaya aşırı ilgisi olduğu hâlde babasından yatılı mektepte iken bir mecidiye harçlığı zor alan Ekrem, annesi İsmet Hanım'dan bir seferinde yirmi lira harçlık alınca öz annesi tarafına yönelir. Anne ve baba sevgisinden mahrum yetişen Ekrem'in parayla saf değiştirmesi onun ahlâkî terbiyeden yoksun büyüdüğünü gösterir.

Abdülhamid'i eleştiren eserler kaleme alan Meşrutiyet romancıları, sürgün hadiselerinin aileler bakımından bir felâkete yol açtığını vurgularlar. Sürgüne gönderilen gençlerin ailelerinden uzak kalmaları, çekilen hasretler ve dökülen gözyaşları dramatik bir boyutta ele alınır. Safvet Nezihî'nin *Müsebbib* adlı romanında yükseköğrenim öğrencilerinden Ranâ ve Nazif'in annesi Hidayet Hanım manevî dünyası zengin, zeki, hassas ve şefkatli bir kadındır. Okumuş ve âlim bir zat olan Zülfikâr Efendi, kızı Hidayet Hanım'ı herkesin "namuslu, haysiyetli bir genç zabıt" olarak gördüğü Atıf Efendi'yle evlendirmiştir. Filibeli olan Atıf Efendi düğünden sonra karısını da yanına alarak askerî görevinin bulunduğu Rumeli topraklarına geçer. Bu arada umumî harp ilan edilir. Nazif dokuz, Ranâ iki yaşındadır. Hidayet Hanım, cephede savaşan kocasından uzun süre mektup bekler. Bir gün Atıf Efendi, kolunda üç kırmızı şeritle binbaşılığa terfi etmiş olarak çıkagelir.

Binbaşı Atıf Bey, oğlunu Galatasaray Sultanîsi'ne yazdırırken ona yadigâr bırakacağı tek şeyin iyi bir tahsil, namuslu şekilde geçirilmiş bir hayat numunesi olduğunu belirtir. Atıf Efendi, Sofya'da iken Ali Suavi ile arkadaşlık etmiştir. Onun organize ettiği Çırağan Vakası'na iştirak etmek üzere gece yarısı evden çıkarken çocukları ve karısıyla vedalaşır. On iki yaşındaki oğlu Nazif'e şöyle öğütler verir:

“Ben uzun bir yolculuğa gidiyorum oğlum, dedi. Şayed çabuk gelemesem validene itaat et... Derslerine çalış. İleride vatanına yarayacak bir evlat olmaya çalış. Bunu hiçbir zaman unutma ki sen namuslu bir asker evladısın. Babanın tuttuğu yolu takip et ve icap ederse...”Nazif diyebildi. Eğer bir gün icap ederse... Millet için baban gibi öl”⁸

Plevne Muharebesi’nde omzundan düşman kurşunu yiyen ve birçok defa ölümden dönen Atıf Efendi Çırağan Vakası’nda vatan kardeşinin darbesiyle öldürülür. On dört yıl sonra Nazif artık gürbüz bir delikanlıdır. Mekteb-i Sultanîde iken sınıfının daima birincisi olduğu gibi arkadaşları arasında dürüst ve fedakâr davranışlarıyla en fazla sevilen öğrencidir. Hidayet Hanım, Nazif’in varlığını, yaşama sebebi sayar. Kocasının vefatından sonra mal varlıklarına da el konulması nedeniyle yetimleri geçindirmek ve onları okutmak için büyük mücadele verir. Çocuklarının her ikisine de yüksek tahsil yaptırır. Ancak Nazif’in Jön Türk propagandacılığında Fizan’a sürgün edilmesi, oğlunun hasretine dayanamayan acılı anneyi yatağa düşürür. Hidayet Hanım bu acıya dayanamaz ve ölür.

Mehmet Celâl’in *İsyan* isimli eseri, aile terbiyesi ve çekilen sıkıntılar bakımından *Müsebbib*’le hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Her iki eserde de küçük yaşlarda babasını kaybeden gençler iradeli ve şefkatli bir annenin gözetiminde yüksek tahsillerini gerçekleştirirler. *İsyan*’da Vedat’ın babası Binbaşı Seyfeddin Efendi, Ruslarla yapılan savaşta şehit düşmüştür. Bu yüzden Vedat annesini, “kahraman Seyfullah’ın kahraman karısı” diye okuyucuya tanıtır. Babası şehit olduğu için Vedat, annesinin desteğiyle büyür ve eğitimini tamamlar. Annesi çok şefkatli ve merhametli bir kadındır. Vedat evden uzakta olduğu zamanlarda da annesini her zaman hatırlar ve onun iyiliğinden, fedakârlığından bahseder.

Adil Nami’nin *Nurhayat* (1912) adlı eserinde batılı bir aile ile doğulu bir ailenin, özellikle de validelerin çocukları üzerindeki etkisi iki farklı örnekle temsil edilir. Eserin başkişisi Ziya, babasını küçük yaşta verem hastalığından kaybeder. Validesi onu çok sever. Ancak oğlunun ne eğitiminde ne de düşünce tarzında hiçbir etkiye sahip değildir. Yaşlı olduğu için kısa zamanda oğlunun mürüvvetini görmek ister. İdadîyi bitirdikten sonra oğlunu görücü usulü ile evlendirmek için hemen araştırmaya koyulur. Kendinin istemediği

⁸ Safvet Nezihi, *Müsebbib*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1910, s. 56,(Alıntılar bu baskıdandır).

ama Ziya'nın çıkarlarına uygun olan dul ve zengin bir kadınla oğlunu evlendirir. Üç ay sonra da vefat eder.

Adil Nami, bu eserinde baştan sona Batı'nın Doğu'ya üstünlüğünü ortaya koymak istediği için Ziya'ya, Avrupa'ya gidince ona öz validesinden daha etkili olacak, Madam Döpero adında Fransız bir kadınla tanışma fırsatı verir. Ziya, paraları tüketip de Paris'te sefil bir duruma düştüğü zaman verem hastalığına yakalanmış, kan kusmuş, vücut ve ruh sıhhatini kaybetmiştir. Kaldığı apartmanın sahibi Madam Döpero, Ziya'ya öz evladı gibi sahip çıkar. Onun getirdiği doktorlar sayesinde Ziya'nın sıhhati düzelir. Yazarın “melek hasletli kadın” diye okuyucuya tanıttığı Madam Döpero, Ziya'nın eğitimi başta olmak üzere onun her türlü ihtiyacıyla ilgilenir. Madam Döpero evinde hizmetçi ve uşakları olan varlıklı bir kadındır. Onun hem zevcesi hem de oğlu veremden vefat etmiştir. Döpero, Ziya'yı iki yıl önce ölen oğlunun yerine koyarak ona bütün iltifatlarını gösterir. Ziya ile Madam Döpero arasında sıcak ve arkadaşça bir valide-oğul ilişkisinin yaşanması dikkat çekicidir. Bu, Batı tarzı bir terbiyenin en belirgin niteliği olarak okuyucuya sunulur. Ziya, İstanbul'da iken evliliği ile ilgili hiçbir sırrını öz annesiyle paylaşmazken Paris'te günlük yaşamını Madam Döpero'ya olduğu gibi her gün rapor eder. Bir validenin gençlik çağında iken oğluna nasıl yaklaşması gerektiği konusunda yazarın Madam Döpero'yu model bir şahsiyet olarak idealleştirdiği anlaşılmaktadır. Dışarıdan görenler samimiyetlerine bakarak onları birbirlerine âşık bir çift zannederler. Doğulu bir genç olan Ziya ile tecrübeli, erdemli ve batılı bir kadın olan Madam Döpero arasındaki uyum imrendirici seviyededir. Madam Döpero ile Ziya arasında eğlence, kültür ve zevk bakımından da ortak bağlar kurulmuştur. Hangi eğlence yerine gitseler diğer çiftler onlara gıpta eder.

“Ziya artık valide tabir etmekte olduğu Madam Döpero ile dans etmekten büyük bir lezzet duyar. O da oğlu yerine koyduğu Ziya hakkında her taraftan yağın medh ve sitayişlerle pek ziyade iftihar ederdi.”⁹

Her aklına koyduğunu yapmaya alışkın olan Ziya sadece Madam Döpero'yu kıramaz ve onun itirazlarına karşı gelemmez. Ziya, mektepten en yüksek dereceden diploma ile mezun olduğu zaman Madam Döpero, resmiyette de onu evlatlığa kaydettirir. Kendine bir şey olduğunda bütün servetini Ziya'ya bıraktığını beyan eder. “*Ben onu evlatlığa kabul edeliden*

⁹ R. Adil (Nami), *Nurhayat*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1912, s. 113, (Alıntılar bu baskıdandır).

beri dünyada her şeyi gözümden çıkararak sadece onun için yaşıyorum” (s. 149) diyerek Ziya’ya sevgisinin derinliğini ortaya koymuştur.

Halide Edib’in *Son Eseri* (1913) adlı romanında Kâmuran küçük yaşta annesini kaybetmiş, halasının yanında büyümüştür. Avrupa ülkelerinin birinde elçi olan babasını ise sadece kardeşi Asım’ın düğününde görür. Bu yüzden Kâmuran üzerinde babasının tesiri azdır. Ancak o, kızının yetişmesi için Avrupa’dan ince belli güzel bir Fransız mürebbiye göndermiştir. Resim yapmayı ve piyano çalmayı Kâmuran bu mürebbiyeden öğrenir. Anne ve baba sıcaklığından mahrum olan genç kız bütün aile sevgisini kardeşi Asım’dan görür. Halide Edib, Kâmuran’ın çocukluk yıllarından bahsederken çocuk eğitimindeki birtakım yanlışlıklara dikkat çeker. Kâmuran küçüklüğünde hastalıklı ve huysuz bir çocuktur. Çocukluğunu halasının yanında geçiren Kâmuran’ın her dediği yerine getirilir. Şımarık yetiştiği anlaşılınca onu susturabilmek için olağanüstü güçlerden bahsedilerek korkutulur. Asım evdeyken Kâmuran hiçbir şeyden korkmaz ve içi sevinçle dolar. Kâmuran’ın kültürlü ve tahsilli bir kız olmasında nazik ve olgun tavırlarıyla yine Asım etkili olmuştur.

Celâl Nuri’nin *Ahir Zaman* (1918) isimli romanında “ricalden bir zâtın oğlu” olan Ecmel, annesini de pederini de küçük yaşlarda iken kaybetmiştir. Bundan başka Ecmel’in ailesi hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak geleneği temsil eden amcası ile batılı eğitim görmüş Ecmel arasında bir kuşak çatışmasının yaşandığı görülmektedir. Bu eserde aile terbiyesi bakımından dikkat çeken nokta, sağlam bir aile disiplininin geçmeyen gençlerin yozlaşmış bir çevrede kaybolup gitme riskinin fazla olmasıdır. Ecmel’in Avrupa’daki yüksek tahsilinden sonra İstanbul’un dejenere aile çevrelerinde gayriahlâkî bir hayat yaşaması da bunun bir örneğidir.

Müfide Ferit’in *Aydemir* (1918) adlı eserinde millî değerleri önemseyen, ahlâkî yapısı sağlam bir aile örneğinden bahsedilir. Hazin ve Nevin’in babası Nedim Paşa bir saray adamıdır. O, otuz beş yıl saray içinde görev yapmış, hiçbir entrikaya dâhil olmamış, devletin menfaatlerini şahsi emelleri üzerinde tutmuş dürüst bir bürokrattır. Padişahın huzuruna çıktığı zaman düşüncelerini açıklamaktan çekinmemesi zaman zaman sarayı rahatsız etse de dürüst bir adamını kaybetmek istemeyen padişah, Nedim Paşa’ya ses çıkarmaz. Nedim Paşa, Hazin, dünyaya gelirken karısını kaybeder. On üç yıl sonra tekrar evlenir. Bu evlilikten olan Nevin de bir yıl sonra öksüz kalır. Bundan sonra talihsiz baba hayatını kızlarına adar, onların tahsil ve terbiyesi için elinden geleni yapar. Ailesinin maddî durumunun iyi olması Hazin’in

hedeflerini kolaylaştırır. Özel hocalardan ders alır ve konservatuvar eğitimi için Fransa'ya gider. Türk romancıları, eserlerindeki yüksek tahsilli, idealist kahramanlarının batılı düşünceyle millî kültür arasında denge kurmasına özen gösterirler. Batılı eğitimi gençler genelde yurt dışındaki üniversitelerde veya yabancıların yurt içinde açtığı kolejlerde alırlar. Yazarlar bu kurumlarda eğitiminden dolayı millî değerlerden uzak kalacak gençleri yüksek tahsil öncesinde sağlam bir aile terbiyesiyle ve millî şuurla donatırlar. Böylece ileride meydana gelebilecek bir yozlaşmaya karşı önceden tedbir alınmış olur. Müfide Ferit'in *Aydemir* adlı eserinde, şuurlu bir aile terbiyesinden sonra yurt dışına tahsile gönderilen Hazin ülkesine döndüğünde de vatanperver bir Türk kızıdır. O, vatan evlatlarının bilinçlenmesi için açtığı okullarda fedakârâne görevlere atılacaktır. Halide Edib'in kolejlerde okuyan idealist gençlerinde de benzer şahsiyet özellikleriyle karşılaşmak mümkündür.

Gençlik, büyümenin, değişimin başka bir tabirle metamorfozun en fazla görüldüğü dönemdir.¹⁰ Gençlik yaşlarında aile tesiri yavaş yavaş azalır ve arkadaş merkezli yaşam tercihi ön plana geçer. Gençler yetişkinliğe adım atarken çevrenin tesiriyle şahsiyet kazanırlar. Reşat Nuri'nin *Çalığışu*(1922) adlı eserinde Feride'nin karakterinin oluşmasında gençlik yıllarından ziyade çocukluğunda yaşadıklarının payı daha büyüktür. Çünkü Feride Sörlük mektebine girdiği zaman artık bir "Çalığışu" gibi davranmaya çoktan başlamıştır. Onun çocukluğundan itibaren oluşan "sabit karakteri" eserin sonuna kadar hiç değişmeden devam eder.¹¹ Küçük yaşta annesi Güzide Hanım'ı kaybeden Feride onu çok az hatırlar. Feride'ye çok benzeyen Güzide Hanım ince ruhlu, hassas bir İstanbul hanımefendisidir. Çok zayıf ve hastalıklara dayanıksız bir vücudu olan Güzide Hanım, eşinin görevi nedeniyle sürekli yer değiştirdiği için uzun süren yolculuklara, çöllerin sıcak havasına dayanamaz ve verem hastalığından ölür. Altı yaşında annesini yabancı topraklarda bırakarak İstanbul'a dönen Feride daha sonra annesini hayal meyal hatırlayacak, bu hatırlama onda ne sevgi ne bir hüznü uyandıracaktır. Feride, yirmili yaşlara geldiği zaman annesinin benzeri bir fizikî görünüm alır. Feride'nin annesine benzerliği ruhsal anlamda da geçerlidir. Feride de tıpkı annesi gibi aşkında sebat edecek, yaşadığı bütün sıkıntılara, iftiralara, kıskançlılara rağmen hep felâketlerden kaçan taraf olacak, Kâmuran'a duyduğu nefrete rağmen aşkını dipdiri yaşatacaktır. Feride'nin babası ise onun zihninde daima "vahşi tabiatlı sert bir asker hatırası"

¹⁰ Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 20.

¹¹ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984.s. 79.

uyandıran Nizamettin Bey'dir. Nizamettin Bey, dış görünüşündeki sertliğe rağmen sevdiklerine ve ailesine karşı son derece merhametli davranan tezat bir yapıya sahiptir. Feride'nin tezat kişiliği babasından gelir. O da tıpkı babası gibi içten içe merhamet duygusu ve derin bir sevgi beslediği hâlde bazı zamanlar çevresine karşı sert davranışlarda bulunur. Teyzesine ve Kâmuran'a yazdığı mektupta çok sert ve kırıcı ifadeler kullanması bu kişiliğinin bir yansımasıdır.

Feride'nin belleğinde unutulmaz izler bırakan diğer iki kişi dadısı Fatma ile babasının emir eri Hüseyin'dir. Annesinin hastalığından dolayı bir süre sefalet çeken Feride, burnu, yanakları ve bilekleri dövme, tam bir çöl kadını olan Fatma Hanım'a emanet edilir. Fatma Hanım, Feride'yi bir çöl çocuğu gibi yetiştirir ve onu hurma ağaçlarının tepesine çıkartır. Feride çocukluğunda edindiği ağaç tepesine çıkma alışkanlığını hiç unutmayacak, genç bir kız olmasına rağmen okulda, teyzesinin bahçesinde fırsat buldukça ağaç tepelerine tırmanacaktır. Feride ilk ciddi üzüntüsünü dört yaşındayken, dünya güzeli olarak gördüğü süslü dadısı Fatma'nın gelin olmasıyla yaşar. Feride'nin yaşadığı bu üzüntü onun çocuk dimağında silinmez izler bırakır, bu yüzden Feride dadısının aksine süslenmemeyi tercih edecektir. Fatma'dan sonra Feride'yi teselli edecek tek kişi Hüseyin'dir. Hüseyin, hoyrat bir kız olan ama sır saklamasını çok iyi bilen Feride için oyun arkadaşı olur. Babası olmadığı zaman ahırdan beraber at çalar ve saatlerce kırlarda gezerler. Feride kavga etmeyi ve heyecan veren tehlikeli oyunları Hüseyin'den öğrenir. Feride'nin çocukluğunda kazandığı bu cesaret, ona gençliğinde karşısına çıkacak güçlükleri aşma azmi kazandıracaktır. Feride'nin sır saklamayı öğrenmesinde, hoyratça davranışlarında, sevdiğinin canını yakmasında, alaycı hareketlerinin arkasında Hüseyin ile geçen günlerinin tesiri büyüktür.

Feride zıt duyguları aynı anda yaşayan bir kızdır. Neyi hissederse onun tersini yapar. Ne zaman üzülsün gözleri parlar ve kahkahalarla gülmeye başlar. Feride, annesinin ölümünden sonra İstanbul'a getirilerek büyükannesine ve teyzesine emanet edilir. Büyükanne, Feride'nin yaramazlığı karşısında ne yapacağını şaşırır ancak onu herkesten çok sever. Feride kuşlara yuva yapmak için ağaç tepelerine çıkar, çamaşır teknesini sürüyerek denize indirir. Öksüz olduğu için Feride'ye akrabaları tarafından ağır ceza verilmez, kolundan tutularak bir odaya kilitlenir. O, bütün yırtıcı, kıran, dökken, azgın tabiatına rağmen yakın çevresinden hep iyilik görmüş, akrabaları ona her zaman merhamet göstermiştir. Feride akraba çocuklarıyla da geçinemez, sevdiklerinin kulaklarını ısırır, yüzünü tırmalar,

onları tartaklar. Feride dokuz yaşında büyükannesini de kaybeder. Nizamettin Bey, yokluğunda sıkıntı çekmemesi ve iyi bir eğitim alması için Feride'yi Dame de Sion Koleji'ne yatılı olarak kaydettirir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Feride'nin tezat bir ruh yapısına sahip olmasında birçok kişinin tesiri olmuştur. Ancak çocukluğunda yaşadığı bütün olumsuzluklara rağmen Feride mücadeleci bir şahsiyet kazanacak ve kolej eğitimini bitirdikten sonra Anadolu'ya geçip en zor şartlarda görevini devam ettirecektir.

Kıralık Konak'ta (1922) toplumun temel taşlarını oluşturan ailenin nasıl değiştiğini anlatan dramatik bir olay örgüsü anlatılır. Bu öyle bir dramdır ki aile fertlerinin hepsi de maddî ya da manevî yok olmaya yüz tutarlar. Cihangir'deki konağın sahibi Naim Efendi'ye göre bu düşüşten “zaman”, yani devrin kendisi sorumludur. Zamana direnen tek kişi varsa o da torunları kadar çok sevdiği Hakkı Celis'tir. Hakkı Celis'in böyle bir karaktere sahip olmasında Türk kültürünü küçük yaşlarda ona aşılayan büyükannenin rolü büyüktür. Hakkı Celis, büyük dayısı Naim Efendi'yi ruh dünyasına herkesten daha yakın bulur. Abdülhamid ricalinden Naim Efendi, devletin yüksek mevkilerinde çalışmış; çevresinde devleti soyan, çalan çırpan tipler olmasına rağmen hiçbir zaman dürüstlüğünden ve sadakatinden taviz vermemiş, müthiş bir “itaat ve hürmet” adamıdır. Naim Efendi'ye, Yakup Kadri'nin özlem duyduğu kaybolmuş devirlerin, altın çağların temsili karakteri olarak bakmak mümkündür.¹² Ancak yazarın geçmişle bağlantısı, geçmişin ahlâkî ve sosyal değerlerinin savunulması anlamına gelmez. Yakup Kadri kökü mazide olan ama gövdesi ve dalları gelecekle bağlantılı bir dünya görüşünü savunur. Nasıl her şey değişmişse ve eski, yerini yeniye bırakmak zorundaysa Naim Efendi de eskiyip gidecek, onun yerine Naim Efendi gibi onurlu, kibar ve dürüst ama “yeni kafa” yapısıyla değişime açık Hakkı Celisler gelecektir. Eserin sonunda Binbaşı Hüsnü Bey, Hakkı Celis'ten bahsederken “ *Ben müddet-i hayatımda, bu kadar vakur, bu kadar kibar bir genç daha görmedim*”¹³ der.

¹² Yakup Kadri'nin mazide örnek aramasını Niyazi Akı farklı sebeplere bağlar, Yakup Kadri'nin güzeli, iyiyi ve doğruyu olduğu kadar kötülüğü mukayese etmek için de maziye döndüğünü, Batı'nın determinist yazarlarında olduğu gibi hâlihazır, maziye dönerek aydınlatma tekniğini kullandığını belirttikten sonra yazarın mazi düşüncesini şöyle özetler: “*Kısaca diyebiliriz ki, mazi, Yakup Kadri'nin sanatında, daima bir teselli kaynağıdır. İşte bunun için sık sık bir hâl ve mazi, inkisar ve mesut hâtralar kontrastına başvurur ve daima bir mazi daiüssulasıyla çıkar. Geçmişle hâlin duyguları ve düşünceleri arasındaki farkların maneviyatımızdaki teraziye bozmasından ileri gelen titreyişleri yakalar. Yazılarında bize dokunan patetik unsuru böyle elde eder.*” (Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İstanbul, 1960, ss. 272-273.)

¹³ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Kıralık Konak*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1338, s. 294, (Alıntılar bu baskıdandır).

Naim Efendi ile çocukları ve torunları arasında keskin bir kültür çatışması görülür. O, ne damadının ne de torunlarının yaşayış tarzlarına bir anlam verebilir. Evin içindeki her şey ona “acayip” ve yabancı gelir. Naim Efendi evin içinde herkesten ziyade Seniha’yı ve Hakkı Celis’i sever. Naim Efendi ile Hakkı Celis’in sevdiği ve nefret ettiği kişiler de aynıdır. Hakkı Celis konağın misafirlerinden olan Macit Bey’den, Nazif Bey’den ve Faik Bey’den nefret eder. Naim Efendi de eski bir arkadaşının oğlu olan Faik Bey’den tiksinti derecesinde nefret eder. Çünkü Seniha’nın ahlâkî değerlerden uzaklaşmasında Faik Bey’i sorumlu tutar. Yaşadıkları toplumda yabancı durumuna düşmek Hakkı Celis ile büyük dayısı Naim Efendi’nin diğer bir ortak yanındır. Yirmi yaşındaki bu genç şairle yetmişlik ihtiyar arasında samimi bir dostluk kurulmuştur. Çünkü onlar, felâket günlerinin karanlığı içinde birbirini bulan, âdeta “eş ruhlu” insanlardır. Aslına bakılırsa Naim Efendi ile Hakkı Celis’i bir araya getiren ortak payda, çok sevdikleri Seniha’nın kalplerinde açtığı derin sızıyı paylaşma ihtiyaçlarıdır.

4. İlgisiz, Sevgisiz, Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler

Çocuğu dünyaya getirmekle bir ailenin işlevi tamamlanmış olmaz. Aileler, çocuklarının beden, zihin ve ahlâk bakımından sağlıklı ve dengeli yetişmesinde birinci dereceden rol almak suretiyle insanlığın her bakımdan gelişmesine önemli katkı sağlarlar. Anne-baba ve çocuklar arasındaki aile bağı ne kadar içten, samimi ve fedakârca olursa topluma katılacak bireyler de o denli güçlü ve sıhhatli olur. Reşat Nuri’nin *Harabelerin Çiçeği* (1918) adlı eserinde bu yargıların tersine bir durumla karşılaşılır. Okuyucu, Türk toplumunda ve aile yapısında pek nadir rastlanılabilecek bir dramla yüz yüze gelir. Süleyman’ın babası Sultan Abdülhamid’e yaverlik görevi yapan paşalardandır. Süleyman, Nişantaşı’nda bir konakta doğup büyümüştür. O, çocukken çok güzel olduğu için ailesinin gurur kaynağıdır. Kardeşleri gece mektebine gönderilirken Süleyman, özel hocalardan ders alarak yetişen tembel ve şımarık bir çocuktur. Süleyman’ın gelecekle ve meslekle ilgili kaygısı da yoktur. Bu kadar çok rahatlık ve ilgi Süleyman’ın zihninde geleceğe dair ülfet meydana getirir. Çünkü Süleyman birkaç yaş daha büyüdükten sonra babası sayesinde hünkâr yaverliğine getirilebilecektir. Ancak Süleyman ile paşa babası arasında anlayışa ve sevgiye dayalı bir aile bağı kurulamamıştır. Paşa baba sert ve ciddi bir devlet adamı tavrını evde de devam ettirir. Süleyman, Seniha ile hem akraba hem de çocukluk arkadaşıdır. Seniha’nın babası Hilmi Bey ile Süleyman arasında ise sıcak bir gönül bağı vardır. Hilmi

Bey'in Paşa tarafından Fizan'a sürgün edilmesi Süleyman'ı ağlatacak kadar etkilemiş ve Süleyman, babasının hafiyeye olduğunu düşünerek ona karşı ilk ciddi itirazını yapmıştır:

“- Yazık Paşa baba dedim. Siz çok fena bir iş yaptınız.”¹⁴

Bu itiraz üzerine Süleyman, babasının çok sert tavrına maruz kalır, Seniha ve ailesiyle görüşmesi tamamıyla yasaklanır. Süleyman, her türlü imkâna rağmen aile çevresinde istediği saadeti yaşayamaz. Fırsat bulduğu takdirde ailesinin yüksek zümreye mensup, şatafatlı ve çıkara dayalı hayatından kaçacaktır. O, hisleri yaşına nispetle fazla inkişaf etmiş bir çocuktur. Bir gün büyük adam gibi evden kaçarak âşık olduğu Seniha'yı görmeye gider. Sevimli ve akıllı bir çocuk olan Süleyman'ın evden kaçması, çocuklarının geleceği hakkında büyük beklentilere giren ebeveyni telaşlandırır. Hemen zabıtaya haber verirler. Süleyman eve dönünce onu uzun süre sorguya çekerler ve bir daha kaçmaması için odaya kilitlerler. Süleyman'ın odaya kilitlendiği bir günün sabahında konakta yangın çıkar. Bütün bağırsı ve çağırışlara rağmen kimse Süleyman'a ulaşamaz, bir itfaiye neferi Süleyman'ı ateşler içinden baygın bir halde dışarı çıkarır. Süleyman'ın saçı, gözü ve alını hariç bütün yüzü yanmıştır. Yüzünün büyük kısmı yanmış olan çocuktan anne ve baba hemen ümidini keser.

Türk aile kültüründe genel itibariyle anne ve baba, çocuğu için her türlü fedakârlığı yapar. Hastalığında ve sağlığında her zaman çocuğunun yanındadır. Çocuğuyla ilgili çıkara dayalı beklentilere girmez. *Harabelerin Çiçeği*'nde istisnai bir durum söz konusudur. Reşat Nuri, böyle bir aile yapısının da olabileceğini göz önünde bulundurarak realist bir bakış açısı sergiler. Süleyman yüz güzelliğini kaybettikten sonra, ailesinin ona karşı tavırları birden değişir. Hastalığının ilk günlerinde annesi yanına gelir, onu eğlendirmeye, kendince ona moral vermeye çalışır. Süleyman annesinin gönülden davranmadığını, bir vazife ifa etmiş olmak için yanında bulunduğunu sezmiştir. Bir sadaka gibi yapılan bu ziyaretleri kesmek için uyumuş numarası yapar. Süleyman, aynı hareketi tekrarladığı bir günde annesi ve babası arasında geçen, ebeveyninden hiç de beklenmeyecek, insafa sığmayan bir konuşmayı şöyle anlatır:

Annem:

¹⁴ Reşat Nuri (Güntekin), *Harabelerin Çiçeği*, 2.b., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 30, (Alıntılar bu baskıdandır).

- *Neme lâzım, dedi. O, Hünkâr yaveri olduğu zaman ne ihsanlar alacaktı...*
Babam, biraz kederlenir gibi oldu:
- *Evet, cidden iftihar edecektik... Ne yapalım, kader... Her neyse, çocuğumuz bir tane değil ya!.. Behçet de iki sene sonra onun yaşına gelir.*
Paşa babam, yavaş yavaş yatağıma yaklaştı. Galiba uzun uzun yüzüme baktı.
Sonra:
- *Amma da berbat olmuş ha... Hani, büsbütün ölseydi, bence daha iyi idi...*
Dedi. Annem:
- *İlâhi paşa, varsın sağ olsun da yüzü böyle kalsın.*
Hem belki, vakit geçerse, biraz daha bir şeye benzer.
Paşa babam:
- *Öyle deme hanım, bu suratla neye yarar?*
Diyordu. Annem:
- *Sokakta kalacak değil ya... Bizden artan para, onu ömrünün sonuna kadar rahat rahat yaşatır... Haydi, biz gidelim. (s. 38)*

Süleyman, aynaya baktığı ilk gün, yanık yüzünün onu korkunç bir yalnızlığa iteceğini anlamıştır. Maddî acıları dinmiş olsa bile bundan böyle manevi ıstırapı ömür boyu çekecektir. Yangın öncesinde konağın bir ziyneti olarak görülen, misafirler geldiğinde süslenerek çıkartılan bu çocuğa aynı evde anne ve babasının neşesini kaçıran bir varlık gözüyle bakılır. Misafirler gelince annesinin yüz ifadesi değişir, Süleyman'a bakarak sinirli bir hareketle başını ters tarafa çevirir. Süleyman annesinin kendi yüzünden mahcup duruma düşmemesi için, eve misafir geldiği vakitlerde sütninesiyle beraber yemeğini kendi odasında yiyeceğini söyler. Sıkıntılı ve ıstıraplı anlarında Süleyman'ın yanından ayrılmayan tek kişi sütninedir. Uşaklar ve hizmetçiler dâhil herkes ona acıyarak bakar. Süleyman derdini paylaşacak, arkadaş olacak kimse bulamadığı için akşam yalnızlığında ağaçlarla konuşur, ağaçlarla oynar. Anne ve baba çocuğuna ilgi göstermeyi kesmiş, Süleyman'ı kendi hâline bırakarak onu tamamen yalnızlığa ve çaresizliğe itmişlerdir. Süleyman anne ve babasının yabancı tavırlarına rağmen onların dikkatini çekmek için her gün derslerine çalışır. Annesini memnun etmek için ona bir demet çiçek verir ama annesi bir teşekkürü dahi çok görür. Babası hasta olduğunda, Süleyman babasının başında beklemek ister. Bu isteği de hemen reddedilir. Nihayet bu kadar aşağılanmaya dayanamayan on iki yaşındaki talihsiz çocuk bir gece köpeğiyle beraber köşkten kaçır. Daha önce kaçtığında telaşa düşen aile, bu sefer

karakola haber verse de çocuklarının kayıp olduğunu unutup rahat yataklarına çekilirler. Süleyman eve döndüğünde babası onu yatılı mektebe vererek evden uzaklaştırır.

B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM

1. Okullarda Eğitim

Tanzimat Dönemi'nden itibaren aileyi, çocukların terbiyesi bakımından tek eğitim kurumu olmaktan çıkararak önemli bir gelişme Batı tarzı okulların açılmasıdır. Abdülhamid yıllarında rüştiyelerin ve yüksek okulların sayısı hızlı bir artış gösterir. Meşrutiyet Dönemi'nde ise artık okulun bir zaruret olduğu gerçeği geniş halk tabanınca kabul edilmeye başlanır. Yetişkin kızlar için sanat ve meslek kursları açılır. Meşrutiyet'e doğru açılan kız liseleri ailelerin kültürel gelişimini hızlandırır. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Fırkası'nın da desteğiyle “millî terbiye ve maarif meselesi” sürekli gündemde tutulur. Ortak görüş, millî ve modern eğitimle buhranların aşılabileceği yönündedir. Ahlâkın, Türklük ülküsünün ailede verilip okulda geliştirilmesi önerilir.¹⁵

Meşrutiyet Dönemi yazarlarının eserlerinde, Edebiyat-ı Cedîde yazarlarında olduğu gibi ortaöğretim kurumu olarak en fazla bahsi geçen okul, Mekteb-i Sultanîdir. Gençler, Mekteb-i Sultanîyi bitirdikten sonra yurt içinde veya yurt dışında bir yükseköğretim kurumuna devam ederler. Fazlı Necip'in *Menfâ* adlı eserinde olduğu gibi bazı gençler Galatasaray'dan sonra Jön Türk hareketine katılırlar.

Fazlı Necip'in *Menfâ* adlı eserinde Ekrem, Galatasaray Sultânîsinde altı yıl eğitim görür. Bu süreçte ailesinden aşırı baskı görmüş, sürekli öz annesinden kaçırılmıştır. Öz annesi onun bu okulda okuduğunu dahi öğrenemez. Ekrem, İsmet Hanım'ın onu kaçırmaması için yatılı mektebe verilmiştir. Bu olumsuz hayat şartları ve baskıcı ortam, mektepten sonra annesi gibi zevkperest ve babası gibi sefih bir adamın yetişmesine neden olur. Ekrem'in mektepte iken hayatı sefil bir şekilde geçer. Galatasaray Sultânîsi'nde zengin çocukları, okulun verdiği elbiselerle yetinmeyip kendilerine mükemmel elbiseler yaptırırlar, onların cepleri ve cüzdanları para ile doludur. Arkadaşlarının ipekli çoraplarını, keten mendillerini gören Ekrem onlara gıpta etmekten kendini alamaz. Öz annesi İsmet Hanım böyle bir hayattan sonra oğlunun karşısına çıkıp yirmi lirayı eline verince Ekrem, ona bir velinimet gözüyle bakar.

¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, ss. 355-361

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde Nurullah, Galatasaray Sultanîsinde ortaöğretimini tamamlar. O, mektep yıllarını eğitim-öğretim açısından çok iyi değerlendirir. Yalnız cumartesi akşamları eve gelir. Nurullah, evinde kaldığı bir akşamı babası ve ablası ile geçirir. Uzun süreli tatilde ise evde birkaç gün kalıp zamanının çoğunu, Kadıköy'deki Fransız mektebinde muallimlere refakat etmek suretiyle geceli gündüzlü ilimle iştigal ederek değerlendirir. Böylece tatil zamanlarından en iyi şekilde istifade etmiş olur. Galatasaray Sultanîsi mezunlarından biri de *Müsebbib*'deki Nazif'tir. Onun büyükbabası Zülfikâr Efendi, Nazif'i önce rüştiye mektebine gönderir. Atıf Efendi cepheden dönünce oğlunu Mekteb'i Sultanîye kaydettirir. Büyük baba Zülfikâr Efendi, Nazif'in yatılı mektep için henüz yaşının küçük olduğunu söylerken Atıf Efendi "*İnsan hayatın her türlü zahmetlerine, meşakkatlerine küçükken katlanmaya alışmalı. Babası ona Beyoğlu'nda apartmanlar, Galata'da dükkânlar bırakmayacak. Ona yadigâr bırakacağı tek şey iyi bir tahsil* (s. 37) diyerek Nazif'in tahsiline önem verdiğini belirtir. Ayrıca Nazif'in Galatasaray Sultanîsinde Fransızca öğrenecek olması babasının bu okulu tercih sebebidir. Mekteb-i Sultanî mezunu Nazif'in Jön Türk hareketine katılmış olmasında bu okuldaki hürriyet havasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Halide Edib'in Meşrutiyet Dönemi'nde kaleme aldığı iki eserinde gençler Galatasaray Sultanîsinde eğitim görürler. *Seviye Talib*'de Numan ile Fahir birlikte Mekteb-i Sultanîye başlarlar. İlk defa şeritli okul formasını giydiklerinde kendilerini birden altı yaş büyümüş hissine kaptırıp şeritli elbiselerini Seviye'ye göstermeye giderler. Fahir, Mekteb-i Sultanîyi bitirdikten sonra Macide ile evlenir ve ardından yurt dışına tahsile gider. Halide Edib'in *Son Eseri* adlı romanında Galatasaray Sultanîsi mezunu Asım, babasının da sefir olmasının etkisiyle hariciye mesleğini seçmiştir. Eserde Asım'ın Galatasaray Sultanîsinden sonra herhangi bir yükseköğretim kurumunu bitirdiğine dair bilgi verilmez. Asım, yirmi üç yaşında Paris sefareti üçüncü kâtipliğine tayin edilir. *Mev'ud Hüküm*'de Kasım Şinasi, fakir bir ailenin çocuğu olan Mehmet'in masraflarını karşılayarak onu Galatasaray Sultanîsine kaydettirir. Galatasaray Sultanîsi kimi öğrencilerin zihninde iyi izler bırakırken kimisi için bir mapushaneden farksızdır. Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı romanında Sedat, Meşrutiyet'in ilanından iki hafta önce, yedi yıldır devam ettiği Mekteb-i Sultanîden mezun olur. Mektepte geçen yıllarını bir mahpushanede yaşamış gibi ya da bir kafese hapsedilmiş gibi gördüğü için okulu bitirince büyük halasının Kadıköy'deki evinde serbest bir hayata kavuşur. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte her taraftan "yaşasın" çığlıkları yükselmekte, alkışlar birbirini

takip etmektedir. Sedat da bu sevinç ve coşku seline kapılır, herkes gibi mutlu ve daha rahat bir hayatın özlemini duyar. Bu düşünceler ve beklentiler istikametinde, babasının da ısrarı üzerine Dârülfünûnun Hukuk Şubesine kaydını yaptırır.

Reşat Nuri'nin *Harabelerin Çiçeği* adlı eserinde ise Sultanî zorunlu bir sığınak mekânıdır. Süleyman, Paşa babası tarafından Galatasaray Sultanîsine yazdırılır. Süleyman'ın on iki yaşında evden ayrılması, üstelik de yatılı mektep olduğu için eve her gün gelme imkânının olmaması, çocuklarının yüzü yanık olduğu için misafirler yanında utanç duyan anne ve babayı memnun eder. Babası okul müdürüne Süleyman'ı “uslu, kabiliyetli çalışkan bir çocuk” diye tanıtır. Sultanî müdürü, Süleyman'ın yüzüne endişeli endişeli bakar. Süleyman etüt salonuna girer girmez öğrenciler “garip bir hayvan seyrediyor” gibi birbirini itip kalkarak gülüşürler. Öğretmenin uyarılarına rağmen gülüşmeler, fısıldaşmalar devam eder. Süleyman kitabın üzerine kapanır ve elleriyle örterek yüzünü alaycı bakışlardan saklar. Öğrenciler onunla eğlenir, kahkahalarla alay ederler. Süleyman çaresiz bir köşeye büzülür. Birkaç anlayışlı öğretmen ve idareci dışında Süleyman okuldaki öğrencilerin hepsinden eziyet görür. Mektepte azap dolu beş yıl geçirir. Dr. Süleyman acı çektiği mektep günlerini şöyle anlatır:

“Mektebe girişimin ertesi günü, teneffüs zamanında, mubassır el vurarak talebeyi dağıtmaz dağıtmaz bir gürültüdür koptu. Arkadaşlarım yaralı bir hayvanı kovalayan av köpekleri gibi üzerime atıldılar. Kimi başıma vuruyor, kimi ayağıma çelme atıyor, kimi elbiselerimi yırtıyordu. Acıdan ve teessürden kendimi kaybettim. Hayatımda ikinci defa bayılıyordum.

Üç gün, hastanede kaldım. Çıktığım zaman, arkadaşlarım, tekrar beni tahkir etmeye başladılar. Benden evvel, hasta ve aptal bir biçare ile eğlenirlermiş. Ben mektebe girdikten sonra, onu rahat bıraktılar. Fakat tuhafı şurası ki, bu sefer, o da onlara iltihak etti ve bir seneden beri çektiklerinin bütün acısını benden çıkarmaya başladı.(ss. 46-47)

Yazar, Süleyman'ın trajik hayatını anlatırken bu okulun öğrencileri arasındaki acımasızlığı, samimiyetsizliği ve hodbinliği hicveder. Arkadaşlarından hiçbiri Süleyman'ın yanına oturmak istemez. O, sınıfın en arka köşesinde oturur. Karyolası yatahanenin en kuytu köşesindedir. Hassas bir mizaca sahip olan Süleyman arkadaşlarının hakaretlerine dayanamaz, teneffüs ziliyle hemen dışarı fırlar ve bahçenin diğer öğrencilere yasak olan

ağaçlıklı kuytu bir köşesine çekilir. Süleyman derslerine çok çalıştığı ve başarılı bir öğrenci olduğu için bazı yılları ikişer atlayarak beş yılda Galatasaray Sultanîsini bitirir. Okulu yatılı okuduğu ve zaten anne ve babası onunla ilgilenmediği için ailesiyle arasında soğukluk oluşmuştur. Çok sevdiği köpeği ölmüş, sütünesi yaşlı olduğu bahanesiyle memleketine gönderilmiştir. Süleyman mektepte iken en fazla fen derslerini sever. Öğretmenleri Süleyman'ın haline acır ve onu korumaya çalışırlar. Yaşlı bir Fransız olan Kimya hocası Süleyman'ı çok sever, onun yanık yüzü üzerindeki güzel gözlerini harabeler içinde açan çiçeğe benzetir. Romanın ismi bu benzetmeden gelir. Avrupa'da tahsil fikrini veren de aynı Kimya hocasıdır. Avrupalıların özürlü vatandaşları yadırgamadığını, bu yüzden Süleyman'ın Avrupa'da rahat edeceğini, Türkiye'de olduğu gibi horlanmayacağını söyler.

Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı eserinde varlıklı bir ailenin çocuğu olan Adnan, uslu ancak tembel bir gençtir. Arabacılığa ve fotoğrafçılığa merakından başka hiçbir ciddi uğraşı yoktur. Babasının tek umudu, Adnan'ın Galatasaray Sultanîsini bitirmesidir. Ulûm-ı Diniyye ve Hesap dersini geçmesi için çocuğuna özel dersler aldırır.

Galatasaray Sultanîsi dışında ortaöğretimini değişik idadilerde tamalayan öğrenciler de vardır. *İsyan*'da Vedat, Askerî Tıbbiyeye girmeden önce Kuleli Askerî İdadisine başlamıştır. Vedat idadide iken giydiği parlak düğmeli askerî formanın kendi üzerinde bıraktığı tesiri hiç unutmaz. *Gizli El*'de Şeref, Mercan İdadisini okumuştur. Adil Nami'nin *Nurhayat* adlı eserinde idadide eğitim gören Ziya'nın okuldaki davranışları ironik bir tarzda anlatılır. Ziya mektebe ilk başladığı gün mektepteki bütün öğrencilerin alayına maruz kalır. O, ilk günden itibaren büyük adam gibi hareket ederek dikkat çekmeye çalışır. Uzun ve kirpi tüyü gibi dağınık saçları, zayıflıktan dışarı fırlamış şakakları ve küçük ayaklarına geçirdiği koca potinleriyle bir sefalet örneği olan Ziya, “kendine mahsus bir tip”tir. Bu “ucube” gence bakıp da gülmek elde değildir. Sınıfta devamlı ukalalık yapar. Arkadaşları Ziya'nın yürüyüşüne, oturuşuna, kalkışına ve davranışlarına bakıp kahkaha atarlar. Ziya, anladığı ya da anlamadığı her şeye sırf sınıfta “başkalık” göstermek için itiraz eder. Ziya'nın amacı hocalarının gözüne girmektir. Bunun için gece gündüz çalışır. Başarılı olamayınca kendi kendini sınıfın en başarılı öğrencisi ilan eder. Aslına bakılırsa Ziya'nın derslere bu kadar gayret göstermesinde iyi dereceden bir diploma alıp iyi bir işe girme gayesi yoktur. Onun amacı hocaların gözüne girmek, devlet kanalıyla Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler arasına katılmak ve böylece küçük yaştan beri hayalini kurduğu Avrupa'yı gezmektir.

Diplomasını alır almaz, talebeler için açılan her müsamereye katılır, araya birçok adam koymasına rağmen her seferinde Ziya kapı dışarı edilir. Mülakatlarda en kısa iki kelimelik Fransızca cümleyi bir araya getiremez. Bu arada gayriresmî bir müessesese tarafından Avrupa'ya öğrenci gönderileceği duyurulur. Ziya'nın şahsında olmayan vasıflar bu müesseseseye övgüyle bildirilir. En nihayetinde Ziya, Avrupa'ya gönderilir.

Türk romanında gençler genellikle “yükseköğrenim” için Avrupa'ya giderler. Ortaöğrenimini Avrupa'da gerçekleştiren öğrenci sayısı çok azdır. Ali Kemal'in *Fetret* romanında bunun örneğine rastlanılır. Romana adı verilen Fetret büyükannesinin evinde mesut bir çocukluk dönemi geçirir. İlk eğitimini Londra'da, idadiyi ise Paris'teki Sen Jerman'da tamamlar. Fetret, babasının vataniyle yedi yaşından sonra tanışır. Fransızca'yı ve İngilizce'yi mükemmel derecede bilen Fetret, Türkçeyi babasından öğrenmiştir. On sekiz yaşında iken memleketini görmek ve " tahsil-i şarkîsini ikmâl" etmek için babasıyla İstanbul'a gelir.

2. Özel Derslerle Eğitim

Özel derslerle eğitim, Osmanlı'da çok sıkça rastlanan bir eğitim metodu olarak uygulanagelmıştır. Dinî veya pozitif ilimlerin öğrenilmesinde alternatif bir metod olarak özel eğitime başvurulur. Yabancı dil öğrenmenin ehemmiyet kazanması, Batı tarzı musikînin konak, köşk ve yalıların vazgeçilmez unsuru olması, özel derslerle eğitimi daha önemli kılar. Özellikle varlıklı aileler çocuklarına Batı usulü bir eğitim verebilmek için yabancı mürebbiyeler ve hocalar tutarlar. Ancak yeni usullere göre açılan okulların sayısının yurt genelinde artması özel eğitime rağbeti yavaş yavaş azaltır. Meşrutiyet romanlarına bakıldığında önceki devirlere göre özel eğitim konusu üzerinde daha az durulduğu görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde Ceylan konakta özel hocalarla yetiştirilen alafranga bir kızdır. Piyano, keman, raks ve Fransızca öğrenmesi için Fransız hocalar tutulur. Ancak bu hocaların yalnız bilgileri değil hayat tarzları ve dünya görüşleri de Ceylan'ı etkiler. Ceylan bu hocalardan aldığı derslerin ve okuduğu kitapların etkisiyle öyle Frenkleşir ki ismini bile değiştirir. Aşk, nikâhsız beraberlik, flört gibi kavramları Ceylan bu hocalar vasıtasıyla daha çabuk öğrenir.

Halide Edib'in özellikle de ilk eserlerinde kızlar özel derslerle yetiştirilir. *Handan*(1912) adlı eserinde Cemal Bey'in kızları özel hocalar önünde eğitim almıştır. Hem Batı, hem de Doğu kültürünü öğretecek hocalar tutulur. İlk önce Kur'an ve Arabî hocaları

ders verir, sonra yazarın deyişimiyle “*Bazen çılgın, hoppa bazen kuru ve korkunç İngiliz mürebbiyeleri; Ermeni, Macar, İtalyan daha bilmem ne cins musiki hocaları*”¹⁶ getirilir. Şehper, Saffet, Neriman ve Handan aynı hocalardan ders alırlar. Handan iktisat, felsefe ve politika gibi birçok alanda Refik Cemal’le fikir alışverişinde bulunacak seviyede eğitimlidir. Musikiyi, felsefeyi, içtimaiyatı ve edebiyatı Nazım’dan öğrenir. Nazım, Handan’ın hayatında bir his, düşünce ve sanat mürebbisidir. Bir Dârülfünûn hocası gibi Handan’a ders verir.

Türk romanında erkeğin evlendiği ya da evleneceği kadını yetiştirmesine Halide Edib’in eserlerinde de rastlanılır. *Seviye Talib*’de Fahir yeni neslin çocuklarını yetiştirecek anneyi hazırlarken *Handan*’da Nazım, maksadına uygun ihtilalci bir kadın yetiştirmek ister. Her iki erkek de kültürlü olmalarına rağmen bu kadınları mutlu edemez. Halide Edib’in *Son Eseri* adlı romanında Kâmuran babasının yurt dışından gönderdiği mürebbiye sayesinde resim yapmayı öğrenir ve müziğe ilgi duyar. Ali Zeki Bey’in *Alev* isimli romanında Neyyire, Mösyö Selvelli’den dört yıl özel piyano dersi alır ve her türlü duyguyu müziğe uyarlayacak kadar yetenekli bir kızdır.

III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ

A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Osman Ergin, önceki dönemlerle kıyasladığında Türk eğitim tarihi bakımından Meşrutiyet Dönemi’ni “bocalama ve duraklama seneleri” olarak kabul eder. Bu süreçte maarif açısından esaslı ve sabit bir adım atılamaz. Sürekli nazırlar değiştirilir. Harplerin doğurduğu felâketler ve bunların neticesi olan talebesizlik yüzünden beklenen semere alınamaz. 1908 inkılâbının ilk siyasî teşekkülü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükümeti ele almadan önce tanzim etmiş olduğu nizamnamesinde maarif sahasında takip edilecek programı göstermiş olmakla beraber bir cemiyet olması hususiyetiyle kendisinin de ayrıca mekteple ve mektepçilikle uğraşacağını belirtmiştir. Bu maksatla İstanbul ile Rumeli ve Anadolu’nun bazı büyük şehirlerinde iptidaiden sultaniye kadar masrafları cemiyete ait olmak üzere mektepler açılır. Meşrutiyet Dönemi’nde özellikle de kızların lise ve yüksek tahsile iştirak ettirilmesi konusunda bazı ciddi adımların atıldığı görülmektedir. Bundan önceki devirlerde kadınlar ebe, hastabakıcı ve muallim olabilirken Meşrutiyet Dönemi’nde

¹⁶ Halide Edib (Adivar), *Handan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329, s.46, (Alıntılar bu baskıdandır).

memuriyet hayatına da atılırlar. 1908 İnkılâbı'ndan sonra açılan İnas İdadisi, 1913-1914 eğitim-öğretim yılında İnas Sultanisine dönüştürülür. 1915 yılında ise kızlar için Dârülfünûn seviyesinde bir bölüm açılır.¹⁷ Meşrutiyet Dönemi eğitim tarihi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde kaleme alınan romanlarda zaman dilimi Meşrutiyet öncesinden başlamakta ve aşağı yukarı Meşrutiyet'in ilanıyla bitmekte veya bir süre daha devam etmektedir. Bu yüzden, incelenen eserlerde Abdülhamid Dönemi siyasî ve sosyal olayların yükseköğrenim gençliğinin hayatında ağırlıklı etkiye sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Yükseköğrenim öğrencileri genelde Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Hukuk ve özellikle de Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâneyi tercih etmişlerdir. Mekteb-i Tıbbiyye ve Mekteb-i Mülkiyyenin bu dönem siyasetinde ve Jön Türk hareketinde ne derece etkili kurumlar olduğu malûmdur. 1876'da Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren fiili kuvveti, Süleyman Paşa'nın direktifiyle hareket eden harbiye taburu gerçekleştirir.¹⁸ Harbiye öğrencilerinin böyle bir darbeye katılması, aralarında hürriyetçi akımların ne kadar kolayca yayılabileceğine delil olmuştur. Bundan sonra askerî okullarda daha cesaretli adımlar atılacaktır. Jön Türk hareketinin bir siyasî uzantısı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Askerî Tıbbiyye öğrencileri arasında kurulur ve tıbbiyeden çıkan siyasî fikirler uzun vadede sivil çevrelerde çıkan fikirlere oranla daha büyük bir canlılık gösterir.¹⁹ Tıbbiye kadar olmasa da Mekteb-i Mülkiyyede de hürriyet çığlıkları yavaş yavaş duyulmaya başlanır. Bu yüzden Recaizade'nin ve Mizancı Murat'ın işlerine son verilir.²⁰ Abdülhamid döneminin Meşrutiyet romanlarına yansıyan tarafı ise daha çok Jön Türk hareketiyle ilgilidir. Bu hareketle ilgisi tespit edilen gençler yurdun farklı köşelerine yönetim tarafından sürgün edilirler.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde Nurullah Bey mükemmel seviyede tahsil görmüştür. Fransızcası çok iyidir. Mekteb-i Sultânîde yatılı olarak orta tahsilini tamamlar ve Mekteb-i Hukuka gündüzcü olarak girer. Hukuk mektebine başladığı yıl, on dokuz yaşında başarılı ve zeki bir öğrencidir. Müzik ve resim eğitimini de mükemmel seviyede almıştır. Mekteb-i Hukuka devam ederken boş vakitlerini değerlendirmek için Ayasofya Medresesi müderrislerinden Hafız Mehmet Efendi'den Arapça dersleri alır. Nurullah, Hukuk Mektebinden ikincilikle çıkar ve tez imtihanlarını vermekle meşguldür. Yüksek tahsilini tamamladığında yirmi dört yaşındadır. Ceylan ile yaşadığı aşk ilişkisinin

¹⁷ Osman Ergin, *Maarif Tarihi, C.II*, s. 1273, 1444.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, C. III*, s. 108.

¹⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, 4.b., İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 26.

²⁰ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 51.

kötü bir neticeyle sonuçlanması Nurullah'ın hayatını karartacak bir felâkete neden olur. Ceylan, Nurullah'ın Ahdiye ile evlenecek olmasını kıskanarak intikam almak için ona iftira atar. Babası Kâzım Bey'in Jön Türklüğe ait evraklarını kimsenin olmadığı bir günde Nurullah'ın odasına yerleştirir ve sonra da onu zaptiyeye jurnaller. Nurullah, Jön Türklere ait evrak bulundurmaktan Akka'ya sürgün edilir. Ancak o bir fırsatını bulup Mısır'a kaçar. Mısır'da başka bir avukatla birlikte dava vekilliği yapar. Maddî durumunu düzelten Nurullah babasını, kız kardeşini, Ahdiye'yi ve Dilşinas Hanım'ı da buraya getirtir. Ahdiye ile yarım kalan düğününü tamamlar. Mutlu bir hayat yaşarlar. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte İstanbul'a dönerler.

Nurullah'ın bir iftira sonucu sürgün edildiği Akka'daki mahpushane odasında, iki kalebent sürgünü daha vardır. Nurullah'ın oda arkadaşının biri Mısırlı Rıfki Bey'dir. Avrupa'dan gelen Jön Türk matbuatını neşrettiği için on beş yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir. Diğeri ise Hafız Kadri isminde tıbbiyeli bir yükseköğrenim öğrencisidir. Sınıfında “evrâk-ı muzırâ” okunup dinlenirken basılmış, altı nefer talebe ile mahkûm olmuş ve Akka'ya sürülmüştür. Hafız Kadri tıbbiyenin en parlak bir mezunu olacağına şüphe edilmeyecek derecede zeki ise de onun siyasî hiçbir tecrübesi yoktur. O bütün siyasî meseleleri Mısırlı Rıfki Bey'den, Fransızca'yı Nurullah'tan öğrenir. Eserin son sayfalarında Abdülgaffar Sacid adında İskanderi'yede avukatlık yapan bir gençten daha bahsedilir. Abdülgaffar Sacid esasen İstanbulludur. Mekteb-i Hukukta tahsilini tamamlamış, politikaya karıştığı için altı senedir kaldığı İskenderiye'ye gelmiştir. İşleri yolunda ise de dava vekâleti edebilmek için lazım olan İngilizce ve Fransızcası zayıftır. Hukuk mezunu ve yabancı dili iyi bilen Nurullah'ın sürgünden kaçıp Mısır'a gelmesi onun için büyük bir fırsat olur. Nurullah'a beraber çalışmayı teklif eder. İki genç avukat kısa zamanda dava vekilliğinde büyük başarılar kazanırlar.

Jön Türk'te yeni açılan eğitim kurumlarından Dârülmualimâta karşı halktan bazılarının menfi bakış açısı dikkat çekmektedir. Gazanfer Bey'in kızı Ahdiye on iki yaşına kadar mahalle mektebine gider. Eş dost onun on iki yaşından sonra Dârülmualimâta gitmesini tavsiye ederse de annesi Dilşinas Hanım'ın Darülmualimâta giden kızlar hakkındaki düşünceleri pek olumlu değildir. Zira Dârülmualimâta okuyan kızların serbestçe ve saçları açık gezdiklerini duymuştur. Ahdiye kendini bundan sonra evde yetiştirir. Ahdiye'nin kütüphanesi tamamıyla Muhammediyeler, Ahmediyeler, Battal Gaziler ile

doludur. Yeni romanlar onun kütüphanesine giremez. Ahdiye Hanım, Abdüllatif Efendi'den Arapça ve Farsça ders alır. Yeniyi, eskiyi bir araya getirerek tahsilini kendi gayretleriyle iyi bir seviyeye getirir.

Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk* adlı eserinde aslında bir dönem savunuculuğunu yaptığı Abdülhamid dönemi yönetim anlayışını hicveder. Ancak onun kullandığı üslup yumuşaktır ve tesadüfen gelişen olaylar zinciri, Nurullah'ı Jön Türk olmaya zorlamıştır. Oysaki Fazlı Necip'in *Müsebbib*, Bekir Fahri'nin *Jönler* ve Mehmet Celâl'in *İsyan* adlı eserlerinde bilinçli bir ihtilalcilik söz konusudur. Üstelik bu yazarlar Abdülhamid yönetimini sert bir dille eleştirirler. Onların eserlerinde meşrutiyet getirmek için her türlü fedakârlığı göze alan yüksek tahsilli gençler, Abdülhamid yönetimine karşı hürriyetçi bir mücadelenin savunuculuğunu yaparlar.

Safvet Nezihî'nin *Müsebbib* adlı eserinde yükseköğrenim gören gençlerden Nazif ve Ranâ'nın hayat hikâyesinden bahsedilirken aynı zamanda Abdülhamid döneminin siyasî olayları ve bu olayların fertler üzerindeki tesirleri, bir ailenin siyasî olaylardan etkilenişi, hafife baskısı, devlet idaresinin aczi romanın idealist kadın kahramanı Ranâ'nın gözlemleriyle anlatılır. Roman 1324 tarihiyle başlar. Meşrutiyet ilan edilmiştir ve her yerde sevinç gösterileri yapılmaktadır. Zamanda geriye dönüş yapılarak yüksek tahsilli gençlerden Nazif ve Ranâ'nın hayat hikâyesine geçilir. Plevne kahramanlarından Binbaşı Atıf Efendi, oğlu Nazif'i iyi bir tahsil yaptırmak için Galatasaray Sultanisîne yazdırır. Validesi oğlundan uzun süre ayrı kalmadığı için onun yatılı mektebe gidecek olmasına üzülür. Babası ise "*Ben çocuğumu istikbâli için vatana yarayacak bir adam yapmak isterim*"(s. 38) der ve Galatasaray'dan sonra oğlunun askerî okula gitmesini arzu eder. Nazif'i Fransa'ya yüksek tahsile göndereceğini de söyler. Zira Nazif sadece doktorluğuyla değil, sanatıyla, fikriyle ve medenî tahsiliyle vatanına hizmet edecektir. Nazif yirmi yaşında Mekteb-i Sultanîyi bitirir. Pederinin vasiyeti doğrultusunda Paris'e tıp tahsili görmek için gitmek ister. Ancak maddî durumlarının müsait olmaması ve annesini yalnız bırakmak istememesi gibi nedenlerle yurt dışına tahsile gidemez. Üstelik on iki yaşındaki kız kardeşi Ranâ'yı bırakacak kimsesi yoktur. Bu süreçte hükûmet de yurt dışı tahsile iyi gözle bakmamaktadır. Nazif babasının asker olma vasiyeti ile annesinin doktor olma tavsiyesini bir arada yerine getirmek için Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâneye girer. Fransızcası iyi olduğu için arkadaşlarına göre tahsil yönünden ileri seviyededir. Muntazam biçimde

mektebine devam eder. Galatasaray’da olduğu gibi yine sınıfının birincisidir. Arkadaşları tarafından sevilen ve sayılan bir üniversite öğrencisidir. Nihayetinde Nazif, yüksek tahsilini tamamlar ve doktora imtihanlarını bitirerek yüzbaşı olur. Kolunda parlayan sarılı beyazlı şeritleriyle eve geldiği ilk gün validesi senelerce çektiği eziyet ve sıkıntıları unutmuş gibidir.

Nazif, Mekteb-i Tıbbiyede öğrenci iken tanıştığı arkadaşlarıyla Jön Türk hareketine katılır. Bazı gecelerde iki üç kişi bir araya gelerek gizli gizli konuşurlar. Nazif’in kendi mesleğini icra ettiğinden bahsedilmez. Bu yüzden o, henüz maddî bakımdan annesine bağlıdır. Annesinin birikmiş parasından ara sıra alarak arkadaşlarıyla organize ettiği faaliyetlerin masraflarını karşılar. Nazif de babası gibi bir gece vakti, evden arkadaşları ile buluşmaya çıkar. Ne valide muhabbeti ne ölüm korkusu onu engelleyebilmiştir. Annesinin gitmemesi yönündeki ısrarlarına “*Seni severim anne, fakat vatanımı daha fazla severim*” (s. 123) diy karşılık vererek kararlılığını ifade eder. Nazif’in başına bütün felâketler aile içinden gelir. Nedim Bey, kayın biraderi Nazif’in odasını dinler ve onun faaliyetlerini üç dört satırlık jurnalle Saray’a bildirir. Nazif ve beş arkadaşı yaftalarıyla birlikte yakalanır ve Taşkışla’ya hapsedilirler. Orada bir aydan fazla mahpus kalırlar. Hidayet Hanım’a bir kere bile oğlunu görme fırsatı verilmeden Nazif, Fizan’a sürgün edilir. Hasta yatağında uzun süre oğlundan haber bekleyen Hidayet Hanım, oğlunun hasretine dayanamaz ve acı çekerek ölür. Nazif ise sürgünde vefat edecektir.

Müsebbib’de, kadının eğitimi üzerinde ısrarla durulur. Geleneksel Türk kadınıni sembolize eden Hidayet Hanım, kızı Ranâ’yı kocasının vasiyeti doğrultusunda, maddî imkânsızlıklarına rağmen çok iyi bir şekilde yetiştirir. Ranâ’ya iyi seviyede tahsil yaptırabilmek için o sırada yeni açılmış bir mektep olan Dârülmüallimâta yazdırır. İlâveten ona musiki ve ud dersleri aldırır. Fransız bir kadın haftada iki gece Ranâ’ya Fransızca ders verir. Ranâ tıp öğrenimi gören ağabeyi Nazif’ten kadınlığın ulviyetine dair dersler alır ve diğer vakitlerini böyle konularda kitaplar okuyarak geçirir.

Bekir Fahri’nin *Jönler* adlı romanı İkinci Abdülhamid rejimine, karşı çıktıkları için kovuşturmaya uğrayan, bu yüzden de Mısır’a kaçan Jön Türklerin kendi iç mücadelelerinin anlatıldığı, tarihî ve biyografik nitelikler taşıyan bir eserdir.²¹ *Jönler*’de yükseköğrenimli

²¹ *Jönler*, yazarı Bekir Fahri’nin de Jön Türk olması nedeniyle birtakım biyografik özellikler gösteren tezli bir eserdir. Romanda on dokuzuncu yüzyılın sonunda, Avrupa’da ve Mısır’da cereyan eden Jön Türk

karakter ise tıbbiyeyi üçüncü sınıfta iken bırakan Necip'tir. Necip, 1897'de, İstanbul'da Mekteb'i Tıbbiyyenin üçüncü sınıfında iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İkinci Abdülhamid yönetimine karşı yaymaya çalıştığı özgürlük hareketlerine katılır. O, ihtilal hareketlerine iştirak ederken vatanının selameti uğruna bir vazifeyi yerine getirmeyi yüksek tahsilini bitirip bir doktor çıkmaktan daha ehemmiyetli görür. Padişah ve yönetim aleyhinde zararlı evrak bulundurmaktan dolayı Necip, mektepte arkadaşlarının en küçüğü olmasına rağmen önce Taşkışla hapisanesine oradan da Trablusgarp zindanına atılır. Zindanda iken Necip bir İslâm memleketi olmasından dolayı Kâhire'ye kaçmayı aklına koymuştur. Uzun süren esaret hayatından sonra bir fırsatını bulup hapisaneden kaçarak Mısır'a gider. Ancak para kazanacak iş bulamadığı için geçimini sağlamada zorlanan ve arkadaşlarından aldığı az bir parayla idare etmeye çalışan Necip, Kâhire'de maddî ve manevî birçok sıkıntı çeker. Necip ve arkadaşlarının varlık ve sefalet çatışmasına bağlı yaşam kavgaları romanın başından sonuna kadar aralıksız devam eder.

İhtilalci gençler her ne kadar hürriyet özlemlerini yaşamak için Mısır'a kaçmış olsalar da burada onları çileli günler beklemektedir. Necip'in "sevgi sehпасı" nın her bir ayağını oluşturan Avni ve Hüsnü de yoksulluk, gurbet ve sefalet günlerinde Necip'le aynı kaderi paylaşırlar. Vatan özlemi ve aile hasreti çeken bu gençler yönetimden korktukları için aileleriyle haberleşemezler. Necip, kahvehanede tanıştığı Hüsnü ile Avusturyalı kadının binasında bir odaya sığınır. Oda, dar ve bakımsızdır. Yazar, Necip'in dış görünüşünü tasvir ederken de çekilen sefaleti gözler önüne sermektedir. Kirli yakalığı, tozlu boyunbağı, düğmeleri kopmuş yeleği, kenarı yağlı fesi, eski tozlu kunduraları ve uzamış saçlarıyla Necip kendini pek sefil hisseder. Bir tıbbiyeli sıfatıyla en azından bir eczacı çırağı olmak için tanıdığı birkaç yere müracaat eder. O, bir kere "Jön Türk" damgasını yemiştir ve her gittiği yerde hor görülmektedir. Hiçbir yerden olumlu netice alamaz. Arkadaşları ile sürekli iş aramaktan "sefilâne açlık" çekmiş, gözleri kararmıştır. Birkaç gazete veya kartpostal dağıtarak para kazanmayı düşünür. Fakat tıbbiyede okumuş bir genç ve idealist bir Jön Türk olarak tanıdıkları karşısında mahcup düşmek istemez. Necip, "sevgi sehпасı" nın diğer bir ayağı olan Efdal'den ara sıra Jön Türk hareketleri ve kongreleri hakkında bilgi alır.

mücadelelerinin anlatılması, Vedat Bey (Mizancı Murad), Damat Hamdi Paşa (Damad Mahmud Celâleddin Paşa), Nihad (Ali Kemal) gibi gerçek şahsiyetleri temsil eden kişilerin bulunması esere biyografik özellikler katmaktadır, (Abdullah Arslan, Bekir Fahri İdiz Hayatı- Edebi Kişiliği-Eserleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1996, ss.127-128).

Kâhire’de kaldığı müddetçe Avadis, Rıdvan ve Mükerrerrem gibi Jön Türk olduklarını iddia eden ancak her türlü ahlâksızlığa, şantajla bulaşmış olan birçok kişinin entrikalarına şahit olur. Mısır’daki Jön Türkler dağılmaya başlamıştır. Bazı Jön Türkler tutuklanır, bazıları Hidiv vasıtasıyla padişahla arayışını düzelterek İstanbul’a döner. Romanın sonunda bütün ümitler tükenir. Necip mektep zamanından başlayarak katlandığı bütün fedakârlıkların ve savunduğu ülkelerin çıkar ilişkilerine dayanan darbelerle sonuca ulaşamamasından çok müteessir olur. Bir yıla yakın bir süre Mısır’da kaldıktan sonra ve “sevgi sehпасı”nın diğer ayaklarını oluşturan arkadaşlarının yavaş yavaş Mısır’ı terk etmesi üzerine Necip de bir İngiliz kumpanyasının vapuruyla Mısır’dan ayrılır.

İsyân’da Mehmet Celâl, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne öğrencisi ihtilalci bir gencin hürriyet mücadelesini ve Abdülhamid yönetimine karşı isyanını anlatır. Vedat askerî idadiden sonra askerî tıbbiyeye girer. Yatılı mektepte okumaktadır. En yakın arkadaşı Şemsi Efendi’dir. Okulda her akşam yoklama alınır. Şemsi Efendi’nin ismi okunduğu zaman Vedat hemen gözleriyle arkadaşını arar. Şemsi Efendi sevimli bir gençtir ve yüzünden tebessüm eksik olmaz. Vedat’a göre mektep arkadaşlığı kardeşlik demektir. İki üç hafta içinde öyle samimi arkadaş olurlar ki artık her şey onların aralarında teklifsiz hâle gelir. Dershanede, yemek masasında, teneffüste, hatta yatakhane bile yan yanadırlar. Bir uhuvvet içinde mektep günlerini geçirirler. Cuma günleri bazen Şemsi’nin evine giderler. Ders çalıştıkları oda, dalgaların sahile vuruşunda çıkan sesler; vapurlarıyla, kayıklarıyla Eyüp Sultan’a kadar uzanan Haliç, âdetâ Vedat’ın talebelik yıllarından zihnine nakşolunmuş bir minyatür gibidir. Vedat, Cuma akşamı evine geldiğinde validesinin ona hazırladığı leziz bir sofrayı hazır bulur.

Vedat, Mekteb’i Tıbbiyyenin eski hâli ile yeni durumu arasında bir karşılaştırma yapar ve istibdat idaresinden yakınır:

“İşittiklerime göre Mekteb-i Tıbbiyyenin eski hali pek ma’del, pek şayân-ı takdîr imiş. O zaman talebede muallimine hürmet zabitâne itaat varmış. İstibdat ilerledikçe hem zabıtalara müstebit hem ümîd-i istikbâl-i millet olan zavallı şebâb-ı vatan bir âteş-i isyan çıkarmağa müstaid olmuş.”²²

²² Mehmet Celâl, *İsyân*, Dersâdet Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1910, s.11, (Alıntılar bu baskıdandır).

Vedat'a göre cehaletin arttığı her dönemde fazilet kaybolur ve gözyaşlarına sebep olan felâketler gelir. Tarihin şanlı sayfalarında bugüne kadar korkusuzca yaşayan bu milleti bir korku bürümüştür. Özellikle hafiyeler bu devrin aydınlarını yetiştiren mülkiye ve tıbbiye mekteplerinde âdeta karargâh kurmuşlardır. “*Mekteb-i Tıbbiyye bir yeniçeri ocağına dönmemişti, fakat hafiyeler karargâhı olmuştu.*”(s. 12) Vedat, tıbbiyedeki arkadaşlarının bir çocuk gibi korkutulmaya çalışıldığını iddia eder. Anneler ve nineler çocuklarını, torunlarını korkutmak için nasıl ki “*Sus, Yahudi geliyor!.. Sarı cıfit geliyor!.. Seni iğneli fiçiya kor*”(s. 12) diyorsa vatan evlatları da “*Zeki Paşa, Hüsnü Paşa, Fehim Paşa geliyor*” diye korkutulmaktadır.

Vedat, Mekteb-i Tıbbiyyeye girdiği günlerde eski zaman yadigârlarından siyah fesli, beyaz kuşaklı, kadife yelekli, bıçaklı, kamalı Maça beyleri görmüştür. Bir de mektepte, vatanın tehlikede olduğunu anlamış, istikbal için saadet hayalleri kurmuş, *Meşveret* nüshalarını hürriyetperverlikle okumuş, fikirleri “şayân-ı hürmet” olan insanoğlu insanlar vardır ki Vedat kendini dâhil ettiği bu ikinci zümrenin birçok istibdatçıya karşı şiddetli nefret hissi duyduğunu söyler. Vedat yüksek tahsili süresince çok zor günler geçirir. Öğrenci olaylarına karıştığı için hapsedilir, sorguya çekilir ve işkence görür. Tahsilini tamamlayıp diplomasını aldığı gün, önceden ısmarladığı kadife yakalı elbisesini giyer. Kollarındaki yüzbaşı rütbesine çocukça bir hisle ve gurur duyarak bakar. İçinde doğup büyüdüğü aile ocağına yaklaşıp tam ailesine müjdeyi verecekken yanında sivil bir memur bulunan kanun zabiti, nezaketli bir tavırla Vedat'a seslenir:

“ - *Efendi dönecemiz! dedi*

- *İşte evim şurada!.. İki dakika olsun ailemi görmek için...*

- *Ben de isterim ama... Emir böyle!.. Rica ederim...*

- *İsrarın faidesi yok birader!.. İki palaskalı köşe başında bekliyor!..” (s. 16)*

Vedat, gece vakti bir vapurla Trablusgarb'a sürgün edilir. O, Zekiye'sinden, annesinden, vatanından, mesleğinden kısacası bütün sevdiklerinden ayrı düşmüştür. Sükût ve karanlık içinde geçen gece yolculuğu onu çok kederlendirir. Altmış mahkûm ile birlikte gece yarısı Trablusgarb'a indirilir ve hapisaneye atılır. Vedat, rutubetli bir zemin üzerine serilen ottan bir minderin üzerine düştüğü vakit gözlerini kapar ve ileride gerçekleşmesini ümit ettiği saadetli hayallere dalar. Kapı birden açılır, yüzü mütebbessim bir zabıt ona acıyarak bakar ve onu başka bir yere götüreceğini söyler. Zabıt, Vedat'ı Recep Paşa'nın

dairesine gönderir. Paşa üzüldüğünü ifade ederek söze başlar. Vedat'ın yaşadığı talihsiz olayların bu zamanın bir felâketi olduğunu; anneden, babadan, akrabadan ayrı kalmanın insana ıstırap vereceğini; mazide ıstırap çekenlerin istikbalde mesut olacağını; bütün felâketlere rağmen cemiyete karşı sorumluluklarını unutmamasını söyler. Vedat, Recep Paşa'nın babacan tavırları karşısında hislerini tutamayarak hüngür hüngür ağlar. Bir mahkûm olmasına karşın Recep Paşa'nın kendisine sahip çıkmasından mutlu olur. Annesine mektup gönderir ve bir gün mutlaka döneceğini belirterek onu teselli eder. Recep Paşa, bir zaman sonra Vedat'ı çağırır ve onun eline bir telgraf uzatır. Hürriyetin ilan edildiğini öğrenen Vedat sevincinden çıldırarak gibi olur. Nihayetinde Vedat, Recep Paşa'nın hediyelerinin dolu olduğu bir valizle Trablusgarb'dan ayrılır. Vapur tophane önüne demir attığında güneş çoktan doğmuş, Ayasofya'nın ve Sultanahmet'in minareleri yıldızlanmıştır. Onu karşılamaya okul arkadaşı Binbaşı Şemsi Efendi gelir. Annesi onu görünce sevincinden baygınlık geçirir.

Vedat, diplomasını alınca mesleğini icra etme fırsatı bulamamıştır. Ancak sürgünde kaldığı zaman zarfında Recep Paşa'yı, krizi tuttuğu günlerde kendi yöntemleriyle tedavi eder. Memleketine döndükten sonra hemen muayenehane açar. Evinin kapısının üstüne pirinç levha üzerine yazılmış “Emrâz-ı Dâhilliye Müttehassısı Doktor Vedat” tabelasını asar. Salı günü fakirlere ücretsiz bakmaktadır. O, hiçbir zaman hastalarına “yorganını sattırıp ücret alan” doktorlardan olmamıştır. Askerlere ve asker ailelerine hizmet etmekten büyük bir mutluluk duyar. Vedat, bu gayretlerini birileri görsün ve takdir etsin diye yapmaz. Halka hizmeti vatana hizmet bilir. Geçici bir görevle Şişli'ye gider. Vedat burada sadece doktorluk yaparak yetinmez, aynı zamanda halkı bilinçlendirmek için değişik konularda makaleler kaleme alır.

Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı eseri İkinci Meşrutiyet sonrası siyasî gelişmelerin bir mücadeleye dönüştüğü, ideolojilerin temel çatışmayı meydana getirdiği tezli bir eserdir. *Yeni Turan*'ın yükseköğrenim gören genç kahramanı Mekteb-i Mülkiyye mezunu Asım'dır. Romanın aslı kahramanları Kaya ve Oğuz olmasına karşın bu kahramanların yükseköğrenim okuduğuna dair eserde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Asım, Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirdiğinde memleketi için görev yapabilecek olmanın heyecanını duyar. Amcası Hamdi Paşa'nın siyasî partisinde özel kâtip sıfatıyla göreve başlar. Oğuz'un Yeni Turan Partisi'ne karşı mücadele verir. Asım çocukluğundan beri İttihatçıların memlekete, dine, yurtseverliğe aykırı hareket ettiğine inanır. İttihat ve Terakki'yi bir veba salgını gibi görür ve bu partinin

uzantısı olan Yeni Turan Partisi'nin memleketi parçalayacağına inanır. Bu yüzden Yeni Osmanlı gazetesinin başyazarı olarak fırsat buldukça karşı tarafı küçük düşürecek haberler yazar. Asım ve Hamdi Paşa, Yeni Turan Partisi'ni yıpratmak için kadınlar üzerinden propaganda yaparlar. Kadınların toplum hayatı içinde aktif görev almasını İslâmiyet'e aykırı bulurlar ve Yeni Turan kadınlarının Cuma mekteplerinde çocuklara dinî, ahlâkî eğitim vermesine karşı çıkarlar. Hâlbuki Yeni Turan mekteplerinden yetişen çocuklar, resmî okulların yetiştirdiği çocuklardan daha uygardır ve bu mekteplerde İslâm'ı, ibadeti ilerlemeye aykırı görmeyen dindar bir nesil yetiştirilmektedir. Asım gazete ve ev arasında günlük hayatını devam ettirirken Yeni Turan'ın vatan sevdalısı gençleri Kaya, Oğuz, tıbbiyeyi bitiren Sungur, Kaya'nın öğrencisi Ertuğrul, Erzurum'dan başlayarak yurdun dört bir yanına okul açarlar. Oğuz, bir örgün eğitim kurumunda yüksek tahsil yapamamıştır. Ancak yazar bir yükseköğretim kurumuna gidemeyen idealist kahramanını yüksek tahsil seviyesinde bilgiyle donatır. Oğuz, Bursa'nın fakir bir mahallesinde dünyaya gelir. Babasının ölmesi ve annesinin romatizmalı bir hasta olması Oğuz'a küçük yaşlarda aile sorumluluğu yükler. Sungur'un ağabeyinin yanında arabacılık yapar. İşten arda kalan vakitlerinde devamlı kitap okur. Mehmet Paşa onu bir Mülkiye mezunu kadar yetiştirir. Oğuz, Mülkiye'de okunan kitapları kendi gayretleriyle bitirir. Bursa İdadisinde tarih öğretmenliğine başlar, özel dersler verir. Sonunda Yeni Turan Partisi'nin başına geçer.

Ali Kemal'in *Fetret* adlı eserinde Selman Bey'in eski tanıdıklarından Kerim Paşa'nın oğlu Samed, Mekteb-i Mülkiye mezunudur ve Selman Bey'in öğrencisidir. Samed siyasî olaylarla ilgilenmez, sadece derslerine çalışır.

Ailelerin maddî imkânları gençlerin yükseköğrenim yıllarını olumlu veya olumsuz yönde etkiler. Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı eserinde Sedat, Mekteb-i Sultanîyi bitirdikten sonra, bir sene içinde birçok okula kayıt yaptırır ama bu okulların içinden yalnızca Dârülfünûnun Hukuk Bölümünü devam ettirir. Sedat, hayalini kurduğu mutlu, zengin hayata kavuşmak ve maddî imkân sağlayabilmek için Dârülfünûna girmiştir. Ancak yüksek mevki sahibi babasının malî imkânlarının yerinde olması nedeniyle Sedat, Dârülfünûn yıllarında pek gayretli bir öğrenci değildir. Yükseköğrenime başladığı yıl, yirmi yaşındadır. Gençliğin verdiği heyecan ve eğlence merakı, mizacından gelen "zeki ve havai" özellikler, tahsil yıllarını çoğunlukla okul dışında, Kadıköy sahillerinde ve Moda'da geçirmesine neden

olmuş; geniş arkadaş çevresi sayesinde birçok kız ve kadınla tanışmış, gezmiş, kendine göre zevkli ve neşeli günler geçirmiştir.

*“Bu suretle Sedat, Hukuk’tan çıkıncaya kadar gençliğini değilse de ruhumu, israf etmeden, ıstırapsız yaşattı. Daldan dala kondu. Eline aldığı çiçeklerin en güzellerinden göğsüne taktı. Ve bunlar birer birer solunca, silkinmeye bile lüzum görmeksizin, bıraktı: Sedat dört sene sonra, hüviyetinden bir şey kaybetmeden, o eski nezih, zeki ve havai genç kalmıştı.”*²³

Sedat, havai yaşamına ve derslerdeki devamsızlığına rağmen Mekteb-i Hukuktan ayrılmamış, yüksek dereceden diplomasını almıştır. İhsan Âbid Bey, oğlunu daha iyi bir iş bulması ve kendi kazancını temin edebilmesi amacıyla Fransa’ya gönderir.

Reşat Nuri *Gizli El* adlı eserinde hukuk mezunu hayalperest bir gencin aşk macerasını ve yaşadığı karmaşık olayları ele alırken dönemin siyasî ve sosyal hayatı hakkında birçok tespitlerde bulunur. Romanda zaman dilimi Birinci Dünya Savaşı öncesini, savaş yıllarını ve kısmen savaş sonrasını kapsar. Ülkeye, savaş ortamının etkisiyle halkın yoksulluk ve sefaletle boğuştuğu, her tarafta yolsuzluk dedikodularının çalkalandığı, vurgunculuğun, gayrimeşru kazançların ayyuka çıktığı ve türedi zenginlerin sayısının çoğaldığı bir toplum manzarası hâkimdir. Reşat Nuri’nin bu romanında asıl mesele, böyle bir ortamda üniversiteyi yeni bitirmiş gençlerin sosyoekonomik yaşamda nasıl yer alabileceğidir. Bu yüzden onun romanları gençler için ibretlik sahnelerle doludur ve bu sahnelerin her biri gençlere âdeta ayrı ayrı öğütler verir.

Şeref, İstanbul Hukuk Fakültesinde, babasının sağladığı maddî imkânlar doğrultusunda rahat bir şekilde tahsilini tamamlar. Yükseköğrenimini tamamladığında yirmi dört yaşında olan Şeref, babası ölünce kendine destek sağlayacak akrabası ve yakın bir dostu olmadığından maddî sefalete düşmemek için hemen iş bulmak zorundadır. Elindeki tek sermayesi diplomasıdır. Geleceğe dair büyük hayaller kurar. Memleketin ticaret sahasında büyük bir iş adamı olup herkese tepeden bakacak kadar zengin olmak, böylece memleketin kaderinde etkin rol almak, çevresindeki herkese hükmedebilmek Şeref’in yükseköğrenim yılları boyunca kurduğu hayalleridir. Ancak böyle büyük hayaller kuran Şeref, hayallerini gerçekleştirebilecek kuvvet ve iradeye sahip değildir. O, tecrübesiz, cesaretsiz, başkalarının emri altında yaşayarak ancak hayatını sürdürebilen, zaafı çok fazla olan, arkasındaki gizli

²³ Ali Zeki Bey, *Alev*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1921, s.22, (Alıntılar bu baskıdandır).

ellerin desteğiyle hareket edebilen, bir durum karşısında kendini peşinen yenik kabul eden kötümser bir mizaca sahiptir. Bu yüzden onun ümitleri “güz yaprakları gibi alay alay” dökülür. İş bulmak için daire müdürünün karşısına geçtiğinde elleri ve bacakları titrer, yıpranmış ince pardösüsü, mahcup ve korkak tavırlarıyla sefil bir görünümü vardır.

“Sefil kıyafetli çocuk, Gemlik’te yedi yüz kuruşluk bir maliye memurluğu dilenen kâğıdını yazıhanenin bir köşesine bıraktı; birkaç adım geri çekilip bekledi. Hayatı bu haşin çehreli ihtiyarın kalemi ucundaydı. Münasebetsiz bir kelime onu açlıktan ölmeğe mahkûm edebilirdi.”²⁴

Şeref, âdeta dilenerek elde ettiği yedi yüz kuruşluk bir maliye memurluğuna razı olarak Gemlik’e gider. Memurluk hayatının ilk yıllarında hayallerinin gerçekleşmemesi Şeref’i şiddetli ruhsal çatışmalara sürükler. Onu yalnızlıktan ve iç çatışmalarından Gemlik’te tanıştığı Askerî Doktor Cemil kurtarır. Şeref’i eski saray adamlarından Aziz Paşa ile tanıştır. Şeref, Aziz Paşa’nın kızı Seniha’ya âşık olur. Dr. Cemil’in aracı olması sayesinde Seniha ile evlenir. Şeref hayatta aradığı saadete kavuştuğunu zannederken yaşadığı bu hayattan da usanır. Şeref’in Aziz Paşa’ya damat olmasıyla birlikte kasabadaki eski daire arkadaşları onun başkasının sırtından geçinen bir “tufeyli” olduğuna dair dedikodu yapmaya başlarlar. Bulduğu her konumda kuvvetini, zekâsını gösterme mecburiyeti hisseden, rastgele bir adam olmadığını kendinden güçlü hissettiği ve çok sevdiği karısına göstermeye çalışan üstelik de gururlu bir adam olan Şeref için bu dedikodular yenilir yutulur şeyler değildir. Şeref bir avukat olarak Aziz Paşa’nın birbirine girmiş hukuk davalarıyla bir müddet uğraşır. Paşa’nın çiftliğini bir numune çiftliği hâline getirmek ister. Fakat düşünceleri, “şairane hülyalar”dan ibaret kalınca sebepsiz durgunluklar ve yorgunluklar yaşamaya başlar. Eski hülyalarına, büyük işler başarmak arzusuna ve maceralarına geri döner. Bu arada seferberliğin ilan edilmesi Şeref’in hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olur. Şeref, rastgele bir adam olmadığını ispatlamak, ölmek ve yaralanmamak şartıyla kendinden kahraman diye bahsettirmek için savaşı fırsata dönüştürme çabasına girer. Şeref’in bu yapmacık davranışları aslında bir masal kahramanlığından başka bir şey değildir. Fıtratına uygun olmayan büyük hayallere kapılan Şeref, Dr. Cemil’in nüfuzu sayesinde cepheye gitmekten kurtulur ve Bursa’da yazı neferi olarak geri planda hizmet eder. Cephede savaş bütün hızıyla devam ederken ve İngiliz tayyarelerinin Beyazıt’ta Harbiye Nezaretinin

²⁴ Reşat Nuri (Güntekin), *Gizli El*, 4.b., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964, s. 10, (Alıntılar bu baskıdandır).

kapısını bombaladıkları saatlerde Şeref kendi gibi aydın ve yüksek tabakadan kişilerle kumar partilerinde, “vur patlasın” âlemlerinde memleketin hâlini konuşmaktadır. Yeni görev çevresinde tanıştığı Murat Bey adında bir vurguncu çetesinin reisi, “vatanperverlik” hamasetlerine Şeref’i inandırır. O, ne tür işlere girdiğinin farkında bile değildir. Yüksek idealinin adamı olarak gördüğü Murat Bey’in emirlerini harfiyen yerine getiren bir makine gibidir. Şeref’in çalışma parolası “hiçbir şey sormamak ve her şeye evet” demektir. Nereden geldiğini bilmediği gizli eller sayesinde zengin bir şirketin en nüfuzlu idareciliğine kadar yükselir. Avrupa ülkelerine kuryelik ve vagon ticareti sayesinde kendini zengin ve parlak görünen bir hayatın içinde bulur. Çabuk ümitsizliğe kapılan, en küçük başarıya çabucak sevinen Şeref yıllardır hayalini kurduğu makamı, itibarı elde ettiğini zannederken ve vurguncular, hırsızlar, dalkavuklar arasında zafer sarhoşluğu yaşarken gizli ellerin desteğinin birden çekilmesiyle kendini mahpushanede bulur. Eserin sonunda Seniha ile Aziz Paşa, akrabalarından bir süvari zabıtine rica ederek Şeref’i mahpushaneden kurtarılıp Gemlik’e getirirler.

Sisli Geceler’de (1922) savaşların Türk milleti üzerindeki sosyoekonomik etkisi açıkça görülmektedir. Yoksul ailelerde veya parçalı ailelerde yetişen gençler ya yatılı mekteplerde okurlar ya da yakın çevrelerinden birinin yardımıyla eğitim hayatlarını devam ettirirler. Gençlerden bazıları ailelerinin geçimi sağlamak zorunda olduğu için eğitimini yarıda bırakır. Eğitimini tamamlayanları ise yüksek tahsilden sonra daha sıkıntılı günler beklemektedir. Halide Nusret millî duyguları güçlü, manevî kıymetlere değer veren vatanperver bir roman yazarıdır. Eserlerinde kadınların; ahlâklı, vefalı, sabırlı, fedakâr, faziletli, iradeli ve eğitilmiş olmasının önemini vurgular. *Sisli Geceler*’de yükseköğrenimli şahsiyetler; Fikret, Kenan ve Zehra’dır.²⁵ Ancak sadece Zehra’nın hangi üniversitede okuduğu belirtilmiştir. Zehra, soylu bir aileye mensuptur. Babası Ahmet Münir Paşa cesur ve namuslu bir askerdir. O, çocuklarının yüksek tahsil ve terbiyesine özen göstermiştir.

²⁵ H. Nusret’in *Beyaz Selvi* adlı hikâyesinde de yükseköğrenimli gençlerden bahsedilir. Nadide’nin oğlu Demir liseyi bitirdikten sonra Siyasal Bilgiler Fakültesine girer. Derslerinde başarılıdır. Demir’in babası Doktor Hamid, annesini küçük yaşta kaybetmiştir. Hamid’i büyük annesi büyütür. Büyükannenin zenginlerden müteşekkil geniş bir çevresi vardır. Hamid’i sık sık zengin konaklarına götürür. Zengin konaklarda yaşayan paşalardan biri Hamid’in ahlâkını beğenir ve onu yatılı okula yazdırır. Hamid, tıbbiyeden mezun olduğu yıla kadar bu yatılı mektepte eğitim alır. Aynı eserde, Muazzez sanata düşkün bir kızdır. En büyük amacı tiyatroya gitmektir. Dünder, onu tiyatroya gönderme sözü verir. Ancak şartının olduğunu söyler. Dünder evli bir kadın olan Nadide’ye sahip olmak için Muazzez’e Nadide’nin kocası Hamid’i baştan çıkarması teklifinde bulunur. Muazzez bu rolünü harfiyen yerine getirir. Dünder’in Nadide’ye yazdığı mektupta Muazzez’in devlet konservatuvarında öğrenci olduğu belirtilir. (H. Nusret Zorlutuna, *Beyaz Selvi*, Uğur Kitabevi, İstanbul, 1945).

Kafkaslarda şehit olan oğlunun acısına dayanamayarak bir sene sonra vefat eder. Zehra ile annesi yalnız kalır. Aile yadigârı eski, antika eşyaları satarak geçinmeye çalışırlar. Babadan miras kalan büyük evi de yangında kaybederler. Zehra, sultanîden birincilikle mezun olur ve İnas Darülfünûnuna girer. Zehra'nın üniversitenin hangi bölümünde okuduğu belirtilmez. Ancak ailesinin başına gelen bu felâketlerden sonra yükseköğrenimini bırakmak zorunda kalır. On sekiz yaşında olan Zehra ailesinin geçimini sağlamak için Fikret'in görev yaptığı hastanede kâtime sıfatıyla çalışmaya başlar.

Bir öğretmen olarak Halide Nusret'in çalışan kadınlarla ilgili toplumda oluşan olumsuz imajı yıkmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Doktor Fikret, Zehra ile evlenme düşüncesini mektupla ablası Sacide'ye bildirir. Fikret'in korkusu annesi Münire Hanım'ın çalışan kadınlara garip bir kin ve nefret duymasıdır. Münire Hanım çalışan kadınların hepsini düşmüş ve havai meşrep zanner. Yüksek tahsilli bir genç olan Fikret'e göre Zehra'nın bu vaziyette çalışacak kudreti ve cesareti kendinde bulması insanlık namına şükran duyulacak bir durumdur. “*Bu memlekte, daha doğrusu bu dünyada, çalışmadığı için düşmüş kim bilir kaç milyon kadın var!..*”²⁶ diyerek maişetini karşılayamadığı için düşen kadınların da olabileceğini belirtir. Neticede Fikret ile Zehra evlenir. Kurtuluş Mücadelesi'nin devam ettiği günlerde Zehra kocasıyla Anadolu'ya geçer. Eserin sonunda Zehra bir eğitim neferi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Fikret'in askerdeki kardeşi Nüzhet, ideallerini gerçekleştirmesi için bütün mal varlığını Zehra'ya bağışlar. Böylece Zehra eskiden beri hayallerini kurduğu Anadolu'da okul açma arzusunu İzmir'de gerçekleştirir. Öğrencileri, Zehra'yı bir anne kadar çok severler.

Türk milletinin son dönemde yaşadığı savaş felâketlerinin sosyokültürel boyutu, ekonomik boyutundan daha büyüktür. Kültürel yozlaşma, manevî değerlerden kopma, millî kıymetlerin unutulmaya yüz tutması, adam kayırmaca, vurgunculuk, hırsızlık, yolsuzluk vb. nedenlerle yaşanan kaos, gençlerin iç dünyalarını altüst eder ve onları intihara kadar uzanan ruhî buhranlara sürükler. *Kiralık Konak*'ta bu değerler karmaşası açıkça kendini göstermektedir. Yakup Kadri bu eserinde değişim sürecine girmiş bir ülkenin toplum ve fert yapısında nasıl sancılar çektiğine, birçok Türk romancının da eserlerinde işlediği batılılaşma sorunsalına dikkat çekmiştir. *Kiralık Konak*, İkinci Meşrutiyet Dönemi'ni anlatır. Bu devirde, geleneksel toplum yapısındaki çözülme hızlanmış, değer yargıları unutulmaya yüz

²⁶ H. Nusret (Zorlutuna), *Sisli Geceler*, 2.b., İkbâl Kitabevi, 2. b., İstanbul, 1938, s. 23, (Alıntılar bu baskıdandır).

tutmuş, kuşaklar arası belirgin farklar oluşmuş, şekle dayalı ilişkiler ahlâkî yozlaşmayı arttırmıştır. *Kiralık Konak*'ta yazar, bu çözümleri ve köksüz değişimleri Naim Efendi konağından bir tabloyla tasvir eder. Eserde yükseköğrenim gören şahıs, İhtiyat Mektebinden subay olarak çıkan Hakkı Celis'tir. Hakkı Celis'in askerî mektebe seferberlik ilanı nedeniyle gittiği anlaşılmaktadır. Bu mektepten çıktıktan sonra Çanakkale Savaşı'na katılır. Hakkı Celis, romanın tek olumlu kahramanıdır. Bir subay olarak savaşa katılması, bireysellikten toplumsal fedakârlığa geçişinin bir göstergesidir. Hakkı Celis'in savaşa gönüllü gitmesinde "bulunduğu ortamdan kaçma" isteği önemli bir rol oynar. "Kaçmak" Yakup Kadri'nin bu romanında da kurtuluşa giden en kestirme yoldur. Seniha, Avrupa'ya; Servet Bey yeni apartmanına kaçır. Ancak bu kaçışlar arasında amaç bakımından büyük fark ve tezatlar vardır. "Mazisi yıkık, istikbali hayalden ibaret"²⁷ olan Seniha ve Servet Bey gibi snob tipler daha rahat, zengin ve lüks bir yaşam için eski olan her şeyden kaçarlar. Hakkı Celis ise öncelikle kalbine en büyük darbeyi vuran Seniha'nın bayağılığından; çocuklarına hiçbir millî şuur kazandıramayan, harp zenginleriyle işbirliği yapan, gözü paradan ve rahat yaşamaktan başka bir şey görmeyen Avrupa hayranı Servet Bey'den; iradesiz ve tembel varlığıyla kızı Seniha'nın üzerinde tesiri olmayan Sekine Hanım'dan; güzel ve zengin kadınları kandırmada mahir olduğunu iddia eden Faik Bey'den; boş hayallerle vakitlerini geçiren Nuriye ve Neyyire Hanım'dan; her gün biraz daha konağıyla birlikte çöken, yıkılan ve hasta yatağında ölümü bekleyen Naim Efendi'den kaçır. O, tekrar hayat bulacağı bir mekâna sığınmak ister. Ancak yeni bir yaşam Hakkı Celis için yalnız ölümle mümkün olacaktır. Hakkı Celis'le Seniha arasında geçen şu konuşma bunun ispatıdır. Seniha, Hakkı Celis'in düşüncelerindeki olgunluğu, kendi suni ve çiğ tavırlarıyla alaya alır:

"-Ooo, daima felsefe! Sen hiçbir zaman hayat adamı olamayacaksın, hiçbir zaman, zavallı Hakkı! dedi."

-Bunun üzerine genç adam acı acı gülümseyerek yarı ciddi, yarı şaka cevap verdi:

-Öyleyse ölüm adamı olurum." (s. 202)

²⁷ Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960, s. 190.

Yakup Kadri'nin birçok eserinde olduğu gibi bu eserinde de “kötümserliğin” hâkim duygu olduğu anlaşılmaktadır. Mektepten sonra Hakkı Celis'in düşünceleri karma karışıktır. Savaşa gitmeden önce bir bocalama devresi geçirir. Askerlik mektebinde iken ne yapmak istediğini kendi kendine sorar. Seniha'yı gördüğünde ürperen kalbi bir muamma hâlini alır. Benliği ve millî vazifesi arasında gelgitler yaşar, niçin ve kim için savaşa gideceğini düşünür. Sonunda benliğinden daha üstün bir varlığın, cemiyetin mevcudiyetine bağlanır. Onun en büyük emeli ölmektir. Aynı cephede savaşan Binbaşı Hüsnü Bey'in anlattıklarına göre Hakkı Celis, Anafartalar'da ilk süngü hücumunu yapanlar arasındadır. Cephede iken yarı beline kadar siperden dışarı çıkar. Oysaki Hakkı Celis gibi eğitilmiş bir subay, böyle bir durumda kurşun yiyeceğini çok iyi bilir. Üç yerinden yaralanan Hakkı Celis, su içmesinin zararlı olacağını söyleyen Hüsnü Bey'e “*Daha iyi ya, bir an evvel kurtulurum!*” (s. 294) diye sitemli bir cevap verdikten sonra arzusuna kavuşur.

Türk romanlarında yükseköğrenim gençliği ile ilgili yapılan bu çalışmada dikkat çeken önemli bir konu, yazarların yabancı mekteplerde okuyan Türk gençlerine geniş yer vermeleridir. Bu eserlerde ülkenin kaderinde etkin rol oynayan yabancı okullar farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bunlardan ilki, bu okulların bazılarının açılma sebebi de olan misyonerlik faaliyetleri ve Hristiyanlık propogandasıdır. Vassaf Kadri'nin *Yetime*, Halide Edib'in *Son Eseri*, Reşat Nuri'nin *Çalığışu*, Müfide Ferit'in *Pervaneler* (1924) ve Necmettin Halil Onan'ın *İşleyen Yara* (1932) adlı eserlerinde bu mesele üzerinde ciddiyetle durulur. Yabancı okullarla ilgili üzerinde durulan ikinci konu ise bu okulların bir kültürel dejenerasyona sebep olmasıdır. “Türkçe”nin yabancı okullarda kasıtlı ihmalini de bu maddeye dâhil etmek mümkündür. Edebiyat-ı Cedîde yazarlarından özellikle Mehmet Rauf'un eserlerinde, Sörlük Mektebinde okuyan gençlerdeki kültürel yozlaşma ve ahlâkî düşüş bunun en dikkat çekici örnekleridir. Yine Meşrutiyet Dönemi'nde kaleme alınan İzzet Ulvi'nin *Son Mektuplar* adlı eserinde aynı mevzuya temas edilmiştir.²⁸ Yabancı okullarla

²⁸ Osman Ergin, Meşrutiyet Dönemi'nde yabancı okulların durumunu, İstanbul Alman Mektebi Müdürü Dr. Rişard Pröyzer'in yazısından şöyle aktarır:

“*Türkiye Abdülhamid'in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimaî sahalarda henüz ‘Chaos’ hâlinde idi. Bu hâl bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denilecek derecede azdı. Talî mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler ya hususî muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebî mekteplerine göndermeğe mecbur oluyorlardı. O zaman Türkiye’de kesif ecnebî mektebi şebekesinin bulunmasına taaccüp etmemelidir. Çünkü bu mekteplere çocuklarını kaydettirmek için o kadar çok müracaat vâki oluyordu ki mektep idareleri, istenilen tahsil ücretini vermeğe âmade olan birçok ebeveyne ‘yerimiz yok’ demek mecburiyetinde kalıyorlardı.*

O zaman bu ecnebî mekteplerinde Türkçe tedrisatı çok elim bir vaziyette idi. Bu dersler birçok ecnebî mekteplerinde ihtiyarî idi. Şayanı hayrettir ki çocuklarını bu derslere iştirak ettirmeyenler bizzat Türklerdi.

ilgili Türk romanına yansıyan üçüncü bir mesele de bu okulların müfredatı, formasyon yöntemleri ve Müslüman-Türk öğrencileri üzerinde batılılaşma ve modernleşme bakımından tesirleridir. Yukarıda adı geçen eserlerde de bu üçüncü konuya temas edildiği gibi Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm*, Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı romanlarında yabancı okulların modernleşme bakımından tahsilli gençlere kazandırdığı birtakım hususiyetler üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet Dönemi yazarlarından Necmettin Halil Onan'ın *İşleyen Yara* adlı romanı ele alınırken azınlık okulları ve yabancı okullardaki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgilere dipnotlarda temas edileceğinden burada sadece Meşrutiyet romanlarında bahsi geçen olaylar sıralanacaktır.

Meşrutiyet Dönemi yazarlarının romanlarında yabancı okullarda eğitim alan öğrenci sayısı bir hayli fazladır. Ebeveynler veya gençler hem modern gördükleri bu okulları tercih ederler hem de bu okullardaki misyonerlik faaliyetlerini tenkit ederler. Vassaf Kadri'nin *Yetime* adlı romanı, birçok Türk romanında olduğu gibi yabancı okulların eğitim stratejilerini sorgulayan dikkate değer bir eserdir. Yazar bu eserinde özellikle yabancı okulların misyonerlik faaliyetlerini ve tek tip adam yetiştirme politikalarını eleştirir. Bu okullardan mezun olan gençler, öğrendiklerini hayatlarına tatbik edemedikleri gibi Batı özentisiyle millî olan her şeyden uzaklaşırlar. Kolejden mezun olan öğrencilerin bir kısmı öğrendiklerini kendi hayatlarına tatbik edemez, ülkenin geri kalmışlığından yakınır, bir kısmı ise “*millet ve memleketine ait olan her şeyi inkâr ve her iyiliği Frenkliğe bahşederek ecnebilerin meziyet ve mefrûzasıyla* iftihar eder.²⁹ Ayrıca bu okullardan mezun, millî şura sahip olmayan gençlerin devletin yüksek kadrolarında görev alması Türk milletinin geleceği bakımından daha büyük bir riske işaret etmektedir.

Romanın aslı kahramanı Necile özel hocalardan ders almış, Amerikan Kolejinden mezun olmuştur. O, Amerikan Kolejindeki misyonerlik faaliyetlerine ve Hristiyanlık propagandasına Türk arkadaşlarıyla birlikte karşı çıkar. Zira Türk ve Müslüman öğrencilerin millî guruları bu okulda rencide edilmektedir. Kolejde bir papaz tarafından haftada bir gün Dinler Tarihi dersi altında Protestanlığın ehemmiyetine dair vaazlar verilmektedir. Necile ve arkadaşlarının okul idaresine ve öğretmenlerine itirazı kolej yönetimi tarafından haksız bulunur. Kolejin sözcüsü ve aktif bir misyoner olan Mis Lungar; Türklük, İslamiyet ve Doğu

Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izharı aczettiklerini ve okutulan Türkçe kitaplarının pek fena olduğunu bildikleri içindir.” (Osman Ergin, a.g.e., s. 1045)

²⁹ Moralizâde Vassaf Kadri, *Yetime*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1331, s. 158, (Alıntılar bu baskıdandır).

milletleri aleyhine konuşmalar yapar. Mis Lugar'a göre İstanbul âdeta bir sefalet şehridir. Hayvanların bile geçmeye tenezzül etmeyeceği köprüleri, bira şişeleri gibi istif edilmiş hâlde yolcu taşıyan vapurları, pencereden kapıdan yolcuları sarkmış tramvayları, bakımsız evleri, çamurlu ve pis sokakları ile şehrin her tarafına rezalet hâkimdir. Kasap ve bakkallarda milletin alış veriş ettiği malların üzerine sinekler konmakta, hükümet geniş arazilerine rağmen halkını doyuramadığı için Rusya'dan, Amerika'dan un ithal etmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen caddelerde eldivenli, makyajlı, modern kostümlü insanların gezmesi de Batı özentisinden başka bir şey değildir. Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere yazar, Mis Lungar sözcülüğüyle dolaylı olarak İstanbul'un geri kalmışlığını dile getirmektedir. Ancak İstanbul'un bu durumu, kimseye savaş coğrafyasında yıllardır ezilmeye mahkûm edilen bir milleti küçümseme hakkı vermez. Necile, Mis Lungar'ın Türk milletini küçümseyici konuşmalarına çok üzülür. İnançlarının ve bilgilerinin sarsıldığını fark eden Necile, düşünce dünyasının keşmekeşliğinden büyük validesinin ısrarıyla özel Türkçe ve din dersleri alarak kurtulur. Koleji bitirdiği zaman Necile'nin gururu çok incinmiştir. Burada verilmek istenenlerin aksine o, kendi değerlerinin ne kadar önemli olduğunu idrak eder ve bu okuldaki bütün misyonerlik faaliyetlerine rağmen nişanlısı Affan Besim gibi Türk kültürüne sadık kalmayı başarır. Kolejin olumlu etkisi onun batılılardan daha modern tavırlarında görülür. Necile, ağlamayı, çırpınmayı ve ezilmeyi değil cesaret ve metaneti, araştırmayı, hakkını aramayı, kararlılığı ilke edinmiştir. Okul arkadaşlarına karşı milliyet ayırt etmeden saygı duyar. Farklı milletlerden olan yabancı arkadaşlarının kimisiyle Fransızca kimisiyle İngilizce konuşur.

Necile kolejde yaşadığı çatışmalara iki türlü çözüm yolu üretir. Birincisi bu okulların eğitim seviyesine çıkacak modern Türk okullarının zenginler tarafından açılmasıdır. Eğer böyle bir teşebbüs gerçekleşirse bundan sonra Türk ve Müslüman öğrenciler kendi yaşadıklarına maruz kalmayacaktır. Üstelik böyle bir teşebbüs ülkenin geleceği bakımından da çok önemlidir Necile, ikinci çözümü ise mevcut duruma göre tespit eder. Frenk okullarından istifade etmek için nişanlısı Affan Besim'i örnek gösterir. Affan; taş zeminli ve rutubetli mahalle mektepleri yerine İstanbul'da açılan Frenk Mektebine gitmiş, mektepte yalnız ilim sahasında bilmediklerini öğrenmek için okumuş, medeniyet maskesi altında Frenkliği aşlamaya çalışan ve doğuluların milli faziletlerini yok etmek isteyen misyonerlerin hiç bir âdetini taklit etmemiş, bu mekteplere nasıl bir Türk çocuğu olarak girmişse yine mektepten bir Türk genci olarak çıkmıştır. Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere

Necile kolejin maddî ve ilmî imkânlarından yararlanmayı ama manevî dünyasından uzak kalmayı önermektedir. Ancak bir üst paragrafta kendisinin de ifade ettiği gibi uzun yıllar kolejde eğitim görüp buranın manevî cenderesinden uzak kalmak hakikaten zor bir durumdur ve köklü bir terbiye, sağlam irade gerektirir. Kolejlerdeki misyonerlik faaliyetlerine eserlerinde dikkat çeken Türk romancıları, gençliği uyarmak ve bir nevi onlara yol-yöntem göstermek istedikleri için idealist kahramanlarını genelde böyle tehlikelerden uzak tutarlar.

Vassaf Kadri, gençlere yüksek tahsilden sonra özel teşebbüsle iş kurmalarını tavsiye eder. Necile'nin okuldan sonra herhangi bir mesleği icra ettiği belirtilmez. Ancak o girişimci bir ruh yapısına sahiptir ve erkeklerin okullarını tamamladıktan sonra devlet kapısında sıra bekleyerek veya paşa babalarının ellerine kapanıp kendilerini bir kaleme yazdırmalarını isteyerek vakit geçirmelerini tasvip etmez. Onun Affan Besim ile nişanlanmasında Affan Besim'in özellikle girişimci tavırları etkili olmuştur. Affan Besim, tahsilini Frenk Mektebinde tamamladıktan sonra İstanbul'da büyük bir fotoğrafhane açar.

İzzet Ulvi'nin *Son Mektuplar* adlı eserinde Sörler Mektebinde eğitim görmüş iki kız arkadaşın hayatı anlatılır. Nezahat ve Fikriye önce mahalle mektebinde ve rüştiyede okurlar. Ardından Fransız okulu "Sörler"i bitirirler. Aynı semtte oturup aynı okulda eğitim görmelerine rağmen bu iki kızın aile terbiyesi birbirinden çok farklıdır. Her iki arkadaş da mektep eğitimlerinden sonra her hangi bir mesleği icra etmezler. Nezahat günlük yaşamında, hayattan daha çok zevk almaya yönelik gayretleri olan dejenere bir kızdır. "*Piyano çalmak, sevda şiirleriyle meşgul olmak, güzel manzaralı yerlerde dolaşmak en ziyade sevdiği şeylerdir.*"(s. 3) Birçok gençle yaşadığı aşk hayatı, sonunda onu karamsarlığa sürükler. Eserin ideal kahramanı Fikriye ise endamı münasip, koyu kumral saçlı, ciddi tavırlı, candan bir kızdır. Ev işleriyle uğraşmak, ince işlemler üzerine yağlı boya resimler yapmak, kemanyla küçük kardeşine millî marşlar ve şiirler öğretmek Fikriye'nin vaktini dolduran uğraşlardır.

Halide Edib'in eserlerinde temel konulardan birisi kadının eğitimidir. Yazara göre Türk toplumunun değişmesi, kalkınması ve modernleşmesi ancak kadınların eğitimiyle mümkündür. *Seviye Talib ve Handan* gibi ilk romanlarında Batı terbiyesiyle yetişen ideal kadın kahramanlar, aile içinde veya sınırlı bir çevrede etkilidirler. Handan ve romanın diğer kahramanları büyük ölçüde İngiliz kültürünün tesiriyle yetişmişlerdir. Handan ve kardeşleri

yakın çevrelerinde alafranga kızlar olarak tanınırlar. *Seviye Talib*'de Seviye dekolte giyimiyle dikkat çekerken Macide, Fahir'in teşvikleriyle geleneksel giyim ve kuşamını değiştirip yarı dekolte bir hâlde Cemal Bey'in evine gider. *Handan*'da Handan'ın kostümü Abdülhamid yılları düşünüldüğünde tamamen Avrupaî'dir. Kollarını ve boynunu tamamen gösterecek şekilde siyah tül giyer. Rahat bir kişiliğe sahiptir, ayak ayak üstüne atıp sigarasını yakar. *Yeni Turan* adlı eserinden sonra Halide Edib'in kadın tipleri değişmeye başlar. Millî bir terbiye ile yetişen kadınlar iç ve dış dünyalarıyla millî bir kimlik kazanırlar ve memleketin her coğrafyasında aktif rol alırlar. Kaya, kendine güveni olan eğitilmiş ve kültürlü bir kadındır. Yabancı dil bilir. Piyano çalar. Kaya, "ahlâkî ve içtimaî bir inkılâp"la Yeni Turan kadınlarını erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş; çocuklara ve memlekete bir anne, bir mürebbî hâline getirir. Kaya'nın kıyafeti İslâm itikadına uygundur. Bir tel saç bile açıkta kalmadan Bursa bezinden bir örtüyle başını örtmüştür. Arkasında ayaklarına kadar inen, kollarını ve ellerini de örten bol, kurşunî renkte cübbesi vardır. Ayaklarına Türk köylüsü gibi bir çift çarık giymiştir. Bu kıyafetlerle Halide Edib yeni bir kadın tipi ortaya koymaktadır. Kaya inandığı kıymetler doğrultusunda çevresini değiştirmeye çalışır. Halide Edib'in diğer eserleri *Vurun Kahpeye* (1926) ve *Tatarcık*'ta (1939) yüksek tahsilli kadın kahramanlar memleketin eğitim, kültür, ekonomi vb. alanlarında etkili olmaya devam ederler.

Halide Edib, *Mev'ud Hüküm* adlı eserinde aile çevresinde sağlanacak sevgi ortamının bir gencin yetişmesinde ne kadar önemli olduğuna dikkat çeker. Sara ve Sururi'nin kızları olan Atife özel derslerle düzensiz bir şekilde yetişmektedir. Eve sarhoş gelen hastalıklı baba, kızının eğitimiyle ilgilenmez. Anne ve baba sık sık kavga ederler. Atife'nin eğitiminin bu olumsuz şartlarda sağlıklı devam edemeyeceğine karar veren Dr. Kasım, Sara'dan onay alarak onu Amerikan Koleji'nin yatılı bölümüne kaydettirir. Atife okula başladıktan kısa bir süre sonra babası Sururi'yi kaybeder. Annesi de hastalığından dolayı onu ziyarete gelememektedir. Bu yüzden Atife yatılı okulun ilk günlerinde kendini çok yalnız hisseder ancak Dr. Kasım'ın yakın ilgisi ve sevgisi sayesinde zamanla bu okula alışır. Yazarın ideal genç kız tipi olan Atife; Amerikan Kolejinin, Kasım ve Kâmi Bey'in etkisiyle sosyal yönden çok aktif bir kız olarak büyümüştür. Kürek çeken, tenis oynayan, sporcman bir genç kız tavrıyla Atife, annesi Sara'nın temsil ettiği nesilden çok farklıdır.³⁰ O, müşfik

³⁰ Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1997, s. 82.

ve iyiliksever bir adam olan Kasım'a öyle alışır ki onun yanından bir an bile ayrılmak istemez. Atıfe'nin ileride doktorluk mesleğini seçme düşüncesinde Kasım'ın yine bu şefkatli tutumu etkili olmuştur. Halide Edib'in diğer bir romanı *Son Eseri*'nde ağabeyi Asım'ın Mediha ile evlenmesi ve Avrupa'ya gitmesinden sonra yalnız kalan Kâmuran bütün zamanını tahsile ayırır. O, Dame de Sion Kolejine yazdırılmıştır. Eserde kolejin eğitim sistemi ve bu kolejde görev yapan ³¹ Hemşire Terez isimindeki genç bir hocanın misyonerlik faaliyetleri farklı açılardan değerlendirilir. Kâmuran'ın hayatında kardeşi Asım kadar tesire sahip Hemşire Terez, yaş farkına rağmen onunla yakın dostluk kurar. Kolejine Kâmuran üzerinde özellikle sanatsal faaliyetler ve dinî inançlar bakımından tesiri büyüktür. Kâmuran üç sene devam ettiği bu okulda resim ve musiki kabiliyetini Terez sayesinde ilerletir. Kolejindeki zamanını ders, musiki, resim ve beş vakit kıldığı namazla meşguliyet içinde geçiren Kâmuran, Hemşire Terez'in tesiriyle derin bir Allah aşkı duyar ve ömrünü insanlığa vakfetme düşüncesini, hayatının gayesi haline getirir. Hemşire Terez'in faaliyetlerine bir tepki hem de mizacının gereği olarak Kâmuran, Dame de Sion'dan kuvvetli bir Müslüman kimliğiyle ayrılır.

Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı eserinde hem Sedat hem de Neyyire küçük yaşlardan itibaren eğitimine, terbiyesine özen gösterilmiş gençlerdir. Neyyire annesi vefat ettikten sonra bir Fransız okulu olan Saint Esprit Mektebine devam eder. Burada Fransızca ve Rumca öğrenir. Neyyire, Batı terbiyesiyle yetişmiş, ahlâklı, dürüst, sevecen bir kızdır. Eserde Neyyire'nin okul hayatı hakkında bilgi verilmemektedir.

Reşat Nuri'nin ilk eserlerinde özellikle de kızların eğitiminde yabancı kolejlerin tercih edildiği görülmektedir. *Gizli El* isimli eserinin ideal kadın kahramanı, Aziz Paşa'nın kızı Seniha'dır. Seniha, Pangaltı'daki Fransız okulu, Dame de Sion'u bitirir. O, okulda iken çalışkan bir talebedir ve iyi dereceyle diplomasını almıştır. Okuldan sonra çiftçilik yapmak üzere babasının Narlıdere'deki çiftliğine döner. Birçok romanda olduğu gibi *Gizli El*'de de kolejlerde Türkçe dersine önem verilmemesine temas edilir. Dame de Sion'u bitirdikten sonra Seniha'nın Türkçesi çok zayıftır. Aziz Paşa, kızının bu eksikliğini gidermek için Şeref'ten özel Türkçe dersi aldırır.

³¹ Yabancı bir okul olan Amerikan Kolejinde eğitim gören ve bu okuldaki misyonerlik faaliyetlerine şahit olan Halide Edib'in *Son Eseri* adlı romanında bir Fransız okulu olan Dame de Sion'daki Hristiyanlık propagandasına dikkat çekmesi bu eserin biyografik nitelikler taşıyabileceğini göstermektedir.

Çalığışu 'nda Reşat Nuri, yirminci yüzyılın başlarından Cumhuriyet'e uzanan zaman diliminde Türk toplumunun, özellikle de Batı Anadolu'nun sosyal, siyasî ve ekonomik yapısını kahraman bakış açısıyla anlatır. Eserin "İstanbul kızı" ve kolejli kahramanı Feride, serbest tavırlarına rağmen sempati uyandıran, her gittiği yerde sevilen yeni bir genç kız tipidir. Birol Emil, Feride'nin, yeni bir genç kız tipi olarak ortaya çıkmasında her gittiği yerde muhatap olduğu sosyal çevrenin etkisinin büyük olduğuna dikkat çeker.³²Feride'nin mezun olduğu Dame de Sion, bir Fransız kolejidir. Dönemi itibariyle açılan bazı yabancı okulların öğretmen yetiştiren yüksek okullarla aynı işleve sahip olması bu çalışmanın araştırma alanına yabancı kolejleri de almayı mecbur kılmıştır. Maarif müdürlüğünün itirazına rağmen Feride bu okuldan aldığı diplomayla öğretmenlik yapacak, hatta kız öğretmen okulu olan Dârümuallimâtta görev alacaktır.

Feride'nin annesini ve büyükannesini kaybetmesi, babası Nizamettin Bey'i müşkül durumda bırakır. Dokuz yaşında bir kız çocuğunu peşine takıp görev yerlerine götürmesinin imkânı yoktur. Feride sığıntı durumuna düşmesin diye onu teyzelerinin yanında bırakmak istemez ve on yıl eğitim alacağı Pangaltı'daki Sörlük Mektebine yatılı olarak kaydettirir.³³ Feride'nin yaşı küçük olduğu için okulla ilgili bir tercihinin olması söz konusu değildir. Türk okulları yerine Feride'nin yabancı bir okula kaydettirilmesinin sebebi eserde açıkça belirtilmez. Fakat bu okullarda verilen eğitimin devrine göre yüksek seviyede olduğu, disiplinli bir program takip edildiği, öğrencileri kazanmaya ve güdülemeye yönelik formasyon uygulamalarına dikkat edildiği, Feride'nin okul yıllarına ait bahislerinden anlaşılmaktadır. Çocuklarını iyi yetiştirmenin en kestirme yolunun Batı kültürü vermek olduğunu ve bunun için Batı dillerinden birisiyle eğitim yapan bir okula çocuklarını vermenin kendileri açısından avantajlı olacağını düşünen anne ve babalar yabancıların açtığı

³² Birol Emil, ilk bakışta *Çalığışu*'nun bir karakter romanı gibi görülebileceğini belirtir ve "Ancak, Feride'nin o zamana kadar edebiyatımızda rastlanmayan bir genç kız tipi olması, romanda ona verilen hususiyetlerden ziyade, içine girdiği taşra çevrelerinin çeşitlilik ve zenginliğinden gelir. Bu çevrelerden ve onların yığın yığın şahıslarıyla münasebetlerinden tecrit edildiği takdirde Feride'nin ne karakteri, ne aşkı, ne de hayat macerası o kadar mânâlıdır ve böylece Feride, sadece uğranılan aşk ihanetini bir kaçışla unutmaya çalışmak gibi alâde bir maceranın kızı olarak görünür. Bu itibardır ki Feride'nin şahsiyetini ve hayatını mânâlı kılan, kendi kendisinden ziyade, romancının onu dolaştırdığı şehirler, kasabalar, köyler, oraların her tabaka ve zihniyetten insanlarıdır." diyerek romanın toplumsal yanına vurgu yapar. (Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 73)

³³ Nötr Dam dö Siyon Kız Mektebi bir Fransız okuludur ve ilk defa 1839 yılında Galata'da açılmış, 1848'de Taksim Mektebinin açılması nedeniyle okul tamamen Pangaltı'na nakledilmiştir. Pansiyonu da olan bu okul uzun süre Sörlük yönetimine bırakılır. (Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 782)

okullara daha fazla rağbet göstermişlerdir. Ayrıca bu mektebin yatılı kısmının bulunması da bir tercih sebebidir.

Yabancı kolejlerin formasyon metotlarına göre müsamaha ve disiplin bir arada yürütülmelidir. Önemli olan öğrencinin kazanılmasıdır. Feride, çocukluğundan kalma alışkanlıklarına, yaramazlıklarına Sörlere'de de devam eder. Feride'nin yaramazlığından ve gevezeliğinden bıkan öğretmenler, onu arkadaşlarından ayrı bir köşeye, tek kişilik küçük bir sığara oturturlar. Okul müdürü Sör Süperiyör ilk günler Feride'nin yaramazlıklarına kızmaz, onun yanaklarını okşar ve okula daha çabuk ısınması için Feride'ye bir arkadaş gibi yaklaşır. Feride çamaşırhanenin arkasındaki duvardan atlayıp yemek artıklarını köpeklere vermek isteyince Sör Süperiyör, Feride'yi cezalandırmaz; ilk önce ona itaatsizlik etmesinin kötü bir şey olduğunu hatırlatır. Feride, Sörlere Kolejindeki bu müsamaha ve eğitim anlayışını başka mekteplerle karşılaştırır ve “*Sörlere ne garip insanlardı. Zannederim ki başka bir mektepte bunu yapsam ya hapsedilir yahut da bir başka ceza görürdüm.*”³⁴ der. Feride, sınıfta iken garip ve anlaşılması zor bir öğrencidir. Hocaların zayıf taraflarını tespit edip ona göre işkenceler tertip eder. Son derece titiz bir hocanın yakasına mürekkep sıçratır. Böcekten korkan bir hocanın kürsüsüne böcek resmi bırakır. Tehditlere kulak asmadan bahçedeki kuru ağaca tırmanır. Muallimlerden biri “*Bu çocuk insan değil, Çalığışu*”(s. 24) diye bağırınca Feride'nin adı bundan sonra mektepte “Çalığışu” kalır. Bu isim yaramazlıklarına bahane arayan Feride'nin hoşuna gider. Sörlere'in eğitimde tatbik ettiği yöntemler gün geçtikçe Feride'ye “yelin kayaya tesiri gibi” etki eder. Haşarılığına ve intizamsızlığına rağmen Feride, müsamahayı, sabrı, disiplini, çalışmayı bu okulda öğrenmiştir.

Osmanlı coğrafyasında açılan yabancı okullarda misyonerlik faaliyetlerinde bulunulduğu ve öğrencilere dinî propaganda yapıldığı eğitim tarihçilerinin bulunduğu ortak noktadır. Dame de Sion mektebindeki misyonerlik faaliyetleri, Feride'ye her konuda olduğu gibi aksiyle tesir edecektir. Feride, Sörlere'de okuyan yabancı arkadaşlarının dinî uygulamalarını ve Hristiyanlık törenlerindeki tavırlarını ciddiyetsiz bulur. Bahar gelince Sörlere Mektebinde, Paskalya Bayramı yapılır. Kilisede mum ışıkları, orgla çalınan ilahiler, çiçek kokularıyla karışık ödağacı dumanları içinde yapılan nişan törenleri Feride'ye çok güzel görünür. Katolik kızlar beyaz ipekli elbiseler giyerek İsa Peygamber'le nişanlanırlar.

³⁴ Reşat Nuri (Güntekin), *Çalığışu*, İkbâl Kitabevi, Ankara, 1939, s. 26, (Alıntılar bu baskıdandır).

Ancak bu kızlar töreni takiben tatil aylarında nişanlı olduklarını unuturlar. Feride bu durumu şöyle anlatır:

“... Fakat ne yazık ki bu düğünü takib eden tatil aylarında hain arkadaşlarım, hemen nişanlılarına vefasızlık ederler, balmumu renkli, mavi gözlü İsa’yı, karşularına ilk çıkan bir, hatta birkaç genç erkekle aldatırlardı” (ss. 33-34).

Feride’nin yabancı bir mektepte okumasına karşın Hristiyan öğretilere mizahî yaklaşımı, millî terbiye açısından ne kadar yerli bir tavır takındığının göstergesidir. Feride’nin “on sene kapalı kaldığını” belirttiği bu okulu bitirdikten sonra görev yaptığı okullarda da yabancı gelenek ve göreneklerin izlerine rastlanmaz.³⁵ Bu keyfiyeti Reşat Nuri’nin memleket anlayışının ve milli değerler karşısındaki hassasiyetinin eserine yansımaları olarak izah etmek mümkündür.

Feride özel yaşamında da bu mektepte okuyan diğer öğrencilerden ayrılır. Aşk konusunda arkadaşları son derece rahatken Feride mutaassıptır. Arkadaşlarının yaşadığı aşk maceralarını takip eder ve her yerde duyduklarını, gördüklerini anlatır. Ancak arkadaşlarını aşk ilişkilerinde alaya alması onu yalnızlığa itmiştir. Feride’nin karşı cinsten bir arkadaşının olmaması mektepteki arkadaşları arasında yadırganır ve onun aşk konusunda ıslah edilemez, saf ve aptal biri olduğu düşünülerek bu türden duyguları Feride’nin hiçbir zaman yaşayamayacağına karar verilir. Hatta daha da ileri giderek Çalığışu’na “asmakabağı, sukabağı” veya “balkabağı” gibi anlamlara gelen “gourde” lakabını takarlar. Feride arkadaşları arasında küçük düşmemek ve alay konusu olmamak için bir aşk hikâyesi uydurur. Aşk hikâyesinin erkek kahramanı Kâmran’dır. Kâmran’ın ismini verdiği için çok pişman olur ama Feride fark etmeden Kâmran’a beslediği duyguları açığa vurmuştur. Sınıf arkadaşı Mişel aracılığıyla Feride’nin aşk hikâyesi bütün okula yayılır. Kâmran, elinde hediyelerle sık sık Feride’yi ziyarete gelir. Feride’nin bir rol gereği başlattığı aşk oyunu zamanla gerçeğe dönüşür. Onun okulu bitirmeden Kâmran’la nişanlanması ve bu yüzden notlarının düşmesi okul yönetimince hoş karşılanmaz. Feride’nin nişanlılık devresi dört yıl sürer. Akli başında, çalışkan bir talebe olmadığını kendi kendine itiraf eden Feride,

³⁵ İnci Enginün, yabancı okulların her şeyden önce misyoner bir gaye ile eğitim faaliyetlerini sürdürdüklerine dikkat çeker ve bu okullarda eğitim gören Müslüman Türk gençlerini iki gruba ayırır: “Çöken imparatorluğun yeni bir canlılığa kavuşmasında Batı kültürü ve medeniyetinin rolüne inanan Osmanlı aydını, çocuklarını bu okullara göndermekle birbiriyle âdeta yarışmıştır. Gerçekten de kendi köklerine sahip gençler, yabancı eğitimden geçerken kendi değerlerinin kendi milliyetlerinin şuuruna varmışlar; köksüz ve buhran içindekiler ise yabancı bir dine ve iklime taşınmışlardır.” (İnci Enginün, “Romanımızda Yabancı Okullar” *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yay., İstanbul, 1992, s. 241.)

nişanlılığının ilk aylarında derslerine çalışmamasından dolayı okulu bir yıl uzatmak tehlikesiyle yüz yüze gelir. Bu yüzden okul müdürü Süperiyör'den uyarı alır.

Feride, mektepten iyi kötü bir diploma alıp dışarı çıkacağı günün “bir kurtuluş bayramı olacağını” düşünür. Ancak mezuniyetinin ilk gününde, boyunu bir hayli uzun gösteren siyah çarşaf altında uzun topuklu iskarpinleriyle kendini sokakta bulunca ne yapacağını şaşırır. Okulunun son dört yılı nişanlılıkla geçmiş, diplomayı aldıktan sonra akrabaları hemen düğün hazırlıklarına başlamıştır. Feride tam Kâmran'la buluşmaya gidecekken açık duran sokak kapısının dışında siyah çarşaf, otuz yaşlarında bir kadın gözüne ilişir. Arkadaşının zoruyla bir elçi vazifesi gördüğünü söyleyen bu kadın, Feride'ye “İlk bakışta sizi bir çocuk gibi görmüş olmakla beraber, mükemmel yetişmiş, yüksek bir genç kız karşısında bulunduğumu anlıyorum” (s.123) der ve Feride'nin bütün hayallerini altüst edecek haberi verir: Kâmran bir başka kadını sevmektedir. Feride bu haberden sonra müthiş bir yalnızlık hisseder ve hayal kırıklığına uğrar. Bedbaht olduğu böyle bir zamanda kırmızı kurdele ile bağlı diploması onu bu yalnızlıktan kurtaracak ve ihanetin acısını unutturmak için sığınacağı tek çare olacaktır. Diplomasını, annesinden kalan birkaç yadigârını çantasına koyup “kapılardan kaçan evlatlıklar” gibi teyzesinin köşkünü terk eder. Kalacak yeri olmadığı için birkaç gününü aile dostlarının evinde geçiren Feride'nin bundan sonraki planı Kâmran'dan uzak bir yerde öğretmen olarak göreve başlamak ve elinin emeğiyle yaşamını sürdürmektir:

“Dolabın bir köşesinde, kırmızı kurdelesiyile, ağır ağır solup sararmaktan başka bir şeye yaramayacak zannettiğim diplomam gözümde bir ehemmiyet almıştı. Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kâğıt parçasında idi. Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim.” (s. 133)

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere öğretmenlik, okulu bitirir bitirmez işe başlamayı düşünmeyen Feride'nin kaçmak ve geçimini sağlayacak parayı kazanmak için tek çıkış yoludur. Feride görevine idealist bir öğretmen olarak başlamaz ama güzel ahlâkı, çalışkanlığı, güçlü iradesi ve Anadolu'da karşılaştığı sevgiye, şefkate muhtaç insanlar sayesinde ideal bir öğretmen olur.

Feride'nin ilk görev yeri Bursa'nın Zeyniler köyüdür. Onun öğretmenlikten kazandığı parayla hayatını idame edebildiği söylenemez. Zeyniler köyünde aldığı maaşını ve harcamalarını hesaplayınca ortaya çok gülünç bir sonuç çıkar. Masraflarını ve çevreye

ufak tefek yardımlarını toplayınca elindeki hazır parasını harcamaktan başka bir şey yapmadığını anlar. Henüz aylığından ikisini de almaya muvaffak olamamıştır. Beş aylık öğretmenliği müddetince onu maddî bakımdan yaşatan yine ailesinin yardımı olur. Feride, masraflarını karşılayacak parayı kazanamasa da, geçinmenin, yaşamanın ve tahammül etmenin yolunu öğrenmekle teselli bulur. Teyzesinin oğlu Kâmran'ın ihanetinden kaçan Feride'nin zamanla nasıl idealist bir öğretmen haline geldiği yaşadığı başka bir vakadan sonra daha açık ortaya çıkacaktır. Feride, Bursa ve Çanakkale'den sonra iş bulmak için İzmir'e gider. Maddî bakımdan sıkıntı yaşadığı bir zamanda eski muallimlerden Sör Berenis'e tesadüf eder. Sör Berenis, Karantina'daki mekteplerinde bir Türkçe ve Resim muallimliğine ihtiyaç olduğunu, ev tutmaya gerek olmadan burada öğretmenlik yapabileceğini söyleyerek Feride'ye cazip bir teklifte bulunur. Feride teklifi önce kabul eder ancak Maarif Müdürlüğüne uğrayıp evraklarını geri almak istediğinde müdür onun tayinini Kuşadası'na çıkarabileceklerini belirtir. Feride iki teklif arasında kalır, bir tarafta rahat bir hayat varken diğer tarafta yine sefalet ve zarurete düşmek söz konusudur. Gözünün önünden mekteplerin bakımsız, zavallı, minimini çocukları geçer. Munise gibi güneş ve şefkat bekleyen bu biçareler bir tarafta dururken Feride kendi rahatını tercih etmez. Üstelik hasta kabul ettiği gönlü için “karanlığı ve çile çekmeyi” en iyi ilaç olarak görür. Feride, Kuşadası'nda da sevilen bir öğretmen olur. İftiraya uğradığı güne kadar vazifesini hakkıyla yerine getirir. Okulun idaresini üstlenir. Fakat savaşla beraber okul hastaneye çevrilir. Burada Dr. Hayrullah Bey, Feride'ye bir baba şefkatiyle sahip çıkar ve Feride eserin sonunda Kâmran'la evlenerek mutlu bir hayata adım atar. Feride'nin hayatında önemli bir yeri olan Kâmran'ın hangi okuldan mezun olduğu eserde belirtilmez. Ancak belirli bir mesleğinin yahut bir memuriyetinin olmamasını bir erkek için eksiklik sayan Avrupa'daki amcası onu sefaret kâtibi olarak yanına alacaktır.

Hüseyin Rahmi, Türk eğitim sisteminin başarısızlığından ve okullarda verilen eğitimin eksikliğinden romanlarında ara pasajlarla bahsetmiştir. Onun romanlarında öne çıkan natüralist anlayış, eğitim görüşlerine de yansımıştır. Hüseyin Rahmi, Meşrutiyet Dönemi'nde yazdığı eserlerinde gençlerin eğitilmesinin önemine temas eder ve “doğal eğitim”in savunuculuğunu yapar. *Son Arzu* (1922) adlı romanında, yeni bir hayat görüşü ile yetişen gençlerle büyükleri arasındaki düşünce ayrılıklarını, gençlerin ebeveynleri karşısında yenilgisi ile sonuçlanan mücadelelerini anlatır. Bu romanda Vicdan, Zişan ve Nuriyezdân üç kız arkadaştır ve kızlar için açılmış bir okulda eğitim görmekte-dirler. Yazar,

Son Arzu’da doğal eğitimin örgün eğitim programından daha üst seviyede kıymet taşıdığını düşünür. Örgün eğitim programının gençlerin ilgisini çekecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede olmadığını savunur. Hüseyin Rahmi’ye göre insan doğasının gereği olarak ilgisini çeken konularda okuyup araştırmak merakındadır. Bu nedenle ailede ve okulda verilen eğitim öğrencinin yetenekleriyle ve istekleriyle uyumlu olmalıdır. Nuriyezdân’ın başarısında okuldan ziyade kendi yeteneğinin etkili olduğu görülür. O “eşsiz yaratılıştaki” bir kızdır ve derslerini evrenin iniltisinden, kuşların ötüşünden, bitmez sevdalardan almıştır. Yazarın bir diğer eseri *Tebessüm-i Elem*’de (1923) Râgibe, Fehime Hanım ile Mülkiye’den emekli Kâşif Efendi’nin kızıdır. Râgibe demokratik bir aile ortamında yetişir. On yedi-on sekiz yaşında iken babasını kaybedince Heybeliada’daki köşklerinde annesiyle oturur. Râgibe’nin tahsil ve terbiyesine son derece itina gösterilir. Mürebbiyeler getirilir ve Frenk Mektebine gönderilir. Romanlarında yer yer kadın haklarına temas eden ve kadınların erkekler karşısında ezilmesine karşı çıkan Hüseyin Rahmi, kızların eğitime, erkeklerin evlenme amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak bakılmasını toplumsal bir sorun olarak görür. Ona göre kızların bir yükseköğrenim kurumuna verilmesi gerekirken okullardan alınarak evlerine kapatılması yirminci yüzyılın hayat anlayışıyla bağdaşmaz. Aileler kızlarının mutlulukları için çağın gidişatına uymalıdır.

B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Meşrutiyet Dönemi’nde yayımlanan romanlarda önceki yıllarda olduğu gibi yurt dışına giden öğrenci sayısı artarak devam eder. Üstelik öğrencilerin okuduğu alanların çeşitliliği de artmıştır. Yurt içinde yükseköğrenim gören gençler genelde tıp, hukuk ve mülkiye bölümlerinde yüksek tahsil görürken yurt dışına giden öğrenciler tıp, tarih, felsefe, ticaret, siyaset, mimarlık, heykeltıraşlık gibi bilim veya sanatla ilgili bölümlerde yüksek tahsillerini tamamlarlar. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte ortaya çıkan hürriyet havası aydınların Batı’ya olan heveslerini kat kat arttırmıştır. Bu yüzden Batıcılığı, hatta Türkçülüğü savunan roman yazarları, idealist genç karakterlerini yüksek eğitim almaları ve Avrupa modernizmine hâkim olarak bunu kendi ülkelerine taşımaları için Avrupa’ya gönderirler. Batı’nın eğitim-öğretim, düşünce, insan hakları, sağlık vb. unsurlar bakımından üstünlüğünün tartışmasız kabul edildiği bu eserlerde Avrupa’ya gönderilen gençlerden bir kısmı hedeflerine ulaşmada başarılı olur. Bir kısmı İstanbul’a döndükten sonra kendi kültürel değerlerini küçümser ve çatışma yaşar. Avrupa’ya giden gençler

arasında Adil Nami'nin *Nurhayat* adlı eserinde olduğu gibi ülkesine hiç dönemeyen gençler de vardır.

Halide Edib'in Meşrutiyet Dönemi'nde yazmaya başladığı ilk eserlerinde Batı'nın üstünlüğü veya devrinin moda fikri olan "Batıcılık" ekseninde çağdaşlaşma düşüncesi ağır basar. *Raik'in Annesi* (1909), *Heyula* (1909), *Seviye Talib ve Mev'ud Hüküm* adlı romanlarında Avrupaî bir modernleşme çabalarını görmek mümkündür. Onun Doğu ve Batı arasında denge kuran, millî değerlere öncelik veren kahramanları daha sonraki eserlerinde ortaya çıkacaktır.³⁶ *Heyula*'da Şahap, Paris'te okumuştur ve mesleği heykeltıraşlıktır. Yurt dışında tahsil görmüş bir genç olarak Şahap'ın yaşam tarzı tamamen Avrupaî'dir. Şahap'ın yüksek tahsil yıllarının nasıl geçtiğine ve mesleğini icra ettiğine dair bilgi verilmez. Batı kültürüyle yetişen Şahap'ın evli bir kadın olan Selma üzerindeki etkisi, aşkta ve evlilikte eğitim faktörünün önemini ortaya koymaktadır. Hem heykeltıraş hem müzisyen olan Şahap, Selma'nın kocası Haşim'e göre kültür bakımından üstün meziyetlere sahip bir adamdır. Şahap'ın bu yetenekleri Selma için tercih sebebidir. Ayrıca Şahap tahsil yıllarında insan psikolojisi üzerine de kendini yetiştirmiştir. Selma'nın üzerinde ipnotizma ile büyük bir tesir bırakır.

Seviye Talib, İngiltere'nin Oxford Üniversitesinde felsefe eğitimi alan, Avrupaî fikirlerin temsilcisi Fahir ile geleneksel Osmanlı eğitimiyle yetişmiş Macide'nin evliliğini çeşitli yönlerden irdeleyen bir eserdir. Bu romanda gelenekçi, yarı gelenekçi, sentezci veya tamamen batılı tiplere rastlanır. Ancak genel itibarıyla *Seviye Talib*'i Meşrutiyet Dönemi'nin düşünce akımlarından Batıcılık kategorisinde düşünmek gerekir. Bir yanı sıra millî değerleri önemseyen ancak Türk toplumunda kadının rolünü batılı düşünceyle sorgulayan Fahir, tamamıyla bir Avrupalı gibi yaşamak isteyen Numan ve bu iki Türk gencinin üniversiteden arkadaşı İngiliz Fred, yükseköğrenimini Oxford Üniversitesinde tamamlamış gençlerdir.

Seviye Talib'de dram bir aşk öyküsüyle sağlanmakla birlikte, eserin olay örgüsünde fikir çatışmalarının daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Halide Edib, eserinin aslı kahramanı Fahir'i Avrupa'ya felsefe eğitimi alması için gönderir. Fahir'in Avrupa'ya felsefe eğitimi için gitmesinde bir meslek kaygısı veya para kazanma amacı yoktur. Fahir, Avrupa'ya gidecek, Avrupa'nın medenî hayat tarzını, ilmini öğrenecek ve aydın bir kişi

³⁶ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 117.

olarak Avrupa kültürünü kendi ailesi başta olmak üzere çevresine aktaracaktır.³⁷ Fahir'in Avrupa'ya yüksek tahsil için gitmesinde görünürdeki amacı bu olsa da esasen başka sebepler de vardır. Evinde yaşadığı ufak tefek tartışmaların zamanla meydana getirdiği huzursuzluk onun için Avrupa'ya kaçmayı zorunlu kılar. Fahir, üç sene servetinin verdiği imkânlar ölçüsünde, İngiltere'de incelemeler yaparak sakin bir hayat geçirir. Her on beş günde bir karısı Macide ile mektuplaşmaktadır. İngiltere'de geçirdiği altıncı ayın sonunda Macide ona bir çocuklarının olduğunu haber verir. Mektup güzel yazılmış olsa da Fahir için bir anlam ifade etmez. Çünkü bu mektup selamla başlayıp selamla biten klasik havasıyla onun beklentilerine cevap verecek nitelikte değildir. Gelen mektuplardan karısının itaatkâr, sessiz ve sathî görünüşünden başka bir kişiliğe sahip olmadığına kanaat getirir. İngiltere'de iken özel hayatında mümkün olduğunca kadınlardan uzak durmaya çalışan ve Macide ile evliliğine zarar getirecek bir davranışta bulunmayan Fahir'in Macide ile ilgili olumsuz fikirlerinin esas nedeni, Avrupa'da gördüğü serbest ve demokratik bir yaşamla kendi ülkesini kıyaslamaya kalkışmasıdır. Avrupa'da kadınların toplumda aktif rol aldığını gördükçe kendi memleketinde bu konuda büyük bir eksiklik olduğunu düşünür. Her sorunun kadın meselesinde düğümlendiğine kanaat getiren Fahir, bu soruna çözüm üretebilmek için bütün zamanını Avrupa'nın felsefi hayatını, medeniyetini araştırmaya ayırır. Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedîde romanlarında Avrupa'ya yüksek tahsil için giden alafranga kahramanlar, Avrupa kültürünün kökenlerini araştırmaya ihtiyaç duymazlar. Bu yüzden *Seviye Talib*'de Fahir'in yüksek tahsil boyunca Avrupa medeniyetinin düşünce yapısıyla ilgili araştırmalarda bulunması önemlidir. Ülkesine döndükten sonra Fahir'in bir mesleği icra ettiğinden bahsedilmez. Batı'da eğitim görmüş bir genç olarak onun amacı Avrupa'nın ilim ve felsefesini, yaşayış tarzını ilk önce ailesine benimsetmek arkasından da Türk gençliğine doğruları anlatarak onları taklitçi bir hayattan kurtarmaktır. Özellikle kadınların değişmesi ve yetiştirilmesini Fahir millî bir mesele sayar.

Seviye Talib'de Oxford Üniversitesinde tahsil gören gençlerden biri de Fahir'in okul arkadaşı Numan'dır. Numan'ın hangi bölümde okuduğu ve mesleğinin ne olduğu

³⁷ Fahir'in Avrupa'ya gitme amacı, Ziya Gökalp'ın "Yeni Hayat" programı çerçevesinde belirlediği iki temel hedefi hatırlatır: Halka Doğru ve Garba Doğru,(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972).

Garba doğru gitmek, Batı'nın ilim, fen ve medeniyet unsurlarını öğrenmek ve halka aktarmak demektir. Halka doğru gitmek ise halktan kültür terbiyesi alarak halka medeniyeti götürmek anlamına gelir. *Seviye Talib*'de Fahir, Batı'ya doğru gider ancak halka doğru bir eğilim gösteremez. Batılı eğitimi ile milletine ait değerler arasında tam bir irtibat kurabilmiş değildir. Her ne kadar Macide üzerinde etkili olduğu görünse de o, düşünceleri ve idealleri arasında sıkışıp kalmaktan başka bir şey yapamaz.

belirtilmemiştir. O, Tanzimat alafrangaları gibi hafifmeşrep bir adamdır. Fahir onun Batı'yı taklide dayalı hayat anlayışını tenkit eder. Fahir ile Numan'ın dünya görüşleri birbirinden farklıdır. Numan'da ferdiyetçi düşünceler ağır basarken ve millî değerler bir anlam ifade etmezken Fahir örf ve âdetlere saygılı bir gençtir. Numan ile Fahir'in yaşam koşulları da birbirinden farklıdır. Numan beyaz boyalı küçük bir yalıda alafranga bir hayat yaşar. Fahir'in ise Çamlıca'daki evi küçük ve boyasızdır.

Adil Nami'nin *Nurhayat* ve Mustafa Akif'in *Kaptan Cemal* (1912) adlı eserlerinde Avrupa'da eğitim görmenin üstün yanları her yönüyle sezdirilir. Özellikle *Nurhayat*'ta Avrupa; eğitim, çocuk terbiyesi, kadın hakları, şehirleşme, temizlik, sağlık gibi birçok konuda cazibe merkezidir. Bütün hayatını Avrupa'da gezmeye endeksleyen Ziya, olumsuz davranışlarına rağmen gayriresmî bir kuruluş tarafından yüksek tahsil için Avrupa'ya gönderilir. Ancak onun asıl amacı aşırı derecede hayramı olduğu Avrupa'yı gezmektir. İki ay zarfında Ziya'nın Fransa'da eğitim gördüğü mektebin müdürlüğünden onu Avrupa'ya gönderen müesseseye çok sayıda şikâyet mektupları gelir. En son gelen mektupta Ziya gibi bir adamın Avrupa'ya yüksek tahsile gönderilmesinin Osmanlı'yı Avrupa'da kötü temsil etmek anlamına geleceğinden bahsedilir. Mektupta “*Mektebimize ikmâl-i tahsil etmek üzere gönderdiğiniz genç, Osmanlı vatandaşları arasından lâ-alet-ta'yîn çekerek mi izam ettiniz, yoksa seçtiniz mi? Eğer seçtiyseniz hangi sınıf içinde intihâb ettiniz*”(s. 16) denilerek Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin seçimine dikkat edilmediği belirtilir. Mektupta bu talebeyi çağırıp yerine başka bir öğrenci gönderilmesi istenir. Ayrıca “büyük bir efkâr-ı umumiye” gözünde bu gençle temas edenler yüzünden Avrupa'da “hasta adam” olarak tanınan Osmanlı'nın ve koskoca bir milletin aleyhinde düşünceler beslenebileceği resmî yazıyla ifade edilir. Fransız okul müdürü tarafından gönderilen bu mektuptaki ifadeler, Meşrutiyet Dönemi'nde, Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı izlediği çıkarıcı ve ikiyüzlü tutumu pek yansıtmasa da Türkiye'den gönderilen öğrencilerin kendi milletlerini temsil ettiği konusu doğru bir tespittir. Bu mektuptan sonra Ziya, hemen Avrupa'dan İstanbul'a dönmek zorunda kalır.

Ziya, İstanbul'a dönünce başka bir sorunla karşılaşır. O, Avrupa seyahatinden önce herkese Avrupa'ya ikmâl-i tahsil için gideceğini, hem yüksek tahsil yapacağını hem de mükemmel bir seyahat gerçekleştireceğini söylemiştir. Üç sene tahsil düşünürken hatta tamamen Avrupa'ya yerleşmeyi hayal ederken iki ay sonra dönmüş olmak, Ziya'yı yakın çevresine karşı mahcup duruma düşürür. Arkadaşları onu alaya alırken Ziya hastalığı

yüzünden tahsile devam edemediğini, bir de annesinin hasret dolu mektuplarından dolayı onu üzmemek istemediği için döndüğünü söyler. Ancak Ziya, Avrupa seyahatinden hiçbir zaman vazgeçmemeyi kendine ilke ve hırs edinmiştir. Bu amaçla zengin ve dul bir kadın olan Nurhayat'la evlenir. Nurhayat'tan aldığı para ile Paris'e ikinci defa kavuşunca bir yıl içinde annesinden kalan miras da dâhil olmak üzere sefahat âlemlerinde bütün parasını tüketir. Nurhayat'tan mektupla para ister. Fakat hiç beklemediği bir cevap alır. Nikâhlı eşi olan Nurhayat, başka bir adamla yaşadığını, bütün servetinin tükendiğini ve bir daha mektup yazmamasını sert bir dille anlatır. Ziya, öyle perişan vaziyettedir ki İstanbul'a dönecek parayı dahi bulamaz. Çaresiz kalınca odasına kapanıp ağlamaya başlar. Bu arada baygınlık geçirir. Aşağı kattan gürültüyü duyan hane sahibi bir kadın, Ziya'nın imdadına koşar, tedavi için doktor çağırır. Kendine geldikten sonra Ziya hayatıyla ilgili hikâyeyi acıklı bir vaziyette anlatır. İki sene önce oğlunu veremden kaybetmiş olan Madam Döpero adındaki bu kadın kendi oğluna yüz itibarıyla çok benzeyen Ziya'yı evlatlık edinir. Apartmanın sahibi ve zengin bir dul olan Madam Döpero, Ziya'nın borçlarını ödediği gibi onu bir de Ticaret Mektebine yazdırır. Madam Döpero ile tanışması, Ziya'nın hayatında yeni bir hayatın başlangıcıdır.

Eserin bir numaralı bölümünden sonra okuyucu farklı bir Ziya ile karşılaşır. O, artık yaşadığı felâketlerden bir ders çıkarır ve kendini ikinci defa dünyaya gelmiş farz edip iyi yaşayabilmek için çalışmak gerektiğine karar verir, bütün kuvvetiyle derslerine yönelir. Medeniyetin en ileri seviyesine ulaşmış bir şehir olarak kabul ettiği Paris'te yaşamaktan ve burada yüksek tahsile devam etmekten Ziya büyük bir gurur duyar. Ticaret Mektebinde üç sene tahsil görür. Madam Döpero'nun verdiği terbiye ve disiplin yüksek tahsille bütünleşince Ziya üç sene zarfında “fevkalâde bir adam” oluverir. Onu görenlerin eski Ziya olduğuna inanmaları mümkün değildir. Her konuşmasında yeni hayatının kaynağı olan Batı'dan aldığı ilim ve fen terbiyesiyle herkesi kendine hayran eder, saygılı davranışları sayesinde kiminle görüşse ona karşı bir muhabbet hissi hâsıl olur.

“Ziyanın şimdi yek-nazarda görülen ahval ve harekâtı hakikaten bir Avrupa mekteb-i ilmiyesi mezunu olduğunu tasdik ettiriyordu.”(s. 50)

Ziya artık tam bir Parislidir. İstanbul hayatının aksine ne yaptığını ve ne yapmak istediğini bilen kararlı bir genç, giyim ve kuşamını kendine yakıştıran şık bir delikanlıdır. Doğu'da iken kabiliyetsiz, çıkarıcı, sürekli aşağılık psikolojisine kapılan, dedikoducu, sevgi nedir bilmeyen Ziya, batılı terbiyeden geçince mantığıyla hareket eden, insanî meziyetleri

üstün ve marifet sahibi bir aydın olmuştur. Eserde, Ziya'nın terbiye, eğitim ve insan ilişkileri bakımından gösterdiği olumlu gelişmeler üzerinden yine Batı uygarlığının üstünlüğü fikri ön plana çıkmaktadır. Ancak Ziya'nın bu değişimi pek inandırıcı değildir. Yazar batılı eğitimi ve hayatı övmek istediği için kahramanına böyle bir değişimi yaşatmıştır.

Adil Nami'nin *Nurhayat* adlı eserinde Ziya'dan başka yüksek tahsil gören genç şahsiyet, Fransız milliyetine mensup ve Ziya'nın mektep arkadaşı olan Gustav'dır. Gustav, gayet zeki, faal ve dürüst bir gençtir. Ziya ile Gustav, Ticaret Mektebine beraber girer ve tahsillerini aynı yılda tamamlarlar. Gustav, romanda yazarın sözcülüğünü üstlenen ideal bir şahsiyettir ve Ziya'nın şahsında meydana gelecek değişikliklerin gerçekleşmesinde rehber görevi üstlenir. Bütün sıkıntılı zamanlarında Ziya'ya yardım etmiş ve birkaç kere onu intiharın eşiğinden döndürmüştür. Ziya'nın kumarbaz olmaması, alelade oyunlar oynamaması, sarhoşluğu bilmemesi, sabaha kadar dolaşmaması Gustav sayesinde gerçekleşir. Ziya'nın Ticaret Mektebine gitmesine öncelikle ona öz evladı gibi sahip çıkan Madam Döpero sebep olur. Gustav, mektep arkadaşı Ziya'yı pansiyon sahibi bu kadına öyle metheder ki Madam Döpero, Ziya'dan bir müddet ayrı kalsa ona sarılıp hasret gidermek ister. Gustav ise bir mektep arkadaşından ziyade Ziya için âdeta bir baba vazifesi görür. Mektebe ilk girdikleri günden itibaren diplomalarını aldıkları güne kadar Ziya'yı idare eden, gece uykularını feda ederek onu mükemmel surette derslerine çalıştıran yine Gustav'dır. Madam Döpero'nun bütün emeklerine karşı Ziya, gece gündüz çalışır ve onun yüzünü ağartacak bir performans gösterir. Gustav'ın sözlerini bir emir gibi telakki edip harfiyen uygular. Gustav ile Ziya bir kardeş gibi birbirlerini severler. Görmüş geçirmiş adamlar gibi her işlerini halleder, akşam kol kola dışarı çıkıp mesire yerlerini gezerler. Onların eğlenceleri tiyatroya gitmek, on beş günde bir kafeleri dolaşmaktır. Bazen ufak çapkınlıklarda bulunurlar. Dışarıda bir iki saat eğlenip hanelerine dönerler.

Ziya'nın ve Gustav'ın yüksek eğitimlerinden sonra herhangi bir mesleği icra ettikleri hakkında eserde bilgi mevcut değildir. Birçok romanda olduğu gibi yazar sadece gençlerin beraber gezmelerinden ve yaşadıkları aşklardan bahseder. Ziya kendi durumunu şöyle izah eder:

“Ben gencim, yapacağım hiçbir işim yok. Madam Döpero'nun sayesinde tahsil ettiğim ilim ve marifet beni pek güzel geçindirir. Yine onun sayesinde elde ettiğim az çok küçük bir servette ihtiyarlığımı temin eder.” (s. 102)

Ziya böylece maddî bakımdan rahat olduğunu, bir iş kaygısına düşmediğini belirtmiştir. Onun tek işi “cereyân-ı ahvâle” göre hareket etmek ve Antonin ile meşgul olmaktır. Ancak eserin sonunda Ziya’nın ahvali kötü bir sonuçla noktalanır. Gustav, Nişet ile nikâhsız birlikteliğini devam ettirirken Ziya, ilk defa sokakta karşılaştığı Antonin’e yıldırım aşkıyla tutulur. Verem olduğunun ortaya çıkması ve Antonin’in ona acıma hissiyle yaklaşması Ziya’yı intihara sürükler.

Mustafa Akif’in *Kaptan Cemal* adlı eserinde yükseköğrenim gören şahsiyet romana adı verilen kahramandır. Mösyö Lüsyen ile Kaptan Cemal arasındaki yakınlık *Nurhayat*’taki Ziya ve Madam Döpero ilişkisinde olduğu gibi sevgi ve güvene dayalıdır. Mösyö Lüsyen’in bir deniz kenarında tesadüfen kurtardığı Cemal, İtalya’da “gemicilik” üzerine eğitim veren bir yüksek okula gönderilir. Cemal kendini denizden kurtaran Mösyö Lüsyen’in yardım ve teşvikiyle dört yılda yüksek tahsilini tamamlar. Mösyö Lüsten, hamiliğini üstlendiği Cemal’i tam bir batılı gibi eğitir ve sonra onu evlat edinerek Kaptan Cemal olarak filusunun başına geçirir. Kaptan Cemal, manevî babası Mösyö Lüsyen’le birlikte küçük ticaret filolarıyla Mısır’dan Avrupa’nın muhtelif şehirlerine pamuk ve buğday ticareti yapar.

Osmanlı Devleti’nin eğitim için Avrupa’ya gönderdiği öğrenciler ile ilgili yanlış politikalar *Nurhayat*’tan sonra Ali Kemal’in *Fetret* adlı eserinde de eleştiri konusu olur. Ancak eserde temel konu “eğitilmiş, çalışkan, idealist” bir Türk gencinin nasıl yetiştirileceğidir. Yazar, gençlerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda açıklayıcı bilgiler vermekte, eserin mukaddime bölümünde “*Fetret bir hikâye değil, bir tarihtir, yok, bir tarihçedir*”³⁸ notunu düşerek romanı yazma maksadını belirtmektedir. Olay örgüsü yok denecek kadar az olan bu eserde kurgu basit bir plan üzerinden yürür. Avrupa’da temel eğitimini tamamlayan Fetret, babası Selman Bey ile İstanbul’a gelir. İki sene İstanbul’da kaldığı süre içinde Şark dünyasını; matbaasıyla, şairiyle, yazarıyla, eğitim kurumlarıyla tanıma fırsatı bulur. Fetret, İstanbul’a geldikten sonra komşularından Kerim Paşa’nın kızı Seher’le tanışır. Aralarındaki hissî yakınlaşma onları gelecekleriyle ilgili ciddi karar almaya götürür ve babalarının da desteğiyle nişanlanmaya karar verirler. Fetret, iki ailenin beraberce

³⁸ Ali Kemal, “Mukaddime” *Fetret*, Haz. M. Kayahan Özgül, 1. b, Hece Yay., Ankara, 2003, s. 43, (Alıntılar bu baskıdandır)

çıkacağı bir kır gezisinde Seher'e Paris'e niçin gideceğini ve yüksek tahsilden beklentilerini açıklar:

“- Seherciğim, cihanda emelim nedir, bilir misin? Bir an evvel Paris'e giderek tahsilimi ikmâl etmek; gece gündüz çalışa çalışa, sırf seni düşünerekten çalışa çalışa ikmâl etmek; sonra vatanıma dönerek irfanıma fikrime göre bir mevki edinmek, bir iş güç sahibi olmak, nihayet de seninle evlenmek, o saadete ermektir. Ne sade, fakat ne parlak bir emel değil mi? İkimiz el ele verir, ne mesut bir âile teşkil eyeriz. Birbirimizi seviyoruz, birbirimizi anlıyoruz, birbirimizi bahtiyar etmek için ne lâzımsa, öyle bir fikre, öyle bir kalbe, öyle bir mazhariyete her ikimiz de ayrı ayrı mâlikiz.”(s. 150)

Birinci cildin sonunda Fetret, tahsilini tamamlamak için İstanbul'dan Marsilya vapuruna biner. Babasından, vatanından bilhassa nişanlısı Seher'den ayrıldığı için çok üzgün olan Fetret'in geleceğe dönük büyük idealleri vardır. Fetret tahsilini tamamlayıp tarih bölümünden diplomasını aldığı takdirde Proust Paradole'un kitabı gibi bir dünya tarihi ama Türkçe lisaniyla yazılmış bir dünya tarihi yazmayı hayal eder. Tarih kitabı yazmanın çok incelikli ve ayrıntılı bir çalışma gerektirdiğini Paradole'un kitabından öğrenmiştir.

Ali Kemal'in hayatından izler taşıyan bu romanda İngiliz bir anneden doğmuş Fetret'in idealize edilen yaşam tarzı Doğu-Batı zıtlığı içinde verilir. İkinci cilt Fetret'in Paris'teki hayatına ayrılmıştır. Onun bu muhitteki yaşayışı bir batılı gibidir. Her davranışında İngiliz terbiyesi varlığını hissettir. Fetret, programlı yaşamayı İngiliz annesinden öğrenmiştir. Paris'in merkezinde tuttuğu üç odalı dairesinde düzenli bir hayat sürdürür. Her gün spor yaparak sağlığına dikkat eder. Derslerini hiç aksatmaz. Sefahat âlemlerinden mümkün olduğunca uzak durur ve kadınlarla ilişkisinde ölçülü olmaya özen gösterir. Boş vakitlerini kütüphaneye giderek, Lüksemburg Bahçesi'nde gezerek veya La Fontaine Kahvesi'nde sohbet ederek geçirir. Cumartesi akşam tiyatroya, pazar günleri ise mesire yerlerine gider. Devamlı çalışmak Fetret için bir hayat düsturudur. Odasını Türkçe, Fransızca, İngilizce edebî ve siyasî eserlerle doldurmuştur. Sorbonne konferanslarını kaçırmaz ve eline ne geçerse okur.

Fetret romanında Selman Bey'in Batı'da yüksek eğitimini tamamlamış idealist gençleri, Avrupa, özellikle de Fransa tarihini iyi bilirler. Yirmi yedi yaşında zeki, entelektüel bir genç olan Baydur Bey bunlardan biridir. O, önce memleketinde tahsil görür, sonra ilminde uzmanlaşmak için Avrupa'ya gider ve Paris'te üç sene Sorbonne Dârülfünûnuna

devam ederek tarih ve coğrafya şubesinden mezun olur. Son imtihanlarını vermek için hazırladığı bitirme tezi, Fransa'nın Şark siyasetiyle ilgilidir. Yaptığı çalışmayla bütün hocalarının takdirini kazanan Baydur Bey, İstanbul Dârülfünûnuna atanınca uzmanlık alanı olan bu mevzuyla ilgili talebeler, hocalar ve mektep yöneticileri önünde bir konferans verir. Konferans sonunda bütün gençlerden alkış alır. Selman Bey, öğrencisinin muvaffak olmasından ve Dârülfünûna yeni bir hoca kazandırmaktan mutluluk duyar.

Avrupa'da eğitim görmüş gençlerle kimi matbaa ve basın çalışanları arasında ciddi çatışmalar yaşanır. Baydur Bey'in Dârülfünûn konferansındaki başarısı eski mektep arkadaşlarından ikisinin kıskançlığına sebep olur. Tebriklere ve alkışlara kızan bu iki genç Dârülfünûnu terk eder. Onlar kendi düşüncelerini destekleyen *Kâmran* adındaki gazeteye Baydur Bey hakkında malûmat verirler. Bu gazetenin başmuharriri Kahraman Bey, Baydur'un verdiği konferansı değerden düşürecek bir yazı kaleme alır. Kahraman Bey'in yazısından sonra halk Baydur'a bir kabahat işlemiş gözüyle bakarken Selman Bey öğrencisini düştüğü bu kötü durumdan kurtarmak için harekete geçer ve *Selam* gazetesinde Baydur'un konferansına dair açıklamalar içeren bir yazı yayımlar.

Ali Kemal, *Fetret* romanında Meşrutiyet Dönemi ve öncesinde yurt dışına eğitim için gönderilen öğrencilerle ilgili bazı tespitlerde bulunur. Fetret, Paris'e giderken vapurda Hakan Bey'le karşılaşır. Hakan Bey, Mekteb-i Harbiyenin son sınıfında iken Paris'e kaçmıştır. Paris'te sefalet içinde bir yaşam sürdürürken kendisinden yaşça büyük ve zengin bir kadının himayesine girer, hayatını böylece devam ettirir. Bu arada Osmanlı hükûmeti Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etmektedir. Paris'e Ermeni, Rum, Türk, Arap, Arnavut gibi değişik milletlerden iki yüz kişilik öğrenci kafilesi gönderilir. Amaç bu öğrencilerin birbirine ısınmaları ve Osmanlı'ya yaralı birer fert olmalarıdır. Fakat öğrenciler Paris'in hayat tarzından ve tahsilinden istifade edemezler. Başka bir Osmanlı nazırı Sorbonne'da edebiyat tahsil etmek üzere Paris'e gelişigüzel bir öğrenci alayı daha gönderir. Fransızca'yı iyi bilmeyen bu öğrenciler okullarına devam edebilirlerse üç yıl sonra üniversitenin yüksek okul bölümünden edebiyat diploması almaya hak kazanacaklardır. Edebiyat öğrencileri de daha önce buraya gelen arkadaşları gibi Sorbonne'da ne iş görebileceklerini bir türlü anlamayarak şaşırıp kalırlar. Üçüncü bir nazır Harbiye'den ve Bahriye'den sırf lisan öğrenmeleri için hiç Fransızca bilmeyen gençleri dolgun bir maaş ile Paris'e gönderir. Bu öğrencilerden bir kısmı okula devam etmiş, bir kısmı eğitim yıllarını oyunla, kadınla ve kahvehanelerde sohbetle geçirmiştir. Maarif Nezareti bu başıbozuk

durumu düzeltebilmek için, ömrünün kırk yılından fazlasını Paris'te geçirmiş olan Hakan Bey'in tecrübesine ve irfanına güvenerek onu Paris'teki Osmanlı talebelerine müfettiş olarak atar. Hakan Bey'in müfettişliği döneminde yurt dışına talebe gönderme organizasyonları düzene girer ve öğrenciler Avrupa tahsilinde başarılı olurlar.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerle ilgili politik tutum bu eserde eleştirilir. Devletin ırk ayrımı gözetmeden Ermeni, Türk Arap, Rum, Arnavut gibi muhtelif ırklara mensup gençleri Paris'te bir arada okutmakla birbirine ısınacaklarını ve memleketin itilaf unsurlarını ortadan kaldıracaklarını zannetmesini Hakan Bey yanlış bulur. Paris'e giden gençlerle ilgilenen Hakan Bey bu gençlerden pek az bir kısmının bir meslek ve emel peşinde koşarak derslere devam ettiğini, diğerlerinin ise işsiz ve sıkıntılı olduğunu söyler. Hakan Bey, hatır gönül gözetilerek Paris'e gönderilen öğrencilerin kontrollerinin güç hatta imkânsız olduğunu belirtir ve öğrencilerin seçiminde çok dikkatli davranılmasını ister. Ona göre bir Türk Avrupa'da tahsil yaparken Türklüğünü unutmamalı, Türklükten çıkmamalıdır. Hakan Bey, Türk öğrencilerinin Avrupa'da okutulmalarından ziyade ikmâl-i tahsillerinden yanadır. Zira Paris'e gidenlerin çoğu millî kültürden yoksun olduğu için Türkçülüğü, Türkçeyi ihmal etmektedir. Hakan Bey, burada eğitim gören Türk öğrencilerin sosyal yönlerinin zayıflığından ve zevklerinin kabalığından da yakındır. Vatan hasreti çeken gençler opera, komedi gibi modern tiyatrodan zevk almak yerine iptidai musikimize ilgi duymaktadır. Yine Hakan Bey'in önemli bir tespiti daha vardır: Türk öğrencileri öğrendiklerini hayata geçirmek yerine amaçlarına ulaşmakta üniversiteyi bir araç olarak görürler.

Meşrutiyet öncesinin en sert dille eleştirildiği eserleri kaleme alan Vassaf Kadri'nin *Melekper* (1914) isimli romanında Sultan Abdülhamid'in sarayına eğitimi ve yetiştirilmesi için cariye olarak verilen Melekper'in talihsiz yaşam öyküsü anlatılır. Bu eserde yükseköğrenim gören kahraman Melekper'in sevgilisi Suat Selim'dir. Suat Selim'in Avrupa'da tıp tahsili yaptığı söylenir. Ancak ayrıntılı bilgi verilmez. Suat Selim, Avrupa dönüşü Saray'da doktorluk yapar. Ancak Melekper'e olan sevgisi onun ölümüne sebep olur. Suat Selim, Melekper'le zorla evlenmek isteyen Bekçi Mustafa tarafından öldürülür.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk aydınları arasında hızla yayılan pozitivist düşünce onları cehaleti, geleneksel ve batıl inançları sorgulamaya sevk etmiştir. *Cadı* (1914) adlı romanında Hüseyin Rahmi, batıl inançların toplumda, özellikle de kıyı mahallelerde nasıl yaygınlaştığını ortaya koyarken diğer taraftan duygu istismarı yapan insanlara dikkat

çeker. *Cadı*, Binnaz adında ölen bir kadının hayaleti üzerine kurgulanmıştır. Hüseyin Rahmi bu eserinde hayaletlerin gerçek olmadığını, insanların hayalet diye gördüğü şeylerin bir gerçek sebebe bağlanabileceğini belirtmekte ve okuyucuyu bu noktada uyarmaktadır. Çünkü Hüseyin Rahmi, eğitilmiş insanların cadı, hortlak gibi safsatalara inanacağına ihtimal vermez. Romanın tahsil görmüş kahramanları Nâşit Nef'i Efendi, Şükriye ve Şükriye'nin babasıdır. Yükseköğrenim gören kahramanı ise Nadir Bey'dir.

Hüseyin Rahmi, *Cadı* adlı eserinde halkın taassuptan, batıl inançlardan kurtulması için eğitimin şart olduğunu vurgular. Şükriye Hanım'la kocası Nâşit Nef'i Efendi'nin mezarlık ziyareti dönüşü aralarında geçen konuşmadan anlaşıldığına göre bütün insanlar gerçekten eğitildiğinde insanlık huzura kavuşacaktır. Nâşit Nef'i Efendi adaletsizlik, sömürü ve eşitsizlikten bahsederken Şükriye Hanım'la aralarında şöyle bir konuşma geçer:

- “ - *Efendi, hep bu müdhiş şeylerin hepsi ne vakit dünyadan büsbütün kalkacak?..*
- *Ale'l-umûm insanların terbiye-i hakikiyyeye tamamıyla erdikleri vakit...*
 - *Bu neyle anlaşılır? Ve ne zaman olacak?*
 - *Bu derece-i terakkiye teâlî edebilmiş henüz yeryüzünde bir memleket, bir millet yok ki onu numune gösterebileyim... Söyleyeceğim faraziye, beşeriyet-i müstakbeleyle aid belki bir hayal, belki bir temenni-i muhaldir... Mahaza, mütefekkirlerin hedef-i enzârî işte bu noktadadır...*
 - *Sözlerinizden bir şey anlayamadım...*
 - *Hanım, bugün en mütemeddin zannettiğiniz milletler, bir terbiye-i cebriye ile yaşıyorlar. Çünkü hürriyet, müsâvât ve uhuvvet-i kâmile ile mesut bildiğimiz memleketlerde hükûmet, kanun, mahkeme, mahbes, mücâzât, idam var... Bunlar niçin var? Çünkü kaldırılrsa insanlar birbirini yer.”³⁹*

Nâşit Nef'i Efendi, romanın sonuna doğru Hisar'da bitişik yalı komşuları Ârâmdil Hanım'ın büyük oğlu Kadir Bey'den bir mektup alır. Mektupta anlatılanlara göre yıllarca Nâşit Nef'i Efendi'nin ve Şükriye Hanım'ın başına musallat olan cadı hayaleti, komşuları Ârâmdil Hanım'ın tezgâhları bir oyundan ibarettir. Binnaz Hanım ölmeden önce komşusu Ârâmdil Hanım'la ispiyrtizmaya merak salmışlardır. Aralarında verdikleri söze göre hangisi önce vefat ederse, sağ kalanı onu yalnız bırakmayacaktır. İyi bir heykeltıraş olan Nadir Bey

³⁹ Hüseyin Rahmi (Gürpınar), *Cadı*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330, s. 178, (Alıntılar bu baskıdandır).

annesi Ârâmdil Hanım'ın ısrarı üzerine Binnaz Hanım'ın fotoğrafına bakarak Binnaz Hanım'a tıpatıp benzeyen bir maske yapar. Bu maske kullanılarak Binnaz Hanım taklit edilir.

Bu olayda bahsi geçen Nadir Bey'in yüksek tahsili şöyle gerçekleşir: Nadir Bey heykeltıraşlık öğrenmek için Paris'e gitmek ister. Ağabeyi Kadir Bey onu gitmemesi için ikna etmeye çalışır. Kadir Bey sanata değer vermeyen düşüncede bir adam değildir ancak heykeltıraşlığın bir sanat dalı olarak ülkemizde henüz yerinin olmadığını söyler. Yazar, Kadir Bey aracılığıyla Türk milletinin heykeltıraşlık gibi sanatlara değer vermediğini dolaylı yoldan belirtir. Nadir Bey'in aile çevresinin ve yaşadığı mahalle halkının sanata bakışı, eski zihniyet ile yeni zihniyetin karşılaştırılması şeklinde cereyan eder. Kadir Bey kardeşine öğüt verir:

“ -Birader,

“Türkler nezdinde ebediyen makbul olmayacak bir meslek varsa, o da sanat-ı nahttır. Memlekete müfid, işe yarayacak bir şey öğren... Heykeltıraşlıkla burada ne yapacaksın? Ecdadımızın bırakmış olduğu suları kurumuş çeşmelere, bugün musluk takacak paramız yok. Atalarımızdan çoğu mekâbirinde taşsız yatıyor... Heykeli kime diyeceğiz? Evimizin içine giren, Avrupa'dan gelme bazı öteberi kutularının üzerindeki resimleri, günahtır diye bıçakla kazıdıklarını; kandil geceleri eve melek girmez iddiasıyla çocuğun bebeğini helaya kapadıklarını bilmiyor musun?..”(s.337)

Yazar devam eden satırlarda heykelcilik konusundaki batıl inançları alaya alır ve milletçe bu sanata değer verilmediğini vurgular. Kardeşinin bütün öğütlerine rağmen Nadir Bey heykeltıraşlık için Paris'e gider. Ara sıra İstanbul'a gelip gitmekte, tekrar Paris'e dönmektedir. Hisar'daki yalılarının büyük bir odasını heykel atölyesi yapar. İçinde birtakım kafalar, kollar, bacaklar, gönyeler, pergeller vardır. Çok geçmeden bu atölye, civarda “Nadir Bey'in put hanesi” olarak anılır. Hatta mahalle kadınları daha da ileri gider; edebe aykırı görüp üstü açık putlardan birinin organlarından bazılarını kırarlar. Bütün mahalle halkı bu saldırganlara hak verir. Mahalleliye göre uygar insanlar arasına karışmak için Türkler tarafından yontma ve oyma sanatının öğrenilmesi zorunluysa eğer, hiç olmazsa heykelin bazı organları örtülmelidir. Nadir Bey yontma sanatının uğradığı saldırılara dayanamayarak Paris'e gider. Birkaç yapıtıyla Paris'te meşhur olur.

Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* isimli romanında Almanya'da tıp tahsili yapmış ve kendini toplumu değiştirmeye adanmış bir gencin sonu hüsrarla biten hayat hikâyesi anlatılır. Bu eserde yükseköğrenimli şahsiyetler Avrupa'da yüksek tahsilini gerçekleştiren Kasım Şinasi ile Hüseyin Kâmi'dir. Kasım maddî durumu iyi olan bir ailenin çocuğudur. Onun Avrupa'ya tahsile gidişinde maddî kaygılar etkili değildir. Kasım, "meşhur ve zengin" olmaya değil, hakikati bütün çıplaklığıyla görmek için ilim ve fen aşkıyla, bir "ilim adamı" olma amacıyla Almanya'ya gider. Yazarın Kasım Şinasi'yi tahsil için Almanya'ya göndermesi devrin şartlarıyla da yakından ilgilidir. Meşrutiyet yılları Osmanlı ile Almanya'nın siyasî ilişkilerinin arttığı bir dönemdir. Almanya ile Abdülhamid döneminde başlayan siyasî ilişkiler İttihat ve Terakki hükûmeti zamanında da devam eder. Halide Edib'in daha önceki romanlarından *Heyula*'da Şahap, Fransa'da heykeltıraşlık eğitimi; *Seviye Talib*'de Fahir, felsefe eğitimi almıştır. *Mev'ud Hüküm*'de Kasım Şinasi felsefe ve sanattan yana bir tercih kullanmaz. O pozitif bir bilim olan tıp sahasında uzmanlaşmayı ve milletine pozitif düşüncelerle hizmet etmeyi amaç edinmiştir. Kasım'ın tahsil yılları hakkında romanda ayrıntılı bilgi verilmez. O, sekiz yıl kaldığı Avrupa'da tahsilini tamamlayıp âlim, yetenekli ve aktif bir şahsiyet olarak İstanbul'a döner.

Meşrutiyet'in sağladığı serbest ortamın etkisiyle İstanbul'da sosyal hayat tarzı bir hayli değişmiştir. Kasım, Avrupa tahsilinden sonra Türkiye'ye dönen birçok Türk genci gibi ülkedeki değişimleri hemen fark eder. Özellikle kadınların tavırlarında ve giyiniş tarzlarında eskiye nazaran büyük değişimler olduğunu fark eder. Garda bekleyen kadınlar, bahçelerde yollarda dolaşan insanlar sekiz sene öncesine göre Kasım'a daha serbest tavırlı ve daha iyi giyinmiş görünür.⁴⁰ "*Memlekete gelirken, laboratuvarlarda, Dârülfünûnlarda, biraz gayr-ı şahsî surette ona tesir eden memleketin yeniliği karşısında, genç doktorun beyninde gayr-ı vazih, uçucu fikirler birbirini kovalıyordu.*"⁴¹ Kasım, Avrupa'da iken alıştığı ilmî çevreyi kendi memleketinde bulamaz. Zira İstanbul'daki doktor arkadaşlarıyla konuştuğunda onların "ilim adamı" hüviyeti taşımadığına şahit olur. Doktorların bir kısmı mesleğine sadece sıradan bir memurluk gözüyle bakar, bir kısmı politikayla uğraşırken bir kısmı

⁴⁰ Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin* adlı romanında Avrupa'da uzun süre yüksek tahsilden sonra memlekete dönen gençlerden Samim de ülkedeki değişimlerden dolayı hayrette kalır. Ancak Samim ile Kasım Şinasi'nin memleketteki değişimleri değerlendirmesi farklıdır. Samim sosyete çevresindeki değişimi âdeta alkışlar, bu değişimi yetersiz görür ve eskiyi tamamen terk ederek Avrupaî bir yaşamı ister. Kasım Şinasi ise garlardaki, sokaklardaki insanlara bakar ve yaşamın modernleşmesinden mutluluk duyar. Ancak o Samim gibi köksüz bir medeniyet hevesinde değildir. Aslında bu iki farklı bakış açısı Mehmet Rauf ile Halide Edib'in sosyal hayat telakkilerinin eserlerine açık bir yansımasıdır.

⁴¹ Halide Edib (Adıvar), *Mev'ud Hüküm*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1918, s.7,(Alıntılar bu baskıdandır).

sefahat âlemlerinde ömrünü geçirir. Bu doktorların sabahtan akşama kadar yazıhaneleri dolup taşar. Ancak hastayı muayene edip ilaç yazmaktan başka bir şey yapmayan bu doktorların tecrübelerini ortaya koydukları ciddi eserleri yoktur. Çünkü “basit ve amelî bir tıp memuru” olarak kalmışlardır. Kasım Şinasi ise doktorluğu yalnızca bir “tıp memurluğu” olarak görmez. Ona göre doktorluk sadece bireyin hastalığını tedavi etmekle yetinilecek bir meslek değildir ve bu mesleğin toplum hayatına bakan sorumlulukları vardır. Bu yüzden Kasım Şinasi hastalıklara teşhis koymaya çalışırken bu hastalıkların toplumun bünyesini zayıflatan yanlarını araştırır. Memleketin içtimaî hayatında da tedaviye muhtaç bir hastalığın olduğunu düşünür. Memlekette sefahat ve suiistimaller sürüp gitmektedir ve bunu önlemek için ortaya konan bir irade mevcut değildir. Nesilden nesile geçen bu sefahat ve sefaletin bulaşıcı bir hastalıktan farkı yoktur, nesil âdetâ kurban edilmektedir. Hükümetten aldığı aylığı kumarhanelere döken memurların, uşaklıkla ve aşçılıkla kazandığı parayı Galata’da balozlarda yiyen işçilerin, babasından aldığı harçlıkla Beyoğlu’nda gezen küçük beylerin hepsi sefalet hastalığına yakalanmıştır ve memleket bu hastalıkla kararıp batmaktadır. Kasım, toplumdaki bu yaraları sarmaya ve müspet düşünceler doğrultusunda toplumu değiştirmeye kararlı bir gençtir. Ancak Kasım’ın kimi zaman toplumun sosyal bünyesindeki hastalıklara karşı sert bir şekilde tedbir alma düşüncesi onu Sara’yı öldürmeye kadar itecek yanlış davranışlara sevk eder.

Kasım tespit ettiği bütün bu toplumsal hastalıklara çare olabilmek maksadıyla dispensar açmaya karar verir. Topluma daha fazla hizmet götürebilmek için Hüseyin Kâmi ile birlikte doğumevi açar. Kasım fakirlere, gücü yetmeyenlere açtığı bu kurumlarda maddî, manevî yardım eder. Başarılı bir doktor olan Kasım Şinasi yurt vazifesini yerine getirme şuuruyla Balkan Savaşlarına katılır. Eserin başından itibaren güçlü bir karaktere sahip olan, pozitif mantığıyla hareket eden Kasım, karısı Sara ve Kâmi arasında bir ilişki olduğuna dair Behire’nin ona mektupla gönderdiği delillere inanır. Aşırı kıskançlığın etkisiyle kendine ihanet ettiğini düşündüğü karısını öldürmeye karar verir. Kıskançlık; eserin başından itibaren hep dengeli, müspet ve ölçülü hareket eden idealist bir doktorun hayatını altüst eder ve okuyucuyu şaşırtacak bir şekilde onu cinayete sürükler. Düşmüş bir kadının ölmesi gerektiğine inanan Kâsim’a göre karısını aşırı dozda morfinle öldürmek bir cinayet değildir. Böyle bir düşünce yoksulların yardımına koşan, toplumun yaralarını sarmaya çalışan, Avrupa’da tahsil görmüş medenî bir insan portresiyle tezat teşkil eder. Anlaşılan o ki

hayatını toplumun hastalıklarına çare bulmaya adanmış olan Dr. Kasım, eserin sonunda ferdi ıstıraplarının etkisiyle ruhen hasta olmaktan kendini kurtaramamıştır.

Mev'ud Hüküm'de Avrupa'da tahsil gören ikinci genç şahıs olan Hüseyin Kâmi görünüş itibariyle sevimli bir adamdır. Avrupa'dan yeni gelmesine rağmen yurt dışından gelenlerin şımarıklığı ve züppeliği onda yoktur. Avrupa'ya ciddiyetle çalışmak için gittiğini ve vaktini boşa geçirmediğini her hareketinde belli eder. Hüseyin Kâmi eserde mesleğiyle değil de daha çok arkadaşının ardından onun karısına düzenlediği entrikalarla öne çıkar. Bu yüzden onun Kasım'la doğumevi açması ve hastanedeki görevleri bir amaç olarak ikinci planda kalır.

Müfide Ferit'in *Aydemir* isimli romanı "Türkçülük" akımının tesiriyle yazılmış bir eserdir. Millî edebiyat hareketinin rotasını belirleyen "Türkçülük" düşüncesinin gelişme evreleri birbirinden farklılık arz eder. Ziya Gökalp aynı doğrultuda 1911-1915 yılları arasında yazdığı eserlerinde şiirin içeriğini uzak Türk tarihi ve Türk mitolojisi ile doldurur. Müfide Ferit'in *Aydemir* romanı da temasını uzak Türk tarihi ve Türk mitolojisinden alır. Bu eserde "Türkçülük", İstanbul'dan Semerkant'a ve Rusya'nın nüfuzu altındaki bölgelerde yaşayan Türk topraklarına kadar uzanır. Amaç aynı dili konuşan aynı kültürü paylaşan Türkler arasında millî şuuru uyandırmaktır.

Aydemir romanının yükseköğrenim gördüğünden bahsedilen tek karakteri, Nedim Paşa'nın kızı Hazin'dir. Nedim Paşa'nın diğer kızı Nevin de yükseköğrenim amacıyla Paris'e gider fakat okula başlayamadan dönmek zorunda kalır. Nedim Paşa'nın kızlarını okutmaktaki yegâne amacı onların yüksek bir eğitim kurumunu bitirip memleket için çalıştıklarına şahit olmaktır. Bu amaçla o, Hazin'in doktor olmasını çok ister ancak Hazin'in sanatkâr ve hassas mizacı bu arzunun yerine gelmesine imkân tanımaz. Hazin'in musikiye ilgisini fark eden Nedim Paşa, kızını eğitim için Avrupa'ya gönderir. Hazin ile birlikte küçük kardeşi Nevin de Paris'e yükseköğrenim görmek için gider. Hazin'in romantik mizacına karşılık Nevin daha gerçekçi ve maddî düşüncede bir kızdır. " *Onun her şeyden gülecek, eğlenecek bir vesile çıkararak şen, çalışkan ve müdekkik ahlâkı ablasının yapamayacağı tahsile pek müsait idi.*"⁴² Bu yüzden Nevin babasının idealindeki mesleği seçer ve doktor olmaya karar verir.

⁴² Müfide Ferit (Tek), *Aydemir*, 1.b., Hukuk Matbaası, İstanbul, 1334, s. 17, (Alıntılar bu baskıdandır).

Nedim Paşa'nın kızları Hazin ve Nevin, Paşa'nın Saray'dan aldığı özel bir izinle Paris'e yükseköğrenim görmek amacıyla giderler. Fakat tahsilleri çok uzun sürmez. Hazin konservatuvarın son sınıfında iken, Nevin ise tıbbiyeye girmek için sınava hazırlanırken ikinci bir emir ile İstanbul'a çağırılırlar. Bu iki genç kızın tahsillerinin yarıda kalması siyasî sebeplere bağlıdır. Nedim Paşa devletin ve milletin geleceği için Saray'dan ümidini kesmiş, Jön Türklerle mektuplaşmaya başlamıştır. Nedim Paşa ile Jön Türklerin bir dönem başkanlığını yapan Ahmet Rıza Bey arasındaki mektuplaşma padişahın dikkatini çeker. Nedim Paşa, Ankara Valisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırılınca Paris'te okuyan kızları geri çağırılır. Yükseköğrenimini tamamlayamadan İstanbul'a dönmek zorunda kalan Hazin, Avrupa dönüşünde ikinci bir hayal kırıklığına daha uğrar. Altı ay sonra yine Saray'ın ısrarı ile istemediği ve sevmediği bir adam olan Neyyir ile evlendirilir. Bu eserde vaka İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce başlar ve Meşrutiyet'ten sonra devam eder. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile eski fikirler reddedilmiş, yeni düşünceler ağızdan ağza yayılırken özgür bir ortamın etkisiyle basın ve yayın araçlarının sayısı artmış; genç şairler, yazarlar kurdukları ocak ve derneklerle halkı aydınlatma yoluna gitmişlerdir. Nevin ve Hazin de bütün genç aydınlar gibi gelecekle ilgili ümit ve heyecan dolu beklentiler içine girerler. Ancak bu hızlı gelişmelere rağmen kadınların henüz meslek bakımından toplumda etkin bir rol üstlendiği söylenemez. Avrupa'da konservatuvar bölümünü okuyan Hazin'in mesleğini icra ettiğine dair eserde herhangi bir bilgi yoktur. Hazin ancak misafirler geldiği zaman özel istek üzerine piyanosunun başına geçer. Onun mesleğini icra etmemiş olması farklı nedenlerle ilişkilendirilebilir. Birincisi meşrutiyet devrinin zor şartlarıdır. Devamlı bir savaş ortamının mevcut olduğu bu dönemde müziğe ve sanata ilgi azdır. Üstelik Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının eserlerinde de belirtildiği gibi müzik ve resim gibi sanat dalları henüz bir meslek olarak ülkemizde yaygın değildir. Diğer taraftan Hazin'in yükseköğrenime başlarken maddî kaygılarının olmaması ve ailesinin refahı nedeniyle yüksek tahsilde amacının bir mesleği icra etmek değil, daha çok şahsî meraklarını gidermek, yeteneklerini geliştirmek ve entelektüel bir kişilik kazanmak olduğu anlaşılmaktadır.

Müfide Ferit, *Aydemir* adlı romanında kadınların eğitimi ve sosyal hayattaki rolleriyle ilgili bazı açıklamalarda bulunur. Eğitim sisteminin eksikliklerini ve toplumsal algıda kadının yerini, Avrupa ile karşılaştırarak bir sonuç çıkarır. Yazara göre mekteplerin hemen hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmektir. Türk toplumunun yalnız kız öğretmen yetiştirmekle ilerlemesi mümkün değildir. Sosyal hayatın her alanında, günlük

yaşayışın her parçasında kadının vazife almasına ihtiyaç vardır. *Aydemir*'de tahsil gören kız kardeşlerden birinin müzik eğitimi alması, diğzerinin ise tıbbıye okumak istemesi yazarın yukarıdaki görüşünü destekler mahiyettedir. Müfide Ferit, kadının eğitimiyle ilgili görüşlerini şöyle tamamlar:

“Bilhassa sefaletlerinde, acılarında, elemelerinde cemiyet; kadın sevgisi arıyor, yaralarını bağlayacak kadın eli istiyordu. Niçin Avrupa'da olan o fedakâr, o güzide kadınlar bizde bulunmasın! Orada onların ekserisi en yüksek tabakaya mensup hanımlar, aile reisleri oldukları hâlde binlerce cemiyet-i hayriyelerle uğraşmaya vakit buluyorlar ve bütün ıstırap çekenlere annelik ediyorlar. İşte bize de böyle insaniyet ve şefkat mümessili kadınlar, cemiyete hizmet etmeyi ihtiyaç halinde duyacak âlicenap hanımlar lâzımdı. (s. 66)

A.Hikmet'in *Gönül Hanım* (1920) adlı eseri de tıpkı *Aydemir* gibi “Turan” ülküsü etrafında yazılmış bir eserdir. Müfide Ferit ileride büyük sorumluluklar yükleyeceği idealist kadın kahramanı Hazin'i Avrupa'ya nasıl ki sanat eğitimi almak için göndermişse A. Hikmet de Gönül Hanım'ı Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun eder. Gönül Hanım, üniversiteyi bitirdiğinde yirmi dört yaşındadır ve o, yazarın tezleri doğrultusunda Orhun Abidelerini, Türk kültürünü okuyucuya tanıtacak bilgi ve kültüre sahip, entelektüel bir Tatar kızıdır.

Meşrutiyet, birçok fikrî cereyanın serbest ortamda gelişmesine olanak sağlar. Feminizm de bu fikir cereyanlarından biridir. Bu devirde kadın haklarıyla ilgili birçok tartışmalar yapılmış, kadının eğitim-öğretimi ve bilinçlenmesiyle ilgili yeni adımlar atılmıştır. Ancak bu gelişmeler kaydedilirken diğzer taraftan kadının aleyhine olacak değişmeler ortaya çıkar. Batı özentisinin, kültürel değerlerden uzaklaşmanın, insanı ruhsuzlaştıran materyalist düşüncenin, doyumsuzluğun, dinî hayattan kopuşun, kısacası “ruhî ve içtimaî bir kompleksin”⁴³ neticesi olan ahlakî yozlaşma Türk aile kurumunu temelden sarsar. Meşrutiyet romancıları özellikle de kadınlar üzerinde bu bahisi derinleştirerek işlemişlerdir. Celâl Nuri, *Ahir Zaman*'da Birinci Dünya Savaşı yıllarında vatanperver geçinen harp zenginlerinin, menfaatçi aydınların iç yüzünü anlatırken aile kurumunun maddî çıkarlar ve zevkler uğruna nasıl heba edildiği anlatılır. Türk romanında yurt dışına gönderilen öğrenciler için eğer bir yozlaşmadan söz edilecekse genelde bu

⁴³ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, Dergâh Yay., İstanbul, 1978, s. 86.

Avrupa’da başlayan bir süreçtir ve gençler kendi memleketlerine döndüklerinde aynı tarz yaşamlarını aşağı yukarı devam ettirirler. Celâl Nuri’nin bu eserinde farklı bir durumla karşılaşılır. Avrupa’da yüksek tahsilini tamamlamış olan idealist bir genç, İstanbul’un dejenere çevresinde ve zevkperest kadınları arasında kaybolup gider. Eserin aslı kahramanı Ecmel, babasının vefatından sonra Ulûm-ı Siyasiyye tahsili için Paris’e gönderilir. Buradan bir diploma alır ancak eğitimini ilerletmek için Ulûm-ı Tıbbiyye’ye çalışırken Birinci Dünya Savaşı başlar. Ecmel, Paris’ten Berlin’e geçer, burada doktora imtihanlarına girer. Almanca öğrenmekte zorlanır. Berlin’de iki odalı bir ev tutar. Birbirinden güzel iki hoca ona geceli gündüzlü Almanca dersi verir. Bu arada askerî muayene için Ecmel, İstanbul’a çağrılır. O, kimsesi olmadığı için amcası Mehmet Paşa’ya misafir olur. Ecmel, İstanbul’a döndüğünde bir şaşkınlık yaşar.

“Ecmel birkaç sene memleketini görmemişti. Lâkin bu sefer İstanbul’u elbisesini değiştirmiş buldu. Her şey tepe taklak olmuştu. Düşündü, düşündü. Belki şehirden dört beş sene ayrılmayanlar böyle düşünmezdi... Eskiden kalma hiçbir şeye rast gelmiyordu. Burası bildiği vatani değildi.”⁴⁴

Ecmel, Avrupa’dan döndüğünde idealist bir gençtir. Ülkesiyle ilgili güzel hayalleri vardır. Fakat İstanbul’a döndükten sonra yaşadığı ilişkiler ve yakın çevresi onun ideallerini bir bir yok eder. Kısa zamanda Ecmel, ahlâksız bir adam haline gelir. Romanlarda Avrupa’dan dönen öğrencilere karşı verilen olumsuz tepkiye ve düşüncelere bu eserde de rastlanılır. Eski düşüncenin radikal savunucularından olan Mehmet Paşa, yeğeni Ecmel’in tavırlarına bakarak Doğu-Batı ikileminde onu şöyle tenkit eder:

“ Avrupa’ya gidenlerden bir hayır görülmedi. Hepsi züppe çıktı, para yediler, kollarında bir kokot, nikâh kıymak için mahalle mahalle dolaştılar. Vakıa Avrupa akıllı, lâkin akıl kaç para eder? Eğer akıl insanı insan etse idi şeytan-ı recm böyle bâb-ı ilahîden koğulmuş olmazdı... Âlemde tat kalmadı. Eski edeb gitti, eski terbiye yerinde şimdi yelller eser.” (s. 69)

Ecmel, Avrupa’da yüksek tahsilini tamamlayıp İstanbul’a döndükten sonra belli bir işle iştigal etmez. Vaktinin çoğunu zengin ve dul kadınlarla flört ederek geçirir. Sadece bir kurumda günde bir iki saatlik memurluk yaptığından bahsedilir. Ecmel, kendisine ne iş yapıldığı sorulduğunda şöyle anlatır: *“Şimdilik hiç, Paris’te siyasiyat okumuş diploma*

⁴⁴ Celâl Nuri (İleri), *Ahir Zaman*, Atı Matbaası, İstanbul, 1918, s. 66, (Alıntılar bu baskıdandır).

almıştım. Sonra bir de doktora yaptım... Harp çıktı. Şimdi askerliğimi ifa için çağrıldık.”(s. 95) Ecmel, kadınların yüreğini hoplatacak kadar güzel ve yakışıklı bir gençtir. İstanbul’a gelir gelmez şehvet düşkün, sosyete dul kadınların pençesine düşer. Harp sebebiyle yaşanan kaotik ortamın beraberinde getirdiği yozlaşma milletin bütün değerlerini felç etmiştir. Kadınlar âdeta cinsel içgüdülerinin peşinden koşan birer objedir. İstanbul’a döndükten sonra bir iş kaygısına düşmeyen Ecmel, vaktinin çoğunu kadınlarla eğlence mekânlarında geçirir. Sonunda ilişki kurduğu bütün kadınlar onu terk ederler.

Meşrutiyet Dönemi’nin ilim çevresi, Ecmel’in dostlarından Basri Bey’in açtığı “Beykoz Akademisi” üzerinden tenkit edilir. Sözde burada Sanskritçe’den eski Türk lehçelerine varıncaya kadar birçok dilin incelenmesi amaçlanmıştır. Ancak bir ideal uğruna açılmış gibi gösterilen bu kuruluşta bazı çıkarıcılara ve fırsatçılara para kazandırılmaktan başka bir şey yapılmaz. Basri Bey, Sanskritçe’den hiç anlamayan Ecmel’e bu akademide hocalık yapmasını teklif eder.

Bazı romanlarda yükseköğrenim gençliği ile aileleri arasında amaçlar bakımından çatışma yaşandığı görünür. Kendi hesapları ve çıkarları üzerine plan yapan aileler, çocuklarının yeteneklerini ve gayelerini dikkate almazlar. Reşat Nuri’in *Harabelerin Çiçeği* ve *Damga* (1924) adlı romanlarında Süleyman’ın ve İffet’in ailelerinin beklentileri birbirine çok benzer. Onların beklentileri, çocuklarının kısa yoldan hünkâr yaverliğine çıkmaları ve ailelerini rahat yaşatacak yüksek makamlarda görevlerini devam ettirmeleridir. Fakat gençler bu düşüncede değildir. Okudukları kitaplardan, okuldaki arkadaşlarından ve devrin yeni fikir akımlarından etkilenen gençler aileleriyle meslek tercihi bakımından uyuşamazlar.

Yangın felâketinden sonra yüz güzelliğini kaybeden Süleyman çevresinin onu küçük görmeyeceği, aşağılamayacağı, utancından yüzünü kapatmak zorunda kalmayacağı bir ortamda tahsilini tamamlamak için Avrupa’ya gider. Paris’e gidince günlerce yapayalnız sokaklarda dolaşır. Paris’te halk, kendi memleketinde olduğu gibi ona düşman gözüyle bakmaz. Galatasaray’daki hocasının referansı ile ulaştığı zat, onu Kartiye Lâten’de bir pansiyona yerleştirir. Süleyman İstanbul’da olduğu gibi Paris’te de en iyi teselliye çalışmakta bulur. Yalnızca çalışmaya daldığı zamanlarda insanlardan kaçma sebebini unuttur ve normal bir yaşama kendini kaptırır. Paris’te de kimseyle konuşmaya, kalabalık ortamlara girmeye cesaret edemez. Yükseköğrenim yılları boyunca Süleyman sosyal hayatın içine ne kadar çok girmeye çalışırsa çalışsın yüz güzelliğini kaybetmiş olması onun sosyal ilişkilerinde büyük

bir engel teşkil eder. O, hayatın bütün güzelliklerine, sevgiye, aşka susamış bir genç olarak içindeki bu ukdeyi hep bir eksiklik olarak taşıyacaktı. Bütün vaktini derslerine ayırır ve iyi bir göz doktoru olarak diplomayı hak eder. Üniversitenin en meşhur profesörlerinden biri, onu yardımcı asistan göreviyle yanına almak ister. Fakat Süleyman bu teklifi reddeder. Süleyman'ı ikinci plana atan ailesi dahi onun iyi bir göz doktoru olmasından çok gurur duyar, ancak üniversiteden gelen teklifi reddetmesine bir anlam veremez. Süleyman tahsilinin bitmesine üzüdür. Çünkü yanık bir yüzle halkın karşısına çıkıp doktorluk yapamayacağını düşündükçe icra edemeyeceği mesleğini “lüzumsuz bir süs” gibi görmektedir. Süleyman, Paris'e gidişinin ikinci yılında annesini kaybeder. Paşa babasını da kaybetmesi üzerine ailesinden ona yüklü bir servet kalır. Artık Süleyman'ın maişet derdi yoktur. İstanbul'a döndükten sonra kalabalıktan uzak, sakin bir hayat yaşamak için Mudanya'da küçük bir köşk kiralar. Süleyman, her ne kadar mesleğini icra edemese de fakir insanların sağlık sorunlarını çözerek ruhunda taşıdığı şefkat ve fedakârlık hissiyatı doğrultusunda hareket edecek, böylece kendinin yaşayamadığı mutluluğu başkalarında görerek teselli bulacaktır.

Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı romanında yurt dışında yükseköğrenim gören Sedat'la kültürlü, Batı terbiyesine göre yetiştirilmiş Neyyire adında genç bir kız arasında yaşanan talihsiz aşk hikâyesi anlatılır. Bu eserde Meşrutiyet yıllarının sosyal ve siyasî olayları romana yansıtılmış, toplumu derinden etkileyen savaşların gençlerin geleceğini olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır. Tematik yapıyı mutsuz bir aşkın oluşturduğu *Alev* romanında yükseköğrenim gören iki gençten biri Sedat diğeri ise Sedat'ın yükseköğrenim yıllarında Avrupa'da tanıştığı Christine'dir.

Meşrutiyet sonrasında Osmanlı'da olduğu gibi bütün dünyaya yayılan milliyetçilik hareketleri, Balkan Savaşlarını tetikleyen en önemli faktör olur. Milliyetçiliğin Avrupa ülkelerinde de tırmanışa geçmesi yurt dışında eğitim gören Türk öğrencilerini olumsuz yönde etkiler. Balkanlarda yaşayan uluslar, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Osmanlı'ya karşı kazandığı zaferlerle Osmanlı'dan birer birer ayrılıp bağımsızlığını kazanırken bu durum Avrupa'daki ülkelerde de Osmanlı aleyhine propagandalara cesaret verir. Avrupalı aydınların ve azınlıkların eline yıllardır bekledikleri fırsatlar geçmiştir. Osmanlı'yı karalama kampanyalarına her gün bir yenisini eklerler. Artık her ağızdan ve her kalemde alaycı sözler çıkmakta, Osmanlı'yı küçük düşürücü gösteriler yapılmakta, itibar düşürücü makaleler yazılmaktadır. Hakarete varan kışkırtıcı propogandalar Türk gençlerine ölümden daha acı ve

ağır gelir. *Alev* romanında Sedat ve diğer Türk arkadaşları Fransa’da Türkler aleyhine düzenlenen bir propagandayla yüz yüze gelirler. Sedat, son sınavının bir gün öncesinde belediye çay bahçesinde iki Türk arkadaşıyla sohbet etmektedir. Galip ve Nuri adlı iki gurbetçi arkadaşıyla vatan meselelerini konuşmakta iken gösteri yapan kabilelerden biri onların oturdukları tarafa doğru yürür. Sedat kavga çıkacağını fark eder ve arkadaşlarına buldukları yeri terk etme önerisinde bulunur. Ancak gözü pek arkadaşı İzmirli Galip bu öneriyi güler ve karşı koyacağını söyler. Bulgar kafilesindeki milliyetçi gençler Sedat ile arkadaşlarının Türk olduğunu anlar anlamaz onları tahrik etmek için “*Gebersin Türkler! Kahrolsun vahşiler! Vahşileri Avrupa’dan kovmalıyız!..* (s.26) diye bağırırlar. Bu provokasyona dayanamayan Türk gençleri karşılık verince kavga başlar. Polisin müdahalesi üzerine göstericiler dağılırken Sedat kanlar içinde ve baygın bir hâlde yere düşer. Olay yerinde kavgaya şahit olan halktan bir kaç kişinin yardımıyla ayağa kaldırılan Sedat arkadaşlarından daha ağır hırpalandığı için eczaneye götürülür. Bu olaydan bir gün sonra Sedat son imtihanını veremediği için Münih üzerinden İstanbul’a geçmek zorunda kalır. İkinci yıl eğitimini tamamlamak için tekrar Lyon’a gider ancak bu sefer de Fransa’da savaş hazırlığının başlaması sebebiyle Sedat, İstanbul’a döner. Eserde Sedat’ın Lyon Mektebi’nden diplomayı aldığına veya okulunu tamamladığına dair bilgiye rastlanmaz. Herhangi bir mesleği icra ettiğinden de bahsedilmez.

Avrupa’da birkaç yıl tahsil gördükten sonra İstanbul’a dönen gençler, memleketlerindeki değişimleri görünce genel itibariyle üç farklı şekilde tepki verirler. Avrupa’nın sadece ilim ve irfanından, medeniyetinden yararlanmayı amaç edinen ve Avrupa’da okumalarına rağmen kültürel değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan gençler, ülkelerine döndükleri zaman modernleşme adına yapılan yenilikleri tasdik eder ancak karşılaştıkları ahlâkî yozlaşma nedeniyle büyük bir hayal kırıklığı yaşarlar. Küçük yaşlardan itibaren Avrupa hayranı olan ve Avrupa’nın ancak eğlence yönüne değer veren gençler ise yurtlarına döndüklerinde batılılaşma doğrultusunda meydana gelen değişimleri alkışladıkları gibi millî ve ahlakî değerleri gözetmeden tamamıyla batılı bir yaşamın hâkim olmasını isterler.⁴⁵ Bir de bu iki çizginin ortasında olan gençler vardır. Bunlar geleneklerine bağlı görünürken bir

⁴⁵ Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun *Haristan*(1901) adlı eserinde geçen *Yeğenim* isimli hikâyesinde Paris’te tahsilini bitiren bir gençle amcası arasındaki kültür farklılığından bahsedilir. Paris’ten döndükten sonra amcası ile yeğeni arasında sürekli bir çatışma yaşanır. Yeğen “âceb’ül acâib” bir makine gibi hareket eder. Amcasının konuşmalarını beğenmez. Kanepede, minderde oturmaz. Evin tertibini bozmaya ve her şeyi değiştirmeye çalışır. (A. Hikmet Müftüoğlu, *Haristan*, 1.b. , Haz. Şehnaz Aliş, Dergâh Yay., İstanbul, 2005)

tarafından da batılılar gibi yaşamak çabasındadırlar. Bu yüzden ülkelerine döndüklerinde nasıl tepki vereceklerini kestiremezler ve bir bocalama yaşarlar. Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı eserinde Sedat bu ikilemi yaşayan gençlerdendir. Avrupa'daki eğitim hayatından sonra Büyükada'da gördüğü manzaraya bazen şaşırır bazen ise sevinir. Avrupa şehirleriyle Büyükada'yı karşılaştırır. Avrupa'da olduğu gibi sokaklarda tozdan eser yoktur ve lüks lambalar caddeleri aydınlatmaktadır. İnsanlar caddede yürürken birbirinin hakkına tecavüz etmemekte ve kadınlara nazik davranmaktadırlar. Sedat Büyükada'daki bu Avrupaî yaşamı gördükçe gurur duyar. Ancak tuhaf karşıladığı bazı şeyler de vardır. Büyükada'da oturanlar yüksek tabakaya mensup olduklarını ispat etmek istercesine davranışlarda bulunurlar ve adadaki hakiki kibarlar ile sonradan görmeler daha güzel görünebilmek için birbiriyle âdeta yarış etmektedirler. Bu durum, batılı bir yaşamı kendine rehber edinen Sedat'ı hem şaşırtır hem duygulandırır. Kadınların giyinişi, konuşmaları ve onların bıraktığı ilk intiba Sedat'ın hoşuna gider. Ancak genel itibarıyla Sedat yüzeysel bir yaşam sürdürür. Güzel ve narin kadınlara karşı zaafını engelleyemez. Büyükada'da tanıştığı ve âşık olduğu Türk kızı Neyyire ile yükseköğrenim yıllarında cinsel içgüdülerinin tesiriyle birliktelik yaşadığı Christine arasında büyük bir bocalama yaşar. Sonunda her iki kadını da kaybeden genç adam daha fazla ıstırap çekmemek için cepheye koşar ve ondan bir daha haber alınmaz.

IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI

A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER

Romanlarda gençlerin çalışkanlık, azim, sabır, cesaret, kararlılık, dürüstlük, iyimserlik, insan ve yaşam sevgisi, yardımseverlik, fedâkarlık, sorumluluk, namuslu ve onurlu kişilik, vefalı ve sadık olma vb. özellikler bakımından idealize edildiği görülmektedir. Kişilik özellikleri arasındaki sıkı bağdan dolayı ve konunun dağılmaması için gençlerin kişilik yapıları aynı başlık altında ele alınacaktır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* isimli eserinde hukuk mezunu Nurullah, âlim ve zeki bir delikanlı, mesleğinde başarılı bir gençtir. O, sürgün günlerinde dahi ümidini kaybetmez. Nurullah batılı ve modern düşüncelerini kendi millî değerleriyle sentez yapabilmiş ideal bir şahsiyettir. O, Türk ve Müslüman terbiyesiyle, kadına gerçek değer veren yapmacıksız tavırlarıyla idealize edilir. Nurullah, müzik, resim, tarih, felsefe gibi birçok alanda kültürlü bir gençtir. Akka'da sürgünde iken bilgisi ve kültürü ile sadece Müslümanların değil Avrupalıların üzerinde de olumlu tesir bırakır. Dürüstlüğü ve

efendiliğinden dolayı gittiği her yerde sevilir ve güven duygusu uyandırır. Bu yüzden ona sıradan bir mahkûm gibi muamele edilmez. Nurullah, aynı zamanda namuslu ve onurlu kişiliğiyle, güzel ahlâk sahibi olmasıyla da idealize edilir. Ömründe kumardan hiç zevk almamış, kimsenin hakkını yememiştir. Ahabına karşı yüreği açık ve azadedir. Kimseyi incittiği, kimseye fenalık ettiği görülmemiştir. Gençlik hevesleri de vardır ancak o, karda gezip izini belli etmeyen pişkin delikanlılardandır.

Safvet Nezihî'nin *Müsebbib* adlı eserinde tıbbiye mezunu Nazif ile Dârümuallimât mezunu Ranâ çalışkanlığı, kararlılığı, azmi ve dürüstlüğü ile idealize edilen gençlerdir. Ranâ, eğitilmiş, güzel ve zarif bir kızdır. Diğer kızlar gibi heva ve heves tutkunu değildir. Ağır başlı ve ölçülü tavırlarıyla çevresindeki bütün genç kızlar için bir model teşkil eder. Bütün vaktini kütüphanesinde kitap okuyarak, dikiş makinesinde türlü işler yaparak geçirir.

Bekir Fahri'nin *Jönler* adlı eserinde Necip'in romanda öne çıkan kimliği, idealist bir Jön Türk olmasıdır. Bu fikir yapısıyla Necip biyografik özellikler taşıyan bir karakterdir.

“Bu niçin? Evet, o, Jön Türk, hem de bu sınıf Türklerin en koyu mutaassıplarından idi. Açlıktan ölse bunu saklamayı nefesine utanç bilirdi. Neden? İnsan vatanını sevmek, onun selameti uğrunda bir vazifeyi üstlenmekle kabahatli mi olurmuş? Bu böyle olsaydı İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiyye'yi ikmal ederek kendisinin de doktor çıkmasına ne mâni vardı? Eğer vatanın selâmetini düşünmek bugün mektep talebesine kadar sirâyet etmiş bir vazife olmasaydı, o, mektepte arkadaşlarının en küçüğü sayılırken Taşkışla hapisanesine, oradan da Trablusgarp zindanında katillere eş edilmek gibi bir felâket başına neden gelmiş olacaktı?”⁴⁶

Necip, Jön Türklüğü vatanının kurtuluşu uğruna üstleneceği bir vazife, mukaddes bir dava olarak görür. Gurbette çektiği bütün yoksulluk ve sefahate bu ideal uğruna katlanmıştır. Yazarın romanda sözcüsü konumunda olan Necip, İdeallerinden ve onurundan ödün vermeden mücadelesini devam ettirmeye çalışır. Bu mücadele bir bakıma çözülen, bozulan, yozlaşan ahlakî değerlerin karşısında ayakta kalma, baskılara dayanma, onurlu yaşama mücadelesidir.

Bekir Fahri, *Jönler*'de Mısır'daki Jön Türklerin idealleri uğruna çektikleri sıkıntıları anlatırken onların sıkıntılı hayatlarını, tabii roman ilkelerine uygun olarak naturalist bir bakış

⁴⁶ Bekir Fahri (İdiz), *Jönler*, Haz. Atilla Özkırımlı, 2. b, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 14, (Alıntılar bu baskıdandır).

açısıyla yansıtır. Bütün idealist tavırlarına rağmen gençlerin öyle daralmış bir çevresi vardır ki korkunç bir çaresizlik ve sefalet içinde Mısır'ın bazı semtlerini imrenerek dolaşmaktan, İstanbul Kahvesi'ne gitmekten, birtakım serseri tiplerle neticesiz temaslarda bulunmaktan başka bir şey yapamazlar. Onların önünde hayat, gece karanlığı gibi ümitsizliklerle doludur. Necip, zamanla lakayt bir yaşama da alışır. Arkadaşı Efdal'den her hafta cuzi bir parayı seve seve alır. Dükkâncı Hacı'dan da zaman zaman para ister. Arkadaşlarından para almaktan dolayı Necip kendini çok ezik ve mahcup hisseder. Yazar naturalist bir tavırla gençlerin zaafalarını da eserine yansıtmıştır. Necip, ayaşlığa ve içki âlemlerindeki sefaletle karşı çıkmasına rağmen tezat davranışlarda bulunur ve bazen arkadaşlarıyla içki âlemlerine katıldığı olur. Sivas'tan hemşehrîsi Vartan ve gurbet arkadaşı Hüsnü ile birlikte felekten bir gece çalmak için yer, içer, düşmüş kadınların bulunduğu mekânlara giderler. Vartan, Jön Türklüğü destekleyen bir Ermeni'dir. Aynı eserde Avadis ve Masrufyan gibi karanlık işlerin peşinde olan Ermenilerden de bahsedilir.

Halide Edib'in ilk eserlerinde gençler çoğunlukla bireysel ağırlıklı bir hayat yaşayan santimentalist şahsiyetlerdir. *Seviye Talib* adlı eserinin Avrupa tahsilli kahramanı Fahir, bütün ideallerine, yenilikçi düşüncelerine ve entelektüel kişiliğine karşın zaafalarını bastırarak kadar kararlı ve iradeli bir genç değildir. Bu yüzden o, tam da Philip Stevick'in "Karakterde Reformu İfade Eden Yapı Tipleri" sınıfına girmektedir.⁴⁷ Yazar onun ruh hali ile memleketin umumî görünüşü arasında sıkı bir benzerlik kurar. Meşrutiyet'in ilanından sonra memleketine dönen Fahir, sevinçli, ümitli ve güçlüdür. İnsanın isterse fert planında ülkenin kaderinde birçok şeyi değiştireceğine inanır. Hürriyete susamış insanlarda, bir başkaldırının sevinç sarhoşluğunu görür. Öğrenciden, kayıkçıya kadar herkes felâketler karşısında birleşmiştir. Düşmana karşı birbirine kilitlenen eller Fahir'e gurur verir. Aradan sekiz ay geçer. Fahir'in, Mısır'dan İstanbul'a dönüşünde bütün düşünceleri, hayalleri, ümitleri alt üst olur. Ülkenin durumu da Fahir'in ruh hali gibi karmakarışıktır. Parti kavgaları ve manevî yıkıntılarla memleket bir çatışma sahnesine dönmüştür. Fahir'e göre insan, zaaflarıyla hareket eden çaresiz bir varlıktır. Bütün memleket kendi gibi çaresiz ve aciz

⁴⁷ Bu karakter yapısında roman başkişisi hata yaptığını bildiği hâlde, iradesindeki zaaf, onun doğru ve uygun bildiğini yapmasını engeller. Başlangıçta kendisine saygı duyulan kahraman gerçek tabiatını göstermeye başlayınca okuyucu kızmaya başlar. Sonunda karakter doğru yolu seçerek okuyucu üzerinde bıraktığı kötü izlenimi silmeye çalışır. *Seviye Talib*'de Fahir, reformcu kimliğiyle işe koyulur. Ancak Macide'yle olan evliliğine, yaşam tarzını tasvip etmediği bir kadın olan Seviye Talib'le münasebeti nedeniyle ihanet eder. O, romanın sonunda savaşa katılarak bir kahraman gibi can verir. (Philip Stevick, *Roman Teorisi*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1988, s.152)

insanlarla doludur, insanların iyi niyetleri, gayretleri, fedakârlıkları, onun bir türlü hâkim olamadığı beşeri zaaf lar ve kusurlar yüzünden yok olmaya mahkûmdur. Eserin sonunda Fahir de zaaf ları yüzünden mutsuzluğa mahkûm olur.

Adil Nami, *Nurhayat* adlı eserinde Doğu-Batı zıtlığına bağlı olarak iki farklı karakter özelliği gösteren bir gençten bahseder. Ziya, kendi memleketinde iken tembel, çıkarıcı, bencil bir karakter sergiler. Oysaki o, Avrupa'ya yüksek tahsile gidince dürüst, ahlâklı, idealist ve sevgi dolu bir genç olur. Eskisi gibi mağrur ve hodbin bir adam da değildir. Ziya, şahsındaki bu değişikliği büyük oranda Madam Döpero ve Gustav'a borçludur. Paris Yüksek Ticaret Mektebi'nin de etkisi olmakla birlikte Ziya çalışmayı, dürüstlüğü, saygıyı, kötü alışkanlıklara karşı kendini dizginlemeyi validesi yerine koyduğu Madam Döpero'dan ve okul arkadaşı olmasına rağmen bir "baba" kadar üzerinde etkisi olan Gustav'dan öğrenmiştir. Bu eserin ideal kahramanı Fransız milliyetinden olan Gustav'dır. Tanzimat romanlarında, yurt dışına yüksek tahsil için giden idealist Osmanlı gençleri batılılar üzerinde hayranlık uyandırırken bir Meşrutiyet romanı olan *Nurhayat*'ta bu keyfiyet tersinden gerçekleşir. Bir Fransız genci olan Gustav akıllı, olgun, seviyeli, dengeli davranışları, kibar ve nazik tavırlarıyla idealize edilmiş ve bir Türk genci olan Ziya üzerinde müthiş bir hayranlık uyandırmıştır. Türk romanında yurt dışında yüksek tahsil gören yabancı gençler arasında idealize edilen çok az şahsiyet vardır. Gustav, bunlardan biridir. Gustav'ın Nişet'le "nikâhsız beraberliği" de dâhil olmak üzere her yönden idealize edilmesi yazarın batılılaşma ve Batı'nın üstünlüğü algısıyla ilgili bir durum olarak gözükmektedir.

Türk edebiyatında bazı şair ve yazarlar gelecek nesile model olacak bir genç tipi ortaya koyarlar. Tefik Fikret'in Halûk'u, Mehmet Akif'in Asım'ı, Mizancı Murat'ın Mansur'u ve Ali Kemal'in Fetret'i bunlardan birkaçıdır. Yazarların ideolojileri, zihniyetleri, sanat anlayışları farklı olsa bile bu gençlerin çalışkan, ahlâklı, dürüst ve tahsilli olmaları, onların en belirgin ve ortak kişilik özellikleridir. Ali Kemal, *Fetret* adlı romanında İkinci Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarından "Baticılık" doğrultusunda düşünülebilecek bir genç tipi ortaya koymaktadır. Bu eserin Paris'e yükseköğrenim görmeye giden genç karakteri Fetret, Ali Kemal'in idealist kahramanıdır.⁴⁸ Fakat Fetret, Türk toplumunun değişim seyri

⁴⁸M. Kayahan Özgül, *Fetret* romanının girişinde yaptığı açıklamada eser ve yazarı hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Ali Kemal'in Fetret'te ele aldığı sosyal meseleler, uzun zamandır tartışılan ve tespiti, teşhisi, tedavi yolları sık sık değiştirilen ana meselelerdendir. Batılılaşma, eğitim, gençlik, evlilik, dil ve edebiyat gibi problemler hakkında devrinin belki de en sivri, en uç çözümlenmeleri bu eserde gösterilir. Aslına bakılırsa, Osmanlı entelijansiyasının büyük kısmı -bugün de çokça kurtulamadığımız bir zafiyetle- ülkeyi

bakımından idealize edilen bir genç değildir. Çünkü Fetret Türk toplumunun içinde yetişerek Türk kültürüyle beslenmemiştir. Onun yükseköğrenim yaşına kadar ve yüksek tahsil yıllarında tek beslenme kaynağı Batı'dır.

Ali Kemal, Fetret'i idealist bir genç olarak takdim ederken, onu çevresindeki gençlerle karşılaştırarak aradaki eğitim farkına işaret etmekte, Osmanlı'da eğitimin eksikliklerine dikkat çekmektedir. Fetret İstanbul'da birçok genç arkadaş edinir. Arkadaşları arasında ilmiyle ve düşüncesiyle saygın bir konuma sahiptir. O, okuyan, düşünen, tartışan ve sorgulayan bir gençtir. Yazar bu kişilik özelliklerinin Fetret'e Batı terbiyesinden geldiğine vurgu yapar. Selman Bey'e göre oğlu Fetret yeni neslin bir prototipidir. O, yeni nesil ile eski nesil arasındaki farklılığın bir tezat oluşturduğunu düşünür, bu zıtlığı oğluna şöyle izah eder:

“Nesilden nesile fark yok mudur? Sen nesl-i cedîdensin, sana nisbeten onlar nesl-i kadîmendirler. Senden onlara, aranızda ne kadar ihtilâf, ne derin tekâmül olursa âtîmiz için o derce ikbâl melhuzdur. Yalnız edebiyatta değil, siyasiyatta vesaire de hep böyledir.” (s. 59)

Fetret'te bağımsız ve objektif ilim adamını, Dârüfünûn tarih hocası Baydor Bey ile medeniyet tarihi muallimi Selman Bey temsil eder. Baydor, yirmi yedi-yirmi sekiz yaşlarında zeki, çalışkan ve malûmatlı bir gençtir. Bu eserde hayatının kırk yılını Paris'te geçirmiş olan Hakan Bey sosyalist fikirleriyle ön plana çıkar. O, bir zamanlar fikirlerinden dolayı Paris'e kaçımıştır. Önceleri uzaktan izlediği Paris hayatına alıştıktan sonra çalışma şevki kazanır.

bulunduğu durumdan çekip çıkaracak çareler, çözüm modelleri geliştirmek yerine, kurtarıcı kahramanlar yaratmak peşindedir. Bir fikir adamı ciddiyeti taşıyan ediblerin romantik tarafı bu fikre daha dört elle sarılır ve pek çoğu, kendi oğullarını geleceğin beklenen kurtarıcısı olarak görüp öyle bir donanımla yetiştirmeye çalışır. Namık Kemal oğlu Ali Ekrem'i, o da kendi oğlu Cezmi'yi, böyle bir misyonla donatmak hayâlinin peşindedir. Rezaizâde Ekrem'in Nijad'ından Teyfik Fikret'in Halûk'una hatta Mehmet Âkif'in Âsım'ına kadar bu hep böyle olur. Ali Kemal de Wilfred bebeğe, geleceğe ait aynı hevesle bakmış olmalı. Tek farkla, diğerleri oğullarının erken ölümünü, intiharını omuzlarına yüklemeye çalışan ağır sorumluluktan kaçıp derbeder oluşunu yahut öz kültürünü tümenden reddederek batılaşmasını görmek, yaşamak zorunda kaldılar. Ali Kemal ise, Osmanlı'nın geleceğinin timsali Fetret'in büyüdüğünü, Türklüğünü tamamen unuttuğunu, vatani için çarpışacak kadar inançlı bir İngiliz, dini bütün bir Hristiyan olduğunu görmeden öldü. Belki de onun için, ölmenin tek tesellisi bu olmuştur.” M. Kayahan Özgül *Fetret*'in biyografik özelliklerine dikkat çekmektedir. Bu romanda Selman Bey, Ali Kemal'in karşılığı, Fetret ise Ali Kemal'in oğlu Wilfred'in karşılığıdır. Diğer taraftan eserin sonuna doğru romana giren Hakan Bey'le Ali Kemal arasında bir benzerlik kurulabilir. Hakan Bey Mekteb-i Harbiyye'nin, Ali Kemal de Mekteb-i Mülkiyye'nin son sınıfında iken firar eder. Romanın yazarı Ali Kemal de Hakan Bey gibi Paris'te talebe müfettişliği yapmıştır. (M. Kayahan Özgül, “Fetret Yahut Dispotik Osmanlı'nın Ütopik Düşü” *Fetret*, Hece Yay., Ankara, 2003, ss.37- 38)

Vassaf Kadri'nin *Yetime* adlı eserinde Necile, yabancı bir kolejden mezun olmasına rağmen millî şuuruna sahip, idealist, dürüst, çalışkan ve azimli bir kızdır. Kararlılığı ve cesareti sayesinde istediği hedefe ulaşır. Nişanlısını öldüren katillerin yakalanmasını sağladığı gibi çok sevdiği Hüsrev Affan'la evlenerek mutlu bir hayat yaşar.

İzzet Ulvi, *Son Mektuplar* adlı eserinin sonuna düştüğü notta tahsilli iki genç kız arasında karşılaştırma yaptığını belirtir ve okuyucunun bu hayat hikâyeleri arasında mukayese yapmasını ister. Kızların ikisi de yabancı kolejde eğitim görmüştür. Fikriye millî ahlâkı ve idealist Türk kızını sembolize eder. Nezahet ise kendi milletinden ve değerlerinden utanan, zamanını mesire yerlerinde gördüğü erkekleri peşinden koşturmakla geçiren yozlaşmış, Batı hayranı, alafranga bir kıızı temsil etmektedir. Bazen iki arkadaş beraber gezmeye çıkarlar. Onların giyim kuşam ve yürüyüş tarzları da farklıdır Nezahat en şık elbiselerini giyerek, en cazibedar yürüyüşüyle bir kelebeğe benzer. Fikriye ise zarif bir surette biçilmiş ipekli siyah çarşafı içinde bir Türk terbiyesi ve gururuyla yürür. Her ikisine uzaktan bakıldığında Nezahat'in hayali Fikriye'nin ise hakikati temsil ettiği anlaşılır. Mizaçları birbirlerine tamamen zıt olan bu iki arkadaş birbirine yalnız çocukluk ve mektep arkadaşlığıyla bağlıdır.

Halde Edib'in *Mev'ud Hüküm* adlı eserinde Almanya'da yüksek tahsilini gerçekleştiren Kasım Şinasi çalışkan, dürüst, ahlâklı, efendi bir gençtir. Babası gibi zor görünen şeyleri elde etmeyi sevdiği için doktorluğu seçmiş ve Avrupa'da sekiz yıl gibi uzun süren bir tahsil hayatından sonra ancak otuz yaşlarında çok sevdiği doktorluk mesleğine atılmıştır. Yazarın önceki romanlarında da Avrupa'ya yüksek tahsil için giden kahramanlar vardır. Ancak Kasım'ı onlardan ayıran en önemli özellik, onun kendini toplumu değiştirmeye ve mesleğine adanmış güçlü bir şahsiyet olmasıdır. "O, *eğilmeyen sebati, teferruata itina eden ve müşkilât karşısında hiç titizlenmeyen demirden asabı, müsterih kafası*" (s. 3) ile başarıyı yakalamıştır. Kâsım zenginliğe ve gösterişe meraklı değildir. Gayet mütevazı giyinir ve mütevazı yerlerde bulunur. Her gittiği yerde çevresinde bir güven ve huzur çemberi oluşturur. Avrupa'da aldığı eğitim doğrultusunda İstanbul'da kendi milletine hizmeti borç bilir. Doktor Kasım Şinasi'nin muayenehanesi kısa zamanda hastalarla dolar. Mesleğinin ikinci yılında çalışkanlığı ve gayretleri sayesinde şöhretli bir doktor olur. Kibar ve olgun davranışlarıyla saygınlık kazanmış olan Kasım Şinasi'nin meslek ciddiyeti dikkat çeker. O sadece işini düşünür. Arzu ettiği bir mesleğe sahip olmanın huzuru içindedir. Kendinden bir parça olarak gördüğü insanlara hizmet etmenin sorumluluğunu taşır. Bazı

zamanlar işinden dolayı şahsî hayatını dahi ikinci plana atar. “İlim ve insaniyet meşgalesi” arasında yaşanıp gitmekten zevk alır. O, ilmini, irfanını sosyete toplantılarında kadınları etkilemek ve bu çevrenin gururunu okşamak için kullanan samimiyetsiz ilim adamlarından değildir. Bakışları ve tebessümüyle etrafında emniyet ve sevgi hissi uyandırır. Ancak bu denli kabiliyetli bir mizaca sahip olan Kasım Şinasi’yi eserin sonunda, yakalandığı kıskançlık buhranı mahveder.

Kasım Şinasi iş ciddiyeti, iyilikseverliği ve merhametli tavırları nedeniyle Halit Ziya’nın *Kırık Hayatlar* adlı eserindeki ki Ömer Behiç’i hatırlatır. Kasım Şinasi, fakir ve zavallı bir adam olan Arabacı Ahmet’i muayene eder. O, fakir hastaları için hep bir güven kaynağıdır. Arabacı Ahmet’in oğlu Mehmet’in giyim ve tahsil masraflarını karşılayarak onu Galatasaray Sultanîsi’ne yazdırır. Necibe Molla’nın torununa ilaç ve yiyecek yardımında bulunur. Sara’nın kızı Atife’nin yatılı okula verilmesinde yine Kasım etkili olmuştur. Dr. Kasım, Atife ve Mehmet gibi gençlerin eğitimini çok önemser ve yoğun iş temposu içinde onlara zaman ayırır. O, kişiliği, sevgisi ve dostluğuyla Atife üzerinde öyle olumlu intiba bırakır ki Atife büyüyünce doktor olmayı hatta bir doktorla evlenmeyi düşünür. Bu yardımlar Dr. Kasım’ın insanî davranışlarının bir göstergesidir. Ancak önemli olan başka bir konu ise yüksek tahsilli biri olarak Kasım’ın çevresindeki yeni yetişen gençlerin eğitim sorumluluğunu üstlenmesidir. Yazar böylece toplumu aydınlatma vazifesi verdiği aydınlara çocuk eğitimi konusunda bilinçsiz olan anne babaları uyarmak ve gençlerin eğitimine katkıda bulunmak gibi önemli bir sorumluluk yüklemiştir. Kasım Şinasi’nin doktorluğu sadece bir memurluk olarak görmemesinin sebebi de budur. Ona göre her vazifenin aynı zamanda içtimai bir sorumluluğu vardır.

Reşat Nuri’nin romanlarında idealize edilen kahramnalar, sevgiye, sevilmeye, hoşgörüyeye, samimiyete, dürüstlüğe her şeyden daha çok değer verirler. *Harabelerin Çiçeği*’nde “sevmek ve sevilmek” ihtiyacını her an kendi ruhunda hisseden Süleyman, bütün insanlığın ancak derin bir sevgiyle yaşayacağına gönülden inanmıştır. O, her zaman ezilenlerin, masumların, fakirlerin yanında olur, bu yüzden konak hayatından sıkıntı duyar. Seniha’nın babasının sürgün edilmesine yatağa düşüp hasta olacak kadar çok üzülür. Çünkü masum bir ailenin perişan vaziye düşmesine sebep olan bir babanın oğlu olmak ona ıstırap verir. Süleyman’ın insanlara sevgisi öyle güçlüdür ki ona layık görülen bütün cefa ve eziyetler onun “sevmek” ihtiyacını yerinden söküp atamaz. İnsanlar onu hor görse bile

Süleyman ağaçların, kuşların ve sevimli köpeğinin kendini her zaman sevdiğine emindir. Çünkü onlar, insanlar gibi Süleyman'ı hor görmezler ve aşağılamazlar.

Süleyman sade ve zayıf görünümüne, düşüncelerindeki bedbinliğe karşın davranışlarında asaletli bir gençtir. İnsanların hafifliğine, alaycı tavırlarına, içten içe küçümseme duyar. Üniversitede bütün vaktini çalışmaya ayırarak teselli bulur. Ancak çalışırken kendini unuttur ve insanların alaycı bakışlarından kurtulur. İyi bir doktor olarak üniversiteyi bitirir. Süleyman aşkıta, sevgide ve insanlıkta mükemmel bir vefa örneğidir. Kendi yüzünde göremediği bütün güzelliği kalbinde yaşatmış, çevresindekilere gösterdiği iyiliklerle insanî vazifesini yerine getirmiştir. Avrupa'dan dönüşte önce babasının köşkten kovduğu sütninesinin köyüne gider. Ona, daha iyi şartlarda yaşayacağı bir ev tutar. Köylüler Süleyman'a hiç yabancılik göstermezler. Çünkü sütninenin Süleyman hakkında anlattığı hikâyeler bir efsane gibi çevreye yayılmıştır. Sütninenin köyü Süleyman'a sıcak bir aile ocağı olur. İlk defa yüzünün yanık olmasından dolayı Süleyman utanç duymaz. İstanbul'a dönerken vapurdaki yolcular arasında küçük yaşlardan beri sevdiği Seniha ile teyzesini gören Süleyman yine yüzünü göstermemek için iki eliyle örter. Süleyman, babasının onları sürgüne göndererek yaptığı hatanın bedelini hafifletmek için bir vefa örneği göstererek teyzesinin Çengelköy'deki eski evlerini satın alır. Babasının düzenlerini bozduğu bu aileye hiç olmazsa eski evlerini teslim eder. Teyzesi, Süleyman'ı görünce gözyaşlarını tutamaz. Süleyman'ın teyzesine verdiği cevap anlamlıdır. Zira Süleyman, babasının bir zamanlar teyzesi ve eniştesine yaptığı kötülüğün cezasını çekmektedir. Aradan bir zaman geçtikten sonra teyzesi vefat eder, Seniha ise kalp rahatsızlığından dolayı hastadır. Seniha'nın masasının üzerinde on iki yaşlarında güzel bir çocuğun resmi durmaktadır. Romanın sonuna doğru bu güzel çocuk resminin Süleyman'ın çocukluk resmi olduğu anlaşılır. Doktor Hayrullah Bey'in tedavilerine rağmen Seniha kurtulamaz. Süleyman, Seniha'nın iki çocuğunu da evlât edinerek bütün merhamet ve şefkatini bu çocuklara gösterir.

Ali Zeki Bey, *Alev* isimli romanında Sedat adlı kahramanıyla farklı bir genç tipi ortaya koyduğunu, Sedat'ın yaşadığı zamanı iyi idrak eden, okuyan, düşünen, nadir rastlanabilecek gençlerden olduğunu belirtmektedir. Ancak vücutça sıhhatli ve zinde bir genç olan Sedat'ın birçok zayıf noktaları vardır. Sedat, neşeli ve mutlu bir yaşam sürdürmek istemesine rağmen genellikle bedbindir. En küçük olumsuzluktan hemen etkilenir ve üzülür. Hatta bu hâl sadece kendisiyle sınırlı kalmaz, çevresindeki insanlara da aynı hüznü yaşatır. Sedat'ın ikinci zaafı; ince duygulu, yufka yürekli, güzel kadınlara düşkünlüğüdür. "Melül

bakışlı, saz benizli, narin görünüşlü” bu kadınlar, Sedat’ı hayata karşı lakayt bırakacak ve ideallerinden her an vazgeçirecek kadar etkiler. Sedat’ın Hukuk Mektebini okuduğu yıllarda hayata ve kadınlara dair ciddi hiçbir fikri ve tavrı yoktur. Aşkları ve sevdaları peşinden koşan, gününü gün eden bir gençtir. Sedat, böyle bir yaşam felsefesiyle, batılılaşmayı daha çok zevk ve eğlence yanıyla hayatlarına tatbik eden alafranga Tanzimat gençlerine benzer. Bütün zayıf noktalarına rağmen Sedat’ın fazileti elden bırakmaması, haysiyete önem vermesi, his ve zekâsı, onu makul olmayan olaylara ve kirli işlere karışmaktan kurtarır. Yıllar geçtikçe Sedat değişmeye, olgunlaşmaya başlar ve sorumluluk üstlenir. Yurt dışına gittiğinde Bulgar gençlerine karşı, millî bir şuurla hareket etmesi bu sorumluluk düşüncesinin bir neticesi olsa gerektir. Ancak son sınavlarını vermek üzereyken savaş nedeniyle tahsilini yarıda bırakarak yurduna dönen Sedat’ın iki kadın arasında yaşadığı bocalama onu bedbaht eder.

Reşat Nuri, *Gizli El* adlı eserinin tahsilli gençlerinden erkek kahramanı Şeref’e güçsüz ve iradesiz bir kişilik yüklerken kadın kahramanı Seniha’yı karakter ve mizaç bakımından en güçlü özelliklerle donatır. Dr. Cemil’in Seniha’ya verdiği öğütler Şeref’in zayıf şahsiyetini ve Seniha’nın kudretli bir kadın olduğunu daha iyi ortaya koymaktadır:

”... O, kendini büyük sanan bir oyuncak çocuktur. Ona acımak ve... Sevmek lâzımdır... Sen ise küçük yaştan beri çok büyüksün... Ona ana olacak kadar büyük”

(s. 150)

Aziz Paşa çiftliğini dışarıdan seyreden bir muallim, Seniha’yı misafirlerine içki dağıtırken görünce “*Zaten Fransız mektebinde okutulan kızıdan ne hayır gelir*”(s. 64) der. Oysaki Seniha, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, yabancı bir kolejde sağlam Batı kültürü almış, bunu hazmetmiş, zengin bir paşa ailesinin kızı olduğu halde şımarmamış, gösterişten nefret eden ama lüks yaşama da ayak uyduran, en mütevazı şartlarda bile mesut olmasını bilen köy hayatını seven, aile mahremiyetine saygı gösteren, nazik tavırlı, mahcup görünüşlü, vakarlı ve güzel bir genç kızdır.⁴⁹ Fıtraten çekingen bir adam olan Şeref ilk günden bu paşa kızının karşısında kendini güvende hisseder. “Yapmacıksız bir sadeliği” olan Seniha görünüşünden daha ağır ve ciddi tabiatlıdır. Yakın çevresine hükmetmek istemesi, sevdiği kişilerin aşırılıklarını kontrol etme amaçlıdır. Seniha, *Çalığışu*’ndaki Feride karakterinden önce Reşat Nuri’nin romanına girerek “iradeli kadın” tipini temsil etmiştir.

⁴⁹ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 53.

Türk romanında yeni neslin öğretmen kadın tiplerine birçok romanda rastlanılır. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde Refet, Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* isimli romanında Aliye ve Reşat Nuri'nin *Çalılıkusu*'nda Feride, Tanzimat'la birlikte yüzünü Batı'ya döndüğünü resmen ilan eden Türk toplumunun yeni nesil, aydın öğretmenleridir. Bu üç romanın kahramanı da eğitilmiş, kültürlü İstanbul kızlarıdır. Ancak yazarlar onlara yeni bir misyon yüklemiştir. Anadolu'ya geçecekler, bir ilim meşalesi olup karanlıkları aydınlatacaklar, gittikleri yerlerde “değiştirici bir rol” oynayıp kendileri gibi aydın nesiller yetiştireceklerdir. Üç romanın aynı amaca hizmet eden kadın öğretmen tipleri arasındaki ayrılık onların yetişme tarzlarıyla ilgilidir. Refet ve Aliye, Dârümuallimât mezunudur ve Türk-Müslüman kültürünün hâkim olduğu bir okulda yetişmişlerdir. Feride ise Dame de Sion mezunu olup yabancı kültür ve disiplinin hâkim olduğu bir okulda eğitimini alır. Bu yüzden Refet ve Aliye'deki mistik ve dinî öğretiler Feride'de görülmez. Ancak Feride her gittiği şehir ve kasabada halkın inançlarına, örf ve âdetlerine saygı duyar, onları kırıp dökmeden batıl ve hurafe inançlardan uzaklaştırmaya çalışır.

Feride'yi, zamanının yeni genç kız tiplerinden ayıran diğer bir fark da onun sosyal çevrede yaşadığı çatışmalar kadar önemli olan kendi düşünceleri ve davranışları arasındaki tezatlardır. Feride severken nefret eden; sevgisini göstermek isterken kıran, uzaklaştıran; ağlarken gülen ve neşelenen; kavuşmak isterken kaçan; havaî ve hoppa hareketlerine rağmen yaşlılarından daha olgun ve sağlıklı düşünebilen, sert tavırlarına rağmen hassas, duygusal ve içli bir genç kız tipidir. Bu yüzden Feride, nişanlısı Kâmran da dâhil olmak üzere birçok kişi tarafından yanlış anlaşılır ve görev yaptığı yerlerde bazı sıkıntılara maruz kalır. Ancak Feride'nin yaşadığı bu iç çatışmalar onu güçsüz kılmaz ve onun başarılarını engellemez. Tam tersi Feride yaşadığı bu çatışmalardan daha güçlü çıkarak hayatına kaldığı yerden devam eder. Ayrıca Feride'nin gençliğe özgü doğal tezatları, birçok gençte görülebilecek ruhsal olgunlaşma örneği olması nedeniyle de ilgi çekicidir. Okuyucunun roman kahramanı ile ortak noktalarda buluşmasını kolaylaştırır.

“...Özellikle *Güntekin*'in yöneldiği orta tabakaya bağlı genç kızlar bu anlatıda kendi aşk beklentilerine ilişkin öğeler bulmaktadır: Geleneksel ahlâk anlayışına uygun düşen, namus duygusu, sadakat düşüncesi, kadının dayanma gücü, iyilikseverlik vb.”⁵⁰

⁵⁰ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı Yay., 1993, s.717.

Reşat Nuri, *Çalıkuşu* 'nda Feride tipiyle Türk gençliğine âdeta iş hayatında başarılı olmanın yollarını göstermekte bunun için de “çalışmayı, sabırlı olmayı, kararlılığı ve iyimserliği” başarının anahtarı olarak okuyucuya sunmaktadır. Dirayetli olması, samimiyeti ve tevazuu, Feride’yi gittiği her yerde insanlara sevdirecektir. Feride’ye güç veren ve onu devamlı pozitif olmaya sevk eden yönü çalışmayı çok sevmesidir.

*“Çalışmak, bütün ruhuyla, kendini başkalarına vermek ne güzel şey!”...
Saçlarım, birer birer ağarıncaya kadar başkalarının çocuklarına, onların saadetlerine kendimi vakfetmem artık beni korkutmuyor. İki sene evvel, bir sonbahar akşamı, gönlümün içinde öldürülen küçüklerin boş yerini başkalarının çocuklarına verdim” (s. 359)*

Feride kendi adıyla ilişkilendirdiği Kuşadası’nı her yerden fazla sever. O, Kuşadası’nı rahat ve güzel olmadığı için sevmiştir. Mektebe geldiğinde elli yaşlarında hasta bir başmuallime hanım, mektebin idaresini Feride’ye bırakır. Feride öyle çalışır ve gayret gösterir ki bir ay içinde mektebin havası değişir, çocuklar ve mektep bir çiçek kadar güzel olur.

Feride’nin her görev yerinde çok sevilmesinin diğer bir sebebi de batılıların açtığı bir okulda ve İstanbul’da yetişmesine rağmen Anadolu’da görev yaparken çevresine uyum sağlamak için gösterdiği gayretlerdir. Bu gayretlere hayat düsturu yaptığı “sabır” da eklenince mesleğinde başarısı artar. İlk görev yeri Zeyniler köyü bunun en güzel kanıtıdır. Feride yeşillikler içinde sevimli kulübeler beklerken, yıkılmaya yüz tutmuş simsiyah viranelerle karşılaşınca hayal kırıklığına uğrar. Abalı, sarıklı, yaşlı bir adam olan köy muhtarı, Feride’yi fazla süslü görerek ona tuhaf tuhaf bakar. Okulun karşısında insana korku veren bir mezarlık vardır. Hatice Hanım, Feride’yi, Zeyni Baba’nın türbesine götürür ve türbeden dilekte bulunmasını söyler. Feride batıl şeylere inanmadığı hâlde alnını Zeyni Baba’nın serin örtüsüne dayar ve bu köyde çilesini doldurmak için “sabır” diler. Dame de Sion öğretmenlerinden Sör Aleksî’nin bir sözünü hatırlar: *“Kızlarım, ümitsiz hastalıkların, mukadder felâketlerin son bir ilacı vardır: Tahammül ve tevekkül.”*(s.192) Feride okulda iken gülümseyerek dinlediği bu sözlerin ne kadar haklı olduğunu anlamıştır. Bu çevreye alışmak için güler yüzden, cesareten başka sermayesi yoktur. Mektepteki çocukların hemen hemen hepsi fakir ailelerden gelmektedir. Sefil ve perişandırlar. Feride on iki yaşındaki kızların başlarında eski peştamallarla okula gelmesini garipser ve önce köylüleri yadırgar ama sonra çabucak onlara ısınır. Gayreti ve çalışkanlığı sayesinde çocuklar ve onların anne-

babaları da Feride'ye alışır. Feride başarısızlığa uğrasa dahi ümitsizliğe kapılmaz. Bu karanlık ruhlu çocuklarda bir parça neşe uyandırmak onu mesut eder. Feride, sade giyinmesine rağmen onu süslü kabul eden köylü kadınlarla yakınlık kurmayı başarır. Kıyafetlerini ve konuşmalarını bu kadınların durumuna göre belirler. Onlara mektup yazarak, entari dikerek hizmette bulunur. Öğrencilerinden yaşı henüz on iki olan Zehra'nın gelin elbisesini Feride diker. Düğünde muhtarın hanımının hazırladığı gösterişli sofrası, Zehra'nın düğününden ziyade köylünün gönlünde önemli bir yeri olan İstanbullu Hoca Hanım Feride'ye gösteriş yapmak için hazırlanmıştır. Feride, Çanakkale'de de çok sevilen bir öğretmendir. Okulda ciddi ve gayretli çalışmasıyla dikkat çeker.

Çalkışu üzerine bir değerlendirmede bulunan Fethi Naci, bu eser için “rastlantıların ve iyilikseverliğin romanıdır”⁵¹ der. Hakikaten de Feride'nin en zor zamanlarında, kurtarıcı rolü üstlenen bir kişiye tesadüf edilir. Bu tesadüfler İstanbul Maarif Nezaretinde, Naime Hanım'ın Feride'ye yardım etmesiyle başlar. Büyük şair dedikleri nüfuzlu bir iyiliksever, Feride'nin tayininin çıkmasına yardımcı olur. Bursa'da maarif müdürü onu başından savmak isterken tesadüfen okuldan arkadaşı ve eşiyle karşılaşır. Müdür, yabancı gazetecinin yanında saygınlık kazanmak için Feride'nin atamasını yapar. Feride'yi en sıkıntılı anında kurtaran, tesadüfen İzmir'de ikinci kez karşılaştığı Dr. Hayrullah Bey olur. “İyilik yapan iyilik bulur.” atasözü Feride için biçilmiş kaftan gibidir. Feride şefkatli, iyiliksever bir öğretmendir. Zeyniler köyünde, her türlü yaramazlıklarına rağmen öğrencilerini çok sever. Jandarma olan ağabeyine hocasını almak isteyen küçük Vehbi'ye hiç kızmaz. Feride'yi öğrencileri arasında en çok etkileyen çocuk; sarı saçlı, uçuk benizli, inci dişli, melek gibi güzel çehreli, küçük Munise'dir. Munise'nin ayakları çıplak, saçları dağınık, entarisi yırtık, fakir ve kimsesiz hâli Feride'yi derinden etkiler ve onda annelik şefkati uyandırır. Feride, Munise'ye elbise diker, yardım eder. Evde üç küçük kardeşine bakmasına rağmen üvey annesinden hep dayak yiyen ve aç bırakılan Munise'yi evlâtlık edinir. Ona günde bir saat Fransızca ders verir, resim yaptırır. Köylü görüp de tepki çekmesin diye, kapıları pencereleri kapatarak Munise'ye dans öğretir. Artık fakir köy çocuğu Munise bir asilzadeye yakışır şekilde giyinmeye, süslenmeye başlamıştır. Feride'nin ömrünün en büyük tesellisi Munise'yi güzel ahlâklı bir kız olarak yetiştirmektir. O, Munise'yi kızı gibi büyütüp hiçbir şeyden mahrum etmeyeceğine dair Munise'nin annesine söz verir. Feride'nin Zeyniler köyünde yardımları sadece çocuklarla

⁵¹ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 96.

sınırlı kalmaz. Yeri geldiğinde bir hemşire görevi de yapacaktır. Zeyniler köyünün misafir odasına yaralı bir jandarma getirilir ve Feride muhtar odasına çağrılır. Daha sonra bir baba gibi Feride'ye destek çıkacak olan Dr. Hayrullah Bey mektep, medrese görmüş biri olarak Feride'den yaralı askeri pansuman yapmasını ister. Hayrullah Bey, Feride gibi küçük bir kızın böyle zor şartlar altında çalışmasının altında başka maksatlar arar. Tanıdıkları aracılığıyla Feride'nin tayinini daha güzel bir yere çıkarabileceğini söyler ama Feride bu teklifi kabul etmez. Feride'nin iyilikseverliği her yerde olduğu gibi Kuşadası'nda da devam eder. Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Çocukların babaları kardeşleri cepheye gider, kumandanlığın emriyle mektep hastaneye dönüştürülür. Feride, Dr. Hayrullah Bey'in yanında muharebeden hastaneye gelen yaralı askerlere tam beş ay hastabakıcılık yapar.

Feride, Dame de Sion Kolejinde kendine gösterilen müsamaha ve toleransı, öğretmen olunca öğrencilerine aynı şekilde gösterecektir. Zeyniler'den sonra Bursa Dârümuallimâtında göreve başlar. Feride hemen hemen kendi yaşında olan öğrencileriyle birer abla-kardeş ilişkisi kurmuştur. Öğrencilerinin sırlarına vâkıf olur. Cemile adındaki öğrencisine sevgilisinden gelen mektubu, Muavin Şehnaz Hanım'ın sobaya atması üzerine Feride gece yarısı kalkarak muavinin boş odasına girer. Yanmaktan kurtardığı mektupları Cemile'nin mektep önlüğünün cebine bırakır. Feride, Zehra'dan sonra ikinci bir öğrencisini daha gelin eder. Cemile'yi eliyle süsler ve duvağını takar.

Sisli Geceler'de Zehra düz bir karakterdir ve romanın fikir yapısını oluşturan belirli bir misyona göre hareket eder. Gençlerin karakter yapılarındaki değişimler bazı eserlerde bir zikzak çizerken bazı eserlerde aşağı ve yukarı (iyi veya kötü) yönlüdür. *Kiralık Konak*'taki Hakkı Celis'in kişilik yapısındaki değişimler yukarı yönlüdür ve bireyden topluma doğru bir değişim süreci sergiler.

Her roman yazarının realiteyi ve sözünü emanet ettiği idealist kişileri anlatma şekli farklıdır. Yakup Kadri'nin realist roman anlayışında müspet bir idealizmden söz etmek pek mümkün değildir. Onun idealizmi dünyadan aldığı kusurlu, çirkin, sefil, bedbaht, bedbin tarafların ardında saklıdır.⁵² Dolayısıyla Hakkı Celis'in idealist kahramanlığına da bu açıdan bakmak gerekir. *Kiralık Konak*'ta yazarın olumlu gelişme gösteren tek ideal genç karakteri Hakkı Celis'tir. Hakkı Celis dışındaki diğer bütün şahsiyetler; sahte bir yaşam içinde gerçekleri arayan, bir yanlarıyla çürümeye yüz tutmuş, unutulmaya ve yıkılmaya mahkûm

⁵² Niyazi Akı, *a. g. e.*, s.285.

eski ile ıgırından çıkmış yenin in sembolü kişilerdir. Yakup Kadri'nin romanlarında genç erkek karakterler “utanma, sıkılma ve beceriksizlik” gibi mizaç özellikleri bakımından benzerlik gösterirler. *Hüküm Gecesi*'nde (1927) Ahmet Kerim, *Bir Sürgün*'de (1937) Dr. Hikmet, *Kiralık Konak*'ta Hakkı Celis ve *Sodom ve Gomore*'de (1928) Necdet bu tip şahsiyetlerdir. Hakkı Celis, kadınlar ve kızlar karşısında utangaçtır. Özellikle Seniha'ya karşı daha mahcup, korkak ve iradesizdir. Hakkı Celis'in şiirlerini zevkle dinleyen Neyyire Hanım, onu çok hassas ve biçare olarak görür. Yakup Kadri'nin romanlarında kahramanlar genelde genç olmasına rağmen sağlıksızdırlar. İnsanlarla kaynaşma kabiliyetleri pek yoktur. İradesizdirler bir gevşeklik ve bedbinlik içinde bocalarlar. Bu şahıslar ilk önce âşık oldukları kadınlar nedeniyle toplum meselelerine karşı kayıtsız davranırlar. Sonra bu kahramanlar başarısız bir aşk tecrübesinden geçerek olgunlaşırlar. Onlardaki değişme çevredeki sosyal hayat çalkantılarını hissetmekle başlar ancak onlardaki millî duygular birdenbire oluşmaz. “*Yakup kadri bu kahramanları adam akıllı hırpalar, benliklerini ezer, ateşten geçirerek olgunlaştırır.*”⁵³

B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER

1. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Millî Şuur

Meşrutiyet Dönemi yazarlarının eserlerinde zaman dilimi Abdülhamid döneminden başlayıp Meşrutiyet sonrasına uzanmaktadır. Bu dönemde eser kaleme alan bazı yazarlar Meşrutiyet rejiminin savunuculuğunu yaptıkları için Abdülhamid'in yönetim anlayışını sert bir dille eleştirirler. Bu amaçla kaleme aldıkları eserlerde, Abdülhamid idaresinden kaçıp Avrupa'da veya Mısır'da giriştikleri mücadeleleri bir vatan vazifesi olarak gören tıbbiyeli yükseköğrenim öğrencilerini idealize şahsiyetler olarak gösterirler. Halide Edib'in ve Reşat Nuri'nin eserlerinde olduğu gibi siyasî ideolojinin temel konuyu oluşturmadığı romanlarda ise yurt içinde veya yurt dışında yüksek tahsil gören gençler yol gösterici bir aydın misyonuyla halkı bilinçlendirmeyi vatan vazifesi telakki ederler.

Safvet Nezihi'nin *Müsebbib* adlı eserinde Dârümuallimâttan mezun olan Ranâ, vatanperver ve erdemli bir ailenin kültürlü kızıdır. Millet ve yurt sevgisi onun ailesinin bütün fertlerinin ortak özelliğidir. Babası Binbaşı Atıf Bey, Plevne gazisidir ve ülke çıkarları için ölümü göze alan destanî bir kahramandır. Aynı amaca hizmet eden tıbbiyeli Nazif ise

⁵³ Sema Uğurcan, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Değişme” *Edebiyatımız I*, 1. b., Dergâh Yay. İstanbul, 2012, s. 167.

vatanını herkesten fazla sevdiğini söyleyerek görevini sonuna kadar yapacağını belirtir. Ranâ, babası Binbaşı Atıf Efendi'yi ve dedesi Zülfikâr Ağa'yı Çırağan Vakası sonunda, eniştesi Zahit Efendi'yi sürgüne gönderildiği meçhul bir Kürt bölgesinde, doktor ağabeyi Nazif'i ise Fizan sürgününde kaybetmiştir. Bütün bu acılara dayanamayan annesi kahrından ölür.

Bekir Fahri'nin *Jönler* adlı eserinde tıp öğrencisi Necip'in dâhil olduğu Jön Türk grubu Mısır'a kaçarak gerçekleştirdikleri faaliyetleri vatan için hizmet ve bir mesuliyet duygusuyla yerine getirirler. Necip, vatanının geleceğinden endişe duyar. Ona göre Jön Türklük ideali; vatani sevmek, onun uğrunda her türlü tehlikeyi, fedakârlığı göze almak demektir. Bu yüzden Necip'e göre Jön Türklük mukaddes bir davadır ve mutasıp bir Türkçülüktür. O, özgürlükçü bir akımın kurbanı olmayı her sefalete rağmen kendine övünme vesilesi sayar. Eserde verilen bilgilere göre Mısır'daki Jönler, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek parayı dahi bulmakta zorlanırlar. Bütün vakitlerini halkı bilinçlendirmek için gazete ve dergilere yazı yazarak, kitap yayımlayarak geçirirler. Jönlüğü bir onur ve haysiyet meselesi kabul eden Necip çektiği sıkıntılara katlanamayıp çıkar uğruna saf değiştiren eski Jön Türkleri kınar ve onları Jön Türklüğe bulaşan bir leke olarak görür.

Tezli eserler ortaya koyan birçok Türk romancısında olduğu gibi Halide Edib de *Seviye Talib* isimli eserinde yeni neslin ilk örnekleri olan gençlerden bahseder. Bu gençlerin en önemli özelliği, batılı zihniyeti esas alan yenilikçi bir düşünceye sahip olmalarıdır. Fahir, çocukluk arkadaşı Seviye'yi, Cemal'in evinde gördüğü ilk güne kadar idealist ve yenilikçi bir kahramandır, okuyucunun karşısına bir düşünce adamı olarak çıkar. Daha önceki edebî dönemlerde de bahsedildiği gibi yüksek tahsilli idealist gençler, yeni neslin birer temsilcileri olarak kendilerini çevrelerine ve milletlerine karşı sorumlu hissederler. *Seviye Talib*'de Fahir, Avrupa'da yüksek eğitim almış bir aydın sorumluluğuyla ülkedeki sorunların sebebini kadınların eğitimsizliğine, cahilliğine bağlar ve yeni misyonunu şöyle belirler:

“... Belki istikbalde gelecek neslin kadınlarına mektepler, geniş fikirler, sâlim düşünceler verecek; talim ve terbiyenin vesâitini hazırlayacak. Fakat bizim gibi tahsil görmüş gençlerin en büyük vazifesi evinde nesl-i hazır kadınlarını uyandırmak, onları hayata karşı techîz ve milletin tekâmülü için hayırlı efâle sevk etmek...”⁵⁴

⁵⁴ Halide Edib (Adivar), *Seviye Talib*, 2.b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342, s. 13, (Alıntılar bu baskıdandır).

Fahir'in "vatan veya yurt" kavramlarıyla ilgili düşünceleri, "Adem-i Merkeziyetçilik" çerçevesinde şekillenir.⁵⁵ Karısı Macide'nin vatan fikri ise muhafazakâr bir zihniyetin ürünüdür. Macide dünya yüzündeki insanları Müslüman ve Hristiyan diye ikiye ayırırken Fahir, vatan ile dinin birbiriyle doğrudan ilgisi olmadığını, bir Rum veya Ermeni vatandaşın da bir Türk Osmanlı kadar vatanını sevebileceğini ifade eder. Fahir memlekette birliğin sağlanabilmesi için bu fikrin çocuklara ve gençlere aşılması gerektiğine inanır.

Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı eserinde yurt sevgisi eserin esas dokusunu oluşturur. Vatanın kurtuluşu ve düze çıkması için kurulan Yeni Turan Partisi, yeni neslin millî duyguları güçlü gençlerini yetiştirmek için çalışan bir eğitim kurumu gibidir. Asım'ın Yeni Osmanlı Partisi muhalif kanadı temsil eder ve onun amcası muhalefet partisinin en güçlü şahsiyetidir. Asım, Yeni Turan'ın çalışmalarına çoğunlukla hak verir. Ancak bir türlü inat ve taassuptan kendini kurtaramadığı için karşı cephede yer almaya devam eder. *Mevud Hüküm*'de Kasım Şinasi, Sara ile evlilik yıldönümünde Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine hemen savaşa katılma kararı alır. Kasım'ın bu kararından kimse bir şey anlayamaz. Ne Sara ne de Sara'da gözü olan Kâmi, bu duruma bir anlam verebilir. Çünkü Kasım o zamana kadar Meşrutiyet'ten sonra gösterilen nümayişlerden hep uzak durmuş, bir vatanperverden çok bir insaniyetperverlik göstermiştir. Hatta onun insanlık anlayışında Avrupa'da eğitim görmesinden dolayı biraz beynelmilelcilik dahi hissedilir. Ancak yazar, Kasım'ın samimi bir milliyetperver olduğunu belirtir⁵⁶:

"Hâlbuki haykırmadan, yazmadan, gürültü etmeden, Türk mahallelere, Türk hasta ve fukarasına hayatını sarf etmek, en derin ve en samimi bir milliyetperverlik değil miydi?"(s. 235)

Kasım, her zaman sorumluluğunun bilincinde ve yurt hizmetinin takipçisidir. Bir doktor olarak cephede kendine ihtiyaç duyulacağını bildiği için savaşa katılmıştır. Üstelik o, savaşa katılmadan önce maddî destek verdiği kişilerin geleceğini teminat altına almak için

⁵⁵ İnci Enginün, Fahir'in çevresine ve kendine karşı sorumluluğunu Anglo Sakson kültürüyle ilişkilendirir: "Meşrutiyet devri fikir akımları arasında *Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı teşebbüs-i şahsî ve Adem-i Merkeziyet* önemli bir yer tutar. Halide Edib, Anglo Sakson kaynaklı bu fikirleri benimsemiş görünmektedir. İnsan kendine ve çevresine karşı sorumludur." (İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 115)

⁵⁶ İnci Enginün bu durumu şöyle yorumlar: "Bu Halide Edib'in anladığı ve özlediği milliyetçiliktir. Kasım savaşta kendisine ve mesleğine ihtiyaç duyulacağını hissederek savaşa katılır." (İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 216)

bir vasiyetname hazırlamayı ihmal etmez. Balkan Savaşı'nda Edirnedeki hastalar için bir kurtarıcı ve teselli olur. Yanında top patlarken Kasım, ameliyat masasındadır. Edirne'nin geri alınmasından sonra İstanbul'a döner.

Memleketlerinden uzakta yaşamak, yurt dışında yükseköğrenim gören gençler için sıla hasreti çekmek demektir. Avrupa'da okuyan gençler, tahsil süresince kendi memleketlerini hatırlayarak kederlenir ve gurbette olmanın hüznünü yaşarlar. Ali Zeki Bey'in *Alev* romanında Sedat, Avrupa'dan döndüğü ilk günün sabahında erkenden uyanır. Büyüka'da kaldığı köşkün penceresinden yurdunun eşsiz güzelliklerini, memleket manzarasını seyrederek ve ağlamaklı bir hâlde düşünceye dalar:

“Şimdi Sedat, bir seneden beri hicrete benzeyen bir hicranın tatlı elemelerine ve bazı da acı hareketlerine tahammül ederek bu türlü bir iştihak ile İstanbul'a kavuştuktan sonra ruhunda, bu yerin toprağını öpmek ihtiyacını duyuyor, buradan bir daha ayrılmamayı kendi kendine ahdediyordu” (s. 12).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'e kadar Türk milleti, Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Mücadelesi'nde büyük felâketlere göğüs germiş ve bir var olma mücadelesi vermiştir. Bu dönemde eser veren yazarlar da romanlarında kahramanlarını bir vatan vazifesi telakkisiyle savaşa gönderirler. Ancak bazı eserlerde gençler savaşa katılırken bir kafa karışıklığı içindedirler ve yaşadıkları mutsuz hayattan kaçarcasına cepheye giderler. *Alev* romanının aslî kahramanı Sedat, eserin sonunda böyle bulanık bir havada savaşa katılır. O, çocukluğundan beri özlemini çektiği müreffeh ve mutlu hayata kavuşamayacağını anlamış, İstanbul'dan ve mutsuz yaşamından kaçmak için cepheye koşmuştur. Ali Zeki Bey'in bu eserindeki duruma benzeyen bir vakaya Halide Edib'in *Seviye Talib* ve Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* adlı eserlerinde de rastlanılır. Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı romanında ise Şeref kendini ispatlamak ve “büyük adam” olduğunu yakın çevresine göstermek için savaşa katılır.

Reşat Nuri'nin *Çalığışu* adlı eserinde Dame de Sion'u bitiren Feride'nin okul yıllarında Kâmran'ı kıskanmakla geçen günleri, öğretmenliğe başladıktan sonra baştan sona vatan ve millet hizmetiyle dolar. Yabancıların gözünde Feride, Türklere son dönem uyanışın en güzel temsilcisidir. Feride okuldan arkadaşı Kristiyan'a, hocalığa heves ettiğini ve her okulda gönül rızasıyla çalıştığını, amacının memleketinin çocuklarına hizmet olduğunu söyler. Kristiyan'ın eşi Mösyö Piyer For ise Feride'ye şöyle hitap eder:

“... İstanbul’da iyi bir Garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kızlar zümresi vardır. Bunlar Loti’nin Dezanşante’leri gibi faydasız spleenlerle kendilerini harap eden nesilden bambaşka bir nesle mensupturlar. Onlar aksiyonu boş hayale tercih ediyorlar ve İstanbul’daki refah ve sadetlerini bırakarak kendi ihtiyarlarıyla Anadolu’yu uyandırmaya geliyorlar. Ne güzel ne ulvî bir feragat numunesi ve benim için ne bulunmaz bir makale mevzuu. Türklerin uyanışından bahsederken müsaadenizle sizin adınızı da zikredeceğim Matmazel Feride Çalığısu” (s. 260)

Ruh bilimcileri, gençliğin bir metamorfoz dönemi olduğuna ve değişimin bu dönemde yoğun görüleceğine vurgu yaparlar.⁵⁷ Aslında bu değişim, gencin kendine özgü kimlik oluşturma çabasıdır. Yakup Kadri’nin romanlarında genç kahramanların böyle doğal bir metamorfoz geçirdikleri söylenemez. *Kiralık Konak*’ta Hakkı Celis’in iç dünyasındaki değişimler de şuurlu bir şekilde gerçekleşmez. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin sosyal şartları onu bu değişime zorlar.⁵⁸

“Zira müphem, mistik, tamamıyla hissî bir atitütten bir anda tam manasıyla objektif, gerçek mûtaların beslediği aklî görüş, düşünüş ve duyuş tarzına geçmek itiyat, an’ane ve zihnî tekâmülün seyri itibariyle mümkün değildir. Bunun için ya hayatî bir ehemmiyeti haiz çok acı hakikatlerle, felâket ve musibetlerle dolu vakalarla karşılaşılmasına ve bunların sebeplerinin doğru olarak bilinmesine veya hazırlayan uzun, tederîci bir zihnî tekâmüle ihtiyaç vardır.”⁵⁹

Hakkı Celis’in Çanakkale Savaşı’na katılmak üzere askerî mektebe çağrılışı felâketlerin en büyüklerinden birine hazırlanması anlamına gelir ki Hakkı Celis askerî mektepte yüksek tahsile başladıktan sonra çevreyi ve hakikatleri daha açık görmeye başlar. Hayalperest ve şair ruhlu bu gencin dış görünüşü de değişir. Güçlü, kuvvetli sert bir adam oluverir. Edebiyatı, şiiri gereksiz görür. O, artık hayat adamı değil bir ölüm adamıdır.

Hakkı Celis maziye Naim Efendi’nin şahsiyeti arkasından bakar. Naim Efendi yaşlanıp hasta ve sefil bir adam hâlini alınca konağı kiralamaya karar verirler. Kızı, damadı,

⁵⁷ Haluk Yavuzer, *a.g.e.*, s. 20

⁵⁸ Niyazi Akı, Yakup Kadri’nin yeni nesle mensup gençlerinde görülen bu değişimi şöyle açıklar: “Aynı neslin mümessili sayabileceğimiz bu tiplerin hemen hepsinde, cemiyetimizin büyük macerasıyla sarsılan hayatlarının neticesi olarak ferdîyetten topluluğa, hayalden realiteye giden bir görüş ve düşünüş değişikliği göze çarpar. Bu nesil, içtimâî mesuliyetleri omuzlarına yüklemiş, nereye gideceğini bilen bir nesil değildir. Atlı, teşebbüsten mahrum, yaşanan hayatın ötesinde ‘Yollar’ ile ‘O Belde’ âlemlerinin tahassürünü taşıyan bu nesil, büyük sosyal hâdiseler önünde bazı jestlerde bulunursa da, bu hareketleri irade ile değil ancak bu hadiselerin reaksiyonu ve topluluk heyecanı ile açıklamak mümkündür.” (Niyazi Akı, *a. g. e.*, s. 132)

⁵⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 293.

torunu onu terk ederken Naim Efendi'nin düşüşünü gören ve hisseden sadece Hakkı Celis'tir. Hakkı Celis'e göre Naim Efendi, hem bir ceza hem bir cezalıdır. Arkasında bıraktığı âleme karşı ceza; kendisini karşılayan bedbaht ve avare zürriyet önünde cezalıdır. Hakkı Celis geçmişten çıkarak hâlihazıra döner ve şimdiki zaman ile geçmiş arasında tam bir benzerlik görür.

“Hakkı Celis kendi kendine diyordu ki Naim Efendi'nin hıçkırıklarıyla Seniha'nın kahkahalarındaki mana bir değil midir? Bu her iki ses de biten bir şeyi ifade etmiyorlar mı?” (s. 220)

Kiralık Konak, Yakup Kadri'nin sanat hayatında, bireyden cemiyete geçişin sembolü bir eserdir. Onun eserlerinde yüksek tahsilli erkek tiplerin çoğu değişerek ferdiyetçilikten toplumsuluğa geçerler. Ancak roman kahramanlarındaki değişmelerde “ben”in yerini “biz” olsa bile bu kahramanlar sosyal meselelere yönelirken “ben” i inkâr etmezler. *“Böylece yazar, toplumun ortak kaderini anlatırken, bunu etiyle kemiğiyle tecrübe eden ferdi de ihmal etmemiş olur.”*⁶⁰

Toplumun dokusu ve kökleri ne kadar sağlam olursa yetişecek yeni nesiller de o kadar sağlam yere basacak ve sağlam bir millî şuura sahip olacaktır. Yazar ilk önce *Kiralık Konak*'ın genç kahramanı Hakkı Celis vasıtasıyla vatan, millet, vazife kavramlarının nasıl anlaşıldığını sorgular ve ferdi ıstırapları içerisinde boğulan Hakkı Celis'i yavaş yavaş sosyal fedakârlığa hazırlar. Hakkı Celis fikrî bir çatışma ve fırtınadan sonra sosyal hadiselerle meşgul olur, buradan “milliyetçilik” fikrine ulaşır. Bu çatışmanın aşılmasında Hakkı Celis'i etkileyen çevre önemli bir rol oynar. Bu çevrenin yozlaşmış hayatları ve bencil yaşam tarzları Hakkı Celis'i çoğu kere uzun uzun düşündürür. Ferdin tek başına bir keyfiyete sahip olmadığını ancak kemiyet içinde önem kazandığını idrak eder. Artık onun gözünde münferit hadiselerin bir kıymeti kalmamıştır. Ancak Hakkı Celis bireysellikten sıyrılırken kendi konumunu belirlemede emin değildir. Kendisini, nereden geldiği belli olmayan bir yele kapılıp gitmiş gibi hisseder. Yazar Hakkı Celis'e onun hayatında dönüm noktası olan şu cümleyi söyletir: *“...Zira benim için hiçbir şey geriye dönmekten daha elîm değildir”*.(s. 226) Çünkü geride Senihalardan, Naim Efendilerden, Faik Beylerden, Sekine Hanımlardan kalan, “karışık, mayasız ve çürümüş” bir âleme dönmesi mümkün değildir. Hakkı Celis sadece kendi akrabalarını değil, bütün insanların yaşamını gözünün önünden bir şerit gibi

⁶⁰ Sema Uğurcan, *a.g.e.*, s. 165.

geçirir ve savaş gerçeğini sorgular. Harbin başından beri İstanbul'da bir trajedi perdesiyle örtülen, aklıktan ve yoksulluktan sefalet düşen birçok insan olduğunu düşünür. Yazar, Hakkı Celis'teki bu değişimin kolay olmadığını, birtakım şüphelerin doğurduğu tezat duygularla anlatır:

“... O zamandan beri yeni bir sevdanın alevi içinde, çünkü küçük adam, balmumundan bir bebek gibi eriyivermişti. Bu sevda neydi? Kim içindi? Bu sevda, millî ideal diye birkaç seneden beri ağızdan ağza dolaşan ve kısmen sahte olan müphem ve sarî duygu muydu? Hakkı Celis, o kadar süslü ve muattar Seniha'nın yerine şimdi, millet denilen şeyi, o koyu, karışık varlığı mı seviyordu?.. Millet, ona bazen kilometrelerce toprak üzerine yığılmış bir büyük leş hâlinde görünürdü... Her leş gibi bitmesi lâzım gelirdi. Hakkı Celis, bu müthiş fikir ve bu mühib şüphe ile bir hafta sonra Çanakkale'ye sevk edileceğini düşündü. Evet, bu genç adam, istemeyerek, bilmeyerek, Naim Efendi hıçkırıklarına devam etsin ve Seniha Almanyalı, Avusturyalı zabıtlere rahat rahat çay ziyafetleri verebilsin diye, bir hafta sonra Çanakkale'ye, hayatına doymadan ölmeye gidecekti!” (s. 235).

Yakup Kadri'nin milliyetçiliği “insan” kavramı üzerinde yoğunlaşır; ırkçılığı reddeder, derinin rengine ise hiç ehemmiyet vermez; her milleti aynı derecede kabiliyetli sayar.⁶¹ Hakkı Celis millet, vatan ve vazife mevzuunda asırlardır duyduğu o şanlı rüyadan hakikat denen gerçek âleme düşer düşmez muvazenesini kaybeder gibi sendeler. Fakat bu buhran çok uzun sürmez ve camilerden sebillerden sızan hava içinde derhal kendini toparlar. Millet denilen şeyin Naim Efendi gibi müstehaselerle, Seniha ve Faik Beyler gibi sefil iştahlı insanlardan müteşekkil olmadığına inanır. Zira bunlar milletin çürüten ve dökülen yanlarıdır. Havaya kalkan sekiz yüz bin kılıç bu kangren olmuş uzvu kesmek içindir. Bu yüzden de Hakkı Celis milleti uğruna canını feda etmekten çekinmeyecektir.

Sisli Geceler'de yüksek tahsilli kahramanlar vatan-millet sevgisiyle doludurlar ve Anadolu'ya hizmeti bir vazife bilirler. Romanın sevilen kahramanı Zehra tahsilli, çalışkan, kültürlü, samimi, iradeli ve idealist bir kadındır. Kocasını Fikret'le Ankara'ya gider. Çevresindeki kadınların cahil kalmaması için onlara her konuda yardımcı olur. Okuma yazma bilmeyenlerin asker mektuplarını yazar. Eserin sonunda Zehra, eğitim seferberliği

⁶¹ Niyazi Akı, a.g.e., s. 218.

başlatır. İzmir’de Dokuz Eylül Mektebini açar. Bu kurumda şehit çocuklarına hizmet vermekten gurur duyar.

2. İdeolojik Yapılar, İhtilalci Gençlik ve Türkçülük

Uzun süren mutlakiyet devrinden sonra İkinci Meşrutiyet’in ilanı âdeta bir hürriyet çılgınlığına neden olur. Osmanlı toprakları, Batı fikir akımlarının yayılmasına daha elverişli bir hâle gelir. Daha öncesinde tohumları atılan Türkçülük, Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık gibi fikir akımları ve Sosyalizm, Pozitivizm, Materyalizm, Nihilizm, Feminizm, gibi Batı menşeli doktrinler Meşrutiyet aydınları arasında yüksek sesle dillendirilmeye başlanılır. Türk romanında bu fikir ve doktrinler arasında en fazla kabul görenler ise Türkçülük, Batıcılık, Pozitivizm ve Feminizm’dir.

Jön Türklük, İkinci Abdülhamid’e muhalif genç mekteplilerin oluşturduğu bir tepki hareketidir. Bu hareketin başlıca merkezleri Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne gibi Batı tarzında açılan okullardır. Bu okullarda Batı kaynaklı bilimler, felsefi akımlar öğretilir, materyalist ve nihilist öğretmenler derse girer. Mekteb-i Tıbbiyye kütüphanesinde Fransız Devrimi’ni hazırlayan materyalist filozofların Fransızca eserleri önemli bir yekûn tutar. Bunların etkisiyle Beşir Fuat, Abdullah Cevdet ve Rıza Tevfik gibi öğrencilerin bir kısmı pozitivist, materyalist ve ateist olarak yetişirler. Tıbbiye, Jön Türklerin fikir merkezidir. Jön Türklerin birinci dereceden beslenme kaynakları Batı düşüncesidir. Batılı fikir, bilim, sanat ve siyaset birikimlerini özümserler. Onların zihniyetlerinde din yerine madde, ahiret yerine dünya ön plana geçmeye başlamıştır. Ancak Jön Türklerin hepsi aynı fikirde değildir. Bir kısmı gerçekten iyi niyetli, vatan ve millet sevgisi olan idealist insanlardır. Bir kısmı menfaatçidir, bir kısmı maceraperesttir. İçlerinde Ermeni, Yahudi, Fransız gibi farklı milletlerden olanlar veya onları destekleyenler de vardır. Bütün Jön Türklerin ortak yanı ise bir ihtilal gerçekleştirerek İkinci Abdülhamid yönetimine son verip Meşrutiyet’i ilan etmektir.⁶²

Menfâ (Ekrem), *Müsebbib* (Nazif), *Jönler* (Necip) ve *İsyân*’da (Vedat) Tıbbiye ve Galatasaray mezunu gençler, ihtilalci kimlikleriyle ön plana çıkarlar. Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* adlı eserinde ise Nurullah kendi iradesi dışında Jön Türk hareketine

⁶² İsmail Çetişli ve diğerleri, “ İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin Siyasî ve Sosyal Görünümüne Genel Bir Bakış”, *a.g.e.*, ss. 32-37.

iştirak eder. Bu eserlerdeki gençlerin siyasî tutumları “Yükseköğrenim Dönemi” başlığı altında ele alındığı gibi “Siyasî Çatışmalar” bölümünde de tekrar bahis konusu olacaktır.

Ali Kemal’in *Fetret* adlı eserinde Fetret’in Türk gençliği için bir “temsilci şahsiyet” olarak seçilmesi Osmanlı inkılâbından kaynaklanan bir netice değildir. Fetret’in yetişmesi tamamıyla Batı kaynaklıdır. Yazar, Fetret’in şahsında görülen ilerlemelerin Osmanlı’da olamayacağını, olması için ancak bir ihtilal gerçekleşmesi gerektiğini söylemekte, Fetret’i de bir “ihtilal genci” olarak görmektedir. Ali Kemal, Osmanlı’nın medenileşmesi ve ilerlemesi bakımından Fetret’in tamamıyla ideal bir genç olamayacağını bildiği hâlde, neden annesi İngiliz, babası Türk ve çocukluğunu Avrupa’da geçirmiş, ihtilalci sayılacak bir karakteri seçtiğini şöyle açıklar:

“... Niçin böyle yaptık! Çünkü biz esasen, esbâb-ı mebsûtaya mebnî tekâmüle, inkılâba muktedir olmadığımız için ihtilâlciyiz, ihtilâlcî olduk. Kavmimizi, kavmiyetimizi fazla muhafazakâr, terakkiyât-ı asriyyeye pek bîgâne bulduk, kızdık, kabardık, nihayet vâdî-i ihtilâle saptık. Kanûn-ı tekâmülî, kavaid-i inkılâbî, hiç gözetmeyerek öyle yaptık.”(s. 159)

Romanda yazarın sözcüsü konumunda olan Selman Bey oğluna niçin "Fetret" ismini koyduğuna açıklık getirir. Fetret, bir fetret devrinin "nesl-i cedîdi"dir. Siyaseten, ilmen ve lisanca duraklamanın, boşluğun yaşandığı bir devirde Fetret gibi gençler yetişecek ve bu gençler toplumdaki duraklamayı ortadan kaldırmak için ilimde, fende, siyasette yeni bir zemin oluşturacaklardır.

Türkçülük, 1910’dan sonra edebî eserlerde ifadesini bulurken Balkan Harbi’nden itibaren siyasî bir düşünce hâlini alır. İzzet Ulvi’nin *Son Mektuplar* isimli romanında “Türkçülük” idealize edilen kahramanların en belirgin zihin yapısını oluşturur. Fikriye Sörlere’de aldığı terbiye ile millî kimliğini uzlaştırmış, Türkçü ağabeyinin de etkisiyle kendini mükemmel seviyede yetiştirmiştir. O, *Türk Yurdu* dergisini muntazaman okur. Millî şiirlerle, millî teşebbüslerle alakalıdır. Türk’ün dinini, Türk’ün töresini ve Türk’ün yaşam tarzını sever. Onun bütün hayali, taklitten uzak kalarak Türklük benliği içinde yüz milyonluk Türk soyunun birleşmesidir. Fikriye’ye göre terakki ve medeniyet ancak bu sayede gerçekleşebilir. Fikriye haftada bir kere Türk Ocağı’na gider, kırlara çıkar. Musikiyle ilgilenir. Bazen arkadaşları ile camileri, eski eserleri, türbeleri gezer. O, atalarından kalma tarihî yerleri gezmekten büyük zevk alır. Türkçülerin kadın-erkek ilişkilerini, evlilik ve ahlâkî değerler hakkındaki görüşlerini savunur. Zira bu millî bir programdır.

Meşrutiyet devri milliyetçilik hareketlerinin doğal bir sonucu olarak Türkçü yazarlar, romanlarında “Turancılık” bir tez olarak işlemişlerdir. Bazı eserlerde mekân yurt içinden seçilirken bazılarında Orta Asya’ya kadar uzanır. Yazarlar, Türk kültürünü, Türklerin mefkûrelerini yaymak için yaptıkları fedakârlıkları ve Türklerin zengin bir medeniyeti nasıl kurduklarını bir olay çerçevesinde anlatırlar. Halide Edib’in *Yeni Turan* (Kaya ve Oğuz), Müfide Ferit’in *Aydemir* (Hazin, Demir) ve Ahmet Hikmet’in *Gönül Hanım* (Gönül Hanım, Mehmet Tolon, Bahadır) adlı eserleri Türkçülük mefkûresi ile yazılmış tezli eserlerdir. Gerçi Halide Edib’in “Yeni Turan” düşüncesi “Adem-i Merkezîyetçilik” etrafında şekillenir. Ancak her üç eserde de tahsilli, idealist kahramanların Türkçülük mefkûresini yayma şekilleri birbirine benzer. Halkı bilinçlendirmek için konferanslar verirler ve okul açarlar. *Aydemir*’in bütünü göze alındığında, yazarın ideal kadın kahramanı Hazin’i, romanın aslı kahramanı Demir’in “Turancılık” mefkûresine yardımcı olması için Avrupa’ya yüksek tahsile gönderdiği anlaşılmaktadır. Demir, “mekûresi uğruna ölümü bile göze almış, mütevazı ve sağlam” bir Türk’tür. Yirmili yaşlarda olan bu genç adam Türklük davası için bir müddet Türkistan taraflarına gider. Hazin’in özel ders hocası olması münasebetiyle Nedim Paşa ailesine dost olur. Meşrutiyet’in ilanından sonra Nedim Paşa’nın ailesini ziyaret etmek için İstanbul’a gelir. Demir, Nedim Paşa köşkünde sohbet ederken Hazin ve Nevin’e Türk milletinin birliğinden ve şuur kazanmasından bahseder. Demir’e göre milletin şuur kazanması demek, bütün insanlığın kurtulması, kardeşçe yaşaması demektir; Türklerin saadeti tüm dünyaya barış getirecektir. Hazin, Demir’in anlattıklarından çok etkilenir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“- Biz de burada çalışabilir miyiz Demir Bey?

- Siz mi?.. Çok şey, Hazin Hanım çok şey!.. Siz sanatkârsınız ve sanarkârlar Allah’ın en sevgili kullarıdır. Allah onlara ulûhiyetinin bir şûânı verir ve onlar bu kudretle kimsenin yapamadığını yaparlar, göremediğini görürler. Bunun için değil mi ki uzak mazilerde şairlere peygamber demişler. Siz sanatların kuvvetiyle çalıştıkça her gün elinizin altında bir ruh uyanacak; her uyanan ruh ile milletinizin kalbi biraz daha kuvvetli çarpacak... Ve bir gün Türklük dirilecek...” (s. 11)

Bu konuşmadan sonra Hazin’in görevi artık belli olmuştur. Onun yeni görevi Anadolu’da kalıp “sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmek” dir. Müfide Ferit *Aydemir* isimli romanından önce kaleme aldığı *Hayat Hanım* (1913) adlı hikâyesinde de aynı konuyu ele alır. Bu eserde Hazin’in üstlendiği görevi yerine getiren Türk kadını Hayat Hanım’dır.

Müfide Ferit'in *Aydemir* romanı ideolojik doğrultuda kaleme alınmış tezli bir eserdir. Bu yüzden romanda kahramanların psikolojisi yansıtılmaktan ziyade fikir ön plana çıkar ve olaylar abartılı bir şekilde birbirini takip eder. Eserin yurt dışında yüksek tahsil görmüş kahramanı Hazin, Demir'in idealist kişiliğine yardımcı ve onun soluk bir aksi hüviyetinde romana girer. Ütopik şahıs kadrosuna ve abartılı olay örgüsüne rağmen Müfide Ferit'in *Aydemir* romanı, Türk kadınına cemiyet içinde aktif rol verilmesi bakımından üzerinde durulması gereken bir eserdir. Aydemir (Demir'e Türkistan'da verilen isimdir) Türkistan'da iken Hazin onun bir temsilcisi olarak Türklük üstüne toplantılar tertipler, cemiyetler kurar ve gazeteler çıkarır. Türklük cereyanının yayılması için her türlü fedakârlığı göze alır. Meşrutiyet yıllarında birçok yazarımız eserlerinde Türk kadınına böyle bir sorumluluk yüklemiştir. Ziya Gökalp'ın *Ay Hanım* (1913)⁶³, A. Hikmet'in *Gönül Hanım* (1920), adlı eserlerinin kadın kahramanları da Hazin gibi okul ve eğitim vasıtasıyla Türklüğe hizmet eder, Türkçülük idealiyle öğrenciler yetiştirirler. Hazin'in vazifesi, toplumun ihtiyaç duyduğu boşlukları doldurmak, milletine hizmet etmektir. Bu yüzden o, talebelerinin çok yönlü yetişebilmesi için mektepte tarih ve felsefe okutur. Bütün beşeriyetin saadeti ve insanlığın tekâmülü için düşünülmüş içtimaî ve ferdî meslekleri öğrencilerine anlatır. Platon'dan Karl Marks'a ve Nietzsche'ye kadar bütün Batı mütefekkirlerini tanıtabilecek ve insanların elemelerini hafifletmek için bu medeniyetin düşüncelerinden çıkardığı içtimaî tatbikatı öğretecek, talebeye millet sevgisi, insaniyet aşkı, hizmet düşüncesi, çalışma zevki kazandıracaktır. Onun tek hedefi Türkçülük mefkûresine bağlı, yurdunu seven idealist gençler yetiştirmektir.

Ahmet Hikmet'in *Gönül Hanım* adlı eserinde güçlü bir Türkçülük bilinci, Türk tarihinin kıymetli edebî eserlerinden biri olan Orhun Abideleri tanıtılarak verilmek istenmiştir. Tıpkı *Aydemir*'de(Hazin) olduğu gibi *Gönül Hanım*'ın idealist kadın kahramanı da Paris'te yükseköğrenimini tamamlar. Batılı eğitimle birlikte Gönül Hanım kendini en üst

⁶³ Ziya Gökalp'ın 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı *Kızılelma* adlı manzum hikâyesinin idealist kahramanı Ay Hanım, Bakülü bir milyonerin kızıdır. Paris'te tahsil gören Ay Hanım'ın tek ideali burada iyi bir eğitim alarak Turan'da okullar açmaktır. O, eğitimini tamamladıktan sonra Bakü'ye döner ancak Doğu'yu da tanımak istediği için ülkesinin en büyük âlimi Sadettin Molla'dan ders alır. Bu arada Sadettin Molla'nın yanında gördüğü Turgut adındaki ressam bir gence âşık olur. Sadettin Molla iki gence "Kızılelma"yı tarif eder. Ay Hanım idealist biri olduğu için aşkını ikinci plana atar ve Kızılelma idealini gerçekleştirmek için İsviçre'de Lozan yakınında bir "Türk Beldesi" kurar. Burası Kızılelma'dır, bir ilim şehridir ve eğitim yuvasıdır. Türklük âleminden gelen kızlar ve erkekler bu okulu doldururlar. Fen, ziraat, ticaret ve sanat evlerinde ders görürler. Ay Hanım bu okulun müdürüdür. (Ziya Gökalp, *Kızılelma*, Kültür Bakanlığı Yay., Haz. Hikmet Tanyu, İstanbul, 1976, ss. 9-30).

seviyede entelektüel bir şahsiyet olarak yetiştirir. Birkaç dil bilir. Onun “Turancılık” adına iki önemli projesi vardır. Birincisi Orhun Abidelerini gezip Türk kültürünü tanıtmak, ikincisi ise İstanbul’da Boğaz’a karşı Türk okulları açarak ilim seferberliğine katılmaktır. Gönül Hanım; Kont Bela Zichy, tüccar kardeşi Ali Bahadır ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen Mehmet Tolon ile birlikte Orta Asya seyahatine çıkar. Orhun Abidelerini inceler. Rus ihtilalinden sonra İstanbul’a dönünce kızlar için bir öğretmen okulu açmaya teşebbüs eder.

Meşrutiyet’in temel ideolojilerinden biri Batıcılık olduğu için romanların çoğunda yüksek tahsilli genç kahramanlar Batıcılık zihniyetiyle ilgilidirler. Ancak bu ilginin derecesi farklı farklıdır. Türkçülük mefkûresiyle yazılı eserlerde ikinci ve üçüncü sıraya düşer. Bazı eserlerde ise Batıcılık en ön sıraya geçer. *Menfâ* (Ekrem), *Nurhayat* (Ziya), *Fetret* (Fetret), *Ahir Zaman* (Ecmel) gibi eserlerde Batı her yönüyle üstündür. Halide Edib’in *Seviye Talib*, *Mevud Hüküm*, *Son Eseri* ve Reşat Nuri’nin *Harabelerin Çiçeği*, *Gizli El*, *Çalığı* adlı eserlerinde batılı değerler yurt sevgisiyle birlikte işlenir. Halide Edib’in *Yeni Turan* adlı eserinde Asım, “Osmanlılık” fikrini savunan bir partinin aktif üyesidir. Feminizm, birçok eserde yer yer dile getirilir. Ancak *Jön Türk* (Ceylan) ve *Son Mektuplar*’da (Nezahat) daha güçlü olarak bu düşünceden bahsedilir. *Cadı* (Nadir), *Fetret* (Hakan Bey) ve *Handan*’da (Nazım) ise pozitivist ve sosyalist düşüncüyü temsil eden kahramanlarla karşılaşılır.

3. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat

Meşrutiyet Dönemi yazarlarının eserlerinde yüksek tahsilli kahramanların genelde kitap okuma alışkanlığına sahip olduğu ve Batı klasiklerini daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Birçok genç yabancı eserleri kendi dilinden okur. *Jön Türk*’te Nurullah hem Doğu hem de Batı edebiyatına hâkimdir. *Jönler*’de Necip, Kâhire’de akşamı etmekte zorlandığı günlerde çoğunlukla kitap okur. *Servet-i Fünûn* dergisi, Fransızca *Osmanlı Tarihi* onun belli başlı kültür hazineleridir. Fransızcasından Osmanlı Tarihi’ni okumak onun çok hoşuna gider. O, Osmanlı’nın parlak mazisiyle teselli olurken devletin dağılıp ve buhran döneminin mazisiyle tezat oluşturmasına bir türlü inanamaz. Batılıların sömürgeci hâline gelmiş olan Kâhire’yi, okuduğu kitaplardan öğrendiği Osmanlı’nın parlak zamanlarının Kâhiresi ile kıyaslar. Eskiden Osmanlı’nın mamur bir vilayeti olan Kâhire’de şimdi Araplar sefalet içinde yaşamaktadır.

Bazı eserlerde gençler okudukları kitapların kahramanlarıyla âdetâ bütünleşirler. *İsyan*'da Vedat aşk hayatını anlatırken Bernardin De St Pierre'nin *Paul et Virgine* romanına atıfta bulunur. Vedat kendini Paul'e, sevgilisi Zekiye'yi ise Virgine'e benzetir. Vedat, şiirle de uğraşır. Zekiye ise ruhunun manevî gıdasını müzikle sağlar. Piyanoda birçok parçayı başarıyla çalar. Vedat ve Zekiye şehrin gürültüsünden uzak evlerinde şiirler okur, sanat konularında mütalaa ederler. Halide Edib'in *Seviye Talib* adlı eserinde kitap bir "terbiye" vasıtasıdır. Macide değişmeye başladıktan sonra vaktini sürekli yazarak ve Fahir'in getirdiği kitapları okuyarak geçirir. Masasının üzerinde çocuk terbiyesini anlatan İngilizce kitaplar vardır. Adil Nami'nin *Nurhayat* adlı eserinde kitap okumak günlük hayatın bir parçasıdır ve batılı eğitimin üstün tutulan özelliklerindedir. Yazar sık sık Alexandre Dumas Fils ve Moliere gibi batılı yazar ve düşünürlerin sözlerinden alıntılar yapar. Güstav, Ziya'yı ziyarete geldiğinde Ziya ile Madam Döpero'nun kitapla meşgul olduğunu görür. Ziya'nın Antonin'in ismini öğrenmek için kapıcı kadına Juliet'ten bahsetmesi en azından onun Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'ini okuduğunu veya bildiğini göstermektedir.

Ali Kemal'in *Fetret* adlı eserinde bir prototip olarak tanıtilen ve tamamen batılı terbiyeyle yetişmiş olan Fetret, Şark ve Garp edebiyatının şair ve yazarları arasında karşılaştırmaya gider. Bâbiâli civarındaki kitapçıları gezer, matbaaları dolaşır. Hatırı sayılır ediplerle tanışır. Fakat Fetret onlardan hiçbir pozitif enerji alamadığı gibi onların konuşmalarına, tavırlarına hayret eder ve onları eleştirir. Büyük bir şair ve edip diye takdim edilen Hayret Bey, Fransa tarihi ile ilgili yanlış bilgi verir. Fetret'in itirazı üzerine hatasını anlayınca bahsi değiştirip başka bir mevzuya geçer. Fetret, Mekteb-i Sultanîden bazı arkadaşlarının hâlâ Hayret Bey'i, Fransız şairlerden Verlaine ve Mallerme'yle kıyaslamaya kalkışmaları karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve bu duruma itiraz eder:

"Ayol, bu adamcağız nasıl büyük bir şair, büyük bir edib olabilir? Bütün o ruhsuz, esassız mütalâalar bir tarafa dursun, işte gördünüz, tarihin en basit sahifelerini bile bilmiyor, insanlardan mâadâ asırları altüst eyliyor." (s. 54)

Batı edebiyatını iyi bilen Fetret'e göre Mekteb-i Sultanî öğrencileri batılı şair ve yazarları okumamış veya anlayamamışlardır.

Ali Kemal'in idealleştirdiği gençlerin başta gelen özelliklerinden biri kitap okumayı sevmeleridir. Yurdundan ayrılırken gözyaşlarına hâkim olamayan Fetret, vapur yolculuğu boyunca kitap okumak için kamarasına çekilir. Kitap okudukça kalben ve fikren rahatlar.

Fetret en ümitsiz ve karamsar olduğu anlarda kitap okumayı tercih eder ve bu sayede dertlerini, kederlerini unuttur. Fransız feylesoflardan Proust Paradole'un dünya tarihi için yazdığı bir fezlekeyi inceler. Türkçe, Fransızca ve İngilizce dillerinden birçok edebî ve siyâsî kitap okur. *Fetret*'te marjinal görüşleriyle öne çıkan Hakan Bey, Paris'in "La Fonten Kıraathanesi"nde Türk öğrencilerle sohbet ederken hayramı olduğu Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden alıntılar yaparak meşrutiyet ve demokrasi hakkındaki fikirlerini anlatır. Ona göre Rousseau, dünyanın bütün siyâsî inkılâplarını etkilemiştir. Paris'e yükseköğrenim için giden gençlerden biri de Şair Zeval Bey'dir. O, birkaç yıldır Paris'tedir. Sorbonne'a devam etmişse de hiçbir şubesini tamamlayamamış, ancak geniş ve derin bir kültürle etrafını etkilemeyi başarmıştır. Fransız klasiklerinden Corneille'lerin ve Racine'lerin bazı şiirlerini ezberinden okur. Montesquieu, Rousseau, Voltaire gibi fikir adamlarının düşüncelerini yorumlar. Türk şairlerinden üstün tuttuğu Baudelaire, Mallarme, Verlaine'e hayrandır. Türk şairlerinden ise en çok Muallim Naci'yi beğenir.

Şiir, *Melekper*'in doktor karakteri Suat Selim'in hayatında da önemli bir yer tutar. Suat Selim, odasının duvarlarına kendi şiirlerini asar. Faust'tan metinler tercüme eder.

Halide Edib'in *Handan* isimli romanında kitap okumak karşı cinsler arasında hem bir aşk vesilesi hem de yeni fikirleri aşılama aracıdır. Handan ile Refik Cemal salonda saatlerce kitap okurlar. Nazım'ın amacı da Handan'ı okutup yetiştirmek ona kendi fikirlerini aşılaktır. Bu yüzden Handan'a *Osmanlı Tarihi* okutur. Handan o zamana kadar birkaç büyük İngiliz sanatkarı ya da bilim adamını duymuşken Nazım, Alman, Fransız ve Şark'ın eski simalarını Handan'a tanıtır. Yunan edebiyatına kadar inip Eflatun okutur. Ona sosyalist düşünceyi enjekte edecek kitaplar getirir. Aynı yazarın *Yeni Turan* adlı eserinde Kaya'nın odasının iki duvarı Fransızca ve Türkçe kitaplarla doludur. Yeni Turan mekteplerinin, kütüphanelerinin, okuma salonlarının farklı bir havası vardır. Zira memleket bir kültür ocağına dönmüştür.

Müfide Ferit'in *Aydemir* isimli romanında Hazin, yüksek tahsilli, kültürlü, okuyucunun takdir duygularını uyandıran dürüst bir kişiliğe sahiptir. Kitap okumayı sever ve Demir'in tavsiye ettiği kitapları, özellikle de Buda'yı okur.⁶⁴

⁶⁴ Osman Gündüz Meşrutiyet romanları üzerine yaptığı incelemede *Aydemir romanının* konusunu "Türkçülük/Turancılık ideolojisinin tesisi, dış Türklerin istiklâl mücadelesi ve dışarıdaki Türklerin bilinçlendirilmesi" şeklinde tespit eder ve Müfide Ferit'in eserde Budizm'i ağırlıklı olarak vurgulanmasıyla ilgili ise şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Romancının bu mukayesede Hristiyanlığın karşısına İslâmiyet yerine, ırkçı bir taasupla, Türklerin ilk dinlerinden Budizmle çıkması oldukça anlamlıdır. Nitekim Aydemir, Türkistan

Celâl Nuri, *Ahir Zaman* adlı eserinde Türk tiyatrosunun son hâli ile ilgili değerlendirmelerde bulunur. Avrupa eğitimi almış olan Ecmel, Beyoğlu'ndaki yerli tiyatroların durumunu eleştirir. Fransa ve Almanya dönüşünde ilk defa Türkçe tiyatroya gider. Tiyatroda âdeta buhran geçirir. Bu tiyatrolarda oynanan piyesler kötü bir adaptasyondan ibarettir. Doğu ile Batı kültürünün alelâde karışımından meydana gelen kozmopolit bir tiyatro ortaya çıkmıştır. Avrupa'da yüksek tahsilinden dolayı Fransız tiyatrosu hakkında bilgili olan Ecmel, geleneksel orta oyununu kötü adapte edilmiş modern tiyatro türlerine tercih eder. Oyunların sahneye konulması çok acemice ve ilkeldir. Batı'dan gelen oyuncular hakkındaki imaj daha ilginçtir. Avrupa'da olsa sahneden kovulacak olan düşmüş kadınlar, İstanbul'da asil ve soylu primadonna diye takdim edilirler. Bunlardan biri de Matmazel Adelina Postaloviç'tir. Halk, tiyatro konusunda henüz çok cahildir ve ne söylediği anlaşılmayan, yüzünden boyalar akan bu kadınların "baykuş" gibi sesleriyle canlandırdıkları oyunları ayakta alkışlarlar. Bu ise tiyatro ve sanatta ne kadar geri kaldığımızı, batılılaşmanın ne kadar sathî ve bozuk bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ecmel, Batı edebiyatı ve kültürüne vâkıftır. Maupassant'ın, Anatole France'ın Balzac'ın eserlerini sürekli okur. O, kadın-erkek ilişkileri ve aşk konusunda okuduğu romanlardan esinlenir, bu kitaplarda okuduğu aşkların benzerini yaşamak için çaba gösterir. Şehvet düşkün kadınlarla ilişkilerinde, Avrupaî romanların tesiri büyüktür. Ecmel kadınlara, Maupassant'ın "*La Maison Tellier*" adlı hikâye kitabının dünyasından bakar. Onun sosyete sevgilisi Şehlevend, kıyafetleri ve davranışlarıyla tam bir Parislidir. Şehlevend, beğendiği erkek tipini okuduğu eserlerdeki kahramanlara benzeterek seçer. Avrupa tahsilli Ecmel onun için en uygun batılı erkek tipidir.

Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* isimli eserinde Kasım Şinasi'nin öğrencilik yıllarında hocalarından daha zengin bir kütüphanesi vardır. O, kitap okumayı çok sever ve gece vakitleri kitap okur. *Son Eseri*'nde Asım ve Kâmuran'ın edebiyat, sanat ve okuma zevkleri müşterektir. Yeni çıkan kitapları takip ederler. Fransızca ve İtalyanca kitaplar okurlar. Kâmuran ve Asım, Feridun Hikmet'in yeni çıkan romanlarını takip ederler. Ahmet Hikmet'in *Gönül Hanım* adlı eserinde özellikle Türk tarihini, Türk coğrafyasını anlatan kitaplar okunur. Paris'te edebiyat eğitimi alan Gönül Hanım, kitap okumayı seven kültürlü

Türklerini eğitirken tavsiye edip okuttuğu kitaplar arasında Buda'nın prensiplerini anlatan kitaplar çoğunluktadır." (Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı Ve Tema II*, ss. 548-549)

bir kadındır. Mehmet Tolunay ve kardeşi Bahadır ile birlikte dil, coğrafya ve Türklerin kökeni üzerine düşünce alışverişinde bulunur. Okuduğu kitapların güzel ifade tarzlarını taklit ederek sohbet etmek hoşuna gider. Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı romanında Seniha'nın babası Aziz Paşa'nın zengin bir kütüphanesi vardır. Aziz Paşa *Rubâb-ı Şikeste*'den ve *Cezmi*'den ezbere parçalar okur. Şeref, Seniha'ya Türkçe dersi verirken onlar *Rübâb-ı Şikeste*'den "Süha ve Pervin"i ve bazı aşk şiirlerini beraberce okurlar. Seniha kitap okumayı sever. Sık sık kütüphaneye giderek şiirler ve romanlar okur.

Kiralık Konak'ta Servet Bey'in umumî salon davetlerinde alafranga Faik Bey bir köşede Beyoğlu'ndan birkaç madamla poker partisi teşekkül ederken Hakkı Celis, salonun diğer bir köşesinde etrafına toplanan genç kızlara ve misafirlere şiirler okumaktadır. İki kız kardeşten Nuriye ve Neyyire Hanım, Hakkı Celis'in şiirlerinden zevk alır, onun şiirlerini musikiye tercih ederler. Hakkı Celis'in şiir-şair ve edebiyat hakkındaki düşünceleri onun memleket şuuruna paralel olarak değişir. Ferdî duygularından feragat ederek savaşa katılmaya karar veren Hakkı Celis'e göre eski meşguliyetleri, yani şiirle ve edebiyatla uğraşması, yavanlıktır. Sanat, sunilik demektir. Şairler ise birtakım suni adamlardır. Kimisi hatıralarını anlatır, kimisi endişelerini söyler. Son dönem şairler; yavan, tuzsuz, mayasız bir edebiyat meydana getirmişlerdir ki bu ancak zampara edebiyatı olabilir. Hakkı Celis'e göre büyük şairler "...*Mensup oldukları milletin itikatlarını, gazalarını, hizmetlerini, elem ve neşatını terennüm eden o büyük halk ve millet şairleri* (s. 242)" dir ve daima mübarektirler. Garb'ın ve Şark'ın eski şairleri bir membadır. Son devirlerde çıkan cüce şairler, birtakım dolaşık yollardan gidip bu membalardan su getirme gayretindedirler. Yakup Kadri'nin eserlerinde yüksek tahsilli karakterlerin yaşamında, okudukları kitapların büyük tesiri görülür. *Kiralık Konak*'ta Hakkı Celis, okuduğu kitaplarla hayat bulur ve şairlik ilhamını, imajlarını bu kitaplardan alır. Seniha ile Faik Bey'in arası açıldıktan sonra bazı akşamlar Seniha'nın yanı başında bir dua sesiyle Paul Verlaine'dan parçalar okur. Seniha, onun için kitaplarda tanıdığı hayali kahramanlardan biridir. Hakkı Celis, kitaplardan okuduğu aşkları, et ve kemikten ibaret kızlara duyulan aşktan daha üstün tutar.

Meşrutiyet Dönemi yazarlarının eserlerinde musiki, Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının romanlarındaki kadar olmasa da batılılaşmanın önemli bir unsuru olarak kahramanların hayatında etkili olmaya devam eder. Halide Edib'in *Heyula* adlı eserinde Şahap ile Selma'nın aşk hayatlarında musiki etkin bir rol oynar. Selma güzel bir kadındır ve musiki kültürüne sahiptir. Batı musikisini iyi bilir. Fransa'da yüksek tahsil gören Şahap ise sanatkâr

bir şahsiyettir ve onun Batı musikisine dair çaldığı parçalar Selma üzerinde büyüleyici bir tesir meydana getirir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde Doğu ve Batı musikisi bir arada ele alınır. Nurullah Batı musikisine aşınadır. Ancak o, alaturkayı tercih eder. Onun düğününde alafranga-alaturka karışık bir raks yapılıır. *Jön Türk*'te üzerinde durulan konulardan biri de danstır. Batı ve Doğu dansları değişik açılardan gündeme getirilir. Gayriahlâkî olmamak şartıyla Ahmet Mithat Efendi dansa müsamaha gösterir. Nurullah'ın düğününde kızlar ve kadınlar kendi aralarında raks ederler. Alafranga danslar moda olmaya devam etmektedir. Ancak kadın ve erkeğin birlikte oynadığı Avrupa danslarında estetik unutturulup cinsel hazlar ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Avrupa danslarını çok iyi bilen Ceylan, Nurullah'a Batı tarzı dans etmeyi öğretir. Onun asıl amacı Nurullah'a daha yakın olabilmektir. Nurullah ve Ceylan'ın vücutları ilk defa bu dans esnasında birbirlerine temas eder ve ikisi de bu danstan müphem bir zevk duyar. *Gizli El*'de Seniha, Şeref'le evlendikten sonra ona vals öğretir.

Musikî, Halide Edib'in eserlerinde özellikle de kızların eğitiminde önemli bir yer tutar. *Seviye Talib*'de Batı musikisine yüksek seviyede hâkim olan Seviye öyle güzel piyano çalar ve şarkı söyler ki Fahir, Seviye'nin sesini duyunca kendinden geçer. Macide piyano çalmayı öğrenmek için Cemal Bey'den ders alır. Çünkü piyano çalmak modernleşmenin ve batılılaşmanın önemli bir adımı kabul edilir. *Müsebbib*'de Rana ud çalmayı öğrenmiştir. *Fetret*'te bütün kahramanlar Batı müziğine hayrandır. Kızlar piyanoda erkelere eşlik eder ve konserleri kaçırmazlar. Hakan Bey, Paris'te eğitim gören Türk gençlerinin Batı uygarlığına uyum sağlamalarını takdir etmekle birlikte mizaç olarak onları kaba bulur. Çünkü onlar Batı müziğine ve operalarına ilgisizdirler. *Handan*'da esere ismi verilen Handan piyano ve keman çalar, şarkı söyler. Handan ve Nazım, Batı musikisine hayrandır. Wagner ve Liszt'i beraber çalarlar. *Yeni Turan*'da Kaya piyanoyu güzel çalar. Odasının bir köşesinde piyanosu hazırdr. Bu eserde Batı musikisi dışında bir de Yeni Turan yurtlarında ve mekteplerinde çocuklara öğretilen millî musikîden bahsedilir. Yeni Turan'ın şarkıları işte bu dinî ve tarihî değerlerden süzülen Mevlevî bir musikiyle hayat bulur. Güzel ve pürüzsüz sesler ney ile bir ahenk oluşturarak âdeta gökyüzüne çıkar. Asım, Yeni Turan'ı takip etmek için katıldığı toplantılarda musikiyi dinlediği zaman “insan ve millet denilen şeyin ruh bağlarının” nasıl birbirine kenetlendiğini görür. İçinin millî duygularla kıpırdandığını hisseder. *Melekper*'de Batı müziğine karşı müthiş bir hayranlık beslenir. Eserin Amerikan Kolejini bitiren modern kızı Mükerrrem, batılı ustaların birçok parçasını çalar ve kendi sesiyle şarkı söyler. O,

çoğunlukla Liszt'in tesirindedir. *Son Mektuplar*'da alaturka ve alafranga musiki ayrı iki hayat tarzını yansıtır. Nezahat, yeni bestelediği “buse sesleri” adlı parçayı piyanoda çalarken Fikriye kemaniyla Türk şarkıları söyler.

Halide Edib'in eserlerinde musikî insanları kendi dünyasına çeker. *Mev'ud Hüküm*'de Sara, ölen kocasının erkek kardeşi Hüseyin Kâmi'nin eve çağrılmasından duyduğu huzursuzluğu piyanoda Chopin'in cenaze marşını çalarak gösterir. Hüseyin Kâmi ise iyi piyano çalmakta âdeta Sara'ya meydan okur. Çok başarılı bir Chopin icracısıdır. Avrupa'da yüksek tahsil yaparken ilim öğrenmekten arda kalan zamanlarını müzik dersleriyle geçirmiştir. O, Batı müziğinin klasiklerini ustalıkla çalar. Offenbach'ın “aşk gecesini” çalar ve söyler. Kasım Şinasi ve Muallim Remzi musikinin etkisiyle derin hülyalara dalarlar. *Son Eseri*'nde Kâmuran'ın musikîye merakı mürebbiyesinin eğitimiyle başlar. Mozart hayranıdır. İyi piyano çalar. Kâmuran ile Feridun Hikmet'i ortak müzik zevkleri birbirlerine yaklaştırır.

Türk romanında heykeltıraşlık bir sanat dalı olarak çok az gündeme getirilir. Meşrutiyet romanında yükseköğrenim gençliği ile ilgili yapılan taramada, daha önceki dönemlerde olduğu gibi bir iki eserde “heykeltıraşlığın” bir sanat dalı olarak dile getirildiği görülmüştür. Halide Edib'in *Heyula* adlı eserinin başkişisi Şahap, Fransa'da heykeltıraşlık okumuştur. Şahap, Selma'ya komşu konaktaki atolyesinde bütün zamanını heykel yapmakla geçirir. *Yeni Turan* romanının gençleri mimaride eski Türk ruhunu ararlar. Aynı yazarın *Son Eseri*'nde Kâmuran'ın piyanosunun üst kısmında mermerden yapılmış bir Venüs de Milo heykeli vardır. Duvarlarda mahzun görünen birkaç güzide tablo yer alır. Hüseyin Rahmi'nin *Cadı* adlı eserinde eski ve yeni zihniyette olanlar sanata bakış açısına göre ikiye ayrılırlar. Eski düşüncede olanlar bazı organları açık heykelleri “put” olarak görürler. Nadir Bey ve Kadir Bey gibi yeni zihniyettekilere göre ise sanata sınırlama getirilemez. Romandan yapılan alıntılardan da anlaşıldığı üzere Türk milleti var olan sanatsal değerlerinin kıymetini bilmemektedir. Avrupalılardan örnek alınarak getirilen sanat dallarına ise çok yabancıdır.

Batılılaşmayla başlayan süreçte resim bir sanat dalı olarak yavaş yavaş Türk toplumuna girmeye başlamış, modern eğitimin bir parçası olarak romanlara mevzubahis olmuştur. Hüseyin Rahmi'nin *Cadı* isimli romanında Şükriye resim ve nakış gibi sanatsal becerilere sahiptir. Halide Edib'in *Son Eseri* adlı romanında dokuzuncu bölüm, “Ressam Kızın Aşkı” başlığını taşır. Batılı kültürü hazmetmiş olan Kâmuran'ın resim sevgisi kardeşi

Asım'ın resme ilgisiyle başlar. Kâmuran ağabeyinin tablolarını derin bir ilgiyle seyrederek. Türk toplumunun tarihî seyri içinde ressam kadınlara çok az rastlanılır.⁶⁵ “*Güzel sanatlardan musiki ile yazı, tezhip ve teclid’den başkasına atalarımız dinî bir taasup ile iltifat ve himmet etmemişler ve bu yüzden resim ve heykel yurdumuzda inkişaf eylememiştir.*”⁶⁶ Halide Edib, bu eserinde resim merakıyla yeni bir kadın tipinin örneğini vermektedir. Kâmuran resim yapmayı ve piyano çalmayı babasının yurt dışından gönderdiği mürebbiyeden öğrenir. Hemşire Terez sayesinde resim yeteneğini geliştirir. Kâmuran'ın resimle uğraşı Avrupa'da gelişerek devam eder ve o, kısa zamanda resim sergileriyle ün yapan bir ressam olur. Viyana'da bir resim sergisinde “Saadet Köşkü” adlı tablosuyla dikkatleri üzerine toplar. Ölümünden önceki son eseri ise “Ay Işığında Kaktüsler” adlı tablosudur. Burada çizilen bitkiler bir insanî mana ile resmedilmiştir. *Gönül Hanım*'da romana adı verilen idealist karakter Gönül Hanım, altı yıl kadar piyano ve resim dersi alır. *Harabelerin Çiçeği*'nde Süleyman sanata meraklıdır ve güzel resim yapar. *Çalılıkusu*'nda Feride, Bursa'da bir otelde kalırken boş olduğu günlerde resim yapar, kitap okur. Hacı Kalfa'nın, Munise'nin ve Münise'nin sevimli keçisi Mazlum'un resimlerini çizer.

4. Yabancı Dil ve Türkçe

Meşrutiyet Dönemi, basın-yayın hürriyetinin geçmişe nazaran en fazla olduğu yıllardır. Gazete ve dergicilik faaliyetlerinin artması, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının temel meselelerinin başında yer alan “dil” konusunu tekrar gündeme oturtmuştur. İlmî, fikrî ve edebî bakış açısıyla dil meselesine yaklaşılar. Meşrutiyet'in “yeni hayat” ve “yeni insan” projesine uygun olarak “yeni dil”e ihtiyaç duyulur. Bu yüzden Millî Edebiyat, öncelikle bir dil ve dilde millîleşme hareketidir. Ancak yükseköğrenim gençliği ile ilgili incelenen Meşrutiyet romanlarında millî bir dilin kullanılması üzerine vurgu yapılan bir konu değildir. Bilakis batılılaşmanın bir gereği olarak yabancı dil öğrenmek birinci dereceden önem kazanır. Bu dönemde kaleme alınan birkaç eserde yabancı dil taklitçiliği ve yabancı mekteplerde Türkçenin ihmal edilmesi eleştiri konusu olmuştur.

⁶⁵ Çağdaş Türk sanat tarihinde Osmanlı kimliğiyle ilk ressam kadınlar Mihri Müşfik (1885-1954) ve Müfide Kadri(1889-1912) olmuştur. Mihri Müşfik, Avrupa'da resim eğitimi alır. İnas Sanayi-i Nefise Mektebinin ilk müdiresi olur. Bütün tepkilere rağmen kız öğrencilere çıplak modeller üzerinde resim çalışmaları yaptırır. (Seçil Söyleyici Kantar, *Batılılaşma Dönemi Türk Resminde Beden ve Temsil Sorunları Çerçevesinde Kadın Figürü*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2007, s. 37)

⁶⁶ Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 1117.

Gençlerin yurt dışında eğitim görmeleri, Batı tarzı bir yükseköğrenim kurumundan veya yabancıların açtığı okullardan mezun olmaları yabancı dili öğrenme konusunda onlara kolaylık sağlar. Ayrıca Abdülhamid döneminde yurt dışına kaçan gençler Avrupa ülkelerinde gazete ve dergicilik faaliyetleriyle uğraştıkları için yabancı dili öğrenip kullanma konusunda tecrübe sahibi olmuşlardır. Fazlı Necip'in *Menfâ* adlı eserinde Ekrem, Galatasaray mezunudur ve Jön Türk hareketine dâhil olarak Paris'e kaçar. O, çok rahat bir şekilde Fransızca konuşabilmektedir. *Jön Türk*'te yabancı dilin önemi özellikle vurgulanır. Nurullah'ın Galatasaray mezunu olduğu için Fransızcası çok iyidir. O yabancı dilinin iyi seviyede olmasından dolayı yükseköğrenim yıllarında arkadaşlarından daha ileri seviyededir. Günlük hayatında da yabancı dil bilmesi Nurullah'a birçok avantaj sağlar. Akka'da sürgünde iken paşanın çocuklarına yabancı dil dersi vererek kendine sosyal bir ortam sağlar. Kalebentliğe mahkûm edilen arkadaşlarının yabancı dilde yazılmış kaynakları anlamalarına yardımcı olur. Nurullah, Fransızcası iyi olduğu için bir Fransız acentesinin sahibi ile dostluk kurmuş ve bu acentenin yardımıyla Mısır'a kaçmıştır. Mısır'da iken Fransızcasının iyi seviyede olması Nurullah'a iş imkânı sağlar. Kısa zamanda iyi bir çevre edinir. Ayrıca Nurullah, Hafız Mehmet Efendi'den Arapça, Mirza Hüseyin Ali Efendi'den Farsça tahsil etmiştir. *Müsebbib*'de Hidayet Hanım ihtiyar bir Fransız kadını haftada iki gece evinde misafir ederek kızı Ranâ'ya Fransızca ders aldırır. Galatasaray Sultanîsinden mezun olduğu için tıbbiyedeki arkadaşlarına göre Nazif'in Fransızcası ileri seviyededir. *Jönler*'de Necip, fırsat buldukça Fransızcasından Osmanlı Tarihî okur. Ayrıca Necip, kaldığı evin sahibi Avusturyalı kadınla Fransızca konuşmaktadır. *Kaptan Cemal*'de romana ismi verilen Kaptan Cemal, Fransızca'yı aksanıyla konuşur. O, Fransızca'yı önce kendi gayretleriyle öğrenmiştir. *Cadı*'da Şükriye Hanım, Frenk mekteplerinde okumuştur. Fransızca ve İngilizce bilir.

Halide Edib'in eserlerinde yabancı dil, Avrupaî yaşayan kahramanların belirgin özelliklerindedir. *Handan*'da romanın bütün erkek ve kadın tipleri farklı bir batılı temsile sahiptirler. Paris, Londra, İtalya gibi şehirlerde yaşarlar, bu ülkelerin dillerini konuşacak düzeyde bilirler. Yabancı kelimeleri günlük hayatının her safhasında kullanmak Handan için o kadar doğaldır ki Neriman'a yazdığı mektupta “good night” gibi kelimeler sarf eder. *Yeni Turan*'da ise yazar yabancı dile farklı bir açıdan bakar, birçok konuda olduğu gibi dil öğrenmede de gösteriş ve taklitçiliğe karşı çıkar. Asım'ın “monşer”li konuşmasına Yeni Turanlı bir arkadaşı tahammül edemez ve böyle konuşmaması için onu sert bir dille uyarır.

Kaya, Hüsnü Paşa ile Avrupa'ya gittiğinde Fransızca'yı unutmamıştır. Biraz da Almanca bilir. *Mev'ud Hüküm*'de Kasım, toplantılarda kadınların gösteriş olsun diye Fransızca konuşmasını çok özentili ve basit bir davranış olarak görür. *Son Eseri*'nde Viyanalı Madam Engelz, Asım'a ve Kâmuran'a Almanca öğrenmeleri için yardımcı olur. Celâl Nuri'nin *Ahir Zaman* adlı eserinde Ecmel, Fransa'da eğitim görmüştür ve Fransızca'yı iyi derecede bilmektedir. *Çalığışu*'nda Feride, Munise'ye günde bir saat Fransızca ders verir, resim yaptırır. Müdür Raşit Bey'in odasındaki karşılaşmada yabancılar Feride'nin Fransızca konuşmasına hayran kalırlar. Ayrıca Feride'nin yabancı dili iyi olduğu için Dârülmualimâtın Fransızca öğretmenliğine ataması yapılmıştır.

Ali Kemal'in *Fetret* adlı eserinde romana ismi verilen Fetret, İngilizce ve Fransızca'yı iyi bildiği hâlde Türkçe yazmayı diğer dillere tercih eder. Fetret'in babası Selman Bey'e göre Türkçe karşılığı varken Arapça kelimeleri kullanmanın bir anlamı yoktur. O, Osmanlıcanın Arapça ve Farsçanın tesirinden kurtulamadığından bahseder. Ali Kemal, *Fetret*'in birkaç satırında, gençlerin yetiştirilmesi hususunda Türkçülük ve Türkçe üzerine vurgu yapar. Yükseköğrenim gören gençlerin bir vasfı olarak üzerinde ısrarla durulan mevzulardan biri de Türkçenin güzel konuşulmasını ve yazılmasını bu gençlerin bir görev bilmeleridir. Mekteb-i Mülkiyye mezunu, yazarın "âteşin-meşreb" diye tanıttığı gençlerden Samed'e göre Türkçe henüz kemâl noktasına ulaşamamış bir dildir.⁶⁷ Bu yüzden Türkçeyi mükemmel bir lisan mertebesine çıkarmak için emek harcamak gerekir. Böyle bir sorumluluğu yüklenmek millete yapılacak en önemli hizmettir. Romanın idealist kahramanı Fetret de Samed'in düşüncelerini destekler ve bir milletin ilerlemesinin ancak lisanda iyi bir seviyeye gelmekle mümkün olacağını belirtir:

"... Asırlarca öyle mahkûm-ı tedennî kaldığımızı büyük bir sebep de lisanca noksanımız, za'fımız değil mi idi? Saf, gümrak, metin bir Türkçemiz olmazsa terakkiyât-ı ilmiyye ve fenniyyeye mazhar olabilir miyiz? O ulûmu, o fûnûnu ebfâlimize, şebabımıza ne vasıta ile telkin edebiliriz?" (s. 73).

Selman Bey, Türkçeyi sade ve güzel yazabilmeleri için gençlerin Arapça öğrenmeleri gerektiğini düşünür. Çünkü Arapça bilmeyen edipler, aydınlar manalarını

⁶⁷ Ali Kemal'in *Fetret* romanının neşredildiği yıllar, dilde sadeleşme meselesinin sistemli bir biçimde gündeme getirildiği ve uygulama alanına konulduğu döneme rastlar. Ali Kemal'in Fetret ve Samed gibi genç kahramanlarına yüklediği bu millî görev, Milli Edebiyat Dönemi'nde "*Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan bir avuç idealistin gayretiyle*" bütün vatan sathına yayılacaktır. (İsmail Çetışli ve diğerleri, "Milli Edebiyatta Dil Meselesi", *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 158.)

bilmeden hesapsız bir şekilde Arapça kelimeleri kullanmakta, bu ise Türkçenin tabiliğini ve sıhhatini bozmaktadır. Böyle bir hataya düşmemesi için Selman Bey, Fetret'e Arapça dersleri verir. Fetret babasından başka, Şeyh Nebhan Efendi adında, hürriyet yanlısı, mutaassıp olmayan, yazarın deyimiyle hakiki bir Arapça hocasından ders alır.

Halide Edib'in bazı eserlerinde de Türkçenin güzel konuşulması üzerine vurgu yapılır. *Handan*'da esere adı verilen Handan, Türkçeyi çok güzel konuşur. *Yeni Turan*'da eserin aslı kahramanı Oğuz dil birliğini savunur ve Türkçe mektepler açılıp dil tahsili yaptırılmamış olmasının Osmanlı'da en büyük eksiklik olduğunu söyler. Reşat Nuri'nin Meşrutiyet Dönemi'nde yazdığı eserlerinde yabancı okullarda Türkçe dersinin ihmali eleştirilir. *Gizli El*'de Dame de Sion mezunu Seniha, Fransızca'yı "çatır çatır" konuşmaktadır fakat Türkçe yazı ve imlâsı kötüdür. Bu yüzden babası Türkçe öğrenmesi için Şeref'i özel ders hocası olarak tutar. Seniha, Şeref'e Türkçe bilgisini şöyle ifade eder:

"Türkçem maalesef çok eksik kaldı, mektepte Türkçe okutmuyorlar... Ama ne kadar eksik efendim... Paşa babam yazdığım mektuplardaki imlâ yanlışlarıyla daima eğlenir... Ne ayıp değil mi efendim?.. Sonra, bizim kitaplarımızı anlamak pek güç geliyor. Bunlar için yardım ederseniz çok müteşekkir olacağım."(s. 40)

Çalığışu 'nda anne ve baba ilgisinden yoksun büyüyen ve yabancı bir kolejde eğitim alan Feride, Türkçeyi daha sonra öğrenmiştir.

5. Dinî Unsurlar

Mehmet Kaplan, dine birleştirici bir unsur olarak bakar ve onun sosyal yanına dikkat çeker: "*Din; ibadetleri, duaları, mabedleri, merasimleri, bayramları ile kitlelere karakter veren ve onu içten birleştiren bir müessesedir. Yirminci asrın ilim ve tekniğine rağmen en ileri memleketlerde bile onun birleştirici bir rol oynadığını açıkça görüyoruz. Dini yıkan ve onun yerine din kadar tesirli, günlük hayatı tanzim edici ve kalpleri birleştirici, kitleye şamil ulvî bir müessese kurmayan bir cemiyet, hayatının temsili olan birliği tehlikeye sokmuş olur.*"⁶⁸ Cahit Kavcar ise Meşrutiyet Dönemi ile ilgili çalışmasında "*Normal olarak her insan, bir şeye inanmak, bir üstün kuvvete bağlanmak eğilimindedir. Bu bağlanmanın en çok görülen şekli ise dinler yoluyla Tanrı'ya iman etmektir*"⁶⁹ diyerek dinin bireysel ihtiyaç yönü üzerinde durur. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset ve

⁶⁸ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, s. 148.

⁶⁹ Cahit Kavcar, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1974. s. 242.

eğitim alanlarında bir bütün olarak İslâmcılığı hayata yeniden hâkim kılma çabası görülür. Akılcı bir metodla Müslümanları, İslâm dünyasını, Batı sömürsünden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenîleştirmek, birleştirmek, kalkındırmak öncelikli hedeftir. Bu hedefe ulaşmak maksadıyla İslâmcılık “*aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününi ihtiva eden bir hareket*” olarak tarif edilir.⁷⁰

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İslâmi öğretide akla ilk gelen isim Mehmet Akif’tir. Akif, Müslümanlara İslâm’ın esaslarını anlatan; onları batıl inançlardan, hurafelerden kurtarmak, gerçek ve aydın birer Müslüman yapmak çabası içinde bulunan samimi bir dindardır. Ona göre büyük bir medeniyet kurabilmiş olan İslâm dini, hiçbir şekilde ilerlemeye engel değildir. Müslümanların perişan hâllere düşmelerinin asıl nedeni dinin özünden uzaklaşmaları ve aykırı yöne sapmalarıdır. O hâlde manevî kalkınma için dinin ilk devirlerine dönülmelidir. Maddî kalkınma için ise Batı’nın ilmî, fennî, iktisadî alanlarından yararlanılabilir.⁷¹ Mehmet Akif’in bütün şiirleri taranacak olsa “ilim ve dinin bir bütün olduğu ve Müslümanların tembelliği bırakıp çalışması gerektiği” fikri ortaya çıkacaktır. Meşrutiyet Dönemi’nde yükseköğrenim gençliği ile ilgili incelenen otuz küsur romanda Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi’nin Vahdet-i Vücut nazariyesini konu aldığı *Amâk-ı Hayâl* adlı eseri dışında İslâmcılık fikrini güçlü bir şekilde savunan esere pek rastlanılmaz. Halide Edib, Reşat Nuri, Müfide Ferit ve Ahmet Mithat Efendi’nin eserleri hariç tutulursa bilakis dinî öğretileri lüzumsuz gören ve geri kalmışlık olarak kabul eden, batılı değerleri bütün millî değerlerin üstünde tutan pozitivist ve materyalist zihniyeti ön plana çıkaran romanların sayısı bir hayli fazladır. Osman Gündüz *Meşrutiyet Romanlarında Yapı ve Tema* adlı çalışmasında siyasal kargaşaların arttığı ve değerlerin altüst olduğu bu dönemdeki sosyal, siyasî ve ahlâkî çatışmalara dikkat çeker, yeni açılan yükseköğrenim kurumlarının adını zikrederek bir bocalama yaşandığından bahseder:

“Tanzimat’la birlikte açılan ve Batı tarzında eğitim yapan okullardan, bilhassa Tıbbiye ve Mülkiye’den yetişenler; daha çok materyalist dünya görüşünü benimsemeye yatkındırlar. Pozitivizmin Fransa’da aydınlar arasında rağbet gördüğü bir dönemde, bu ülkeden getirilen kitaplar ve eğitimcilerin tesiriyle bu okullardan dinî değerlerle çatışan pozitivist görüşlü bir aydın tipi ortaya çıkar.

⁷⁰ Mustafa Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I*, Risale Yay, İstanbul, 1986, s. XV.

⁷¹ Cahit Kavcar, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, s. 242.

*Batılılaşmayı dinin sosyal ve toplumsal akideleriyle çatışma şeklinde yorumlayan aydın sınıf, bir yandan yerleşmiş değerlerle mücadele ederken bir yandan da aynı çatışmayı kendi içlerinde yaşarlar. Aydınların siyasî ve felsefî görüşleri ne olursa olsun genelde iki medeniyet arasında bir bocalama söz konusudur. Ne tam olarak Batı değerleri kabul edilir, ne de eski değerlerle yetinilir.”*⁷²

Celâl Nuri (*Ahir zaman*), Fazlı Necip (*Menfâ*), Halide Edib (*Seviye Talib*, *Mevud Hüküm*), Bekir Fahri (*Jönler*), Mehmet Celâl (*İsyan*), Hüseyin Rahmi (*Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, *Cadı*), R, Adil Nami (*Nurhayat*), İzzet Ulvi (*Son Mektuplar*) ve Ali Zeki Bey'in (*Alev*) eserlerinde yüksek tahsilli gençler bir kültürel çatışma yaşarlar. Gençlerden bazıları içine düştüğü çatışmayı aşamadığı için ya intihar eder ya da sorunlarından kaçarak savaşa katılır. Mehmet Kaplan'ın yukarıda da ifade ettiği gibi asıl sorun, batılılaşma meselesiyle birlikte eskidiği düşünülen değerlerin yerinin doldurulamamasıdır.

Meşrutiyet Dönemi'nde kaleme alınan birçok eserde dinin istismar edilmesi, dinî taassup ve dinî yozlaşmaya dikkat çekilir. Ayrıca yurt içinde açılan yabancı kolejlerdeki dinî propoganda eleştirilir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Türk-Müslüman kültürünün öne çıktığını söylemek mümkündür. *Jön Türk*'te ise ideal kahramanının inançlarından birkaç cümleyle bahseder. Romanda verilen bilgilere göre Nurullah, geleneksel bir din anlayışına sahiptir ve “beş vakit namaza beş vakit daha katanlardan” değildir. Eli değer ise namaz kılar. Ramazan-ı Şerîf'te camilere devam eder. Herkes oruç tutarken yemeyi vicdanına sığdıramadığından ve halkın hatırı için oruç tutar. İşret etmez ise de bazen birkaç konyak ve mastika içer. Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin idealist şahsiyetine bu özellikleri yüklemesini Meşrutiyet'in baskısı veya tesiri ile izah eder.⁷³ Nurullah, bir medrese hocası olan Hafız Mehmet Efendi'nin dinî derslerini takip ettikten sonra daha şuurlu bir dinî görüşe sahip olur. Bir gün ikindi ezanı okununca Ayasofya camisine girer. Allah'a secde ederek ferahlar. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da son zamanlarda görülen dinsizlik cereyanının gençleri cinayete ve intihara kadar sürüklediğini söyler. Ona göre, ahlâkî boşlukta bocalayan gençler her türlü cinayete iştirak ederek âdeta canavarlaşmıştır.

Halide Edib, *Handan* adlı eserinden başlayarak tahsilli kahramanları vasıtasıyla toplumda oluşan yanlış din algısını sorgular. Ailede ve okullarda verilen dinî eğitimi yetersiz

⁷² Osman Gündüz, *a.g.e.*, s. 855.

⁷³ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2008, s. 448.

görür. Dinin bir taassup aracı hâline getirilmesine, çıkar amaçlı kullanılmasına ve dinî öğretileri kullanarak insanların kalplerine korku salınmasına şiddetle karşı çıkar. Yazara göre çocukların küçük yaşlarda doğru bir dinî eğitim alması şarttır. *Handan* romanında dinî konuda yazarın sözcülüğünü yapan Selim Bey'e göre Handan'ın dinî düşünceleri şekilden ibarettir. "Allah" kavramı Handan'ın çocukluğunda öğrendiği gibi insana devamlı ceza veren, insanın içinde ezeli bir korku ve ürperme yaratan mabutla izah edilemez. Selim Bey'in tasavvur ettiği Allah; sonsuz kudret sahibi, bütün insanlara kapısını açan, ruha yakın, insanın, eşyanın dokusunda mevcut olan, ruhun karanlık ve çirkin boşluklarına kadar her şeyi dolduran, kimseyi cennetten kovmayan ve işkence etmeyen, halaskâr, lütfkâr ve merhamet sahibidir. Birbirine zıt iki din anlayışı daha sonra Halide Edib'in *Vurun Kahbeye* ve *Sinekli Bakkal* (1936) adlı eserlerinde de dile getirilecektir. Halide Edib'in eserlerinde din algısı genelde insan sevgisi etrafında şekillenir. Handan camilere gider ancak dindar değildir. Cami ziyaretlerinde ve Mevlidlerde onun içini sonsuz bir iyilik ve sükûnet kaplar. Handan, küçük yaşlardan itibaren insan sevgisine öyle ehemmiyet verir ki başkalarının kurtuluşu ve günahı için kendi vücudunun ebediyen yanmasını isteyerek Allah'a dua eder.

Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı eserinde Asım'ın Yeni Osmanlı Partisi ile Oğuz'un Yeni Turan Partisi arasında dine yaklaşım bakımından ciddi fark vardır. Yeni Osmanlılar kadının cemiyette çalışmasını, İslâmiyet'e aykırı bulurlar. Oysaki Yeni Turancılar daha dindardır. Dinî eğitimi, mutaassıplıktan uzak ve en mükemmel şekilde Yeni Turan okullarında anlatırlar. Yazarın *Son Eseri* isimli romanında Kâmuran'ın sanat terbiyesinde, "insanı" tanımada ve özellikle dinî düşüncelerinde Hemşire Terez'in olumlu yönde etkisi olmuştur. Hemşire Terez kuvvetli bir Katolik'tir ve misyonerlik faaliyetlerini ideali hâline getiren zeki bir kadındır. Kâmuran'ı Hristiyan yapabilmek için alttan alta çok uğraşır. Fakat Kâmuran'ın aldığı dinî terbiyeden dolayı muvaffak olamaz. Tam tersine Terez'in misyonerlik gayretleri Kâmuran'ın dinî duygularını sorgulamasına sebep olur ve onda derin dinî hisler uyandırır. Neticede Kâmuran kuvvetli bir Müslüman olarak kolejden çıkar. Kâmuran'a göre gençliğe adım atan kızların yetişmesinde dinî inançların iki yönde faydası vardır: Dinî duygular etkili bir ahlâk düzeni sağlamaktadır ve genç kızların vaktinden evvel evlenmeyi düşünerek karşısına çıkan her gence âşık olma gibi yanlış düşüncelere girmesini engellemektedir. Kâmuran, Viyana'da bulunduğu yıllarda, Avrupalılar tarafından İslâmiyet hakkında karalama kampanyası yapıldığına şahit olur. Avrupa'da haksız bir şekilde Müslümanlığın kadınların aleyhine olduğu ifade edilmektedir. Oysaki İslâm, izdivaçta kadın

ve erkek arasında aşka, sevgiye ve hoşgörüyü ehemmiyet vermektedir. Kâmuran'ın dinî inançları daha çok mistik ve tasavvufîdir. Ölümüne yakın günlerde Kâmuran kendini sanatına ve dine verir. Nurlu dünyaları, kubbeden yükselen duaları, cami ve mezarları ile mutlak bir sevginin ifadesi olan Allah inancına sığınır. Halide Edib'in çoğu romanında bu mistik ve tasavvufî din anlayışına rastlanmaktadır. *Sinekli Bakkal*'da Rabia'nın din tasavvuru bu mistik anlayışın en güzel örneğidir.

Fetret'de dinin yozlaştırıldığından ve dinde yenilik yapılamadığından bahsedilir. *Yetime*'de yine dinî istismar yapıldığı görülmektedir. Ali Raif Efendi dindar görünerek haksız kazanç sağlar ancak yüksek tahsilli çocukları onun tavırlarını onaylamaz.

Reşat Nuri, *Çalığışu* adlı eserinde hurafe inançları eleştirir. Zeyniler köyünün muhtarı medrese görmüş biri olarak "usûl-i cedîd" in aleyhinde değildir fakat yeni mekteplerde din dersinin ihmal edilmesinden şikâyetçidir. Yeni gelen hoca hanımların Kur'an-ı Kerim ve ilmihal derslerine vâkıf olmadığını iddia eden muhtara göre dinî dersleri Hatice Hanım gibi yaşlı başlı hocalar okutmalıdır. Feride'nin Zeyniler'de çalıştığı okulun karşısında servileri, mezar taşları, sazlıkları, parlayan donuk su birikintileri ile korku veren bir mezarlık vardır. Feride ölümün hazin ve son derece ürkütücü olduğunu, bu mezarlığa bakarken hisseder. Hatice Hanım, onun da Zeyni Baba'dan dilekte bulunmasını isteyince Feride bu tür batıl şeylere inanmadığı hâlde alnını Zeyni Baba'nın serin örtüsüne dayar ve bu köyde çilesini doldurmak için "sabır" diler.

Yükseköğrenim gençliği ile ilgili olarak incelenen eserlerde Meşrutiyet romancıları dinî sömürüye ve batıl inançlara dikkat çekerler. Ancak bu dönemin eserlerine Batıcılık akımı hâkim olduğu için onların romanlarında toplumdaki inanç sapmalarını İslâm'ın temel kaynaklarından ilmî seviyede anlatarak uyarıda bulunacak tahsilli ve aydın bir genç tipine de rastlanılmaz. Gençlerin bu konudaki tavırları çelişkilerle doludur. Reşat Nuri'nin *Gizli El*'de Şeref, özel öğrencisi Adnan'a Ulûm-ı Diniyye dersi vermektedir. Paşa'nın evine gelen misafirlerden biri Şeref'e şarap içmezse hasta olduğunu söyler. Şeref ise mazeret dâhilinde ve doktor tavsiyesiyle şarap içebileceğini belirtir. Dinî konuda görüşüne başvurulmuş Şeref, misafirlerle birlikte rakı ve şarap içer.

6. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik

Meşrutiyet yazarlarının romanlarında yüksek tahsilli gençler; yetişme tarzlarına, aile yapılarına, ekonomik durumlarına ve ahlâkî değerlerine göre aşk, evlilik ve kadın-erkek

ilişkileri konusunda farklı düşüncelere sahiptirler. Gençlerin bir kısmı tamamen batılı ve serbest bir ilişkiden yana görüş belirtmekte, görücü usulü ile evliliğe şiddetle karşı çıkarak nikâhsız birlikteliği savunmaktadır. *Ahir Zaman* gibi romanlarda bu batılı anlayış en uç noktalara taşınarak kadın-erkek münasebetinde gayriahlâkî bir boyuta ulaşır. Gençlerden bir kısmı ise yine görücü usulü ile evliliğe karşı çıkarken gelenek ve inançlarla bağlarını koparmadan bir evlilik gerçekleştirilmeyi ister. Kız ve erkeğin tanışmasında ebeveyn veya dışarıdan birinin aracılığı söz konusu olabilmekte ancak kararı evlenecek kişiler vermektedir. Burada görücü usulünden kasıt, erkek ve kadının hiçbir iradesi olmadan ve birbirini tanımadan gerçekleştirilen evliliklerdir. Böyle bir evlilikte, evlenenler ile evliliğe karar verenler birbirinden farklıdır. Her iki evlilik tarzında da ortak olan görüş, görücü usulünün terk edilerek kadın ve erkeğin kendi hürriyeti ile karar verebileceği serbest bir ortamın sağlanmasıdır. *Jön Türk* (Ceylan) ve *Son Mektuplar*'da (Nezahat) kadının özgürlüğü feminist bir düzlemde dile getirilirken, *Müsebbib* (Rana), *Nurhayat* (Nişet), *Handan* (Handan) *Yetime* (Necile), *Son Mektuplar* (Fikriye), *Gizli El* (Seniha), *Çalığışu* (Feride), *Tebessüm-i Elem* (Râgibe) adlı eserlerde kadın haklarına vurgu yapılmakta veya görücü usulüyle evliliğe karşı görüşler ifade edilmektedir. Romanların çoğunda kadın-erkek ilişkilerinde sevgi ve saygı çerçevesinde bir hayat sürdürmek son derece önemlidir. *Yeni Turan* ve *Aydemir* gibi romanlarda ise maksat ve fikirler, aşk ve evliliğin önüne geçer.

Ahmet Mithat Efendi, aşk ve evlilik konusunda; aile, çevre ve tahsil faktörünün gençlerin düşünce yapısında ne kadar etkili olduğuna *Jön Türk* adlı eserinde temas etmiştir. Batı tarzı mekteplerde eğitimini tamamlamış olan Nurullah tiplmesiyle yazar daha önceki eserlerinde olduğu gibi Doğu-Batı arasında denge kurabilen bir kişilik ortaya koyar. Galatasaray Sultanîsini ve ardından Mekteb-i Hukuku bitiren Nurullah'ın tahsili Batı tarzında ise de o, kadın-erkek münasebetinde alafranga ailelerden hoşlanmaz. Nurullah'ın mahalle ve çocukluk arkadaşı Ceylan serbest yetişmiş bir kızdır. Nurullah, Mekteb-i Sultanîden çıktıktan sonra Ceylan ile daha sık görüşmeye başlar. O, Mekteb-i Hukukta iken Ceylan on dördüne girmiştir ve feminizm bahislerine çoktan başlamıştır. Ceylan, yaşı ilerledikçe iddialarını Avrupa'daki "nikâhsız evliliğe" kadar vardırıır. Bu anlayışa göre hiçbir kayıt altına alınmadan kadın ve erkek istediği zaman birleşmeli, istediği zaman ayrılmalıdır. Ceylan, Nurullah'ı fikirde yeni bulmakla birlikte pratikte "eski ve mıymıntı" bir adam olarak görür. Nurullah ise Ceylan'ın tavırlarını marjinal bulur, kadın ve erkeğin kendi cinsiyetlerine göre davranışlar sergilemesi gerektiğini savunur:

“... İnsan hatta bir kız bile birçok şeyleri öğrenmeli. Fakat içinde yaşadığı mevkîin muktezasına tevfi-k-i muâmeleden ayrılmamalı. Kız kızlığını bilmeli erkek de erkeklğini!”(s. 48)

Nurullah, Ceylan'ın aşırı serbestlik ve feminizm fikirlerinin Avrupa'da bile umum tarafından kabul edilmediğini, üstelik onların usul ve muaşeretlerinin Osmanlı'yla kıyas olunamayacağını belirtir. Yazara göre de Ceylan, bazı düşünceleriyle lüzumundan fazla Avrupalıdır ve Ceylan'ı gören Avrupalı kızların bile onun yanından kaçma ihtimali vardır. Ceylan adını değiştirecek kadar Avrupa özentisi olan hafifmeşrep bir kızdır. Onun aşırıya kaçan fikirlerinden başta ailesi sorumludur. Ceylan babasının mensup olduğu dairedeki Fransız kadınlardan aldığı ilk terbiyeyi Frenk kitaplarından okuduğu bilgilerle geliştirmiştir.

Kadın-erkek ilişkilerinde Ceylan'ın tavırları Nurullah'a göre Türk-Müslüman kültürüyle bağdaşmaz. Nurullah, İslâm'ın kadın hakları hususunda en medenî görüşleri ortaya koyduğunu savunur. Ceylan, Nurullah'ı sevdiğini onun yüzüne söyler. Nurullah ise Müslüman bir Türk kızının bir erkeğe “sevdim” demesini İslâm kadınının iffet ve hayâ duygularıyla bağdaştıramaz. Kendi milletinin hissiyatını dikkate alacak olursa bir Müslüman kadının yalnızca sevildiğini kabul istidadında bulunması, bunu da sözülle değil vakurâne tavrıyla göstermesi gerekir. Ceylan, Nurullah'ı kadın, kendini erkek farz ederek onun elini tutar ve Nurullah'ı tahrik etmeye çalışır. Nurullah'a sahip olmak için onun kadehine birkaç buğday afyonu koyar. Ceylan bu olaydan sonra Nurullah'a gönderdiği mektupta kendi kendilerine bir “mariage libre” gerçekleştirdiklerini ve bütün sorululuğun kendine ait olduğunu söyler. Nurullah ise Ceylan'la görüşmek dahi istemez. Onun mektubuna yazdığı cevapta memleketimizin usulüne, İslâm'a ve Osmanlı'ya uymayan bir “maişet-i batıla”yla nizam ve intizam konulamayacağını belirtir. Ceylan'ın gebe kalması durumu tam bir çıkmaza sürükler. Nurullah, İslâm dinine göre bir feminizmi savunur. Bu, Ceylan'ın Avrupa feminizmi ile uyuşmaz. Nurullah kendini iğfal edilmiş hissederek Ceylan'ın bütün ısrarlarına rağmen onunla evlenmeyi kabul etemez. Mekteb-i Sultanîden arkadaşı Salih Ziya'ya evlenmek istediği kızın özelliklerini şöyle anlatır:

-İdealin yani hayalinde tasavvur ettiğin kız nasıl olacak, bakalım? Mutlaka efkâr-ı atika içinde uyumuş kalmış çürüklerden birisi olamayacak, değil mi?

- Ha! Bak sana fikrimin doğrusunu söyleyeyim. Öyle efkâr-ı cedîde içinde 'zıp'diye sivrilip fırlamış olanı da tahayyül etmiyorum.

- Orta hâlli bir şey, ha?

- Gerek terbiye-i medeniyyece gerek maişet-i beldece orta hâlli bir şey.

...

- Anladım! Anladım! Şöyle okumuş yazmış olsun. Biraz da müzikaya aşına bulunsun. Efkâr-ı atıkadan çıkmış ise de efkâr-ı cedîdeye henüz girmemiş bulunsun. Biraz da Fransızca bilsin. Değil mi?

- Buna yakın bir şey, hatta Fransızca'yı tarh ve tenzil edersen isabet etmiş olursun.

(ss. 133-134)

Nurullah'ın Batı kültürüne ve yabancı dile vâkîf bir genç olmasına rağmen ilk etapta evleneceği kızda bu özellikleri aramaması, onun Ceylân ile yaşadığı maceraların olumsuz bir neticesidir. Ahmet Mithat Efendi'nin Nurullah için layık gördüğü kadın tipi ise geleneksek ve millî terbiye ile yetişmiş olan Ahdiye'dir. Ahdiye pek masum bir bakirdir. Ceylan ise yarı valide addolunacak bir hamildir. Nurullah, Ahdiye'ye ile evlenmeye karar verir. Ahdiye'nin de Nurullah'la evlenmeyi kabul etmesi üzerine düğün hazırlıkları başlar. Nurullah'la evlilik hayalleri suya düşen Ceylan onların mutluluğunu engellemek için kurnazca planlar yapar. Herkes düğüne gittiğinde Nurullah'ın evi tamamen boşalır. Ceylan, babasının kitap odasından Jön Türklüğe ait bazı evrakları torbaya doldurup kendi hazırladığı mektupları da içine koyduktan sonra bu evrakları Kâşif Efendi hanesindeki kütüphanenin alt dolaplarına yerleştirir. Babasının yazısını taklit ederek bir jurnal yazıp serhafiye olan Feyzullah Efendi'ye gönderir. Zaptiye, Kâşif Efendi'nin evini basar, evrakları görünce koltuk resmini icra etmek için düğün evinden beklenen Nurullah'ı berber dükkânı çıkışında yakalar. Hiç siyasetle ve Jön Türklükle alakası olamayan Nurullah belanın nereden geldiği anlayamaz. İlk önce tevkif edilip sorguya çekilir. Ardından üç ay sonra Akka'ya sürgün edilir.

Kâzım Bey kızının çevirdiği entrikaları bizzat kendisinden duyunca onu çalıştığı daireye yaklaştırdığı için çok pişmanlık duyar. Zira alafrangalık eğitimi verilmek istenirken Ceylan bir "bela ve musibete" sebep olacak "cani bir melun" gibi yetiştirilmiştir. Bela ve musibet sadece Ceylan'ın kendisini etkilemez. Onun anne ve babasını, Kâşif Efendi ailesini de mahveder. Ahmet Mithat Efendi eserin sonunda Ceylan'ı sert bir dille eleştirir. Onun her şeyi yapabileceğini, okuyucuya yönelttiği bir soruyla belirtir:

“Hiçbir dinin semtine uğramamış ve ulûhiyetten hiçbir şemme almamış olan böyle bir mel’unu en büyük cinayetlerden men edecek ne gibi ihsas tasavvur olunabilir?” (s. 221)

Ceylan, Nurullah’ın Akka’dan Mısır’a kaçıp Ahdiye ile evlendiğini duyunca “kudurmuş bir yaban domuzu” gibi dişleriyle kendi kollarını, bileklerini ısırır. Üç dört gün sonra duyulan bir habere göre Ceylan elbisesi üzerine beş altı kadeh petrol döküp kendini yakarak intihar emiştir. Nurullah ise Ahdiye ile yarım kalan evliliğini Mısır’da gerçekleştirir, onların iki çocukları olur. İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Nurullah ailesiyle İstanbul’a döner.

Müsebbib’de yükseköğrenimini Dârümuallimâtta tamamlayan kültürlü ve vatansever bir genç kız olan Ranâ’nın görücü usulü evliliğe karşı verdiği tepki ve kızların evliliğiyle ilgili önerdiği çözüm yolu dikkat çekicidir. O, bir kızın görücü usulüyle evlenmesine şiddetle karşı çıkar ve bir maskaralık olarak gördüğü böyle bir uygulamayı ilkel bulur. Yaşı uygun olduğu hâlde kendine gelen görücüleri kabul etmez. Görücüye çıkan kızları süslü bir bebeğe benzetir:

- “Hiç tanımadığım kadınların karşısına bir süslü bebek gibi çıkmak ne olacak? Kendimi güzelliğimi teşhir mi? Bu çirkin bir şey” (s. 99)

Ranâ, görücü usulü evliliğe karşı çıkarken bir tarftan da kızların rencide edilmemesi ve evliliklerinde söz sahibi olabilmeleri için kendince çözüm yolu bulur: Kadınlar bir misafirliğe geliyormuş gibi ziyarette bulunmalı ve böylece bir genç kızın evlilik hususundaki görüşleri alınmalıdır. Evlilik müessesesi kızla erkeğin mesirelerde ya da toplantılarda tanışıp evlenmeleri üzerine değil, kızın tabii bir ortamda tabii kıyafetiyle görünüp beğenilmesiyle gerçekleşmelidir. Evlenecek kızların kesinlikle görüşü alınmalıdır. Tıbbiyede okuyan Nazif, kız kardeşinin bu düşüncelerini haklı bulur. Ranâ yirmi bir yaşına geldiğinde taşradan gelmiş kimsesiz bir genç olan Dr. Nedim Bey ile evlenmeyi kendi rızasıyla kabul eder. Yakın akrabalar arasında sessiz sedasız bir düğün yapılır. Dr. Nedim Bey, kimsesi olmadığı için iç güveyliği kabul etmiştir. Ancak Dr. Nedim’in gözü para ve şöhretten başka bir şey görmemekte, emellerini gerçekleştirmek için hafiyelik yapmaktadır. Gece geç vakitlere kadar Ranâ’nın kardeşi Dr. Nazif’in kapısını dinler ve sonunda onu saraya jurnaller. Nazif’le birlikte pek çok tıbbiyeli zindanlara atılır. Dr. Nedim ise mükâfatını alır ve kısa zamanda

kaymakamlıktan miralaylığa kadar yükselir. Hürriyet taraftarı olan Ranâ istibdat yanlısı kocasıyla düşünce, yaşam ve siyasî görüş bakımından çatışmalar yaşar. Kocasını çok sevmekle birlikte onun yaptıklarından dolayı acı çeker. Ağabeyi, eniştesi ve annesinin ölümüne sebep olduğunu bilmesine rağmen uzun bir süre sesini çıkarmaz. Zira mantığı duygularına yenik düşmüştür. Ranâ romanının sonunda hislerini yenerek kocasının hafiyeliğini vatan hainliğine kadar vardırmasına dayanamaz ve onu tabancayla öldürür.

Mehmet Celâl'in *İsyân* adlı eseri aşk kurgusu bakımından Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm* isimli romanına çok benzer. Her iki eserde de kıskançlık, buhran ve bocalamalar gençleri intihara veya cinayete sürükler. Âşık Paşa mahallesinde doğan Vedat ve Zekiye aynı mahallenin çocuklarıdır ve mahalle mektebinde beraber okumuşlardır. Vedat, Zekiye'ye olan aşkını Paul ve Virginie'in aşkına benzetir. Onlar gibi yağmur altında yürümüş ve yağmur sesini dinleye dinleye, sevinç çığlıkları atarak kırlarda gezmişlerdir. Sonra ikisi de rüştiyeye kaydolur. Ancak farklı okullara gittikleri için görüşemezler. Vedat, Trablusgarp sürgününden döndüğü gün annesinden Zekiye'nin verem hastası olduğunu öğrenir. Bu haber onu çok üzer. Zekiye'nin iyi olması için büyük gayret gösterir. Evlilikleri de yolunda gider. Ancak eserin sonunda Vedat'ın aşk hikâyesi mutlu bir sonla bitmez. Vedat büyük bir kıskançlık ve şüphe üzerine karısının damarına morfin şırınga ederek onu yavaş yavaş öldürür, bir hafta sonra kendisi de aynı yolla intihar eder.

Seviye Talib'de batılı eğitimle yetişen Fahir ile Doğu terbiyesiyle büyümüş Macide'nin evliliklerinde yaşanan kavgalar ve çatışmalar, yine aile terbiyesi ve yüksek tahsilin evlilik müessesesini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu eserde evlilikte eşler arasında kültür uyumu ve sevginin önemi vurgulanır. Alafrangalık özentisi ve cinsel zafiyetler, evlilikte felâketlere sebep olabilmektedir. Fahir, Avrupa'ya felsefe okumak için gider. Reformcu bir kahraman olarak Fahir'in Avrupa dönüşü ilk amacı, kendi düşünceleri doğrultusunda Macide'yi değiştirmek olur. Ancak Avrupa tahsilli Fahir ile eski terbiyeyle yetişmiş Macide arasında sert bir çatışma yaşanır. Fahir'e göre memlekette iki olumsuz kadın tipi vardır. Birincisi mutaassıp ve her şeyi kökünden ezmeye çalışan kadındır. Bu düşünceyle hareket etmek kadınları esir eder. İkincisi ise hürriyeti iyi anlayabilecek bir eğitim görmeden, ahlâk olgunluğu geçirmeden, mutlak bir hürriyet yaşamak isteyen dejenere çevrenin kadın tipidir. Böyle bir zihniyet kadınları süslü birer oyuncak hâline getirmekten başka bir işe yaramaz. Fahir'in hayal ettiği ama tereddütte kaldığı üçüncü kadın ise kocası için bir arkadaş, gelecek neslin biricik annesi ve eğitimcisi olmalıdır. Fahir kadın

meselesinin memlekette ince bir mesele olduğunu düşünerek kesin bir tavır koymada tereddüt gösterir.

Seviye Talib'de kadının hürriyeti ve yetiştirilmesi üzerinde ısrarla durulur. Bu konuyla ilgili olarak daha ilk paragraftan itibaren geleneksel anlayış ile yeninin çatışması görülür. Avrupa'da yüksek tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönen Fahir, geleceği günü ailesine haber vermez. Macide'nin dallı ve biçimsiz bir çarşafı, elinde paçaları düşük bir çocukla onu karşılamaya gelme ihtimali Fahir'e utanç verir. Üstelik sert yüzlü halasının şık kıyafetli arkadaşı Numan'ı aşağılamasından korkar. Ona göre karısı Macide, duvarlar arasında bütün dünyaları kocalarıyla sınırlı, donuk ve hareketsiz yaşamlarıyla kocalarının ruhunu anlamaktan uzak, eski zihniyetin ürünü bir sınıf kadını temsil eder. Fahir kendi fikirleri bakımından Macide'yi yetersiz görmektedir. Macide'nin düşünce bakımından kendine arkadaş olmasını, modern giyinmesini, okuyarak ve düşünerek hareket etmesini ister.

Macide ciddi, ağırbaşlı ve güzel bir kadındır. Fahir, Macide'yi değiştirmeye çalışırken bir taraftan da onun gelenekçi, muhafazakâr taraflarına hayranlık duyar. Macide'yi değiştirmek için ilk iş olarak onun kıyafetlerinden başlar ve Beyoğlu'na çıkılarak yeni kıyafetler alınır. Macide'nin düşünce planında da kendine arkadaş olması için bir eğitimci gibi ona hürriyetin önemini ve kadınlara düşen görevleri anlatır. Fahir'in korkusu Macide'nin eskiye bağlılığının bir taassup haline gelmiş olmasıdır. Macide ilk günlerde değişmemek için direnir. Çünkü Fahir'in anlattığı yenilikler onun çocukluğundan beri duyduklarına ters düşmektedir. Fahir'in okul arkadaşı Numan, Macide ve Fahir'i düğününe davet eder. Macide, geleneklerine, eşine, çocuğuna bağlı bir kadın olarak taklide kaçan basit değişmelerin karşısındadır ve asık bir yüzle *"Bak sana söyleyeyim, Fahir! Ben Türk kızıyım. Senin gibi İngiltere'de bulunmadım. Frenk karıları gibi öyle açık saçık yabancı erkelerin yanına çıkamam (s. 16)"*der. Macide, Fahir'in ısrarı üzerine durumu kıskançlığa kadar götürür ve Avrupa'da yüksek tahsil görmüş olmasını Fahir'in üstünlük meselesi yaptığını söyler:

"Ben biliyorum zaten; iki yıl Avrupa gördünüz mü, bizi beğenmez oluyorsunuz. Benim cahilliğimden, kabalığımdan sıkılıyorsan düğüne yalnız git. Ben öyle yere gidip de herkesin musahharası olamam. Sen orada fikrine muvafık kadın bulursun..." (s. 16)

Fahir ile Macide ilk defa karşılıklı sert sözlerle kavga ederler. Bu tartışma Fahir ile Macide'nin hayata bakışları arasındaki farkı kesin çizgilerle ortaya koymaktadır, Fahir arkadaşının düğününe yalnız gitmek zorunda kalır.

Fahir sadece Macide ile değil Macide'nin düşüncelerini yakından etkileyen halasıyla da çatışmalar yaşar.⁷⁴ Macide, eşinin yeni görüşleriyle annesinin eski düşünceleri arasında sıkışıp kalmıştır. Fahir, karısına aralarında gerçek bir anlaşma sağlamak istediğini, bir denge kurmaya özen gösterdiğini, herkesin özel bir hayatı olduğunu ve herkes ebeveyninin hayatını izlerse ilerleme sağlanamayacağını söyler. Geleneğin içinden yetişerek gelen Macide ise Fahir'e arkadaş olamayacağını, Fahir'in evlenirken başka Avrupa'dan döndükten sonra başka bir adam olduğunu, Fahir'e uymak isterse annesinin güceneceğini, çocukluğundan beri annesinin her dediğini yaptığını belirtir. Eserde eski zihniyetin en katı temsilcisi olan halaya göre Meşrutiyet'in ilan edilmesinin kadınlar için herhangi bir ehemmiyeti yoktur. Hala, Macide'nin hızlı değişmelerine, devamlı kitap okumasına bir anlam veremez. Kadın kısmının bu kadar okumasını gereksiz görür. Fahir'in davranışlarını ve düşüncelerini onaylamadığı gibi sakıncalı bulur. Fahir, Numan'ın davetinden döndüğünde halası onu tehdit edercesine bir bakışla süzer. Fahir'in Samime'yi arabaya bindirdiğini ve Macide'nin Numan'ı selamladığını görünce akşam sofrada kızı ve damadıyla kavga eder. Erkeklerin karısı dışında başka bir kadınla konuşmasına kızmıştır. Hala, en sonunda dayanamaz ve Fahir'e haykırır:

“ *Sen bir mösyö oldunsa, ben kızımı madam yapamam!..* (s. 35)

Fahir karısını değiştirmek için mücadelesine devam eder. Neticede karısı ve halasıyla yaşadığı çatışmalar kendi lehine çözümlenir. Eski düşüncenin temsilî karakterleri Macide ve annesindeki değişimler bir mecburiyete bağlı olarak başlar. Macide'nin korkusu kocasını kaybetme, halanın korkusu ise kızından olmaktır. Bu yüzden Macide hızlı bir değişim içine girer. Vaktinin çoğunu okumaya harcar. İngilizce, coğrafya, tarih, sağlık bilgisi ne bulursa okumaktadır; yeni çıkan kitapları aldırır, yemek vaktinde dahi elinde gazete bulundurur. Önceden erkek misafirlerin yanına çıkmayan Macide artık kocası ve arkadaşları ile birlikte mehtaplı gecede yürüyüşe çıkar. Müzik dersi almak istediğini söyler. Fahir ile Numan ona

⁷⁴ İnci Enginün Macide'nin annesinin Halide Edib'in eserlerinde sağlam Türk kadının ilk örneği olduğunu, daha sonraki romanlarında da aynı tipte kadınlara rastlanıldığını ve yazarın Akile Hanım, Emine, Macide gibi kadınlara saygı duyduğunu söyler. (İnci Enginün, *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 120)

bir piyano alırlar ve Cemal Bey’i özel müzik dersi hocası olarak tutarlar. Macide’nin yeni merakı, alafranga kadınlar gibi tuvaletine dikkat etmek ve güzel giyinmektir. Fahir bütün çabalarının karşılığını aldığı için sevinçlidir ancak Macide’nin yeni tuvaletleri arasında eskiden giydiği uzun entarili elbiseleri aradığı zamanlar olur. Macide’nin kullandığı keskin lavanta kokusu Fahir’i rahatsız eder. Seviye ve Cemal’in davetine hazırlanan Macide’yi Fahir çok değişmiş görür. Kendisi kadar arkadaş çevresinin de Macide üzerinde tesir bıraktığını fark eder. Arkadaşı Numan’ın yanına başörtüsüyle çıkmayı kabul etmeyen Macide, yarı dekolte, bütün vücudunun çizgilerini belli eden bir elbise ile Cemal’in evine gidecektir. Fahir, Macide’nin sertliklerini gidermeyi ve onu doğru düşünmeye alıştırmayı millî bir vazife olarak görmüştür. Gelecek neslin istikbalini temin için annelerin eğitilmiş olmasını şart koşarken değişmelerin tedrici ve sindirerek olmasına dikkat çeker:

“ ... Bununla beraber bütün eski esaslarını, doğru add ettiği tarz-ı tefekkürünü bir paçavra gibi fırlatmamasına, her yeni şeyi zaif bir şımarıklık ile kabul etmemesine memnundum. Macide ciddî, tasavvurunda sabitti, yalnız muhakemesi doğru değildi. Dürüst hissedilip, dürüst görmeye alıştırlırsa şüphesiz, şu buhranlı devirde en lazım kadınlardan olacaktı. Macide’nin terbiye-i fikriyesiyle bu kadar meşgul olmam, millî ve içtimaî bir ihtiyaç ve tecrübe üzerine mebnî idi. Bu bir şekl-i terakki ki, duvarlar arkasında nesl-i müstakbelin istikâmet-i hayatını tayin edeceklerin terbiyesiyle başlıyor.” (s. 34).

Fahir her ne kadar Macide’yi belli bir ölçüde değiştirmekte başarılı olsa da aradığı iç huzuru bir türlü bulamayacaktır. O kalbi ve ruhuyla birbirini seven çiftlere imrenir. Macide’nin kendi ruhundan uzak olduğunu düşünür. Çocukluk arkadaşı Seviye’yi Cemal’in evinde görünce ona âşık olduğunu anlar. Seviye’nin güzel sesi ve gözleri Fahir’i karısı Macide’den ve oğlu Hikmet’ten bir anda uzaklaştırır. Macide’ye olan duygularını sorgular ve ona acıma hissiyle yaklaşır. Macide ile annesinin isteği üzerine evlenmiştir. Bu, âşksız ve heyecansız bir evliliktir. Seviye’yi görünce Fahir, Macide’nin kusurlu yanlarını fark etmeye başlar. Seviye ne giyse vücudunun bir parçası gibi dururken Macide’nin giyiminde acemilikler her hâliyle bellidir. Macide ne kadar değişmiş olsa da Fahir, Seviye’yi kültür, yetişme tarzı ve ruhça kendine daha yakın bulur. Zira Fahir yıllarca bilmeyerek beklediği heyecanı ve aşkı Seviye’de bulmuştur. Ancak eserin sonunda Fahir, yaşadığı bu aşk nedeniyle düşkünlüğünü bir beşeriyet zafiyeti olarak görecektir. Fahir’in, Seviye’ye duyduğu platonik aşk zamanla bir hastalık hâlini alır. Macide onun sayıklamalarından

Seviye'yi sevdiğini anlar. Fahir, doktorun tavsiyesine uyarak Mısır'a hava değişimine gitmek üzere sabah erkenden oğlu Hikmet ve Macide'nin yüzüne bakmadan evi terk eder. Macide ağlamaktadır. Hala bağırrır:

“-İşte alafrangalığın neticesi!” (s. 96)

Ailesinin güvenini kaybeden Fahir kendi yaptıklarını sorgulamaya başlar. Macide'ye acır, en büyük suçu, iyi olmadığı hâlde ona iyi görünmek, güzel bir ahlâka sahip olduğuna onu yıllarca inandırdıktan sonra zayıf düşmektir. Mısır'dan evine döndükten sonra Macide ile Fahir arasında soğuk rüzgârlar eser. Macide'ye verdiği sözleri unutan Fahir, Seviye'ye gitmekten kendini alamaz. Fahir'in merhamet duygularını bir aşağılama kabul eden Macide bütün vaktini yazmakla, okumakla ve Hikmet'in dersleriyle uğraşmakla geçirir. Macide'nin oğluna uyarıları Fahir'e verilmiş bir ders niteliğindedir Fahir gibi zaaflarının esiri olan güçsüz, iradesiz bir insan değil, kendine güvenen dürüst, cesur, dindar ve onurunu koruyan bir evlat yetiştirmek isteyen Macide'nin öğütleri, Halide Edib'in ideal genç portresinin tasviridir:

“Yalnız toplu, tüfekte değil, iradenle de cesur olacaksın; fena şeyleri yapmamak için cesur, inandığın, doğru bildiğin şeyi yapmak için, öldürseler bile, cesur olacaksın, oğlum. Daima, daima doğru, anlıyor musun Hikmet, doğruluğun başkalarını öldürse, yüreklerini doğrasa, ezse, en çok seni seven adama, ahret azabı çektirse bile yine doğru! Anlıyor musun Hikmet?” (s. 141)

Ailesine ihanetinden dolayı büyük bir vicdan azabı çeken ve sevdiklerine bakacak yüzü olmayan Fahir tek çareyi kaçmakta bulur. Seferberlik nedeniyle Hareket Ordusu'na katılır. İsyancılarla savaşta öldürülür.

Adil Nami'nin *Nurhayat* adlı eserinde gençlerin farklı medeniyetlerin tesiriyle yetişmiş olmaları, kültür farkları ve maddî imkânlar onların aşk hayatlarında belirleyici rol oynar. Avrupa'yı gezme aşkıyla yanıp kavrulmuş ancak maddî imkânı olmayan Ziya, annesinin bütün itirazlarına rağmen yakışıklı bir zevce arayan Nurhayat adında zengin ve dul bir kadınla evlenir. Ziya'nın içgüveyliği kabul etmesi, Avrupa'yı gezebilecek parayı temin içindir. Nurhayat, serbest ve şuh bir kadındır, ömrünü eğlence ile geçirmekten büyük zevk alır. Ziya fırsat buldukça Nurhayat'tan bol bol para koparır. İzdivaçlarından üç ay sonra Ziya'nın validesi vefat eder. Annesinden kalan evi ve dükkânı satan Ziya,

Nurhayat'tan aldığı iki bin lirayı da ilave ederek Avrupa seyahatine çıkar. Ziya, İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz Nurhayat da kendine hemen yeni bir âşık bulur, maddî çıkarlarla cinsel hazlar üzerine kurulan evlilik böylece sona ermiş olur.

Adil Nami, Avrupa'yı her yönden Osmanlı'dan üstün görür. Batı bireysel haklar ve kadın-erkek ilişkileri bakımından üstün olduğu gibi şehirleşme bakımından da uygarlığı ve modernizmi temsil eder. Paris'in caddeleri ve sokakları Osmanlı'da olduğu gibi çamurlu değildir. Ziya ile Gustav birlikte Paris sokaklarında gezerken elli yaşlarında bir mösyö ile on altı-on yedi yaşlarında bir matmazelin yan yana yürüdüğünü görürler. Yol çalışmalarından dolayı eteklerini toplayarak yürüyen bu matmazole Ziya ilk görüşte âşık olur. Zira onun ayaklarının güzelliğine, yürüyüşündeki letafete tutulmuştur. İstanbul'da iken kadınlara ve kızlara karşı çok pısırık tavırlar gösteren Ziya, Batı'da eğitim aldıktan sonra onlara karşı gayet serbest davranışlar sergiler. İki arkadaş önlerinde giden baba ve kızı evlerine kadar takip ederler. Ziya, kapıcı kadından takip ettiği kızın adının Antonin olduğunu, babasının ise doktorluk mesleğini icra ettiğini öğrenir.

Yüksek tahsilli iki genç olarak Gustav ile Ziya'nın aşk konusundaki görüşleri eserde yine Doğu-Batı ikileminde ele alınmıştır.⁷⁵ Ziya ne kadar Batı'da yüksek tahsil görmüş olsa da aşk hayatında bir doğulu gibi romantik ve tesadüfidir. O, Batı dünyasında doğulu hayallerle yaşar. Avrupa'ya gitmeden önce hiçbir romantik mizaç özellikleri göstermeyen ve evliliğinde sevgiye hiç yer vermeyen Ziya'nın Avrupa'ya gidince sokakta gördüğü bir kızın ayaklarına bakarak birden romantik aşka kapılması romanın kurgusu açısından tezat oluşturmakta ve eserin tezi gereği zorlama bir hadise gibi durmaktadır. Gustav, Ziya'nın ilk görüşte âşık olmasının ancak on sekizinci asrın sonlarında, Batı'da yazılan romantik eserlerde görüldüğünü belirtir. Ziya'nın on altı yaşındaki bir kıza çabucak âşık olmasını anlamsız bulur ve bu aşktan vazgeçmesini tavsiye eder. Gustav, Ziya'nın Antonin'e beslediği duygularda üç ihtimal görür. Bu ihtimaller aynı zamanda batılı ve tahsilli bir gencin aşk algısını yansıtır. Birincisi Ziya'nın onu metres olarak düşünmesi, ikincisi onunla evlenmesi, üçüncüsü ise Antonin'den hiçbir karşılık görmeyeceği ihtimalidir. Ziya, Antonin'e ilk görüşte âşık olmuş ve onun iyi bir kız olduğuna hükmetmiştir. Ziya'nın bütün emeli Antonin ile mutlu ve mesut bir evlilik gerçekleştirmektir. O, aşk konusunda kadercidir ve hayatındaki en büyük olayların küçük tesadüflerin eseri olduğuna inanır. Gustav'a göre

⁷⁵ Aşkın Doğu ve Batı ikileminde farklılığı için bkz. Recai Özcan, *Türk Romanında Aşk (1872-1900)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012.

ise aşk hakikî muhakeme ister ve Ziya'nın tam tersine o, bir kadınla hemen evliliğe kalkışmanın büyük bir hata olduğunu düşünür. “*Dul olsun, bakire olsun bir kadınla izdivaç daima cinnettir* (s. 100) diyerek evlilik aleyhinde görüşünü belirtir ve pozitivist bir aydın olarak nikâhsız beraberliği savunur.

Nurhayat'ta tamamen batılı “kadın-erkek ilişkisi” idealleştirilir. Dolayısıyla bu eserde idealize edilen Gustav'ın aşk hayatıdır. Onun birlikte yaşadığı sevgilisi ve aynı zamanda yüksek okul mezunu olan Nişet; latif, şirin, zeki, çapkın çehreli, iyi tahsil görmüş, terbiyeli, açık sözlü bir salon kızıdır. On sekiz-on dokuz yaşlarında görünen Nişet bir şapka modacıdır. Tiyatroya gitmeyi, kırlarda gezmeyi ve eğlencelere katılmayı sever. Onun sevmediği tek şey ciddi ve uzun aşklardır. Gustav ile Nişet ilk defa bir çiçekçi dükkânında tanışır ve görüşmeye başlarlar. Gustav, kendinden bıktığı gün onunla görüşmeyeceğine söz verir. Nişet ise gülfidanı solup dökülünceye kadar arkadaşlıklarının sürmesini şart koşar ve Gustav'la flört etmeyi kabul eder. Aradan altı ay geçmesine rağmen gülfidanı bir türlü solmamıştır. Gustav daha sonra çiçekçiden öğrenir ki onu çok seven Nişet en az dört defa Gustav'a belli etmeden gülfidanını değiştirmiştir. Nişet aşka modası geçen bir elbise gözüyle bakmasına rağmen Gustav ile beraberliğini devam ettirmek için her türlü fedakârlığa hazırdır. Nişet ile Gustav'ın ilişkileri “ mesud, saf, pür neşe” devam eder. Evlilik için bir nikâh bağının onlar için pek önemi yoktur. Birbirlerini aldatmaz ve kandırmazlar. Nişet, aşkı ile işini birbirine karıştırmaz. Gustav ile duygu, akıl ve saygı çerçevesinde ilişkilerini sürdürürken işini de aynı ciddiyetle devam ettirir.

Ziya, Antonin'i görebilmek için onun doktor babasının yazıhanesine muayene için gider. Doktorun teşhisine göre Ziya üçüncü dereceden verem hastasıdır ve onun Fransa'nın güney tarafına tebdil-i hava için gitmesi gerekir. Ancak doktor verem olduğunu Ziya'nın yüzüne söylemez. Kapı aralığından konuşmaları dinleyen Antonin yirmi iki-yirmi üç yaşında bir gencin verem hastalığına yakalanmış olmasına çok üzülür. Antonin'den gelen imzasız ve adressiz mektuptan Madam Döpero, Ziya'ya doktorun verem teşhisi koyduğunu anlar. Ziya, bu mektubu göndererek iyiliğini düşünen Antonin'in de kendini sevdiğine hükmeder. Ziya'nın ısrarları üzerine Madam Döpero, oğlunun isteklerini onun sağlığında iken yerine getirmeye karar verir. Doktorun yazıhanesi ile kendi evi arasında âdeta mekik dokuyarak Anatonin'i Ziya'ya vermesi için onun babasını ikna eder. Bu arada Ziya, Antonin'den yeni bir mektup almıştır. Ziya'nın platonik aşkına karşılık Antonin olaylara mantık çerçevesinden yaklaşır. Antonin, mektupta Ziya'ya evlilikten vazgeçmesini, verem

hastası olduğunu ve bir an önce Fransa'nın güneyine gitmesini tavsiye etmekte ayrıca Ziya'yı sevmekten ziyade onun hakkında büyük bir merhamet hissettiği yazmaktadır. Ziya bu mektuptan sonra birdenbire her şeyden ümidini keser ve başına kurşun sıkarak intihar eder.

Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912) adlı eserinde tahsilli kahramanları vasıtasıyla evlilik ve kadın-erkek münasebetleri hakkındaki düşüncelerini açıklar. Bu eserde İrfan Gâlib'in kadınlara karşı acımasız ve sadistçe davranışlarının ardında duygusal ilişkilerinde yaşadığı hayal kırıklığı vardır. Aşk konusunda utangaçlığı, güzel kadınlar hakkında beslediği platonik duygular ona ıstırap verir. Kadınların erkeklere göre birçok yönden eksik olduğuna dair makaleler yazar. Basın dünyasında İrfan Galib kadın düşmanı olarak tanınır ancak o, ne yaparsa yapsın kadınlardan hıncını alamaz. Bu arada 1910 Mayısında Halley Kuyruklu Yıldızı'nın dünyaya çarpacağıyla ilgili haberler yayılmaya başlar. İrfan Gâlib, bu haberi fırsata dönüştürüp kadınları -özellikle de cahil ve eğitimsiz kadınları- korkutmak için ihtiyar, genç herkesi toplayarak onlara konferanslar verir. Astronomi üzerine basit bilgilerden başlayarak onların içinde bir korku meydana getirir. Ancak bu konferanslar da onu tatmin edememiştir.

İrfan Galib'e tanımadığı birinden gelen mektup birden onun zihninde farklı bir dünya yaratır. Mektubu yazan kızı tanımadığı hâlde ona derinden bir sevgiyle âşık olur ve kadınlarla ilgili düşünceleri değişmeye başlar. Mektubun sahibinin kendisini konferanslarında dinlemeye gelen Feriha Davud olduğunu öğrenir. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen onunla evlenir. Feriha Davut, İrfan Gâlib'den sonra romanın aydın kimliğe sahip, ikinci kahramanıdır. Açık sözlü, serbest tavırlı, cesaretli ve hoppa bir kızdır. Feriha, kadınların bilinçsiz bir şekilde erkeklerin emrine girmesine karşı çıkar. Keyfini kanun sayan sert ve otoriter bir eşle birlikte yaşamak istemez. Serbestçe davranan ve sokakta edebiyat yürüten kızlara erkeklerin bir eğlence aracı olarak bakmasını yadırgar. Evlilik öncesinde isteklerini İrfan Galib'e kabul ettirmesi, istediği bir erkekle evlenmesi, mektuplaşmayı ilk önce onun başlatması gibi Türk toplumu için yeni sayılabilecek tavırlarla yazar, Feriha'nın şahsiyetinde yeni bir Türk kızı portresi çizmektedir.

*“Hayata bakış tarzı ve davranışları itibariyle, -bilhassa o güne göre-
'modern' diyebileceğimiz Feriha'nın bu hâli, giderek kendisini içinde bulunduğu*

şartlara karşı çıkmaya ve isyana kadar götürür. Dolayısıyla o;değişmeye başlayan toplum yapısının ve genç kız tipinin mühim bir örneğini teşkil eder.”⁷⁶

Halide Edib’in özellikle ilk dört eserinde yüksek tahsilli erkek ve kadın karakterler arasında ruhsal bağı sağlayan temel unsur aşktır. Millî meseleler, idealler ve ideolojiler bu eserlerdeki kadın ve erkek ilişkilerinde asla birinci sırayı alamaz. *Handan* adlı eserinde Handan, kendisini sosyalist ve ihtilâlcî maksatlarının arkadaşı yapmak isteyen Nazım’ın evlenme teklifini tereddütsüz reddeder. O, evlilikte her şeyden önce ciddi bir sevginin olmasını, maksatlardan önce sevginin gelmesini şart koşar. Evliliği mutlak ve ebedî bir bağ olarak görür. Halide Edib’in sonraki eserlerinde ise aşk farklı bir boyut kazanır. *Yeni Turan*’da memleket meseleleri ve idealler her şeyin önüne geçer. Oğuz ve Kaya’nın birbirlerine duyduğu sevgi onların idealleri yanında çok sönük kalır. Onlar ideallerinin gölgesinde en temiz duygularla birbirlerini severler.⁷⁷

Fetret’te kadın-erkek münasebetleri ve aşk ilişkilerinde tamamen batılı ölçütler idealleştirilir. Batı’da yüksek tahsilini tamamlayan kahramanlar batılılar gibi flört eder, nişanlanır veya nikâhsız beraberlik yaşarlar. Kerim Paşa ve Selman Bey, çocuklarını Batı terbiyesiyle yetiştirmek isteyen iki aile babasıdır. Onlar çocuklarının terbiyesinde Batı’nın sadece eğitim ve bilim yönünü örnek göstermekle yetinmez, Batı’nın içtimaî ve şahsi her türlü yaşam tarzını çocuklarına benimsetmek isterler. İki ailenin çocukları babalarıyla birlikte sosyal faaliyetlere katılır, kır gezilerine çıkar.

“... Kerim Paşa ile Selman Bey’in bu kır safasını tertip etmekten bir maksad-ı mahsusları vardı. Bir safa ki hem âdetlerimize, eğlencelerimize muvafık idi, hem de İngilizlerin o maruf ‘picnic’ lerini andırıyordu.”(s.150)

İçtimaî, siyasî, edebî ve şahsî her alanda ilerleme ve yenilikler gerçekleşmiştir. Evlilik konusu da bu yenilikler arasındadır. Ali Kemal’in bu eserinde nikâh öncesinde başlayan bir flörtle batılı tarzda münasebetin kurulmuş olması, görücü usulünü kaldıran bir yenilik olarak kabul edilir. Dul Selman Bey olgun yaşına rağmen Güzide Hanım ile flört eder. Ancak ilişkileri samimi bir arkadaşlık düzeyindedir. Fetret ile Seher büyüklerinin yanında birbirlerine karşı serbest davranırlar. Genel âdetlerin aksine kırdaki nişanlanır,

⁷⁶ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, s. 170.

⁷⁷ Kaya ile Oğuz arasındaki sevgi, Mehmet Rauf’un millî duyguları güçlü bir şekilde ele aldığı *Halâs* romanını hatırlatır. *Halâs*’ta Nihad ile İclal’in önceliği memleketin kurtuluşudur ve onları bireysel duygulardan önce birbirine yaklaştıran asıl unsur memleket sevgisidir.

büyüklerin yanında birbirlerine sarılır, samimi davranışlarda bulunurlar. Ali Kemal, Fetret’de nikâhsız beraberlik konusundaki görüşlerini de dile getirir. Mekteb-i Harbiyyeyi son sınıfta bırakıp Avrupa’ya kaçan Hakan Bey tamamıyla Türk inanç, görenek ve geleneklerine ters olan Avrupaî bir yaşam sürdürür. Nikâhsız birlikteliği savunan Hakan Bey, Paris’te tanıştığı bir kadınla uzun süre resmî nikâh yapmadan beraber yaşar. Onlar resmen değil kalben ve fikren evlidirler. Bu eserde vurgulanan diğer bir nokta da aşkta sadık olmaktır. Fetret, Seher adlı Türk kızıyla nişanlandıktan sonra eğitimini tamamlamak için Avrupa’ya gider. Paris’te üniversite okurken kız arkadaşlarıyla ilişkileri seviyelidir. Nişanlısına sadıktır. Ahlâkî değerleri önemser. Fetret’in karşısına Paris’te zarif, kültürlü ve namuslu bir kız olan Marsel çıkar. Fetret, bir müddet karışık hayallere kapılsa da millî kimliğine ve nişanlısı Seher’e sadakatinden dolayı Marsel ile olan ilişkisini ileri seviyeye götürmez.

Melekper’de kadın-erkek münasebetinde eleştirilen temel konu, saray baskısının gençlerin özel hayatlarına kadar uzanması ve onların hayatlarını felâkete sürüklemesidir. Saray’da cariyeye olan Melekper, yurt dışında tıp eğitimi alan sevgilisi Suat Selim’le evlenmek ister. Fakat aşkın saray çevresinde dillere düşmesi Melekper’in saraydaki konumunu olumsuz etkiler. Bu durum üzerine Melekper, Saray’ın zoruyla Bekçi Mustafa ile evlendirilmeye mecbur tutulur. Suat Selim, sevgilisini kurtarmak için çaba sarf eder ancak bunda başarılı olamaz. Mustafa’nın Suat Bey’i öldürmesinden sonra Melekper çektiği acılara daha fazla dayanamaz ve çıldırarak intihar eder.

Yetime’de nişanlısı katiller tarafından öldürülen Necile, nişanlısına çok benzeyen Hüsrev Affan ile evlenmek ister. Hüsrev Affan, Necile’nin bu teklifini kabul eder. Yabancı kolejden mezun Necile’nin evlilik konusundaki rahat tavırları ve evliliği bizzat kendisinin teklif etmiş olması Türk geleneğinde nadir rastlanır bir durumdur. Bu eserde özellikle vurgulanan konulardan biri de kadın-erkek eşitliğidir. Yazarın tahsilli ve ideal kahramanı Necile kadın haklarıyla ilgili olarak mutaassıp inançlara karşı çıkar. Necile toplumda kadınların yeterince değer görmediğini ve yaşam haklarının sürekli kısıtlandığını iddia eder. Kızların on iki yaşında çarşafa sokulup erkeklerden kaçırılmasına tepki gösterir. Kadınların toplum içindeki durumunu erkeklerle kıyaslar: Erkekler gençlik yaşlarında hürriyetlerine sahip olup toplumda rahatça hareket edebilmektedirler. Kızlar ise büyüdüklerinde başkalarının hükmünde yaşamak zorundadır ve istemedikleri davranışlara maruz kalırlar. Kadınlara sürekli söylenen şu sözlerle Necile kadınlar üzerine yapılan baskıyı eleştirir:

“Kaç, kaç, görünme... Saklan, sakın... Gösterme... Evet, kapa, gizlen... Gözükme!..” (s. 162)

Son Mektuplar'da ağırlıklı olarak üzerinde durulan konu, Sörlar mezunu ve mektep arkadaşı olan iki kızın erkek-kadın münasebetine yaklaşım tarzlarıdır. Nezahat güzelliğiyle erkekleri etkilemeye çalışan, debdebeli bir hayat sürmek isteyen hoppa bir kızdır. Ona göre hayatın saadeti yalnız aşktadır. Fikriye de güzelliğinin değerini bilir. Ancak o, bütün güzelliğini, istikbalde kendine eş olacak kişi için saklar. Erkeklere gösteriş yapma meraklısı değildir. Nezahat'ın ruhu her zaman sevda ve şehvet duygularıyla doludur. Çoğunlukla hülyalı şiirler okur. Birçok gençten aldığı deste deste sevda mektuplarını okumakla vakit geçirir. Nezahat'e göre eğlence yerlerinde gezmek varken bir kızın ev işleriyle uğraşması saçmadır. Fikriye ise mesire yerlerinde ihtiraslar ve hevesler peşinde ömür geçiren gençleri fırtınaya tutulmuş bir gemiye benzetir. Zira böyle yerlerde erkek ve kadınlar sürekli birbirlerini aldatırlar. Fikriye, Nezahat'ın durumuna acır ve kadın-erkek münasebeti konusunda arkadaşını uyarır. Nezahat'ın doğru yoldan çıktığını düşünerek fikirce çok fazla sefilleşen mektep arkadaşıyla bir daha görüşmemeye karar verir.

Yazarın sözcülüğünü üstlenen Fikriye, kadın-erkek münasebeti, aşk ve evlilikle ilgili düşüncelerini şöyle özetler: İnsan fitratının bir gereği olarak kadın ve erkek birbirinden hoşlanır. Eğer hoşlanmak derin bir itaat ve tutkuya dönüşürse adı “aşk” olur. Aşk geçici bir hummadır. İyi idare edilmezse kadınların namusu için tehlikeli bir ateşe dönüşebilir. Gençlik nasıl bir çiçeğin solması gibi faniyse aşk da aynı şekilde geçicidir. Bu yüzden geçici duygularla iki hayat birbirine bağlanamaz. Bütün varlıklar çift yaratılmıştır ve yaratılışın gayesi de mutlu bir yuva kurmaktır. Din ve içtimaî hayat bunu emreder. Kim olduğunu bilmeksizin kızların her önüne gelenle flört etmesi onları evlilik maksatlarından uzaklaştırır. Her erkeğe güvenilmez. Birçok erkekle görüşen kız çamura düşmüş bir çiçek gibidir. Kimse onun elini tutmak istemez. Böyle kızlar evlendikten sonra bir erkekle mesut olamazlar. İzdivaç sadece bir his değil, fikir işidir. Kadınlar elbette esaret altına alınmamalıdır. Kendini bilen, eğitilmiş, yurdunun menfaatini ayırt edecek seviyede olan bir kadın serbest olmalıdır. “*Fikirsiz, milliyetsiz kadınlar serbestliği fuhşa götürdükçe o metin ruhu bulmadıkça (gülerek) tavuk gibi kafeslerde kalması daha iyidir. Kadınlık bugün esir değildir. Kendine henüz mâlik olmadığı için korunuyor, saklanıyor. Bu bir kusur mu?*” (s. 15) Fikriye her gördüğüne heves eden, seyir yerlerinde izdivaç ve aşk arayan kızları ahlâkça düşürmeye

çalışan onları aldatmak için kadınlar gibi süslenerek orada burada dolaşan delikanlıları, gözünün önüne getirince onlardan daha ziyade nefret eder.

İki mektep arkadaşı aralarındaki görüş ayrılığından dolayı yollarını ayırmıştır. Fikriye kendi gibi idealist, ülkücü bir öğretmenle evlenip mutlu bir yuva kurar. Sadakatli bir eşle özlemini çektiği hakîki aşk hayatına kavuşur. İki çocukları olur. Fikriye'nin mazisinde tatlı hatıralar, istikbalinde ümit ve iman dolu günler vardır. Vatanı için iyi bir Türk evladı yetiştirmek tek hedefidir. Nezahat ise hüznün, gözyaşı ve aldatmaların hâkim olduğu sahte hayatına, elindeki süslü aşk mektuplarıyla uğraşmaya devam eder. Ancak genç erkekler üzerindeki tesiri azalmıştır. Senelerce devam eden boş ihtirasları ve uykusuz gecelerinden dolayı yıpranır. Fikriye'nin mutlu hayatına gıpta eder. Vaktiyle alay ettiği arkadaşının kendine yaptığı uyarıların ne kadar haklı olduğunu anlar. Nezahat yıllar sonra, aldığı terbiyenin sebep olduğu felâketleri Fikriye'ye itiraf ederken suçluluk duyar. Çevresini oluşturan Hristiyan kızlar ve mürebbiyesi onu yanlış ve boş bir hayata sevk etmişlerdir. “*Türk kızıyla yalnız bir Türk kızının arkadaş olabileceğini asla hatırıma getirmiyordum*” (s. 45) der.

Ahir Zaman'da Paris'te yüksek tahsil yapmış bir gencin İstanbul'a döndükten sonra yozlaşmış bir çevrenin içinde nasıl kaybolup gittiği anlatılmaktadır. Paris'ten yirmi iki yirmi üç yaşlarında İstanbul'a dönen Ecmel, sosyete kadınlarının bir numaralı flört tercihi olur. Yakışıklı bir genç olan Ecmel'in yüzünü gören süslü kadınlar hemen âşık olurlar. Ecmel, Avrupa tahsili sürecinde İsviçre Alpleri'nde kayak yaparken Erika adında bir kızla tanışmış ve ona âşık olmuştur. O, İstanbul'da gördüğü kadınlarda da Erika'nın özelliklerini arar. Bu eserde kadın-erkek münasebetiyle ilgili gayriahlâkî ilişkilerin her türlü mevcuttur. Aynı erkekle ilişki kuran ana-kız örneğine Türk romanında çok nadir rastlanılır. *Ahir Zaman*'da böyle bir münasebet de yaşanır. Ecmel, ana-kız olan Şemsa ve Şehlevend de dâhil olmak üzere birçok kadınla ayrı ayrı zamanlarda gayrimeşru ilişkilerde bulunur. Eserin sonunda gayrimeşru ilişkiler yaşadığı bütün kadınlar Ecmel'i terk ederler. Ecmel hayatından memnun değildir ve yaşadığı aşklardan bıkmıştır. Dul ve zengin kadınlarla yaşadığı flörtleri, “*Buna ne aşk ne sevda derler. Ne de muhabbet... Şunu da unutmuyayım ki kendilerinin zevklerine hizmet ediyorum.*” (s. 107) diye anlatarak “jigolo” durumuna düştüğünü itiraf eder.

Aydemir'de ferdî duyguların mefkûre uğruna feda edilmesi aşkın temel esprisidir. Yükseköğrenimini Avrupa'da tamamlayan Hazin, memleketinin geleceği için her türlü

fedâkarlığı göze almıştır. Aydemir'i çok sevmesine rağmen mefkûre ve yurt aşkı onları birbirinden ayırır. Aydemir, Türkistan'da iken Hazin, iradesi dışında Neyyir isminde bir subayla evlendirilir. Yıllar sonra iki eski âşık birbirlerine duygularını açarlar. Demir mefkûresi ve sevgisi arasında yaşadığı tezattan kurtulmak için tekrar Türkistan'a döner. Kurduğu cemiyetlerle Buhara'da, Kaşgar'da, Semerkant'ta Türk kardeşlerinin yardımına koşar. Ancak bu büyük kahraman, talebeleriyle birlikte Ruslar tarafından idam edilir. Hazin Türkistan'a, sevgilisinin mezarını görmeye gider. Ona olan aşkını yurt sevdasıyla beraber yaşatacağına ve Türkçülük mefkûresini kutsal bir vazife sayacağına kendi kendine söz verir.

Reşat Nuri'nin bazı romanlarında tahsilli genç kahramanların bir kusurundan dolayı hor görülmesi nedeniyle çatışmalar yaşanır. *Harabelerin Çiçeği*'nde, *Damga*'da ve *Bir Kadın Düşmanı*'nda erkek karakterlerle kadın şahıslar arasındaki ilişkiler müspet bir neticeye ulaşmaz. *Harabelerin Çiçeği* ve *Bir Kadın Düşmanı* 'nda erkek karakterlerin kusuru kendilerini çirkin hissetmeleridir. *Harabelerin Çiçeği*'nde Süleyman bu yüzden aile çevresinde hor görüldüğü için, memleketi dışında, yabancı kadınlarla gönül maceralarına girer. *Damga*'da İffet, üzerine yüklenen suçun etkisiyle kadınların karşısına çıkmakta tereddüt yaşar. Onun evlilik teklifleri reddedilir. Yazar, Süleyman ve İffet'in aksine *Bir Kadın Düşmanı* 'nda (1927) daha güçlü bir karakter olarak Homongolos Ziya'yı seçer. Aile çevresinde ve okulda küçümsendiği, horlandığı için küçük yaşlardan itibaren çirkinlik azabı çeken Ziya zaman geçtikçe çevresine karşı vurdumduymaz ve duygusuz bir tavır takınır. Kadınları küçümser, onları alaya alır.

Harabelerin Çiçeği'nde yüz güzelliğine kaybeden Süleyman'ın hayata tutunma gayretleri karşı cinsle ilişkilerinde hayal kırıklığıyla sonuçlanır. O, kadınlara bakmaktan çok korkar, yanlarından geçerken başını eğer, gözlerini indirir; kadınlar ise onu görünce başlarını başka tarafa çevirirler. Süleyman Avrupa'da yüksek tahsili süresince, gençliğin verdiği heves ve taşkınlığın da etkisiyle kendine değer veren bir kadınla tanışmak ister. Oda komşusu Bijou'ya ilgi duyar. Bijou, meyhanede çalışan neşeli ve güzel bir kadındır. Süleyman karnaval mevsiminde düzenlenen maskeli bir baloya iki bilet alır. Biletlerden birini Bijou'ya gönderir. Kısa bir süre de olsa yüzüne taktığı maske sayesinde bir kadının karşısında konuşma fırsatı bulacağı için mutludur. Baloda Bijou'yla konuşurken yüzündeki maske birden düşer. Bijou gördüğü yüz karşısında feryat eder. Süleyman arkasına bakmadan kaçarak baloyu terk eder. Başka bir gece sokağa düşmüş bir kadına yardım eder. Kadının karnını doyurduktan sonra üzerinde ne kadar para varsa ona verir. Süleyman, kadınların

sokağa düşmesine sebep olan insanlık âleminden nefret eder. Bu yüzden toplumu, ahlâkî çöküşten sorumlu tutar.

Süleyman, sevdiklerinin geleceği uğruna kendi sevgisini kalbine gömen fedâkar bir adamdır. Mudanya’da yalnız yaşadığı günlerde, balıkçı kulübesinin önünde Maryanti adında fakir bir Rum kızıyla tanışır. Gözleri kör olduğu için dış âlemin güzelliklerine kapalı olan Maryanti, Süleyman gibi iç âleminde kurduğu büyük hayallerle teselli bulur. Süleyman, Maryanti’nin gözleri görmediği için ona yaklaşmakta cesaretli davranır. Fakirlik nedeniyle paralı doktorlara gidemeyen aileye göz doktoru Süleyman, onları rencide etmeden yardım eder. İhtiyar balıkçı, Süleyman’ın tanımadığı insanlar için bu kadar fedakârlığı göze almasını bir türlü aklına sığdıramaz. Oysaki Süleyman doktorluğu bir meslekten ziyade fakirlere yardım etme fırsatı veren meşguliyet olarak görür. Kendinin tadına varamadığı mutluluğu Maryanti yaşasın ister ve onun bütün tedavilerini üstlenir. Maryanti yavaş yavaş rüyaya benzeyen gölgeler görmeye başlar. Süleyman, çok arzu ettiği halde Maryanti ile bir aşk yaşamaktan korkar. Maryanti’nin gözleri tamamen açıldığı takdirde, Süleyman’ı görecektir olması ve bir hayal kırıklığının yaşanma ihtimali, Süleyman’ı Maryanti’den ayırır. Süleyman, Maryanti’ye verilmek üzere, yüz güzelliğini henüz kaybetmediği çocukluk resmini bir mektupla beraber zarfın içine bırakır ve oteli terk eder.

Mev’ud Hüküm’de kadın-erkek münasebetlerinde asrîleşmek adına gösterilen ciddiyetsiz ve taklitçi tavırlar eleştirilir. Kasım Şinasi, sosyete davetlerinde hasta numarası yaparak ilgisini çekmeye çalışan, aşırı makyajlı, modern görünümlü kadınları bir doktor değil de sanki bir yabancı gibi dinler. Evlilikleri kötü olan kadınlar doktorlarda kendileriyle meşgul olacak dost bir şahsiyet bulmaya çalışırlar. Methedilmek, teselli olmak veya birkaç hastalık ismi işitmek için gelen bu kadınların durumu “acıklı bir komedi”ye benzer. Kasım’ın mesleği, onun insanî ilişkilerine, kadın-erkek münasebetlerine doğrudan yansır. Muhatabını doktorluğundan gelen bir teşhisle tanır. Kasım Şinasi, Sara’ya kocasından geçen zuhrevî hastalığı tedavi eder. Sururi öldükten sonra Sara, kocası gibi ölmekten veya annesi gibi çıldırmaktan korkar ve böyle bir durumda acı çekmemek için kendisini “ani bir ölümle öldürmesini” Kasım’a bildirir. Kasım, tedavi ederken tanıdığı bir kadın olan Sara’ya büyük bir aşkla bağlanır. Bu yüzden onun isteğini yerine getirmeye söz verir. Behire’nin kıskançlık entrikalarına rağmen Sara ve Kasım evlenir. Çiftin mutluluğu Sururi’nin kardeşi H. Kâmi’nin Sara’yı ziyaretine kadar devam eder. Behire, Kasım’ın Balkan Savaşı’na katılmasını fırsat bilerek onların arasını bozmaya çalışır. Sara, H. Kâmi’nin görev yaptığı

dispanserde çalışmaya başlar. Behire'nin Sara'ya ait mendili ve onun saçından bir tutamı mektupla Kasım'a göndermesi Kasım'ı kıskançlık komasına sokar. Kasım'a göre karısının bu "levs ve fenalığı" delilikten daha kötü bir hastalıktır. Kasım, Sara'nın haberi olmaksızın, daha önce vaat ettiği gibi morfin enjekte ederek onu öldürür.

Halide Edib'in *Son Eseri* adlı eserinde, romanlarıyla meşhur Feridun Hikmet ile Avrupa kültürü ile yetişmiş Kâmuran arasında yaşanan yasak aşk, dramatik bir sonla biter. Kâmuran aşkında hassas ve ince duygulu bir kadındır. Aynı eserde Asım'ın Mediha ile evlenmesinde meslekî durumunun öne çıkması ilginçtir. O, bir hariciye memuru olduğu için iyi Fransızca bildiği söylenen ve ailesi zengin olan Mediha ile evlendirilir. Asım'ın itirazlarına aldırmış eden olmaz. Mizaçları tamamen farklı olan bu çift dört yıl sonra ayrılır.

Alev romanında romantik aşkı ile şehevî arzuları arasında kalan bir gencin aşk öyküsü anlatılır. Yüksek tahsilden dönen Sedat, halasının köşkünde kalırken üst taraftaki beyaz köşkte gördüğü kıza âşık olur. Neyyire'nin zarif giyiminden ve bakışlarından çok etkilenen Sedat, ona zevk ve neşe veren cismanî arzularla değil, "gözyaşı döktüren" kalbî hislerle tutulur. Neyyire ise Sedat'ın gençliğine, mevkisine değil onun ruhunun doğruluğuna ve samimiyetine inanarak karşılık vermiştir. Bu eserde dikkat çeken bir konu da yurt dışına tahsil için giden gençlerin aşklarıyla ilgili olumsuz bir intibanın dillendirilmesidir. Bu olumsuz intiba Seviye *Talib*'de Avrupa'da eğitim gören Fahri ile ilgili olarak Macide tarafından da tekrarlanılır ve *Ahir Zaman*'da amcası, Ecmel'e benzer şeyler söyler. Neyyire'in en yakın arkadaşı Mediha, Avrupa'ya giden gençlerin yanında bir kızla döndüğünü, bu yüzden Neyyire'nin Sedat'a olan bağlılığında dikkatli olması gerektiğini ifade eder. Sedat, Neyyire'ye sekiz ay sonra görüşme sözü vererek yarım bıraktığı yurt dışı öğrenimini tamamlamak üzere Avrupa'ya gider. Yurt dışına gittikten sonra yalnızca bir defa mektuplaşabilirler ve bir daha uzun süre birbirlerinden haber alamazlar. Onlar hiç araştırmaya ihtiyaç duymadan birbirlerini unutmakla suçlarlar.

Türk romanında iki kadın arasında kalan erkeğin aşklarından dolayı bir çatışma yaşamasına birçok eserde rastlanılır. Erkek kahramanlar bazen evli olduğu kadınla metresi arasında, bazen de duygusal anlamda bağlandığı bir kadınla cinsel isteklerin egemen olduğu kadın arasında çatışmaya düşerler. Duygusal aşkları ile cinsel hazları arasında bocalayan erkekler, benlik saygılarını kaybederler ve ne yapacaklarına karar vermekte güçlük çekerler. Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı eserinde Paris'te doktorluk mesleğinde ihtisas yapan Ömer Behiç böyle bir ruh karmaşasına düşer. Ali Zeki Bey'in *Alev* romanında ise Avrupa'ya

yükseköğrenim için giden Sedat'ın yaşadığı çatışmalarda aşkın sosyolojik ve kültürel yanları da devreye girer. Sedat, Paris Dârülfünûn muallimlerinden Mösyö Chanzy'nin evine gidip gelirken Christine adında on sekiz on dokuz yaşlarında konservatuvar mezunu Fransız bir kızla tanışır. Christine'in giyiminden, güzelliğinden etkilenir, ona daha çok cismanî duygularla yaklaşır. Hem Sedat'ın hem de Christine'in yüksek tahsilden arkadaşları bu ilişkiyi onaylamaz, onları uyarırlar. İki farklı aşk arasında bir bocalama devresi yaşayan Sedat, Christine'i mi yoksa Neyyire'yi mi sevdiğine karar veremez. Sedat ile Christine arasındaki resmiyete dayanmayan beraberlik, aynı evi paylaşmak suretiyle devam eder. Christine'in çocukları olabileceğini söylemesi Sedat'ı iyiden iyiye telaşlandırır ve onu geri dönüşü olmayan bir yola sürükler. Sedat, bütün yaşamını sorgulamaya başlar. Christine ile Sedat'ın arasındaki millî, dinî, içtimaî farklılıklar onların evliliğine giden yolda büyük bir engel teşkil eder.

“Şüphesiz, Christine sevgilisini uzun bir saadete mazhar edecek maddi ve ruhi faziletleriyle emelsiz bir aşka muhtaç değildi. Fakat Christine'in emellerini tatmin etmek için Sedat, Sedat olmamalı idi. Türk ve İslâm bir babadan gelmemeli idi, hele halası irtihâl etmemeli idi. Ve... Neyyire'yi de tanımamalı idi.” (s.126)

Sedat, İstanbul'a dönünce ailesinin vereceği tepkiden korkar. Yaşadığı olaylardan haberdar olduğu takdirde babasının Christine'e fena bir nazarla bakacağını tahmin etmektedir. Diğer taraftan onun yüzünden hakarete uğrayacak, belki de evden kovulmaya maruz kalacaktır. Sedat birkaç gün içinde sınavlarını bitirip İstanbul'a dönmeye karar vermişken Avrupa'da başlayan harp hazırlıkları nedeniyle Christine'i de yanına alarak İstanbul'a kaçar. Mantiği ve duyguları arasında bir yıldan beri mücadele veren Christine bir kâbustan uyanmış gibi İstanbul'da gözlerini açar. “... Birinci defa olarak, kendi din ve milletinin yabancıları bulunan bir erkeğin zevcesi değil fakat esiresi olduğuna kendi kendine hüküm veriyordu.” (s. 133) Sedat, Christine'i ailesinin yanına götüremediği için otele yerleştirmek zorunda kalırlar. Christine ise içine düştüğü buhranın etkisiyle baygınlık geçirir ve sonunda ağır bir hastalığa yakalanır.

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti de savaş hazırlığı içine girmiş, bütün Osmanlı gençleri silâh altına çağırılmıştır. Sedat, askere gitmekten kurtulmanın çarelerini ararken bir taraftan da Christine'e kalacak yer bulmaya çalışır. Çaresiz kalınca Christine'e halazadesi olarak tanıttığı eski sevgilisi Neyyire aklına gelir. Neyyire bir yıl sonra karşısında Sedat'ı görünce şaşırır. Sedat onu hiç unutmadığını ancak askere gideceği için son defa

ayrılmak zorunda kalacağını söyleyerek Neyyire'den affını ister ve Christine'e sahip çıkması için ricada bulunur. Neyyire, yıllardır kendini bekleten sonra da Avrupa'dan bir kızla dönen bu adamın tavrını hakaret kabul edip cevap bile vermeden bulunduğu yeri terk eder. Fakat bittiğini zannettiği sevgi tekrar külleri altından korlanan bir "alev" gibi yanmaya başlamıştır. Sedat'ın bir gün sonra askere gidecek olmasını ve geri dönmeme ihtimalini, vatanından uzakta kederli bir hayat yaşayan Christine'i düşünür ve ona yardım etmeye karar verir. Neyyire, Christine'i Büyükada'daki köşklerine götürmek üzere beklerken onun ölüm haberini duyar. Artık hayata daha realist bir gözle bakan Neyyire, Sofya Sefareti Müsteşarı Rıfat Bey'le evlenir. Christine'in ölmesi Neyyire'nin de başkası ile evlenmesi neticesinde Sedat sevdiği her iki kadını da kaybeder. Neyyire, Sofya'ya gittikten sonra Sedat İstanbul'a gelir ve Neyyire'nin arkadaşı Mediha'ya, Neyyire'ye karşı büyük bir cinayet işlediğini, yanlış bir fikre kapılarak ve şeytana uyarak hayatını kararttığını itiraf eder. Sedat, Neyyire'yi hatırlatan ve ıstırap çekmesine sebep olan bir şehirde yaşamak istemediği için buradan kaçarak cepheye gider ve bir daha ondan haber alınamaz.

Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı romanında Şeref, her konuda olduğu gibi aşk ve evlilik konusunda da hayalidir ve aciz davranışlar sergiler. Dr. Cemil vasıtasıyla bir saray adamı olan Aziz Paşa ailesiyle tanışır. Aziz Paşa'nın çocuklarına "Ulûm-ı Dînîyye, Hesap ve Türkçe"den özel dersler verir. Aziz Paşa'nın kızı Seniha'ya yıldırım aşkıyla tutulması hocalarına münasebetiyle başlar. Ancak kendini "ayak takımından" kabul eden Şeref, Seniha karşısında kısa zamanda acizlik ve aşağılık duygusuna kapılıp ruhsal durumunu sarsacak psikolojik sıkıntılar yaşar. Dr. Cemil'in Aziz Paşa ve kızı Seniha üzerindeki telkinleri sayesinde Seniha ile evlenir. Nihayetinde Şeref uzun süredir hayalini kurduğu saadete kavuşmuştur

Reşat Nuri, *Gizli El*'de Meşrutiyet Dönemi'nin kadın haklarıyla ilgili gelişmelerine paralel olarak güçlü bir kadın portresi çizer. Amerikan Kolejinden mezun olan Seniha, günlük hayatında realist ve ölçülü davranışlarıyla Şeref gibi hayalî yaşayan bir adam karşısında denge unsuru oluşturur. O, erkeğinin psikolojisini anlayan, kendini devamlı cazibeli gösteren bir kadındır. Evlilik konusunda modern görüşlere sahiptir. Şeref'le evlenmeden önce bir akraba düğününde, istikbali parlak hariciyecisi bir genç, Seniha'yı görür ve ona talip olur. Seniha akrabalarına, eski zamanlarda yaşamadıklarını ve bir kızın kiminle evleneceğine kendisinin karar vereceğini söyler. "*Bu, II. Meşrutiyet'ten itibaren kadın haklarının açıkça münakaşa edildiği yeni Türkiye'de, şahsiyetine sahip, tek başına karar*

verebilen, erkeğini kendi hür iradesiyle seçebilen modern genç kız tipidir.”⁷⁸Seniha Şeref’le evlendikten sonra müşfik bir anne gibi kocasını uzaktan kollar ve zor zamanlarında onun imdadına yetişen gizli bir el olur.

Çalıküşu’nda Feride’nin dürüst ve sadakate dayalı ahlâkî anlayışı, bireysel ilişkilerine, sevgi ve aşktan beklentilerine de yansıtacaktır. Eserde onun üzerinde en fazla etkisi olan Besime teyzesinin oğlu Kâmran’dır. Feride’nin korkularının ve hayâ anlayışının bir neticesi olarak nişanlısı Kâmran ile aralarında hep bir mesafe olacaktır. Feride için aşk içten yaşanan temiz duygulardır. Onun tereddüt ve korkularında, Kâmran’ın güzel kadınlar karşısındaki zaafının etkisi olduğu açıktır. Feride çevresindekilere, özellikle de Kâmran’a karşı inatçı, pervasız, acımasız ve alaycı tavırlarını sürdürür. Kâmran, Feride’nin hâlâ bir çocuk gibi davrandığına kanaat getirecek, yurt dışına göreve giderken geleceklere bakımından aklında soru işaretleri taşıyacaktır.

Kâmran dört yıl sonra sefaret kâtipliği görevini bırakıp Avrupa’dan amcasıyla İstanbul’a döndüğü zaman, Feride bir ay evvel okulunu bitirmiş, düğün hazırlıkları çoktan başlamıştır. Düğün öncesi, siyah peçeli bir kadının, Kâmran’ın başka bir kadına yazdığı aşk mektubunu Feride’ye göstermesi her şeyi tersine çevirir. Aracı kadının anlattıklarına göre Kâmran’ın İsviçre’de yaşayan Münevver adında bir kadınla ilişkisi vardır. Feride için bundan sonra sevdiklerinden kaçış dönemi başlar. Feride’nin kaçması onun güçsüzlüğünden değil yenilgiyi kabul etmeyişinin, ihanete uğramanın acısıyla duyduğu şiddetli nefretin bir sonucudur. Ancak Feride düğün gecesi kaçmanın bir hata olduğunu Anadolu’ya geçtikten sonra anlar. Herkesten çok sevmek istediği ve kıskandığı için bu hatayı yaptığını fark eder. Çocuklarına iyi bir anne olma özlemi içinde olan Feride, Kâmran’dan ayrıldıktan sonra sevmeyi, başkalarını severek değil gönlünün içindeki derin, ümitsiz hayali yaşatarak öğrenir. Feride, İzmir’de iken dedikodulardan kurtulmak için Hayrullah Bey’le kâğıt üzerinde evlenir. Aralarındaki sevgi bir baba-kız ilişkisine dayalı olarak gelişmiştir. Hayrullah Bey, ölmeden önce Kâmran’a bir zarf gönderir. Zarftan Hayrullah Bey’in Kâmran’a hitaben yazdığı bir mektup ve Feride’nin hatıra tuttuğu defter çıkar. Kâmran gerçekleri öğrenir. Yanlış anlaşılmalardan ortadan kalkar. Onun da Münevver’le evliliği hasta bir kadına yardım etmek amaçlı gerçekleşmiştir. Her şeye rağmen sevgisine sadık olan Feride, Anadolu’nun

⁷⁸ Birol Emil, *a.g.e.*, s. 54

birçok kasaba ve şehrinde beş altı yıl görev yaptıktan sonra İstanbul'a döner ve Kâmran ile evlenir.

Çalkuşu'nda Feride'nin erkeklere karşı tepkili davranışları dikkat çeker. Feride bazen erkeklerin büyük kısmının fena ve zalim olduğuna kanaat getirir. Bu düşüncesinde gittiği her yerde peşini bırakmayan erkeklerin ve Kâmran'ın tavırları etkili olur. Feride, kadın ve erkekler arasında bir karşılaştırma yapar. Ona göre kadınlar genelde iyi ve mazumdur. Erkeklerden yalnız gönlüyle yaşayanlar vardır ki onlardaki gönül temizliği kadınlarda da bulunmaz. Yüzbaşı İhsan'ın evlilik için ısrarcı olduğunu öğrenen Feride erkeklerle ilgili şöyle düşünür:

“Ah, bu erkekler! Hepsinde aynı gurur, aynı kendini beğeniş. Bizim de bir kalbimiz olduğunu, bizim de “mutlaka” isteyecek bir şeyimiz olabileceğini, bir türlü akıllarına getirmek istemiyorlar.” (s. 319).

Feride'nin erkekler, evlilik ve kadının saygınlığı hakkındaki düşünceleri eski nesil, gelenekçi kadın kuşağından ayrıdır. O, kadınların erkekler karşısında güçlü bir duruş sergilemesini ister. Bursa'de kaldığı otelde kırk yaşlarında Manastırlı bir kadınla dost olur. Manastırlı Hanım, çocuklarının perişan olmaması için kocasının başka biriyle evliliğine razı olmuştur. Her gün kocasına şirin görünmek için aşırı derecede makyaj yapar. Feride kendini aldatan bir erkeği sevmemesini, karısını sevmeyen bir adamla beraber yaşamamasını tavsiye eder.⁷⁹ Feride'ye göre bir kadının dikkat çekmek için yüzünü maskara edecek şekilde boyaması lüzumsuzca bir davranıştır.

Hüseyin Rahmi, *Tebessüm'i Elem*'de kültürlü, tahsilli bir kızın görücü usulü ile evliliğe karşı çıkmasını konu edinerek Tanzimat'tan beri devam eden bir sorunu işlemiştir. Frenk okullarında eğitimini tamamlayan ve batılı usullerle yetişen Râgibe evlenme ve boşanma konusunda geleneklerin aksine rahat ve özgür bir kişiliğe sahiptir. Evleneceği erkeğin kibar, kültürel yönden anlaşabileceği, onun ilgilerine saygı duyan bir insan olmasını ister. O görücü usulüyle evliliğe “satılık hayvan olmadığını söyleyerek” şiddetle karşı çıkar. İdeallerine uygun bulduğu Mehmed Kenan Bey ile evlenir. İlk yıllarda evlilikleri mutlu

⁷⁹ Nurettin Öztürk, modern Türk edebiyatındaki tiplerle ilgili çalışmasında Feride'yi “okumuş, zeki, görgülü, fiziksel olarak güçlü, erkeklerle boy ölçüşmek isteyen azimli kadınlar” sınıfında kabul eder. (Nurettin Öztürk, “Edebi ve Sosyal Boyutuyla Modern Türk Edebiyatında Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C III., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2006,s. 453)

giderken sonraları kocasının ihanetine uğrar. Haysiyetine düşkün ve gururlu bir kadın olan Râgibe kocasının kendine dönmesini bekler. Ancak beklentisi boşa çıkınca kocasından boşanır. Güvendiği bir genç olan Ömer Numan ile evlenerek mutlu bir hayat yaşar.

Yakup Kadri'nin romanlarındaki bütünlük *Hep O Şarkı* (1956) adlı eseri okunmadan anlaşılabilir. Bu eserin basımı daha sonra gerçekleşse de bahsi geçen zaman bütünlüğü bakımından *Kiralık Konak*'taki çöküşün ilk belirtileri, batılılaşmanın açtığı yozlaşmanın ve ikiliğin tohumları *Hep O Şarkı*'dadır. Aşk, bazı romanlarda aslı kahramanların bilinçlenme aşamasında önemli bir basamağı oluşturur. *Kiralık Konak*'ta Hakkı Celis'in Seniha'ya olan aşkı hüsrarla biter. O, bu aşamadan sonra hayal âleminden dış dünyaya veya bireyden topluma doğru bir bilinçlenme yaşar. Ancak Hakkı Celis'in huzursuzluğu bu bilinçlenmeden sonra da devam eder.

Kiralık Konak bir aşk romanı olmaktan ziyade, bir devrin toplumsal değişmelerini ve buna bağlı olarak gelişen kültürel dejenerasyonu canlı örneklerle anlatan sosyal içerikli bir romandır. Şiir ve edebiyatla hayallerini süsleyen Hakkı Celis'in aşkı da romantiktir. Tutkularını daha çok kitabî ve hayalî yaşayan Hakkı Celis için aşk temiz duyguların bir ürünüdür. O, Seniha'nın muhabbetine lâyık olmak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdır. İlk önce Seniha'nın dikkatini çekmek için şöhreti cihanı tutmuş büyük bir şair veya günlerce gazetelerde ismi zikredilen bir siyasetçi olmayı hayal eder. Sonra Seniha'yı etkilemenin "sevmekten, daima sevmekten" geçtiğine kanaat getirir. Toy bir delikanlının şairane hissettiği bu duygular, onun ilerde büyük bir hüsrana ve çatışma yaşamasına sebep olur. Gönlünü hiçbir şeyle avutamayan ve Frenklerin "asır sonu" dediği serbest tavırlı kızlardan olan Seniha ise etrafındaki iltifatlardan ve kahkahalardan usanmıştır. Hakkı Celis'in şiirlerine hiç tahammülü yoktur. Hakkı Celis'in pasif kişiliği uzun süre devam eder. Onun aşkı, Faik Bey'inki gibi günlük flörtlerden ibaret, maddî zevklerin peşinde koşmak değildir. Hakkı Celis'in duyguları kalbîdir ve evlilikle neticelenebilir. Ancak Hakkı Celis'in Seniha üzerinde doğru dürüst bir etkisi yoktur. Seniha, Hakkı Celis'i ilan-ı aşk ettiği için alaya alır. Seniha'nın gözünde Faik Bey, ulaşılamaz bir ekol iken Hakkı Celis parmakları mürekkap lekeli ve pantolonunun dizleri çıkmış zavallı bir mektep çocuğudur. Hakkı Celis, Seniha'nın onu bir çocuk gibi görmesinden fena hâlde alınır ve "*Abla, bana çocuk, dediniz. Fakat ben, sizi bir büyük adam gibi seviyorum*"(s. 63) der. Cemil'in Hakkı Celis'e cesaret vermek için Belkis'le herkesin karşısında açıktan flört etmesi onu utandırmış, gayriahlâkî

ilişkiler nedeniyle o, kadınlık ve erkeklik âleminde âdeta tiksiniştir. Çünkü bir kadınla sadece “etine bağlı bir aşk” yaşamak Hakkı Celis’i her zaman korkutur.

Faik Bey ile Seniha’nın Büyükağa’daki köşkte sürekli gözden kaybolmaları Hakkı Celis’i çok kızdırır. Buna rağmen Seniha’nın Faik Bey’le eğlendiği gecelerde Hakkı Celis fecre kadar Necibe Hanım’ın bahçesinde çaresiz bir şekilde Seniha’yı bekler. O, iyilik ve güzelliğin birbirine ne kadar zıt olduğunu, Seniha’nın şahsında görmüştür. Şiirlerdeki hayalî aşk ile yaşanan aşkın hiç de birbirine benzemediği idrak eder. Seniha boş zamanlarında Hakkı Celis’i yakalayıp onunla bir kedinin fareyle oynadığı gibi oynar. Hakkı Celis ise büyük bir ümitle Seniha’nın yeşil gözleri, dudakları ve saçları için şiirler yazar. Ancak Seniha’nın Avrupa’ya kaçtığını mektupla Faik Bey’e bildirmesi Hakkı Celis’te müthiş bir kıskançlık uyandırır ve Seniha’nın hâlâ Faik Bey’i sevdiğini düşünen yirmi yaşındaki genç aşğın ümit ve teselli kapıları ilk defa tamamıyla kapanır. Bu aşamadan sonra Hakkı Celis’in şahsında Romantizm’den Realizm’e, hayalden realiteye, fertten topluma doğru bir bilinçlenme başlar. Hakkı Celis’in ruh dünyasındaki bütün bu değişimler, sık sık bedbinliğe düşmesi ve kurtuluş için humaniteye sarılması yazarın hayatından biyografik izler taşır.⁸⁰ Yaşadığı aşk hadisesinden sonra genç adamın ruhu değışe değışe yüksek zirvelere ulaşır.

Seniha’ya göre Hakkı Celis hiçbir zaman “hayat adamı” olamayacaktır ve söyledikleri felsefe yapmaktan başka bir işe yaramaz. Hakkı Celis, Seniha’nın alaylı sözlerine acı acı gülümseyerek “Öyleyse ölüm adamı olurum” (s.202) diye sitemli bir cevap verir. Bu cevap, önce hırçın bir sitemden ibaretken sonra Hakkı Celis’in beynine ve diline bir ok gibi saplanır. Onun yaşantı ve deneyime dayanmayan bilinçlenme evresinde⁸¹ tek gerçek hadise, bulunduğu çevreden uzaklaşarak ihtiyat zabıtlığı için askerî mektebe gitmesidir. Yüksek okula başladıktan sonra askerî elbiseler giyen Hakkı Celis, kahramanlık gururuna kapılır ve göğüs kabartarak “Ben bir ölüm adamıyım, ya ölmeye ya öldürmeye

⁸⁰ Niyazi Akı, Türk edebiyatında Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun yazarla eser ve eserle cemiyet arasındaki bağlantıyı en fazla hissettiren bir sanatçı olduğuna vurgu yapar. Yakup Kadri’nin romanları üzerine yaptığı çalışmada biyografik özelliklere işaret eder: Yakup Kadri’nin de edebî hayatında tıpkı roman kahramanları gibi okuduğu kitapların etkisi büyüktür. Okuduğu eserlerin peşinde gitmekten kendini alamayan yazar, bu kitapların etkisiyle sanatkar aristokratlığına kapılmıştır. Okuduğu bedbin filozoflar ve romantikler, parnasyen ve simbolist şairler yazarı nasıl spiritüalizme, zamanın kolektif bovarizmine itmişse İbsen ve Maupassant gibi natüralist yazarların, onun sanatçı aristokratlığından sosyal meselelere eğilmesinde yine önemli tesiri olmuştur. Yakup Kadri’nin sadece düşünce dünyası değil mizaç özellikleri de kahramanlarına yansımıştır. Yakup Kadri genç yaşlarda iken Hakkı Celis gibi kendini “utangaç ve sükûti” bulur. İstanbul’a ilk gelişinde “oldukça toy çekingen ve sakar”dır. Otuz yaşında bile büyük isimler önünde çocukça heyecanını muhafaza etmekten kurtulamamıştır. (Niyazi Akı, a.g.e., s. 24-39)

⁸¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, s. 147.

gidiyorum” (s.204) der. Bu küçük zabıt ilk defa şair Hakkı Celis’e karşı kalbinde nefret duyar. Hakkı Celis, iç dünyasında uyanan millî şuurun etkisiyle çevresindeki insanlara da farklı bir gözle bakmaya başlar. Öncelikle Seniha, Hakkı Celis’in nazarında eski yerini kaybetmiştir. Avrupa’dan yeni dönmüş sathî ve kokulu bir kadının ateşe ve kurşun yağmurlarına doğru ağır ağır ilerleyen bir adam üzerinde hüküm sürmesini ayıp sayar. Şüphe etmediği tek şey Seniha’yı sevmenin dünyanın boş, sathî ve şehvanî hazlarına mağlup olmakla eşdeğer olduğudur. Hakkı Celis, Çanakkale’de şehit olur, Seniha ise sadece güzel ve süslüdür.

H. Nusret’in *Sisli Geceler* adlı eserinde evlilikte sevginin ve eşler arası güvenin önemi vurgulanır. Birçok gencin evlilik hayatında eşlerden birinin ihaneti ailenin huzurunu bozar. Bu eserde kocasının vefasızlığı; aşka değer veren, dürüst, samimi, fedakâr ve sabırlı bir kadın olan Zehra için büyük bir hayal kırıklığı olur. Yüksek tahsilli gençlerden Dr. Fikret ile İnas Dârülfünûnunu yarıda bırakmak zorunda kalan Zehra’nın evlilikleri sevgi ve samimiyete dayalı olarak gerçekleşir. Ancak Fikret’le Mine arasında yaşanan gizli aşkın ortaya çıkması Zehra’yı bir seçim yapmak zorunda bırakır. Kocasını çok seven Zehra çocuklarının geleceğini de düşünerek onun ihanetini affeder ancak bu ihanetin yarası asla kapanmayacaktır. Romanın son satırı şu cümleyle biter: “*Seven, sevmiş olan kadın, affedebilir, fakat asla unutmaz!..*” (s. 147) Zehra, bundan sonraki hayatını vatana hizmete adayacaktır.

7. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları

Meşrutiyet Döneminde kaleme alınan romanlardaki yükseköğrenimli kahramanları Batı karşısındaki tavırlarına göre ikiye ayırmak mümkündür. *Menfâ* (Ekrem), *Nurhayat* (Ziya), *Fetret* (Hakan Bey), *Ahir Zaman* (Ecmel) ve *Son Mektuplar*’da (Nezahat) Batı her bakımdan üstündür ve bu eserlerdeki yüksek tahsilli gençler kendi kültürel değerlerini önemsemezler. *Jönler* (Necip), *Jön Türk* (Nurullah), *Yetime* (Necile), *Yeni Turan* (Asım, Oğuz), *Son Mektuplar* (Fikriye), *Aydemir* (Hazin) ve *Son Eseri* (Asım, Kâmuran) adlı eserlerde ise batılı kültürle kendi değerleri arasında sentez yapmaya çalışan yüksek tahsilli kahramanlar idealize edilmektedir. Halide Edib’in *Seviye Talib* (Fahir) ve *Mev’ud Hüküm* (Kasım Şinasi) adlı eserlerinde Avrupa’da yüksek tahsilini tamamlayan gençler reformcu bir kimlikle yurtlarına dönerler. Aslında bütün kahramanlar Avrupa kültürünün tesiri altındadır ve Meşrutiyet romanlarının çoğunluğu dikkate alındığında tahsilli gençlerin büyük bir

kısımının Batı karşısında idealleri ve yaşamları arasında bir “bocalama devresi” yaşadığını söylemek mümkündür.

Meşrutiyet romanlarında aydın kimliğiyle öne çıkan kahramanlar yüksek tahsillerini Avrupa’da veya Batı tarzı açılan okullarda tamamlamışlardır. Bu aydınlardan bazıları bilgi ve kültürleriyle toplumu değiştirmek isteyen reformcu şahsiyetlerdir. *Seviye Talib’* in Avrupa eğitimi almış yüksek tahsilli kahramanı Fahir, toplumsal değişmelerin toplumun çekirdeği olan aileden başlayarak gerçekleşeceği düşüncesiyle ilk önce yeni fikirlerini karısı Macide ve oğlu Hikmet’e benimsetmeye çalışır. Belli ölçüde, hatta bazı yönleriyle beklentilerinin ötesinde karısı Macide’de fikir değişmelerine sebep olur. Fakat çocukluk arkadaşı Seviye’ye olan aşkı, Fahir’in bireysel zaaflarını toplumsal faydanın önüne geçirmiş, onun bütün gayretlerini yarıda bırakmasına neden olmuştur. Fahir memleketin ruhunu düzene sokma niyetiyle yola çıkmışken kendine saygısını dahi kaybeder. Oysaki Fahir, Avrupa’dan döndüğünde yüksek hedefleri olan bir gençtir: Avrupa’da tecrübe ettiği yenilikleri çevresine anlatacak, Macide’nin hayatını değiştirecek, ilmini, irfanını yükseltecek ve böylece medenî, mutlu bir hayat yaşayacaktır. Macide’nin hayatını değiştirmiştir ama ona mutluluk verememiştir. Macide’nin eski sessizliğini, inançlarını aldıktan sonra yerine bir şey koyamamış; onu şaşkınlık ve yeis içinde bırakarak çaresiz bir hayata itmiştir. Böyle bir düşüşten sonra da Macide, kocasına saygı göstermeye devam ederek olgun kişiliğinden taviz vermez ancak Fahir’i yeni bir hayatın temsilcisi ve sadık bir eş olarak görmez.

Halide Edib’in eserlerinde medeniyet ve kültür sahasında Doğu ile Batı arasında bir denge ve sentez oluşturma düşüncesi hâkimdir. Yazara göre Batı’daki yeniliklerin ülkeye taşınması aydınların önemli bir sorumluluğudur. Ancak yenilikler, taklitten uzak olmalı ve hiçbir zaman eskiyi küçük görme anlamına gelmemelidir. *Seviye Talib’*de fikirleri Batı felsefesine göre şekillenmiş olan Fahir eskinin yeniyle uyum sağlaması için sağlam bir direnmenin, sabırlı bir bekleyişin gerekli olduğunu düşünür ve yeni düşünceleri kabul ettirmek isteyen gençlerin dikkat etmesi gerektiğini belirtir. Fahir’e göre eskiyi saygılı bir vaziyette gömmeye çalışırken, yeninin bütün erdemliliklerini ve taklitten uzak önemini göstermelidir. Yeniliği kabul edecek bir Türk kadını, bir İngiliz veya Fransız kadını aynen taklit etmek zorunda değildir. Türk erkekleri de Paris erkelerinin bir modeli olamaz. Başka bir ulusa tamamen benzemek yerine, olgun düşünen, insanî düşünceler etrafında birleşen, Batı’nın ilerleyişini kabul etmiş ama içinden çıktığı milleti de unutmayan yeni Türkler

olmaya gayret edilmelidir. Bu yüzden o, çocukluk arkadaşları Seviye ve Numan'ın medeniyet konusundaki düşüncelerini onaylamaz. Seviye, anlayamadıkları hâlde kendisini boşamak istemeyen kocasını terk eder ve severek beraber olduğu piyano öğretmeni Cemal Bey'le nikâhsız yaşamayı uygun görür. Fahir, hayatın esaslarını alt üst eden, toplumun inanışlarını yüzüne fırlatan bu yaşam tarzına karşı çıkar. Ancak şeklî bir batılılaşmayı kabul etmeyen Fahir'in düşünceleri ile hareketleri arasında bir uyum olduğunu söylemek mümkün değildir. Batı taklitçisi çevresiyle dostluğunu devam ettirir ve Seviye'ye saygı göstermekten de kendini alamaz. Fahir'in Oxford Üniversitesi'nden arkadaşı Numan, asrîleşme konusunda marjinal düşüncelere sahiptir. Fahir, Numan'ın alafrangalığını "fazla Frenkleşme" olarak değerlendirir. Yazar ise Numan'ın Avrupalılığını, "lakayt, şık ve sathî" kelimeleriyle izah eder. Numan ile karısı Samime arasında ciddî bir aşktan ziyade Avrupa'yı taklide dayalı yüzeysel bir arkadaşlık ilişkisi vardır. Numan, karısını her fırsatta aldatır ve kocasıyla henüz boşanmadan sevdiği adamla beraber yaşayan Seviye'yi ağır başlı, düzenli, namuslu ve temiz bir kadın olarak niteler.

Ahmet Mithat Efendi dengesiz bir batılılaşmanın her zaman karşısındadır. *Jön Türk* adlı eserinde, bir kız çocuğunun eğitiminde uç noktalara varmayı yanlış görür ve şöyle der:

"Her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiyye ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da."
(s. 53)

Ceylan, yetişme tarzı itibariyle yazarın bu ihtarına muhatap olur. O, Avrupa'da "mariage libre" adı verilen, nikâhsız birlikteliği savunur. Feminist görüşlü Ceylan'a göre bir kadının sürekli evlilik hayatı yaşaması mantıksızdır. Kadınlar gerekirse Avrupa'da olduğu gibi eline bir rovelver almalı ve erkekler karşısında hakkını savunabilmelidir. Nurullah ise Batı'da medeniyet mertebesi yüksek ailelerde böyle bir serbestliğin olmadığını, ancak mertebesi düşük ailelerde bu tür nikâhsız ilişkilerin vuku bulduğunu "mariage libre"nin kadının haklarını korumayacağını söyleyerek yazarın sözcülüğünü yapar.

Jönler'de Necip, Mısır'ın zengin ve fakir semtleri arasında bir mukayese yaparken aynı zamanda bir Doğu-Batı çatışmasını da ortaya koymaktadır: Kahire hem Şark hem de Garp özelliklerini aynı anda barındırır. Mısır'da yerli Araplara ait yerler bakımsızdır. Araplar, Batı'nın sadece ahlâksızlığını örnek almışlardır. Necip'e göre Araplar milliyetçilik

duyguları gelişmemiş, “kansız, cansız” eğlence düşkün, tembel bir millettir. Doğu’nun cehaleti, geri kalmışlığı âdeta bütünüyle burada toplanmıştır. Necip bir İslâm memleketinde bu tür sefaletler yaşanacağını hiç düşünmemiştir ve bir gün bütün Osmanlı topraklarının Mısır gibi Avrupa istilasına uğramasından korkar. Fransız ve İngilizlerin kaldığı semtler ise modern, temiz ve ihtişamlı görünüşleriyle insanı cezbederler. Buralarda temizlik arabaları, postaneler, ticaret merkezleri ve sanat evleriyle insana hizmet edilir. Doğu’ya ticaret merkezleri kurarak zengin olan Avrupalılar bu bölgeleri sömürmekte ve en kötü işlerini Araplara yaptırmaktadırlar. Necip “Adem-i Merkeziyetçilik” hareketinin de etkisiyle İngilizlere hayranlık duyar. Arkadaşı Avni’yi karakoldan kurtarmak için İngiliz Lordu’na müracaat eder. Necip, İngilizlerin Hidiv ve Padişah’a karşı Mısır’da Jön Türklere serbest imkân sağladığına inanır. İngiliz medeniyetine, onların modern ve demokratik yaşamlarına karşı eziklik hissiyle bir hayranlık duyar. Ona göre Avrupalılar iyi yaşamasını bilen, fırsatları değerlendiren modern insanlardır.

Meşrutiyet romancısı zevk ve değer yönüyle Doğu’dan çok Batı’yı üstün tutar. Bu Meşrutiyet aydınının yetişme tarzıyla ve beslendiği kaynaklarla doğrudan ilgilidir. Onların hayalinî süsleyen toplum örneği Batı’dadır. Değişimi oluşturan temel gücün Doğu’dan ve içinde yaşanan toplumdaki değil Batı’dan geldiğine inanırlar. “*Bu kaynak yanlışlığı romancıları Meşrutiyet romanı bağlamında Doğu-Batı ikilemine sürükleyecektir. Bu itibarla eserlerde Doğu’ya has değerleri öne çıkarmaktan ziyade Batı lehine topyekün bir red söz konusudur*”⁸² Batı hayranı gençler, ülkedeki Avrupaî gelişmelerden memnun olurlar. *İsyan*’da Vedat, Şişli gibi bazı semtlerde bilardoları, gazinoları görünce gurur duyar. Batı hayranı olarak yetiştirilen gençlerin en büyük arzusu Avrupa’ya ve bilhassa Paris’e gitmektir. *Menfâ* romanındaki Ekrem’e göre Avrupa yaşanacak en ideal yerdir. O evlenmeden önce Avrupa’ya gidip serbest bir hayat yaşamak ve medeniyeti, hürriyeti tanımak arzusundadır. Ekrem eline para geçer geçmez Beyoğlu’nda Avrupa malları satan lüks mağazalara koşar. Avrupa etiketli elbiseler ve lüks parfümler satın alır. Ekrem, iki sene Paris’te kalıp Selanik’e döndüğünde üvey annesi onda büyük bir terakki görür, tavırları zarifleşmiş, lisanı tekâmül etmiştir. Ekrem’in her tavrında Avrupa özentisi vardır, kendisini tedavi eden doktorlarla Fransızca konuşur. Adil Nami, *Nurhayat* adlı eserinde olay örgüsünü kurgularken ve kahramanları seçerken âdeta Batı’nın Doğu’dan her yönüyle üstün olduğunu

⁸² Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I*, s.185.

ispat etmek için büyük çaba sarf eder. Bunun için eserinin başkahramanı Ziya'ya iki farklı kimlik yükler. Ziya, birinci kimliğinde, Doğu terbiyesiyle yetişmiş, kendine güveni olmayan, mektepte iken sürekli arkadaşları tarafından alaya alınan, bencil bir tiptir. İkinci kimliği ise Batı terbiyesiyle şekillenmiştir. Ziya, Avrupa'ya yüksek tahsile gittikten sonra Fransız bir kadının evlatlığı olarak yetiştirilir ve Fransız yüksek okulunda eğitimini tamamlar. Batılı kimliğiyle o, artık herkes tarafından takdir edilen, sevilen, ilgi gören, yetenekli bir şahsiyettir.

Ali Kemal'in *Fetret* adlı eserinde de gençliğin yetişmesinde Avrupa, tartışmasız bir model teşkil eder. Fetret yarı Avrupalı yarı şarklı, Batı kültürünü içine sindirmiş bir gençtir ancak irsiyet söz konusu olduğu zaman şarklı, yani Türklük tarafı ağır basar. Fetret ne kadar fikir ve ruhça ikili bir kültür altında yetişse de vatanseverliğini ve Türklüğünü muhafaza eder. Bir İngiliz'le karşılaşınca fasih bir İngilizce, Fransız'la karşılaşınca akıcı bir Fransızcayla konuşur. Türkçeye gelince en hoş bir şekilde ve özenerek konuşmaya dikkat eder. Fetret, konuşması, yaşamı ve düşünceleri bakımından Tanzimat'tan itibaren romancıların idealleştirdiği bir tipin, yani Doğu-Batı sentezinin Ali Kemal'e göre temsilcisidir.

Fetret'in babası Selman Bey'e göre İngilizlerin tuttuğu yol tekâmülün harika bir numunesidir. Romanın tezi de zaten bu görüşe uygundur. Fetret, Batı terbiyesiyle yetiştiği için muhababının hatalarını yüzüne vurmaktan çekinmez ve duygularını dizginleyebilir. Selman Bey ve Kerim Paşa aileleri batılılar gibi piknik yapar ve önemli kararları yemek masasında alırlar. Kerim Paşa herkesi susturarak gençlerin nişanlandığını, yemek masasında ilan eder. Fetret ve Seher'in âşıkane konuşmalarını ve samimi tavırlarını büyükleri hoşgörüle karşılarlar. Nişanlı gençlerin baş başa görüşmeleri için babaları tarafından bilerek fırsat verilir. Kır gezisinde Türk âdetleri ile İngiliz âdetleri uyuşturulmaya çalışılır. *Fetret*'te bir de tamamen batılı yaşayan bir tiplerle karşılaşılır. Doğu medeniyetinden ümidini kesen Hakan Bey, ülkenin kalkınmasının maziden feragat edip aradaki engeli kırarak hazır olan Batı medeniyetinin mirasına konmakla mümkün olacağına inanır. Kendi toplumunun tembelliğinden, haset ve kıskançlığından yakınan Hakan Bey, mantıklı ve tenkitçi düşüncenin Batı'dan geldiğini söyler. Hakan Bey, Paris'teki sefahathanelerin dışında Batı'nın başka bir cephesine dikkat çeker. Paris'te ortada görünmeyen ama maddiyata yaşayacak kadar değer verip çalışmalarıyla Fransa'nın yüzünü ağartan âlimlerden bahseder. Hakan Bey'e göre ancak bilim adamı ve âlim yetiştirmekle terakki gerçekleşebilir.

Osmanlı'da Dârülfünûn başta olmak üzere bütün kurumlar fikir derinliğinden mahrumdur ve fütuhata dayalı Doğu mantığıyla gelişme kaydedilemez.

Bazı yazarların Avrupa algısı devrin şartlarına göre farklılık arz eder. Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı eserinde önceki romanlarından farklı olarak Batı'ya bakış tarzı değişmiştir. *Yeni Turan*'a kadar medeniyet coğrafyası olan Batı, bu eserden sonra Türk milletinin varlığı ve bütünlüğü için tehlikeli bir hâl alır. Bu yüzden yazarın daha önceki romanlarında özellikle İngiliz terbiyesiyle yetişen aslî kahramanlar bu eserde millî terbiye ile yetişirler. *Heyula*, *Seviye Talib* veya *Handan*'da batılı yaşayış şekli ön plana çıkarken *Yeni Turan*'da genel itibariyle yerli bir hayat tarzı hâkimdir. Bu eserin yüksek tahsilli kahramanı Asım düşünce dünyasında tezatlar yaşayan bir gençtir. Bir taraftan Yeni Turan Partisi'ni sert bir şekilde eleştirir, diğer taraftan Yeni Turan'a hayranlığını itiraf eder. Asım; memleketin yaralarını sarmaya çalışan, okullar açan, kimi zaman çocuklara ve memlekete bir anne kimi zaman erkeklere çalışkan bir arkadaş olan Yeni Turan kadınlarını beğenir. Ancak onların giyim ve kuşamlarını fazla gelenekçi bularak küçümser. Asım'a göre Yeni Turan kadınları Yeni Osmanlı kadınları gibi zarif ve moda uyumlu giyinmezler, onlar eski Tatar Türklerini hatırlatan kurşûni renkte uzun bir manto, başlarında beyaz bir örtü, ayaklarında sade, kalın ayakkabıları, ellerinde iş torbaları ile, memleket çocuklarından başka bir şey düşünmeyen "garip" kadınlardır. Ara sıra Avrupa'ya seyahat eden Asım'ın savunduğu düşünce ile muhafazakâr parti politikası arasında bir tezat olduğu anlaşılmaktadır.

Vassaf Kadri, *Yetime* adlı eserinde batılı ve modern bir eğitim sisteminin uygulanmasından yana görüşlerini sözcüsü olan kahramanları aracılığıyla dile getirir. Misyonerlik faaliyetlerine karşı çıkmasına rağmen Necile'nin Amerikan Kolejinde eğitimine devam etmesini de henüz modern Türk okullarının olmamasına bağlar. Necile'nin aile hayatı kolej eğitimine paralellik gösterir. Konak ve yalılarda düzenlenen kadınlı erkekli, içkili toplantılara katılır. Necile'nin giyim ve kuşamı Beyoğlu'ndaki lüks mağazalardan gelir. Ancak Necile körü körüne bir Batı taklitçiliğine karşı çıkar. Ülkenin kalkınmasının ancak millî kaynaklara dönülmesiyle, sağlam ve iradeli insanların yetiştirilmesiyle mümkün olacağını belirtir. İzzet Ulvi'nin *Son Mektuplar* isimli romanında Fikriye Türk kültürüyle yetişmiştir ve Batı taklitçiliğine şiddetle karşı çıkar. Türk nakışlarıyla işlenmiş dantelâlar yapar. Türk modasıyla Türk elinden çıkmış elbiseler giyer. Türkçe şiirler okur, millî nağmeler dinler. Batılı yaşamı, eğlence ve gezmekte arayan Nezahat'e göre Fikriye hayatı anlamamış bir ahmaktır. Fikriye ise Nezahat'i hakiki hayattan uzaklaşmış, kendini hüyalara

kaptırmış bir milliyetsiz olarak tasavvur eder. Nezahat, modern olduğunu zanneder ancak o, memleket ve millet için kaybedilmiş bir kızdır. Fikriye'ye göre Frenkleri savunarak değil, milletimize ve hâlimize göre iyi yollar seçerek ilerleme kaydedilebilir. Garp ilerliyor diye orada olan her şey alınamaz. Batı'nın aile ve ahlâk anlayışı Müslümanlardan farklıdır. Orada öyle kötü ahlâklılık vardır ki bu, Batı'yı bir gün kökten yıkacaktır.

Ahir Zaman'da kültür ve şahsiyet düzeyinde millî kimlikten tamamen uzaklaşmış tiplerden bahsedilir. Roman kişileri yaşayış itibarıyla tamamen batılıdır. Bazıları Avrupa'ya yüksek tahsile giden Ecmel gibi Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, İsviçre'de uzun süre kalmış ve orada eğitim görmüş bir paşa çocuğudur. Ecmel, Avrupa'dan döndükten sonra birbirinden habersiz beş kadınla ilişki kurar. Bu kadınlar şehvet içgüdüsüyle hareket eden ve Avrupaî yaşam özentisi içinde olan sosyete mensuplarıdır.⁸³ Şehlevend, Paşa babasıyla birlikte Paris'e gidince buradan İstanbul'a dönmek istemez. O henüz Paris'e adım atmadan Paris'in caddelerini, kafelerini, tiyatrolarını okuduğu kitaplardan öğrenmiştir. Şehlevend, bazı Fransız romanlarında olduğu gibi hayalî bir âlemin arzusu içinde günlerini geçirir. Halk; Ecmel, Şehlevend, Mahzuze ve Şemsa gibi hafifmeşrep tipleri görünce Avrupalılaşmak adına yaşanan bu hızlı değişimden huzursuzluk duyarlar. Milletın değerleri tamamen alt üst olmuş, ahlâksızlık, dinsizlik her yere yayılmış ve toplum kültürel bir felâkete sürüklenmiştir.

Aydemir'de Nedim Paşa ailesinin İstanbul'daki günlük yaşamları Avrupaî tarzdadır. Ayastefenos'ta bir bahçe içinde, yüksek değere haiz eski, muhteşem bir köşkte otururlar. Kimi zaman kabul günleri yapar evlerinin büyük salonunda misafirlere ikramda bulunurlar. Hazin ve Nevin misafirlerle tanışır sosyal, siyasi olaylar hakkında sohbet ederler. Ancak Avrupaî yaşam tarzına rağmen aile fertleri millî değerlerine bağlıdır.

⁸³ Celal Nuri, Avrupa özentisini bir yazısında şöyle anlatır:

“On beş on sekiz seneden beri Avrupa, gayr-ı mantikî bir surette kadın âlemimizde tesirini gösterdi. Frenk terbiyesi usulsüz, kaidersiz, tedricsiz aramıza girdi. Biz bu nev muaşerede tahammül edemedik. Daha doğrusu Avrupa sistemini hazımda güçlük çektik. Bu tesir ile âdât-ı kadime-i şarkiye de bırakıldı. Hâsılı bir ucube-i içtimaîye olduk gitti...”

Avrupa terbiyesine az temessül edip de gösteriş yapmak isteyenlerimizin hali pek gülünçtür... Vaziyet-i içtimaîye ve ruhiyeleri itibarıyla bittabi ve maateessüf yukarı tabakamızın kadınları erkeklerinden daha ziyade safvet-i derûna maliktir. Binaenaleyh onların âleminde rezâil biraz daha acele, biraz daha gürültülü yapılıyor... Terbiye sathî ve ca'li olduğundan kadınlarımızın ve kızlarımızın biçare bir kısmı iyi düşünemiyor, iyi göremiyor, iyi muhakeme edemiyor. Neticeyi asla düşünmeyerek bir cesâret-i mecnûâne gösteriyor...Günden güne Türk milleti, bilhassa tabaka-i âliyyesini düşürüyor.”(Celâl Nuri İleri, “Türk Kadınının Vaziyet-i Hazırası”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. III, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1992. s. 1062)

Halide Edib, gençlerin çağdaş dünyaya uyum sağlayacak şekilde eğitim görmelerini ister ancak Batı kültürüyle yetiştirilirken millî değerlerini unutmalarına kesinlikle karşı çıkar. Bu yüzden onun romanlarında, yüksek tahsilli idealist kahramanlar Avrupa’da eğitim görseler veya batılıların açtığı bir okulu bitirseler dahi kendi manevî değerlerinden kopmazlar ve milliyetlerini kaybetmezler. *Mev’ud Hüküm*’de Kasım, yengesi Behire’nin tertiplemediği sosyete toplantılarına katılan kadınların konuşmaları aralarına Fransızca kelimeler sıkıştırmalarını basit bir tavır olarak görür. Bu kadınlar günün modasına uygun, dar ve gösterişli kıyafetlerle Avrupalı salon kadınları gibi görünmeye çalışırlar. Yüzleri aşırı makyajlıdır. Onlar âdeta “salon insanlığı komedyası” oynamaktadırlar. Kasım kadınların bu tür basit tavırlarını yadırgar ve böyle sosyete toplantılarından sıkılır. *Son Eseri*’nin ideal kahramanı Kâmuran ailesinden batılı bir terbiye almasına, bir Fransız mektebinde eğitim görmesine ve on iki yıl Avrupa’da kalmasına rağmen kültürel değerlerini unutmaz ve yapmacık davranışlarda bulunmaz. Tahsili, terbiyesi ve sanatçı kişiliği ile Kâmuran yazarın diğer romanlarında olduğu gibi Batı kültürünü sindirmiş ve memleketinin değerleriyle Batı arasında ölçülü davranışlarıyla denge kurabilmiş bir kadın tipidir. Yazar, Batı’yı sadece şekli tarafıyla tanıyan Mediha ile Kâmuran arasında bir karşılaştırma yaparak idealindeki kadın tipinin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlar. Mediha, ancak bedenî ihtiyaçlara cevap verebilecek sathî bir kadındır ve Batı’nın ilim, kültür ve sanat yanından hiç etkilenmemiştir.

Bir Fransız okulu Nötr Dam dö Siyon’dan mezun olan Kâmuran’ın Batı kültürüyle yetişmesinde hariciyecî kardeşi Asım’ın etkisi büyüktür. Asım, Mediha’dan ayrılınca Kâmuran kardeşine yardımcı olmak için on yedi yaşında iken Avrupa’ya gider. On iki yıl Avrupa’da kalan Kâmuran, davranışları ve çevresiyle ilişkileri bakımından tamamıyla yerli ve mütevazıdır. Frenk tarzına benzeyen, giyimi ve zarafeti ile Avrupalı bir kadını andıran Kâmuran’ın günlük yaşayışı, evinin dekoru Şark kültürüne uygundur. Ancak Kâmuran’ın yerlilik anlayışı suni değil tabiidir. Üstü menekşe ve hanımeli çiçekleriyle donatılmış şairane bir evde yaşar. Kâmuran daima başını örter, sade ve güzel giyinir. Dış görünüşündeki Avrupalılık bir hariciyecinin kardeşi olmasından, farklı kültürlere sahip suni bir âleme ayak uydurmasından kaynaklanır.

“... Kâmuran, Batı medeniyetini hazmetmiş, içine sindirmiş bir kadındır. Züppe değildir. Özentisiz olarak Batı medeniyetini kabul etmiş ve onun içinde yaşayan ve bizde taklit tesiri uyandırmayan insanların farklılıkları, ancak eski

*yaşayış içine girdikleri ve başkalarıyla karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkar. Bu gibi ayrıntılar arasında Kâmuran'ın kaçgöçten uzak oluşu, beş çayı, evde köpek beslemesi de sayılabilir. Fakat her şeyden önce Kâmuran seçmiş olduğu meşgale itibarıyla yepyenidir.*⁸⁴

Uzun süre yurt dışında kalan Kâmuran'ın Avrupalı kadınları uğraşlarına göre üçe ayırması dikkat çekicidir: Bir kısmı içindeki boşluğu doldurmak için kendini sosyete âlemine atar ve parası varsa sosyete salonları açar. Parası olmayanlar kedi köpek, kanarya beslerler. Akıllı ve tahsilli olanlar ise edebiyat ve güzel sanatlar gibi fikir dünyasının bir şubesinde kendilerine göre tetkikler yaparlar.

Kiralık Konak'ta Hakkı Celis, Batı'ya karşı mesafeli bir duruş sergiler. Ona göre Batı; ilim, kültür ve sanat bakımından üstün değerlere sahiptir. Hakkı Celis kökleri maziye uzanan tarihi bir şuurla yeniyi inşa etme düşüncesindedirler. O, Avrupa'yı okuduğu kitaplardan tanır ve çevresindeki alafrangalar gibi Batı taklitçisi bir tip değildir. Türklerden Avrupa'ya gidenlerin sadece şekilde değiştiğinden bahseder:

“... Seniha abla, bizi pişiren ıstıraptır; gezip görmek değildir. Sizden evvel kaç kişi Avrupa'ya gitti geldi. Bunlardan bazılarının kıyafetlerinde epeyce tebdiller gördüm, fakat ruhlarında ne değişti; bilmiyorum. Bunlar bize oradan, başlarında bir acayip sarhoşluk ve gözlerinde safiyane bir hayretle avdet etiler. Seniha abla, siz de bunlardan biri misiniz?” (s. 202)

Seniha, Faik Bey, Servet Bey, Cemil gibi tipler; Avrupa'yı sadece kıyafetle ve eğlence kültürüyle taklit eden ama zihin yapısıyla Avrupa'yı ileri götüren normlardan hiç birine sahip olamayan, moda göre kalıba giren, batılılaşmayı Beyoğlu'nun eğlence salonlarda dans etmekten ve poker oynamaktan ibaret sanan ehlikeyif insanlardır.

Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem* adlı eserinde yetişme tarzı nedeniyle Batı kültürü ve zevkine ilgi duyan, güzel Fransızca konuşan, çok şık giyinen Râgıbe vaktinin çoğunu piyano başında geçirir ve Batı klasiklerini çok iyi çalar. Elbiseleri, tuvaleti son moda uygundur. Moda gazetelerinin en meşhurlarına abonedir. Bu gazetelerden çıkardığı modellere göre elbise diktirir. Râgıbe âdeta Türk'den ziyade bir Avrupalı kadına benzer.

⁸⁴ İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 196.

V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR

A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR

1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar

Meşrutiyet romanlarında yüksek tahsilli gençler Batı terbiyesini ilke edinen ailelerde veya Meşrutiyet yıllarının serbest ortamında yetişmişlerdir. Bu yüzden onlar yeni zihniyeti temsil ederler ve eski zinniyet olarak gördükleri çevre ile yaşam tarzı, evlilik, kadın hakları, kılık kıyafet, eğitim, sağlık vb. nedenlerle bir nesil çatışması yaşarlar.

Seviye Talib'de çocuk eğitimi konusunda İngiltere'de eğitim görmüş Fahir ile geleneklerine bağlı olan Macide ve annesi arasında keskin düşünce farklılıkları vardır. Fahir, şımartılarak ve her isteği yerine getirilerek gerçekleştirilen bir çocuk terbiyesini yanlış bulur. Bunun yerine ceza ve mükâfat yöntemiyle kendine güveni olan çocukların yetiştirilmesi gerektiğini savunur ve oğlu Hikmet'i böyle bir terbiye usulüyle yetiştirmeye gayret eder. Hikmet annesine eziyet eder. Macide'nin bütün yalvarmalarına rağmen evin tek hâkimi gibi huysuzluğunu devam ettirir. Fahir, Hikmet'i annesinden yüz bulmaması için başka bir odaya kapatıp üzerinden kapıyı çeker. Hikmet kapalı odada çaresiz kalınca annesinin elini öpmeyi ve ondan özür dilemeyi kabul eder. Macide bu eğitimin Frenk usulü olduğunu söyleyerek Fahir'e sert bir bakışla mukabele eder.

Gençlerin eğitiminde önemli sorunlardan biri, ailelerin istekleri ile kendi istekleri arasındaki uyumsuzluktur. *Son Arzu*'da Nuriyezdân üç yaşında babasını kaybeder. Bu yaştan sonra onun eğitimiyle büyükbabası Feyzullah Efendi ilgilenir. Feyzullah Efendi, Türklük düşüncesine bağlı gelenekçi bir yapıya sahiptir. Nuriyezdân'ın cahil kalmasını istemez; onu bilgili, kültürlü ve onurlu bir kadın olması için değişik okullara gönderir ancak onun tamamen alafranga bir eğitim almasına karşıdır. Bu yüzden kendine göre tedbirler alır. Nuriyezdân kızlar için açılmış okullardan birine devam etmektedir. Feyzullah Efendi kadınlık terbiyesine uymayacak şeylerin bu okullarda öğretilmesinden endişe eder. Nuriyezdân'ı yalnız başına sokağa göndermez. Ders dışında Nuriyezdân'ın okuyacağı kitapları kendi seçer. Endişelerinden kurtulabilmek için devamlı Nuriyezdân'ın çantasını, dolabını yoklar. Ona *Nasihatu'l Hükemâ* gibi ahlâk dersi anlatan kitaplar okutur. Feyzullah Efendi'ye göre kadınlar toplum içerisinde aktif rol oynayamazlar; kadın iffetin, doğruluğun ve yüceliğin sembolüdür. Bu düşüncesine delil olarak Avrupa'yı gösterir. Kadının toplumda aktif rol aldığı Avrupa'da, edep, hayâ kalmadığını iddia eder. Ancak Hüseyin Rahmi,

eserinin kahramanı Feyzullah Efendi'den farklı düşünür. Yazar, özel yaşamlarıyla günlük hayatları arasında denge kurmalarını sağlayacak bilgilerin kızlara öğretilmesi gereğine dikkat çeker. Zira böyle bir eğitim verilmediği takdirde kızlar beşerî ihtiyaçlarını karşılama amacıyla ailelerinin istekleri dışında davranış gösterebileceklerdir. *Son Arzu*'da bu durumun örneği verilir. Sadece kızların eğitim gördüğü bir okulda öğrenciler -özellikle aşk ve cinsel içerikli konularda- o zamana kadar duymadıkları, okumalarına ve duymalarına aileleri tarafından izin verilmeyen hususları merak ederler. Aşk mektupları öğrenciler için kompozisyon dersinden daha ilgi çekicidir. Okul ve ailedeki yasağa rağmen ders esnasında cinsel içerikli, aşk konulu çeviri romanlarını gizlice okurlar. Nuriyezdân gibi, Rasime'nin babası da kızı için yasaklar koymuştur. Rasime konan bütün yasaklara rağmen ters yönde hareket ederek yasaklı kitapları merak eder, gidip bu kitapları satın alır ve okur.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında “yeni kafa”adını verdiği yeni nesil ile eski nesil arasında bariz bir çatışma yaşanır. *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* 'ta kendi gayretleriyle felsefede ve bilimde iyi bir seviye kateden İrfan Galib yabancı kitaplardan okuduğu bilgilerle, İstanbul'daki yaşam arasında bir bağlantı kuramaz. O, hiçbir şeyden memnun değildir. Memleketinden, milliyetinden, ailesinden kısacası her şeyden şikâyetçidir. Çevresindeki insanların cahilce davranışlarından bıkmıştır. Aydın kimliğiyle İrfan Galip çevresindekilerin de yeni fikirlere açık olmasını, “anlama gücünü” kazanmak için çaba göstermelerini bekler. Ancak o bu düşüncesinin gerçekleştirebileceği konusunda bazen ümitsizliğe düşer. Memleketinde ilme değer verilmediğini düşünür. İrfan, memleketine faydalı bir adam olmak için çalışır, felsefe kitaplarından araştırmalar yapar ve “Evrım Teorisi” ile ilgili bir makale yazar ancak araştırmasını kabul edecek bir gazete bulmakta zorlanır.

Hüseyin Rahmi'nin İrfan Galib gibi “yeni kafa” dediği bu gençler millî değerleri ve âdetleri beğenmezler, hepsinin değiştirilmesinden yana bir tutum içine girerler.⁸⁵Romanın idealize edilen kadın tipi Feriha Hanım ile İrfan Galib'i ortak noktada buluşturan düşünce, eski zihniyete karşı aldıkları tavırlardır. Feriha da çevresinden, ailesinden ve yanlış bulduğu

⁸⁵ Berna Moran, yazarın “yeni kafa” dediği gençlerle ilgili şöyle bir yorumda bulunur: “... *Gürpınar* 'ın yapmak istediğini kısaca belirtmek gerekirse, denilebilir ki, halkın geleneksel inançlarına, yerleşmiş düşüncelere, göreneklere ve dine dayalı zihniyet yerine, Batı'nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini yerleştirmeye çalışmıştır. Onun içindir ki romanlarında hep “eski kafa”, “yeni kafa” dediği iki zihniyetin çatıştığı görülür. Gerçi “yeni kafa”yı temsil edenler her zaman olaylara akıl yoluyla bakabilen, tarafsız bilimsel bakışı hazmetmiş kişiler değildir, ama *Gürpınar* bunları yine de, kendi tuttuğu birtakım yeni fikirleri ortaya sürmek için kullanır.” (Berna Moran, a.g.e., s. 87-88.)

âdetlerden şikâyetçidir. Evde kapalı kalmaktan sıkılmıştır. Onun, evlilikle ilgili fikirleri anne ve babasından çok farklıdır. Ailesinin onu hiç bilmediği birisine vermelerini beklemektense konferansta gördüğü İrfan Gâlib'in mektupla yaptığı evlilik teklifini kabul eder. Feriha da tıpkı İrfan Galib gibi gazetelere yazılarını göndermek ister ancak ailesi izin vermez.

Handan'da Cemal Bey'in kızları alafranga yetişmiştir fakat bu alafrangalık şekilcilikten ibaret değildir. Avrupaî kültürü ve yaşamı özümsemişlerdir. Handan, on yedi yaşına geldiğinde ailesi artık evlenmesi gerektiği konusunda ısrar eder. Handan ve Neriman, Meşrutiyet devri arifesinde yetişen yeni kuşak genç kızları temsil ederler. Bu yüzden annelerinin evlilik yaşı konusundaki katı tutumlarını önemsemez hatta böyle bir fikre gülerken mukabele ederler. *Yetime*'de bir birey-toplum çatışmasından bahsetmek mümkündür. Toplumda kadına yapılan baskı eserin tahsilli kahramanı Necile'nin ruhunda isyana sebep olur. O, belirli bir yaşa geldikten sonra kadınların kapatılmasını bir hak ihlâli olarak görür. Bu yüzden kendine hükmü geçmeyen kadınları, her âdete boyun eğmek zorunluluğu hissettikleri için bir "ada tavşanı"na benzetir. Ona göre kadın evleneceği erkeği kendi seçmelidir. Necile'nin bu sözleriyle amacı bütün toplumsal değerleri çiğnemek ve insanlara üstten bakmak değildir. Zengin bir ailenin kızı olmasına rağmen sokaklarda ney çalarak para toplayan ve doğuştan bakar kör olan Hüsrev Affan ile evlenmeyi göze alacak kadar da mütevazıdır. O, kadının kendi iradesiyle ve hür bir ortamda karar verebilmesini ister.

Harabelerin Çiçeği'nde yaşanan birey-toplum çatışması bir gencin küçük yaşta başına gelen sağlık problemi ile ilgilidir. Bu eserde, özürleri ve kusurları örten, bilinçli bir toplumun olmaması eleştiri konusudur. Yüz güzelliğini yangında kaybeden Süleyman, bir insanın doğal ihtiyacı olan sevmeye ve sevilme ihtiyacını karşılamak, yalnızlıktan kurtulmak için çok çaba sarf eder. Özellikle kadınların onu görünce attığı dehşetli çığlıklar, korkunç yaratık görmüş gibi kaçmaları, Süleyman'ın kalbinde her geçen gün artan ıstırap duygularına bir yenisini ekler. Süleyman sürekli insanlardan kaçır ve kendini hor görmeyecek tabii varlıklara sığınır. Süleyman'ın ağaçlarla dost olması yaşanan bu dramın bir göstergesidir. Onun yaşadığı birey-toplum çatışmasında toplumun bilinçsizce verdiği tepkinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Çalkuşu'nda Feride'nin Anadolu'ya geçtikten sonra yaşadığı çatışmalardan onun sosyal düşüncelerine ait teferruatları tespit etmek mümkündür. Bunlardan biri Feride'nin

kadının kılık ve kıyafetiyle ilgili görüşleridir ki aslında bu, Reşat Nuri'nin yeni genç kız tipinin modernize edilmiş düşüncelerinin esere yansımalarıdır. Uzun yıllar yabancı bir mektepte okuyan Feride mektepten çıktığı gün uzun, siyah çarşafın içinde kendini sokakta bulunca ne yapacağını şaşırır. İş başvurusu yapmak için yüzü kalın peçeyle örtülü, bol çarşafı bir elbise ile Maarif Nezaretine gider. Bu elbiseyi tanınmamak ve Maarif Nezaretinde ehemmiyet görmek için giyinmiştir. Feride, Zeyniler köyünde öğretmenlik yaparken yine aynı durumla karşılaşır. Aynı okulda çalışan Hatice Hanım'a göre erkek çocuklar varken Feride'nin başı açık ders okutması günahıdır. Feride on iki on üç yaşlarındaki çocuklar karşısında başını kapatmayı lüzumsuz görmesine rağmen çevreye saygısından dolayı Hatice Hanım'ın isteklerini yerine getirir. Feride'ye göre bir öğretmen vazife başında başka kadınlar gibi giyinmemelidir. O, bir hoca hanımın giyim şeklini kafasında şekillendirmiştir:

“İcadım çok sade idi. Dizkapaklarıma kadar siyah parlak satenden bir gömlek, belde kayış bir kemer, kemerin altında mendil ve not defteri için iki küçük cep. Yalnız bu siyahlıkları biraz açmak için beyaz ketenden geniş bir yaka.”(s.199)

Fethi Naci, *Çalikuşu*'nda Anadolu'daki örf, zihniyet ve davranıştan söz edildiği yorumunu abartılı bulur. Bütün roman boyunca örf ve zihniyet olarak sadece sık sık örtünme üzerinde durulduğunu söyler.⁸⁶ Ancak bu örtünme, dinî vecibe değil gelenek ve göreneklerin bir göstergesidir. Feride arkadaş ortamında iken bu gelenekleri dikkate almayacaktır. Çanakkale'de iken arkadaşı tarafından bağ evine davet edilir. İçeride Feride'nin saçını açtığı, ilk önce çekinir, Nazmiye'nin uyarısından sonra çekinmesine gerek olmadığını anlar. Feride, Münise'nin erkelerden korunması için çarşafın bir araç olduğunu düşünür. Bir gün Münise'nin sokakta bir delikanlıya gülümsediğini görür ve ona hemen nefli ipekliden çarşaf diker.

Jönler'de Kahire'ye büyük umutlarla giden Necip ve arkadaşlarının yaşadığı yoksulluk ve sefâlet, imkân-imbânsızlık çatışması şeklinde ortaya çıkar. Mısır'ın zengin Arapları ve burayı sömüren Avrupalılar lüks bir hayat içinde keyif yaparken halk perişandır. Meşrutiyet davaları uğruna mücadele veren Jön Türkler maddî imkânsızlıklar yüzünden ya dağılırlar ya da zenginlerin çıkarları uğruna haysiyet ve onurlarından vazgeçerler. Necip,

⁸⁶ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, s. 91

arkadaşları ile bayındır olan semtleri gezerken onların hayatlarına imrenmekten kendini alamaz ve yaşadığı perişan duruma isyan eder.

Kiralık Konak, Türk edebiyatında nesiller arası çatışmaların en açık şekilde anlatıldığı bir eserdir. Eski nesil ile yeni nesil arasında yaşanan uyumsuzluk romanın her bölümüne yansımıştır. “*Romanın temi, Osmanlı cemiyetinde, garbın çeşitli tesirleriyle, nesiller arasında fikir, his ve dünya görüşü bakımından meydana gelen ayrılıklar ve bu yüzden ailenin çözülüşüdür.*”⁸⁷ Eski nesil mensuplarının temsili tipleri Naim Efendi, Selma Hanım ve Kasım Paşa; yeni neslin temsili tipleri ise Faik Bey, Seniha, Hakkı Celis, Cemil, Nuriye, Neyyire Hanım ve Belkıs’tır. Bu eserde Naim Efendi ile yeni nesil gençlik arasında sosyal hayat telakkileri bakımından büyük farklar görülür. Her geçen gün evin eşyalarından birini satmak zorunda kalan Naim Efendi’yle birlikte eski konak biraz daha yıkılıp dökülmektedir. İçine girince insanın içine korkuyla karışık bir kasvet çöker. Bu konak nasıl çökmeye mahkûmsa sağlam bir devrin mirası olan Naim Efendi de öyle çöküp gidecektir. Ara nesli teşkil eden Servet Bey ve Necibe Hanım gibi tipler ise yeni nesle yakın olmakla birlikte hem yeni nesille hem de eski nesille uyumsuzluk yaşarlar. Ayrıca her üç neslin kendi çağdaşları arasında da çatışmalar söz konusudur. Eserin yüksek tahsilli kahramanı Hakkı Celis’in Seniha, Faik Bey ve Cemil’den nefret etmesi böyle bir çatışmaya örnektir. Hakkı Celis, Çanakkale’ye hareketinden birkaç gün önce veda ziyaretlerine başlar. İlk önce Belkıs Hanım’a gider. Belkıs Hanım her geçen gün hayvanî zevklerin en basitine kadar inmektedir. Seniha ise Mebus Necip ile nikâh merasimine hazırlanmaktadır. Hakkı Celis’i görünce “*Bu ne kıyafet, bu ne hâl! Bir Kazak kadar vahşisin*”(s. 245) der. Hakkı Celis bu zamana kadar Seniha’ya beslediği duygulardan tiksindir ve Seniha’nın alaycı tavrı karşısında onurlu bir duruş sergiler. Çanakkale’ye gitmekten memnun olduğunu, böyle büyük bir savaşa katılacağından dolayı içi içine sığmadığını söyler. Faik Bey ve Seniha’nın kardeşi Cemil, Avrupa hayatının ve Beyoğlu eğlencelerinin adamı olan dejenere tiplerdir.

2. Gençlerin Çalışma Arkadaşlarıyla Yaşadığı Çatışmalar

Gençlerin meslek hayatına girdikten sonra karşılaşacakları ilk çevre onların başarısını doğrudan etkiler. Yükseköğrenim yıllarında büyük hayaller kuran gençlerin iş hayatına atıldıktan sonra uğradıkları hayal kırıklığını *Gizli El*’de “mevki, büyüklük ve zenginlik düşkünü” Şeref de yaşar. Şeref tam bir hayalperesttir ve bulunduğu ortamda sözü

⁸⁷ Niyazi Akı, *a.g.e.*, s. 113.

geçen tek kişi olmak ister. Ancak Gemlik'e geldiğinde yaşadığı ıstırap ve ümitsizlikler onun bütün hayallerini kısa zamanda söndürür. Şeref, taşra çevresinin hayat tarzını sıkıcı ve iptidai bulur. Onun yakın çevresi, çıkar kavgalarıyla ve ehemmiyetsiz şeylerle uğraşan, yemek kırıntıları ve sigara küllerinin temizlenmediği masalarda uyuklayan memurlarla doludur. Rakı şişeleri basık tavanlar altında gelip giderken sarhoş olanların yüzleri kızarır, seslerine ve hareketlerine ürpertici bir vahşilik gelir. Şeref bütün bunları tiksinerik seyrederek. Memur arkadaşlarına uyumsuzluğu yüzünden dışlanır. Katıldığı toplantıların birinde, Hoca olarak adlandırılan bir kişi "*Kardeşim Şeref Bey, böyle durgun durursan şüphelenirler ha... Kibirli filân derler... Sonra bu âlemlerde avucunu yalarsın.*"(s. 17) diyerek Şeref'i yumuşak bir şekilde tehdit eder. Zira onlar Şeref'i "kibirli bir şehir aydını" olarak görmektedirler. Ayrıca iyi giyimli olması da memur arkadaşlarıyla aralarında ciddi bir soğukluğa sebep olur. Taşraya düşmüş İstanbullu aydının trajedisini yaşayan Şeref bu çevreden bir an önce kaçmak, kurtulmak ister.⁸⁸ Ancak Şeref çevresinden kaçmakla kendi kendini yalnızlığa mahkûm etmiş olur. O, hangi ortama girerse girsin, istediği her şeyi elde ettiği zaman da yalnızlıktan kurtulamayacaktır.

Reşat Nuri'nin romanlarında eski eğitim usulleri eleştirilmiş, eğitim sisteminin aksaklıklarından, özellikle köy ve kasabalardaki iptidai okulların olumsuz şartlarından bahsedilmiştir. *Çalığışu*'nda böyle bir okula atanan Feride sadece okulun olumsuz şartlarıyla mücadele etmez aynı zamanda beraber çalıştığı arkadaşı ile de bazen ciddi çatışmalar yaşar. Feride'nin fikir ve yaşam yönüyle çatışma yaşadığı çalışma arkadaşı, Zeyniler köyündeki okulun eski hocası, maarifin onu sokağa atmaya acıyıp iki yüz elli kuruşa yarı hoca yarı hademe olarak görev verdiği, Hatice Hanım'dır. Tarıkata bağlı, ihtiyar bir kadın olan Hatice Hanım, köyün ölüsüne dirisine yetişir, mevlit okur, kadın cenazelerini yıkar. Onun samimi inanışları yanında görenek ve geleneklerden gelen, kulaktan duyma bazı hurafe inançları ve eski eğitim usulleri; İstanbul'da, yabancı bir okulda eğitim almış Feride'nin düşüncelerine taban tabana zıttır. Okulda beş tane eski mektep sırası olmasına rağmen çocuklar alışkın olmadığı için hasırın üstüne oturtulur. Feride hasırları tamamen kaldırır ve sıraları dizerek ortamı bir sınıf haline getirir. Mektebe sıraları dizmek Hatice Hanım'ın pek hoşuna gitmez. Çocuklar kitaplarını açınca bağıra bağıra okurlar. Hatice Hanım'a göre çocuklar ne kadar yüksek sesle okurlarsa, dersler o kadar zihinlerinde yer

⁸⁸ Birol Emil, *a.g.e.*, s. 45.

edecektir. Feride'nin öğrencilerden sessiz okumalarını istemesi üzerine “*Biz ne gördükse, onu okutuyoruz kızım. Sizin bildiklerinizi bilmeyiz, ne yapalım mektepli değil ki*”(s. 197) diye alinganca bir tavır sergileyen Hatice Hanım kendinin imtihana çekildiğini zannetmiş, ayda aldığı iki yüz elli kuruşu kaybetmekten korkmuştur. Feride, talebeleri sessiz çalışmaya ve dersi hep beraber dinlemeye alıştırmak için iki hafta uğraşır. Hatice Hanım'ın mezarlıktan taze kesilmiş değneği yanında Feride'nin sesi çok sönük kalır. Nihayetinde Feride hiç dayak atmadan çocukları sessiz çalışmaya alıştırır. Ancak Feride'nin isteği bu çocuklara biraz hayat ve neşe vermektir. Çocukların zihinlerine ve yüzlerine köyün evleri, sokakları ve mezarları gibi devamlı bir korku ve neşesizlik hâkimdir. Dinî inançların Allah sevgisine bağlı olarak değil de hep korkuya dayalı olarak anlatılması, küçük yaştaki bu çocukların taze dimağlarında korkunç intibalar uyandırmıştır. Çocukların neşesizliğinde Hatice Hanım'ın çok etkisi vardır. Hatice Hanım'a göre hocanın vazifesi kalplerde dünya emelini söndürmektir. Duvara asılı olan levhaları da bu amaçla okula gönderilmiş sanmakta, ölümü hatırlatan ilahiler okuttuktan sonra Fen dersinde gösterilmesi gereken iskeleti ortaya koyup ölümün dehşetini ve kabir azabını anlatmaktadır. Yaşlı başlı insanlara benzeyen, yorgun çehreli, donuk yüzlü çocuklar teneffüste dahi cenaze alaylarını hatırlatan ilahiler okur, cenaze oyunu oynarlar. Feride, biçare çocukları bir parça neşelendirmek ve güldürmek için maskaralıklar yapar. Onları hurafelerden kurtarmak, yaşamın güzelliklerini sevdirmek için uzun süre mücadele verir.

Feride, Bursa Dârümuallimâtında iken okuldaki öğretmen arkadaşlarıyla sıcak ilişkiler geliştirir. Müzik öğretmeni bestekâr Yusuf Efendi'yi, ağabeyi gibi sever. Feride'nin müziğe olan ilgisi ve yeteneği, Yusuf Efendi ile aralarında dostane bir yakınlığa vesile olur. Mevlevî şeyhi bestekâr Yusuf Efendi hassas, ince ruhlu ve on yıldan beri hastalık çeken bir adamdır. Birkaç kadeh rakı içtikten sonra tamburunu eline alır ve dertli dertli eski şarkıları çalar. Feride'ye âşık olması onu yatağa düşürür. Kendi istemi dışında gelişen vakalar ve Yusuf Efendi'nin ölmesi Feride'yi çok üzer. Okulda ve şehirde çıkan dedikodulardan dolayı bir suçlu gibi itham altında kalan ve hiçbir kabahati olmadığı hâlde dile düşen Feride arkadaşlarının yanında konuşmaya utanır, toplum içine çıkamaz olur. Maarif müdürüne gider ve başka bir yere tayininin yapılmasını rica eder. Bu olay üzerine Feride, Çanakkale Rüştiyesine tayin edilir.

Aynı kurumda çalışan öğretmenler arasında çekemezlik, haset ve iftira gibi bayağı ve çirkin davranışların vuku bulması toplumu aydınlatacak insanlarda olmaması gereken

özelliklerdir. Her biri tahsil sahibi öğretmenlerin birbirlerine destek çıkması gerekirken birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışmaları, eğitimi bırakıp parti ve hizipçilikle uğraşmaları, öğretmenler arası güçlü bir dayanışmanın kurulmasını engeller. Feride, öğretmen arkadaşları bakımından ilk hayal kırıklığını Bursa Merkez Rüştüyesine atandıktan sonra yaşar. Kara yüzlü, hırçın bakışlı, ikiyüzlü, kırk beş yaşlarında bir kadın olan Huriye Hanım, Feride'nin de aynı göreve tayin edildiğini duyunca düşüp bayılır, kendine geldikten sonra ise yine feryat etmeye başlar. İyi niyetle hatır soran Feride'yi yüzsüzlükle, arsızlıkla ve terbiyesizlikle suçlar ve onun namusuna dil uzatır. Biri hariç diğer bütün hocalar Huriye'nin hakaretlerine ses çıkarmazlar. Birkaç saat içinde, yaşanan bu tatsız olay çevrede duyulur. Feride, Çanakkale'de çalışırken de arkadaşı tarafından kötü bir hayatın içine çekilmek istenir. Kuşadası'nda onun okul müdürü olmasını istemeyen ve çekemeyen yaşlı başlı öğretmenler Feride'nin arkasından fırsat buldukça ağza alınamayacak iftiralarda bulunurlar.

3. Ahlâkî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar

Her toplumun iyi veya kötü davranışlar olarak sınıflandıracağı bir ahlâk sistemi vardır. Ahlâk denilince akla gelen kavramlardan biri “namus”tur. Günlük hayatta ahlâk ve namus hemen hemen yakın manada kullanılır. Ancak “namus” kavramı cinsel ahlâkla ilgilidir. Ahlâkî davranışların bir kısmını ifade eder. Dürüstlük, insan haklarına saygı, hoşgörü, fedâkarlık, yurt ve millet sevgisi, sorumluluk, faziletli olma vb, birçok şey güzel ahlâkla ilgili ifadelerdir. Türk romancıları da eserlerinde özellikle namus ve dürüstlük ahlâkına dikkat çekerler. Bu çalışmada birçok başlık altında bu konuya temas edilmiştir. Bazı eserlerde ahlâkî çatışma daha belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. *Jön Türk*'te romanın ideal kahramanı Nurullah ile uç noktalarda batılı hayatı temsil eden Ceylan arasında ahlâkî bir çatışmanın yaşandığı görülmektedir. Aslında bu eser bir Türk kızının ahlâkî bakımdan nasıl bir düşüş yaşadığını ve buna nelerin sebep olduğunu anlatır. Nihâksız birlikteliği savunan Ceylan, bütün ahlâkî değerleri hiçe sayarak Nurullah'ın birasına afyon koyup bayılttıktan sonra vücudunu ona teslim eder. Ceylan'ın Avrupaî bir terbiyeyle yetişmesi için çaba gösteren babası dahi kızının ahlâkî bakımdan bu kadar düşüşü karşısında hiddetlenmeden edemez ve büyük bir pişmanlık duyar. Nurullah ise ahlâkî telakkiden uzak bir kız olarak gördüğü Ceylan'la bir daha görüşmez. *Yetime*'de de bir ahlâkî çatışmadan söz etmek mümkündür. Eserin tahsilli kahramanı Necile namuslu, vatanını milletini seven, yoksullara yardımı amaç edinen idealist bir kızdır. Necile'nin babası el etek öperek, dalkavukluk yaparak haksız yollardan kazandığı paraları koymak için sürekli evdeki

çekmeceleri büyütürken doğuştan kör olan Hüsrev Affan, ailesinin geçimini sağlamak için sokaklarda dilenmek zorunda kalır. Necile ahlâkını onaylamadığı babasıyla sürekli çatışmalar yaşar.

Reşat Nuri, romanlarında insanı medenîleştiren bir disiplin olarak ahlâkî davranışlara dikkat çeker. *Çalığışu*'nda Feride ahlâkî olgunluk bakımından idealize davranışlar sergiler. Güzel bir kız olması, iyi niyetliliği ve biraz da havai davranışları yüzünden bulunduğu ortamlarda çok sıkıntı yaşar. Feride'nin çevreyle yaşadığı ahlâkî çatışmalarda cahillikten ve görgüsüzlükten kaynaklanan kaba davranışların etkisi büyüktür. Yazar, erkeklerin genç bir kıza karşı davranışlarındaki pervasızlığı eleştirir. Feride, Bursa'de iken otelden dışarı çıktığında çarşaf giymesine ve sımsıkı kapalı peçesine rağmen bazı erkeler peşine takılıp laf atarlar. Çanakkale'de komşusu olan elli yaşlarındaki alay imamı Hafız Kurban Efendi, boşamakla tehdit ettiği zavallı karısını, Feride'yi kendine istemesi için görücü yollar. Kışladaki zabitten kahvedeki esnafta kadar Feride erkeklerin dilindedir. Feride okul müdiresinden, başka bir yere tayininin yapılmasını ister. Düştüğü çaresiz durumu şöyle ifade eder:

“... Siz artık idareye yazarsınız, bir sebep göstererek beni başka bir yere göndermelerini istersiniz. Bu işte bana edeceğiniz en büyük insaniyet ve müriüvvet, asıl sebebi söylemeyerek... Lütfen başka bir bahane bulunuz: ‘İdaresiz’ deyiniz, ‘Elinden iş gelmiyor, cahil’ deyiniz, ‘asi’ deyiniz, ne dersenez deyiniz, Müdire Hamım, size hatırım kalmaz. Yalnız: ‘Şehirde dile düştüğü için istemiyorum’ demeyin.” (s.323)

Feride, Çanakkale'de görev yaparken muallim arkadaşı Nazmiye tarafından nişanlısıyla tanıştırma bahanesiyle bağ evine davet edilir. Ancak Feride, Nazmiye'nin kibar hanımlara dalkavukluk eden, büyük memurların gizli gece eğlencelerinde ut çalan ve dans eden bir kadın olduğunu bilmemektedir. Can sıkıntısı ve açık hava ihtiyacına binaen Munise'yi yanında götürmek kaydıyla Feride bağ evine yatılı misafir gitmeyi kabul eder. Burada herkesin ahlâksızlığı ile tanıdığı, güzel kızları ayartan ve mirasyedi bir tip olan Binbaşı Hayrettin Bey ile tanışırılır. Feride tuzağa düşürüldüğünü anlamıştır, nefesi daralır, hiçbir şey düşünemez olur. Nazmiye'nin nişanlım dediği adamla kalabalık içinde flört ettiğini gören Feride terbiyesine, ahlâkına sığdıramadığı bu davranışları yapanlara nefretle bakar. Sigara dahi kullanmayan Feride Binbaşı Hayrettin Bey'in teklif ettiği içkiyi başıyla reddeder. Binbaşı ile aynı odada kalmamak için yemek salonuna indiği zaman kalabalığın

gürültülü tezahüratı ile karşılaşır, bu arada baygınlık geçirir. Okul müdiresi herkesin diline düşen Feride'nin Çanakkale'de kalmasının artık iyi netice vermeyeceğini söyleyerek İzmir'de göreve başlayabilmesi için referans mektubu verir. Ancak Feride'nin İzmir'de de işleri yolunda gitmez. Uzun süre iş bulamaması yüzünden ay başında kirayı verebilmek için annesinden kalan son yadigârı madalyonunu satar. Açlıktan baygınlık geçirecek kadar maddî sıkıntıya düşmüştür. Maarif Müdürlüğünde karşılaştığı, zengin ve nüfuzlu bir zat olan Reşit Bey, Feride'yi Karşıyaka'daki köşkünde kızlarına Fransızca özel ders vermesi için davet eder. Feride ilk önce hizmetçilik kabilinden gördüğü mürebbiyelik teklifini kabul etmez ancak maddî bakımdan ihtiyaçlarını karşılamak için başka çaresi kalmamıştır. Munise ile köşkün üst katındaki denize karşı olan bir odaya yerleşirler. Geç vakitte dersden sonra odasına çıkarken Reşit Bey'in oğlu Cemil, Feride'ye sarkıntılık eder. Reşit Bey'in büyük kalfa kadın aracılığıyla Feride'ye evlilik teklifi, oğlunun sarkıntılığından sonra bardağı taşıran son damla olur. Feride daha fazla ahlâksızlığa dayanamayarak köşkü de terk eder.

Reşat Nuri'nin yüksek eğitim almış genç kahramanları genellikle İstanbul'un kibar ailelerinden seçilir. Ancak bu kahramanların kibarlıklarının ve asilzadeliklerinin sonradan görme denilen ve taklide dayalı dejenere yaşamı bir üstünlük kabul eden tiplerle hiçbir ilgisi yoktur. Tam tersi bu ideal tipler halkın içine karışır ve halka hizmet ederler. *Çalılıkusu*'nun idealize edilen kahramanı Feride de halka hizmeti bir prensip olarak benimsemiştir. O, alçakgönüllü bir kızdır ve kendini beğenmiş, kibirli, sonradan görme zenginlere haddini bildirecek kadar onurludur. Feride'nin tabii davranışları, fütursuz sözleri, el etek öptürmeye alışmış sonradan görme zenginleri hayrete düşürür. Feride, öğrencisi Nadide'nin zengin ailesinin kaldığı Abdurrahman Paşa köşküne davet edilir. Bu davette maksat zengin görünümleriyle Feride'yi etkilemek ve onu mert ve kibar bir genç olan Erkânıharp Yüzbaşı İhsan Bey'le tanıştırmaktır. Evin büyükhanımı, Feride'nin İhsan'la konuşmasından cesaret alır ve Allah'ın emriyle Feride'yi İhsan'a ister. Kalbindeki bütün nefretine rağmen sevgisinden asla vazgeçmeyen Feride kibarca teşekkür eder ve bu teklifi reddeder. Her görev yerinde talihsiz vakalar yaşayan Feride, son görev yeri Kuşadası'nda da yine hüsrana uğrar. Munise'nin kuşpalazından ölmesi Feride'yi beyin hummasından yatağa düşürür. Dr. Hayrullah Bey'in yardımları sayesinde Feride kendine gelir. Ancak Dr. Hayrullah Bey'le baba-kız münasebetleri onu çekemeyen öğretmenlerce resmî soruşturmalara varan dedikodulara neden olur. Feride, namus sınırlarının dışına çıkan ve iftiraya varan alçakça dedikodulardan tek başına sıyrılacak güçte değildir. Artık resmî bir kurumda öğretmenlik

yapma imkânı kalmamıştır. Hayrullah Bey, Feride’yi nikâhı altına alarak bütün dedikodulardan ve şer güçlerden onu kurtarır.

B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR

Meşrutiyet yazarlarının romanlarında geçmiş dönemi, özellikle de Abdülhamid yönetimini sorgulayan eser sayısı bir hayli fazladır. Abdülhamid döneminde suskun olan genç kuşak yazarlar Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yeni yönetime sahip çıkmak ve batılılaşma temelinde fikirlerini halka ulaştırmak amacıyla birçok eser kaleme alırlar. Bu eserlerde ihtilalci Jön Türk tipi idealleştirilir. Yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdikleri faaliyetlerle İkinci Abdülhamid yönetimini devirmek ve meşrutî bir rejim kurmak isteyen Jön Türkler, yönetimle ve hafiye teşkilatıyla sürekli bir çatışma içerisinde dirler. Çatışmaların bir tarafında yükseköğrenimini bitiren veya henüz tamamlamak üzere olan gençler diğer tarafında ise mutlakiyet rejiminin zabıtalrı veya hafiyeler vardır. Gençlerin çoğunluğu, Jön Türk hareketinin beslenme kaynağını teşkil eden Mekteb-i Tıbbiyye öğrencisidir. Jön Türkler sadece Abdülhamid yönetimiyle bir çatışma yaşamakla kalmazlar, aynı zamanda ekonomik sebepler veya görüş ayrılığından dolayı kendi içlerinde de birçok çatışmaya düşerler.⁸⁹

Abdülhamid’in yabancı ülkelerin desteğiyle gelişen içteki ve dıştaki muhalif hareketleri engellemek ve merkezî teşkilatı güçlendirmek amacıyla kurduğu istihbarat teşkilatı, hafiyecilik olarak adlandırılmıştır.⁹⁰ Hafiyeler, gözetleme ve takip neticelerini saraya “jurnal” adı verilen raporlarla bildirirler. Ancak bu jurnallerin kimisi gerçek kimisi kin, yalan ve iftiralarla doludur. Şahsî çıkarları için istemedikleri kişileri saraya jurnalleyenler de vardır. *Menfi*’da Ekrem’in üvey annesi İkbâl Hanım, varlıklı selefi İsmet Hanım’ı kıskandığı için Ekrem’i öz annesinden kaçırma yolları arar. Bunu maddî imkânlarla sağlayamayınca Ekrem’i birtakım entrikalarla Saray’a jurnaller. Ekrem, kütüphanesinde

⁸⁹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 516-517

⁹⁰ Enver Ziya, padişah tarafından hafiye teşkilatına nasıl bakıldığını şöyle açıklar: “*Abdülhamid II, hafiyeliğın, esas itibarıyla kötü bir müessese olduğunu kabul etmekte ve dolayısıyla jurnalciliği de fena görmektedir. Fakat böyle olmakla beraber jurnalcilikten vazgeçilmesine imkân olmadığına da kanidir. Çünkü Osmanlı imparatorluğında, dünyanın başka yerlerinde görülmesine imkân bulunmayan şekilleriyle entrikaların çevrildiğine kanidir. Bunlardan başka, lüzumundan fazla memur ve asker bulunması ve bunlardan bazılarının kendilerini göstermek için hafiyeliği vasıta olarak kullanmakta olmalarının da bu teşkilatı genişletmekte olduğuna inanmaktadır. Abdülhamid II, hafiyeliğın lüzumlu ve zarurî bulunduğuna bir misal vermiş olmak için kendisine karşı hazırlanmış olan iki suikastten ancak hafiyelerin ihbarı ile kurtulmuş olduğunu da ilâve etmek gerekir.*” (Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, ss. 267-268)

Meşveret gazetesi bulundurduğu için sürgün edilir.⁹¹ Küçüklüğünden beri paraya ve zenginliğe zaafı olan Ekrem, İstanbul zaptiye nezaretine düşünce paranın kuvvetli bir araç olduğunu daha iyi anlar. Zira parası olan, büyük rüşvetlerle kolayca dışarı çıkabilmektedir. Yoksul ve parasız olanlar soruşturma hücrelerinde unutulur. Mahkûmlar paralarına göre sürgün yerlerine gönderilirler. Hiç rüşvet veremeyenler Yemen ve Fizan'a sürülmektedir. Ekrem, Fehmi Paşa'ya yüklü bir rüşvet verdiği için Konya'ya sürülür. Konya mahpushanesinde iken yaşlı bir ittihatçı konuşmalarıyla Ekrem'in şuurlu bir Jön Türk olmasına neden olur. Ekrem bir tütün kaçakçısının yardımıyla Paris'e kaçar. İttihat ve Terakki'de aktif görevler alır.

Jön Türk'te yüksek tahsilini henüz bitiren bir gencin en mutlu gününde bir iftira yüzünden sürgün edilişi anlatılır.⁹² Ceylan, Nurullah'ı elde edememenin kin ve kıskançlığıyla entrikalar düzenleyerek onu zabıtaya jurnaller. Baş hafiye Feyzullah Efendi, Ceylan'ın babası Kâzım Bey'e teşekkür ve tebrik eder. Bir hafta evvel zorlu bir Jön Türk olan Kâzım Efendi artık belli başlı hafiyelerdendir. Jön Türklerden uzak duran Kâşif Efendi ve Nurullah ise kendi hallerinde yaşarken jurnalden sonra Jön Türk oluverirler. Kâzım Bey'in rutbesi yükselirken Nurullah on beş sene müddetle Akka'da kalebentliğe mahkûm edilir. Ancak Nurullah'ın namuslu bir adam olduğunun öğrenilmesi ve efendiliği nedeniyle ona bir politika mahkûmu gibi davranmazlar. Nurullah'a Akka'da Mutasarrıf Paşa destek çıkar. Nurullah, Jön Türklüğe çok uzak iken mahpushanesindeki oda arkadaşı Mısırlı Rıfki Efendi'den aldığı siyasî dersler ve okuduğu kitaplar sayesinde sağlam bir Jön Türk olur ki kendi bile bu durumu fark edemez. Abdülhamid dönemini anlatan birçok romanda sürgün, ihtilalci gençlerin korkulu rüyasıdır. Bu eserlerde sürgünde iken gençlere birçok zulüm yapıldığı iddia edilir. *Jön Türk*'te ise Ahmet Mithat Efendi diğer eserlerin aksine böyle bir sürgün görmediğini söyler:

*“Şu aralık istibdada karşı neşriyât-ı müntakimânemizde menfaların,
menfilerin hâli pek yaman bir surette tasvir edilmekte bulunmuş ise de biz üç seneden
ziyade imtidâd eden müddet-i menfiyyemizin ilk yedi sekiz ayından maada pek de*

⁹¹ *Meşveret*, Jön Türklerin yayın organı olarak faaliyet göstermiş bir gazetedir. Geniş bilgi için bkz Şerif Mardin, “Ahmet Rıza Bey ve Meşveret” *a.g.e.*, ss.173-220.

⁹² Orhan Okay, bu eserin muhtemelen İttihatçıların baskısı ile yazıldığını belirtir ve Ahmet Mithat Efendi'nin diğer eserleriyle *Jön Türk*'ü kıyaslarken bu gerçeği gözden uzak tutmamak gerektiğini söyler. (Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, s. 130)

mütehâlikane tazallum edilecek cihetlerini görmedik. Hele hiçbir zaman işkence, eza, ceza, görmedik.” (s. 206)

Nurullah, Akka'daki sürgün günlerinde İslâm, Hristiyan yerli yabancı herkesin sevgisini kazanır. Akka'ya sürgününden yedi ay sonra Messagerie vapuruyla Mısır'a kaçır. Mısır Arapçasını sürgünde öğreniş olan Nurullah, burada kendine yeni bir iş imkânı bulur. Akka'dan bir Jön Türk'ün kaçır Mısır'a geldiğini gazeteler haber vermiştir. İskenderiye'de Abdülgaffar Sacid namında dava vekilliği yapan bir avukat onun ismini gazetelerden duyar ve Nurullah'a beraber çalışma teklifinde bulunur. Nurullah'ın avukatlığa başlayınca ümidi daha da artar. İskenderiye'de maişetini sağlayacak kadar refah bir düzeye ulaşınca yarım kalan düğününü tamamlayarak Ahdiye ile mutlu bir hayat yaşar.

Müsebbib'de Abdülhamid yönetimine karşı isyan eden gençler bir vatan kahramanı olarak anlatılır. Atıf Efendi, Sofya'da Ali Suavi ile görüşmüş, Çırağan Vakası'nda öldürülmüştür. Atıf Efendi'nin tıbbiyeli oğlu Nazif'e göre hükûmet zulüm aleti olmuştur. Babasını katiller gibi öldürmüşlerdir. Malları gasp edilmiş, hakları yenilmiştir. Vicdanlı insanlar zindanda çürümekte, çalışan insanlara hakkı verilmemektedir. Nazif, halkın şuursuz ve vurdumduymaz davrandığını, zulüm gördüğü hâlde istibdat yönetimine karşı ayaklanmadığını ve uyanmadığını iddia eder. O, halkı uyandırmak için sürekli mücadele verir. Bunun için ilanlar yazıp arkadaşlarıyla birlikte kalabalık mekânlara asarlar. Yazılarında istibdat devrine son vermek gerektiği konusunda halkı uyarıcı beyanlarda bulunur. Ancak Dr. Nazif'in çalışmalarını yakından takip eden eniştesi Dr. Nedim Bey, onu saraya jurnaller. Nazif yakalanarak Fizan'a sürülür. O, buradan bir daha dönemez.

Jönler, Jön Türklerin kendi iç çatışmalarının âdeta bir siyasî arenasıdır. Aynı hedefler doğrultusunda çalışmalarına rağmen çıkar ilişkileri yüzünden birbirlerine ihanet eden Jön Türklerden bahsedilir ki romanın aslı kahramanı Necip bunları hakiki Jön Türk olarak kabul etmez. Tıbbiyeli Necip ve onun “sevgi sehпасı” olarak adlandırdığı samimi, dürüst, tok gözlü Jön Türkler; menfaat ilişkileri nedeniyle bu hareketi kirleten Arif Cemil ve diğer çıkarıcı Jön Türkler ile devamlı çatışma içindedirler. Büyük ve temiz ideallerle Mısır'da buluşan idealist Jönler, yokluk ve sefalet sonucunda dağılıp giderler. Bazıları jurnalcılık, dolandırıcılık, hırsızlık, vb. birtakım karanlık işlere girerek kaos ortamını çıkarları için kullanmaya çalışır. Necip'e göre böyle kötü şöhretli adamlar yüzünden hakiki Jönler, Mısır'da barınmakta sıkıntı çekmektedir. Jönler kendi içlerinde siyasî çatışmalar yaşadıkları

gibi bir taraftan da Mısır Hidivi'ne ve padişaha karşı mücadele verirler. Zaptiye Nezaretleri, bilgisizliğin, istibdadın ve gizli düşmanlığın kaynadığı dipsiz bir çukur gibidir.

Mehmet Celâl'in *İsyân* adlı eserinde, Meşrutiyet Dönemi'nin birçok romanında olduğu gibi Jön Türklere katılan veya onları destekleyen yüksek tahsilli gençlerin Abdülhamid yönetimiyle çatışması anlatılır. Mekteb-i Tıbbiye mezunu Vedat'ın unutmadığı kötü anılarından biri, tıbbiye öğrencilerinin meydan dayağına çekilmesidir. Zabıtlar, bir gün meydan dayağı için bütün öğrencileri bahçeye toplarlar. Öğrencilerden biri hafiy zabıtlarının değneği altında ezilecektir. Tıbbiye öğrencileri kendi aralarında anlaşır ve arkadaşlarını kurtarmak için bir volkan gibi hep birden isyan ederler. Dâhiliye zabıtları öğrencilerin arasına gelmekten korkup uzaktan isyan eden öğrencileri defterlerine kaydederler. Seksen kadar öğrenci ile birlikte Vedat da hapsedilir. Arama neticesinde öğrencilerin bir kısmında Avrupa'da basılan gazeteler bulunur. Vedat her birinin gözlerinde ve ellerinde hiddetin, nefretin belirtisi olan hafiyeler tarafından sorguya çekilir. Gazeteleri nasıl elde ettiği sorulur. Rüstem Paşa elinde bir kelepçe ile içeri girdiğinde Vedat kollarını uzatır ve onların bedbaht haline güler. Bütün hafiyeler ve zabıtlar etrafını sarar. Tokat atarak ve değişik işkencelerle onu konuşturmaya çalışırlar. Vedat ise bir kahraman edasıyla, onlardan huzur-ı ilâhîde hakkını alacağını söyleyerek teselli bulur. Baskı, zulüm ve hafiyeler korkusunun meydana getirdiği siyasî kargaşada rüşvet, adam kayırma ve ahlâksızlık bir ağ gibi devletin bütün kademelerini sarmıştır. Zindanlara atılan hürriyetçi gençler büyük rüşvetler karşılığında serbest kalabilmektedir. Ailesinin Fehim Paşa'ya verdiği yüz lira mukabilinde Vedat zindandan ve sorgudan kurtulur.

Harabelerin Çiçeği'nde Süleyman siyasî anlamda ilk çatışmayı babasıyla yaşar. Çocukluk aşkı Seniha'nın babası Hilmi Bey ile Paşa babası arasında geçen münakaşadan sonra askerî doktor Hilmi Bey'in Fizan'a sürgün edilmesi, Süleyman'ın aklında ilk ciddi şüpheli uyandırır. Paşa babasından izahat isteyen Süleyman sert bir tepkiye maruz kalır, üstelik Seniha ve ailesiyle görüşmesi tamamen yasak edilir. Bu olaydan sonra Süleyman, babasının iş çevresine, dolayısıyla Saray zihniyetine cephe alır.

Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı eseri siyasî çatışmaların parti düzeyinde ele alındığı bir eserdir. Yazarın Anglo-Sakson tesiriyle bir siyasî düşünce olarak ortaya koyduğu "Yeni Turan", Türkçülüğü ve Turancılığı birleştirmeye çalışan federatif bir yapıyı savunur ve "Adem-i Merkeziyetçilik" fikrinin çevresinde şekillenir. Yeni Osmanlı Partisi ise

“Osmanlıcılık” ilkesine dayalı muhafazakâr grubu temsil eder. Asım, Yeni Osmanlı Partisi’nin başkanı Hamdi Paşa’nın yardımcısı olarak gazetede kaleme aldığı yazılarla Yeni Turan’a karşı mücadelesini sürdürür. Doğruları söylemediği için vicdan azabı çeken Asım sonunda yaşadığı olaylar ile iç dünyası arasındaki tezata dayanamaz, amcasının baskılarına isyan eder. Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirdikten sonra büyük ümitlerle başladığı meslek hayatından derin bir tiksinti duyar. İki partinin memleket yönetimini ele geçirme kavgaları romanın sonuna kadar devam eder. Yeni Turan Partisi’nin siyasî lideri Oğuz’un ölümüyle roman son bulur.

Gençlerin tahsillerini tamamladıktan sonra iş bulamaması ve bürokratik engellere takılması onlar açısından büyük bir hüsrandır. Reşat Nuri, *Çalılıkusu*’nda bütün bu zorluklara ve engellere göğüs geren bir kadın öğretmen tipiyle okuyucunun karşısına çıkar. Feride Anadolu’da hocalık yapacağı için mutludur, heyecanlıdır. Gülmisal Kalfa’ya neler yapacağını bir şevk ve neşeyle anlatır:

“...Küçük bir mektebim olacak. Baştan başa çiçeklerle donatacağım. Çocuklarım, bir alay çocuğum olacak. Kendime ‘abla’ dedirteceğim. Fakir olanlara, elimle siyah gömlekler dikeceğim.”(s. 137)

Bürokrasi, gittiği her yerde Feride’nin karşısına aşılmaz bir set gibi çıkacaktır. Feride’nin bütün iştihak ve neşesi nezaret kapısına kadar devam eder. İşlerin çok kolay yürüyeceğini, Anadolu’nun en güzel yerine tayin edileceğini düşünürken kapıdan girince Feride’nin hayalleri korkuya ve ümitsizliğe dönüşür. Daha nezaret kapısında konuştuğu hademenin gururlu edası ve loş koridorlar onda bir şaşkınlık yaratır. Naime Hanım’ın ilk konuşmada Feride’ye tanıdığının olup olmadığını sorması o dönem bürokraside adam kayırma ve taraf tutmaların ne kadar çok olduğuna bir delildir. Çünkü devlet dairesinde işler tanıdıklar sayesinde daha hızlı yürümektedir. Yaşlı kadın, Feride’yi müdür-i umûmînin odasına götürür. Müdür, Feride’den istidasını sorar. Diplomayla hemen atanacağını düşünen Feride istida sorulmasını anlayamaz. Müdür sert tepki verir. İstida ile diploma arasındaki farkı bilmeyen birinin muallimlik istemesine kızar. Feride, şaşkın bir hâlde müdürün odasından çıkar. Bu sefer Naime Hoca Hanım, onu tanıdığı bir şube müdürünün yanına götürür. Müdürler, görünüm itibariyle ürperti veren, maiyetindekileri devamlı azarlayan, etraflarına ateş püsküren sinirli adamlardır. Şube müdürü birden karşısında Feride’yi ve Naime Hanım’ı görünce yumuşar. Feride’nin Dame de Sion’dan mezun olduğunu öğrenince diplomanın resmiyeti konusunda sorun olduğunu bildirir. Üstelik Feride’nin İstanbul yerine

Anadolu'da çalışmak istemesi şube müdürünü şüphelendirir. Feride, tam bir ay tayin dilekçenin peşini takip eder. Bir ay sonra müdür-i umûmî yine sert bir tavırla Feride'yi karşılar. Mezun olduğu mektebin tayin için uygun görülmediğini söyleyerek bu diplomayla memuriyete başlayamayacağını belirtir. Feride çaresiz bir halde *“Peki ben ne olacağım”* (s.148) dediğinde müdür-i umûmî, *“Artık orasını da müsaadenizle kendiniz düşünün... Bu kadar meşguliyet arasında, bir de sizin ne olacağımızı düşünmeye kalkarsak vay hâlimize”* (s.148) diye cevap verir. Okulunu bitirmek için on yıl emek veren, genç yaşında çaresiz kalan ve uzaklara gitmeyi göze alan Feride, müdür-i umûmî'nin cevabından sonra acısını hiç unutamayacağı dakikalar yaşar. Son bir ümitle başka bir müdürün odasının kapısını çalar. Müdür o anda pencerenin yanında oturan uzun boylu bir adama ricada bulunur. Nazır Bey'in tanıdıklarından büyük bir şair olarak bilinen ve bürokraside sözü geçen bu beyefendi, Feride'ye birkaç sorudan sonra ümit verecek güzel sözler söyler. Yarım saat sonra Feride, Bursa vilayetinin Merkez Rüştüyesinde açık bulunan coğrafya ve resim muallimliğine tayin edilir.

Feride hedefine ulaşmıştır. İçi sevinçle doludur. Bundan sonra kendi ekmeğini kazanacak, kimsenin merhametine muhtaç olmayacaktır. Feride, Merkez Rüştüyesine girdiği ilk gün yine beklemediği bir felâketle karşılaşır. Müdire Hanım bir hafta önce Feride'nin atandığı göreve Huriye Hanım adında bir başka hoca hanımın daha gönderildiğini söyler. Yanlışlıkla veya hatır gönül işiyle aynı yere iki öğretmenin ataması yapılmıştır. Bursa Maarif Müdürü, İstanbul'dan gelecek haberle vaziyeti kurtarmaya çalışır. Hacı Kalfa'nın *“uyur yılan”* diye tarif ettiği Bursa Maarif Müdürü sakin görünümüne rağmen kurnaz ve sinsi hareket eder. Atamada arkası güçlü olmayan öğretmenleri değişik vaatlerle kandırır ve görev yapması güç yerlere gönderir. Müdür, Feride'yi uzak bir köye göndermeye ikna etmek için aslı astarı olmayan şeyler söyler. Bir iki saatlik mesafede, bol para biriktireceği, havası ve suyu güzel, yiyecek ve içeceği ucuz, ahalisi iyi, cennet gibi bir yer dediği Zeyniler köyüne Feride'yi göndermek için himmetten, fedakârlıktan, vatan hizmetinden dem vurur. Hâlbuki Zeyniler, hiç bir muallimin gitmek istemediği kuş uçmaz kervan göçmez diye tabir edilecek bir köydür. Feride, maarif müdürünün yanından koridora çıkınca Huriye Hanım'ın onu beklediğini görür. Huriye Hanım, beş çocuğunun sokak ortasında kalacağını, görev yapamazsa dileneceğini ifade ederek Feride'yi ikna etmeye çalışır. Feride bir kumpasa düşürüldüğünü anlamadan kalabalık onun başına üşüşür. Yeşil sarıklı, aksakallı, iri yarı bir hoca dini bir takım öğütlerle Feride'yi etkilemek ister. Feride daha fazla bu rezilliğin

ortasında kalmamak için maarif müdürünün odasına döner ve Merkez Rüştüyesi derslerinden kendi arzusuyla istifa ettiğine, Zeyniler muallimliğine talip olduğuna dair bir dilekçe imzalar. Nezaret'ten Feride lehine yazı gelmiş olmasına rağmen maarif müdürü, Huriye Hanım tarafını tutmuş; Feride'yi bir köye gönderip Huriye Hanım'ı alıkoymak için bir plan tertip etmiştir. Aksakallı hoca ve Huriye Hanım'ın koridorda Feride'yle karşılaşması hep aynı oyunun bir parçasıdır.

Neticede Feride, Zeyniler köyüne gider. Bir yılı tamamlamadan Maarif Müdürü Raşit Nazım ve Vilayet Nafia Mühendisi Mümtaz Bey, okulu teftişe gelir. Gösteriş meraklısı müdür, Feride'nin gözlerini kamaştırmak için *grandiose* projesinden bahseder, “ya hep ya hiç” mantığından hareketle eğitim şartlarına uygun görmediği bu okulu kapatmaya karar verir. Feride'nin tayinini de münasip başka bir yere yapacağını söyler. Mümtaz Bey, Feride'nin Fransızca konuştuğunu bilmemektedir. Raşit Bey'in ciddi olması hususunda uyarılarına rağmen bozuk Fransızcasıyla Feride'nin fevkalâde bir kız olduğunu söyleyerek iş ahlâkına uymayan, sırnaşık ve laubali hareketlerde bulunur. Feride, Bursa'ya dönünce Zeyniler'den getirdiği evrakları çantasına koyarak Maarif Müdürlüğüne gider. Loş ve basık sofalı dairede üç saat Raşit Bey'i bekler. Kendi egosunu tatmin etmekten başka bir amacı olmayan Raşit Bey, “Yeşil Bursa'da Birkaç Gün” başlığı altında bir seri makale yazacak olan Piyer For isminde Fransız gazeteciyi misafir edecektir. Feride, Raşit Bey'e Zeyniler köyünde iken yeni tayin yeri için verdiği sözü hatırlatır. Raşit Bey açık yer bulunca ilgileneceğini söyleyerek Feride'yi başından savmak ister. Feride ise beklemeye vakti olmadığını, müşkül vaziyete düşeceğini hemen bir işe ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Maarif müdürü, Feride'nin ısrarı üzerine okul binasının dahi olmadığı, bir köy kahvesinde eğitim yapılan Çadırlı köyünü adres gösterir. Bu arada gelen misafir gazetecinin karısı, Feride'nin Sörler'den arkadaşı Kristiyan Varez çıkar. Misafirler müdürü unutarak Feride'yle konuşmaya dalarlar. Müdürün odasına misafirlerle giren yabancılar Feride'nin Fransızca konuşmasına hayran kalırlar. Feride düşkün vaziyetine bir de manevî zillet manzarası ilave etmemek için sınıf arkadaşının yanında yüksek sesle ve neşeyle konuşur. Piyer For, Feride'yi mektebinde ziyaret etmek istediklerini söyleyince makam ve şöhret meraklısı Raşit Bey'in bütün hesapları değişir. Misafirlerin Feride'ye saygı göstermesine de şaşırان Maarif Müdürü Raşit Bey biraz önceki soğuk ve fena davranışlarından vazgeçip zor duruma düşmemek ve yabancı gazeteci karşısında prestij sağlamak için Feride'nin atamasını Dârümuallimâtın Fransızca öğretmenliğine çıkarır.

Feride, Kız Öğretmen Mektebinde bir süre çalışır ama başından geçen talihsiz vakalardan dolayı Çanakkale'ye oradan da İzmir'e gitmek zorunda kalır. Feride'yi hüsrana uğratan başka bir tevafuk da onu bin türlü övgüyle Zeyniler köyüne gönderen maarif müdürüyle İzmir'de tekrar karşılaşmak olur. Aynı maarif müdürü, Feride'yi idarenin icaplarından saydığı tavırlarıyla yine uzak bir köye göndermek ister ama Feride artık uyanmıştır, kabul etmez. Feride'nin son resmî görev yeri Kuşadası'dır. O, bu okulda başmuallimliğe kadar yükselir ve yönetimi üstlenir. Savaşın başlamasıyla okul hastaneye çevrilir. Askerî Doktor Hayrullah Bey'le tekrar karşılaşmak Feride için müthiş bir sevinç ve hayat vesilesi olur. Ancak sevinci fazla sürmez, yaşam gayesi olan Munise'yi kuşpalazı hastalığından kaybeder. Bir baba sıcaklığıyla Feride'ye sahip çıkan Hayrullah Bey okul açılmadan önce tebdil-i hava yapması için Feride'yi Alacakaya'daki çiftliğine götürür. Buraya kadar her şey normal giderken çiftliğe gelen resmî mühürlü bir zarf, bürokrasinin nasıl kötü emellere alet olduğunu bir kez daha gösterir. Dr. Hayrullah Bey'in anlattıklarına göre Feride'nin arkasından akla mantığa sığmayacak, iftiraya varan dedikodular yapılmıştır: Hayrullah Bey'in Feride'nin aşığı olduğu dilden dile konuşulmaktadır. Bu dedikodular maarif encümeni ve kaymakamın kulağına kadar gider. Feride'nin üç yıl içinde birkaç defa istifa edip tekrar göreve başlamasında karanlık noktalar olduğu, köy muallimliğinden Dârümuallimât muallimliğine yükselişinin şüphe uyandırdığı yazılmış, Maarif Encümeni daha da ileri giderek Feride'nin Çanakkale'de ahlâksız işlere karıştığını iddia etmiştir. Hayrullah Bey'in tabiriyle yaralı geyikleri, av köpekleri nasıl sarmışsa, Feride'nin etrafını da öyle sarmışlardır. Feride bütün bu iftiralardan sonra istifa dilekçesi yazmaktan başka çare bulamaz. Bütün iftiralara ve talihsizliklere rağmen Feride Anadolu'da beş altı yıl görev yapar.

C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR

Büyük değişmelerin, kırılmaların, şokların yaşandığı XX. yüzyılda insanlık her geçen gün daha fazla buhrana sürüklenmiştir. Bu değişmeler öylesine hızlanmıştır ki kurumların ve değer yargılarının bir insanın yaşam süresi boyunca geçerliliğini sürdürmesine imkân yoktur. Giderek karmaşıklaşan ve denetimden çıkan toplumsal yapı, bireyin varsayım sistemini sürekli olarak sarsmaktadır.⁹³ Yeni fikir cereyanlarının hızla yayıldığı bu dönemde gençler istedikleri maddî refaha ve hürriyete kavuşmalar bile ruhsal

⁹³ Engin Geçtan, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, Maya Yay., İstanbul, 1982, s. 136.

dünyalarını tatmin etmekte büyük sorunlar yaşarlar. Bir mefkûre olarak benimsenen batılılaşma Doğu-Batı zıtlığı içinde ruhsal çatışmaları ve yozlaşmayı da beraberinde getirir. Özellikle materyalist ve pozitivist akımlar nedeniyle millî ve dinî değerlerden uzaklaşma yeri doldurulamayan büyük yaralar açar. Toplumda görülen bu ruhsal çatışmalar Türk romanına farklı şekillerde yansır.

“Tanzimatçıların açtığı batılı tarzda eğitim yapan kurumlardan özellikle Tıbbiye ve Mülkiye’den, aldıkları müsbet ilme dayalı eğitimin sonucu olarak; isyankâr ama korkak, idealist ama kendi içinde kavgalı, pozitivist görüşlü ama mustarip ve melankolik bir gençlik ortaya çıkar. Bunların büyük bir kısmı ailesinin ve devletin sağladığı imkânlarla başta Fransa olmak üzere Avrupa’yı tanıdıklarından, Doğu ile Batı arasında bir mukayese yapma fırsatı bulurlar. Öte yandan ardı arkası kesilmeyen yenilgiler, büyük miktarda toprak kayıpları, Batı karşısında her sahada ortaya çıkan geri kalmışlık ve nihayet Meşrutiyet’in başarısızlığı ile tükenen umutlar, onları önce isyana, sonra çaresizliğe ve karamsarlığa sürükler.”⁹⁴

Yükseköğrenim gençliğiyle ilgili incelenen romanlarda gençlerin psikolojik çatışma yaşamalarının birçok sebebi olduğu görülür. Ailesinden uzaklaşma veya onları kaybetme, toplumdaki dışlanmışlığın neden olduğu yalnızlık ve çaresizlik, maddî imkânsızlıklar, mizaç özelliğinden gelen aşırı ihtiraslar ve zaafılar, aşağılık psikolojisi, güvensizlik, kıskançlık, büyük hayal kırıklıkları, aile içi şiddetli anlaşmazlık ve gerginlik, iki kadın arasında bocalama ve yasak aşklar gençlerin yaşadığı psikolojik çatışmaların belirgin sebepleridir. Psikolojik çatışmaların dışa yansması ise sinir krizi, baygınlık geçirme, dengesiz bir şekilde gülme veya ağlama, şiddetli buhranlar, verem gibi öldürücü hastalıklara yakalanma, sürekli ölümü düşünme, intihara teşebbüs şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Müsebbib’de aile içi çatışmalar ve devrin getirdiği felâketler gençlerin ruh dünyasını altüst eder. Ranâ tahsilli ve olgun düşünceli bir kız olmasına rağmen kocasıyla yaşadığı çatışmalar ve ailesinin başına gelen felâketler yüzünden sinir krizlerine girer, ağlar, bayılır. Sonunda Nedim Bey’in ihanetlerine dayanamayarak kocasını öldürür. *Mev’ud Hüküm*’de Avrupa’da yüksek eğitimini tamamlamış, Batı düşüncesini ana kaynaklarından öğrenmiş, idealist ve reformcu bir kimlikle yurduna dönen Kasım Şinasi’nin kıskançlık nedeniyle düştüğü psikolojik çatışma, ardından gelen cinayet ve intihar vakaları XX. yüzyıl aydınının

⁹⁴ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II.*, s. 723.

yaşadığı buhranı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bir fen adamı Kasım, kocasını zührevî hastalıktan kaybeden Sara'yı tedavi ederken ona âşık olur. Sara'nın üvey kardeşi Behire'nin bütün engellemelerine rağmen Kasım, Sara'yla evlenir. Behire de Kasım'ı sevmektedir. Kasım-Sara ve Behire ilişkisi, Sara'nın ölen kocasının kardeşi Dr. Hüseyin Kâmi'nin Sara'ya duyduğu gizli aşkla tam bir entrikaya dönüşür. Bu arada Kasım'ın Balkan Savaşları'na katılması Sara'yı kendi aleyhinde tertiplenen oyunlarda yalnız bırakır. Koruyucusunu kaybeden Sara'da belirgin bir çöküş başlar. O, bir taraftan Kâmi'ye karşı kendini korumaya çalışırken bir taraftan da Kasım'dan cevap alamamanın kırgınlığını yaşar. Behire; Kâmi ve Sara arasında yakın ilişki olduğunu iftira ve uydurma delillerle Kâsım'a mektup yazarak haber verir. Kâsım mektuplardan sonra duyduğu şiddetli kıskançlığın etkisiyle savaş dönüşü karısını morfinle zehirleyerek öldürür. Mehmet Celâl'in *İsyan* adlı eserinde de benzer bir vakayla karşılaşılır. Romanın Jön Türkü ve idealist kahramanı Vedat, karısından şüphelenmesi üzerine damarına morfin sıkarak onu yavaş yavaş öldürür; bir hafta sonra kendisi aynı yolla intihar eder.

Seviye Talib'de Avrupa'da felsefe eğitimi alan Fahir, Macide'yi değiştirmeye çalışsa da içindeki boşluğu bir türlü dolduramamıştır. Halası ve karısı Macide ile her aile kavgasında rahatlamak için hemen kendini sokağa atar ve sadece yaşamak arzusuyla evine döner. Fahir'in iç dünyasında yaşadığı tezatlar bir müddet sonra psikolojik çatışmalara dönüşür. Bu çatışmalar onu ideallerinden vazgeçirir, kendine güvenini sarsar ve hayatla bağlarını koparır. Çocukluk arkadaşı Seviye'yi yıllar sonra görünce ona âşık olduğunu hisseder. Seviye'ye karşı duyduğu arzular Fahir'i iradesi dışına çıkarır. Benliğine, ailesine ve çevresine karşı yabancı bir adam olur. Fahir, psikolojik olarak tehlikeli bir duruma düştüğünün farkındadır. Yaşadığı ıstıraplı ve buhranlı hayata dayanamaz, baygınlık geçirir, anormal davranışlarda bulunur. Bazen kendi kabuğuna çekilir bazen neşeli kahkahalar atar. Macide ile bütün psikiyatri doktorlarını dolaşırlar. Onun nevrotik hâli saldırganca bir tutuma doğru gitmektedir. Seviye'yi gördüğü bir günün gecesinde hummalı nöbetler geçirir. Doktorun hava değişimi için Mısır'a göndermesi de Fahir'i ruhsal çatışmalarından kurtaramaz. Cemal'in evde olmadığı bir gecede Seviye'nin evine girer. Seviye, Fahir'in öfkeli hâlinden onun Cemal'e zarar vereceğini fark etmiş ve Fahir'in cismanî duygularına teslim olmak zorunda kalmıştır. Fahir'in düşüşü bu olaydan sonra daha da hızlanır. O, kendine günahkâr, kirli, vahşi ve canavar bir mahlûk gözüyle bakar. Karısına, çocuğuna hatta vatanına ve istikbale ihanet ettiğini düşünen Fahir, aciz bir günahkâr olarak yanmak, yok olmak ister. Bu

arada Hareket Ordusu'nun geldiğini öğrenir. Herkes silah başına çağrılmaktadır. Fahir hayatlarını bedbaht ettiği oğluna ve Macide'ye son anında da olsa ölümüyle zafer tacı giydirmek için intihara gidercesine orduya katılır. Büyük kargaşa ve ayaklanma da Fahir ölür.

Adil Nami, *Nurhayat* adlı eserinde Avrupa'da yüksek tahsil gören bir Türk gencinin yaşadığı platonik aşktan dolayı maruz kaldığı psikolojik sıkıntıları anlatır. Küçük yaşlardan itibaren Avrupa'ya aşırı hayranlık besleyen Ziya, Paris'e gittiğinde bütün parasını sefahat âlemlerinde harcaııp tükettiği için zor günler geçirir. Borçlarını ödeyemez, üstelik sefil bir hayat yaşadığı için verem hastalığına yakalanmıştır. Ziya, son derece heyecanlı ve çabuk hastalanmaya yatkın bir mizaca sahiptir. Avrupa eğitimi, Ziya'nın kişiliğinde olumlu değişimler meydana getirmiş olmasına rağmen eserin bütünü dikkate alındığında aslında Ziya'nın hayalî bir dünyanın dışına çıkamadığı ve sürekli başkalarının güdümünde yaşayan pasif bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden onun ayakta kalması sevdiği insanlardan karşılık görmesine bağlıdır. İlk görüşte âşık olduğu Antonin ile ilişkisi de tamamen hayalîdir. Antonin ile hiç yüz yüze görüşmemesine rağmen onun iyi bir kız olduğunu düşünür, hatta onunla evlenmeye karar verir. Ancak Antonin'den gelen mektupta aşkına karşılık bulamaması onun bütün psikolojisini birden altüst eder. Ziya'nın böyle bir çatışma yaşamasında aşkla ilgili kültür farklılığının etkili olduğu açıktır. Batılı kimliğiyle Antonin, bir süre beraber olup karşı cinsi tanımadan Ziya gibi bir görüşte âşık olacak biri değildir. Antonin'den gelen mektuptan sonra bütün ümitleri tükenen ve daha önce de birkaç defa intihara teşebbüs etmiş olan Ziya tabancayla kendini öldürerek hayatına son verir.

Harabelerin Çiçeği'nde toplumdan dışlanan bir gencin hayata tutunma mücadelesi anlatılır. Yüz güzelliğini yangında kaybeden Süleyman çoğu zaman yalnızlık ve çaresizlik içindedir, sevmek ve sevilmekten mahrumdur. Kendini sakat insanlardan daha bedbaht hisseder, sokak köpekleri gibi terk edilmiş bir varlık olarak görür. Bütün bu dışlanmışlığa, hakaretlere dayanamayan Süleyman bazı zamanlar intihar etmeyi bir çare olarak aklından geçirir. Süleyman'ın yaşadığı psikolojik çatışmalar birçok hususiyetiyle *Damga* romanının İffet'ini hatırlatır. Her iki kahraman da başlarından geçen talihsiz vakadan dolayı cemiyet dışına itilmişlerdir. "Kaçma, sıkılma, utanma, cesaret kırıklığı, bedbinlik" bu kahramanların ruh hâlini anlatan kavramlardır.

Türk romanında gençlerin aşk ilişkilerinden dolayı psikolojik bir çatışmaya düşmelerine, çözüm bulamadıkları iç çatışmalardan dolayı verem hastası olup ölmelerine Halide Edib'in *Son Eseri* adlı eserinde de rastlanılır. Anne ve baba sevgisinden yoksun büyümesi ve ağabeyi Asım'ı kaybetme korkusu Kâmuran'ı karamsarlığa iter. Onun ruhsal çatışmalar yaşaması meşhur yazar Feridun Hikmet'e yakınlığıyla başlar. Kâmuran, onu ilk defa romanlarıyla tanımıştır. Asım'ın eski karısı Mediha'nın Feridun Hikmet'le evlenmesi Kâmuran'da kin yerine merak uyandırır. İstanbul'a döndüğünde resmini çizmek için Feridun Hikmet'i evine davet eder. Bu süreç içinde hakikî ve romantik bir sanatkar olarak gördüğü Feridun Hikmet ile aralarında hızla gelişen duygusal bir yakınlaşma olur. Asım ise kız kardeşinin Feridun Hikmet'le duygusal bir bağ kurmasına izin vermek istemez. Bir tarafta kardeşinin duyguları diğer taraftan evli bir adamla yasak aşk yaşamak Kâmuran'a içinden çıkamadığı vicdan azabı yaşatır. Daha fazla bu duruma katlanamayan Kâmuran, kardeşi Asım'la tekrar Avrupa'ya gider, yakalandığı verem hastalığından kurtulamaz ve ölür.

Ali Zeki Bey'in *Alev* adlı romanında sosyal ve siyasi vakalar, eserin olay örgüsünde belirgin bir etkiye sahiptir. Ancak eserin aslı kahramanı Sedat'ın iç âleminde yaşadığı zıtlıklar ve çatışmalar, özellikle aşk hayatında yaşadığı tezatlar romana az da olsa psikolojik bir hava katmaktadır. Avrupa'da yüksek tahsil gören Sedat iki kadın arasında kalarak kalbi ve aklı arasında sürekli çatışmalar yaşar. Çok mutlu olduğu anlarda bile karamsarlığa kapılır ve bazen ölümden bahseder. Romanın sonunda büyük bir hayal kırıklığıyla savaşa katılır.

Reşat Nuri'nin *Gizli El* adlı eserinde Şeref, ihtiraslarının, zaaflarının, korkak ve çekingen mizacının olumsuz etkisiyle aşk hayatında ciddi psikolojik çatışmalar yaşar. Kendisi ve yıldırım aşkıyla tutulduğu Seniha'nın ailesi arasında, aşılmaz bir sosyal seviye farkı olduğunu düşünür. Bir "masal kraliçesi" ne benzettiği Seniha'ya duyduğu platonik aşk, onu en kısa zamanda kendisini "aşağı tabakadan fakir ve mahrum bir insan" diye tarif ettiği bir aşağılık psikolojisine sürükler. Diğer taraftan rastgele bir adam olmadığını çevresine göstermek isteyen Şeref, hayal âleminde şiddetli buhranlara maruz kalır. Aşağılık psikolojisine yakalandığı zamanlar anlamsız davranışlar sergiler, hayatta tek lüksüm dediği "gurura" kapılarak bu durumdan kendini kurtarmaya çalışır. Hiçbir zaaf göstermeyeceğine ve sevgisini kendi içinde saklayacağına her defasında kendi kendine söz verir. Şeref her zaman olduğu gibi aşkında da kendini yalnızlığa iterek cezalandırmış olur. Ancak iç çatışmalarının çözümsüzlüğü, yalnızlık ve kıskançlık duygusu onun ruhunda intihara teşebbüs edecek kadar ciddi nevrotik rahatsızlığa yol açar. Daha öncesinde de sıtmaya

benzer bazı nöbetler geçirmiştir. Aziz Paşa'nın İstanbullu misafir akrabaları için verdiği bir ziyafet gecesinde, içkiye pek alışık olmadığı halde üst üste birkaç kadeh içen Şeref sinir nöbetleri geçirir. Benliğinde bölünmüşlük hisseder. Kendi "ben"ini dıştan seyreden ama kendine ait olan başka bir "ben"in kendini takip ettiği hissine kapılır. Üstelik Şeref, kafasının içinde müthiş bir aydınlık hisseder ki bu derinden yaşanmış bir buhranın sonunda rastlanan uyanıklık hâlidir. Dinî ve mistik yönü olmayan Şeref'in yaşadığı buhran, tıp dilinde "otoscopie externe" adı verilen, şahsiyet bölünmesi sonunda bütün duyguların hassasiyetini kaybederek iradenin felce uğramasından başka bir şey değildir. Bundan sonrası ya delilik veya intihara teşebbüştür.⁹⁵ Şeref içkinin, kıskançlığın, yalnızlığın ve ezilmişlik duygularının etkisiyle sinir nöbetleri geçirdiği bu gecede nereye gittiğini bilmeden çiftliği terk eder. Önüne birdenbire çıkan derenin üzerindeki köprüde baygınlık geçirir. Suyun kenarında hemen hemen ölü bir vaziyette bulunan Şeref saman arabasıyla Gemlik'e götürülmek üzere. Şeref'i çaresiz kaldığı böyle durumlarda ayağa kaldıracak iki gizli el vardır. Biri Gemlik'te tanıştığı Askerî Doktor Cemil, diğeri de âşık olduğu Seniha'dır.

Çalığısu'nda güçlü ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olmasına rağmen Feride'nin dış tesirlerden kaynaklanan birtakım çatışmalardan kendini kurtaramadığı anlaşılmaktadır. İstanbul'dan ayrıldığı ilk günlerde yaşadığı talihsiz olaylar sınırlarını bozmuştur, uykusunda dahi ağlamaktadır. Feride görev yerlerinde kendi iradesi dışında gelişen olaylardan dolayı, bazen çok neşeliyken bazen de gönlüne derin bir karanlığın inmeye başladığını hisseder. O, hayatının en buhranlı dönemini Munise'yi kaybedince yaşamıştır. Bir sabah Munise hasta ve yüzü solgun uyanır, her gün sabahlara kadar öksürür. Dr. Hayrullah Bey, ölüm döşeginde yatan Munise'yi muayene eder. Feride ciddi bir beyin humması geçirir ve on yedi gün kendine gelemez, sağlığına dönmesi kırk günü bulur. Feride'ye bu acı günlerinde tek destek çıkan Dr. Hayrullah Bey'dir. Feride bu ağır hastalıktan sonra artık eski sıhhatini ve neşesini bir daha bulamayacağını düşünür. Akşam çok neşeli iken gece sinir nöbetleri geçirir. Henüz yirmi üç yaşında olmasına rağmen Feride'nin gönlü baştanbaşa sevdiklerinin ölüleriyle doludur. Kâmran'ı, Munise'yi, annesini ve babasını kaybetmiştir. Talebelerinden ayrı kalışı ve arkasından atılan iftiralar da onu olumsuz yönde etkiler. Feride birkaç gün ciddiyetle ölümü düşünür ancak ölümden çok korktuğu için buna cesaret edemez. Dr. Hayrullah Bey, öz kızı gibi sevdiği Feride'yi nikâhı altına alarak önce onu felâkete sürüklenmekten kurtarır.

⁹⁵ Birol Emil, *a.g.e.*, s. 59

Sonra Kâmran'a yazdığı mektupla Feride'nin Kâmran'la evlenmesine ve mutlu bir hayata adım atmasına vesile olur.

Yakup Kadri'nin romanlarında, kahramanların yaşama kötümser bir tarzda yaklaşımları onları derin psikolojik çatışmalara iter. Yazarın ilk romanlarında insan unsuru her yönüyle pesimisttir. Toplumu temelden sarsan sosyal hadiseler, Yakup Kadri'nin topluma bedbin bakış tarzıyla bütünleşince hep başarısız, çekingen, beceriksiz, yabanî, ölmeye mahkûm karakterler veya bovarizme müptela snob tipler ortaya çıkar. *Kiralık Konak*'ta denizin durgunluğunu seyreden Hakkı Celis'in ruhuna bazen bir ölüm korkusu çöker. Seniha onun aşkını alaya alır. Dejenere akraba çevresi ise onda büyük bir nefret hissi uyanır. Hakkı Celis, bu çevreden uzaklaşmanın yolunu arar, orduya çağırılması ona bu fırsatı verir. Ancak Hakkı Celis, kafasındaki şüpheleri bir türlü atamamıştır. Ne kadar yeni bir mecraya girmiş olsa da üzerindeki bedbinlik devam eder. Seniha'yı her görüşünde kalbî duygularıyla toplumsal vazifesi arasında birçok gelgitler yaşar. Batı'nın romantik ve sembolist sanatçılarının tesirindeki şair Hakkı Celis ile vatan vazifesine koşan bir Türk zabiti Hakkı Celis'in yaşadığı hayal-gerçek çatışması onun savaşa ölmesiyle son bulur.

VI. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

Âmâk-ı Hayâl'in (1910) dördüncü bölümünde yenilikten uzak yükseköğretim kurumları ve bu kurumların hocaları hakkında eleştiriler dolaylı yoldan aktarılır. İyi bir tahsil sahibi olduğu söylenen Râci'nin hayal âleminde gördükleri ve yüksek eğitim kurumlarıyla ilgili yorumları dikkat çekicidir. Hayal âleminde gördüğü bir şehirde, gözleri gerçekleri görme noktasında arpacık soğanları hükmünde olan insanlar yaşar. Bunlar tam anlamıyla kör değildir. Işığı göremezler ancak sürekli karanlık içinde bulunmalarına rağmen tuhaf bir görme şekilleri vardır. Şehirleri süslü bir şekilde bina etmiş, sanat dallarında şaşırtıcı gelişmeler göstermişlerdir. Bu şehirde edebiyat, ilahiyat ve felsefeye çok önem verilir. Onların sayısız üniversiteleri ve bu üniversitelerde meşhur hocaları bulunur. Râci'nin huzurunda İlahiyat Fakültesinin diploma sınavı yapılır. Bu arada "Tantan" adındaki bir âlim, sınavda verilen bilgilere itiraz eder. Öğrenciler ise batıl inançlarını hiç araştırmaya gerek duymadan tekrarlarlar. Başka bir mecliste bilginler tartışmaktadır. Tantan'ın başkanlığındaki itirazcı reformistler, Tanton başkanlığındaki büyük fıkıhçılara itiraz ederler. Tantan'a göre eski fıkıhçılar gelişme düşmanlarıdır. Yeterince incelemede bulunmayıp eski bilgilerle idare ederler. Ancak Tantan'ın bir reformist olarak dünyanın üstüne sıcaklık

gönderen bir kazanın yedi yüz altmış sekiz buçuk kulpu olduğunu iddia etmesi Râci'nin sabrını tüketir. O, Güneşe gök kazanı adını verip onun bir sürü kulpu olduğuna inanan bilime ve bilimciye kahkahayı salıvermeden edemez.

Ali Kemal'in bir tarih kitabı gibi kabul ettiği *Fetret* adlı eserinde Dârülfünûn-ı Osmanî binasının yapılışı hakkında bazı bilgilere rastlanır: “ *Dârülfünûn-ı Osmanî son devirde inşa edilmiş olmakla beraber pek muhteşem, pek mükemmel bir bina idi, Garb'ın san'at-i cedîde-i mimariyyesinden bir nümune idi, hükûmetin gayretiyle değil, ricâl-i sabıkai hükûmetten bir ferdin himmetiyle, ianesiyle, parasıyla vücuda gelmişti.*”(s. 105) Dârülfünûn binasını yaptıran Neriman Paşa, on yedi sene nazırlık yapmış, daha öncesinde Yemen, Halep ve Bağdat'ta valiliklerde bulunmuştur. Neriman Paşa devlet hazinesinden soyduğu paralarla birçok çiftliğin ve arazinin sahibi olur ve büyük bir servet edinir. Ancak o, mazisini düşününce vicdanen rahatsızlık duyar; hem iyi bir nam elde etmek için hem de devlet adına bir kurum yaptırıp vicdanen rahatlamak için “Durand” isminde bir Fransız sarrafın tavsiyesi doğrultusunda İstanbul'a, Paris'in meşhur Sorbonne Üniversitesi gibi bir bina yaptırmaya karar verir.⁹⁶ Paşa'nın dirayetiyle binayı denetleyecek bir encümen kurulur, Fransa'dan mimarlar, ustalar getirilir. Çemberlitaş ile Nuriosmaniye arasında, geniş salonlu, duvarları nakışlı ve resimli, Paris'in Sorbonne Üniversitesi'ne⁹⁷ benzeyen mükemmel bir bina inşa edilir.

⁹⁶ Türk eğitim tarihinde, Dârülfünûn farklı sebeplerden dolayı 1869 ve 1879 tarihlerinde sırasıyla iki defa kapanır. Dârülfünûn bir yükseköğrenim kurumu olarak Mekteb-i Mülkiyye binasında 19 Ağustos 1900 tarihinde üçüncü defa açılır. Bu üçüncü Dârülfünûn 1908 yılına kadar aynı binada eğitimini sürdürür. 1908 inkılâbından sonra ise sığıntı olarak içinde bulunduğu Mekteb-i Mülkiyye binasından çıkarılarak Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'na, Hukuk Mektebi ile birlikte yerleştirilir. Osman Ergin, “*Kızların yüksek tahsile kabülleri 1331 (1915) senesi başında onlara Dârülfünûnda serbest konferans verilmekle başlanmış ve Salih Zeki'nin Dârülfünûn eminliği zamanına rastlayan bu teşebbüs hayli muvaffak olmuştu*” diyerek kızların Darülfünûna girişleri hakkında da bilgi vermektedir. (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, s. 1553.)

Ali Kemal'in *Fetret* adlı eserinde konu edindiği, Sorbonne Üniversitesine benzeyen ve Meşrutiyet'in ilanından sonra inşa edilen hatta kızların da eğitime katılabildikleri Dârülfünûn, M. Nihat Özön'ün de eserin girişine eklediği makalede belirttiği gibi yazarın “*hayâllerini süsleyen*”, gelecekte açılmasını istediği bir yükseköğrenim kurumudur. (M. Kayahan Özgül, “Fetret Yahut Dispotik Osmanlı'nın Ütopik Düşü” *Fetret*, Hece Yay., Ankara, 2003, s. 23) Gerçekte var olan İstanbul Dârülfünûnu ile Ali Kemal'in bahsettiği Dârülfünûn arasında bir bağıntı yoktur.

⁹⁷ Fransa'nın Sorbonne Üniversitesi, Ali Kemal'in dışarıdan derslerini takip ettiği ve bu sayede Türk eğitim sisteminin eksikliklerini tespit etme imkânı bulduğu bir yükseköğrenim kurumudur. Ali Kemal sadece dersleri takip etmekle kalmaz, bu derslerden aldığı notlara Türk edebiyatı ile ilgili görüşlerini de ekleyerek “*Sorbonne Dârülfünûnu'nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*” adıyla bastırır. Bu eserde yazar, Klasizm, Romantizm, Realizm, Parnasizm, Naturalizm gibi Batı edebiyatı akımlarını anlatmakta, akımların önde gelen temsilcilerini incelemektedir (Ali Kemal, *Sorbonne Dârülfünûnunda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*, Haz. Bahriye Çeri, Hece Yay., Ankara, 2007).

Ali Kemal, Paris'te talebe müfettişliği yapmış biri olarak *Fetret* adlı eserinde Türk öğrencilerin Avrupa'da yüksek tahsili ve gençlerin eğitiminde dikkat edilmesi gereken noktalar hakkında birçok tespitte bulunur. Bunlar, şöyle sıralanabilir:

- 1- Batı; edebiyat, siyaset ve fen gibi birçok konuda şarklılardan üstündür. Doğu'nun en büyük âlimleri Batı'nın idadî mezunlarıyla dahi rekabete kalkışamazlar. İlimin, terakkinin yolu Batı'dan geçer. Batı'ya esir olmamak için Batı'nın çok iyi bilinmesi gerekir. Osmanlı'nın yükseköğrenim kurumları kâfi değildir. Batılılaşmak gençliğimiz için önemli bir ihtiyaçtır. Bunun için de öğrencilerimiz Batı'ya tahsil için gönderilmelidir.
- 2- Batı medeniyetini yakından takip etmeliyiz ancak Doğu medeniyetini de ihmal etmemeliyiz. Bu yüzden Arapça ve Farsça bilmek Doğu medeniyetini tanımada ehemmiyet arz eder.
- 3- Devamlı gelişmek ve ilerlemek medenî olmanın en önemli şartıdır. Bunu gerçekleştirmek için Batı'ya hasım olmayan, mutaassıp düşünmeyen, devletin malını çalmayan, sorumluluk sahibi, dürüst, gençler yetiştirilmelidir.
- 4- Osmanlı talebesi Paris'e tahsil için değil, kendi ülkesinde gerçekleştirdiği eğitim üzerine "ikmâl-i tahsil" için gönderilmelidir. Öğrenci ilk önce ilmin lezzetini kendi memleketinde tatmalı, Fransızca'yı kendi memleketinde öğrenmelidir. Paris'te Fransızca öğrenilmez. Tahsilinin ilk yıllarını kendi memleketinde almamış bir talebe, temel eğitimini almak için Paris'e gelirse tahsil yerinde değişik eğlence ve heveslere kapılabilir. Fransızca bilmediği için de ilimden, irfandan ayrı düşebilir.
- 5- Paris'e gönderilen talebe teftiş altına alınamaz. Zorla doğru yola sevk edilemez. Baskı altına alınsa bile bu bir sonuç vermez. Eğer talebe hayrın ve şerrin nereden geldiğini anlayabiliyorsa doğru yolu yine kendisi çizecektir.
- 6- Paris'te yüksek tahsil gören gençler makul bir tarzda kız arkadaş edinebilirler. Sevmek ve sevilme onların tahsil hayatına mani değildir.

"Paris'te bir genç zaman zaman lâtif bir kadınla görüşmekten bir zarar görmez, fakat öyle bir ülfetten dâimâ mahrum yaşarsa fikren de beden de müsterih olamaz, mazarrata bile uğrar."(s. 180)

Gençler resmi bir evlilik yapmadan da karşı cinsle beraber yaşayabilir ve mutlu bir hayat sürdürebilirler.

- 7- Bir Türk, Avrupa'da tahsil görürken Türklüğünü asla unutmamalı, hizmet düşüncesiyle memleketine daima bağlı kalmalıdır. Eğer tahsil süresince ecnebileşirse şahsî kıymetini kaybeder.
- 8- Avrupa'ya giden öğrenciler genelde musikî ve resim gibi sanatlara aşına değillerdir ve operadan zevk almazlar, fakat eksik ve avam sayılabilecek halk müziğini severler.
- 9- Paris'e iyi bir organize ile gönderilen öğrencilerin çoğunluğu tahsillerini mükemmel surette yapmaktadır. Türk talebelerinin hukukta, tıpta, edebiyatta, tarihte Frenklerden geri kalır tarafları yoktur, hatta bazen onları bile geçebilirler. Ancak eğitim anlayışlarında kusurlu yanları vardır:

“... Bir ilmi, esas itibariyle bir ilim olmak üzere telâkkî etmiyorlar, sevmiyorlar; bu vasıta, maksuda ermek için bir âlet gibi addediyor, o müntehâya vasil olunca da çalışmaktan feragat ediyorlar. Hâlbuki garplılar böyle yapmazlar.”(s. 184)

Bu yüzden, Avrupa'da olduğu gibi fende deha insanlar ve âlimler, Şark'ta yetişmez. Şarklılara mahsus olan ve âdeti irsiyet haline gelen bu özellik, şahsî meziyetlerin ortaya çıkmasına ve toplumun ilerlemesine engeldir.

- 10- Ülkenin gelişmesi için maddî terakkinin yanında manevî ve ruhî bir birlik oluşturmak gençler için önemlidir.
- 11- Gençler her zaman ilimde, irfanda, medeniyette bir önceki nesli aşmalıdır. Bu tabii gelişmenin bir gereğidir.
- 12- Batı, gençleri düşünmeye yönlendirir. Doğu eğitiminde en büyük eksiklik fikir yürütme veya fikri geliştirme alışkanlığının olmamasıdır. Doğu'da fikirler daima ham kalır ve kemâle erişmez.
- 13- Kızların eğitimi de erkeler kadar önemlidir. Neriman Paşa'nın Sorbonne Üniversitesine benzetilerek yaptırdığı yeni Dârülfünûn binasında kızlar için açılmış bölümler bulunmaktadır. Aynı binada kız ve erkekler karışık eğitim görebilecektir.
- 14- Ülkenin ilerlemesine katkıda bulunacak önemli unsurlardan biri de gençlerin Türk lisanını iyi öğrenmesidir. Yalnız medenî ve Avrupaî yaşayan yeni nesil, Türkçeyi Garp lisanı mertebesine çıkarabilir.

Hüseyin Rahmi, *Cadı* adlı eserinde yabancı okulların açılması ve teftişi konusunda hükûmetin ihmalkâr davrandığını, bu konunun üzerinde titizlikle durulması gerektiğini belirtir. Avrupalı güçlü devletlerin baskısı, savaşlardan bir türlü gözünü açamayan

Osmanlı'nın zayıf durumu yabancılara serbestçe okul kurma imkânı verir. Oysaki okulların nasıl açılacağına ve teftişine dair esaslar bellidir. Fakat yabancı ülkeler ve azınlıklar bu kuralları dikkate almayarak işlerine geldiği gibi hareket ederler. Hüseyin Rahmi, İngilizlerin İstanbul'un yüksek bir tepesinde Robert Koleji için bina yapmasını tenkit eder. Çünkü bu bina, âdeta kendi memleketimizde İngilizlerin öğretim üstünlüklerine bir zafer tanığı gibidir. Ayrıca kolejin açıldığı çevrede temizliğe dikkat edilmemekte, mezarların önüne tuvaletler yapılmaktadır. Robert Koleji'ne bina yapma bahanesiyle Amerikalılar, İstanbul'un tarihî değeri yüksek tepeleri üzerine yayılmışlardır. Yazar bunu "barışçı yollarla fetih" diye yorumlar. *Son Arzu*'da Meşrutiyet Dönemi'nin eğitim anlayışı hicvedilir: Öğrenim kurumları toplumun isteklerini ve bilimsel gereksinimi karşılayacak düzeyde değildir. Okul kapılarının üzerine asılmış süslü yazılarda ifade edilen parlak sözlerin hiçbiri yerine getirilmemektedir. Eski ve biçimsiz konakların yıkık dökük odalarının sınıf haline getirilmesiyle öğrenci yetiştirmek imkânsızdır. İlgisi derslere çekilemeyen öğrenciler başka uğraşlarla vakitlerini geçirirler. Eğitim sistemindeki aksaklıklar, ailelerin yanlış terbiyesiyle birleşince başarısız bir öğrenci profili ortaya çıkar. Bütün imkânlar sağlansa da okumak istemeyen, hayatı sadece yeme-içme ve gezmeden ibaret zanneden, Türkçenin imlâ ve noktalama kurallarını dahi bilmeyen, dört satırı bir araya getiremeyen öğrenci tipleri çoğunluktadır.

MEŞRUTİYET YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Eser Adı	Yazarı	Tahsilli Gençin Adı	Aile Durumu	Yükseköğrenim Öncesi Eğitim	Yabancı Dil	Yaş	Dönem	Yer	Yükseköğrenim Kurumu veya Bölümü	Eğitim Yılı	Mezuniyet Durumu	Okuldan Sonra Mesleğini İcra Etmesi
Heyula	Halide Edib	Şahap	Fransızca tahsil	...	Meşrutiyet	Fransa	Heykeltıraşlık	...	Eğitimini tamamlar	Heykeltıraşlık ve musiki
Seviye Talib	Halide Edib	Fahir	Gelenekçi bir ailedendir. Fahir babasını küçük yaşta kaybeder, annesini son anında mutlu etmek için Macide ile evlenir.	Galatasaray Sultanisi	İngilizce tahsil	...	Meşrutiyet	İngiltere	Oxford Ün.../ Felsefe	Üç yıl	Bilgi verilmez	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Seviye Talib	Halide Edib	Numan	Alafranga hayat yaşayan zengin bir ailede yetişir.	Galatasaray Sultanisi	İngilizce tahsil	...	Meşrutiyet	İngiltere	Oxford Üniversitesi	...	Bilgi verilmez	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Seviye Talib	Halide Edib	Fred Lesley	İngilizce tahsil	...	Meşrutiyet	İngiltere	Oxford Üniversitesi	...	Bilgi verilmez	...
Jön Türk	Ahmet Mithat	Nurullah	Babası emekli kâtiptir. Oğlunun terbiyesiyle yakından ilgilidir, anne ise Nurullah küçük yaşta iken vefat eder.	Galatasaray Sultanisi	Fransızca konuşur	On dokuz- yirmi dört	Meşrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Hukuk	beş yıl	Eğitimini tamamlar	Mısır'da avukatlık yapar.
Jön Türk	Ahmet Mithat	Hafız Kadri Efendi	Meşrutiyet	İstanbul	Tıbbiye	...	Okulunu bitiremez	Akka'ya sürgün edildiği için okulunu tamamlayamamıştır.
Jön Türk	Ahmet Mithat	Abdulgaffar Sacid Bey	Yabancı dili zayıf	...	Meşrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Hukuk	...	Eğitimini tamamlar	Politikaya karıştığı için İskenderiye'ye kaçar. Mısır'da avukatlık yapar.
Jön Türk	Ahmet Mithat	Salih Ziya Bey	...	Galatasaray Sultanisi	Meşrutiyet	İstanbul
İsyan	Mehmet Celal	Vedat	Babası Binbaşı Seyfettin Efendi, oğlu küçükken şehit düşer. Annesinin desteğiyle büyür ve eğitimini tamamlar.	Kuleli Askeri İdadisi	Meşrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Asker-i Tıbbiye	...	Eğitimini tamamlar	Okuldan sonra sürgün edilir. Dönüşte özel yazıhane açar. Fakirleri ücretsiz muayene eder.
İsyan	Mehmet Celal	Şemsi	Meşrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Asker-i Tıbbiye	...	Eğitimini tamamlar	Binbaşı rütbesinde askerdir.

Jönler	Bekir Fahri	Necip	Sivas'ta yaşayan esnaf takımından birinin oğludur. Necip sürgüne gidince ailesi ile irtibatı kesilir.	Fransızca. Konuşur	Mesrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	üç yıl	Okulunu bitiremez	Üçüncü sınıfta iken Jön Türk hareketine katıldığı için sürgün edilir. Mısır'a kaçar.
Müsebbib	Safvet Nezih	Nazif	Baba Filibeli Atif Efendi, haysiyetli bir zabıtır, çocuklarının eğitimiyle ilgilidir. Baba ölünce anne çocuklarının eğitimiyle ilgilendir.	Fransızca	on iki- yirmi altı	Mesrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Asker-i Tıbbiye	...	Eğitimi tamamlar	Yüzbaşı rütbesinde askerdir. Jön Türklerle katılır ve sürgün edilir.
Müsebbib	Safvet Nezih	Rana	Baba Filibeli Atif Efendi, haysiyetli bir zabıtır, çocuklarının eğitimiyle ilgilidir. Baba ölünce anne çocuklarının eğitimiyle ilgilendir.	Fransızca	...	Mesrutiyet	İstanbul	Dârülmualimât	...	Eğitimi tamamlar	Bir mesleği icra etmez.
Menfa	Fazlı Necip	Ekrem	Anne, zengin asalet düşkününü, hafifmeşrep bir kadın, baba ikiyüzlü bir memurdur. Anne-baba aytı, iyi bir aile terbiyesi alamaz.	Mesrutiyet	İstanbul	Eğitimi tamamlar	Jön Türklerle katılır.
Nurhayat	Adil Nami	Ziya	Babası küçük yaşta veremden kaybeder. Valide oğlunun eğitiminde ve hayatında etkili değildir. Madam Döpero etkilidir	Fransızca tahsil	yirmi üç	Mesrutiyet	Paris	Avrupa Ticaret Mektebi	Üç yıl	Eğitimi tamamlar	Belirli bir mesleği icra etmez
Nurhayat	Adil Nami	Gustav	Validesi ve pederi tahsil için onu Paris'e gönderir.	Fransızca ana dilidir.	...	Mesrutiyet	Paris	Avrupa Ticaret Mektebi	Üç yıl	Eğitimi tamamlar	Belirli bir mesleği icra etmez.
Nurhayat	Adil Nami	Nişet	...	Fransızca ana dilidir.	...	Mesrutiyet	Paris	Modelistlik	...	Eğitimi tamamlar	Şapka modelistliği yapar.
Kaptan Cemal	Mustafa Akif	Kaptan Cemal	...	Fransızca tahsil	...	Mesrutiyet	Fransa	Gemicilik	Dört yıl	Eğitimi tamamlar	Ticaretle uğraşır.
Yeni Turan	Halide Edip	Asım	Siyasi ilişkilerin yoğun olduğu bir ailede büyür. Babasının siyasi yolunu takip eder.	Mesrutiyet	İstanbul	Mekteb-i Mülkiye	...	Eğitimi tamamlar	Yeni Osmanlı Partisi'nde aktif görev alır

Son Mektuplar	İzzet Ulvi	Fikriye	Bir tüccar ailesinin milli terbiyesiyle yetişmiş kızdır.	Mahalle Mektebi ve Rüştiye	Meşrutiyet	İstanbul	Sörler Mektebi	...	Eğitimini tamamlar	Bir mesleği icra etmez.
Son Mektuplar	İzzet Ulvi	Nezahat	Zengin bir ailenin Batı terbiyesiyle yetişmiş alafrağca kızıdır.	Mahalle Mektebi ve Rüştiye	Meşrutiyet	İstanbul	Sörler Mektebi	...	Eğitimini tamamlar	Bir mesleği icra etmez.
Mevud Hüküm	Halide Edip	Kasım Şinasi	Ailenin tek çocuğudur. Baba İstanbul'un eski zengin tüccarlarından. Kasım, babasını model alır.	...	Almanca tahsil	Yirmi iki-otuz	Meşrutiyet	Almanya	Tıp Fakültesi	Sekiz yıl	Eğitimini tamamlar	Çağaloğlu tarafında özel muayenehane açar. Fakirlere yardım eder.
Mevud Hüküm	Halide Edip	Hüseyin Kami	Meşrutiyet	Avrupa	Tıp Fakültesi	...	Eğitimini tamamlar	Özel muayenehane ve dispanserde çalışır.
Mevud Hüküm	Halide Edip	Atrife	Babası Sururi, zuhrevi hastalıktan ölü. Annesi hastalıktadır. K. Şinasi onu yatılı okulda okutur.	...	İngilizce	...	Meşrutiyet	İstanbul	Amerikan Koleji-yatılı
Mevud Hüküm	Halide Edip	Mehmet	Ailesi çok fakirdir. Babası Arabacı Ahmet, hem yarılı hem verem hastasıdır. Annesi Ayşe Kadın çamaşır yıkayarak geçimi sağlar.	Galatasaray Sultanisi	Meşrutiyet	İstanbul
Aydemir	Müfide Ferit	Hazin	Babası Nedim Paşa dürüst bir saray adamıdır. Karısını doğumda kaybeder. Kızlarının tahsiliyle ilgilidir.	...	Fransızca tahsil	...	Meşrutiyet	Paris	Konservatuvar	...	Son sınıfta bırakır	Kendi mesleğini icra etmez. Ancak okullar açar ve öğrenci yetiştirir.
Aydemir	Müfide Ferit	Nevin	Babası Nedim Paşa dürüst bir saray adamıdır. Nevin şuurlu bir aile terbiyesi alır.	Meşrutiyet	Paris	Tıp okumak ister	...	Okuyamadı	...
Harabelerin Çiçeği	Reşat Nuri	Süleyman	Baba patişah yaveri bir paşa, zengin bir konakta büyür. Yüzü yanınca anne ve baba ilgiyi keser.	on iki-on yedi	Meşrutiyet	İstanbul	...	beş yıl	Eğitimini tamamlar	Yurt dışına tıp tahsili yapmaya gider.
Harabelerin Çiçeği	Reşat Nuri	Süleyman	Fransızca tahsil	...	Meşrutiyet	Paris	Göz Doktorluğu	...	Eğitimini tamamlar	Fakir insanları tedavi eder. Resmî görevi yoktur.

Ahır Zaman	Celal Nuri	Ecmel	Ricalden bir zatın oğlu olup küçük yaşta anne ve babasını kaybeder. O, sağlam bir aile terbiyesi görmemiştir.	...	Fransızca Almanca tahsil	iki yirmi	Meşrutiyet	Paris	Ulum-ı Siyasiye	...	Eğitimi tamamlar	Elle tutulur bir mesleği yoktur.
Alev	Ali Bey Zeki	Sedat	Ailenin tek çocuğu, baba valilik görevinde bulunmuş İhsan Abid Bey'dir. Oğluna üniversite konusunda her yönüyle destek verir.	yirmi	Meşrutiyet	İstanbul	Hukuk Mektebi	dört yıl	Eğitimi tamamlar	Fransa'ya branşında uzmanlık için gider.
Alev	Ali Bey Zeki	Sedat	Frn-tah	...	Meşrutiyet	Lyon	Lyon Ticaret Mek	...	Okulunu tamamlayamaz	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Alev	Ali Bey Zeki	Neyyire	Ailesi beyaz bir köşkte oturur. Küçük yaştan itibaren terbiyesine özen gösterilmiştir. Annesini kaybeder.	Mosyö Selvelliden özel piyano dersi alır.	Frn-Rumca	...	Meşrutiyet	İstanbul	Saint Esprit Mektebi	...	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Alev	Ali Bey Zeki	Christine	Frn-Tah	on sekiz-on dokuz	Meşrutiyet	Lyon	Lyon Ticaret Mek	...	Eğitimi tamamlar	...
Gizli El	Reşat Nuri	Şeref	Baba, yüksek tahsilini tamamlayıncaya kadar oğlunu destekler. Şeref'in üniversiteyi bitirdiği yıl babası vefat eder.	Mercan İdadisi	...	Yirmi dört	Meşrutiyet	İstanbul	Hukuk Fakültesi	...	Eğitimi tamamlar	Gemlikte maliye memurluğu yapar.
Gizli El	Reşat Nuri	Seniha	Aziz Paşa adında eski bir saray paşasının kızıdır. Paşa çocuklarının eğitimine özen gösterir.	Meşrutiyet	İstanbul	Dame de Sion	...	Eğitimi tamamlar	Babasının çiftliğinde çalışır. Modern ve tradeli bir kızıdır.
Gizli El	Reşat Nuri	Adnan	Aziz Paşa adında eski bir saray paşasının oğludur. Paşa çocuklarının eğitimine özen gösterir.	Galatasay Sultanisine devam etmektedir.	Meşrutiyet	İstanbul	Okula devam etmektedir.	...

Çalkıuşu	Reşat Nuri	Feride	Babası süvari binbaşı Nizamettin Bey'dir. Annesini altı yaşında kaybeder. Teyzelerinin yanında yetişir.	...	Fransızca konuşur.	dokuz-yirmi dört	Meşrutiyet	İstanbul	Dame de Sion	On yıl	Eğitimini tamamlar	Anadoluh'nun çeşitli yerlerinde öğretmenlik yapar
Çalkıuşu	Reşat Nuri	Mişel	Meşrutiyet	İstanbul	Dame de Sion	...	Eğitimini tamamlar	...
Çalkıuşu	Reşat Nuri	Kristiyan Varez	Meşrutiyet	İstanbul	Dame de Sion	...	Eğitimini tamamlar	...
Gönlü Hanım	A.H. Müftüoğlu	Gönlü Hanım	Rus, Frn, Alm	yirmi dört	Meşrutiyet	İstanbul	Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	...	Eğitimini tamamlar	Turan ülküsü için Türk okullarını açacaktır.
Kiralık Konak	Yakup Kadri	Hakkı Celis	Büyük dayısı Naim Efendi'nin konasına gidip gelir. Ailesinden pek bahsedilmez.	on yedi-yirmi iki	Meşrutiyet	İstanbul	İhtiyat Zabıtlığı Mektebi	...	Eğitimini tamamlar	Çanakkale savaşıma katılır ve şehit olur.
Sisli Geceler	H. Nusret Zorlutuna	Zehra	Soylu bir aileye mensuptur. Babası Binbaşı Ahmet Münir Paşa'dır. Aile, Zehra'nın terbiyesiyle ilgilidir.	Küçük yaşlardan itibaren tahsiline özen gösterilir. Galatasaray Sultaniyesi bitirir. Babası vefat edince ailenin geçimini Zehra sağlar.	...	on sekiz	Meşrutiyet	İstanbul	İnas Darülfünunu	...	Okulunu tamamlamaz	Hastanede katibelik görevinde bulunur. Kendi açtığı Dokuz Eylül Mektebi'nde öğretmendir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950) YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

I. CUMHURİYET DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 29 Ekim 1923'te ilanı ile altı asırlık bir dünya devletinden sistemi ve idealleri farklı yeni bir devlet doğmuştur. Medenî dünya ile Türkiye arasında açılan boşluğu kapatmak ve muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkmak yeni devletin asıl amacıdır.¹ Başka bir deyişle Cumhuriyet Türkiye'si, Batı'daki gelişmeleri ve yaratıcılığı doğuran düşünce kaynaklarına yönelerek, yeni değerler sistemine bağlı millî bir Türk kültürü meydana getirme çabasıdır.² Bu amaçla eğitimde, sosyal ve siyasî alanda, kültür sahasında birçok yenilik yapılmıştır. Yükseköğretimde Dârülfünûndan üniversite sistemine geçişle birlikte İstanbul Üniversitesinin kurulması (1933), ardından ilk sırada Ankara yer almak üzere birçok ilde üniversite açılması, öğretmen yetiştirmek için Köy Enstitülerinin kurulması (1940), eğitim alanında yapılan başlıca yeniliklerdir. Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumunun (1932) kurulması, güzel sanatlar, resim ve mimaride kaydedilen gelişmeler kültür sahasında; Şapka İnkılâbı ve Kılık Kıyafet Devrimi (1925), Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması (1925), Milletlerarası Takvim (1925) ile Yeni Rakamların Kabulü (1928) ise sosyal alanda yapılan inkılâplardır.³ Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik, İnkılâpçılık gibi Cumhuriyet'in temel ilkelerinin toplum tabanına yayılması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en önemli hedefidir. Bütün bu ilke ve yenilikler, Millî Mücadele'ye verdikleri destekle Cumhuriyet'in ilk

¹ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 421.

² Zeynep Korkmaz, "Cumhuriyet Döneminde Bir Kültür Dili Olarak Türkçe", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Ankara, 1995, ss. 651-653.

³ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, ss. 97-267.

yıllarının önde gelen aydınlarından olan Peyami Safa, Halide Edib, Reşat Nuri ve Yakup Kadri gibi yazarların romanlarına farklı şekillerde yansımıştır. ⁴ Romanların başkahramanları genel itibariyle yüksek tahsilli şahsiyetlerdir. Bu kahramanların yeni Türkiye’den beklentileri ve hayal kırıklıkları eserlerde temel çatışmayı meydana getirir. Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde yayımlanan romanlarda zaman dilimi Meşrutiyet ve Abdülhamid yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu yüzden eserlerin incelenmesinde önceki dönemlerin sosyal ve siyasî şartları büyük önem arz eder.

Cumhuriyet Dönemi’nde Türk düşüncesi, Meşrutiyet’ten itibaren belirginlik kazanan Türkçülük, İslâmcılık, Batıcılık akımına paralel olarak gelişimini devam ettirir. Medeniyet görüşünün oluşmasında özellikle Batıcılık daha etkili bir fikir akımıdır. Bunların yanında Liberalizm, Sosyalizm, Kapitalizm, Pozitivizm, İdealizm, Mistisizm gibi doktrinler de edebiyatçıları etkiler. Cumhuriyet Dönemi’nde batılılaşma hareketleri ve reformlar önceki dönemlerden çok farklıdır. Cumhuriyet öncesinde gerçekleştirilen reformlar daha çok “ıslahat” niteliğinde iken Cumhuriyet Dönemi’nde bu reformlar “inkılâp ve ihtilâl” hareketlerine dönüşür. Uygulamalar siyasal ve toplumsal değişmeyi gerçekleştirmeye yönelik radikal ve hatta zaman zaman sertleşen bir hareket hâlini alır. ⁵ Yazarların Cumhuriyet nesli olarak idealize ettikleri karakter yapıları, yeni neslin temsilî kahramanları şeklinde okuyucunun karşısına çıkar. Ancak Cumhuriyet’in ilk yılları bir geçiş dönemi özelliği gösterir. Bu yüzden her geçiş döneminin bir özelliği olarak bu yıllarda da fikrî buhranların yaşandığını belirtmek gerekir. Uzun süren savaş yıllarının Türk toplumunun düşünce ve sosyal yapısında meydana getirdiği tahribatlar, yoksulluk ve felâketler, bu fikrî çatışmalarda etkili faktörlerdir.

II. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ

A. GENÇLERİN AİLE VE YAKIN ÇEVRESİ

1. Koruyucu, Demokratik Ailelerde Yetişen Gençler

Ailelerin maddî imkânları, gençlerin yükseköğrenim hedeflerini belirlemede birinci dereceden öneme sahiptir. *Bir Kadın Düşmanı*’nda (1927) Remzi Bey, Marmara’nın kasabalarından birinde yaşayan zengin bir aileye mensuptur. O, ailesinin desteğiyle

⁴ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 10.b., Dergâh Yay., İstanbul, 2009, s. 262.

⁵ Osman Kafadar, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Araştırmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce C. III*, s.351.

Avrupa’da uzun süre tahsil görür. *Kürk Mantolu Madonna*’da (1943) Raif Efendi’nin babası Havranlıdır. Raif Efendi, ilk tahsilini burada tamamlar. Bir süre Edremit İdadisine gidip gelir. Umumî Harp’in son senelerinde on dokuz yaşında iken askere alınır. Ancak daha talimgâhta iken Mütareke ilan edilir ve Raif Efendi tekrar kasabaya döner. Okumaya pek hevesli olmadığı için idadiye devam etmez. Babasının maddî durumu yerindedir. Raif Efendi ilk önce Sanayii Nefise Mektebine sonra da Almanya’ya gönderilir. *Sonsuz Panayır*’da (1946) yüksek tahsilli gençlerden Ali Bey’nin babası eski bir valinin oğlu M. Ali Paşa’dır. M. Ali Paşa zevkine düşkün bir adamdır. Ali, okul dönüşü bazen babasını sarhoş bir vaziyette gözleri karşiki bostanı seyrederken görür. M. Ali Paşa “daha fazla görgü ve bilimle onarılacak iyi bir dünya” için Ali’nin derslerine çalışmasını ister. Ali Bey’nin annesi Afife Hanım, paşa öldükten sonra idareli bir hayat pratiği sayesinde varlığını arttırmış ve oğluna büyük bir servet bırakmıştır. Ali Bey, liseyi bitirince Afife Hanım, M. Ali Paşa’nın vasiyetine uyarak oğlunu yüksek tahsil maksadıyla Paris’e gönderir. Ali Bey, evin idaresini düşünerek Avrupa’ya gitmekte önce tereddüt etmiştir. Ancak babası gibi mütevazı ve annesi gibi idareli bir genç olan Ali Bey, Paris’te eğitimini başarıyla tamamlar. Fedakâr anne, yurt dışında eğitim gören oğlunun zihni karışmasını diye ölümünden söz edilmemesini vasiyet etmiş ve oğluna birkaç mektup bırakmıştır. Aynı eserde zihniyet yönüyle Ali Bey’e çok benzeyen yüksek tahsilli kahramanlardan biri de Burhan’dır. Burhan babasını kaybettikten sonra annesiyle birlikte dayısının apartmanında kalır. Ancak “para”yı hayatının gayesi hâline getirmediği için anne ve dayısıyla sık sık çatışmalar yaşar.

Fatih Harbiye’de (1931) romanın aslî kahramanları Neriman ve Şinasi’dir. Çevre ve akrabalar tarafından nişanlı kabul edilen bu gençleri, eserin kurgusu ve tezi gereği bir araya getiren asıl neden, romanda Şark kültürünü temsil eden “Fatih” semtinde oturmalarıdır. Neriman’ın babası Faiz Bey, kızına karşı müşfik ve koruyucu bir tavır sergilemesine rağmen Neriman’ı yönlendirecek etkili bir şahsiyete sahip değildir. Maarif Evkaf Müdürlüğünden emeklidir. Karısı öldükten sonra Kuruçeşme’deki yalıda oturmak istemez. Üsküdar’daki büyük evi de yanınca gelirinin azalması nedeniyle daha sade bir hayatın temini için Fatih’e taşınır. Neriman yedi yaşından on beş yaşına kadar “konak” terbiyesiyle yetişmiş bir kızdır. Konak hayatı yaşayan İstanbul beyefendileri ve hanımefendileri, eskinin sosyokültürel hayat tarzını devam ettirirken bir taraftan da Batı medeniyetinin yeni hayat düzenine kapıları açık tutarlar. Ancak konak hayatının bir geçiş devrinin yaşam tarzını yansıtmaması nedeniyle aile fertleri arasında nesil çatışmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmek gerekir. *Fatih*

Harbiye'de, *Kiralık Konak*'ta olduğu gibi üç ayrı neslin çatışması görülmesi dahi Faiz Bey ile kızı Neriman arasında Doğu-Batı kültürüne bağlı olarak eski-yeni çatışmasının yaşandığı aşikârdır. Ney çalmasını seven ve eski musikiye hayran olan Faiz Bey, kızının okumasını, kendi gibi musikiden anlamasını ve kültürlü bir kız olmasını ister. Fakat kızının modernleşmesine belirli kısıtlamalar koymuştur. Neriman'ın eve geç saatlerde gelmesi ve Macit'le flört ilişkisi Faiz Bey'in asla tasvip etmeyeceği davranışlardır.

Neriman'ın yakın çevresinde çatışma yaşadığı ikinci kişi Şinasi'dir. Şinasi'nin kemençeyi iyi çalması, aynı mahallede oturan Faiz Bey'in ailesiyle tanışma vesilesidir. Şark edebiyatı ve Şark musikisi, Şinasi ile Faiz Bey'in bir araya geldiklerinde en çok konuştuğu konulardır. Faiz Bey, Şinasi'den bahsederken “*Sessiz, halûk, fevkalade terbiyeli, fıtraten asil bir çocuk, büyük bir rikkatli kalbi var*” der.⁶ Faiz Bey'e göre Şinasi, “hissiyat-ı âliye sahibi” olup yakın zamanda büyük müzik üstatları arasında ismi geçecek bir gençtir. Faiz Bey ile Şinasi arasında mizaç benzeyişleri de gözden kaçmamaktadır. Her ikisi de şiddetli his coşkunu halinde bile sessizliklerini muhafaza ederler. Vakur ve mustarip bir görünüşleri vardır. İkisi de Şark'a ait kültürel değerleri; Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey tasavvuf edebiyatını çok sever. Sık sık sohbet ortamı oluşturarak bilgi alışverişinde bulunurlar. Bu yüzden Faiz Bey, Şinasi ile Neriman arasındaki münasebetin ilerlemesine göz yummuştur.

Faiz Bey'i alaturka ve eski düşünceli bulan Neriman, babasını ikna etmek için yalan söyler ve yapmacık davranışlar gösterir. Alafranga hayata karşı duyduğu heyecan yüzünden ailesiyle ve yakın çevresiyle karşı karşıya gelir. Neriman'ın hayatında dönüm noktası denilebilecek vaka, Macit'le tanışması olur. Macit, Dârülelhanın alafranga kısmında keman dersi almaya gelmiştir. Arkadaşları Neriman'ı Macit'le tanıştırlar. Macit bir ay gibi kısa bir süre sonra dersleri bırakır. Neriman'la gizlice Beyoğlu'nda buluşmaya başlarlar. Macit, roman boyunca ara sıra ortaya çıkar, asrî hayatın temsilcisi olması ve Neriman'ı kendi safına çekme gayretleriyle Şinasi-Faiz Bey ikilisinin “karşıt gücü” olarak romanda yer alır. Neriman, Macit'le Maksim gazinosunda bulunduğu günün akşamında eve geç kalır. Gece yarısı bir otomobilden iner, babasının önünden hızla geçer ve yatak odasına girip kapısını kilitler. Faiz Bey, sofada kızının düşürdüğü “konfeti ve serpantin” parçalarını görür. Buna rağmen Neriman'ın Gülter'le gönderdiği yalan habere inanır ve rahatlar. Bundan sonra

⁶ Peyami Safa, *Fatih Harbiye*, Suhûlet Kütüphanesi, İstanbul, 1933, s. 60, (Alıntılar bu baskıdandır).

Neriman, aile baskısını aşmak için yalan söylemeyi bir silah olarak kullanacaktır. Ancak yalan söylemesi onu ruh sıkıntılarından kurtaramaz. Macit, Fahriye ve Neriman'ı Perapalas'ta düzenlenecek baloya davet eder. Neriman, Macit'e baloya gelebileceklerini söylerken babasından alacağı izin meselesini, para meselesini ve Şinasi'yi düşünür. Ancak asrîleşmek için bir fırsat telakki ettiği baloya, muhakkak gitmek lazım geldiğine karar verir. Baloya ait arzularını yaptırabilmek için babasına her zaman olduğundan daha sıcak davranır, terbiyeli bir “ev kadını” gibi görünme ihtiyacı hisseder. Ancak mizacına zıt olan böyle bir rolü üstlenmekten sıkılır. Neriman'a göre “ev kadınlığı” tembel tembel evde oturmaktan başka bir şey değildir.

Faiz Bey, septik bir adamdır, Neriman'ın ahlâkında ve davranışlarında meydana gelen değişikliklerden dolayı korku ile karışık bir sevinç duyar. Azami derecede kızının isteklerini karşılamaya gayret eder. Baloya gitmek isteyen Neriman'ın yeni mantosunu, yeni iskarpinlerini yaptırmak için büyük fedakârlıkları göze alır. Faizli borcunu ödemek için her ay tekaüt maaşının bir kısmını borca ayırır. Neriman iki zıt çevrenin arasında bir bocalama devresi yaşar. Bir tarafta ailesi, Fatih çevresi ve Şinasi; diğer tarafta ise Beyoğlu çevresi ve Macit vardır. Bir taraftan babasının bütün düşüncelerini eski bulup itiraz etmek, içten içe isyan duygularıyla taşmak isterken öbür taraftan da mantığının telkin ettiği hakikatleri tamamıyla inkâra muvaffak olamaz. Neriman'a göre Şinasi ve babası onun medenî yaşama arzusunu anlamaktan uzaktırlar. O, ümitlerinin sürekli engellendiğini hisseder ancak bu meçhul engellerin dışarıdan mı geldiğini yoksa içinden mi doğduğunu anlayamaz. Garip bir ruh sersemliğiyle iç dünyasında şiddetli çatışmalar yaşar. Faiz Bey, kızının akıllı olduğunu ve doğru kararı kendinin verebileceğini söyleyerek daha evvel konuştukları evlilik mevzuunu gündeme getirir. Neriman kendini toplamak için babasından üç ay mühlet ister, arzularına karşılık bulamadığı Şinasi ile evliliği ertelemiştir. Onu asıl sinirlendiren şey Fatih gibi bir semtte yaşamak ve alafranga arzularına ait her şeyden mahrum kalmaktır. Faiz Bey kızının kendine karşı sevgisinden şüphe eder ve onun verdiği azabı “insafsızca, zalimane” bulur. Maddî masraflarını karşılaması çok zor olduğu halde, kızını üzmemek için Şinasi ile beraber olmak kaydıyla Neriman'ın baloya gitmesine izin verir.

Fatih Harbiye'de, gençlerle iletişime geçilirken dengeli davranmak gerektiğine, zorba yöntemlerin hiçbir zaman ikna edici olamayacağına dikkat çekilir. Gençler kendi hayatlarıyla ilgili kararlarında yanılabilirler veya yanlış bir yol takip edebilirler. Bu aşamada

anne-babanın veya yakın çevrenin genci uyarma metodunu çok iyi bilmesi, onun kararlarına saygı duyduğunu hissettirmesi olumlu sonuçlar verebilmektedir. Bu eserde Faiz Bey ve Şinasi, Neriman'ın baloya gitmesini istemezler, ancak bir taraftan da onun baloya gitme kararına göz yumarlar.

“...Baloya gitmek için ona babası da, Şinasi de izin vermişlerdi, artık o buna muktedirdi, artık balo, menedilen bir günahın cazibesini tamamıyla kaybetmişti. Şinasi: ‘Olmaz!’ deseydi, Neriman bugün büsbütün başka türlü hissedebilirdi. Bunu tamamıyla anladı. ‘Ah... Benim zıddıma gitmemeli... Bana karşı ters hareket etmemeli... Ben vicdansız bir kız değilim’ diye düşündü...”(s. 126).

Neriman taklide dayalı asrî hayat özelemlerini bırakmaya ve balodan vazgeçmeye, kendi vicdanıyla muhasebesi neticesinde karar verir.

Aile, öğretmen ve okul çevresi bir öğrencinin eğitim hayatını şekillendiren üç temel unsurdur. Bu üç unsurdan birinde aksama çıktığı takdirde, eğitimin genel amaçlarından biri olan “vatanına, milletine, bayrağına, kültürel değerlerine saygılı bireyler yetiştirme” hedefine ulaşmak zorlaşacaktır. N. Halil Onan, *Kolejli Nereye* (1932)⁷ adlı eserinde böyle bir aksaklığı altını çizerek dile getirmiş, Osmanlı'nın son döneminde hızla yaygınlaşan yabancı misyoner okulların Cumhuriyet'in ilk yıllarında millî bünyede meydana getirdiği tahribata dikkat çekmiştir. Eserin başkahramanı Turan'ın aldığı terbiyeyi sorgulamak için yazar eserin başında Turan'ın aile yapısı hakkında tafsilatlı bilgi verir. Turan'ın annesi Nihal Hanım'ın hayatı bir “gülüş” gibi geçmiştir. Otuz iki senelik hayatında kendine ıstırap verecek hiçbir olay yaşamamıştır. Memurluk maaşına tenezzül etmeyecek kadar zengin olan İhsan Bey'in kızı Nihal Hanım, babasının görevinden dolayı yabancı memleketlerin birinden ötekine geçmiş, bu yüzden eğitim hayatı düzenli devam etmemiş, memleketine dönünce tahsilini tamamlaması için kız kolejine gönderilmiştir. Kolejde ciddi bir disiplin uygulanmaz ve kolejlin hocaları “nabza göre şerbet” vermeyi iyi bildikleri için hayatın daha çok eğlence yanını seven Nihal'e ciddi şeylerle uğraşmak alışkanlığı kazandırmazlar. Turan'ın babası Cevat ise Türk Ocağı'nda gençlere iman ve ülkü aşıl原因, her şeyden evvel memleketinin yarınını düşünen genç bir öğretmendir. Arkadaşları Cevat'tan bahsederken “ *parlaklığı hiçbir leke ile kararmayan bir elmas parçası gibi temiz*”⁸ tabirini kullanırlar. Nihal benimsediği için değil “vaktin modası” saydığı için Türk Ocağı'na üyedir. Nihal ile Cevat,

⁷ Romanın *Kolejli Nereye* ve *İşleyen Yara* olmak üzere iki adı bulunmaktadır. Yazar, eserini roman hâline getirdiğinde *İşleyen Yara* ismini tercih eder. Ancak bu roman 1977 baskısında *Kolejli Nereye* adıyla yayımlanmıştır.

⁸ Necmettin Halil (Onan), *Kolejli Nereye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1977, s. 6 (Alıntılar bu baskıdandır).

Ocak'ta tanışır ve kısa süre sonra evlenirler. Nihal'in benliği bulunduğu kabın şeklini alıveren bir sıvı gibidir. Bu nedenle Cevat'ın şahsiyetine uymakta güçlük çekmez. İdealist ve ülkücü bir genç olarak Cevat, Nihal'in ruhunda sezdiği boşluğu ülküleriyle ve idealleriyle doldurmayı amaç edinmiştir. Ancak Nihal Hanım okumaya meraklı değildir ve Türk klasiklerine yabancı yetiştirildiği için Cevat Bey'in kütüphanesinde bulunan eski Türkçe kelimelerle yazılmış kitapları anlayamaz. Bu nedenle aşına olduğu İngiliz dili ile yazılmış kitaplarla vakit geçirmeyi daha uygun bulur. Cevat, Nihal'i ciddi düşüncelerine çekemeyeceğini anlayınca onun kafasını daha fazla yormak istemez. Bu aşamadan sonra Nihal'i bir "ülkü" arkadaşı olarak değil vücudunun ve yüzünün cazip güzelliği ile yanında görmeye alışır. Romanın aslı kahramanı Turan, böyle farklı kültüre ve mizaçlara sahip bir ebeveynin çocuğu olarak dünyaya gelir. Cevat Bey, kendi zihniyetini gerçekleştirmede oğlunu temsilî bir şahsiyet olarak görmek istediği için onun adını "Turan" koymuştur.

Şefkatli bir aile babası olan Cevat, mesleğinde de çok başarılıdır. Ocak'taki vazifesiyle sultanîdeki okul müdürlüğünü kusursuz devam ettirir. İstiklâl Mücadelesi'ndeki gayretlerinden dolayı okul ve ocak kürsüsünden Millet Meclisi kürsüsüne kadar yükselir. Cevat, eğitimci bir baba olarak oğlunun terbiyesiyle yakından ilgilenir. Turan'ın elinden bizzat tutarak onu okula götürür ve ona vatan, millet, bayrak v.b millî şuur kazandıracak değerleri aşlamak için çaba gösterir. Düşman gemilerini körfezde görünce çok üzülür, gençlere ümit aşılama maksadıyla Ocak'taki faaliyetlerine hız verir. Cevat, Turan'ın ruhu ve karakteri üzerinde güzelliğe ve doğruluğa dair esasları vermenin zamanı geldiğine inanır. Milli Mücadele'ye katılmak, oğluna temiz bir hava solutmak ve onun eğitimine uygun ortam hazırlamak için Anadolu'nun yolunu tutar. Onun amacı ideal gençler yetiştirmektir ve Turan'ın böyle bir gençlik için proto tip olmasını hayal eder. Fakat ömrünün bu amacını gerçekleştirmeye kâfi gelmemesi sorumluluğu ister istemez anne üzerine yükler. Nihal Hanım ise kocasının ideallerini hiç önemsemeden oğlunu misyonerlik faaliyetleri yürüten yabancı bir okula kaydettirir. Turan, bu okul çevresinin kurbanı olur. *Kolejli Nereye*'de çocuklarının eğitiminde ebeveynin düşünceleri arasında büyük bir tezatın yaşanmış olması, evlilik müessesinin ciddiyetini akla getirmekte ve gençlerin eş seçiminde basiretli davranmalarının aile hayatı bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Burhan Cahit'in *Düinkülerin Romanı*(1934) adlı eserinde batılı yaşam tarzı, modernleşmenin temelini oluşturur. Yazar, idealist kahramanı Ahmet Reşit'i yurt dışında

tahsilini tamamlamak üzere tarihî geçmişinde Türk milletiyle barışık olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını koruyan İsveç'e gönderir ve onu İsveçli bir kız olan Gretta ile evlendirir. *Düнкülerin Romanı* 'nda Gretta'nın ailesinin, batılı bir aile modeli olarak idealize edilmesi dikkat çekicidir. Ahmet Reşit yılbaşı tatilinde pansiyondan arkadaşı Gretta ile birlikte Stokholm'e geçer. Gretta'nın ailesi onu bir aile dostu gibi kabul eder. Gretta'nın babası Mösyö Kolmodin daima gülen sıhhatli bir adamdır, annesi de gülbüz, sportmen bir kadındır. Arabayı, Gretta'nın annesi kullanır. Gretta'nın ailesi zengindir ve büyük bir villada oturur. Bu ailedeki ilişkiler sıcak ve samimidir. Kızlarının eğitim ve terbiyesiyle yakından ilgilenirler. Ahmet Reşit burada kendini bir rüyada gibi hisseder. Bu ailenin tesiriyle Garp kültürünü daha iyi anlar. Gretta'nın ailesi, hayatın her parçasını, riyazî ve fennî bir şekle sokmuştur. “*Bizim nezaket, misafirperverlik diye ayırdığımız şeyler onlarca medenî ve terbiyeli bir insanın tabii vazifeleri idi.*”⁹ Ahmet Reşit, aile kurumu kuvvetli olan bir cemiyetin ahlâk tarafının da kuvvetli olacağını düşünür. İsveçlilerin yaşayışlarına, dostluklarına bakınca kendi milletini geri ve ham bulur. Oysaki bu ailede herkes gülbüz, sıhhatli, hayatı seven, neşeli insanlardır. Oturup kalkışlarında bile hayata hükmederler. Onlarda hile, yalan ve içten pazarlık yoktur.

Ebeveyn ile gençler arasındaki sosyokültürel farkların sebep olduğu çatışmalara Halide Edib'in eserlerinde de rastlanılır. *Sinekli Bakkal*'da Hilmi nahif, çelimsiz, musikiye düşkün, peltek bir oğlandır. Paşa, kendine fizyolojik ve ruhsal yönden benzemeyen oğlunu hiç sevmez. Sosyal hayat telakkileri de birbirine tamamen zıttır. Yüksek tahsilli bir genç olarak Hilmi, babasının düşüncelerini beğenmez. Zira babasının savunduğu bir fikri dahi yoktur. Hilmi'ye göre çocuk dünyaya getirmekle anne-baba, vazifesini yerine getirmiş olmaz. Asıl mesele çocuğu terbiye etmektir.

Halide Edib, *Tatarcık'ta* (1939) çevrenin ve ailenin genç karakterler üzerinde nasıl tesir bıraktığını geniş bir çerçevede ele almaktadır. Seçilen mekânlar, eserin şahıslarına benzer şekilde, kozmopolit yapıda bir Türkiye manzarası gösterir. Bu mekânlara bağlı olarak üç farklı çevrenin gençlerle ilişkisi şöyle tespit edilebilir: Birinci mekân, deniz kenarında sıra yalılarının bulunduğu kısımdır. Poyraz köyü yalılarını gösterişe düşkün ama parası kıt insanların bir araya geldiği topluluğun mekânıdır. Herkese burunlarının ucundan bakan bu

⁹ Burhan Cahit (Morkaya), *Düнкülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934, s.168, (Alıntılar bu baskıdandır).

zavallılar sosyal hayatın tepesinde olduklarını düşünür, seçkin bir sınıfa aitmiş gibi davranırlar. Fakat bu mekânlar içerisinde Lâle'nin babası Tatar Osman'ın orta halli, mütevazı yalısı ile Sungur Balta'nın gösterişli Kübik Yalısı'nı ayrı tutmak gerekir. Kübik planda, göz alıcı, farklı renk ve şekillerde inşa edilmiş bir bina olan Kübik Yalı, İstanbul sosyetesinin gözde eğlence yeridir ve üniversiteli gençlerin kampa gidip gelirken dikkatini çeker. Üniversiteli gençler arasında "Mehlika Sultan"ı para ve zenginlik olan Ahmet'in hülyalarını süsleyen böyle bir yalıdır. Yüksek tahsilli gençlerden Recep, Şinasi ve Safa, Kübik Palas'taki buluşmadan sonra nişanlanırlar. Şinasi, sosyete kızlarından Dürdane ile Kübik Palas'ta tanışır ve evlenir. Kübik Palas'ın sahibi Sungur Balta, hem üniversiteli gençlerden çekinir hem de onları kendi çevresine çekerek övgü dolu sözler duymak ister.

İkinci çevre, üniversiteli gençlerin kamp kurduğu Feridun Paşa Korusu'dur. Koruda gençler bir araya gelir ve gelecekleriyle ilgili planlar yaparlar. Koruda yaşayan Feridun Paşa ve Albay Nihat, eski nesle mensup kişiler olarak üniversiteli gençlerle tezat dünyalarda yaşayan mekân sahipleridir. Albay Nihat gençlerle sık sık iletişime geçer ve onlar üzerinde etkili olmaya çalışır. Yeşil yamacın alt kısmındaki küçük mahallede yaşayan fakir halk zümresi ise üçüncü çevreyi oluşturur. Bu son çevre bir sokağın iki tarafına dizilmiş kırk kadar evden müteşekkildir. Burada oturanlar çoğunlukla araba sürücüleri, birkaç küçük emekli fukara memur, eski düşünceli bir iki ihtiyar aydın ve esnaf takımındır. Lale ve babası Tatar Osman, bu çevrenin insanlarına yardım eder ve onlar gibi mütevazı yaşarlar.

Eserin genç karakterleri arasında Tatarcık lakaplı Lale ve Recep daha ön plandadır. Yazar romanın ilk paragrafında Tatarcık'ın yeni nesil gençlerden olduğunu belirterek eserine giriş yapar: "...*Yalnız Tatarcık denilen kız kendi neslinden olan herhangi Türk kızının ayrı ayrı ve biraz da aykırı cephelerini nefsinde toplamış genç bir mahlûktur.*"¹⁰ Lale'ye köylünün "Tatarcık" demesi kimine göre babası Tatar olduğu için kimine göre ise küçük, ısırtıcı, rahatsızlık veren bir böceğe benzetildiği içindir. Babası ile mizaç benzerliğinden dolayı köylü, Osman Kaptan'a nasıl davranmışsa Tatarcık'a da aynı muameleyi gösterir. Babası öldüğü zaman Tatarcık on üç yaşındadır. Osman Kaptan ömrünün son yılı hariç bütün ömrünü denizlerde geçirmiştir. Eğitimini Heybeli'de tamamlar, çevresine göre tahsilli bir adamdır. İngilizce bilir, çoğu zaman kızını karşısına alır ve ona okuduğu kitaplardan bir şeyler anlatır. Yüzü hem çirkin hem de sevimsiz olan bu adam, genç ve yaşlı bütün halk

¹⁰ Halide Edib (Adivar), *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 3,(Alıntılar bu baskıdandır).

üzerinde soğuk ve rahatsız edici bir intiba bırakır. Osman Kaptan'ın dürüst ve tutarlı kişiliği, inancı, yardımseverliği, kimseye boyun eğmemesi ve minnet duymaması gibi mizaç özellikleri bir kopya halinde Lale'nin davranışlarına yansımıştır. Köye yüzbaşı üniformasıyla geldiğinde Osman Kaptan resmi bir geminin süvarisidir. Nereye gitse şahsî ahlâk değerlerini kabul ettirmeye çalışır. Çevresindekileri sıkacak kadar dürüst, ciddi, titiz, namuslu ve disiplinlidir. Kendi içmediği gibi tayfaların da içki kullanmasına izin vermez. Görevinden istifa edince çalıştığı gemide herkes rahat bir nefes alır. Lale'nin de çevresindeki aksaklıkları düzeltme teşebbüsleri babasının bu tavırlarını hatırlatır. Tatar Osman'ın son görevi Karadeniz'e çimento ve odun taşıyan eski bir gemiyle Anadolu'ya cephane ve silah kaçırmak olur. Halk bu sefer Tatar Osman'ın harp zengini olduğunu düşünürken o, Anadolu seferinden bir keçi ile döner. Kızının tek oyun arkadaşı olan bu Ankara keçisi komşular arasında bir alay ve şaka vesilesi yapılır.

Lale'nin annesi Lalezar cenaze ve mevlitlerde en önde yer almasına rağmen konuşmaktan çekinen, ahabap edinmekten uzak bir kadındır. Kadınlar, Lalezar'ın soğuk tavırlarından ve Osman Kaptan'ın korkusundan onların kapılarını çalamazlar. Lale de babası ve annesi gibi kimseye yanaşmaz, mahallenin çocuklarıyla oynamaz. Her gün aynı kahverengi elbisesi üzerinde, iskeleden hızla kalabalığı yararak Kandilli Lisesine gitmek üzere vapura biner. Lale bir akşam mahalle kahvesine telaşla girer ve babasının öldüğünü haber verir. Yirmi sekiz yıldır yabancı yerine koydukları bu adamın ölümü nedeniyle köylüler mahcup bir şekilde başlarını önlerine eğler. Bir ihtiyar, teselli vermek için Lale'nin başını okşamak isteyince Lale bir "keçi yavrusu" gibi kaçar. Köylü bu hareketiyle onu yine Tatar Osman'a benzeter. Osman Kaptan'ın ölümünden sonra Lale, kendini dışa kapatır ve küskün bir suratla dolaşmaya başlar. Osman Kaptan'ın ölümünden bir yıl sonra köylü Lale'ye "Tatarcık" ismini verir. Tatarcık babasının sağlığında yaptıklarını bir makine titizliğiyle yerine getirir. Babasının yaptığı gibi yılda bir defa fukaralara kömür parası verir. Şafak sökmeden Tatar Osman'ın hantal kayığıyla Karadeniz Boğazı'nda balığa çıkar. Dirençli yapısı, erkek gibi ıslığı ve atadan kalma denizcilik tecrübesi nedeniyle diğer balıkçılar onu görünce Osman Kaptan dirilmiş zannederler. Tatarcık henüz on altı yaşını doldurmadan yalılarının bazılarında kibar gençlere İngilizce dersi vermeye başlar. Tatar Osman nasıl köyde bütün iyiliklerine rağmen halkın gözüne giremeyip yabancı kalmışsa Tatarcık da bu kibarlık düşkünü gençler arasında bir türlü rağbet göremez. Gençler onu bir büyük nine kadar ağır ve gençlik zaaflarından uzak görürler.

“Onların tavrı daima moda olan sinema yıldızını hatırlatır. Tatarcık onların yanında baston yutmuş gibi dimdik; onların yüzü bebek gibi, Lale'nin Allah'ın yarattığı gibi, onlar moda ne gerektirirse onu körü körüne taklit ederler. Lale, yaz kış arkasında aynı dümdüz tayyör kostümüyle dolaşır.”(s. 21)

Tatarcık, gençlerin kılıklarına ve davranışlarına yukarıdan bakar, onların konuşmalarına karşı ilgisizdir. Çoğu kendinden yaşlı olan öğrencileri, Lale'yi bir iki defa mehtap gecesi toplantılarına davet ederler. Herkes dans ederken ve eğlenirken Lale bir köşede, hukuk alanında Doçent Bay Özyol ile toplumda kadının hukuksal yerini, saatlerce tartışır. Lale, babası öldükten sonra aile sorumluluğunu yüklenir. Tatar Osman'ın devletten aldığı maaş kesilmiştir. Tatarcık; özel ders vererek, zerzevat yetiştirip satarak, balıkçılık yaparak annesini kimseye muhtaç etmemiş, üniversiteyi bitirip göreve başlayacağı zamana kadar maişet durumlarını idare etmesini bilmiştir.

Kamptaki üniversiteli gençler arasında Recep ve Hasan arasındaki uyum bariz bir şekilde görülmektedir. Kampta görev dağılımı yapıldığı zaman Recep ve Hasan aynı grupta yer alır ve aşçılık vazifesini yüklenirler. “tekâmül asrının” gençleri olan Recep ve Hasan'ın aile yapısındaki benzerlikler de gözden kaçmamaktadır. Halide Edib'in romanlarında ısrarla üzerinde durduğu Doğu-Batı sentezi, bu iki gencin müşterek aile özelliğidir. Recep, *Sinekli Bakkal*'daki doğulu Rabia ile batılı Peregrini'nin oğludur. Hasan ise İstanbullu Binbaşı Hasan ile doğulu Kürt Zeyno'nun oğludur. Recep fizyolojik ve ruhsal ybakımdan Batı medeniyeti ile Doğu medeniyetinin bir sentezi iken Hasan da Türkiye'nin batısıyla doğusunun bir sentezidir. Recep, müziğe ve sanata düşkünlüğü ile Peregrini'yi; güzel sesiyle annesi Rabia'yı; maskaralıkları ve taklitleriyle meddahlıkla ünlü büyük babası Kız Tevfik'i hatırlatır. Yükseköğrenimli gençlerden biri de Aksaraylı bir bakkalın oğlu olan Ahmet'tir. Ahmet, Matematik Bölümünde okumaktadır ancak onun kafası hep ticaretle meşguldür. Safa'nın softalıkta babasına benzemesi gibi Ahmet de tüccar zihniyetinde babasına çok benzer. Ahmet'in ataları Kayseri'den gelmiştir. Babası kurnaz, ihtiyatlı, namuslu bir adamdır. Ahmet babası gibi kurnaz olmakla birlikte zeki, aynı zamanda atılgan ve girişimci bir gençtir. Okul derslerinde birincidir. Ticarete merakı küçük yaşlarda başlar. Henüz sekiz yaşında iken okul arkadaşlarına çikolata satarak ve mahalleye gazete dağıtarak para biriktirir. Mahallelinin gözünde o, dahî bir çocuktur.

Eski ile yeni nesil arasında çıkan çatışmaların önemli bir sebebi eski kuşağın millî ve kültürel değerleri yeni nesle aktarmadaki başarısızlığıdır. Cebren ve kayıtsızca ya da taklide dayalı ve temsîlî olmayan uygulamalara girilmesi yeni neslin akla dayanan mantığını tatmin

etmekten uzaktır. Şinasi de üniversiteden arkadaşı Safa gibi ailesiyle uyum sağlayamayan gençlerdendir. Şinasi'nin uyumsuzluğunda ailesinin taklide dayalı yaşamının etkisi büyüktür. Şinasi, arkadaşları arasındaki eski-yeni sohbetlerinde, kendine eski yaftasının vurulmasından nefret eder. Onun ailesi atadan kalma ünlü Nizamizâde Korusu'nda yaşamaktadır. Babası Nazmi Efendi sarıklı eski kazaskerlerden olup İstanbul'a özgü alafrangalardandır. Cumhuriyet devrimlerine; şalvarını atma, sakalını tıraş etme fırsatı verdiği için dört elle sarılmıştır. Nazmi Efendi geleneklerini bozmadan ama bilinçsizce bir Avrupalılaşıma şeklini ailesine tatbik eder. Ramazanda oruç tutulur, cemaatle teravih kılınır, Kur'an dinlerken hanımlar başlarını örter, yılbaşında resimli kartlar yollanır, Noel gecesi korudan çam kesilir, gençler sabaha kadar dans ederler. Nizamizâde ailesi yeni devrin yalnız eğlencelerini değil, batıl inançlarını da benimsemiştir. Bay Nazmi bir şirket idaresine üye olmak için nüfuzlu zatlara kibarca yaklaşılmaya çalışırken, karısı köşklerde Zekeriya sofraları kurar, efendisinin gömleğini meşhur şeyhlere okutur. Garip inanışlara sahip bu ailenin köksüz itikadı ister istemez Şinasi'yi de etkiler. Şinasi kesinlikle bir dine inanmaz. Fakat inançsızlığını sosyalist arkadaşları gibi bir marifet olarak göstermez. Batıl inanışlarla belli etmeden eğlenir. Şinasi onurlu bir gençtir, babası gibi çıkar umduğu kişilere methiye düzme huyu yoktur.

2. Aşırı Kollayan, Gevşek Disiplinli Ailelerde Yetişen Gençler

Aşırı kollayan, gevşek disiplinli ailelerde yetişen gençlerin genelde dejenere bir hayat tarzını benimsedikleri görülmektedir. Alafranga bir yaşam tarzına sahip olan ve asrileşmeyi yalnızca kılık kıyafet ve eğlencede arayan anne-babalar; çocuklarına her türlü maddî imkân sağlamakla vazifelerini yerine getirdiklerini zannederler. Ancak manevî ve millî kıymetlerden habersiz yetişen bu gençler devamlı bir bocalama ve ruh buhranı içindedirler. İnsanî değerleri önemsemezler ve menfaatlerine göre hareket ederler. Aslında gençlerin hemen hemen ebeveynin hayat şeklini devam ettirdiklerini söylemek mümkündür. Hüseyin Rahmi'nin *Cehennemlik* (1924) adlı eserinde Ferhunde Hanım'ın Mekteb'i Mülkiyyeli oğlu Muzaffer Sabri Bey, yirmi bir yaşında güzel bir gençtir. O, validesi gibi hodbin ve menfaatperesttir. Ferhunde Hanım, romana ad olarak verilen "Cehennemlik" sıfatına layık, zevk-perest bir kadındır. Kırk iki yaşına rağmen akıllı bir karış havada "gençlik budalası" olan bu kadın ağabeyinin evlatlığı Şemsi Bey ile ilişkiye girerek kocasını aldatır. Muzaffer Sabri de annesi gibi cinsel temayüllerle hareket eden zevk düşkününü bir delikanlıdır. Muzaffer'in babası Sabri Bey vaktinden evvel çökmüş, marîz bir ihtiyardır. Genç karısına

bir delikanlı gibi görünmek isterken zaman zaman çok komik hallere düşer. Karısının çevirdiği entrikaları fark edemeyen bu zavallı adam çocuklarına ve eşine karşı son derece sadıktır.

Müfide Ferit, Kurtuluş Savaşı'nda düşmana karşı kazanılan zaferin haklı coşkusuyla *Pervaneler* (1924) adlı eserini başlatırken yurt içinde hâlâ zorlu bir mücadelenin devam ettirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Toplumun çekirdeğini oluşturan ailelerin manevî işgali devam etmektedir. Bizans Kolejinde okuyan üç Türk kızının da aileleri ile ilişkilerinin bozulması, hatta aile bağlarının tamamen kopması, on yıllık kolej eğitimi sonunda hem ailelerin hem de kızlarının bedbaht olması tesadüfî değildir. Yazar bu durumdan ilk önce Amerikan Kolejinin asimile ve dejenere etme politikasını sorumlu tutar. Çocuklarını aşırı serbest bırakan anne-babalar, yanlış örnek olan ağabeyler ve ülkenin eğitim politikası sırasıyla bu sorumlulukta pay sahibidir. Yazar, Türk anne ve babaları çocuklarının eğitimi konusunda muhtemel tehlikelere karşı ikaz eder. Eserde eğitime yalnızca bireyin geleceği açısından bakılmaz. Vatanın bütünlüğü, korunması, kalkınması ve millî şuurun kazanılması için millî esaslara dayalı bir eğitim şarttır. Çünkü her milletin içtimai ahengi farklıdır. Çocuklarının eğitiminden birinci derecede mesul olan anne ve babalar vazifelerini yerine getirmedikleri takdirde ülkenin geleceğini karartmış olacaklardır.

Bir bireyin yetişmesinde aile terbiyesi, şüphesiz hem çocukluk döneminde hem de gençlik döneminde önemli bir işleve sahiptir. Ancak gençlik döneminde ailenin etki alanı azalır, çevre ve arkadaş faktörleri devreye girer. Özellikle üniversite yılları gençliğin son dönemini teşkil ettiği için ailenin etkisinin en aza indirildiği dönemdir. Bu yıllarda ebeveynin çocukları üzerinde etkili olabilmeleri için gencin ihtiyacını ve duygularını karşılayacak davranışlar göstermesi, onun aklına ve mantığına hitap edecek çözüm yolları geliştirmesi gerekir. *Pervaneler*'de aile terbiyesi bakımından bu denge kurulamamıştır. Leman'ın annesi çocuklarına hizmet etmeyi zevk bilen sessiz ve iradesiz bir kadındır. Aile üzerinde pek nüfuzu olmayan baba ise arada bir yüksek sesle emir vermeyi kâfi sayar. Leman'ın ağabeyi Dr. Burhan Ahmet, Claire adında Katolik bir kadınla evlenerek kız kardeşinin üzerinde yabancı tesiri kolaylaştıran ilk şahsiyet olur. Aslında anne ve baba Burhan'dan önce suçlu ve sorumlu kişilerdir. Sathî ve uysal olan Leman'ı Bizans Kolejinde vermekle hata yaptıklarını, kızların serbestliği suiistimal edeceğini fark edememişlerdir. On yıl içinde kızları her gün biraz daha kendi muhitinden, millî terbiyeden uzaklaşırken onu aile

şefkatiyle korumaya ve kendi muhitlerine çekmeye çalışmamışlar, bilakis kızlarının bu yeni vaziyeti karşısında gurur ve iftihar duyarak, terakki farz ettikleri bu yolda onu teşvik etmişlerdir. Kolejli öğrencilerden Nesime, meşhur Mevlevi şeyhi Amir Çelebi'nin kızıdır. Annesi, Nesime doğduğu zaman ölmüştür. Nesime, koca tekkede dervişler ve bacılar ordusu içinde yalnız ve şefkatten mahrum olarak büyür. Tekkede kendi halinde, gaysiz yaşayan hanımlar görürken koleje başladığında hayatlarını kazanmaya muktedir, kimsesiz fakat güçlü kadınlarla karşılaşır ve bu kadınlar Nesime'ye daha cazip gelir. Nesime'nin boş kalbine Amerikan ibadeti bir tohum gibi ekilir. Nesime'nin ağabeyi Sami Bey'e göre kendi ruhlarındaki boşluk babalarının ilgisizliği nedeniyle doldurulamamıştır. Nesime bu boşluğu alıştığı muhitin güzelliğiyle değil, Türklükten, manevî kıymetlerden habersiz bir şekilde, Amerikan muhitinin gayri tabii yollarıyla doldurur.

Gençlik yaşları, kimlik arayışının devam ettiği dönemdir. Bu yaşlarda gençler inanabileceği, güvenebileceği insanlar ve fikirler ararlar. Sahtelik ya da ikiyüzlülük gençleri hayal kırıklığına uğratar. Aile kurumu gençlerin güvenebileceği ilk ortamı sağlar. Eğer gençler aile içinden kendilerine model birini seçemezlerse, problemlerini, fikirlerini paylaşacak birilerini bulamazlarsa aile dışından güvenilir bir arkadaş veya model arayışına girerler. *Zeynonu'un Oğlu*'nda (1928) Tıp Fakültesinde okuyan Mazlume, babasıyla bir sorun yaşamasa da annesi ile aralarında fikir ve güven bakımından hiçbir yakınlık kuramaz. Mazlume'nin kendine en yakın hissettiği kadın, aile dostlarından İstanbullu Zeyno'dur. *Kalp Ağrısı*'nda (1924) Zeyno'nun kişilik yapısı üzerinde daha fazla durulur. Zeyno eserin ideal kadın tipidir ve Halide Edib'in tasvip ettiği birçok özellik Zeyno'nun şahsiyetinde toplanmıştır. O sıhhatli ve tabii ortamda yetiştirilmiş, Batı kültürü almış ama muhafazakârlığını kaybetmemiştir. Eğitimi, fikrî yönü ve mizacı itibarıyla güçlü bir kadındır. Mazlume'yi korumaya görevli bir melek gibidir. Mazlume için bir anne bir arkadaş, daha da önemlisi en güvenilir bir dosttur.

Bir gencin yetişmesinde anne ve babanın ortak kültüre, ortak anlayışa sahip olması ehemmiyet arz eder. Mazlume'nin anne ve babasının hemen hemen uydukları ortak nokta yok gibidir. Mazlume annesi ile devamlı çatışma içinde olmasına karşın babasıyla uyumlu ve saygıya dayalı ilişkiler geliştirir. Kaymakam Mazlum Bey, karısı Mesture Hanım'la kızının geleceği ve asrileşmek yüzünden birçok kez kavga etmiştir. Mesture Hanım'ın "sosyete kurmak" meselesi, muhitine uymak şeklinde değil, eski muhite yeni arzularını

aşlamak şeklinde gerçekleşir. Oysaki Mazlum Bey, hayat kıymetleri Batı dünyasının bayağı ve çığırtaan öğretilerinden üstün; yüceliği, kabiliyet ve şahsiyet güzelliğinde arayan Müslüman dünyasının tesirinde bir adamdır. Ancak bulunduğu çevrede en yüksek statüye çıkmak isteyen, modarniteyi yeni eğlencelerde arayan bir karısı, yeni dünyanın mahsulü bir kızı vardır:

“... Memlekette on beş seneden beri kuvvet kazanan, nihayet harplerden kurtulur kurtulmaz daima sektelere uğrayan asrileşme hareketini bir hamlede yaratıvermek isteyen yeni Türkiye, yeni dünyanın harpten sonra takındığı maskeyi uluorta yüzüne geçirmiş ve milletlerin karnavalına olanca şiddetiyle iştirak etmişti.”¹¹

Halide Edib yeni bir insan tipinin nasıl ortaya çıktığını, Batı'nın sanayileşme hamlelerine bağlı olarak açıklar. Batı, fabrikada ucuz ve faydalı eşya yapar gibi yüzleri, hayatları, eğlenceleri birbirine benzeyen insan kalabalığı meydana getirmekte, bu kalabalık birbirini çığneyerek, sırtarak, bağırarak yaşamaya devam etmektedir. Mazlume'nin babası Mazlum Bey eski dünyanın güzel tarafına bakmaya cesaret edecek olsa eski şeyler gibi köşeye atılacağını, ekmeksiz kalacağını, aşağılanacağını bilir. Anadolu'nun ortasında çoban çocuklarının “Valansiya” havası söylediği bir zamanda Kaymakam Mazlum Bey'in “paşa” olabilmesi için yaşadığı bu hayat karnavalını, gülünç bulduğunu hissettirmemesi gereklidir. Mesture Hanım çevresinde suni bir muhit tesis etmiştir. Kocasının kolayca muhitine uymayacağını tahmin ettiği için bunu bir ayıp gibi saklamayı ve bu hassas noktayı fazla irdelememeyi tercih eder. Mazlum Bey'in dans etmeyi bilmemesine çok kızar ve onu eski kafalı bulur. Mazlume annesi ile babası arasında geçen tartışmalara gülmek için kendini zor tutarken babasına işaret ederek onu desteklediğini belli eder.

Psikolojide insan davranışlarıyla ilgili olarak “Davranışlar davranışları doğurur.” diye yaygın bir kural vardır. Ne kadar aralarında tezat olsa da bir anne olarak Mesture Hanım'ın davranışlarının kızı üzerinde etkisi kaçınılmazdır. Mesture Hanım'ın Diyarbakır'da düzenlediği sosyete gecelerinin etkisiyle yepyeni bir Mazlume ortaya çıkar. O, her erkekle açıktan açığa flört etmez fakat ona yakın bir hâl içine girmiş, beş altı erkekle yakın dostluk kurmuştur. Hasan Bey'le at binme gezilerinden sonra ikinci sırayı Ali Nuri

¹¹ Halide Edib (Adıvar), *Zeyno'nun Oğlu*, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul, 1928, s. 175 (Alıntılar bu baskıdandır).

Bey alır. Mazlume bir erkeğe iltifat ederken onu bırakıp bir başkasına döner. Zeyno, babasına yazdığı mektupta Mazlume’de gördüğü değişiklikleri şöyle anlatır:

“Sonra Mazlume! O sade kız, bir görsen ne kadar boyanıyor, dudakları nar çiçeği gibi, siyah kirpikleri, gözkapakları simsiyah. Hatta akşamları yanaklarını da istilâ eden kızılıkla o kadar bir aktrise benziyor ki! Hâlbuki şimdi, hayatta en az boyanan, aktrisler zannediyorum.”(s. 271)

Atlı, yaya, zabıt veya sivil fark etmeden Diyarbakır’ın erkekleri günde üç defa Mazlume’nin kapısının önünden geçerler. Artık Mazlume bütün erkeklerin beğendiği güzel bir kız ve dans gecelerinin yıldızıdır. Mazlum Bey bu durumun sorumlusu olarak gördüğü karısına sinirlenir, bağırır. Mesture Hanım ise kızının bu muvaffakiyetinden memnundur. Kızının asrîlik projesinde kendisini çok geride bırakan vaziyetini görünce, ona zengin koca bulma konusunda içi ümitle dolar. Ancak romanın sonunda Mazlume, İstanbullu Zeyno’nun ve Safvet Bey’in sayesinde annesinin olumsuz tesirinden kurtulur.

Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* (1928) adlı eserinde yüksek tahsilli gençlerden Necdet’in aile hayatı hakkında bilgi verilmez ancak onun çevreyle ilişkilerinde nişanlısı Leyla ve Leyla’nın ailesi ön plana çıkar. Leyla, zeki, bilgili, İngiliz terbiyesine, İngiliz kültürüne aşina bir kızdır. İngiliz asker Captain Gerald Jackson Read, Leyla’nın yanında olduğu zaman muhitini hiç yadırgamaz. Leyla’nın annesi, yaşının geçmişliğine rağmen hâlâ genç kızlarıyla rekabet eden “kart işvecilerden” biridir. Leyla’nın babası Sami Bey, Duyûn-ı Umumiyyenin eski, yüksek memurlarından emekli bir bürokrattır. Beyoğlu muhitindeki geniş çevresi sayesinde İngilizlerle yakın dostluk kuran Sami Bey, evinde düzenlediği davetlerde işgal güçlerinin askerlerini ağırlamaktan gurur duyar. Leyla’nın görevi ise gelen misafirlerini hürmetle ağırlamak ve onların çaylarını doldurmaktır. Leyla ile Necdet’in işgal güçlerine bakışları tamamıyla birbirine zıttır. Necdet koyu bir İngiliz düşmanıdır. Bir İngiliz’e uzaktan selam vermek, bir İngiliz’in bulunduğu topluluğa girmek bu genç adam için dayanılmaz bir azaptır. Çünkü İngilizleri bütün insanlığın düşmanı olarak görür. Leyla’ya göre ise dayısının oğlu Necdet’in tepkisi yersizdir ve “hamasetten” başka bir şey değildir. İngiliz hayranı Leyla, Jackson Read ile flört etmeyi bir şeref sayar. Necdet, Leyla’nın Jackson Read’le telefon konuşmasına şahit olduktan sonra ondan öğrenir.

Anne ve babaların çocuklarını yetiştirirken bir gün onların başka bir şehirde veya ülkede yalnız kalacaklarını düşünerek hareket etmesi, yükseköğrenim yıllarını hesaba katarak hayatın her türlü zorluklarına göğüs gerecek sorumluluğu çocuklarına kazandırması

gençlere özgüven sağlayacaktır. *Bir Sürgün* 'de (1937) Dr. Hikmet ne çocukluğunda yatılı mektepte kalmış ne de gençliğinde koğu hayatı yaşamıştır. Uzun bir müddet otellerde yaşamaya da alışkın değildir. Hususî ev ve müstakil oda, daima kendisine yakın kadınlar tarafından hazırlanmış yatak ve yemekler, Dr. Hikmet'in Avrupa'ya gitmeden önceki yaşam şartlarıdır. Dr. Hikmet yirmi yedi yaşında olmasına rağmen hayatın hemen her sahasında acemi kalmış bir adamdır. O, İstanbul'un kibar bir ailesi içinde, çocuklarına lüzumundan fazla şefkatli bir anne-baba elinde, bin türlü naz ve okşamayla büyütülmüştür. Mekteple ev arasında sürekli bir lalanın refakatinde gidip gelmeye alışkındır. Akranlarıyla münasebetinde ise daima sıkı bir "ahlâk ve seviye kontrolü"ne tabi tutulur. Bu koruma mekanizması ister istemez Dr. Hikmet'i yalnızlığa iter. Babası Ruşeni Bey, Sultan Murat'ın mensuplarından olduğu için yirmi dokuz yıldan beri göz hapsine alınmıştır. Yakın hısımları hariç kimseyle görüşemez, evinden dışarı çıkamaz. Bu yüzden Dr. Hikmet'in çocukluğu ve gençlik yılları ailesinin kaderine bağlı olarak arkadaş çevresinden mahrum geçer. Mektebi bitirip hayata atılacağı vakit başına sürgün felâketi gelir.

Dr. Hikmet'in Paris'e kaçtıktan sonra yaşadığı uyumsuzlukta milliyet ve kültür farkı kadar onun çocukluk intibaları da etkili olmuştur. Her seferinde yaşadıklarını unutmaya, acemiliklerini, patavatsızlıklarını bir kenara atıp hayatına yeni bir istikamet vermeye kalkışır. Ancak her denemede anlar ki lala gözetiminde büyümüş, İstanbullu bir konak çocuğu tavır ve edasıyla Paris halkı arasına karışmak imkânsızdır. Dr. Hikmet, Paris'te kaldığı müddetçe hep bir huzursuzluk duyar. Onu rahatsız eden unsurların başında, ailesinin maddî desteğine karşılık hissettiği "değersizlik" duygusu gelir. Paris'e kaçması nedeniyle ailesinin zor durumda kaldığını; gençlik divaneliği, hürriyet iştihakı, eğlence merakı ve maceraperestliği yüzünden onları perişan vaziyette bıraktığını düşünerek vicdan azabı çeker. Paris'e gönderdiği mektupta Ruşeni Bey, oğlunun uzakta bulunmasından dolayı üzüldüğünü ancak Dr. Hikmet'in Paris'te bulunduğu müddetçe mesleğinde ilerleyeceğini umarak sevindiğini belirtir. "... İnşallah, o cihan-ı medeniyetten alacağınız feyz ile, ilim ve fen âleminde sahibi kemal olursunuz ve biz de –ömrümüz müsaade ederse- sizinle fahrederiz"¹² diyerek oğluna güvenini ifade eder. Oğlu İzmir'de sürgün iken arada bir çocuğunun istirahatını temin için fırsat bulan annesi, Fransa gibi uzak bir memlekete gittikten sonra zaten dirençsiz bir vücuda sahip olan Dr. Hikmet'in bakımsızlık yüzünden kötü duruma

¹² Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Bir Sürgün*, 2.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 98, (Alıntılar bu baskıdandır).

düŖeceđinden endiŖe eder. Dr. Hikmet ilk zamanlar ailesinden gelen her mektuptan sonra maddeten ve ruhen rahatlar, uzun bir süre para sıkıntısı çekmez.

Yurt dıŖına yüksek eğitim amacıyla giden gençlerin bazılarında, bir süre Avrupa Ŗehirlerinde kaldıktan sonra aile ve memleketlerine karŖı bir yabancılaŖma baŖlar. Bu eserde ise tam tersi bir durum söz konusudur. *Bir Sürgün*'de RuŖeni Bey'le Pakize Hanım'ın oğlu Dr. Hikmet, düŖünceleri ve yaŖamıyla ideal haline getirdiği ailesini Paris'te tanıŖtıđı Fransız bir aileyle karŖılaŖtırır. Bu karŖılaŖtırma aynı zamanda iki farklı kültürün, iki ayrı medeniyet anlayıŖının çatıŖmasına örnek teŖkil eder. Dr. Hikmet, Paris'te tanıŖtıđı Lavalieri ailesine, Arlette'yi görmek için gider ancak onu evde bulamaz. Madame Lavalieri onu bir anne Ŗefkatiyle karŖılar ve yemek salonu olarak kullanılan bir odaya alır. Uzun zamandan beri penceresi hiç açılmamıŖ olan bu odanın havası bir hastanın nefesi gibi kokmaktadır. BaŖından geöen bütün maceralara rağmen doğup büyüdüğü konağın saf, asil ve Ŗefkatli havasından çıkamayan Dr. Hikmet yabancı kadın tarafından ona gösterilen bu samimiyeti, kendi annesinin hakkına tecavüz sayar. Dr. Hikmet, kendi annesiyle Madame Lavalieri arasında doğrudan bir karŖılaŖtırmaya gider. Arada korkunö bir fark görür. Kendi annesi ne kadar nazlı, tatlı ve yumuŖak ise bu kadın o kadar sert ve hıröındır. Kendi annesinde tevazu ve vakar ne kadar birbirine karıŖmıŖ bir asalet peyda ediyorsa bunda küstahlık ve bayağılık o kadar göze öarpan bir hususiyettir. Madame Lavalieri'nin yabancı bir misafir önünde kocasına "*Jeanot, git, bak, mutfakta musluğu açık bırakmıŖ olmayayım*"(s. 184) diye emirler yağdırması, bir Türk ailesi için tuhaftır. Annesi Pakize Hanım'ın asla böyle davranmayacağını bilir. Dr. Hikmet öocukluk günlerini hatırlar. O, her sabah gözlerini açtığında, bütün odaları silip süpürölmüŖ, bütün eŖyaların tozları alınmıŖ, hizmetöiler tertemiz giyinmiŖ, kahvaltı masası hazırlanmıŖ pırıl pırıl bir evin içinde uyanır. Annesine ait baŖka bir hatıra daha hayalinde canlanır. Üstü baŖı toz toprak içinde Lehli bir kadının onu öpmesi nedeniyle Pakize Hanım, oğlu bir kazaya uğramıŖ gibi telaŖlanmış, bohöacı gider gitmez onu tepeden tırnağa soyup yıkamıŖtır. Dr. Hikmet, Madame Lavalieri'nin Ŗahsında, Lehli kadının hüviyetini görür. Dr. Hikmet'in hatıralarına bakılırsa, temizlik konusundaki hassasiyetinin temelinde, annesinin temizlik konusundaki titizliğinin önemli yeri olduğu anlaŖılmaktadır.

Dr. Hikmet'in Paris'te kaldığı süre iöerisinde, ebeveyn ellerinden gelen bütün maddi fedakârlığı yapar. Ancak boröları yüzünden ellerinde ne varsa satmak zorunda kalınca Dr.

Hikmet'e eskisi gibi bol para gönderemezler. Borçlarını ödemekte güçlük çeken Ruşeni Bey, yalısını rehin verdiği gibi karısının mücevheratını da satmak zorunda kalır. Bütün güç durumuna rağmen Ruşeni Bey emekli maaşının üçte birini oğluna göndermektedir. Dr. Hikmet ise kendi gibi haylaz ve serseri bir evlada sahip olmalarından dolayı annesi ve babası adına üzülür. Zira anne ve babası ona harçlık göndermek için borçlanırken o, fantezi ve heveslerinden başka bir şey düşünmemiş; Tıbbiyeden çıkıncaya kadar dükkânların satıldığını, yalının rehine olduğunu bildiği hâlde babasının gönderdiği harçlıkları sevinçle harcamış; paralar nereden geliyor diye sorma gereği duymamıştır. Ruşeni Bey'in oğlu üzerinde tesiri ve ona katkısı sadece arkasından maddî ve manevî destek vermekle sınırlı değildir. Dr. Hikmet'in zaman zaman babasının sözlerini hatırlaması ve bu sözlere hak vermesi Ruşeni Bey'in oğlu üzerinde kültür ve mizaç bakımından kalıcı tesirler bıraktığına işarettir.

Hüseyin Rahmi'nin *Dirilen İskelet* (1946) adlı eserinde alafranga bir ailenin kolejli ve şımarık kızı asimile bir hayat yaşamayı marifet sayar. Amerikan Kolejini bitiren Banu Hanım, Didon Sıtkı Paşa'nın genç ve güzel kızıdır. Babası Sıtkı Paşa, "Frenk"e benzediği için adını Didon koymuşlardır. Sıtkı Paşa, kızını Bebek'teki Amerikan Kolejinde okutur. Banu Hanım, Beyoğlu matmazellerine benzer. Ruh ve fizik muhtevasıyla babasını çok andırır. Adı Müslüman'dır. Ancak tam bir batılı gibi hayat sürdürür.

3. Parçalanmış Ailelerde Yetişen Gençler

Aile büyüklerinin sağlıksız ilişkileri, onların çocuklarının eğitimini doğrudan etkiler. Memduh Şevket Esendal, *Miras* (1925) adlı eserinde eskiden büyük ve şöhretli olan bir ailenin Cumhuriyet'in ilk yıllarında miras ve çıkar kavgaları yüzünden dağılmasını anlatır. Aile fertleri arasında sevgi ve saygıya dayanmayan akrabalık bağları, maddî ve cinsî beklentiler nedeniyle her geçen gün zayıflamış ve aile fertlerinin sağlıksız ilişkileri onların çocuklarının eğitim hayatına olumsuz yönde yansımıştır. Bir Fransız kolejinde eğitim alan Asım, babası Şevket Bey hastalanınca okulunu bırakmak zorunda kalır. Şevket Bey'in ölümü anne ve oğlu maddî sıkıntıda bırakır. Eğitim hayatı yarıda kesilen Asım, iyi kötü bir iş bulup çalışması gerekirken babasından kalan mirasın peşine düşer. Ancak diğer aile fertleri gibi yüzüstü olmadığı için Atiye halasından bir türlü değirmeni isteyemez. Asım, eserin sonuna kadar akraba evlerine misafir giderek tembel ve asalakça bir hayat sürdürür.

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* (1925) adlı eserinde yüksek tabakaya mensup, monden yaşam tarzını benimsemiş bir aileye, kimsesi olmadığı için sığınmak zorunda kalan, kültürlü, iyi bir aile terbiyesi almış Mebrure'nin ahlakî düsturlardan ödün vermeyen mücadelesi anlatılır. *Sözde Kızlar*'da yer yer Kurtuluş Mücadelesi'nden bahsedilir. Yunanlılar Manisa'ya girince casus diye Mebrure'nin babasını yakalamış ve mağazalarına el koymuşlardır. Mebrure'nin saraylı annesi hastalıklı bir kadın olduğu için vefat eder. Onun kimsesi yoktur. Tuhafiyeci İhsan Efendi'nin kızı Mebrure, İstanbul'da gidecek kimsesi olmadığı için uzaktan akraba olan Nafi Bey'in köşküne sığınır. Mebrure köşke geldiği ilk günlerde kendini çok bedbaht hisseder. İki yıldan beri babasından hiçbir haber alamamıştır. Nafi Bey'in köşkünde "sığıntı" durumuna düşmekten dolayı çok ıstırap çeker. Mebrure, Nafi Bey'in köşkünde Nevin, Behiç ve annesi Nazmiye Hanım tarafından yozlaşmış ve dejenere bir hayatın içine çekilmek istenir. Ancak Behiç'in gayriahlâkî ilişkilerinin ortaya çıkması Mebrure'nin hata yapmasını engeller. Mebrure eserin sonunda babasına kavuşmak için Anadolu'ya geçecektir.

Mahşer (1924), *Dudaktan Kalbe* (1925), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949) gibi romanlarda parçalanmış ailelerde, anne-baba sevgisi ve terbiyesinden mahrum yetişen gençler genelde zayıf iradeli ve bedbindirler. Sürekli psikolojik çatışma yaşarlar. Kimisi hastadır, kimisinin hayatı bir intiharla sonuçlanır. Anne-baba mahrumiyeti ile yetişen gençler sosyal hayata intibakta zorlanır veya sosyal ahlâk kurallarına isyan ederler. *Akşam Güneşi*'nde (1926) Nazmi sıra dışı bir hayat yaşamak ister. *Yeşil Gece*'de (1928) Ali Şahin, *Gökyüzü*'nde (1935) Kahraman ve Sevim, toplumun dinî inanışlarına veya geleneklerine karşı çıkarlar. *Sürgün*'de (1941) yükseköğrenimini yarıda bırakan Seher, fuhuşa sürüklenir. Ebeveyn terbiyesinin eksikliği gençlerin ileriki hayatlarına sıkıntı, iç veya dış dünyalarıyla çatışma ve başarısızlık olarak yansır. *Acımak*'ta (1928) anne ve baba sevgisinden mahrum yetişen Zehra çevresine ve öğrencilerine karşı çok acımasızdır. *Yolpalas Cinayeti*'nde (1937) Rıfkı aile mutluluğundan yoksun yetiştiği için varlıklı ve mutlu insanlara karşı cephe alır. *Üç İstanbul*'da (1938) babasını küçük yaşta kaybetmiş ve hastalıklı bir annenin oğlu olan Adnan'ın kadınlara karşı bencil davranışlarında, ailevî sıkıntıların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Gençlerin ailelerinin maddî desteğinden yoksun kalması ayrıca bir sorun teşkil eder. *Mahşer*'de, *Tatarcık*'ta, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda ve *Sınıf Arkadaşları*'nda (1943) gençler yoksulluktan dolayı sıkıntılı günler geçirirler. Diğer romanlarda ise

kahramanlar ya akrabaları ya da yazarın sözcüsü bir yardımcı kahraman tarafından maddî veya manevî destek görürler.

Mahşer'de Nihat'ın babası Divân-ı Muhâsebât azasındandır. Nihat, on iki yaşına kadar İstanbul'un zengin aileleri arasında yaşamını sürdürmüştür. Babasının bütün akrabaları saraya mensuptur. Anne ve babasını kaybedince küçük yaşlardan itibaren çilenin her türlüüne maruz kalmış, korkunç vaziyetlerle karşılaşmış, ancak "iradî bir hamleyle" hepsinden yakayı kurtarmayı başarmıştır.

Dudaktan Kalbe'de Kenan, babası Nail Bey'in "âdi, cüretli bir hırsızlık" suçundan uzak bir mahpushane köşesinde ölmesi üzerine yedi yaşında iken yetim kalır. Kenan'ın küçük yaşlarda iken baba sevgisinden ve güveninden mahrum kalması onun kendini ilerde "hayat mağlubu" saymasında büyük bir sebep teşkil eder. İyi ud çalan Nail Bey'in oğlu üzerine etkisi en fazla sanatkâr yönüyle olmuştur. Kenan'ın annesi Melek Hanım, güzelliği ve karakteriyle ismine layık bir kadındır. Zengin bir adamın kızı olmasına rağmen para ve mevkiyi değil aşkı seçerek fakir bir adam olan Nail Bey'le evlenir. Ailesi onu bu yüzden reddeder. Evlilik Melek Hanım'a mutluluk getirmez. Ancak o, her durumda sevgisini kocasından ve çocuklarından esirgemeyen şefkatli bir annedir. Örgü işleri yaparak, gergef işleyerek namuslu yollardan aile bütçesine katkıda bulunur. Oğlunun bir gün iyi bir sanatçı olacağına inanan fedakâr anne Paris fırsatı çıkınca maddî yokluğu bahane eden Kenan'a hayattaki tek maddî varlığı olan dükkânını satarak destek çıkar. Onu yüksek tahsil için Paris'e gönderir. Melek Hanım, Kenan üzerinde ömrü boyunca tesir bırakan ideal bir kadın ve anne tipidir.

Kenan'ın, anne ve babasına benzeyen fizyolojik güzelliğine karşın ruhî portresi pek güçlü değildir. O, hayata küçük yaşlarda ıstırap çekerek başlar. Henüz yedi yaşında iken hapisanedeki babası ölür. On bir yaşında iken dayısı Saip Paşa, onu altın saati çalmakla suçlar. Bu suçlamadan sonra Kenan annesi ve kız kardeşiyle birlikte konaktan ayrılır. Tilkilik'teki küçük evlerine yerleşirler. Yaşanılan bütün bu talihsiz olaylar Kenan'ın sonraki hayatına bir istikrasızlık olarak yansır. O, babası gibi bir "hayat mağlubu" olmaktan korkarken bir taraftan da kendini hırsızlıkla suçlayan dayısından intikam almak hissi, dayısının mensup olduğu yüksek tabaka gibi yaşama tutkusu, servet ve itibar düşkünlüğü nedeniyle derin psikolojik çatışmalar yaşar. Kenan hasta denecek kadar hassas bir gençtir. Sınırlı ve ciddi görünümüne rağmen iç dünyasında sessiz ve korkaktır. Yazar kahramanına

böyle zıt bir kişilik yükleyerek okuyucuyu Kenan'ın başına gelecek felâketlere hazırlar. Dayısının konağında maruz kaldığı aşağılayıcı ve ezici muamele Kenan'ın sevmek sevilme, anlaşılma ve acınma ihtiyacını marazî bir hale sokmuştur. O, hakarete uğramaktan korktuğu için yalnızlığı tercih eder. Haksızlığa uğradığı zaman şikâyet etmez ve bir istekte bulunmaz. Etrafında sürekli merhamet hissi uyandır. Kenan'ın Paris'e gidinceye kadar dışa kapalı, ezik ve mazlum portresinde hiçbir değişiklik olmaz. Paris dönüşünde ise Kenan'ın davranışları tamamıyla değişir. Aynı şekilde çevresinin ona karşı tavırları da değişmiştir. Avrupa'ya gitmeden önce yeğenine sefih bir hırsız nazarıyla bakan Saip Paşa, Kenan Avrupa'da meşhur olunca ona “ nur-ı dîdem” diye hitap eder.

Reşat Nuri'nin diğer romanlarında olduğu gibi *Akşam Güneşi* adlı eserinde de aslı kahraman Nazmi, küçük yaşlarda iken anne ve babasını kaybeder. Nazmi'nin annesi genç yaşta tifodan ölür. Zaten hastalıklı olan baba ise Ayazma Çiftliği'nde âdeti kederli bir inzivaya çekilir. Gam ve mihnet yuvası olan bu çiftlikte oğlunu bırakmamak için sekiz yaşına geldiğinde onu Galatasaray Sultanisine yazdırır. Nazmi iki sene sonra babasını kaybeder. Nazmi'nin acısı çok kısa sürer ve anlar ki babasını pek tanıyıp sevmiş değildir. Anne ve babasını kaybeden Nazmi amcasının vesayetinde çocukluğunu geçirir. Amcası ile Nazmi arasında sevgi ve saygıya dayalı bir akraba ilişkisi devam etse de aslında onlar farklı kuşakların insanlarıdır ve ara sıra tuhaf fikir çatışmaları yaşarlar. Nazmi'nin haylazlıkları bazı zamanlar amcayı çileden çıkarır. Olaylar, tesadüfler ve değişen hevesleri neyi gerektirirse Nazmi, oraya yönelir. Amca Bey ise kardeşinin bir emaneti olan yeğenine hep bir aile sıcaklığı göstermiş, Nazmi'yi sürekli düştüğü perişan vaziyetten kurtarmıştır.

Vurun Kahpeye'de Aliye; Yemen'den Kafkas'a, Kafkas'tan Suriye cephesine gönderilmiş, savaş meydanlarında ömrü geçmiş ve en son gittiği yer olan Suriye'de izi kaybolmuş isimsiz bir kahramanın, diğer bir tabirle talihsiz bir yüzbaşının kızıdır. Aliye cesaretini, kahramanlığını, vatana vefasını ilk önce memleketi uğruna şehit düşen babasına borçludur. Ondaki miras kalan sağlam iradeyle, öğretmenlik yaptığı kasabada karşısına çıkan zorba güçlere karşı dimdik ayakta durmayı başarır. Aliye'nin annesi zavallı, hassas bir kadın olup veremden ölmüştür. Annesinin hassasiyeti, nazikliği ve zarafeti Aliye'ye cezp edici bir özellik olarak sirayet edecek ve o, bu güzellikle etrafında kuvvetli bir tesir bırakacaktır. Aliye, Anadolu'ya öğretmen olarak atandığı yıla kadar Fatih'teki fakir ve yaşlı halasının evinde kalır. Anadolu'nun bir kasabasına tayin edildikten sonra Aliye'ye kasabanın idare

meclisi üyelerinden saygın ve dürüst bir kişiliğe sahip olan Ömer Efendi destek çıkar. Ömer Efendi ve Gülsüm Hala daha önce Emine adında çok sevdikleri genç kızlarını kaybetmişlerdir. Aliye ile Emine arasındaki benzerlik, Ömer Efendi ve karısı Gülsüm Hala'nın ilk görüşte Aliye'ye yakınlık duymalarına vesile olur. Ömer Efendi böyle genç, güzel ve kimsesiz bir kızın kasabada rahatsız edileceğini düşünerek, Aliye'yi evlat edinir. Aliye'nin öz babası kadar çok sevdiği Ömer Efendi'nin Kuvâ-yi Milliyye'yi desteklemesi, Aliye'ye vatanı için yapacağı fedakârlıklarda güç verir. O, aradığı huzuru Ömer Efendi'nin evinde bulmuştur.

Yeşil Gece'de Ali Şahin'in çocukluğu II. Abdülhamid devrinde geçer. II. Abdülhamid devri Batı tarzı okulların en fazla açıldığı dönemdir. Bu dönemle ilgili eleştiriler daha çok bu okulların müfredatıyla ilgilidir. Okul müfredatlarında, özellikle de yükseköğrenim kurumlarında dinî ders saatlerinin arttırılıp pozitif ilimlere ait derslerin azaltılması tepki çeker.¹³ Bu dönemde Anadolu, İstanbul'a göre farklılık arz eder. Ne kadar yeni okullar açılmış olsa da medreselerin ağırlığı hâlâ devam etmektedir. *Yeşil Gece*'nin başkahramanı Ali Şahin de böyle bir muhitte çocukluğunu geçirir. Ali Şahin sağlam vücudu ve sağlam kafasıyla kendi başına bırakılsa hayatından memnun bir çiftçi, ilim veya idare adamı olacakken ilmiye sınıfından olan babası onu kendisine bir "hayrülhalef" yapmak, bütün dünyayı gölgesi altına alacak yeşil bayrağın bir gönüllüsü olarak yetiştirmek ister. Henüz ilk tahsili bitmeden oğlunun başına yeşil bir sarık sararak onu memleketinin medresesine gönderir. Fakat Ali Şahin bazen sarığını başından atar ve babasının yalvarmalarına, hocadan dayak yeme korkusuna rağmen arkadaşlarıyla dereye balık tutmaya gider. Ali Şahin'in medreseye alışması çok zor olmuş, sarığa karşı isyanı henüz küçük yaşlarda iken başlamıştır. O, babasını küçük yaşlarda kaybeder, memleketinde yoksul,

¹³ Eğitim tarihçisi Osman Ergin, Abdülhamid devrini eğitimin gelişmesi bakımından yayılma ve ilerleme seneleri olarak kabul eder. Otuz iki sene içinde o zamana kadar İstanbul surlarının içine hapsedilmiş olan mektepçiliğin bu surları yıkarak vilâyetlere taşıdığını ifade eder. "*Bilhassa ilk tahsili memleketin en ücra köşelerine kadar yaymak, her şeyden önce muallime ihtiyaç gösteriyordu. 1246(1848)'de İstanbul'da açılmış olan bir tek Darülmüalliminin bu devirde sayısının 31'i bulmuş olduğunu Maarif Nezaretinin 1908 inkilâbını müteakip neşretmiş olduğu ilk istatistik mecmuasında görüyoruz. Bu mecmuanın 17'nci sahifesinde bunların açıkladıkları vilâyet ve sancak merkezleriyle tahsil dereceleri ve talebeleri sayısı kayıtlıdır*" diyerek Abdülhamid'in Batı tarzı okullara karşı olmadığını belirtmektedir. Ancak Abdülhamid'in merkezî otoriteyi güçlendirme yollarından biri olarak mektep müfredatını sıkı kontrol altına almasının, maarifin ilerlemesine engel teşkil ettiğini vurgular: "*Mektep idareleri sıkıştırılıyor, değerli hocalar kürsülerinden uzaklaştırılıyor, rejim aleyhinde fikirlerini açıyor diye Edebiyat ve Tarihi Umûmî dersleri programlardan çıkartılıyor, talebenin azgınlık ve taşkınlıkları İslâm dinine ve ahlâkına kıymet ve ehemmiyet verilmemekten ileri geliyor zannıyla programlara Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Ahlâk dersleri konuyor*" (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, ss. 840-876).

ihtiyar bir annesinden başka kimsesi yoktur. Ali Şahin üç aylarda cerre çıkar, Fettah Efendi'den öğrendiği kıssaları açık bir Türkçe ile tatlı tatlı anlatır. Bayram gelince köylüler onu boş göndermez, kesesine üç beş mecediye, buğday, tarhana, mısır koyarlar. Ali Şahin heybesine konan cerlerin çoğunluğunu annesine gönderir, bir kısmını kötü günler için kendine ayırır.

Acımak'ta toplumun ve toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin nasıl bir çöküntü ve yozlaşmayla karşı karşıya olduğu dramatik bir olay örgüsüyle anlatılır. Toplumdaki bu çöküntü ve serkeşlik, namusuyla yaşamak isteyen fertlerde bir ruh bunalımına sebep olur. Mürşit Efendi böyle bir bunalımın kurbanıdır. *Acımak* romanında hadiselerin bir gerçek bir de sahte yüzü vardır. Bir yüzüne göre Zehra; babasını vicdansız, zalim sarhoş, kumarbaz, kaba, hırsız hatta katil olarak tanır. Böyle tanınmasında annesi Meveddet Hanım'ın ve büyük annesi Makbule Hanım'ın büyük payı vardır. Bu iki kadın, babalarını sevmesinler diye kız çocuklarını âdeta zehirlerler. İki yüzlülükte bir hayli seviye almış kayınvalide Makbule Hanım, Mürşit'i, torunlarına kötölemek için kızıyla birlikte birçok iftira ve yalan sözler sarf eder. Mürşit'in serseri, çapkın, sarhoş, kaba bir adam olduğunu ve sefalet yerlerinde vakit geçirip gece yarısı eve dönerek ailesine eziyet ettiğini, kazandığını sokak kadınlarına yedirdiğini, Feriha'nın on dört yaşını bitirmeden veremden ölmesine babasının sebep olduğunu, Zehra'yı bir rahibe okuluna yazdırarak kendini ve kızını yalnız bırakmak istediğini söyler. Zehra, Mürşit Efendi'nin öldüğü güne kadar babasına bir düşman gözüyle bakacak, onu bir "baba" olmaya layık görmeyecektir. Zira onun hayatı boyunca silmeye çalıştığı bir baba lekesi ve aile sırrı vardır.¹⁴ Zehra'nın çocukluk yıllarında babasıyla ilgili bilinçaltına attığı "acımasızlık" duygusu, öğretmenlik yıllarında onu insanın şahsiyetini önemsemeyen "makine" zihniyetinin bir temsilcisi hâline getirir.¹⁵ Olayların esas yüzünü Zehra, babasının hatıra defterini okuduktan sonra öğrenir. Oysaki Mürşit, namuslu, dürüst, ahlâklı, ailesinin isteklerini karşılamak için her türlü fedakârlığı yapan çalışkan bir memur

¹⁴ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 408.

¹⁵ İnci Enginün, Zehra'nın katı tutumlu bir öğretmen olmasıyla onun çocukluk yılları arasında bağıntı kurar: "Tabiat ve insan şahsiyetinde farklılıklar önemlidir. Şahsiyete önem veren Reşat Nuri tek tip insan yetiştirecek öğretmenleri de hoş görmez. Öğretmenin asıl görevi, çocuklarda bulunan değerlerin kötü yollara sevkini önlemektir... Okuldan atılmış olan çocukların hepsinde iyilik tohumu vardır. Zehra onları düzeltmeyi reddetmekle onları okul dışına dolayısıyla toplum dışına atmış olmaktadır. Zehra'nın bu tutumunun asıl sebebi ise kendi çocukluğundan ve ailesinden gelmektedir." (İnci Enginün, "Acımak Romanı ve Sosyal Tenkit", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 219.)

iken yaşadığı sosyal çevrenin, karısının ve kayınvalidesinin etkisiyle uçuruma sürüklenmiş talihsiz bir adamdır.

Zehra'nın babası Mürşit, bir “şefkat öksüzü” olarak büyümüş, babasını hiç tanımamıştır. Küçük yaşında annesinin kucağından alınarak bir yatılı mektebe verilir. Mürşit'in zayıf ve iradesiz tavırlarında bu sevgi ve güven yoksunluğunun büyük etkisi vardır. Kocasından yüzü hiç gülmeyen zavallı anne dikiş dikerek, çamaşır yıkayarak, el mutfaklarında akşama kadar çalışarak oğlunun okuması için elinden gelen fedakârlığı yapar. Mürşit, Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirir, ancak diplomasını annesinin çamaşır yıkamaktan çatlamaş ellerine uzatmadan onu kaybeder. Mürşit'in Diyarbakır'a tahrirat müdürü olarak tayini çıkar. Burada tanıştığı Vilayet Malmüdürü Fazıl Efendi'nin cenazesi başında ağlayan Meveddet Hanım'ı görünce yüreği burkulur. Fazıl Efendi ölünce karısıyla kızını borç bataklığından kurtarmak Mürşit'e düşer. Makbule Hanım'ın sevgi dolu sözlerine inanarak Meveddet ile evlenir. Mürşit, özlediği temiz yuvaya kavuştuğunu zanneder. Kaynanası, Mürşit'e dert yakınır. Zira onun istediği sadece iman selametidir. Mürşit, masraflı olmasına rağmen karısını ve kayınvalidesini sevindirmek için yeni bir ev tutar. Kısa zaman sonra anlar ki işler hiç de bildiği gibi değildir. Kayınvalidesi ve karısı onu devamlı lüzumsuz borçlara sokmaktadır. Meveddet, başkalarının daha iyi şartlarda yaşadığını bahane gösterip Mürşit'le sürekli kavga eder ve onu yolsuzluğa sevk etmek için şu sözleri sarf eder:

“ Namuslu bir adam oldun da eline ne geçti. Sanki başkaları gibi çalıp çırpaydın bizim de elimizde beş on paramız olurdu. Böyle sıkıntı çekmezdik. Hiç değilse biraz daha gözünü açamaz mıydın? Bak eski defterdar... İstanbul'da bilmem ne müsteşarı oldu geldi.”¹⁶

Mürşit, karısını ve kayınvalidesini memnun etmek için bir yolunu bulup İstanbul'a göç eder. Ancak farkında olmadan boğazına kadar borca girer. Borçları kapatmak için suiistimallere başlar, çocuklarının maişetini kazanmak için yolsuzluğa ve hırsızlığa karışır. Evdekiler paranın nereden geldiğini hiç sormazlar ama mutlulardır. Mürşit, yaptığı hırsızlıklar ortaya çıkınca gümrük memurluğundan kovulur. İstanbul'a gelişinin onuncu senesinde kaynanası ve karısı yüzünden beş ay hapis yatar. Kendine güvenini kaybeden, iradesi felce uğrayan zavallı baba, ailesinin yaptığı kötülükleri bildiği hâlde çocukları Feriha ile Zehra'nın perişan olmasını istemediği için onlara katlanır. Zehra ve Feriha'nın annelerini model olarak yetişmesinden, muzır ve fena insan olmalarından, kötü yola düşmelerinden

¹⁶ Reşat Nuri (Güntekin), *Acımak*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1928, s. 112, (Alıntılar bu baskıdandır).

korkar. Gerçekten de Feriha annesi gibi huysuz, şımarık ve hayalperest bir kız olur. Mürşit kızına gelen aşk mektuplarını görür, daha fazla düşmesin diye onu eve kapatır. Sokağa çıkmasını bir zaman için men eder. Evdeki bütün sefilliğin, rezilce yaşamın sebebi Mürşit gösterildiği için kızlar babalarından nefret ederler. Feriha veremden ölür. Mürşit odasında evraklarını ararken eline geçen mektuplardan karısı ile komşu Necip Bey'in aralarında yasak aşk olduğunu öğrenir. Yaşadığı olayın şokunu atlatamayan Mürşit karısından ayrılmak için boş kâğıdını hemen yazar. Ancak onun tek derdi çocuklarıdır. Bu zamana kadar sarhoş, ahlâksız babanın evladı olarak tanınan çocuklarının, bir de ahlâksız annenin evladı olmak zilletine düşmelerine gönlü razı olmaz. Mürşit, bütün onur ve vakarından ödün vermiş para kazanmak için işi serseriliğe dökmüştür. Tütün, rakı, esrar kaçakçılığı dâhil birçok uygunsuz işe teşebbüs eder. Perişan bir hâlde iken eski mektep arkadaşlarından Mebus Cevdet ile karşılaşır. Maddi imkânları yerinde olan Cevdet arkadaşına yardım etmek ister. Mürşit böyle bir teklifi reddeder ama gerçekten bir iyilik yapmak istiyorsa kızı Zehra'yı, ablası gibi ölümcül bir hastalığa yakalanmadan ve ahlâksızlığa düşmeden bir yatılı mektebe kabul ettirmesini rica eder. Cevdet, Zehra'yı rahibe yetiştiren Marabet mektebine kaydettirir. Mürşit, bir baba olarak Zehra'yı kurtardığı için sevinçlidir. Kızını uzaktan takip eder. Arkadaşlarının yanında utanç duyar diye karşısına çıkmaya cesaret edemez. Zehra Darümuallimâtı bitirir ve Anadolu'nun bir kasabasında göreve başlar. Mebus Halil Bey, Zehra'ya babasının çok hasta olduğunu ve acilen İstanbul'a gitmesi gerektiğini söyler. Zehra ilk önce böyle bir adamı tanımadığını söyleyerek sert tepki verir. Zira kardeşinin ölümüne sebep olan, küçük yaşta kendini sokağa atan bu adama hâlâ kızmaktadır. İki gün sonra gelen telgrafta babasının ölmek üzere olduğu belirtilir. Zehra, verdiği karardan pişmanlık duyar, babasını son anında yalnız bırakmamak için İstanbul'a gider. Zavallı baba kızının adını sayıklayarak ölmüştür. Zehra, babasının cenazesini görmesine rağmen ağlamaz, tepki vermez. Ancak babasının sandığından çıkan hatıra defterini okuduktan sonra onun hakkında beslediği zanların yanlış olduğunu anlar. Birkaç gün sonra Anadolu'daki mektebine döndüğünde genç muallimenin eksigi kalmamış, artık acımanın ne demek olduğunu öğrenmiştir.

Gökyüzü'nde Kahraman annesini hiç hatırlamaz ve babasını sekiz yaşında kaybetmiştir. Çocukluğu amcasının Kıztaşı'ndaki konağında geçer. Kahraman, yüksek bir tabakanın aile çocuğu olarak büyür. Onun çocukluk terbiyesinde en büyük eksikliği hiçbir dinî terbiye almamasıdır. Bu durum Kahraman'ın gençliğine sıkıntı, karmaşa, çatışma ve

başarısızlık olarak yansır. *Yolpalas Cinayeti* 'nde Rıfki'nin annesi doğumda ölmüştür. Babası ise büyük harpten dönmeyen bir zabittir. Dayısı onu refah içinde büyütmüş ancak sevmemiştir. Sevgiden yoksun büyüyen bu haşin çocuk acıma ile hakiki sevmenin farkını sezecek kadar zekidir. "Sevmek" ihtiyacı onda bir hırs hâline gelince bu kara kuru oğlan sevmek kabiliyetini "varlıklı insanlardan fakirlere doğru" yöneltir. Rıfki'nin, hayatta nasibi olan zenginlere, mesutlara ve güzellere düşmanlığı tepkisel bir harekettir. O, nasipsizlere yardım etmeyi vaat eden her fikir hareketinin gönüllü hizmetkârıdır.

Üç İstanbul'da Adnan, sekiz yaşında iken Doksan Üç Muharebesi nedeniyle babası Miralay Salim Bey'i kaybeder. Annesi Naciye ise veremlidir. Adnan, annesinin veremden öksürmelerine çok üzülür. Doktor hava değişimi için annesini Heybeli'ye götürmesini ister. Ancak Aksaray'da küçük bir evde kalan ailenin fakirlikleri buna engeldir. Adnan bazen annesinin hastalığından usanır. "*Anasının ölmesini değil, fakat yok olmasını istediği dakikalar vardı.*"¹⁷

Parçalanmış aile yapısından dolayı çocuklarına sahip çıkamayan anne ve babalar, onları kaderleriyle baş başa bırakmış olurlar. Halide Edib'in *Tatarcık* adlı eserinde Hasan toy bir delikanlıdır, üniversiteli gençlerin yaşça en küçüğüdür. Bu yüzden diğer üniversiteli arkadaşları, Hasan'a koruma içgüdüsüyle davranırlar. Hasan, yaşı küçük olmasına rağmen üstüne ağır sorumluluk yüklenmiş, geçirdiği zor ve acı yılların etkisiyle güçlü, sağlam bir karaktere sahip olmuştur. O, Kürt isyanında bir kolunu kaybetmiş, Kurtuluş Savaşı'nda cesaretiyle ün salmış Yarbay Hasan'ın oğludur. Annesi, Diyarbakırlı bir Kürt kızıdır. Hasan'ın çocukluğu Diyarbakır'da bin bir musibetler arasında geçer. Hasan, yirmi bir yaşındadır ama onun her şeyi görmüş geçirmiş bir hâli vardır. Bazen kamptaki en yakın arkadaşı Recep gibi hayallere dalar; eziyet çektiği, hor görüldüğü çocukluk yıllarını hatırlar. Annesi Zeyno'yu düşünür. Sıcak yaz akşamlarında üvey babasından dayak yediği ve eve giremediği günler, başından geçen bütün sefaletler, gözünün önünden bir şerit gibi geçer. Hafızasındaki küçük Haso, Türkiye'nin acı çeken, kaderine terk edilen bütün çocukların; o günün Zeyno'su da milyonlarca Anadolu kadınının bir temsilcisidir.

Refik Halit Karay'ın *Sürgün* adlı eserinde memleketinden sürgün edilen yüzbaşı emeklisi Hilmi Efendi'nin kızı Seher, Dârülmua'llimâtta okumuştur. Hilmi Efendi,

¹⁷ Mithat Cemal (Kuntay), *Üç İstanbul*, Sender Yay., İstanbul, 1976. s. 224, (Alıntılar bu baskıdandır).

İstanbul'dan ayrılırken maişetsiz ve cahil bir ana elinde bıraktığı gencecik kızının geleceğinden korkar. Sürgün yıllarında kızının utandırıcı, yüz kızartıcı durumunu öğrendikten sonra bir şey yapamamanın verdiği üzüntüyle kendi kendini kahreder. Seher sokakta iken canlı, süslü, neşeli ve oynak bir kızdır. Evde ise dalgın, miskin, özentisiz ve somurtkandır. Annesini ve babasını beğenmez. Hilmi Efendi, kızının ahlâki bozukluğunu hatırladıkça iğrenir ve hiddetlenir. Seher'i kurtarmaya çalışır ancak bunu gerçekleştirecek maddî gücü yoktur. Hilmi Efendi, Şam'a gittiğinde Seher'in Kâni isminde bir tiyatro kumpanyasının aktörüyle flört ettiğini öğrenir. Bu haberi duyunca Hilmi Efendi çok üzülür ve hasta olur. Seher daha sonra Nevber takma adıyla Halep'in eğlence mekânlarında sahne alacaktır.

Sınıf Arkadaşları 'nda savaş yıllarının sebep olduğu yoksulluk, gençlerin hayatlarının her dönemine bir çile ve sıkıntı olarak yansır. Süleyman, kunduracı babası Abdullah 1914 seferberliğinde cepheye çağrılınca baba sevgisinden ve ilgisinden mahrum büyür. O, annesi ile anneannesinin evine sığınır. Fakat dedesi İbrahim ve anneanesi kıtlık döneminde sofraya oturacak insan sayısının artmasından memnun olmamıştır. Gaz pahalıdır. Lamba ancak büyük evlerde yanar. Buğdayın fiyatı yükselmiş, fırınlarda serbest ekmeğin satışı yasak edilmiştir. Muhtarlık eliyle günde adam başına yüz dirhem ekmeğin verilir. İbrahim cimri bir adamdır. Başkalarının yağ, tuz, şeker bulamadığı bu yıllarda İbrahim, erzakla dolu odasının kilidini kuşağının arasında saklar. Süleyman'ın yediği vesikalı ekmeğin; süpürge tohumu, kepek ve samandan yapılmıştır. Ayşe, maddî bakımdan çaresiz kalınca oğlunu ve kendini rahatlatmak için evini sekiz yüz liraya satar. O gün İbrahim'in evinde yağla pişirilmiş bakla ezmesi yenir. Süleyman için et alınır ve köfte kızartılır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılları da son yılları da fakirlik, sefalet ve kıtlık içinde geçer. “...İlk zamanlarda insanlar sadece acıkıyor ve zayıflıyorlardı; son zamanlardaysa ölmeye başladılar. 1918 yılı İstanbul'da hastalık, ölüm, yangın evsizlik, çıplaklık ve açlık yılı oldu.”¹⁸ İbrahim de gömülü parasına ve içi erzak dolu kilerine rağmen ölüm salgınlarından kurtulamaz. İbrahim ölünce geriye kalan aile fertleri yangın zamanına kadar yiyecek sıkıntısı çekmezler. Üç gün üç gece süren Fatif yangınında Süleyman'ın anneannesinin evi de yanar. Onlar, eski mahallelerinden iki odalı küçük bir ev kiralarlar. Süleyman'ın annesi geçimlerini sağlamak için Kapalıçarşı'daki yağlıcılara çocuk bezi, gömlek ve mintan diker. Ayşe'yi bir akşam karakoldan çağırırlar ve

¹⁸ Cevdet Kudret (Solok), *Sınıf Arkadaşları*, Evrensel Yay., 2.b., İstanbul, 2006. s. 88.

Abdullah'ın şehit olduğunu haber verirler. Ayşe'nin bütün dünyası yıkılmıştır, perişandır. Onun tek derdi Süleyman'a sahip çıkmak ve onu okutmaktır

Süleyman ilk mektebi bitirmiş İstanbul Sultanîsine başlamıştır. İşgalden sonra İstanbul'da savaşı fırsat bilip servet edinen birtakım menfaatçi tipler türer. İşgal ordusunun subayları bunlar sayesinde İstanbul'da hiç de yabancılık çekmez, eğlence gecelerinde Türk hanımlarına sarılır, dans ederler. Süleyman, onuncu sınıfa geldiğinde işgal güçleri İstanbul'dan çekilir. Onun mektepte iken en yakın arkadaşı Halil'dir. Halil'in babası Durmuş Ağa, Erzurum'un eski valisi Vâsıf Paşa'nın konağında arabacıdır. Halil'in annesi Hacer ise konağın çamaşırcısıdır. Altı yıl konakta rahat bir hayat sürdürürler. Hacer'in Paşa'nın oğlu Servet Bey'le ilişkisinin ortaya çıkmasından sonra Durmuş Ağa beş yaşındaki oğluyla konağı terk eder. O günden sonra Halil gece gündüz, yaz kış, araba üstünde, babasıyla yan yana, İstanbul'un sokaklarını dolaşmaya başlar. Derslerine, araba fenerinin ışığında çalışır.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, kültürel ve manevî değerlerden uzak dejenere bir aile içinde yetişen gencin toplumla ve kendi kendisiyle yaşadığı çatışmalar anlatılır. Romanın aslî ve yansıtıcı kahramanı Ferit'in aileden aldığı terbiyenin de etkisiyle Nihilizme sürüklenmesi, onun uzun süre sıkıntı çekmesine ve bir bocalama devri yaşamasına neden olur. Özellikle babasının düşünceleri Ferit'i çok etkiler, birçok hadisede babasının vereceği tepkiye göre hareket eder. Babasından gelen materyalist telkinler sürekli ona ıstırap yaşatır. Ancak romanın son kısmında, “bilinçlenme” devresini tamamlamış olan Ferit için babasının konumu değişir. Uzun süredir görmediği babasının Londra'dan İstanbul'a döneceğini Nilüfer'den öğrenen Ferit, kardeşine bambaşka bir adam olduğunu ve babasının kötü tesirinden kurtulduğunu söyler. Ferit, artık züppe adam tavırlarını bırakacak, babasını demonlu zekâsı için değil yalnız “baba” olduğu için sevecektir. Ferit kız kardeşine “... *İnsan değil o. Sadece baba. Sevgili babacığım. İşte o kadar. Hayır yahut... Bugünün prototip insanı o.*”¹⁹ der.

Annesini ve iki ablasını veremden kaybeden, babasından haber alamayan Ferit, olağanüstü olayların yaşandığı konaktan bozma bir pansiyona yerleşir. Bu pansiyonda kaldığı ilk günden itibaren normalüstü olaylar Ferit'in peşini bırakmaz. Pansiyon'un yaşam

¹⁹ Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1949,s. 271, (Alıntılar bu baskıdandır).

koşulları ve burada ikamet eden diğer insanlar Ferit'in şüphe ve tereddütlerini tetikler, çocukluk yıllarında yakalandığı vehimlerin tekrar gün yüzüne çıkmasına sebep olur. Ferit, normalüstü olayları yaşadığı bu pansiyonda anne ve babasının eksikliğini sürekli hisseder. Annesi ölümünden evvel bir sene içinde iki yetmiş kızını kaybetmiştir. O tarihten sonra küçük sıkıntılara tahammül edemeyen annenin haykırışlarını Ferit sürekli hatırlar, gözlerini yumduğunda ise rüyasının uçuk hatırası içinde ona seslenen babasının “*Ferit, Ferit, id, id...*” (s. 7) şeklinde kakkahayla karışık haykırışları bitişikteki odadan gelen sesle birbirine karışır. Ferit'in cimri ve hain olduğunu düşündüğü bir teyzesi ve teyzesinin evine sığınmış, veremli bir kız kardeşi vardır. Kız kardeşiyle de ara sıra görüşen Ferit kendini yapayalnız hisseder. Cebinde dört kûsur lirası ile üç kat elbisesinden başka hiçbir şeyi yoktur. Tahsilini bitirmeye ve çalışmaya niyetli değildir. Nihilist bir genç olan Ferit'in yaşadığı her vakayı pozitivist bir zihin süzgecinden geçirmesinden dolayı yazar Ferit'i uyarmak, onu her meselede maddî bakış açısından kurtarmak için pansiyon çevresini Ferit'in pozitivizmle açıklayamayacağı olaylarla ve kişilerle donatır. Ferit haricinde pansiyonda kalan şahsiyetlerin de normalüstü olaylar yaşamış olması, Ferit'e vehimlerinde yalnız olmadığını düşündürürken bir taraftan da vehimlerinin, huzursuzluğunun ve tedirginliğinin artmasına sebep olur.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda üniversite öğrencilerinden Selma da küçük yaşta anne ve babasından ayrılır. Selma'nın annesi Belkıs ile babası Tahsin Bey'in evlilikleri ilk günden sorunlu başlar. Belkıs'ın anne tarafı, Tahsin Bey adında bir Türk'le evlendiği için kızlarını aileden dışlarlar. Belkıs'ın annesi Emine Hanım, kızının huzurunu bozmak için korkunç bir plan yapar. Tahsin Bey yalnız başına seyahate çıktığı zamanlarda Emine Hanım, evlerine gençleri doldurur. Baytar, avukat derken Belkıs'ın birçok sevgilisi olur. Tahsin Bey, Selma'yı yanına alır ve karısını boşar. Ancak birkaç sene sonra ölür. Selma babaannesinin yanında büyür. Anne tarafına kinlidir. Yüksek tahsil gören Selma'nın tek umudu Ferit'tir.

Huzur'da Mümtaz, çocukluğunun önemli bir devrinde yalnız kalmıştır. On bir yaşında iken babasını ve annesini birkaç hafta ara ile kaybeder. Mümtaz'ın babası S'nin işgal gecesi, oturdukları evin sahibine düşman olan bir Rum tarafından öldürülür. Komşular Mümtaz'ın babasını bahçenin bir köşesinde büyükçe bir ağacın dibine kazılan mezara korlar. Mümtaz mezarın kazıldığı bu sahneyi hiç unutmaz. Mezar kazılırken olduğu yere yığılır ve hayalinde babasını görür. Uyandığında annesiyle şehri terk eden kafiye katıldığını anlar. Düşman şehre girmiştir. Geceyi bir handa geçirirler. Mümtaz'ın rüyasında babasını görmesinin acısı ile handa karşılaştığı genç kızın hayali birbirine karışır. İçinde büyük bir

günah işlemişlik duygusu vardır ve kendisini bilmediği şeylerden suçlu sayar. Bu sefil ve garip ruh hali Mümtaz'da senelerce devam eder. Annesiyle Antalya'daki akraba evine sığınır. Savaş telaşı burada da vardır. Mümtaz geldiğinin ikinci günü birçok arkadaş bulur. Bir gün arkadaşları onu Güvercinlik'e götürür. Burası bir deniz mağarasıdır. Mağarada güneşin ve dalgaların vurmasıyla meydana gelen ışık-gölge oyunu Mümtaz'ın çok hoşuna gider. Eve gelince gördüğü manzarayı annesine anlatır. Ancak annesi bitkin ve hastadır. Annesi o hafta içinde sabaha karşı ölür. Bu ölümün arkasından Mümtaz'ın hayatında dolduramayacağı uzun bir boşluk açılır.

“Orada da kendi çocuk muhayyilesine sığmayan bir yığın şey, orada da ölüm, gurbet, kan, yalnızlık ve içinde çöreklenen o yedibaşlı ejder hüznü vardı.”²⁰

Mümtaz, Antalya'da kaldığı akraba evinde bir yük gibi olduğunu hisseder. Nihayetinde o, vapurla İstanbul'a gönderilir. İstanbul'da büyük yengesi ve İhsan onu güler yüzle karşılar. İhsan, Mümtaz'a bir arkadaş gibi davranır, ona hem hocalık hem de babalık yapar. Mümtaz, İhsan'ın Şehzadebaşı'ndaki evine güç alışır. Bu evin kütüphanesi onu çok etkiler. Roman, hikâye şiir ne varsa okur. Bir sene sonra Mümtaz'ı Galatasaray'a verirler. Bir hafta sonra İhsan, Macide ile evlenir. Macide, Mümtaz'a çok yakın, candan ve samimi davranır. Mümtaz artık bu evde hayatın bir parçasıdır. İhsan Bey'in evinde herkesin yaptığı hoş görülür, her fantezi her merak bir tebessümle karşılanır.

4. İlgisiz ve Baskıcı Ailelerde Yetişen Gençler

İlgisiz ve sevgisiz ailelerde yetişen gençlerde güven eksikliği, çekingenlik ve içine kapanma sık görülen psikolojik durumlardır. İncelenen romanlarda özellikle babaların çocuklarına ilgisizliği dikkat çekmektedir. *Damga*'da İffet, *Gül'ün Babası Kim?*'de (1933) Mecla, *Eski Hastalık*'ta (1938) Züleyha, ebeveynlerden gerekli ilgiyi göremezler. Anne-baba sevgisinden yoksun olan bu gençler “sevme-sevilme” ihtiyaçlarını karşılayabilmek için *Gül'ün Babası Kim?*'de olduğu gibi yanlış mecalara yönelirler. Mecla ecnebî bir okulda aldığı eğitim yüzünden ailesine karşı saygısız ve küstahça davranır. Baskıcı ailelerde yetişen gençler ise çoğunlukla ailelerine karşı isyankâr tavırlar sergilerler. Yaşam felsefeleri aileleriyle zıt kutupludur. *Damga*, *Üç İstanbul* ve *Tatarcık*'ta bunun örneklerine rastlanılır.

Damga'da İffet, annesini hatırlamayacak kadar küçük yaşta kaybeder. Annesinin ölümüyle birlikte konağın düzeni bozulur. Cahil lalalar, hırsız vekilharçlar elinde kalan

²⁰ Ahmet Hamdi (Tanpınar), *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1949, s. 31, (Alıntılar bu baskıdandır).

konakta düzen sağlanamaz. Paşa baba, Abdülhamid döneminin yüksek mevkili saray bürokratlarından. Evin işleriyle alakadar olmaz, on beş günde bir saraya gider, geri kalan vakitlerini odasında kocaman ciltli Arabî, Farisî kitaplarını okuyarak geçirir. İffet'in babası Halis Paşa iri yapısı ve heybetli görünümüyle İffet'in zihninde saygıdan ziyade korku dolu hisler uyandırır. Halis Paşa çocuklarıyla konuşmayı sevmez. En büyük iltifatı çocuklarının çenesini sıkıp bir fıskiye vurmaktır. Ancak Halis Paşa, korkutucu görünüşüne karşın kalender-meşrep, temiz ve dürüst bir adamdır. Devlet adamlığının vicdanî sorumluluğuyla hareket eden Halis Paşa ekmeğini yediği padişaha karşı sadakatten ayrılmaz. İffet'in kalender kişiliğinde ve vefalı tavırlarında babasına benzediğini söylemek mümkündür.

Aristokrat bir çevrede yetişmesine rağmen mütevazı yaşamı tercih eden İffet, kendi düşüncesiyle bu çevrenin davranış ve zihniyeti arasında çatışma yaşar. O, kibar çocuklarla oynamayı sevmez. Mahallenin haşarı, kavga eden çocuklarıyla oynamak isteyince sokağa çıkması yasaklanır. Devamlı bir aile baskısı ve takibi altında olmaktan sıkılmıştır. Bu baskı daha sonra İffet'in hayatına çekingenlik ve insanlardan kaçma olarak yansımayaacaktır. İffet ile babası arasında ilk ciddi çatışma idadi yıllarına rastlar. Meşrutiyet mücadelesinin arttığı bir dönemde, İffet'in okulunda görev yapan meşrutiyetçi bir hoca hakkında sürgün kararı çıkar. Bu olaydan sonra padişahın yaverleri soruşturma için okula intikal ederler. İffet'ten bilgi almak isteyen yaverlere İffet'in sert tepkisi Halis Paşa'nın hoşuna gitmez. Oğluna akliselim ile davranması gerektiğini ve tepki çekecek bir karşılık vermek yerine "bilmiyorum" diyerek karşılık vermenin yeterli olacağını belirtir. Halis Paşa, oğlunun şüphe duymaması için kendine yöneltilen suçlamaların haksız olduğunu söyler ve "hafiyeye" olmadığına dair yemin eder. Bu tartışmadan sonra baba ile oğul arasında bir uzaklaşma olur. Ancak Meşrutiyet'ten sonra ailesinden herkesin kendini terk ettiği günlerde, paşa babanın yanında sadece İffet bulunacaktır.

İffet ile ağabeyi Muzaffer hemen hemen zıt mizaçlara sahiptirler. Muzaffer, İffet'in aksine uyusuk, tembel, miskin ve gururlu bir gençtir. Muzaffer, Halis Paşa'nın imtiyazlı sınıfının dışına çıkmaz, on yedi yaşında hünkâr yaveri olur ve sırma kordonları takar. Menfaat ve gelecek endişesinden başka onu ailesine ve devlete bağlayan bir duygu söz konusu değildir. İffet ise fedakârlığı, sevgiyi, dürüstlüğü, namuslu yaşamı hayatının birinci prensibi saymıştır. Eniştesi, İffet'e Muzaffer'den ibret almasını tavsiye edince İffet sakin ama cesaretli bir tavırla ve ailesinin bütün fertlerine isyan edercesine şöyle cevap verir:

“- Ben, böyle ‘millele’ faydası dokunmayan şerefsiz işlere girmeyeceğim!”²¹

Enişte, beklemediği bu cevap karşısında şaşırır ve İffet’in ailesini perişan edeceğini, onda bir Jön Türk ruhu olduğunu iddia eder. İffet, İhtilalci arkadaşı Celâl’in de etkisiyle gizli gizli hürriyet ve meşrutiyetten bahseden kitaplar okur, ailesinin temsil ettiği zihniyete açıkça karşı çıkar. İffet’in son dönem Osmanlı bürokrasisi içinden bir aileye mensup olması, Meşrutiyet sonrası yaşamına menfi tesir yapacaktır. Vedia Hanım, niçin halkın içine karışmadığını, memleketinde misafir ve yabancı gibi davrandığını sorduğu zaman İffet, böyle bir duruma düşmesinin bir sebebinin de ailesi olduğunu belirtir.

H. Nusret’e göre çocuklara millî duyguları aşlamak çok önemlidir ve bu vazifeyi üstlenecek kişiler de başta annelerdir. Yazar Cumhuriyet’in 46. Yılı münasebetiyle kaleme aldığı yazısında bir annenin çocuğuna millî duyguları aşılama konusundaki sorumluluğunu dile getirmiştir:

“Her Türk annesi imanlı göğsünden taşan ak sütle birlikte bu ak ve berrak duyguyu da çocuklarının damarlarına akıtmamış olsaydı, nesilden nesile iftiharla devrettiğimiz o muhteşem mazinin sahibi olabilir miydik?”²²

Yazar, *Gül’ün Babası Kim?* adlı eserinde anne ve babaların çocuklarına karşı vazifelerini yerine getirmedikleri takdirde olumsuz sonuçlarla karşılaşacaklarını hatırlatır. Mecla’nın babası, metresleriyle hayatından zevk almaya bakarken kızının eğitimiyle hiçbir zaman ilgilenmez. Anne de çocuklarıyla ilgilenmeye vakit bulamamaktadır. Mecla’ya göre bir anne ve baba çocuk dünyaya getiriyorsa o çocuğa karşı görevlerini de yerine getirmelidir. Mecla, anne ve babasını sorumsuzlukla suçlar ve onların evliliklerinin büyük bir hata olduğunu düşünür.

Bazı ailelerde babanın mesleği de çocuklarına karşı ilgisizliğe sebep olur. *Eski Hastalık*’ta Züleyha’nın çocukluğu İstanbul’da geçer. Babası Ali Osman, askerdir. Bazen İstanbul’daki ailesinin yanına uğrayıp tekrar kıtasına döner. Anne-baba sevgisinin mukaddes olduğuna inanan Züleyha çoğunlukla annesi Münevver Hanım’la yalnız kalır. Babasını tanımaya vakit bulamamıştır. *Üç İstanbul*’da Sörler mezunu Süheyla annesiyle geçinemez. Evdeki hizmetçiler, Cemalifer’den aldığı emirle sürekli Süheyla’yı takip ederler. Süheyla “*İrzinin yanına nöbetçi konacak kadar ben çürük kafalı, soysuz, duygusuz bir kız mıyım*”(s.

²¹ Reşat Nuri (Güntekin), *Damga*, I.b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924, s. 31, (Alıntılar bu baskıdandır).

²² Halide Nusret (Zorlutuna) “Cumhuriyet’in 46. Yılında” *Ayşe*, Yıl 1, Sayı 10, Ekim 1969, s.3.

140) diyerek sonunda annesine isyan eder. Babası ve kocası öldükten sonra annesinden ayrı kalmak için konağı satın iki köşk alır, birine annesini yerleştirir.

İçimizdeki Şeytan'da (1939) yatılı mektepte okuduğu için ailesinden uzakta olan Ömer'in babasıyla yakınlığı bir yabancından farksızdır. Öğrencilik yıllarında Ömer, anne ve babasına senede bir kere olsun mektup yazmayı düşünmemiştir. Babası onun için sadece aydan aya para yollayan ve tatillerde evine gidilen bir şahıstır. Bütün bu zayıf aile ilişkilerine rağmen babasının ölümü Ömer'i derinden etkiler. Konservatuvar öğrencisi Macide'nin aile ilişkileri de çok zayıftır. Anne ve baba kızlarının eğitimiyle ilgilenmezler. Macide geleneksel birtakım davranışlarla geçim sıkıntısını ifade eden yakınmalar dışında ailesinden hiçbir şey duymamıştır. Kızının elbiselerinin renginden bahsetmeyi ilgi göstermek zanneden anne, çevresindeki bütün aileler kızlarını okuttukları için Macide'nin okumasında fevkaladelik görmez. Ancak Macide'nin hemen bir kocaya verilmesini ara sıra dile getirir. Bu ilgisiz ailede Macide tesadüflerin sevkiyle büyümüş ve okumuştur. Okumasını tavsiye eden birkaç muallim sayesinde ablası gibi on beş yaşında kocaya gitmekten kurtulur. Mektepte okuduğu kitaplar ve dinlediği dersler, hakikatlerden uzak gördüğü ev yaşamıyla tezat oluşturur. Macide'nin ailesinden göremediği sevgi eksikliği, onun eğitim hayatına arkadaş çevresinden kaçma ve yalnızlık olarak yansıyacaktır.

Halide Edib, *Tatarcık* adlı eserinde Safa tiplmesiyle çocuk yaştan itibaren şiddete ve zorbalığa dayalı eğitimin nasıl aksi bir tesir meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Safa, ailesinin zihniyet yapısına zıt bir karakterdir. Bir cami müezzininin oğludur ama ateisttir. Yedi üniversiteli genç arasında tek çirkin sayılabilecek kişi Safa'dır ama o, gülümsemesi ve doğal miras olarak baba tarafından gelen ses güzelliğiyle arkadaşları arasında sempati kazanır. Fakat Safa, babasına benzetilmekten nefret eder. Safa'nın babası Hacı İbrahim Efendi İslâmiyet'i yaşatma bahanesiyle ailesini, "dinsel disiplin" dediği demir bir çember içine almıştır. Karısı bu rejime hemen uyarken İbrahim Efendi çocukları üzerinde aynı etkiyi uyandıramaz. Kızı kurnaz ve sinsice davranıp evde eski biçim bir Müslüman tavrı göstermiş, dışarıda ise dilediğini yapmıştır. Safa iradeli, güçlü ve kendini ispatlayacak yapıda bir genç olmanın verdiği tazyikle babasına ve babasının temsil ettiği düşünceye başkaldırır. Bu isyan belli bir zaman sonra saldırgan tutumla birleşir ve çevresine rahatsızlık veren bir dinsizlik cereyanı haline dönüşür. İbrahim Efendi çok katı tutumludur. Ona göre

Müslüman olmayan herkes asılmalı veya işkence görmelidir. Safa'ya göre ise dindar ya da dinsiz herkes insanlığın en büyük düşmanıdır, insanlar “kökleri kazınması gereken, medeniyeti kurutan yabanî otlar” gibidirler. Safa ile babası fikir bakımından zıt konumda olmalarına rağmen huy itibariyle ve telkin vasıtalarıyla tamamen birbirine benzerler. Hacı İbrahim Efendi ne kadar eski usul bir softa ise, Safa da o kadar yeni biçim bir softadır. Yazar bu benzerliği şöyle anlatır:

“ ... *Ve yakayı ele verdiği an, babası tavan arasındaki falakayı indirdi. Safa'nın tabanlarını patlatıncaya kadar dövdü. Bunu hiç unutmadı. İçinde, eline kudret geçer geçmez dünyanın ayağını falakaya çekmek arzusu bir “complex” halini aldı. Ancak bununla çocukluğunun zilletini, hacaletini temizleyecekti*” (s. 78)

B. YÜKSEKÖĞRENİM ÖNCESİ GÖRÜLEN EĞİTİM

1. Okullarda Eğitim

Önceki edebî dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nin romanlarında da Galatasaray Lisesi bir ortaöğretim kurumu olarak ilk sırada yer almaktadır. *Akşam Güneşi*'nde Nazmi, *Sinekli Bakkal*'da Hilmi, *Tatarcık*'ta Recep hariç diğer bütün yükseköğrenimli gençler, *Huzur*'da Mümtaz, Fahri ve Nuri Galatasaray Lisesi mezunudur. Parçalı ailelerin gençlerinden *Mahşer*'de Nihat, *Üç İstanbul*'da Adnan yetim olmaları nedeniyle Darüşşafakada ortaöğretimlerini tamamlarlar. *Acımak* romanının başkahramanı Zehra ile *Tatarcık*'ta Recep yabancı okullarda örgün eğitim görürler. Ancak bu kahramanlar idealisttirler, kendi kültürel değerlerinden ödün vermezler.

Damga, *Mahşer*, *Acımak*, *Yeşil Gece*, *Tatarcık*, *İçimizdeki Şeytan*, *Üç İstanbul* ve *Sınıf Arkadaşları* adlı romanlarda parçalı ailelerde yetişen gençlerin ortaöğretim yıllarında sıkıntıları; yoksulluk, yalnızlık, ilgisizlik gibi eğitimi olumsuz yönde etkileyen unsurlardır. Ayrıca öğrencilere bulunduğu sosyal tabakaya göre ayrımcılık yapılması ve dayak atmak gibi zorba yöntemlerle okullarda disiplinin sağlanmaya çalışılması örgün eğitime zarar veren diğer meselelerdir. *Damga*'da İffet bir paşazade olmanın getirdiği ayrıcalıklı hayattan, özgürlüğü kısıtlandığı için nefret eder. Mahalle çocuklarına karışmak için mektebe gitmeyi bir fırsat olarak görür ancak onun mektebe başlaması sadece bir merasimden, sedefli bir rahlenin başında yaldızlı bir cüzden “Elifba” okuyup el öpmekten ibarettir. Diğer öğrenciler arasında paşa çocuğu olduğu için farklı bir muameleye tabi tutulur. Taş mekteplerdeki hocaların eğitim usulleri ve bazı öğrencilere imtiyazlı davranılması *Damga*'da eleştirilir. İffet, haftada iki gün Mahpeyker Kalfa'nın oğlu Murat ile taş mektebe devam eder. Hoca

İffet'i yanına oturtur, dersini bilemeyince ona darılmaz ve yaramazlık ettiğinde kulağını çekmez. Oysaki aynı hoca yaramazlık yapan diğer çocukları sıra dayacağına çeker. Ağabeyi hünkâr yaveri olunca evde yalnız kalan İffet, Paşa babası tarafından idadiye gönderilir. İdadide de mahalleli çocuklar ile kibar çocukları arasındaki sınıf farkı dikkat çekicidir. İffet kendi gibi kibar aileden gelen, birbirine “beyefendi” diye hitap eden, uslu, nazik, küçük beylere hiç ısınmaz. Çünkü o kibar bir aileden olmasına rağmen gönülsüz, kibirsiz sade bir çocuktur. Mahalle çocuklarını yaşam zevkine daha yakın bulur ve arkadaşlarını bunlar arasından seçer. Neşeli ve uysal tabiatıyla arkadaşlarının arasında çabuk sevilir. Daha sonra hayatının her safhasında yanında olacak Celâl ile idadide tanışır.

Mahşer'de Nihat ortaöğretimini Dârüşşafakada tamamlamıştır. *Dudaktan Kalbe*'de Kenan rüştiye ve idadiyi güçlkle bitirir. Ürkek ve uyuşuk tavırları yüzünden arkadaşlarıyla kaynaşamaz ama mazlum simasıyla arkadaşlarına kendini saydırır. *Akşam Güneşi*'nde Nazmi, babasının isteğiyle Galatasaray Sultanîsine başlar. Nazmi'nin anlattıklarına göre Galatasaray Sultanîsinde öğrenciler iki farklı tabakaya mensuptur. Bunlardan biri mütegalibe sınıfıdır. Bu öğrenciler kibar, mazlum çocuklara eziyet ederler. Vecdi Ziya da böyle eziyet gören çocuklar arasında iken Nazmi, ona musallat olan çocuklara yumrukla karşılık verir. Himayesi altına aldığı Vecdi Ziya ile aralarında samimi bir dostluk oluşur. Nazmi'nin sultanîde geçen hayatı tam bir “tezatlar mecmuası”dır. Anne ve babasını kaybetmesi nedeniyle arzuladığı sevgi ihtiyacına ve çektiği yalnızlığa bir de yatılı okul hayatının verdiği kasvetli hava eklenince Nazmi hayatının en verimli yıllarında en acı günlerini geçirir. İçindeki boşluğu telafi etme imkânı bulamayan talihsiz genç, lakayt ve şefkatsiz insanlar olarak gördüğü yakın çevresine bazen çok merhametli bazen acımasızca davranır. Sınıfın en çalışkanı ve en tembeli, ahlâkça en iyisi ve en müfsit öğrencisi, en merhametlisi ve en zalimi, 243 Nazmi'dir. O, günü gününe, saati saatine uymayan bir çocuktur. Bazen günlerce çalışma hummasına tutulur bazen de haftalarca serseri ve çılgın bir çocuk olur. Daima değişen insan kalabalıkları içinde çölde kaybolmuş gibi yalnız yaşar.

Acımak'ta Zehra, Marabet mektebinde üç buçuk sene kalmış, Sörlere ona bir anne şefkati göstermiş, burada oldukça mesut bir hayat geçirmiştir. Zehra Marabet mektebini on dört yaşında bitirir. Elinden tutacak kimsesi yoktur. Sevdikleri ölmüş, babası hapsedilmiştir. Dârümuallimâta girerek öğretmen olur.

Yeşil Gece tezli bir romandır. Batı tarzı açılan eğitim kurumları savunulurken medreselerin eğitim anlayışı şiddetle eleştirilir. Pozitif ve dinî ilimlerdeki başarısıyla bir zamanlar Osmanlı'ya dünya hâkimiyetinin yolunu açan medreseler on sekizinci yüzyıldan itibaren kendi içine kapanmış, yeniliklere ayak uyduramamıştır. Medreselerdeki eğitimin kötüye gitmesinin temel sebeplerinden biri dinî bilgilerin çıkırından çıkarılması, sağlam kaynaklara dayanmayan yalan yanlış ve hurafe anlatılarla burada eğitim gören talebelerin sosyal hayattan koparılmasıdır. Medrese hocaları dinî temsilden uzaktır. Sevgi ve hoşgörüyeye dayalı bir İslâm inancı yerine, korkutan, cehenneme atan, ürperti veren bir Allah düşüncesinin küçük yaştaki çocuklara empoze edilmesi, onları inançlarından soğutur. Romanın başkişisi Ali Şahin, uzak akrabasından bir softanın peşine takılarak İstanbul'a gelen sefil kıyafetli, yeşil ve yırtık cüppeli bir çocuktur. Memleketinin medresesinde okumuş, annesini beslemek için birkaç ay çobanlık etmiş, fakat onda büyük istidat gören hocalar yok yere ziyan olmasını istememiş ve annesine bakma sözü vererek Ali Şahin'i daha büyük medreselerden eğitim alması için İstanbul'a göndermişlerdir. Ali Şahin'in çocukluk yıllarında zihninde en fazla iz bırakan şahıs, medrese hocası Hacı Fettah Efendi'dir. Hiçbir şey veremeyecek kadar bunamış bu yaşlı müderris, başı, sonu ve nizamı olmayan, rüyaya benzer bir mantıkla ders anlatır. Peygamberler ve İslâm Tarihi'ne ait anlattığı kıssa ve masallarla çocukları etkiler. Medresedeki öğrenciler, hocanın anlattığı şeylere mest olurlar. Ali Şahin, Hacı Fettah Efendi'den öyle etkilenir ki ibadet ederken, çalışırken ve eğlenirken, yaşamının her anında ahiret korkusu hisseder. Ancak Ali Şahin bir müddet sonra ruhsal çatışmalar yaşamaya başlar ve medreseyi terk eder. İptidai mekteplerdeki çocukların zararlı otlar gibi büyütüldüklerini, büyüklerin menfaatlerine ve entrikalarına alet olduklarını düşünerek Anadolu çocuklarını cahillikten kurtarmak ve onları uyandırmak için iptidai hocası olmaya karar verir.²³

²³ İptidai öğretmeni yetiştirmek hem Meşrutiyet'ten sonra hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir devlet politikası olarak uygulanmıştır. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet rejimleri birer inkılâp projesi olduğu için bu ideolojik eğitimin çocuklara aktarılmasında öğretmenlere, özellikle de ilkökul öğretmenlerine büyük iş düşer. Öğretmenler rejimin ve devletin bir temsilcisidirler. İlkokul eğitimine önem verilme nedenini Erol Güngör iktisadî kalkınmışlığa ve milliyetçilik fikrine bağlar: "*Milliyetçilik bütün millet fertlerinin kısa zamanda okuma-yazma öğrenerek ortak kaynaklardan beslenmesini gerektiriyordu. Fakat bu arada işin içine başka bir fikir daha karışarak millî eğitim faaliyetlerinin özellikle ilk tahsil seviyesinde yoğunlaşmasını hızlandırdı. Bu fikir iktisaden geri kalmış pek çok ülkenin uzun zaman kapıldığı ve bazılarının hâlâ kurtulamadığı bir heyecandır. 'Yaygın bir ilk tahsil kalkınma için şarttır. Bir memlekette herkes okuma-yazma bildiği takdirde cehâlet yenilmiş olacaktır.'* Nitekim okuma- yazma kampanyalarının bir adı da 'cehaletle mücadele' kampanyasıdır. İşte bu kalkınma manivelasının başında ilkökul öğretmeni bulunduğu için bizim eğitim sistemimiz çok uzun yıllar boyunca umumî tahsil seferberliğinin bir vasıtası olarak çalışmış, ilkökul

N. Halil Onan, *Kolejli Nereye* adlı eserinde eğitimin “millî” olmasını, altını çizerek vurgular. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Turan’ın babası Cevat, oğlunun geleceğine dair bütün endişelerinden kurtulur. Turan, Ankara’da ilkokula başlar. Cevat, Turan’ı okuldan dönerken görünce “ seferden dönen bir kahramanı seyrederek gibi” oğluyla gurur duyar. Farklı kültür değerlerine sahip ailelerde anne ve babanın çocuklarının eğitimiyle ilgili öncelikleri de başka başkadır. Cevat, oğlunun eğitiminde önceliği millî şuurda ararken Nihal, on yaşındaki oğlunun İngilizce öğrenmesine özen gösterir. Turan, öğretmenlerinin zekâsı ve çalışkanlığıyla iftihar ettikleri zeki bir öğrencidir, ilkokulu parlak bir diplomayla bitirir. Savaşın kazanılması, Turan’ın eğitimde başarısı, Cevat’ın Ankara’daki yeni görevi, ailenin mutluluğunu arttırmıştır. Ancak bu mutluluk pek uzun sürmez. Cevat aniden hastalanır ve bütün sevdiklerine veda eder. Nihal ne yapacağını şaşırmıştır. Sadece tatillerde babaannesini ve anneannesini ziyarete giden Turan birkaç gün sonra annesiyle birlikte İzmir’e gitmek üzere trene bindirilir. Turan burada İzmir Amerikan Kolejine gönderilecektir.

Fatih Harbiye’de Fatih’e taşındıkları zaman Neriman on beş yaşındadır ve Süleymaniye’deki kız lisesine gitmektedir. Akşamları Dârülfünûndan çıkan Şinasi liseden çıkışta Neriman’la buluşur. Hemen her gece Şinasi, Faiz Beylere uğrar. Neriman ud çalar ve Şinasi ile birlikte mektebe gidip giderler. *Sinekli Bakkal*’da Hilmi Galatasaray mezunudur. Okuldan sonra küçük bir kâtip olarak çalışır ancak babasının parasına muhtaç olmaktan kurtulamaz. *Üç İstanbul* ve *İçimizdeki Şeytan*’da mektep arkadaşları arasındaki kıskançlık ve çekemezlik, kahramanların eğitimini menfî yönde etkiler ve onları yalnızlığa iter. *Üç İstanbul*’da Adnan, Darüşşafakada eğitim alır. Yetimlerin hepsi kadar zavallı olduğu hâlde yüz güzelliği ve diğer arkadaşları kadar solgun olmaması nedeniyle arkadaşları Adnan’ı kıskanmışlardır. Adnan mektepte iken bu yüzden yapayalnızdır. *İçimizdeki Şeytan*’da Ömer, yükseköğrenim öncesi eğitimini yatılı mektepte tamamlar. Macide ise Balıkesir’de okumuştur. Macide orta mektebin yedinci sınıfına geldiğinde on altı yaşındadır. Sadece dersleriyle uğraşan Macide’ye ağırbaşlı tavırları nedeniyle arkadaşları pek sokulmaz. Macide, yaşı on üçle on altı arasındaki kız arkadaşlarının erkeklerle ilgili laubali konuşmalarından tiksinti duyduğu için ister istemez kendini yalnızlığa iter. O, yeni kitaplar okuyup istikbaline dair yeni dünyaları zihninde şekillendirdikçe arkadaşlarının geleceğe ait hülyalarının kendi hayalleri üzerinde bir leke gibi durduğunu fark eder. Macide’nin sesi

öğretmeni yetiştirme fikri diğerlerinden öncelik almıştır.”(Erol Güngör, Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik, Ötüken Yay., İstanbul, 1990, s. 68)

güzelidir, musikiye istidadı tamdır. Onun yeteneği Balıkesir mektebinden musiki hocası Necati Bey'in dikkatini çeker ve birkaç özel talebesiyle birlikte Macide'ye de özel piyano dersi verir. Necati Bey'den sonra mektebe "Bedri" isminde uzun boylu, siyah saçlı, yüzü hep gülümseyen yeni bir müzik öğretmeni gelir. Macide'nin müziğe merakı Bedri'nin de dikkatini çeker. Macide kısa zamanda, arkadaşlarını kıskandıracak ve konsere çıkacak seviyede piyano çalmayı öğrenir. Ancak Bedri'nin İstanbul'da bulunan annesine yazdığı mektubu Macide'yle postaneye göndermek istemesi okulda dedikodulara sebebiyet verir. Müdür, Bedri'ye böyle ufak yerlerde dikkatli adım atmasını tembih eder. Zira Bedri'yi dedikodulardan kurtarmak için mektubu başka bir öğrenciyle postaneye göndermiştir. Bedri, müdürün bayağı ve münasebetsizce yakıştırmalarına çok sinirlenir. Mektup hadisesi kısa sürede okulda duyulur. Macide, müzik hocasıyla arasında çıkan münasebetsiz dedikoduların etkisiyle hıçkırma hıçkırma ağlar. Başarısını çekemeyen arkadaşları onu küçük düşürmüş herkesin içinde alaya almışlardır. Bu hadise üzerine mektebe gitmek Macide'ye korkunç bir şey gibi gelir. İki gün sonra bütün bu iftiralar unutulur, Macide de rahat bir nefes alır ve derslerine döner. Bedri, kendi iradesi dışında gerçekleşen bu talihsiz olaydan sonra çevresine karşı dalgın ve sinirli, Macide'ye karşı çekingen ve müşfik davranır. Aynı haksızlığa uğramış olmak ikisini duygusal planda birbirine yaklaştırır. Müdür istemeden Bedri'nin gözlerinin Macide'ye çevrilmesine neden olmuştur. Macide'nin müzik yeteneği kadar güzelliği de Bedri'nin dikkatini çeker. Bir öğretmen ciddiyetinin dışına hiçbir zaman çıkmayan sanatkâr ruhlu Bedri, Macide'ye yakınlık hissetmesine rağmen bunu açıkça göstermek istemez. Macide, orta mektebi sorunsuz bitirir. "Tesadüf" *İçimizdeki Şeytan*'da olay halkaları arasında bağ kurmayı sağlayan en güçlü unsurdur. Romanın birinci dereceden kahramanları, Ömer-Macide-Bedri üçgeninde gelişen olaylar hep tesadüfidir. Macide'ye göre hayat iki adım ilerisi bile görülmeyen sisli ve kapalı bir denizdir. Ortaöğretimini tamamladıktan sonra onun nasıl hareket edileceğini ne annesi ne babası, ne hocaları bilmektedir. Herkes gibi onun da akıbetini tesadüfler tayin edecektir.

Tatarcık'ta Safa, yedi yıl eğitim gördüğü Galatasaray'ın havasına bir türlü alışamaz. Safa her işi büyötmeye eğilimli olduğu ve genellikle kaba mizah yaptığı için Galatasaray'ın kendine özgü havasına ayak uyduramamıştır. Şinasi, Safa'yı eski medrese çevresine yakıştırır, diğer arkadaşları ise komünist düşüncelerinden dolayı onu Moskova, İtalya ve Almanya gibi ideolojik çatışmaların yaşandığı çevrelere yakıştırırlar. Safa'ya göre Galatasaray çevresi, sahte bir Avrupa kültürünün karışımıdır. Eserin diğer yükseköğrenimli

kahramanı Lale, Kandilli Lisesi'nde okur. O, bütün aile yüküne rağmen derslerine çalışmış ve on sekiz yaşında okulunu birincilikle bitirmeyi hak etmiştir. Kandilli Lisesinden sonra Lale, Arnavutköy Kız Kolejinine gider. Romandaki yedi üniversiteli genç arasında, Recep hariç diğerlerinin hepsi de Galatasaray Lisesi mezunudur. Recep ise ortaöğrenimini Robert Kolejinde tamamlar.

Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları* adlı eserinde eğitimdeki aksaklıklara ve bozukluğa dikkat çeker, hocaların dayak atmasını ve öğrenciler arasında farklı muamele yapmasını eleştirir. Süleyman, babasının onu mahalle mektebine bıraktığı ilk günde heyecanlanır. Hoca, babasının ismini sorduğunda Süleyman cevap veremez, babasının kunduracı olduğunu söyler. Süleyman esnaf çocuğu olduğu için kapı tarafındaki fakir çocuklarla pencere tarafındaki zengin öğrenciler arasında bir yere oturtulur. Hocanın yüzü pencere taraftakilere gülerken kapı taraftakilere daima asıktır. Okula gideceksin dedikleri vakit Süleyman mahallesinin dar çemberinden çıkacağını düşünmüştür. Fakat Süleyman okulda daha çok sıkılır. Sarıklı Hoca nüfuzlu öğrencilerden Şevket'i dövünce okuldan kovulur. Ondan sonra gelen öğretmen çok disiplinlidir ve onun tek yüzü vardır. Süleyman yanlış sıraya girince bir elinde cetvel tahtası olan bu öğretmenden dayak yer. Süleyman'ın kunduracı babası Abdullah, oğlunun okumasını; kösele, biz ve çiriş çanağından ibaret olan hayatının dışında başka bir dünya kurmasını ister. *Sınıf Arkadaşları*'nda savaşların memlekette sebep olduğu yoksulluk, romanın ana temasını oluşturur. Süleyman, Fatih'te'ki taş mektepte okumaktadır. Evleri satılınca okula ilk defa köfte götürür. Öğretmen kimin köfte getirdiğini sorar. Süleyman şaşırır, utanır, başını öne eğer. Süleyman sınıf arkadaşı Kevkeb'e ders çalıştırır. Kevkeb'n evindeki hizmetçi kızlar fakir olduğu için ona hizmet etmezler. Süleyman da Kevkeplere bir daha ayak basmamak için kendi kendine söz verir. İlkokulu bitirdikten sonra Süleyman Saraçhanebaşı'ndaki İstanbul Sultanîsine başlar, bu okulda eski arkadaşlarıyla birlikte altı yıl eğitim görür. 1925 yılında lise diplomasını alır. Okullarını bitiren gençler toprağından çıkarılmış bir ağaç gibi kendilerini boşlukta hissederler. Yakub'un evinde toplanırlar. Biralar içilir, şarkılar şiirler söylenir. Süleyman ud çalarken kederlenir. Behçet ve Tahsin babaları ölünce evin geçimini sağlamak zorunda oldukları için okulu bırakırlar. Cezmi okuyamadığı için sürekli okuldan kaçır. Bilâl ise babası işten çıkarılınca okulunu devam ettiremez.

2. Özel Derslerle Eğitim

Batı tarzı örgün eğitim kurumlarının sayısı arttığı için özel derslerle eğitim, Cumhuriyet Dönemi'yle ilgili incelenen eserlerde çok fazla temas edilen bir konu değildir. Halide Nusret'in bazı eserlerinde kızlar özel derslerle yetişirler. Ancak bu konu üzerinde fazla durulmaz. *Damga*'da İffet ve ağabeyi Muzaffer haftada iki gün Mahmut Efendi'den ders alırlar. İffet'in kişiliğinin gelişmesinde kalender mizaçlı, hilm ve tevazuyu en büyük meziyet sayan Mahmut Efendi önemli rol oynar. Mahmut Efendi'nin daima doğruluğu, fedakârlığı ve teslimiyeti; öldüren değil ölen olmayı öğrencilerine telkin etmesi, İffet'in sevdiği için kurban olmayı göze almasında ilk tesiri ortaya çıkaracaktır. *Zeyno'nun Oğlu*'nda Mazlume'nin tıbbiye öncesinde hangi okulu bitirdiğine dair bilgi verilmemiş olsa da Mesture Hanım'ın konuşmalarından özel derslerle yetiştirildiği anlaşılmaktadır Mesture Hanım, Mazlume'nin Safvet'le evleneceğini duyunca “*Kızımın istikbalini mahvettiler, sebep olanların gözü kör olsun! İngilizceyi Londralıdan, Fransızca'yı Parisliden, piyanosunu Hikelerden öğrenen evladım! İstanbul'un en asrı, en şık kızı! Nihayet sünepe, istikbalsiz bir doktorun dâmına düştü! Ben, onu kimlere vermezdim!*” (s. 365) diye feveran eder.

III. YÜKSEKÖĞRENİM DÖNEMİ

A. YURT İÇİNDE YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Yurt içinde yükseköğrenim gençliğini anlatan romanları, kahramanların hayatını en fazla etkileyen unsurlara göre gruplandırmak mümkündür. Cumhuriyet devrinde yazılan romanlarda zaman dilimi, genelde yirmi otuz yıl öncesinden başlar. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi büyük felâketleri yaşayan Türk toplumu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da çok zor günler geçirmiş, yoksulluk, sefalet ve kıtlık halkı kasıp kavurmuştur. Savaş yıllarının ağır şartları yükseköğrenim çağındaki gençlerin eğitim hayatını menfi yönde etkiler. Bu etki sosyoekonomik ve sosyokültürel olmak üzere iki sınıfta ele alınabilir. *Bir Akşamdı* (1924) *Mahşer*, *Damga*, *Miras*, *Vurun Kahpeye*, *Acımak*, *Yeşil Gece*, *Düinkülerin Romanı*, *Ayaşlı ve Kiracıları*(1934), *Üç İstanbul*, *Tatarcık*, *Sınıf Arkadaşları* ve *Huzur*'da savaşların sosyoekonomik etkisi açıkça görülmektedir. Yoksul ailelerde veya parçalı ailelerde yetişen gençler ya yatılı mekteplerde okurlar ya da yakın çevrelerinden birinin yardımıyla eğitim hayatlarını devam ettirirler. Gençlerden bazıları ailelerinin geçimi sağlamak zorunda olduğu için eğitimini yarıda bırakır. Eğitimini tamamlayanları ise yüksek tahsilden sonra daha

sıkıntılı günler beklemektedir. Ancak yüksek makamlarda tanıdığı olanlar üniversiteyi bitirir bitirmez iş bulabilirler. Türk milletinin son dönemde yaşadığı savaş felâketlerinin sosyokültürel boyutu, ekonomik boyutundan daha büyüktür. Kültürel yozlaşma, manevî değerlerden kopma, millî kıymetlerin unutulmaya yüz tutması, adam kayırmaca, vurgunculuk, hırsızlık, yolsuzluk vb. nedenlerle yaşanan kaos, gençlerin iç dünyalarını altüst eder ve onları intihara kadar uzanan ruhî buhranlara sürükler. *Cehennemlik*, *Dudaktan Kalbe*, *Zeyno'nun Oğlu*, *Sözde Kızlar*, *Sodom ve Gomora*, *Fatih Harbiye*, *Gökyüzü*, *İçimizdeki Şeytan*, *Sürgün* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* 'nda değerler karmaşası açıkça kendini göstermektedir.

Cehennemlik'te Muzaffer, Mekteb-i Mülkiyyeden mezun olalı henüz altı ay olmuştur. Tahsilinde uzmanlaşmak için Avrupa'ya gitmeyi düşünür. Ancak Muzaffer yükseköğrenim yıllarında o kadar çok yorulmuştur ki mezuniyetinden sonra bütün kitaplarını dolabına kapatıp gazete dahi okumayacak derecede her türlü eğitim aracıyla alakayı keser. Onun bundan sonraki en mühim işi gezip-tozma ve Avrupa modasını takip etmektir. O, artık devrinin şıklarındandır. Kostümüne yaptığı masraflarda âdeti annesiyle yarışır.

Eğitim tarihinde, seferberlik yılları ve savaş dönemleri, yükseköğrenimli gençler açısından büyük bir kayıptır. Savaş vurguncuları ve işbirlikçiler hariç, herkesin Kurtuluş Mücadelesi'ne koştuğu bir dönemde üniversite gençliğinin de savaşa çağırılması kaçınılmazdır ancak bir İstanbul Dârülfünûnu ve birkaç yüksek okuldan ibaret olan yükseköğretim kurumları zaten eğitilmiş genç nesli yetiştirmekte yetersizdir. Ülkenin gelecek nesillerini yetiştirecek yüksek tahsilli, aydın gençler, Balkanlarda, Çanakkale'de ve ardından Kurtuluş Savaşı'nda yurt savunması için cepheye koşarlar. *Mahşer'de* Nihat böyle bir hadiseyle yüz yüze gelir. O, Dârüşşafakadan sonra Dârülfünûnun edebiyat şubesine devam eder. Yükseköğrenimi süresince pansiyonda kalır ve iki mektepte muallimlik yapar. Böylece kendi ihtiyacını ve okul masraflarını karşılamakta ve daha iyi bir istikbal için hazırlanmaktadır. Bu arada harp çıkar, Nihat talimghâha sevk edilir. İhtiyat zabiti olarak bir sene Kafkas Cephesi'nde savaşır. Yaralanınca Çanakkale Cephesi'ne gönderilir. Son taarruzda omzundan yaralanan Nihat, karargâh hastanesinde ameliyat edilir. Sertabip, yarasından dolayı ona üç ay izin verir, nihayetinde Nihat, İstanbul'a döner. Cephelerden gazi olarak dönen gençleri, cephe gerisinde daha büyük meşgaleler ve sorunlar

beklemektedir. Her savaştan sonra yeniden ekonomik darboğaza düşen ülkede işsizliğin hat safhaya ulaşması, bürokrasideki yozlaşma gençlerin iş sahibi olmasını zorlaştırmıştır. Nihat, Çanakkale Cephesi'nden dönüşte iş bulmak için resmî dairelere, tüccar yazıhanelerine müracaat eder. Hepsinden ret cevabı alır. Maarif Müdürlüğü onun savaş öncesinde öğretmenlik yapmış olmasını ve gazilik unvanını önemsemez. Nihat'ın ümitsizliğe düştüğü anlarda tekrarladığı İngiliz şaire ait şu satırlar, onun çaresizliğinin hüznü ifadesidir:

*“Mahzun gönül! Sükût et! Güneş bulutların arasında da neşr-i envâr eder.
Senin bahtın da herkesin bahtı gibidir: Her hayatta fırtına saatleri, kederli, mazlum
günler olmak gerek!”²⁴*

Genç ihtiyat zabiti, son bir umutla hanlarda bulunan ticarethanelerden birine girer. Onun bir gazi olduğunu burada da önemseyen çıkmaz. Tam dönüp gideceği sırada yazıhanede oturan Seniha Hanım, Nihat'a seslenir ve çocuğuna özel ders vermesini teklif eder. Nihat gururla sevincin garip hissiyatı içinde hemen teklifi kabul eder. On yaşındaki Perizad'a Türkçe, Fransızca ders vermeye başlar. İlk günlerde bir iş bulmanın ve para kazanmanın verdiği rahatlıkla çevresinde olup bitenleri fark edemeyen Nihat daha sonra Muazzez'in de yardımıyla anlar ki iş bulacağı derken içinden çıkılması zor bir bataklığa düşmüştür. Nihat'ın özel ders için gittiği evde vurguncular, hırsızlar, işbirlikçiler memleketin işgalini fırsat bilerek yabancı güçlerle menfaat ortaklığı kurmuştur ve ülkeyi talan etmek için namus kavramını ayaklar altına alarak her türlü çirkefliğe bulaşmışlardır. Nihat, Seniha Hanım'ın apartmanında vuku bulan bütün bu hadiseler şahit olduktan sonra, yine bu apartmanda tanışıp âşık olduğu Muazzez'i de alıp apartman çevresinden uzaklaşır. Nihat'ı bundan sonra daha zor günler beklemektedir. İş bulamaması, onun Muazzez'le evliliğini zora sokmuştur. Muazzez'in onu terk etmesi üzerine intihara teşebbüs eden Nihat son anda kurtulur ve romanda yazarın sözcülüğünü yapan Muharrir Mehmet Kerim Bey'in sayesinde iş bulduktan sonra Muazzez'le yeni bir hayatın kapısını aralar.

Peyami Safa'nın *Bir Akşamı* adlı eserinde Kurtuluş Mücadelesi'ni de içine alan dört yıllık bir vaka zamanı anlatılır. Eserin yükseköğrenim görmüş genç kahramanı Kâmil'dir. Mekteb-i Harbiyye mezunu Kâmil Efe veya diğer adıyla Roma İmparatoru Kâmil, mektep

²⁴ Peyami Safa, *Mahşer*, 2.b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925. s. 28,(Alıntılar bu baskıdandır).

günlerinde gayet akıllı, çalışkan ve kibar bir çocuktur. Balkan Savaşlarına, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, en son Yunanlılarla yapılan Birinci İnönü Harbi'nde şehit düşmüştür.

Reşat Nuri, *Damga* romanında her bakımdan hüsrana uğrayan, bütün gayretine rağmen ideallerini gerçekleştirme fırsatı bulamayan yüksek tahsil görmüş bir gencin hayat hikâyesini anlatır. Bu eserde hukukun, aile çevresinin, bütün toplumun, hırsızlık damgasıyla mahkûm ettiği bir gencin ayakta kalma mücadelesi hikâye edilirken bir taraftan da toplumsal tepkiler sorgulanmaktadır. İdadînin son sınıfında iken paşa babası, İffet'in kendi mesleğini takip etmesini, ağabeyi Muzaffer gibi kısa yoldan hünkâr yaveri olmasını ister. Meslek seçiminde babasıyla çatışma yaşayan İffet ise saray adamı olmaktan âdeta iğrenmekte Mülkiye veya Hukuk Mektebine girmeyi arzu etmektedir. İffet'in yüksek mevkilerde gözü yoktur. Şöhretli bir saray adamı olmaksızın İstanbul vilayetlerinden birinde küçük bir evde kalabalık bir aileyle beraber yaşamayı; zevcesi ve çocukları için çalışmayı; çalışkan, dürüst, onurlu ve namuslu bir memur olarak ömür geçirmeyi tercih eder.

İffet yirmi bir yaşında, babasının sürgün gönderildiği mekân olan Midilli'den İstanbul'a döner. Tahsili yarım kalmıştır. Geçimini sağlayacak maddî imkândan yoksun olması, İffet'i çalışmaya mecbur kılar. Özel ders hocası Mahmut Efendi ile idadiden arkadaşı Celâl, İffet'in Hukuk Bölümüne girmesi için ısrar ederler, İffet'in tahsiline mani olmayacak bir de iş bulurlar. Böylece İffet sabahları Darülfünûna devam ederken öğleden sonra Mebus Cemil Kerim Bey'in çocuklarına haftada iki defa derse gider. Cemil Kerim Bey maddiyata fazla önem veren menfaatperest bir adamdır. Evin hanımı Vedia, çelimsiz vücudu, renksiz çehresiyle geçkin bir kıza benzer. İffet'in sakin ve neşeli hali Vedia'nın dikkatini çeker. İffet çocukluğundan beri hayal ettiği aşk heyecanıyla Vedia'ya ilgi duyar. Yakalanma korkusuna rağmen yasak aşklarını devam ettirirler. Her yakalanma korkusunda İffet su değirmeni masalını hatırlar. Günler geçtikçe sevdiği kadın için çılgınca fedâkarlık yapma düşüncesi İffet'in zihninde "sabit fikir" hâlini alır. Bir gece yine birlikte iken bahçeden ayak sesleri gelir. Su değirmeni masalında, sevdiği kız için kendini feda eden İsmail gibi İffet de Vedia'yı kurtarmak için Cemil Kerim Bey'in masasının gözlerini kırarak içinden karanlıkta bulabildiği paraları ve bozuk eski bir altın saati cebine koyduktan sonra polise teslim olur. İffet, adi bir hırsız olduğunu söyleyecek, böylece Vedia'yı lekelenmekten kurtaracaktır. Ekmeğini yediği bir adamın karısını sevmekle suçlanmaktansa, hırsızlıkla suçlanmayı daha az çirkin bulur. Sevdiği kadın için böyle bir fedakârlığı göze almaktan dolayı pişman

değildir. Hırsızlık damgasıyla mahkûm olan İffet'in yükseköğrenim hayali de sona erer. İffet ikinci defa tahsilini yarıda bırakır. Onu mektepten kovmamışlardır ancak arkadaşlarının içine çıkma cesareti yoktur. İffet, sıradan bir hırsızlık için altı ay hapis yatacak bir adamın Hukuk Fakültesini bitirip avukat veya savcı olmasını gülünç bulur. Mapushaneden çıktıktan sonra İffet'in geçimini sağlayacak bir iş bulması artık çok güçtür. Yakın akrabaları da dâhil olmak üzere bir kere hukuk ve toplum nezdinde hırsızlık damgası yemiştir. İffet tutunmak istedikçe çevresi onu geri geri iter. Eserin sonunda İffet'in hayalini kurduğu hiçbir ideal gerçekleşmez. İffet'in başarısızlığında dış etkenler kadar kendi ruhsal yapısından kaynaklanan hayalperest mizacı ve pasif kişiliği de etkilidir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan devir, gençler için fikirde ve yaşamda bir bocalama dönemidir. Büyük savaşların ve her sahada geri kalmışlığın etkisiyle siyasî, sosyal ve ekonomik buhranların devam etmesi, bunun neticesi olan ahlâkî yozlaşma gençleri kararsızlığa sürüklemiş, çaresiz bırakmıştır. İşsizlik problemi ülkede bir hayli yaygındır. Kimileri çok yoksul bir hayat yaşarken kimileri harp vurgunu sayesinde zengin olur. İdadi yıllarında ve üniversitede İffet'in en yakın arkadaşı, Celâl'dir. Celâl neşeli, çalışkan, titiz ve ihtilâlcî ruha sahip bir "gaye-i hayal" adamıdır. Bir bakıma devrimcidir. Sınıf arkadaşlarına hürriyetten, meşrutiyetten bahseder. N. Kemal'in şiirlerini okur. O zamana kadar hiç duymadığı fikirleri işiten İffet, ailesinin düşüncelerine ters olmasına rağmen arkadaşı Celâl'e hak verir. Celâl'in işleri de iyi gitmemektedir. O, ailesini geçindirmekte zorlandığı için avukatlığı bırakır ve ticarete atılır. Celâl ile İffet arasında geçen şu diyalog yükseköğrenim yıllarında idealist olan iki gencin düştüğü hayal kırıklığını ve cemiyetin bünyesindeki yozlaşmanın gençleri nasıl ahlâkî kurallara karşı vurdumduymaz hâle getirdiğini göstermektedir:

"-Belki beni ayıplayacaksın. Fakat ne çare! Hayat, insanın mektep pencerelerinden gördüğü gibi değil. Açıkçası mesleği değiştirdim. Benim ideal iflas etti. Ne yapayım, ben de insanım. Benim de tatmin edilecek arzularım var. Konya'da avukatlık ediyorum. Tütün ve afyon işleriyle uğraşan bir şirketin vekili olmuştum. Bu zamanda ticaretin ne demek olduğunu sen biliyorsun. Mesleğim beni, hiç temiz olmayan işlere sevk etti. Şirketin vesika, vagon entrikalarına alet oldum. Ben, bu kirli işlere surf ailemi geçindirmek için giriyordum. Hâlbuki başkaları benim yüzümden zengin oluyordu. Hayatta kendini aldanmış gören insan, sukûta mahkûm demektir. Hâsılı, mukavemet edemedim, İffet. Kendi hesabıma da bazı ufak tefek

işlere giriştim. Evvela bir vagon almaya muvaffak oldum. Tabii buna mukabil bazı hizmetlerde bulunmak lâzım geldi. Kazanç başladı. Makinenin dışlarına kendimi kaptırmıştım. Sonra da açık söyleyeyim, İffet. Bugün harp ihtikârı yapanlarla çalışıyorum. İstersen ayıpla... Ne yapayım?

- Birkaç sene evvel olsaydı, belki, dedim, fakat şimdi... Adam, sen de...” (s.120)

Dudaktan Kalbe bir aşk romanıdır. Bu eserde, aşkın kalbe inerek insanı bedbaht etmemesi için gönül eğlencesi olarak kelimelerde kalması gerektiğine inanan musikişinas Hüseyin Kenan’ın hayatını ve sanatını nasıl mahvettiği anlatılır. Başarısız idadî yıllarından sonra Kenan, Münir Bey’in de teşvikiyle Mühendislik Mektebini okumak için İzmir’den İstanbul’a geçer. O, yirmi yaşında bir genç olmasına rağmen Mühendislik Mektebinde iken de hep emelsiz ve sönük tavırlar sergiler. Kenan’ı hayata ısındıran tek kişi yükseköğretimden arkadaşı Cevat’tır. Cevat onu hayata bağlamak istedikçe Kenan, hayatın gerçeklerinden kaçır. Mühendislik Mektebini bitirdikten sonra İstanbul’da tek başına geçinme kabiliyetine sahip olamadığı için çevrenin desteğine ihtiyaç duyar. Rüştiyede musiki derslerine girer, özel keman dersleri verir. Ancak yakın çevresinin ona davranışları Kenan’ın kendini “basit bir çalgıcı” hissetmesine neden olur. Her gün alçaldığını ve gururundan kaybettiğini düşünür. Okulda idarecilerle anlaşamaz. İnsanların kendini alelâde bir çalgıcı konumuna düşürmelerine tahammül edemez ve sonunda bir yol mühendisliği bularak Kütahya’ya gider. Kütahya’daki görevi Kenan için İstanbul’dan daha iyi değildir. Bu sefer de bir kasaba çalgıcısı konumuna düşmüştür. Kenan’ın bu duygularla ıstırap çektiği bir zamanda Avrupa’daki arkadaşı Cevat mektupla onu Paris’e davet eder. Paris tahsilinden sonra kısa bir süre isteklerine kavuşsa da aşkı hor gören Kenan bir türlü saadeti yakalayamaz.

Miras’ta sağlık sorunları gençlerin yüksek tahsilini bırakmasına neden olur. Romanın başkahramanı Asım, Fransız Mektebine devam ederken babasının hastalığı yüzünden okulunu yarıda bırakır. İş bulamaz, miras peşine düşerek akrabalarının evinde asalakça bir hayat sürdürür. Canip Bey’in kızı Salime, bir müddet Rum Kız Mektebine ve Fransız Mektebine gider. Ancak bir hastalık sebebiyle okuldan ayrılır ve bir daha oraya dönemez.

Gençlerin yüksek tahsil ile ilgili tercihleri, onların gelecekteki mesleklerini belirleyici olduğu için büyük önem arz eder. Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*’nde bir macera adamının hayat hikâyesini anlatır. Meslek seçimi konusunda amcasıyla konuşmaları

Nazmi'nin hayatını nasıl tesadüflere ve günlük heveslere bıraktığının ispatıdır. Nazmi'nin yaşı biraz büyüyüp sınıfı yükseldikçe istidadının hangi yönde olduğunu öğrenmek isteyen amcası onu yanına çağırır ve hangi mesleği geleceği bakımından uygun gördüğünü sorar. Nazmi önce deniz kaptanı olmak istediğini söyler, amca deniz kaptanlığının tehlikeli bir meslek olduğunu söyleyerek onu bu tercihten vazgeçirir. Sonra Farisî muallimi olup öğrencilerden Farisî hocasının intikamını alacağını söyler. Amcası, gemi kaptanlığı ile Farisî hocalığı arasında bir irtibat kuramaz ama yeğenin geleceğini, tamamen yeğenin kabiliyet ve istidadına bırakır. Nazmi bu sefer de doktor veya itfaiye kumandanı olmayı düşünür. Yangından adam kurtarmanın zevkli olacağını heyecanlı heyecanlı anlatır. Müezzinlik ise minarenin başına çıkıp tehlikeye atılma fırsatı yakalayacağı için hoşuna gider. Nazmi nerede kazalı, belalı, tehlikeli ve macera dolu işler varsa onları tercih etmekte, bilinçli bir seçim yapmamaktadır. Amcası anlar ki Nazmi daha meslek seçecek yaşta değildir. Mekteb-i Sultanîyi bitirmeye iki sene kala amcasıyla istikbali hakkında konuşma ihtiyacı duyan Nazmi, hangi mesleği seçeceğine artık karar vermiştir. Harbiyeye geçip asker olmak istediğini ve bu düşüncesinde kararlı olduğunu amcasına ısrarla belirtir. Bir dönem aklından geçen şairlik ve muharrirlik yerine neden askerliği tercih ettiğini şöyle açıklar:

“...Sade düşünmek, sade beynimle çalışmak beni doyuramayacak...

Uğraşmaya, didinmeye, çarpışmaya ihtiyacım var...”²⁵

En uç noktadaki hayallerinin peşinde çılgınca koşturmayı çektiği yalnızlığın acısını unutturacak bir ilaç gibi gören Nazmi'nin yüksek tahsili yalnızca bir araçtır. Türk romanlarında, okuduğu kitaptan etkilenerek yaşam tercihlerini yönlendiren kahramanlara sıkça rastlanır. Benzer bir durum bu eserde de görülür. Napolyon romanları, şövalye romanları, saray zabitlerinin maceralarına ait Rus romanları Nazmi'yi çıldırtmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Nazmi'nin yükseköğrenim yıllarında idealistliği doğrudan bir memleket sevgisine ve vatan hizmetine dayanmamaktadır. O, bu dönemde gönül değil macera adamıdır. Neticede Nazmi, amcasının geçici bir hevesten ibaret zannetmesine rağmen Harbiye'ye girer. Ancak askerliğin ruhu olan inzibat ciddiyetine pek alışamaz. Sık sık çapkınlık vakaları, serserilikleri ve çıkardığı rezaletler yüzünden ağır cezalar alır. Hatta bir

²⁵ Reşat Nuri (Güntekin), *Akşam Güneşi*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1926, s. 33,(Alıntılar bu baskıdandır).

fırar meselesi yüzünden okuldan kovulmak ile karşı karşıya kalınca amcasının tanıdıkları araya girerek onu okuldan atılmaktan kurtarır. Nazmi iyi dereceyle mektebini bitirir ve parlak bir subay olur. Nazmi'nin macera adamı olmaktan çıkıp gönül neferi olması Kaymakam Nusret ve arkadaşlarıyla tanıştıktan sonra gerçekleşir. Bu maceraperest genç, Sırp çetesi karşısında vatanî görevi için canını tehlikeye atacaktır.

Akşam Güneşi'nin üniversiteli gençlerinden biri de Nazmi'nin Harbiye'den arkadaşı İbrahim'dir. Temiz, civanmert bir süvari yüzbaşı olan İbrahim, Nazmi'den önce Balkanlardaki Türk çetecileri arasına katılmıştır. Harbiye yıllarında ve Manastır'da iken Nazmi'yi çekip çeviren odur, sade bir gençtir ancak her işe eli yatkındır. En zor anında arkadaşının yanında olmuştur. Nusret Bey çetesinde kahramanca vatanını savunan bu temiz, sade ve dost canlısı yüzbaşı, Nazmi cephede kendini kaybettiği zaman hayatı pahasına arkadaşını kurtarır.

Halide Edib'in 1923 yılı sonunda tefrika ettiği *Vurun Kahpeye* adlı romanı, Anadolu'nun Yunan işgaline uğramış bir kasabasında, Kurtuluş Savaşı günlerinin anlatıldığı tezli bir eserdir. Romanın başkahramanı Aliye'nin eğitimini tamamladıktan sonra tek amacı vardır. Vatanının evlatlarına bir ana şefkatiyle yaklaşmak; onları cahillikten, tembellikten, taassupdan kurtarmak; onları karanlıktan aydınlığa çıkaracak bir ışık olmaktır. Romanın ilk sayfasında yazar, Aliye'nin hayattan beklentilerini anlatır:

*“Toprağımız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi!”*²⁶

Hem yetim hem de öksüz olan Aliye'nin bütün çocukluğu Dârümuallimâtın tahta sıraları arasında, şefkat ve muhabbetten yoksun ve mutsuz bir şekilde geçer. Annesi öldükten sonra babasını da Kafkaslarda kaybeden Aliye, sevmek ve sevilmek duygusunu yaşayamamış, sevgisini başhademe Güllü Kadın'ın ihtiyar ve tembel kedisine göstererek kendine bir teselli aramıştır. Dârümuallimâtın son senesinde ateşli, asabî ve genç bir öğretmen, öğrencilerine *“Anadolu'da çalışımız”*(s.4) diyerek telkinde bulunur. Öğrencilerin çoğunluğu öğretmenin bu teklifini sık sık münakaşa edilen ama üzerinde durulmayan sıradan bir söz gibi algırlar. Hâlbuki bu söz Aliye'nin ruhuna yakıcı ve müspet bir emel olarak yerleşir. Aliye diplomasını alır almaz taşraya öğretmen olarak atanmak için Maarif'in

²⁶ Halide Edib (Adivar), *Vurun Kahpeye*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1926, s. 1, (Alıntılar bu baskıdandır).

koridorlarında dolaşmaya başlar. Aynı koridorda iş bulma ümidiyle bekleyen yorgun yüzü diğer öğretmen adayları taşra hizmetinden bir veba hastalığı gibi kaçarken ve İstanbul’da bir yer bulabilmek için her türlü alçalmaya, hor görülmeğe katlanırken Aliye Anadolu’da görev almak için can atar. Neticede hiç kimsenin gitmek istemediği bir Batı Anadolu kasabasına tayini çıkar. Aliye hiç tereddüt etmeden görev yerine gitmek üzere Haydarpaşa’dan trene biner.

Yükseköğrenimini İstanbul’da tamamlayan Aliye’nin eğitime, hayata, topluma ve kurtuluş mücadelesine yaklaşım tarzı ideal bir aydın tipini temsil eder. Bu eserinde yazar, eski eğitim usulü ile yetişmiş bir öğretmenle “usûl-i cedîd” olarak adlandırılan ve yeni eğitim usulünü uygulayan okullardan yetişen bir öğretmen arasında kıyaslama yapmakta, eğitim sistemin aksaklıklarına temas etmektedir. Halide Edib okullarda dinî eğitimin verilmesine değil dinin taassup haline getirilmesine ve şekilci eğitim anlayışına karşı çıkar. Aliye ile aynı mektepte görev yapan Hatice Hanım, Maarif Müdürü’nün şüpheli işlerine âlet olmuş ve eski zihniyete göre yetişmiş bir öğretmendir. Sınıflar arasında ayırım yapar, ders saatinde sigarasını yakar, sakız çiğner. Önlere bir besmele yazısı örneği attığı öğrencilerden biri başını kaldıracak olsa “*Seni kör olasınca piç*”(s. 9) diye çocuklara saldırır. Eşraf çocuklarını her zaman fakir öğrencilere üstün tutar. Tosun Bey, Aliye’yi bulmak için mektebe girdiğinde Hatice Hanım’ın sınıfında talebeler sallana sallana Kur’an okumaktadır ama okuduklarının şuurunda değillerdir. Hatice Hanım, Tosun Bey’i görür görmez İstanbul’dan yeni gönderilen muallimelerin açık saçık giyiminden, hoppalıklarından şikâyet eder. Kendi sınıfı Amme cüzünü ezbere bilirken İstanbul’dan gelen yeni muallimelerin, talebelere dinsizlik, milliyetsizlik öğrettiğini iddia eder. Yüzünü peçe ile örtmediği ve kız çocuklarının kafasını açtırdığı için, Aliye’yi kastederek, terbiyesini vermesini söyler. Tosun Bey, Hatice Hanım’a sert bir bakışla “*Muallime Hanım, namus kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir... Onun için yeni Hoca Hanım’a yüzü açık diye kasabanın hücumu hiç hakkı yoktur. Çocukları İstanbul usulü güzelce okutan herhangi hoca hanıma birisi yan bakarsa biz onun terbiyesini...*”(s. 32) diyerek Halide Edib’in dinî taassup hakkındaki düşüncelerini yüksek sesle dile getirir.

Aliye görev yapacağı okula girdiği gün, Maarif Müdürlüğündeki manzarayla karşılaşır. Mektep kirlî ve karanlıktır, toprak avlusu ve kırık kapılı helâsıyla bir harabeyi andırmaktadır. Hasta, soluk yüzü kız çocukları İstanbul’un şımarık ve yaramaz çocuklarına

hiç benzemez. Eşraf çocukları, esnaf çocukları ve memur çocukları farklı sınıflara ayrılmıştır. Hatice Hanım'la yakın dostlukları olan karnı şiş, marazlı, nefesi kokan, kirli, tembel eşraf çocuklarını Aliye hiç sevememiştir. Eşraf çocuklarıyla kibarlıkta yarışa giren süslü memur çocukları farklı sıralarda oturur. Aliye en çok, yuvarlak ve kırmızı yanaklı, şalvarı yamalı esnaf çocuklarını sever. O, öğrencileri arasında adaletli davranır, zengin eşraf çocuklarının fakir öğrencileri ezmesine izin vermez. Zor şartlara rağmen mektepte sükûneti ve asayiş sağlar. Dışarıdan gelen tehditlere kulak asmaz

Kantarlıların Uzun Hüseyin, romanda yükseköğrenim görmüş ikinci şahsiyettir. İstanbul'da Hukuk Fakültesine senelerce devam etmiştir. Bazen İstanbul ağzıyla ve Mecelle deyimleriyle konuşur. Donuk siyah gözleri, uzun, sarı ve biçimsiz yüzü, çarpık burnuyla Aliye üzerinde ister istemez bir iğrenme hissi uyandırır. Kasabanın en zengin ve çıkarıcı eşrafından olan Uzun Hüseyin, küçük çocuğu Sabri'nin mektepten eve gönderilmesine sinirlenir ve okula giderek Aliye'yi tehdit eder. Aliye bir zaaf, korku ve yılgınlık emaresi göstermeden ve dolgun bir sesle Hüseyin Efendi'yi sınıftan dışarı çıkması için uyarır:

“Şimdi buradan dışarı çıkın Efendi, dedi. Kasaba demek siz değilsiniz, ben, Anadolu'ya çocuklarını okutmak için geldim. Bu kasabada sizin gibi terbiyesi kaht adamların yüzünden kalamazsam, başka yere gider, vazifemi yaparım. Çıkınız ve beni Maarif Müdürü'ne şikâyet ediniz. Fakat ben de bir kadın mektebine hususî odasına girer gibi, hem de söylediğini bilmez bir tarzda gelen sizi şikâyet edeceğim. Haydi, çabuk, şimdi!” (s. 16)

Aliye; kendi çocuğuna ayrı muamele yapılmasını isteyen ve öğretmenlerin halayıkları olduğunu iddia eden Maarif Müdürü'nün karısına, terör estiren eşraf çocuklarından Sabri'nin babası Uzun Hüseyin'e, dini çıkarlarına âlet eden Hacı Fettah Efendi'nin bütün entrikalarına rağmen idealist, inançlı ve heyecanlıdır. O, kasaba halkının gözünde sağlam bir mevki edinmeyi başarır. Aliye, okulunda millî şuura sahip gençler yetiştirdiği gibi cephe gerisinde hizmetlerini de yerine getirir. Bir Kuvâ-yi Milliyye taraftarı olarak Tosun Bey'in çetesine Yunan ordusu hakkında istihbaratta bulunur. Yunan komutanını ikna ederek Tosun Bey'in muhasara altına alınmış evden kaçmasını sağlar. Romanın sonunda Aliye canı pahasına da olsa “memleketi için bir ışık olma” amacını gerçekleştirmiş ve vatani uğruna şehit olmuştur.

Halide Edib, *Kalp Ağrısı* romanının devamı niteliğinde olan *Zeyno'nun Oğlu*'nda Diyarbakır'a İstanbul'dan gelen subayların bir Kürt isyanını bastırmasını, Türkiye'nin doğusu ve batısı arasındaki sosyal ve siyasî yaşam farklılıklarını ironik bir üslupla anlatmıştır. *Zeyno'nun Oğlu*'nda yükseköğrenim gençliği bakımından üzerinde durulması gereken şahıs Mazlum Bey'in tıpta okuyan kızı Mazlume'dir. Cumhuriyet'in ilk yıllarının bir değerlendirmesi yapılan bu eserde yeni neslin temsilî karakteri Mazlume ile annesi Mesture Hanım arasındaki çatışmalar Halide Edib'in diğer romanlarında da üzerinde durulan yanlış batılılaşmanın bir sonucudur. Bazı aileler çocuklarının bütün maddî ihtiyaçlarını karşılarlar. Çocuklarının sağlığı ve eğitimi için her türlü özveride bulunurlar. Özel dersler aldırır, özel kurslara gönderirler. Ancak çocuklarının kişiliklerini, yeteneklerini göz önüne almadan kendi istekleri doğrultusunda beklentilere girerler. *Zeyno'nun Oğlu*'nda da Mesture Hanım, asrîleşme amacına göre kızının yüksek tahsil görmesini ister. Ona göre asrîleşmenin yolu Avrupaî bir eğitim görmekten ve zengin bir koca bulmaktan geçer. O, kızının güzelliğinin, tahsilinin ve terbiyesinin sosyete çevresi tarafından takdir edilmesinden kendine büyük pay çıkarır. Zihninin bir tarafında böyle bir kızın içtimaî hayatlarında şereflerini, mevkilerini arttırması ihtimalini hep canlı tutar. Mesture Hanım, Mazlum Bey'in mektuptaki ısrarlarına dayanamayarak Mazlume'yi Dârülfünûna gönderir. Ancak kızının tıbbiyede okumasına razı değildir. Süleyman Bey'in karısı ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“- Tıbbiyeye devam fena mı, Hanımefendi? Asrî kadınlar hep bir meslek edinirlermiş...

- Yalnız Tıbbiyeli olsa iyi... İnadına ebe olacaktı... Buralarda muasır kadın iki türlüdür. Bir çirkin, ukalâ ve fukara olanlar vardır. Onlar hastabakıcı, avukat, muharrir, memur filan olurlar. Bu âdeta bir nevi işçi sınıfı. Bunlara sade bizim aptal damat muasır der. Bunlar içki içmez, çarliston bilmez, inatlarına fena giyinir ve yüzlerini boyamazlar. Affedersiniz, belki işitmemişsinizdir. Frenkçe bir kelime vardır: Snob. İşte bunlara ben sadece “snob” diyorum. Ne suratlarına ne ukalâlıklarına hiçbir zarif erkek tahammül edemez. Hoş erkekler arasında da bu nevi ukalâlar var ya! Ne ise, bu nevi kadınlar kocasız kalmaya mahkûm, bu nevi erkekler mevkisiz, parasız... (s. 409)

Mazlume, yükseköğrenim yıllarında balo ve eğlence gecelerine gitmektense ders dışında vaktini sinemaya giderek, tenis oynayarak, İstanbul Dârülfünûnundan arkadaşlarıyla bir araya gelip sohbet ederek geçirir. Ayrıca arkadaşlarıyla birlikte bir spor kulübü kurmuşlardır. Mazlume'nin Dârülfünûnda okuması ona kendini ifade etme ve konuşma kabiliyeti kazandırır. Ancak annesinin asrîleşme hevesleri yüzünden Mazlume yükseköğrenim yıllarında dejenere bir hayatın içinde kendini bulur.

Yükseköğrenimini güçlkle tamamlayan kahramanların sosyal hayata atıldıktan sonra yaşadıkları hayal kırıklığı *Acımak*'ta esas çatışma unsurudur. Zehra Dârülmuaallimât mezunudur, babası Mürşit ise Mekteb-i Mülkiyyeden diplomasını almıştır. *Çalığışu*'nda olduğu gibi *Acımak*'ta da bir yükseköğrenim kurumundan diplomalı olmak ayrıca ehemmiyet arz eder. Çünkü yaşamları arasında simetrik bir bağıntı olan Zehra ve babası Mürşit, diplomaları sayesinde yeni bir hayata ilk adımlarını atarlar. Mürşit, gözü tok, uysal tabiatlı, çalışkan ve sıhhatli bir gençtir. Onun yüksek tahsilde amacı temiz bir aile yuvası kurmak, namuslu bir memur olarak vatanına hizmet etmektir. Öğrenciliği sefaletle, aç ve uykusuz gecelerin sıkıntılarıyla geçen Mürşit, Mülkiye Mektebinden diplomasını aldıktan sonra iyi bir memuriyete tayin edileceği günü bekler. Memleketin idaresi için yetiştirilmiş yüksek tahsilli nesil, henüz Anadolu'ya hizmet fikrinden uzaktır. Mürşit'in arkadaşları İstanbul'da kalmak için çalmadık kapı bırakmazlar. Mürşit, Mekteb-i Mülkiyyeyi okurken kurduğu hayallerin hemen gerçekleşmeyeceğini, iş bulmanın tahmininden daha zor olduğunu sosyal hayatın içine girdikten sonra anlar:

“Diplomayı alalı üç ay bile olmadığı hâlde hayat hakkında epeyce tecrübelere sahip oldum. Mektepten çıktığım gün öyle sanıyordum ki hangi daireye gitsen, müdür-i umûmîye yıldızlı diplomamı göstersem gözü kamaşacak, “buyursunlar efendim” diye derhal başköşede bana yer gösterecek. Hâsılı kapanın elinde kalacağım. Fakat maatteessüf evdeki pazar çarşısına uymadı.” (s. 55)

Üç ay nezaret koridorlarında iş bekleyen Mürşit anlar ki memuriyet almak için sadece diploma yeterli değildir. Tayinde tavsiye mektupları ve selamlar daha önemlidir. Mürşit, kayıracak kimsesi olmadığı için İstanbul'dan çok uzak bir vilayet olan Sivas'a atanır. Kısa zamanda memuriyeti kabul etmezse aç kalma riskiyle karşılaşacağından vazifesine hemen başlar. Mürşit, çalışmaktan zevk alan bir gençtir; onun terfi etmekte, büyük merkezlerde çalışmada gözü yoktur. O, diploma aldığı gün devlete ve millete sadakatle hizmet edeceğine,

kanunların dışına çıkmayacağına, yalan söylemeyeceğine, rüşvet almayacağına, meslek hayatında daima temiz ve iffetli olacağına yemin etmiştir. Bütün bu iyi niyetlerine rağmen Mürşit tam bir hayal kırıklığına uğrayacak, kısmen bir şeyler yapsa da eşi ve kayınvalidesi yüzünden bütün yolsuzluklara karışacak, isteklerini gerçekleştiremeden ölüp gidecektir.

Mürşit Efendi'nin kızı Zehra, Marabet Mektebini bitirdikten sonra sokakta kalmakla yüz yüze Dârümuallimât müsabakalarına girer. Sınavı başarıyla geçen Zehra'nın Dârümuallimâtteki hayatı sadece "çalışmak" kelimesiyle özetlenebilir. Sevme ve sevilme ihtiyacından mahrum bu genç kızı Dârümuallimâtta arkadaşları hep haşin, soğuk bir çehreyle tanımıştır. Kimse bu yüzden onunla yakın arkadaşlık kuramaz. Yükseköğrenim yıllarında babasıyla hiç görüşmez. Hâlbuki onun hapisten çıktığını, saçsı sakalı karışmış, elbiseleri yırtık ve sarhoş bir hâlde süründüğünü bilmektedir. Bu serseri adamın kızım diye okula gelmesini, utanç vesilesi sayar. İnsanlık için bir yüz karası kabul ettiği babasını arkadaşlarına "öldü" diye anlatmıştır. Zehra, Dârümuallimâtta beş yıl eğitim görür. O, hayattan beklentileri bakımından babasına çok benzer. Zehra'ya, Dârümuallimâtta çıkınca görevi yeri için İstanbul'dan bir okul gösterilir ancak Zehra, Anadolu'ya tayini çıkan bir arkadaşıyla becayiş yapar. Bilmediği bir yerde, yabancı insanlar arasında daha mesut olacağını düşünür. Zehra da babası gibi hayatına bir istikamet belirler, ancak onun babasından farklı tarafı müşfik ve kolay pes edecek birisi olmamasıdır. O, ilkelerinden asla vazgeçmez. Bütün gayretiyle kendini mektebe verir. Görev ciddiyeti tamdır. Zehra'nın tek eksik tarafı katı kuralcılığı ve acımasızlığıdır. Okulda ve hususî hayatında en küçük bir kusura asla izin vermeyen Zehra gördüğü kabahatleri acı bir dille insanların yüzüne vurur. Geç kalan öğrenciyi kesinlikle sınıfa almaz. Oysaki bu öğrencilerden kimisi ev işlerini yapmak zorunda kaldığı için, kimisi ayağına giyecek potinleri olmadığından okula geç kalmıştır. Çocukların kıyafetlerini her gün kontrol eder. Kiminin saçını düzeltir, kiminin kuşağını bağlar. Çocukların sökükle elbise ve düğmelerini diker. "*Kasabayı kendine vatan, mektebi bir aile ocağı yapmış*"(s. 5), çok çalışmış, terfi etmiş, yirmi beş yaşına gelmeden başmuallim olmuş, bu nedenle eline kocaman bir kız mektebi teslim edilmiştir.

Yeşil Gece ve Dünkülerin Romanı'nda yüksek tahsilli kahramanlar, Cumhuriyet devrimlerinin özellikle de laikliğin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. *Yeşil Gece*, eski eğitim kurumlarının, bu kurumlarda öğretim gören talebelerin, müderrislerin ve onları destekleyen

eşrafın şiddetle eleştirildiği tezli bir romandır.²⁷ Eserin fesli-sarıklı çatışmasına bağlı olarak gelişen olay örgüsünde Batı tarzında açılan eğitim kurumları her yönden üstün tultur.

Meşrutiyet yönetimi, yeni rejimi halka kabul ettirebilmek için eğitime ve öğretmen yetiştirmeye daha fazla ehemmiyet gösterir. Gazetelerin “muallim ordusu” tabirini sıkı sık kullandığı bu devirde Batı tarzı açılan okullara rağbet artar. *Yeşil Gece*’nin başkahramanı Ali Şahin bir yıl daha beklediği takdirde medreseden icazetname alacakken medrese eğitimini yarıda bırakır ve Dârümuallimîn sınavlarına girer. Müsabakada ikinci dereceyle sınavları kazanır. Birçok idadi mezunu arasından ikinci gelmek bu medrese softasını çok şaşırtmıştır. Dârümuallimîn öğrencisi olmak Ali Şahin’i mutlu eder. Çünkü yoksulluk ve yalnızlıkla geçen ömründen sonra hazır yemek ve yatak bulmak, çamaşır yıkamaktan ve söküklere dikmekten kurtulmak, Ali Şahin’e göre bir saraya damat olmaktan farksızdır.

Dârümualliminde fesliler ve sarıklılar olmak üzere iki tip öğrenci vardır. Sivil mektepten gelen fesliler ve medreselerden gelen sarıklılar arasında anlaşmazlıklar çıkar. İki taraf arasında boğaz boğaza kavga olur. Fesliler, medreselileri taassup ve irtica ile itham ederlerken softalar da feslileri çekemezler. Ali Şahin, sarıklı talebeleri sevmez ama fesli talebeleri de pek metin görmez. Zira onların cahillik ve kabiliyetsizlik bakımından sarıklılardan pek farkları yoktur. Ukala ve tembeldirler. Savaştan kaçmak için mektebe gelenleri de vardır. Bir kısmı ise okula tesadüfen gelmiştir ve mektep hocalığına sıradan bir geçim vasıtası olarak bakmaktadır. Mektepteki softalar, körü körüne bir itimat şuuruyla, kafalarını elleri arasında sıkarak gözlerini yumdukları zaman bir yığın şeyi ezberlerler. Ali Şahin kendini feslilere yakın görse de yüksek tahsil yıllarında başından sarığını iki sebepten dolayı çıkarmaya cesaret edemez. Birincisi babasının hatırasına hürmetsizlik etme korkusudur. İkincisi ise başına fes giymesi hâlinde sırtına da temiz elbise giymesinin

²⁷ Birol Emil, *Yeşil Gece*’nin yayın tarihine, şahıslarına, anlatılan olaylara ve eserin Reşat Nuri’nin diğer eserleri arasında tek ideolojik roman olmasına, ayrıca Oktay Akbal’ın “*Yeşil Gece*’den Kubilay’a” adlı 25 Ocak 1973 tarihinde “*Cumhuriyet*” gazetesindeki iddiasına dayanarak bu eserin Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda yazılmış olmasını mümkün görür. Buna ilaveten “*İlk baskısı 1928 yılında yapılan romanda ele alınan meseleler, fikirler ve onları temsil eden şahıslar, Cumhuriyet’ten sonra girilen inkılâp hareketleri ve onlara yön veren Atatürk prensipleriyle doğrudan doğruya ilgilidir. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı, Hilâfetin lağvı, tekkelerin, medreselerin, türbe ve zaviyelerin kapatılması, laiklik, kıyafet ve şapka inkılâbı, harf ve dil inkılâbları, tevhid-i tedrisat kanunu, kadın hakları gibi Türkiye Cumhuriyeti’ni yaratan, Türk cemiyetine yeni bir rejim, zihniyet ve yaşama şekli getiren hareketler, romanda aslı şahıs Ali Şahin’in mücadelesini yaptığı fikirler ve meselelerdir. Romanın esasını ve yapısını teşkil eden bu mücadele din ile müspet ilim, daha doğrusu dinî görüşün hâkim olduğu eski zihniyet ile müspet ilim ve laik görüşe dayanan yeni zihniyet arasındaki çatışmadan doğar. Bu yönüyle Yeşil Gece tam inkılâp Türkiyesi’nin romanıdır*” diyerek *Yeşil Gece*’nin yazılma amacı hakkında görüşlerini belirtir (Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, ss. 313-314).

vereceği külfettir. Oysaki ahali sarıklı talebelerin sefil ve gülünç kıyafetlerine alışmıştır. Ali Şahin, Dârümualliminde iken kimseyle yakın arkadaşlık kuramaz. Öğrencilerin ekserisi kendinden yaşça küçüktür. Ancak arkadaşlarıyla fikir ve his ayrılığına da düşmez, fena muamelelere aldırış etmez, münasebetsiz şakalara güler geçer. Her şeyi hoş karşılayan şen, şakacı ve kalender tavırlarla arkadaşlarına yaklaşır. Ali Şahin idealisttir ve “... *Muallimliğe yeni bir din gibi inanan, onun mukaddes muhabbetiyle için için yanan ateşli bir havari*”dir.²⁸ Keskin bir taassupla inandığı yeni inancını etrafına toplamaya başladığı birkaç arkadaşına anlatarak onları etkilemeye çalışır. İtikatsızlığından ortaya çıkan boşluk artık dolmuştur. Onda eskiye karşı uzlaşmaz bir düşmanlık hissi uyanır. Yüksek tahsil yıllarında öğrencilerini hangi fikirde yetiştireceğinin planını yapar. Uzun senedir ebedi bir hayat ümidiyle yaşamayı kendi felâketi bilen Ali Şahin öncelikle kendi gibi “mümkün olduğu kadar hayalsiz bir nesil” yetiştirmeyi düşünür. Sonra bu düşüncelerini aşırı bulur, yalnız müspet bilgileri öğretmekle iktifa etmeye karar verir. Ali Şahin’e göre zaten talebeler pozitif ilmi hazmederlerse dinî ilimden de uzaklaşacaktır.

Şube Müdürü Basri Bey’in anlattıklarına bakılırsa Dârümualliminden mezun olan öğrenciler çoğunlukla İstanbul çevresinde görev yapmayı tercih ederler. Bu yüzden öğretmen adayları ile atamaya bakan müdürler arasında devamlı bir sürtüşme yaşanır. Maarif müdürüne göre devletin yıllarca yedirip içirdiği, giydirip kuşandırdığı, liyakatlerinin on kat üstünde maaşla atamasını yaptığı memurlar gaflete düşüp görev yerini beğenmezler. İtirazlar karşısında güç durumda kalan müdürler, öğretmen adaylarını, gidecekleri yer hakkında aslı olmayan övgülerle görev yerine göndermek için ikna etmeye çalışırlar. Reşat Nuri’nin öğretmen kahramanları, halkı bilinçlendirme misyonunu yüklenmiş aydın gençlerdir. Bu yüzden görev yeri olarak asırlardan beri ilimin merkezi olan İstanbul’da kalmak yerine, Anadolu kasabalarını tercih ederler. *Yeşil Gece*’de Ali Şahin, İstanbul’un merkezine tayini çıktığı halde becayiş yaparak “ulemâ ve fuzalâ yatağı” denilen bir Anadolu kasabasına tayin ister. Kendini İstanbul’a layık görmez. Zira Sarıova kasabasına gittiğinde kendi fakirliği dikkat çekmeyecektir, çünkü Anadolu zaten yoksuldur. Sarıova kasabasında on iki haneye bir cami, mescit veya medrese düşmektedir. Sokaklar evliya kandillerinden şenlik gecesine dönmüştür. Ali Şahin, Anadolu’dan yeni bir toplum çıkarmayı hedefleyen inkılâpçı

²⁸ Reşat Nuri (Güntekin), *Yeşil Gece*, 1.b., Akşam Matbaası, İstanbul, 1928, s. 53, (Alıntılar bu baskıdandır).

ideolojinin temsilcisidir. Onun görevi, ilerde kurulacak Cumhuriyet Türkiye'sine zemin hazırlayacak yenilikçi gençleri yetiştirmektir. İlk vazifesini sokaktaki kandilleri söndürüp, küçük çocukların başından sarıkları çıkarmak olarak belirler. Ali Şahin amaçlarını gerçekleştirmede kısmen bir başarı sağlar. Düşüncesine sahip çıkan öğrenciler yetiştirir. Üç dört arkadaşının kendi gibi inkılâpçı olmasında etkin rol oynar. Bu arkadaşlarının da yardımıyla, belediyenin tahsis ettiği arsanın köşesinde yer alan eski bir medreseyi yıktırır ve yeni, modern bir okul binası yaptırır. Ali Şahin'in Sarıova kasabası için hayal ettiği inkılâplar bütünüyle Cumhuriyet'in ilanından sonra, Atatürk devrimleriyle gerçekleşir. Bu eserde Ali Şahin'in başarısından ziyade onun yüklendiği temsil ön plana çıkmaktadır. Bu temsil ise eskiyi tamamen reddetmek ve Meşrutiyet zihniyetine paralel olarak Batı tarzında pozitivist bir dünya görüşünü hâkim kılmaktır.

Batılılaşmanın yanlış anlaşılması nedeniyle genç kuşaklar arasında yaşanan fikrî bunalımlar ve bu bunalımların neden olduğu pişmanlıklar *Fatih Harbiye* romanının genel çatısını oluşturur.²⁹ Romanın vaka zamanı Cumhuriyet'in ilk yıllarıdır. Eserin yükseköğrenimli kahramanları Dârülelhandâ eğitim gören Neriman, Fahriye, Şinasi ve Macit'tir. Neriman ve Şinasi'yi Fatih'ten sonra bir araya getiren ikinci mekân Doğu ve Batı musikisinin öğretildiği Dârülelhandâdır. Her ikisi de Dârülelhandâ alaturka musiki bölümüne devam ederler. Şinasi kemençe, Neriman ise ud çalar. Fakat Neriman alaturka musiki bölümüne devam etmekten şikâyetçidir. “Öf... *Bu elimdeki ud da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor*”(s. 26) diyerek alaturka musikiye tepkisini sert bir şekilde dile getirir. Ud ve saz çalmak Neriman'a göre doğulu olmanın bir sembolüdür ve ancak bu tür musikiyi Şamlıların yapması gerekir. Zira Neriman, babasının isteğiyle alaturka bölümü tercih etmek zorunda kalmıştır. Neriman, Dârülelhandâdan çıkmayı yahut alafranga bölüme girmeyi düşünür. Alaturka bölümün lağvedileceğini duyunca sevinir. Neriman'ın alaturka musikîyi sevmemesinde alafranga musikî bölümünde tanıştığı Macit'in etkisi büyüktür. Dârülelhandâ gidip gelirken Neriman ve Şinasi'nin ruhsal yapılarında meydana gelen psikolojik değişmeler, esere hareketlilik katar. Neriman'ın yaşadığı değişmeler ve verdiği tepkiler Şinasi'yi bütün vücuduyla ve şuuruyla yorgun düşürür. Şinasi daha romanın ilk satırlarda bezgin bir ruh portresiyle okuyucu karşısına çıkar. Neriman ise daima iki adım önde, yürüyüşleri çevik ve kıyafeti itinalıdır. Neriman'ın Macit'le tanıştıktan sonra yakın

²⁹ Mehmet Tekin, *Romançı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 166.

çevresine gösterdiği tepkiler okul hayatına da yansır. Dârülelhan çıkışında Şinasi'den kaçmak için fırsat kollar, udunu okula getirmemeye başlar ve derslere çok az katılır. Şinasi ile konuşurken sesine “asabi titremeler” gelen Neriman, Şinasi'nin sorularına onun yüzüne bakmadan gayri tabii bir asabiyetle cevap verir. Neriman'ın son zamanlardaki hareketlerinden kuşkuya düşen Şinasi ne yapacağına karar vermekte zorlanır. Neriman'ın Dârülelhandan arkadaşı olan Fahriye'nin evinde düzenlenen toplantılara Şinasi davet edilmez. Bu yüzden bütün Dârülelhan kızlarının kendisinden hoşlanmadığı düşüncesine kapılan Şinasi, dışlandığını farz ederek çok üzülür. Neriman ile Şinasi arasındaki fikrî çatışmalar eserin sonuna kadar devam eder. Neriman hatasını anladıktan sonra romanda düğüm çözülür.

Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930) adlı eserinde ameliyat masasına alınan Dârümuallimînli bir gençten bahsedilir. Ancak bu gencin ailesi, eğitimi ve hastalığı hakkında hiçbir bilgi verilmez. Genç adam ameliyatta bacağına tamamıyla kaybeder.

Burhan Cahit'in *Dükkülerin Romanı* adlı eserinde yükseköğrenimli üç gencin yurt ve milletle ilgili düşünceleri anlatılır. Ahmet Reşit, Ahmet Rıfki ve Cemil Hakkı henüz mektepte iken gazeteciliğe başlamış üç samimi arkadaşdır. Üçü de Dârülfünûnun son sınıf öğrencisidir. Cemil Hakkı imtihanlarını bitirince gazete onu Anadolu seyahatine çıkaracaktır. Ahmet Rıfki, Dârülfünûndan sonra gazeteciliğe devam ederken bir taraftan da bir kolejde Türkçe hocalığı yapar. Ahmet Reşit imtihanlar bitince Avrupa'ya yüksek tahsile gitmek ister. O, hem gazetede ki vazifesini başarılı bir şekilde devam ettirir hem de iki dersten imtihanlarını başarıyla vererek Mekteb-i Mülkiyyeden mezun olur. Arkadaşlarından kaymakam olanlar, nahiyede ve hariciyede görev alanlar vardır. Ahmet Reşit ihtiyacı olan bilgileri öğrenmek, medeniyet âlemini yakından tanımak, hayata “daha kuvvetli cihazlarla girmek” maksadıyla yüksek tahsil için Paris'e gider. Yüksek tahsilli gençler Meşrutiyet'in ilk günlerinde ümitlidirler. Ancak Meşrutiyet'i takip eden yıllarda bu ümitlerinde hayal kırıklığına uğrarlar. Balkan Savaşlarındaki kayıplar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkenin işgal edilmesi, millî değerlerin altüst olması, devlet yönetimindeki başıbozukluk, rüşvet ve yolsuzluklar gelecekte ümitli olan gençleri bir çıkmaz ve karamsarlığa sürükler. Bu vatanperver gençler ancak Mustafa Kemal'in Anadolu'ya hareketinden sonra onun emrine girerek ideallerini gerçekleştirmek üzere bir hedefe doğru yürürler. Eserde yazarın

sözcülüğünü üstlenen Dârülfünûnlu gençler birbirlerine gönderdikleri mektuplarla özellikle Abdülhamid ile İttihat ve Terakki döneminin siyaset anlayışını, sosyal yaşam tarzını eleştirir, ülkenin kurtuluşu için çözüm yolu gösterirler. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Devletin yönetim ahlâkı bozulmuş, adam kayırmacılık, rüşvet ve yağmalama sıradanlaşmıştır. Ahmet Rıfki, Paris'e yazdığı mektupta kendine kaymakamlık teklif edildiğini ancak kabul etmediğini belirtir. İttihat ve Terakki döneminde elinde mülkiye, hukuk veya Dârülfünûn diploması olan gençler “devair koridorları”nda çile doldurur. İttihat ve Terakki kulüpleri memuriyet vesikası dağıtan resmî müesseseler hâline gelmiştir. Yüksek okul bitirmeyenler el etek öperek iş bulmaktadır.

2- Ahmet Rıfki'ya göre ülkedeki başarısızlığın temel nedeni gericilik ve taassuptur. Bu durumu şöyle izah eder:

“Altımızda halifenin postu, başımızda Bizans sarayının tacı, elimizde Acem'in zülfikârı ile Avrupa'ya aşık atıyoruz. Herifler de kendilerine benzemeyen bu garip mahlûka veriyorlar dumani, basıyorlar ateşi!” (s. 49)

3- Devlet kurumları millî siyaset anlayışından mahrumdur. Azınlıklar, eskiden olduğu gibi İttihat ve Terakki yönetiminde de imtiyazlı sınıflardır. Yeni Türk mektepleri açılmalıdır. Türk delikanlısı medresede kavrulurken Ermeni, Rum gençleri Avrupa'da tahsil görmektedir. Tanzimat'tan beri değişen hiçbir şey olmamıştır, Meşrutiyet inkılâbı programsızdır. Bu inkılâp yalnızca istibdadı kaldırmış ve monarşiye iki meclis ilave etmiştir.

4- Devlet yönetimine bir kargaşa hâkimdir. Enver Paşa, kafası ile Berlin'de ayaklarıyla saraydadır. Devletin muhafazakâr mı, liberal mi, sosyalist mi olduğu belli değildir. Bazen Osmanlı politikası güdülür bazen Türk Ocakları kurulur. Anadolu'ya şeyhler, ağalar karargâh kurmuştur, hükümete sormadan haraç keserler. İktidar, Doğu'da otorite sahibi değildir. Ahmet Reşit, Jön Türk idaresinden şüphe duyar ve Jön Türklerin mason olduğunu iddia eder.

5- Din ve devlet işleri tamamen birbirinden ayrılmalıdır. İslâm ittihadını savunmak çok gülünçtür, Milliyetperver bir parti kurulmalıdır. Memlekette muayyen, ileri ve sol fikri yaşatacak yeni bir fırkaya ihtiyaç vardır. Tahsil görmüş, Avrupa'yı tanıyan, medeniyet ve inkılap tarihi bilen, Türklerin geri kalma sebeplerini fark eden gençler yeni fırkaya girmeli, politikada ve idare işlerinde dinin hiçbir rolü olmamalıdır. Bu firkanın bamteli,

nasyonalistliktir. Ahmet Reşit'e göre uzun fikir cereyanlarının birleşmesinden ziyade şahsî nüfuzu ve kuvveti ile meydana çıkacak bir inkılâpçının hamlesi ülkenin kurtuluşunu sağlayacaktır. Onun bu düşünceleri M. Kemal'e işaret eder.

6- Cemil Hakkı'nın anlattıklarına göre Anadolu halkı perişandır. Kanaat, tevekkül, kadere küskünlük ve taassup yaşamın her safhasında görülür. Gençlik medrese ile tekke arasına sıkışmıştır. Anadolu'da hürriyetin, Meşrutiyet'in izleri yoktur. Köylü, ağa ve eşrafın baskısı altında ezilmekte, memurlar baskıdan vazifesini yapamamaktadır. Köylü cahildir, memlekette ne olup bitiğini bilmez. Adalet kalmamıştır. İttihat ve Terakki hükûmeti, halkı unutmuştur.

7- Darülfünûnlu gençler eski eğitim usulünü de eleştirirler. Cemil Hakkı'ya göre öncesinde Konya Türkü; Türkçesi, sanatı ile Osmanlı'ya örnek olurken bugün hacısı, hocası, softası ile sanat ve medeniyet hayatından uzaklaşmıştır. Konya'nın köylerine varıncaya kadar her beldesinde medrese vardır. Soluk benizli delikanlılar burada hadis okurlar. İlm-i Arabî, İlm-i Farisî, Arapça Sarf ve Nahiv öğrenen softalar ne öğrendiklerini bilmezler. Tarih, coğrafya, hesap, hendese, kozmografya okumazlar. Sadece müftülük ve vaizlik düşünür; tüccar, mühendis, muharrir, muallim olmayı akıllarından bile geçirmezler. Cemil Hakkı medreseyi bir cüzzam hastanesinin koğuşuna benzetir.

8- Gençlik fikrî istikametten ve meslek aşkından yoksundur. Ahmet Rıfkı yazdığı mektupta "*Gençliği muayyen bir fikir istikameti bulamayan bir memlekette tabî ve hazırlıklı bir inkılâp hayal bile olamaz.*" (193) der. İhtilali yapan demokratlar yavaş yavaş aristokrat olmuştur. Hürriyet inkılâbı yağmalanmıştır. Fikir ve kalem sahipleri iş başındakilerin kapı kuludur.

9- Ahmet Rıfkı'nın gönderdiği mektuba göre memlekette herkes varını yoğunu harbe yatırmıştır. Çanakkale'deki ilk harpte, ülkenin kalkınmasında önemli roller üstlenebilecek Darülfünunlu gençler şehit düşmüştür.

10- Ülkenin düze çıkması, büyük bir inkılâp yapacak enerji ve kuvvete sahip, iradeli ve mert bir komutan vasıtasıyla gerçekleşebilir. Hakikati hazmeden, temkinli, yüksek ruhlu, derin düşünceli, millî varlığı yüksek tutan bir kumandan lazımdır. Dârülfünûnlu gençlerin ruhsal portresini çizdiği bu kumandan eserin sonunda da anlaşılacağı üzere M. K. Atatürk olacaktır.

M. Şevket Esendal'ın *Ayaşlı ve Kiracıları* adlı romanında Hâki Bey, Çanakkale taraflarında bir tekke şeyhinin oğludur. Hâki Bey'in çocukluğu tekkede geçmiştir. O, çocuk iken çok dalgın ve unutkan. Mektepte sınıfları babasının hatırıyla geçer. Babasının hatırının geçmediği zamanlarda sınıfları iki defa okuyarak ağır ağır bitirir. Yüksek tahsil yaptığı Mülkiye Mektebini de böyle düşününe düşününe bitirdikten sonra, İstanbul'da bir köşeye ilişip kalmak isterken yakasını askerliğe kaptırır. İhtiyat zabiti yetiştiren mektebe gider. Her gün yapılan sıkı talim, yürüyüş ve karavana Hâki Bey'i sert bir adam hâline getirir. Ancak harbin son günleridir ve cepheye göndermeden onu serbest bırakırlar. Hâki Bey, İstanbul sokaklarında biraz işsiz dolaştıktan sonra arkadaşıyla Anadolu'ya kaçar ve burada adam kıtlığı çekildiği için bir kaleme başkâtip olur. Hüseyin Rahmi'nin *Utanmaz Adam* adlı eserinde Sudûri Efendi, diploma alamadan Mekteb-i Tıbbiyeden kovulmuş bir mirasyedir. Yaptığı kanun dışı işlerle övünür. Çocuk düşürür. İlaçları kendi yapıp satar. Meslek ahlâkı olmayan, fırsat düşkünü bu adama para kazanmak için her türlü yolsuzluk mübahtır. Onun işi dünyanın nizamsızlığından faydalanmaktır.

Gökyüzü romanında inkılâp sarsıntısının aydınlar arasında nasıl bir inanç buhranı doğurduğu ve aydınların da zaman zaman hurafelere sapabileceği anlatılmaktadır. Romana bir neslin temsilcisi olarak giren ve adı belirtilmeyen aslî kahraman, talebelik yıllarında doktor olmayı küçükseyecek kadar gururludur. Onun yüksek tahsil yıllarında öncelikli amacı Abdülhamid istibdadını devirmek; Allah, din, cennet, cehennem gibi kavramları pozitif bir mantıkla yalanlamak ve insanlığın en büyük düşmanı kabul ettiği dinleri yok etmektir. Ona göre din insanlığın en büyük düşmanı ve milletleri, kıtaları birbirine düşüren tek suçludur. Kahraman yükseköğrenim yıllarında bu düşüncesi doğrultusunda sosyalist ve ihtilalci fikirleri savunan kitapları okur. Tıbbiye tahsili süresince hayal, fikir, ideal ve arzularının karmaşasında bir gençlik geçirir. Kahraman; tıp sahasında pozitif bilgileri öğrenerek çevresine faydalı olmayı, bilgili bir doktor olarak birçok insanı ölümden kurtarmayı, Avrupa'yı şaşırtacak keşifler icat etmeyi küçük işlerden sayar.

Kahraman'ın tıbbiye tahsili dört yıl sürmüştür. O, bütün ihtiraslarına rağmen muvazenesi bozuk, daima uçtan uca giden iradesiz bir adamdır. Fikirlerini açık bir pervasızlıkla savunur. Kitaplarının kenarına yazdığı notlardan ve savunduğu fikirlerden dolayı bir akşam okuldan alınarak Hasanpaşa Karakolu'na kapatılır. Karakolda hayatının en sıkıntılı günlerini geçirir. Bir ihtilalci sıfatıyla Trablus'a sürgün edilir. Daha öncesinde

“gökyüzü”ne saldıracak kadar çılgın ve cesaretli olan bu genç adam sürgünde âdeta dünyaya küsmüştür. Korkak, uyuşuk ve bedbindir. O, yalnız kendi fikirlerinin kahramanıdır. Çevresindeki birkaç hürriyet fedaisinin etkisiyle kendini ciddi bir ihtilalci gibi görmeye başlar. Artık doktorluktan vazgeçmiş, âlim bir politikacı olmaya karar vermiştir. Ancak hareket adamı olacak disiplin ve kabiliyete sahip değildir. Jön Türklerin Avrupa’da çıkardığı gazeteleri birkaç arkadaşının yanında yüksek sesle okur. Gece yapılan gizli toplantılarda padişaha sövüp saymayı ve Namık Kemal’den birkaç hürriyet beyiti okumayı vatan kahramanlığı zanneder. Cahil bir ayak politikacısı olmamak için Avrupa’dan getirttiği riyaziye, fizik, kimya, tarih, felsefe, sosyoloji kitaplarını odasında toplayarak burayı bir dersane haline getir. Birtakım karmaşık bilgilerle kendini ilmî politikacılığa hazırladığını düşünür. Bazen de hiçbir işe yaramayan bir adam olduğunu, böyle birçok karışık kitapla kafasını doldurmasının kendine zarar verdiğini itiraf eder. Kitaplarının ve parasının çalınmasını kendi hakkında yapılmış bir polis tahkikatı zannederek Paris’e kaçar. Oysaki bu, sıradan bir hırsızlık vakasıdır.

Gökyüzü’nün yükseköğrenimli diğer karakteri Mükerrerem, macera denebilecek bir hayat yaşar. Bir defterdarın oğludur. Henüz yedi sekiz yaşında iken Kahraman’dan hesap ve Fransızca dersleri alır. Mekteb-i Mülkiyyeyi bitirdikten sonra Beyrut ve Aydın vilayetlerinde birer yıl maiyet memurluğu ve gazetecilik yapar. Kahraman’la aynı yılda Trablus’a sürgün edilir. Siyasete tövbe ederek su mühendisliği tahsili için Belçika’ya gider. Birinci Dünya Savaşı çıkınca bir buçuk yıl sonra memleketine döner. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’na katılır. Lozan’dan sonra hâli vakti yerinde olduğu için kendini isprizma tecrübelerine verir.

Üç İstanbul’da Dârülfünûndan çıkan üç hukukçu genç; Abdülhamid, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç farklı devrin İstanbul’unda, sosyal, siyasî ve ekonomik çalkantıların içinde buhranlı bir hayat sürdürürler. Mithat Cemal kendi bakış açısıyla konakların, köşklere, yalıların iç yüzünü anlatırken geçmişe imrenerek, özleyerek değil, tiksinierek ve öfkelenerek bakar.³⁰ Romanın başkahramanı Adnan, Hukuk Fakültesinde doktorasının son imtihanlarını vermiş ve *Yıkılan Vatan* adıyla siyasî bir roman yazmaya

³⁰ Rauf Mutluay bu eserde biyografik özellikler olabileceğinden bahseder: “Şüphesiz her ilk romanda etkili bir otobiyografi katkısı vardır. Mithat Cemal’in biçiminde Adnan’ın satırlarını görünce bunun için şaşırılmamak gerek. O nükte ve özdeyiş meraklısı, mecazlı ve süslü anlatım, ikisinin de düşkün olduğu tutumdur. Ve sanırım Adnan’ın gençliğinde de epeyce Mithat Cemal’in kişiliği bulunur.”(Rauf Mutluay, “Mithat Cemal Kuntay Ve İstanbulları” *Üç İstanbul*, Sender Yay., İstanbul, 1976, s. 27)

başlamıştır. Adnan'ın mektep arkadaşları Moiz ve Tevfik Hoca da Hukuk Mektebinden yeni çıkmışlardır. Adnan yüksek tahsilden sonra ne yapacağına okul sıralarında iken karar verir. O, sıradan bir hükümet memurluğuyla taşraya üçüncü adam olarak gitmek istemez, avukatlık da düşünmez.

“... Adnan'ın kaleminin ucundan damlamaya hazırlanmış bir isyan edebiyatı vardı. Bu kalemle avukat lâiyhası mı yazacaktı? Adnan tunçtandı. Maden adam, mahkemeye beğendirilecek lakırdı arayamazdı.”(s.110)

Onun tek amacı düşüncelerini özgürce haykıracağı bir muharrir olmaktır. Adnan ile Moiz, *Sabah* matbaasında çalışırlar. Tevfik Hoca avukatlığa başlar. Üç arkadaşın ortak yanı Abdülhamid aleyhtarlığıdır. Yükseköğrenimlerini tamamlayana kadar idealist, samimî ve temiz olan bu gençler sosyal hayata atıldıktan sonra zamanın bozuk çarkları arasında kaybolup giderler. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte siyasî kanalları kullanarak haklı veya haksız gözetmeden her türlü imkânı fırsata çevirip zengin olurlar. Adnan'ın yükseköğrenimden arkadaşı Moiz, muharebe yıllarında Berlin'dedir ve vurgunculukla zengin olur. Adnan otuzlu yaşlarda İttihatçıların önde gelen komitacılarından. Tevfik Hoca, Meşrutiyet'ten sonra sarığını da cüppesini de çıkarır. Davalardan büyük paralar kazanır. Hukuk Fakültesinden çıkalı dört ay olduğu halde hemen zengin olmuştur. Tevfik Hoca zenginliğe meşru olmayan yollardan ulaşmıştır:

“...Her ölenin mirasçısı odur, her doğanın velisi o... Yıkılan evin enkazı, yapılan evin arsası onundur; şahit kiralar; dava satar; borç yaratır; öliye mülk sattırır; kıza çocuk doğurtur...”(s. 110)

Adnan yükseköğreniminden sonraki birkaç yıl zengin paşaların kızlarına özel ders vererek geçimini sağlar. Adnan'a özel dersleri saray adamlarından Hidayet ayarlar. Maliye Nazırı Sıddık Paşa'nın kızı Süheyla, Sörlü mezunudur ve Adnan'dan edebiyat dersleri alır. Süheyla, derin bir kalbi ve gösterişsiz bir zekâsı olan malumatlı bir kızdır. Adnan, Erkânıharb Müşiri Kerim Paşa'nın evli kızı Belkıs'a da tarih dersleri verir. Belkıs'a âşık olan Adnan, fakirliğinden dolayı onun karşısında utanır, küçülür, Kerim Paşa'nın yalısına her gidişinde hakaret görmüş gibi aşağılık psikolojisine kapılır. Adnan'ın sıkıntılı ve dejenere bir hayat yaşamasında çevre faktörü birinci derecede etkilidir. Özellikle Hidayet'in konağındaki laubali ve keyfiyetsiz ortam onun şahsını olumsuz yönde etkiler. Burada Adnan kendini içi boş ve şekilsiz hisseder, her gün insanlığından bir şeyler kaybetmektedir. Burada

yalan, hırsızlık, iftira gibi her türlü çirkinlik vardır. Adnan'ın hayatında ikinci önemli mekân tamamen Avrupaî bir yaşamın egemen olduğu mermer yalıdır. O, Belkıs'ın yalısında ne malumatının ne namusunun gururunu duyar. Yalıdaki refah, memleketi vuran bir hançer gibidir.

Adnan, Abdülhamid döneminde İttihat ve Terakki'nin gizli adamıdır. Bu yüzden siyasî çatışmalar yaşar. Hafıye baskınına uğrar. Zaptiyeye götürülür, sorguya çekilir. Nüfuzlu kişilerin yardımıyla kurtulur. İkinci defa sorguda Trablusgarb'a sürgün edilir. Sürgünde iken annesini kaybeder. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a geri döner, İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu adamlarından olur. İnkılâptan sonra avukatlığa başlar. Eminönü'ndeki yazıhanesine büyük büyük davalar gelir. Memleketin bulanık havasında her iş onun yazıhanesinden geçer. Kısa sürede zengin olur. Ancak İttihat ve Terakki'nin iflası, Mütareke Dönemi'nde Adnan'ı eski hayatından daha kötü bir maddî sefaletе sürükler. Bütün parası biter. Ataşenaval Naşit onun durumunu şöyle anlatır:

*“Parayı kazanmak güç değildir efendim, saklamak güçtür efendim...
Bunu Adnan Beyefendi'ye anlatamadık. Karı... Kumar... Yatağa yorulmak
için giriyor, para vereceğim diye kumarı seviyordu.”*(s. 551).

Adnan Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadele'ye yardım eden “gizli İstanbul”dandır. Ankara'ya yüksek bir makamla çağrılacağı günü uzun süre bekleyen Adnan bu isteğine ulaşamaz ve verem hastalığından ölür.

Tatarcık Cumhuriyet devrinin romanıdır. Halide Edib, *Tatarcık*'ta kahramanları üniversiteyi bitirmiş veya üniversite okuyan gençler arasından seçer. Bu romanın başka bir özelliği de yeni neslin romanı olmasıdır. *Sinekli Bakkal* ve *Zeyno'nun Oğlu*'nda çocuk yaşta olan kahramanlar, *Tatarcık*'ta genç neslin yeni simalarıdır.³¹ Recep, Şinasi, Haşim, Hasan, Safa ve Ahmet üniversiteye devam ederken Lale ve Salim yüksek tahsillerini henüz tamamlamış gençlerdir. Yazar, romanlarının çoğunda ideal bir kadın veya erkek karakter

³¹İnci Enginün, yeni neslin bu romandaki iki temsilcisi olan Recep ve Hasan tiplerinin daha önceki romanlarda da yer almasına şöyle bir yorum getirir: “Halide Edib'in *Sinekli Bakkal*'dan sonra yazdığı romanlar, bazen meseleleri bazen de şahısları bakımından bir devamlılık gösterir. Bu da Halide Edib'in aslı bir fikrine bağlanabilir: Cemiyet tekâmül eder, istihaleler geçirerek devam eder. Ani kopuşlardan çok tekâmül etmeyi tercih eden Halide Edib, cemiyetteki insan tiplerinin devam edeceği inancındadır. Bozuk, daha bozularak veyahut yeni ve sağlam bir filiz verip yeniden yeşererek; iyi daha mükemmel sentezlere ulaşarak devam eder.”

(İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 341).

seçerken bu eserinde farklı tipler ortaya koyarak Cumhuriyet neslinin bir anatomisini çıkarmakta, böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin kültürel çeşitliliğine dikkat çekmektedir.

Tatarcık'ta Lale, babasını on üç yaşında kaybeder. Babasının gazilik maaşının da kesilmesiyle ailenin yükü Tatarcık'ın omuzlarına biner. Annesiyle birlikte yaşayan Lale evin giderlerini ve okul masraflarını özel ders, balıkçılık vb. işlerle karşılamak zorunda kalır. Tatarcık, Arnavutköy Kız Kolejinde sonra girdiği İngilizce öğretmenliği sınavını kazanır. Tatarcık'ın yükseköğrenim yılları hakkında bilgi verilmez. Fakat Kör İsmail ile aralarında geçen münakaşada üniversite okuduğunu özellikle belirtmiştir. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Lale, Kandilli Lisesinde İngilizce öğretmeni olarak göreve başlar. Özel derslerini ve ek işlerini de devam ettiren Lale maddî refaha kavuşur. Lale'nin üniversite okumasında asıl amacı, Kör İsmail ile aralarında geçen tartışmadan da anlaşılacağı üzere, Poyraz köyünün halkını medenîleştirmek, Cumhuriyet devrimlerinin ruhunu bu köye yaşatmaktır. Lale çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeksizin hedefine ulaşmak için gayret gösterir. Yardımseverliği, dürüstlüğü, ahlâki olgunluğuyla kısa zamanda köyde yaşayan fakara çocukların, gençlerin ve kadınların rehberi olur. Lohusa kadınların çocuklarına sahip çıkar. Onların üstlerini temizler, saçlarını tarar, derslerini yapar. Lale'nin köyde sorun yaşadığı kesim yaşlılardır. O, medenîleştirme projesi doğrultusunda yanlış gördüğü her yerde yaşlılara müdahale eder.

Tatarcık'ta üniversiteli gençler, okullarını tamamladıktan sonra ne yapacaklarına dair büyük hayaller kurarlar. Recep, Robert Kolejinden sonra İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde dört yıl eğitim görür. Yüksek dereceli bir diplomayla dönmesine rağmen kendi memleketinde iş bulamaz. Askerliğini yapar yapmaz Hukuk Fakültesine girer. Gençler arasında yazarın birçok yönüyle idealize ettiği karakter olan Recep, üniversiteyi bitirince hemen avukatlığa başlamak ister. Onun meslek seçiminde “halka hizmet” düşüncesi ağır basar. Lale'ye el ele vererek Poyraz köyünü beraber modernleştirme teklifinde bulunur. Üniversiteyi bitirince halkın avukatı olacak, elinde parası olmayan, avukat tutmaya gücü yetmeyenlerin hakkını savunacaktır. Dedesi Tefvik gibi köyün çocuklarına kukla oynatacak, onlara nereden geldiklerini, köklerini, benliklerini, yaşamının ne demek olduğunu öğretecektir. Safa, yedi üniversiteli genç içinde benzeri olmayan tipik bir gençtir. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Hukuk Fakültesine girer. Safa'yı Yediler arasına Şinasi sokmuştur ama pişmandır. Safa, Şinasi'ye yukardan bakar, onun zaaflarıyla

alay eder. Tek zaafı kızlar olan Şinasi, Safa ve Recep'in yanında kızlardan bahsetmeye çekinir. Safa öğrenimini Şinasi'nin ailesine borçlu olmasına rağmen minnet altında kalmış olmaktan doğan bir kızgınlıkla Şinasi'yi her fırsatta eleştirir. İkisi de sarıklı bir babanın oğludur ama en çok bu konuda birbirini alaya alırlar. Ahmet, Matematik Bölümünde okumaktadır ve amacı ilerde zengin bir tüccar olmaktır. Haşim ve Şinasi'nin de üniversite öğrencisi olduğu belirtilir ancak hangi bölümleri okudukları hakkında eserde bilgi mevcut değildir. Şinasi hariciyede görev almayı Haşim ise siyasete atılmayı düşünmektedir. Hasan, tıp öğrencisidir. Onun gelecekle ilgili ideallerini, bu zamana kadar yaşadığı ıstırap dolu hayatı şekillendirir. Hasan'ın bütün amacı, vatan ve millet sevgisiyle süslenmiş insanî değerleri çevresine yaşatmaktır. Altmış yaşına geldiği zaman, Haso Çocuk ve Zeyno'nun temsil ettiği milyonlarca fakir çocuk ve kadının bambaşka bir hayat yaşayacağını hayal eder.

Yedi üniversiteli genç, Feridun Paşa Korusu'nda iki aylık süre için kamp kurarlar, burada gelecekleri ile ilgili bazı kararlar alacaklardır. Henüz gençler koruya gelmeden Poyraz köyü onlar hakkında konuşmaya başlamıştır. Özellikle çocuklar üniversiteli gençlere daha fazla ilgi gösterirler. Haşim'in iskeleye doğru gittiğini gören her çocuk arkasından koşup onun yürümesini taklit eder. Beşi dışarıdan Haşim'le beraber altı genç kendi yemeğini kendi pişirecek bütün işlerini kendileri göreceklerdir. Salim'le birlikte "Yediler" adı verilen bu gençlerin çoğu askerliğini yapmıştır, altısı hâlâ üniversite öğrencisidir. Kamp kurmaya gelirken "Tralallâ... Tralallâ..." şarkısıyla koruya girerler. Üniversite çevresi bu gençlere "Mehlika Sultan'a âşık yedi genç" ismini verir. Hepsi tek bir güzele âşık, hepsi aynı dilek ve fikir peşinde dolaşır gibi görünürler. Fakat dilekleri, aşkları, ülküleri, Mehlika Sultanları tamamen birbirinden farklıdır. Gençler kendi aralarında eğlenirken Mehlika Sultanlarını anlatacak bir şarkı yazarlar. Recep'in babası, İstanbul'un ünlü müzik öğretmenlerinden ve *Sinekli Bakkal*'ın Osman'ı (Peregri), bu şarkının bestesini hazırlar.

Kendi aralarında siyasî tartışmalara giren yedi genç, yarı şaka yarı ciddi anıtsal bir kabine bile kurmuşlardır. Bu kabinede Haşim, Başbakan; Salim, Milli Eğitim Bakanı; Ahmet Ekonomi Bakanı; Safa, hem İç İşleri hem de Adalet Bakanı olmayı ister. Yedi genç kampta güzel günler geçirir. Kampın sonunda bazılarının hayatında değişmeler olur.

İçimizdeki Şeytan, yüksek tahsil gören gençlerin aşk maceralarını anlatmakla birlikte esasen Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan aydın problemini dile getiren siyasî içerikli ve tezli bir romandır. Felsefe Bölümünde okuyan Ömer, eğitime, bilime, kendine hatta bütün insanlara güvenini kaybettiği için yüksek tahsilini devam ettiremez. Eserin adına bağlı olarak

verilmek istenen düşünce, romanın aslı kahramanı Ömer'in açıklamalarından çıkarılır: İnsana kendi iradesi dışında, soyut bir güç kötülük yaptırılmaz. İçimizde şeytan olduğunu düşünmek; acizliktir, tembelliktir ve iradesizliktir. Vaka zamanı üç-dört ayla sınırlı olan bu eserde tarihî zaman dilimi belli değildir. 1933 yılında “Dârülfünûn” bir yüksek eğitim kurumu olarak İstanbul Üniversitesine dönüştürülür. *İçimizdeki Şeytan*'da “Dârülfünûn”adının kullanılıyor olması; üniversite, fakülte v.b. terimlerin henüz yeni yeni kullanılmaya başlandığı bu dönemde eski terimlerin hâlâ unutulmadığını veya romanın zaman diliminin birkaç yıl daha geriye gittiğini gösterir. Ömer ve Ömer'in arkadaşları Ümit ile Nihat, Felsefe Bölümünde okumaktadır. Macide, konservatuvara devam eder. Nihat'ın fikrî amaçları doğrultusunda çevresine topladığı bazı gençlerden de bahsedilir. Adları belirtilmeyen bu öğrencilerden biri tıp, diğeri ise hukuk eğitimi görür.

Ahmet Mithat Efendi'den Sabahattin Ali'ye birçok roman yazarımız kızların eğitimine önem vermiş ve gençleri eğitimlerine devam etmeleri yönünde cesaretlendirmiştir. Kızların erken yaşta evlendirilmelerinin onların yükseköğrenimlerini olumsuz etkilediğini, hatta yükseköğrenim yıllarına gelmeden önceki eğitim basamakları için de büyük bir engel teşkil ettiğini söylemek gerekir. Macide, annesinin onu küçük yaşta evlendirme girişimine karşı çıkar. Bir süre kendini piyano ile avutur. Ancak piyano ve notalarla uğraşmak bu devrede ona sadece hüznü verir. Macide, müziğe diğer arkadaşları gibi, bulacakları kocanın seviyesini bir dereceye kadar tutmakta yardımcı olsun diye heves etmemiştir. Müziğe, “ömrün manası” olarak “yanında götüreceği yakın bir arkadaş” niyetiyle sarılır. Annesinin haftalık gezi ve oturmalarında derin bir iç sıkıntısı çeken Macide'nin imdadına, İstanbul'dan gelen Emine teyzesi yetişir. Hem İstanbul'da okuyup yeni bir çevreyle tanışması hem de hoppa kızı Semiha'ya ağırbaşlı bir arkadaş olması için Macide'yi İstanbul'a götürür. Ancak Macide'nin anne ve babasıyla yaptığı konuşmadan anlaşıldığına göre son zamanlarda maddî durumları kötü olan Emine teyzenin Macide'yle ilgilenmesinde asıl amaç, ona şöhretli ve zengin bir koca bulmaktır. Macide ise konservatuvara gitmek istediğini teyzesine bildirir. Annesi ve babası Macide'nin bu düşüncesine itiraz etmezler, birkaç yiyecek malzemesi ve eşyayla onu İstanbul'a yolcu ederler.

Romanın diğer yükseköğrenimli gençleri Ömer ve Nihat, yirmi beş yaşında gösteren orta boylu iki gençtir. Roman, Kadıköy'den Köprü'ye hareket eden vapurun güvertesinde

konuşan bu iki gencin sohbetiyle başlar. Bir ara üniversitedeki derslerinden ve hocalarından bahsederler: Tarih müderrisi, öğrencilerinden bir kıza arka arkaya sualler sorar. Çalışmadığı her halinden belli olan kız öğrenci, etrafına yardım ister gibi bakınca arkada oturan Ümit adlı başka bir kız öğrenci, profesöre kaş-göz işareti yaparak uyarıda bulunur. Bu hareketler üzerine profesör sorularına kendi cevap verdiği gibi kıızı da mezun eder. Öğrenciler arasında geçen konuşmalara bakılırsa profesör, yüzüne bakılacak her kıza tutkundur. Eserin devamında bu profesörün Hikmet Bey olduğu anlaşılır. Yazar, Hikmet Bey'in öğrencilerine karşı tavırlarını ironik bir tarzda anlatırken bir hoca ile öğrencisi arasındaki mesafenin korunamamasının öğrenciler arasında adaletsiz uygulamalara sebebiyet verdiği, Hikmet Bey'in öğrencilerine yakınlığının alay konusu olduğuna ve onun bir bilim adamı olarak öğrencileri karşısında inandırıcılığını kaybettiğine dikkat çeker.

Romanın henüz başlarında verilen bilgilerden eserin aslı kahramanı Ömer'in bedbin bir kişiliğe sahip olduğu, üniversite çevresinden hoşlanmadığı anlaşılmaktadır:

*“Hayat beni sıkıyor...’dedi. ‘Her şey beni sıkıyor. Mektep, profesörler, dersler, arkadaşlar... Hele kızlar... Hepsi beni sıkıyor... Hem de kusturacak kadar...”*³²

Ömer'in hoşnutsuzluğu sadece üniversite çevresiyle sınırlı değildir. Bütün insanlar onun için mutsuzluk kaynağıdır. Ömer, hayatla, insanlarla ve her şeyden önce kendisiyle barışık değildir. Âdeti her şeye sırtını dönmüştür. Hiçbir şey yapmak istemez ve hiçbir şey ona cazip gelmez. Günden güne miskinleştiğini hisseder ancak tuhaf olan bir durum varsa o da Ömer'in bu hâlimden memnun olmasıdır.

Tanzimat'la birlikte hızlanan batılılaşma hareketleri kültürel hayatta bariz bir ikiliğe sebep olur. Eski-yeni veya doğulu-batılı değerler arasında bocalamadan dolayı ortaya çıkan çatışma; kişilikleri henüz şekillenen, toplum içinde yeni bir “kimlik” kazanma gayretinde olan gençleri daha fazla etkiler. Toplumun tarihî geçmişinden, ebeveynin kültürel yapısından ve millet, vatan, bayrak, dil, din vb. manevî dinamiklerden gelen yüksek değerlerin yerine; Batı'nın emperyalizme dayalı, para odaklı yaşam biçimini benimseme çabalarının sebep olduğu psikolojik çatışmalar gençleri içinden sıyrılamayacağı bir kötümserliğe sürükler. “Hiçlik” duygusu, hiçbir şeye inanmama ve güvenmeme, gençlerin kendini sürekli boşlukta hissetmesinin en önemli sebebidir. *İçimizdeki Şeytan*'da ise Ömer, insanın “yüksek

³² Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940, s.6, (Alıntılar bu baskıdandır).

değerlere” sahip olması gerektiğine inandığı hâlde söyledikleri ile yaşamı arasındaki tezattan dolayı böyle bir boşluğa düşer. Okuldaki eğitimi de onu kurtaramaz. Ömer’i huzursuz eden faktörlerden biri de herkes gibi olmaktır. Farklı şeyler yapmak ister ancak bu düşünce bazen onu bilinçli olarak yalnızlığa iter. Yaşamının gayesini araştırır. Okulda felsefe hocasıyla “insanın yaratılış amacını” sorgulayan tartışmalara girer. Felsefe hocasının hayatın hikmetlerinden bahsetmesi Ömer’i tatmin etmez. Çünkü Ömer’e göre insan, kendinden önce yaratılanların depo ettiği bilgi ve tecrübenin ambarı olmaktan ileri geçememiştir. “*Yaratmak dediğimiz şey de bu mevcut malları şeklini değiştirerek piyasaya sürmekten ibaret*”(s. 6) diyerek teslimiyetçi bir hayat yaşamaktansa “ölme”yi tercih eder: “*Bana öyle geliyor ki, hakikaten yapabileceğimiz bir tek iş vardır, o da ölmek.*” (s. 6) Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Ömer dinî hakikatleri birbirinin tekrarı olarak görür ve onu insanın doğal tabiatına aykırı bulur. Ömer’deki dinî inancın zayıflığı ve ölüm fikri de buradan gelmektedir.

Nihat romanda karşıt gücü temsil eden bir tiptir. Dünyanın sıkıntıları onun umrunda değildir. Düşündüğü sadece para ve eğlencedir. Nihat için para çok enteresan bir araçtır. Ona göre ciltlerce kitabın, saatlerce tefekkürün sağlayamadığı mutluluğa iki kâğıt para ile ulaşılabilir. Her şey mevcut ölçüye göre hareket eder ve hayatta, Ömer’in düşündüğü şekilde hiçbir fevkaladelik bulunmaz. Nihat, Ömer’e rakı içerek sıkıntılarını atma teklifinde bulunur. Ömer ise Nihat’ı muhayyilesi olmayan düz beyinli bir adam olarak görür. Çevresine hükmetmek ve zengin olmak için Nihat üniversitedeki gençleri ve yakın dostlarını çıkarları uğruna kullanmakta tereddüt etmez. Felsefe Bölümünün öğrencisi olmak veya üniversiteyi bitirmek Nihat’ın nihai hedefi değildir. Nihat’ın çevresindeki meşhur gazeteci, şair, yazar ve münevver takımı da Nihat gibi millet menfaatlerini şahsî çıkarlarına alet eden hedonist tiplerdir. Ömer bu grubun zihniyet yapısını kabullenmemekle birlikte, onlarla beraber eğlencelere ve toplantılara katılır.

Ömer, Dârülfünûna devam ederken bir taraftan da postanenin muhasebe bölümünde memur olarak çalışır. Akşama kadar defter doldurur ve veznedara yardım eder. Ömer, üniversite masraflarını karşılamak ve geçimini sağlamak amacıyla devam ettirdiği postane memurluğunu pek ciddiye almaz. Bazen öğle vakti işe gider, bazen ise hiç gitmez. Aydan aya kırk iki lira yetmiş beş kuruş maaş aldığı işine gittiği zaman da zaten yaptığı belli başlı bir uğraşı yoktur. Akrabalarından bir tanıdığın sayesinde postane memurluğunu yürütür. Çalıştığı odada on tane masa vardır ve bu memurların her biri vazifesine Ömer’den daha

bağlı değildir. Nihat'ın yaptığı açıklamaya göre bütün resmî daireler, Dârülfünûna devam eden memurları yakalarından tutup atmak için bahane aramaktadır. Ömer tahsilini bitirince işlerinin düzeleceğini umut eder. Veznedar Hâfız Efendi'ye parasızlık yüzünden altı senedir fakülteye boşu buşuna devam ettiğini söyler. Ancak derslerine devamsızlığının ve altı yıldır fakülteyi bitirememesinin parayla bir ilgisi yoktur. Ömer, üniversite hocalarına ve okutulan derslere karşı itimsiz ve lakayttır. Kendini kandırmak için önüne gelen herkese böyle sebepler uydurur.

Memleketinden uzakta okuyan yükseköğrenim gençliğinin başlıca problemlerinden biri, rahatlıkla derslerine çalışabilecekleri ve kendilerini huzurlu hissedecekleri sağlıklı bir mekâna sahip olabilmektir. Ailesinden uzakta İstanbul'daki akrabalarının yanında kalarak altı aydan beri konservatuvar eğitimi almaya gayret eden Macide bu konuda çok şanslı değildir. Akraha evi olmasına rağmen pansiyonda kalmış gibi yabancılik çeker. Evin eğlence hayatına katılmaz. Maddî durumu iyi olmayan akrabaları, Macide'nin babasından aydan aya gelen bir miktar parayı sabırsızlıkla beklerler. Babasını gurbette iken kaybeden Macide'ye memleketten gönderilen maddî yardım kesilince akraha evinde soğuk rüzgârlar esmeye başlar. Annesi gönderdiği mektupta, Macide'nin üzülmesini istememiş ancak belli ki Emine teyze ve kocası Galip amca'yı maddî bakımdan memnun edecek haber de yazmamıştır. Galip amca insanın İstanbul'da kuru hava ile yaşamayacağını belirterek Macide'nin kendilerine yük olduğunu her fırsatta söyler. Macide'nin eve geç gelmesi ve çıkan dedikodular yalnızca bir bahanedir. Bir tartışmadan sonra Macide akrabalarından öğrenerek odasına döner ve eşyalarını toplayıp gece yarısı evi terk eder. Sokak ortasında kalan Macide, nereye gideceğini, ne yapacağını bilemez. Babası öldüğü için annesi, ablasının yanında kalmaktadır. Sonradan görme eniştesini, annesini ve kardeşini kıskanacak kadar ham olan ablasını düşününce Balıkesir'e gitmekten vazgeçer. Çok sevdiği ve güvendiği Ömer'in birlikte yaşama teklifini kabul eder. Ancak yoksulluk ve Ömer'in sorumsuzca davranışları yüzünden Macide mutlu olamaz.

Birtakım siyaset ve basın kanallarını kullanarak hak ve hukuk gözetmeden kısa yoldan zengin olma ve insanlara hükmetme arzusu gençlerin başına ciddi felâketler açabilmektedir. *İçimizdeki Şeytan*'da Nihat ve üniversite çevresinden topladığı gençler böyle bir gayenin kurbanı olurlar. Nihat, gençleri peşlerinden sürüklemek için çıkardıkları mecmua ve kitapları neşretmeye para gerektiğini; insaniyet, hak ve adalet adına gençleri zehirlemek

isteyen cereyanlarla mücadele ettiklerini söyler ve Ömer'den veznedarı tehdit yoluyla ihtiyaç duyulan bu parayı kendilerine temin etmesini ister. Ömer aylardan beri para sıkıntısıyla kıvrınmaktadır. Nihat'ın tehdit yoluyla veznedardan para alabileceğine dair tavsiyesi sabah daireye gidince birden karara dönüşür. Zira şeytan yine iradesini, istediği yöne sevk etmiştir. Ömer, Nihat'tan öğrendiği cümlelerle zavallı veznedarı tehdit eder. Veznedar, Ömer'in istediği parayı verir ve “*Namussuz insan suratı seyretmek istemiyorum*” (s. 216) diye onu odasından kovar. Ömer tehditle aldığı iki yüz elli liradan dolayı kendini çok aşağılık ve iğrenç hisseder. Bu paraları ancak Nihat'a layık görür.

Siyasî çalkantıların çok olduğu dönemlerde üniversiteli gençler farkında olmadan bazı çıkar odaklarının maşası olurlar. Dârülfünûnun muhtelif kısımlarında okuduğu rivayet edilen, bağıra bağıra konuşmayı, geniş hareketlerde bulunmayı itiyat edinen gençler, Nihat'ın organizasyonluğunda Ömer'in pansiyonundaki karanlık salonda toplanırlar. Ceplerinden çıkardıkları birtakım gazetelerden bir düşmana küfredencesine yazılar okurlar. Nihat'ın fikirlerini tamamen tasdik ettikten sonra ayrılırlar. Gençler, memleketin akli başında bütün fikir adamlarının tehlikeli olduğuna inanmıştır. Kimisini yardakçılıkla, kimisini bir fikrin satılmış kölesi olmakla kimisini dalkavuk olmakla suçlarlar. Ömer, Nihat'ın hatırı için bazen bu toplantılara katılır. Nihat'a göre gençlerin böyle davranması normaldir çünkü onlara akli başında adam değil her söylenene inanacak, düşünmeden hareket edecek insanlar lazımdır ve böyle gençleri avuç içine almak daha kolay olacaktır. Nihat, üniversiteli gençleri kendi çıkarları için kullanmak isterken Ömer, bu gençleri menfaatperest ve samimiyetsiz görür.

Üniversiteli gençler Ömer'e “idealsiz ve hodbin, inanmak ihtiyacı duymayan serseri ruhlu bir adam” gözüyle bakarken Ömer, gençlerin kabadayıca feragat ve fikir kahramanlığı yaptıklarını düşünür ve onlarla “*Ben sizi bilirim, civan delikanlılar. Bütün fedakârlık hamleleriniz post kapıncaya kadar sürer*”(ss. 220-221) diye alay eder. Ömer üniversitede okuyan gençlerin gelecekteki ideallerini de sorgular. Tıbbiyede okuyan bir öğrenciye mesleğini icra etmek için köylere gidip gitmeyeceğini sorar. Sonra öğrenci cevap vermeden onun mazeretlerini kendi kendine sıralar: Köylerden önce şehirlere doktor lazımdır, köylere vasıta bulunamaz, bu kadar tahsil sınırlı bir mıntıkada ziyan edilmez. Ömer'e göre böyle öğrenciler evvela bir iltimas arayacak, sonra rahat bir yere tayin isteyip ihtisas yapma imkânlarını elde etmek isteyecekler ve avuç dolusu paralar kazanıp güzel bir kadınla

evlenme gayretine gireceklerdir. Ömer, böyle bir istikbale hazırlanan gençlerin üniversite yıllarında idealist davranmalarını, bir türlü anlayamaz. Fırsat buldukça toplantılara katılan gençleri alaya alır. Hukukçu bir öğrenciye, onun şimdilik gönül eğlendirdiğini öbür gün savcı yardımcısı olunca “İran ile Turan ile” uğraşmaya vaktinin olmayacağını, birkaç senede emellerinin daralacağını, yükselmek için amirlere kendini beğendirmek düşüncesine gireceğini söyler. Gençlerin yükseköğrenim yıllarıyla ilgili şu değerlendirmede bulunur:

“... Talebeyken istediğin profesörü cahil, istediğin hocayı aptal bulabilirsin... İstedığın gibi tenkitler yapabilirsin... Hiçbir zararı olmaz, bilakis arkadaşların arasında merteben yükselir... Sana açıkça cevap veremeyeceğini bildiğin kimselere küfürlerle hücum et, hain ve alçak diye yaz!.. Gençlik ateşlidir. Hareket ve heyecan ister.”(s. 222-223)

Ömer’in gençlerin geleceği ile ilgili bu tür tespitlerde bulunması, yakın çevresinde bulunan İsmet Şerif, Hikmet Bey gibi adamların yaşam tarzına şahit olmasından kaynaklanır. Ömer, çevresindeki bütün idealist gençlerin ve yazar-şair takımının konuşmalarını gevezelik olarak değerlendirir. Kendisi de bir şey yapmamaktadır ancak o, bunun farkındadır.

Bir zabıta soruşturmasında Ömer, Nihat ve onlarla görüşen üniversiteli gençlerden birçoğu yakalanır. Bedri’nin anlattıklarına göre hadise; müthiş laflar etmek, yazılar yazmak ve kendilerine bu sayede büyük mevkiler hazırlamak hülyasında olan beş on budala delikanlının birtakım dalavereci, maceraperest ve satılmış adamlara alet olmasından ibarettir. Kendini istikbalin felsefecisi, tarihçisi, şairi, siyasetçisi sanan bu gençler büyüklük deliliğine kapılmıştır. Nihat’ın etrafına topladığı Dârülfünunlu delikanlılar gençlik heyecanı bilgisizlik ve gayesizlik yüzünden birtakım mecmualar, broşürler neşretmişler, memleket ve millet sevgisi adına etrafa küfür ve iftira yağdırmışlar, son zamanlarda sistemli bir hâlde çalışmalarına katılmışlardır. Bu coşkun gençlerin bir kısmı bilerek bir kısmı bilmeyerek ustaca örülmüş bir ağın içine düşer. “... Kendilerine telkin edilen yalancı ve sinsî dünya görüşünü müdafaa edeceğiz derken kendilerinin, milletlerinin ve insanlığın kuyusunu kazdıklarını bilmemişler...”(s. 283), başka devletler hesabına işlere girmiş, memlekette kendilerine muhalif gördüklerini fişlemişlerdir. Bu arada bir hayli para alışverişi döner. Ancak parayı üstekiler alıp, aşağıdaki zavallı gençler bundan pay kapamazlar. Ortada para oyunu olduğu hâlde bundan kendi payını kapamayan, gaye uğruna canlarını fedaya kalkan bu yiğitlerin her

biri sorgu yargıcının önüne çıkınca yakayı sıyırmak için gizli mektuplarla birbirini satmaya başlar ve kavgaya tutuşurlar. Ömer mahpushaneden kurtulur kurtulmaz uzaklara kaçar.

Alt ve orta tabakaya mensup kızların yüksek tahsil sayesinde, sosyete kadınların çizdiği olumsuz imajı sileceğini düşünen Refik Halit Karay, *Sürgün* adlı eserinde bu mücadeleyi sürdüren ama başarısız olan alt tabaka bir aileden bahseder. Hilmi Efendi, kızının okumasını, kültürlü bir kız olmasını ve iyi bir aile kurmasını ister.³³ Ancak Seher'in okumada gözü yoktur. Kısa zamanda meşhur olmak, çok para kazanmak hevesindedir. Seher, Dârümuallimâtta tahsil görürken kısa yoldan rahata kavuşmak için eğitimini yarıda bırakır. Okulu bitirmesine iki sene kala Nevber takma adıyla, gezginci bir operet kumpanyasının kantocu kızı olarak Halep'e gider. Annesinin ve babasının bütün ümitlerini, sevgilerini elinin tersiyle iterek içki, kokain ve fuhuş bataklığına saplanır. Annesi, Seher'in durumunu öğrenince, bu acıya dayanamaz ve ölür. Aynı şekilde yıllarca sürgün hayatı yaşayan Hilmi Bey de yerleşmek üzere gittiği Halep'te, tesadüfen davet edildiği bir eğlence gecesinde kızının sahnedeki hâlini görünce kalp rahatsızlığından hayatını kaybeder.

Bir aşk romanı olan *Kürk Mantolu Madonna* 'da yükseköğrenim gören şahsiyet Raif Efendi'dir. Mütareke'den sonra devletin bütün yönetim kadroları gevşemiş ortada ne doğru dürüst bir hükümet ne de belirli bir fikir ve hedef kalmıştır. Raif Efendi'nin babası hâli vakti yerinde bir adamdır. Raif'in arkadaşlarından birçoğunun çetelere girdiğini, gençlerin bir kısmının düşman bir kısmının eşkiya tarafından öldürüldüğünü görünce oğlunun da aynı akıbeti yaşamaması için onu okutmak ister. Bu arada işgal kuvvetleri kasabaya girmiştir. Nihayetinde oğlunu yüksek tahsil amacıyla İstanbul'a gönderir. Raif Efendi uzun zamandır girmeyi hayal ettiği Sanayii Nefise Mektebine³⁴ kaydolur.

³³ Refik Halit Karay'ın 1950'den sonra yazdığı eserlerinde kolejde ve üniversitelerde okuyan kızlara rastlanılır. *Yüzen Bahçe*'de Gülrevan, *Somuncu Kadeh*'te Polinka, Sörlük Mektebinde eğitim görür. *İki Cisimli Kadın*'da Berciş, *Yerini Seven Fidan*'da Julide ve Şadiye Amerikan Kolejinde okumuştur. *Yerini Seven Fidan*'da Perizat, *Kadınlar Tekkesi*'nde Lebriz üniversite okur. (Umut Başar Ertan, *Refik Halit Karay'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, ss. 123-126)

³⁴ Sanayii Nefise Mektebi 1879 yılında İstanbul'da açılır. Mektep 1916 yılında Cağaloğlu'na taşınır. Harbi Umûmi'den sonra düşman işgalinden dolayı mektep birkaç defa yer değiştirir. 1921'de Sanayii Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) adıyla eski binası Cağaloğlu'na taşınırken muhitin bütün yadırgamalarına, resmî makamların kayıtsızlığına rağmen bu okul, memlekette Avrupalı resim ve heykel zevkini tesise ve aynı zamanda ihtiyaçlarını karşılayacak mimarlar yetiştirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde daha hızlı gelişmeler kaydedilir. Avrupa'dan ressam ve heykeltıraşlar getirilir ve akademi bir yüksek okul düzeyine çıkartılır. Yüksek Mimari Şubesi, Resim ve Heykel Şubeleri, Tezyini Sanatlar Şubesi olmak üzere üç bölümde dersler verilir. (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s. 1126).

Raif Efendi beceriksiz, mahcup ve hayal dünyasında yaşayan sessiz bir öğrencidir. Mektepte hocalarının takdirini kazandığı tek ders resimdir. Çekingenliğinden dolayı arkadaşları tarafından yanlış anlaşılmasına, daha da kötüsü aptal yerine konmasına sebep olmuştur. Sınıfta arkadaşlarının yaptığı bir kabahat daima onun üzerine atılır. Raif Efendi bir kelimeyle dahi olsa kendini savunmaya cesaret edemez, eve döndüğü zaman bir kenara çekilip ağlar. Onun bu hâlini gören anne ve baba “*Yahu, sen kız olacaktıydın ama yanlış doğmuşsun!*”³⁵derler. Sanarkâr ruhlu Raif Efendi’nin en çok hoşlandığı şey, evin bahçesinde veya derenin kenarında yalnız başına oturup hülyalara dalmaktır. Resim yapmak Raif Efendi’nin iç dünyasının dışı yansıma şeklidir. Sanayii Nefise Mektebi’nde hiç kimsenin yardımı olmadan kendi kendine resim yapmayı öğrenir ancak bir müddet sonra bu mektebi de bitirmeden bırakır. Yaptığı resimleri kimseye göstermek istemez. Raif Efendi’nin resim merakı daha sonra iş hayatında da devam edecektir. Yirmi dört yaşında olan Raif Efendi, İstanbul’da tutunamayınca tekrar Havran’a dönmeye karar verir. Babası ise Raif Efendi’yi Almanya’ya göndermek ister. Raif Efendi sözde, Almanya’da “mis sabunculuğunu” öğrenecek, memlekete dönüşte babasının sabun fabrikasını büyütüp ıslah edecek, böylece ticarete başlayıp mesut ve müreffeh bir hayat yaşayacaktır. Kitaplardan öğrendiği Avrupa’yı çok merak eden Raif Efendi, Bulgaristan üzerinden Berlin’e geçer. Birkaç defa bir sabun fabrikasına staj görmeye gitse de babasının yaptığı planları unutan Raif Efendi bir sene sonra bir resim sergisinde portresini gördüğü “Kürk Mantolu Madonna’ya” âşık olur. Asıl adı Maria Puder olan Kürk Mantolu Madonna ile başlayan aşkları bir süre devam eder. Babasının ölümü üzerine memleketine dönmek zorunda kalan Raif Efendi on yıl Kürk Mantolu Madonna’dan haber alamaz. Türkiye’de bir şirkette Almanca mütercimlik yapar. Almanya’da bir pansiyonda kalırken tanıştığı Hollandalı Frau van Tiedemann’dan Maria’nın on yıl önce öldüğünü öğrenir. Zaten hasta olan Raif Efendi, bu haberden kısa bir süre sonra ölür.

Sınıf Arkadaşları’nda, Birinci Dünya Savaşı ve işgal döneminin sıkıntılı yıllarında ilk ve orta öğretimlerini tamamlayan gençler Cumhuriyet’in ilk yıllarında bir yükseköğrenim kurumuna devam ederler. Halil, hayatını bir an önce kazanmak için okuma yılları az ve parasız yatılı olan Eczacı okulunu tercih eder. Kevkeb yüksek öğrenim sırasında da kendisini hazırlayacak birisine muhtaçtır. Ferhat ile Veysel, Hukuk Fakültesine girer. Ferhat babası

³⁵ Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s. 48, (Alıntılar bu baskıdandır).

hukukçu olduğu için bu mesleği seçmiştir. Savcı Cafer Baba'nın oğlu Veysel bu mesleği niye seçtiğini henüz bilmemektedir. O, adliyeciyi, idareci veya maliyeciyi olacak, hangi kadroyu boş bulursa oraya geçecektir. Kenan, tıbbiyeye girecek; Yakup, mimar olacaktır. Ankara'da yapı işleri ilerlemiş, mimarlık en kârlı meslek haline gelmiştir. Süleyman, Edebiyat Fakültesine gireceğini söyleyince arkadaşları onu caydırmaya çalışır. Ancak o, parası az olmasına rağmen yeteneğine uygun gördüğü bu mesleği seçmekte kararlıdır. "... *Türkiye'de edebiyatın ciddiye alınmadığını, karın doyurmadığını, meslekten bile sayılmadığını biliyordu.*"(s.275) Süleyman'ın edebiyatı tercih etmesinde liseden arkadaşı Behçet etkili olmuştur. Mektep yıllarında iken Behçet'in bahçede gizlice okuduğu şiirler Süleyman'da edebiyata karşı ilk ilgiyi uyandırır. Süleyman, yüksek tahsil yıllarında geçim sıkıntısını biraz olsun rahatlatmak için iş arar. Fakat nereye başvurduysa geri çevrilir. Annesinin yoksul hayatını bölüşmekten ve onun ekmek ve tuzdan ibaret zavallı sofrasına ortak olmaktan başka çaresi yoktur. Süleyman birçok ünlü sanatçının da böyle sıkıntılara katlanarak meşhur olduğunu düşünür ve kendinin de bir gün meşhur olacağını hayal ederek teselli bulur. Bütün bu sıkıntıların üniversiteyi bitirince sona ereceğini umut eder. Son sınavını verdiği gün, önlerinde açılan yeni hayatı annesine müjdelemek için eve koşarak gelir. Ayşe ise oğlunun üniversiteyi bitirmiş olmasına çok sevinir.

Halil, Sirkeci'deki bir eczanede altmış lira ücret karşılığında kalfalık etmektedir. Yakında Kevkeb'in açacağı eczaneyi yönetecektir. Yükseköğretim sınavlarını başarıyla geçmiş olmak Halil ve Süleyman'a tarif edilemez mutluluklar yaşatır. Her ikisi de toy, masum ve ülkücü delikanlıdır. Sonuna kadar namuslu kalacaklarına söz verirler. Süleyman zanneder ki işe başlamak için bir diploma yeterlidir. Onun üniversitedeki sınıfından dokuz kişi mezun olmuştur. Yüksek tahsillerini tamamlayan gençlerin hepsi bakanlığa dilekçeyle iş başvurusunda bulunur. Kimileri birkaç hafta içinde İstanbul, İzmir Bursa gibi güzel ve yakın yerlere atanırlar. Ancak Süleyman'ın ataması gecikir. Arkadaşlarına atanmasının neden geciktiğini sorunca "*Biz işimizi takip ettirdik*" (s. 287) cevabını alır. Genç adam bu cevaba şaşırır. Çünkü onun işlerini takip ettireceği kimsesi yoktur. Delikanlı başvurduğu tarihten ancak beş buçuk ay sonra yirmi beş lira aslî maaş ile Kayseri Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanır. Uzun süre burada öğretmenlik yapar, kimsesizlere, fakirlere yardım eder.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Tıp Fakültesinde öğrenci iken bu bölümü bırakarak kendi iç dünyasına daha yakın kabul ettiği için Felsefe Bölümünü seçen Ferit'in mistik maceraları anlatılır. Roman, ilk satırlarından itibaren Ferit'in bir türlü idrak edemediği bir uyku ve rüya hâliyle başlar. Eserin devamında Ferit, öğrendiği pozitivist felsefeyle gördükleri, yaşadıkları ve hissettikleri arasında bir bağıntı kuramayışının şiddetli ıstırabını çeker. Sorbonne Üniversitesinden mezun olan ve aynı zamanda eserde yazarın sözcülüğünü yapan Yahya Aziz'in yardımları Ferit üzerinde olumlu tesir bırakır. Ferit büyük ölçüde, yaşadığı olayların kompleks tesiriyle ve Yahya Aziz'den gelen telkinlerle düştüğü çıkmazlardan kurtulup ruhen huzura kavuşur. Eserde zaman İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Bu eserde Ferit dışında Selma, Nesrin, Güney, Nedime, Saim ve Feridun üniversitede okuyan diğer gençlerdir.

Ferit dört sene tıpta okumuş, sonra tekrar imtilanlara girerek Felsefe Bölümüne geçmiştir. O, öğrenciliği boyunca maddî sıkıntı çeker. Ailesinden para desteği göremediği için arkadaşlarından borç alarak ihtiyaçlarını karşılar. Ferit'in kız kardeşi Nilüfer'in pardösüsünü ihtiyaçları nedeniyle satması, geçim sıkıntısının boyutunun ne kadar büyük olduğunu gösterir. Ferit, İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın yaşadığı ekonomik sıkıntıyı ve manevî boşluğu bizzat kendi şahsında yaşayan bir gençtir. Çevresindeki insanların da maddî sıkıntı yaşadığını gördükçe kimi zaman isyan eder. Ferit henüz Tıp Fakültesini bitirememiştir. Ancak fakir insanların tedavisinde yardımcı olur. Öğrencilik bilgilerinden gelen tecrübeyle oda komşusu Eda Hanım'ın sekiz yaşında gazete satarak ailesine maddi destek sağlayan oğlu Babuş'u tedavi eder. Ferit'in tıpta okuması nedeniyle romanda tıbbî birçok terim kullanılır. Ferit odasının sağ tarafından hafif mızraplı tambur sesi duyar. Kapının yanındaki çatlaktan tambur sesi gelen odaya bakar. İri yapılı bir adam uyuz olmuş gibi kaşınmaktadır. Ferit bir tıp öğrencisi olarak adamın hastalığının ne olduğunu düşünür. Fakültede arkadaşlarının “Enginar Uyuzu” dediği “Epidermopnitie inginalis” hastalığına yakalanmış olabileceğine karar verir.

Ferit'in borç para istediği üniversite arkadaşlarından biri de Saim'dir. Saim, Marksist ideolojiyi savunur. Yetmiş üç yaşındaki Tahir Bey'in yaşam hikâyesini dinlerken “imtiyazlı burjuva cemiyeti” klişelerini tekrarlar. Ferit, Saim'in Yusuf Bey'le Eda Hanım'ın hayat hikâyesini Marksizm'le ilişkilendirmesini yersiz bulur ancak iddiayı ruhunda haklı gördüğü için sempati duyar. Hukuk mektebinden Feridun iyiliksever bir gençtir. Köprü üzerinde kurabiye satan yaşlı adama iki lira vererek yenemeyecek derecede bayatlamış on iki

kurabiyesini satın alır. İhtiyar adam parayı alınca ağlar. Yahya Aziz, Sorbonne Üniversitesinde okumuştur. İlmî ile yaşamı arasında denge kurabilmiş, kendine güveni olan entelektüel bir tiptir. Nedime, Filoloji Bölümünde okumaktadır. Ferit, tıptan sonra psikolojik yapısına uygun olarak Felsefe Bölümünü seçmiş ancak devam ettirememiştir. Ferit'e göre bir öğrenci üniversiteye hakikatleri öğrenmek için gitmelidir. Nedime, Ferit'in bu fikrine bir kahkahayla karşılık verir ve bazı kızların üniversiteye hangi amaçla gittiklerini şöyle açıklar:

“- *Ne hakikati? Ben üniversitede hakikat filân aramıyorum. Koca arıyorum ayol, koca! Başkalarını bilmem ama Selma da öyle, Nesrin de, Güney de. Al sana hakikat*”... (s. 75)

Huzur'da vaka zamanı, İkinci Dünya Savaşı arifesine rastlar. Herkes kopacak kıyameti beklemektedir. Bu eserde Muazzez ile İclâl fakültede okumaktadır. İkisi de her akşam fakülteden başları birbirine girmiş şekilde ve kol kola çıkarlar. Romanın başkahramanı Mümtaz onların akşam fakülteden çıkışını seyrederek. Muazzez, günün meçhul ülkeler ve lüzumsuz hadiseler gazetesidir. İclâl tesadüflerle öğrenmeyi severken Muazzez büyük bir tecessüsle işinin peşine düşer. İclâl lise arkadaşı Muazzez'in bu durumunu bildiği için onu kendi aile muhitine sokmaktan daima çekinir. Mümtaz, yirmi altı yaşında ve fakültede asistandır. Mayıs ayında doktora tezini bitirmiştir. Tez bittiği için kendini artık “hür” bir insan olarak görür. İsteddiği gibi gezip dolaşacaktır. İsteddiği şeyleri okuyacaktır. Dört seneden beri ilk defa yaz denemelerinde “kuş” kendisindedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme alınan romanlarda, kültürel yozlaşmanın ve aşırı Batı hayranlığının artmasında misyoner okulların ağırlığı dikkat çekmektedir. Yazarların birçoğu bu konu üzerinde ciddiyetle durur. *Pervaneler*, *Sodom ve Gomora*, *Kolejli Nereye*, *Gül'ün Babası Kim*, *Dünyaların Romanı*, *Yolpalas Cinayeti*, *Eski Hastalık*, *Sonsuz Panayır* ve *Dirilen İskelet*'te özellikle Fransız ve Amerikan misyonerlerin açtığı okullarda yetişen gençler büyük bir kültür tahribatına maruz kalırlar.³⁶

³⁶ On altıncı yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını aşmak ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine misyon (mission), bu görevi yerine getirenlere de misyoner (missionary) denmiştir. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde misyonerlik altın çağını yaşar. Bu çağ Kapitalizm'in Emperyalizm'e dönüştüğü devirdir. Bu yüzden misyonerliğin özü din gibi görünse de aslında bu hareketin bir hayli dünyevî olduğu anlaşılmaktadır. Misyonerlerin başlıca araçları okul, matbaa, kitap, hastane ve diğer modern kuruluşlardır. Protestan misyoner örgütleri kendi aralarında dünyayı paylaşınca Osmanlı, ABD'nin payına düşer. Kalvinci geleneği temsil eden ABCFM, Amerika'nın en güçlü misyoner kuruluşudur. Amerikan misyoner okulları Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekli bir sürtüşmeye neden olmuştur. Misyoner faaliyetleri kendilerinin iddia ettikleri gibi sadece dinsel bir olgu değildir. Misyonerlik; dinsel

Eğitim kurumlarında millî kùltùre ònem verilmesi, her milletin kendi dilinin, tarihinin, inançlarının, müziğinin, güzel sanatlarının yeni nesillere aktarılması “kùltùrel kimlik” kazandırmada önemli bir merhaledir. Kùltùrel kimlik kazanmış milletlerin bireyleri kendi kùklerine sahip çıkarak yabancı kùltürlerin çekim alanlarına uzak kalırlar. Bir milletin geleceği açısından en büyük tehlike o milletin genç neslinin hızla yabancı ùlkelerin kùltùrel çekim alanına girmesi ve dejenere, taklide dayalı bir hayatı benimsemesidir. *Pervaneler*’de bu konuya dikkat çekilir, misyonerlik faaliyetlerinde bulunan yabancı eğitim kurumlarının Tùrk kùltürüne hâkim olacak derecede yayılmasının tehlikelerine temas edilir. Eserde, yurt dışında tıp eğitimi alan Dr. Burhan Ahmet, mimarlık tahsili yapan Sami, Bizans Kolejinde okuyan Leman, Nesime ve Bahire yüksek tahsilli gençlerdir.

Bir ecnebi okulda eğitim görmüş olan Müfide Ferit, *Pervaneler* adlı eserinde ecnebi kùltür ile yetişen, yabancıyla evlenen, kendi kùltüründen ve millî Şurdan kopan gençlerin hikâyesini anlatılır.³⁷ Amerikan Kolejinde verilen terbiye, Tùrk kızlarının giyim ve kuşamından konuşmasına kadar sosyal hayatlarının her safhasına yansımıştır.³⁸ Gençler bu kurumda büyük bir değişim ve dönüşüm geçirirler. Leman ve Bahire kolejdeki tango yarışmasında birinci olurlar. Jimnastik kùlotlu bacaklarını yan yana getirip eğilerek seyirciye teşekkür ederler. Bahire daima kùlot ile gezer, erkek gibi tavırlar takınır fakat erkeklerden nefret eder. Mektebi bitirmiş olmasına rağmen mektepten ayrı düşmemek için jimnastik muavinliği yapmaktadır. Onun Amerika’ya gönderileceğinden bahsedilir. Kolejli kızların saç modeli ve giyiniş tarzı da kolejin dışındaki kızlardan farklıdır. “Saçı kesik, ensesi tıraşlı, Frenk gömleklili, kùlotlu” olmak koleji temsil etmek demektir. Özellikle saçların kesilmesi kadının hürriyetine kavuşması olarak algılanır.

Çocuklarının geleceği ile ilgili kaygılar, anne ve babalara bazen çelişkili adımlar attırabilmektedir.³⁹ Onlar kolejde okuyan çocuklarını terbiye edememekten yakınırlar.

boyutları çok aşan, ekonomik,sosyal ve kùltùrel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracıdır, (Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*,3.b., İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss.13- 21).

³⁷ İnci Enginün, “Romanımızda Yabancı Okullar”, *Mukayeseli Edebiyat*, 1. b., Dergâh Yay., İstanbul, 1992, s. 243.

³⁸ Halide Edib de Osmanlı’nın Amerika ile münasebetinin ve Amerikan kùltürüyle tanışmasının bazı misyoner teşkilatlar ve muhtelif kolejler vasıtasıyla olduğunu söyler.(Halide Edib Adivar, *Tùrkiye’de Şark-Garb ve Amerikan Tesirleri*, 1.b., Can Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 161)

³⁹ On dokuzuncu yüzyılın ilk çegreğindeki Osmanlı insanı, bilgiye, eğitime ve okula muhtaçtır. Osmanlı padişahlarından III. Selim ve II. Mahmut bu durumu fark etmiş ve eğitim alanında reformlara girişmişlerdir. Tanzimat’la birlikte siyasî, ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler nitelikli bir eğitim ihtiyacını ortaya çıkarır. Batı’da ise New England tipi yüksek okullar (College) kurulur. Misyoner örgütler Osmanlı halkının bu ihtiyacını fark ettikleri için hemen modern okul açma işine girişirler. Öncelikle İstanbul olmak üzere İzmir,

Ancak çocuklarının aşırı serbest yetişmesine göz yuman, daha iyi bir eğitim alacağını düşünerek Amerikan Kolejini tercih eden yine bu anne ve babalardır. Ailenin gururunu okşadığı ve parlak bir istikbal hazırlayacağını ümit ettikleri için kızlarını Bizans Kolejine göndermişlerdir. Türk kızları kolej ortamını eğlenceli bulurlar. Ancak bu eğlence kültürüyle birlikte millî değerlerini kaybettiklerinin farkında değillerdir.⁴⁰ Doktor Burhan, kız kardeşi Leman'ın koleje devam etme isteğini aynı sebebe bağlar:

“...Meselenin esası, eğlence! Bu Amerikan mektebine girenler artık aileleri, muhitleri ve memleketleri için yabancı oluyorlar. Leman da böyle olacak”⁴¹

Türk kızları birkaç yıl içinde Türklükten sıyrılarak Amerikan mukallidi olurlar. Bu kızlardan biri olan Leman eğlenceyi, kalabalığı, işlenmeyen zihnini dolduracak geçici her şeyi sever. Kolejin baloları, konforu, serbestliği, zevk ve sefası içinde gözleri kamaşır ve bunlar onun bütün zaafalarını ortaya çıkarır.

Osmanlı'nın son döneminde hız kazanan Batılılaşma hareketlerinde, yurt içinde yaşayan yabancıların ve azınlıkların etkisi büyüktür. Batı'daki gelişmeleri daha yakından takip eden yabancılar ve azınlıklar “Batıcılık” akımının yurt içinde gönüllü neferi olurlar. Leman gibi Amerikan Kolejinde okuyan Türk kızlarının asimile olmasında okul idaresi ve öğretmenleri kadar serbest yaşamaya alışmış, Hristiyan uyruklu, Ermeni, Rum ve Yahudi öğrencilerin arkadaş çevresi olarak tesiri inkâr edilemez. Leman'ın mektepteki yakın arkadaşları; Ermeni, Rum delikanlılar ve kızlardır. Leman onlarla tenis oynar, dans eder ve kürek çekmeye gider. Ermeni İnekciyan Efendi'nin kızı Haykanuş gibi öğrenciler, tenis

Trabzon ve Bursa'dan başlayarak Osmanlı topraklarına yayılırlar. Misyonerler, okulu Asya insanına nüfuz edebilmenin en geçerli yolu olarak görürler. Aktif ve katılımcı eğitim yöntemleriyle okullarını cazip hale getirirler. Bu okullarda tıp ve eczacılık gibi bölümler bulunmaktadır ve okullardan çıkanlar daha çok öğretmenlik, tercümanlık, doktorluk ve eczacılık gibi mesleklere geçerler. Çok azı papaz olur (Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.48).

⁴⁰ Misyonerler bilhassa kadının eğitimine özen gösterirler. Kadın sosyal hayatın mihveri olduğu için onunla münasebet, bir Müslüman aileye en etkili bir şekilde sızmak demektir. Bu yüzden misyonerler İslâm ülkelerine geldikleri zaman eğitimin erkekler arasında az da olsa yaygınlaştığını görürler. Kadınlar arasında ise eğitim yok denecek kadar azdır. Bu durumu kendi lehlerine dönüştürmek için hemen birçok İslâm ülkesinde kız kolejleri açarlar. Enstitüler kurarlar. Kadın misyonerler daha aktif çalışır. Öğrenciler üzerinde etkilerini hızlandırmak gayesiyle okullarını yatılı mektep hâline getirirler. Böylece okullarda öğrencilerle daha kuvvetli şahsî münasebet kurarlar. (Mustafa Halidi-Phil Ömer Ferruh, *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, Çev. Osman Şekerci, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1968, s. 105). Bu romanda bahsi geçen kolejin de böyle bir misyonu olduğu anlaşılmaktadır.

Kocabaşoğlu'nun yaptığı çalışmada kızların eğitiminin başka bir yönüne de temas edilir. Genel amaç kızların eğitimidir. Özel amaç bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere “okumuş eşler” yetiştirmektir(Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 64).

⁴¹ Müfide Ferit (Tek), *Pervaneler*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1924, s.7, (Alıntılar bu baskıdandır)

oyununda bile milliyetlerini ön plana çıkarırken Türk kızlarının Türklüğü müdafaa etmek akıllarından dahi geçmez. Zaten kolej idaresi böyle bir teşebbüse kesinlikle izin vermez.

Kolejde hoca ve öğrenciler arasında misyonerlik faaliyetlerinin başarılı yürütmesi için uzun seneler süren sıkı dostluklar kurulur ve öğrencilerin gözünde hocalar âdetâ birer “tabu” hâline getirilir. Mektebe gelen her hoca Amerikanlığın “mağrur ve lakayt” vaziyetini taklide mecburdur. Öğrenciler, “bulutların üzerinde gezer gibi” yüksekten bakan bu hocalarla arkadaş olmayı yüksek şeref telakki ederler.⁴² Hocalar iyi bir eğitim almamış olsalar bile kendilerinden emin duruşlarıyla bunu öğrencilerine yansıtmazlar ve öğrencilerinin psikolojilerini iyi takip ederler. Ayrıca kolejin bayan hocalarının “kızıl feminist” olmaları ve evlilik müessesine karşı çıkmaları dikkat çekicidir. Kadın hocaların bu tavırları Bahire, Leman, Nesime gibi Türk öğrencileri bir hayli etkiler. Kolejdeki hocaların tek amacı Amerika’nın nüfuzunu ve Salıp’ın büyük gölgesini Türkiye topraklarında yaymaktır. *“Bu yoldan gitmek isteyen hoca, beğendiği talebe ile arkadaş olur ve arkadaşlığın samimiyeti içinde, telkinlerle, ihtimamlarla yavaş yavaş kızı ‘insanlık’ yoluna çevirir. Artık o kız, mektebin malı olur. Onu himaye ederler, ona iş bulurlar ve her suretle Amerikalılığa rapt iderler.”*(s. 50) Leman, Nesime ve Bahire bu Protestanlık mabedinde onları esaslarından uzaklaştırmak isteyen hocaların nezaretinde bedbaht olmaya hazırlandıklarının farkında değillerdir. Kimi Leman gibi eğlence, süs ve zevk düşkünü olur kimisi de mutaassıp bir hocanın tesiriyle dar kafalı bir Protestan olur. Bazıları ise evlenmeyen bir muallimin kin dolu kalbine bakarak erkeklerle harbe kalkışır. Zevkleri, duyguları, hayranlıkları Türklüğe yabancı olan bu gençler Anadolu destanları yerine kilise ilâhilerini öğrenirler. Kolejde eğitim alan Türk kızlarının kalpleri ile kafaları hiçbir zaman ahenk içinde değildir. Vatan toprakları üzerinde hayalet gibi gezerler. Hayalleri ümitleri denizaşırı ülkelerdedir.

Yazar Amerikan Kolejine romanın bazı yerlerinde Bizans Koleji ismini verir.⁴³ Bizans Koleji müşterek menfaatlerden doğmuştur. Kolej, Türk-İslâm birliğini yıkmaya

⁴² Amerikalılar ve Avrupalılar, kendi ülkeleri dışındaki insanlara hep üstten bakarlar. Aslında bu onların kendilerini kabullendirme vasıtalarından biridir. Misyonerlik kisvesine bürünmüş bu emperyalist propogandacıları Doğu hakkında bir şeyler yazdıkları zaman “alay etmeyi ve hor görme”yi marifet bilirler. (Halidi- Ferruh, *a.g.e.*, s. 199).

⁴³ İnci Enginün, bu eserle ilgili bir makalesinde kolejle ilgili şöyle bir açıklamada bulunur: *“Kitapta Heybeli’deki Bizans Koleji, hem kuruluş olarak hem de bazı şahıslar bakımından Amerikan Kolejini ve bazı şahısları hatırlatmakta veya ima etmektedir. ‘Pervaneler’de ısrarla Protestanlık ve Amerikalılık propagandası için koleji kuran misyoner faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu faaliyetler uzun yıllar Robert College’in*

çalışan Bizans'ı hatırlatırcasına, “müstakil ve hâkim bir devlet” gibi Heybeli'nin tepesine yerleştirilmiştir. Kolej eski derebeylik kasırlarına benzeyen binasıyla bir Amerikan-Ermeni ülkesinin başkenti gibidir. Ermenilerin hareket alanı bu binadan başlar.⁴⁴ Kolejde hiçbir Amerikan öğrenciye rastlanılmaz. “Türklük” burada hiç yoktur. Türk lisanını öğrenmez ve öğretmek istemezler. Türk memleketinin her nimetinden istifade etmelerine rağmen Türklerin medeniyetini, tarihini, sanattaki varlığını inkâr ederler. Fakir Türkiye'nin ortasına Amerikan zenginliğini, rahatını ve zevkini getirip gençleri kendi eksenlerine çekerler. Rum ve Türk kızları Amerikan ibadet ve prestiji karşısında itiyatlarını ve milliyetlerini inkâr ederler. Büyük alâyişlerle avutulan bu gençler önce parlak bir gelecek vaadiyle ve Amerika sevdasıyla sarhoş edilir sonra da kolayca beyin yıkıma ameliyasına tabii tutulurlar.

Miss Jones, misyonerlik cemiyetinin en güçlü azalarındandır ve haftada bir kez kolejde vaazlar verir.⁴⁵ Türk kızı Nesime, Jones'un en ateşli perestişkârlarındandır. Bu cemiyet Asya ve Afrika'nın her köşesine ağını kuran en muvaffakiyetli Protestan kuruluşudur. Amacı her ülkede kaleyi içten fethetmektir. Cemiyet, eğlenceler, balolar, spor yarışları, geziler, kamplar düzenleyerek diğer milletlerden ve dinlerden gençlere İngiliz ve Amerikan kültürünü aşılıp Protestanlık dinini kabul ettirme çabasındadır. İcraatlarını gerçekleştirirken kullandıkları dil malzemesi ise “insan yapmak”tır. Cemiyetle işbirliği içinde olan Bizans Koleji yöneticileri öğrencilerine geniş ve hudutsuz bir serbestlik tanır. Kısa sürede serbestliğe ve maddî kuvvete âşık, hiçbir milliyet bağına dayanmayan, Amerika'ya hayran, “insanı insan yapan Protestanlığa” ibadet eden, serbest fikirli gençler yetiştirirler. Bu gençler ilerde cemiyetin bir üyesi olarak hizmet ederler. Türklerden cemiyete aza olan gençler, milliyetlerinden çıktığı gibi bir de kendi milletlerini hâkir görürler.

müdürlüğünü yapmış olan misyoner Dr. Gates'in “Not To Me Only” (1940) adlı hatıratında anlattığı Anadolu'daki misyoner faaliyetlerini hatırlatmaktadır.”(İnci Enginün, “ Romanımızda Yabancı Okullar”, Mukayeseli Edebiyat, s. 245)

Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul Kız Koleji'nin kadın misyoner heyeti WBM tarafından 1890 yılında açıldığını söyler. 1905 yılında okulun binası yangında yok olunca okul, Üsküdar'daki binasından Arnavutköy sirtlarına taşınır. Müslüman-Türk kızları bu okula çok rağbet ederler. 1912 yılında kolejın adı “Constantinople College” olarak değiştirilir. (Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 163) Müfide Ferit, okulun işlevinden ve özel isminden yola çıkarak “Bizans Koleji” şeklinde bir hitap kullanmıştır.

⁴⁴ Misyonerler ilk etapta Müslümanlar arasında istedikleri sonucu alamayınca Osmanlı topraklarında yerleşmeyi ve yayılmayı kolaylaştırmak için faaliyetlerinin odağına Ermenileri oturtmuşlardır. Bu faaliyetlerinde büyük başarılar gösterirler. (Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 56)

⁴⁵ Misyonerler illerde “misyon ve istasyon” şeklinde örgütlenmişlerdir. Faaliyetlerin başında bulunanlar belirli aralıklarla istasyonları gezerek okulların bakım, onarım ve denetlenmesini yaptıkları gibi vaaz ve konferanslarla toplu hâlde öğrencileri etkilemeyi fırsat bilirler (Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, 44).

“... Marmara'nın ortasında kolej, İstanbul'un zarafetiyle eğlenen korkunç bir değirmen gibi, mütemadiyen dönüyor, içine düşmek felâketine uğrayan Türk kızlarını alıp, terbiye çarkları arasında evire çevire Türklükten sıyrılıyor, biraz Amerika rengine, biraz kozmopolit şekline sokuyor, memleket için ölmüş, hayat için muzır, şahısları için bedbaht birer mahlûk yaparak ortaya fırlatıyordu...” (s. 124).

Kolejin ve cemiyetin misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olmak, öğrencileri kendilerine bağımlı kılmak için yüksek tahsili bir fırsata dönüştürme çabası içinde oldukları gözden kaçmamaktadır. Nesime, bir şeyh kızı olmasına rağmen Amerika'da üniversite okumak için bu cemiyete girmeye razı olur. Fakat içinde cemiyete karşı bilmediği bir korku hisseder. Yazar Nesime'nin bu halini “kapanı koklayan gafil avlara” benzetir. Türkiye’de öğrencilere yabancı kolejler kadar geniş imkân sağlayan rahat mekteplerin olmaması da gençlerin Amerikan mekteplerine yönelmesinde etkili olmuştur. Leman ve Nesime diğer Türk okullarını beğenmezler ve bu mektepleri bir mahpushaneye benzetirler. Türk öğrencilerini, kıyafetleri ve tavırları nedeniyle küçümserler. Oysaki kolejin muazzam binaları, Rum, Ermeni, Yahudi ve Bulgar talebelerin zengin kıyafetleri onlara daha parlak görünür. Medeniyetin, insanlığın ve eğlencenin vatanı Amerika bir fanus gibi onların kalplerinde parlar. Öğrenciler, kendini bu fanusun ateşine atmak için onun etrafında dönen pervanelere benzerler. Müfide Ferit, eserinin adına ilham olan bu tasviri şöyle anlatır:

“Akılsız pervaneleri ölüme çeken meşale gibi, Amerika terbiyesi ve Amerika aşkı da onları çekiyor, sevinçle ateşin alevine doğru götürüyordu.”(s. 66)

Kolejde okuyan Türk kızları son sınıfa geldiklerinde ailelerinden koparlar; büyük ölçüde onlardan bağımsız hareket ederler ve geleceklerine dair kararlarına onları karıştırmak istemezler. Nesime hayalleri için Amerika'dan başka bir ülke düşünmez. Zira orada, “insanlık” anlatacaktır ancak insanlıktan maksadın ne olduğunu bilmez. Beş sene Columbia Üniversitesinde okuduktan sonra beş sene de Hristiyan cemiyetinde çalışmayı, Türkiye’ye döndükten sonra ise Türkçesini ilerleterek büyük bir konferansçı olmayı, erkeklere minnet etmekten kurtulmayı, böylece erkeklerden üstün gelerek intikamını almayı amaçlar. Mektepte verdiği konferansları alaya almak için arkadaşları ona “misyoner çırağı” derler. Amir Çelebi, kızı Nesime'nin Misyoner Mr. Cox aracılığıyla Amerikan Üniversitesinde okumasını reddeder. Nesime ise hülyalarının sönmesine izin vermeyip J. C. azası Miss Jones'e gider ve bir sözleşmeyle cemiyete bağlanır. Milliyeti, ailesi, vatanı onun gözünde

tamamen cazibesini kaybetmiştir. Hatta yurt dışında mesut olabilirse memleketini unutacak, dönmesine gerek kalmayacaktır. Nesime'nin çevreye ve ailesine bakışı tamamen değişir. Tekkeye döndüğünde babasının kibarlaşan yüzüne baktıkça rahatsızlık duyar. Öncesinde sık sık ziyaret ettiği annesinin mezarını görmek istemez. Bacıların müşfik tavırları, dervişlerin muhabbetleri onun için laubalilikten başka bir şey değildir. Böyle bir çevrede yaşamaktansa medeniyetin havarisi Amerika'ya gitmeyi daha cazip görür. Nesime parlak bir diplomayla koleji bitirir. Yengesi Andrée'ye gideceğini söyleyerek evden kaçır. Para, iş ve tahsil için; nasıl yaşayacağını bilmediği, ocaksız, yuvasız ve sevgisiz bir hayata adım atmak üzere İstanbul'dan vapura binerek meçhul dünyaya doğru yola çıkar. Romanın sonunda Nesibe'nin Hristiyan olacağından, J.C. Cemiyeti'nden hiç çıkmadığından bahsedilir.

Amerikan Koleji bir değirmen gibi işlemektedir. Türk'ün ateşle imtihan olduğu günlerde, “insan” yapacağını söyleyen bu “insan fabrikası”, içine düşürdüğü Türk gençlerini âdeta çarkları arasında öğütmekte, onları Türklükten sıyrarak kozmopolit bir şekle soktukten sonra “memleket için ölü, hayat için muzır ve bedbaht insanlar” yapıp ortaya fırlatmaktadır. Bahire de bu değirmende öğütülen kızlardandır. Evdekilerin onu evlendirmek istemesine kızır ve tamamen koleje yerleşir. Vazifesinin erkeği mağlup edip kadını muzaffer kılmak olduğunu söyler. Bahire, erkeklerin aleyhinde konuşur, fakat eline fırsat düştüğçe flört etmeyi ihmal etmez. Bahire'nin fikirlerinin kaynağı büyük ölçüde okulun feminist öğretmeni Miss. Hare'dir. Miss Hare mükâfat olarak onu Amerika seyahatine çıkartır. Kolejin diğer Türk kızı Leman da kolejden sonra evlenmeyi hiç düşünmez. Hayatını kazanıp erkekler gibi “serbest ve hür” bir şekilde yaşamak ister. Leman'ın aldığı on yıllık terbiyenin neticesi ise memleketini parçalayan milletlerin bir zabiti olan Jack Peterson'la yaşadığı “günahkâr” aşktır. Hayran olduğu Amerika'nın bir ferdi tarafından sevilmeğe ona gurur verir. New York'ta zengin, rahat ve serbest bir hayat yaşama hayaliyle günlerini geçirir. Leman, Jack Peterson'la flört ederken Amerikan zabitinin kendi hayatına dair anlattığı mübalağalı ve tezatlı hikâyelerin doğru olup olmadığını düşünmez. Jack Peterson hakikatte bir çiftçi ailesinin oğludur ve zengin bir miralay kızı olan Leman'la birlikte memleketine dönmeyi âdeta bir harp ganimeti sayar, bir Türk şehri fethetmek gibi şöhretli bulur. Burhan kız kardeşi Leman'ın Jack Peterson'la ilişkisini öğrenince bunu vatana ihanet kabul eder. Leman ise yirmi üç yaşında bir kız olarak kimsenin özel hayatına karışamayacağını, kendinin Türk'den ziyade Amerikan olduğunu söyler. Neticede Leman, zabitle beraber Amerika'ya kaçır. Uzun süre sonra Leman'dan mektup gelir. Mektubunda

Leman, Amerika’da hayal ettiği servetin şaşaaı yerine fakir bir evin husumet dolu havasıyla karşılaştığını anlatır. Bir daha da Leman’dan haber almamaz.

Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar* isimli eserinde Mebrure, İzmir Amerikan Mektebinde altı yıl eğitim görür ve piyano çalmayı bu okulda öğrenir. O yabancı bir okulda eğitim görmesine rağmen millî değerlerini korumuş, dejenere bir hayat süren “sözde kızlardan” olmamıştır.

Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore* adlı eserinde savaşın gölgesinde, millî terbiyeden yoksun yetişen bir kızın gayriahlâkî hayatından bahseder. İşgal güçlerinin ve onlarla işbirliğine kalkışan, millî varlıklarından kopuk yerli halkın tavır ve davranışlarını eleştirir. Batı, vatanı işgal eden zorba bir güç olduğu gibi ahlâkî ve iktisadî çöküşün de müsebbibidir.⁴⁶ Nermin, Amerikan Kız Kolejinde okuyan on yedi on sekiz yaşlarında genç bir kızdır. Nişantaşı’ndaki evlerine İngilizler tarafından el konulduğu için ailesiyle birlikte tanıdıklarının evine sığınmıştır. Buna rağmen Nermin, sıkıntılı hallerini, annesinin Sami Bey vasıtasıyla İngiliz zabıtlere iletmesini istemez. Perişan durumlarına rağmen Nermin’in işgal güçleri hakkındaki kaygıları millî ve vicdanî değil şahsî bir izzetinefis meselesidir. On sekiz yaşında genç bir kız olarak Nermin’in bütün akli fikri Leyla gibi, kendini erkeklere özellikle de yabancı subaylara beğendirmektir. Major Will’in Yeniköy’de kiraladığı ve içini “acayip” eşyalarla ve biblolarla döşediği yalının açılış töreninde İngiliz zabıtlere dans eder. Nermin’in bu eserde dikkat çeken yanı “Sodom ve Gomorelik”te bir payının olmasıdır. Bu davetlerden birinde tanıştığı Amerikan gazeteci Miss Fanny Moore’le gayriahlâkî cinsel münasebet içindedir.⁴⁷ Nermin sonunda Miss Fanny Moore ile Amerika’ya kaçar.

Kolejli Nereye’de, Pervaneler’de olduğu gibi yine misyonerlik meselesi eserin ana temasını oluşturur. Romanın başkahramanı Turan’ın hayatında dönüm noktası, annesinin onu İzmir’deki Amerikan Koleji’ne kayıt yaptırmasıyla başlar. Turan bu koleje başlamakla, farkında olmadan ailesinden, ülkesinden, bütün millî değerlerinden uzaklaşacağı bir hayata ilk adımını atmış olur. Cevat’ın Ocaklı arkadaşları buna çok üzülür ve Cevat Bey gibi idealist, “ülkücü” bir babanın çocuğunun yabancı mektebe verilmesini uygun bulmazlar.

⁴⁶ İnci Enginün, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Sodom ve Gomore’sinde Yabancılar” , *Mukayeseli Edebiyat*, s. 218.

⁴⁷ Fransızlar ve İngilizler istilâ ettikleri ülkelerde çok sayıda meyhane ve randevü evi açarlar. Gayriahlâkî ilişkiler ve alkol bu ülkelerde hızla yayılır. Gemilerle Batı’dan Doğu’ya sürekli içki sevkiyatı yapılır. (Halidi-Ferruh, *a.g.e.*, s. 263). *Sodom ve Gomore* de işgal günlerinin İstanbul’unu anlatmaktadır. Neriman’ın yaşadığı gayriahlâkî ilişkiler bu sefaletin kötü bir neticesidir.

Devlet okulunda lise müdürü olan Nimet Bey, Turan'ı kolejden almak için onun annesi Nihal'i ikna etmeye çalışır. Nihal Hanım ise oğlunu koleje yazdırırken “vatan, millet şuuru” gibi değerlerden ziyade oğlunun yabancı lisanı iyi öğrenmesine öncelik verir. Nihal'in babası İhsan Bey de kızının düşüncesini destekler ve batılılaşmak için dil öğrenmenin gerekliliğinden bahseder. Eserde yazarın yabancı okullar hakkındaki görüşlerini yansıtan Nimet Bey'in düşünceleri şöyledir: Bir çocuğun geleceği sadece lisan öğrenmekle emniyet altına alınamaz. Dilden başka öğrenilecek değerler de vardır. Bu okullarda görevli öğretmen ve idareciler Batı'yı temsil etmek, Batı'yı tanıtmak ve Doğu ile Batı arasında köprü olmak kabiliyetine sahip değildirler. Bunların görevi yalnız misyonerliktir.⁴⁸ İnkılâpla yaratılmaya çalışılan yeni Türk cemiyetinde yeni nesil yetiştirmek için millî ve laik terbiyeye dayanan bir ahlâk sistemi kabul edilmelidir. Medreseler bile yıkılmışken papaz temsilcilerine rağbet etmenin hiçbir anlamı yoktur. Buhran devrinde ruhları toplu bulundurmak için en etkili okullar ancak kendi müesseselerimiz olabilir. Bu okullar umumî terbiyenin düzenleyicisi, millî tipimizin koruyucusudur. Misyoner papaz mektepleri ise gençleri Türk cemiyetinden ayırıp başka bir cemiyete empoze eder, yabancı ülküler peşinde koşturur veya hiçbir cemiyete mensup olmayan kozmopolit birer adam hâline getirirler. Misyoner okulların gayesi Hristiyanlık dinine yeni taraftar kazandırmaktır. Çocukların yaş itibarıyla yanlış yönlendirilmeye müsait olduğu bir dönemde onları yabancı bir okula terk etmek büyük hatadır. Eğitimde amaç, toplumda mutlu olacak bireyler yetiştirmekken başka bir cemiyetin kültürü ile yetişen bir çocuk kendi cemiyetinde mutlu olamaz. Nimet Bey'in bu düşünceleri Nihal'i etkilemez, aslında pek de ilgilendirmez. Kendi de kolej mezunu olan Nihal Hanım, çocuğuna güveninin tam olduğunu söylemekle yetinir.

Turan'ın İngilizcesi iyi olduğu için kolejin ikinci sınıfına kabul edilir. Kolej yetkilileri yeni öğrencileri okula ısındırmak için farklı metodlar kullanırlar. Çocuklar çevreyi yadırgamasın diye ciddi bir disiplin uygulanmaz. Muazzam binaları, güler yüzlü öğretmenleri, geniş spor sahaları, oyun vasıtaları ve keyiflerini bozmayan eğlenceli dersler

⁴⁸Bu romanda okuyucunun gözünde canlandırılan sahnelerin sadece bir kurgu olmadığı, Necmettin Halil Onan'ın bizzat şahit olduğu olaylardan aktarıldığı anlaşılmaktadır. Yazar, üniversiteyi bitirdikten sonra 1927'de İzmir Amerikan Kolejine Türkçe ve Edebiyat öğretmeni olarak atanır. Bu okula atanmasında okulun özel durumu dikkate alınmıştır. “O yıllarda iki öğrencinin din değiştirerek Amerika'ya kaçmak istemeleri basında geniş yankılar uyandırmıştır. Bu olaylar ve bu tür okulların yapısı dikkate alınır, Necmettin Halil Onan gibi millî ve manevî duyguları kuvvetli, şahsiyet sahibi şair bir öğretmenin öğrenciler üzerindeki rolü daha iyi anlaşılır. O, buradaki hatıralarını ve yakından tanıdığı bu çevreyi İşleyen Yara isimli romanında anlatmıştır.” (Abdulkadir Hayber, *Necmettin Halil Onan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 5)

ile kolej çevresi çocuklara cazip hale getirilir. Çocuk bu çevrede “hürriyetinin bütün zevklerini” tatma imkânı bulur ve okul dışında bütün çevreye kendini kapatır. Böylece gençler tamamen misyonerlerin etki sahasına girmiş olurlar. Turan birkaç gün koleje alışmakta zorlanır, babasının ölümü onu çok üzmüştür. Turan’ın dalgın halini fark eden öğretmeni Mister Meyer, “ruh bezirgânlığı” yapmayı iyi bildiği için Turan’a teselli vermekte gecikmez. Sabır ve tahammül abidesi Mister Meyer kızgın zamanlarında dahi öğrencilere güler yüzlü davranır. Mister Meyer dokuz öğrenciyle beraber Turan’ı da evine davet eder. Turan burada çok eğlenceli bir gece geçirir. İlk haftalar tereddütler yaşayan Turan, bu serbest ve eğlenceli okul ortamına tamamıyla alışır. Kısa zamanda öğretmenlerinin takdirini kazanır, sınavlardan parlak dereceler alır.

Kolejlerde dinî eğitim, misyonerlik için ve körpe dimağlı çocuklara tesir etmek için açık bir kapı meydana getirir. Yükseköğrenimi kontrollerinde bulunduran bu misyonerler, çocukların aileleriyle temas kurmayı da ihmal etmezler.⁴⁹ Okul idaresi ve öğretmenleri umumiyetle misyonerlik faaliyeti içinde olduğu için her fırsatta Hristiyanlık propagandası yaparlar. Kır gezilerinde Mister Perry hikâyeleriyle öğrencilerini eğlendirir, sürekli Amerika’nın “dillere destan büyüklüğünü ve zenginliğini” anlatır. Kütüphanede projeksiyon makinesinden gösterilen resimlerde New York şehrinin büyük binaları ve parlak mekânlarına ait manzaralar seyrettirilir. Turan öyle etkilenir ki “*Ah! İnsan böyle yerlerde yaşamalı!*” (s. 61) demekten kendini alamaz. Babasının ölümüyle ruhsal bir boşluğa düşen ve aile kontrolünden tamamen kopan Turan, kolejden gelen yeni seslere yönelir. Bundan sonra hayat felsefesi, tamamen Mister Meyer ve Mister Perry gibi kolej hocalarının tesiriyle şekillenir. Annesinin Turan’ın şahsiyeti üzerinde etki yapacak gücü yoktur. Aile ziyareti ve bol iltifatlarla okula ısındırılan Turan, koleje sevinçle koşar, İngilizce şarkıları yüksek sesle söyler. Mister Perry’nin vazifesi yabancı bir memleketin çocuklarına mümkün olduğu kadar Protestanlık inançlarını aşılmasıdır. Ateşli bir Protestan vaizi olarak takip edeceği yol şudur:

“... Çocukları ilk önce kendi çevrelerinden ve onun etkilerinden sıyırmak ve bir tepkiye meydan vermemek için onlara kendi dinleri, memleketleri ve kültürleri aleyhinde bir şey söylemeyerek yalnız karşı âlemin güzelliklerini göstermek. Bu isimsiz Hristiyanlıktı.”(s. 64).

⁴⁹ Halidi- Ferruh, *a.g.e.*, s. 97.

Amaç, Hristiyanlık dinini benimseyecek Amerikan hayranı gençler yetiştirmek, yani bir “beyin yıkama ameliyesi” gerçekleştirmektir. Mister Perry, Turan’ın işlenecek damarını keşfetmiştir. Onun zekâ ve çalışkanlık yönünü okşayarak Amerika’da yükseköğrenim yapmasını tek hedefi haline getirecektir. İkinci müdür Mister Allen, birçok öğrenci gibi Turan’ın da Amerika hülyasına kapıldığını öğrenince çok mutlu olur. Zira atılan tohumlar filizlenmeye başlamıştır. Turan’ın kolejde samimi olduğu iki arkadaşından biri Mister Meyer’in oğlu Henry Meyer, diğeri ise yakın kasabaların birinden gelmiş olan Hüseyin isminde bir Türk’tür. Hüseyin de Turan gibi küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Şuurlu bir Müslümanlık inancına sahip olmaması, kolejin eski müdürü Doktor Wats için bir fırsat olmuştur. Yatılı okula kaydedilen Hüseyin on altı yaşına geldiği zaman, beş yıllık bir eğitim sürecinde din farkı gözetmeksizin “öte tarafa” kaymış ancak bunu herkesten gizli tutmuştur.

Kolej yetkilileri, Turan’a güvendiklerini ispatlamak için ona gururunu okşayacak sözlerle hitap ederek idarî meselelerde yardımcılık unvanı verirler. Böylece öğrenciler arasında olup bitenleri Turan’dan öğrenirler. Halit isminde bir öğrenci okul yemeklerinden şikâyet ederek sınıfta etkili bir konuşma yapar. Turan, sınıf mümessili olarak Halit’i idareye şikâyet eder. Bu olay üzerine Halit, Turan’ı “casus” diye aşağılar ancak bir hafta okuldan uzaklaştırma cezası alır. Sınıf ikiye bölünür. Kolejın misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olduğu öğrenciler bir gruptur. Turan gibi idareyle hoş geçinmekte menfaat uman bu grup azınlıktadır. Fakat kolej yönetimi, bu öğrenciler vasıtasıyla kazanılmamış öğrencileri kontrol altında tutar. Büyük öğrencilerden henüz misyonerlik faaliyetlerinin içine çekilmemiş ikinci bir grup kolejde “Uçak İânesi Kolu” adında millî amaçlı bir dernek oluşturmak için kolejın müdürüne müracaat ederler. Mister Allen ve Doktor Wood böyle bir cemiyeti kolejın kuruluş maksatlarına muhalif görüp öğrencileri ikna yolunu denerler. Dernek müteşebbisleri gece bir toplantı yaparlar. Rıza isminde ateşli bir genç, içlerindeki bazı kayan, bozulan arkadaşlarından dolayı birlik olamadıklarını, esas bunlarla mücadele etmek gerektiğini söyler. Tahir, Turan, Haşim, Hüseyin gibi yurdun birçok köşesinden gelen öğrenciler Amerika vaadiyle avutulmuş, misyoner faaliyetlerin baskısına boyun eğmişlerdir.

Batı’nın en çirkin tarafı, Şark’a karşı her sahada beslediği üstünlük duygusudur. Batı bilhassa on sekizinci asırdan itibaren Doğu’ya tepeden bakmıştır.⁵⁰ İnsanlığa hizmet, medenî olmayan Doğu’ya medeniyet götürmek Batı emperyalizminin her dönemde kullandığı

⁵⁰ Halide Edib (Adivar), *Türkiye’de Şark-Garb ve Amerikan Tesirleri*, s. 184.

söylemlerdir. Onlar Doğu’yu sömürge hâline getirme arzularını daima “insanlığa hizmet” şeklinde yansıtmışlardır.⁵¹ Turan kimi zaman babasının ona kazandırdığı millî duygularla, misyonerlerin telkinleri arasında fikrî bir çatışma yaşar. Fakat telkinler öyle kuvvetli ve sinsîdir ki öğrencilerin mantıkları altüst olur. Turan’ı ikna etmek için Mister Allen, ona bir kitap verir. Turan Protestanlık propagandası yapan bu kitabı evde okurken bazı yerlerde gülmekten kendini alamaz, ancak Amerika’ya gitme hülyasını gerçekleştirmek için hocalara yakınlığını devam ettirir. Kudüs’te toplanan Şark misyonerleri kongresine seçilen Mister Allen kendi tarafına çekebildiği birkaç öğrenciyi evine davet eder. Gençlere savaş vasıtalarına para vermenin militarizmi desteklemek olacağını, Türklerin savaş sebebiyle dünya milletleri arasında kötü bir şöhretinin olduğunu, hiç değilse öğrencilerin masum insanların kanını döken nesilden olmaması gerektiğini anlatır. Öğrencilerden biri bu iddialara itiraz edince Mister Allen barıştan dem vurarak savaş vasıtalarının zararlarını tekrarlar. Sözde maksatları bütün dünya insanlığını kurtarmaktır. Mister Allen, okulların kurulmasında amacın “insanlığa hizmet” olduğunu iddia ederek amaçlarını masum gösterip Amerikan hülyası besleyen çocukları kendi safına çeker. Gençliğinin ve ihtilalci düşüncelerinin verdiği heyecanın etkisiyle Turan, Mister Allen’i haklı bulur. Kolejin

⁵¹ Bu eserde de temas edildiği gibi misyoner teşkilatların amacının sadece dinî olmadığı üzerinde araştırmacılar hem fikirdir.

Misyoner teşkilatların Amerikan emperyalist yayılmasına en büyük katkısı tanıma ve tanıtma şeklinde olmuştur. Batılı ülkelerinin Doğu ülkelerine nüfuz edebilmesi misyonerler sayesinde kolaylaşır. Kendi reklamlarını çok iyi yapan misyonerler hem bir “Haçlı zihniyeti” ile hareket ettiler hem de “akıl vermek, yönlendirmek, yönetmek, egemen olmak çizgisinde” her türlü aracı kullandılar. (Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 167)

Osman Ergin’in Türk Maarif Tarihi’nde de misyonerlik faaliyetleri üzerinde durulmuştur: Bütün ecnebi okullar ülke için zararlı değildir. Ancak Katolik mektepleri, Frer ve Sör mektepleri gayeleri ve usulleriyle ülke için zararlıdır... Katolik misyonerlerin büyük bir kısmı Fransa’da yetişmiştir. Protestan olarak en kuvvetli misyoner teşkilatları İngilizlere aittir. Misyonerlik; dinî teşkilat, mektep ve müessese, maskeli teşkilat olmak üzere üç koldan yürür. Mekteplerde Hristiyan çocuklar üstün tutulurken başka dinlere mensup çocuklar Hristiyan yapılmaya çalışılır veya hiç olmazsa “millî ve dinî seciyelerini” bozmaya çalışırlar. Amerikan kolejleri bu maksatla memleketin her tarafına yayılmıştır. Y.M.C.A. bu tür müesselerden biridir. Diğer taraftan misyonerler yalnız Hristiyan unsurları Türkler aleyhine kışkırtmakla kalmamış, Müslüman ülkeler arasına da fitne sokmuştur. Sömürge hâline getirdikleri milletler bir türlü esaretten kurtulamazlar. Müstemlekelerde veya müstemleke olmaya elverişli geri ülkelerde müsbet veya menfî çatışmalar çıkararak, ayrılık tohumları saçtıkları ve âdeta uyuşturdukları halkları bir koyun sürüsü gibi güderler.(Osman Ergin, a.g.e., s. 808-815)

Bir misyoner okul olarak açılan Beyrut Amerikan Üniversitesinde hocalık yapan Mustafa Halidi ile Phil Ömer Ferruh, *İslâm ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm* adlı kitaplarında, eğitim yoluyla misyonerlerin devletler arası casusluk yaptıklarına, Batı’ya ekonomik çıkar sağladıklarına ve siyasî kargaşa çıkardıklarına dikkat çekmektedirler: “Şerefli ilmi, gayeleri uğruna perde yapan misyonerler, oynayacakları diğer roller için de bunu perde yapmışlardır. İlim, yardım ve din kisvesi altında görünen bu misyonerlerin asıl istekleri – ve onları kullananların dilekleri- görünüşünde masum bir faaliyet olan bu yoldan, Doğuyu siyasî ve ekonomik yönden köleleştirmektir.” (Halidi- Ferruh, a.g.e., s. 94)

hocalarını bu ülkünün en canlı ve fedakâr örneği olarak görür. Yaz tatilinde iki ders daha alarak cünyor sınıfına yükselir.

Sosyal faaliyetler misyonerliğin en kestirme yoludur. Sabır ve tahammülü hayatlarının genel prensibi hâline getiren misyonerler; öğrenciler arasında geçimsizliği azaltmak, aralarında bir bağ kurmak ve birbirlerini tanıma fırsatı vermek için “oyunu, musikîyi, spor ve gezileri” sihirli bir vasıta gibi kullanırlar.⁵² Kulüpler kurulur, konferanslar, kamplar düzenlenir. Spor müsabakaları, velilerin de teşvikiyle bir propagandaya dönüştürülür. Yüksek sesle söylenen İngilizce şarkılar hem bir telkin hem de propaganda vasıtası olur. Kolejli öğrencilerin tavırları genelde çevre tarafından hoş görülmez. Onların tavırları resmî okul öğrencilerinden farklıdır. Şehirde açık başla dolaşır, trende vapurda gürültüyle şakalaşır, yarım yamalak da olsa İngilizce konuşur, giyinişleri ve hareketleriyle özel bir zümre olduklarını belli ederler. Öğrencilerin her biri halktan insanlara “yabancı bir diyarın limonlukta yetiştirilmiş bitkileri” gibi anormal görünür. Ancak asıl suç çocuklarını buraya kayıt yaptıran ebeveynlerdedir. Kolejin aldatıcı parlaklığı onları aldatmıştır. Hakikî terbiyenin ne olduğunu bilmeyen anne ve babalar Frenk terbiyesini üstün zannederler. Frenkler terbiye boşluklarını ve hakikî hüviyetlerini herkese benzer giyinişleri sayesinde gizlerler ve medenî âlemin diliyle konuşurlar.

Turan imtihan ve sporlarda kazandığı derecelerle kolej birincisi olur. Kolej idaresi, Turan’a üzerinde İngiliz-Amerikan bayrakları bulunan bir vazoyu, başarı nişanesi olarak takdim eder. Turan, Mister Allen’in yaz kamplarına katılır ve düşünür ki Amerika’da öğrenimini ilerletmedikçe kolej eğitimi hiç bir işe yaramayacaktır. Parlak bir diplomayla okulunu bitiren Turan; kolejden ayrılırken hakikatleri keşfettiğini, iyiliği, doğruluğu ve saygıyı öğrendiğini düşünür. Kendini, babasından ve ananesinde daha fazla Doktor Wood’a minnet borçlu hisseder. Doktor Wood, Turan’ın Amerika’ya öğrenci olarak kabulü için bir mektup yazar. Turan, koleji bitirdiğinde artık Amerikan kültürüne ve Amerika’da yaşamaya tutkun, misyonerlik çıkarları için hizmete uygun bir gençtir. Millî değerlerini ve Türk toplumunu küçümseyen bu genç adam, kendi içinde şiddetli bir çatışma yaşar. Turan’a göre yaşadığı şehir berbat insanlarla doludur. Ruhu devamlı Amerika hülyasıyla yanıp tutuşurken etrafındaki insanlar ona sıkıcı ve bir o kadar da gülünç gelir. İnsanları sert kabukları içinde ömrünü geçiren midyeye benzeter. Zira kendisi bu insanlar gibi

⁵² Halidi-Ferruh, *a.g.e.*, s. 251-252.

hevessiz, arzusuz, sıkıcı ve basit bir yaşamı tercih etmeyecektir. Kendi ülkesini ve güzel şehir İzmir'i "cehenneme", Amerika'yı cennete benzetir. Turan Protestan değildir ancak Müslüman da değildir.⁵³ Gerekirse din değiştirebileceğini düşünecek kadar çevresine yabancıdır. Tramvayda İngilizce konuşurken "Vatandaş Türkçe Konuş" levhasının gösterilmesini ilkelik olarak değerlendirir. Turan, Amerika'ya gideceği güne kadar Doktor Wood'un referansı sayesinde bir tütün şirketinde tercümanlık yapar. Koleji bitirir bitirmez hemen iş imkânının çıkması Turan'ın geleceğe dair ümitlerini arttırır ve ona bir kolej diplomasının her kapıyı açabileceğini düşündürür. Nihayet Doktor Wood, Turan'ın aylardır beklediği, müjdeli haberi verir. Turan'ın öğrenim, yemek ve yatak masraflarını karşılayacak bir feloşip temin etmiştir ve Turan, Colombia Üniversitesinde tahsilini yapmak üzere Amerika'ya gider.

Halide Nusret de Necmettin Halil Onan gibi yabancı okullarda eğitime olumlu bakmaz. Yabancı okulların öğrenciyi millî ve manevî değerlerinden uzaklaştırdığına inanır. O, dinî inançlarına düşkün, beş vakit namazını kılan bir Müslüman aydın olarak yabancı okulların Hristiyanlık propagandası yapmasını onaylamaz.⁵⁴ Bu konuyu *Gül'ün Babası Kim?* adlı eserinde farklı boyutlardan ele alır. Meclâ henüz yedi yaşında iken babası tarafından ecnebi bir yatılı okula kayıt yaptırılmıştır. Öncesinde sevmediği ve babasının zoruyla gittiği bu okula Meclâ kısa sürede alışır. Hatta okula öyle ısınır ki ayda bir gün bile kendi evine gelmek istemez. Gün geçtikçe aile ortamından ve manevî kıymetlerinden soğumaya başlar. Ailesi ile ilişkileri de bozular. Ablası Nezihe, Meclâ'nın aldığı eğitimin ona zarar vereceğini düşünür. Meclâ ise ablasının aldığı millî ve yerli eğitimi beğenmez. Türk mekteplerinde dinî eğitim verilmiş olmasını alaya alır:

“- *Sahi, size namazın farzlarıyla abdestin sünnetlerini ezberletirlerdi, değil mi?*

⁵³ Misyonerlerin sözde hedefi "maddeci olmayan" Protestan ilkelerinin ve Amerikan ideallerinin yol göstereceği genç kuşaklar yetiştirmektir. Ancak bu eserde de görüldüğü gibi misyonerlik aşısı her zaman tutmamakta, dindar gençler yetiştireceğini iddia edenler, karşılarında maddeci ve emperyalizme hizmet edecek gençler bulmaktadırlar. Misyonerlerin Müslüman ülkelerde istedikleri başarıya ulaşamamalarının en önemli sebebi, telkin ettikleri öğretilerin en mükemmel şeklinin İslâm'ın özünde yer almasıdır. Bu romanda da görüldüğü gibi Turan misyonerlerin telkinlerine çoğu zaman gülmekte ve Amerika'ya gitme amacı için onlara yakın durmaktadır. Ancak Turan'ın millî değerlerinden çok uzaklaştığını belirtmek gerekir. Mustafa Halidi'nin bir misyonerin ağzından aktardığı şu not çok manidardır: "Bu yol çocukları Hristiyan yapamadı ama babaları gibi Müslüman da bırakmadı" (Halidi-Ferruh, a.g.e., s. 256) .

Halide Edib ise bu durumu şöyle anlatacaktır: "... Misyoner teşkilatları, daha fazla Hristiyan tebaa ile meşguldü, çünkü münzel dinlerin sonu olan İslâmiyet, ötekileri içine alır. Hristiyan olan Müslüman bütün dünyada parmakla sayılır. Müslüman dinsiz olabilir, fakat çok nadir olarak din değiştirir."(Halide Edib Adivar, *Türkiye'de Şark-Garb ve Amerikan Tesirleri*, s. 161)

⁵⁴ Kelime Erdal, *Halide Edib Adivar ve Halide Nusret Zorlutuna'nın Eserlerinde Öğretmen ve Eğitim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 411.

- Bize insanlığı öğretirlerdi. Meclâ, bizim mektebimizde gene de öğretirler.
- İnsanlığı mı?.. Ne müphem kelime!.. O nasıl bir anka kuşu imiş acaba ablacık?..
-Anka kuşu değil yavrucuğum; “insanlık” demek... Büyüklere hürmet, itaat;
küçüklere şefkat, muhtaçlara yardım, haktan hiçbir zaman...

Meclâ bir kahkaha attı:

- Kâfi, kâfi ablacık! Devam etme! Ramazanda Fatih Camii'ne gider, vaaz edersin,
iştahını oraya sakla!.. Bu dünyada bu lâfların modası çoktan geçti! Hürmet, itaat,
merhamet, bilmem ne... Bunlar boş lâflar!”⁵⁵

Yazar, iki kız kardeş arasında geçen bu konuşmayla yabancı okullarla Türk okulları arasında bir karşılaştırma yapar. Nezihe yazarın sözcülüğünü üstlenmiştir. Okul ve aile evvela çocuğa millî değerleri benimsetmelidir. Oysaki yabancı okullar öğrencileri millî değerlerinden, manevî kıymetlerinden uzaklaştırmaktadır. Meclâ'nın hayat görüşleri, ecnebî okuldan aldığı eğitim doğrultusunda şekillenir. O, dinî değerlere ve özellikle kadere inanmaz. Ona göre insan kendi yolunu çizmektedir. Meclâ evliliğe de karşı çıkar, milletini hakîr ve memleketini sefil görür, yalnızca kadının hürriyetini savunur. Meclâ'nın çarpık düşüncelerinde iki sorumlu vardır. Birincisi onunla ilgilenmeyen ailesi, ikincisi de yanlış eğitim veren ecnebi mekteptir. Meclâ hatasını anladıktan sonra başına gelen bütün olumsuz olaylardan ecnebi mektepte aldığı yanlış eğitimi sorumlu tutar. O aslında bu okuldan çıktığında ruhen hasta bir kızdır. İçinde büyük bir boşluk vardır ve hiçbir şeye inancı kalmamıştır. Ecnebi okuldaki eğitimini şöyle anlatır:

“Dünyada, sevdiğim, bağlandığım, inandığım hemen hemen hiçbir şey yoktu. Beni yedi yaşında, süt damlası gibi bir çocukken kaldırıp attıkları mektepte, bütün sevdiğim, inandığım şeylerden yavaş yavaş boşaltmışlar; fakat yıktıkları kıymetlerin yerine aynı kuvvetle başkalarını ikame edememişlerdi. Ruhum ve kafam bir ihtilâl, bir herç ve merc içinde harap olmuş gitmişti.” (s. 99)

Meclâ, anne ve babasını sevmez. Onları pervasızca itham eder. Ailesi içinde tek sevdiği ablasıdır. Onun da eğitimini beğenmez. En çok babasına kızar ve onu affetmeyeceğini söyler: “Çünkü beni kucağımda babasız bir çocukla bu toprak evde çile

⁵⁵ Halide Nusret (Zorlutuna), *Gül'ün Babası Kim?*, Remzi Kitaphanesi, Güneş Matbaası, İstanbul, 1933, s. 16-17, (Alıntılar bu baskıdandır).

çekmeye mahkûm eden günahın büyük bir hissesi ona aittir. Beni hasta, mütereddi ve kâfir yapan babamdır; yedi yaşında bir çocukken beni, o mektebe leylî veren babam!..” (s. 100)

Yazar, Meclâ'ya hatasını telafi etme fırsatı verir. Âşık olduğu Talat'tan beklemediği bir muamele görünce Meclâ kendini sorgulamaya ve değişmeye başlar. Mantıklı bir evlilikle hem kendi hayatını hem de çocuğunun geleceğini kurtarır.

Dünkülerin Romanı 'nda yüksek tahsilli gençler Anadolu'daki yabancı okulların millî birliği tehdit ettiğini belirtirler. Cemil Hakkı'nın anlattıklarına göre Harput'taki Amerikan Mektebi, Kaf Dağı'nın arkasındaki hayali cennetler gibidir. Bağlar, bahçeler, konfor ve rahat buradadır.⁵⁶ Harput âdeta diğer Anadolu şehirlerinden ayrılmıştır. Amerikalı misyonerler Ermeni çocuklarını burada yetiştirirler. Harput'ta hükümet yoktur. İstanbul'da Avrupa diplomatlarına meydan okuyanlar, memleketin ortasında böyle bir fesat ocağının tüttüğünün farkında değillerdir. Ermeni köylerinde Türkçe tedrisat yapmak ve onları Türklüğe alıştırmak gerekirken hükümet, Ermeni, Rum kalabalığı olan yerlerde Rum'dan, Ermeni'den, kaymakam seçer. Harput'ta sadece Ermenice ve İngilizce olmak üzere iki dil konuşulmaktadır.

Yolpalas Cinayeti'nde Bayan Sungur, Alman Mektebi mezunu genç bir kadındır. Bayan Bilgan ise Dame de Sion mezunudur. Her ikisi de Şişli sosyetesinin patavatsız, ukala kadınlarıdır. Yabancı mekteplerde okuyan kadınlar hayata okudukları romanların ardından bakarlar. *Eski Hastalık*'ta Züleyha, Amerikan Kolejinde okumaktadır. Okul döneminde Züleyha'nın ders, iş, spor ve eğlence ile dolu bir hayatı vardır. Gündüzleri kolejde derslerle meşgul olurken akşamları mektep arkadaşlarıyla beraberdir. Bahçe ve salon toplantılarında yahut mahalledeki yetişkin Rum ve Ermeni kızlarıyla deniz kıyısında vakit geçirir. On yedi, on sekiz yaşına gelen Züleyha yakın çevresine modern sosyetenin kaide ve inceliklerini öğretmekle meşgul olacağını söyler. Dayısı Şevket Bey'in mahallede açtığı dans kulübünde aktif rol alır. Burada fokstrot ve tango dansları öğretilir. Yabancı eğitimi ele alan diğer eserlerde olduğu gibi *Eski Hastalık*'ta da dikkat çeken mevzulardan biri, kolejdeki öğrencilerin Amerika'ya gitme hülyasıyla zihinlerini devamlı meşgul etmeleridir. Mis

⁵⁶ Harput'ta açılan Fırat Koleji(Armenia Kolej), Amerika'nın bu topraklarda mustakbel ticarî egemenliğini sağlayacak, Amerikan yöntem ve fikirlerini aşılacak bir okuldur. İlkokuldan yüksekokula kadar tüm öğretim kademelerini içeren kolej, hem kız hem de erkekler için açıkça misyonerlik faaliyetlerinde bulunur. Kolej diploması alan bir öğrenci hiçbir sınava tabi tutulmadan çevredeki okullara öğretmen olarak atanabilmektedir. Bu okul özgün adından da anlaşılacağı üzere Ermeniler üzerinde Amerika nüfuzunu güçlendirmek üzere açılmıştır. Otuz yedi yıl boyunca ABCFM'ye bağlı misyonerler, Fırat Kolejinde müdürlük yapar. Siyasî olaylara karşışan bu okula hükümet tarafından yasak getirilir. (Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 149-152.)

Lorley'in ve okuduğu Amerikan romanlarının telkinleriyle Türk öğrenciler, Boğaz'dan İstanbul'a iner gibi, ellerinde bir çanta ile Avrupa'ya gideceklerini zannederler. Amerikalı muallimler, onlara müphem ümitler verirler. Koleji iyi bir dereceyle bitirirlerse ve aileleri razı olursa mektep hesabına Amerika'ya gönderileceklerini söylerler. Ancak Züleyha'ya göre boş hülyalara kapılan bu kızlar Boğaz'ın viran evlerinde yaşamaya devam edecektir. Züleyha'nın da kolejin son aylarında tutuşan Amerika hülyaları birden bire suya düşer. Ali Osman Bey, kızının yüksek tahsiline razı olmaz. Diplomasını alır almaz yanına dönmesini ister. Züleyha'yı kendi hesabına Amerika'ya göndereceğini vadeden mektep, bu meseleyi tamamıyla unuttur. Genç kız dayısı aracılığıyla babasını ikna etmeyi düşünür ama başarılı olamaz. Bu eserde kolejli kızların, özellikle de Rum, Ermeni gibi yıllarca Türk topraklarında rahat bir hayat yaşamış milletlerin çocuklarının vefasızlığı, eleştiri konusudur. Kurtuluş Savaşı akabinde Anadolu'da muzafferiyet kazanılınca Züleyha'nın kolej arkadaşlarından bazıları, evlerini kapayarak Yunanistan'a, Marsilya'ya ve daha başka memleketlere kaçarlar.

Sonsuz Panayır'da Bay Süleyman Bolluk'un iki kızı, Malike ve Müfide, Dame de Siona gitmektedir. Biri on beş, biri on yedi yaşındadır. İki de İngilizce konuşur ve Fransızca'yı su gibi bilirler. Ancak ikisi de dünyadan habersizdir. Kitabî bilgileri çok olan bu kızların hayatın gerçeklerinden haberleri yoktur. Ayşe Balkar, bu kızlara ayda elli lira aylıkla Kur'an okumayı ve namaz surelerini öğretir. Batılı tarzda yaşayan ailelerin kızlarına dinî dersleri öğretecek hoca tutmalarında asıl amaç birçok eserde olduğu gibi misyonerlik faaliyetlerine karşı alınmış bir tedbirdir. Bu aileler aslında dindar ve şuurlu Müslüman değildirler. Sosyete toplantılarına katılır, içki içer, dans ederler ve batılı bir hayat yaşarlar. Çocuklar babalarına özellikle de annelerine Sörler'in dualarına ve kiliselerine karşı heyecan duyduklarını sezdirmişlerdir. Hatta bu koskoca kızlar evlerinde kilise duaları okumaya bile başlarlar. "*İşte bu Bolluklar'ı ürkütmüş, kiliseye karşı camii, Latince duaya karşı Arapça duayı çıkarmakla çocuklarını Hristiyan olmak ihtimalinden uzaklaştırmışlar.*"⁵⁷ Baba, Dame de Sionda Katolik etkisi altına girmesinler; anne de İngilizce öğretmeni matmazelden Protestanlık öğrenmesinler diye çocuklarına Kur'an ve ilmihal öğretmeye kalkışır. Anneleri Bahire Bolluk, İngiliz edebiyatına meraklıdır. Onun çocuklarına dinî terbiye verilmesini istemesinin bir nedeni de İngiliz kültüründen haberdar olmasıdır. Bahire Bolluk, İngilizlerin de çocuklarına âdeta İncil'i hatmettirdiklerini duymuştur. *Dirilen İskelet*'te

⁵⁷ Halide Edib (Adıvar), *Sonsuz Panayır*, 4. b, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 22, (Alıntılar bu baskıdandır)

Amerikan Kolejinde eğitimini tamamlayan Banu Hanım, davranışları ve düşüncüleri yönüyle son derece serbest ve alafrağa meşrep bir kızdır. Açık fikirlidir. Eski adetleri küçümser ve bunlara karşı çıkar. Spora ve tenise meraklıdır. Mektepte iken âdeta erkeklere karşı kadınlık bayrağını açmıştır. O, Tayfur Bey'i "hârikai zekâ"sıyla âdeta büyüleyip kendine çeker. Onunla evlendikten sonra da sütkardeşim dediği Cevri Bey ile ilişkisini devam ettirir. Kadın erkek eşitliğini savunur. Erkeklerin kadınları vesâyet altında tutmasına karşı çıkar ve güzel sanatlarda kadının erkekle eşit derecede beceriye sahip olduğunu söyler. Erkeklerle muharebe etmekte vazifesini "şâyân-ı hayret bir metânetle" yerine getirir.

B. YURT DIŞINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Cumhuriyet Dönemi'nde de önceki dönemlerde olduğu gibi yurt dışına yüksek tahsil için giden öğrenci sayısı bir hayli fazladır. Üniversite okumak için en çok tercih edilen şehir yine Paris'tir. Yüksek tahsilli gençleri yükseköğrenim amaçlarına göre gruplandırmak mümkündür. *Pervaneler* (Burhan), *Sodom ve Gomore* (Necdet, Cemil Kâmi), *Düinkülerin Romanı* (A. Reşit), *Tatarcık* (Salim), *Sonsuz Panayır* (Burhan) ve *Panorama* (Cahit Halit, Ahmet Nazmi) adlı eserlerde gençler Avrupa'yı bir ilim ve fen hazinesi olarak görürler. İlim öğrenme ve öğrendikleriyle memleketlerine dönüp hizmet etme aşkı olan bu gençler tahsillerini başarıyla tamamlarlar. Ahmet Reşit hariç diğer gençler yüksek tahsilden sonra ülkelerine dönerler ancak iş bulmakta çok sıkıntı çekerler. *Dudaktan Kalbe* (Kenan) ve *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet) adlı eserlerde gençler yaşadıkları çevreden kaçmak için Avrupa'ya giderler. Dr. Hikmet Paris'te iken yakalandığı hastalıktan kurtulamaz. Yurda dönüşte bir türlü mutluluğu yakalamayan Kenan ise intihar eder. *Bir Kadın Düşmanı* (1927) ve *Yolpalas Cinayeti* 'nde gençlerin hangi amaçla Avrupa'ya gittiği belirtilmez. Avrupa'da yüksek tahsil görmüş olmak, gençlerin hayatlarına farklı şekillerde yansır. Ahmet Reşit (*Düinkülerin Romanı*) gibi bazı kahramanlar millî kimliğinden ödün vermeden tahsillerini tamamlarlar. Ancak Turan (*Kolejli Nereye*) gibi vatanına ihanet eden veya Dr. Hikmet (*Bir Sürgün*) gibi Paris âlemlerinde yok olup giden kahramanlar da vardır.

Müfide Ferit'in *Pervaneler* adlı eserinde Burhan, Meşrutiyet'in ilk senesi tıbbiyeyi bitirir. Büyük bir heyecan ve ümitle Avrupa'nın fen ve ilim hazinesine koşar. Eğlenmek için değil öğrenmek için Paris'e gitmiştir. "...Öğrenecek ve öğrendikleriyle insaniyete hizmet edecekti."(s. 23) Eserde Burhan'ın Avrupa'da yüksek tahsiliyle ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmaz. Burhan, Paris'ten dönüşte kısa zamanda İstanbul'da mevki edinir ve en meşhur

tıp hocalarından biri olur. Burhan'ın Avrupa dönüşü her millete karşı tarafsız olma tavrı Balkan Savaşlarından sonra mutaassıp milliyetçiliğe dönüşür. Ancak yüksek tahsil yıllarında tanıştığı yabancı bir kadınla evlenmesi onun hayatının felâketi olmuştur.

Dudaktan Kalbe'de Kenan, Paris'te dört yıl konservatuvara devam eder. Paris'teki arkadaşı Cevat ona küçük bir iş bulur. Paris yılları, Kenan'ın hayatında dönüm noktası olur. Kenan burada yavaş yavaş bedbinlikten ve komplekslerinden kurtulur. Onun dünya görüşü değiştiği gibi sanatı da süratle inkişaf eder. Tanınmış bir musiki üstadından konserler dinler. Verdiği konserler ve bestelediği “Şark Noktürnleri” adlı eseri Avrupa'da büyük akisler uyandırır. O, İstanbul'a döndüğünde artık servet ve şöhret sahibidir. İstanbul matbuatında, nezaret odalarında Kenan'dan bahsedilir. Opera kumpanyaları düzenler. Bu ani şöhret ve refah, Kenan'da önce bir sersemlik yaratır. Öncesinde yüksek tabakanın karşısında ezilen hayat mağlubu bir insan iken Avrupa dönüşü büyüklük duygusunu her yönüyle hisseden gururlu, şımarık, başkalarını küçümseyen hedonist bir adam olur. Sanatına olan güvenine rağmen Kenan ani değişmelere uyum sağlayacak ve ölçülü davranacak iradeye sahip değildir. Gururu, şımarıklığı bir müddet sonra onu sefahate sürükler. Başarının ve şöhretin hayatta her şeyi mubah kılan yegâne ölçüt olduğunu düşünen Kenan için böyle davranmak eski hayatının bir telafisidir ve mazisinden intikam almaktır.

Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*'nde Paris'te yüksek tahsil gören maceraperest bir gencin aşk hikâyesini anlatılır. Nazmi, mektepte iken Fransa'ya gitmeyi Sensir'de Saint-Cry Askerî Akademisinde tahsilini tamamlamayı hayal etmiştir. Amcası, Nazmi'ye servetinden her ay maaş bağlar. Nazmi Avrupa'ya gitmek üzereyken amcası onu yanına çağırır ve artık vasisi olmadığını, hayatını dilediği gibi idare edebileceğini ama içinde bir korkunun olduğunu söyler. “...Çalışkan, namuslu bir gençsin... Fakat ne çare ki başında esen kavak yelleri hiç dineceğe benzemiyor”(s. 35) diye tereddütlerini ifade ettikten sonra askerliğin şeref ve mesuliyetlerinden, Avrupa'da münasebetsizlik yaptığı takdirde bunun Osmanlı ordusunu lekeleyeceğinden bahseder. Amcası, babasından ve annesinden kalan malı bölüştürmeye kalkışınca Nazmi, vasiliğini devam ettirmesi konusunda amcasına ricada bulunur. Çünkü çocukluğundan beri aile şefkati görememiş bir genç olarak bir de amcasının sıcak aile sevgisinden mahrum olmak istemez

Yurt dışına ilk defa çıkan öğrenciler Avrupa'nın modern ve cazip yüzüyle karşılaşınca ne yapacaklarını şaşırırlar. Bunların içinde, kaybolup gitme korkusuna

kapılanlar dahi vardır. Nazmi'yi Paris'te Galatasaray'dan arkadaşı, kibar ve mazlum bir paşa çocuğu olan Vecdi Ziya karşılar. Nazmi, Harbiye'ye girerken Vecdi resme düşkün bir genç olduğu için Paris'e güzel sanatlar tahsili görmeye gitmiştir. Nazmi'yi Paris'te kendi pansiyonuna götürür. Sokakları, gazinoları, tiyatroları, eğlencesi ve bütün şatafatıyla göz kamaştıran Paris'i görünce ne yapacağını şaşırır Nazmi, burada bir aydan daha fazla duramayacağını, geri dönmek zorunda kalacağını düşünür. Zihninde tereddüt ve şüpheyle karışık bir korku oluşur. Vecdi Ziya ile aralarında geçen bir diyalogda Paris'te geçireceği yıllarıyla ilgili korkularını dile getirir:

“ - *Bu insanlar daima böyle eğlenirler mi?*

- *Elbette...*

Ümitsiz bir tavırla ellerimi yüzüme kapadım:

- *Ben mahvoldum Vecdi... Er geç buradan gitmek lazım gelecek!*

- *Yorgunluk senin asabına dokunmuş galiba? Bunlar ne birbirlerini tutmaz sözler?*

Ben, bir önüne geçilmez tâli' felâketinden bahseder gibi sızlaya sızlaya söylüyordum:

- *Mademki sabaha kadar her şey açık... Gazinolarda, tiyatrolarda, dans yerlerinde birçok insanlar eğleniyor... Benim de onlar gibi yapmam zaruri değil mi?.. Gece, sabaha kadar eğlenirsem ne vakit çalışırım? Benim kaç kuruştan ibaret kaldığını bile tahkikata cesaret edemediğim servetim kaç gün dayanır?.. Ya ailemin şerefi ne olacak? Ah, yere batası Paris... Nihayet benim ocağıma inciri dikiyorsun!” (s. 39)*

Vecdi Ziya, sefahat âlemlerine girmenin şart olmadığını, hayatına sıkı bir intizam koyabileceğini belirterek Nazmi'nin şüphelerini gidermek için çaba gösterir. Nazmi'ye göre ise herkes eğlenirken pansiyonda gaflet uykusuna dalmak zordur. O, korktuklarının bir gün başına geleceğini, mantığının ihtiraslarına hâkim olamayacağını düşünür. Gerçekten de Paris'in eğlence hayatı onu kısa zamanda cenderesi içine alır. Okuldaki bütün arkadaşları sabaha kadar ölü gibi uyurken Nazmi demir gibi sıhhatli vücudu sayesinde sabaha kadar dans eder, ertesi gün de yine okuluna gider. Nazmi, Mekteb-i Harbiyyede olduğu gibi Paris'te de birkaç tehlikeli işe girişmiş ancak amcasının ve babasının dostu olan Paris sefiri sayesinde mümkün olduğu kadar tehlikelerden uzak tutulmuştur. Maceraperestlikte şöhrete ulaşan Nazmi'nin başından geçen olaylar her yerde masal gibi anlatılır. Yakışıklı, çapkın ve cesaretli bir genç olan Nazmi'yi bu şöhretinden dolayı Paris'te “Prens de Bosfor” ismiyle

çağırırlar. Nazmi, Paris’te iken alışkanlık hâline getirdiği bu sefih hayatı İstanbul’a döndükten sonra da uzun bir süre devam ettirecektir.

Nazmi’yi Paris’in sefih hayatı içinde kaybolmaktan millî gururu ve memleket gayreti kurtarır. Sensir’de dünyanın her tarafından gönderilmiş seçkin, zeki ve ateşli genç zabitler vardır. Ancak Sırp, Karadağ, Bulgar ve Yunan gençleri sadece askerî eğitim almak için Paris’e gelmemişlerdir. Türklere karşı tek vücut olup propaganda yaparlar, onların ortak noktası Türk düşmanlığıdır. Nazmi, Galatasaray Sultanisinden tanıdığı Pavlof adında bir Bulgar gençle bu okulda da karşılaşır. Pavlof, Galatasaray’da iken eğlenceye ve okuldan kaçmaya alışkın Nazmi’nin “budala” insanlar gibi derslerine kapanacağına ihtimal vermez. Nazmi, Pavlof’un alaycı konuşmalarına sinirlenir ancak rezalet çıkarmak istemediği için müdahale etmez. Bulgarlar kendi geleneklerine göre düzenledikleri bir bayram gecesinde, gazinoda ziyafet verirler. Bulgar, Yunan, Sırp bayraklarıyla süslenmiş bir masanın etrafında nutuk atılır. Yunan zabiti okuduğu Fransızca monologla bir Osmanlı zabitanın karadan Girit’e nasıl gidileceğine dair mütalaasını alaya alır. Pavlof, Osmanlı’yı Balkanlardan kovmanın çok kolay olduğunu, bunun padişah düşünlerinden daha kısa süreceğini söyler. Bu konuşmalar esnasında tesadüfen Nazmi de arkadaşıyla gazinonun terasındadır. Millî gururu incinen Nazmi sarhoş ve sinirli bir vaziyette ayağa kalkar, mücadeleye Sensir’den başlayacağına, çok çalışacağına ve Türk zabitanı bu adamlar karşısında küçük düşürmeyeceğine kendi kendine söz verir. Zira, bu adamların hepsinden daha kuvvetli ve kabiliyetli olduğunu ispatlayacaktır. Nazmi, Sensir’deki parlak tahsilini bir dereceye kadar Pavlof’a borçludur. Çünkü o tahrik etmese belki işi serseriliğe vuracak ve onun milliyetçilik duyguları bu derece canlanmayacaktır.

Nazmi, Paris dönüşü İstanbul’da birkaç ay bekledikten sonra Şam’da bulunan bir fırkanın genelkurmaylığına tayin edilir. Macera ruhlu genç, büyük bir heyecanla vazifesine koşar. Fakat çok geçmeden hayal kırıklığına uğrar. Çünkü fırka genelkurmaylığında ona verilen görev Nazmi’nin gençlik heyecanlarını karşılamaktan uzaktır. Nazmi sükûn ve sulh zamanlarının askeri değildir. Harbe ve eşkıya takibine gitmek varken askerî dairede teknik bir kırtasiye işi ile uğraşmak moralini bozar. Nazmi hayatını canlı hale getirmek için çevrede mesele çıkarmaya başlar. Bir topçu binbaşı onun küstah sefil, serseri bir adam olduğunu söyler. Nazmi, Şam’ın çalgıcı bir gazinosundan kantocu kızları kaçırdığı için Kudüs’e sürülür. Sonra benzer sebeplerle sırasıyla Akka’ya ve Manastır’a tayini çıkarılır. Paris’te beş yıl önce tanıştığı ve iki ay flört ettiği Jerman Reno’nun peşinden İstanbul’a gelir. Fırarî

olması nedeniyle Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilir. Askerlikten atılmasına muhakkak gözüyle bakılırken mahkeme sürecinde bir kabine değişikliği olur. Nazmi'nin babasının eski bir mektep arkadaşı Harbiye Nezaretine getirilir. Nazmi yeni nazırın nüfuz ve yardımı sayesinde yalnız cezadan kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda daha rahat bir görevle ataşemiliter olarak Paris'e tayin edilir. Görev yerine giderken Karaağaç'ta trenin durdurulması üzerine tesadüfen Mekteb-i Harbiyye'den arkadaşı İbrahim'le karşılaşır. İbrahim onu Makedonya ve Trakya'da düşmana karşı çetesiyle mücadele eden Kaymakam Nusret Bey'le tanıştırır. Nazmi görevini bırakıp Kaymakam Nusret Bey'in emrine dâhil olur. Bulgar, Sırp köylerine saldırı düzenlenir. Bir dağ boğazından geçerken Türk askeri tuzağa düşürülür. Nazmi ağır yara alır. Kalp hastalığına da yakalanması üzerine askerlikten emekliye ayrılır ve İstanbul'daki çiftliğine döner.

Bir Kadın Düşmanı'nda yükseköğrenim gördüğünden bahsedilen tek şahıs olan Remzi Bey, senelerce Avrupa'da kalmış ve ziraat tahsil etmiştir. Remzi Bey'in Avrupa'da hayran olduğu güzellikleri ve hareketliliği Marmara sahilindeki bir kasabada görememesi, onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Remzi Bey için bu sessiz kasabada Avrupa'da olduğu gibi can sıkıntısını giderecek eğlenceler bulmak zordur.

İşgal altındaki İstanbul'un panoraması üzerine kurgulanmış bir roman olan *Sodom ve Gomore*'de Mütareke'den başlanarak dört yıllık bir zaman dilimi anlatılır. Genel itibariyle eserde, üç tabakadan bahsetmek mümkündür. Birinci tabakayı itilaf ordularının teşkil ettiği işgalci çevre oluşturur. Yüksek rütbeli zabıtlardan ve değişik meslek gruplarından müteşekkil bu çevre romanın adının *Sodom ve Gomore* olmasında en etkili zümredir. Zira bu çevre, insanî ilişkilerin dışında yaşadıkları mazoşist zevkleriyle yanlarına çekebildikleri Türk gençlerini kendi zevklerine ortak ederek "Sodom ve Gomore"ce bir ahlâki yozlaşmayı İstanbul'da yaygınlaştırma gayretlerine girmişlerdir. Romanda, İstanbul'un fiilen işgal edilmesi kadar bu gayriahlâkî hayatın yeni nesil üzerindeki tesiri de mercek altına alınır. Eserde ikinci tabaka, işgal güçlerinin İstanbul'a gelmesini fırsat bilen ve çıkarları doğrultusunda başka ülkelerin mandası altında yaşamayı kabul eden Sami Bey gibi tiplerden müteşekkilidir. İki tabakadan bağımsız olarak İstanbul'un işgal altında bulundurulmasından derin ıstırap duyan ve kültür işgaline karşı çıkan Türk gençleri, romanın olumlu ve ideal karakterleri sıfatıyla üçüncü tabakayı oluştururlar. Cemil Kâmi ve ideal bilince ancak eserin

sonunda kavuşan Necdet, bu gençlerdendir. *Sodom ve Gomore*'de yüksek eğitim alan gençler, tahsilini Fransa ve Almanya'da tamamlayan Necdet ve arkadaşı Cemil Kâmi'dir

Necdet, orta öğretimini Galatasaray Sultanîsiinde, yüksek tahsilinin bir kısmını Fransa'da bir kısmını Almanya'da tamamlamıştır. Hangi branşta uzmanlaştığı belirtilmez. Edebiyatta en çok Alman şairi Heine'in tesiri altında bulunması, Necdet'e fikrî ve estetik bir İngiliz düşmanlığı aşılar ve Mütareke'den sonra bir Türk aydını olarak, İngiliz düşmanlığı onun kalbinde millî bir kin halini alır⁵⁸. Çünkü Lloyd George hükümeti Türk milletinin bütün nefes alma deliklerini tıkamış, İzmir'i bir kanlı et parçası gibi Yunanlıların önüne atmıştır. İstanbul'da işgal kuvvetlerinin halka reva görmediği cefa ve zulüm yoktur. Üstelik Türk aydınlarını kitle halinde yok etme stratejisi uygulanmaktadır. Necdet, beş sene Avrupa'da kalmış, maddî zevklerin hemen hepsini tatmıştır. Birçok kadınla flört etmiş, yükseköğrenim süresince Avrupaî bir yaşam sürdürmüştür. Ancak zihniyet yapısıyla Necdet hiçbir zaman Avrupalı değildir. Yaşamı ve fikirleri arasındaki bu zıtlık Necdet'in hayatına bir bocalama, kötümserlik ve kargaşa şeklinde yansıyacaktır. Necdet, tahsilini tamamlayıp Avrupa'dan döndükten sonra hiçbir mesleği icra etmez. Akrabalarının rızası doğrultusunda Leyla ile sözlenir ancak mutlu değildir. Necdet'in eser boyunca devam eden karamsar ruh hali, pasif kişiliği; ona etkisiz, Leyla'nın güdümünde hayatını sürdüren, bedenî hazlarına yenik düşmüş lüzumsuz bir adam görüntüsü verir. İşgal güçleri karşısındaki hâli de aynıdır. Seyreder, bekler, kızar, nefret eder. Her seferinde kararlarından vazgeçer, Leyla'ya olan aşkı onun kalp gözünü kör etmiştir. Sanki Necdet'in sabahtan akşama kadar tek görevi Leyla'yı sosyete gecelerinde takip etmektir. Leyla ve ailesinin sefaletine yakından şahit olan Necdet'de eserin sonuna doğru bilinçlenmeye paralel olarak değişim de başlar. Defalarca peşinden koştuğu Leyla'yı bu sefer kendi iradesiyle reddeder.

N. Halil Onan'ın *Kolejli Nereye* adlı eserinin konusu eğitimidir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarında yaşanan bir aile dramı sergilenmiştir. Özellikle eserin son kısmı

⁵⁸ Gençlerin yurt dışına yüksek tahsil için gitmelerinde aşağı yukarı bir buçuk asırdan beri devam eden "Garb'a doğru tekâmül" fikrinin tesiri büyüktür. Ancak *Pervaneler* (Burhan) ve *Sodom ve Gomore*'de(Necdet) olduğu gibi aydınlar ve halk tabakasında yurdun işgalinden sonra Batı'ya karşı derin bir sükût hatta düşmanlık duyguları oluşmuştur. "*Bunda en fazla müessir olan şey, Yunan işgal kuvvetlerinin ellerine geçirdikleri yerde halka yapılan zulme, Garp hükümetlerinin ve basın sükût etmesi olmuştur. Çünkü Garb hükümetlerinin Türkiye'de Hristiyanlar tehlikede olduğu zaman donanmalarını göndermiş olmaları, halkımız tarafından vaktiyle, Garp medeniyetinin insanî duygularına atfedilmişti. Şimdi Türklere yapılan zulme seyirci kalmaları, umumî efkârda çok kötü bir intiba yapmıştı.* (Halide Edib Adıvar, *Türkiye'de Şark-Garb ve Amerikan Tesirleri*, ss. 183-184)

dikkate alındığında şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Çocuklarının eğitiminden birinci derecede sorumlu olan anne ve babalar, onların geleceğini karartacak adımlardan sakınmalı ve çocuklarını kendi memleketinin kültürüne yabancı kılacak müesseselerden uzak tutmalıdırlar. Bu romanda yükseköğrenim gören gençler; Turan, Ayşe Cemil, Mis Helen, Rudolf, Ferit ve Ahmet'tir. Eserin başkahramanının adının "Turan" olması son derece önemlidir. "Turan" sözcüğü Türklüğe ait değerleri sembolize eder. Romanın aslı kahramanı Turan ise bu değerlere ihanet etmiştir. Turan'ın babası Cevat, oğlunun asker olmasından yana değildir. Bu ülkücü ve vatanperver baba oğlunun bir ilim adamı, ilim ordusunun bir subayı veya neferi olmasını çok ister. Babası öldükten sonra Turan, misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu Amerikan Kolejine annesi tarafından kaydedirilir. Turan bu kolejde kendi memleketine ve değerlerine cephe alacak şekilde yetiştirilir. O, kolejin misyoner yetkililerinin gizli hedeflerine uygun bir şekilde ve yüksek tahsil amacıyla Amerika'ya gönderilecektir. Serbest fikirli, kolejde okumuş, Batı kültürünü yakından tanıyan bir kadın olmasına rağmen Turan'ın annesi Nihal Hanım oğlunun Amerika'da yükseköğrenim görmesine karşı çıkar. Nihal Hanım'ın korkusu, etrafta söylenen dedikodulardır. Çünkü yakın çevresinde Turan hakkında "misyoner gözdesi" gibi sözler sarf edilmektedir. Amerika'ya gitme hayaliyle günlerini geçiren ve vatanında yaşamayı zindan hayatına mahkûm edilmiş gibi gören Turan, Dr. Wood'un Amerika'da üniversite okuyabileceğine dair getirdiği müjdeli haberle çok sevinir. Nihal Hanım, oğlunun kararlı olduğunu anlayınca onun yurt dışına çıkmasını çaresiz kabul eder. Turan, vapura binmeden evvel rıhtımda Rıza'yla karşılaşır ve aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatır:

"- Amerika'ya gidiyorum, goodbye, dedim.

- 'İkinci bir Halûk olmaya' diye dışlerini gıcırdattı." (s. 162)

Dr. Wood bir kontrat tanzim eder. Turan'ın yükseköğrenimi üç yıl sürecektir. Okul ve geçinme masraflarına karşılık senede bin dolar burs verilecek, yol masrafı ayrıca ödenecektir. Turan üniversitede sosyoloji ve ilahiyat dersleri okuyacaktır. Yüksek tahsili tamamlayınca Amerika'da iki yüz dolar, Türkiye'ye gelirse yüz dolar maaş alacak, şayet okulu bitiremez ve kontratı iptal etmeye kalkışırsa aldığı bursları iade etmek zorunda kalacaktır. Turan çok sevinçli olduğu için kontrat riskini hiç düşünmeden resmî muamelelere başlar. İzmir Limanı'ndan ayrılırken arkasına bakmamaya ahdetmiştir. Memleketine lanet edercesine ülkesinden ayrılmakta, karanlık ve kâbustan aydınlığa koştuğunu zannetmektedir. Babasının yüzü bile hafızasında kaybolmaya başlar, daha da ileri gider ve

babasının biraz dar görüşlü olduğuna kanaat getirir. Turan'a göre kabahat doğululardadır. Çünkü doğulular kendilerini dünyaya tanıtamamış ve batılılara "gâvur" deyip geçmişlerdir. Batı, Turan için hürriyet, nur ve irfan diyarıdır. Neticede Turan ümit ve saadetlerinin ülkesi Amerika'ya ulaşır. Limandan şehre girişte ilk önce sıkı bir kontrolden geçirilir, sonra Hz İsa'ya inanıp inanmadığı sorulur; Turan tereddütsüz "evet" cevabını verir. Türkiye'ye döndükten sonra kaç kadın alacaksın diye de sorarlar. Bu, bütün Türk milletini aşağılayıcı bir sorudur ve Turan bu soruya gülmekten kendini alamaz.⁵⁹ Bu arada bir misyoner teşkilat olan YMCA namına Mister Alice, Turan'ı karşılamaya gelmiştir. YMCA reisi Turan'ı iltifatlarla karşılar. Ona kulüpte rahat edeceği temiz bir oda verilir ve sıcak dostluk gösterilir.

Turan, hayallerine kavuşmuş olmaktan dolayı mutludur. Colombia Üniversitesine kayıt yaptırır. Senelik verilen bin dolardan beş yüzünü üniversiteye ayırmak zorundadır. Kalan para ile geçinmesi güç olduğu için yardımına Mister Alice koşar. Turan'a Türkiye hakkında değişik sualler sorar. Turan'ın Doğu hakkındaki olumsuz fikirlerini fırsata çevirmek için hemen harekete geçer. Turan'a, Doğu hakkında konferanslar vermesini teklif eder. Böylece Turan konferanslardan kazandığı paralarla geçim sıkıntısını gidermiş olacaktır. Üniversitede dersler başlamıştır. Turan bilhassa Prof. Green'in sosyoloji derslerini ve İlahiyat Fakültesinin "Union Semineri"nde Prof. Brown'ın kurlarını takip eder. Üniversitenin binlerce öğrencisi vardır. Çoğunluk Amerikalı olmasına karşın yabancı memleketlerden gelmiş öğrenciler de mevcuttur. Turan'ın Amerika'da ilk günleri eğlenceli geçer ancak tek sıkıntısı arkadaşsızlıktır. Üniversite içinde uluslar arası öğrenci temsilcilerinin katıldığı Cosmopolitan Club'e üye olur. Bu kulüpte Rudolf isminde bir gençle arkadaşlıkları başlar. Rudolf'un Doğu hakkında merakı dostluklarının gelişmesini sağlar. Rudolf şen, şakacı ve düşünceli bir gençtir. Turan'a New York'u gezdirir. Ancak Rudolf'un pazar günü kiliseye gitmemesi Turan'ı şaşırtır. Turan'ın bu konudaki bir sorusu üzerine Rudolf "*Benim Hristiyanlığımdan sana ne?*"(s. 173) diyerek Turan'ı terslemiştir. Turan, Rudolf'un ailesiyle tanışır. Rudolf'un babası, Türk olduğu için Turan'la tanışmaktan memnun olur. Milliyetinden dolayı hiç beklemediği bu ilgi Turan'ı, düşündürür. Çünkü

⁵⁹ Türk milletinin uygarlık tarihinde evlilik müessesine saygı esastır ve kadın bu müessesenin en önemli aktörüdür. Yıkılma ve dağılma dönemleri gibi birkaç devirdeki aksaklıklara rağmen kadın haklarına uygarlık tarihi boyunca titizlikle riayet edilmiştir. Tanzimat, Edebiyat-ı Cedîde ve Meşrutiyet romanlarını incelerken temas edildiği ve dipnotlarda da belirtildiği gibi Avrupalıların iddia ettiği "poligami" meselesi Osmanlı'da yaygın bir durum değildir. Türklerin eski dinlerinde ve özellikle Müslümanlıkta kadın insanî değerler bakımından erkekle aynı statüdedir. Doğulu toplumları ikinci sınıf insan statüsüne oturtmak için her türlü yolu deneyen Avrupa'nın Fransız İhtilali'nden sonra insan haklarında adım atıldığı düşünülürse henüz birkaç yüzyıllık bir insanlık tarihine sahip oldukları daha kolay anlaşılacaktır.

Turan, Türk cemiyetinden kaçarken burada herkes onu Türk cemiyetine mal etmekte, yüzüne çarpar gibi Türklüğünü hatırlatmakta, üstelik memnuniyetlerini ısrarla belirtmektedirler.

Mister Alice, Turan'dan Türkiye'deki insanların kıyafetleri, düşünceleri ve dinleri hakkında farklı şehirlerde konferans vermesini ister. Yirmi beş dolarlık bu teklif Turan'a çok cazip gelir. Turan, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti"nin organize ettiği konferansta bir Türk olarak çok ilgi görür ve aklına ne gelirse söyler. Türkleri medenileştirmek hususunda Amerikalıların büyük hizmetleri olduğunu iddia eder ve bunu epeyce alkış alacak kadar mübalağalı anlatır. Turan'ın kulüpten tanıştığı arkadaşı Mis White, Turan'ın memleketi hakkında olumsuz şeyler söylemesine şaşırır. Eninde sonunda döneceği vatanını yabancı bir memlekette karalamasına bir anlam veremez. Turan memleketine dönmek istemediğini söyleyince "*Affedersiniz ama Mister Turan, sizin biraz maceraperest ve serseri bir ruhunuz var sanırım*" (s. 179) şeklinde itirazı Turan'ı yabancı bir kız karşısında zor durumda bırakır. Oysaki Turan, hürriyet, nur ve irfan aşkıyla Amerika'ya gelmiş, bunun bir serserilik olacağını hiç düşünmemiştir. Amerikan Kolejinin müdürü Dr. Wood, Türkiye'den gönderdiği mektuplarıyla Turan'ı telkin ve teşvike devam eder. Annesinden gelen kart, Turan'ı çok sinirlendirir, çünkü üstünde cehenneme benzettiği İzmir'in resmi vardır. Ancak Turan itiraf etmese dahi memleketinin havasını suyunu çok özlemiştir. Helen'in arkadaşlığı sayesinde biraz rahatlar ancak Cosmopolitan Club'te otururken moralini bozan bir hadise olur. Yüzlerinden ve konuşmalarından Ermeni oldukları anlaşılan üç genç adam Türklerden bahsetmektedir. Birisi "Eşek Türkler" diye hitap edince Turan birden sinirlenir, kavga çıkaracakken Rudolf kolundan tutarak dışarı çıkarır. Bu olay unuttuğu milliyetini bir kez daha Turan'a hatırlatmıştır.⁶⁰

Mister Alice, Turan'a yeni bir konferans teklif eder. Turan, bu sefer gençlere Doğu'da Hristiyanlık ve Müslümanlık inancının nasıl yaşandığını anlatacaktır. Otuz dolar ücret alacağı konferansı çekici hâle getirmek için Turan, konuşmasına Amerika'yı överek başlar. Türkiye'de yaşayan insanların hâlâ Ortaçağ'dan kalma cehalet ve taassup içinde kıvrandığını, geri kalmış Doğu milletlerini medenileştirmeye çalışan ülkenin Amerika olduğunu, Türk olduğu için konuşurken utandığını, vicdanı ve irfanıyla Amerika'ya

⁶⁰ Bu hadisenin benzerine başka romanlarda da rastlanılır. Ali Zeki Bey'in *Alev*, Reşat Nuri'nin *Dudaktan Kalbe* ve Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* adlı eserlerinde yüksek tahsilli Türk gençleri benzer propogandayla yüz yüze gelirler. Aslında bu olaylar Türk gençlerinin milli kimliğini hatırlamasına bir vesile olur.

bağlandığını heyecanla anlatır. Batı'dan Doğu'ya giden misyonerlere “kardeşlerimiz” diye hitap eder. Müslümanlığı ise ilkel bir din olarak niteler. Konferansın sonunda Doğu kavimlerinin medenîleşmesi için Hristiyan olmalarının şart olduğunu söyler. Herkes hararetle alkışlarken aradan bir dinleyici Türkçe bir lisanla “namussuz” diye bağırır. Turan fazla ileri gittiğini fark eder. Konferans çıkışında bir Çinli ona ikinci konferansta yararlanması için kitap verir. Turan, gece kulübe dönerken karşısına biri çıkar ve yine “namussuz” diye haykırır, Turan'ın yüzüne sert bir yumruk vurur. Polisler, Turan'a vuran adamı yakalar. Bu genç, New York Üniversitesinde okuyan ve ismi Ahmet olan bir Türk'tür. Turan manevî hayatına da tesir eden bu yumruğun sahibinden şikâyetçi olmaz. Odasına girdiğinde konferansta söylediklerinden dolayı pişmanlık duyar. Düşünceleri ve duyguları perişandır.

Turan'ın Amerika'ya gitmeden önce kolej öğretmenleri tarafından sürekli tazyik edilen büyük beklentileri, aslında onun hayal kırıklığının gerçek sebebidir. Beklentilerinde büyük bir fiyasko yaşayan Turan, iç dünyasında kabaran memleket hasretinin de tesiriyle kolejde aldığı eğitimi tenkit etmeye başlar. Kulübe dönüşte Çinlinin gönderdiği zarfın içinden *Vatansız Adam* adıyla bir kitap çıkar ve kitabın üzerine geçirilmiş beyaz kâğıtta “*Vatanını çok seven bir Çinliden, memleketini sevmeyen bir Türk'e*” (s. 194) ifadesi yazılıdır. Kitapta vatanına ihanet ettiği için mahkeme kararıyla, vatanını görmemeye mahkûm edilen Amerikalı deniz subayının hikâyesi anlatılmaktadır. Turan da bu subay gibi vatansızdır. Kendi cemiyetini hor görmüş fakat hiçbir cemiyete mal olamamıştır. O, kolejde beş altı yıl boyunca yutturulan zehrin tesirinden henüz yeni yeni uyanmaya başlar. Gayesiz ve boş bir hayat yaşadığını düşünen Turan âdeti boğulduğunu hisseder ve aklından intihar etmeyi dahi geçirir. Ne olursa olsun Türkiye'ye dönmeye kararludur Kontratını feshetmek için Doğu Kolejleri sekreteri Mister Thomas'a müracaat eder. Borçlarını ödemek maksadıyla birkaç iş müracaatında bulunur ancak bütün kapılar yüzüne kapanır. “*İş yok, hem olsa bile işsiz duran binlerce vatandaşıımıza veririz*” (s. 196) cevabını alır. Yabancılığını her gün daha derin bir acıyla yaşamak zorunda kalan Turan, arkadaşı Rudolf aracılığıyla bir lokantada garsonluk yapar. Üniversite derslerini tamamen bırakır ve artık hiçbir şey ona tat vermez olur. Türklere hakaret eden Ermenilerin tesadüfen Turan'ın çalıştığı lokantaya gelmesi nedeniyle çıkan kavga Turan'ın Amerika'da çalışma ümitlerinin sonu olur.

Turan'ın Amerika'yla ilgili muhteşem hayalleri tamamıyla küllenmiştir. Gezdikçe görür ki New York, Amerika'nın önünde yalnızca bir perdedir. New York'un "Bowery" denilen doğu mahallesinde fakirlik, sefalet, pislik, sarhoşluk diz boyudur. Kolejde tanıtılan refah ve zenginlik ülkesi Amerika ile yaşadığı Amerika'nın birbiriyle hiç ilgisi yoktur. Turan üniversite derslerini takip ederken kolejde öğrendiği bilgilerin de bir "hiç" olduğunu fark eder. Bu zamana kadar vatanını sevmediği ve hor gördüğü için bir cinayet işlemiş gibi suçluluk duyar. İşlediği hatadan dolayı hem kendine hem de onu zehirleyip Amerika'ya gönderenlere her gün lanet okur. Dr. Wood, Turan'a yazdığı mektupta Türkiye'ye dönmesinin çocukça bir davranış olacağını söyler ve sert ifadelerle onu uyarır. Konferanslarının Türk konsolosluğu tarafından duyulmuş olması Turan'ı telaşlandırır. Turan felâketler zincirinden bir an önce kurtulup memlekete dönmek ve borçlarını ödemek için annesinden para göndermesini ister. Mister Thomas'ın ve Dr. Wood'un Amerika'da kalması yönündeki ısrarlarına rağmen Turan burs olarak aldığı bin doları iade eder, kontratını geri alır. Aslında kendini onlardan satın almıştır. Turan, New York'tan vatanına tam sekiz ay sonra eğitimini yarıda bırakarak birtakım acı hatıralarla dönmektedir. New York'a değil onu ruhen zehirleyen misyonerlere kızgındır. Yurt dışında üniversite okuma hayalinin sönmesine cahil misyonerlerin çıkarıcı tutumları sebep olmuştur. Memleketine temiz bir kalp, dolgun bir kafa ve lekesiz bir alın ile dönemediği için üzgündür. Vatanına iftira etmiş olmanın ve ihanetlerde bulunmanın acısıyla kıvrınır. Kendi kimliğine karşı saygınlığını yitirmiştir. Memleketine bir yabancı gibi girer. Maddî ve manevî yönden aileye zarar verdiği için annesi Turan'a kızgındır. Turan ise hayatını ve geleceğini ziyan eden, temiz ve milliyetçi Cevat'ın çocuğunu bir yılan zehriyle yetiştiren kolej ve idarecilerini değil esasen düşüncesizliği ve takdirsizliği yüzünden onu koleje gönderen annesini suçlu bulur. Bunu düşündükçe kalbinde annesine karşı kin ve nefrete benzer hisler duyar. Kolej onu annesine dahi düşman etmiş bütün millî ve manevî duygularını öldürmüştür. Turan anlar ki kendinin sönen hayatı, kolejin "uğursuz zaferi"dir ve bu tür kurumlar memleketin bünyesinde durmadan "işleyen yara" ve bir çibandır.

Turan memleketine döndükten sonra hakarete uğrama korkusuyla millî bir müesseseye iş müracaatında bulunamaz. Turan'ın çaldığı her kapı yüzüne kapanır. 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda bütün şehir neşe ve sevinç içindedir. Turan, geçit törenini gizlice seyrederken herkesin nasıl mesut ve onurlu olduğunu görür. Vatana ihanetin cezası, Turan'ın her mahalde yüzüne bir leke gibi vurulur. Eserin sonunda yazar onu ölüme göndererek en

ağır bedeli ödetir. Şubat 1932 tarihli gazetenin son haberine göre Turan'ın denize açıldığı gece, sandal şiddetli bir rüzgâra yakalanır ve alabora olur. Romanın son satırı hem çarpıcı hem de çok açık bir ikaz cümlesiyle biter:

“Biraz sonra su üstüne çıkan ceset, şiddetli kuzey rüzgârıyla kabaran dalgalar tarafından vatan sahillerinden uzaklara sürüklenip atılmıştı.”(s. 213)

Dünkülerin Romanı'nda Osmanlı'nın Avrupa'ya öğrenci gönderme politikası eleştirilir. Zira hükûmeti elinde bulunduranlar kendi çevresindeki gençleri, keyfiyete bakmadan Avrupa'ya göndermektedir. Bazen de Avrupa'ya gönderilen öğrenciler azınlıklar arasından seçilir. Ahmet Reşit devletin bu politikasına şiddetle karşı çıkar: *“Yahu, hâlâ öğrenemediler diye haykırdı. Bunlar Avrupa'da bizim paramızla gezecekler, öğrenecekler. Sonra kendi cemaatleri için çalışacaklar.”*(s. 13) Ahmet Reşit'in mektep arkadaşlarından Süleyman haylaz, tembel bir öğrenci olmasına rağmen ve henüz mektebi bitirmediği hâlde nazırlardan birinin dayısının oğlu olduğu için Maarif Nezareti hesabına Belçika'ya gönderilir. Mekteb-i Mülkiyyeden mezun olan A. Reşit bunları gördükçe memleketin öz evladı olarak kendinin de Avrupa'ya gönderileceğini ümit eder. Maarif Nezareti yurt dışına beş talebe gönderecektir. Talip olanların sayısı ise bir hayli fazladır. Herkes iltimas bulmaya çalışır. Mektepten kovulan veya tahsilini yarıda bırakanlar, kalemlerde terfi için sıra bekleyenler, bir mebustan, cemiyet azasından veya müsteşardan tavsiye mektupları koparıp Maarif'e koşarlar. Ahmet Reşit, Meşrutiyet devrinde herkesin hakkını arayabileceğini ve bilginin, kabiliyetin önemseneceğini düşünerek iltimasların kalkması için gazetede yazdığı makalelerde Avrupa'ya gönderilecek talebelerin imtihan ve müsabaka ile seçilmesi fikrini ortaya atar. Ancak Maarif'te önceden listeler hazırdır ve Dârülfünûnu bitiremeyenler dahi Avrupa'ya gönderilecek listeye girmiştir. Ahmet Reşit'in ismi ise bu listede yoktur.

Ahmet Reşit, kendi imkânlarıyla Avrupa'ya gitmeye karar verir. Annesinden izin alıp Kadıköy'deki kiraya verdikleri evlerini satar. Ayrıca Avrupa'dan İstanbul'da çalıştığı gazeteye yazacağı her mektup için bir lira para alacaktır. Ahmet Reşit, Paris'e hangi amaçla gittiğini daha sonra pansiyondan arkadaşı Gretta'ya şöyle açıklayacaktır:

“Her şeyden evvel ben inkılâba yeni girmiş, birçok hadiselerle hazırlanmış, Avrupa seviyesine yükselmek için hazırlanmış bir memleketin evlâdıyım. Bu memleket benden ve benim gibi gençlerden birçok vazifeler bekler. Paris'te

bulunuşum bu vazifelere daha hazırlıklı olmak içindir. Çalışıyorum, öğreniyorum ve daha çalışacağım, öğreneceğim.” (s. 178)

Ahmet Reşit, Paris yolculuğu süresince kendini Avrupa memleketlerine yabancı hissetmez. Çünkü Avrupa memleketlerini tanıtan birçok roman okumuştur. Nihayetinde Paris’te yüksek tahsiline başlar. Dârülfünûn mahallesi olan Quartier Lasin’e uzak bir pansiyona yerleşir. Çünkü yazarın Babil Kulesi’ne benzettiği bu mahallede öğrenciler, aralarında toplanıp konuştukları için zengin bir ilim ve sanat şehri olan Paris’i tanıma fırsatı bulamazlar. Ahmet Reşit hemen kendine bir program hazırlar, kitaplarını tedarik eder ve “Science Politique”e kaydını yaptır. İlk günden Paris müzelerini dolaşmaya başlar. Gazetecilik bakımından enteresan bulduğu noktaları İstanbul’a yazar. İstanbul Dârülfünûnundan arkadaşlarıyla sürekli mektuplaşır. Cemil Hakkı ondan Paris’in eğlence yerlerini anlatmasını ister. Ancak Ahmet Reşit hep sanat ve ilme dair şeyler yazar. Onun günlük programı gayet sadedir. Saat on bire kadar olan Diploması Tarihi ve Cihan Tarihi derslerini hiç kaçırmaz. Sonra gazete hesabına haber toplamak için Maliye Nezaretine gider. Saat beşe kadar Paris’in sanat köşelerini, müzelerini, atölyelerini gezer. Beşte pansiyona dönüp sekize kadar kitap okur. Akşam yemeğini pansiyonda yedikten sonra on bire kadar ders çalışır. Haftada iki akşam tiyatroya gider. Pazar günleri Gretta ile birlikte Paris civarında, Versailles’de küçük gezintiler yapar. Ahmet Reşit, yüksek tahsil için gelen diğer Türk gençlerini pek görmez.

Avrupa’ya yüksek tahsile giden Türk gençlerinin durumu genel itibariyle pek iç açıcı değildir. Onlar, talebe mahallesindeki pansiyonlara yerleşmiştir. Bu gençler geceleri sabaha kadar toplu bir halde Monmartre’deki kafelerde, kabarelerde eğlenir, içki içer, kumar oynarlar; gündüzleri ise akşama kadar meydana çıkmazlar. Paris’e hükümet hesabına gelen bu gençler her ay aldığı üç yüz frangı daha haftasında barlarda, kabarelerde tüketirler. Paris’in kadın ve eğlence âlemlerine karışıp kaybolurlar. Avrupa’ya talebe müfettişi olarak gelenler de aldıkları bol harcırahla eğlence yerlerinde zevk ve sefa ile vakit geçirir ve talebelere nasihate devam ederler. Bazı talebeler iki sene Paris’te bulunmalarına rağmen Fransızca öğrenememişlerdir. Ahmet Reşit, geceli gündüzlü ilim, fen ve sanat hayatı yaşanan bir yerde bunların hiçbirinden haberi olmayan, sefalet âlemlerimde ömürlerini tüketen gençlerle beraber olmak istemez. “*Ahmet Reşit bir gazeteci görüşü ve program sahibi bir ilim, sanat aşkının heyecanı ile Paris’te yaşıyordu.*” (s. 26). Ahmet Reşit,

derslerinden kalan sürede Diploması Tarihi hocasının yardımıyla girdiği *Le Journal* gazetesinde çalışır. Her hafta elli frank kazanır. Belediye meclisine giderek Paris şehrine ait kararları gazeteye aktarır. Gün geçtikçe gazetedeği vaziyeti kuvvetlenir. O, yirmi iki yaşında gülbüz bir delikanlı olmasına rağmen kendini Paris'in zevk ve eğlencelerine kaptırmaz. Fransa devlet adamlarıyla, edebiyat ve sanat âleminin meşhur simalarıyla görüşür. Paris onun için başlı başına bir sanat, ilim ve fen mektebi, tükenmez bir hazinedir.

Yurt dışında tahsil gören gençlerden biri de Ahmet Reşit'in arkadaşı Gretta'dır. Gretta, İsveç'te Stokholm Dârülfünûnunu bitirdikten sonra Paris Resim Akademisine devam eder. Ciddi ve ağırbaşlı bir kızdır. Haftanın altı gününde resim çantası elinde, alçak ökçeli, sert derili iskarpinleri ayağında, suratı asık bir şekilde akademiye gider. Oysaki tatil günü Parisli kızlardan daha şen ve neşelidir. Öğle yemeğini pansiyonda yer ve öğleden sonra resim takımını alarak müzeye geçer. Muhtelif ekollerdeki üstatların tarihî tabloları üzerine çalışır. Hayatı hep programlıdır. Pazar günü Ahmet Reşit'le Paris'in kasaba ve köylerini gezerler.

Ahmet Reşit, Paris tahsili süresince politikadan uzak kalmayı tercih eder, onun yüksek dairelere kapılanmak amacı yoktur. Ancak gazetecilik mesleği ve ülkesinin içinde bulunduğu karmaşa onu her zaman siyasetle yüz yüze getirir. Ahmet Reşit, M. Kemal ile ilk defa Paris'te karşılaşır. Paris yoluyla Cezayir'e geçen erkânıharb binbaşısı M. Kemal ile gün boyunca Türk inkılâbı üzerine konuşur. Ahmet Reşit, Meşrutiyet inkılâplarını yenilik hareketleri bakımından yetersiz bulur. İttihat ve Terakki hükümetini sert bir dille eleştirir. Ona göre eskiden olduğu gibi bu dönemde de Türk ırkı imha edilmeye devam edilmektedir. Hükümdar istibdadı kalkmış, parti istibdadı gelmiştir. Kendilerini rahata kaptırıp millete verdikleri sözü unutanlar Türk gençliğini ihmal etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi ve Yakup Kadri gibi Burhan Cahit de eserlerinde Paris'in kendi içinde tezat oluşturan yaşam tarzından bahseder. Bu büyük şehir birbirine zıt hayat şekilleriyle doludur. Akademi ile kumarhane, üniversite ile meyhane karşı karşıyadır. En yüksek edipler şair ve ilim adamları burada yetişirken en çapkın hovarda ve sefihler de burada yaşar. En kuvvetli ihtilalciler buradadır. Ahlâksızlık, sefalet, şehvet ve ilim Paris'te bir kazanda kaynar. Paris'teki tahsil ve iş hayatı Ahmet Reşit'i ilim ve tecrübe itibariyle yeni baştan yetiştirir. Siyasî İlimler Mektebinde takip ettiği derslere yabancı değildir. Onları Mekteb-i Mülkiyyede de okumuştur. Dünya'nın en maruf profesörlerini dinlemek onu mutlu eder. Tahsili ve gazetedeği görevi sayesinde "Garp'taki medeniyet makinesinin" nasıl

işlediğini öğrenir. *Boğazlar Meselesi* adıyla bir bitirme tezi hazırlar. Bu tezi herkes tarafından takdir görür. Başarısından dolayı eski talebeler cemiyeti onun şerefine bir ziyafet verir. Aynı hafta Greta da Louvr'da çalıştığı Monalisa tablosunu bitirir. 1914 yılı temmuzunda Siyasî İlimler diplomasını çantasına koyan Ahmet Reşit nişanlısı ile Paris'ten ayrılır. Ahmet Reşit'in bundan sonraki hayatı İsveç'te geçecektir. Greta'nın babası Mösyö Kolmodin büyük bahçenin uzak köşesinde onlara bir köşk yaptırmıştır. Köşkün kapısına Villa Türkiye yazılmış, İsveç ve Türk bayrağı asılmıştır. Zengin bir tüccar olan Mösyö Kolmodin'in bütün serveti onlara kalacaktır. Bu arada Birinci Dünya Savaşı başlar. Ahmet Reşit, Fransa'ya dönemez, memlekete dönmesi de kolay değildir. İsveç savaşa girmedığı için tehlikesiz bir ülkedir. Fransız gazeteleri Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı'ya ateş püskürmektedir.

Ahmet Reşit, Avrupa'daki tahsili süresince askerlikten muaf tutulmuştur. Seferberlik ilan edilince Stokholm'deki Türk elçiliğine çağrılır ve kapalı zarfla görevi verilir. Askerlik vazifesini erkânıharbiye emrinde yerine getirecek, tarafsız bir memlekette bulunduğu için düşman matbuatından memlekete dair havadisleri tercüme ederek düşman istihbaratı hakkında edinebildiği malumatı muntazaman erkânıharbiyeye bildirecektir. Bu vazifesi için Berlin'deki elçilik dairesinde çalışan bir heyetle irtibat kurar. Ahmet Reşit, İngiliz ve Fransız gazetelerinden topladığı haberleri tercüme ederek Berlin'e gönderir ve oradan muntazaman her ay maaşını alır. Ancak bir müddet sonra Berlin'e yazdığı mektuplara cevap alamaz. Ahmet Reşit, müreffeh bir hayat yaşamasına rağmen memleketi hakkında daima endişelidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı kaybedince Ahmet Reşit'in Berlin vazifesi de bitmiş olur. Mütareke yılları Ahmet Reşit'e büyük ıstıraplar yaşatır. M. Kemal'in Samsun'dan başlattığı Milli Mücadele ülkede yeniden bir heyecan yaratır. Gençler yığın yığın onun etrafında toplanırlar. Ahmet Reşit artık Stokholm'de kalmanın manasız olduğunu düşünür. Bu arada M. Kemal imzasıyla Ahmet Reşit'e yeni görevi verilir: Millî mücadelenin neticesine göre hariçte çalışması ve verilecek direktife intizar etmek üzere Geneve'e gitmesi istenir.

Gökyüzü'nde Kahraman yurt dışı tahsilinde başarısız bir gençtir. Trablus sürgününden Paris'e kaçar. Paris'te geçirdiği ilk günlerde zenginliği nedeniyle Jön Türklerden büyük ilgi görür. Onlar, Kahraman'ın ansiklopedik bilgisine hayran olurlar. Gençlik heyecanı hareket eden Kahraman, Paris'in kültür hayatına alıştıktan sonra tıbbiye

bitirip diploma almayı gereksiz görür. Sorbonne Üniversitesinin meşhur edebiyatçı, tarihçi ve sosyologlarının konferanslarına katılarak üç beş yıl içinde âlim bir politikacı olmayı hedefler. *Neler Yapmalıyız?* adlı bitmemiş kitabında Meşrutiyet Türkiye'sinin geleceğine dair fikirlerini sıralar. Onun zihniyeti, inkılâp ve din konusunda A. Rıza ve arkadaşlarıyla uyuşamaz. Kahraman, insanın gökyüzüyle alakasını tamamen kesmeden insan olamayacağını iddia eden kızıl bir ateisttir. Bu yüzden komite arkadaşlarının dini inançları tamamen ortadan kaldırmadan reform yapma fikrine şiddetle karşı çıkar. O, laik Fransa'yı örnek gösterir. Jön Türkler içerisinde uyum sağladığı tek insan, A. Cevdet'tir. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kahraman, İstanbul'a döner. On yıl Paris'te kalmıştır. O daima şüpheci ve tenkitçidir. İstanbul'daki gazetecilik faaliyetlerinde de başarısız olur. A. Rıza, partide kalmasını merkez-i umumî bakımından tehlikeli gördüğü için Kahraman'ı idari bir görevle İstanbul'dan uzaklaştırır. Anadolu'daki sancaklardan birine mutasarrıf olarak atar. Kahraman yeni görevinde daha ilk günden bocalar. Emrindeki memurlar onu aldatırlar. Üç ay dayanabildiği görevinden istifa edip İstanbul'a döner. Kendi gözünde büyüttüğü ilmini hiçbir yerde doğru dürüst kullanamamıştır. Doktorluk yarıda kalmış, fennî ilimlerle kendini eğlendirmiş, tarihle uğraşmış, ciltlerce kitap okumuş, ama bir Osmanlı tarihini öğrenememiştir. O, yalnızca kendi fikirlerinin kahramanıdır. Kırk senelik ömrünün neticesi "iflas ve rezaletten" başka bir şey değildir.

Türk toplumunun Tanzimat'tan sonra yaşadığı sosyal ve siyasî değişimleri ve bu değişimlerin birey üzerindeki etkisini *Bir Sürgün* adlı eserinde anlatan Yakup Kadri, Meşrutiyet'ten birkaç yıl öncesini zaman dilimi olarak seçmiştir. Eserde Jön Türklerin Paris eylemlerinden bahsedilmekle birlikte asıl vakalar romanın aslî şahsiyeti Dr. Hikmet etrafında geçer. Hür, eğlenceli, rahat ve medenî bir ülkede yaşama maksadıyla Fransa'ya giden Dr. Hikmet'in hayal kırıklığına uğraması ve çektiği sıkıntılar romanın ana temasını oluşturur. Bu eserde alanında uzmanlaşmak için Avrupa'da tıp eğitimi alan Dr. Hikmet ile Hukuk Fakültesini okuyan Albert, yüksek tahsil öğrencileridir. Romanda, Avrupa'ya giden bir Türk gencinin kendi değerleri ile Avrupa değerleri arasında yaşadığı çatışma anlatılmakla birlikte Avrupa medeniyeti ile ilgili tespitler dikkat çekicidir. Dr. Hikmet'in dramatik öyküsünün ardında bu medeniyet çatışması yatmaktadır.

Dr. Hikmet'in Avrupa'ya gitmeden önceki ruh hâli eserin ilk satırlarında verilmiştir. İzmir'e sürgün edilen Dr. Hikmet, yaşadığı çevreden öyle bıkmıştır ki telaşını, hararetini

giderecek hiçbir şey bulamaz. Dr. Hikmet kendi bedbin dünyasında bir mücadele içinde çırpınırken rıhtıma yanaşan büyük vapurların sesleri, onu tatlı bir rüya görüyor gibi hayallere daldırır. “... *Nostaljisi vatan hasretinden daha onulmaz hayal ülkelerinin bütün yankıları; elektrik ışıkları içinde pırıl pırıl pırıldayan engin şehirlerin şenlik ve şadumanlık orkestrası; bir düğün evinin eşiği gibi neşeli gürültüleri dolup dolup boşalan limanlar, bunların ardındaki yeşil gölgeli, geniş ve düz yollarda hür, medenî ve asil insan kalabalıklarının bir çağlayan suyu kadar temiz, bir çağlayan suyu kadar taşkın ve coşkun akıp gidişleri, şairlerin neşideleri, âlimlerin dersleri, filozofların fazilet ve insaniyet vecizeleri ve nihayet güzel, ince ve duygulu kadınlarının aşk ve sevdâ şarkıları*”(s. 6) bovarizme müptela olan Dr. Hikmet’in hayallerini süsleyen Avrupa tasviridir. Dr. Hikmet daracık bir hayat çemberi içinde dönüp durduğunu düşünür. Guraba Hastanesi, Kramer, Kosti, Abajoli ve Dağ Mahallesiindeki ev arasında gidip gelmektedir. Sürgün çemberinden kurtulmak için Paris’e kaçmayı tek çözüm yolu gören Dr. Hikmet, İzmir’de klinik açması için babasının gönderdiği parayı bankadan çeker, yol hazırlıklarını tamamlar. 25 Temmuz 1904’te Messagerie Maritime kumpanyasının “Nigere” adlı bir yolcu vapuruyla ülkesini terk eder.

Dr Hikmet’in Paris’e kaçma gerekçesi; siyasî baskıdan uzak daha özgür bir ortamda yaşama amacına yönelik görünse de yine onun itiraflarından anlaşıldığına göre asıl neden siyasî bir temele dayanmamaktadır. Dr. Hikmet, İstanbul’dan İzmir’e sürgün edilmesinin nedenini tam olarak bilmemekle beraber, Fransız kitapçı dükkânlarına girip çıkmasının, Beyoğlu’nun bazı ecnebi muhitleriyle temasa geçmesinin veya Sultan Murat mensuplarından Ruşeni Bey’in oğlu olmasının sürgün sebebi olabileceğini düşünmektedir. Bir sürgün yeri olmakla birlikte İzmir’in Dr. Hikmet için en cazip tarafı hür ülkelere kaçması için ümit kapısı olmasıdır. Dr. Hikmet, Paris’ten babasına gönderdiği bir mektupta firar meselesinin gayriiradî gerçekleştiğini, amacının “ikmâl-i tahsil” için Tıp Fakültesine devam etmek olduğunu belirtir. Bu imkânı bulamazsa bir doktorun maiyetinde asistan olarak çalışmayı düşünmektedir. Fransa’ya gittikten sonra Dr. Hikmet uzun süre bu ümit ve hayallerinin peşinden koşar. Yorgun düştüğü bir dönemde babasından mektup gelir. Mektupta babası Ruşeni Bey, maddî sıkıntılarından bahseder ve oğluna eskisi kadar para gönderemeyeceğini bildirir. Dr. Hikmet ilk defa ciddi olarak ailesinin durumunu düşünür ve kendi kendine bir itirafta bulunur:

“... ‘Oh olsun bana! Fakat zavallı babacığım...’ dedi. Gözleri yaşardı:
Zavallı ihtiyarcıklar; onların en büyük felâketi benim gibi haylaz ve serseri bir evlada malik olmuş bulunmaktır. Evet, bir haylaz ve bir serseri!.. Şimdiye kadar,

kendi keyfimden, kendi fantezilerimden, kendi zevk ve heveslerimden başka neye tabi oldum? Buraya kaçışımın sebebi nedir? Sanki İzmir’de beni tazyik mi ediyorlardı? Bütün manasıyla bir sürgün şartları içinde mi yaşıyordum? Haydi canım! Hep lâf! Paris’i görmek hevesi; gezmek, eğlenmek arzusu; birtakım maceralara atılmak iştiaqları... Buna da bir fikrî cilâ vermeğe çalışıyorum. Fakat işte tutmuyor. Bu kadar ıstırap, sıkıntı hangi maksat, hangi yüksek emel yoluna? Hiç! Paris’te yaşamak ve orada bir Fransız kızına tutulmak için... Ve bu yüzden bir aile batıyor. Bir hanüman sönüyor!” (ss. 227-228)

Bir Sürgün’de Dr. Hikmet’in Avrupa tahsili, hüsrarla sonuçlanır. Onun çevreye karşı hissettiği “yabancılık” vapura bindiği ilk günden başlar. Kolunun altında gazeteleri ve başında fesi ile ne yapacağını şaşırılmış bir vaziyette ikinci sınıf kamaralardan birine oturur. Ömründe ilk defa, hiç tanımadığı insanlarla beraber aynı kamarada kalacaktır. Herkes ondan kaçıyor gibi gelir, kamara arkadaşları başlarını çevirip ona bakmazlar. Hikmet bu durumu “acayip” karşılar ve bütün kabahati üstünün başının bozuk olması, vapura eşyasız ve biletsiz bir yolcu olarak binişine bağlar. Yabancı çevrede kıyafet meselesinin ehemmiyeti olduğunu anlayan Dr. Hikmet, vapur Pire Limanı’na varır varmaz doğulu giyim ve kuşamdan kurtulmanın çaresine bakar. Atina’nın meşhur Stein mağazasından alış veriş yapar. Vapura döndüğünde ulvî bir sarhoşluk içindedir, hiçbir şeyden endişe ve korkusu yoktur. Başından fesini çıkartmakla birlikte bütün kara düşüncelerini, kötümserliğini, doğulu kimliğini kafasından söküp atmıştır ve dış görünüşünden dolayı vapurda herkes ona daha nazik davranır. Nigere vapuru nihayet Fransız sularına girince gurbetten memleketine dönenlerin taşkın sevincine benzer bir edayla Dr. Hikmet’in içi içine sığmaz. “Monte Cristo” adasını geçmek üzere olduklarını öğrenince çocukluğunda okuduğu ilk kitap olan Alexandre Dumas’ın *Monte Cristosu*’nu hatırlayıp büyük bir heyecan duyar. Kamara arkadaşı, uzun sakallı papaz, Dr. Hikmet’in Monte Cristo adasını duyunca heyecanlanmasını ve bu isimde bir romanı çocuk yaşlarda okumuş olmasını önemsiz bulur. Papaza göre Alexander Dumas hokkabazın biridir ve *Monte Cristo*, baştan başa kötü bir masaldır. Türk memleketinde terbiye usulünün kökten ıslaha ihtiyacı vardır, Türk gençleri öbek öbek Farmasonların eline düşmüştür. Papazın Türkler hakkında konuşmaları ruh hâli çok çabuk değişen Dr. Hikmet’i öfkelenendirir, Paris’e gelmiş olmanın zevkini yaşayamaz. Marsilya tatsız kalabalığıyla ona sevimsiz görünür.

Yurt dışına yüksek tahsil için giden bazı öğrenciler kültür farklılıklarından dolayı uzun süre yabancılık çekerler. Dr. Hikmet, kremalı kahveyi ilk defa Paris'te duymuştur. Lokantalarda hiç tanımadığı insanların masasına oturmak ve hiçbiriyle konuşmadan yemeğini yemek âdetini de yine Paris'te öğrenmiştir. Onun şaşkınlığı ve hayalperestliği Paris'e vardıktan sonra da devam eder. İsmi kitaplardan ezber ettiği mahalle, otel ve semt adlarını duyunca kendini Zola'nın veya Alphonse Karr'ın romanlarındaki kahramanlarla özdeşleştirir. Paris'in ışıklı, göz kamaştırıcı sokaklarını bir müzenin koridorlarına ve gördüğü binaları bir sanat abidesine benzeten Dr. Hikmet'in yürürken bacakları heyecandan birbirine dolaşır. Fakat Dr. Hikmet'in bu sevinci uzun sürmez. Otelde geçirdiği ilk gecede hizmet kusurları, laubalilik, uzun süre beklemeler, banyo yapmaktaki güçlükler onun sinirlerini bozar. Dr. Hikmet sokağa çıktığında yabancılığın verdiği gariplikle çevresindeki insanları seyrederek yanından geçen hiç sağa sola bakmayan süratle yürüyen insanların arasında, kendi yürüyüşünde umumî ahenge uymayan, yabancılığını âleme ifşa eden bir durum tespit eder. Atina'dan aldığı elbiselerle Parisliler içinde o kadar aykırı görünür ki âdeta saklanmak için yer arar. Herkesi kendine bakıyor zannederek bulunduğu mekândan koşarcasına uzaklaşır. Başka türlü tasavvur ettiği Paris'in bayağı görünüşü ona hayal kırıklığı yaşatır.

Dr. Hikmet'in Paris çevresi çok sınırlıdır. Birkaç yakın dostundan başka kimse yoktur. Ona dert ortağı olan Ragıp Bey'le tesadüfen bir kahvede tanışır. Ragıp Bey İstanbul'da Hidiv İsmail Paşa'nın vekilharçlığını etmiş bir adamın oğludur. Dr. Hikmet, Paris'e ve Paris'te yaşayan Türklere ait malûmatları ilk önce Ragıp Bey'den öğrenir. Ragıp Bey, çevreye uyum sağlamakta tecrübesiz olan Dr. Hikmet'e yardım eder. Ancak Dr. Hikmet, Paris'e alışmak ve uyum sağlamak istedikçe Paris ondan uzaklaşmaktadır.

“...Tâ ilk gençlik yıllarından beri edebiyatla, sanatla, ağızdan kapma malûmatla dimağının içinde yer etmiş olan o tulsımlı şehrin, şekli, çizgileri, renkleri, reliefleri, aynı ismi taşıyan bu içinde yaşadığı şehrin ihtilâçlı gölgesi altında yavaş yavaş siliniyor; kayboluyor, onun yerine büsbütün başka bir Paris'in, hiç beklemediği, anlamadığı ve bir türlü zevkine varamadığı bir Paris'in plânı teressüm ediyordu.” (s. 62)

Bir Sürgün'de Türk Dârülfünûnu ile ilgili bir değerlendirmeye de rastlanılır. Ragıp Bey, Dr. Hikmet'i Paris'te bulunan Gazeteci Ali Kemal Bey'le tanıştırır. Ali Kemal önce

Dr. Hikmet'e hukuk, ekonomi veya politika bölümlerinden birini okumasını tavsiye eder. Doktor olduğunu duyunca Tıp Fakültesine devam etmesinden yana nasihatlerde bulunur. Ragıp Bey'le Ali Kemal arasında geçen şu konuşma, Meşrutiyet öncesi Türk Dârülfünununu, Paris'te görev yapan bir Türk gazetecinin değerlendirmesi açısından önemlidir:

“Ragıp Bey, nasihatçinin sözünü kesti.

- ‘Yahu, Hikmet Bey doktordur, be; doktordur’ dedi.

-Daha iyi ya, mirim. Şu halde Tıp Fakültesine yazılırlar...

- Amma da yaptın ha, diplomalı hekim yeniden mektebe mi gidermiş?

Ali Kemal yeniden bir uzun kahkaha salıverdi:

-Diploma mı? A mirim, ne çocukça lâkırdılar söylüyorsun? Bizim diplomalara, burada, kim beş paralık ehemmiyet verir? Tanımıyorlar bile. Ben, buraya hem Mülkiyenin hem de Hukuk Mektebinin şahadetnamesiyle geldim. ‘Sciences Politiques’ kurslarına gene yeni baştan başlattılar... Nerede kalmış ki tıbbiye gibi devlet Dârülfünununun bir mühim ihtisas şubesi, İstanbul’da Gülhane Mektebinden alınmış bir şahadetnameye istinaden herhangi birimize doktor unvanı versin.”(ss. 71-72)

Ali Kemal'in bu sözlerinde hem bir abartı hem de haklılık payı olduğunu söylemek mümkündür. Ragıp Bey'in anlattıklarına göre Ali Kemal ilim, fen, ahlâk, fazilet ne varsa hepsinin Avrupa'da olduğunu zanneder. Sorbonne'da birkaç profesörden ders dinlemiştir, üstelik diploması da yoktur. Bu yüzden diplomalı olanları çekemez. Ancak Dr. Hikmet'in İstanbul'dan aldığı diploma ile Paris'te iş bulması mümkün olmamıştır. Ragıp Bey'in tanıklarından olan Prof. Dr. Henry Foissard'ın yazıhanesine iş bulmakta yardımcı olması maksadıyla gidilir. Dr. Hikmet sıhî müesseslerden birinde kendine iş aradığını söyleyince Foissard böyle bir iş müracaatı için yer ve zamanın uygun düşmediğini belirtir. Foissard, Fransa'da iş bulmanın kolay olmadığını, biraz çevreye alışmak gerektiğini söyledikten sonra birkaç ilim adamının tedris sahasına girilmesini tavsiye eder. Bu sebeple Dr. Hikmet'i Salpatrieres'e davet eder. Birkaç gün sonra Dr. Hikmet, iş teklifini ayrıntılı görüşmek amacıyla Foissard'ı görmek için önceden belirledikleri büyük hastaneye gider. Foissard gururlu ve itici bir tavırla Dr. Hikmet'in yüzüne bakmadan, onun sorularına hiç mana ifade etmeyen cevaplar verir. Dr. Hikmet, Foissard'ın bu hareketinden öyle alınır ki kendini bütün halkın önünde rezil rüsva olmuş bir vaziyette görerek iş bulmaktan vazgeçip bir an önce düştüğü gülünç vaziyetten kurtulmak için dışarı fırlar. Psikolojisi bozulan ve aşığılanmışlık duygusuna kapılan Dr. Hikmet, uzak diyarlara kaçmak arzusu hisseder. Bu arzuyu dört ay

evvel İzmir’de Kordonboyu’ndan vapura bindiği zamanda da hissetmiştir. Dolayısıyla Dr. Hikmet’in hayatında Paris’e gelmekle değişen hiç bir şey olmadığı gibi geriye gidişler de başlar.

Dr. Hikmet tahsilinde uzmanlaşmak ve daha kolay iş bulmak için Mekteb-i Tıbbiyede “Ecole de Medecine” kurslarına katılır ve bu vesileyle birçok gençle tanışır. Okul çevresinden yeni tanıdığı gençlerin hayat, insanlık ve toplum hakkındaki görüşleri Dr. Hikmet’e orijinal gelir. Bazıları Dr. Hikmet’in onayladığı artist ruhlu, edebiyat meraklısı, hassas ve heyecanlı gençlerdir. Çoğunlukla bu gençler, liberal, ferdiyetçi ve asi fitratlıdırlar. Her türlü adaletsizliğe karşı olmaları Dr. Hikmet’in hoşuna gider. Ancak Dr. Hikmet’in hayran kaldığı meziyetlerine rağmen Fransız gençlerinde ısınmadığı bazı haller de vardır. Onlarda “samimi bir ruh ve his kaynaşması” bulamaz. Dr. Hikmet’in üniversiteli arkadaşlarında aradığı yakınlık, fikrî değil, ruhî ve hissi bütünleşmedir. Tıbbiyedeki arkadaşlarıyla dost olma ümidini hep canlı tutmasına rağmen onlarla aralarındaki aşılmaz bir sınırın varlığı, samimi bir dostluğun oluşmasına imkân vermez. Çünkü Avrupalı gençler, bu sınırı aşmak isteyen Dr. Hikmet’e karşı müsamahalı ve şefkatli davranmak yerine, daha ziyade engelleri muhafaza ve müdafaa eden birtakım davranışlar gösterirler. Nazariyelerinde ve soyut sahada, açık ve civanmert olan bu gençler, reel ve pratik hayatın herhangi bir sahasına temas eder etmez kendilerini geri çekerler. Para ve menfaat işlerinde bayağı ve pespaye tavırlarıyla insanı insan olmaktan çıkarırlar. Bir kahve ikram etmek, maddî sıkıntıya düşen arkadaşının bilet parasına yardımcı olmak bu gençler arasında hiç görülmemiş, işitilmemiş hâllerdendir. Dr. Hikmet bu tür nezaketler göstermeye kalkışınca soğuk itirazlarla karşılaşır. Anlar ki bu tür yarenlik ve teklifsizlikler, fes ve püskülle beraber bırakılması gereken alaturkalar arasına girmiştir ve Avrupa’da misafirperverlik, cömertlik, ekonomik hayatın basit şartlarıyla ilgilidir.

“... Doktor Hikmet’e göre burada paraya ve maişete dokunan her şeyde insanların yüzüne bir demir maske sertliğini veren ve melek yüzlü bir genç artisti bir arsız dilenci, bir yol kesici hâline sokan ve bir ihtiyar şairi bir muhtekir bakkaldan farksız kılan keyfiyetin mahiyetini bunda aramak lazım geliyordu.”(s.123-124)

Âşığı olduğu Garp medeniyetine dair ilk defa yaptığı bu müşahede Dr. Hikmet’in ruhunda Batı’ya karşı bir fikrî bulantı hissetmesine sebep olur. Bundan sonra Avrupa medeniyetini sorgulamaya devam eder.

Yakup Kadri'nin romanlarında, genelde genç kahramanlar zihnî uyanışla birlikte daha önce hayranı oldukları çevreye karşı müthiş bir yabancılık duymaya başlarlar ve bu çevreden kaçarak kendi dünyalarına çekilirler. Dr. Hikmet'in dilini ve edebiyatını kendi dili ve kültürü kadar bildiği Batı dünyası, bütün uyum sağlama gayretlerine rağmen ona çok yabancıdır ve büsbütün başka bir coğrafyası, başka bir iklimi vardır. Paris'te kendi fikir ve duygularına uygun bir çevreden mahrum olan Dr. Hikmet tek çareyi, her şeyden ve herkesten kaçmakta bulur. Öğleye kadar mektebe gider ve ondan sonra kütüphane kütüphane dolaşır. Tarih, edebiyat, sosyoloji, felsefe ne bulursa okur. Bu eserler arasında Parnasyenlere, Marx'a Engels'e Hegel'e, Hippolyte Taine'e, Auguste Comte'a ait kitaplar vardır. Musset'e, Baudelaire'e, Verlaine'a ait aşk satırları okumaktan zevk alır. Metottan mahrum bu karmakarışık mütalaalar ve fanteziye kaçan etütler neticesinde Dr. Hikmet'in dimağı âdeta doyma noktasına gelir. Her mütalaada hakikatlerden daha fazla uzaklaşır. Zaten Dr. Hikmet'in okumakta amacı hakikatleri aramak değil kendini avutmaktır. Bir taraftan fakülteye devam etmekte, diğer taraftan Paris'in entelektüelleriyle düşüp kalkmaktadır. Anne ve babası ile sürekli haberleşerek düzenli bir şekilde maddî destek alır. Vatan hasreti duyunca Jön Türklerle ve Ragıp Bey'le görüşür.

Dr. Hikmet, Paris gibi bir medeniyet ve irfan mektebinin merkezinde olumsuz düşüncelerle dolaşmaktan üzüntü duyar. Kafası bu tür düşüncelerle tamamıyla karışmış olan Dr. Hikmet, caddedeki kalabalıklar arasında korkunç bir yalnızlık hisseder, sınırları gerilir ve yorgun düşer. Vücut sağlığını da yavaş yavaş kaybetmeye başlayan genç adam akşam vakitlerinde verem hastalığının ilk belirtisi olan nöbetlere yakalanır. Dr. Hikmet, yükseköğrenime dair amaçlarının hiç birini gerçekleştiremez. Paris'e kaçtıktan sonra çektiği sıkıntılar ve Arlette'ye duyduğu aşk Dr. Hikmet'in eğitim hayatını alt üst eder. Bu yüzden tıbbiyedeki derslerini takip edemez, sınavlara çalışamaz. Dr. Hikmet'in hastalığının ilerlemesiyle birlikte eğitim hayatı da son bulur.

Eserin yükseköğrenim gören gençlerinden biri de Şair Jean Lavalier'e'nin oğlu Albert'tir. Albert, Hukuk Fakültesinde okumaktadır. Çok zeki ama haylaz, ütöpik ve anarşist bir gençtir. Vaktinin çoğunu, bir dava haline getirdiği nazariyelerini anlatmak için kahvelerde geçirir. Kendini birtakım tehlikeli ütöpilere kaptırmıştır. Pesimist bir yaklaşımla insanı ve dünyayı değerlendiren Albert'e göre her şeyin sorumlusu, yine yaratılıştan kabahatli olan insandır. İnsan yırtıcı cinsten bir "mahlûk" olduğuna göre acımak duygusu

onu güçten düşürebilir. Bu yüzden sevgi yerine, nefret duygularıyla hareket etmek insanı acizlikten kurtaracaktır. Albert, küçük burjuvalardan kabul ettiği ailesine, nefretle bakar. Böylece babasının “miskin ve zavallı mukadderatına” iştirak etmekten; annesinin bütün evi zehirleyen nefesini teneffüs etmekten; kız kardeşinin “uslu, şefkatli bir aile kızı maymunluklarını” seyretmekten kurtulur. Albert, nefret duygularının kaynağını Nietzsche’den almıştır. Hukuk Bölümünde doktorasını da yapan Savcı Albert bir defa paradokslar âlemine girip münakaşaya başladığı zaman, herhangi bir şeyden bahsetmenin imkânı yoktur. Fakat öğrendiği ilmin neye yarayacağını bilmez.

Yolpalas Cinayeti’nde bir milyoner olan Murat Sallabaş’ın yeğeni Rıfki, Paris’te hukuk doktorası yapmıştır. Sallabaş, yeğenin tahsili için epeyce para harcar. Ancak o, yeğenin tahsil neticesinden memnun değildir. Rıfki kendisinin “komünist” olduğunu söyler ve “kapitalistlere” şiddetle karşı çıkar. Rıfki’nin yengesi Sacide ve dayısı Murat Sallabaş onu fikirlerinden vazgeçirmek için Yolpalas apartmanının eğlence muhitinde yaşatmaya ve düşüncelerinde pasifleştirmeye karar verirler. Ancak Rıfki’nin inançlarında hiçbir değişiklik olmaz. Tam tersine Rıfki zenginlere karşı olduğu için, dayısının şoförünü öldüren ve yengesini yaralayan Nadire’nin avukatlığını yapar. Rıfki ilk davasında büyük bir başarı sağlar ve Nadire’nin suçsuzluğunu ispatlayarak onu idam olmaktan kurtarır.

Tatarcık’ta Salim, Galatasaray’ı birincilikle bitirir bitirmez Paris’e gider.⁶¹ Dört yıl Paris’te felsefe ve edebiyat eğitimi görür. Lisansını ve doktorasını bitirdikten sonra memleketine döner. “Devrimin Psikolojik Etkenleri” adlı Fransızca tezi, Sorbonne profesörleri ve öğrencileri arasında çok tartışılmıştır. Halide Edib, bu eserinde Cumhuriyet devrinde de iyi bir iş bulabilmek için kalifiye eleman olmaktan ziyade belli makamlarda destekçisi olanların ilk sıraya alındığı çarpıklığa, adaletsizliğe ve yolsuzluğa dikkat çekmektedir Salim, ülkesine döndükten sonra en azından Felsefe Şubesinde bir doçentlik bekler ancak beklentileri boşa çıkar. Çünkü doçentlik için boş bir kadro bulamaz. Kendi ülkesinde iş bulabilmenin sadece tahsilli olmaya bağlı olmadığını anlamıştır. Çünkü o kendini satmasını bilmeyen, sessizliği ve utangaçlığı bazılarını gurur gibi gören mistik bir gençtir. Milli Eğitim Bakanlığında işini takip ederken memurla arasında geçen şu konuşma iş bulmadaki adaletsizliği ve çarpıklığı ortaya koymaktadır:

⁶¹ *Tatarcık*’taki Salim, Nurettin Topçu’yu temsil eder.

“... Maarif Vekâletinde işini takip ederken küçük bir memur onu yukarıdan aşağıya süzmüş:

- Avrupa'dan gelince insanı başköşeye çıkartmazlar ya... Merdivenin alt basamağından başlamalı. Almanya'dan doktoralı dönen gençler kum gibi kayıyor. Onlara bile yer bulamıyoruz, demişti.

Zavallı Salim, Almanya'da doktora yapmak ecnebler için ne kadar kolay olduğunu, onun Sorbonne'da felsefeden doktora yapmaktan çok başka bir şey olduğunu uzun uzadıya anlatmaya çalıştıkça memur gülüyor:

-Herkes kendi mektebini methediyor... Bana kalırsa iş talih intisap... Yani bağlantılı... Var mı arkan? Korkma... İptidaiden bile çıksan işini yürütürsün. Hem sana söyleyeyim ki öyleleri daha iyi oluyor, daha çok işe yarıyor. Avrupa'dan gelenler kılı kırk yarıyor... Doktora falan adamın kafasını sulandırıyor, diyordu.”
(ss. 51-52)

Yurt dışında yüksek tahsilini tamamlayıp iş bulamayan gençlerden biri de *Sonsuz Panayır*'daki Uzman Safi-Türk'ün yeğeni Burhan'dır. Burhan, dayısının maddî desteğiyle Amerika'ya gönderilir. Harvard Üniversitesinde eğitime başlayan Burhan'ın nazarı ilimlerde tahsil görmesi, çok para getirecek bir mesleği seçmesini isteyen Safi-Türk'ün hoşuna gitmez. Burhan mektuplarda da dayısıyla zıtlaşınca Safi-Türk yeğenine para desteğini keser. Burhan ilim öğrenme konusunda o kadar inatçıdır ki maddî sıkıntılarını aşmak için üniversite yemekhanesinde bulaşık yıkar, teorik bilimlerde ihtisasını devam ettirir. Burhan, Amerika'da yüksek tahsil görmesine rağmen memleketine döndükten sonra dayısının dejenere sosyete çevresine yabancı kalır. Her şeyin parayla ölçülemeyeceğine inanan Burhan, annesiyle de dayısı gibi “para” konusunda çatışma yaşar. Anne, Amerika'da okuduğu için çok övündüğü oğlunun döner dönmez dayısını gölgede bırakacak kadar para kazanacağını, refah bir hayat yaşayacağını umarken büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Oğlunun çarşaf kadar doktora diploması, Amerikan bilim dergilerinde çıkan yazıları ona üniversitede bir doçentlik temin edememiştir. Burhan'ın paraya üstten bakan hâli annesinin hoşuna gitmez. Annesine göre arkadaşları yüksek mevkiler elde ederken Burhan, beceriksizliğinden dolayı cebi delik bir idealist olarak kalmıştır. Burhan dik kafalılığı yüzünden dayısının şirketindeki yüksek maaşlı işi de kabul etmez. İngilizce dersler vererek ufak tefek para kazanır. Eserin sonunda Burhan Körbalta ve arkadaş çevresi Ali Bey'le birlikte basın-yayın işine girmeye hazırlanır. Burhan dergide fikir dünyasının en yetenekli, en ülkücü unsurlarını

bir araya getirmeyi, geçim yüzünden bir baltaya sap olamayan yetenek sahibi aydın gençlere iş imkânı sağlamayı planlamaktadır Aslında bu, yeni yüzyılın fikir ve ilim adamlarını bir araya getirecek, kültür köprüsü olacak ve insanlığa hizmet edecek bir aydın kulübüdür. Halide Edib bu eserinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplumlarda görülen buhranların ve kültür yozlaşmasının yeni bir ivme kazandığını, buna asıl sebep olan unsurun da “para” olduğunu vurgular. Yazar, “para” ve “şöhret” için her türlü yolu mübah gören, cahil olmalarına rağmen kendilerini modern zanneden tiplerin karşısına eğitilmiş, kibar, zenginliğini topluma hizmet bilen aydın gençleri çıkarır. Bir paşazade çocuğu olan Ali Bey, Galatasaray'ı bitirdikten sonra Fransa'ya gitmiş, yıllarca Batı edebiyatı, özellikle de Fransız edebiyatı üzerine incelemeler yapmış, Sorbonne Üniversitesini bitirmiştir. Geliri sefahat hayatı sürmeye ve yüksek mevkilere çıkmaya müsaitken o, lise öğretmenliğini tercih eder.

Yakup Kadri, *Panorama* (1953) adlı eserinde 1923'ten 1952'ye kadar geçen zamanın geniş bir sosyal ve siyasî tablosunu çizer. Bu esere de yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi bedbinlik hâkimdir. *Panorama*'ya hâkim olan bu bedbinliğin temel sebebi, Cumhuriyet'in kurucu inkılâplarının tabana yayılamaması, “ileri, zengin ve güzel vatan” ideali için yeterince mesafe alınamamasıdır. *Panorama*'da yükseköğrenim gören gençler, Ahmet Nazmi ve Cahit Halit'tir. Avrupa'da tahsilini tamamladıktan sonra yurduna dönen bu gençler, aydın bir kimlikle, memleketin gidişatıyla ilgili düşüncelerini belirtirler. Diyarbakır Lisesinde edebiyat ve felsefe hocası olan Ahmet Nazmi, liberal demokrat bir görüşe sahipken İzmir'de Dış Ticaret Ofisi Müdürü Cahit Halit nasyonal sosyalizm taraftarıdır.⁶²

Ahmet Nazmi ve Cahit Halit mektep sıralarında iken edebiyata ilgi duyarlar. “Şiir-i Kamer”i okuduklarında derin bir vecd hâli hissederler. Her ikisi de Dârülfünûnda okumuş, okulu bitirir bitirmez Millî Mücadele için Anadolu'ya koşmuşlardır. Dârülfünûndan çıkan gençler gece vakti, Üsküdar sırtlarını aşarak kimisi kötü bir tekne içinde Karadeniz dalgalarıyla boğuşur kimisi eşek ve katır sırtında Anadolu'ya geçer. Bütün amaç güzel, zengin ve ileri bir ülkeyi inşa etmektir. Gençlere Milli Mücadele ruhunu veren büyük önder “ *bu işin düşmanı denize dökmekten daha zor olduğunu*”⁶³ ama mutlaka üstesinden gelineceğini söylemiştir.⁶⁴ Gençlerin ne zaman ve kaç yaşlarında Avrupa'ya gittikleri eserde

⁶² Niyazi Akı, *a.g.e.*, s. 168.

⁶³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, 3.b., Haz Atilla Özkırımlı, İletişim Yay., İstanbul, 1987, s. 119, (Alıntılar bu baskıdandır).

⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada ülkenin kurtuluşu ve geleceği ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirir: “*Hanımlar, beyler; memleketimizin en mâmur, en latif, en güzel yerlerini üç buçuk*

belirtilmez. Ancak Ahmet Nazmi ve Cahit Halit'in yurt dışına, branşlarında uzmanlaşmak için gittikleri ve dört yıl Avrupa'da kaldıkları anlatılmaktadır. Ahmet Nazmi Fransa'ya, Cahit Halit ise Almanya'ya gitmiştir. Yurt dışından memleketlerine dönüştü farklı şehirlerde yaşamaya devam ederler ve dostluklarını mektuplaşarak sürdürürler. Bu eserde Almanya'da poli-teknik tahsili görmüş, Almanya'nın en tanınmış sanayi müesseselerinden birinde stajını tamamlamış, genç bir elektrik mühendisinden bahsedilir. Cahit Halit'in arkadaşı olan bu genç, Avrupa'dan döneli iki yılı geçtiği hâlde kendi uzmanlık sahasında iş bulamamıştır. Onun kalbi vatan sevgisiyle doludur, memleketin baştanbaşa elektrik enerjisine kavuşturulması için bir fenni proje taslağı hazırlar. Bu taslağı anlatan makaleleri Cahit Halit'in dergisinde kaleme alır. Ancak derginin çıkmasına karşı olan güçler, genç mühendisi bir Alman firmasının reklamını yapmakla itham ederler. Hâlbuki genç mühendisin iddia edilen alman firmasıyla hiçbir alakası yoktur.

Ahmet Nazmi, arkadaşı Cahit Halit'e Diyarbakır'dan mektup gönderir. Mektupta anlattıklarına bakılırsa Ahmet Nazmi, Paris dönüşünde memlekette umduğunu bulamamış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Cahit Halit arkadaşının durumunu, “sudan çıkmış balığa” benzetir. Ahmet Nazmi, Diyarbakır'a görev için giderken sonsuz bir heyecan ve özlem içindedir. Dicle Nehri, Ahmet Nazmi'nin hayal dünyasında tarihî ve edebî anlamlarla dolu heyecanlar uyandırır. Ancak kısa zamanda çevrenin ve sosyal şartların etkisiyle bütün heyecanını kaybeder. Cahit Halit, yurt dışından döndükten sonra Ahmet Nazmi gibi bir köşeye çekilmeyi tercih etmemiş, mücadelesine devam etmiştir. Cahit Halit, Ahmet Nazmi'nin entelektüel bir çevrenin yoksunluğundan şikâyet etmesini haklı bulmaz. Ona göre Ahmet Nazmi'nin aradığı entelektüel muhiti ve havayı kendisinin ortaya koyması gerekir. Cahit Halit, “doctirine ve action” organı olacak bir dergi çıkarıp nasyonal sosyalist düşüncelerini arkadaşlarıyla beraber halka yaymayı planlamaktadır.

sene kirlî ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düstûrlarını rehber ittihâz etmektedir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, dârülfünunlarımızın teessüsünde aynı mesleği takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasî, içtimâî hayatında, milletimizin fikr-i terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedâyiyle inkişâf eder.” (Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, AKDYYK Atatürk Kültür Merkezi Yay., Sayı:37, Ankara, 1990, s. 27).

IV. GENÇLERİN İDEALİZE EDİLEN DAVRANIŞLARI

A. KİŞİLİK YAPILARINA GÖRE GENÇLER

Romanlarda karakter yapı, kişilerin eserin başından sonuna kadar yaşadığı değişim sürecini anlatır. Karakter yapının oluşmasında eserin olay örgüsü ve düşünce yapısı büyük önem arz eder.⁶⁵ Yükseköğrenim gençliği ile ilgili incelenen romanları kahramanların karakter yapılarındaki değişimlere göre gruplandırmak mümkündür. *Vurun Kahpeye* (Aliye) ve *Düinkülerin Romanı* (A. Reşit), *Sonsuz Panayır* (Ali Bey) ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda (Yahya Aziz) kahramanlar düz karakterlerdir ve romanın fikir yapısını oluşturan belirli bir misyona göre hareket ederler. *Yeşil Gece*'de Ali Şahin'in kişilik yapısındaki değişimler ise yine kahramanın eserde yüklendiği misyona göre belirlenir. Gençlerin karakter yapılarındaki değişimler bazı eserlerde bir zikzak çizerken bazı eserlerde aşağı ve yukarı (iyi veya kötü) yönlüdür. *Acımak* (Zehra), *Sodom ve Gomore* (Necdet), *Huzur* (İhsan) ve *Akşam Güneşi*'nde (Nazmi) gençlerin kişilik yapılarındaki değişimler yukarı yönlüdür ve bireyden topluma doğru bir değişim süreci görülür. *Mahşer* (Nihat), *Damga* (İffet), *Zeyno'nun Oğlu* (Mazlume), *Fatih Harbiye* (Neriman, Şinasi), *İçimizdeki Şeytan* (Ömer) ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda (Ferit) kahramanlar zikzaklı veya yukarı yönlü bir değişim göstererek eserin fikir yapısına uygun bir uyanış, olgunlaşma veya reform süreci geçirirler. Bu eserlerde gençlerin karakter yapılarındaki değişim sürecinde çevre faktörü önemli rol oynar. *Dudaktan Kalbe* (Kenan), *Kolejli Nereye* (Turan), *Gökyüzü* (Kahraman), *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet), *Üç İstanbul* (Adnan) ve *Sürgün* (Seher) romanlarında ise gençlerin karakter yapılarında aşağı yönlü bir değişim ve bozulma süreci yaşanır. Çoğunlukla bu kahramanların hayatları felâkete sebep olan bir cezayla son bulur.

Gençlerin yetişkinliğe adım atarken kişilik yapılarında meydana gelen değişimlerde yüksek tahsil dönemleri, doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahiptir. *Dudaktan Kalbe*, *Vurun Kahpeye*, *Zeyno'nun oğlu*, *Yeşil Gece*, *Fatih Harbiye*, *Kolejli Nereye*, *Düinkülerin Romanı*, *Gökyüzü*, *Bir Sürgün*, *İçimizdeki Şeytan*, *Tatarcık*, *Sonsuz Panayır* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda gençlerin okudukları bölümle birlikte onların yüksek tahsil yıllarında yurt içinde veya yurt dışında buldukları çevre, zihniyet yapılarının oluşmasından doğrudan etkilidir. *İçimizdeki Şeytan* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* gibi

⁶⁵ Philip Stevick, *a.g.e.*, s. 133.

romanlarda Felsefe Bölümünde okuyan kahramanların iç dünyalarından kaynaklanan şiddetli bir ruhsal çatışma yaşamaları dikkat çekicidir. *Akşam Güneşi*, *Acımak*, *Üç İstanbul* gibi romanlarda ise gençlerdeki esas değişim süreci yüksek tahsilden sonraki yıllarda yaşanır. Bu eserlerde kültürel hayata kazanımları bakımından yüksek tahsilin değişim sürecine dolaylı bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek tahsillerini başarıyla tamamlayan idealist kahramanlar genelde dürüstlükleri, çalışkanlıkları, sabırlı olmaları, vefalı davranışları ve iyilikseverlikleri yönüyle idealize edilirler.

Peyami Safa'nın romanlarında idealist genç karakterler, millî duyguları hep bireysel menfaatlerin önünde tutarlar. *Mahşer*'de Nihat, kalender meşrep, çevresine karşı samimi ve vefalı, kendini vatan hizmetine adanmış, onurlu, idealist bir gençtir. Özel ders için gittiği Beyoğlu çevresinin dejenere yaşam tarzıyla hiçbir şekilde uyuşamaz. Nihat, on iki yaşından beri heyecansız ve tasasız geçirdiği rahat bir gün hatırlamamaktadır. Üniversite yılları çok zahmetli geçer. Bir şeyi fazla ümit etmekten çekinir, kendini elinden geldiği kadar tevekküle sevk eder. Yüksek tahsil yıllarında iken zengin olmayı aklından geçirmemiş, servet hayali kurmamıştır. Bu yüzden servet edinmek için her türlü hayâsızlığı göze alan çıkarıcı çevrenin içinde bulunmak ona büyük ıstırap verir. Nihat'ın iç dünyasında yumuşak huyluluktan sert bir mizaca doğru değişim yaşandığı görülmektedir. İntihar teşebbüsüne kadar giden bu değişimde Nihat'ın çevresinde gördüğü haksızlıklara verdiği tepkinin önemli bir payı vardır. Özellikle Mahir Bey'in apartmanında şahit olduğu yolsuzluklar, Nihat'ın zihninde tepkisel bir bilincin uyanmasına neden olur. Muazzez'le evlendikten sonra bir türlü aşamadığı geçim sıkıntılarına Muazzez'in onu yalnız bırakmasından sonra geçirdiği depresyon günlerinin eklenmesi, Nihat'ın bütün yaşam mücadelesini alt üst eder. Mütareke Dönemi İstanbul'unun işgal zorbalığı, yabancıların pervasız ve laubali hareketleri Çanakkale gazisi Nihat'ı çok üzer ve bu durum onu isyana sürükleyen en önemli neden olur. Nihat, Muazzez'i beklerken gece vakti Beyoğlu sokaklarında, ecnebi bir memleketin sokağında bekliyormuş gibi yabancılik duygusuna kapılır. Kepenkleri yarıya kadar indirilmiş bir meyhanenin camında Alman, Avusturya ve Türk bayrakları asılıdır. Nihat'ın ruh dünyasında yaşadığı baskılar, sonunda bir patlamaya ve isyana dönüşür. İhtilâlcilikten mahpushaneye düşer. İntihardan son anda kurtulur.

Damga romanının başkahramanı İffet'in ismi ile yaşadığı vakalar arasındaki anlamsal zıtlık eserin dramatik olay örgüsünü oluşturur. Yaşanan bütün talihsiz olayların

aksine İffet gayet dürüst, namuslu ve fedakâr bir gençtir. Çevrenin fazlaca etkisinde kalması onun yumuşak huylu, iyiliksever ve merhametli bir insan olmasıyla yakından ilgilidir. Sokağa düşmüş çocuklara ve kadınlara yardım eder. Dost ve arkadaş canlısıdır. İffet, ilk dostluğu ve fedakârlığı taş mektepte yoksul arkadaşı Küçük Ömer'e kendi köftelerini vererek gösterir. Onun samimi tavırları, kendi gibi dürüst insanlardan aynı şekilde karşılık bulur. Vakarlı ve onurlu bir kişiliğe sahip olmak Reşat Nuri'nin idealist gençlerinin belirgin özelliklerindedir. Celâl, ailesini güçlüğüle geçindirmesine rağmen kimseden yardım istemeyecek kadar onurludur. Hırsızlık damgası vurulan İffet avukatlık mesleğinin onurunu düşündüğü için üniversiteyi bırakır. İffet, Celâl'in bulunduğu yeni işi sayesinde maddî bakımdan refaha kavuşur. Gittiği yerlerde kimsenin onu damgalı bir hırsız olarak bilmemesi, İffet'in temiz ve namuslu insanlarla ahbab olmasını kolaylaştırır. O her yerde iyilikten, namustan, dürüstlükten, merhametten bahseder. Muhacirlere, yaralı askerlere ve asker ailelerine yolculuğu boyunca yardım eder. Yolda karşılaştığı Öksüz Sabri'nin, masraflarını karşılayarak onu özel mekteplerinden birine kaydettirir.

Dudaktan Kalbe romanında yüksek tahsilli ideal karakter Cevat'tır. O, Kenan'ın zıddı bir tabiata sahiptir. Çapkın, şen, zeki ve kibar bir gençtir. Son derece becerikli atılgan ve müteşebbistir. Yüksek tahsil için gittiği Paris'ten dönmez ve orada ufak tefek ticaret işleri yapar. Paris'te ucuz ve rahat yaşama ilmini öğrenmiş biri olarak Cevat, Kenan'ın sanat, iş ve insan münasebeti bakımından başarılı bir şahsiyet hâline gelmesinde etkin rol oynar.

Dürüstlük, iyilikseverlik, merhamet ve şefkat Reşat Nuri'nin ideal karakterlerin ortak özelliğidir. *Akşam Güneşi*'nin aslî şahsiyeti Nazmi, eserin başından itibaren bir promote tip özelliği göstermez. O, Balkanlardaki Türk çetesine katılana kadar bireysel zevkleri peşinde koşan hedonist bir tiptir. Yüksek tahsili boyunca Nazmi, Paris'in eğlence yerlerinde Prens Dö Bosfor diye şöhret bulmuş çapkın bir Türk zabıtidir. Kaymakam Nusret Bey'in emrine girdikten sonra bir uyanış devresi geçirir. Şahsî zevkleri hep ön planda olan, askerliğe dahi kendi zevkleri ardından bakan Nazmi, Balkanlarda düşman çeteleriyle savaşır, milletin selameti için en tehlikeli işlere girişir. Sırp çeteleriyle mücadelesi sırasında ağır yaralanmasına müteakiben bütün sıhhatini kaybeder ve yarım adam olarak İstanbul'a döner. Nazmi ancak askerlikten emekliye ayrılıp çiftliğe yerleştikten sonra Reşat Nuri'nin iyiliksever, şefkatli, dürüst kahramanları arasında yerini alır. O artık bir toprak adamıdır. Ayazma Çiftliği sahibi Nazmi Bey'den herkes sevgi ve hürmetle bahseder. Tamir edilen bir

çeşme, fakir talebeler için her hafta para ve yiyecek yardımı, görmeyenlerin ameliyatla gözlerini açtırması, Nazmi'nin insanlığa hizmet adına yaptığı fedakârca davranışlardır.

Halide Edib, *Vurun Kahpeye*'de Aliye tiplmesiyle, gücün, iradenin, mücadelenin daha da önemlisi toplumsal uyanışın sembolü bir karakter ortaya koymaktadır. “*Aliye, idealist olarak gittiği bu kasabada değiştirici bir rol oynamak niyetindedir.*”⁶⁶ Muallim olarak atandığı günden itibaren bütün kasabalının dikkatini üzerinde toplamıştır. Kasaba halkı ikiye bölünmüştür. Aliye'yi destekleyen yerli kasaba halkı, eserin iyi şahıslarıdır. Bunlar çaresiz, fakir veya küçük esnaf grubunu oluştururlar. İşgalci Yunan kuvvetleri ve onları destekleyen eşraf çevresi, kötü şahıslardır. Aliye, *İstiklal Mücadelesi*'de, cephede ve cephe gerisinde bütün hayatını vatanın kurtuluşuna adanmış Türk kadınları arasında ilmi, terbiyesi ve cesaretiyle ideal ve aydın bir karakteri temsil eder. O, yüksek tahsili süresince İstanbul'da edindiği yeni ve modern değerleri Anadolu'ya taşıyan gönüllü elçidir.

Zeyno'nun Oğlu'nda Mazlume'nin tahsilli ve kültürlü bir kız olarak kabul gören davranışları yanında eleştirilen yönleri de mevcuttur. O yeni neslin bir numunesidir. Halide Edib eserlerinde yeni nesle umutla bakar. Mazlume romanın ideal bir karakteri olmasa da yazar, gelecekte Mazlume gibi genç kızların ve Haso Çocukların iyi eğitildiği ve desteklendiği takdirde ülkenin geleceğinde önemli rol alacağı kanısındadır. Mazlume için model bir tip olan, bir bakıma yazarın düşüncesini temsil kabiliyeti taşıyan şahıslardan Zeyno ve yüksek tahsilden hocası Safvet bu süreçte Mazlume'yi koruma görevi üstlenirler, onu Mesture Hanım'ın bayağı ve taklide dayalı basit yaşamından kurtarmaya çalışırlar. Mazlume'nin neden yeni bir tip olduğunu yazar romanın diğer kahramanlarının ağzından aktarır. Dr Asım'a göre Mazlume, geçiş devrinin taklitçiliği ve çirkinliği arasında hakikati kavramış, ince yüzlü, narin yapılı, asabî, şehirli Türk kızının bir modelidir.

“... *Ekserisinin gözleri derin ve yeşil, tavırları atılgan, mükâlemeleri uyanık ve bazen müstehzi idi. Kıyafetleri zarif ve basit, fikirleri azıcık mübalağaya, mizaçları heyecana, hülyaya mütemâyil olmakla beraber, zamanlarının genç erkeğinden daha fazla müstakil, daha az ukalâ ve cazip bir surette şımarık ve hususî idiler.*” (s.31)

⁶⁶ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 236.

Bu gençler, yeni Türkiye'nin en açık fikirli, yetenekli, memleketin en millî ve hakikî timsalleridir. Zeyno'nun kocası Muhsin Bey'e göre Mazlume hoppa, canlı, neşeli, müstehzi, çok açık ve cazip bir kızdır. Fakat terbiyesi eksiktir. Ayrıca annesini devamlı alaya alması hoş değildir. Zeyno, Mazlume'yi yeni nesil genç kızlardan görür. Ancak yeni nesil genç olmak yaşlılara, eski kuşağa hüremetsiz, tezyifkâr bir vaziyet almak anlamına gelmemelidir. Zeyno, Mazlume'nin davranışlarından annesini sorumlu tutar. Mesture Hanım'ın gülünç denecek vaziyete düşmesi, Mazlumeyi alaycı bir kız yapmıştır. Sıhhiye Reisi Süleyman Bey, Mesture Hanım'ın kızını bir oyuncuya benzetir. Subayların ve sosyetenin içinden erkeklerin Mazlume gibilerle dans edeceğini, eğleneceğini ama evlenmeye gelince kendi kızı gibi mahcup ve sakın kızları tercih edeceğini iddia eder.

Reşat Nuri, *Acımak* romanının acımak bilmeyen başkahramanı Zehra'yı bir yönü hariç diğer bütün karakter özellikleriyle idealize eder. O, yüksek tahsilli, kültürlü ve azimlidir. Müşkülattan yılmaz. İyi muameleye iyilikle cevap verirken haksızlık ve zulmedenlere boyun eğmez. Genç bir kadın olmasına rağmen, görev yaptığı vilayetin saygın, bilinen, sözü geçen şahsiyeti olur. Zehra, vücutça ufak tefek, kara kuru bir kızdır ama irade sahibidir. Öğrencileri büyüüp ev hanımı olmasına rağmen hâlâ hocalarına eski saygıyı gösterirler. Zehra'nın elinden gelmeyen iş yoktur. Mektebini maddi manevî her yönden kalkındırmıştır. Duvarları badana, dam aktarma ve cam tamiri gibi işler için para harcamaz, bu işleri kendi görür. Artırdığı para ile yemekhaneye sofraya takımları, sınıflara ders aletleri alır. Zehra'nın çocuklara kazandırdığı terbiye de aynı derecede temiz ve mükemmeldir. Her konuda müspet düşünür. Hurafe ve hayalî icraatlara karşı çıkar, öğrencilerini akıl ve sağduyu doğrultusunda ilmin ehemmiyetine inandırarak yetiştirir. Doğruluk, fedakârlık ve manevî temizlik onda bir hastalık halini almıştır. Zehra'nın bütün iyi hünerlerine rağmen tek eksik tarafı acımaya, müsamahaya bütün kapıları kapaması ve katı kuralcılığıdır. Zaafa, çirkinliğe ve düşkünlüğe acımaz. Kızır ve hırçınlaşır. Geç kalan öğrenciyi kesinlikle sınıfa almaz. Fena kıyafetle öğrencilerini mektebe gönderen annelere kızır. Okulun bahçesinde ne kadar sakat, cılız, çarpık ağaç varsa budamıştır. O, bütün gayretini kuvvetli ve güzel olanlara sarf eder. Zehra'nın karakterini oluşturan şartlar babası Mürşit Efendi'nin hayatından doğmuştur. Zehra hayatı boyunca nefret ettiği babasına ancak onun hatıra defterini okuduktan sonra acır, böylece tek insanî zaafından da kurtularak mükemmel bir karaktere sahip olur.

Sodom ve Gomore'de Necdet'in şahsî dünyasını, düşey ve dikey olmak üzere iki çizgide ele almak mümkündür. Bu iki çizgi memleketin durumuyla ve birey-toplum çatışmasıyla yakından ilgilidir. İstanbul'un işgal altına alındığı ve yozlaşmanın, ahlâksızlığın her tarafı sardığı yıllarda Necdet, Leyla'ya duyduğu aşkın acısıyla kıvrılır. O, ilk önce bir düşüş yaşar, çok ıstırap çeker, mutlu olamaz. İkinci devrede Necdet'in ruh hâlinde uyanış başlar, memlekette de düşmana karşı direniş başlamıştır. Necdet, bireysel ıstıraplarından kurtulur, millî kimliğe kavuşur ve kendine güvenen bir şahsiyet olur; vatan ise düşman işgalinden kurtulur.

Kiralık Konak'ın Hakkı Celis'inde olduğu gibi *Sodom ve Gomore'nin* Necdet'inde de ilk değişme ve uyanış, çevresindeki bayağılıklardan, düşkünlükten, ihanetten, yozlaşmadan kaçmayla başlar. Onu harap eden asıl şey iradesinin kökünü kemirmekte olan gizli bir korku ve gönül hastalığıdır. Sodom ve Gomore gibi Tanrı'nın gazabına uğramış bir şehir olarak gördüğü İstanbul'da yaşamaktan büyük ıstırap duyar. Burada kadınların ve erkeklerin ahlâkı bozulmuş, insanlar çirkin işlere alet olmuştur. Necdet, İstanbul'un işgal günlerinde, içinde bulunduğu buhranın etkisiyle Sakarya Harbi'ne katılıp bulunduğu ortamdaki kaçmak, bir nefes olarak ön siperlere atılmak ve buradan başını düşman kurşunlarına uzatmak ister. Ancak Leyla yüzünden bu kararını gerçekleştirmekte gecikir, onun yola çıkacağı vakte kadar savaş sona ermiştir. Necdet, sıkıntılı günlerinde Leyla'dan her ayrılışında teselli, Beyoğlu'nun eğlence yerlerinde ve Rus barlarında arar. Çevresindeki insanlar, işittiği şeyler, kokladığı kokular âdeta onun içini tırmalar. Kalbindeki isyan ve öfkeler yavaş yavaş söner, bir takım fikirler dizisi zihninde sıralanır. Necdet toplumu bir kitaba benzetir. Her insan sahifeyi dolduran bir harf gibidir ve bu kitap Necdet'in gözü önünde vodvil piyesi kadar gülünç ve bir melodram kadar acıklıdır. Necdet'in okumakta olduğu bu kitapta kendine iğrenç gelen her unsur ona trajikomik bir duygulanma verir. Bu manzara karşısında sadece iğrenir ve bir leşin karşısında bir bataklığın kenarında oturuyor gibi rahatsızlık duyar.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Milli Mücadele yılları millet olma bilincinin en yoğun yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemleri bizzat yaşayan Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore'ye* de aynı havayı yansıttığı görülmektedir. İzmir'de zafer kazanan Türk ordusunun bir bölümü Trakya'ya geçmek için İstanbul'a gelmiştir. Necdet'in eski benliği gözleri önünde bir siyah nokta kadar küçülür ve o geçmişe ait ne kadar hatırası varsa unutmak ister. Onun ferdî şuuru bu millî şuur içinde kaybolmuştur. Necdet bu yeni

âlemde iradesine hükmedebilen yepyeni bir insandır ve Leyla ile aralarında geçen macera ona bir başka adamın hikâyesi gibi gelir.

“Necdet, bu millî heyecanlar içinde o kadar müfrit ve mutaassıp bir adam olmuştur ki, yanında Türk zaferinin heybetini tadil edecek bir mütalaada bulunmak şöyle dursun, hatta bundaki destan-ı mehabeti bozabilecek herhangi bir söz söylemenin imkânı kalmamıştı.”⁶⁷

Yeşil Gece'nin aslî kahramanı Ali Şahin, Dârümualliminde yükseköğrenimini tamamlamıştır ve devrimci, inkılâpçı bir kimlikle Anadolu'ya geçer. Onun dünya görüşünün oluşmasında yüksek tahsil yılları çok önemlidir. *Yeşil Gece*, nasıl yazarın diğer romanları arasında başka bir konuma sahipse bu romanın kahramanı Ali Şahin de yazarın diğer kahramanları arasında ayrı bir konuma sahiptir. *Yeşil Gece* bir ideolojinin romanıdır. Ali Şahin ise bu ideolojiyi gerçekleştirmek üzere seçilmiş, idealist bir tiptir. Ondaki değişimler yükleneceği misyona göre şekillenir. Ali Şahin, Dârümuallimîni bitirdikten sonra yaşadığı değişimi, keyif ve iftihar verecek bir durum olarak görür. İstanbul'a ilk geldiğinde aç, sefil birisi iken tahsilden sonra devletin aylıklı ve itibarlı bir muallimi olmuştur. Ancak esas değişiklik Ali Şahin'in düşüncelerindedir. Boş vehimlerinden ve hurafelerden kurtulmuştur. Anadolu'dan sarıkla gelmiş ama bu sefer oraya fesle dönmektedir. Yazar bu değişimi kahramanına yaşattırken her merhaleyi acı acı ona hissettirir. Birçok emek ve mahrumiyet neticesinde Ali Şahin idealist bir devrimci olur.

Yazar, eserin ilk sayfalarında Ali Şahin'i Anadolu'ya gönüllü göndermekle; onun mücadelecisi, çalışkan, itidalli, devrimci ve inkılâpçı bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ali Şahin'in Hasan Cemal adlı arkadaşının tayini Sarıova'ya çıkar. Ancak o, Sarıova'daki sarıklı medrese softalarıyla mücadeleyi göze alamaz, bu yüzden Ali Şahin'le becayiş yapar. Sarıova, Ali Şahin'e göre tam bir muharebe meydanıdır. Kasabaya ilk girdiğinde bilindik manzaralarla karşılaşır. Bir tarafta fakir mahallelerde yaşayan sefaletle alışmış, yarı çıplak, soluk yüzlü halk; diğer tarafta terbiyesizliklerini, fenalıklarını perde arkasında saklayan eşraf ve memurlardan müteşekkil ikinci bir zümre vardır. İki tabakayı oluşturan insanların ortak noktası, taassup ve cehaletin ortasında yaşamalarıdır. Cehaleti yenmenin tek çözüm yolu müspet bilgiyi çocuklara aşlamak, yeni bir nesil yetiştirmektir. Ali Şahin, bu maksatla önce Sarıova'da kendine destek çıkacak yeni bir çevre edinir. İkinci

⁶⁷ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Sodom ve Gomora*, Hamid Matbaası, İstanbul, 1928, s. 334, (Alıntılar bu baskıdandır)

işi ise harabeye dönmüş mektebi yenilemek olacaktır. Kimseye zorla iş gördüremeyeceğini bildiği için nabza göre şerbet verir, hocalar ve softalarla mücadelesini gizli yürütür. Faaliyetlerinden şüphelenen olursa derhal sözü çevirir ve şüpheleri izale eder. Fakat Hafız Remzi'nin ölmesi onu açık cephe almaya iter. Cahilliğe ve yeşil geceye açtığı savaşı uzun süre devam ettirir. O, yeni eğitim usulleriyle, yeni yaptırdığı okul binasında beş sene öğrenci yetiştirir.

Peyami Safa, gençlerle ilgili kaleme aldığı yazılarında idealist bir neslin nasıl olması gerektiğinden bahseder: Gençler Türklük düşüncesine sahip çıkmalı ve liyakat sahibi olmalıdır. Kaba ve üstünkörü anlayış, eksik ve yanlış bilgi gençlere temsil kabiliyeti kazandırmaz. Yazar özellikle taklide dayalı anlayışlara keskin bir dille karşı çıkar.⁶⁸ İdeal, gelecekte varılması özlenen ve tasarlanan, meçhul yarınlara ait bir hayal değil, taze ve dolgun bir millî şuurlu hal, cemiyetle fert arasındaki gizli telleri seslendiren bir sosyal uyanış, bir realitedir.⁶⁹ *Fatih Harbiye*'ye yazar bu düşüncelerini yansıtır ve millî kültür üzerinde ısrarla durur. Eğitilmiş bir kız olan Neriman alafranga hayat tarzına yönelmişken peşinde koştuğu tutkuların sahte ve geçici olduğunu anlar, eski yaşam tarzına geri döner. Türk gençliği açısından Neriman'ın yaşadıkları bir uyarı niteliği taşır. Neriman'ın Fatih-Harbiye arasındaki tramvay yolculuğu, gidiş ve gelişleri aslında onun inişli çıkışlı mizacının da bir göstergesidir. Asrîleşme istikametinde, Neriman'ın düşünce dünyasındaki değişimler yüksek tahsil yıllarında, günlük ve sosyal değişimlere paralel olarak başlar. Ardından Neriman hayallerini derinden etkileyecek ders verici bir vakayı, Rus kızının hikâyesini, dayısının kızlarından dinler ve birden asrîleşme tutkusundan vazgeçerek eski yaşam tarzının değerlerine döner. Şinasi ise şarklı değerleri ve ananeyi temsil eden bir tip olarak romana girer. O, sükûtîdir ve sükûtunu bir zırh gibi kullanır. "*Daima 'pasif' dövüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sessiz bir*

⁶⁸ Peyami Safa 1936 yılında *Kültür Haftası*'nda kaleme aldığı bir yazıda Türk gençliğinin ideolojik dünyasıyla ilgili değerlendirmelerde bulunur: "*Bugünün Türk genci, yabancı sistemlere ve nazariyelere karşı ya alâkasız yahut da körükörüne hayran olup kalmazsa, şahsiyetinin yepyeni cevherlerle dolu hazinesinin beynelmilel kıymette bir ruh fişkıracığını görecektir. Fransız, Alman, Rus yahut İtalyan ideolojilerinin yarım yamalak tercümelemleri üstünde yalnız "Hu" çekmekle kaldığı takdirde nazariye ile tecrübe arasındaki farkın cezasını o milletlerden fazla görecektir olan bir milletin zavallı çocuğu olacaktır.*

Biliyorum ki bugünkü Türk gençliğinin ezici bir ekseriyeti, bu yabancı ideoloji papağanlarının yeknesak cümleleri altındaki donmuş ve kalıplaşmış fikirden nefretle uzaklaşıyor; kendi şahsiyetinin ve cemiyetinin kültür zaferine yaklaşacağını bana ümit ettiren de bunu bilmektir."(Peyami Safa, *Eğitim Gençlik Üniversitesi*, 3.b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 169)

⁶⁹ Peyami Safa, *Eğitim Gençlik Üniversitesi*, s. 173.

müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi”(s. 101) *Fatih Harbiye*’de Neriman ve Şinasi’in içinde buldukları çatışmaya çözüm bulamadıkları zaman yaptıkları şey “koşarak” kaçmak olur. Şinasi, Neriman’a karşı sağlam bir duruş sergilesede iç âleminde birçok tereddüt ve çatışmalar yaşar. Neriman’ın değişen tavırları karşısında ne yapacağını şaşırır. Kızgınken zaafi daha çabuk ortaya çıkar. Aczini anlayınca birdenbire isyan eder. Onun hayatının bütün felâketleri, parasını idare edemeyişi, kıyafetini ihmal edişi, başkalarına ve kendine verdiği sözleri tutamayışı, utancı, yarıda kalmış tasavvurları hep zayıf iradeli olmasından ileri gelir. Şinasi evlilikle ilgili kararında da “sükûti” olmayı tercih eder. Ancak ruhen coştığı zamanlar, Şinasi’nin şahsiyeti tamamıyla tersine döner, son derece aktif bir vaziyet kazanır.

Necmettin Halil Onan’ın *Kolejli Nereye* adlı eserinde aslı kahraman olan Turan ideal bir kişi olarak okuyucu karşısına çıkmaz. Ancak öğretmen okulunda yükseköğrenimini tamamlayan Ayşe, yazarın Türk kültürünü yansıtan ideal kadın tipidir. Eserde Turan’ın Columbia Üniversitesinden arkadaşları olan Rodolf ve Mis White hakkında ortaya konan olumlu imajlar dikkat çekicidir. Mis White milletine, diline, dinine kültürüne bağlı samimi ve açık sözlü bir kızdır. Aslında burada yazar, bu tavrıyla yabancı okula ve yabancılara değil misyonerliğe ve Müslümanlık-Türklük aleyhine yapılan propogandalara karşı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Dünkülerin Romanı’nda Ahmet Reşit entelektüel, ciddi, ağırbaşlı ve sevilen bir gençtir. Çalışma arkadaşları ona her konuda güvenirlere. Ahmet Reşit, memleketine faydalı olmak için gazete sahibi olmayı düşünür. Böylece Garb’ın taze fikirlerini memleketine aşılacaktır. Paris’teki yüksek tahsili boyunca ve İsveç’te kaldığı müddetçe Türklüğü temsil eden bir genç olarak davranışlarına bütün dikkatini sarf eder. Gretta’nın ailesi; Türkleri bodur, kalın sakallı, silahlı, daima kan döken vahşi insanlar olarak bildikleri için kızlarına Ahmet Reşit ile tanıştığı ilk günlerde dikkat etmesini tavsiye ederler. Ancak Ahmet Reşit’i görünce Türkler hakkında besledikleri bu olumsuz düşüncelerde yanıldıklarını anlarlar. Bu eserin ideal kadın kahramanı Gretta, metanetli ve hayata hâkim bir kızdır. Yazarın ideal kadın karakter olarak İsveçli bir kızı seçmesi onun medenileşme konusunda Batı’ya ne kadar çok önem verdiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca İsveç’in Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız bir ülke konumunda olması da yazarın tercih sebepleri arasındadır.

Gökyüzü’nde Kahraman istikrarsız bir mizaca sahiptir. Onun yüksek tahsili benlik kaygılarını gideremez ve bir türlü tatmin edemediği arzularına cevap vermekten uzaktır.

Allah'ı inkârın yarattığı boşluğu okuduğu kitaplarla bir türlü dolduramaz. Kahraman'ın yükseköğrenim yıllarında öğrendiği pozitif ilim onu daha fazla isyana, gökyüzünü inkâra ve düşünce karmaşasına sürükler.

Türk romanının başlangıcında yazarlar kendilerine benzeyen roman şahısları yaratırlar ve genellikle onları idealize ederler. Yakup Kadri'nin romanlarında bu durum biraz farklıdır.⁷⁰ Onun romanlarında kahramanlar kendi kendileriyle ve çevreyle hep bir çatışma içerisinde dirler. Kimisi bu çatışmalardan bir şekilde kurtulurken kimisi *Bir Sürgün* adlı eserinde olduğu gibi başarısız olur. *Bir Sürgün*'de Paris'e yüksek tahsile giden Dr. Hikmet düzenli yaşamayı seven, temizliğe düşkün, ağır başlı nazik ve vakur bir gençtir. Ancak Yakup Kadri'nin diğer romanlarındaki genç karakterlerin genel mizaç yapısından Dr. Hikmet de nasibini almıştır. Hep bir bedbinlik ve memnuniyetsizlik içinde çırpınması, onu ideallerinde başarısız kılar. Dr. Hikmet'in temsil ettiği neslin bütün bedbinliği, içinde bulunduğu toplumun düşünüş ve yaşayış tarzını yadırgamaktan ileri gelir. "*Bir Sürgün*'ün Doktor Hikmet'i, özençlerin, hayallerin, inkisarların parçaladığı bu nesle bir örnektir."⁷¹ Ne kendi vatanında ne de Paris'te, aradığı mutluluğu yakalayabilir. Dr. Hikmet'in içinde iyimserliğe yer yoktur. Bedeninin her parçası ona karikatüral birer biçim gibi gelir. Aynaya bakmak dahi ona tarif edilemez bir ürperti ve korku verir.⁷² Yakup Kadri'nin romanlarında genç kahramanların belirgin özelliklerinden biri de öz eleştiride bulunmalarıdır.⁷³ Realite karşısında romantik olmayı tercih ederler. Kendilerini çevreye karşı çekingen, çaresiz ve pısrık görürler. *Bir Sürgün*'de Dr. Hikmet böyle bir öz eleştiri yapar. Çocukluğunda lalasını sokak ortasında kaybettiği günleri hatırlar ve hâlâ aynı küçük, pısrık çocuk olduğunu; aynı acizliğinin, çaresizliğinin devam ettiğini düşünür. Ragıp Bey, Paris'te onu tek başına bıraksa kaybolup gidecektir. Paris'e geldiği günden beri daima bir yeis ve neşe arasında çalkalanıp duran Dr. Hikmet "mart havası gibi" kararsız bir mizaça sahiptir. Bir saat içinde en aydınlık bir iyimserlikten en karanlık kötümserliğe düşer. Dr. Hikmet asıl sürgünü ve yalnızlığı

⁷⁰ Sema Uğurcan, *a.g.e.*, s. 164.

⁷¹ Niyazi Akı, *a. g. e.*, s. 130.

⁷² Niyazi Akı, Dr. Hikmet ile Yakup Kadri arasındaki biyografik benzerliğe dikkat çeker: "*O da hiçbir zaman kendisinden memnun değildir. Doktor Hikmet de Yakup Kadri ve akranlarının neslindedir... Romandaki Doktor Hikmet, İzmir'den 1904'te kaçır. Yakup Kadri'nin İzmir'den Mısır'a kaçışı 1904-1905 yıllarıdır... Hattâ Hikmet fizik ve moral portresi ile de yazara benzer.*" (Niyazi Akı, *a.g.e.*, s.122.)

⁷³ Niyazi Akı, bir neslin temsilcisi olarak gördüğü Dr. Hikmet'in kendi kendini eleştirmesine farklı bir yorum getirir. "*İnsanın içinde beliren ikinci insan ekseriya endişe veren bir tiptir. Ferdîyetle şahsiyetin intibaksızlığı neticesinde doğar. Kendi kendisine büyük bir sevgi ile bağlı, bir kelime ile Narcisse tiplerde görülen haldir... Bunlar kendi kendilerini durmadan tenkit ederler*" diyerek Dr Hikmet'in ruh haliyle ilgili psikolojik bir tahlilde bulunur. (Niyazi Akı, *a.g.e.*, s. 264)

İzmir’de değil, hiç kimseyi tanımadığı Paris’te yaşamıştır. Milyonlarca insan içinde ne yaptığını ve ne yapacağını bilmeyen garip bir adamdır. Bir sıkıntısı olduğu vakit kendi kendine konuşur. Oysaki Dr. Hikmet yüksek tahsilini tamamlamayı ve hürriyetin ülkesinde mutlu olmayı hayal etmiştir. Sabah her kalkışında, o günü kiminle ve nasıl geçireceğini düşünür. Kendini bir serseriye, bir gölge adama benzetir. Neticede Dr. Hikmet ağır bir hastalığa yakalanır ve bu hastalıktan kurtulamaz.

Üç İstanbul’da Melih Cevdet, idealist veya ideal tipler ortaya koymaz. O geçmişe nefretle bakar ve bu devirlerde bocalamadan kurtulamayan gençleri anlatır. Adnan, fukaralığın ve talihsizliğin kibrini yaşayan, hayata tesadüfler arkasından bakan bir gençtir. Adnan’ın iyi kişilik özellikleri de vardır ancak yazar onun bütün yalanlarını, yanlışlarını ve yanılgılarını gösterilir. Bir Yahudi genci olan Moiz de malûmatlı, gösterişsiz ve güzel bir adamdır. Ancak bu eserde yüksek tahsilli gençlerin hepsi de haksız yoldan zengin olur, yozlaşmış ve çirkef bir hayatın içinde yok olup giderler. *Üç İstanbul*’da idealize edilen kişi yalnız Süheyla’dır. O, namuslu, temiz bir aileye mensuptur. Onun yüzünde, göz ve saçlarında faziletin, temizliğin izleri vardır.

Birçok Türk romanında olduğu gibi Sabahattin Ali’nin *İçimizdeki Şeytan* adlı eserinde de gençliğe birtakım “iletlerin” olduğu anlaşılmaktadır. Bu iletiler, Ömer’in yaşadığı aşk macerası ve çevre faktörünün sebep olduğu değişim üzerinden okuyucuya aktarılır. *İçimizdeki Şeytan*’da Ömer; hayatına belli bir düzen veremeyişi, idealsiz çırpınışları, uyumsuz ve dengesiz mizacı, aşkın insanı mutluluğa götüren tek yol olduğunu düşünmesi, acizliği, iradesizliği, sorunlarından kaçıp tabiata sığınması gibi kişilik özellikleriyle yazarın doğrudan kendisini anlattığı bir tiptir.⁷⁴ Düzenli bir hayatı, geleceğe yönelik tasavvurları yoktur. Sürekli bir iç sıkıntısıyla ne olduğunu kendinin de bilmediği şiddetli arzularının hasretini çeker. Aslında o, uğruna can verilecek bir “ideal”in, büsbütün başka bir hayatın özlemi içindedir. İdealindeki bu hayat “daha az gülünç ve daha çok manalı” olmalıdır. Ömer, içindeki şeytanın her zaman istediğinden tamamen başka şeyler yaptırdığına ve her insanın bu şeytanın elinde bir oyuncak olduğuna inanır ve kendi iradesine hâkim olmak için içindeki şeytan korkusundan kurtulmak ister. Aynı üniversitede yüksek tahsil gören Nihat, Ömer’in bu düşüncelerini bir mistik konferans olarak değerlendirir.

⁷⁴ Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997, s. 239.

Nihat'a göre Ömer küçük dünyasının dışına çıkamamaktadır. Hayata, realiteye ve menfaatlere döndüğü zaman içinde ne şeytan korkusu ne peygamber kalacaktır. Nihat'a göre hayatta hiçbir şey uğrunda ölmeye değer. Dünyada "... Yaşamak, herkesten daha iyi, herkesten daha üstün yaşamak, insanlara hâkim olarak, kuvvetli, belki de biraz zalim olarak yaşamak...(s. 44)"tan başka hedef olamaz. Nihat; kişilik olarak yazarın hiç tasvip etmediği, şahsî ve siyasî çıkarlarını toplum menfaatinin önünde tutan ve amaçlarına ulaşmak için her türlü yolu mübah gören hodbin, hedonist bir tiptir. Ömer, iradesi dışında işler yaptıran bir şeytanın varlığına inansa bile yaptığı yanlışların farkındadır ve onun hataları ferdî hayatını ilgilendirir. Nihat ise toplum adına hareket ettiğini söyleyerek topluma zarar verir. Ömer'le konuşmalarından anlaşılmaktadır ki Nihat toplumdaki güçsüz insanları ezerek onlar sayesinde yüksek mevkilere çıkmak istemektedir. Kôr bir taassuba saplanmış ve taraftar toplamak için cahil birkaç talebeyi gazetede yazılarıyla kandırmaya çalışmaktadır. Nihat insanları kuvvetli, zayıf, ahmak ve akıllı olarak tasnif eder ve bu tasnife göre bir cemiyet kurulmasını ister. O, daima kuvvetliden yanadır.

Ömer, yüksek tahsiline ve aydın kimliğine rağmen kendine güveni olan bir genç değildir. O yalnız kendine değil bütün insanlığa karşı güvenini kaybetmiştir. Ömer'e göre bir insan başka bir insana kötülükten başka bir şey yapamaz. Bu düşünce Ömer'i ister istemez çevresine karşı yalnızlığa ve yabancılaşmaya iter; onu bedbaht, mutsuz bir insan hâline getirir. Üniversiteye devam ettiği günlerde Ömer, felsefe hocasıyla münakaşasında hikmet dolu sözlerle anlatılan hayata isyan etmiş ve mutlu olmadığı bu hayattan intikam alırcasına yapılacak tek şeyin "ölmek" olduğunu ifade etmiştir. Yazarın istediği çizgiye gelme çabasında Ömer içte ve dışta birçok çatışma yaşar. Ömer'in bilinçlenmeye doğru ilk adımı Macide'yle tanışmasıyla başlar. Ancak eserin sonuna kadar Ömer yükselen bir çizgide bu bilinçlenmeyi devam ettiremez, sürekli başladığı noktaya dönme eğilimi gösterir. Düşünceleri "gökyüzündeki seyrek bulutlar" gibi hareket hâlinde ama şekilsiz ve dağınıktır. Ömer'in yaşadığı ruhsal çatışmalar çoğunlukla kendi beninden kaynaklanır. Çevreyle yaşadığı çatışmalar ise taklitle gerçek arasındaki zıtlığın bir sonucudur.

Romanın ideal kadın tipi konservetuar öğrencisi Macide'dir. Macide, cesareti, sabrı, kendine güveni, dürüstlüğü, vefakârlığı ve sanaçtı ruhuyla ideal bir kadın tipidir. Ömer'in tam tersi bir karaktere sahiptir. Onun yüzünde kuvvetli bir iradenin ifadesi vardır. Ömer, Macide'yle akrabasının evinde tanışır. Genç kızın kendinden emin tavırları karşısında

“gülünç ve zavallı” bir hâl aldığını fark eder. Ömer ve Macide kahvaltı yaptıktan sonra evden beraber çıkarlar. Beyazıt’tan Bakırcılara’a doğru hiç konuşmadan yürürler. Macide bir erkek gibi serbest ve büyük adımlarla yürür. Başka kızlar gibi mini mini adımlarla sekerek merhamet uyandıran yapmacık tavırlara girmez. *İçimizdeki Şeytan*’da yazarın erkek prototipi Bedri’dir. Ömer, Bedri gibi bir insan olabildiği zaman onun yaşamında taşlar yerine oturacaktır. Bedri düşünen, duyan, ölçüp biçtikten sonra hareket eden ayakları yere basan bir adamdır. Rol yapmaz, hislerini saklamaz, gizli bir maksadı yoktur. İnsanları kullanmaya çalışmaz.

Yalnızlığa alışmak, kişinin sosyo-psikolojik yapısıyla doğrudan ilgilidir, ancak aile ve çevre faktörünün de böyle bir yaşamı tercih eden gençler üzerinde büyük tesiri vardır. Ömer’in ailesiyle irtibatı yok denecek derecede kopuktur ve çevresindeki birkaç arkadaşıyla münasebeti olduğu görülse bile aslında bu çevre Ömer’i hiçbir zaman tatmin etmez, onun sıkıntılarını rahatlatmaz. Ömer yalnızlığı bazen öyle arzular ki hiçbir insanın yüzünü görmek istemez. Böyle durumlarda Ömer masumluğuna inandığı tabiata sığınır. Sabahattin Ali’nin romanlarında tabiat, yirminci yüzyılın başlarında Avrupa entelektüellerinde görülen yaygın inanca paralel olarak insanın sığınacağı en masum mekândır ve insan; sosyal hayatın içinde sahip olduğu fena fikirlerden, mutluluğunu bozan bencillikten ancak tabiatın hür ikliminde terbiye almakla kurtulabilir. Ömer’e göre dünya çürük bilgilerle, ukalaca kitaplarla ve menfaat çatışmalarıyla doludur.⁷⁵ İnsan tabiat karşısında zavallı, küçük ve aciz bir varlıktır. Bu yüzden tevekkül içinde olmalıdır. Ancak Ömer’in tevekkül inancı Allah’a ve kadere inanmakla alakalı bir teslim oluş değildir. Ömer tabiatın mükemmelliği ve saflığı karşısında hayrete düşer, acizliğini hisseder, zihninde çözemediği sorunlardan kaçışın en kestirme yolu olarak tabiata yönelir. Zaten Sabahattin Ali’nin birinci dereceden kahramanları *“güçlü bir inançtan ya da idealizmden beslenmek yerine, daha çok kendi acizlikleri ve acı çekmeyi*

⁷⁵ Ömer’in üniversite tahsilini tamamlayamamasının ve okumaktan nefret edişinin ardında da aynı düşünceler yatmaktadır. Ramazan Korkmaz, Sabahattin Ali ile romanın birinci dereceden kahramanı Ömer arasındaki biyografik yakınlığa vurgu yapmış ve yazarın okuma eylemini, okuyanları küçümsemesini belli başlı üç sebebe bağlamıştır: “1- Okuma işinin insanın saf ve temiz yönlerini bozduğu inancı, 2- Devrin okumuş, diplomalı aydınlarının topluma kötü ve aşağılayıcı örnekler oluşturması, 3- Yarım kalan tahsil hayatını tamamlayamamış olan Sabahattin Ali’nin- bir bakıma içinde duyduğu aşağılık kompleksini telafi için- sonradan bir tür saldırı veya küçümseme şekline dönüşen savunma mekanizması geliştirilmiş olması ve bunun eserlerine yansımaları.” (Ramazan Korkmaz, a.g.e., ss. 272-273)

seven 'melankolik', hatta 'mazohist' kişilikleri"yle yakından ilgili olan bir tevekkül anlayışını kabullenmişlerdir.⁷⁶

Ömer'in yaşamını sürekli sorgulaması onu değişime zorlar. Ömer'e göre insan dünyaya sadece yemek, içmek ve cinselliğini yaşamak için gelmiş olamaz, yaşamanın daha büyük, insanca bir sebebi olmalıdır. Ancak Ömer'in tembelliğe alışmış zihninin hayatın manasını hemen anlaması mümkün değildir. Düşünce adamı olmaktan çıkmış, kuruntu adamı olmuştur. Bedbin, melankolik ve yalnızlığa alışkın mizacı, mücadele etmek yerine onu gerçeklerden kaçmaya yönlendirir. Bu kaçış, bazı zaman tabiata ve kendi iç dünyasına bazen ise eve, meyhaneye, içkiye sığınma şeklindedir. Ona göre hayat bir tesadüfler silsilesidir. Çocukluğundan beri hafızasına kazınan "*Çok gülmenin arkası ağlamaktır!*"(s. 80) gibi sözleri keskin kanaatler halinde ruh dünyasına yerleştirmiştir. Ömer'in davranışlarında çevrenin etkisi büyüktür. Aslında Ömer de bu kokuşmuş muhitten hoşlanmaz. Ancak onlarla birlikte olmaktan vazgeçemez. Siyasî hadislerin dışında olmasına rağmen bu çevre yüzünden mapushaneye düşer. Ömer, mapushanede kendi düşüncelerini sorgulamaya başlar: Otuz yaşına rağmen manasız ve bomboş bir gençlik geçirdiğini düşünür. Bu zamana kadar söz ve fillerinin sorumlusunun içindeki şeytan olduğunu düşünerek sürekli nefisini şefkate layık görmüş, müdafaasını üzerine almaktan korktuğu bütün hadiseleri ona yüklemiştir Yazarın eserinde vermek istediği iletiyi Ömer romanının sonunda itiraf eder:

"Hâlbuki ne şeytani azizim, ne şeytani? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması... İçimizdeki şeytan pek de kurnazca olmayan bir kaçamak yolu... İçimizde şeytan yok... İçimizde aciz var. Tembellik var... İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey: hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var..." (s. 296)

Ömer, tamamıyla kendisinin olan yeni bir hayata başlamak için tahliye olur olmaz bulunduğu çevreden uzaklara kaçacaktır.

Tatarcık'ın bütün üniversiteli gençleri geleceğe umutla bakarlar. Hepsi entelektüeldir, kararlıdır, büyük hedeflere koşarlar, bir meslek ve kariyer sahibi olmak isterler. Görüşleri, yolları farklı da olsa amaçları toplumu aydınlatmaktır. Yeniliklerin, devrimlerin savunucusu bu gençlerin arkadaşlıkları öyle samimidir ki ser verip sır vermezler.

⁷⁶ Ramazan Korkmaz, *a.g.e.*, s. 268

Yeni neslin temsilî gençlerinden biri olan Lale, bazı hususlardaki sert tavırlarına rağmen kararlılığı, metin duruşu, babasından miras kalan ahlâk anlayışı, giyim ve kuşamı, özellikle sorumluluk duygusuyla dikkat çeker. Albay Nihat'a göre köyün kızları Lale'yi örnek almalıdır. Çünkü Lale kendi kendini yetiştirmiş ciddi kafalı bir kızdır. Babasını çocukken kaybetmesine rağmen kimse kapısını çalmamış, buna rağmen Lale saçlı sakallı adamlara ders verecek kadar kendini yetiştirmiştir. O, kimseye minnet duymak istemez; düzenli yaşamayı ve istikrarı sever.

Halide Edib, Lale tipiyle bir prototip ortaya koymaktadır. Cumhuriyet'in ilk yılları için düşünüldüğünde genç bir kızın yüzme sporunu tercih etmesi, bisiklet sürmesi halk arasında nadir görülecek davranışlardır. Lale her sabah okula gitmeden denize girer ve dalgalı denizde uzun bir mesafeyi yüzdükten sonra evine döner. Kübik Palas'ta düzenlenen isim gecesinde Lale'nin müstesna davranışı geceye gelen bütün misafirlerin dikkatini çeker. Bu geceye Zehra ve Dürdane lüks bir hayat yaşayabilecekleri gençleri avlamak için özel bir tuvaletle gelirler. Para, Avrupa, lüks hayat, onların hayalini süsleyen idollerdir. Lale de Suzan'ın isim gecesine hazırlanır ama o kendini değil köyün davetli çocuklarını hazırlar. Ev ev dolaşır, çocukların saçını başını tarar, kimine yeni etekler diker. Kendisi ise pahalı kostümler giyme yerine sade elbisesini tercih eder. Renkli, boyalı ve bin bir cilveli Zehra, Haşim'i ne kadar korkutmuşsa erkeklerin dikkatini çekmek için bir tek hileye başvurmayan, makyaj yapmayan, erkek çocuğu görünümlü Tatarcık da onu, o kadar kızdırmıştır. Üniversiteli gençler Lale'nin giyimini yeni ve modern bulurlar. Recep, Zehra'nın Divan güzellerini andıran süslü elbiselerini ve gururlu tavrını görünce Lale ile bir kıyaslamaya gider. Deniz, yaz ve kır çiçeği kokulu Lale ile geceleri insanın kanını emen yarasa görünümlü Zehra'nın gece kıyafetleri birbirinden çok başkadır. Lale, isim gecesinde Kübik Yalı'ya çocuklarla beraber millî marşlar söyleyerek girer. Sosyetenin gözündeki bu dokuma entarili, eksantrik öğretmen köyün çocuklarına gönüllü anne olmuştur.

Recep, üniversiteli gençler arasında romanın en ideal kahramanıdır. Olgun ve yapıcı tavırlarıyla dikkat çeker. Yediler arasında uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Yediler'in birliğini tehdit eden herhangi bir olayda Recep araya girer. Dostluk çarklarını bağlar ve hayat eski ahengiyle devam eder. Yedi üniversiteli gencin en marifetlisidir, çevresini daima eğlendirir. Arkadaşlarını eğlendirmesi onun gayriciddî bir genç olduğu anlamına gelmez. Recep ölçülü hareket eder, laubaliliğe asla tahammülü yoktur, kadınlarla ilgili konuşmalar cinsel alana

kayarsa arkadaşlarına kızar ve böyle sohbetleri sevmediğini belirtir. Rindane mizaçlı, sanatkâr ruhlu, kalender bir gençtir. Recep bilgisi ve yeteneğiyle zamane gençlerine benzese de mizacı ve beklentileri bakımından zamane adamı olmaktan uzaktır. Doğulu tarafıyla mert ve cesurdur, zor duruma düşen arkadaşlarına maddî ve manevî her türlü yardımı yapar. Para hususunda gösteriş yapmaksızın cömert davranır. Alaycı olmakla birlikte en gülünç ve küçük dertleri ciddiyetle dinler. İnci Enginün, Recep'in *Tatarcık*'taki konumuna şöyle bir yorum getirir:

“...Halide Edib'in mükemmel ve ideal tipe ulaşacağı fikrini bu romanla ortaya koyması da manalıdır. Recep, ailesinin önceki nesillerinde görülen menfi cepheleri âdeta tasfiye ede ede ortaya çıkan, cemiyetin muhtaç olduğu ideal bir tiptir. O, hiçbir şeyi bağıra çağıra söylemez. Kuru değildir, fikir önemli olmakla beraber, duygu daha ön plandadır. Duyguyu Doğulunun bariz vasfı sayan Halide Edib'e göre Recep Doğuludur, fakat duygusu mantığının emrindedir ve bu özelliği, onu senteze ulaştırır.”⁷⁷

Salim, Yediler arasında meslek hayatına atılmış tek gençtir. Kız ve erkek liselerinde Fransızca öğretmenidir. Üniversiteli diğer gençlerden yaşı büyük olmasına rağmen kendinden küçük olan üniversiteli gençler kadar heyecanlı ve neşelidir. Ağır, dalgın, kitabî ve mistik tavırlarıyla Salim öğrencilerin en duygusalıdır. Diğer gençlerin sözlerinde ve gözlerinde ne istediğini bilen, istediği şeyi elde etmeye hazır bir emare varken Salim'in ne istediğini kimse anlayamaz ama Salim her hâliyle varlığını çevresine hissettirir. Haşim, yetenekli ve lider tipte bir gençtir. Farklı yollarda yürüyen kalabalığı bir arada tutabilmek Haşim'in birinci hedefidir. Siyasete atılmayı, milletvekili olmayı hayal eder. Fikirle, ideolojiyle yakından uzaktan alakası yoktur. Arkadaşları arasında çıkan felsefî tartışmalara katılmaz. Ancak tartışma kadınlarla ilgili olursa düşüncelerini belirtir. Ahmet ne istediğini bilen, pratik düşünceli bir gençtir. Ahmet'in “Mehlika Sultan”ı paradır. O, bir yat veya kuru sahibi olmayı, başından ayağına kadar ipek elmaslarla süslü elbiseler giydirilmiş güzel bir kızla evlenmeyi hayal eder. Ahmet'e göre fukaralık sosyal bir hastalıktır. Fukaralık hastalığını ailesinin büyük fedakârlıklarla gönderdiği Galatasaray'da daha iyi hisseder. Çünkü bu okulda öğrencilerin çoğunluğu iyi giyimli, davranışça batılı ve zengin kesimindedir. Ahmet ile Safa'nın kampa katılması hayli fedakârlıkla olmuştur. Kampta para

⁷⁷ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s.342.

toplancak olsa sosyal durumlarındaki ayrılığı hemen hissederler. Ahmet'in tek ideali paranın getirdiği güce ulaşmaktır. Ona göre yalnız zengin ve paralı milletler güçlü ve medenî olabilirler. Ahmet vurgunla ve siyasetle kazanılan türedi zenginliğe karşıdır. O, zekâsı ve çalışkanlığıyla para kazanabilen zenginlere hayrandır. Amerika'daki ve Türkiye'deki zenginlerin hayatlarını ezbere bilir. Poyraz köyünün zenginlerinden Sungur Balta'nın hayatına büyük ilgi duyar. Yedi üniversiteli genç arasında Şinasi, Haşim gibi yalnızca kendi geleceği ile ilgili kaygıları olan bir gençtir. Safa'nın aksine hiçbir fikir tartışmasına katılmaz. Şinasi'nin ülkeye düzen verme, devrimci olma gibi bir endişesi yoktur. Ona göre dünya bir "temaşa" yeridir, Şinasi'nin gayesi yüksek bir mevki edinip rahat bir hayat sürdürmektir. Bunun için bir an önce hariciyede görev alıp oradan da elçiliğe geçmek ister.

Sonsuz Panayır'da Halide Edib toplumun farklı katmanlarından insanları bir araya getirerek âdeta bir "panayır" havasında okuyucuya değişik yaşam tarzları sunmuştur. Eserde yükseköğrenimli şahsiyetler Ali Bey ile Burhan Kör-Balta'dır. Ali Bey, kibar ve soylu zenginlerden olup servetini göstermek istemeyen, alçakgönüllü, çevresinde saygı uyandıran, "realist kafalı", Batı ve Doğu kültürüne vâkıf aydın bir gençtir. Onun romanda en fazla öne çıkan tarafı yardımseverliği ve ülkücü gençlere sahip çıkmasıdır. Ailesinin maddî durumu kötü olan Ayşe Balkar'a zengin aile çevrelerinde iş bulur. Ülkücü Burhan ve arkadaşlarının basın-yayın işlerine öncülük eder. Onlara maddî destek sağlar. Ali Bey, dinî değerlere önem vermekle birlikte dünya zevkine karşı olan softa anlayışı beğenmez. Aksine tabii zevklerin insanları birbirine yaklaştırdığına inanır. Eğlencelere katılır, şarap içer, gece kulüplerine gider. Ali Bey ile romanın idealist kahramanı Burhan'ı yakınlaştıran asıl unsur, Batı'da yükseköğrenimini tamamlayan bu iki gencin Doğu ve Batı arasında bir sentez oluşturmak istemeleridir. Onlar; ahlâkları, kültürleri ve saygın kişilikleriyle buldukları toplulukta söz sahibidirler. Burhan özellikle "hümanist" görüşleriyle dikkat çeker. O, her şeyden önce insana değer verir. Parayı yalnızca zorunlu ihtiyaçları gidermekte bir vasıta sayar.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu tezli bir romandır ve yazar bu tezi doğrultusunda ideal bir aslî kahraman değil, ideale ulaşacak bir karakter seçmiştir. Ferit bütün aşamaları teker teker geçer, nihilist ve maddeci görüşlerini terk edip Mistisizm'e meylederek idealist bir genç olur. Ferit, dürüst, onurlu, bütün vehimlerine rağmen kendini kontrol edebilen bir gençtir. Ferit'in öz eleştirileri, içinden geçen bütün duyguları okuyucuyla paylaşması, onu okuyucu karşısında küçük düşürmez. Üstelik yüksek tahsil seviyesinde hem tıp hem de

felsefe eğitimi almış entelektüel bir tiptir. Yaşadığı supranormal vakalar karşısında keskin bir çizgisi yoktur, bilinçli hareket eder. Hemen kabul etmez ve hemen reddetme yoluna girmez. Şüpheli kimliği onu sorgulamaya, araştırmaya sevk etmiştir.

Mehmet Tekin, Peyami Safa'nın romanları üzerine yaptığı incelemesinde, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nu mükemmel bir bilinçlenme romanı (bildungsroman) olarak değerlendirir ve Ferit'in hayatındaki değişim sürecini “inkâr”, “tereddüt” ve “kabul” olmak üzere üç aşamada ele alır. Ferit, nihilist veya hedonist bir çizgiden bazı kişi ve olayların etkisiyle spiritüalist, mistik bir çizgiye yükselir.⁷⁸ Birinci aşama, yani “inkâr” devresi Ferit'in çocukluk yılları, ailesi ve eğitim hayatıyla ilgilidir. Bu devre hakkında pek bilgi verilmez. İkinci aşamayı oluşturan “tereddüt” devresi Yüksekaldırım'daki olağanüstü atmosferin hâkim olduğu pansiyonda geçer. Ferit, gece vakti merdiveni çıkarken, beyaz renkli çıplak bir insan vücuduna dokunduğunu fark eder. Son güne kadar materyalist ve pozitivist mantığından ödün vermeyen ve olaylara şüpheyle yaklaşan Ferit için bu tür mistik vakalar kabullenilebilir bir durum değildir. Ferit, nihilist bir perspektifle gece gördüğü üryanın bir halüsinasyondan ibaret olabileceğine kanaat getirerek rahatlamak ister. Fakat üst üste yaşadığı aynı türden olaylar Ferit'i rahat bırakmaz. Pansiyon çevresi her geçen gün Ferit'in huzursuzluğunu arttırır, ancak Ferit'in hayrette kalması ile bir uyarı ve uyanış devresi de başlamış demektir. Onun uzun yıllar mantığına ket vuran Materyalizm'den Mistisizm'e geçebilmesinde yaşadığı olaylar âdeta bir pekiştirme görevi üstlenir.

Ferit'in nihilist olduğu dönemdeki fikirleri hakkında üniversiteden arkadaşları farklı şeyler düşünürler. Muhtar, Ferit'in “Cyrenaique” okulundan olduğunu söyler. Bu okul zevkten başka yaşama hedefi olmayan eski bir Yunan felsefesinden adını almıştır. Selma ise Ferit'i müdafaa etmiş, onu âdeta tanrılaştırmıştır. Nedime, Ferit'in tavırlarına bakarak onda millî şuurun zerresinin bile olmadığını söyler. Lisenin felsefe hocası Yahya Aziz, Ferit'in kız kardeşi Nilüfer'in anlattıklarına dayanarak Ferit'ten“... *Bir erkek kardeşi var, üniversitededir, fakat hedefsiz ve iradesiz, tembel ve şaşkın, sınırları perişan bir genç, ondan da hayır yok.*” (s. 111) şeklinde bahseder. Nilüfer'e göre Ferit'te her zaman ciddilik ile istihza birbirine karışmıştır. Ferit, ruh güzelliğine önem veren Selma'yı anlamamasının geçici bir şehvet körlüğü mü yoksa irsî bir huy mu olduğuna karar veremez. Selma'ya merhamet hissetmeye başladığını düşünür. Ancak materyalist bir genç olarak merhamet diye

⁷⁸ Mehmet Tekin, *a. g. e.*, s. 249.

bir şeyin olup olmadığını araştırmalıdır. Ferit “*İştahın alenî şehvetin gizli tatmin olunması arasındaki mânâsız zıtlığın ortadan kalkması*” (s. 78) gerektiği kanaatindedir. Bunun cemiyetin ahlâkından ve gerici bir namus telakkisinden geldiğine inanır. Ancak gerici namus telakkisi demek için hayvanlığın zaferine inanma gerekliliği Ferit’i aynı düşüncesinde çelişkiye düşürür. Üniversiteden arkadaşı Saim ise bu geriliğe burjuva cemiyetinin hurafeleri diyecektir. Ferit, babasından ırsî olarak kalan agnostik ve şüpheli bir telakki ile hareket eder. Zıt ihtimaller arasında boğulmamak için hiç bir meselede fazla derinlemesine düşünmek istemez. Ferit’e göre insan, düşünmeye başladığı tarihten beri problemlerini halledememiştir. Ancak bir taraftan da Ferit, her şeyi toptan reddetmekte “insanlık düşüncesine ve şerefine” aykırı ihtimaller sezer. Zekânın maddeyle doymaması onu rahatsız eder. Galatasaray’da yürürken dekolte kadınlar gözüne ilişir, içinde bir sıkıntı duyar ve anlar ki bu “utanma”dır. Bu duygunun nereden geldiğini ve şimdiye kadar bunu neden hissetmediğini düşünür. Utanma, duygusunun Selma’dan mı, toplumdan mı yoksa çocukluğundan beri içine yığıldığı kör inançlardan mı geldiğini bulmaya çalışır.

Ferit’in değişim ve yükselme çizgisinde yani “tereddüt” devresinden “kabul” devresine geçişinde Yahya Aziz kadar olmasa da pansiyonun odabaşısı Vafi Bey’in telkin ve önerilerinin belli bir payı vardır. Vafi Bey dikkatli ve sabırlı bir din adamıdır. Ferit’in Beyzavî Tefsiri’ne itimat etmesini, üniversitede okuyan bir gencin Kanuni Sultan Süleyman’ın şeyhülislâmı Ebussuud İmadi Hazretleri’ni bilmesi gerektiğini belirtir. Ebussuud Efendi’nin medresede yaşadığı olayları ve onun insin ve cinnin müftüsü olduğunu anlatması Ferit’in korkularını az da olsa giderir. Zira pozitivist mantığın ötesinde, metafizik âlemde başka varlıkların yaşadığını büyük bir İslâm âliminin kabul etmesi, Ferit’in yaşadıklarında yalnız olmadığını gösterir ki eserin devamında Batı felsefesinde ilmî kariyere sahip olan, romanın entelektüel şahsiyeti Yahya Aziz’in de benzer sözler sarf etmesi Ferit’i rahatlatmıştır. Vafi Bey’e göre Ferit’in gördüğü köpek, engerek veya çıplak gibi şeylerin hepsi sübhanîdir, Allah tarafındandır. Merdivende rastladığı üryan ise “taife-i cin”dendir. Gece vakitlerinde okuması için Ferit’e bir dua yazar. Ferit’in bir elini iki avucunun içine alır ve önüne bakarak Ferit’in ailesi hakkında birtakım haberler verir. Yakınlarından birinin vefat ettiğini, pederinin uzakta olduğunu, hemşiresinin hastalığını, kısa bir zamanda kara haber alacağını söyleyerek sözlerini tamamlar. Ferit kendi odasına girince Vafi Bey’in söylediklerini, düşünür. Bütün bunları Vafi Bey’in “mistik hezeyanları” deyip geçmek isterken Ferit’in ailesini hiç tanımadığı hâlde annesi, babası ve kardeşi hakkında

anlattıklarının doğru olması Ferit'i hayrete düşürür. Ferit yine nihilist bir bakış açısıyla, söylenenleri tesadüfle açıklamanın mümkün olduğuna kanaat getirir. Yatağına uzandığında yüzünde gıdıklanmaya benzer acayip bir hisle uyanır. İki elini uzatınca karanlıkta bir kadın bileği yakalar. On bir yıllık vehimlerine son vermek isterken yenilerinin eklenmesi Ferit'in korkusunu ve şüphelerini daha da arttırır. Bu hadisenin de bir vehim olduğuna kanaat getirir.

Yahya Aziz, Ferit'in iç dünyasını anlayan ve ona psikolojik destek sağlayan tek yüksek tahsilli şahsiyettir. Ferit, krizlerinin hiç birbine benzemediğinden ancak bunlardan "hallucinatoire" olanlarında müşterek bir karakter bulunabileceğinden bahseder. Yahya Aziz ise bu tür meselelerde ilim adamının geldiği son noktayı özetler. Bir strüktür muamması önünde kalan ilmin tarif yerine tasviri seçtiğini, "hallucination" tarifinin de "objesiz idrak" diye özetlenecek tasvirlerden bir adım ileri gidemediğini, ilmin ancak "hallucination" sınıflandırmalarında çeşit saymaktan başka bir şey yapamadığını ve beden-ruh ikilemini açıklamaktan aciz kaldığını belirtir. Yahya Aziz'e göre Ferit'in boğazında gördüğü kırmızılık, Ferit'in kendi parmakları olabilir ancak Ferit aksini iddia ettikçe kimse bu parmaklara sahip bulamaz. İçinde batılı büyük tabiat âlimlerinin de dâhil olduğu pek çok insanın deli olmadıkları hâlde gördükleri hayaletlerin birer vehim olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü ortada bu âlimlerin söylediklerini reddedebilecek delil yoktur. Ferit, suret-i mutlakacı olmayan, bir medyum gibi kehanetler de dökmeyen Yahya Aziz'in konuşmalarından sonra büyük bir iyimserliğe kapılır.

Ferit'in hayatını derinden etkileyen diğer bir olay teyzesi Necmiye Hanım'ın öldürülmesidir. Ferit'in kız kardeşi Nilüfer'in "bu kadın" diye hitap ettiği teyzesi, ona kötü davranmakta, hasta olduğu halde Nilüfer'i çalıştırmaktadır. Ferit, Nilüfer'e karşı kötü davranışlarından dolayı teyzesini öldüreceğini söyler. Böyle bir kararı nasıl verdiğine kendi de şaşırır. Ferit, bıçağı teyzesinin tam kalbinin üzerine sapladığını, bodruma inip çekmece ve sandıkta ne kadar para, ziynet varsa alarak servete kavuştuğunu hayal eder. Bir gece yarısı polis, Ferit Gülener'e teyzesinin göğsünden bıçaklanarak öldürüldüğünü haber verir. Ferit, iki gün evvel Nilüfer'e teyzesini öldürmek istediğini söylemiş, katil tam da Ferit'in aklından geçtiği gibi bir ölüm tertip etmiştir. Ferit, kendi zihninden tasarladığı şeylerin nasıl olup da aynen katil tarafından teyzesinin ölüm şekline tatbik edilmiş olduğunu düşününce çıldırarak gibi olur. Teyzesini öldürmek istediğini aynı pansiyonda kalan romatizmalı Tosun'a anlattığını hatırlar. Vafi Bey, Ferit'in odasına gelir ve Ferit'e Kur'an'dan üç defa ayet okur. Ferit gözlerini açınca bir rahatlama hisseder. Ateşi düşmüştür ve biraz önceki kadar yorgun

değildir. Yorgunluktan kurtulma hissi ise bu kanaatten önce olduğu için rahatlamasının telkin büyüyle izah edilemeyeceğinden emindir. Bu arada bir psikopat olan Tosun, Ferit'i odasına çağırır ve Ferit'in teyzesi Necmiye'yi nasıl hunharca öldürdüğünü anlatır. Yüz kadar altınla yirmi bin lira kadar da kâğıt paranın olduğu bavulu Ferit'e gösterir. Ferit bavulu alacakken de olağanüstü bir durum yaşar, arkadan bir ses “alma” der, bavul tarafından bir ses “al” diye seslenir. Tosun'un al, diye bağırması üzerine Ferit çantayı alır ve odasındaki yatağın üstüne boşaltır. Parayı getirmekle birlikte odaya da kırmızı bir sis dolar. Paraların hepsini çantasına yerleştirir. Ferit duyduklarının halüsinasyon mu yoksa “objesiz idrak” gibi klinik tasvirler mi olduğunu düşünür. Ancak deli olmadığından ve muhakeme yapabildiğinden emindir. Para koyduğu çantanın yürüdüğünü görür. Dizleri titrer, peşinden kitaplar yere düşer. Vafi Bey'in duasını okur. Etrafına bakar ki her şey yerli yerindedir. Bir rahatlama hisseder.

Ferit, romanın bu kısmına kadar yaşadığı supranormal hadiseler karşısında ret ve kabul arasında bir bocalama, kendi deyimiyle tam bir “irade rezaleti” gösterir. Ancak “tereddüt” aşamasının da sonuna gelmiştir. Yaşadığı dehşet verici vakalardan çıldırmak üzere olan Ferit, Yahya Aziz'in odasına koşar. Altı gündür kaldığı bu pansiyonda gördüklerine, yaşadıklarına anlam vermesini, ikna edici ve inandırıcı bir açıklama yapmasını ister. Müspet felsefe onun bu suallerine tatmin edici bir cevap veremediği için aklın tamamıyla lüzumsuzluğuna inanacağını söyler. Ferit'e göre her zerresi insanın şuuruna dolan muazzam bir şuur olmalıdır. Bu şuurda ümit ile korku hürriyet ile esaret yan yanadır. Yahya Aziz, Ferit'e bu pansiyonu terk edip daha güzel bir eve taşınmasını tavsiye eder. Ferit'in değişim çizgisinde “kabul” aşaması denilebilecek üçüncü devre M. Noraliya'ya ait adalarda bulunan bir eve taşınmasıyla başlar. İkinci aşamada yaşadığı keskin tereddüt ve şüpheler burada mistik bir rahatlama dönüşür. Ferit'in değişen dünyasında Vafi Bey ve Yahya Aziz'in telkin ve önerileri önemli bir etkiye sahiptir ancak onun ruh dünyasında mutlak bir değişime gitmesinde, Nihilizm'den tamamen uzaklaşmasında, manevî değerleri sevgi ve derinlik boyutuyla benimsemesinde etkili olan kişi M. Noraliya'dır. Asıl adı Nuriye olan M. Noraliya yıllar önce ölmüştür. Ancak Madam Fotika'nın anlattığına göre “tiyam” sabaha kadar evin içinde gezer. Tiyam, M. Noraliya'dır. Bu yüzden daha önceki kiracılar bu evde fazla kalmamıştır. Romanın ikinci bölümünde M. Noraliya'nın Ferit'in inançları açısından bir model olarak ortaya çıkması rastlantısal değildir. M. Noraliya'nın dinî inançlarında çocukluğundan itibaren bilinçli ve kararlı hareket etmesi, çevresindeki

insanlara karşı sevgisi, dürüstlüğü, merhameti, yardımseverliği ve samimiyeti Ferit'in kendi aile çevresinde karşılaşmadığı erdemlerdir. Bunların ötesinde Ferit'i esas etkileyen M. Noraliya'nın kendi "ben"ini aşmış olması; bilinçli, hoşgörü ve sevgiye dayalı bir "Allah" inancıdır ki esasen romanın tezi de budur.

Çok sevdiği kocası Ferruh'u ve annesini kaybettikten sonra M. Noraliya hizmetçilerin kaldığı üst kata çekilir ve ona özel yapılan koltuğunda tam otuz iki sene oturur, günlerce dışarı çıkmaz. Her nefeste Allah'ın adını zikreder. Hastaların şifa bulması için dua eder. Fakirlere para, ilaç, yemek gönderir. M. Noraliya ölümünden sonra da manevî bir şahsiyet olarak yaşadığı çevrede anılır. Ferit, M. Noraliya'nın evinde yeni mistik vakalar yaşar. Yaşadığı bu olaylar onun "benlik" kavramını tamamen değiştirir. Ancak bu evde gördüğü şeyler artık bir "uyarıcı" niteliğinden çıkmış, "yol gösterici" mahiyet kazanmıştır. Ferit, bir gece gözlerini açtığı anda, tavanda ayak sesleri duymaya başlar. Şuuru yerindedir. Tatlı bir ses onu "gel" diye çağırır. Ferit, sesi takip eder. Yukarıdaki camekânlı odanın kilitli kapısı kendiliğinden açılır. Koridor aydınlanır. Şamdan Ferit'in önünde ve koridorun sol tarafında ağır ağır ilerler. Ferit iki pencere arasında alçak ve ufak bir koltuk görür. Mum söner ve koltuğun üstünde ışık peyda olur. Ferit anlar ki bu M. Noraliya'dır. Bir avuç, nazik bir temasta Ferit'in elini tutar. Ferit içine doğan ışığın tesirinde "ben"ini arar. İçindeki "ben"den kopmaya çalışır. "Ben kimim?" sorusuna aradığı cevap ona kendi kendini daha iyi tanıma fırsatı verir. Artık şuurunda, kendi beni değil, başka ve geniş, her şeyle birleşmiş sonsuz bir kendi beninin varlığını hisseder. Bu kendinden çıkan, onu aşan her şeyi kavrayan, her şeyde "bir" olan kendi şuurudur. Bu mutlak birdir. Ferit, ansızın her şeyi kavrar, sonsuz derinliklere iner gibi bir duygu, onun bütün ruhunu sarar. Gözlerini açtığı anda "hayret ve sevinç" hisseder. Karşısında Yahya Aziz gülümsemektedir.

Yazar, psikolojik vakalarla mistik olayları birbirinden ayırmaktadır. Yahya Aziz'e göre Ferit'in yalnızlık hissetmesi psikolojiyi şaşırtacak bir vaka değildir ancak M. Noraliya'nın koltuğunu gördüğünü iddia etmesi Batı kaynaklı kitaplarda okuduğu metapsişik olaylara çok benzemektedir. Yahya Aziz, mahkeme zabıtlarına, büyük üniversitelerin raporlarına geçmiş hallucination ve rüya ihtimallerinden uzak binlerce hadisenin varlığından bahseder. Ferit, rüya görmediğine ve şuurunun her zamankinden daha uyanık olduğuna emindir. Fotika, üst katın anahtarını getirip de onları yukarı çıkardığında Ferit koridorun, odanın ve koltuğun tıpkı gece gördüğü gibi olmasına şaşırır. Ayrıca kapıda duran şamdan, koltuğun yanına kadar gelmiştir ki Fotika şamdanı camlı kapının yanına

koyduğunda ısrar eder. Ferit, şamdan ve koltuk gibi maddi deliller olmasa, yaşadığı bu olaya “mistik Doğu’nun psikopat bir çocuğuna yakışan rüya” deyip geçecektir. Avrupa’da eğitim almış genç bir entelektüel olarak Yahya Aziz, Avrupa’daki bazı üniversite hocalarının mistik olaylar karşısındaki tutumunu değerlendirir:

“... Her biri bir kilise hâlini alan bugünkü dünya üniversitelerinde papaz profesörlerin, önünde tir tir titredikleri ilim disiplini, orta çağ fideizminin daha az müsahahalı yeni metotlara dayanarak sürüp gelmesinden başka bir şey değildir. Dayandığı prensiplerin yıkılması korkusundan doğan aynı iman ihtiyacı, zamanımızın üniformalı ilminde kilise taassubuyla kışla disiplinini birleştirmiştir.”(s. 227)

Supranormal hadiseler henüz gizli ilimlerden kurtulup resmî ilimlere mal olmamıştır. Resmî ilmin verilerini altüst eden hakikatlerin ortaya çıkması profesörlerde bir korku yaratır. Fakat bu profesörler içlerinden gelen şiddetli reddi, metotlarının sağlamlığına ait bir emniyet mahsulü sayarlar. Bu durum, insanın “mutlak olanı” özlemesine rağmen ondan mahrum kalarak taassuba düşmesinden başka bir şey değildir. Yahya Aziz, Ferit’in koltuğu evvelden görmüş olduğuna inanır ancak bunu öğrendiği pozitif ilmin penceresinden baktığında kabullenmesi mümkün değildir. M. Noraliya laboratuara gelip her bilim adamının gözüne görünmedikçe bugünkü beş duyu ilminin ona inanması imkânsızdır. Avrupa’da ancak ruh araştırma dernekleri bu konuyla ilgilenir. Amerika’da Duke Üniversitesi, Oxford Üniversitesi, Hunter College ve Colorado Üniversitelerinde Exstra Sensory Perception (duyularımızın dışındaki idrak) ile ilgili doktora çalışmaları yapılmış, gözle görülmeyen şekiller ve cisimler tespit edilmiştir. Ferit’in M. Noraliya’nın koltuğunu görmesi de bir E.S.P. hadisesidir.

Peyami Safa’nın romanlarında İslâmî inançlardan uzak genç karakterlerin genel itibariyle şuurlu bir “bilinçlenme”ye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. “İnkâr, şüphe ve tereddüt” aşamasından sonra yardımcı güçlerin de tesiriyle gençler, tensel ve maddî boyutlu bir yaşamdan kendi iç dünyalarına dönerek tinsel ve manevî dinamiklere sarılırlar. Bir yardımcı güç olarak M. Noraliya’nın ruh tesiri Ferit’in iç âleminde rüzgâr gibi esmektedir. Düşünen, sorgulayan ve araştıran bir genç olarak Ferit, kulaktan duyma bilgilerle yaratıcının varlığına inanmaz. Bu yüzden Yahya Aziz’e Allah’ın varlığının iki kere iki dört edercesine kesin olup olmadığını sorar. Yahya Aziz’e göre Allah’ın varlığı muhakkaktır. Çünkü madde şuursuzdur. Maddenin değişmez zannedilen vasıfları perişan olmuştur. Ne “ben”ler, ne

milletler ne de insanlar yok olabilir. Allah'tan başlayan bir otorite silsilesi içinde birbirlerinin emrine girerler. Geriye doğru gidildiğinde ilâhî plandan başka bir şey görülmeyecektir. Umumî fikir ve cevher hakikî, obje ve fert gerçektir. Ferit “... *Bizi gören ve kendisi görünmeyen bir prensiple temas halinde gibiyim*” der. (s. 294) Şüphe ve tereddütlerinden kurtulan Ferit'te artık “Allah” inancı tamdır.⁷⁹ O, utanma, acıma, sevme gibi insanî davranışlara erdem kazandıran unsurlara ehemmiyet vermenin ardından “hamilik” vazifesini de üstlenir. Babasının Londra'dan getirdiği paralarla, parasızlıktan sıkıntı çeken Eda Hanım'a yardım eder, Babuş'u yatılı mektepte okutacaktır.

Huzur romanının ideal kahramanı Mümtaz'ın bireysel çatışmalardan sıyrılıp sosyal şuur kazanmasında etkili olan faktörlerden biri, İkinci Dünya Savaşı öncesi halkın çektiği maddî sefaletlerdir.⁸⁰ İhsan'ın hastalığından dolayı bir hastabakıcı bulmak için dışarı çıkan Mümtaz fakir evleri görür. Mahalle içlerinde yoksulluk ve sefalet insanların perişan çehresine yansımıştır. Yol ortasında toza bulanmış kız çocuklarının oyun esnasında söyledikleri türkü dikkatini çeker. Bir barut fiçisinin üstünde oynayan çocuklar bu türkülerle hayat bulmuştur. Nuran'dan ayrıldıktan sonra kendini büyük bir boşlukta hisseden Mümtaz'ın sosyal şuur kazanmasında amca oğlu ve Galatasaray'dan hocası olan İhsan'ın da etkisi büyüktür. İhsan'ın mesuliyet fikri Mümtaz'ın hayatında dönüm noktası olur. İhsan'a göre Mümtaz tek bir insan etrafında bütün dünyayı toplamak istemektedir. Mümtaz'a “*Herkes için mukadder bir tecrübeden geçtin. Şimdi hayata açılacaksın! Hislerinin değil, düşüncelerinin adamı olman lazım!.. Mesuliyetini taşıyacağın fikrin adamı ol! Onu kendi uzviyetinde bir ağaç gibi yetiştir. Onun etrafında bir bahçıvan gibi sabırlı ve dikkatli çalış!*”(s.322) der. İhsan'a göre hayat, hissi davranmayı değil ondan fikir ve mücadele istemektedir. Mümtaz, hayat ve insan arasında bir yerde sallanırken sonunda huzuru

⁷⁹ Berna Moran, Peyami Safa'nın kendi dünya görüşünü açıklayarak tezli bir roman yazdığını belirtir ve eserde bu tezin işleniş şeklini kusurlu bulur. Berna Moran'a göre “insanın “ben”ini aşması ve bu “ben”in Tanrı'da kaybolması” romanın asıl tezidir. Bunun için Ferit'in Materyalizm, Pozitivizm ve Determinizm etkisinden kurtulması gerekir. Ancak yazar Ferit'in mistik bir görüşe geçişini iyi verememiş, yapıttaki doktrin yaşantıya dönüşmemiştir. Üstelik tez inandırıcı bir biçimde işlenememiştir. Ferit altı gün içinde bütün parapsikolojik olayları yaşar ve değişime zorlanır. “*Peyami Safa ülkemizdeki koşullarda doğal sayabileceğimiz bir durum içinde işleyebilirdi tezini. Türkiye'de gizli de olsa, orda burda tarikat faaliyetleri sürdüğüne göre, örneğin böyle bir ortamda aydın bir gencin mistik bir dünya görüşüne ulaşımını anlatabilirdi. Oysa Peyami Safa, Huxley'in yapıtından yola çıkıyor ve metapsikoloji hakkında kitaplarda okuduğu vakaları bir araya toplayarak âdeta bir metapsişik olaylar derlemesini roman biçiminde sunuyor bize. İşte Matmazel Noraliya'nın Koltuğu yazarın gözlemlerine dayanılarak yazılmış, Türkiye ortamı içinde yer alabilecek olaylar ve kişilerle kurulmuş bir yapıt olmadığı için yapaylıktan kurtulamıyor ve inandırıcılığını yitiriyor*”(Berna Moran, “*Türk Romanına Eleştirel Bir bakış I*, s. 194.

⁸⁰ Türk roman ve hikâseyine İkinci Dünya Savaşı'nın yansımaları için bkz. Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yay., İstanbul, 2003.

arayacağı yeri bulur: “*Huzuru Nuran’da değil, içimde aramalıyım. Bu da ancak frâgatle olur.*”(s. 342) Mümtaz sokağa çıktığı zaman kendini kuş gibi hafif hisseder. Dünya ile arasında şimdiye kadar tanımadığı bir perde kalkmıştır. Kafasını çatlatan düşüncelerin hemen hepsi kaybolur. Hiçbir şey öteki ile birleşmez ve her şey ayrı ayrıdır. Anlar ki artık kendi benliğinden sıyrılmış, sosyal ve millî bir şuur kazanmıştır.⁸¹

Panorama’da Ahmet Nazmi ve Cahit Halit, tahsillerini yurt dışında tamalayan inkılâpçı gençlerdir. Ancak inkılâpların memlekette hayata yeterince tatbik edilememesinden ve ülkenin “en ileri medeniyet aydınlığına” ulaşamamasından yakınır. Ahmet Nazmi, inkılâpların düşünce yönünü, Cahit Halit ise hareket yönünü temsil eder. Her iki arkadaş da farklı yönleriyle yazarın sözcülüğünü yaparlar. Ayrıldıkları nokta inkılâpları halka ulaştırmada izlenecek metot farklılığıdır. Cahit Halit, Ahmet Nazmi’ye göre daha aktif ve mücadelecidir, kurtuluş ve kalkınma hamlesi olan bu inkılâpların tıpkı bir harp meydanında olduğu gibi savaşmakla, yeri geldiğinde ölmeyi göze almakla gerçekleştirebileceğine inanır.

B. SOSYOKÜLTÜREL TUTUMLARINA GÖRE GENÇLER

1. İdeolojik Yapılar, İhtilalci Gençlik ve Türkçülük

Cumhuriyet yazarlarının romanlarında bahis konusu olan ideolojiler çoğunlukla ihtilalcilik, Türkçülük, Sosyalizm ve laiklik üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Mahşer’de* yönetime, yoksulluğa isyan eden gençler, düşüncelerini ihtilal boyutuna kadar taşırlar. Fatih, Beyazıt ve Sirkeci civarında oturan ve çoğu yüksek tahsilli olan bu gençler vatan meseleleriyle yakından ilgilenirler, muhafazakârdırlar ve yoksulluğu en fazla yaşayan, savaşın sıkıntısını en fazla çeken kesimdirler. Nihat’ın ihtilale kalkışmasında geçim sıkıntılarını aşamamasının ve arkadaş çevresinin büyük tesiri olmuştur. Yeni evli çift olan Nihat ve Muazzez birbirini teselli ederek bir müddet sefaletle katlanırlar. Nihat, ticarethanelere ve üç farklı nezarete iş başvurusunda bulunur fakat olumlu cevap alamaz. Ay sonuna gelindiğinde paraları ve satılacak eşyaları kalmamıştır. Nihat, sabahlara kadar

⁸¹ Berna Moran, *Huzur*’un biyografik bir roman olduğuna, yazarın romanda daha çok kendi yaşantılarını, aşkını ve sorunlarını anlattığına dikkat çeker ve eserin başkahramanı Mümtaz’ın iç dünyasıyla ilgili şöyle bir yorum getirir: “*Anladığım kadarıyla Huzur, Mümtaz’ın bir masal dünyasına benzeyen, güzelliklerle dolu cennet hayatı ile, ezilmiş insanlarla dolu acılı gerçek dünya arasındaki huzursuzluğunu, yani bir küçük burjuva aydınının estetikte bulduğu kişisel mutluluğu ile topluma olan sorumluluğu arasındaki bocalayışını dile getiriyor. Tanpınar, Mümtaz’ı toplumsal ve siyasal yükümlülüklerini üstlenen olumlu bir kahramana dönüştürerek kolay bir çözüm yoluna gitmez. Bu huzursuzluk Mümtaz’ın kaderidir, çünkü bulunduğu ikilemden kurtulamayacağını bilir.*”(Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, “s. 222.)

uyuyamaz ve sefaletlerine bir çare bulmak için çırpınır. İzzetinefsinin yaralandığını hisseden Nihat, herkese lanet okur. Arkadaşlarından aldığı borçla evin ihtiyaçlarını döndürmeye çalışır. Kahve arkadaşı Rıza'nın yaşam felsefesi Nihat'ı etkiler. Rıza'ya göre hırsızlığın, rüşvetin, adam kayırmanın çok olduğu Mütareke Türkiye'sinde zenginleri kandırmak ve hileli yollardan giderek hayatı kazanmak normal karşılanmalıdır. Diğer arkadaşı Haldun, vatan-millet mefkûresine sığınıp memleketi, milleti, yetimleri soyup soğana çevirenler olduğunu söyler. Kurtulmak ve ezilmemek için “İhtilal lazım! Ateş ve kan lazım”(s. 239) diyerek arkadaşları arasında uyanmaya başlayan isyan fitilini ateşler. Nihat, hepsinden fazla galeyana gelir ve hemen ihtilal yapılması gerektiğini belirterek yumruğunu masaya indirir. Aslında bu yumruk, adaletsizliğe, eşitsizliğe, yoksulluğa indirilmiştir ve isyan eden bütün gençlerin duygularını dile getirmektedir. İş bulma ümidini kaybeden Nihat'ın aile huzuru da tamamen bozulur. Artık her şeye karamsar bir pencereden bakmakta, evin içinde hırçınlıklar çıkarmaktadır. Bütün problemlerin “ihtilal” yapılmakla çözüleceğine inanmıştır. Borcundan dolayı ev sahibini, bakkalı ve esnafı şiddet göstererek ürkütmeye çalışan Nihat, Muazzez'le bir tartışmasında Mütareke devri genç neslin sıkıntılarını, feryat edercesine dile getirir:

“Görüyorsun. Memleketin halini görüyorsun. Bu vaziyette gençlere felâh var mı? Ne yapabiliriz? Ben bir ihtiyat zabitiyim. En müthiş cepheye ateşe girdim, kurşun yedim. Tahsilim, zekâm, iradem var. Başvurmadık kapı bırakmadım. İltimasım olmadığı için hükûmet bana iş vermedi. Gümrük dalâveresini bilmediğim için tüccar yanına giremedim... Her taraf batacak, aile, fıkra, hükûmet, matbuat, tiyatro... Hepsini gözlerimle gördüm, hepsinin içinde yaşadım. Bunları kökünden ıslah etmek lazım. İhtilâl! Başka çare yok. İhtilâl lazım! Kudurmuş, zelîl, alçak bir muhitte didişmek için ihtilâl! Türkiye'nin namusunu kurtarmak için ihtilâl! İhtilâl için ihtilâl.” (s. 275)

Sosyal adalet olmadan ferdî saadet olamaz. Fertler ancak hür ve müstakil bir vatanda refah ve huzur içinde yaşayabilirler. Nihat ve Muazzez'in yaşadığı dramla yazarın asıl vurgulamak istediği gerçek budur. Nihat'a göre ülkede sosyal adalet kalmamıştır ve dört bir taraf hırsızlarla, dolandırıcılarla, dalkavuklarla, katillerle doludur. Namuslu olanlar katledilmiş, can vermiş veya kovulmuşlardır... Nihat, arkadaşlarını galeyana getirir ve otuz kırk kişilik bir genç grubu etrafına toplar. Ancak bir gece vakti polis nezaretine götürülür. Kırbaçla dövülür. Küf ve yosun kokulu, kapkara taşları ve basık tavanı olan hücreye

hapsedilir. Hücreye girdiği ilk günde hırsız, haydut ve katillerin saldırısına uğrayan Nihat, eski bir mahkûmun yardımı sayesinde soyulmaktan ve öldürülmekten kurtulur. Nihat'ın hayat hikâyesini dinleyen doktor mahkûm, yirmi altı yaşında bir gencin hayattan zevk almak varken ihtilale kalkışmasının lüzumsuz olduğunu söyler. Nihat'ın ihtilalci fikirlerini bırakmasında doktorun sözleri etkili olmuştur. Üç gün sonra polis müdürünün huzuruna çıkarılan Nihat, bir daha ihtilal çılgınlığına girişirse Beyazıt Meydanı'nda idam olunacağı söylenerek serbest bırakılır.

Bazı romanlarda kahramanların ideolojik dünyalarındaki kafa karışıklığı dikkat çeker. *Mahşer*'de Celâl, bir ihtilalci olmasına rağmen Meşrutiyet'in ilanından memnun olmamıştır. O, hiçbir devirle uzlaşacak bir adam değildir. *Sinekli Bakkal*'da Hilmi ve arkadaşları romanda ihtilalci gençliği temsil ederler. Hilmi genç Türklükten bahseder ve padişah aleyhinde konuşur. Abdülhamid'in zabıtası olan Selim Paşa'yı çıldırtan şey oğlunun Genç Türklük davasıdır. Hilmi'nin ise ihtilaller konusunda kafası karışıktır. O, dünyada sosyal bir adalet olmadığına inanır. Okuduğu kitaplardan rejim değişikliklerinin fertlerin hayatını hercümerç eden bir vahşet olduğuna kanaat getirir. Mizacı itibariyle zorbalığa ve zulme karşı olan Hilmi, zulmü kaldırmak için dahi olsa şiddete başvurmaktan nefret eder. Hilmi, ferdin masum ve zavallı olduğuna inanır ve padişaha, hükûmete isyan edenleri, ihtilal yapmak isteyenleri hep aynı çirkin hamurdan yoğrulmuş insanlar olarak görür. Hilmi, babasına kafa tutmaya kalkışınca Zaptiye Nazırı Selim Paşa, ferdin devletle münasebetini düşünerek Hilmi ve Tefvik'i Şam'a sürgün eder. Hilmi sonunda Paris'e kaçar.

Bir Sürgün'de Dr. Hikmet, Paris'e gittiği ilk günlerde tanıdık bir çevre bulamamanın sıkıntısını çeker. Bir broşürden Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza'nın adresine ulaşmaya çalışır. Jön Türklere ait gazeteleri takip eder. Eserin genelinde Jön Türklerle ilgili olumsuz intibalar vardır. Yakup Kadri'nin eserlerinde Jön Türkler ve İttihat ve Terakki ile ilgili olumsuz düşüncelere daha önce yazdığı *Hüküm Gecesi* (1927) adlı romanında da rastlanılır. Bu eserde Ahmet Kerim, karmaşık duygular içinde bir çeşit "Nihilizm"e yakalanır. Ahmet Kerim ne samimî bir surette muhalefeti benimsemiş, ne de İttihat ve Terakki'nin faziletsizliğine yürekten inanmıştır. Ahmet Kerim'in yaşadığı zihin bunalımına biraz farklılıkla *Bir Sürgün*'de Dr. Hikmet maruz kalır. Ragıp Bey'in anlattıklarına göre Paris'te her geçen gün Türklerin itibarı azalmaktadır. Yalan, iftira, desise yüzünden Jön Türkler birbirine düşmüştür. Ragıp Bey, Dr. Hikmet'i gazeteci Ali Kemal Bey'le tanıştırdıktan onun bir Jön Türk olduğunu söyler. Ancak Dr. Hikmet Jön Türk'ün neyi ifade ettiğini dahi

bilmemektedir. Cafe Soufflot’da yapılan Jön Türk toplantılarında Dr. Hikmet’in dinlemeden zevk aldığı tek kişi Sami Paşazade Sezai’dir. Onu kendine yakın, entelektüel biri olarak görür ve onun romanını, makalelerini okurken heyecan duyar. Dr. Hikmet, Jön Türklere içindeki ideolojik buhranı açamaz ve sıkıntılarını onlarla paylaşamaz. Ona göre Jön Türkler, Fransız ihtilaline dair bir iki sabit fikirden başka bir şey bilmezler ve bütün frenkperestliklerine rağmen kendi muhitlerinin dışına çıkamamışlardır. Onları gözü kapalı bir Avrupa medeniyeti hayranlığıdır. Oysaki Dr. Hikmet’in Avrupa hayranlığında rahatsız edici, endişe verici bir “şuur” uyanmaktadır ve zihnindeki “kalıp-kanaatler” her tarafından çatlamaya başlamıştır. Jön Türklerin ülkenin düze çıkması için Almanya’ya bel bağlaması da Dr. Hikmet’e mantıklı gelmez.

Dr. Hikmet, gittiği kahvelerde Fransız gençlerle ve Rus ihtilalcileriyle sohbet eder. Kızıl sakallı bir delikanlı, alaycı ve küçümseyici bir tavırla Dr. Hikmet’e Jön Türklerin ne yapmak istediklerini sorar. Dr. Hikmet, delikanlının tavırlarına öfkelenmekle birlikte, bütün ihtilalciler gibi kendilerinin de “hürriyet” istediğini söyler. Rus ihtilalci Morotof’a göre Osmanlı sahipsiz bir ülkedir. Kapitülasyonlu bir memleket olduğu için herkes hak iddia etmektedir. Rus ihtilalcilerinin Osmanlı hakkında anlattıkları Dr. Hikmet’in kafasını karıştırır. Osmanlı’nın yıkılışına Avrupa’nın sebep olduğunu duyması ona tuhaf bir paradoks olarak görünür. Çünkü o güne kadar Dr. Hikmet, her nereye gittiyse Avrupa’nın oraya medeniyet ve hayat götürdüğünü duymuştur. Rus ihtilalcilerinin her sözü Dr. Hikmet’in beynine bir çivi gibi saplanır. Diğer taraftan Dr. Hikmet, bir türlü fikrî tesirinden kurtulamadığı Rus ihtilalcileri, hayat telakkileri bakımından beğenmez. Zira onların hiç insanî tarafları yoktur. Öfkelenmesini, alay etmesini, sevmesini, hayatın güzelliklerini bilmezler. Çünkü her şeyi paraya, rakama ve hesaba bağlayıp insanı tek hücreli haşere gibi sadece mideden ibaret zannetmektedirler. Kendileri dışında her ihtilalciyi ahmak ve ütöplast kabul ederler. Hâlbuki Dr. Hikmet için ihtilal, ulvîdir. Zira ihtilaller bir milletin bağrından kendi kendine kopan bir fırtınanın kudretini taşımaktadır. Dr. Hikmet, Ruslarla muhatap olunca sosyalistlerin sosyal- demokrat, sosyal-revolüsyoner ve sosyalist diye birkaç kola ayrıldığını; komünistlerin de marksist, Bolşevik, Menşevik diye üç muhtelif cepheye bölündüğünü öğrenir. Bunlara bir de anarşist ve nihilistler eklenince Dr. Hikmet’in kafası iyiden iyiye karışır.

Yurt dışında okuyan gençlerin Avrupa ile ilgili düşünceleri, Mütareke Dönemi'nde çok değişir. Bu dönemde gençler ülkücü ve milliyetçi tavırlar sergilerler. *Pervaneler*'de Burhan Ahmet, *Sodom ve Gomore*'de Necdet, *Dükkülerin Romanı*'nda Ahmet Reşit, Avrupa ülkelerininin sömürücü ve yıkıcı ideolojilerine şiddetle karşı çıkarlar. *Dükkülerin Romanı*'nda hâkim düşünce laiklik ve Türkçülüktür. Ahmet Reşit, ülkücü bir gençtir. Devletin azınlıklara karşı millî bir dil ve kültür programının olması gerektiğini düşünür. Ona göre Arnavut, Arap, Rum ve Ermeni azınlıkların rahat bir hayat yaşamalarına rağmen Osmanlı'ya ihaneti, İttihad-ı Anâsır düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymuştur. Yükseköğrenimli gençlerden Ahmet Rıfki da Türk Ocağı'nın en koyu azasıdır. Bu eserde yüksek tahsilli gençler ülkenin kurtuluşunun "Nasyonalizm'le" mümkün olacağına inanırlar. Nasyonalizm'den uzak gördükleri Osmanlı padişahları ile İttihat ve Terakki'yi sert bir dille eleştirirler. *Yeşil Gece*'de Ali Şahin tam bir pozitivisttir. Dârülmualimât eğitiminden sonra iç dünyasındaki son inkılâbını tamamlamıştır. O, laik, pozitivist ve din tesirinden uzak bir hayat yaşamak ister. Körü körüne "kavl-i mücerret"e yıllarca inandığı için pişmandır. Eski, muğlâk lisana düşmandır. Amacı, kendine benzeyen talebeler yetiştirmek, onları bu muğlâk dinî ifadelerden kurtarmak, sadece Türkçeyle düşünmeye ve yazmaya alıştırmaktır.

Panorama'da Ahmet Nazmi ve Cahit Halit'i entelektüel, eğitilmiş kimliklerinin yanında asıl bir araya getiren Mustafa Kemal Atatürk ideolojisidir. Mustafa Kemal'in açtığı çığırda yürüyen bu gençler, sorumluluklarının farkındadırlar. Eserde vurgulanan asıl konu, yüksek tahsilli, entelektüel gençlerin Kemalist inkılâpları en önemli hedef haline getirmeleridir. Yazara göre İnkılâplar bireylerin davası değil, milletin makûs kaderinin durdurulmuşu, büyük eserlerin yaratılışıdır. Bu memleketin Cahit Halit ve Ahmet Nazmi gibi entelektüelleri, "binlerce adsız ırgat arasında" yer alıp çalışmayı göze aldıkları zaman memleket selâmete çıkacaktır. *Panorama*'da farklı iki mizaca sahip gençler konuşurularak "İnkılâp sözcüğü kavram olarak neyi ifade eder ve inkılâpçı gençlerin vasıfları nelerdir?" sorularına yanıt olacak bir şekilde meseleler izah edilir. Kemalizm'le bağlantılı olarak milliyetçilik, laiklik, devletçilik, sanayileşme ve ekonomik kalkınma hakkında açıklamalar yapılır: Cahit Halit'e göre İnkılâpçı, sırtına aldığı tarihi vazifeyi herkese ve her şeye rağmen başarmak zorundadır. İnkılâpçının ilk önce kendi kafasındaki şüphelerden tamamıyla kurtulması gerekir. Kemalizm'de sınıfçılık söz konusu olamaz, "hürriyetten" kastedilen milletin istiklalidir. Eşitlikten anlaşılman mana ise Türk milletinin büyüklük ve liderlik vasfıdır, sınıfların eşitliği değildir. Önemli olan millî ruhtur. Milliyetçilik, kendini beğenme

ve kendini herkesten üstün görme anlamında dünyaya ileri bir nizam vermeye kalkışacak kompleks idealler olamaz. Türk milliyetçiliği meziyetleri kadar hatalarını da görebilen nevi şahsına münhasır realist, şuurlu ve yapıcı bir milliyetçiliktir. Türkiye'deki laiklik anlayışı Hristiyan âlemindeki tarife uymaz. Laiklik, Katolik dünyasında devletle kilise arasındaki hâkimiyet ve rekabet yarışından doğmuş, her geçen gün bir din aleyhtarlığına dönüşmüştür. Türkiye'de ise laiklikten maksat kafaları skolâstik cendereden kurtarmak, zihinleri ve ruhları hurafelerden, batıl akidelerden temizlemektir.

Ahmet Nazmi memleketin siyasî havasını, Cahit Halit'le paylaştıkları ortak fikirleri yaymak için uygun görmez Zira memleketin eski dinamik havası kaybolmuştur ve Ahmet Nazmi'ye Paris dönüşü memleketi yadırgatan sebep de budur. İnkılâplar ve yeni prensipler zabıta kuvvetleriyle kafalara yerleşemez. Okuma yazma bilmeyen köylüden eğitimini Avrupa üniversitelerinde tamamlayan aydınlara kadar herkesin elbirliğiyle ve inanarak mücadeleye atılması gerekir. Ancak bu seferberliğe çağıracak kimse kalmamıştır. Bir zamanın inkılâpçıları köşklerinden çıkmak istemezler. Devlet yönetimi hareketten yoksun, bunak bir bürokrasinin elindedir. Millet ne sağda ne de solda kendine çıkış kapısı bulabilmiştir. Ahmet Nazmi'nin gençlikle ilgili düşünceleri de kötümserdir. Gazi'nin Cumhuriyet'i emanet ettiği gençlik ya birtakım egoistler, ya canından bezmişler, ya da korkunç oportünistler olarak yetişmektedir. Ahmet Nazmi, Cahit Halit'in arkadaşlarıyla çıkardığı dergide savundukları fikir hareketlerini desteklediğini belirtir fakat mücadele yöntemlerini yanlış bulur. Cahit Halit'in savunma psikolojisinden yola çıkarak onun bir ruh krizi geçirdiğine dair alametleri sezdiğini söyler. Böyle bir kör dövüşe kendini de davet etmesini uygun görmez. Oysaki ortalık bulanmıştır, suyun dibi görünmemektedir. Bu yüzden Ahmet Nazmi, Cahit Halit'e "*Korkarım ki düştüğün yer bir bataklık olmasın*"(s. 216) diye uyarıda bulunur.

Yolpalas Cinayeti'nde Paris'te yüksek tahsilini tamamlayan Rıfkı, Kapitalizm'i savunan yengesi Sacide ile her konuda taban tabana zıt görüşlere sahiptir. Onların tartışmaları, Sosyalizm'le Kapitalizm'in bir çatışması gibidir. Rıfkı, zengin ve gururlu yengesi Sacide'yi hiç sevmez. Sacide ise Paris'te yüksek tahsil gören Rıfkı'nın davranışlarını Avrupa'nın ideolojisine ve medeniyet anlayışına aykırı bulur. Sacide, sonradan görme bir zengin olarak kapitalist görüşleri savunur ve Rıfkı'nın da dayısının işçilerden çaldığı para ile Paris'te tahsil gördüğünü iddia ederek onun konuşmalarının kitabî

olduğunu söyler. Sacide, milyoneri çok memleketlerin medenî olacağını iddia eder. Rıfki, yengesinin görüşlerini tamamıyla reddeder. Rıfki'ya göre toplumun tabakalara ayrılması esarettir. Bu tür yanlış görüşler ancak Hindistan'ın kast sisteminde olabilir.

Tatarcık'ta üniversite öğrencilerinden Safa radikal bir komünisttir. Dünyayı güçlüler ve güçsüzler diye ikiye ayıran Safa iki sebepten dolayı komünist rejimi kabul etmiştir. Birinci neden, komünizmin din düşmanlığı olduğu kanısını taşıması, ikincisi ise komünistlerin zorla hatta kan ve kurşunla yeni bir toplum kuracaklarını düşünmesidir. Albay Nihat'ın komünist ve ateist fikirleriyle en fazla uyuşan genç, üniversite öğrencilerinden Safa'dır. Ancak her iki şahsiyetin de ortak yanlarına rağmen Komünizm'i algılayışı birbirinden farklıdır. Albay Nihat, Faşizm ile Komünizm arasında fikir ayrılığı görmesine rağmen uygulamak için kullanılan araçlarda herhangi bir başkalık sezmez. Bu yüzden Safa'nın katı tutumunu ürkütücü bulur. Safa'yla esas ortak noktaları Ateizm'e yatkınlıklarıdır. Fakat ikisinin de Ateizm'i farklılık gösterir.

“... Miralayın dinsizliği onu dokuzuncu asrın sakin, liberal, heyecan karışmayan, kitaplar arasında esasları tespit edilen bir din, Safa'nınki daha karanlık ve azgın bir insiyakın, isyanın, tahakküm arzusunun, cidalin doğurduğu karanlık ve iptidai bir din! Safa, Karl Marx'tan, dinsizlikten bahsederken gözleri herhangi iptidai bir puta insan kurban edenlerin vahşi ihtirası ile ışıltıyordu.”(s.165)

Safa “Altı yüz yıldır başımıza çöken kara kuvvet” diyerek tarihi reddetmek isterken ikinci kuşaktan Albay Nihat'a bağlı görünür. Safa'nın düşüncesine göre İngiliz terbiyesi, günü geçmiş, ideolojisi olmayan bir sistemdir. Fransa'nın eğitim sistemi köhneleşmiştir. Almanya faşist, Amerika kapitalisttir. O, Karl Marx ideolojisine inanılan bir yerde eğitimini sürdürmek ister.

Haşim'in gelecekle ilgili dinî, felsefî veya ideolojik bir kaygısı yoktur. Haşim, lider vasıflı bir gençtir ve amacı başka başka yollarda yürüyen kalabalığı bir arada tutmaktır. Kamp kuran genç üniversiteliler değişik konularda kendi aralarında tartışmaya girerler. Gençlerin tartışmaları adalet, madde-mana üstünlüğü, Mistisizm, din, bilim, edebiyat, Komünizm, Faşizm gibi konular üzerinde yoğunlaşır. Lale ideolojilerden, bilimsel sözlerden değil, halk için yapılacak hizmetlerden, halkın basit ve günlük ihtiyaçlarından bahseder. Bütün ihtiyarlara “moruk” diyen ve yukardan bakan Safa'nın görüşlerine katılmaz. Gençlerden Safa ile Salim tartışmaların merkezinde olan iki kişidir. Safa, Marksizm'in

savunuculuğunu yaparken Salim, mistik düşünceleriyle tam ters istikamette düşünceler ortaya koyar. Kamptaki üniversiteli gençlerin çoğunluğu marjinal düşüncelerinden dolayı Safa'ya karşı çıkarlar. Salim'e göre Safa'nın adalet anlayışı, dünyayı bir zindan, insanları da beş on kırbaçlı zindancının sürdüğü tutsak alayı yapacaktır. Böyle kişilerin yeryüzünde tek dayanağı güçtür. Gençler, adaletin koruyucusu ve bekçileridir. İster sağ ister sol nereden gelirse gelsin keyfe göre prensip icat edilemez. Safa, adalet düşüncesini Karl Marx'a dayandırır. Şinasi'ye göre Safa, Karl Marx'ı iyi bilmemektedir ve kendine göre yorumlar çıkarmıştır. Haşim, tartışmaya müdahale eder ve sağ sol tartışmalarının gereksiz olduğunu, orta yolu, bize ait olanı takip etmek gerektiğini savunur. Hasan tartışmaların dışında kalarak sadece arkadaşlarının münazaralarına kulak verir. Safa ve Salim'in takip ettiği yolu doğru bulmaz. Hasan'a göre Safa'nın sopayla, zindanla, darağacıyla kurulan bir dünyası vardır ve bu zihniyet; çok eski, yok olmuş bir dünyayı tekrar diriltmek çabasıdır. Salim; tartışmalarda ruh, bilinç, bilinçaltı, bilinçüstü kelimelerini sıkça tekrarlayarak kitabî ve felsefî bir dünya kurma amacındadır. Hasan ne Safa'nın ne Salim'in düşünce dünyasına katılır. Hasan doğrudan halkın refahını arttıracak, yoksulların barınmak, giyinmek ve karınlarını doyurmak gibi insanca yaşayacağı ihtiyaçlarını karşılayacak çözümler üretmekten yanadır.

Recep, Safa'nın maddecilik görüşüne farklı bir yönden yaklaşır. Ona göre Safa'nın söyledikleri fikir yönü olmayan tutkuların ibarettir ve Safa babasına kızdığı için eli falakalı eski softalara benzer biçimde benlik duygusuyla hareket etmektedir. Recep'in hoşgörüyeye dayalı dünyasının yanında Safa'nın dünyası, kan ve kurşunla doludur. Halide Edib, *Handan* adlı eserinde de Nazım için aynı uyarıyı yapar. Yazar zorbalıkla, kanla, kurşunla, öldürmekle toplum düzenini değiştirmeye kalkanların karşısında bir tavır alır ve böyle bir ideolojinin toplum yararına olamayacağını vurgular. Ayrıca bu zihniyette yetişen gençlerin geçmişte aldığı aile eğitimini sorgular ve arkasında yanlış terbiye olduğunu tespit eder. Özellikle yanlış dinî terbiye vahim sonuçlara sebep olabilmektedir. Safa'nın Komünizm merakı, onda dinsizliğin bıraktığı boşluktan kaynaklanır. Babasının İslâmiyet'le alakası olmayan, taassuba dayalı, katı ve yobazca din anlayışı, Safa'da aynı şekilde bir komünist ideolojiyle tezahür etmiştir.

Üç İstanbul'da bir ideoloji karmaşası yaşanır. Batıcılık, Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlıcılık, Ateizm, Feminizm, Materyalizm bir düşünce sistemi ve yaşayış şekli olarak

bu romanda farklı şekillerde temsil edilir. Adnan arkadaşları ile toplantısında ideolojisini şöyle açıklar: “*Ben taş devrinde Türk, tunç devrinde Türk, altın devrinde Türk olmak isterdim. Bütün hilkat devirlerinde Türk, devirsiz hayatlarda Türk, hayatsız devirlerde Türk!.. Türk doğmak, Türk ölmek! Türk, Türk, Türk!..*”(s. 120). Adnan, Aksaray’daki küçük evinde komitacı arkadaşlarını toplar ve Mithat Paşa’nın memleketten nasıl kovulduğunu İngiliz Sait Paşa’nın hatıralarından arkadaşlarına okur. Ancak Türkçü olduğunu iddia eden bu gençler Meşrutiyet’in ilanından sonra materyalist bir hayat tarzını benimseyerek hızla Ateizm’e kayarlar. Kerim Paşa gibi zenginlerin konak ve yalılarında ise tamamen Batıcılık fikri hâkimdir. Kerim Paşa’nın kızı Belkıs’ın feminist tavırları Adnan’a sürekli bir “aşağılık psikolojisi” hissettirecektir. Romanın sonunda kahramanların hepsinin mutsuz olduğu görülür.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda Ferit, üniversiteden arkadaşlarıyla düşünce bakımından çatışmalar yaşar. O, arkadaşları gibi körü körüne bir düşüncenin fedailiğini yapmaz, demagojik münakaşalara girmeyi sevmez. Ferit meselelere şüpheyile yaklaşır, onları sorgular ve araştırır. Saim gibi Marksizm’in ilmihalini sevmez fakat ruhunu sever. Ferit’in amacı bu ruhu Marksizm ilmihalinden kurtarmaktır, tıptan felsefeye geçişinin bir sebebi de budur. Ancak Ferit, içini kemiren şüpheler yüzünden Felsefe Bölümüne devam etme iradesi gösterememiştir. Ne Saim’in marksist düşünceleri ne Muhtar’ın milliyetçilik anlayışı ne de Mister Joe’nin “suret-i mutlakacı” zihniyeti Ferit’i içine düştüğü derin sıkıntıdan kurtarabilir. Bütün nihilist ve pozitivist tavırlarına rağmen Ferit, marksist Saim ve suret-i mutlakacı Mister Joe’dan farklı düşünür. Ferit’e göre Mister Joe bir kanun budalasıdır ve ilmin askerleşmiş tipidir. Mister Joe, Ferit’e Felsefe Bölümünü bırakıp Tıp Fakültesine dönmesi yönünde tavsiyede bulunur. Böylece tabiat kanunlarıyla daha yakından temas edecektir. Mister Joe’nin bu anlayışı Ferit’te daha fazla şüphe uyandırır. Saim de bir burjuva olan Mister Joe ile aynı zihin yapısına sahiptir, âdeta onun proletaryasıdır. Diğer solcu öğrenciler gibi yabancı dili iyi bilmeyen Saim, Ferit’in yaşadığı mistik vakalara “beyin makinesinin bozulması” gibi gayet basit bir izahla açıklama getirerek buradan zavallı küçük burjuva entelektüelini buhrana sürükleyen sınıf tezadına kadar gider. Mister Joe’nin kanunu aileden, Saim’inki zinadan başlar. Saim’e göre Ferit’in yapması gereken bir an önce Selma’yı eve kapatıp cinsel arzularını tatmin etmesidir. Saim, kadının hürriyetinin cinsî inkılâbından sonra başladığını iddia eder. Ferit ise Saim’in düşüncelerini reddeder. Milliyetçi Muhtar’la marksist Saim’in ideolojik tartışmaları kavgaya dönüşür. Muhtar,

klasik kültürün en son müdafaasını Hitlerin ordularında bulduğunu söyleyince Saim ona “beşinci kol” diyerek karşı çıkar. Nedime, Muhtar’ı destekler. Saim bu sefer de “ ... *Ben sana Marksist bir koca bulsam, zıfaf gecesi fikirlerini değiştirirsin*” (s. 200) diyerek Nedime’ye hakaret nevinden sert sözlerle karşılık verir. Muhtar, bu hakarete dayanamaz ve Saim’e bir tokat atar.

Ferit, demagojik bir üslupla ırkî milliyetçilik yapmayı yanlış bulur. Emin Efendi’nin lokantasında Muhtar’la karşılaşır. Muhtar, milliyetçilikten, millî şurdan, kolektif iradeden, Ziya Gökalp’tan bahsettikten sonra Ferit’i, Tıp Fakültesinden felsefeye oradan da tam bir Nihilizm’e ve tembelliğe atan karasızlığa ve uyuşukluğa saldırır. Ferit ise Muhtar gibi içinde yaşadığı dünyada birkaç teknik buluştan başka bir şey yapamayan ama devamlı ahkâm kesen insanları “manastır hayaletleri”ne benzetir. Ferit’e göre bütün akidelerin ve misyonerlerin bir Budist rahipten farkı yoktur. Sorbon Üniversitesi mezunu ve yazarın sözcüsü Yahya Aziz’in ekonomi, adalet, hürriyet, Liberalizm ve insan üzerine yaptığı tespitler Ferit’in görüşleriyle uyuşur. Yahya Aziz’e göre hürriyet yanlış anlaşılmaktadır. İnsan hür doğmaz. Doğarken hürriyetimize ve şahsiyetimize sahip olamayız. İkisini de yaşadıkça liyakatimize göre kazanırız. Ferdietçi Liberalizm insanın benliğini kudurttukça milliyetçilik, Komünizm, Hristiyanlık ve İslâm ona cephe almıştır. Müşterek düşman “ben”dir. “Ben”in hürriyeti, “ben”in mülkiyeti, “ben”in şehveti yüzünden insan, kendi merkezinde her gün biraz daha süratle dönmekten başka bir şey yapamamaktadır. Peygamberlerin gelişi ve dinlerin devam edişi boşa değildir. Camiler, sinagoglar, kiliseler eskisinden daha fazla dolmaktadır, “*Yıldızların ve mezarların önünde, sonsuzluk ve yokluk probleminin önünde susan ideolojiler, insana kendisini aşan gayeler teklif edemedikleri için, onun kendisiyle kendi arasında hiçbir “transcendant” prensibin ve hiçbir idealin mesafesini koyamamışlardır.*”(s. 267)

2. Yurt Sevgisi, Vazife, Mesuliyet ve Tarih Şuuru

Yurt, millet ve insan sevgisi; vazife, mesuliyet ve tarih şuuru birbirini bütünleyici kavramlardır. Ancak bu kavramlar arsında kurulan sıkı münasebetle hem ferdin hem de bir ülkenin geleceği teminat altına alınabilir. Hilmi Ziya Ülken “yurt” kavramının üç karakterinden bahseder. Birincisi, onun bizim tarafımızdan sevilmesidir. İkincisi, yurdun daimî bir yenileşmeye elverişli bulunmasıdır. Üçüncüsü ise eski his ve heyecanları devam ettirmektir. Bu üç karakter bir araya geldiği zaman bir ülkede terakki ile kökleşme

sağlanabilir.⁸²Türk romancıları da yüksek tahsilli gençleri idealize ederken onların bu üç karaktere uygun bir eğitim ve terbiyeden geçmesini isterler.

Akşam Güneşi'nde arkadaş çevresinin etkisiyle millî şuuru uyanan maceraperest bir gencin hayat hikâyesi anlatılır. Nazmi, Paris'teki yüksek tahsilinden sonra Kudüs, Akka, Şam gibi birkaç askerî birlikte görev yapar. Ancak onun asıl amacı yükseköğrenim yıllarında hayranı olduğu Paris'e tekrar dönmektir. Nihayetinde babasının eski mektep arkadaşlarından bir nazırın nüfuz ve yardımı sayesinde Paris'e ataşemiliter olarak tayini çıkar. Nazmi yeni görev yerine giderken ekspres, Karaağaç istasyonunda durdurulur. Nazmi, burada tesadüfen Harbiye'den arkadaşı İbrahim'le karşılaşır. İbrahim, onu Makedonya ve Trakya köylerinde henüz sağ iken ismi destanlara karışmış büyük reis Kaymakam Nusret Bey ile tanıştırır. Nusret Bey, Nazmi'nin önemli bir merkeze ataşe olarak gittiğini, zeki, bilgili bir salon zabiti olduğunu öğrenince bu durumdan istifade etmeyi uygun görür ve Nazmi'den Trakya'da ve Makedonya'da ıstırap çeken Türk kardeşleri lehine, Avrupa'nın zarif salonlarında propaganda yaparak hizmet vermesini ister. Nusret Bey liderliğinde toplanan Türk çetesi üyeleri Nazmi'nin katıldığı bir toplantıda karlı ormanlar içinde sessiz gece yürüyüşlerinden, dağ boğazlarında kanlı boğuşmalardan, alevler içinde yanan köylere muzafferane girişlerden bahsederler. Bunlar, çocukken Nazmi'nin hayallerini süsleyen, onu Harbiye'ye sevk eden roman ve masal maceralarının aynısıdır. Fedakâr vatan evlatlarının samimi konuşmaları, Nazmi'nin macera arayan zihninde öyle bir yer eder ki Paris bütün ışıklarıyla onun hayalinden silinir. Nazmi, Kaymakam Nusret'e Avrupa'ya gitmeyeceğini gerekirse görevinden istifa edeceğini söyleyerek Balkanlarda mücadele veren bu Türk çetesine katılır. Şık, zarif ve çapkın salon zabiti, dokuz ay başka bir dünya içinde yaşadığı olaylar neticesinde çetenin en belalı adamı olur. O, hudutları geçer ve Bulgar, Sırp köylerine saldırılar düzenler. Bir dağ boğazından geçerken kuvvetli bir Sırp çetesi tarafından Türk askerleri tuzağa düşürülür. Nazmi genç bir jandarma mülazımını kurtarmak isterken yaralanır. Üsküp Hastanesine götürülür, bakımsızlık yüzünden yarası mikrop kapar. Tedavi edilir ancak Makedonya'daki bataklıkların rutubeti nedeniyle yakalandığı romatizma, kalp bozukluğuna sebebiyet verir. Askerî doktorlar onun sağlığı için askerliği bırakıp tekaüte ayrılmasını şart koşarlar. Nazmi İstanbul'a döndükten sonra macera dolu hayatına askerî elbiselerini yakarak

⁸² Hilmi Ziya (Ülken), *Millet ve Tarih Şuuru*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 193.

son verir. Şehrin kalabalıklarından kaçıp M... adasında inzivaya çekilen bu talihsiz asker, bundan böyle çevresindeki insanları mutlu etmek için yaşayacaktır.

İnsanı bütün diğer varlıklardan ayıran en esaslı vasıf, onda mesuliyet duygusunun bulunmasıdır. Hisli, iradeli ve zeki bir şahsiyet olan insan bu duygu ile bir vazife sisteminde yer alır.⁸³ *Vurun Kahpeye* 'de de Aliye sağlam bir vazife şuuruyla yetişmiştir. Koyu bir Kuvâ-yi Milliye taraftarı olarak öğrencilerin milli şuur kazanması için onlara milli marşlar öğretmekte, memleketi işgal eden yabancı güçlerin haksızlığını öğrencilerine anlatmakta, çocukları ellerinde bayraklarla sokaklarda gezdirmektedir. Onun evlilik kararında da vatan sevgisi ve vazife şuru ön plandadır. Tosun Bey ve Aliye aynı fikrin iki farklı temsilcisi, aynı davanın savunucularıdır. Yazar bu iki yoldaşı sahnedeki iki oyuncuya benzetir:

“Tosun Bey ve bu güzel kız, işte bu ihtilâl, bu nihayetsiz meşakkat günlerini birdenbire canlandıran iki hayat oyuncusunun sahnesinden başka bir şey değildir”
(s. 44).

Sodom ve Gomore de yüksek tahsilli gençlerden Necdet ve arkadaşı Cemil Kâmi dışında olumlu kahramana rastlanmaz. Necdet, arkadaşı Cemil Kâmi ile Galatasaray'da okuduğu yıllarda tanışmıştır. Almanya'da bir müddet beraber bulunurlar. Cemil Kâmi'nin tek düşüncesi, bazı ocaklı arkadaşlarıyla beraber Anadolu'ya geçip orada yeni başlayan millî harekete bir an önce katılmaktır. O, bu isteğinde başarılı olur ve Kurtuluş Mücadelesi'nde önemli vazifeler alır. Cemil Kâmi, İstanbul'da Rumlarla ve yabancı askerlerle karşılaşınca çok rahatsız olur, Yunanlı görünce bir çeşit tikslenmeyle ve beden refleksiyle irkilir. Her şeye rağmen o mesuttur. Çünkü İstiklâl Harbi denilen bu emsalsiz destan içinde ona da mukaddes vazifeden bir pay düşmüştür. Necdet ise önce bozuk çevrenin etkisiyle kendisini istemediği bir âlemin ortasında bulur. Sıkıntılı bir dönemden sonra bu çevrenin tesirinden kurtulur ve özlemini çektiği ideal kimliğe kavuşur.

Reşat Nuri'nin *Acımak*'ta sorumluluk sahibi olma ve fedâkarlık yurt sevgisinin en belirgin göstergesidir. Zehra *“Başkalarının hayrı için işleyen bir makine”*(s.44) gibidir. Kendi benliğini unutmuş, başkaları için düşünmeye, yaşamaya, hatta ağlamaya alışmıştır. *Yeşil Gece* 'de Cumhuriyet neslinin yetiştirilmesinde öğretmen olarak önemli bir sorumluluk yüklenen Ali Şahin, Kurtuluş Savaşı'nda, Türk milletinin batılı güçlere karşı verdiği çetin

⁸³ H. Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 195.

mücadeleye cephe gerisinde hizmetleriyle katkıda bulunacaktır. İzmir'in ardından Sarıova'nın da Yunan işgaline uğraması kasaba halkını perişan eder. Kasabalının bir kısmı dağa çekilir, kasabada sadece hastalar, yaşlılar ve dışarı çıkamaya gücü yetemeyenler kalır. Mektep kapanınca Ali Şahin kasabayı terk eden kafiye katılır. Ali Şahin, büyükannesi yatalak hasta olduğu için kasabaya dönen küçük öğrencisini görür, kendi nefsinden utanır ve Sarıova'ya geri döner. Kasaba içinde Müslümanlar ile Hristiyan azınlıklar arasında bir çatışma çıkmak üzeredir. Ali Şahin iç savaşı engellemek için hemen bir softanın sarığını başına geçirir ve musalla taşının üstüne çıkıp Müslüman halkı Rum mahallesine saldırmamaları için ikna eder. Yunan kumandanı, Ali Şahin'e büyük camide halka vaaz verdirerek Yunan Devleti lehine propaganda yaptırmak ister. Ali Şahin, kasabada serbest dolaşmasına ve Müslümanlara yardım etmesine serbestlik sağlayacağı için bu görevi kabul eder. Bir zamanlar düşmanı olduğu sarığı başına geçirip sokağa çıkar. Böylece kasabalı Müslümanların evlerine serbestçe girme fırsatı bulur. Yunanlılarla iyi geçinerek üç masum aile babasını hapsedilmekten kurtarır.

Ali Şahin, Sarıova'yı değiştirmeyi, cahil halk tabakasından yeniliklere açık ve gerçekçi düşünen bir toplum meydana çıkarmayı amaç haline getirmiştir. Bu planını tek başına gerçekleştirmenin güç olduğunun bilincindedir. Ona yardım edecek fen adamlarına, milliyetçi genç muallimlere, münevver müttefiklere ihtiyacı vardır. Çeşitli vesilelerle tanıştığı Deli Necip, Rasim ve Komiser Kazım bu çerçevede bir araya geldiği arkadaşlarıdır. Ali Şahin, inkılâpçı fikir arkadaşlarından daha sabırlı ve ihtiyatlı davranır. Rasim'in teşvikiyle kurulan otuz kişilik çete ilk hücumda darmadağın olur. Rasim ilk çatışmada şehit düşerken Kazım Efendi omzundan ve bacağından yaralı bir hâlde esir edilmiş, gün ağarırken kurşuna dizilmiştir. Deli Necip, emekli bir Türk askerine eziyet eden Yunan neferine tokat attığı için süngü darbeleriyle öldürülür. Ali Şahin arkadaşlarının öldüğünü duyunca hayatında ilk defa ölüm acısını hisseder. Şehit düşen arkadaşlarından Kazım Efendi'nin karısı ve dört çocuğunun ihtiyaçlarını karşılar. Açlarına ekmek, hastalarına ilaç verir. Deli Necip'in kimsesiz kalan ihtiyar annesiyle dul kız kardeşine yardım etmek vazifesini de üstlenir. Her gün etrafında yeni felâket ve ıstırapla karşılaşan Ali Şahin, işgalden sonra sessiz sedasız on dört ay gizlice işlerini yoluna koyar. Sarıova kumandanlığının mührünü taşıyan sahte vaizlik ruhsatnameleri ile yedi sekiz subayı Sarıova'dan çıkarıp birer birer Türk birliklerine gönderir. Bir Kuvâ-yi İnzibatiye taburu lehine propaganda yaparken yakayı ele verince Yunan adalarından birine sürgün edilir.

İstiklal Mücadelesi kazanılır, art arda birçok devrimler gerçekleşir, medrese ve tekkeler kapatılır. Ali Şahin, yeşil geceden ve düşmandan kurtulan Sarıovası'na geri döner. Kendi eseri olan Emir Dede Mektebinde görev almak için Maarif Müdürlüğüne gider. Ancak Emir Dede Mektebine yeni bir başmuallim görevlendirilmiştir. Kasabaya yeni atanan genç Maarif Müdürü, Ali Şahin'i tanımaz, Eyüp Hoca'nın etkisiyle “ *Herhalde şu işgal zamanında sarık sararak Yunan hizmetine giren Şahin Hoca olamayacaksınız.*”(s. 308) diye küçümseyici bir tavırla onu alaya alır. Müdür, daha ileri gidip hakaret ederek Ali Şahin'i odasından kovar. Zühtü Efendi, Cabir Efendi, Hacı Emin gibi kasabanın nüfuzlu eşrafı, Ali Şahin aleyhine sözlü veya yazılı saldırıya geçer. Kasabada tutunamayacağını anlayan Ali Şahin zafer ve inkılâbın doğduğu yere, Ankara'ya, derdini anlatmak üzere yola çıkar.

Kolejli Nereye''de romanın başkahramanı Turan vatana ihanet ederken eserin yardımcı kahramanları vatan sevgisi ile Turan'ı uyarıcı rol oynarlar. Koleji ziyarete gelen Amerikalı zenginlerden Mister Jimson, konuşmalarında misyonerlik faaliyetlerini şirin gösterir ve öğrencilere barıştan, bütün dünya insanlarını mesut etmekten bahseder. Doktor Wood ise Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerine uluslar arası boyut kazandırmak için bir cemiyet kurulmasını teklif eder. Bu amaçla “International Club” kurulur ve sekreterliğine Turan getirilir. Gençler arasında ülkücü kanadın ateşli savunucularından Rıza oturduğu grubun arasından kalkıp Türkçe konuşarak öğrenci arkadaşlarını aldanmamaları konusunda uyarır. Okul görüş ayrılığından dolayı ikiye bölünür. Turan'ın taraf olduğu “maviler”; ülkücü gençlerce idare destekçisi beynelmilelciler olmakla suçlanır ve sayıca daha azdırlar. Karşı taraf, yani ülkücü “kırmızılar” ise Turan ve arkadaşları tarafından komitacılıkla, şovence bir milliyetçilikle, savaş yanlısı olmakla itham edilir. Rıza, idareye çağrılır ve Doktor Wood tarafından terbiyesizlik yaptığı gerekçesiyle sert bir dille uyarılır. Rıza ise memleketini ve milletini seven bir Türk genci gibi hareket ettiğini, terbiyesizliğin karşı tarafa ait olduğunu, misyonerlerin Türk öğrencilerini gayelerine âlet ettiklerini Doktor Wood'un yüzüne bir tokat gibi vurur. Rıza'ya göre kolej, memleketin mukaddesatına saygılı olmayan misyoner bir müessesedir. Kolejin “beşler heyeti” gazetelere yansıyan haberlerden sonra dikkat çekmemek için meseleyi örtbas etmeye, hedeflerine sesiz yürümeye karar verirler. Turan, misyoner saflarına çekilen on beş yirmi kadar taraftarlarla birlikte Mister Wood'un yanında yer alır. Kendi memleketine ait pek çok şeyi feda etmek pahasına Amerika'ya gitmek vaadini kazanmıştır.

Turan'ın Amerika'da yaşadığı hayal kırıklığı ve ibret verici hadiseler ona memleket şuurunu kazandırır. Üniversiteden arkadaşı Rudolf, Turan'ı başka bir Türk öğrenci ile tanıştırır. Turan hemşerisiyle konuşmaya başlayınca Türkçe konuşmanın çok güzel olduğunu, her kelimedede memleketine ait bir hatıranın içine doğduğunu hisseder. İsmi Ferit olan bu genç, Cornell Üniversitesinde tarım eğitimi almıştır ve Türkiye'ye dönme hazırlığındadır. Liseyi bitirdikten sonra Ödemiş Belediyesi onu Amerika'ya göndermiştir. Dört yıldan beri üniversite okumaktadır ve memleketine hiç gidememiştir. Vatan hasreti çeken üniversiteli genç, karşısında bir Türk görünce çok mutlu olur. Turan'ın memleketten yeni geldiğini öğrenince vatana ait birçok haber sual eder. Turan hemşerisi olan bu gencin memleketi için çektiği hasrete imrenir, ilk defa hiçbir acı çekmeden ve aşağılık kompleksine girmeden vatanından bahseder. Tanımadığı Türk gencinden yediği yumruk, Helen'in konuşmaları ve memleketine dönmek üzere olan gencin hissettiği temiz duygular, Turan'da memleket özlemini uyandıran kıvılcımlar olur. O, nefretle terk ettiği vatanının hasretini çekmeye başlar ancak çok geçtir. Turan vatanına dönünce de mutlu olamaz.

3. İlim, Kültür, Sanat ve Edebiyat

Cumhuriyet Dönemi yazarların romanlarında gençlerin kültür, sanat ve edebiyat temayüllerini; şiir ve edebiyatla ilgileri, kitap okuma alışkanlıkları, musiki ve resim kabiliyetleri bakımından dört kategoride ele almak mümkündür. *Mahşer*'de yeni tiyatrolarla ilgili bir yakınma söz konusudur. Nihat'ın anlattıklarına göre tiyatroların hâli rezalettir. Aktörlerin hiçbirisi bir gün sonra oynanacak oyun için hazır değildir. Eserler provasız oynatılmaktadır. *Cehennemlik*'te Muzaffer Sabri Bey, Batı tarzı şiirler yazar. *Gülün Babası Kim?*'de ecnebî bir mektepte eğitim alan Mecla, edebiyata meraklıdır. Okulda öğrendiği vezin ve kafiyeye göre şiirlerini yazar. *Üç İstanbul*'da Adnan varlıklı ailelerin kızlarına edebiyat dersleri verir. Maliye Nazırı'nın kızı Süheyla'ya edebiyat derslerinde Abdülhak Hamit Tarhan'ın şiirlerini okur. Adnan bir ara Namık Kemal'in fotoğrafını göğsünde taşır. Celâlettin Harzemşah'ı herkesin okumamasına hayret eder. *Yıkılan Vatan* adlı eserini bir türlü bitiremez. *İçimizdeki Şeytan*'da Ömer'le Nihat beraber bir gençlik mecmuası çıkarır. Mecmua kapanınca Nihat başka mecmualarda "Gençlik Hareketleri" başlığıyla makaleler neşreder. Bir düşmana çatıyormuş hissi veren bu makaleler bazı gençler tarafından hararetle münakaşa edilir. *Tatarcık*'ta edebiyat tartışmaları madde-ruh çatışmasının gölgesinde devam eder. Safa'ya göre Shakespeare gibi eski devirde kalmış edebiyatçıların köhne yazıları yakın devire ışık tutamaz. Edebiyat ve bilim geçmiş düzenin hizmetçisi değildir. Salim, Safa'nın

bu görüşlerini yanlış bulur ve fizikte tanımlanan maddenin her geçen gün bilimsel açıklamalarla iflas ettiğini, yeni softalıklarla kafaların zincirlenemeyeceğini iddia eder.

Albay Nihat, Safa, Recep, Haşim, Lale ve Salim'in karıştığı tartışmada akıl, madde, din, edebiyat, bilim gibi konularda gençler düşüncelerini ifade ederler, Aşağıdaki konuşma bu türden bir tartışma örneğidir:

- *İyi ki, Teyfik Fikret bu mısraı yazdı, o olmasa sizler bilmem nasıl dinsizlik umdesini tarif edeceksiniz?*
- *Fikret'e kim dinsiz diyor?*
- *Akıllı adam dine inanır mı?*
- *Her akıllının bir kaçık tarafı, her kaçığın bir akıllı yanı olduğu için.*
- *Bu da İngiliz edebiyatından çalınmış olacak, Recep.*
- *Hayır, ben kendi zekâmla buldum, fakat cümlemi bitirmeme müsaade etmedin ki Safa.*
- *Ne söyleyeceğini biliyorum. Yine bize ruhtan, edebiyattan falân bahsedeceksin... Benim için öyle şey yok. Kâinatta tek şey insanın şuuru, ötesi hep madde... Şuur bile bazı maddelerin terkibi...*
- *Maddenin kendisi nedir, onu izah eder misin Safa?*
- *Bari güleyim Salim... Fizik okumadın mı?*
- *Her hâlde senin okuduğun fizikte tarif edilen maddenin bugünkü ilimde yeri iflas etti.*
- *Ben tarif falân dinlemem... Ben yeni yollarla eski softalığa doğru gidemem...*
- *Ben de yeni softalıkla kafamı zincirleyemem...*
- *Kavga etmeyin çocuklar; böyle bir güzel gecede bu münakaşayı nereden çıkardınız? Bizim "merhum" amca mezardan kalkmış da Abdülgaffar Efendi'yle konuşuyor sanıyorum... Benim felsefem...*
- *Kâinatta senin felsefenin bilmediği nice şey var.*
- *Bu da Shakespeare'den olacak... Artık bu devirde o köhne herifin köhne yazıları geçmez.*
- *Okudun da mı söylüyorsun Safa?*
- *Niçin okuyayım? İçindekileri bilmiyor muyum? Macbeth gibi dejenere kralların öldürdükleri rakibin hayalini ziyafet sofrasında görmeleri... Bezirgânların psikolojisi... Büyük şiirmiş, büyük nesirmiş, bunlar bana vız gelir... Ben içindeki fikre bakarım. Bugün kurmak istediğim dünya nizamına yarar yeri var mı yok mu? Sanat mikyası da ilim mikyası da benim için bundan ibaret.*

- ...
- *Senin edebiyat dediğin şey, kafanın içinde tespit ettiğin dünya nizamının ifadesi olacak, değil mi Safa?*
- *Tabii değil mi ya? Edebiyat, bilim, her şey yeni nizamın hizmetkârı olamaz, mütemadiyen geçmişe dönerse nasıl dünyada benim istediğim nizam kurulur?*
- ...
- *Senin davanda fikir tarafı solda sıfır, Safa yalnız ihtiras tarafı egemen. O ihtiras da sırf babana kinin, gayzın... O, eli falakalı eski softaydı, sen eli falakalı yeni softa olmak istiyorsun. Düşündüğün dünya nizamında tek hâkim şey, koskocaman bir "ben". Senin yaratacağın model dünyaya, en vahşî bir Afrika kabilesini ben tercih ederim azizim, çünkü...*
- ...
- *Bunlar hep lâf... Siz sade konuşuyorsunuz. Tek yapılacak şey içtimai teşkilat, içtimai hizmettir... Biz inkılâplarımızı halka indirmeli, onlara anlatmalıyız...*
- *Fakat önce inkılâbımızın ne olduğu, hangi istikamete doğru yürüdüğü hakkında aramızda müşterek kanaat olmalı. Bayan Lale.*
- *Hiç şüphe yok sağa...*
- *Faşist...*
- *Hiç şüphe yok sola...*
- *Bolşevik...*
- *Hayır, ortada yürümeli...*
- *Bunların hepsi birer tabir... Siz münakaşa ederken halk sizden ayrılabilir, hem halk böyle şeyler düşünmez ki... Hasta var, çocuk var, cehalet, fakirlik, viran mahalleler var... (ss. 193-197)*

Sınıf Arkadaşları 'nda Süleyman, edebiyata, şiire ve sanata meraklı bir gençtir. İlk günlerde yazdıklarını başkasına göstermekten çekinir. Zira gülünç duruma düşmekten korkar. Geceleri annesi uyuduktan sonra tek başına kalınca şiirlerini yazar. Lise son sınıfta iken Servet-i Fünûn dergisinde şiiri çıkar. Bundan sonra Süleyman bütün yazdıklarını dergide yayımlamaya başlar. Fikret, Cenap ve Haşim'in şiirlerini yayımladığı bir dergide eser yayımlamak ona gurur verir. Meşhur yazarlarla tanışma fırsatı bulur.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet yazarlarının romanlarında da gençlerin Doğu ve Batı klasiklerini okuyarak yetiştirilmesi eğitim bakımından büyük önem arz eder. *Damga* 'da İffet'in en eğlenceli meşguliyeti bahçe ile uğraşmak ve kitap okumaktır.

O, çoğunlukla bedbinlik aşılayan, acı duygular yaşatan eserleri okur. *Akşam Güneşi* 'nde Nazmi askerî göreve çağrılacağı güne kadar İstanbul'da ihtirasla kitap okuyarak, at binerek, resim yaparak vaktini geçirir. *Gökyüzü* 'nde Kahraman'ın âdetâ ezbere bildiği kitaplar onun ateist düşüncelerini kuvvetlendirmeye yöneliktir. Testü'nün *Teşrih* ve Gano'nun *Fizik* adlı eserlerini, Voltaire'in, Auguste Comte'un, Buchner'in eserlerini ve sosyalizm propagandası yapan yasaklı birçok kitabı okur. Bu kitaplardan gelen tehlikeli fikirlere göre hareket eder.

Bir Sürgün 'ün yüksek tahsilli kahramanı Dr Hikmet'i İzmir'deki sürgün günlerinde rahatlatan tek şey Fransızca gazete ve mecmualardır. *Je sais Tout, Les Annalles*” gibi yabancı gazete ve dergileri okur. *Les Annalles* adlı haftalık gazeteye mektep yıllarından beri abonedir. Avrupa'ya giderken bir limanda Jön Türk neşriyat acentesi Cemal ile tanışır. Cemal, Dr. Hikmet'e Jön Türklerin çıkardığı *Meşveret*, *Şûra-yı Ümmet* ve *Terakki* gazetelerini verir. Yakup Kadri'nin romanlarında genç kahramanlar, Avrupa'ya ilk önce okudukları Batı klasiklerinin ardından bakarlar. *Bir Sürgün*'de de Dr. Hikmet de Paris'e geldikten sonra üç ay içinde on beş cilt kitap alır ama bunları açıp okuyası yoktur. Piyer Loti'nin *Les Desenchantees*'ini ancak yarıya kadar okur. Eskiden bir kitap kurdu olan Dr. Hikmet çocukluğunun ve gençliğinin en büyük zevki olan okuma alışkanlığını Paris'e gelince kaybeder. Dr. Hikmet bu zamana kadar Paris'i, Avrupa'yı, Garp medeniyetini Hugo'dan, Balzac'dan ve Bourget'den okuduğu kitaplar vesilesiyle soyut ve masalsi bir dünyanın çerçevesinden tanımıştır. Hayalleri ile realite arasındaki bu tezat yüzünden Paris'te aradığını bulamayan Dr. Hikmet, hayal kırıklığını kendi kendine şöyle itiraf eder:

“...Neden İtiraf etmeyeyim? Doğrusu, Paris beni bir nevi desillusion'a uğrattı. Burada tahayyül ettiğim, aradığım havayı, tadı, manâyı, hâlâ bir türlü bulamıyorum. Tiyatrolarına gittim. Müzelerini gezdim. Louvre'larını, Versailles'lerini gördüm. Fakat hiç birinde, kitaplarındaki nefhaya benzer bir şeye rastgelemedim.”(s. 92)

Eski Hastalık'ta Şevket Bey, kütüphanesinden özenerek seçtiği Fransızca romanları yeğenine verir. Bu romanlar Züleyha'nın hayatında önemli bir etkiye sahiptir. Üç *İstanbul*'da Adnan'ın hukuk bölümünden arkadaşı Moiz, çok kitap okur. O, “ağzı bir kütüphane gibi çürük kitap kokan” adamdır.

İçimizdeki Şeytan'da Macide'nin arka arkaya okuduğu romanlar, içinde bulunduğu dünyadan daha hakiki bir hayatı onun gözünde canlandırır. Bu eserde üniversiteli gençlerin kitap okumaması eleştiri konusudur. Ömer, İstanbul'dan başka kültür merkezinin olmadığını düşünür ancak Ömer'in davranışları düşünceleriyle tezat teşkil eder. O, bu düşüncelerine rağmen kütüphaneye pek nadir gider, vaktini çoğunlukla üç beş cadde ve kahvede geçirir. İstanbul aşığı birçok üniversiteli gencin durumu da Ömer'den farklı değildir. *Tatarcık*'ta bilimsel akımlara meraklı olan Hasan, yaşıyla ölçülmeyecek kadar çok kitap okur. Çevresi İstanbul'un en aydın tabakasıdır. Avrupa'da felsefe ve edebiyat doktorası yapan Salim, çocukluğundan beri eline geçen parayı kitaba verir. Aldığı kitapları en ince noktasına kadar inceler. Kültürlü ve entelektüeldir. Batılı şair ve yazarları çok iyi bilir. Refik Halit Karay'ın *Sürgün* adlı eserinde Seher çok roman okur ancak onun romanla ilgisi okuduğu kitaplardaki tutkulu aşkları ve lüks hayatları yaşamak hevesinden başka bir şey değildir. Hayat karşısında tecrübesiz olan Seher okuduğu romanların tesiriyle arzu ve şehvet çılgını, bovaristçe bir yaşamın peşinden koşar. *Kürk Mantolu Madonna*'da Raif Efendi okuduğu romanlardaki kahramanlar ile kendini özdeşleştirir. Okuduğu kitaplardan Michel Zevacolar, Jules Verneler, Aleksandre Dumaslar, Ahmet Mithat Efendiler, Vecihi Beyler onun zihninde silinmez izler meydana getirir. Babası, Raif Efendi'nin okuduğu romanları alıp yok etmeyi dener ancak Raif Efendi'nin idare lambasının ışığı altında kendinden geçerek kitap okuduğunu görünce bu niyetinden vazgeçer. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Ferit, kitap okuyan ve araştıran bir gençtir. Eserde verilen bilgilerden Doğu ve Batı klasiklerine meraklı olduğu anlaşılmaktadır. Buharî'nin kitabını almak için Tarlabası'na kadar gider. Zweig'in Nietzsche için yazdığı kitabın Türkçe tercümesini gözden geçirir. Ferit, sevgilisi Selma'ya vapurla yolculuk esnasında Rimbaud'un mısralarından okur.

Huzur'da Mümtaz, İhsan'ın da etkisiyle on yedi yaşında iken divanları okumuş, tarih zevkini edinmiştir. Mümtaz, Cevdet Tarihi, Sicill-i Osmanî ve Şakâyık okur. Galatasaray'da onun tarih hocası İhsan'dır. İhsan yazacağı tarih kitabı için Mümtaz'dan yardım ister. Kitabın sanat-fikir kısmını Mümtaz yazacaktır. Baki'yi, Nefi'yi Nailî'yi, Nedim'i, Galib Dede'yi ve İtrî'yi Mümtaz'a İhsan sevdirebilir. Mümtaz'ın istidadı onu şiire ve sanata çeker. Regnier, Heredia, Verlaine, Mallarme, Nerval ve Baudelaire'in eserlerini okur. *Panorama*'da Cahit Halit'in siyasî düşüncelerinde okuduğu kitaplar son derece etkilidir. O, yeryüzünün hiçbir yerinde “yumuşak ve mantıklı inkılâbın” olmayacağını düşünür. Almanya'da yüksek tahsil yaparken Nietzsche'yi, Hegel'i okumuştur. Bu kitaplardan

milletlerin hayatlarının düpedüz bir nesne olmadığını, bir sürü tez ve antitezlerle dolu olduğunu öğrenir. Ahmet Nazmi, Cahit Halit'in mektubuna verdiği cevapta Fransa bilim adamlarının eserlerinden bahseder. Ahmet Nazmi, Cahit Halit'in fikir önderi olarak kabul ettiği düşünür ve bilim adamlarının zihniyet yapısını zararlı bulur. Zira Cahit Halit'in çok sevdiği düşünür olan Fichte, koyu bir Nasyonalizm namına nazilik gibi bir sokak politikacılığının telkincisi ve kurucusu olmuştur.

Cumhuriyet romanlarında sanatsal faaliyet olarak üzerinde en fazla durulan iki unsur, musiki ve resimdir. *Dudaktan Kalbe*'de sanatın esasını musikî oluşturur. Musiki, babası Nail Bey'den Kenan'a kalan manevî bir mirastır. Bu kabiliyetini ilk defa Tilkiklik'teki evlerinin civarında bulunan tekkeye devam ederken hisseder. Tekkeye devam eden ihtiyar binbaşının çaldığı ud onu başka dünyalara götürür. Bozyaka'da tanıştığı Neyzen Şem'i Dede'nin tesiriyle musiki onda bir tutku halini alır. Şemî Dede usta bir neyzendir. Onun sayesinde Kenan irsiyetten gelen sanatkârlık kabiliyetini geliştirir, iyi bir kemancı olur. Musiki ve inziva Kenan'ın ruhunda aşkın eksikliğini hissettirir. Kenan, Avrupa dönüşü şöhret olduktan sonra alaturka musikiyi bırakıp alafrangaya geçer. O artık şöhretli bir opera sanatçısı, besteci ve musikide virtüözdür.

Zeynonu'un Oğlu'nda Mazlume ve Dârülfünûnlu arkadaşları asrileşmek konusunda bilinçli hareket ederler, yabancı müzik ve oyunlar yerine zeybek danslarını tercih ederler. Ancak Mazlume, annesinin sosyete toplantıları nedeniyle zamanla müzik kültürünü de değiştirir. Musikî, sosyete toplantılarının vazgeçilmez unsurudur. Yükseköğrenim öğrencisi Mazlume bu kültürle yetişir. Mazlume'nin annesi Mesture Hanım'ın sosyete davetlerinde Gramofon, Valansiya ve Markita çalınır. Hasan, Mazlume ile fokstrottan tangoya, tangodan valse geçer. Bütün davetliler zevkle dans ederler. Türk musikisi, *Fatih Harbiye*'de bir çatışma unsurudur. Şinasi ve Neriman'ı aynı mekânda buluşturan musikidir. Faiz Bey ile Şinasi'nin ortak zevkleri, Türk musikisi üzerine konuşmaktır. Şinasi yeise düştüğü zamanlarda Türk musikisiyle rahatlar. *Dünkülerin Romanı*'nda Ahmet Reşit, İskandinav müziği ve edebiyatına hayrandır. İskandinav müziğinin en güzel parçalarını dinlerken kendini bir hayal ve rüya âleminde gibi hisseder. İskandinav edebiyatı hakkında derin bir tetkik eseri hazırlamaya başlar ve iki ciltlik kitap yazar. Araştırmasında resim, sanat, felsefe ve musikiye sıkça yer verir. Halide Edib'in eserlerinde hem Doğu hem de Batı musikisi önemli bir yer teşkil eder. Dinî hayatın en önemli yanını oluşturan "Mevlid" ve Mevlevîlik"

Doğu musikisinin bir simgesidir. Musikide önemli olan “güzellik”tir. *Sinekli Bakkal*’da Hilmi, Batı musikisini çok iyi bilir, piyano üstadı Peregrini, Hilmi’nin arkadaş çevresindedir.

Tatarcık’ta musiki üniversiteli gençlerin yegâne eğlence aracıdır. *Sinekli Bakkal*’daki doğulu Rabia ile batılı Peregrini’yi birbirlerine bağlayan müspet bir unsur olarak musiki, onların çocukları Recep’le *Tatarcık*’ta bir terkip hâlini alır. Recep, kampta arkadaşlarını eğlendirmek maksadıyla bazen Beethoven’dan ve Bach’dan parçalar çalar, bazen de, Şam ağzı bir türkü tutturur. Anadolu’nun birçok yöresini içine alan geniş bir repertuvara sahiptir. *Sonsuz Panayır*’da alaturka ve alafanga musiki ile ilgili görüşler bir Doğu-Batı tezadı şeklinde ele alınır. Eserin yurt dışında yüksek tahsil görmüş kahramanları Burhan ve Ali Bey alaturka musikiyi severler. Herkes Amerika’dan yeni dönen Burhan’ın cazdan başka her müziği reddetmesini beklerken o, sanat ve fikir sorunlarına siyaset ve çıkar karıştırılmasına şiddetle karşı çıkar. Burhan musiki hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklar: İster Batı’dan isterse Doğu’dan gelsin müziği, siyaset karıştırmadan sevmeli yada anlamaya çalışmalıdır. Müzikten hiç anlamadığı hâlde Batı müziği tiryakisi görünen ve böylece kendini devrimci ve uygar zannedenler, Avrupaî görünmek için kendi değerlerinden uzaklaşanlar müziğin ruhundan anlamazlar ve yapmacık tavırlar sergilerler. Türk musikisi değerlidir. Ondaki hüznün ve inilti bir ihtiyaçtan doğmuştur. Zeybeklerde neşe vardır. İtrî’nin nağmeleri dünya için emsalsizdir. *Sonsuz Panayır*’da Bolluklar’ın kızları batılı yaşamın bir parçası olarak pazar günleri alaturka musiki dersleri alırlar. Birine ud, birine kemençe öğretilir.

Huzur’da İclâl on dört sene piyano çalışmış ve konservatuvara gitmiştir. Fakülte tahsiline kadar her şeyi unutmuş âdeta tek musiki kalmıştır. Onun nağmeden bir dünyası vardır. Mümtaz ile Nuran’ı hızla birbirine yaklaştıran alaturka musiki ve mahur bestedir. Mümtaz, Nuran’ı bir şiirin kıtası gibi yavaş yavaş keşfeder ve keşfettikçe ona hayranlığı artar. Nuran’ın berrak, davudiye yakın bir sesi vardır. Onlar, ferahfezâ, acemaşiran, beytî, sultanîyegâh makamlarını tercih ederler ve musikin ruh iklimine girerek bir hayal âleminde yaşarlar. Mümtaz, Nuran’ı Boğaz’ın güzelliği içinde düşünür. Ne İstanbul’u, ne Boğaz’ı ne musikiyi ne de sevdiği kadını birbirinden ayırabilir.

Bir Sürgün’de ilmin, sanatın beşiği olarak gördüğü Paris’te ressamın ve şairlerin eserlerini kendi elleriyle pazarlamaya kalkışmaları Dr. Hikmet’e ilginç gelir. Şair Jean Lavalieri cebinden çıkardığı mecmuayı Dr. Hikmet’e hediye etmek istediğini belirtir ancak

abonman defterini de çıkarıp seneliğinin yirmi franga satıldığını söyler. Dr. Hikmet, St. Germaine bulvarını gezerken eski resim satıcılarından birinde Picasso'nun bir tablosunu görür. Satıcı, Picasso tablosu yerine Jean Ausiere adında genç bir ressamın ait başka bir tabloyu önerir ve bu tabloyu Dr. Hikmet'e yüksek fiyata satar. Dr. Hikmet dükkândan çıkışta tesadüfen, aldığı resmin sanatçısı Jean Ausiere ile karşılaşır. Ressam Jean Ausiere sanat eserinin seksen franga satıldığını duyunca Dr. Hikmet'i tekrar dükkâna götürür. Çünkü dükkâncı tabloyu ressamdan on beş franga alıp seksen franga satmıştır. Ressam bu duruma itiraz eder. Dr. Hikmet dükkân sahibi ile resmin sanatçısı arasındaki kavgayı hayretle seyreder. Sanatın böyle para kavgasına dönüşmesini anlayamaz, içinden âdeta bir tiksinti duyar. Yazarın Batı medeniyeti konusunda sözcüsü konumunda olan Dr. Pienot'a göre şarklı için Avrupa her şeyden evvel bir sanat ve ilim diyarı gibi görünür. Ancak sanat ve ilim, cevheri itibariyle Avrupaî değildir. Sanat ve ilim tamamıyla Greko-Latin medeniyetinin eseridir. *Kürk Mantolu Madonna*'da resim sanatı eserin çatısını oluşturur. Raif Efendi'nin bütün hayatı bir resim tablosunu andırır. O, yüksek tahsil yıllarında sadece resime ilgi duyar. Almanya'da aşk hayatı bir resimle başlar. Âşık olduğu kadın Maria Puder de bir ressamdır.

4. Türkçe ve Yabancı Dil

Cumhuriyet Dönemi'nde planlı ve programlı bir dil politikası izlenmiştir. Bu politika gerçekçi bir dil anlayışına dayanır. Böyle bir dil anlayışının temelinde dilin yapı ve işleyişini, dil ile toplum, dil ile kültür arasındaki bağlantıyı ön planda tutan, derinlemesine bir bilimsel görüş yer alır.⁸⁴ Türk romancıları da eserlerinde Türkçenin önemine yer yer temas etmişlerdir. Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* adlı eserinde Ali Şahin, talebelerini muğlâk ifadeleri kullanmaktan kurtarmak, onlara sade Türkçeyle düşünmeyi ve yazmayı öğretmek için bütün çabasını sarf eder. Onun maksadı kendine benzeyen, kendi gibi düşünen ve söyleyen, kendi dilini konuşan ve bayrağını taşıyan insanlar yetiştirmektir. Ali Şahin ders programındaki "Lisan-ı Osmanî" dersinin adını "Türkçe" olarak değiştirdince maarif müdüründen büyük tepki görür.

Misyonerlik faaliyetlerin üst seviyede olduğu kolejlerde maksimum seviyede İngilizce veya Fransızca eğitim verilir. Türkçe dersler ise sadece göstermeliktir. Misyonerler tarafından Osmanlı sınırları içinde birçok yayın yapılmasına rağmen Türkçe olanların sayısı

⁸⁴ Zeynep Korkmaz, "Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı" *Türk Dili*, S.637, Ocak 2005, s. 37.

bir elin parmaklarını geçmez.⁸⁵ Necmettin Halil Onan *Kolejli Nereye* adlı eserinde yabancı kolejlerde Türkçe dersinin yavanlığına dikkat çeker. Mister Perry'nin İngilizce derslerinde sınıfta kahkaha tufanı kopar. Bu kadar eğlenceli kolej dersleri içinde Türkçe dersleri çok kuru geçmektedir. Çocuklar Türkçe derslerinde Arapça, Acemce kelime ve tamlamaları anlamakta güçlük çekerler. Kolejde söylenen yüksek sesli İngilizce şarkılar ise çoğunlukla propaganda yapma amacına yöneliktir. Bazı romanlarda Batı'ya hayranlık ve Batı karşısındaki küçüklük duygusu gençlerin konuşma psikolojilerine de yansımıştır. *Bir Sürgün*'de Dr. Hikmet, Batı'ya gitmeden önce Avrupa ülkelerine öyle bir hayranlık duyar ki Fransız diliyle basılmış bir yazı, basbayağı bir bakkal ilanı bile olsa “mukaddes kitaplar”ın metinleri gibi yüksek sesle ve hususî ahenkle okunması gerektiğini söyler. Paris'e yüksek tahsil için giden Dr. Hikmet yabancılık ve aşağılık psikolojisiyle Türkçe konuşmaktan çekinir. Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı eserinde ahlakî düşüklüğe, yabancı dil özentisine ve kültürel yozlaşmaya dikkat çeker. Ferit, Selma'yla buluşmak için Suzy'nin kapısını çalar, Suzy, Ferit'in hatrını İngilizce olarak sorar ve Ferit'in İngilizce cevabı onun hoşuna gider. On aylık bebeğini uyutmak için Türkçe ninni yerine İngilizce bir türkü söyleyen Suzy'nin sesi Ferit'i büsbütün gevşetir. Suzy'nin İngilizce türkü arasında Türkçe ninni söylüyormuş gibi, “eee, eh pış” gibi sesler çıkarması Ferit'i çileden çıkarır. Ferit, Türk vatanında Türkçe konuşmayı bir aşağılık psikoloji haline getiren, yapmacık tavırlarla dikkat çekmeye çalışan bu insanların bulunduğu evi bir müddet sonra terk eder. *Kolejli Nereye* (Ahmet, Ferit), ve *Dünkülerin Romanı* (Ahmet Reşit) gibi eserlerde yurt dışında Fransız diliyle yüksek tahsil görmelerine rağmen kendi dillerini, kültürlerini unutmayan gençler de vardır. Onların yüksek tahsilleri memleketlerine hizmet için yalnızca bir araçtır.

Cumhuriyet Dönemi yazarlarının romanlarında yabancı dil bilmek yüksek tahsil basamaklarında önemli bir merhaledir. Üstelik yabancı kolejlerde eğitimin ve yurt dışı tahsilinin yaygın olması gençlerin yabancı dil öğrenmesini kolaylaştırmıştır. *Damga*'da İffet ve ağabeyi, konağın İsrâil Bey ismindeki hususi hekiminden haftada iki gün Fransızca öğrenirler. *Pervaneler* (B. Ahmet, Sami), *Dudaktan Kalbe* (Hüseyin Kenan, Cevat) ve *Akşam Güneşi*'nde(Nazmi, Vecdi Ziya) gençler yurt dışında Fransızca tahsil görürler. Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye* adlı eserinde Nihal, koleji bitirdiği zaman

⁸⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

bulunduğu modern çevreye uyum sağlayacak seviyede İngilizce öğrenmiştir. Oğlu Turan'ın Amerikan Kolejine gitmesinde İngilizce öğrenmesi öncelikli tercihtir. *Dükkülerin Romanı*'nda yüksek tahsilli gençler yabancı dil öğrenmeye büyük özen gösterirler. Ahmet Reşit, Fransızcasını geliştirmek için sanat mecmualarını ve gazeteleri okur. Fransızcanın bütün ince aksanını bilecek kadar Paris'e alışmıştır. İsveçli nişanlısı Gretta'dan İngilizce öğrenir. Ahmet Rıfki da kolejdaki Türkçe öğretmenliği sırasında İngilizce öğrenmiştir. Gençler dil öğrenmeyi bir medeniyet ve kültür meselesi olarak görürler, bu konuda alafranga tiplerde olduğu gibi özentiye kaçmazlar. Ahmet Rıfki, Ahmet Reşit'in Paris'ten gönderdiği mektuplarda Frenkçe kelime olmamasına ve Avrupa özentisini gösterecek ifade bulunmamasına dikkat çeker. Bu eserde gençlerin yabancı dil öğrenme gayretleri onların kendi dillerini ihmal ettikleri anlamına gelmez. Bilakis onlar millî birliğin sağlanmasında dilin ehemmiyetli olduğunu savunur ve devletin dil politikasını eleştirirler. Ahmet Reşit, Mekteb-i Mülkiyyede yabancı dil olarak Bulgarca öğrenmiştir. O, başka milletlere Türkçe öğretmek varken memurlara yabancı dil öğretilmesini gereksiz bulur. Ahmet Reşit'e göre devletin vazifesi karışık milletleri bir dil, nizam, hars ve terbiye içinde pişirmek olmalıdır. Yabancı cemaatlerin mektepleri kapatılmalı, Türk adetlerini yaymalı, çocuklara iyi bir Türkçe öğretilmelidir. Zira böyle bir program takip edilirse Arnavut, Ermeni meselesi kendiliğinden çözülecektir.

Gökyüzü'nde tıp mezunu Kahraman iki yabancı dil bilmektedir. Mükerrerem de Fransızca tahsil görmüştür. *Tatarcık*'ta Lale ailesinin geçimini sağlamak için zengin ve kibar aile çocuklarına özel İngilizce dersler verir. Batı'da yükseköğrenim gören Recep, İngilizceyi ana dili gibi konuşur. Aynı eserde Salim, Sorbonne'da doktorasını tamamlamıştır. *Yolpalas Cinayeti*'nde Rıfki, Paris'te hukuk doktorası yapar. *Sonsuz Panayır*'da yabancı dil yine bir kültür ve medeniyet vasıtasıdır. Ali Bey yüksek tahsilini Fransızca olarak yapmıştır. Fransız kültürüne hâkimdir ve okuduğu kitapların çoğu da Fransız kültürünü anlatır. Ayrıca Paris'te iken yakın arkadaşı Felix Mandel'in etkisiyle İngilizce öğrenmiş ve iki yaz tatilini İngiltere'deki bu dostunun yanında geçirmiştir. Amerika'da yüksek tahsilini tamamlamış olan Burhan, Ayşe'ye İngilizce ders verir ve ondan Türkçe dersler alır. Süleyman Bolluk'un kolejli kızları İngilizce konuşur ve Fransızca'yı su gibi bilirler. Yabancı dili iyi bilmek *Üç İstanbul*'da batılı hayatın bir ölçüsü olmaya devam eder. Sörler mezunu Süheyla, Fransızca konuşur.

5. Dinî Unsurlar

Halide Edib'in diğer romanlarında olduğu gibi *Vurun Kahpeye*'de de aslî kahraman Aliye'nin hayatında mistik inanışın önemli bir yeri vardır. Yazarın din literatüründe “Mevlid” ve “Mevlevilik” önemli bir yere sahiptir. Bunlar insana manevî haz verirler. Camiler minareleri, kubbeleri ve ezan sesiyle insanı nurlandıran ve ruha huzur veren mekânlardır. Eşraftan Lâtif Ağa'nın Çanakkale'de şehit olan iki oğluna her sene okunan Mevlid'e Aliye de katılır ve kasaba kadınlarıyla yatsı namazı kılar. Mevlid'i tesadüfen kasabadan geçen beyaz sakallı İstanbullu Dede okur. Aliye çocukluğunun Süleymaniye'de, Beyazıt kubbeleri altında geçen Ramazan gecelerini hiç unutmaz.⁸⁶ Dede'nin nurlu yüzü, güzel sesi onu Allah'a yaklaştıran bir vecd haliyle sarsmıştır. Aliye dinî bakımdan Dede Efendi ve Hacı Fettah Efendi'yi karşılaştırır. Dede Efendi söyledikleriyle Aliye'ye huzur verirken bu güzel caminin bulunduğu meydanda birkaç gün evvel Hacı Fettah Efendi ona cehennem azabı yaşatmıştır. Hacı Fettah Efendi'nin korku veren, müsamahasız din anlayışı ile Dede Efendi'nin temsil ettiği insana huzur veren hoşgörüyeye dayalı dinî inanış tamamıyla tezat oluşturur.

*“...Halide Edib, çocukluğundan itibaren dinin bu iki cephesinin tesirindedir. Çocukluğunda okuduğu cehennemden bahseden bir kitabın, Halide Edib üzerinde büyük tesiri olmuştur. Fakat çocukluğunda almış olduğu bu tesir tek taraflı kalmamış, Mevlevilik ve Süleyman Dede'nin Mevlid'inin tesiri Halide Edib'in kolejde öğrendiği Hristiyanlığa kaymasını önlemiş, hem de İslâmiyet'in bu yumuşak cephesinin gerçek İslâmiyet olduğuna inandırmıştır. ”*⁸⁷

Aliye'nin fen kitaplarından öğrendiği biyolojik doğum hadisesi, Mevlid'le ezeli ve beşerî bir mucize tatlılığı kazanır. Mevlid'in Aliye'de uyandırdığı merhamet ve müsamaha düşüncesi; bütün insanlığa karşı şefkat hissiyle dolu, “doğduğu an, günahkâr ümmeti için Cenab-ı Hakk'tan af dileyen” yüce peygamberi hatırlatır. Gülsüm Hala, Aliye'yi

⁸⁶İnci Enginün, bu romanın yazarın bizzat yaşadığı Milli Mücadele günleriyle yakından ilgili olduğunu, hatta yazarın bizzat şahidi olduğu feci olayların eserde kötümser bir hava oluşturduğunu ifade eder ve eserin biyografik özelliklerine dikkat çeker:“*Aliye'nin Süleymaniye'deki Ramazan gecelerini hatırlayışı Halide Edib'in bizzat kendi hayatından gelmektedir. Sütannesinin evine misafir gittiği bir Ramazan'da, Süleymaniye Camii'nde yaşadığı müstesna havayı bir daha bulamamak korkusuyla bir daha o camiye gidemediğini hatıralarında anlatır.*” (İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*”, s. 239)

⁸⁷ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, s. 287.

merhametli, hoşgörülü tavırlarından dolayı altın gibi temiz yüreğiyle peygamberin annesi Âmine'ye benzetir.

Yeşil Gece'de medreselerin misyonu ile dinî eğitim arasında doğrudan bir bağ kurulur. Hurafe bilgilerle zihninde oluşan ahiret inancı önceleri Ali Şahin'e heyecan ve sevinç verirken sonrasında gitgide anlaşılmasız korkulara ve sıkıntılara sebep olur. Bu korkular âdeta onda bir hastalık halini alır. Aklını, mantığını bir türlü tatmin edemeyen Ali Şahin, arkadaşlarından ve medreseden kopmaya başlar, babasının ölümünden sonra dağlarda gütmeye başladığı koyun sürüsünü bırakıp İstanbul yollarına düşer. İstanbul'a gelince daha önce zihnini kasıp kavuran dünya-ahiret çatışmasından kurtulmuş değildir. Yazar, Ali Şahin'in yaşadığı ruh bunalımını iki devreye ayırır. Ali Şahin, birinci devrede bütün kabahati şahıslara ve yaşadığı zamanın şartlarına yükler. Zevk ve eğlenceden başka bir şey düşünmeyen ahalinin ahlâkı, itikadı bozulmuş; koca memlekette yürekten bir "Allah" diyen kalmamıştır. Onları Hak yoluna sevk edecek ulemâ cahil, korkak ve menfaatperesttir. Yöneticiler adaletsizdir. Bu devrede din masumdur suçlu dinin uygulayıcılarıdır. Çatışmanın ikinci devresi ise tamamen Ali Şahin'in kendi ruh haliyle ilgilidir. Artık dinin uygulayıcılarını değil bizzat dinin kendisini sorumlu ve suçlu görmeye başlar. Eline geçen tarih kitaplarından Osmanlı ordusunun, geçtiği yerlerde ebedi yeşil bir gecenin hüküm sürmesine sebebiyet verdiği ve bunda da dinin önemli bir faktör olduğu sonucunu çıkarır. Ali Şahin'in hazır zamandan geriye doğru giden ruh yangını Osmanlı'dan İslâm Tarihi'nin ilk devirlerine kadar iner. Zihninde korkunç sualler uyanır. İslâmî akidelerin yanlış tatbik ve suiistimallere açık olduğunu düşünmesi kafasındaki şüpheleri arttırır. Tarihte birçok mabuttan, peygamberden ve dinden bahsedilmesi, bunların bir insan mahsulü olma ihtimalini düşündürür. Bu düşünceden yola çıkarak ebedi hayattan ümidini keser. Buradan da anlaşılmaktadır ki Ali Şahin nasıl medresede ilk dinî eğitimini kulaktan duyma bilgilerle, yanlış kitaplarla öğrenmişse ve sağlam bir inanca sahip olmasına yardım edecek kaynaklara ulaşamamışsa yine aynı şekilde kulaktan duyma tarihî bilgilerle ve yanlış materyallerle imanî hükümleri reddetme yoluna girmiştir.

Ali Şahin, yıllardır kafasını kurcalayan ahiret inancını rafa kaldırarak rahatlamak ister. Ancak ara sıra gelen şüphe nöbetleri genç softayı çıldırtır ve başını hücrenin soğuk taşlarına vurarak tövbe istiğfar eder. Şüphelerin kemirdiği ruhunda masum itikadı yavaş

yavaş kayar, Allah’a isyanı büyür. Aslına bakılırsa Ali Şahin itikadının neden bozulduğuna yine kendisi cevap verecektir:

“Şimdi anlıyorum ki bendeki din gayreti öyle pek gazez ve ivazdan salim bir şey değilmiş, dedi. Sırf dünya muhabbeti, dünyanın tatlı hayatını bir başka âlemde devam ettirmek hırsıyla ben, bu mücadeleye giriştim.”(s. 37)

Ali Şahin pragmatist bir düşünceyle ahireti hayal etmiştir. Oysaki hiçbir dinî inanışta “faydacılık” gibi materyalist bir felsefe inancın esasını teşkil etmez. Ali Şahin, içindeki ıstırap dayanılmaz bir hâle gelince müderrislerden bazılarında derdini açar. Fakat hiç birinden şüphelerini kökten kurutacak, onu tatmin edecek bir cevap alamaz. Kimisi tehdit eder kimisi de klasik söylemleri tekrarlamaktan ileri gitmez. Müderrislerden ümidini kesilince kitaplara sarılır. Daha öncesinde, Allah’a isyan etmiş birtakım ahlâksız zındıkların felsefesi olarak kabul ettiği “maddiyyunu” merak eder. Maddiyyuncuların felsefelerini anlattıktan sonra onları aklî ve ilmî delillerle çürüten, ruhun varlığından bahseden Ahmet Mithat Efendi’nin “*Ben Neyim ve Nizam-ı İlm ü Din*” adlı eserlerini okur. Ali Şahin’in itikadı uzun bir zaman daha can çekiştikten sonra yazarın deyimiyle “yağı tükenmiş kandilin alevi” gibi sönüp gider. İtikadını kaybedince medresede durmaktan azap duyar. Çok sevdiği *Peygamberler Tarihi* dahi onun için artık köhne bir kitaptır. Ahiret inancını kaybedince dinî ilimlerin onun nazarında bir hükmü kalmaz. Birol Emil, Ali Şahin’in dine bakış tarzının temelden sakat olduğunu söyler ve dinî sadece ebedî bir hayat vaadi olarak anlamının, onun sosyal ve ahlâki cephelerini hesaba katmamanın Ali Şahin’de inanç buhranına sebep olduğunu, bu durumun Ali Şahin’in radikal inkılâpçılığının aksamasına da neden olduğunu belirtir, aynı konuyla ilgili şöyle bir yorum getirir:

*“Bütün dinler, fakat bilhassa İslâm dini sevgi, şefkat, iyilik ve merhamet temeline dayanır. Dinlerin en başta gelen varoluş sebebi budur. Reşat Nuri Güntekin de bu duyguların romancısıdır. Yalnız ‘Yeşil Gece’dir ki, dini hedef alan kin ve nefret ideolojik bir saplantı haline gelince bu derin beşerî duyguların nasıl çoraklaştığını bütün çarpıcılığı ve çarpıklığı ile gösterir.”*⁸⁸

Birol Emil’in bu yorumundan yola çıkarak, “Eğer Reşat Nuri, bu romanında da diğer eserlerindeki şahıslara benzer bir şekilde iyiliği, şefkati ve merhameti insanlığın hizmetine

⁸⁸ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 371.

sunan ama çevresinin kültürel değerleriyle ve inançlarıyla barışık bir karakter ortaya koymuş olsaydı, inkılâpçı kimliğiyle özellikle de hurafelerin ve taassubun zincirinden kurtulmuş bir genç olarak Ali Şahin, milleti adına daha üstün hizmetlerde bulunabilme imkânına sahip olabilirdi” diye bir tespit yapmak mümkündür. Ali Şahin, medrese tahsilinin söndürdüğü itikadının yerine mutlaka bir şey bulup inanmak, büyük bir emele gönül bağlamak ve hayatını bir maksada vakfetmek ihtiyacı hisseder. Dinî inançlarını kaybeden insanların ruhundaki manevî boşluğu doldurmak için girdiği arayışa benzer şekilde Ali Şahin; çalışmaya, dürüstlüğe ve gerçekçiliğe dayalı ahlâki anlayışın temsilî karakteri olur. Bundan sonra Ali Şahin’in hayatında din ekseninde üçüncü bir merhale başlar ki o da gizliden gizliye medreselere karşı savaşımdır. Bunu Sarıova kasabasına öğretmen olarak atandıktan sonra gerçekleştirir.

Kasabanın halkı derin bir taassup içinde İslâm diniyle hiç ilgisi olmayan, hurafe inançlara sahiptir ve devamlı Hafız Eyüp gibi çıkarıcı tipler tarafından oyuna getirilir. İslâm dininde, dua etmekle sınırlı kalmak şartıyla türbelere saygı esastır ve türbeleri ilâhlaştırmak hiçbir zaman söz konusu değildir. *Yeşil Gece*’de Reşat Nuri, Sarıova kasabasında yaşanan cahilce, bir o kadar da trajikomik bir hadiseye dikkat çeker. Kasabanın her tarafından görünen yüksek bir tepedeki Kelâmi Baba Türbesi, Sarıovalılar gözünde o kadar ehemmiyetlidir ki türbenin bulunduğu tarafa ayaklarını dahi çevirmezler. Halk bütün ihtiyaçlarını ilk önce Kelâmi Baba’dan ister. Koca bulamayan kızlar, şifasız derde düşmüş hastalar, müşterisi az dükkân sahipleri ona koşar. Bu kadar gönülden bağlandıkları türbenin yandığını gören ahali büyük felâkete uğrayacaklarını, dinsizlik ve ahlâksızlık yüzünden Kelâmi Baba’nın gazaba geleceğini düşünüp ağlar, bazıları tekbir getirerek haykırır. Ancak daha sonra anlaşılır ki türbeyi yakan bir hırsızdır. Reşat Nuri, eğitilmiş kahramanlarına halkın cahilliği ve hurafe inançlarıyla mücadele etmek gibi bir görev yükler. Dârülmualimîn mezunu ve aynı zamanda eski bir medreseli olan Ali Şahin, medreseler kadar evliya türbelerini de mücadele alanı içinde görmektedir. Medresenin ilim dediği şeyi bu türbelerin sisli ışığına benzetir. Ali Şahin’e göre softalık milleti baştan başa çürütmüştür ama hastalık çok derinde sayılmaz. O, yeni mekteplerden yetiştirdiği öğrenciler sayesinde; taassubun, hurafelerin kâbus gibi çöktüğü yeşil, karanlık ve sisli geceleri bir gündüz ışığı gibi aydınlatacağına emindir.

Halide Nusret dinine bağı bir hayat yaşamayı tercih eder. Yedi yaşından itibaren beş vakit namazını kaçırmamıştır. Onun bütün eserlerinde dinî duygulara yer verilir. Küçük yaşlardaki çocuklara doğru bir din eğitiminin verilmesine dikkat çeker. Etrafındakilere birtakım hediyeler vererek namaz kılmasını ve namaz surelerini öğretir.⁸⁹ *Gülün Babası Kim?* adlı eserinde Nezihe iyi bir dinî eğitim almıştır. Onun dinî terbiyesinde büyüklere saygı küçüklere sevgi ve kimsesizlere yardım esastır.

Dükkülerin Romanı 'nda yükseköğrenimli gençler devirlerine göre dinî konularda çok farklı düşünürler. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunurlar. Aslında gençlerin bu zihniyeti, vatanın kurtuluşu için bir umut olarak gördükleri Mustafa Kemal'in "Laiklik" ilkesinin önceden dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Ahmet Reşit'e göre dinde inkılâp şarttır. Bu eserde olgun bir din anlayışı olarak İsveçli Greta'nın ailesinin yaşam tarzı gösterilir. Onlar, merasim günlerinde kiliseye giderler. İbadetlerinde samimidirler. Onların cemiyet hayatına müdahale eden dinî muaşakaları, içtimâî dedikoduları ve siyasî mücadeleleri yoktur.

Osmanlı'nın son devrinden başlayıp özellikle Muharebe ve Mütareke yıllarını içine alan ve Cumhuriyet'e uzanan bir dönemde gençliğin manevî ve millî değerlerden uzaklaşması yazarların dikkate aldığı bir konudur. *Gökyüzü* 'nde kahramanların din psikolojisini Birol Emil şöyle açıklar:

*"Cumhuriyet bütün inkılâplarına, ileri ve laik prensiplerine rağmen aydınlarda inanmak ihtiyacını yok edememiştir. Devrin aydınları, hastalık veya yaşlılık arızasıyla da olsa sonunda yine 'Gökyüzü' ne dönmüştür."*⁹⁰

Kahraman, Mükerrerem, Sevim gibi kolej veya üniversite mezunu aydınlık, içlerindeki inanma ihtiyaçlarını isprizma veya efsun yaptırmak gibi hurafelerle gidermeye çalışarak Mistisizm'e yönelirler. Bu genç aydınlıkın hurafe veya inkâr yolunu seçmeleri, onların çocukluk terbiyesiyle yakından ilgilidir. İslâm'ın özünden ayrılmadan sağlam bir din terbiyesi alamayan bu genç nesil, inkılâp döneminde ruhsal buhranlardan kendilerini kurtaramaz. Sevim'in kökten inançsız olmasında kolejin yatılı bölümünde Protestanlık propagandası yapan ihtiyar Mis ile amcası Kahraman'ın rolü büyüktür. Sevim, bütün dinlere düşmandır. Ona göre inkılâp, dini kökünden budamalıdır. Kahraman ise yaşlandıkça

⁸⁹ Zeki Gürel, *Halide Nusret Zorlutuna*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 16.

⁹⁰ Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 511.

savunduğu fikirlerle tatmin olmaz. O, gökyüzüne bayrak açmış kızıl bir dinsizdir. Okuduğu her kitap fikir zenginliği kazandırmaktan ziyade onda bir şüphe ve tereddüt uyandırır. Ancak Bursa’da katıldığı ruh çağırma toplantılarında fikirleri değişmeye başlar. Bir ruh seansında Sevim kriz geçirerek aylarca hasta yatar. En bilgili tıpçıların “beyin veremi” adını verdikleri hastalığa çare bulunamaz. Bu durum kendini ilme adanmış Kahraman’ın iç dünyasını sorgulamasına neden olur. O kadar çok inandığı müspet ilim ve tıp en sevdiği varlık olan Sevim’in hastalığına çare bulamayınca “gökyüzü” onun ruhuna sızmaya başlar. Bir zamanların pozitivist biliminden başka bir şeye inanmayan adamı, Afrikalı bacıların tütsü yaptıkları putperest ayininde heyecanla bekler. Doktor, mebus, subay gibi yakın akrabaların da teşvikiyle Sevim Mayangalar adlı Habeşli hacılara bir Mayanga ayiniyle tütsülettirilir. Sevim hastalıktan kurtulur, mutlak inkârla inanmak ihtiyacı arasındaki çatışma, Sevim de de ortadan kalkar ve o, yepyeni bir insan olur. Mükerrerem on beş yirmi yaşları arasında iken bir şüphe hastalığına yakalanır ve bütün dinî duygularını kaybeder. Önce din duygusunun yerini okuduğu isprizma kitaplarıyla doldurmaya çalışır, arkasından ruh çağırma toplantılarına katılır.

Mithat Cemal’in *Üç İstanbul* adlı eserinde de dinsizlik dikkat çeken bir meseledir. Adnan, softa Tevfik Hoca’nın kendi gibi dinsiz olacağına bir türlü inanmaz. “... *Tevfik’in Allah’ı samimî inkâr edeceğine bir türlü inanamıyor; bir softanın kendisi gibi dinsiz olması farkında olmayarak Adnan’ın kibrine dokunuyordu.*” (s. 49). Aynı eserde Türk-İslâm kültürüyle yetişen Süheyla ise mazbut ve dürüst bir kişiliğe sahiptir.

Tatarcık’ta üniversiteli gençlerin üzerinde durduğu konulardan biri de “din” mevzudur. Yedi üniversiteli genç, Albay Nihat’ın da ara sıra karıştığı münakaşalarda akıl-madde ve din üçgeninde tartışmalarını devam ettirir. Albay Nihat, akılcı ve materyalist görüşüyle Safa’ya yakındır. Dinsizlik düşüncesini Tevfik Fikret’in bir mısrasını delil göstererek açıklar. Safa’nın mantığına göre de akıllı bir adam dine inanmaz. Ruh denen bir şey yoktur. Evrende tek şey insanın bilincidir. Bilinç maddelerin karışımı olarak düşünülmelidir. Yeni yollarla eski softalığa gitmek hatadır. Safa babasının yanlış uygulamaları ve dinî baskıları yüzünden dinden nefret etmiştir.

Matmazel Noraliyanın Koltuğu’nda yazar ruh sıkıntısı çeken genç karakterlerini, rahatlatacak ve eserin tezi doğrultusunda onlara yön verecek tiplerle karşılaştırır. Ferit, Kapalıçarşı’ya doğru yürürken kalbi çarpmaya başlar ve yine bir sinir krizine yakalanma

korkusuna kapılır. Muhallebiciden yarım bardak su ister ve ilacını içer. Karşiki masada bir ihtiyar oturmaktadır. İhtiyar, Ferit'e kendini sıkıntıda hissettiği zaman ilaçları içmektense derin bir nefes alıp yüreğinden bir kere "Allah'ım" demesini tavsiye eder. Ferit ihtiyarın söylediklerini uygular. Birdenbire içinde bir "dağ başı ferahlığı" hisseder. Ferit, son güne kadar bir muamma olma iddiasından ibaret saydığı bu tür ilahî kelimelerden hep nefret etmiştir. Ferit'in İçinde hâlâ "Allah" nidasının etkisi devam ederken ve " *Voltaire'den Anatole France'a kadar gelen imansız istihza zürriyetinin babasıyla beraber onu da peşine takan zincirine daldıkça*" (s. 61) evvelki geçirdiği bunalım ve krizlere benzer bir çarpıntı, sıkıştırma ve gerginlik hissine kapılır. Ferit, yaşadığı mistik olaylardan sonra ve Yahya Aziz'in de telkinleriyle materyalist düşüncelerini terk ederek "Allah"ın varlığını kabul eder.

Huzur'da "tanrı" kavramı günlük menfaatlerin dışında tutulur. Güvercinlere yem verirken çocukluğunda olduğu gibi içinden bir ses Mümtaz'a Allah'tan bir şey istemesini söyler ancak Mümtaz gündelik işleriyle içindeki tanrı düşüncesini karıştırmak istemez. Mümtaz'a göre işlerimiz iyi gitmiyor diye tanrılara kızılmaz. İşlerimiz bizim ve bize benzerlerin küçük sakatlıklarıyla ve tesadüflerin ihanetleriyle her an bozulabilir. Bu bozulma iç kıymetlerimize karşı vaziyetimizi değiştirmemelidir. Zaferlerimizi de tanrılardan bilmemeliyiz. İçimizdeki ıstırap bizi inkâra götürmemelidir.

"... *Vatan ve milliyet, vatan ve millet oldukları için sevilir; bir din, din olarak münakaşa edilir, ret veya kabul edilir, yoksa hayatımıza getirecekleri kolaylıklar için değil...*" (s. 39)

Mümtaz, Allah ile kulun arasına kimsenin giremeyeceğini düşünür. O, hep ölümün ötesinde tasavvurlar kurar ve ölümden korkmaz. Ona göre ölüm ve hayatın ikisi de bizdedir. Ömür, geçen zamanın aynasıdır.

6. Kadın-Erkek İlişkisi, Aşk ve Evlilik

Cumhuriyet Dönemi yazarlarının eserlerinde başkahramanlar genelde eğitimli kişilerdir. *Pervaneler* (Burhan), *Dudaktan Kalbe* (Kenan), *Fatih Harbiye* (Şinasi-Neriman-Macit), *Akşam Güneşi* (Nazmi), *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet), *Kolejli Nereye* (Turan), *İçimizdeki Şeytan* (Ömer-Macide), *Gülün Babası Kim?*(Mecla), *Tatarcık* (Haşim, Şinasi, Safa, Recep, Ahmet, Hasan) ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (Ferid-Selma) adlı eserlerde yüksek tahsil ve üniversite çevresi gençlerin aşk hayatlarını doğrudan etkiler. Diğer romanlarda ise yine yüksek tahsilin dolaylı etkisinden söz etmek mümkündür. Eserlerin çoğunda gençlerin

kadın-erkek münasebetleri, aşkları ve evlilikleri olumlu bir neticeye ulaşmaz. Çok azı mutlu bir sonla biter. Kadın-erkek münasebetlerinin veya aşkların mutlu bir sona ulaşmamasında gençlerin yetişme şeklinin ve devrin sosyal hayat tarzının etkisi büyüktür. İyi bir aile terbiyesinden geçmeyen ve ahlâkî eğitimden yoksun olarak yetişen gençler; dejenere bir çevrenin de etkisiyle çıkara, eğlenceye, günlük zevklere ve cinsel temayüllere dayalı yozlaşmış, ciddiyyetten ve sorumluluktan uzak münasebetler geliştirirler. *Cehennemlik* (Muzaffer), *Pervaneler* (Leman, Bahire, Nesime), *Dudaktan Kalbe* (Kenan), *Akşam Güneşi* (Nazmi), *Bir Kadın Düşmanı* (Remzi Bey), *Zeyno'nun Oğlu* (Mazlume), *Fatih Harbiye* (Macit), *Kolejli Nereye* (Turan), *Üç İstanbul* (Adnan, Tevfik Hoca, Moiz), *İçimizdeki Şeytan* (Ömer) ve *Gülün Babası Kim?* (Mecla) adlı eserlerde bu tür ilişkilerin örneklerine rastlanılır.

Evlenen gençlerin hayatındaki huzursuzluk ise düşünce ve milliyet farklılığı, ihanet, işsizlik ve yolsuzluk gibi problemlerden kaynaklanır. *Mahşer*'de Nihat iş problemi ve yoksulluk yüzünden ailesini geçindiremez. *Pervaneler*'de Dr. Burhan kendi kültür ve milliyetinden olmayan bir kadınla evlendiği için mutsuzdur. *Bir Kadın Düşmanın*'da eşlerin ihaneti evliliğin huzurunu bozar.

Sayısı az olmakla birlikte erkek-kadın münasebetinde idealize edilen veya mutlu bir neticeye ulaşan kahramanlar da vardır. Sevgiye ve aşka değer veren bu kahramanlar kadın-erkek ilişkilerinde dürüst, samimi, vefalı, fedakâr ve sabırlı davranırlar. *Damga* (İffet), *Mahşer* (Nihat), *Fatih Harbiye* (Şinasi), *Düinkülerin Romanı* (Ahmet Reşit), *Tatarcık* (Recep, Hasan) adlı eserlerde kahramanlar bu yönüyle idealize edilirler. *Vurun Kahpeye* (Aliye) ve *Yeşil Gece*'de (Ali Şahin) ise aslı kahramanlar memleket ve millet sorumluluğunu şahsi menfaatlerinin önünde tutarlar. Onlar için her şeyden önce vatana hizmet önemlidir.

Aşk, bazı romanlarda aslı kahramanların bilinçlenme aşamasında önemli bir basamağı oluşturur. *Akşam Güneşi* (Nazmi), *Sodom ve Gomore* (Necdet) ve *Huzur* (Mümtaz) adlı eserlerde kahramanların aşkları hüsrarla biter ancak onlar bu aşamadan sonra hayal âlemlerinden dış dünyaya veya bireyden topluma doğru bir bilinçlenme yaşarlar. *Huzur*'da Mümtaz'ın huzursuzluğu bilinçlenme aşamasından sonra da devam eder.

Cehennemlik'te yüksek tahsilli gençlerden Muzaffer Sabri henüz aşk acemisi, toy bir delikanlıdır. Kalbi nereye yönlendirirse oraya gider. Birkaç kızla birden mektuplaşır. Eğlence âlemlerinin müdavimi olan arkadaşlarıyla hovardalık muhitlerine girip çıkar. Şehvet ve kadın düşkünü bu genç, yengesi Cazibe Hanım'la tehlikeli bir münasebet yaşar.

Pervaneler'de gençlerin eğitiminden sonra en fazla üzerinde durulan mevzu evliliktir. Aslında romanın genel teması içinde bu iki konu, iki halka gibi birbirinin içine girmiştir. Çünkü gençlerin eğitim yıllarında aldığı terbiye onların evlilik kararlarını belirler. Burhan çok mahcup ve idealist bir gençtir. Paris'e, tıp alanında uzmanlaşmaya giderken de memleketine hizmet etme sevdalıdır. Talebelik yıllarında Claire'le, bir şarap tüccarının küçük apartmanında kaldığı oda münasebetiyle tanışır. Burhan, Clair'le evlenirken milliyet, din, âdet gibi farklara dikkat etmemiştir. Karısı ile kendi arasında büyük bir uçurumun olduğunu işgal güçleri yurdu terk ederken daha iyi idrak eder. Claire, dört yıldır yurdu işgal eden Fransız subaylar vedalaşmaya gelince çok üzülür ve kocasının milliyetini reddettiğini alenen belli eder. Müfide Ferit, bu eserinde duygu ve mantık planında denge üzerine oturmayan evlilikleri gündeme getirirken vurgulamak istediği asıl konu böyle bir evliliğin çocukların terbiyesine nasıl yansıtacağıdır. Burhan, çocuklarının milliyetçi bir baba ile Katolik bir anne arasında aldıkları iki yüzlü terbiyenin vahametini önce anlayamaz. Onların büyüdükçe sağlam bir Türklük şuuruna sahip olacaklarını zanneder. Çocuklar iki tarafı da kırmamak için sinsi ve samimiyetsiz davranırlar. Fransa'ya hayrandırlar ve annelerini daha çok severler. İşgal günlerinde eve birçok Fransız dolar, Burhan bundan çok rahatsız olur. Evinden ve karısından uzaklaşır. Burhan, Claire'le evlendiği için çok pişmandır. Asistanı Cemil'e "... *İrkına yabancı bir kadınla sakın evlenme*"(s. 21) diye öğüt verir. Burhan'ı esas üzen çocuklarının terbiyesidir. Ortak hayat anlayışı kurulamayan bu ailede çocuklar kozmopolit bir terbiyenin neticesinde "*iki cereyan, iki milliyet, iki zihniyet, iki din, iki mizaç arasında çekile çekile, malûl kafalı zavallılar*"(s. 157) olurlar.

Bir genç üzerinde, hatta bütün insanî ilişkilerde etkili olabilmenin en kısa yollarından biri samimiyettir. Savunduğu prensipleri hayatına tatbik edemeyenlerin zaafı başkasına da zarar verir. *Pervaneler*'de yazar vatan ve millet şuuru gibi manevî değerlerin Türk gençlerine aktarılmasında "samimiyet" in ve "temsil" in önemine işaret eder. Dr. Burhan, kız kardeşine ve çocuklarına Türklük şuurunu aşlamaya çalışır. Ancak kendisi Fransız ve Katolik bir kadınla evlenmiştir ve bütün ısrarına rağmen çocukları üzerinde annenin tesirini azaltamaz. Türklüğü savunmasına rağmen Burhan, Avrupa'da yüksek tahsilinin de etkisiyle bazen farkında olmadan kızları Sevda ve Nihal ile Fransızca konuşur. Asistanı Cemil'i akşam yemeğinde şampanya içmeye davet eder. Cemil, hocasına şampanyanın Türk içkisi olmadığını, Türklerin sevinince tatlı yediğini söyler. Burhan milliyetini, ülküsünü

çocuklarına sevdirmek için gayret gösterir. Kızının terbiyesi onda âdeta bir hastalık halini alır. Birlikte camileri gezerler.

“Nihayet dinsiz Burhan kızına namaz öğretti. Milliyetin yapamadığını belki din yapar, dedi ve bütün hayatının prensibini red ederek, kendi kendinden utana utana, kızını din vasıtasıyla Türklüğe bağlamak istedi. Kızıyla birlikte Kur’an okudu, dindar göründü.” (s. 160)

Ancak Burhan’ın kendi içine sindiremediği ve çatışmaya düştüğü telkinler çocukları üzerinde bir tesir meydana getirmeyecektir. Çünkü Claire, kızlarının kalbine istediği tohumları çoktan saçmıştır. Kızlar için Fransa daha parlak görünür. Burhan çocuklarının ikisini de millî şuurla yetiştirmek için bir Türk Okulu olan İstanbul Lisesine verir. Ancak çocukların Türkçe bilmemelerinden ve Türklük-Fransızlık kavgaları yapmalarından dolayı okuldan sürekli şikâyet gelir. Burhan, çocuklarının en büyüğü olan Sevda’yı mektepten alır ve diğerlerine örnek olsun diye evde kendisi okutmaya başlar. Sevda’yı okutmak için odasına girerken onun bir kâğıdı sakladığını fark eder. Bir gece hırsız gibi kızının odasına girer. Burhan, kızının saçını okşamak isterken yastığının altına elini uzatınca rahibelerin kullandığı kara taneli Hristiyan tespihi ve Fransızca bir mektup görür. Bu rahiplerin Hristiyan mektebinde çocuklara günahlarını affettirmesi için Hz. İsa’ya atfen yazılmış bir tazarrunâmedir. Kızının bir rahibe olduğunu anlayan Burhan mektubu okuyamaz ve olduğu yere yığılır. Yalnız milliyeti değil, emekleri, umudu, hayatının bütün eseri yok olmuştur. Aynı eserde yurt dışına yüksek tahsil için gittiği yıllarda yabancı bir kadınla tanışıp evlendiği için mutsuz olan şahıslardan biri de Sami Bey’dir. Kolejli Nesime’nin ağabeyi Sami Bey “makine ruhlu” bir adamdır. Mimarlık tahsili için Paris’e gider. Konservatuar talebesi Andrée’yle tesadüfen tanışır ve onunla evlenir. Lehli Hristiyan gelin Andrée’nin kalbi, sürekli bir daüssıla hasretiyle yanar. Kendini sanatsız ve vatansız hisseder. Kocasına güvenmez. Kültürel değerlerini kaybetmek istemeyen Andrée yabancı kadınlarla evlenen Türklerin ve bu evliliğin semeresi olan çocukların muhakkak bedbaht olacağını söyler.

Peyami Safa’nın *Mahşer* adlı eserinde Nihat’ın değişim çizgisinde önemli bir yeri olan aşk hayatı, sosyal olayların etkisinde gelişir ve devam eder. Nihat, Muazzez’le çıkar ilişkilerinin mekânı olan Seniha Hanım’ın evinde tanışır. Bu evde Nihat’ın gazi olmasını sadece Muazzez önemser. Nihat, Muazzez’e samimi bir şekilde aşkını, sevgisini itiraf eder. Muazzez de onu sevmektedir. Gençlerin aşk hayatları yolunda giderken Muazzez’in anne

tarafından akrabası olan Mahir Bey'in karısı Seniha Hanım, Muazzez'i Mebus Alaaddin Bey'e vermek için teşebbüslerde bulunur. Nihat, böyle bir yanlışa düşmemesi için Muazzez'i uyarır. Muazzez, Seniha'nın çıkar ilişkilerine alet olmaz.

Gençlik yılları, insanın geleceğe dair hayatî kararlar aldığı önemli bir dönemdir. Meslek seçme ve evliliğe karar verme gibi bütün hayatı etkileyen temel kararlar genelde gençlik döneminde alınır. Gençler, kendi hayatlarına dair birçok kararı verme yetisini kazanmış olsalar bile anne-babaya veya yakın çevreden bir yetişkinin yol göstericiliğine ihtiyaç duyabilirler. Peyami Safa'nın romanlarında da genelde gençlere yardım eden ve yazarın sözcülüğünü üstlenen bir rehberle rastlanılır. Muharrir Kerim Bey, *Mahşer*'de böyle bir görevi üstlenir. Nihat, hikâye yazarı Kerim Bey'e cepheden döndükten sonraki bütün yaşamını, Muazzez'le olan yakınlığını ve Mahir Bey'in apartmanında düştüğü çaresizliği anlatır. Muharrir Kerim Bey ona Mahir Bey'in apartmanından uzaklaşmalarını tavsiye eder. Nihat, Muazzez'le birlikte apartmanı terk eder ve yoksulluğun her türlü çilesini çekeceği zor bir hayata adım atar. O, Muazzez'le evlenmekle yıllardır hayalini kurduğu aşk hayatına kavuşmuştur, mutludur ancak iş bulma konusunda kaygıları, Muazzez'in ihtiyaçlarını karşılayamadığı takdirde felâkete uğrayacağı hissi ona buruk bir sevinç yaşatır. Nihat aşkın, sevginin verdiği cesaretle her şeyi başarabileceğini düşünür. Ancak iş bulamaması nedeniyle sıkıntılı günler geçirirler. Evdeki ufak tefek eşyalar da satılır. Seniha Hanım'ın fırsat buldukça Muazzez'i apartmana çağırması Muazzez'in düşüncelerini karıştırır. Nihat'ın ihtilalcilere katılması, Muazzez'le arasının açılmasına sebep olur. Muazzez dayısının apartmanına döner. Nihat psikolojik bir rahatsızlığa yakalanır, intihardan son anda kurtulur. Yine Kerim Bey'in yardımıyla bir bankada iş sahibi olan Nihat, Muazzez'le mutlu bir hayata kapı aralar.

Reşat Nuri'nin *Damga* adlı eserinde aşk, gerçek hayat sahneleriyle başlar, masal havasında devam eder. İffet, Dârülfünûnda derslere devam ederken bir taraftan da geçimini sağlamak için Mebus Cemil Kerim Bey'in çocuklarına özel ders verir. İffet, çocukların üvey annesi Vedia'ya âşık olur. Cemil Kerim Bey'in dışarıda olduğu bir gecede İffet, Vedia ile yalıda beraber iken polis baskını olur. Vedia'nın namusuna leke sürülmemesi için İffet eve hırsızlık için girdiğini söyler. İffet'in böyle davranmasında Hatice halasının birkaç defa anlattığı *Değirmen* masalının etkisi büyüktür. Bu masalda sevdiği kızın namusunu kurtarmak için değirmenin yüksek taş oyuğundan kendini bataklığa bırakan İsmail'in

hikâyesi; ona aşkı, sevgiyi ve sevdiği bir kız için kendini feda etmeyi öğretmiştir. İffet, Vedia'ya yaptığı fedakârlığı bir namus borcu olarak görmüş, hırsızlık damgası yemesine ve mahpushaneye düşmesine rağmen pişmanlık duymamıştır. Ancak, İffet'in zengin tesellileri, büyük fedakârlıkları, dış dünyanın gerçekleriyle uyumsuz. Vedia onu ne hapiste ne de dışarı çıktıktan sonra yaşadığı sıkıntılı günlerinde arayıp sorar. İffet hakikatleri bütün çıplaklığıyla Vedia'yla yıllar sonra Beyoğlu'nda karşılaşınca anlar. Onun hayalperest mizacı ve sevmek, sevilme ihtiyacı Vedia'yı hâlâ sevdiğini düşünmesine ve yeni hayaller peşinde koşmasına neden olur. Kocasından ayrılan Vedia ile tekrar görüşmek ister. Vedia görüşme yerine geldiğinde sanki ona yabancı bir kadındır. İffet'in evlilik teklifini reddeder ve kendisi için hırsızlık damgası yiyen adama insafsızca bir bahane uydurur:

“-Başımızdan bir felâket geçti, dedi. Biz birleşirsek, herkes ne der?..”(s. 174)

Bunları duyan İffet, titreyerek ayağa kalkar ve “Allahaismarladık” diyerek oradan ayılır. İçinden o anda geçen sözler manidardır: *“Hayatımı bir vehme kurban etmişim.”* (s.174) İffet'in hırsızlık damgası yemiş olması, onun geleceğe dair aile kurma planlarını da bitirmiştir. İffet kendi gibi gülünç ve sefil bir hırsız; sevmeye ve sevilmeye, temiz bir aile ocağı kurmaya, ciddi bir aşkı yaşamaya layık görmez. Bir aile babası olmasının artık mümkün olamayacağını düşünür. Zira çocuklar büyüdükleri zaman bir gün babalarının eski bir hırsız olduğunu duyacak olurlarsa düşeceği küçük durum onu kahredecektir. Oysaki İffet baba, anne ve çocukların birbirini en temiz hislerle sevmesi gerektiğine inanır. Böyle ümitsiz düşüncelerle boğuşurken karşısına çıkan Rana adında iffetli bir kızdan da bu yüzden kaçır.

Dudaktan Kalbe'de yurt dışı tahsilinin arkasından gelen başarı ve şöhretin kadın-erkek ilişkilerine ve evlilik müessesine nasıl yansıdığı, irade zaafiyeti olan bir gencin hayat hikâyesiyle anlatılmıştır. Paris dönüşü Kenan'ın bilhassa kadınlara karşı tavırlarında büyük değişimler olur. Ahlâk hudutlarını zorlayan bir aşk anlayışıyla hareket eder. Aşk onun için artık Leyla'ya hissettiği gibi kalpten yaşanan bir duygu değildir. Aşk dudaktan kalbe inmeyen geçici bir gönül macerasıdır. Kadınlar ise ancak gönül eğlendirmeye yarayan oyuncaklardır. Bu telakkiyle Kenan birkaç kadınla aynı zamanda aşk yaşar. Nimet Hanım, İtalyan aktristi, Prenses Cavidan hatta sonradan büyük bir aşkla tutulacağı Lâmia ile hep bu münasebetle ilişkiler kurar. Lâmia'ya acıyarak bakar. Oysaki Lâmia bütün ruhu ve vücudu ile kendisini ona teslim ederken kalbî duygularla Kenan'ı sevmiştir. Lâmiayı bir eğlence vesilesi olarak gören Kenan hatasını tamir etmek için onunla evlenmek zorunda olduğunu

söyleyince Lâmia, aşağılandığını düşünerek bir daha görüşmemek üzere Kenan'dan ayrılır. Kenan ise İstanbul'a dönerek Prenses Cavidan ile evlenir. Ancak aralarındaki kültür farkından dolayı mutlu olamazlar. Sadece sanatkâr yönüne değer veren Cavidan, Kenan'ı küçük görmeye başlar. Kenan zamanla karısının içinde bulunduğu monden çevresinden koparak kendini yalnızlığa mahkûm eder. Sıkıntılı günlerinde Lâmia ile yaşadığı eski mütevazı hatıralarına sığınır ve Lâmia'yı görmek için tekrar Bozyaka'ya döner. Bir gün arkadaşı Dr. Vedat'ın muayenehanesinde Lâmia ve kızı Mebrure'yi görür. Bu tesadüf onu kısa süreliğine ümitlendirir. Ancak Lâmia, Kenan'ı bir daha hayatına sokmamaya kararludur. Kenan ümitsizdir. Dayısının Bozyaka'daki bağında inzivaya çekilir. Yaşama azmi tamamen bitmiştir. Altı ay sonra İzmir gazetelerinden birinde intihar ettiği haberi çıkar.

Akşam Güneşi'nde Paris'e bir macera olsun diye yüksek tahsile giden Nazmi, aşk hayatında da tam bir maceraperesttir. Onun aşk hayatında hem mizacından gelen özelliklerin hem de Avrupa'da yüksek tahsil görmesinin büyük etkisi vardır. Şam'da görevde iken sırf arkadaşlarıyla yaptığı bahsi yerine getirmek için çalgıcı gazinodan kantocu kızları kaçıtır. Bu olay üzerine Kudüs'e sürülünce kaldığı pansiyonun karşısındaki manastırın rahibesiyile flört eder. Rahibe Sör Klotild ile ilişkisinin ortaya çıkması üzerine Akka'ya tayini çıkarılır. Burada da bir muhasebecinin İstanbullu karısıyla münasebeti dolayısıyla rezillik çıkacakken Nazmi'nin fırkası Manastır'a gönderilir. Nazmi, Paris'te yüksek tahsil yıllarında iken aşk yaşadıkları Jerman Reno ile tesadüfen karşılaşır. Manastır'daki vazifesini dikkate almadan Jerman Reno'nun ardından İstanbul'a gelir. Ancak burada askerî inzibatlarca yakalanır. Nazmi'nin kadına verdiği değer de hayatının her sahasında olduğu gibi sonradan değişecektir. Gençlik yıllarında kadınlara karşı acımasız ve pervasızdır. Aşkı da sevgisi de birkaç günlük eğlenceden ibarettir. Nazmi, köşk komşularından eski bir mabeyincinin kızı Nazan'ı sevmektedir. Askerî ateşe olarak Paris'e gitmeden önce Nazan'a evlilik teklif eder, Nazan ise onu sabırsızlıkla bekleyeceğini söyler. Nazmi fikir değiştirir ve Paris'e gitmek yerine Balkanlardaki bir Türk çetesine katılır. Bu aşamadan sonra Nazmi tamamen değişir. Savaşta ağır yara alır. Bir zamanların parlak üniformalı genç ve yakışıklı zabiti, hasta haliyle Nazan'ın evine gider. Nazan; üniformalı, nişanlı, kılıçlı zabitle evlenmek, şık Avrupa payitahtlarında güzel giyinmiş bir diplomat karısı olmak varken, hastalığından dolayı askerlikten emekli edilmiş bir adamın hayat boyu sıkıntısını çekmeyi göze alamaz. İstikbalini tehlikede görünce sinirlenir, yapacağı fedakârlıktan korkar ve Nazmi'ye bahtiyar olmasını temenni eder. Nazmi gözlerinde yaşlarla Nazan'ın evini terk eder. Hayat boyu ona

en büyük desteği veren, bir hasta bakıcı gibi hizmet etmeyi seve seve kabul eden amcasının kızı Şükran ile evlenir.

Vurun Kahpeye’de Aliye’nin şahsi hayatı, sevgisi ve aşkı temsil ettiği misyona uygun bir çerçevede ele alınmış, çirkin düşünceli insanlar Aliye’nin temiz duygularını kirletmeyi başaramamıştır. Aliye güzel bir kız olduğu için Dârülmua’llimâtta okurken ve tahsilini tamamladıktan sonra birçok gençten aşk ilanları, ciddi teklifler alır ama onun hayallerine sadece Anadolu’ya gitmek, vatanın evlatlarına hizmet etmek düşüncesi hâkimdir. Anadolu’nun bir kasabasında göreve başladıktan sonra eşrafın en zenginlerinin oğulları, ona evlilik teklifinde bulunur, Aliye bu tekliflerin hepsini reddeder. Aliye öğrencileriyle kasaba meydanından geçerken Hacı Fettah Efendi ve adamlarının hıncına uğrama korkusuyla zor anlar yaşar. Bu arada meydanı birden Kuvâ-yi Milliyye askerleri doldurur. Aliye çetenin kumandanı Tosun’la göz göze gelir. Tosun, Yunanlıların İzmir’e girdiği gün hemşerilerinden topladığı bir çete ile dağa çıkmış, kartal yüzlü, güzel bakışlı, temiz yürekli, vatansever bir yüzbaşidir. Yüzbaşı Tosun, Ömer Efendi’nin evinde misafir olmasına rağmen Aliye iffetinden dolayı uzun süre kumandanın yanına çıkmaz.

Eşraf, askerlerin iâşesi için istenen parayı vermemek için Ömer Efendi, Aliye ve Tosun Bey hakkında yalan haberler çıkarır. Kadınlar, Tosun Bey’in kocalarını astıracağını söyleyerek yalvarırcasına Aliye’den yardım dilerler. Aliye, eve gelince Tosun Bey’in karşısına çıkar ve ondan hesap sorar. İlk defa bir kadına kalbî bağlılık hisseden Tosun Bey, Aliye’nin sert tavrına şaşırır. Nihayetinde Aliye, Tosun Bey’in evlenme teklifini kabul eder. Aliye, kendini o kadar çok milleti için adanmış, çocukların terbiyesiyle, fakirlerle, felâketzedelerle öyle çok uğraşmıştır ki yalnız Ömer Efendi’nin değil bütün kasabalının kızı olmuştur. Bu yüzden Tosun Bey bütün kasabayı toplar ve Aliye’yi onlardan Allah’ın emriyle ister. İki genç sevgili kasaba halkının huzurunda nişanlanırlar.

Türk taarruzu çoktan başlamıştır ve Tosun Bey’in çetesindeki askerler Türk ordusuna öncülük etmektedir. Yunanlılar kasabayı işgal eder. Tosun Bey cephaneliği ve köprüyü imha etmek için kasabaya gizlice gelir. Yalnız Uzun Hüseyin’in adamları Aliye’nin evine birinin girdiğini görmüştür. Bu durum üzerine ev daha sıkı muhasara altına alınır. Tosun Bey evden çıkamayınca karamsarlığa kapılır. Zira Türk ordusunun selametini kendi zaafı yüzünden tehlikeye atmıştır. Halide Edib’in ideal kadın kahramanları ülkelerini severler ve vatani, milleti için her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdırlar. Ancak bir konuda taviz vermezler.

Sevdikleri erkeğin maksatlarına, ideallerine saygı duymakla birlikte kendi sevgilerinin bu maksatlardan önce gelmesini isterler.⁹¹ *Vurun Kahpeye*'de Aliye, Tosun Bey'le ilgili bu tür duygulara kapılır: “*Aliye kasabadan çok, hayattan çok belki belki (dudakları titriyordu) memleketinden çok, Tosun’u seviyordu.*”(s. 130) Oysaki Tosun, aşklarından önce vatanın geleceğini düşünmektedir. Tosun’a göre bireysel aşklar ile memleket aşkları birbirinden ayrı tutulamaz. Aliye, Tosun’u düştüğü bu zor durumdan kurtarmak için hayatın kendinden istediği muazzam fedakârlığı yapmak zorundadır. Daha önce Yunan kumandanı Damyanos’un evlilik teklifini Tosun’u sevdiği için reddetmiştir, şimdi ise Tosun’u ve memleketi kurtarmak için Damyanos’un teklifini kabul edecektir. Aliye, Yunan kumandanına nikâh kıyılıncaya kadar Müslüman ve Türk âdetlerine göre muamele edilmesini, evinin etrafındaki muhasaranın kaldırılmasını şart koşar. Kumandan derhal Aliye’nin isteklerini yerine getirir. Böylece Tosun Bey evden çıkararak askerî birliğine katılır. Yunan kumandanı, Aliye’nin elinden tutmak isteyince Aliye onun kanlı ellerini iter ve şartını hatırlatır. Birkaç saat sonra cephanelik patlar. Büyük bir panikle kaçışan Yunan askerleri kasabayı ateşe verir ve yağmalar. Gülsüm Hala bu kargaşada Aliye’yi karargâhtan kurtarır. Ancak Aliye ile Tosun Bey’in evliliği gerçekleşmez. Tosun kasabaya girmeden önce Aliye çıkarıcı ve ikiyüzlü eşraf tarafından şehit edilir.

Evlilikler olgun düşünce, fedakârlık, kararlı kişilik ve zaaflardan arınmayı gerektirir. Aksi takdirde mutluluğu yakalamak mümkün değildir. *Bir Kadın Düşmanı*'nda, erkek ve kadının birbirlerine üstün gelme felsefesiyle bir mücadeleye girişmelerinin kötü sonuçlar doğurabileceği üzerinde durulmuştur. Avrupa tahsilli Remzi Bey saf olmakla beraber çok temiz ve nazik bir gençtir. Remzi Bey, Sara'nın dayısının kızı Vesime ile nişanlıdır. Sara, dikkat çekici güzelliğini, kıskançlığının ve gururunun emrine vermiş, bencil bir kızdır. Remzi Bey, Vesime'ye duyduğu sevgiyi Sara'nın yanında övgü dolu sözlerle anlatır. Sara, Remzi Bey'in Vesime'yi övmesinden rahatsız olur ve kendi gibi güzel bir kıza meydan okunduğu düşüncesiyle Remzi Bey'den intikam almaya karar verir. Remzi Bey'e dostane yaklaşacak, geçici bir hüznün ve hülya uyandırıp geri çekilecektir. Remzi Bey kısa süre sonra Sara'yla aynı mekânı paylaşmak ve ona iltifat etmek için fırsat aramaya başlar. Remzi Bey, Sara'ya karşı olan zaafından dolayı, Vesime ile evlendikten sonra mutlu olamaz. Reşat

⁹¹ Halide Edib'in biyografik özellik taşıyan *Handan* adlı romanında da Handan, Nazım'ın teklifini aynı sebepten dolayı kabul etmez. Handan, Nazım'ın maksatlarına öncelik vermesini değil, ilk önce kendini sevmesini ister.

Nuri'nin diğer romanı *Acımak*'ta Zehra'nın karşı cinse tepkisinin altında büyük annesinin erkeklerle ilgili anlattığı öğütler yatmaktadır. Büyük anne için erkek, daima zalim, sinsî, vuran, kıran, öldüren, canavarca bir tiptir. Bu düşünceler Zehra'yı erkeklere karşı soğuk ve sert davranmaya itmiş; saçında beyaz teller, yüzünde hafif buruşukluklar görünmesine rağmen evlenmemek için küçük yaşta verdiği kararda sebat göstermiştir.

Yeşil Gece'de Ali Şahin, vatan tutkusu, millete hizmet aşkı varken bir kadına âşık olmayı aklından dahi geçirmemiştir. Yirmi beş otuz arası yaşlarda bir genç olmasına rağmen sevmenin ne demek olduğunu bilmez. Ali Şahin, bu dünyada tek bir kadını tanımış ve sevmiştir. O da annesidir. Annesine hissettiği duyguların hakiki bir sevgi mi yoksa acıma duygusu mu olduğunu tam anlayamamıştır. Annesinin öldüğünü mektupla öğrenince bir iki gün neşesi kaçar, sonra onu unutup gider. Ali Şahin'e göre toplumun cehaletinde, kadının asırlarca ihmal edilmiş, ezilmiş ve cahil bırakılmış olmasının büyük payı vardır.

Zeyno'nun Oğlu'nda ailesinin, özellikle de annesinin yozlaşmış sosyete çevresinde yetişen Mazlume her an şekil değiştiren, insanın parmakları arasından akıp giden şeffaf sulara benzer. Mazlume'nin erkekler hakkındaki düşüncesi de günlük yaşamında olduğu gibi muzipçedir. Erkekleri evlenecek ve flört edilecek diye iki grupta sınıflandırır. Birinci grupta, Hasan Bey ve Ali Nuri Bey gibi yalnız dans edilecek ve beraber at binilmek için tercih edilecek erkekler yer alır. İkinci grupta ise Safvet gibi evlenilebileceği erkek tipi vardır. Evlenebileceği tipte aradığı en önemli özellik, dünya görüşüne ya da yaşam telakkisine uygunluktur. Safvet, hoppa bir kız olan Mazlume'yi samimi ve müşfik tavırlarla istediği çizgiye çekmeye çalışır. Mazlume ile Safvet hayat ortağı olmaya karar verirler. Ancak onların birliktelikleri normal evliliklerden farklıdır. Mazlume evliliklerine Avrupaî bir anlam yükler. Zeyno ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“- Doktor Saffet'le ortak olmaya karar verdik. Hayat ve iş ortağı...

- Yani evleniyorsunuz, değil mi?

- Öyle, fakat izdivaç gibi asrî olmayan bir tabiri kullanmamak için ortaklık

diyorum. (s. 323)

-

Mesture Hanım, kızının asrîleşmesini kolaylaştırma ve kendine iyi bir istikbal hazırlama gayreti içinde olduğu için kızına zengin bir koca bulma arayışına girer. Mazlume'yi, kendi kişiliğinin basit bir uzantısı gibi gören Mesture Hanım, kızının Dr. Safvet'le evleneceğini duyunca şok geçirir. Bu evlilikten sonra bir de Mazlume'nin ebelik

kısımında ihtisas yapacağını öğrenince tamamen çıldıran Mesture Hanım, kızıyla kavga eder. O, Fransızca'yı Parisliden, İngilizce'yi Londralıdan öğrettiği kızı Mazlume'nin, annesinin salonunu takip eden yüksek kariyerli adamlarla evlenmek varken, kendi tabirince sünepe bir doktorla evlenmesine çok üzülmüştür.

Sosyal bir trajedinin ağırlıklı olarak işlendiği *Sodom ve Gomore*'de Necdet ile Leyla'nın yaşadığı aşk, romanın olay örgüsünde önemli bir yer teşkil eder. Avrupa hayranı Leyla ile benlik kaygısını bir türlü üzerinden atamayan Necdet'in aşktan beklentileri bütünüyle farklıdır. Leyla'nın İngiliz zabiti Jackson Read'le telefon görüşmelerinden sonra Necdet, yazdığı bir mektupla aralarında her şeyin bittiğini bildirir. Ancak Leyla işveli ve şûh davranışlarıyla Necdet'i kendine tekrar bağlamayı başarır. Cinsî hazlarına mağlup olan Necdet, Leyla'yla baş başa kaldığı geceden sonra bambaşka bir adam olur. Her seferinde Necdet ile Leyla'nın arası, Leyla'nın İngiliz subayla flörtünden dolayı bozulsa da aynı kozu Leyla sıkça kullanır. Necdet'in zaaflarına yenik düşmesinde dönemin şartları da etkilidir. 16 Mart işgalinin üçüncü günü birtakım eli tabancalı İngiliz zabitleri Necdet'i yatağından alıp götürürler. Necdet hürriyetini Leyla'nın girişimleri sonucunda kazanır. Bu olaydan sonra Necdet'in ruh dünyasında değişimler başlar. Belirsiz bir tarzda beslediği millî emellerden soğuyup bir çeşit şüpheciliğe doğru kayar. Yaşadıkları ile düşünceleri arasında sürekli bir bocalama yaşar. Dış dünyanın acımasızlığı Necdet'i devamlı hayal kırıklığına uğratar. Kime yaklaşırsa herkes yanından kaçır. Kendini yalnız ve yabancı hisseder. Bazen Leyla ile Jackson Read'i takip eder. Bu hareketinden dolayı kendini bir ahlâk ve karakter bozgunluğuna düşmüş hisseder, etrafını çeviren küçümseme ve hor görme çemberinden yine kaçarak kurtulur. Leyla için Jackson Read'i bırakıp Necdet'e dönmek, muhteşem bir konaktan çıkıp üç odalı küçük bir eve göç etmek gibi bir şeydir. Necdet, yaşadıklarına bir anlam verememesine rağmen düşmanı kabul ettiği İngiliz rakibiyle Leyla'yı paylaşmaya razı olur. O, gülünç duruma düşmemek için acizliği kabul etmiştir. Leyla, Necdet'i kendine tamamen bağlamak için nikâh yapma teklifinde bulunur. Necdet ise yaşanılan devri, evlilik için uygun görmez ancak onun çekinceleri daha çok Leyla'nın şahsıyla ilgilidir.

“Necdet, Leyla ile evlenmenin bütün garipliklerini bir an içinde sıra sıra zihninden geçirdi... Hem de kiminle? İngiliz işgal kuvvetleri zabitlerinden Captain Jackson Read'in muaşakası Leyla ile... Yok, canım, yok canım! Bu da olacak şey mi?”(s. 184)

Yüksek tahsilli gençlerden *Kiralık Konak*'taki Hakkı Celis ile Necdet'in ortak tarafları, her ikisinin de kültür yozlaşmasına maruz kalmış, aşırı Batı hayranı ailelerin kızlarına gönül vermeleridir. Her iki romanda da gençler bu yozlaşmış çevreden kaçıp millî duygulara sarılarak kendi benliklerine saygınlıklarını tekrar kazanırlar. Necdet'in isteksiz davranışları karşısında Leyla, onu kıskançlık krizine sokma maksadıyla eğlence yerlerinde, barlarda, salonlarda yabancılarla dostluğunu arttırır. Ancak Kurtuluş Mücadelesi sonrasında düşmanın yurttan kovulması Leyla'nın keyfini kaçıtır. Yeni hayata tutunmak için Necdet'le barışmanın çaresini arar. "Soysuzlaşmış salon kedisi" Leyla, cismanî hazlarla Necdet'i kendine bağlama yolunu bir kez daha dener ancak bu sefer başarılı olamaz. Çünkü Necdet artık bu yavan dünyanın insanı değildir; o yeni, iradî, millî şuura sahip, idealist bir gençtir.

Fatih Harbiye'de aşk ikinci plandadır. Bu yüzden Neriman'ın Şinasi ve Macit karşısında yaşadığı duygularda derinlik söz konusu değildir. Burada tahsilli iki gencin kadın-erkek ilişkilerinde yaşadığı Doğu-Batı tezadı dikkat çeker. Neriman, konservatuvarın alafranga bölümünde Macit'le tanıştıktan sonra hızla değişmeye başlar. Fakat Macit'le görüşmesine ve bütün alafranga isteklerine rağmen Şinasi'den vazgeçemez. Şinasi'yle çok mesut günler geçiren Neriman, Macit'le görüşmeye başladıktan sonra Şinasi'nin "vakur ve muzdarip" yüzünü hatırladıkça büyük bir utanç duyar. Faiz Bey'i veya Şinasi'yi aldatmış olması onu vicdanî sorgulamadan kurtaramamıştır. Neriman'ın gönül dünyası birbirine zıt telkinlerle karmakarışık bir hâl alır. Şinasi'yi kaybetmeyi göze alamaz, Macit'le olan ilişkisinde ise istikbaline sabit bir gözle bakamaz. Şinasi, Neriman'ı suçlu görür ve "öfkесinin zırhları içine kapanarak" susmayı tercih eder. Neriman artık Fatih Senti'nin kızı olmaktan, eskiler gibi yaşamaktan nefret etmektedir. O, yeninin ve güzelin peşindedir. Şinasi'ye göre eskiden sade bir kız olan Neriman çok değişmiştir ve fokstrot oynamak için bir kavalye bulmaya çalışmaktadır. Neriman amacının fokstrot oynamak olmadığını, daha medenî yaşamak istediğini söyler, Neriman, babasını yaşlı olduğu için mazur görünürken Şinasi'nin bir genç adam olarak kendini anlamamasına hayret eder. Neriman'la evlenmekte tereddütler yaşayan Şinasi ise gelenekçidir, mahalle ve yakın çevresini hayal kırıklığına uğratmak istemez.

Şinasi, Neriman'ın üstünde bir baskı oluşturmaz ve onu uzun süre asrîleşme konusunda kendi kararlarıyla baş başa bırakır. Bu arada Neriman'ın hayatında dönüm noktası olan bir olay gerçekleşir. Neriman balodan önce, Şişli'de oturan dayısının

kızlarından fikir almaya gider. Akrafa kızları Neriman'ı yakından ilgilendiren bir olay anlatırlar: Yaşlı ecnebi kadının güzel bir kızı vardır. Bu kız önce gitar çalan fakir bir Rus gencine âşık olur. Kızın ilk zamanlar lükste gözü yoktur ve senelerce Rus genciyle yaşadığı sefalete katlanır. Bu kızın karşısına zengin ve güzel bir Rum genci çıkar. O, Rum gencini sever ve eski âşığı olan Rus gencinden ayrılır. Yeni çift bir apartmana yerleşir. Refah, para eğlence, her şey boldur. Rus kızı her gün balolarda ve otomobilde olmasına rağmen aradığı mutluluğu bulamaz. Tahsil görmüş Rus kızının aradığı aslında musiki, mütalaa ve samimiyettir. Nihayetinde Rus kızı, eski sevgilisini bulmak için Beyoğlu'na gelir. Rus genci, eski sevgilisini görmez ve ona cevap vermez. Rus kızı, meyus bir şekilde oradan ayrılır ve intihar eder. Neriman, bu acıklı hikâyeyi dinledikten sonra çok istediği baloyu dahi unuttur. Rus kızını kendine, Rus gencini Şinasi'ye, zengin Rum gencini de Macit'e benzetir. Bundan sonra Neriman için bir "uyanış" devresi başlar. Neriman, Şinasi ile ilgili hayallere dalmışken birden yanı başında Macit'i görür. Aynı tramvaya binmişlerdir. Macit, baloya gelip gelmeyeceğini sorar. Neriman, babasının izin vermediğini ve canının baloya gelmek istemediğini belirtir. Macit kayıtsız ve alaycı bir tavırla "*Her hâlde geliniz!*"(s. 123) der ve oradan uzaklaşır. Macit'in tavırları karşısında Neriman önce hayret eder. Daha önce Macit'le yaşadığı tartışmaları hatırlar. Samimiyetten bahsettiğinde Macit, onun fikirlerine karşı çıkmıştır. Neriman, Macit'e duyduğu şüphelerinin haklı olduğu kanaatine varır. Macit'in tramvaydaki alaycı tavırlarıyla hakikî hüviyetini ortaya koyduğunu, o güne kadar hep aldatıldığını düşünür. Macit artık ona uzak bir hikâyedir, büyük arzuyla istediği şeylerden küçük sebeplerle nefret etmiştir.⁹² Bu tarzda çabuk değişmeler ve "maymun iştahlılık" Neriman'ın değişken ve karasız fıtratına bağlı şahsiyetini oluşturan bir ruh hâlidir. Beyoğlu'nun cazibesinden kurtulup Fatih'e giderken ilk defa isteklidir. Şinasi'nin arkadaşı Ferit'in evinde bir toplantı tertip edilir. Muammer, Neriman'a Dârülelhanın alaturka kısmını niçin istemediğini sorar. Şinasi, Neriman'a mesaj vermek için şekil düşkünlüğünün Türk kızlarını züppeleştirdiğini ve sukut ettirdiğini söyler. Neriman bu davetin ona ders vermek amacıyla tertip edildiğini düşünür. Kendine şefkat göstermek isteyen babasına, baloya

⁹² Peyami Safa'nın romanları üzerine araştırmasında Mehmet Tekin, Neriman'ın uzun ve reddi kolay kolay mümkün olmayan bir geçmişle beslenen arzularından, bir günde sıyrılıp kurtulmasının ne derece mantıklı olduğu sorusunu gündeme getirir ve eserde her şeyin altı günde olup bitmesini pek inandırıcı bulmaz. Neriman'ın eleştirdiği değerlerle uzlaşmaya girmesini, olay örgüsünün gerçekçi bir mahiyet arzetmesinden ziyade Neriman'ın durumu açısından değerlendirir: "*Neriman gibi uçarı ve karasız bir genç kızın psikolojisini esas aldığımızda, olay örgüsünü yönlendiren sebep-sonuç denklemindeki mantık zayıflığını hoşgörüyle karşılamak mümkün olabilir ve bu hoşgörüyle okuduğumuzda, Fatih- Harbiye, değerli bir roman olarak kendini gösterir.*" (Mehmet Tekin, a.g.e., s. 181)

gitmeyeceğini söyler. Hepsi dokuz gün içinde vuku bulan olaylar nedeniyle kendini bir kâbus yaşamış gibi hisseder. Şinasi ile hemen evlenmeye razıdır. Babası ve Şinasi ile beraber Fatih'in sokaklarına girerken vicdanı rahat ve huzurludur.

Kolejli Nereye'de Turan'ın hayat felsefesi, kolej terbiyesiyle şekillenir. Hakikatleri henüz anlayamadığı ve kolejde aldığı terbiyenin mahsulleriyle beslendiği dönemde kızlara bir gönül eğlencesi olarak bakar. On yedi yaşında genç bir delikanlı olan Turan kısa bir zaman sonra kolejin sekreteri Mis Rozalind'e âşık olur ve onunla evlilik hayalleri kurar. Mis Rozalind ile evlenmek için Hristiyan görünmeyi dahi göze alır. Misyoner Mister Allen, Turan'ı ürkütmemesi ve dikkatli olması konusunda Mis Rozalind'i uyarır. Turan, nöbetçi öğretmeni ararken Mis Rozalind'i loş bir odada Mister Meyl adındaki kâtiplerle flört ederken görür. Bu olaydan sonra ona şiddetli bir nefret duyar ve tekrar derslerine, Amerika hülyalarına döner. Kolejde yaşadığı aşk serüveninde başarısız olan Turan, arkadaşlarıyla çıktığı gezintide öğretmen okulu öğrencilerinden Ayşe'yi görür. Ayşe kız öğretmen okulu son sınıf öğrencisidir. Terbiyeli ve millî duyguları güçlü bir kızdır. Turan, Ayşe'nin dikkatini çekmek için saygılı, iyi huylu ve terbiyeli görünür. Fakat kolejliler hakkında bilgi sahibi olan Ayşe, Turan'ın bu oyununa gelmez. Turan'ı ilgilendiren Ayşe'nin yüz güzelliğidir ve Ayşe'yi Amerika'ya gidinceye kadar hoş vakit geçirebileceği bir eğlence aracı sayar. Kolejli kızlarla Ayşe'yi kıyaslar. Ayşe'yi sıkılgan, çekingen ve ürkek bulurken kolej kızlarının daha canlı olduğuna, bunun da Amerikan ve Türk terbiyesi arasındaki farktan kaynaklandığına kanaat getirir. Turan'a göre öğretmen okulunun kızları dört duvar arasında yaşadığı için dünyadan haberdar değildir, maarif nereye gönderirse hiç düşünmeden kuzu gibi giderler. Hocaları bunlara memleket sevgisi diye yaldızlı hapları yutturmuştur. Turan, yükseköğrenim için Amerika'ya gideceği kesinleşince aşk macerasından tatlı bir hatırayla ayrılmak ister. Ayşe'ye, şairane bir mektup yazar. Ayşe, Turan'ın mektubunu hiç okumadan geri gönderdiği gibi sert bir cevapla onu uyarır. Ayşe'nin cevabı gayet manidardır:

“Turan Efendi! Biliniz ki ben her şeyimle bu memleketin kızıyım. Varlığımın her zerresinde, bu memleketin hakkı, bu memleketin ve milletin aşkı var. Benimle aynı aşkı taşımayan bir insanın bana el uzatması iğrenç bir cesarettir. Aklınızı başınıza alın. Sizin çılgınca arzularınıza cevap verebilecek matmazeller, misler arayın.”(s. 158)

Turan Amerika’da iken de aynı hayal kırıklıklarını yaşar. Columbia Üniversitesinde, Sosyoloji derslerinde beraber oldukları Helen White isminde sarışın bir kızla tanışır. Her ikisi de YMCA’nın açtığı kulüpte kalmaktadır. Mis White, Turan’ın Türk olduğunu duyunca “*Memnunum, bir Türk’le görüştüğüme çok memnunum*”(s. 177) der. Turan’ın kendi ülkesinden nefretine rağmen üniversitede tanıştığı arkadaşlarının Türk hayranı olması dikkat çekicidir. Mis White sarı saçlı, mavi gözlü ve tatlı dilli bir kızdır. Üniversiteden kız ve erkek arkadaşlarına Turan’ı gurur duyarak tanıştırır. Turan, Mis White’tan ayrıldıktan sonra Türk kızı Ayşe ile Helen White arasında bir kıyaslama yapar. Turan, Ayşe’nin peşinden koştururken Mis White, ilk tanıştığı akşam onunla seyahat etmeyi teklif etmiştir. Aslında bu farklılık, Turan’ın modern Amerika’dan beklentileridir. Turan, Helen ile aralarında gittikçe kalbî bir rabitanın geliştiğini hisseder. Gönül yalnızlığını dindirmek için Helen’e evlilik teklifinde bulunur. Turan’ın bütün ısrarlarına rağmen Helen evlenmeyi kabul etmez. Sebebini şöyle açıklar: “*Çünkü Turan, biz birbirimiz için birer yabancıyız*”(s.188). Helen’e göre sevgide, arkadaşlıkta ve flörtte şuur gerekemeyebilir ancak evlilikte “şuur” şarttır. Turan kendini öyle mağlup hisseder ki Helen’i ikna etmek için, onun inandığı değerleri kabul edebileceğini dahi söyler. Helen ise Turan’ın hatır için Hristiyanlığı kabul etmesini samimi görmez ve insanı cemiyete bağlayan kıymetlerin sadece dinden ibaret olmadığını, insanın kendi değerlerini unutamayacağını sözlerine ekler. Turan, Helen’in karşısında zavallı duruma düşmekten dolayı derin bir azap çeker ve utanır. O, anlar ki kendi toplumunun kızı Ayşe gibi Amerikalı kız da aynı sebepten onu reddetmiştir. Helen’in sözleri Turan’ın içinde bir ihtilale sebep olur. Kendini daha fazla yalnız ve yabancı hisseder. Bu yüzden üniversite derslerinde de başarılı olamaz.

H. Nusret’in *Gül’ün Babası Kim?* adlı eserinde bir kızın eğitiminin, onun bütün hayatına ve kadın-erkek ilişkilerine nasıl yansıdığı anlatılmaktadır. Ecnebî mektepten mezun olan Mecla, Talat adında evli bir adamı sevmektedir. Talat’ın karısı Leman, kocasını bırakması için Mecla’ya bir mektup yazar. Ancak Mecla, Talat’la evlenmeye karardır. Kadının özgürlüğünü ve eşitliğini savunan Mecla’ya göre arada sevgi kalmamışsa evliliklerin bitirilmesi gerekir. Aslında Mecla, millî ve dinî değerlerden uzak bir eğitimin sonucu olarak düştüğü ruh boşluğunu Talat’a sevgi duymakla doldurmaya çalışır. Talat’tan evlilik dışı bir çocuğu olur. Talat, ise Mecla’nın hamile olduğunu duyunca onu terk etmiştir. Yazar, Mecla’ya hatalarını onarma fırsatı verir. Mecla başından geçen felâketlerden sonra kendi kendini sorgular ve yabancı mektepte aldığı yanlış eğitimin aile hayatını nasıl derinden

etkilediğini fark eder. Bu süreçten sonra Mecla değişmeye başlar. Çocuğunun millî bir terbiye altında imanlı ve iradeli yetişmesini ister. İbrahim Mümtaz'la evlenir. Talat'tan olma kızını İbrahim Mümtaz kendi nüfusuna geçirir ve mutlu bir hayat yaşarlar.

Dükkülerin Romanı 'nda Ahmet Reşit, Paris'teki yüksek tahsili süresince pansiyonda kalırken Gretta adında İsveçli bir kızla tanışır. Resim Akademisine devam eden Gretta, dışarıdan soğuk görünen ancak sıcak davranışlı, sanatkâr ruhlu, samimi, güzel ve zengin bir kızdır. Gretta ciddi bir aile terbiyesiyle yetişmiştir. İkisinin de ağırbaşlı oluşu onları birbirine yaklaştırır. Gretta, Paris'in zevk ve sefahat âlemlerinden nefret eder. Doğum gününde Ahmet Reşit, Gretta'ya değerli taşlardan yapılmış zarif bir palet hediye eder. Gretta ise Ahmet Reşit'i yılbaşında İsveç'teki evine davet eder. Ahmet Reşit on beş günlük yılbaşı tatilinde kafasını dinler, fikren değişir. Gretta'nın evlenme teklifini kabul eder. Evlilik teklifinin Gretta'dan gelmesi dikkat çekicidir. Gretta'nın ebeveyni onun düşünmeden karar vermeyeceğini bildikleri için Ahmet Reşit'le evlilik kararına saygı duyarlar. Nişan yüzükleri takılan gençlerin üniversiteye dönecekleri gece "Türk gecesi" adıyla bir ziyafet düzenlenir. Gretta, Ahmet Reşit'in Avrupa cemiyet hayatına ait noksanlarını düzeltmesinde ve onun düşünce kabiliyetinin gelişmesinde büyük bir etkiye sahiptir. *Dükkülerin Romanı* 'nda Gretta'nın kadın-erkek ilişkileri hakkındaki düşünceleri idealize edilir ve aynı zamanda bu düşünceler yazarın kadın-erkek münasebeti ile ilgili modern görüşlerini temsil eder. Gretta'nın düşünceleri şöyle özetlenebilir: Evlenmeden önce erkek ve kadın bir müddet arkadaşlık yapmalıdır. İzdivaç yalnız aşkın mutlu bir sonuca ulaşması değildir. Kadın isterse bir erkeğin hayatını cennete çevirir. "*Erkeğin ömrüne karışacak genç kız aşktan fazla hayata ait şeyler bilmelidir.*"(s. 118) Bu bir kabiliyet ve idrak meselesidir. Genç kız, evleneceği erkek kim olursa olsun kocasının bir arkadaş ve evin sahibi olacağını düşünerek bu mesuliyete hazırlıklı olmalıdır. Kadın hayatta erkeğin gölgesi gibi olmalıdır. Her zaman ideal bir kadın olmak mümkün olmasa bile kavrayışlı bir kadın olmak mümkündür. Bir kadın hürriyetini kanunla değil kendi muhakemesiyle tayin etmelidir.

Gretta ile Ahmet Reşit arasında geçen bir konuşmada "Türk memleketinde çok evlilik meselesi"nin gündeme gelmesi yurt dışına tahsile giden öğrencilerin çoğunlukla karşılaştığı bir durumdur. Gretta, Şark'ta erkeklerin üç kadınla evlenebildiklerini, Türk kadınlarının hâricî hayata karışmadığını söyler. Ahmet Reşit ise hiçbir Türk erkeğinin birden fazla kadına hayatını bağlamayı düşünmediğini, kadınların serbest olduğunu, ev dışında da

aktif olabildiklerini belirtir. Zira şeriat, kadınlara mülkiyet hakkı tanıdığı hâlde Fransız kanunlarında bile kadına bu kadar hak verilmemiştir. A. Reşit ile Gretta yüksek tahsillerini Paris'te tamamladıktan sonra İsveç'e dönerler. Muhteşem bir törenle düğünleri yapılır ve Gretta'nın babasının yaptırdığı köşkte mutlu bir hayat sürdürürler. Gretta kocasına sadıktır. Anadolu'da Kurtuluş Mücadelesi başlayınca Ahmet Reşit ülkesine dönüp mücadeleye katılmak ister. Gretta “... Kocamın vatani benim vatanımdır. Bana verilecek bir vazife olursa onu da iftiharla kabul edeceğim” (s. 269) diyerek Türkiye'ye gitmeyi kabul eder.

Bir Sürgün'de Avrupa'da yüksek tahsil gören bir gencin kadın-erkek çevresine uyum çabasından bahsedilir. Yurt dışına giden gençleri bekleyen tehlikelere dikkat çekilir. Sürekli iç sıkıntılarıyla boğuşan Dr. Hikmet, Ragıp Bey'in ısrarları neticesinde Paris sosyetesinin bir araya geldiği “monden” toplantılarından birine katılır. Dr. Hikmet bu davette öyle yabancılik hisseder ki kendisini yanlışlıkla bir hayvanat bahçesinin kapalı tutulan parmaklıklarından içeri dalmış zanneder. Dr. Hikmet'e elli beşlik bir Comtesse özel alaka gösterir. Comtesse, Dr. Hikmet'in Türkiye'de hekimlik tahsil etmiş olmasına hayret eder. Türk erkeklerinin birden çok kadınla evlenmelerinin doğru olup olmadığını, aynı hakkın kadınlara neden verilmediğini sorarak alaycı tavırlarla kâhkahayı patlatır. Salona gelen bütün genç ve güzel kadınlar, ona öyle tuhaf giyinmiş, tavır ve hareketleriyle öyle yapmacık ve mekanik görünürler ki genç doktor bunların “etten ve kemikten yaratılmış insanlar” olabileceğine ihtimal vermez. Hepsini bir sahne üzerinde telle oynatılan ruhsuz kuklalara benzetir. Dr. Hikmet bu insanların bir kalbi olduğundan, sevme ve nefret etme gibi insanî duyguları yaşayabileceklerinden şüphe eder. Sonra hayalinde, gözlerini bazı şarklı insanların dünyasına çevirince insanlık namına âdeta bir vicdani huzur duyar. Dr. Hikmet'e göre şarklılar bütün pısrık ve düşük görünüşlerine rağmen batılılara göre daha insanî ve kibar şahsiyetlerdir.

Yirmi yedi yaşında bir genç olan Dr. Hikmet, karşı cinsten biriyle karşılaştığında çok çekingen ve utangaç tavırlar sergiler. Onun kadınlara karşı tavırları, on altı yaşında bir mektep çocuğu toyluğunu hiçbir zaman geçmemiştir. Paris'te kadınlarla ilk alakası bir lokantada başlar. Kendiyle aynı masada yemek yiyen bir kadın alay dolu bakışlarla baştan ayağa onu süzer. Kadının kuşku verici bakışları karşısında yüzü kızaran Dr. Hikmet'in eli ayağına dolaşır. Lokantada gördüğü bu güzel kokulu kadını bulmak için bir sonraki gün kafeleri gezer, ancak bulamaz. Ragıp Bey, düşmüş sokak kadınlarıyla flört etmesinin sağlığı

bakımından zararlı olacağı konusunda Dr. Hikmet'i uyarır. Ne yapacağını bilmemek, odasına yalnız dönme korkusu ve gariplik, Dr. Hikmet'in iradesini altüst etmiştir. Ona huzur veren bir aile atmosferine ihtiyacı vardır. Dr. Hikmet böyle düşüncelerle hayallere dalmışken yan sokağın karanlığı içinde beş altı ay önce Montmartre kahvelerinden birinde gördüğü güzel kadınla karşılaşır. Asıl adı Germaine olan bu kadının rehberliğinde bir otele giderler. Germaine'nin tahrik edici konuşmaları Dr. Hikmet'in çok hoşuna gider, geceyi beraber geçirirler. Dr. Hikmet sabah uyandığı zaman, Germaine'in, para çantasını ve annesinin ona hediyesi olan altın saati çalıp kaçtığını fark eder. Dr. Hikmet, Germaine ile ilişkisinin ilk günlerinde hastalık korkusu yaşar.

Dr. Hikmet'in aşk hayatı da gündelik yaşamında olduğu gibi ümitsizliklerle doludur ve kalbî duygularına okuduğu romanların romantik sayfaları arasında karşılık bulmaya çalışır. Ancak bu duygularına, yaşama hep maddî gözle bakan Lavalieri ailesinin kızı Arlette'nin kalbinde yer araması onu hayal kırıklığına uğratar. Dr. Hikmet, Arlette hakkında tatlı hayallere dalarken Arlette ise içinden "... *Ne ahmak şey, bu adam... Türk de olacak, Türkler ki yüz kadın alırlarmış; gene kadına doymak bilmezlermiş. Bir Türk kadar kuvvetli derler. Bunun kuvveti neresinde? Acaba hasta mı? Eli buz gibi ve acayip bir ihtizaz ile titriyor...*" (s. 118) diye düşünür. Zihnen karışık bir yaşam sürdüren Dr. Hikmet'i Paris'te mutlu edecek tek kişi Arlette'dir. Fakat Arlette maddeten kendine ne kadar yakın ise manen o kadar uzaktır. Arlette'yi başka biriyle paylaşmış olmak Dr. Hikmet için en rezilce ve aşağılık bir duygudur. Ancak Dr. Hikmet Arlette'nin kendini aldattığına ve yalan söylediğine bizzat görerek şahit olur. Arlette hakkında samimi ve derin duygulara kapılan Dr. Hikmet büyük bir hayal kırıklığı yaşarken Arlette onunla bir şamar oğlanı gibi oynar.

İnsanî ilişkilerde "güven" duygusu önemli bir faktördür ve insanlar bu duyguyu hissedebilirlerse birbirlerine karşı daha cesaretli bir yaklaşım içine girerler. *Bir Sürgün*'de Dr. Hikmet, Paris'te aradığı samimiyeti ve güveni bulamaz, zira bu şehirde samimi adama ancak gülünç bir mahlûk nazarıyla bakılmaktadır. Sevgilisi Arlette'de de aynı samimiyetsizliği görür ve "... *Siz ki insanla yalnız alay etmesini bilirsiniz. Çünkü kalbinizle yaşamak ve kalbinizle görüp anlamak fırsatını hiç elde etmemişsiniz. Bu sizin kabahatiniz değildir, öyle bir muhit içinde doğup yetişmişsiniz ki, orada yalnız kuru hesabın, kuru mantığın ve kuru zekânın yeri vardır ve zavallı kalp bir anakronik, daha doğrusu bir egzotik nesnedir*" (s. 189) diyerek çektiği aşk ıstırabının nedenlerini anlatır. Dr. Hikmet bir taraftan

da Arlette'nin şahsında bütün Avrupa gençliğinin hâline acıyarak bakar ve onları hayata tutunmak isteyen “ip cambazlarına” benzetir.

Dr. Hikmet için aşk, kalbî bir heyecan, Doğu mistisizminde olduğu gibi insanı insan yapan en yüce duygudur ve gönülde gizlidir. Dr. Hikmet, Arlette'ye kara sevdalıdır. O, yaşadığı hayal kırıklığının, uykusuzluğun, yorgunluğun etkisiyle yüksek derecede ateşle hasta düşer. Kimsesiz kalma korkusuyla verem hastalığından yattığını Arlette'ye söylemez. Arlette, hasta yatağının başında Dr. Hikmet'e Verlaine'in ve Baudelaire'nin şiirlerinden okur. Tedavisi için çağrılan Dr. Pienot'un babacan ve şefkatli tavırları onu derinden etkiler, acılarını az da olsa unuttur. Dr. Hikmet, Pienot'un tavsiyesine uyarak tebdil-i havaya çıkmak için Arlette'yi de yanında götürmeye karar verir. Madame Lavalier böyle bir seyahate çıkmadan önce kızı ile Dr. Hikmet arasındaki ilişkinin adını koyacak bir nişan yapılmasını gerekli görür. Dr. Hikmet bu teklife ilk önce çok sevinir. Fakat kuşkucu bir kişiliğe sahip olan Dr. Hikmet, Lavalier ailesinin başından beri kendine gösterdiği yakınlığı gözden geçirir. Evvelce yazılmış bir senaryonun mahirane oynandığını fark eder. Madame Lavalier, hiçbir sanata istidadı olmayan, yüz güzelliği de bulunmayan üstelik drahomatsız ve aileye devamlı yük olan kızından kurtulmak isterken bu arada karşısına genç ve toy bir delikanlı olan Dr. Hikmet çıkmıştır. Dr. Hikmet'in Türklük sıfatı, şahsının her türlü şüphe ve tereddütten uzak olması, ayrıca ailesinin zenginliği Madame Lavalier'nin bu tercihinde etkili olur. Arlette ilk günlerde Dr. Hikmet'in mektuplarını getirirken çok sevinir ve mektubun arasından çıkan çeklere aç gözlülükle bakar. Aile mevzu açılınca Dr. Hikmet'e kaç evi olduğunu ve annesinin mücevherlerini sorması Arlette'nin Dr. Hikmet'e sevgisinde maddî çıkarların ön planda olduğuna dair açık delillerdir. Dr. Hikmet bütün bunları düşündükten sonra kendine hazırlanan tuzağın vahametini fark eder. Arlette'yi yanında götürmez.

Dr. Hikmet, Paris'e dönüşte Madame Lavaliereler aracılığıyla babasından bir mektup alır. Mektupta bahsedildiğine göre ailesinin para sıkıntısından dolayı Dr. Hikmet'e her ay gönderilen paranın miktarı büyük oranda azalacaktır. Maddî sıkıntıya düştükten sonra Dr. Hikmet, Arlette'yi bir daha göremez. Ev sahibi, Dr. Hikmet'i evinden çıkarır. Sokak ortasında kalan Dr. Hikmet gözlerini Paris'in üstünde gezdirir ama boşluktan başka bir şey yoktur. Şair Lavalier'nin oğlu Albert ev sahibinin Dr. Hikmet'i sokağa attığını duyduğu zaman hiç şaşırılmaz. Zira Paris'te sokağa atılmak alışılmış ve sıradan bir durumdur. Dr.

Hikmet'in hayatı artık büsbütün başka bir istikamet alır. Kahve dumanları arasında avare vakit geçirmekte, "boheme intellectuel" bir hayat yaşamaktadır. Rus ihtilalcilerin mekânı Montparnasse'ye gider ve sersemleyinceye kadar orada kalır. Hastalığı ağırlaştığında Fransız bir doktor olan Pienot'un evine sığınır. Dr. Pienot ona sahip çıkacak kimsesi olup olmadığını sorunca Dr. Hikmet "hayır" cevabını verir:

"İhtiyar hekim yüzünü ekşitti:

- Sizinle sefarethaneniz de hiç meşgul olmaz mı?

- Olur. Fakat yalnız bizi takip etmek ve aleyhimize saraya curnal yazmak için. (s. 242)

Paris'te kaldığı müddetçe iyiliğin ve şefkatin ne olduğunu unutan Dr. Hikmet'in hastalığının son günlerinde yanında ne Jön Türkler ne Arlette ne de Şair ve Madame Lavalier vardır. Dr. Hikmet, yemek yiyemediği için zayıflaya zayıflaya âdeta bir ruh halini almıştır. Son anlarında sabah, akşam Arlette'nin ismini sayıklar. Son sözü "anneciğim anneciğim" olur. Toprak parası bulunamadığı için cesedi Paris'in umumi kuburlarından birine gömülür.

Üç İstanbul'da erkek-kadın ilişkileri bütünüyle maddî çıkarlara, cinselliğe bağlı olarak gelişir ve devam eder. Hiçbir evlilik sağlam temeller üzerine kurulmaz. Eşler arasında sevgi yoktur. Gayriahlâkî ilişkiler çok yaygındır. Aile kurumu iflas etmiştir. Kimin eli kimin cebinde belli değildir. Süheyla, Adnan'a; Adnan, Belkıs'a; Belkıs, Rus Prens'e âşıktır. Gençler umumhanelere giderler. Moiz'in fuhuş yapan kadınlardan Polikseni ile Adnan'ın Filareti ile ilişkisi vardır. Tevfik Hoca, Sivas Valisi Hacı Hulusi Paşa'nın çıraklarından bir dul kadınla evlenir. Zengin olunca bu kadını boşar ve umumhanede çalışan Samatyalı Filareti ile evlenir. Gündüz bir araya gelip sohbet eden gençler farklı zamanlarda birbirlerinin flörtleri ve eşleriyle gayriahlâkî cinsel ilişkiler yaşarlar. Adnan, paşa kızı Belkıs'tan uzun süre yüz bulamayınca şehvetini ve kibrini tatmin etmek için gücünün yettiği kadınlara yönelir. Yakın arkadaşlarından Kadri'nin karısı Zehra ve Moiz'in karısı Raşel ile flört eder. Adnan'ın aynı şekilde Tapu Müdürü Senih Efendi'nin karısı Macide ile de münasebeti vardır. Senih Efendi hasta yatağında iken Adnan başka bir odada Macide ile sevişir. Senih Efendi'nin vefatından sonra Macide'nin evi bir umumhaneye dönüşür. Adnan, güzel ve zengin bir kadın olan Belkıs'ı gördükten sonra daha öncesinde Süheyla ile evlilik düşünürken bundan hemen vazgeçer. O, evli bir kadın olan Belkıs'a âşıktır. Belkıs'ın

karşısında kendini küçük görür ve memleketini bu kadına layık görmez. Oysaki Belkıs onu ailesinden, memleketinden soğutmuştur. Belkıs bu arada kumarcı kocasından boşanır. İttihat ve Terakki hükûmeti zamanında istediği varlığa kavuşan Adnan neticede Belkıs'la evlenir. Fakat işgal yıllarında mal varlığını kaybedince Belkıs, onu terk eder. Adnan, romanın sonunda yaptıklarına pişman olarak Süheyla ile evlenir.

Sabahattin Ali'nin eserlerinde roman kahramanlarının hayatiyet kazanmasında, olayların yönlendirilmesinde ve aksiyonu sağlayan fikrî güçlerin harekete geçirilmesinde aşk unsuru daima ön plana çıkar. *İçimizdeki Şeytan*, her şeyden önce bir aşk romanıdır. Ömer ve Macide ilişkisinde “yıldırım aşkı” motifi hâkimdir.⁹³ Üniversiteden arkadaşı Nihat, Ömer'i bütün ömrü hayallerle ve kendini avutmakla geçmiş “alelâde bir Mecnun”a benzeter. Kadıköy vapurunun güvertesinde beklerken gördüğü genç bir kız, Ömer'in dikkatini çeker. Micazı, halk tabiriyle “yanıp sönen yıldızlara” benzeyen Ömer, Macide'ye ilk görüşte deli gibi âşık olur. Macide, Ömer'in konuşmasındaki samimi edaya, tavırlarındaki sıcaklığa inanır. Konservatuvar Bölümünde yüksek tahsilini devam ettirirken akrabaları tarafından sokağa terk edilen Macide, Ömer'in birlikte yaşama teklifini kabul edince gençlerin hayatları beklenmedik bir şekilde birleşir. Ömer, Macide'yi pansiyondaki odasına götürürken bu birlikteliğin sonunun nereye varacağını düşünmez. Kendi de bir yüksek tahsil öğrencisi olan Ömer'in ne Macide'yle beraber yaşamaya uygun bir evi ne de geçimlerini sağlayacak parası vardır. Macide, Ömer'le birlikte temiz ve tertipli bir yuva kuracaklarını hayal eder ancak nikâhları olmadan karı-koca ilişkisi yaşamış olmak Macide'ye kısa süreli bir tereddüt yaşatır. Ömer, Macide'yle beraberliğinin ilk günlerinde geçici de olsa bir aile sorumluluğuyla hareket eder. Parası daha fazla olan bir iş bulmak için nüfuzlu akrabasıyla konuşur fakat iş ciddiyetsizliği herkesin kulağına gittiği için olumlu netice alamaz. Gençlerin tahsilini tamamlamadan ve geçimlerini sağlayacağı bir mesleğe sahip olmadan evlenmeye kalkışmaları maddî bakımdan büyük problemlere sebep olur. Ailelerinden para isteyemezler. Ömer, senelerden beri bir türlü alamadığı Dârülfünûn şahadetnamesi elinde olsa daha kolay iş bulma imkânının olabileceğini farz eder. Fakat bir felsefe mezununun Anadolu'da altmış, yetmiş liralık muallimlikten başka iş yapamayacağını düşünmesi onun tesellisi olur.

Evliliğe hazır olmayan gençlerin yaşadığı en büyük problem, evlilikten sonraki yeni hayat tarzına uyum sağlayamamalarıdır. Macide'yle birlikteliklerinin ilk haftasından

⁹³ Ramazan Korkmaz, *a.g.e.*, s. 258.

itibaren Ömer bekârlık günlerinde yaşadığı hayata özlem duymaya başlar. Üç beş arkadaşıyla toplanıp içini dökmeyi, içki toplantılarını özlemiştir. Macide'yle yaşamaya başladıktan sonra ekmek parası bulma derdinin zihnini tamamen meşgul etmesi, hürriyetinin tehdit altında kaldığını düşünmesi, onu içten içe isyan ettirir. Ay sonu geldiğinde parasızlık, en korkunç şekilde kendini gösterir. Ömer çektiği sefaleti, parasızlık ve içindeki şeytan olmak üzere iki sebebe bağlar. Macide ise onu teselli etmeye çalışır fakat hiç beklemediği bir hadise kafasını ve ruhunu altüst eder. Ömer arkadaşları tarafından Taksim'le Harbiye arasındaki sazlı bahçelerden birine davet edilir. Davette Macide için en büyük sürpriz, orta öğretimden müzik öğretmeni Bedri'nin saz heyetinde görevli olması ve Ömer'in samimi arkadaşı çıkmasıdır. Macide uzun zamandan beri aklına getirmedığı bu delikanlıya karşı derin bir merhamet ve alaka duyar. Ömer, Bedri'yi evine davet eder. Sabahattin Ali'nin diğer eserlerinde de olduğu gibi *İçimizdeki Şeytan'da* da aşk hızla gelişen bir olgudur, kısa sürelidir ve her iki tarafın hayal kırıklığıyla biter. Böyle bir sonuca varılmasında asıl sebep aşırı duygusallıkla başlayan aşkları devam ettirecek kuvvetli bir iradenin olmayışıdır. Ömer herkese karşı “dayanma gücü olmayan” zayıf bir iradeye sahiptir. İki aydır nikâh muameleleri Ömer'in ihmalleri yüzünden tamamlanamamıştır. Ömer'in sevgisi bütün hisleri gibi ani ve şiddetlidir. Macide ise hislerinde daima ölçülüdür. Bedri'nin tekrar ortaya çıkması, Macide'nin gözünde Ömer'in kusurlarının apaçık görünmesine neden olur. Bedri, Ömer'in geçimini sağlaması için sürekli ona borç verir. Ömer, bir gün eve geldiğinde Bedri ve Macide'yi odada karşılıklı otururken bulur. Macide'yi kıskanır ve Bedri'nin üzerine yürüyerek onu evden kovar. Macide ilk defa Ömer'e karşı hiddet duyar, ondan hızla uzaklaştığını hisseder. Ömer-Macide aşkının sona ermesinde sadece Ömer'in kuruntuları ve pervasızlığı değil, Ömer'in yakın çevresinin de yıkıcı tesiri olmuştur.

Felsefe Bölümünde yüksek tahsilini yapan Nihat'ın kadınları aşağılayıcı bir tutumu vardır. Nihat, Ömer'in hayatını bir kadına bağlamasını anlamsız bulur. Zira Nihat için bir kadın, oyuncaktan başka bir şey değildir; erkek ise sert, âciz, hislere yabancı, sadece kuvvete tapan bir mahlûktur. Macide, Ömer'in üniversite çevresinden arkadaşlarının yüzüstü ve gayriahlâkî tavırlarından rahatsızdır. Hikmet Bey, Nihat ve maiyetindeki gençler Ömer'i ve Macide'yi bir hayır cemiyetinin müsameresine davet ederler. Ömer, Macide'yi bırakıp sınıf arkadaşlarından Ümit'le hararetle bir konuşmaya başlar. Sarhoşluğun da etkisiyle birbirlerine yaklaşırlar. Bu gecede İsmet Şerif'in ve Hikmet Bey'in Macide'ye sarkıntılık etmeleri bardağı taşıran son damla olur. Macide, müsamereden evvel yüksek mevzulardan

konuşan büyük üstatların derece derece alçalarak aç bir hayvan hâline gelmesine şahit olmuştur. Macide için esas yıkım, Hikmet Bey'in tacizi ve edepsiz davranışları karşısında Ömer'in verdiği cevaptır:

“Ne yapalım karıcığım? dedi, Halini görüyorsun... Kendinde değil... Aynı zamanda hocamdır. Değil ya... Öyle sayılır... Sonra... Nasıl söyleyeyim... Sesini alçaltarak ilave etti: Benim huyumu bilirsin... Kendisine on, on iki lira borcum var... Nasıl tersleyim?”(s. 261)

Macide bu sözleri duyunca ürperir ve Ömer'i bütün hüviyetiyle henüz tanımış olduğunu anlar. Karısının yanında başka bir kızı kucağına yatıran, beş on kuruş borcunu düşünerek karısına sataşanlara söz söylemekten utanan, tiksindiği bir adamla ertesi gün kol kola gezen Ömer bütün kimliğiyle karşındadır. Oysaki Macide, Ömer'i neden sevdiğini bilmeden sever ve sevgisine sonuna kadar sadık kalmıştır. Macide eve gelir gelmez Ömer'i terk etmeye karar verir. Ömer-Macide birlikteliği baştan itibaren sağlam bir temelle kurulmamıştır. Ömer'in geçici hevesleri ve Macide'nin çaresiz durumu onları ilk başta aynı çatı altında yaşamaya zorlar. Bedri-Macide ilişkisi ise fedakârlığa, saygıya, sevgiye ve vefaya dayalı, çıkar duygusundan uzak bir bağla kurululmuştur. Macide'nin Bedri'yle ortaöğretim yıllarına uzanan ve adı konmayan gönül maceraları, onun için sürekli bir alternatif olarak yerini korur. Bu arada Ömer, arkadaşları yüzünden mapushaneye düşer. Macide'nin kendine artık inanmayacağını bildiği ve kendini iki kişinin mesuliyetini yükleneyecek kadar kuvvetli hissetmediği için onu Bedri'ye emanet eder. Mahpushaneden çıkınca uzaklara kaçacaktır.

Tatarcık'ta üniversiteli gençler vasıtasıyla yeni neslin erkek-kadın ilişkileri hakkındaki görüşleri dile getirilir. Erkekler karşısında mesafeli ve ciddi pozisyonunu her zaman koruyan Lale flört ve aşk gibi şeyleri hiç yaşamamıştır. Zira onun amacı eski düşüncelere ve geleneklere savaş açarak yeni toplumun temelini atmaktır. Bu eserde kadınların kendi aralarında yaşadığı çatışmalarla erkek ve kadınlar arasında geçen cinsiyete dayalı çatışmalar gözden kaçmamaktadır. Halide Edib, Lale tiplmesiyle toplumda kadının yerini sorgular. Lale bazı davranışlarıyla uç noktada hareket ederek kadın-erkek eşitliğini ispatlamaya çalışır. Bir kalfa ile iskelenin üstüne çıkıp evi boyama işine bizzat katılır. Sabah erkenden balıkçı teknesiyle avlanmaya çıkar. Mahallenin yaşlısı Abdülgaffar Efendi, Lale'nin “ehl-i ırz, çalışkan, tertemiz bir kız” olduğunu söyler ancak uç noktalardaki

davranışlarıyla halka huzursuzluk verdiğini dile getirir. Lale ile Miss Barkley arasında, üniversite eğitimi almış iki genç kızın erkeklere bakış açısını gösteren dikkat çekici bir diyalog geçer:

-“İskeledeki gençler galiba senin fikrinde değil. Orada yeşil gözlü, kızıl dudaklı bir vamp vardı, hepsi ona yanık yanık bakıyordu...

- Zehra olacak! Onun işi gücü poz almak. Genç erkeklere gelince, eminim onlar hâlâ kadının kukla tarafını beğeniyor, ekserisi iş sahasına atılan kızlara düşman oluyor.”

- Amma yaptın ha... Benim gördüklerim hiç de öyle değil.

- Ne biliyorsun? Sen de görünüşe aldaniyorsun. Yakışıklı diye, sana nazik davrandı diye hemen mükemmel bir insan olduğuna hükmettiğin adam kim bilir ne biçim şeydir.”(s. 67)

Oryantalistler, her zaman Doğu toplumlarının Avrupa’yı takip etmesini isterler ve Avrupalıları Doğululardan üstün görürler.⁹⁴ Miss Barkley, oryantalistlerin Doğu’ya bakışına benzer bir tarzda meselelere yaklaşır. Lale ve genç üniversitelileri modernleşmeye gönülden inanmış yeni Avrupa takipçileri olarak görmek ister. Amerikalı Helen Barkley, Türkler hakkında olumsuz imajlar edinmiştir. Türk insanı deyince şalvarlı, korkunç yüzlü erkekler; peçe arkasında harem ağalarının yönettiği kadınlar aklına gelir. Ancak Lale ve onun arkadaşı olan üniversiteli gençlerle tanışınca, bu gençlerin Amerikalı genç dostlarından hiçbir farklı tarafı olmadığını görür.

Haşim, kadınların çalışma hayatına girmesine şiddetle karşı çıkar. Üniversiteli gençler arasında kadınlarla ilgili olumsuz düşüncelerin mimarıdır. Haşim ile Zehra’nın erkek ve kadını bir sınıflandırmaya tabi tutması her iki gencin de cinsel içgüdüleri ve menfaati ön planda tutmalarıyla yakından ilgilidir. Haşim kamp yapacak arkadaşlarını iskelede karşılamaya geldiği gün Zehra’yı görür. Haşim’e göre Zehra yapmacık hareketli, ukala ve tehlikeli bir kadın tipidir. Hatta daha ileri giderek Zehra’yı erkek iradesini içinden çürütecek bir “mikroba” benzetir. Ancak eserin sonunda ironik bir durum ortaya çıkacaktır. Haşim hakkında her türlü olumsuz fikri söylediği Zehra ile evlenmeyi göze alır. Haşim, feminist kabul ettiği Tatarcık’a ise âdeta savaş ilan etmiştir. O, Lale gibi geçimini sağlamak için çalışan bütün kadınlara tepkilidir. Haşim’e göre çalışan kadınlar yüzünden üniversite

⁹⁴Mahmut Mutman, “Şarkçılık/Oryantalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.III.*, İletişim Yay. İstanbul, 2009, s.189.

mezunu erkekler işsiz kalmaktadır. Salim kadınların çalışması konusunda Haşim'in fikirlerini yanlış bulur. Salim'in tasavvurunda ise erkeğin kazancını yutan, erkeği bir esir gibi incisi boncuğu için çalıştıran, sömüren, odalık ruhlu kadınlar; çalışan, evine ekmek getiren kadınlardan daha üstün olamaz. Haşim lider tipte bir genç olması nedeniyle kadın meselesinde karşı tarafı her zaman kendi saplandığı fikre çekmek ister. Çünkü Haşim çalışmayan kadınlara sahip olmanın ve onları eve kapatmanın kolay olacağı kanısındadır. Haşim, kadını mutfağa, eve ve beşik sallamaya yakıştırır. Ona göre dünyadaki erkekler kadınlar yüzünden tehlikededir. Kadınlara “yüz verdikçe” toplum kadınlaşmaktadır. Safa, çalışan kadınlar hakkındaki garazından dolayı Haşim'i, insanların eşitliğini istemeyen kapitalist ruhlu bir kadın düşmanı, diye suçlar. Safa'ya göre Lale yeni dünyada komünizmin yetiştirdiği bir tiptir. Safa onunla el ele verecek olsa bütün dünyayı komünist yapabileceğini düşünür.

Şinasi kadına şehvî istekleri açısından bakar, kadının güzel ve erkeğin zevkine uygun olmasına önem verir. Ahmet'e göre kadın; sevgili, anne, kardeş ve erkeğin en değerli varlığı olan karısıdır. Ahmet kızları da zengin ve fakir diye ikiye ayırır ve bu durumun evlilikte önemli bir ölçüt olduğunu düşünür. Zehra'yı boyalı ve süslü bir hâlde yakından görür görmez elleri çamaşır yıkamaktan şişmiş, saç başı perişan kız kardeşiyle karşılaştırır. Ona göre Zehra ancak zengin bir adamın hayat arkadaşı olabilir. Yedi genç arasında kızların en fazla dikkatini çeken erkek tipi Recep'tir. Kadınlara karşı nazik tavırlarıyla dikkatleri üzerinde toplayan Recep'in bulunduğu yere “balın çevresini saran arılar” misali kadınlar toplanır. Recep'in kadınlarda aradığı özellik, Haşim'den çok farklıdır. Haşim süse, güzelliğe, kadının makyajlı haline, lüks giyimine önem verir. Recep'e göre böyle kadınların güzelliği sahtedir. Recep iyi kadının erkekler için kutsal bir kalkan olduğunu düşünür. Kötü kadını kürek ya da prangaya benzetir. Bu yüzden o, Zehra'yı değil Tatarcık'ı güzel bulur. Zehra'yı doğanın en zehirli yarattığı kabul eder. Lale, Recep'e güven aşıl原因an, kalbine mutluluk veren, sevimli ve dost yüzüyle kutsal bir kalkandır. Recep'e göre Zehra yat, otomobil, han, apartman sahibi bir koca aramaktadır, kocasını küçük parmağında oynatacak bir kızdır. Zehra ile evlenecek adamın karakter, irade benlik gibi şeylerden vazgeçmesi gerekir. Kadınlarla ilgili zıt düşünceler taşıyan Recep ve Haşim birbirlerini uyardıktan edemezler:

- “ - Sana kardeşçe söylüyorum, Tatarcık'tan kendini sakın Recep.
- Neden?
- Tehlikeli tip... Memleketimizi kadınlaştıran kadın tipi.

-Bana bilakis kendisi erkekmiş gibi geldi.

-Onun için muzır ya... Onların yüzünden gençlere ekmek kalmadı. İnsan nereye müracaat etse “Boş yer yok” diyorlar. Niçin? Çünkü daha önce koltuğa, boyalı tırnaklı bir bayan gelmiş.

-Bayan Tatarcık'ın tırnakları boyalı değildi.

-Alayı bırak. Ben sana umumî tipten bahsediyorum. Bu kız, erkeğin ayağına karpuz kabuğu koyan kadın cinsi...

-Bir daha inkılâp diye bangır bangır bağırdığını işitmeyim Haşim.

-Biz inkılâbı sakil bir Tatar kızı dünyaya rahat, huzur bırakmasın diye yapmadık.” (s. 86)

Kampın yaşı en küçük ve masum öğrencisi Hasan'ın aklına kadın hususunda ilk önce annesi Zeyno gelir. Zeyno, Hasan'ı bin bir sıkıntıyla büyütmüş, çekmediği çileler kalmamıştır. Hasan'ın eserde konu olan romantik aşkı ise okul arkadaşı Vedide'dir. Hasan, Vedide ile aralarındaki dostluğun sıradan bir arkadaşlık olmadığını, onun sevgi dolu bakışlarından anlamıştır. Sungur Balta'nın karısı Suzan'ın isim gecesi gençlerin hayatında bir dönüm noktası olur. Gençler kendi zihniyetlerine ve beklentilerine göre eş seçerler. Recep, Lale ile; Haşim, Zehra ile; Safa, Sungur Balta'nın sekreteri Saffet'le nişanlanır. Haşim, ilerde atılmak istediği siyasî hayatında yanında güzel bir kadın bulundurmanın faydalı olacağı düşüncesiyle Çelebizâde yalısının kızı Zehra'ya yaklaşır. Lüks hayatın başlıca isimlerinden olan Fitnat, kızı Dürdane'yi üniversiteli gençlerden ailesi zengin ve parlak bir geleceği olan Şinasi ile nişanlar. Herkes vapurdan çıkarken Fitnat ile Dürdane, Şinasi'yi kamaraya kapatmış, bir kâğıt imzalattırmakla meşguldürler. Haşim ile Recep artık Zehra ve Lale'ye kırgın değildir, yalnız bütün üniversiteli gençler Şinasi'yi kaybettiklerini düşünürler.

Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* adlı eserinde, Sanayii Nefise Mektebinde resim eğitimi alan Raif Efendi'nin aşk hayatı da bir resimle başlar. Almanya'da resim sergisini gezerken bir portre dikkatini çeker. Resmin sahibini günlerce araştırır. Nihayetinde resmin sahibi ve adı Maria Puder olan Kürk Mantolu Madonna ile “Atlantik Kabare” de tanışır. Berlin sokaklarında uzun uzun dolaşır, sohbet eder, güzel günler geçirirler. Sonunda ikisi de birbirine âşık olur. Bu arada Raif Efendi, babasının ölümüne dair memleketten gelen acı haber nedeniyle Türkiye'ye döner. Bir müddet mektuplaşırlar. Ancak belli bir zaman sonra Maria Puder'den mektup gelmez olur. Raif Efendi çok üzülür ve sevgilisini ilgisizlikle

suçlar, zaman içinde bir başka kadınla evlenir. Ancak o mutlu değildir. Bir gün, Berlin’de kaldığı pansiyonun sahibi Frau van Tiedemann’la karşılaşır. Raif Efendi ondan Maria’nın on sene önce hastalandığını, hastalığına rağmen bir çocuk dünyaya getirdiğini ve doğumdan sonra öldüğünü, çocuğun babasının bir Türk olduğunu öğrenir. Kadının isim vermediği bu Türk’ün kendisi olduğunu anlayan Raif Efendi, kadının yanında olan 8-9 yaşlarındaki kızına bakar. Tren hareket edince küçük kız ve Berlinli kadın da uzaklaşırlar. Bu şoku atlatamayan Raif Efendi kısa bir süre sonra ölür.

Sınıf Arkadaşları’nda erkek-kadın ilişkileri yüzeysel boyutta ele alınır. Savaş ve işgal günlerinin kaos ortamı aile kurumuna da nüfuz etmiştir. Evli erkek ya da kadınlar cinsel hazlarına mağlup olarak eşlerini aldatırlar. Yoksulluk, adaletsizlik, çıkar ilişkileri aile ahlâkını bozmuştur. Mahalleliyi sömürerek zengin olan Muhtar Kasım Efendi’nin oğlu Bekir, cebinde kadın resimleri taşır. Liseli gençlerden Kevkeb, Yakup, Kenan, Haydar, Halil, Süleyman paralarını biriktirip Kasım Efendi’nin barına giderler. İstanbul’u müthiş bir dans tutkunluğu yakıp kavurmaktadır, barlarda su gibi rakı içilir. Bu eserin ikinci cildi olan *Havada Bulut Yok* (1958) adlı romandan anlaşıldığına göre en masum aşk Süleyman ile ölen arkadaşının eşi Nermin arasında yaşanır.

Halide Edib’in *Handan* gibi ilk romanlarında evlilikte en önemli unsur “aşk”tır. Sonraki romanlarında bu algı değişir. *Sonsuz Panayır*’da idealist kahramanları Burhan ve Ayşe arasındaki evlilikte sosyal şartlar ön plana çıkar. İkisi de birbirine ilgi duyar ama âşık değillerdir. Onlar hayatın zor şartlarında birlikte mücadele edeceklerini umdukları için evliliğe teşebbüs ederler. Her ikisinin de evlenmeden önce para getiren bir mesleği vardır. Burhan gibi hümanist görüşlü bir idealist ile hayatın gerçekleri karşısında realist bir tutum sergileyen Ayşe’nin evlenmesi, yazarın özel hayatlarda bile idealle-gerçek, Doğu ile Batı arasında denge kurulmasına önem verdiğini gösterir. Halide Edib böyle birleşmelere *Tatarcık*’ta Lale-Recep, *Zeyno’nun Oğlu*’nda Mazlume-Safvet evlilikleriyle de benzer örnekler vermiştir.⁹⁵ Burhan, dayısının maddiyata dayalı evlilik fikrine karşı çıkar. Çünkü o yüksek tahsilli bir genç olarak böyle şahsî bir meselede kararı kendi vermek isteyecektir.

Peyami Safa’nın romanlarında değişim sürecini yaşayan yüksek tahsilli genç kahramanlar, şüpheli mizaçlarının da etkisiyle ilk önce pozitivist bir mantıkla meselelere yaklaşır, sonra tereddüt ve şüpheleri onları yavaş yavaş yazarın istediği çizgiye yaklaştırır.

⁹⁵ İnci Enginün, *Halide Edib’in Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*’ ss. 356- 373.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit'in düşünce dünyasındaki değişimler sadece inançlarıyla sınırlı kalmaz, bütün hayatına yansır ve aşk hayatı da bundan nasibini alır. Ferit hayatının her safhasında olduğu gibi karşı cinse de önce materyalist bir gözle bakar. Bu yüzden kadın, onun için ten zevkine ve cinsî içgüdülere hitap eden bir varlıktır. Ferit'in karşı cinse yaklaşımında babasından gelen irsî tesirler ve telkinler son derece etkilidir. Ferit, babasının kırkılık Arap karısını nasıl gebe bıraktığına dair evlerinin efsanelerine karışan rezaleti hatırlar. Babasının gözünde avanak durumuna düşmemek için hemen kalkar ve paltosuz, kundurasız dışarı fırlar. Tavan arasında Fatma adında henüz yüzünü görmediği bir hizmetçinin kaldığını duymuştur. Fatma da pansiyonda kalan diğer insanlar gibi ruhen anormal bir kadındır. Ferit, kız arkadaşı Selma'yı düşünerek gece yarısı Fatma'nın odasına girer. Fatma'nın cinsî cazibesıyla kendi zevki ve gururu arasında yaşadığı çatışma ona bayağılık duygusu hissettirir.

Ferit, kadının giyim ve kuşamı ile ruh hali arasında bağıntı kurar. Onun Selma'ya karşı beslediği duygular henüz cinsellikle sınırlıdır ve pozitivist bir mantıkla bu duygularının doğru olduğunu ispata çalışır. Ferit'e göre Selma'nın ruh güzelliğinden bahsetmesi anlamsızdır çünkü Selma gibi kızlar giyimleriyle, rujlarıyla ruhlarını değil bacaklarını, dudaklarını göstermektedirler. Ferit, erkekler üzerinde şehvet çağrışımı yapan kadınların ruh güzelliğinden bahsetmesini saçma bulur. Ona göre açık bir topukla ve dekolte elbiselerle kadının erkekten merhamet ve kalbî heyecan beklemesi anlamsızdır. “...*Bugün sokaklarda dizkapağına kadar açılan kadın bacakları hangi budala Aristo'nun mantığına, Eflâtun'un idelerine, Leibniz'in monadına dair fikirler uyandırır? Göğsünüzde zıp zıp sıçrattığınız yuvarlaklar Bach'ın Ave Maria'sını mı söylüyor, Süleyman Dede'nin mevlûdünü mü?*”(ss. 68-69) diyerek Selma'yı alaya alır. Hedefleri ile hamleleri arasında sürekli tezata düşen Ferit'in “evlilik” konusunda da zihni karışıktır. Yüklerin en büyüğünü evlenmek olarak görür. Sevgi dolu sözler söylerse sonucun evliliğe varacağını düşünüp Selma'ya gitmekten vazgeçer. Ferit, Selma'ya olan arzusu ile kendi gururu arasında çelişkiler yaşar. Bir kahkahayla bütün meseleleri halleden babasının telkinlerini hatırlayarak aşkı aptalca bir hezeyan, zevksiz bir santimentalizme kayış olarak görür. Ancak Ferit'in yaşadığı mistik olaylar neticesinde iç dünyasında meydana gelen değişimler onun genç bir kıza ve aşka bakış tarzını da değiştirir. Çünkü Ferit artık aşka sadece cismanî bir gözle bakmaz. Selma'yı artık bütün kalbiyle sevmektedir. Selma, Ferit'i ziyarete gelir, onun yatağının kenarına oturur. Yanına uzanması için Ferit'i çağırır ancak Ferit bu teklifi kabul etmez ve Selma'nın

elini tutmayı tercih eder. Romanın akışına göre Selma'nın bu tavırları tutarsız olmakla birlikte Ferit'in tutumu, onun yaşadığı değişimi açığa vurması bakımından önem arz eder. Ferit için "aşk" artık başka bir anlam kazanmıştır: Aşk, bir melekedir ve hayaldir. Bundan sonrasında Ferit ve Selma birbirini anlayan iki genç olarak hayatlarını sürdürürler.

Tanpınar'ın *Huzur* adlı romanında sanat, doğa, kadın ve aşk bir terkip oluşturur. Bütün varlığa bir estetizm ardından bakan Mümtaz'a göre kadının güzel olması iki şarta bağlıdır. Biri İstanbullu olması, öbürü de Boğaz'da yetişmesidir. O, aradığı aşk estetizmini bir ada vapurunda karşılaştığı Nuran'da bulur. Genç kadın bakış ve tebessümleriyle bütün hüviyetini ona uzatmıştır. Yenge şefkatinden başka kadın sevgisi bilmeyen Mümtaz pervasızlıkla Nuran'ı seyrederek. Bu iştah, arzu ve itiyatların üzerinde bir bakıştır. Boğaz'ın ışıkları ikisinde de derin hayaller uyandırır. Kandilli'ye beraber çıkar iskelede beraber yürürler. Nuran, Mümtaz'a karşı garip bir merhamet ve beğenme hissi duyar. İkisi de mutludur. Onlar için hayat güzeldir fakat yaz bitmektedir. İkisi de birbirini kaybetmekten korkar. Mümtaz, Nuran'la evlenmeyi aklından geçirir ve ona aşkı tarif eder:

"... Vücutlarımız, birbirimize en kolay vereceğimiz şeydir; asıl mesele, hayatımızı verebilmektir. Baştan aşağı bir aşkın olabilmek, bir aynanın içine iki kişi girip, oradan tek bir ruh olarak çıkmaktır!" (189).

Mümtaz, Nuran'a olan aşkını bir mabuda benzetir.

" Hakikatte Nuran'ın aşkı Mümtaz için bir nevi dindi. Mümtaz, bu dinin tek âbidi, mabedin en mukaddes yerini bekleyen ve ocağı daima uyanık tutan başrahibi, büyük mâbûdenin sırrın yerini bulması için insanlar içinden seçtiği fâni idi."(s. 160)

Mümtaz yaşadığı saadetin bir gün kaybolmasından korktuğu için Nuran'ı evliliğe ikna eder. Onların aşklarında ilk olumsuzluk Nuran'ın kızı Fatma'nın Mümtaz'a tepkisiyle başlar. Fatma'nın kıskançlığı ve Mümtaz'a soğuk tavırları Nuran'ı çok etkiler. Nuran annesinin üzülmelerinden, Fatma'nın bir münasebetsizlik yapmasından korkar. Eski kocası Fahir tekrar barışmak ve birlikte yaşamak için Nuran'a mektup gönderir. Mümtaz'ın arkadaşı Suat evlidir ve Mümtaz'la Nuran'ın evleneceklerini bildiği halde Nuran'a aşk mektubu yazar. Mümtaz, Nuran'la Emirgan'a gider. Bu onların yaşayacağı son mutluluktur. Ancak her ikisi de Suat'ı düşünmektedir. İstanbul'a dönüp evlerinin kapısını açtıkları zaman

gördükleri şey ikisinin de hiçbir zaman unutamayacağı cinstendir. Holde keskin ışığın altında tavana asılmış Suat'ın cesediyle karşılaşır. Nuran hemen Bursa'ya hareket eder. Aralarında bir ölü olduğunu ve her şeyin bittiğini yazar. Bundan sonra Mümtaz için korkunç bir hayat başlar. Aynı hadiseyi beraber yaşadıkları hâlde Nuran'ın kendinden ayrılmasını kabullenemez. İstanbul sokaklarında bir hayalet gibi gezer. Mümtaz'ın uykuları kaçır ve kâbusu andıran rüyalar görür. Fikirlerini takipte güçlük çeker. Nuran'dan ayrılmakla bütün zaaflarından arınmış, ayrılık ona efsanevî bir mevcudiyet vermiştir. Ancak Mümtaz, hep tezat halinde birbirini kovalayan çehrelerin ikliminde yaşar. Huzursuzluk âdeta onun kaderidir.

7. Batılılaşma, Avrupa ve Batılı Fikir Akımları

Tanzimat öncesi açılmaya başlayan Batı tarzı yükseköğrenim kurumları, Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Eski kültür müesseselerimiz Batı karşısında zaafa uğramış, yenilik yerine geçici çözüm arayışlarına girişilmiştir. Batı tarzı yeni eğitim kurumlarından Batı'yı kitaplardan da olsa takip eden aydın bir zümre yetişmektedir. Bununla beraber gençleri kararsızlığa sevk eden yeni sorunlar ortaya çıkar: Bu gençlerin kitaplardan öğrendiği Batı'nın gerçek Batı'yla alakası ne kadardır? Kendi kültürleri, gelenekleri ve yaşam biçimleri ile Batılı yaşam arasında nasıl bir bağ kuracaklardır? Batı ile Doğu medeniyeti arasında karşılaştırma yapabilecek donanımı kazanmışlar mıdır? Bütün bu sualler birbirinden bağımsız gibi görünmesine rağmen yirminci yüzyıl başında bir "arayış" içine girmiş Türk gençleri için cevabı zor sorulardır.

Önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi yazarlarının eserlerinde de gençleri Batı veya Avrupa karşısındaki tutumlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür. *Sodom ve Gomora* (Necdet), *Fatih Harbiye* (Şinasi), *Dükkülerin Romanı* (A. Reşit), *Tatarcık* (Recep, Salim), *Sonsuz Panayır* (Burhan) ve *Huzur* (Mümtaz) romanlarında gençler Batı'ya karşı mesafeli bir duruş sergilerler. Onlar için Batı; ilim, kültür ve sanat bakımından üstün değerlere sahiptir. Mümtaz kökleri maziye uzanan tarihi bir şuurla yeniyi inşa etme düşüncesindedir. *Cehennemlik* (Muzaffer Sabri), *Fatih Harbiye* (Neriman) ve *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet) romanlarında gençler bilinçsizce ve biraz da aşağılık psikolojisiyle Batı'ya hayrandırlar. *Fatih Harbiye* ve *Bir Sürgün*'de yazarlar, eserlerinin sonunda kahramanlarına bilinçlenme ve Batı'yı farklı yüzleriyle tanıma fırsatı verirler. *İçimizdeki Şeytan* (Ömer,

Macide) ve *Huzur* (Mümtaz) adlı romanlarda gençler yaşanan kültür ikiliğine dikkat çekerler.

Cehennemlik'te Muzaffer Sabri, kendi kültürel değerlerini küçümseyecek kadar Batı hayranılığında aşırıya gider. Eski şeyleri reddederken hatır gönül tanımayacağını söyler. Terakki etmeyi coşkun bir nehre benzetir. Batı tarzında şiirler yazar. Başta Fuzuli olmak üzere eski edebiyata dair her şeyi küçümser. Ona göre Şark'ta şairlik hayal ve efsane-perestlikten başka bir şey değildir.

Zeyno'nun Oğlu'nda romanın şahıslarını asrîleşme düşüncelerine göre ikiye ayırmak mümkündür. Mazlume, Dr Safvet, İstanbullu Zeyno ve Hasan; asrîleşmeyi doğru anlayanlar ve tatbik edenler sınıfında yer alırken Mazlume'nin annesi Mesture Hanım, Hayri Bey, Süleyman Bey'in karısı ve asrîleşmeyi sırf eğlenceden ibaret sanan cahil memur takımı diğer bir grubu oluşturur. Babaannenin, Zeyno ve Safvet'in müdahaleleri neticesinde eserin yüksek tahsilli kahramanı Mazlume; annesi Mesture Hanım'ın taklitçi, yapmacık ve gösterişe bağlı dünyasından kurtulur. Mazlume, asrîleşmenin bir hayat düsturu olduğuna inanır ancak annesinin alafranga tutumuna ve körü körüne asrîleşme anlayışına karşıdır. Büyük annesine yakınlığı onu suni olmaktan muhafaza eder. Dârülfünûnun genç hocası Safvet'in uyarıları ise Mazlume'yi çirkin ve ucuz gösteriş meraklılığından kurtarmış, genç kızda tabiiğe, serbest düşünceye doğru bir meyil uyandırmıştır. Mazlume, annesinin ak dediğine kara diyecek kadar tezat hareket eder. Mesture Hanım'ın Batı'yla zihni teması on dokuzuncu asrın romantik havasından esinlenir. O, kendisi için arzu ettiği şeylerin kızının etrafında toplandığını gördükçe Mazlume'yi kıskanır ve ona model teşkil eden Zeyno'ya kin besler. Mesture Hanım'ın Batı tarzında sosyete kurmak meselesi karargâh zabıtları ve memur hanımları arasında ilk önce mizah vesilesi olur. Ancak Mesture Hanım, programını yapar, herkese rağmen istediği şeyleri birer birer tatbik etmeye başlar.

Avrupa'ya tetkik ve araştırmalar için giden, Mazlume'nin düşüncelerinin mimarı olan Safvet Bey, yazarın sözcüsü olarak Batı medeniyeti hakkında görüş bildirir: Gençler Garb'ı yanlış anladığı için buhrana düşmektedir. Batı'nın emperyalist sistemini yıkmaya çalışan komünist felsefe, Batı'nı çürümüş maskesini parçalamak için yine kendinden doğan bir ölüm ve tahrip usulüdür. Batı'yı çökerten Materyalizm ve umumî dinsizliktir. Ahlâkî kıymetler ortadan kalkmıştır. Fikirten ziyade hülyanın, ruhtan ziyade batıl inançların önem kazanması ve bunların insanı tatmin etmemesi dinsizlik cereyanının yayılmasında etkili

olmuştur. İnsanlık tabakalara ayrılmıştır. Üst tabakayı teşkil eden kapitalist, emperyalist, Bolşevik sistemlerin kopyası olan bir avuç insan, dünyayı kurtarma komedisi oynamaktadır. İnsanların bir kısmı Mecnun gibi sağa sola savrulmakta, bir kısmı ekmeğini harpler, ihtilaller, yağmalar sayesinde elde etmektedir. Bu çürük dünyanın içinde bir grup çocuk ve gençler var. “ ... Onlar, bu çöküntü içinde doğdular, büyüdüler ve onlar insaniyetin bu en korkunç kışından sonra sürececek hayat filizleri! Onların hakkı hayatı var; Çünkü onlar, yeni dünyayı bina edecekler; çünkü onlar, göçen dinlerde, medeniyetlerde ve sınıflardaki sahte ve sunî mantığı, zulüm ve çirkinliği gördüler... ”(s. 296) İnsanların önüne konan her engeli aşacak bu gençler, insanları birbirine düşüren katil sistemleri yıkacak ve yeni asırda akılları, kalpleri, sükûn ve kudretleriyle insanlığa numune olacaklardır. Bu numunelerden biri Mazlume, diğeri Haso Çocuk’tur. Asrîliğin ne meslekle ne kıyafetle ne de yaşayış tarzıyla münasebeti vardır. Asrîlik, fikrî bir tabirdir ve asrî olanlar, yarının dünyasını ve insaniyetini tanzim edecek idealin sahipleridir. Eserin sonunda yazar; yeni nesil ürünü, hoppa, bazen uç noktalarda gezen ama özünde iyi bir kız olan Mazlume ile asrîleşmeyi doğru anlayan Safvet’i evlendirerek Doğu-Batı bağlamında gençleri bir düşünce dengesine kavuşturmuştur.

Sodom ve Gomore’de Yakup Kadri, Necdet’in zihnindeki anaforlar vasıtasıyla batılılaşma düşüncesini okuyucuya aktarır. Necdet, İstanbul’un arka sokaklarıyla Anadolu’yu karşılaştırır. Anadolu’da yaşayan vatanperver Türklerle, batılılaşma adına bataklığa saplanmış diğerk Türkler arasında çok fark vardır. Necdet kendisini ikinci gruba dâhil eder. Almanya’da ve Fransa’da yüksek tahsilini yapmış bir genç olarak Batı’yı, batılı yazar ve şairlerin etkisinde kalarak tanımıştır. İstanbul’da gördüğü işgal manzarası ise Necdet’in kafasındaki Batı ile tam bir tezat oluşturur. Batı, Doğu’nun iktisadî ve ahlâkî çöküşünden birinci derecede sorumludur.⁹⁶ Necdet’in hayal ettiği yerlerde Madam Jimson’un evinde olduğu gibi süslü görünen ama içi boş salonlar yoktur. Orada babaları savaşa gitmiş yavrularının beşiğini sallayan temiz ve sabırlı kadınlar, vücutlarını Allah tarafından kendilerine teslim edilmiş bir kutsal emanet gibi saklayan genç kızlar, bunların üstüne şefkatle titreyen nur yüzlü nineler vardır. Necdet onlara gitmek için yüreğinde ateşli

⁹⁶ İnci Enginün, Yakup Kadri’nin “Batı” anlayışını şöyle değerlendirmiştir: “ *Sodom ve Gomore* belirli ve çok müstesna bir dönemdeki tecrübelerden akisler taşır. Eser, edebiyatımızda işgal kuvvetleri olarak tezahür eden yabancıların ve onlarla işbirliğine kalkışan, millî varlıklarından kopuk, yerli halkın yergisi sayılabilir. Yakup Kadri kültüründeki bütün Batı tesirine rağmen, kendi kökünün sağlamlığını fark ettikten sonra, Batı’yı sadece müstevli olarak görmez. Batı, vatani işgal eden zorba olduğu kadar, ahlakî ve iktisadî çöküşün de müsebbibidir.”(İnci Enginün, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Sodom ve Gomore’sinde Yabancılar”, *Mukayseli Edebiyat*, s. 218)

bir arzu duyar. Düşman, çamurlu çizmeleriyle Türk evlerinin en mahrem köşelerine kadar girmiştir. Vatanperver Türkler ise evlerini kendilerine kale yapmışlardır. Necdet de öbür taraf diye tarif ettiği utanılacak, yüz kızartıcı meydandan gelmektedir. Başlangıçta ona alkış tutanlar bir müddet sonra yorulup bıyık altından gülmeye başlamışlardır. Necdet bütün düşüncelerinden bir sonuç çıkarır:

“İşte biz bir pula satılmış esirleriz ve bizi bir pula satın alanların zevkine gülerek hizmet etmekteyiz.” (s. 223).

Fatih Harbiye'de Neriman'da asrifleşme arzuları çok güçlüdür ancak Neriman'ın bu arzularını tamamıyla ruhuna sindirdiğini söylemek mümkün değildir. Sürekli bir bocalama içindedir ve huzursuzdur. Ne kadar kendi çevresini beğenirse de Fatih'te geçen neşeli günlerini zaman zaman hatırlar. Ancak Neriman'ı yakalayan kuvvetli bir arzu, bunların hepsine karşı içini nefret ve isyanla doldurur. Neriman, Fatih semtinin uyku hali ile kedisi Sarman'ın uyuması arasında bir benzerlik tespit eder. Neriman'a göre şarklılar kediye garplılar köpeğe benzer. Kedi yer, içer, yatar uyur, doğurur; onun hayatı hep minder üstünde ve rüyada geçer. Lapacı, tembel ve hayalperesttir; çalışmayı sevmez. Köpek diri, çevik ve atılgandır; uyurken bile uyanıktır, en küçük sesleri duyar, sıçrar, bağırır. Derin bir kültür birikimine sahip olmayan Neriman bu iki basit sembolün zıtlığından yola çıkarak Batı ve Doğu medeniyetini karşılaştırır. Neriman'ın babası Faiz Bey'e göre “*her oturan adam tembel, her koşan adam çalışkan*”(s. 52) değildir. Romanın tezi Faiz Bey'in bu sözleriyle verilir. Faiz Bey'e göre görünüşe aldanmamak gerekir. Saati bir şarklı icat etmiştir. Elindeki kitabı bir şarklı yazmıştır ki bu kitabı Frenkler de okur. Kabahat, okumadığı için Neriman'ındır.

Fatih Harbiye tezli bir romandır. Doğu ve Batı medeniyeti arasında yapılan karşılaştırmada bariz bir şekilde Doğu kültürünün üstün yanları vurgulanır. Ancak bu karşılaştırma Batı'nın yok sayılması anlamına gelmez. İnsanlık bir bütündür, Doğu ve Batı birbirini tamamlayan iki ayrı cephe. Eserde kahramanlar bu teze göre seçilir. Olayların akışını birinci dereceden etkileyen şahıs Neriman'dır. Neriman'daki fikrî değişmelerin gün yüzüne çıkması Macit'le tanışmasından sonraki altı aylık bir süreci kapsar. Ancak bu değişmelerin temelini oluşturan alafranga hayat arzusu, Neriman'ın çocukluk yıllarına kadar uzanır. Onun alafranga merakı, üç farklı çevreye bağlı olarak gelişir. Birincisi, Neriman'ın kendi aile yapısıdır. Neriman birçok Türk kızı gibi iki medeniyetin ayrı tesirleri altında

yetiştir. Anne ve baba ona halis şarklı terbiyesi verir. Ebeveyn İstanbul'a yerleştikten sonra Neriman konak hayatının tesirine girer. İkincisi, akraba çevresinin tesiridir. Tahsilini Avrupa'da tamamlayan büyük dayısı ve dayısının kızları Neriman'da Garp hayatına karşı müthiş bir cazibe uyandırır. Üçüncüsü, Türkiye'nin sosyal ve siyasî yapısına bağlı gelişmelerdir. Lozan'dan sonra siyasî iradenin kanunla kabul ettirdiği batılılaşma hamleleri, Neriman'ın ruhunda gizli gizli uyanan asrîleşme iştihakına en kuvvetli gıdayı vermiştir. Akrabaları, arkadaşları, her geçen gün medenîleşen İstanbul'un yeni dekoru; kitap, resim, tiyatro ve sinemalar aracılığıyla yapılan telkinler; hükümetin çıkardığı yeni kanunlar, Neriman'ın yenileşme hevesini destekler. Babasından gelen telkinlerle asrîleşme cereyanı arasındaki tezat, genç kızı "derunî bir mücadele"ye iter.

Asrî hayat iştihakı nedeniyle Neriman; babasını, nişanlısını, yaşadığı mahalleyi, gelenek ve göreneklerini, millî ve manevî değerlerini küçümseyecek, hatta karşısına alacak hâle gelir. Kendi kendinden, çaldığı müzik aletlerinden, oturduğu mahalleden nefret eder. Fatih meydanından geçerken kahvelerde bir sürü işsiz güçsüz adam oturmakta, biraz temizce giyinecek olsa arkasından fena fena bakmaktadır. Fatih'in arka taraflarından gelen "meşum" sesler Neriman'a ölümü ve felâketi hatırlatır. Tünel'den Galatasaray'a doğru geçtiğinde ise manzara tamamen değişir. Burada esnaf zevk sahibidir. Her camekân çiçek gibidir ve eşyalar düzenli bir şekilde dizilmiştir. Halk dönüp etrafına bakmaz, yürümesini ve giyinmesini bilir. Beyoğlu'na gidince Neriman'da "yeni bir hayatın iştihakı, yeni bir medeniyetin şuuru" uyanmaya başlar. Şinasi ile bir mağazanın önünden geçtiği günü hatırlar. Şinasi, ıtriyat mağazalarından birinin camekânı önünde durmuş ve Neriman'daki arzuları sezerek şöyle demiştir: " *Bu camekânlar kim bilir kaç Türk kızını baştan çıkardı ve çıkaracak.*"(s. 31) Neriman ile Şinasi'nin hayata bakış tarzı tamamen farklıdır. Şinasi, Neriman'ı daha ziyade maziye ve ananeye çekmektedir. Neriman, Macit'le tanışınca dengeler değişir. Neriman'ın gözünde Şinasi, aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarklıyı temsil ederken Macit, yeninin, Garb'ın, meçhul ve cazip olanın temsilcisidir. Macit'in elleri kadın eli gibi tertemiz ve incecik, tırnakları düzgündür. Şinasi'nin ise tırnağının biri kırık, öbürü batıktır. Bu iki genç Neriman'ın zihnini ve ruhunu ikiye bölmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nde batılılaşma, devletin resmî ideolojisi olmakla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında eser veren yazarlardan Halide Edip, Reşat Nuri, Yakup Kadri ve Peyami Safa'nın eserlerinde batılılaşmanın veya Batı medeniyetinin değişik

çerçevelerden sorgulandığı göze çarpmaktadır. Peyami Safa, *Fatih Harbiye*'de, sözcüsü konumundaki Ferit'in konuşmaları vasıtasıyla medeniyet hakkındaki düşüncelerini açıklar. Ferit'e göre medeniyet meselesi, Neriman'ın ruhunda basitleşe basitleşe gülünç bir formül haline gelmiştir. Medeniyet; tahta ev yerine taş evde oturmak, gaz yerine elektrik kullanmak gibi yenilik ve modernleşme bakımından düşünülürse, insanlık için faydalıdır. Şinasi ve Ferit'in korktuğu mesele, medeniyetin bir "kültür değişimi" olarak algılanmasıdır. Ferit, Neriman'ın balolara gitmek ve lüks yaşamak isteğinden yola çıkarak Türk milletinin medeniyeti bir kültür meselesi olarak anlamadığını iddia eder. "*Hele kadınlar bunu bir fantezinin hududu içinde görüyorlar... Kadınlar medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdur.* (s. 108) diyerek medeniyetin anlaşılmasında cinsiyet ayrımına dikkat çeker. Türk milletinin kültür sahasına inmedikçe garplılaşmada tereddüt edilmemelidir. Garp ve Şark birbirini tamamlayan ve sentez oluşturan iki ayrı cephedir. Müderris Şeref Bey, Neriman'ı örnek vererek bizde garplılaşmanın teknikte kalmadığını, kültür sahasına indiğini iddia eder. Ferit, Neriman'ın yeni şekillere hevesini yeni kültüre duyduğu cazibe, olarak değerlendirir. Ud ve keman şekillerinin sembolize ettikleri iki ayrı kültür vardır. Ancak Türk kızları şeklin estetiğine ehemmiyet vererek Batı kültürünü severler. Bu nedenle garplılaşma temayülleri henüz Türkiye'de sathîdir. Ferit'e göre medeniyet denilen şey terakki, tekâmül ve değişmedir. Şark ve Garp güneşin doğduğu ve battığı yönler kadar birbirinden ayrılamazlar. Garp medeniyetinin içinde Şark unsurları, Şark medeniyetinin içinde Garp unsurları belli bir derecede mevcuttur. Garp medeniyetini, makineleşmekten, sanayinin barbarlaştırıcı, hayvanlaştırıcı tesirinden kurtarmak için Şark'ın muhayyilesine ve metafizik tasavvurlarına ihtiyaç vardır. Bu bilgilere göre Şinasi tam bir şarklıdır. Batı medeniyetinin hangi yönlerden, hayata tatbik edileceğini bilir. Macit, asrîleşmeyi yanlış anlamış alafranga bir tiptir. İki erkek arasında kalan Neriman ise hatasını anlayıp kültürel değerlerine döner. Neriman'ın asrî hayat özleminden hızlı ayrılmasında onun iç huzursuzluğunun ve batılı bir hayatı özümseyemeyişinin büyük etkisi olmuştur.

Dükkülerin Romanı'nda Ahmet Rıfkı'ya göre ülkenin düze çıkması için Türklerin kiblesini Batı'ya çevirmesi şarttır. "*Anlaşıyor ki biz Garb'a kafamızla yürümedikçe Garp bize topu ve tüfeğiyle gelecek*" der. (s. 42) Ahmet Rıfkı, İttihat ve Terakki'yi Batı'yı takip edememekle eleştirir: Meşrutiyet ilan edilmiş, Avrupa'nın yeni icat ettiği top, tüfek, ipek, elektrik alınmış ancak Avrupa'nın medenî vaziyetine göre sosyal ve siyasî bir hayat düzeni kurulamamıştır. Oysaki Türk milletinin içinde uyanış ve Avrupa'ya benzeme hevesi vardır

ve bu temayüllere fırsat veren yoktur. Kalkınma Avrupa’da olduğu gibi ancak eğitim, ilim ve teknoloji ile mümkündür. Ahmet Reşit, içinde yaşadığı yüksek medeniyetin “olgun ve parlak varlığının” kendi memleketine tatbik edilmesi için Avrupa’dan mektuplar yazar. Mektuplarında fikir, sanat ve siyaset âlemine dair gelişmeleri aktarır. Avrupa’nın olgun medeniyetini gördükçe kendi vatanına ait fikirleri değişir, Ona göre Türk milleti kabiliyetli bir ırktır ve onun uyanmasına, genişlemesine ve muasır medenî cemiyetlerin hayatını görmesine imkân verilmelidir.

Avrupa’ya yükseköğrenim için giden gençler, Avrupa şehirlerindeki yaşam tarzıyla İstanbul’u bir karşılaştırmaya tabi tutarlar. *Bir Sürgün*’de Dr. Hikmet de zaman zaman Türkler ve Fransızlar arasında böyle bir kıyaslama yapar. Paris’te vapurdan inerken ve tren vagonunun koridorunda gördüğü kalabalığın egoistçe itişip kalkışmaları, kadın, ihtiyar demeden ezip geçmeleri medenîlikten uzak tavırlardır. Oysaki İstanbul vapur iskelelerinde ve tren istasyonlarında iken Dr. Hikmet “*Buyurun efendimleri... Aman efendim, siz oturun ben ayakta da dururumları*” (s. 32) çok duymuştur. İlk defa, garplılara nispeten şarklıların, ne kadar yumuşak ne kadar birbirine saygılı olduklarını düşünür.

Avrupalıların gözünde, şarklı ve garplı insan arasında konumsal bir farklılığın olması tesadüfî değildir. Bunda garplı insanın her geçen gün modernleşmesi, daha zengin ve refah bir hayata kavuşması karşısında şarklıların modernleşmekte geç kalmasının ve kendi değerleri üzerinde yükselmemesinin önemli bir payı vardır. Batılı toplumlar, bilimin, estetiğin, modernliğin kıstasını belirlemekte, kendilerine diğer toplumların da kabul ettiği bir “çağdaşlık” atfedebilmektedirler.⁹⁷ *Bir Sürgün*’de Yakup Kadri, Doğu’ya karşı hep modern, medenî ve üstün görünen Batı’nın bu görünümünü altında hangi sahte ilkelerin yattığını sorgular. Dr. Hikmet, bir şarklı olarak Avrupalılar arasında fikirlerini söylemeye henüz cesaretli değildir. Dr. Hikmet’in telaşlı hâlimden bir yabancı olduğunu hissedilen ihtiyar ve yaşlı bir Fransız ona nereli olduğunu sorar. Dr. Hikmet ise “*Ben İstanbullu bir Rum ’um*” (s. 37) diye cevap verir. Dr. Hikmet’in Türk olduğunu söylemekten çekinmesinin altında Batı’ya karşı duyulan aşağılık psikolojisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Paris’e ayak attığı günden beri tuhaf bir vehime kapılmıştır. Herkesin bıyık altından ona güldüğünü düşünür. Milliyetini sırtında bir ayıp gibi taşır. Psikolojik bir tabirle alt ve üst benliği arasında tezatlar

⁹⁷ Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 61.

yaşayan Dr. Hikmet, Paris’te iken Ragıp Bey’in Şark usulüne göre döşenmiş evine gittiğinde buradaki eşyalarda zarafet ve sanat namına bir şey olmadığı kanısına varır.

Dr. Hikmet, Avrupa’da bir süre kaldıktan sonra beklentilerinde hayal kırıklığı yaşamaya başlar. Onun historik ve sosyolojik etütleri ilerledikçe medeniyet hakkındaki kanaatleri temelden sarsılır. Dr. Hikmet, Avrupa’da gördüklerinden sonra “iyilik, güzellik, doğruluk ve terakki” kavramlarını artık medeniyetle bağdaştıramaz. Avrupalıların kendilerini dünyanın en olgun ve en yüce bir insanlık örneği zannetmelerine itiraz eder. Dr. Hikmet’e göre Avrupalılar kendilerini Greko-Latin medeniyetinin yegâne mirasçıları olarak görürler ancak Roma şehrini yıkan, Roma’da taş taş üstünde bırakmayan, “şimal barbarları” adı verilen milletler Avrupalılardan başkası değildir. Dr. Hikmet, Avrupa’yı kitaplarından sevdirenleri ise “yalancılar” güruhu olarak vasıflandırır. Dr. Hikmet’e ağır hasta olduğu günlerde sahip çıkan ve bir Fransız vatandaşı olan Dr. Pienot de Garp medeniyeti hakkında yazarın sözcülüğünü yaparak Dr. Hikmet’in düşüncelerine benzer olumsuz fikirler ileri sürer. Dr. Pienot’a göre yirminci asırda kendilerini terakki ve tekâmülün zirvesinde zanneden Garp medeniyeti kimsesiz bir hastaya insanca tedavi imkânı vermezken kendini şefkatin, insaniyetin kaynağı olarak dünyaya tanıtır. Ahlâkî terbiye ve faziletler de Avrupalının değildir. Onlar bütün hissî unsurları nefret ettikleri Sami dinlerinden almışlardır. Avrupalılar kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir medeniyet anlayışını dünyaya empoze etmektedirler. Avrupalılar, sanatı sanatkârlara, ilmi âlime, ahlâkî ahlâkiyatçılara bırakmış; realite sahasında yine çok iyi bildikleri ırkî karakterlerinin kendilerine emrettiklerini yapmaktadırlar. Hâlâ yırtıcı mahlûk asaletini muhafaza edip yeryüzünde yeni av sahası bulmakta tereddüt etmezler. Yakup Kadri, böylece Avrupa’nın ilim, sanat ve felsefe yanıyla, hayat tarafını birbirinden ayırmakta Dr. Hikmet’in Avrupalı yaşam karşısında düştüğü zafiyetin cevabını yine bir Avrupalı doktorun ağzından vermektedir:

“... Arkada filozoflar yaza dursunlar; sanatkârlar yapa dursunlar; âlimler düşüne dursunlar. Yeni icatların kendisine verdiği imkânlar sayesinde, Avrupa’nın koloni orduları taraf taraf fetihler ve katliâmlar peşindedir” (s. 245)

İçimizdeki Şeytan’da kültür ikiliği birçok şekilde kendini gösterir. Eserin yüksek tahsilli kahramanları Ömer ve Macide bu kültür ikiliğine yakından şahit olurlar. Ömer, Emine teyzenin evine gittiğinde hiçbir şeyin değişmediğini görür. Ucuz ve aşırı derecede fantezi oda takımı eski yerinde durmaktadır. Duvardaki “Besmele” levhası ile köşede küçük

masanın üzerinde duran Sonya plağı yan yanadır. Bu karmakarışık eşya içinde Ömer daha fazla sıkılır. Kederine rağmen gözlerinin sürmesini eksik etmeyen teyzesi ve otomobilli kocalar, ipekli elbiseler hayal eden gamsız teyzezadesi Seniha da bu oda gibi henüz “nereye ait olduklarını” bulamamışlardır. Macide, teyzesinin kocası Galip amcadan sokaktaki kızlara kadar herkeste bir özentinin hâkim olduğunu fark eder. Konservatuvara giderken pastanede gördüğü genç kızların suni boyalı yüzlerini, erkeklerin dikkatini çekmek için dudaklarını bükerek tuhaf bir şekilde konuşmalarını, ortalığı saygısızca dolduran kahkahalarını fevkalade ürpertici bulur. Kendi kendilerini inkâr eden bu kızları, Macide “bîçare mâhluklar” olarak görürken kızların yanında avare avare dolaşan delikanlıların kızlardan hiçbir farkı olmadığına kanaat getirir. Gençlerin davranışları, Macide’ye kamçı darbesi gibi tesir eder.

Tatarcık’ta Lale’nin sosyal düşüncelerinde Amerikan Kolejinden dostu Miss Barkley’in tesiri görülür. Lale’nin Amerika medeniyetine ve eğitim sistemine ilgi göstermesi yanında bu konuyla ilgili sağlam eleştiriler de getirmesi Helen Barkley’in dikkatini çeker. Helen Barkley, Lale’ye misafir geldiği gün köydeki ihtiyarlara sosyal devrimlerini anlatıp anlatamadığını sorar. Bu eserde yurt dışında tahsillerini tamamlayan ve Batı kültürünü kendi içinden tanıma fırsatı bulan Recep ile Salim’in entelektüel kişilikleri ve kendi kültürlerine saygıları gözden kaçmamaktadır. *Sonsuz Panayır*’da Ali Bey, günlük hayatı ve giyim tarzıyla bir batılıdan pek farklı değildir. Ancak o özentili de değildir, israf etmez ve fakirlere sürekli yardım eder. “İki Binler” gibi dejenere ailelerin Batı’yı maymun gibi taklit ettiklerini düşünür.

Tanpınar’ın *Huzur* adlı romanında Mümtaz, Şark dünyasındaki değişimleri kiracıyı görmek için sokağa çıktığında daha iyi fark eder. Bitpazarı kapısından Bedesten’e kadar dolambaçlı yollardan yürür. Bitpazarı-Bedesten arasında eskiyi hatırlatan eşyalar görür. Bu eski Şark değildir ama yeni de değildir, iklimini değiştirmiş zamansız bir hayattır. Mümtaz sahaflarda gezerken düşünür ki Şark hiçbir zaman katıksız olmamıştır. Burada içimizdeki değişimin, intibak arzusunun, kucak dolusu şahitleri vardır. Frenkçe salnameler, Kahve falı ile Momsen’in Roma hayali, Payot Edisyon’nun artıklarıyla Karakin Efendi’nin balıkçılık kitabı, yan yanadır. Bunlar yüz senedir durmadan gömlek değiştirilmiş olduğuna bir kanıttır. Mümtaz kendine dert yanan sahafa “*Üzülme, hepsi düzelir, hepsi düzelir...*” (s. 53) diye mırıldanır. Mümtaz düşünür ki yaşlılardan öğrendiği bu söz “bir medeniyetin hayat felsefesi”dir. Sadece ıstırap ve üzüntülerimiz değil, teselli çareleri de eskiden kalan bir

mirastır. Küçük sokakta garip tezatlar görür. Başlarının ucunda “Hüvessemiü'l Alîm” levhası asılıyken biraz ilerde gramfonun ağız dolusu bir fokstrot çalmaktadır. Fokstrottan sonra Çamlıca Bağları'nı anlatan eski bir türkü çalmaya başlar.

V. GENÇLERİN YAŞADIĞI ÇATIŞMALAR

A. SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL ÇATIŞMALAR

1. Gençlerin Aileleri ve Toplumla Yaşadığı Çatışmalar

Gençlerin aile ve toplumla yaşadığı çatışmalarda özellikle “nesil çatışması” dikkat çekmektedir. *Zeyno'nun Oğlu* ve *Tatarcık* Cumhuriyet Dönemi ile ilgili incelenen eserler içerisinde nesil çatışmasının en bariz bir şekilde yaşandığı romanlardır. *Damga*, *Mahşer* ve *İçimizdeki Şeytan*'da gençler imkân-imbânsızlık faktörüne bağlı olarak toplumsal çatışmalara maruz kalırlar. *Akşam Güneşi*, *Sonsuz Panayır* ve *Panorama*'da yurt dışı tahsilinden ülkelerine dönen gençlerin yaşadığı çatışmalar, *Vurun Kahpeye*'de ise idealist bir öğretmenin eşraf ve çıkarıcı çevreyle yaşadığı çatışmalar anlatılmaktadır.

Halide Edib, *Zeyno'nun Oğlu*'nda kızı için örnek olması gereken bir annenin taklide dayalı pervasız tavırlarını eleştirir. Diyarbakır sosyetesinin yıldızı olmak isteyen Mesture Hanım ile yeni bir genç kız tipi olan Mazlume arasında yaşanan çatışma eserin olay örgüsünde önemli yer teşkil eder. Mazlume, maddî manevî annesinin tamamen zıddı görünen genç, güzel, zeki, hoppa ve sevimli bir kızdır. Annesinin davranışlarından hiç hoşlanmaz ve her fırsatta annesinin söylediklerini alaya alır. Mesture Hanım, Mazlume'nin konuşmalarını alaycı ve saygısız bulmasına rağmen Beyoğlu madamlarının aldığı vaziyeti taklit ederek kızına tatlı bir sitemde bulunur veya kibarca onu uyarır.

Türk romanlarında genel itibariyle gözlenen üç nesil çatışması bu eserde de derin yapıda kendini hissettirir. Büyük anne, Mesture Hanım ve Mazlume arasında bu türden bir çatışmanın varlığından söz etmek mümkündür. Babaanne, gramfonla Doğu'yu asrileştirme fikrinden dolayı Mesture Hanım'ı alaya alır. Mesture Hanım ise “köhne ve örümcek fikirli” diye itham ettiği babaanneyi ülkenin geri kalmışlığından sorumlu tutar. Mesture Hanım ile kızı Mazlume arasındaki çatışma tabii- sunilik zıtlığına bağlı olarak devam eder. Mazlume annesinin hayatında yenilik adına hiçbir şey olmadığı kanısındadır. Mesture Hanım'ın bütün yaşamı dans, briç, poker ve dedikodudan ibarettir. O, eli manikürlü, yüzü pudralı cici beylerle zaman geçirmekten zevk alır. Mazlume, annesi ile Zeyno'yu hayata bakışları

yönünden karşılaştırır. Zeyno'nun yaratılıştan tabii halini, akıllı ve mantıklı tavırlarını, güzel ve zekice bakışlarını annesine göre gençlik zevkine daha uygun görür. Annesinin yaşını genç gösterme gayretlerini, yapmacık tavırlarını gülünç bulur.

Mazlume her ne kadar annesinin sosyete çevresini sevmese de zamanla kendini bu dejenere muhitin içinde bulur ve onlar gibi yaşamaya başlar. Onun “insan” düşüncesi bu çevre içinde şekillenir. Mazlume, bütün insanların maskara ve maddeci olduğunu, dünyada güvenilecek insan kalmadığını düşünmekte, insanların hep bir sürü ruhuyla yaşadığına inanmaktadır. İnsanları ne kadar ezerse ve insanlara ne kadar acımasız, hissiz davranırsa dünyada yerinin o kadar büyük olacağına kanaat getirir. Mazlume'yi böyle düşünmeye; bütün şımarık davranışlarına rağmen çevresindeki erkeklerin iltifatlarını devam ettirmesi ve annesinin yanlış yönlendirmesi sevk etmiştir. Mazlume hayattan nefret eden, etrafına eziyet etmekten hoşlanan, insanların duygularıyla oynayan, hiçbir ideali olmayan, bencil bir şahsiyet hâline gelir. Zeyno, Mazlume'nin bu sathî hayattan kurtulması için çaba harcar, onun insan düşüncesini tehlikeli bulur. Yazar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki nesil arasındaki çatışmayı ve güvensizliği Mazlume'nin Zeyno'ya feryatlarıyla dile getirir:

“- Bu bizlere, bugünkü gençlere orta yaşlı insanların verdiği umumî sıfat. Büyüklerine gözleri bağlı hürmet eden, onları hatasız ve iyi bulan eski genç neslin yerine, büyüklerin sun'î vakarlarını, günahlarını, riya maskelerini çıkarıp atan yeni nesil işinize gelmiyor, değil mi? Biz fenayız, fakat sizden başka bir şey değiliz. Biz de pekâlâ temiz kalmanın, iyi olmanın çok müşkül, manevî bir muvaffakiyet olduğunu biliyoruz. Emin ol, eğer vaz'ettikleri şeyleri hayatlarına tatbik eden büyükler görsek, onlara fazilet mükâfatı vermekten çekinmeyeceğiz. Fakat şimdi, kendi faziletsizliklerinizin, hodbinliğinizin aksini gençlerde göreceksiniz. Size hiç hürmet etmeyeceğiz. Anladınız mı? Bizim ne olduğumuzu istiyorsanız evvelâ, siz o nevi bir hayat örneği ortaya atmalısınız. Yoksa nutuklar, dedikodular, konferanslar bize hiç tesir etmiyor.”(s. 277)

Mesture Hanım, Zeyno'nun evinde kostümlü bir balo gecesi düzenler. Bu gecede tercih edilen kostümler, sahiplerinin zihniyetlerinin bir çeşit dışa yansımasıdır. Mazlum Bey, Zeybek kostümü; Mesture Hanım, Kleopatra kostümü; zarif şuh ve alaycı tavırlarıyla Mazlume, Çerkez kostümü; Safvet, Çerkez kostümü; İstanbullu Zeyno ise kırmızı güllü Kürt şalvarı giyer. Mazlume kostüm seçerken annesiyle tartışır ve “*Nazar-ı dikkati celbetmeyen bir erkek kıyafeti bulmak istiyorum. Sizin bu hâliniz, bana mağara kadınlarını, yavru*

devirlerinde dişi hayvanları hatırlatıyor. Dişi olmadan kadın olmak kabil olmayacağını düşünüyor ve cinsiyetinden utanıyorum”(s. 352) der. Birçok konuda annesinin temsil ettiği nesille çatışmaya düşen Mazlume, Safvet Bey’le evlenerek annesinin yapmacık, gösterişe dayalı ve içi boş yaşamından uzaklaşır.

Tatarcık’ta gençlerin eski kuşakla ve kendi aralarında yaşadıkları zihniyet çatışmaları esere komik bazen de ironik bir hareketlilik katar. Üniversiteli gençlerin her biri farklı karaktere ve düşünceye sahiptir. Bu gençlerin çevreyle yaşadığı çatışmalar birey-gelenek, birey-toplum zıtlığına yol açarken, kendi aralarında geçen seviyeli tartışmalar Cumhuriyet neslinin farklı fikirleri savunan aydın kişiliğe saygısını göstermektedir. Lale, öğretmen olduktan sonra artık Tatar Osman ailesi bolluğa kavuşur. Tatarcık ilk defa yeni bir kıyafet giyerek halk arasına çıkar. Sabah Kandilli’de derslere gider. Öğleden sonra eve döner dönmez elbiselerini değiştirir ve bisikletiyle sokağa fırlar. Mahalleli her gün Tatarcık’ın bisikletini konuşur, onun bisiklete binmesini istemezler. Çünkü Tatarcık da babası gibi halkın rahatını, huzurunu kaçıran, gelenekleri, alışkanlıkları alt üst eden davranışlara girişmiş köylüyü âdeta isyan ettirmiştir. Poyraz köylüsünün yıllardır gelenek haline getirdiği yolun ortasından yürüme alışkanlığını Tatarcık değiştirmek ister. Yolun bir tarafı yalılara diğer tarafı koruya baktığı için en güneşli yeri ortasıdır. Bu sokaktan seyrek geçen arabalar halkın rahatını bozmaz, yayaları görünce yavaşlar ve yandan geçer. Tatarcık bisikletini yolun ortasından yürüyen yayaların üstüne üstüne sürer. Çingırağın sesini duyan köylü duvar dibine kaçar. Kör İsmail balık tablasıyla yol ortasından yürürken Tatarcık bisikletiyle Kör İsmail’i sıkıştırır. Kör İsmail ne kadar dirense de yük taşıdığı için “Lâhavle” çekerek yolun kenarına geçer. Kör İsmail ile Tatarcık arasında geçen şu konuşma Tatarcık’ın köy halkını eğitmeyi kendine amaç hâline getirdiğini ve köylünün de eğitilmiş bir genç kıza karşı yanlış geleneklerde direnişini göstermektedir:

“- Arkamda ne çingır mıngır edip duruyorsun be çocuk? Yandan dünya kadar yol var. Geçsene!

- Seni yaya kaldırımında yürümeye alıştıracam İsmail Ağa...

- Burasını divanyolu mu sandın? Burada yaya kaldırımını ne arar?

- Sokağın yanları kaldırım olsun olmasın yayalara mahsustur, ortası araba, bisiklet, otomobil içindir.

- Amma yaptın ha Hanım abla! Dört yol ağzına polis yazılın nasıl olur?

Orada âleme, buradan gel, şuradan git, diye yürümek talimi yapıyorlar.

- *Orada kâfi polis var. Oradan geçen halk esasen nereden geçeceğini bilir. Burada yolun neresinden yürüyeceğini bilmeyen yayalara yol öğreteceğim. Niçin mektebe, üniversiteye gittim zannediyorsun?*

- *Ben de şimdi onu düşünüyordum.*

- *Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için...*

(s. 26-27).

Lale'nin üniversite mezunu bir kız olarak halkı eğitme gayretleri takdir edilecek bir davranıştır. Ancak Lale'nin amacı doğru olsa da amaca ulaşmak için kullandığı eğitim usulü yanlıştır. Burada, eğitimi ama halka nasıl yaklaşacağını bilmeyen, onlara tepeden bakan, onlardan eğitimi olduğunu daima vurgulayarak aralarına mesafe koyan bir genç kız modeli vardır. Üniversitede aldığı eğitim ile kendisini okumamış insanlardan farklı gören, eğitim vasıtasıyla onları bir çobanın koyunları güttüğü gibi güdebileceklerini düşünen Lale, Recep sayesinde bu bakış açısını değiştirecektir. Kuşaklar arasında sosyal hayat telakkisinin farklı olması bu çatışmada en önemli sebeptir. Lale'nin de içinde olduğu yeni nesil, Cumhuriyet'in getirdiği devrim niteliğindeki yenilikleri eski nesilden farklı bir anlayışla yorumlar ve tatbik eder. Zaten köy halkından çoğunun bu devrimlerden haberi yoktur. Köy halkından yetişkinler ve yaşlılar Tatarcık'ı gündelik hayatlarını tehdit eden bir tehlike olarak görürler. Tatarcık'ın "sizi medeni yapacağız" sözünden köyün ihtiyarları "Azrail görmüş gibi" korkar, bu tür sonradan çıkma şeylerin gençler üzerinde bulaşıcı tesir yapmasından çekinirler. Yaşlılar, bugün yolda yürümelerine karışan bir kızın yarın evlerinin içine de düzen vermeye kalkışmayacağına kimsenin garanti veremeyeceğini düşünerek Tatarcık'ın bisikletle geçtiği saatte yolun ortasından birlikte yürüme kararı alırlar. Sonra Tatarcık'ın onları bisikletle çiğneyip geçmesinden korkarlar ve çoğu kendi adına "... *Neme lazım, elin zamane piçiyile bu yaştan sonra yarışa çıkacak değilim ya! O yoldan geçmem vesselam*" (s. 37) diyerek yenilgiyi kabul ederler.

Tatarcık'ta üç farklı nesilden bahsedilir. Birinci kuşağı Abdülgaffar Efendi, Kör İsmail, Feridun Paşa gibi hayattan elini eteğini çekmiş, sefir eskisi, "müzeye konmuş, tarihten birer heyulâ" şeklinde vasıflandırmak mümkündür. Abdülgaffar Efendi ile Feridun Paşa kıymetten düşmüş fikirlerine karşın babacan tavırlarıyla üniversiteli gençlerin dikkatini çekerken, Kör İsmail ve diğer yaşlı köylüler ile Lale arasında ciddi sorunlar yaşanır. İkinci kuşak Albay Nihat gibi orta yaş üstü nesildir. Üçüncü kuşak ise yükseköğrenim görmüş veya görmekte olan yeni nesildir. Üç ayrı nesli temsil eden Feridun Paşa konusu, Yakup Kadri'nin

Kiralık Konak adlı eserindeki Naim Efendi konağıyla benzerlikler gösterir. Feridun Paşa seksen ile yüzü yaşlar arasında, artık yok olmaya mahkûm eski kuşağın temsili bir tipidir. Feridun Paşa'nın kadınlar hakkındaki fikirleri yeni kuşak aydın gençlerin zihniyetiyle çelişir. Feridun Paşa on defa evlenmiştir. Paşa babaya göre kadın iki sınıftır. Birinci sınıfı analar ve kızlar, diğer sınıfı karılar ve odalıklar oluşturur. Birinci sınıftakiler her zaman değerlidir ve onlara saygı gösterilir. İkinci sınıftakiler ise sevilen, seilmeyen, değer verilen, değer verilmeyen olmak üzere bir çeşit mal gibi alınıp satılabilen kadınlardır. Paşa'ya göre kadın, erkekle hiçbir şekilde eşit olamaz.

Koru ahalisinden Feridun Paşa'nın kızı Saide Hanım ile kocası Albay Nihat ikinci kuşağın temsilcisi olarak aile üstünde en fazla etkisi olan kişilerdir. Albay Nihat'a göre ekonomik, sosyal ve askerî sahada akıl, fen ve bilimle yükseliş sağlanabilir. Feridun Paşa korusundaki birinci kuşakla ikinci kuşağı ayıran en önemli unsur "din"dir. Paşa baba dini gerekli sayarken Albay Nihat, din ortadan kalkmayınca medenileşmenin gerçekleşeceğine inanmaz. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bütün dünyaya yayılan ve materyalist felsefenin ürünü olan bu düşünce, ateist bir mantık ve akılla hareket eder. "*Tevfik Fikret'in, insanın akılla dünyayı cennet yapacağını söyleyen mısraı, onun hayat düsturudur.*" (s. 45) Birinci kuşak, Albay Nihat'ı sevmez. "Formason, zındık, Frenk bozması" diye hitap ederler. Albay Nihat, genç nesille de anlaşamaz. Üçüncü kuşağı oluşturan gençlerin ayrı ayrı kişiliklere sahip olmalarına rağmen bir araya gelip kamp kurmalarını hayretle karşılar. Albay Nihat, Salim'in görüşlerine karşı çıkar. Salim devrimleri psikolojik etkenlere dayalı olarak açıklar. Albay Nihat, yirminci yüzyılda bu tür mistik görüşlerin olmasını bir "irtica" olarak kabul etmekte ve Avrupa'da bu türden çalışmaların olmasına üzülmemektedir. Albay Nihat'a göre mistikler ancak tekkeye yaraşırlar. Akılcılıktan hiç ödün vermeyen Albay Nihat için parlak diplomalarla Avrupa'dan dönen Salim tehlikeli bir adamdır. Akılcı felsefeye dayanmayan her felsefe çürüktür.

Peyami Safa'nın *Mahşer* adlı eserinde sosyal bir problem olarak toplum-birey çatışmasına temas edilir ve toplumun gençlere karşı sorumlulukları hatırlatılır. Nihat'ın çevreye karşı olumsuz fikirleri sadece şahsi ıstıraplarından kaynaklanmaz. Temelde cemiyete icra olunacak şeyler de vardır. Yazara göre Nihat'ın intihara kalkışmasının ve birçok felâkete maruz kalmasının yegane nedeni, kıymetleri hercümerç olmuş dejenere bir

cemiyetin içinde yaşamasıdır. Toplum “mütereddi”dir.⁹⁸ Bu toplum Osmanlı’nın muhteşem devirleriyle kuru kuruya övünerek şuur kazanamaz. Çünkü bu ülkede iyi idareci, ilim adamı ve sanatkâr yetişmemektedir. Edebiyat iptidai, felsefe kopya, resim basittir. Nihat’ın çevre ile yaşadığı sorunlarda imkân-imbânsızlık çatışmasının büyük payı vardır. Yoksulluk, gençlerin yetiştiği ailede ve çevrede kendi istemleri dışında meydana gelmiş bir olgudur. Bu yüzden fakir ailelere mensup bazı gençler, yoksulluktan dolayı ebeveynin yaşadığı olumsuz koşullarla yüz yüze gelmemek için sıkı bir iş disiplinine girmek zorunluluğu duyarlar. Ancak ülkede iş imkânının sınırlı olması bu gençlerin gayretlerini sekteye uğratar. Osmanlı’nın dağılma döneminden başlayan ve Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen süreçte savaşlar, Türk toplumunu her geçen gün daha fazla yoksullaştırmıştır. *Mahşer*’de Çanakkale Savaşı’nın Türk toplumu üzerindeki tesiri romanın her satırına yansır. Romanın yüksek tahsilli kahramanı olan Nihat, Çanakkale gazisi olarak İstanbul’a döndüğünde iş bulamaz. Kendine ait evi olmadığı için Muazzez’le birlikte arkadaşı Faik Bey’in evine sığınır. Toprak zeminli, duvarları rutubetten dökülmüş, mukavva ve gazete kâğıtlarıyla pencereleri kapatılmış, odalarında farelerin oynadığı bu küçük evde bir müddet kalır ve kendilerine mesut bir hayat programı çizerler. Ancak onların bu hayalleri çok uzun sürmeden hüsrana uğrar.

Sabahattin Ali’nin *İçimizdeki Şeytan* adlı eserinde Ömer bütün insanlardan nefret eder Ömer’in düşkün durumunda toplum yapısının da önemli payı vardır. İlişkilerin sevgiye dayalı olmadığı, maddî çıkarların ön planda olduğu, sosyal adaletin sağlanmadığı toplum düzeninde gençler kendilerine uygun bir konum edinemezler. Ömer, çalıştığı iş yerinde nüfuzlu akrabası sayesinde tutunmaya çalışır, bozuk olduğunu bildiği toplum düzenine kendi de uyar. Çoğu zaman iş yerine hiç uğramadan maaş alır.

Harabelerin Çiçeği’nin Süleyman’ı ile *Damga*’nın İffet’i, toplum dışına itilmekte aynı kaderi paylaşırlar ancak ikisinin toplumda hayal kırıklığına uğrama sebebi başkadır. Süleyman’ın yüzü, İffet’in ise kalbi yaralıdır. Sevdiği kadının namusunu lekelememek için mahpushaneye düşen İffet, hırsızlık damgası vurulmuş bir suçludur. Mahpushaneden çıkması onu toplumun gönül hapsinden kurtaramamıştır. İffet, insanlar içine karışmaktan çekinir. Meydanlar ve kalabalıklar onu korkutur. Akrabaları, sevdikleri hatta bütün toplum ona yabancıdır. Ağabeyinin evinde misafir iken yengesi aceleyle İffet’in kaldığı odaya girer, çocukların oyuncaklarını alma bahanesiyle altınlarını, gerdanlıklarını dolaptan alır. Bir

⁹⁸ “Mütereddi” sözcüğü lügatte “soysuzlaşmış” olarak günümüz Türkçesine çevrilmiştir. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 26. b. , Aydın Kitabevi, Ankara, 2010, s. 914)

akraba davetinde antikaların bulunduğu dolabı kimse açamayınca İffet'e açması teklif edilir. İffet o gece kimsenin yüzüne bakmaya cesaret edemez. Oturduğu mahallede bir hırsızlık olayı meydana gelse kendinden şüphelenileceğinden korkar.

Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* adlı romanında İstanbul'da yüksek eğitimini almış bir kız olarak Aliye, taşradaki kasabada yaşayan insanlar arasında giyim, kuşam, konuşma ve yaşayış şekliyle moderniteyi temsil eder. Okulda, evde ve her mahalde Aliye'nin günlük yaşamı ile kasabalı arasında farklar görülür. Ömer Efendi ile Gülsüm Hala, Aliye'nin hatırı için sinide yemek yemekten vazgeçmişler, masada yemek yemeye başlamışlardır. Aliye'nin kasabada en fazla yadrganan tarafı giyimiyle ilgilidir. Saçlarının "*itina ile örttüğü sıkı, siyah başörtüsünün altından şakaklarına, ensesine boşanıyor, yanaklarına, boynuna dökülüyor*" (s.1) olması kasabalıların onu yadrgamasına sebep olur. Ayrıca Aliye ile Tosun Bey'in nişanlandıktan sonra sokaktan el ele geçmeleri kasabalıya tuhaf gelmiştir.

Akşam Güneşi'nde Nazmi, Paris'teki yüksek tahsilini tamamlayıp döndükten sonra amcasının Servi'deki köşkünde birkaç ay bocalama devresi geçirir. Geçimini, amcasının bağladığı aylıkla devam ettirmektedir. Yurt dışına giden öğrencilerin Paris dönüşü hissettiği kültür sendromunu Nazmi de yaşar. Onun yaşam algısı tamamen değişmiştir. Avrupa'nın bir karikatürü olarak gördüğü İstanbul'un eğlence mekânlarından sıkılır. Nazmi, Paris'te geçen günlerine özlem duyar. Tekrar Paris'e gitmek için bir görevin çıkmasını sabırsızlıkla bekler. Paris, Nazmi'yi sadece eğlendirmekle kalmamış, onun manevî dünyasından birçok şeyi alıp götürmüştür. O, artık memleketinin hayat tarzına yabancıdır. Amcasıyla konuşurken ihtiyat ile hareket edeceğine söz verir :

"... Dünyanın en tedbirli ve temkinli bir adamı olacağım... Tâ ki beni Fransa'dan başka yere atmasınlar... Kozmopolit de... Hamiyetsiz de... Ne dersin de... Ben, behemehal, Avrupa'da yaşamak istiyorum... Ne yapayım? Yatsı ezanında ışıkların söndüğü, kurtların, kuşların uyuduğu yerlerde yaşayamıyorum... Kendimi avutmak için türlü delilik icat ediyorum." (s. 57)

Sonsuz Panayır'da tahsilli gençlerle eski nesil arasında imkân-imbânsızlık çatışması yaşanmakla birlikte aynı zamanda bir fikir çatışmasından da bahsetmek mümkündür. Amerika'da yüksek tahsil yıllarında dayısı ile zıtlaştığı için harçlıktan mahrum kalan ve üniversitede bulaşık yıkayarak tahsilini tamamlayan Burhan Kör-Balta, memlekete döndükten sonra dayısının apartmanında kira vermediği için hiç hoşlanmadığı bazı

durumlara katlanmak zorunda kalır. Safi Türk, Amerika’da üniversite okumuş yeğenini monden toplantılarında “yeni dünya oyuncuğu” gibi ona buna göstermekten zevk alır. Toplantılarda yaşlılar ve iş adamları Amerika’nın milyonerleri ve ticareti hakkında bilgi öğrenmek isterken, milyoner çocukları küçük beyler, Amerika’nın yeni dansları ve kadın-erkek toplantıları hakkında cinselliğe dair yüzüsüzce sorular sorarlar. Tahsilli, kibar ve yardımsever bir zengin olan Ali Bey ile Uzman Safi Türk gibi “İkibinler”den olan zenginler arasındaki çatışma hakikat- sahte tezatına dayanır. Ali Bey ne kadar çok yardımsever, samimi ve dürüst ise Uzman Safi Türk gibi zenginler de o kadar çok bencil, dejenere ve Batı taklitçisidir.

Panorama’da yurt dışında tahsilini tamamlayan gençlerden Ahmet Nazmi, kendi memleketini beğenmeyen alafranga tiplerden nefret eder. Yurt dışında eğitim gören bazı öğrenciler Avrupa’nın lüks hayatına alıştıktan sonra memleketine dönünce bir yabancılik hissederek. Ahmet Nazmi’nin böyle bir gariplik hissine kapılmasında Paris’in gösterişli caddelerinin ve kahvelerinin hiçbir fonksiyonu olmamıştır. Ahmet Nazmi, kendini dinleyecek anlayacak bir adamın, serinlik ve tazelik verecek bir çevrenin, okuyan ve fikir eden insanların hasretini çeker. Arkadaşına mektubu halkevinden yazar ama bu kültür ocağında kitap bulmak şöyle dursun kâğıt, kalem bulmak dahi zordur.

2. Gençlerin İş Çevresiyle Yaşadığı Çatışmalar

Reşat Nuri’nin *Damga* adlı eserinde hırsızlık damgası yediği için yüksek tahsilini yarıda bırakan bir gencin iş dünyasıyla yaşadığı çatışmalara yer verilmiştir. Ne kadar dürüst ve çalışkan olursa olsun iş çevresi İffet’e ancak kirli işleri layık görmüş, fedakârca gayretlerine rağmen geçmişte alınca vurulan damga her fırsatta bir tehdit ve aşağılama unsuru olarak karşısına çıkmış, hep kaybeden taraf olmuştur. O, yaşamak için her türlü hakarete boyun eğmeye mecburdur. Hırsızlıktan mahpushanede yattığını duyanlar ona en çirkin işleri teklif ederler. Celâl, İffet için Aristidi Efendi adında bir Rum tüccarın yanında iş bulur. Aristidi Efendi’nin İffet’e verdiği yeni vazife gümrükten eşya kaçırmaktır. Büyük bir şok geçiren İffet isyan etmeye cesaret göstermeden iş yerinden ayrılır. İffet onurundan ve namusundan taviz vermeyi asla düşünmemiştir. Celâl, bu sefer de İffet’e *Hukuk-ı Millet* gazetesinde iş bulur. İffet, Başmuharrir Sami Belig Bey tarafından muhabirlik görevine getirilir. İffet işe girmekle hem açlıktan hem de gönül azabından kurtulmuştur. Kendine ait olmadığı halde ona yüklenen işleri de ses çıkarmadan yapar. İnsanca muamele görmek İffet’i

sevindirmiş, eski neşesi yerine gelmiştir. İffet'in çalıştığı gazetede maddi sıkıntılar başlar. Başmuharrir Sami Belig Bey gazeteye para bulmak ve gazetenin ikbalini kurtarmak için zengin bir şirkete şantaj yapacaktır. İffet'in daha önce başından bir hırsızlık vakası geçtiğini bilmektedir. Bu iş için İffet'i uygun görür. İffet sinirli bir şekilde ayağa kalkar ve "... *Hırsızlık etti, hapse girip çıktı, namussuzluğun ve zilletin yolunu öğrendi*" diye mi beni bu vazifeye ehil görüyorsunuz?" (s. 107) diye haykırır. Nihayetinde bu işten de ayrılır.

Eğitimci bir yazar olarak Reşat Nuri, bazı roman kahramanlarına da eğitim vazifesini yükler ve pedagojik eksiklikleri dile getirir. *Yeşil Gece*'de Dârümuallimîn mezunu Ali Şahin'in eğitim usulü ve öğrenciye yaklaşımı eski hocalardan çok farklıdır. Komiser Kazım Efendi'nin oğlu Namık, eski iptidai hocası tarafından dayakla, tehditle, korkuyla, sindirilmiş, çocuktaki zekâ ve okumaya merak söndürülmüştür. Baba da çocuğunun bir işe yaramadığını düşünerek oğluna zulmetmiştir. Öğrencilerine devamlı pozitif yaklaşan ve velilerle görüşerek öğrencileri kazanmayı amaç edinen Ali Şahin, kısa zamanda Namık'ın babası Kazım Efendi'yle dost olur. Namık'ın az zamanda ilerlediğini, onunla iftihar etmesi lazım geldiğini belirtince Komiser Kazım, eski hocanın sözleriyle çocuğuna zulmettiği için vicdan azabı duyar. Ali Şahin, Sarıova'ya tayin edilince kendi fikirlerine destek çıkacak öğretmen arkadaşlar bulmak için çaba gösterir. Okuldaki sekiz öğretmenden yarısı kendi tarafını destekler. Çocukların Ali Şahin yüzünden sarık çıkardığını duyan bazı sarıklı hocalar Ali Şahin'in aleyhinde konuşurlar. Sarıova'daki mahalle mekteplerinden birinde görev yapan Dolmacı Hoca bunlardan biridir. O, her gün akla gelmedik iftiralarla Emir Dede Mektebine saldırır. Ali Şahin'in farmasonlardan para aldığını Emir Dede Mektebinin ise çocuklara dinsizlik, ahlâksızlık ve farmasonluk propagandası yapılan şüpheli bir yer olduğunu iddia eder. Ali Şahin yapılan bütün hücumlara direnir, karamsarlığa düşmez. Okulu teftişe gelen müfettişler hiçbir suç unsuru bulamazlar. Emir Dede'nin çocukları saygılıdır ve mekteplerine sevgiyle bağlıdırlar. Ali Şahin attığı tohumların filizlerini görmekten memnun olur.

Galatasaray mezunu İdadi Müdürü Talip Bey muallimler cemiyetinde verdiği konferansta ilim diye birtakım ispritzma masalları anlatır. İdadi muallimlerinin bir kısmı softa bozuntusudur bir kısmı mürittir. Eski Dârümualliminde üstünkörü tahsil görmüşlerdir. Halk arasında bazıları deli, dinsiz ve ahlâksız diye bilinir. Hafız Eyüp'ün tavsiyesiyle tedrisat müfettişliğine tayin edilen Hulusi Efendi isminde bir softa iki günde bir Emir Dede

Mektebini teftiše gelir ve Ali Şahin’i mektepten uzaklaştırmak için açık arar. Şahsına oynanan entrikaların farkında olan Ali Şahin dikkatli ve uyanık bir siyaset izler. Halkın saygı duyduğu Müderris Zühtü Efendi’nin desteğini alarak, İslâmiyet’in ruhuna sadık hakiki bir Müslüman gibi görünür, kendi planını uygulamaya devam eder. Sarıklılardan iki muallim ve talebelerden birkaçı mektebi içten çökmek için jurnalcilik yapar. Ali Şahin’i suçlamak maksadıyla okulda vuku bulan basit olayları büyütür rapor ederler. Ancak başarılı olamazlar.

3. Medrese ve Aydın Çevresiyle Yaşanan Çatışmalar

Reşat Nuri, Cumhuriyet’in ve Batı tarzı yeni eğitim kurumlarının savunuculuğunu yaptığı *Yeşil Gece*’de medreseleri, medrese talebelerini, medrese hocalarını şiddetle eleştirir. Eserinin aslî kahramanı Ali Şahin de medreseli eski bir softadır. O, yaratılışı ve terbiyesi itibarıyla medrese arkadaşlarından başka bir kişiliğe sahip olduğunu zaman geçtikçe anlar. Çünkü ona ilk hayal kırıklığını medrese arkadaşları yaşatır. Arkadaşlarının çoğu, kendilerini yaşatacak bir zanaat elde etmek için esnaf çıraklığına girer gibi medreseye gelmiş köylü çocuklarıdır. İlimleri, temelde imanî sırları çözmekten uzak, cahil insanların konuşabileceği hurafe ve kuru bilgilerden ibarettir. Bir şehzade düğünü vesilesiyle medresenin avlusunda orta oyununa benzer bir eğlence tertip edilir. Ali Şahin medrese arkadaşlarının durumunu tiksinerik seyrederek:

“... Meydanın etrafında birbirinin yanından, üstünden, arkasından bakan sıkışık bir tıraşlı baş kümesi... Kimi aklıktan, bedenî sefaletten kurumuş, yıpranmış, yeşilimsi bir renk bağlamış, kimi damızlık boğalar gibi kaygısızlıktan, gamsız, kasavetsiz yiyip içip uyumaktan cilalanmış gibi parlak kırmızı... Fakat hepsinde kenarları tıraşlı çember sakallar, bu sahneyi zekâdan değil, hırs ve iştihadan gelen bir parıltı ile seyreden gözler, hazzından soluyor gibi açılmış ağızlar...” (s. 24)

Eserde verilen bilgilere göre medrese öğrencilerinin özel hayatları, görünüşleri ve davranışları bir din adamına yakışmayacak tezatlarla doludur. Yanık sesiyle Kur’an okuduğu zaman insana varlığını unutturan, gözden yaşlar akıtan Hafız Remzi, aynı ağızla küfredmeye ve kavgaya başlayacak olsa insanı insan olarak dünyaya geldiğinden utandırır. Zeynel Hoca; haşin, dik kafalı, geçimsiz, mutaassıp bir softadır. Sandalcı olacakken şeriat fedaisi olmuş Zeynel Hoca’nın çeşit çeşit işkence aletleriyle dolu bir cehennemi vardır. O, kadınlara düşmandır. Sokaktan geçerken süslü bir kadın görse küfrederek sataşır. Ona göre halis

Müslüman günah işleyeni Allaha havale etmeden dövmeli, gayrimüslime fırsat buldukça fenalık etmelidir. Ali Şahin'in diğer bir arkadaşı saray imamlarından birinin oğlu Mecit Molla'dır. Onun babası vasıtasıyla saraya jurnal verdiği bilinmektedir. Softaların ve medreselerin durumu çağının çok gerisindedir. Anadolu köylerinin sefaletinden kaçmış, başlarında yırtık bir sarık, sırtlarında meşin heybe "alil, ebleh, müterreddi, yarı meczup" çocuklar, aç kurtlara benzeyen iptidai mahlûklar gibi medreselerin boş hücrelerinde hayatlarını devam ettirirler. Müderrisler ise dini ve ilmi; menfaatleri, çıkarları için kullanan, ilim adamına yakışmayan davranışlar sergileyen kimselerdir. Kimisi hafiye olup padişah selamı ve üç beş liralık ihsan için Allah'ı, peygamberi satar; kimisi birbirlerinin namusuna, canına kastedecek derecede rekabet içine girer. *Yeşil Gece*'de kahramanların ayırt edici özelliklerinden biri de kılık ve kıyafetleridir. Bütün kahramanları, yeniliğin temsilcisi fesliler ve eskinin temsilcisi sarıklılar diye ikiye ayırmak mümkündür. Eserin olay örgüsünü oluşturan çatışma yine bu iki farklı tipler arasında cereyan eder. Ali Şahin redingotlu, sarı meşin potinli, mavi atlas gömleklili giyimi; kafasında fesi ve kara sakallı yüzüyle medreselilerden ayrılır. Fakat medreselilerden bu kadar çok nefret eden Ali Şahin'in medrese kökenli bir genç olması ilginçtir. Bunun sebebini Ali Şahin'in yine kendisi açıklar:

"Softa ile ancak softa uğraşabilir."(s. 12)

Ali Şahin'in, Dârülmualimîni bitirip öğretmen olarak Sarıova kasabasına atandıktan sonra medrese çevresiyle çatışmaları devam eder. "Aciz, bunak ve eski softalar" olarak gördüğü medreselilerle yeni yapılacak okul binasının arsası yüzünden karşı karşıya gelir. Bu arsanın köşesinde rutubet ve pislik sebebiyle softaların hastalıktan kırıldığı eski bir medrese binası vardır. Belediye bu medresenin yıkılmasına karar vermiştir. Yıkıcılar gelince softalar, ezan okuyarak, tekbir getirerek bu tarihi medresenin yıkılmasına engel olmak isterler. Ali Şahin'in dava arkadaşı ve belediye mühendisi olan Deli Necip bir bahaneyle medreseyi yıktırır. Ali Şahin'in medreseli hocalarla da başı derttedir. Emir Dede Mektebinin eski öğrencisi Remzi, okuldan alınarak tembellek eden çocukların başına kocaman sopasını indiren medreseli Hafız Rahim Efendi adında celâlli bir adamın önüne hafız olması için verilir. Çocuk bir buçuk yılda hıfzemesine karşılık hasta düşer, birkaç gün sonra küçük hafız vefat eder. Annesi çıldırmış gibi "*Evlâdım... Evlâdımı öldürdüler. Katiller!*" (s. 135) diye haykırır. Ali Şahin çocuğun öldürülmesine vesile olan herkesi, özellikle de kendini, sorumlu tutar. Taassup, cehalet, cesaretsizlik bu yavrucağı öldürmüştür ve bütün toplum

bundan sorumludur. Remzi'nin Bedri isminde on iki on üç yaşındaki küçük kardeşi de Emir Dede Mektebine gitmektedir. Bedri'nin babası İmam Efendi çocuğunu mektepten alıp ağabeyi gibi hafız olması için Rahim Efendi'nin önüne vereceğini söyler. Ali Şahin, büyük oğlunun kaldıramayacağı bir çalışmadan dolayı hasta olup öldüğünü, Bedri'nin de aynı akıbeti yaşayabileceğini çocuğun babasına hatırlatır ve annesiyle anlaşarak Bedri'yi kurtarmak için genç bir yüzbaşı doktordan çocuğun sağlığının elverişli olmadığına dair rapor alır. İmam Efendi'yi ikna ederek Bedri'nin sarığını çıkarır, elinden tutup sınıfa götürür. Ali Şahin bu başarısından sonra boğulan bir insanı kurtarmış kadar mutlu olur.

İçimizdeki Şeytan'da bir toplumsal sorun olarak devrin aydın kesiminden esnafa kadar uzanan yozlaşmaya işaret edilir, bu dejenerasyonun gençleri nasıl etkilediği üzerinde durulur ve gençlerin bu kuşağa karşı verdiği tepkiler esere yansıtılır. Esasen burada yine Tanzimat'tan beri yazarların üzerinde ısrarla durduğu yanlış batılılaşma sorunu vardır. Bu romanda özellikle üzerinde durulan dejenere kesim, Prof. Hikmet, Emin Kâmil, Nihat, İsmet Şerif gibi aydın veya yarı aydın kimselerdir. Yüksek tahsilli gençlerden Macide, Bedri ve Ömer, toplumu yönlendirdiğini iddia eden bu aydın kesimin basit davranışları karşısında hayal kırıklığına uğrarlar. Daha kötüsü ise Ömer'in çevresini oluşturan bu grubun zihniyetini onaylamadığını söylediği hâlde onlardan etkilenmesi ve dejenere hayata ortak olmasıdır. Eserde yazarın sözcüsü konumunda olan Bedri bu kesimi sert bir dille eleştirir. Bedri'ye göre bu adamların hepsi büyük bir tezat ve ikilik içinde çırpınmaktadırlar. Hiçbiri sırtında taşıdığı mevki ve paye ile uyumlu yaşamaz. Fikir diye ortaya attıkları şeyler; kafalarına rastgele doldurdukları hazmedilmemiş, acayip, birbirine zıt bilgilerin tahrip edilmiş şekillerinden ibarettir. Yarım, iğreti, gülünç ve zavallı adamlardır. Bütün bu kötü insanlara rağmen haklı olma silahını elinde bulunduran iyi insanlar da vardır. Günün birinde iyinin, doğrunun ve kıymetlinin hâkim olacağından ümit kesilmemelidir.

4. Eşraf, Çıkarıcı Çevre ve Yabancılarla Yaşanan Çatışmalar

Savaş yıllarının sebep olduğu kaos, çıkarıcı zümrelerin haksız kazançları için en iyi fırsattır. Peyami Safa'nın *Mahşer* adlı romanında da Nihat böyle bir zümreyle çatışmaya düşer. Nihat çıkarıcı zümre ile Mahir Bey'in Beyoğlu'ndaki apartmanında karşılaşır. O, bu apartmana özel ders vermek için gelmektedir. İstanbul sosyetesinin toplandığı apartmana ilk girdiğinde masanın üstündeki kartvizitlerden Almanların da bu eve davet edildiğini anlar. Mahir Bey'in apartmanı ecnebilerin, dejenere sosyete çevresinin, harp vurguncularının,

çıkarcı bürokratların menfaat ilişkilerini planladığı ve eğlendiği yegâne mekân olmuştur. Uzun zamandır kibar âlemlerden uzak olan Nihat'ı menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen bu şuursuz kalabalık çok sıkıştır. Mahir Bey, ticaret işlerini kolaylaştırmak için karısı Seniha Hanım'ın başka erkeklere kur yapmasına müsaade eder. Nihat bu apartmanda birçok çirkin olaya şahit olur. Seniha Hanım'ın kendini alçakça teşebbüslerine bulaştırmak için apartmana çağırdığını fark eden Nihat, bu ailenin ahlâkî düşkünlüğü karşısında iğrenmekten başka bir şey yapamaz. Seniha'nın ona sunduğu aşkın, paranın ve itibarın cazibesi ile kendi şuuru arasında şiddetli tereddütler yaşar. Ancak Nihat'ın iç dünyasındaki bu çatışma çok uzun sürmez. Nihat, Muazzez'i de alarak Mahir Bey'in şüpheli işler çevirdiği apartmanından uzaklaşır.

Vurun Kahpeye'de Aliye, İstanbul'da yüksek tahsilini tamamlamış genç bir aydın olarak öğrencilerine millî duyguları benimsetmeye çalışırken bir taraftan da kasabanın yerli halkını, düşman destekçilerine ve çıkarcı çevreye karşı uyarır. Kasabanın nüfuzlu kişilerinin menfaatlerine mani olması, işgal güçleriyle işbirliği yapmaması, bağınazlığa düşmemesi, bunlardan daha da önemlisi çevresinde etkili ve başarılı bir eğitimci olması Aliye'nin çıkarcı ve ikiyüzlü tiplerle sık sık çatışmaya düşmesine neden olur.

Yunanlılar İzmir'i, ardından Batı Anadolu'da birçok yeri işgal ederler. Sadece işgal etmekle de kalmaz; girdiği şehirleri, kasabaları, köyleri yakar, yıkar, yağmalar, masum Türk halkının canına, malına, namusuna saldırırlar. Kuvâ-yi Milliye birlikleri düşmana karşı birçok cephede mücadele vermektedir. Memleket siyasi arenada ikiye ayrılmıştır. Çoğunluk Kuvâ-yi Milliye'yi desteklemekle birlikte bazı menfaatperestler çıkarları doğrultusunda Yunan askerlerine destek çıkar, jurnalcilik yapar veya dolaylı yoldan düşmana yardım ederler. Azınlığı oluşturan bu grubun özelliği ikiyüzlü, çıkarcı, kaba softa ve kandırılmış kişiler olmasıdır. Kasabanın yerli halkı ile Aliye arasında bir sorun yoktur. Halkı, Hacı Fettah Efendi ve Uzun Hüseyin Efendi gibi çıkarcı tipler kışkırtmaktadır. Bir cuma günü Aliye çocukları toplar ve ellerinde bayrakları, ağızlarında vatan şarkısı tabur halinde kasabayı gezdirir. Aynı vakitte, kendi çıkarları doğrultusunda ikiyüzlülük, dinî istismarcılık ve taassupla halk üzerinde muktedir olmaya çalışan Hacı Fettah Efendi halkı meydana toplamış, yüksek sesle Kuvâ-yi Milliye aleyhine vaaz etmektedir. Kantarcıların Hüseyin'in tehditlerine rağmen Aliye kırk çocuğun önünde: “*Senin için ey bayrağımız. Ölüyoruz de vermeyiz*” (s. 23) diye devam eden marşı söyler. Hacı Fettah Efendi, Aliye ve çocukların

geçtiği tarafa yönelerek, yüzü gözü açık namahremler olduğunu, Müslümanların kalbini fesada vermek için çocuklara şarkı söylettiğini, her Müslüman'a böyle kadınları parçalamasının vazife olduğunu ilan etmekte, birtakım safsatalarla halkı galeyana getirmeye çalışmaktadır. Bu arada Tosun Bey elli kişilik Kuva-yî Milliye askerleriyle kasabanın meydanına girer, Aliye'yi, Hacı Fettah Efendi ve ona itaat edenlerin gazabından kurtarır.

Aliye köy meydanında uğradığı hakareten dolayı çok üzülmüş, hasta düşmüştür. Tosun Bey'in Aliye ile nişanlanmasını çekemeyen Kantarcıların Uzun Hüseyin ve Hacı Fettah Efendi, Tosun Bey kasabadan ayrıldıktan sonra onun hareketinden Yunan kumandanını haberdar etmek için plan yaparlar. Hacı Fettah Efendi, Yunan karargâhına gidip Binbaşı Damyanos'a Tosun Bey'in kuvvetlerinin sayısını, Yunan ilerlemesini durdurmak için Tosun Bey'in hangi köprüyü yıkmak istediğini bildir. Böylece Hacı Fettah Efendi, toplum için zararlı düşüncelerine vatan hainliğini de eklemiş olur. Hacı Fettah Efendi'nin daveti üzerine Yunan ordusu kasabaya girer. Uzun Hüseyin Efendi ve Hacı Fettah Efendi'nin jurnallerini dikkate alan Yunan kumandanı, Aliye'nin üvey babası Ömer Efendi'yi hapsedirir. Aliye, Ömer Efendi'nin serbest bırakılması için arkasından her türlü iftirayı atan Hacı Fettah Efendi'nin yardımına başvurmak zorunda kalır. Hacı Fettah Efendi, Ömer Efendi'nin üç güne kadar asılarak idam edileceğini belirtirken, Aliye'nin bu felâketten ders çıkarmasını, tövbe istiğfar etmesini, Müslüman kadınlar gibi örtünmesini tavsiye der. Aliye bu çirkin ve galiz adamın dinle imanla hiçbir bağı olmadığı hükmüne varır. Aliye'ye göre din nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin ve şefaatin tecellisidir.

Yunanlılar, Türk kasabasını işgal ettikleri günden itibaren Türk halkına zulmetmeye başlarlar. Yunan kumandan Binbaşı Damyanos, kendi ırkından olmayanlara yaşam hakkı tanımayan, Müslüman Türklerin malının ve canının Yunanlıların elinde olduğunu iddia eden zalim bir komutandır. Kuvâ-yi Milliye karşıtı olan kasaba eşrafiyla işbirliği yapar. Aliye'nin evinin etrafına nöbetçi askerler diktirir. Amacı zaman içinde bu Türk kızına sahip olmak, Türk yüzbaşısı Tosun Bey'i tuzağa düşürerek yakalamaktır. Aliye, Yunan askerleri tarafından tutsak edilen Ömer Efendi'yi kurtarmak için Yunan kumandanın yanına çıkar. Yüzünde ve yürüyüşünde kati bir kudret ve yılmazlık vardır. Bir baba sıcaklığıyla sevdiği Ömer Efendi'yi görünce onun önünde diz çöker ve kelepçeli ellerini öper. Kumandan, Ömer Efendi'yi serbest bırakır. Damyanos şehevî ihtiraslar dışında bir tutkuyla Aliye'den etkilenmiştir. Dürüstlüğünden ve namusluluğundan ödün vermeyen Aliye, nişanlısı Tosun

Bey'i sevdiğini açıkça ifade eder. Çocukların tahsilden geri kalmaması için mektebin açılması gerektiğini Damyanosa bildirir. O günden itibaren mektep Aliye'ye teslim edilir. Kırk beş yaşına kadar her arzusunu tatmin etmiş olan Yunan kumandanı, genç bir kızın kaya gibi sağlam iradesine çarpmıştır. Damyanos'un Aliye'ye aşkı gayritabii bir hastalık hâlini alır. Aliye'yi karagâhına getirtmek ve Tosun'un yakalanmasını kolaylaştırmak için Ömer Efendi'yi ikinci defa tutuklar. Aliye'ye evlilik teklif eder. Eğer Aliye onunla evlenmeyi kabul ederse Ömer Efendi'nin kurtulacağını ve zengin bir hayat süreceklerini söyler. Damyanos bireysel zevkleri için memleketinin çıkarlarını terk etmeyi göze almıştır. Aliye ise Damyanos'un bu teklifi karşısında memleketini, kerpiç evlerde ağlayan kadınları, sokakta korkuyla dolaşan ihtiyarları, viranelerde ayakları çıplak ve kimsesiz ağlayan çocukları, hapsolanları, dayak yiyenleri, vatani uğruna ölenleri düşünür. Tarihte milleti için ölen, ıstırap çeken kadınların anlamlı bakışlarını görür gibi olur. Yüzü bir beyaz mermer gibi donmuştur, gözlerinden damla damla yaşlar düşer. Damyanos Aliye'nin ellerinden tutmak isteyince Aliye birden geri çekilir, Tosun'la yaşadığı hatıralar aklına gelir. Kumandan'a şiddetle karşı çıkar. Memleketinin, babasının, nişanlısının selameti için dahi olsa onunla evlenmeyi reddeder. Damyanos, Ömer Efendi'yi Yunanistan'a sürgün eder. Türk taarruzunun başlamasıyla Damyanos emellerine ulaşmadan ülkeyi terk etmek zorunda kalır.

Türk ordusunun kasabaya gelmesiyle birlikte Yunan birlikleri kaçmış, ortalık harabeye dönmüştür. Yunanlılarla işbirliği yapan, millî ordunun aleyhtarı Hacı Fettah Efendi ve Uzun Hüseyin gibi kasabanın eşraf tabakasını oluşturan bu ikiyüzlü şahıslar, birden milliyetperver ve kahraman kesilir, Hacı Fettah Efendi'yi Türk ordusunu karşılamak için lider seçerler. Türk ordusu girmeden kasabanın namusunu temizleyeceklerini, kasabanın meydanındaki caminin önünde Yunan askerleriyle ilgisi olan kadınları toplayıp infaz edeceklerini ilan ederler.⁹⁹Aliye, Hacı Fettah Efendi'nin şeriat uğruna ve milliyet namına parçalattıracağı vatanperver kadınlardan biridir. O, vatanın kurtuluşuyla sevinç gözyaşları

⁹⁹ İslâm dininin özünü alması olmayan, halkın dinî duygularını istismar eden, bulanık havadan yararlanarak menfaatlerini kollayan tiplere hemen her devirde rastlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta bu konuyla ilgili şunları söyler: "... Fakat bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dâhil ve hariçte mevcudiyeti, bizi, bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette, din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüt ederek, hakikî ilim ve fünün nurlarıyla musaffâ ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır." (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, 4.b., AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 470.)

dökerken bir taraftan da Türk ordusunu karşılamak için ipekten bir Türk bayrağı işlemektedir. Ancak Aliye’yi parça parça etmek arzusu Hacı Fettah Efendi’nin canavar ruhunda bir ihtiras hâlini almış, hayvanî duygularını tatmin edemeyen Uzun Hüseyin bu güzel kadının vücudunu parçalayacağına yemin etmiştir. Türk ordusu kasabaya girmeden önce, etinden kemiğinden zerre bırakmamak için “vurun kahpeye, vurun kahpeye” nidalarıyla sözde din ve millet namına Hacı Fettah ve çevresi tarafından Aliye parçalanarak şehit edilir. Aliye, vatanı uğruna, bütün sevdikleri için dilinde zeban ettiği yeminini yerine getirmiştir:

“Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billâhi” (s.172).

Türk romanında çıkarıcı ve kaba softa tipler Cumhuriyet döneminde basılan romanlarda daha fazla görülür. Dinî sömürü yapan bu tipler kendilerine iyi bir gelecek hazırlamak ve halk üzerinde nüfuz elde etmek için her türlü hileye, yalana, dolandırıcılığa başvururlar.¹⁰⁰ *Vurun Kahpeye*’de ve *Yaban*’da softa, yobaz tipler farklı mekânlarda aynı rolü üstlenirler. *Yeşil Gece*’de bir medreseli olan Hafız Eyüp de böyle bir tiptir. İsteddiği zaman istediği memuru sürgün ettirir. Medreseyi, hükümeti, partiyi, kasabanın halkını avucunun içine almıştır. Ali Şahin esas mücadeleyi Sarıova kasabasında nüfuz elde etmiş bu eşrafa karşı verir. O, Hafız Eyüp’le maarif müdürünün odasında tanışır. Çok sinsî hareket eden Hafız Eyüp, “*Mektebimizin başmuallimi, bizim başımızın tacı*” (s. 61) derken bir taraftan da aba altından sopa göstererek daha önceki başmuallimin “*Müslüman mahallesinde salyangoz sattığını*”(s.61) iddia etmiş, bu yüzden rızkını başka yerde aramak mecburiyetinde kaldığını söyleyerek Ali Şahin’i tehdit etmiştir. Ali Şahin eski bir softa olarak bu çıkarıcı grupla nasıl mücadele edeceğini bilir. Saf ve biraz da budala görünerek onlar gibi sinsî hareket eder. Ali Şahin kasabanın yenilikçi görünen ittifakını, softa ve mutaassıp hocalardan daha tehlikeli bulur. Çünkü medreselerin kökten kalkması taraftarı olan Ali Şahin için Zühtü Efendi’nin medreselerin ıslahına dair yazdıkları, onun amaçlarına ters düşer. Görev yaptığı iptidai mektebi bu adamlardan korumak, kendi gibi düşünecek, milliyetine sadık, hür fikirli çocuklar yetiştirmek Ali Şahin’in asıl amacıdır. Ona göre bütün kasabalı ve memurlar yeniliği ve milliyeti yanlış anlamıştır ve Müderris Zühtü Efendi’nin emeline alet

¹⁰⁰ Murat Belge, “Türk Edebiyatında Doğu-Batı Sorunsalı”, *Türk Edebiyatı Tarihi, C.III*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2006.

olmaktadırlar. Ali Şahin, herkese anlayacağı ve hoşlanacağı dille yaklaşır. Mevkisini günden güne kuvvetlendir, kasabanın belli başlı şahsiyetlerinden biri olur. Ali Şahin mektep binasını yaptırmaya kalkınca en kolay desteği Hafız Eyüp verir. Fakat yine aynı kişi, Ali Şahin’i Emir Dede muallimliğinden attırmak için sinsi sinsi çalışır. Makam, kadın ve mal tekliflerinin üçünü de reddeden Ali Şahin, Hafız Eyüp’ün oyununa gelmez.

Yeşil Gece’de çatışma medreseli-mektepli, fesli-sarıklı arasında geçer. Zühtü Efendi *Sarıova* gazetesinde “sarığa hürmet vecibesi” başlığı altında bir yazı çıkarınca bu yazıyı fırsat bilen Ali Şahin, muallimler cemiyetinde sanki sarığa ehemmiyet veriyormuş gibi bir tutum sergiler. İptidai talebesinin sarığa gereken önemi vermediğinden, çamura düşürmeleri nedeniyle sarığın değerinin düştüğünden bahseder. Ali Şahin, tepki çekmemek için çocuklara din ve itikat aleyhinde hiçbir şey söylemez. Kirli sarıkla gelen çocukları “dine hakaret” diyerek sarıklarını değiştirmesi için evine gönderir. Temiz sarıkla gelenleri, elbiseleri kirli ve sarığa uygunsuz olduğu için eve gönderir. Aileler hocanın sonu gelmez isteklerinden usanarak çocuklarının başından sarığı çıkarırlar. Ali Şahin başka bir iki vakada yine softa, medreseliler ve eşrafla karşı karşıya gelir. Ali Şahin’in Küçük Bedri’yi hafız olması için mektepten almak isteyen babaya engel olması nedeniyle Hafız Eyüp, Emir Dede başmuallimi aleyhine kötü bir kampanya başlatır. Ali Şahin’i dinsizlik ve sarığa hakaretle suçlayıp beş altı kişilik eşraf ve velilerden müteşekkil bir heyetle okula baskın düzenler. Ali Şahin kendisine tezgâhlanan tuzağı anlamıştır. Maarif müdürü Ali Şahin’i odasına çağırır ve bir münasebetsizlik addettiği bu olayların hesabını sorar. Ali Şahin vicdanı ve zekâsı neyi emrederse onu yapmasını, bir Meşrutiyet memuru olduğunu hatırlatıp softalara fırsat verilmemesi gerektiğini belirtir. Hafız Eyüp ve onu destekleyen softalar ile Ali Şahin arasında bir çatışma da Kelâmî Baba türbesinin yanmasından sonra ortaya çıkacaktır. Türbenin yanmasından sonra suç hemen bir din düşmanı olarak görülen, idadının Fransızca hocası Mehmet Nihat Efendi’ye yüklenir. Ali Şahin o gece hastanede olduğu için suçlamalardan kurtulur. Yalancı şahitlerle Nihat’ı hapsedirenler halkın dinî inançlarını sömürerek onları galeyana getirirler. Ali Şahin, Nihat Efendi’nin ağır bir cezaya çarptırılmasını önlemek için Sarıova’ya yeni gelmiş, genç, namuslu kendini ispat etmek isteyen İhsan Bey’i avukat olarak tutar. İhsan Bey kuvvetli bir müdafaaname gerçekleştirir. Komiser Kazım’ın haberi, türbe kundaklama düğümünü çözer. Türbedârın oğlu türbedeki kıymetli eşyaları antikacıya teslim ettikten sonra türbeyi yakmıştır. Mahkeme, hakiki

suçlunun bulunması üzerine Nihat'ı serbest bırakır. Nihat'ın zaferi, Ali Şahin'in softalara ve kasabanın nüfuzlu eşrafına karşı büyük bir zaferi olur.

Sodom ve Gomore'de işgal altındaki İstanbul'da Batı hayranlığı ve alafrangalık, "işbirlikçi haine" dönüşecektir.¹⁰¹ Necdet, işgal güçlerine evini, ocağını, salonlarını açan çıkarıcı çevreye işgal güçleri kadar kızar ve onlardan nefret eder. Leyla, Sami Bey, Azize Hanım, Atıf Bey, Orhan Bey, Madam Jimson ve Nermin çıkarıcı çevreyi destekleyen temsilî tipleridir. Atıf Bey'in hassas ve hayalci karısı Azize Hanım, kumarbaz kocasından bulamadığı yakınlığı bahriyeli genç bir Fransız zabıtinde arar. Türk kimliğinden utanan Madam Jimson, işgalci subayların flört için düşündüğü gözde kadınlar arasındadır. Romanda, itilaf devletlerinin zulüm ve haksızlığı son derecesine vardırımlarına rağmen işgal güçlerine destek çıkan, onlara kapılarını açan, kızlarının yabancı zabitlerle dostluğundan medet uman Türklere, "Bu zulmün önünde piş-dârlık eden ve bu zulmü alkışlayan mütereddi Türklere"(s.300) olarak bahsedilir.

Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte her merhalede düşmana karşı kazanılan başarılar Türk gençlerinin ruhu üzerinde olumlu bir etki yaratır. İşgal güçleriyle işbirliği yapan çıkarıcı tipler ise ülkenin kurtulacağına inanmazlar ve ortamın karışıklığından nemalanmaya devam ederler. Genelde bedbin olan Necdet'in Sakarya zaferinden sonra yaşama bakış tarzı değişir, o artık gelecekte umutludur. Necdet'e göre Türk ordusunun altı gün içinde İzmir'e girmesi tatlı bir rüyadır. Şehrin bir kısmı sevinç gözyaşları dökerken öteki kısmının yüzü sararmıştır. İstanbul sokaklarında birtakım canlı ölümler vardır. Bu çıkarıcı zümrenin evleri mezar sessizliğine bürünmüştür. Nişantaşı ve Şişli'nin çoğu şuh ve genç kadınları bir köşeye sinmiştir. "Bu kadınlar da mukaddes vatan kapısının anahtarlarıyla bir oyuncak gibi oynayan ve iffetlerini yok pahasına agyara satan birtakım beyinsiz mahlûklardır."(s. 317) Düşmanın Türk askeri karşısında mağlup olması ve Anadolu'dan yavaş yavaş çekilmeye başlaması Sami Bey gibi işbirlikçi tipleri ve ailelerini zora sokar. Bunlar, İstanbul işgalinin sona erecek olması nedeniyle eski nüfuzlarını kaybederler. Sami Bey'in kızı Leyla monden toplantılarından birden bire uzaklaştırılmalarını anlayamaz, öfkeden sinir krizleri geçirir.

¹⁰¹ Fethi Naci, *Yüz Yılın Yüz 100 Türk Romanı*, s. 65.

Yakup Kadri bu eserinde medeniyet ile asrîliği birbirinden ayırır. Medeniyet ruhça asaletli olmaktır. Medenî vasıtaların medenîlikle alâkası yoktur.¹⁰² İtilaf devletleri temsilcilerinin İstanbul'u işgal ettikten sonra Türk halkına tepeden bakması ve halkın onurunu zedeleyecek davranışlar göstermesi, sözde medeniyet fedaisi kesilen Batı'nın iç yüzünü nasıl bir maskeyle örttüğüne açıkça delillerdir. Necdet arkadaşı Cemil Kâmi ile Moskovit'te yemek yerken yan masada oturan üç İngiliz zabiti dik dik Necdet ve arkadaşını seyrederek. Captain Winter adında bir İngiliz zabiti, Necdet'ten fesini çıkarmasını ister. Necdet ne hakla böyle bir sataşmanın olduğunu sorunca, İngiliz subayı Winter "bir galip hakkıyla" cevabını verir. Necdet öfkeden tir tir titremektedir. Dr. Cemil Kâmi böyle zamanlarda bu türden hadiselerin tabii sayılmasını, ayrıca kendilerine sataşan İngiliz subayların sarhoş olduğunu söyleyerek Necdet'i yatıştırır. *Sodom ve Gomore'de* işgal güçlerinin zabitleriyle ilgili dikkat çeken bir husus da bu zabitlerin dış görünüşlerindeki şatafat ve parlaklığa rağmen iç âlemlerinde "kaba, bayağı ve haddinden fazla gururlu" olmalarıdır. Türk ordusu üst üste zaferler kazanıp İstanbul'a doğru uzanınca o mağrur itilaf zabitleri ne yapacaklarını şaşırırlar. İstanbul'da düşman güçlerinin keyfini altüst eden ve onlara azap veren bu manzarayı seyretmekten zevk alan Necdet'tir. Onlar İstanbul'u yalnız manevî ve ahlâkî bir iflâsa doğru sürüklemekle kalmamış, aynı zamanda iktisadî kaynaklarını da sömürmüşlerdir. Mülk ve akar paylaşımında Ermenilerle ortak olan, kaçakçılarla işbirliği yapan, rüşvet karşılığı milliyet satan, haksız dava kazandıran bu itilaf zabitleri dört senenin içinde zengin olurlar. Necdet'e göre yerlerde sürünen bu haşerelerin, bataklığı dolduran kurtlardan, solucanlardan ve sümüklü böceklerden hiçbir farkı yoktur.

Tatarcık'ta Poyraz köyünün Kübik Yalı sahibi ve Büyük Savaş'tan sonra türemiş zenginlerden olan Sungur Balta'nın Lale ve diğer üniversiteli gençlerle yaşadığı çatışmanın temel sebebi paranın verdiği güç ve şöhrettir. Sungur Balta'nın paşalık unvanına karşı zaafı vardır. Sakarya Savaşı'nda üç yerinden yaralanan bir teğmenin anlattıklarına göre Sungur Balta savaştan kaçmak için kendi parmağını yaralamıştır. Halk arasında biri "paşam "dese sevincinden kendinden geçer. Sungur Balta, Kör İsmail'den Tatarcık'ın bir zamanlar kendini gemiyle Anadolu'ya kaçıran Osman Kaptan'ın kızı olduğunu ve İngilizce bildiğini öğrenir. Hemen bir vefa örneği sergilemek, eli açık bir adam olduğunu göstermek, üstelik kendine maskaralık yapan ve metresi olmayı reddeden sekreterinden kurtulmak için Tatarcık'ı

¹⁰² Niyazi Akı, *a.,g.,e.*, s. 218.

sekreteri yapmak ister. Ancak Lale onun bu teklifini hiç düşünmeden reddeder. Bay Balta askerlerden sonra en fazla üniversiteli gençlerden çekinir. Lale, iskelede arkadaşı Helen Barkley'i beklerken Sungur Balta'nın yatı kıyıya yanaşır. Sungur Balta, Lale'yi yatına davet eder. Lale daveti kabul etmez. Sungur Balta'nın davette ısrar etmesi üzerine Lale, bir taraftan Poyraz köyüne medeniyet dersi verirken diğer taraftan Sungur Balta'yı “*Vapur yanaşacak, halkı izaç ediyorsunuz efendim, halkın hakkına tecavüz ediyorsunuz... Burası demokrat memleket*” (s. 63) diye ikaz eder.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda yükseköğrenim gören gençlerin “dönme” olarak tarif edilen yabancı hayranı çıkarıcı tiplere tepkili oldukları anlaşılmaktadır. Fen Fakültesinden yeni çıkan ve Paris'te eğitimini tamamlayan Cevat Bey bu tür “dönmelerin” itikatlarına kızar. Bunların gizli toplantıları ve ayrı mezarlıkları olduğunu söyler. Dönmeler, yüze gülüp arkadan kuyu kazan kimselerdir. Yahudi geleneğine uygun olarak çocuklarını sünnet ettirirler.

5. Ahlakî Değerlerde Yaşanan Çatışmalar

Cumhuriyet Döneminde yazılan birçok eserde toplum ve fert hayatında meydana gelen ahlâkî yozlaşmalardan bahsedilir. Bunda özellikle savaşların sebep olduğu kaosun, yoksullaşmanın ve manevî değerlerden kopuşun büyük etkisi olmuştur. *Mahşer*'de Nihat, Beyoğlu çevresine maddî sıkıntılarından kurtulmak için girer. Ancak Beyoğlu'na özel ders için gittiği apartmanın hanımefendisi Seniha Hanım, Nihat'ı kendi çirkin emelleri doğrultusunda kullanmaya kalkışır. Seniha Hanım, yüksek bir makamla temas kurarak Nihat'ı bir paşaya yaver yapmayı planlar. Nihat fikrî yapısına, ahlâkî kaidelerine uymayan bu teklif karşısında tereddütte kalır. Seniha Hanım'ın teklifini kabul etmediği takdirde apartmanı terk ederek sevgilisi Muazzez'den uzaklaşmak zorundadır. Nihat'ın zihni karmakarışık bir hâl alır ve düşünür ki memlekette, fazilet, insanlık, para, aşk, hile, saffet gibi kavramlar içinden çıkılmaz bir muammaya dönüşmüştür; yaşamak için her gün yapılan kavga harpten daha kötüdür ve esas mahşer meydanı ayakta kalmak için verilen bu insafsızca mücadeledir. Nihat, Seniha'nın iğrenç arzularına, ticarî yolsuzluklarına alet olmak istemez. Bu ahlâkî çatışmadan Muazzez'le birlikte apartmanı terk ederek kurtulur. *Sözde Kızlar*'da Mütareke Dönemi'nin karmaşık havasında, ahlâken çökmüş ve yozlaşmış bir çevrede tek başına mücadele veren genç bir kızın hayat hikâyesi anlatılmıştır.

Sözde Kızlar'da olduğu gibi *Acımak*'ta da toplum ve birey ahlâkının çöküşüne temas edilir. Mürşit Efendi'nin namuslu, dürüst ve sabırlı bir memur iken arkadaş çevresi, iş ortamı ve ailesi yüzünden felâkete sürüklenmesi, romanın dramatik yapısını oluşturur. Mürşit Efendi'nin hayat düsturlarından ilk tavizi, ona yardım eden Tahir Efendi'nin evine gitmesiyle başlar. Mürşit, arkadaşını ziyaretten sonra böyle yerlerde bir daha bulunmama ve doğru bildiği yolda metin adımlarla yürümeye kendi kendine söz verir. Fakat söz vermesine rağmen her defasında ahlâkî yönden geriye gidişini durduramaz. Dedikodu zevkiyle bir araya gelen arkadaş sofralarında sıkça bulunup içmeye başlar. Müdürlerden Nasuhi Bey'in yardımıyla daha iyi bir eve yerleşir. Nasuhi Bey, Mürşit'i gözü kapalı bir genç olarak gördüğünden bir Ermeni kadınıyla Mürşit'in evini otel niyetine o bulunmadığı zamanlar kullanmaktadır. Mürşit, evinin böyle amaçlarla kullanılmasından dolayı namussuzluk yapmışçasına utanç duyar. İyi bir memur ve iyi bir insan olma gayretinden taviz vermek istemedikçe uçuruma sürüklenen Mürşit'in geçimsizliğine ve uygunsuzluğuna dair kayıtlar düşülür. R... kazasının eşrafı, Mürşit'ten yolsuzluklara göz yummasını ister. Eşrafa söz geçirme yetkisini kendinde bulamayan Mürşit Efendi, M... kasabasının kaymakamıyla becayış yapar. Mürşit, kasabalıdan gelen şikâyet üzerine talebelerin ailelerinden para koparmaya çalışan ve kızcılık sopasıyla dayak atan hocayı derhal işten el çektirir. Hoca torunlarını yanına alıp kaymakamın dairesine el etek öpmeye gelir. Çocuklar "açız" diye yalvarır yakarırlar ama Mürşit kararından dönmez. Ancak Mürşit, kızı Zehra kadar acımasız değildir. Çocukların "açız" feryadı günlerce kulağından gitmemiş, vicdan azabıyla içi içini kemirmiştir. Mürşit'in kızı Zehra'ya göre ise ahlâkî olgunluk, kurallardan taviz vermemek demektir. O, bu yüzden eğitim-öğretim anlayışı bakımından amirleriyle anlaşmazlığa düşer, kendi bildiği doğruları uygulamakta ısrarcıdır. Maarif Müdürü Tevfik Bey, parayla ödev yaparak defter kitap parasını çıkarmaya çalışan öğrencinin okuldan atılmaması için Zehra'ya ricada bulunur. Zehra, müdürünün bu isteğine "... *Ben elime teslim edilmiş yüz kadar çocuğun ahlâkından mesulüm*"(s. 11) diyerek sert bir cevap verir.

Yakup Kadri'nin eserine *Sodom ve Gomore* ismini vermesi, işgal altındaki İstanbul'da yaşanan ahlâkî çatışmanın ve yozlaşmanın ne kadar büyük boyutta olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Özellikle İngiliz subaylarının ve diğer yabancıların İstanbul'daki yaşam tarzları, namus anlayışları Türk milletinin yaşam tarzı şöyle dursun, dünya insanlığı için de kabul edilemez mahiyettedir. Necdet, işgal güçleri ve onlara yardım eden çıkarıcı çevrenin ahlâkî yapısından iğrenmekte ve bu cemiyetin de "Sodom ve Gomore"

gibi helâk olacağı günü sabırsızlıkla beklemektedir.¹⁰³ İstanbul'daki görevi payitahtla Anadolu arasında gidip gelerek ajanlık yapmak olan İngiliz subayı Captain George Marlow, bir delikanlıyla yaşadığı macerayı, ayrıcalıklı biriymiş gibi anlatır. Para karşılığı elde ettiği delikanlıları yavan bulan homoseksüel Marlow, bir aile reisi olan Atıf Bey'le tanışmaktan memnundur. Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zaferlerden sonra Captain George Marlow, kılık değiştirerek Türk dostu olur. Romanın diğer sapkın şahsı Amerikalı gazeteci Miss Fanny Moore'dur. Miss Fanny Moore, bir karı ile koca arasındaki münasebet için nişanlılık devresinin asla yeterli olmayacağı kanaatindedir. Ona göre bir kadının önceden cinsî olarak tecrübe etmediği bir adamı koca olarak seçmesi mümkün değildir. Miss Fanny Moore'un sevicî bir kadın olması nedeniyle Nermin'le sapkın muhabbetleri, Major Will'in davetinde başlar. *Sodom ve Gomore*'nin üçüncü sapkın şahsiyeti Major Will'dir. Major Will'in İstanbul'da ne yaptığını kimse bilmemektedir. İstanbul'da kiraladığı yalının üst katında bir odasını sapkın vaziyetine uygun heykel, resim ve eşyalarla doldurur. Dikizcilik dâhil her türlü sapkın davranışlar gösteren Major Will, genç aile kızlarını tuzağına düşürerek bu yalya getirir. Necdet, bütün bu olup biten çirkefliği, katıldığı bir davette, Madam Jimson'un evinin taraçasında, gözünün önüne getirir:

“Kızlarımızı, karılarımızı ve dudak yüzü görmemiş nazlı muaşakalarımızı ellerimizden aldılar ve onlara gözümüzün önünde istediklerini yapturdılar ve kızı kızla, erkeği erkekle kızışturdular ve bütün tabii zevklere gayritabii zevklerin zehrini, ıstırabını, azabını kattılar. Her birimizi bir ayrı çarpınıyla oynatmaya başladılar.”(s.222)

Cevdet Kudret'in *Sınıf Arkadaşları* adlı eserinde aile fertleri arasındaki ahlâkî yozlaşmanın yaygınlığı dikkat çeker. Öğrencilerden Halil, Haydar, Bekir ve Tahsin'in ailelerinde, eşlerin birbirlerine ihaneti ailelerin dağılmasına ve gençlerin tahsil hayatının aksamasına neden olur. Kevkep ve Kenan'ın babası usulsüz yollardan zengin olmuştur. Yakup'un babası yabancı bir kadınla evlenir. Ferhat'ın babasının evi işgal günlerinde yabancı istilasına uğrar.

¹⁰³ Niyazi Akı, romanın konusunu tespit ettikten sonra, yabancı tiplerle ilgili hususiyeti şöyle açıklar: “Mütarekeden İstiklâl Savaşı sonuna kadar devam eden Sodom ve Gomore işgal yıllarında istilâcılarla elbirliği eden saltanatı, memleketin idarî ve siyasî varlığında hiçbir rolü kalmamış felçli bir hükûmet merkezini anlatır; romanın bir hususiyeti de işgal kuvvetlerine mensup muhtelif milliyetteki bazı tipleri, mensup oldukları cemiyetlerin mümessili gibi göstermeye çalışmasıdır.”(Niyazi Akı, a.g.e., s. 119.)

B. BÜROKRATİK VE SİYASÎ ÇATIŞMALAR

Yüksek tahsilli gençlerin yaşadığı siyasî ve bürokratik çatışmalar genelde Abdülhamid ile İttihat ve Terakki devirleriyle ilgilidir. *Damga* ve *Üç İstanbul*'da Abdülhamid devri sürgün olaylarından bahsedilir. Diğer romanlarda ise bürokrasideki çarpıklık eleştirel bir üslupla dile getirilmiştir.

Peyami Safa'nın *Mahşer* adlı romanında anlatılanlara göre devlet makamlarında adam kayırma, rüşvet ve yolsuzluk en üst seviyededir. Nihat, Çanakkale gazisi olduğu için hükûmet dairelerinden yardım ve itibar göreceğini düşünür. Sabah erkenden iş aramaya çıkan Nihat, İstanbul'un kendisine hazırladığı "talihin korkunç ihtimallerinden" habersizdir. İş bulma ümidiyle Maarif Nezareti'ne koşar. Müdürle konuşacağı sırada telefon gelir. Müdürün telefonda nüfuzlu biriyle konuştuğu anlaşılmaktadır. Paşaya selam gönderen Müdür Bey, tayin edilmesi istenilen genci tramvay parası vermesin diye merkezde bulunan Vefa Sultanîsine görevlendirmiştir. İki genç kadın içeri girer ve müdür çekmecesinden büyükçe bir kâğıt çıkarıp genç kadını, Aksaray'daki bir okula piyano hocası olarak tayin eder. Bütün bu olaylara şahit olan Nihat, üç yıl sultanî muallimliği yaptığını ve Çanakkale'de savaştığını ısrarla belirtmesine rağmen müdür söylenilenleri önemsemez. Tayin yapılacak boş bir yer olmadığını belirterek onu başından savar. Gözü önünde iki kişiye görev veren müdürün bir savaş gazisinin durumunu dikkate almaması Nihat'ı içten içe isyan ettirir. Nihat merdivenlerden inerken geriye dönüp ağır sözlerle haykırmak ister ancak bunun bir zaaf düşkünlüğü olacağı telakkisiyle maarif binasını terk eder.

Reşat Nuri, Abdülhamid devri tutuklama ve sürgünlerin olumsuz etkilerini *Damga* adlı romanında anlatır. Yüksek tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalan İffet ilk siyasî çatışmayı babasıyla yaşar. O, ailesinin konumundan dolayı ne ihtilâlcî ne de saray adamı olabilmıştır. Mektep arkadaşı Küçük Ömer'in ağabeyi askerî mektepten zabıt çıkacaktır. Ailesi fakir olan bu genç, kılıç kuşanmasına üç ay kala iftiraya uğrar ve Fizan'a sürgün edilir. İffet çok sevdiği arkadaşının ağabeyini sürgünden kurtarması için babasına yalvarırcasına ricada bulunur. Paşa baba sert tepki verir ve İffet'i mektepten alır. Küçük Ömer'in ağabeyinin sürgüne gönderilmesi, İffet'in zihninde ailesinin siyasî anlayışına karşı ilk tepkiyi oluşturur. O, sevda romanları yanında gizlice hürriyet kavgalarını ve ihtilalleri anlatan kitaplar okur. Okuduğu kitaplardan öğrendiği "gaye-i hayal askerlerinin" ıstıraplarıyla iftihar eder. Kendini doğuştan demokrat sayan İffet, arkadaşı Celâl'in de

etkisiyle ihtilal yanlısı bir genç olur ve aile fertlerine açıkça cephe alır. Arkadaşlarının tersine o, ihtilalde kan dökmeye ve savaşa karşı çıkar, müsamaha, barış ve fedakârlık yanlısıdır. İffet'in idadiye devam ettiği günlerde, Vecdi Bey isminde öğrencilerine Meşrutiyet'ten bahseden genç bir muallim tevkif edilir. Mabeyne gönderilen imzasız bir jurnalın sebep olduğu bu tutuklamaya İffet isyan eder. Padişah yaverleri İffet'i müdür odasına çağırır. Halis Paşa'nın oğlu olarak İffet'in imzasız mektubu göndermiş olabileceğinden şüphelenirler. Yaver, Paşa babasını hatırlatarak İffet'i tehdit edince o, “*Ben hafiyeye değilim, yaver bey...*”(s.26) diye yüzlerine haykırır. İffet müdürün odasından çıktıktan sonra içinde korku ve heyecan karışık bir sevinç duyar. Ancak bu fedakârlık mektep arkadaşlarının ona bir jurnalci damgası vurmasını engelleyemez. Bütün uğraşlarına rağmen mektep arkadaşlarını ikna etmenin mümkün olmadığını anlayan İffet, mektebin arka kapısından bir hırsız gibi sokağa çıkar ve gözyaşları dökerek terk ettiği bu okula bir daha dönmez. Ancak İffet yeni tecrübe ve bilgileri burada edinmiş, siyasî görüşü bu okulda belirgin hâle gelmiştir. Birol Emil'in de dediği gibi İffet “bir kafa ve ruh inkılâbı” vücuda getirmiştir.¹⁰⁴ Meşrutiyet'in ilanı ile nümayiş kabileleri her yerde “yaşasın hürriyet” diye bağırırken İffet buruk bir sevinç yaşar. Babasının ve kardeşinin saray mensubu olması onu endişelendirir. Enişte Bey Mısır'a kaçar, abla hasta olur, Paşa baba tutuklanır. Konakta yaşayan ev ahalisi yaşadıkları bütün felâketin sorumlusu İffet'miş gibi ona dargın nazarla bakar, sitem ederler.

Dudaktan Kalbe'de Kenan'ın rüştiyede musiki muallimliği sırasında rüştiye müdürleriyle yaşadığı çatışmalar dikkat çekicidir. Müdürler menfaatperest ve halkı ezmeye çalışan insanlardır. Rüştiye müdürü oğlunun sünnet düğününde Kenan'ın keman çalmamasına kızarak Maarif Müdürlüğüne onu şikâyet eder. Müfettişler otorite ve saygı hissi uyandırmayan garip adamlardır. Birbirine benzer zihniyet ve davranışlarla hareket eden yöneticiler Maarif Nezaretini, kötü emellerine alet ederler.

Türk eğitim tarihinde Batı tarzı okulların başarısız olmalarının sebeplerinden biri de yeni açılan bu eğitim kurumlarının eski usul eğitim veren müesseselerin yerini tam olarak dolduramamasıdır.¹⁰⁵ Milli Mücadele döneminde Kurtuluş Savaşı'nın olumsuz şartları da eklenince eğitimde bir geri gidiş ve bocalama kaçınılmaz olur. Bu bocalama devresinde bürokratik yozlaşmanın etkisi büyüktür. Milli Mücadele yıllarını eserlerinde anlatan ve

¹⁰⁴Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 151.

¹⁰⁵ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, ss.250-261.

eğitim konusuna bilhassa önem veren yazarlardan olan Halide Edib ve Reşat Nuri, Türk eğitimindeki bürokratik yozlaşmaya dikkat çekerler. Reşat Nuri'nin *alıkuşu* romanında Feride aynı sorunu yaşayan kahramanlardandır. Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* adlı eserinde Aliye, ismi eserde belirtilmeyen bir Anadolu kasabasına gelir gelmez maarife gider. Yerlerde kabarmış kirler, loş ve tavanı rmcekli odalar, ağır ve kötü kokular Aliye'de maarife karşı ilk olumsuz intibayı uyandırır. Aliye'nin taze hayalleri ile bu kokuşmuşluk ve khnelik arasında tam bir tezat vardır. Maarif Müdürü, bulanık bakışı; kibirli, riyakr ve sünepe tavırları; yıpranmış, yağlı ceketi ve acayip kokusuyla Aliye'de tiksinti uyandırır. Maarif Müdürü, Aliye'yi kendi odasına çekmeye çalışırken, Aliye şüpheli davranışları olan müdürle aynı odada konuşmak yerine, Meclis-i İdare Azası Ömer Efendi'nin yanında resmî işlerini halletmeyi uygun görür. Müdür ona mektepte yatıp kalkmasını teklif eder. Ömer Efendi bir kadının okulun civarında eşraftan tehlikeli adamlar varken yalnız kalamayacağını söyler. Maarif Müdürü'nn alaylı konuşmaları ile mer Efendi'nin ona verdiği cevap İstanbul'da eğitim görmüş bir hanımefendiye taşralının bakışını, aynı zamanda eğitim sistemini aksatan bürokratik yozlaşmayı gözler önüne sermektedir:

“... Müdür ona mektepte yatıp kalkmayı teklif ettiği zaman mer Efendi oldukça endişeli:

-Eksk etek, nasıl oluu? Yanunda Gantarılar'in Hüseyin'in evi de...

Müdür tehevrle atıldı:

-Sizinki taşra zihniyeti. Bu İstanbullu medenî hanımlar yalnız evde de yatar, ne zannediyorsunuz? Bu yaşta yapayalnız taşraya çıktıktan sonra...” (s. 8)

Ömer Efendi, maarif dairesinden çıkar çıkamaz müdür hemen kötü emellerini gerçekleştirmek için Aliye'ye yaklaşmaya çalışır. Ömer Efendi geri döndüğü zaman Aliye müdürün odasında korkudan bir köşeye sıkışmış hlindedir. Müdür daha önceki muallimlere oynadığı oyunu Aliye'ye de oynamak istemiş ancak kasabalıdan mazbata isteyecek duruma düşmemek için çirkin amaçlarını yavaş yavaş gerçekleştirmeye karar vermiştir. Ancak o, bu emellerine hiçbir zaman ulaşamaz.

Cumhuriyet devri romanlarında sosyal tenkit örnekleri bir hayli fazladır. Reşat Nuri'nin romanlarında sosyal tenkit daha geniş planda ele alınır ve onun ironik bir tarzda yaptığı eleştiriler okuyucuya hiçbir zaman itici gelmez. Bilakis okuyucu onun

kahramanlarıyla özdeşleşir.¹⁰⁶ Yazarın sosyal tenkite açıkça yer verdiği romanlarından biri de *Acımak*'tır. *Acımak*'ta Mürşit'in çalışkan olması tembel arkadaşlarının kredisini bozmuştur. Onun memuriyetinde en iyi arkadaşı kalender kişiliğiyle tanınan Maarif Başkâtibi Tahsin Efendi'dir. Tahsin Efendi, Mürşit'e uğradığı haksızlıklara koyun gibi boyun eğmemesini tavsiye eder. Her seviyeden memurun tembelliği alışkanlık haline getirmesi, daha kötüsü ise bu alışkanlığın bir kural vaziyetine dönüşmesi bürokrasinin büyük sıkıntılarının biridir. Tahsin Efendi'nin öğütleri Mürşit'in zihnini altüst etmiştir. Laubaliliklere tahammül edemez. Kendine ait olmayan vazifeyi ona gördürmek isteyen bir arkadaşıyla tartışır. Çok üzerine gelen bir arkadaşını pencereden atmakla tehdit eder. Sokak diliyle arkadaşına fena sözler söyler.

Bürokraside adam kayırma, görev ihlâli, rüşvet ve yolsuzluk Mürşit'in karşısına her görev yerinde çıkacaktır. Devlet, namuslu ve dürüst memurlarını kollamadığı gibi bu memurların maaşları ve atamalarıyla ilgili birçok şaibeli işler döner.¹⁰⁷ Mürşit, kazalardan birine kaymakam olarak terfi edilecekken onun yerine valiliği tehdit eden başka biri atanır. Haksızlığa boyun eğmeyen Mürşit diğer memur arkadaşları gibi hırçınlık eder ve hakkını arar. Bu vakadan sonra o, devletin sicil kayıtlarına müteceviz bir adam olarak işlenir. Bürokraside yaşanan bu olaylar, Mürşit gibi idealist, çalışkan, dürüst ve eğitilmiş gençlerin zamanla sönüp gitmesine ve topluma zararlı birer fert haline gelmesine sebep olur. Oysa amirin ve müdürün görevi kalifiye elemanını korumak ve onu terfi ettirerek teşvik etmek olmalıdır. Mürşit birçok Şark vilayetinde görev alır. Birkaç defa azledilir, iftiraya uğrar, mahkemeye düşer. Dinsiz diye kovulur, milliyetperver diye Ermenilerin suikastına uğrar. Sonunda tahrirat müdürlüğü göreviyle Diyarbakır'a gönderilir. Diyarbakır onun için daha zalimce bir hayatın başladığı yerdir. Burada hayatına giren karısı ve kayınvalidesi, talihsiz yaşamının en büyük felâketi olur. Mülkiyeyi bitirdikten sonra temiz bir zihniyetle memuriyet hayatına başlayan, ahlâk, vazife ve sorumluluk sahibi Mürşit'in kimseye güveni kalmamış, yalnız ve perişan bir vaziyette ömrünü geçirmiştir.

Dükkülerin Romanı'nda İttihat ve Terakki devri anlatılır. Romanın başından sonuna kadar Abdülhamid ve İttihat Terakki ile ilgili ciddi eleştiriler vardır. Ahmet Reşit gazetecilik âleminde Talât Paşa gibi birçok mühim şahsiyetle tanışır. O, devlet adamlarını laubali bulur.

¹⁰⁶ İnci Enginün, "Acımak Romanı ve Sosyal Tenkit", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 217.

¹⁰⁷ Reşat Nuri'nin romanlarındaki sosyal tenkit için bkz. Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 1.b., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.

Yüksek tahsil için Paris'te bulunduğu yıllarda, arkadaşlarından aldığı mektuplardan memleketin kötüye gittiğini okuyunca çok üzülür. Hemen memleketiyle ilgili ayrıntılı bilgi öğrenmek için Paris'teki Türk sefaretine gider. Fakat orada çalışanlar çok lakayt ve isteksiz mukabele ederek hiçbir şey yokmuş gibi davranırlar. Ahmet Reşit, müsteşarın laubali cevap vermesine dayanamaz ve ona karşı kaba kuvvet kullanır. Müsteşar'ın dövülme hadisesi çevreye duyulmadan örtbas edilir. *Üç İstanbul*'da Adnan, İtihat ve Terakkî'yi desteklediği için Trablusgarb'a sürgün edilir. *Panorama*'da Cahit Halit ve Ahmet Nazmi kendi çevrelerinde siyasilere anlaşılamazlar. Düşüncelerini açıkladıkları zaman siyasî çevreden sert tepki görürler. Ahmet Nazmi hakkında Ankara'ya şikâyet raporu gönderilir. Cahit Halit'in çıkardığı dergi engellenmek istenir. Dergide çalışan arkadaşlarına iftiralar atılır.

C. PSİKOLOJİK ÇATIŞMALAR

Yüksek tahsilli gençlerin yaşadığı psikolojik çatışmalar, genel itibariyle birbirine çok benzer. Nedenleri farklı olmakla birlikte gençlerin aşk hayatlarında hayal kırıklığına uğraması bu çatışmalarının temel sebebidir. *Mahşer* (Nihat), *Dudaktan Kalbe* (Kenan) ve *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet) romanlarında gençlerin aşk hayatlarında yaşadığı hayal kırıklığı onları intihara kadar sürükler veya ölümcül bir hastalığa yakalanmalarına neden olur. *Sodom Gomore*'de (Necdet) yaşadığı psikolojik çatışmalardan güçlenerek çıkar, ülkenin sosyal ve siyasî şartlarının da etkisiyle ferdî ıstıraplarından yavaş yavaş uzaklaşıp millî bir benliğe kavuşma yolunda mesafe alır. Yalnızlık, ümitsizlik, güvensizlik, iradesizlik gibi gençlerin karakter yapılarından kaynaklanan nedenler yanında; devrin sosyoekonomik yapısından kaynaklanan yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk, savaşların sebep olduğu kaos, dejenerasyon veya manevî kıymetlerden kopuş da bu psikolojik çatışmalarda önemli bir paya sahiptir. *Acımak* (Zehra) ve *Kolejli Nereye* (Turan) adlı eserlerde aile ve okul terbiyesinin yanlışlığı gençleri psikolojik sıkıntılara düşürmüştür. Ruhsal çatışmalarına çözüm bulamayan gençlerden bazıları intihar etmeyi yalnızca düşünür, bazıları ise intihar eylemini gerçekleştirir. *Dudaktan Kalbe*'de Kenan'ın, *Kolejli Nereye*'de Turan'ın, *Üç İstanbul*'da bir dönem harp zengini olan Moiz'in intiharı ölümle sonuçlanır.

İntihar girişimi, “çaresiz kalan kişinin sorunlarından umutsuz kaçıışı” olarak yorumlanır. Nevrotik kısırdöngüye yakalanan kişi hiçbir çıkış yolu olmadığını, olaylar karşısında eli kolu bağlı kaldığını düşünür. Umutsuzluk, karamsarlık ve çaresizlik içinde,

gidişatı değiştiremediği için kendini ezilmiş, köşeye sıkıştırılmış hisseder. Duyduğu öfkeyi dışa boşaltamayan genç, özkıyıma yönelir. İntihar, kişinin hem kendini cezalandırması hem de bu duruma düşmesine neden olanlardan bir öç alma davranışıdır.¹⁰⁸ *Mahşer*'de romanın yüksek tahsilli kahramanı Nihat, intihara adım adım sürüklenmiştir. Nihat'ın intihara sürüklenmesinde çevreye duyduğu öfkenin ve içine düştüğü çaresizliğin temel sebep olduğunu söylemek mümkündür. Genç kahramanın çocukluğundan beri yaşadığı talihsiz olaylar onun şüpheci ve vehimli mizacıyla birleşince felâketler birbirini takip eder. İşsizlik ve yoksulluk sebebiyle ailesinin geçimini sağlayamaması, Muazzez'in onu terk etmesi, dıştan gelen olumsuz tesirler, toplumdan kendini soyutlaması nedeniyle düştüğü çaresizlik ve yalnızlık psikolojisi Nihat'ın bütün hayallerini altüst eder. Nihat, mahpushane çıkışında evine geldiğinde karısı Muazzez, yoksulluktan dolayı çok yorulduğunu ve çok eziyet çektiğini, artık annesinin dayızadesi Mahir Bey'in apartmanına giderek rahat etmek istediğini söyleyecektir. "Maişet derdi" vesilesiyle bir araya gelen genç çift, yine "maişet derdi"nin sebep olduğu sıkıntılar yüzünden ayrılırlar. Muazzez'in onu terk etmesinden sonra Nihat şiddetli bir sinir krizine tutulur, baş ağrısı çeker ve vücuduna bir titretme çöker. İlk defa aklından denize atlayarak intihar etmek geçer. Evde ve sokakta, her yerde Muazzez'in hayaliyle yaşar.

Günlerce evinden çıkmayan Nihat bu aşamadan sonra kendi kabuğuna çekilir. Yalnızlığın sebep olduğu buhran ve nevrozlar her geçen gün derinleşir. Güvenecek bir yer, tutunacak bir daldan mahrum olan Nihat ölümün soğuk pençesinde hastalığına şifa arar. Nihat'a göre insanlık denen âlem en aşağılık vaziyetiyle kendini yalnız bırakmıştır ve insanların fazilet dediği şey kuyruklu bir yalandır. Onun ülkesine, devletine, kanuna güveni kalmamıştır. Başına kan sıçramışçasına kendini sokağa atar ve yüzü sarılı bir vaziyette Muazzez'in kaldığı apartmanın kapısını çalar. Muazzez, eski başkâtip Necmettin Bey'in kızının Nişantaşı'nda yapılan düğününe gitmiştir. Kendi düşkün bir durumda iken Muazzez'in düğüne gitmesi Nihat'ı çileden çıkarır. Evine döner, hemen bir kalem ve kâğıt alarak not düşer: "*Denize atlayarak intihar ediyorum. Kimse mesul değildir. Kimsem yoktur.*"(s. 353) Nereye gittiğini bilmeden koşarak evden çıkar. Nişantaşı'na geçerek Necmettin Bey'in konağını bulur. Pencereden içeriye seyrederek. Bir masada Seniha Hanım, Alaaddin Bey, Kerim Bey ve Muazzez yan yana oturmuş gülmektedirler. Nihat'ın perişan vaziyetini pencereden gören davetliler kahkahayı basarlar. Nihat, bir cinayet işlemiş gibi

¹⁰⁸ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, s. 252.

suçluluk duyar ve şiddetli bir vicdan azabı hissederek düğün yerinden kaçar. Birden kendini deniz kenarında bulur. Denizin içine doğru hızlı hızlı koşar, birdenbire bir uçurumunun dibine çöker. Ölümle yüz yüze gelen Nihat, ansızın hayatî kuvvetlerini kırbaçlayan bir mücadele aşkıyla tekrar hayata tutunmaya çalışır. Sularla boğuşarak kıyıya kadar gelir ve kenara çıkar. Nihat anlar ki yaşam bütün zorluklarına rağmen güzeldir ve ne durumda olursa olsun yaşama tutkusunu kaybetmeme, hayata pozitif bir gözle bakma, yaşam macerasının temel esprisidir. Eserde kurtarıcı karakter rolü üstlenen ve aynı zamanda yazarın bilge kahramanı olan Muharrir Kerim Bey, Nihat'ın başından geçen bütün macerayı dinler. Kerim Bey, Nihat ile Muazzez'in tekrar bir araya gelmesi için gayret gösterir. Nihat'a bir Avusturya bankasında iş bulur. Kerim Bey'in iş teklifi Nihat ve Muazzez'i çok sevindirmiştir.

Damga 'da İffet'in çocukluk yıllarında ve gençliğinde ailesiyle yaşadığı çatışmalar, hırsızlık damgası vurulduktan sonra hissettiği dışlanmışlık, onun psikolojisinde kalıcı izler meydana getirir.¹⁰⁹ Neşeli, hareketli aktif yılların arkasından ümitsiz, bedbin günler geçirir. Bazı zamanlar her şeyi hoş görür, her şeyden memnun olur, bazı zamanlar ise bitkin, kötümser ve hayata küskündür. Üst üste gelen yenilgiler, yalnızlık ve ümitsizlik, İffet'i yaşadığı toplumdan soğutur. Hırsızlık damgası nedeniyle iş bulmakta zorlanır. Sonunda *Telgraf* gazetesine muhabir olarak girer. *Telgraf* gazetesi ile *Selâmet-i Milliye* gazetesi arasında şiddetli bir tartışma başlar. Rakip gazetede çıkan bir makalede *Telgraf* gazetesi çalışanlarına hücum edilir. İffet'i, velinimetini bir zatın evine gece girip çoluk çocuğu silahla tehdit ettikten sonra kasayı kıran sicilli bir hırsız, babasını da devrin en melûn hafiyelerinden biri olarak ilan eder. İsminin "İffet" olması yazıda ayrıca alay konusu edilir. İffet makaledeki bu satırları okurken çıldırarak gibi kendinden geçer. Kitaplarını toplar arkadaşlarına veda edemeden matbaadan ayrılır. Bu olaydan sonra İffet büyük bir ruh buhranı geçirir. İnsanların içine çıkacak yüzü kalmamış, sınırları bozulmuştur. Bütün insanlara karşı içinde nefret hissiyle dolar ve dünyada tek temiz insanın dahi kalmadığına inanır. Kendini denize atmayı düşünür ama ölüm ona daha korkunç ve soğuk gelir. Gururu isyana dönüşmüş, iş bulmak için zillet ve hakaretlere aldırmadan âdeta dilenir hâle gelmiş, insanlığından ve vakarından

¹⁰⁹ Birol Emil, *Damga* romanında İffet'in yaşadığı çatışmaları, onun kuvvetli bir şahsiyet gösterememesi, çevre tesirine açık olmasıyla ilişkilendirir ve romanın gayesini şöyle açıklar: "Eserde, iki grup arasında olmaktan ziyade, ikincilerle aslî şahıs arasında bir çatışma vardır. Ahlâklı, fakat zayıf iradeli kahraman, bu çatışmanın mahkûmu ve kurbanı olur. Ancak, cemiyetin umumî ahlâk ölçülerini temsil eder görünen ikinci grup şahısların ona karşı davranışları arakasındaki sâikler iyi anlaşılınca, İffet, hiç değilse okuyucu vicdanında beraat eder ki, romanın bir gayesi de, bu hassasiyeti ve bu müsamahayı uyandırmaktır." (Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 135)

fedakârlık ettikçe zavallı bir adam oluvermiştir. Çok sıkıntılı günler geçiren İffet, topluma zarar veren kötü bir adam olmayı hatta intihar etmeyi aklından geçirir. Ancak son dakikada azmi ve kararı onu bu kötülükten caydırır. İffet, içinde kötülük etme duygusu olmadığı için fenalık edememiştir. Onun sefil ve âvâre hayatı, sadece manevî bir sukûttan ibarettir.

Dudaktan Kalbe'de Kenan genel itibariyle içe kapanık bir gençtir. Çocukluğu alt tabaka insanlar arasında geçen Kenan'ın Paris'te yüksek tahsilini tamamlayıp yurda dönüştü üst tabakaya sıçraması yaşadığı çatışmaların başlangıcı olur. Kenan her iki tabakanın da adamı değildir. O, alt tabakada kalmayacak kadar gururlu, yüksek sınıfın şartlarına uyum sağlayamayacak kadar da iradesizdir. Tezat davranışlar sergiler. Kendi yüzünden hayata gülememiş annesini, çok severken bir taraftan da hırçın bir hodkâmlıkla onu üzmemekten zevk alır. Onun hodbinliği ve gururu aslında iradesiz portresine geçirdiği bir maskedir. Benliğindeki acizlik, zavallılık ve tahammülsüzlük hayatının sonuna kadar hiç değişmeden devam eder. Kenan'ın evliliği “üzüntülü bir muhabbet komedyası”dır. Ne Avrupa seyahati, ne İstanbul'un yüksek tabaka insanları arasında geçen monden hayatı ne de Cavidan onu mutlu etmiştir. Kenan, zamanla aşağılık duygusuna kapılmaya başlar, yaşayış tarzı ve sözleriyle başka bir muhite ait olduğunu göstermek isterken benliği ve ruhuyla hâlâ bir bağ çocuğudur. Onun vicdan azabı, pişmanlıkları ve tükenişleri tekrar Lâmia'yı düşünmesine neden olur. Vaktiyle küçümsediği aşk bir zehir gibi dudaklarından kalbine dökülür. Bu aşamadan sonrası Kenan için psikolojik bir hastalığa dönüşür, ne sanatından ne de hayattan zevk alır. O, saadetlerinin hasretini çeken bir “hayal hastası”dır. İstanbul'da tesadüf ettiği Lâmia, onu reddeder. İhtiraslarını başarı hâline getirecek iradeden yoksun olan ve hep başladığı noktaya tekrar dönen Kenan, Bozyaka'da inzivaya çekilir. Onun ruhî sukût ve ıstırapları intiharla son bulur.

Acımak'ta Zehra'nın ve babası Mürşit'in yaşadığı ruhsal çatışmaların temelinde ailevî geçimsizlik ve bürokratik engeller göze çarpar. Mürşit'in değişken tabiatı ve çevreye hâkim olamaması, onu ilkelerinden uzaklaştırır. Çözemediği problemlerinden dolayı iç çelişkiye düşer, kendine güvenini kaybeder. Zehra ilkelerine hâkim bir kızdır. Ancak insana has bir duygu olan “acımaktan” yoksun olması ve katı tutumları tamamen çocukluğunda bilinçaltına attığı nefretle doğrudan ilgilidir. O, babası Mürşit Efendi'den nefret eder. Çünkü annesinin anlattıklarına göre babası çocuklarına çok “acımasız” davranmış, ailesine türlü eziyetler etmiştir. Zehra da öğretmen olduktan sonra öğrencilerine acımasız davranacak,

kusurları affetmeyecektir. Babasının müşfik bir adam olduğunu, babasının hatıra defterinden öğrendikten sonra Zehra değişir ve hoşgörülü bir öğretmen, tam anlamıyla insan olur.

Yakup Kadri'nin eserlerinde natüralist bir bakışın tesiriyle tabiat ve insan aynı potada birleşir. Ancak yaşam karşısında tavır hep menfidir. *Sodom ve Gomora*'de Necdet, her çırpınışında bir parça daha batmaktadır ancak yaşadığı olaylardan tuhaf bir baş dönmesi, tatlı bir felâket hissi duyar. Sonu olmayan bir uçuruma doğru yuvarlanmak ister ve bunu kâinatın ezeli iradesine uygun bulur. Bu düşüşe hangi ahlâk prensiplerinin engel olacağını bilemez. Onun hesabına, toplumunun değer yargılarına yabancılaşan Leyla düşünür ve Leyla hüküm verir. Ferdî ıstıraplarıyla millî benliği arasında bocalayan Necdet'in Leyla'ya olan aşkı tam bir muammadır. Kalbi ve aklı arasında devamlı gelgitler yaşayan Necdet, Leyla'ya olan duygularında bedenî hazlarının tesiri altında ezilince içinden çıkmakta zorlanacağı bir çelişkiye düşer. Leyla'nın İngiliz asker Jackson Read ile flörtünü duyduktan sonra kendini sokağa atar. Neredeyse çatlayacak kadar nefesi daralır. Niçin ve nereye kaçtığını bilmemektedir. Bir taraftan her şeyin bittiğini düşünürken diğer taraftan kendini aldattığının farkındadır. Birbirine tamamıyla zıt bu iki ruh hâli, onu fırtınalı denizin dalgaları arasında bir tahta parçası gibi çevirir. Necdet, bir saralı gibi titremeye başlar. “*Necdet şu anda yegane samimi ve mantıklı hareketin intihardan başka bir şey olmadığını düşünüyordu ve ona bütün aşk yoluna intihar edenler dünyanın en makul insanları gibi görünüyordu.*”(s. 32) Sonra kalbine elem veren Leyla'dan nefret edip büyük bir öfke krizine kapılır. Bir taraftan içinden bir ses Leyla'yı öldürmesi gerektiğini söylerken diğer taraftan onun ayaklarına kapanacağını düşünür. Kalbe akmasını bilen Leyla'nın ikili tavırları, pasif karaktere sahip Necdet üzerinde baskın bir rol oynar. Sevgi ve nefret eşiğinde tökezleyen, Leyla'nın aşkı ile millî fikirler arasında bir bocalama devresi yaşayan Necdet öfkelerini ve kıskançlığını söndürmek için çareyi meyhane köşelerinde arar. Uzun süren bir bocalamadan sonra ve ülkenin düşman işgalinden kurtuluşuna paralel olarak, kalbini işgal eden şuursuzluk hastalığına devayı millî benliğe kavuşmakta bulur, böylece psikolojik sıkıntılarından kurtulur.

Kolejli Nereye'de misyonerler tarafından büyük hülyalarla kandırılarak Amerika'ya yüksek tahsile gönderilen Turan, hakikatleri anladıktan sonra psikolojik çatışmalar yaşar. Kendini derin bir boşlukta hisseden Turan'ın aklından intihar etmek geçer. Hasretle döndüğü memleketinde Turan, yalnızlığın sebep olduğu ümitsiz boşluğa bir kez daha sürüklenir. Memleketine ihanet etmiş olmanın vicdan azabı devamlı kanayan bir yara gibi ona azap verir. Geçinebilmek için iş aramaya kalkışır. Tanıyanlar ona nefretle ve acı bir

aldırmazlıkla bakarlar. İnsanlardan kaçmak ister. Bir türlü kurtulamadığı karamsarlık ve kaos onun bütün çalışma kuvvetini mahveder, iki hafta hasta yatar. Er geç onu bekleyen akıbetin intihar olduğunu düşünür. Turan'ın bu düşünceleri onun kendi toplumuna yabancılığı yanında hayatın manasını hiç kavrayamadığının da bir ispatıdır. Gazetelerde çıkan haberlere göre temiz ve vatansever merhum Cevat beyin oğlu, üç dört gündür ortadan kayıptır. Yalının küçük sandalı da o günden beri hiç görülmemiştir. Annesinin eline geçen bir vesikaya göre polis intihar etmiş olması ihtimali üzerinde durmaktadır.

Bir Sürgün'de okuduğu kitapların penceresinden Batı'yı seyretmeye alışkın olan Dr Hikmet, hayalindeki Avrupa ile gidip gördükten sonra zihninde şekillenen materyalist Avrupa arasında korkunç bir tezat yaşar. Batı'ya tarihî gerçekler yerine edebî eserlerin hayal dünyasından bakması onun mantıklı bir muvazene oluşturmasına imkân bırakmamıştır. Dr. Hikmet tıpkı okuduğu romanların kahramanları gibi hayalî bir dünyada yaşar. Her seferinde kâbus görür gibi bir rüyadan uyanır. Bir otomattan farkı olmayan hayatında ne yaptığını, nereye ve niçin gittiğini bilmeden günlerini geçirir. Avrupa'ya kaçmakla büyük bir cinayet işlemiş gibi vicdan azabı çeker. Bir suçlu gibi cezayı hak ettiğine inanır. Onun mutluluğu bulutlu bir havada, güneş ziyasının parlayıp söndüğünü andıran gelip geçici bir teselli ışığıdır. Kısa süreli bir ferahlıktan sonra vicdan azabının demir pençesine düşer. Dr. Hikmet'in ruh buhranına düştüğü zamanlarda yaptığı şeylerden biri ailesine mektup yazmak diğeri ise Jön Türkleri ziyaret etmektir. Ancak bunlarda onun iç sıkıntılarını, nevrotik rahatsızlığını, dindiremeyecek, perişan bir vaziyette hayata veda edecektir.

İçimizdeki Şeytan'da Macide, Ömer'den ayrılma kararı vermekle birlikte kendini tekrar büyük bir boşlukta hisseder. Yoksulluk, yalnızlık, ihanet ve vefasızlık onu yaşamdan soğutur. Ölümü nefesine reva görmeden önce bir şeylerin değişeceğini umarak kuvvet bulmaya çalışır. Bir kazaya kurban gitmek ve bindiği sandalın devrilmesi gibi ölüme sebep olacak şeyleri aklından geçiren Macide bütün mesuliyeti kendinde arar. Ömer'e yazdığı mektupta kendi akıbetinden dolayı onun mesul olmamasını belirtir. Ömer'le üç ay beraberlikleri boyunca çok az konuşmuşlar, problemlerini çözememişlerdir. Ancak Macide, Ömer'e hiç kızmıyor da değildir. Kendine göre tahsilli ve tecrübeli bir erkeğin çocukça hatalar yapmasını ve bunun cezasını da başkasına çektirmesini haksız görür. Ömer'in kaçmasından sonra Macide huzuru Bedri'nin yanında bulur.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit, temizlik konusunda çok titiz bir gençtir. Ancak bu hassasiyeti bazı zamanlar normalin üstüne çıkar. Yarım saat ellerini sabunlar, tırnaklarını fırçalar, sonra tekrar su, sabun ve fırçayla temizliğe devam eder. Elleri yoruluncaya kadar hayâlî kirleri temizleme ameliyesi bitmez. Yüksekaldırım'daki pansiyonda kaldığı altı günlük zaman zarfında normalüstü vakalar yaşar. Burada yaşadığı vakalar, Ferit'in yükselen manevî çizgisinde etkilidir ancak bir o kadar da endişe vericidir. Ferit, gece yarısı merdivende gördüğü üryanın halüsinasyon olup olmadığını düşünür. Küçük yaşlardan itibaren bu tür vehimlere kapılmış, bir süre arkasından siyah bir köpeğin kendini takip ettiğini söylemiş, babası da ona "*Sen akıl hekimliğinin ihmallerinden istifade edip sokakta gezen bir delisin*"(s. 47) demiştir. Ferit, küçük bir lokantada dört bira içer. Bu arada omzuna bir el dokunur, ayaklarının yanı başında simsiyah bir köpek burnunu uzatır. On bir yıl sonra tekrar bu köpeği görmüştür. Bunun bir vehim mi gerçek mi olduğunu anlayamaz. Pansiyonun kapısına gelince ayakucunda bir köpek olup olmadığını Vafi Bey'e sorar. Vafi Bey de siyah bir köpek gördüğünü söyler. Pansiyonda kaldığı günlerde Ferit normalüstü olayları yaşamaya devam eder. Uyumak isterken birden uyanır, alnında parmaklar gezer. Merdivende gördüğü üryan Ferit'in boğazını sıkır. Ferit, bağırarak isterken fisiltılı bir ses onu öldüreceğini söyler. Ferit'in boynu kopacak gibi ağrıaktadır ve pençe pençe kıpkırmızıdır. Vafi Bey bu üryanın taife-i cinden olduğunu söyleyip *Âyetelkürsî*'yi okur. Ferit, obsesif-şizofrenik bozukluğun ipuçları olan her normalüstü hadisede bilincinin yerinde olduğunu ısrarla vurgular. Burada romanın tezi gereği önemli olan, Ferit'in nevroitik rahatsızlığından ziyade onun bu rahatsızlığa nasıl yakalandığı ve bu kısırdöngüden nasıl kurtulduğudur. Ferit, ruhun varlığını inkâr etmesi nedeniyle ve katı bir pozitivist ve materyalist olduğu için psikolojik sıkıntılara düşmüştür. Yaşadığı normalüstü hadiseler onun ruhsal rahatsızlığını daha fazla derinleştirir. Eserin sonunda Ferit Mistisizme kayar. O, ruhun varlığına ve Allah'a inanarak psikolojik rahatsızlıklarından kurtulur.

CUMHURİYET YAZARLARININ ROMANLARINDA YÜKSEKÖĞRENİM GENÇLİĞİ

Eser Adı	Yazarı	Tahsilli Gencin Adı	Aile Durumu	Yükseköğrenim Öncesi Eğitim	Yabancı Dil	Yaş	Dönem	Yer	Yükseköğrenim Kurumu veya Bölümü	Eğitim Yılı	Mezuniyet Durumu	Okuldan Sonra Mesleğini İcra Etmesi
Damga	Reşat Nuri	İffet	Annesini küçük yaşta kaybeder. Paşa baba saray adamıdır, İffet'e daima korku uyandırır. Siyasî görüşler farklıdır.	Mahalle mektebine öylesine gönderilir. Mahmut Efendi'den özel ders alır. İdadide paşa çocuğu olduğu için yüksek dereceli sınıftadır.	Fransızca ders alır.	yirmi bir	Cumhuriyet	İstanbul	Darülfünun-Hukuk	...	Okulu bitiremez	Özel ders verir, muhabirlik yapar, ticaret işleriyle uğraşır.
Damga	Reşat Nuri	Celal	...	İdadide okur. İffet'in arkadaşlarıdır.	Cumhuriyet	İstanbul	Darülfünun-Hukuk	...	Eğitimi tamamlar	İhtilalci ve devrimcidir. Avukatlık yapar, geçinemeyince vagon ticaretiyle uğraşır. Usulsüz işlere girer.
Bir Akşamdı	Peyami Safa	Kamil Efe	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Harbiye	...	Eğitimi tamamlar	Balkan Savaşlarına ve Kurtuluş Savaşı'na katılır. Birinci İnönü Harbi'nde şehit düşer.
Mahşer	Peyami Safa	Nihat	Babası Divan-ı Muhasebat azası, saray mensuplarının-dandır dan. On üç on dört yaşında anne ve babayı kaybeder. Kendi çabalarıyla okumuştur.	Ortaöğretimini Darüşşafakada tamamlar.	Fransızca ders verir.	...	Cumhuriyet	İstanbul	İstanbul Darülfünun-Edebiyat Şubesi.	...	Okulunu tamamlamaz	Muallimlik görevinde bulunur. Çanakale Savaşı'na katılır. Cepheden dönüştürme iş bulmakta sıkıntı çeker. Özel ders verir. Suflülük yapar.
Kalp Ağrısı	Halide Edip	Safvet	Cumhuriyet	Almanya	Tıpla ilgili teknik bir araştırma için gider.	Darülfünun hocasıdır.
Pervaneler	M. Ferit Tek	B. Ahmet	Baba miralay rütbesinden emeklidir. Aile, Batı özentisiyle çocuklarını yetiştirir.	yirmi beş	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Tıbbiye	...	Eğitimi tamamlar	Yurt dışına uzmanlık için gider.
Pervaneler	M. Ferit Tek	B. Ahmet	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Tıpta Uzmanlık	...	Eğitimi tamamlar	Muayenehanesini açar, kısa zamanda şöhretli bir doktor olur. Balkan Savaşlarından sonra mutaassıp bir milliyetçidir.
Pervaneler	M. Ferit Tek	Sami	Mevlevi Şeyhi Amir Çelebi'nin oğludur. Makine ruhlı bir genç olarak yetişir.	...	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Mimarlık	...	Eğitimi tamamlar	Yol mühendisi, mutaassıp bir Türkçüdür.

Pervaneler	M. Ferit Tek	Leman	Baba miralay rütbesinden emeklidir. Aile, Batı özentisiyle çocuklarını yetiştirir. Kızları üzerinde etkili değildir.	Cumhuriyet	İstanbul	Amerikan Koleji	on yıl	Eğitimi tamamlar.	Türklüğe isyan ederek Jack Peterson'la birlikte Amerikaya kaçar. Mutsuzdur.
Pervaneler	M. Ferit Tek	Bahire	Kolejde aldığı misyoner eğitimden dolayı ailesiyle çatışma yaşar. Şımarık yetiştirir. Ailenin kızı üzerinde etkisi yoktur.	Cumhuriyet	İstanbul	Amerikan Koleji	on yıl	Eğitimi tamamlar.	Bizans Koleji'nde jimnastik muaviniği yapar. Amerika seyahatine çıkar. Türklüğü kabul etmez. Evliliğe ve ailesine karşı çıkar.
Pervaneler	M. Ferit Tek	Nesime	Mevlevi Şeyhi Amir Çelebi'nin kızıdır. Annesi doğumda ölmüştür. Tekkede şefkatten mahrum büyüyen Nesime'ye kolej ortamı daha cazip gelir.	Cumhuriyet	İstanbul	Amerikan Koleji	on yıl	Eğitimi tamamlar.	Colombia Üniversitesi'nde okumak için Protestan bir cemiyete çalışır. Tek hayali Amerika'da okumaktır. Beş yıl yüksek tahsil için ailesini terk ederek Amerikaya kaçar.
Cehennemlik	Hüseyin Rahmi	M. Sabri Bey	Babası Sabri Bey müşfik ama ailede etkisizdir. Annesi Ferhunde Hanım alafraanga, şuh ve ahlakı bozuk bir kadındır. Oğlunun dünya görüşünü etkiler.	...	yirmi bir	...	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Mülkiyye	...	Eğitimi tamamlar.	Okulu bitince bir mesleği icra etmez. Şık giyinir ve yasak aşk ilişkileri peşinde koşar.
Dudaktan Kalbe	Reşat Nuri	Hüseyin Kenan	Babası Nail, hırsızlık suçlusu, mahpushanede ölüyor. Anne Melek Hanım el işleriyle oğlunu okutur. İradeli ve fedakârdır.	Pısrık ve korkak bir kişiliğe sahip olan Kenan rüştiye ve idadiyi güçlüklerle bitirir.	yirmi	...	Cumhuriyet	İstanbul	Mühendislik Mektebi	...	Eğitimi tamamlar.	Rüştiyede musiki hocalığı yapar, Kütahya'da yol mühendisliği görevinde bulunur. O her görev yerinde çalgıcı olarak tanınır.
Dudaktan Kalbe	Reşat Nuri	Hüseyin Kenan	Cumhuriyet	Paris	Konservatuvar	dört yıl	Eğitimi tamamlar.	Besteleriyle meşhur bir sanatkar olur. Ancak bu durum hayatına mutluluk getirmez.
Dudaktan Kalbe	Reşat Nuri	Cevat	Cumhuriyet	Paris	Üniversite	Kenan'ın mektepten arkadaşlarıdır. Yüksek tahsil için gittiği Paris'ten dönmez, ticaret işlerine atılır.
Miras	M. Şevket Esendal	Asım	Babası Şevki Bey değirmencidir. Baba ölünce anne ve oğul maddi sıkıntı çeker.	Cumhuriyet	İstanbul	Fransız Mektebi	...	Okulunu yarıda bırakır.	Babasının hastalığından dolayı eğitimine devam edemez. Akraaba evlerinde asalakça bir hayat yaşar.

Akşam Güneşi	Reşat Nuri	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Sekiz yaşında Nazmi, bir sığınma yeri olarak babası tarafından Galatasaray'a gönderilir. Aile sevgisinden mahrum olan Nazmi'nin hareketleri dengesizdir.	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Harbiye	Eğitimi tamamlar.	Parlak bir kurmay subay olur. Yurt dışına tahsilini tamamlamaya gider.
Akşam Güneşi	Reşat Nuri	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Nazmi	Amcasının desteğiyle yurt dışı tahsilini gerçekleştirir.	Cumhuriyet	Fransa	Saint-Cry Askeri Akademisi	Eğitimi tamamlar.	Şam, Kudüs, Akka ve Manastır asker-i firkasında subay olarak görev yapar. Balkanlarda Türk çetesine katılır. Sırplarla savaşır, Tekaüte ayrılır.
Akşam Güneşi	Reşat Nuri	Vecdi Ziya	Vecdi Ziya	Vecdi Ziya	Vecdi Ziya	Vecdi Ziya	Galatasaray Sultansinde Nazmi ile tanışır. Sultanide öğrenciler iki sınıftır. Mütegalibe çocuklarının zulmünden onu Nazmi kurtarır.	Cumhuriyet	Fransa	Güzel Sanatlar Akademisi	Eğitimi tamamlar.	...
Akşam Güneşi	Reşat Nuri	İbrahim	İbrahim	İbrahim	İbrahim	İbrahim	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Harbiye	Eğitimi tamamlar.	Balkanlarda mücadele veren Türk çetesine katılır. Kahramanca savaşır.
Vurun Kalpeye	Halide Edib	Aliye	Aliye	Aliye	Aliye	Aliye	Baba yüzbaşı rütbesindedir. I. Dünya Savaşı'nda şehit olur. Anne veremden ölür.	Cumhuriyet	İstanbul	Darülmüallimat	Eğitimi tamamlar.	Batı Anadolu kasabasında idealist bir öğretmen olarak görev yapar.
Vurun Kalpeye	Halide Edib	Uzun Hüseyin	Uzun Hüseyin	Uzun Hüseyin	Uzun Hüseyin	Uzun Hüseyin	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Fakültesi	Eğitimi tamamlar.	Zengin eşraftandır.
Bir Kadın Düşmanı	Reşat Nuri	Remzi Bey	Remzi Bey	Remzi Bey	Remzi Bey	Remzi Bey	Zengin bir aileye mensuptur. Nişantaşı'nda oturur.	Cumhuriyet	Avrupa	Ziraat tahsili	uzun süre	...
Acımak	Reşat Nuri	Mürşit	Mürşit	Mürşit	Mürşit	Mürşit	Bir şefkat oksüzü olarak büyüür. Babasını hiç tanımaz. Anne dikiş ve çamaşır işleriyle oğlunu okutur.	Cumhuriyet	İstanbul	Mekteb-i Mülkiyye	Eğitimi tamamlar.	Tahrirat müdürüdür. aile ve dış çevrenin etkisiyle usulsüz işlere karışır.
Acımak	Reşat Nuri	Zehra	Zehra	Zehra	Zehra	Zehra	Annesi ile büyük annesi Zehra'yı baba Mürşit Efendi hakkında yanlış telkinlerle yetiştirir. Anne ahlâken düşük bir kadındır.	on dört yirmi beş	...	Cumhuriyet	İstanbul	Dârülmüallimât	Eğitimi tamamlar.	Anadolu'nun bir kasabasında öğretmendir.
Yeşil Gece	Reşat Nuri	Ali Şahin	Ali Şahin	Ali Şahin	Ali Şahin	Ali Şahin	Medreseli babasını küçük yaşta kaybeder. Anne yoksul bir kadın ve oğlu üzerinde etkisizdir.	yirmi beş otuz	...	Cumhuriyet	İstanbul	Dârülmüallimîn	Eğitimi tamamlar.	Sarova kasabasında, Emir Dedea İptidai Mektebinde muallimdir.

Fatih Harbiye	Peyami Safa	Macit	Alafranga bir ailede yetişmiştir.	Cumhuriyet	İstanbul	Dârtülehan-Alafranga Musiki	...	Bir ay sonra dersleri bırakır	...
Fatih Harbiye	Peyami Safa	Fahriye	Cumhuriyet	İstanbul	Dârtülehan-Alaturka Musiki	...	Devam etmektedir	...
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Turan	Annesi, kolej mezunu Nihal Hanım'dır. Babası, Cevat Bey, Tük Ocacı'nda öğretmendir. Babası ölünce Batı özentili amemin olumsuz etkisiyle yetişir.	İlköğretimini Ankara'da tamamlar.	İngilizce tahsil	on yedi	Cumhuriyet	İzmir	Amerikan Koleji	...	Eğitimi tamamlar	Kısa bir süre bütün şirketinde tercümanlık yapar. Amerika'ya yüksek tahsile gider.
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Turan	Nihal Hanım oğlunun milli bir eğitimle yetişmesini değil, sadece onun batılı bir eğitim almasını ve İngilizce öğrenmesini önerir.	...	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	Colombia Üniversitesi/Sosyoloji ve İlahiyat Fakültesinde seminerlere katılır.	...	Tahsilini tamamlamaz.	Ülkesine döner ancak iş bulma imkânı yoktur. Vatana ihanetten dolayı istrap çeker ve denize atılarak kaybolur.
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Nihal Hanım	Babası hariciye memuru ve zengin bir kadındır. Batı hayranlığıyla yetiştirilmiştir.	...	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	İzmir	Amerikan Koleji	...	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez.
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Hüseyin	Küçük yaşta babasını kaybeder, kimsesizdir. Koleje yatılı olarak verilir.	...	İngilizce tahsil	On altı	Cumhuriyet	İzmir	Amerikan Koleji	...	Devam etmektedir	...
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Rıza	İngilizce tahsil.	...	Cumhuriyet	İzmir	Amerikan Koleji	...	Devam etmektedir	...
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Ayşe	Cumhuriyet	İzmir	Dârtülmualimât	...	Eğitimi tamamlar.	Bir devlet kurumunda öğretmendir.
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Rudolf	Rudolf'un babası Türkleri sever. Oğlunun eğitimiyle aile ilgilidir.	...	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	Colombia Üniversitesi
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Mis White	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	Colombia Üniversitesi
Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Ahmet	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	New York Üniversitesi

Kolejli Nereye	N. Halil Onan	Ferit	Aileden milli bir terbiye almıştır.	Ödemiş'te liseyi bitirir. Ödemiş Belediyesi yüksek tahsil için onu Amerika'ya gönderir.	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	Cornell Üniversitesi-Tarım	dört yıl	Eğitimi tamamlar	Vatan hasretini çekerek Memleketine dönüp hizmet etmek ister.
Gül'ün Babası Kim	H. Nüret	Mecla	Babası ve annesi çocuğuyla ilgilenmez. Baba metresleri peşinde koşar. Kızını yatılı koleje vermekle görevini yaptığını zanneder.	Cumhuriyet	Ecebi Okulu	Eğitimi tamamlar	Her hangi bir mesleği icra ettiğinden bahsedilmez.
Ayaşlı ve Kiracıları	M. Şevket Esenal	Haki Bey	Çanak kale taraflarında bir tekke şeyhinin oğludur. Çocukluğu tekkede geçmiştir.	Tembel bir öğrencidir. Sınıfları babasının hatırıyla geçer.	...	Cumhuriyet	Mekteb-i Mülkiye/İhtiyat Zabıtlığı Mektebi	Eğitimi tamamlar	Bir kalemde başkâtiptir.
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Ahmet Reşit	Babasını küçük yaşta kaybeder. Annesi ona destek çıkar.	...	Bulgarca	Cumhuriyet	İsatanbul	...	Mekteb-i Mülkiye	...	Eğitimi tamamlar	Avrupa'ya yüksek tahsile gider
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Ahmet Reşit	Ahmet Reşit, İsveç'te iken Greta'nın ailesinden büyük destek görür.	...	Fransızca tahsil. İngilizce öğrenir.	yirmi iki-yirmi üç	Cumhuriyet	Paris	Science Politique	...	Eğitimi tamamlar	İstanbul'da ve Paris'te gazetecilik mesleğini icra eder. Mustafa Kemal onu Geneve'ye yeni bir vazifeye görevlendirir.
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Cemil Hakkı	Cumhuriyet	İsatanbul	Dârülfünûn	...	Eğitimi tamamlar	Gazetecilik yapar. Gazete onu Anadolu seyahatine gönderir.
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Ahmet Rifki	İngilizce bilir.	...	Cumhuriyet	İsatanbul	Dârülfünûn	...	Eğitimi tamamlar	Gazetecilik, kolejde Türkçe hocalığı, Cihan Harbi'nde işe müfettişliği görevlerini icra eder.
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Gretta	Babası Mösyo Komoldin zengin bir kibritletici, Anne Madam Komoldin ev hanımıdır. Ebeveyn kızlarına iyi bir terbiye vermiştir. Greta'ya güvenirliler.	on sekiz	Cumhuriyet	İsveç	Stokholm Dârülfünûnu,	...	Eğitimi tamamlar	Paris'te Resim Akademisine devam eder
Dükkülerin Romanı	B. Cahit Morkaya	Gretta	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Resim Akademisi	...	Eğitimi tamamlar	Mona Lisa tablosunu bitirmiştir. Ahmet Reşit ile Türkük vazifesi için yeni görev yerlerine giderler.
Utanzmaz Adam	H. Rahmi	Suduri Efeni	Cumhuriyet	İsatanbul	Tıbbiye	...	Okulu bitiremez	Kanun dışı işler yapar. İlaç yapar.

Gökyüzü	Reşat Nuri	Kahraman	iki yabancı dil	...	Cumhuriyet	Paris	Sorbonne Üniversitesi	on yıl	Siyasetle ilgili konferanslara katılır	Yurda dönüşte bazı gazete ve dergi faaliyetlerine katılır. Girdiği bütün mesleklerde başansız olur.
Gökyüzü	Reşat Nuri	Mükerrer	Bir defterdarın oğludur.	...	Fransızca ders alır.	...	Cumhuriyet	İstanbul	Mülkiye Mektebi	...	Eğitimini tamamlar	Maiyet memurluğu ve gazetecilik yapar. Siyasî sebeplerle Trablus'a sürgün edilir.
Gökyüzü	Reşat Nuri	Mükerrer	Fransızca-Almanca tahsil	...	Cumhuriyet	Belçika	Su Ürünleri	bir buçuk yıl	Okulu bitiremez	Birinci Dünya Savaşı çıkınca memleketine döner. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'na katılır. İspirizma ile uğraşır.
Gökyüzü	Reşat Nuri	Sevim	Annesi doğumdan sonra lohusalık hastalığından ötür. Baba Çanakkale'de şehit düşer. Millî terbiyeden yoksun büyüür.	Cumhuriyet	İstanbul	Amerikan Koleji	...	Eğitimini tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez. Kolej ve Kahraman'ın tesiriyle dini inançlara cephe alır.
Sinekli Bakkal	Halide Edip	Hilmi	Babası Zaptiye Nazırı Selim Paşa, Anne Sabiha Hanım'dır. Hilmi, anne ve babasıyla nesil çatışması yaşar.	Galatasaray Lisesi mezumdur.	Cumhuriyet	İstanbul	Galatasaray	...	Eğitimini tamamlar	Küçük bir dairede kâtipdir. Padişah karşısı ihtilacı gençlerdendir. Babası onu Şam'a sürgün eder. Hilmi Paris'e kaçar.
Bir Sürgün	Yakup Kadri	Hikmet	Babası Sultan Murat mensubu Ruşeni Bey'dir. Ane Pakize Hanım tertipli ve şefkatli bir kadındır. Aile çocuklarının eğitimiyle ilgilidir.	...	Fransızca Gazete ve dergi okur.	...	Cumhuriyet	İstanbul	İstanbul Darülfünunu-Tıp	...	Eğitimini tamamlar	Tıpta uzmanlaşmak için Avrupa'ya gider.
Bir Sürgün	Yakup Kadri	Hikmet	Doktor Hikmet lüzumundan fazla naz ve okşamayla büyütülür. Hayatın zorluklarına hazırlıksızdır.	...	Fransızca tahsil	yirmi yedi-yirmi sekiz	Cumhuriyet	Paris	Üniversite(Ecole de Medecine Kursları)	...	Devam etmektedir	Üniversite yıllarında Paris'te bir iş bulup çalışmak ister. Büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Verem hastalığından ölür.
Bir Sürgün	Yakup Kadri	Albert	Babası Şair Lavalier, amnesinin bir mesleği yok. Fakir bir ailedir. Albert fikirce burjuva gördüğü ailesinden nefret eder.	...	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Hukuk Fakültesi/Doktora	...	Eğitimini tamamlar	Avukat ve Savcı olarak görev yapar.

Eski Hastalık	Reşat Nuri	Züleyha	Babası, Ali Osman askerdir. Babasıyla çok nadir görüşür. Anne Münevver Hanım'dır. Baba kızının Amerika tahsilini istemez.	...	on yedi-on sekiz	Cumhuriyet	...	Amerikan Koleji	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez. Dayısı Şevket Bey'in açtığı dans kulübünde aktif görev alır.
Eski Hastalık	Reşat Nuri	Emin Bey'in Oğlu	Binbaşı Mütkeadi Emin Bey, belediye hekimidir.	Cumhuriyet	...	Mühendislik Tahsili	Eğitimi tamamlar	İstanbul'da bir memuriyet alır, karacıger ameliyatında ölür.
Yolpalas Cinayeti	Halide Edip	Rıfki	Annesi doğumunda ölür. Babası bir zabıttır ve büyük harpten dönmüş. Murat Sallabaş yeğeni Rıfki'yi yurt dışında okutur.	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Hukuk Doktorası	Eğitimi tamamlar	Özel avukatlık yapar.
Yolpalas Cinayeti	Halide Edip	Bayan Sungur	Cumhuriyet	İstanbul	Alman Mektebi	Eğitimi tamamlar	Şişi sosyetesinin patavatsız ve ukala salon kadımdır.
Yolpalas Cinayeti	Halide Edip	Bayan Bilgan	Cumhuriyet	İstanbul	Dame de Sion	Eğitimi tamamlar	Şişi sosyetesinin patavatsız ve ukala salon kadımdır.
Üç İstanbul	M. Cemal Kuntay	Mehmet Adnan	Babası Miralay Salım Bey'i sekiz yaşında kaybeder, anne verem hastasıdır. Aile fakirdir.	Darüşşafakada okur. Yüz güzelliğinden dolayı arkadaşları onu çekemez.	otuz	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Mektebi/Doktora	Eğitimi tamamlar	Memurluğu basit bir görev olarak görür. Roman yazmaktadır. Özel edebiyat dersi verir. Gazetede çalışır. İtihatçıdır.
Üç İstanbul	M. Cemal Kuntay	Tevfik Hoca	Fakir bir ailenin çocuğudur.	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Mektebi	Eğitimi tamamlar	Avukatlık yapar. Zengin olmak için hukuksuz yollara başvurur.
Üç İstanbul	M. Cemal Kuntay	Moiz	Yahudi bir ailenin çocuğudur.	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Mektebi	Eğitimi tamamlar	Sabah matbaasında çalışır. Muharebe yıllarında harp vurgunculuğundan zengin olur. İntihar eder.
Üç İstanbul	M. Cemal Kuntay	Süheyla	Aile baskısından bıkmıştır. Özellikle annesi Cemalifer, hizmetçilere onu adım adım takip ettirir. Babası öldükten sonra Süheyla annesinden ayrılır.	Cumhuriyet	İstanbul	Sorler	Eğitimi tamamlar	Herhangi bir mesleği icra etmez

İçimizdeki Şeytan	Sabahat-tin Ali	Ömer	Anne ve babasıyla ilişkileri zayıf, uzun süre görüşmez. Ömer'in babası dört yıl önce ölmüştür.	yirmi beş	Cumhuriyet	İstanbul	Felsefe Bölümü	...	Devam etmektedir	Üniversiteye devam ederken postanede memur olarak çalışır. Arkadaşlarıyla siyasî ortamlarda bulunur.
İçimizdeki Şeytan	Sabahat-tin Ali	Nihat	yirmi beş	Cumhuriyet	İstanbul	Felsefe Bölümü	...	Devam etmektedir	Siyasî olaylara karşıdır. Siyasî çıkarları için diğer üniversiteli gençleri kullanır.
İçimizdeki Şeytan	Sabahat-tin Ali	Macide	Anne ve babasıyla ilişkileri zayıftır. Ebeveyn kızlarının eğitimiyle ilgilennmezler.	On altı-...	Cumhuriyet	İstanbul	Konservatuvar	...	Devam etmektedir	...
İçimizdeki Şeytan	Sabahat-tin Ali	Ümit	Cumhuriyet	İstanbul	Felsefe Bölümü	...	Devam etmektedir	...
Tatarlık	Halide Edip	Tatarlık	Babası kaptan yüzbaşı Tatar Osman, kızı üzerinde etkilidir. Anne çok konuşmak istemeyen soğuk bir kadın, mesleği yok	Kandıllı Lisesinde okumuştur.	İngilizce ders verir	yirmi	Cumhuriyet	İstanbul	Arnavutköy Kız Koleji/ Üniversite	...	Eğitimi tamamlar	Kandıllı Lisesi, İngilizce Öğretmenidir. Özel dersler verir.
Tatarlık	Halide Edip	Recep	Baba batılı müzisyen Peregrini, Anne Hafız ve Mevlîvi Rabia'dır. Anne Mevlit' okur. Anne ve baba oğlunun eğitiminde etkilidir	Cumhuriyet	İstanbul	Robert Koleji	...	Eğitimi tamamlar	Yurt dışına yüksek tahsile gider
Tatarlık	Halide Edip	Recep	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	İngiltere	Cambridge	dört yıl	Eğitimi tamamlar	Kendi mesleği ile ilgili Türkiye'de iş bulamaz.
Tatarlık	Halide Edip	Recep	otuz	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Fakültesi	...	Devam etmektedir	Avukatlık yapmayı ve kukla oynamayı, böylece millette faydalı olmayı düşünmektedir.
Tatarlık	Halide Edip	Hasan	Kurtuluş Savaşı gazisi Yarbay Hasan'ın oğlu, Annesi Diyarbakırlı Kürt kızı Zeyno'dur.	Galatasaray Lisesinde okur.	...	yirmi bir	Cumhuriyet	İstanbul	Tıbbiye	...	Devam etmektedir	Doktor olacak, zorluk ve sefaletle savaşacaktır.
Tatarlık	Halide Edip	Safa	Babası Valide Camii Müezzini Hacı İbrahim Efendi, Anne Saadet Hanım'dır. Baba katı dini taassubuyla oğlunu olumsuz yönde etkiler.	Galatasaray Lisesinde yedi yıl eğitim görmesine rağmen buranın havasına bir türlü alışamaz. Okulu Batı'nın sahte bir taklitçisi olarak görür.	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Fakültesi	...	Devam etmektedir	Adalet ve içişleri bakanlığına talipdir.

Tatarlık	Haliye Edip	Ahmet	Aksaraylı bir bakkalın oğludur. Ataları Kayseri'den gelmiştir. Ahmet babası gibi zeki kurnaz ve girişimci'dir.	Galatasaray Lisesinde okur. Akli ticarete yatkın olduğu için Matematik Bölümünü seçer.	Cumhuriyet	İstanbul	Matematik Bölümü	...	Devam etmektedir	Zengin bir tüccar olmak ister.
Tatarlık	Haliye Edip	Şinasi	Babası Nazım Efendi eski sarıklı kazaskerlerdendir. Alafranga bir tiptir. Anne batılı işlerle uğraşır. Şinasi aileden iyi terbiye alamaz.	Galatasaray Lisesinde ortaöğretimini tamamlar.	Cumhuriyet	...	Üniversite(okul adı yok)	...	Devam etmektedir	Hariyede görev alıp elçiliğe kadar yükselmek ister. Zengin ve lüks hayatın hayalleriyle günlerini geçirir.
Tatarlık	Haliye Edip	Salim	...	Galatasaray'da ortaöğretimini tamamlar. Avrupa'ya yüksek tahsile gider	Fransızca tahsil	...	Cumhuriyet	Paris	Sorbonne'da .Felsefe- Edebiyat Doktorası	dört yıl	Eğitimini tamamlar	Kız ve erkek liselerinde Fransızca öğretmenliği yapmaktadır. Türkiye üniversitelerinde kadro bulamaz.
Tatarlık	Haliye Edip	Haşım	Babası Çanakkale Savaşı gazisi Albay Nihat'tır. Oğuluyla bazı konularda anlaşamaz. Anne paşa kızı Saide Hanım'dır.	Galatasaray'da ortaöğretimini tamamlar. Üniversiteye başlar.	Cumhuriyet	...	Üniversite(okul adı yok)	...	Devam etmektedir	Siyasete atılmayı, milletvekili olmayı hayal eder
Sürgün	Refik Halit Karay	Seher	Babası yüzbaşı emekli Hilmi Bey'dir. Sürgün edilir, anne kızının kahından ölüür.	Cumhuriyet	İstanbul	Dâriümuallimât	...	Tahsilini yarıda bırakır	Gezgin bir operet kumpanyasının kantocu kızıdır.
K. Mantolu Madonna	Sabahattin Ali	Raif Efendi	Babası maddi durumu iyi bir tüccardır. Oğlunun eğitimiyle yakından ilgilidir.	İlk tahsilini Havran'da tamamlar. Edremit İdadisine gider. Ancak bitiremez. Harp seneleridir. Raif pek okumaya hevesli değildir.	...	yirmi dört - ...	Cumhuriyet	İstanbul	Sanayi-i Nefise Mektebi	...	Tahsilini yarıda bırakır	Bir şirkette Almanca mütercim memurudur.
Simif Arkadaşları	C. Kudret Solok	Süleyman	Babası Abdullah, I. Dünya savaşında şehit olur. Annesi Ayşe Hanım çocuk bezi ve gömlek dikerek evim geçimini sağlar.	Mahalle mektebinden sonra altı yıl İstanbul Sultaniyede okur. Okulda, öğrenciler arasında ayrımlık yapılır.	Cumhuriyet	İstanbul	Edebiyat Fakültesi	...	Eğitimini tamamlar	Kayseri Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanır.
Simif Arkadaşları	C. Kudret Solok	Halil	Babası Durmuş Ağa arabacıdır. Hacer konağın çamaşırıdır. Kocasına ihanet eder. Halil yatılı mekteplerde okur.	Cumhuriyet	İstanbul	Ezacılık	...	Eğitimini tamamlar	Eczacı
Simif Arkadaşları	C. Kudret Solok	Ferhat	Babası hukukçudur.	Cumhuriyet	...	Hukuk Fakültesi	...	Devam etmektedir	...

Sınıf Arkadaşları	C. Kudret Solok	Veyse	Savcı Cafer Baba'nın oğludur.	Cumhuriyet	...	Hukuk Fakültesi	...	Devam etmektedir	...
Sonsuz Panayır	Haliide Edip	Malike	Anne ve babası zengindir. Süleyman Bolluk, Bahire Bolluk	Fransızca İngilizce konuşur.	on beş-on yedi	Cumhuriyet	İstanbul	Dame de Sion	...	Devam etmektedir	...
Sonsuz Panayır	Haliide Edip	Müfide	Anne ve baba zengindir. Süleyman Bolluk, Bahire Bolluk	Fransızca İngilizce konuşur.	on beş-on yedi	Cumhuriyet	İstanbul	Dame de Sion	...	Devam etmektedir	...
Sonsuz Panayır	Haliide Edip	Ali Bey	Baba zengin Mehmet Ali Paşa, anne Afife Hanım iradeli bir kadındır, oğlunu okutur. Anne-baba ölünce teyzesi Sakıbe Hanım ile kalır.	Fransızca İngilizce bilir.	...	Cumhuriyet	Fransa	Sorbon Üniversitesi-Edebiyat	uzun yıllar	Eğitimi tamamlar	Fransız edebiyatı üzerine araştırmalar yapar. Bir lisede edebiyat öğretmeni, Burhan'ın basın-yayın işlerine yardım eder.
Sonsuz Panayır	Haliide Edip	Burhan Kör-Balta	Baba ölünce annesiyle dayısının apartmanında kalır. Burhan'ı zengin dayısı yurt dışında okutur.	İngilizce tahsil	...	Cumhuriyet	Amerika	Harvard Üniversitesi, Teorik Bilimler, Doktora	...	Eğitimi tamamlar	Özel İngilizce dersler verir. Basın-yayın işine atılır. Yeni düşünceli gençleri derginin etrafında toplar.
Dirilen İskelet	H. Rahmi	Banu Hanım	Didon Sıtlı Paşa'nın kızıdır. Batılı bir aile terbiyesiyle yetişir.	Cumhuriyet	İstanbul	Amerikan Koleji	...	Eğitimi tamamlar	Her hangi bir mesleği icra ettiğinden bahsedilemez. Feminist düşüncelidir. Gayriahlâkî ilişkilerde bulunur.
M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Ferit	Baba Londra'dadır, anne veremden ölmüştür. Nihilizm'e kaymasında babasının etkisi büyüktür.	Cumhuriyet	İstanbul	Tip- Felsefe	Dört yıl tip okur.	Devam etmektedir	...
M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Yahya Aziz	Adanah zengin bir çiğçinin oğludur. Babasını kaybetmiştir.	Cumhuriyet	Avrupa	Sorbonne Üniversitesi	...	Eğitimi tamamlar	Liserin Felsefe hocasıdır.
M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Feridun	Cumhuriyet	İstanbul	Hukuk Mektebi	...	Devam etmektedir	...
M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Nedime	Cumhuriyet	İstanbul	Filoloji	...	Devam etmektedir	...
M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Saim	Cumhuriyet	İstanbul	Üniversite Öğrencisi (Bölüm belli değil)	...	Devam etmektedir	...

M. N. Koltuğu	Peyami Safa	Selma	Babası Tahsin Bey'dir. Selma'nın annesi Belkis Hamım kocasına ihanet eder. Aile dağılır. Babası ölünce Selma babaannesinin yanında yetişir.	Cumhuriyet	İstanbul	Üniversite Öğ(Belli Değil)	...	Devam etmektedir	
Huzur	A. H. Tanpınar	Mümtaz	On bir yaşında anne ve babasını kaybeder. Onu amcasının oğlu ihsan büyütür.	...	yirmi altı	Cumhuriyet	İstanbul	Doktora	...	Doktorayı bitirir	Fakültede asistandır.
Panorama	Yakup Kadri	C.Halit	Cumhuriyet	Almanya	Ticaret	dört yıl	Eğitimini tamamlar	İzmir ticaret ofisinde müdürdür. Dergi çıkarır.
Panorama	Yakup Kadri	A. Nazmi	Cumhuriyet	Fransa	Edebiyat ve Felsefe	dört yıl	Eğitimini tamamlar	Diyarbakır Lisesinde Edebiyat ve Felsefe hocasıdır.

SONUÇ

İnsanlığın geleceği bakımından eğitilmiş, mutlu, sağlıklı ve başarılı bir nesil yetiştirmek, bütün dünya milletleri için büyük önem arz eder. Türk kültür tarihinde tahsilli, ahlâklı, sorumluluk sahibi ve saygılı bir nesil yetiştirmek; “beşikten mezara” kadar devam eden ve hemen hemen yaşamın her safhasına yansıyan bir olgudur. Türk romancıları bu felsefeden hareketle eserlerinde gençliğin yetiştirilmesine vurgu yaparak temsilî karakterler ortaya koymuşlardır. Ancak incelenen romanlar dikkate alındığında yükseköğrenim gençliğiyle “ilgili” olan eserlerin baştan sona eğitime ağırlık verdiğini söylemek mümkün değildir. Bir kısım romanda (*Felsefe-i Zenân, Bahtiyarlık, Para, Diplomalı Kız, Refet, Mesâil-i Muğlâka, Mürebbiye, Çalılık, Pervaneler, Kolejli Nereye, Dünkülerin Romanı*) yükseköğrenim ve eğitim konusu eserin temel düşünce yapısını teşkil ederken çoğu romanda gençlerin eğitim hayatına sadece birkaç sayfalık yer verilmiştir. Aşağı yukarı seksen yıllık uzun bir döneme ait eserler taranmış olmasına rağmen böyle bir sonuca ulaşılması birçok sebebe bağlanabilir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bir romancının vazifesi, eğitim, kültür veya tarih kitaplarında olduğu gibi okuyucuyu doğrudan bilgilendirmek değildir. Roman bir karnavaldır. Romancı yaşamın gerçeklerini, kendi hayal süzgecinden geçirerek kurgusal bir yöntemle okuyucuya yansıtır. Ayrıca yükseköğrenim veya eğitim konusunun bir romanda tematik olarak ağırlık kazanması, yazarın sosyal hayata bakış açısıyla veya romanın yazıldığı devrin sosyal şartlarıyla da yakından ilgilidir. Toplumun eğitim yoluyla kalkınacağını birinci öncelik kabul eden yazarlar (Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye, Reşat Nuri, Halide Edib) eserlerinde bu mevzu üzerinde daha fazla durmuşlardır. Buna ilaveten Batı tarzı yükseköğrenim kurumlarının aydın, yazar veya halk zihninde yerleşmeye başlaması, modern anlamda üniversite olgusunun günlük yaşamın bir parçası hâline gelmesi uzun bir süreç gerektirmiştir. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar geçen zaman diliminde bir Dârülfünûn ve birkaç yüksek okuldan ibaret yükseköğrenim kurumlarıyla eğitim hayatı sürdürülmüştür. Ancak 1920’li yıllardan sonra ülke çapında yükseköğrenim kurumları yaygınlaşmaya başlar. Bütün bu şartlara rağmen 1973-1950 yılları arasında basılan romanlarda yazarların karakter veya tipleri eğitilmiş kişiler arasından seçmesi dikkat çekicidir. İncelenen yüz on altı romandan iki yüz otuz yüksek tahsilli tip veya karakter tespit edilmiştir. Eserlerdeki aslî kahramanların veya yazarların sözcüsü konumunda olan

karakterlerin çoğunluğu yüksek tahsillidir. Bir romanın olay örgüsünde çatışma ve değişme sürecini yönlendiren, diğer şahıslar üzerinde en etkili olan, “oyun kurucu” karakterin aslı kahraman olduğu düşünülürse yazarların yüksek tahsile ne derece ehemmiyet verdiği daha iyi ortaya çıkacaktır. Aslı kahramanların çoğunluğunun yükseköğrenimli olması; yazarların sosyal, siyasî veya ekonomik sorunların çözümüne hangi noktadan yaklaştığını da göstermektedir. Bir ülkenin gelecekteki kaderini belirleyecek gençlerin eğitimi ve donanımlı olması o ülkenin insanların geleceğe daha güvenli bakması anlamına gelir ki birçok romancımız da aslı kahramanları vasıtasıyla bu noktaya işaret etmiştir.

Türk düşünce tarihinde aile kurumuna; ahlâk, manevî birlik, özveri ve bir eğitim ocağı olarak bakılmıştır. Sağlıklı ve ahlâklı bir neslin yetiştirilmesinde aile ilk ve en etkili kurumdur. Türk romancılarının aileye yaklaşım tarzı da aynı doğrultudadır. Romanların çoğunluğunda aileler çocuklarının terbiye ve eğitimiyle ilgilidir. Ölüm, hastalık, savaş, sürgün veya boşanma gibi nedenlerle parçalanmış ailelerde, gençlerin sorumluluğunu anne veya babadan biri üstlenir. Anne ve babanın etkisiz olduğu veya her ikisinin bulunmadığı durumlarda akrabalarından veya yakın çevreden biri gençlere maddî ve manevî destek sağlar. Ancak çocuklarıyla ilgilenmeyen aile sayısı da azımsanamayacak orandadır.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan çizgide, ailelerin bilinçlenmesine ve okul sayısının artışına paralel olarak yükseköğrenim gençliğinin sayısında da bir yükselme göze çarpmaktadır. Gençlerin bir yükseköğrenim kurumuna başlamalarının, eğitimlerini devam ettirmelerinin ve okullarını bitirdikten sonra bir meslek sahibi olmalarının her aşamasında aile münasebetleri çok önemlidir. Yüksek tahsilli gençlerin eğitim hayatlarına, ebeveynlerinin olumlu veya olumsuz tesirini neden-sonuç ilişkisine göre ele almak mümkündür. Romanların bir kısmında yüksek tahsilli gençlerin ailesinden hiç bahsedilmez. Aileleri hakkında bilgi verilen eserlerin bazılarında sadece ebeveynin fakirlik, zenginlik veya meslek durumu belirtilir. Romanların birçoğunda annenin çocuğu üzerinde etkisi yoktur veya annenin varlığından hiç bahsedilmez. Bu durumda aktif konumda olan yalnızca babalardır. İleri görüşlü, kültürlü, müşfik, ahlâkî değerleri önemseyen ve çocuğunun eğitimiyle ilgili olan babalar; *Hasan Mellah* (Hasan), *İntibah* (Ali Bey), *Bahtiyarlık* (Şinasi), *Para* (Vahdeti), *Diplomalı Kız* (Juli Döpre), *Mesâil-i Muğlâka* (Abdullah Nahifi), *Mai ve Siyah* (Ahmet Cemil), *Nesl-i Ahir* (İrfan, Sahir), *Karanfil ve Yasemin* (Feriha), *Halâs* (İclâl), *Müsebbib* (Nazif), *Son Mektuplar* (Fikriye), *Mevud Hüküm* (Kasım Şinasi), *Aydemir*

(Hazin), *Gizli El* (Seniha), *Sisli Geceler* (Zehra), *Sözde Kızlar* (Mebrure) ve *Tatarcık* (Recep) adlı romanlarda gençlerin kişilikleri ve tahsil hayatlarında olumlu yönde belirgin etkiye sahiptirler. Ayrıca çocuklarının eğitimiyle “ilgili” babalar, kızlarının eğitimi üzerinde de titizlikle durur ve çocuklarına bizzat kendileri ders verirler. Bazı eserlerde ise tam tersi bir durumla karşılaşılır. *Muhadarat* (Şefik), *Metres* (Müştak Bey) ve *Son Eseri* (Asım, Kamuran) adlı romanlarda olduğu gibi babalar çocuklarının eğitimiyle ilgisizdirler, yalnızca çocuklarına maddî destek sağlarlar. Şefik, ablasının; Kamuran, ağabeyinin manevî desteğiyle eğitimini tamamlar. Despot, mutaassıp, eğitimsiz, aşırı Batı hayranı babalar ise çocuklarıyla iletişime geçemedikleri ve onlara güven aşılayamadıkları için *Bahtiyarlık* (Senai, Mansur), *Mürebbiye* (Şemi), *Genç Kız Kalbi*(Abdi), *İffet* (Damga), *Pervaneler* (Nesime), *Tatarcık* (Safa), ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (Ferit) adlı romanlarda olduğu gibi gençleri uygunsuz yollara sevk edebilmektedirler. Savaş, sürgün, hastalık v.b. nedenlerle babalarını kaybeden gençlerin tahsillerinde ve tahsil sonrası hayatlarında etkili olacak ilk kişi annedir. Annelerin model bir kişilik bakımından özellikle kızları üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Bazı romanlarda babalar vefat ettiği veya hasta olduğu için anneler gençlerin geleceği bakımından büyük bir sorumluluk yüklenirler. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (Talat), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*(Mansur), *Muhadarat* (Mukaddem), *Refet* (Refet), *İsyan* (Vedat), *Müsebbib* (Nazif, Rana), *Mevud Hüküm* (Mehmed), *Dudaktan Kalbe* (Hüseyin Kenan), *Acımak* (Mürşit), *Dükkülerin Romanı* (Ahmet Reşit), *Bir Sürgün* (Dr. Hikmet), *Tatarcık* (Hasan, Recep), *Sınıf Arkadaşları* (Süleyman) ve *Sonsuz Panayır* (Ali Bey) isimli romanlarda anneler, çocuklarının tahsili için ellerinden gelen bütün fedakarlığı gösterirler. İradeli, dürüst tavırlarıyla ve çalışkanlıklarıyla çocuklarının kişilik dünyasının oluşmasında müspet tesire sahiptirler. *Refet* (Refet, Şule), *Mevud Hüküm* (Mehmet) ve *Dudaktan Kalbe* (Kenan) adlı eserlerde anneler, temizlik ve el işleriyle çocuklarının eğitim masraflarını karşılarlar. *İntibah* (Ali Bey), *Mai ve Siyah* (Ahmet Cemil), *Nurhayat* (Ziya), *Yeşil Gece* (Ali Şahin), *Üç İstanbul* (Adnan) ve *Sonsuz Panayır* (Burhan) isimli romanlarda anneler; fakirlikleri, eğitimsizlikleri, hastalıklı olmaları gibi nedenlerle gençler üzerinde belirgin bir etkiye sahip değildirler. *Ana-Kız* (Luiz), *Metres* (Hami), *Karanfil ve Yasemin* (Hürrem), *Acımak* (Zehra), *Zeyno'nun Oğlu* (Mazlume), *Kolejli Nereye* (Turan) ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (Selma) adlı romanlarda ise anneler aşırı Batı taklitçilikleri, ahlâkî dengesizlikleri ve eğitimsizlikleri yüzünden gençlerin eğitim hayatında ve kişiliklerinin gelişmesinde olumsuz rol oynar, onların ahlâkî bakımından yozlaşmalarına sebep olurlar.

Romanlarda üvey anne imajı iki farklı şekilde yansıtılır. *Felsefe-i Zenân*'da Zekiye ve Akile'nin üvey annesi Fâzıla çocuklarını eğitmeyi amaç edinmiştir. Feminist görüşleriyle ön plana çıkar. *Muhadarat* (Şefik) ve *Menfa*'da (Ekrem) ise üvey anneler gençlerin aleyhinde davranışlar sergilerler.

Ebeveynin kendi arasındaki ilişkisi, millî ve manevî değerlere saygısı, sosyal hayat telakkisi, maddî durumu gençlerin eğitim hayatını doğrudan etkiler. Eserlerde fakir, orta hâlli ve zengin olmak üzere üç tabakaya mensup aile yapısından da bahsedilmiştir. Türk milletinin büyük savaşlar yüzünden felakete maruz kaldığı devirlerde yoksulluk, sefalet ve açlıkla mücadele eden ailelere mensup birçok genç vardır. Bu gençler birçok sıkıntıya göğüs germek zorunda kalmışlardır. Gençlerin yüksek tahsillerini yarım bırakmalarında, belli bir mesleği icra edecek veya yaşamın zorluklarına göğüs gerecek güçlü bir iradeye sahip olamamalarında ailelerin parçalanmış olması önemli derecede etkilidir. Ancak bu incelemelerden çıkan sonuçlardan da anlaşılmaktadır ki gençlerin meslek edinmelerine ve hayat sorumluluğu taşımalarına esas engeller; ailelerin terbiye anlayışından, onların cahilce ve sorumsuzca davranışlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü parçalanmış ailelerde anne ve babadan biri genci doğru yola sevk edebilir. Anne ve babadan her ikisi de yoksa veya ilgili değilse *Felsefe-i Zenân*, (Zekiye, Akile), *Yeryüzünde Bir Melek* (Şefik), *Para* (Sulhi), *Muhadarat* (Süha), *Ana-Kız* (Luiz), *Refet* (Şule), *Nemide* (Nail), *Bir Ölü'nün Defteri* (Hüsam), *Mevud Hüküm* (Atife, Mehmet), *Çalığışu* (Feride), *Kiralık Konak* (Hakkı Celis), *Mahşer* (Nihat), *Akşam Güneşi* (Nazmi), *Vurun Kahpeye* (Aliye), *Yolpalas Cinayeti* (Rıfkı), *Sonsuz Panayır* (Burhan) ve *Huzur* (Mümtaz) adlı romanlarda olduğu gibi gençlerin akrabalarından veya yakın çevresinden birinin yardımıyla, yatılı okul vasıtasıyla veya bizzat kendi gayretleriyle okulunu tamamlama ve mesleğini icra etme imkânı vardır. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* (Râkım), *Diplomalı Kız* (Juli Döpre), *Refet* (Refet, Şahap), *İffet* (İffet), *Nesli Ahir* (Kâşif ve Said Bey) ve *Mahşer* (Nihat) adlı romanlarda gençler ailenin maddî desteğinden tamamen yoksun olmalarına rağmen kendi gayretleriyle tahsillerini tamamlarlar veya bir mesleğe sahip olurlar. Burada önemli olan, yükseköğrenimli gençle yakın çevresi arasında demokratik, koruyucu, sevgi ve saygıya dayalı bir bağın kurulmasıdır. Böyle ailelerde gençlerin bir yüksek tahsili bitirme ve mesleğe atılma başarısı daha yüksektir. Aile ilişkilerinin demokratik olduğu yapılarda aile üyeleri arasında ortak idealler ve duygular söz konusudur. Onlar, inançları, idealleri, iş ve yaşam koşullarıyla birbirlerini etkiler ve eğitirler. Fakat aşırı kollayan, çocuklarını şımarık yetiştiren aile yapıları ile çocuklarına ilgi ve sevgi

göstermeyen baskıcı aile yapılarında gençlerin yüksek tahsildeki başarı oranı düşüktür. Üstelik bu gençlerin sosyal hayata tutunma şansları da azalmaktadır. Anne, baba veya yakın akrabadan birinin etkisiyle yanlış, şımarık, özentili bir terbiyeyle yetiştirilen gençlerin hayatında geri dönüşü olmayan yaralar açılabilen veya gençler çok zor durumlarda kalabilmektedir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* (Felâton), *Sergüzeşt* (Celâl Bey), *Ahmet Metin ve Şirzad* (Stefano, Neofari), *Araba Sevdası* (Bihruz Bey), *Aşk-ı Memnu* (Behlül), *Şipsevdi* (Meftun), *Nesl-i Ahir* (Şakir), *Seviye Talib* (Numan), *Menfa* (Ekrem), *Son Mektuplar* (Nezahat), *Harabelerin Çiçeği* (Süleyman), *Ahir Zaman* (Ecmel), *Pervaneler* (Leman, Bahire, Nesime), *Cehennemlik* (Muzaffer Sabri Bey), *Fatih Harbiye* (Macit), *Gülün Babası Kim?* (Mecla), *İçimizdeki Şeytan* (Ömer), *Gökyüzü* (Sevim) ve *Tatarcık* (Şinasi), adlı romanlarda bunun örneklerine rastlamak mümkündür.

Kültür ve medeniyet değişmelerinin ebeveyn ile yüksek tahsilli gençler arasında düşünce dünyası bakımından ciddi farklar meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılık gençlerin meslek seçiminde de açıkça görülür. İncelenen romanlarda altmış karakterin baba mesleği açıkça belirtilmiştir. Bu altmış gençten kırk dokuzu babasının mesleğiyle hiç ilgisi olmayan bir alanda yüksek tahsil görürken ancak on bir genç, babasının mesleğiyle ilgi kurulabilecek bir bölümde yüksek tahsili tercih etmiştir. İki yüz otuz karakterden hiçbirinin annesi bir mesleği icra etmemektedir. Bu yüzden gençlerin anne mesleğini tercih etmeleri zaten mümkün değildir. Yüksek tahsilli gençlerin büyük çoğunluğunun babası; müsteşar, askerî subay, paşa, avukat, mutasarrıf, kâtip, defterdar, büyük elçi, paşa yaveri, saray adamı, vali, kaymakam, itfaiyeci, hariciye memuru, zaptiye nazırı gibi devlet memurluğuyla doğrudan bağlantısı olan mesleklerde çalışmaktadır veya bu mesleklerden emekli olmuştur. Ebeveynlerden birkaçı ise zengin tüccar veya esnaf takımındandır. Babası esnaf, çiftçi, arabacı olan da vardır. Türk gençlerinden sadece *Tatarcık*'taki Recep'in babası Osman (Peregrini) bir meslek olarak müzikle uğraşır. Gençlerin büyük oranda babalarının mesleğine özenmemeleri devrin sosyal ve siyasî şartlarıyla yakından ilgili olduğu gibi aynı zamanda kuşaklar arası zihniyet farkına da işaret etmektedir. Osmanlı gençlerindeki memuriyet zihniyeti Tanzimat'tan itibaren yavaş yavaş değişmeye başlar. Pozitif ilimlerde mesafe alan ve bir sömürü siyasetiyle kapitalist dünyayı inşa etmek isteyen batılı devletlerle münasebetin kaçınılmaz olduğunu anlayan Osmanlı devlet adamları batılı tarzda okullar açmayı ve öğrencileri Avrupa'ya yüksek tahsile göndermeyi bir zorunluluk olarak görürler. Gençler de bu yeni dünyaya ayak uydurmak için tıp, mühendislik, hukuk, felsefe, konservatuvar gibi

yeni meslek alanlarını tercih ederler. İncelenen romanlarda yüksek tahsilli yabancı kahramanların ebeveynleri hakkında verilen bilgiler sınırlıdır. Yirmi iki yabancı karakter veya tip arasından *Diplomalı Kız* 'da Juli Döpre'nin babası demirci, *Dükkülerin Romanı* 'nda Gretta'nın babası kibrit tüccarı, *Bir Sürgün* 'de Albert'in babası şairdir. Bu eserlerde de gençler babalarının mesleği dışında başka bir alana yönelirler. Yabancı kahramanlardan hiçbirinin annesinin meslek sahibi olduğuna dair bilgi yoktur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Diplomalı Kız* ve *Ana-Kız* adlı eserleri dışında genel itibariyle yabancı ailelerin maddî durumu yerindedir. Ebeveynler çocuklarının eğitimiyle ilgilenir ve her türlü desteği sağlarlar. *Nurhayat* (Gustav, Nişet) ve *Dükkülerin Romanı* 'nda (Gretta) batılı aile modelleri idealize edilmiştir.

Yükseköğrenim öncesinde gençlerin gönderildiği okullarda ve alınan özel derslerde, büyük ölçüde ebeveynin etkisi ve tercihi söz konudur. Genel itibariyle erkek veya kız çocukları, sıbyan okullarında veya mahalle mekteplerinde ilk eğitimlerine başlarlar. *Mai ve Siyah* (Ahmet Cemil), *Son Mektuplar* (Fikriye, Nezahat), *Damga* (İffet) ve *Sınıf Arkadaşları* (Süleyman) adlı romanlarda gençlerin mahalle mektebinde eğitim gördüğünden bahsedilmiştir. *Kolejli Nereye* 'de Turan ilköğretimini Ankara'da tamamlar. Dokuz gencin rüştüye gittiği belirtilir. Bu gençlerden sadece *Araba Sevdası* 'ndaki Bihruz Bey okulunu tamamlayamaz. Ortaöğretim seviyesinde gençlerin eğitim gördüğü okullar ise idadi ve sultanilerdir. Sultaniler bugünkü liselerin tam karşılığıdır. Bu çalışmanın “giriş” bölümünde de açıklandığı üzere aslında sultaniler ve kolejler devrine göre yüksek okul işlevi görmüşlerdir. Özellikle Galatasaray Sultanisi en fazla tercih edilen okuldur. Bu okuldan mezun olan gençler devletin çeşitli kademelerinde göreve başlarlar. Galatasaray Sultanisini bitiren öğrenciler çoğunlukla üniversite seviyesinde bir okula başladıkları için idadi ve sultaniler bu çalışmada yükseköğrenim öncesine alınmıştır. Çalışmaya dâhil edilen çoğu romanda gençlerin ortaöğretimlerini hangi okulda tamamladığından bahsedilmez. Bahsedilenler arasında otuz altı genç, Galatasaray Sultanisinde eğitim görmüştür. Bu gençlerden *Bahtiyarlık* 'ta Şinasi, *Bir Ölüünün Defteri* 'nde Hüsam, *Aşk-ı Memnu* 'da Behlül, *Nesl-i Ahir* 'de Süleyman Nüzhet, *Jön Türk* 'te Salih Ziya Bey, *Menfa* 'da Ekrem, *Son Eseri* 'nde Asım, *Yeşil Gece* 'de Talip Bey, *Sodom ve Gomore* 'de Cemil Kâmi, *Sinekli Bakkal* 'da Hilmi; Galatasaray Sultanisinden sonra bir yüksek eğitim kurumuna devam etmez. Galatasaray Sultanisinin Türk aileleri tarafından birinci derecede tercih edilen bir okul olmasının birkaç sebebi vardır: Bu okul Türk eğitim tarihinde programı, hocaları,

formasyonu ve yönetim şekliyle batılı modelde eğitim veren ilk ciddi kurumdur ve takip ettiği ders programıyla Osmanlı'da en yüksek seviyeyi yakalama iddiasıyla açılmıştır. Bütün bu özelliklerini ve yabancı dil formasyonunu da dikkate alan orta halli ve zengin kesimden aileler çocuklarını sultaniye gönderirler. *Mevud Hükmü*'de (Atife, Mehmet) olduğu gibi hâli vakti yerinde olmayan gençler ise bir yakınının veya hayırseverin desteğiyle bu okulda eğitimlerini devam ettirirler. *Müsebbib*'de Nazif'in babası tarafından Galatasaray Sultanisi'ne gönderilmesinin nedeni bu okulun disiplinli yönetimi ve Nazif'in Fransızca öğrenecek olmasıdır. Türk ve Müslüman ailelerin bu okulu tercih sebepleri arasında göze çarpan önemli nedenlerden biri de çocukların geleceği bakımından Galatasaray'ın güvenli bir sığınma ve eğitim yeri olarak görülmesidir. Galatasaray'ın "yatılı" olarak hizmet vermesi birçok Türk ailesi için cazip gelmiştir. *Bir Ölünün Defteri*'nde, küçük yaşta anne ve babasından ayrılan Hüsam ve Vecdi, Galatasaray Sultanisinde ortaöğretimini tamamlarlar. *Seviye Talib*'de Fahir küçük yaşlarda iken babasını, *Jön Türk*'te Nurullah annesini kaybedince Galatasaray Sultanisine verilir. *Akşam Güneşi*'nde Nazmi ve *Harabelerin Çiçeği*'nde Süleyman için Galatasaray, bir sığınma mekânıdır. *Menfa*'da Ekrem, öz annesinden uzak tutulmak için Galatasaray Sultanisine gönderilir. Ancak alafranga ve serbest yaşamak isteyen gençler bu okulun yatılı bölümünde uzun süre kalmaktan sıkıntı duyarlar. *Alev*'de Sedat için Galatasaray'ın bir mahpushaneden farkı yoktur. *Tatarcık*'ta sosyalist görüşü savunan Safa, yedi yıl eğitim gördüğü bu okulun havasına bir türlü alışamamıştır. O, Galatasaray'ı Batı'nın taklidî bir mekânı olarak görür.

Gençlerden bir kısmı ortaöğretimini değişik illerdeki idadilerde tamamlar. Yabancı okullarda eğitim görmüş gençler de vardır. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa Lazarist Mektebinde, *Acımak*'ta Zehra rahibe yetiştiren Merabet Mektebinde eğitim görür. *Turfanda mı yoksa Turfami?*'da Mansur, *Nesl-Ahir*'de Nüzhet, *Fatret*'te Fetret yurt dışında ortaöğretimlerini tamamlamış gençlerdir. *Mahşer*'de Nihat ve *Üç İstanbul*'da Adnan, öksüz ve yetimlerin okuyabildiği Darüşşafakada ortaöğretimlerini tamamlarlar.

Özel hocalarla veya mürebbiyelerle tahsil, gençlerin yükseköğrenimleri öncesinde önemli bir eğitim basamağını oluşturur. Özel derslerle veya kendi gayretleriyle tahsillerini devam ettiren kızların sayısı erkeklerden daha fazladır. Bunun en önemli sebebi kızlar için ancak Meşrutiyet'ten sonraki dönemlerde yükseköğretim seviyesinde okulların açılmış olmasıdır. Ayrıca çocuklarına yabancı dil, resim ve musiki dersleri aldırarak batılı bir terbiye

vermek isteyen varlıklı aileler özel derslerle eğitime son derece önem verirler. Yabancı dil öğretmesi için genelde Fransızca, İngilizce, Almanca gibi Avrupa dillerini öğretecek hocalar tutulur. Ancak birkaç romanda (*Hasan Mellah yahut İnkişâf-ı Esrâr*, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, *Araba Sevdası*, *İffet*, *Metres*) gençlerin Arapça ve Farsça öğrenmesi için de özel hocalar tutulmuştur. Gençlerin özel hoca ve mürebbiyelerle eğitimi küçük yaşlardan itibaren başlar.

“Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği” adını taşıyan bu incelemeye yüksek okul, kolej ve sultaniler de dâhil edildiği için gençlerin yüksek tahsile başlama veya okullarını bitirme yaşları birbirlerinden çok farklılık gösterir. Otuzlu yaşlarda veya evlendikten sonra yüksek tahsilini tamamlayan gençler de vardır. Romanların çoğunda gençlerin yüksek tahsil yaşları belirtilmemiştir. Ancak bazı romanlarda verilen bilgilerden yola çıkarak gençlerin genel itibariyle on yedi ile yirmi yedi arasındaki yaş aralıklarında yüksek tahsillerini tamamladıklarını söylemek mümkündür. Bu yaş aralığı yabancı kolejlerde ve sultanilerde okuyan gençlerde on ikiye kadar düşmektedir.

Özel derslerle yetiştirilen kızların Tanzimat, Edebiyat-ı Cedîde ve Meşrutiyet Dönemleri’nde tahsillerini ortaöğretim veya yüksek okul seviyesinde ilerletebilecekleri belli başlı iki tercih alanı vardır. Bunlardan biri Dârümuallimâttır. Diğeri ise yabancı kolejlerdir. Sadece *Zeyno’nun Oğlu*’nda Mazlume tıbbiyeye devam edecektir, *Aydemir*’de Nevin, Avrupa’ya Tıp Fakültesi okumak için gider ancak siyasî nedenlerle bu mümkün olmaz. Yükseköğretim tablosunda gösterilen iki yüz otuz karakterden altmış ikisi kızdır. Bu sayı hemen hemen bütün öğrencilerin dörtte birine tekabül etmektedir. Üstelik kız öğrencilerin yarısı yabancı kolejlerde eğitim görmüştür. Cumhuriyet’e doğru yüksek eğitim gören kızların sayısı artsa da bu rakamlar erkekler ile kızlar arasında eğitim şartları bakımından belirgin bir eşitsizliğin olduğunu göstermektedir. Kızların geri kalan yarısı Dârümuallimât, konservatuvar, resim, edebiyat gibi yüksek okullarda ve bölümlerde tahsillerini gerçekleştirirler.

Yüksek tahsil öğrencilerinin tercihlerinde, birinci sırayı kırk öğrenciyle tıp; ikinci sırayı yirmi yedi öğrenciyle hukuk; üçüncü sırayı on sekiz öğrenciyle mimarlık, heykeltıraşlık, resim, müzik gibi sanat dallarına ait bölümler oluşturmaktadır. Bu sırayı öğretmen okulları ve askerî okullar takip eder. Gençlerin veya ailelerinin tercih öncelikleri, ülkede hangi alanlara ihtiyaç duyulduğunu da ortaya koymaktadır. Pozitif bilimlere ve Batı

tarzı sanat dallarına rağbet gösterilmesi bir bakıma kültür ve zihniyet değişmesinin de bir kanıtıdır. Yurt içi tahsilinde, kırka yakın öğrencinin yabancı kolejlerde tahsil görmüş olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Yabancı okulların olumlu veya olumsuz etkileri üzerinde bu çalışmanın gerekli bölümlerinde ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Kolejlerdeki misyonerlik faaliyetleri, batılıların ülkedeki eğitim açığını nasıl kendi lehlerine çevirdiklerine açıkça delildir. Tanzimat yazarlarının romanlarında yabancı okullarda eğitim gören gence rastlanmamıştır. Yabancı kolejlerin ve misyonerlerin özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında çok etkili olduğu düşünülürse Edebiyat-ı Cedîde, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yazarlarının eserlerinde yabancı okullara fazlaca yer verilmesinin doğal bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Yabancı okullar büyük oranda Katoliklere ve Protestanlara aittir. Katoliklerin açtığı Fransız okullarının (Sörler, Dame de Sion, Saint Esprit...) tarihi daha eskidir. On beş öğrenciyle en fazla sayı, Amerikan Kolejindedir. Onu yedi öğrenciyle Dame de Sion ve altı öğrenciyle Sörler takip eder. Yabancı kolejlerde eğitimini tamamlayan öğrencilerden otuz biri kız, sekizi erkektir. Erkek ve kız sayısındaki bu farklılığın da belli başlı üç sebebi vardır. Birincisi, disiplin ve eğitim kalitesi bakımından yabancı okullar seviyesinde, kızların eğitim göreceği Türk mekteplerinin olmamasıdır ki *Yetime* gibi bazı romanlarda bu durum dile getirilmiştir. İkincisi, bu mekteplerin yatılı okul olarak hizmet vermeleri ve bir sığınma imkânı sağlamalarıdır. Üçüncüsü ise batılıların kadının eğitimine önem vermeleri ve özellikle misyonerlik faaliyetlerinde kadınlar aracılığıyla etkili olmaya çalışmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde yurt dışına yüksek tahsil için öğrenci gönderilmesi Tanzimat öncesinden başlar ve her dönemde artarak devam eder. Türk romanında yükseköğrenimini yurt dışında tamamlayan öğrenci sayısı bir hayli fazladır. İncelenen romanlarda seksen bir öğrenci yurt dışında tahsil görmüştür. Bu gençlerden altmış üçü Türk'tür. *İffet*(Latif) ve *Hayal İçinde*(Nezih) isimli eserlerde gençler yurt dışında okumayı hayal ederler ancak yoksulluk veya ailevî şartlar nedeniyle başaramazlar. Yüksek tahsilini yurt dışında gerçekleştiren gençlerin büyük çoğunluğunun tercih ettiği ilk ülke, Fransa'dır. Sonra sırasıyla Amerika, Almanya ve İngiltere gelir. Sorbonne, Columbia, Oxford, Cornell Üniversiteleri romanlarda ismi geçen yükseköğretim kurumlarından bazılarıdır. Yurt dışına ihtisas yapmak veya branşlarında uzmanlaşmak için giden öğrenciler iki ile dört yıl arasında eğitim görmektedirler. Üniversiteyi tamamen yurt dışında okuyan gençlerin Avrupa'da kalma süresi ise beş yıl veya daha fazla sürmektedir.

Yurt içinde yüksek tahsillerini tamamlayan öğrenciler için yegâne mekân İstanbul'dur ve onların eğitim süreleri okudukları bölüme, derslerdeki başarılarına veya dönemin sosyal, siyasî ve ekonomik şartlarına göre değişebilmektedir. Yabancı kolejlerde eğitim gören gençler çoğunlukla on yılda eğitimlerini tamamlarlar. Daha az süre tahsil gören öğrenciler de vardır. İki yüz otuz gencin çoğunluğu eğitimini tamamlamıştır. Romanlarda öğrencilerin bir kısmının eğitimini nasıl sonlandırdığına dair bilgi yoktur. Bir kısmı yükseköğrenimlerine hâlâ devam etmektedir. *İffet* (İffet), *Sisli Geceler* (Zehra), *Damga* (İffet), *Miras* (Asım) adlı romanlarda ailelerin parçalanması nedeniyle çekilen yoksulluk; *Bahtiyarlık* (Senai), *Para* (Sulhi), *Metres* (Hami), *Şıpsevdi* (Meftun), *Genç Kız Kalbi* (Abdi) ve *Fatih Harbiye* (Macit), adlı romanlarda alafrangalık, aşırı eğlence düşkünlüğü ve haylazlık; *Nesl-i Ahir* (Kâşif), *Jön Türk* (Hafız Kadri), *Jönler* (Necip), *Aydemir* (Hazin, Nevin), *Mahşer* (Nihat) adlı romanlarda sürgünlerin, siyasî olayların ve savaşların neden olduğu kargaşa ortamı, gençlerin mezuniyetlerine engel teşkil eder. Bir yükseköğrenim kurumundan mezun olmak kadar, mezun olduktan sonra bir mesleğe sahip olmak da çok önemlidir. Yükseköğrenimli gençlerin meslek hayatlarıyla ilgili şöyle bir sonuç çıkarılabilir:

a) Öğretmen okullarını (Dârümuallimîn ve Dârümuallimât), askerî okulları, tıp, hukuk ve mülkiye gibi bölümleri bitirenler (*Hasan Mellah yahut İnkişâf-ı Esrâr*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Para*, *Mai ve Siyah*, *Kırık Hayatlar...*) genelde kendi mesleklerini icra etmişlerdir.

b) Okullarını bitirmiş olan bazı gençlerin (*Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, *Akşam Güneşi...*) mezuniyet sonrasında romanlarda hiç bahsedilmemektedir.

c) Okullarını başarıyla tamamlamış olan gençlerden bazıları (*Diplomalı Kız*, *Mai ve Siyah*, *Nesl-i Ahir...*) kendi branşının dışında başka bir mesleği icra eder. Bunda tahsilli gencin hayattan beklentileri ve kendi branşıyla ilgili iş bulma imkânının olup olmaması önemli rol oynar.

d) Okullarını tamamladıkları hâlde bir mesleği icra etmeyen birçok genç (*Ahmed Metin ve Şirzad*, *Karanfil ve Yasemin*, *Seviye Talib...*) vardır. Bu gençlerden bazıları mirasyedi, züppe tiplerdir. Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Rauf ve Hüseyin Rahmi'nin romanlarında böyle tiplere sıklıkla rastlanılır.

Çalığışu (Feride) ve *Son Eseri* (Kamuran) adlı romanlar dışında yabancı kolejlerden mezun olan kızlar genelde herhangi bir mesleği icra etmezler. Bu kızlar çoğunlukla varlıklı ailelerden gelmektedir. Yüksek tahsilli kızların mezuniyet sonrası meslek hayatına atılma durumlarına bakıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Bir misyona göre hareket eden

idealist şahsiyetlerse veya aileler maddî bakımdan yoksulsa kızların bir mesleği icra etme oranları daha yüksektir. *Diplomalı Kız* (Juli Döpre), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* (Zehra), *Refet* (Refet, Şule), *Son Eseri* (Kamuran), *Aydemir* (Hazin), *Çalığışu* (Feride), *Gönül Hanım* (Gönül Hanım), *Sisli Geceler* (Zehra), *Acımak* (Zehra), *Vurun Kahpeye* (Aliye), *Kolejli Nereye* (Ayşe) ve *Düinkülerin Romanı* (Gretta), adlı eserlerde kadın kahramanlar idealist şahsiyetlerdir veya yazarın sözcüsü konumundadırlar. Varlıklı ailelerin kızları veya eğlenceye düşkün alafranga tipler genelde yükseköğrenimlerinden sonra bir mesleği icra etmezler. *Karanfil ve Yasemin* (Hürrem, Feriha), *Son Yıldız* (Perran), *Müsebbib* (Ranâ) ve daha birçok romanda bunun örnekleri vardır. Ayrıca bir mesleği icra eden kahramanlara bakıldığında, Kamuran ve Gretta dışında diğer bütün kızlar ya resmî kurumlarda veya kendi açtıkları okullarda “öğretmenlik” vazifesiyle meşguldürler. Cumhuriyet Dönemi’ne doğru kadının iş sahası genişlese de genel itibariyle kadınların çalışma hayatı bakımından sınırlı bir sahada hareket ettiği görülmektedir. Bunda kadına karşı geleneksel bir bakış açısının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ilk dönem romanlara bakıldığında kadının tahsili veya dil öğrenmesi henüz kocasına iyi bir arkadaş olmasına ve kültürlü çocuklar yetiştirmesine yöneliktir.

e) Yüksek tahsilli kimi gençler; savaş, sürgün, yoksulluk, adam kayırma v.b. nedenlerle ülkedeki iş imkânının kıtlığından dolayı mesleklerini icra edemezler. *Nesl-i Ahir* (İrfan, Şakir, Kâşif, Said Bey, Sâhir, Muzaffer), *Jönler* (Necip), *Müsebbib* (Nazif), *Mahşer* (Nihat), *Damga* (İffet, Celâl), *Acımak* (Mürşit) ve *Tatarcık* (Recep) adlı romanlarda bu sebeple mesleklerini icra edemeyen gençler vardır.

Osmanlı Devleti’nde Batı’ya yönelişle birlikte ilim ve kültür sahasında ciddi değişimler ve yenilikler başlar. Bu kültür değişimlerinin etkisi genç kuşakta daha bariz görülür. Yurt içinde veya yurt dışında tahsil görmesi fark etmeksizin idealist gençler çoğunlukla Doğu veya Batı klasiklerini okurlar. Ancak Batı klasiklerinin okunması daha yaygındır. Özellikle Edebiyat-ı Cedîde yazarlarından Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah*, *Kırık Hayatlar* ve *Nesl-i Ahir* adlı eserlerinde idealist kahramanlar için kitap okumak, hayatlarının en önemli meşguliyetidir. Fransız realist ve romantiklerin kitaplarını daha çok okurlar. Meşrutiyet ve Cumhuriyet romanlarında da idealist gençler genelde kitap okurlar. *Huzur*’da Mümtaz Doğu ve Batı klasiklerinin çoğunu bitirmiştir. Ahmet Mithat Efendi’nin ve Hüseyin Rahmi’nin romanlarındaki birçok alafranga genç kitap okumaz ancak onlar kütüphanelerinde veya ceplerinde, modernlik alameti saydıkları için kitap bulundururlar.

İncelenen birçok eserde yazarların kahramanlarını “kitap okuma alışkanlığı” kazanmış olmalarıyla idealize etmesi, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Kültür alanında yaşanan değişimlerde “dil meselesi” önemli rol oynamıştır. Osmanlı’da tercüme işlerini kolaylaştırmak için bir devlet politikası olarak başlayan yabancı dil öğrenme stratejisi, yabancı okulların Osmanlı topraklarında yayılması ve yurt dışına yüksek tahsil için öğrenci göndermesiyle tabana yayılmış olur. Yüksek tahsilli öğrencilerin bir kısmı Batı klasiklerini ve gazeteleri kendi dillerinden okur veya tercüme ederler. Yabancı dili hakkında bilgi verilen gençlerden büyük bir çoğunluğu Fransızca öğrenir, okur veya konuşur. Sosyal ve siyasî gelişmelerle doğru orantılı olarak Fransızca’yı Meşrutiyet’ten sonra İngilizce ve Almanca takip eder. Tanzimat Dönemi’nde Arapça ve Farsça öğrenmesi için özel hoca tutulan gençlerden de bahsedilmiştir. Alafranga veya aşırı Batı hayranı gençler, buldukları her yerde farklı ve modern görünmek için yabancı dil konuşmaya çalışarak aşağılık psikolojisiyle hareket ederler. Birçok yazar, yabancı kolejlerde Türkçenin ihmal edilmesini eleştirir ve yabancı dil öğrenirken gençlerin kendi dillerini unutmasına şiddetle karşı çıkar.

Yükseköğrenimin amaçlarından biri de beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler yetiştirmektir. İncelenen romanların bütününe bakıldığında Türk eğitim sisteminin amaçlarını ifade eden bu kavramların muhtevasının; yazarın edebiyat ve dünya görüşüne, romanların yazıldığı dönemin şartlarına göre değiştiği anlaşılmaktadır. Tanzimat yazarlarının (Ahmet Mithat Efendi, Mizancı Murad, Fatma Aliye Hanım) romanlarında veya Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet Dönemi’nde millî hareketi benimsemiş yazarların (İzzet Ulvi, Halide Edib, Halide Nusret, Reşat Nuri, Peyami Safa) eserlerinde tahsilli gençler genel itibarıyla Türk milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştirmek için gayret gösteren; ailesini, vatanını, milletini seven, devletine ve milletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen bir kişiliğe sahip olmakla idealize edilirler. İdealize şahsiyetler ortaya koyan bu yazarlar ülkenin kalkınmasının ancak “çalışkan ve ahlaklı” nesiller yetiştirmekle mümkün olacağını vurgulamışlardır. Romancıların bazılarında ise bu türden bir kaygıya pek rastlanmamaktadır. Hüseyin Rahmi’nin, Mehmet Rauf’un Celâl Nuri’nin, Fazlı Necib’in eserlerinde aşırı Batı hayranı, hedonist ve dejenere tiplerin sayısı bir hayli fazladır.

Yükseköğrenim basamağı, idealist gençlerin meslek hayatlarının ve gelecekte beklentilerinin ilk adımudur. Onlar geleceğe umutla bakarlar, iyimserdirler. Bir an önce maişetlerini kazanıp temiz bir yuva kurmak, memleketlerine, millî ve manevî değerlerine hizmet etmek isterler. *Yeryüzünde Bir Melek* (Şefik), *Para* (Vahdeti), *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr* (Mustafa), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* (Mansur, Mehmet Efendi, Zehra), *Refet* (Refet) ve *Mesâil-i Muğlâka* (Abdullah) adlı eserlerde Tanzimat nesli bu yönleriyle idealize edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde idealist gençlerin belirgin özellikleri arasında “çalışmak, iyilikseverlik, ahlâki olgunluk” gibi mizaç özellikleri ön plandadır. Mizancı Murad'ın eserlerinde ise “vazife ve mesuliyet şuuru” her şeyden önce gelir. Fatma Aliye'nin eserlerinde hayatın her türlü zorluklarına karşı mücadele veren kadın tiplerine rastlanılır. Yurt dışında yüksek tahsillerini tamamlayan gençlerin “Osmanlıyı” temsil etmek gibi bir misyonu da vardır. Onlar, Batı'yı bir ilim ve medeniyet projesi olarak görürler. Kendi kültürel değerleri ile batılı değerler arasında bir senteze ulaşma düşüncesindedirler. Tanzimatçıların romanlarında, tahsilden ciddi bir beklentisi olmayan menfaatperest, zevk düşkün, alafranga züppe tiplere de yer verilmiştir. *Bahtiyarlık*'ta Senai ve *Para*'da Sulhi bu tiplerden bazılarıdır.

Edebiyat-ı Cedîde gençleri yenilikçi ve tenkitçidir. Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un eserlerinde kahramanlar batılı bir yaşam tarzını benimseme açısından ortak noktada buluşurlar. Halit Ziya'nın İstanbul döneminde yazdığı eserlerde yüksek tahsilli karakterler bir aile mesuliyetiyle yetişmişlerdir. *Mai ve Siyah* (Ahmet Cemil) ve *Kırık Hayatlar*'da (Ömer Behiç) gençler eğitimlerini tamamladıktan sonra mutlu bir yuva kurma gayretine girerler. *Nesl-i Ahir*'de (İrfan, Kâşif, Said, Sahir) gençler bir meslek sahibi olmak ve memleketlerine karşı olan görevlerini yerine getirmek isterler. Ancak siyasî olaylar ve sürgünler onları hayal kırıklığına uğratar. Mehmet Rauf'un eserlerinde (*Karanfil ve Yasemin*, *Son Yıldız*, *Define*) çoğunlukla Tanzimat alafrangalarından daha dejenere tiplere rastlanılır. Onların ne aile, ne vatan ne de meslek kaygıları vardır. Toplumun ahlâkî yapısını hiç önemsemezler. Menfaat, para ve cinsel zevkleri için yaşarlar, ömürlerinin büyük bir kısmını eğlence mekânlarında ve sosyete partilerinde geçirirler. Yalnızca Mehmet Rauf'un *Halas* adlı eserinde Nihad, Millî Mücadele yıllarında hayatı pahasına önemli vazifeleri yerine getirecektir. Ayrıca *Genç Kız Kalbi* (Pervin) ve *Böğürtlen*'de (Müjgan) ideal kadın tipleri ortaya konmuştur.

Meşrutiyet romancılarının eserlerinde gençler bir fikir ve ideoloji buhranı içerisinde sağa sola savrulurlar. Onların kişilikleri, umut-umutsuzluk arasında bocalayan kompleks bir yapıya sahiptir. Meşrutiyet yazarlarının romanlarındaki tahsilli gençleri kişilik yapılarına, ideallerine ve ideolojik tutumlarına göre gruplara ayırmak mümkündür:

- a) Eserlerin bir kısmında Abdülhamid dönemi ve sürgün olayları şiddetle eleştirilir. *İsyan* (Vedat), *Jönler* (Necip), *Müsebbib* (Nazif ve Rana), *Melekper* (Suat Selim), *Menfa* (Ekrem) adlı romanlarda gençler ihtilalci oldukları, padişaha karşı çıktıkları ve Jön Türklerle irtibat kurdukları için yükseköğrenim yıllarında veya mezun olduktan sonra sürgüne gönderilirler. Sürgün yerlerinde çok eziyet çeken bu gençler meşrutiyetçi ve batıcı düşüncelerle idealize edilirler. Kimisi umutsuz bir şekilde ülkesine döner kimisinin ölüm haberi gelir. *Jön Türk*’te de Nurullah sürgüne gönderilir. Ancak o, diğer romanlarda olduğu gibi padişah karşıtlığıyla değil ahlâkî olgunluğuyla idealize edilmiştir.
- b) Meşrutiyet devrinin sağladığı serbest ortam batılılaşma bakımından yeni fırsatlar ortaya çıkarır. *Heyula* (Şahap), *Seviye Talib* (Fahir), *Nurhayat* (Ziya, Gustav), *Fetret* (Fetret), *Son Eseri* (Kamuran), *Cadı* (Nadir Bey), *Mevud Hüküm* (Kasım Şinasi), *Ahir Zaman* (Ecmel) ve *Alev* (Sedat) adlı eserlerde çoğunlukla tahsillerini yurt dışında tamamlayan gençlerin en belirgin özelliği Batı’yı model almalarıdır. Halide Edib’in eserlerinde gençler kendi kültürleri ile Batı medeniyeti arasında bir denge kurmaya çalışırken *Alev*’de Sedat bir bocalama içinde çırpınmaktadır. Diğer eserlerde Batı terbiyesiyle yetişmiş gençler her yönüyle idealize edilir. Kendi kültürleriyle bağlarını koparmış gençlerin idealize edilmesi, Meşrutiyet Dönemi’nde kültürel yozlaşmanın ne kadar üst boyutlara çıktığının da bir göstergesidir.
- c) Meşrutiyet romanlarında üçüncü bir grubu *Yeni Turan*, *Son Mektuplar*, *Aydemir*, *Gönül Hanım* adlı eserlerin kahramanları olan Türkçü gençler oluşturur. Bu gençler, kültürlü, eğitilmiş, entelektüel ve idealisttirler. Güçlü bir iradeye sahip olan gençler, Batı’yı körü körüne taklit etmezler. Türklük-Müslümanlık idealine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Geleceğe umutla bakarlar. Okul açarak kendi idealleri doğrultusunda talebe yetiştirirler.
- d) *Cadı* (Nadir Bey), *Fetret* (Hakan Bey) ve *Handan*’da (Nazım) birtakım pozitivist ve sosyalist düşünceleri dile getiren genç tiplere rastlanılır.

Cumhuriyet Dönemi’nde, Meşrutiyet’in fikir ve ideolojileri kısmen devam etse de çoğunlukla yazarlar memleketçilik düşüncesi etrafında yeni karakterler ortaya koyarlar. Reşat Nuri’nin romanlarında (*Damga*, *Dudaktan Kalbe*, *Akşam Güneşi*, *Acımak*)

Cumhuriyet Türkiye'sinin inşa ettiği yeni toplum yapısında tutunmaya çalışan gençlerin dış dünya ile kendi içi dünyaları arasında yaşadıkları çatışmalar anlatılır. Halide Edib'in romanlarında (*Kalp Ağrısı*, *Sinekli Bakkal*, *Zeyno'nun Oğlu*, *Tatarcık*) Cumhuriyet neslinin her düşünce dünyasından bir numunesi vardır. *Yeşil Gece*, *Dükkülerin Romanı* ve *Panorama*'da yüksek tahsilli gençler eskiye cephe alarak Atatürkçülük ideolojisi doğrultusunda yeni Türkiye'yi kurma gayretindedirler. *Peyami Safa*'nın eserlerinde (*Sözde Kızlar*, *Fatih Harbiye*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*) yüksek tahsilli gençler eski değerler ile yeni değerler arasında bir çatışmaya düşerler. Uyarıcı olaylar ve kişiler sayesinde bu gençler kendi kültürel değerlerine ve inançlarına geri dönerler. Sabahattin Ali'nin eserlerinde (*İçimizdeki Şeytan*, *Kürk Mantolu Madonna*) aşkları, işleri ve hayalleri arasında sıkışıp kalan gençler bir türlü bedbinlikten kurtulamazlar.

Gençlerin yüksek tahsilleri onların erkek-kadın ilişkilerine ve evlilikle ilgili kararlarına doğrudan veya dolaylı olarak yansır. Romanda bahsi geçen yükseköğrenimli gençleri kadın-erkek münasebetlerine yaklaşım tarzlarına göre üç gruba ayırmak mümkündür.

a) Ahlâkî olgunluğuyla idealize edilen eğitilmiş gençler, karşı cinsle münasebetlerinde ölçülü, saygılı ve hoşgörülü davranır, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmazlar. Birbirlerine karşı sorumlu, merhametli, vefalı, fedakâr ve sadıktırlar. Bu gençlerin aşkları kalbidir ve onlar sevgilerini evlilikle neticelendirmek isterler. *Hasan Mellah yahut İnkişâf-ı Esrâr* (Hasan Mellah), *Para* (Vahdeti), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?*(Mansur, Zehra), *Mesâil-i Muğlâka* (Abdullah), *Mai ve Siyah* (Ahmet Cemil), *Halâs* (Nihat, İclâl), *Jön Türk* (Nurullah), *Son Mektuplar* (Fikriye), *Aydemir* (Hazin), *Mahşer* (Nihat), *Vurun Kahpeye* (Aliye), *Fatih Harbiye* (Şinasi), *Dükkülerin Romanı* (Ahmet Reşit), *Tatarcık* (Recep) ve *Huzur* (Mümtaz) adlı eserlerde bu tür aşk bağları görülür.

b) Kadın-erkek münasebetlerinde batılı ve medenî olduklarını söyleyen birçok genç ise aşk ve evlilik kavramlarını birbirinden ayırarak karşı cinse “evlenilecek” ve “flört edilecek” şeklinde iki farklı bakış açısıyla yaklaşır. Ancak bu gençler sürekli bir bocalama içerisindeyler. *Mesâil-i Muğlâka (Tıbbiyeli gençler)*, *Nemide* (Nail), *Kırık Hayatlar* (Ömer Behiç), *Alev* (Sedat), *Dudaktan Kalbe* (Hüseyin Kenan) ve *Zeyno'nun Oğlu* (Mazlume) isimli romanlarda bu türden aşk ilişkileri yaşanır.

c) Aşk münasebetleri tamamen menfaat ve cinsel temayüller üzerine kurulu olan alafranga, hedonist ve dejenere tiplerin sayısı da bir hayli fazladır. *Bahtiyarlık* (Senai), *Para*

(Sulhi), *Metres* (Reyhan), *Şipsevdi* (Meftun), *Karanfil ve Yasemin* (Samim), *Ahir Zaman* (Ecmel)... gibi romanlarda bu tür yozlaşmış ve gayriahlâkî münasebetler görülmüştür.

Farklı zihniyete sahip aile yapılarından gelmiş olsalar bile yükseköğrenimli gençlerin hepsi de kendi iradeleri dışında gerçekleşecek olan “görücü usulü ile evliliğe” karşı çıkarlar. Gençlerin evlilikle ilgili kararlarında onların yetişme tarzlarının ve tahsillerinin etkisi büyüktür. Yükseköğrenimli gençlerin evlilikle ilgili düşünceleri de temelde ikiye ayrılır. Aile kurumuna önem veren idealist gençler için evlilik kutsaldır. Evliliklerinde saygıya, sevgiye ve kültür birliğine dikkat ederler. Nikâhsız birlikteliğe kesinlikle karşı çıkarlar. Bir de aşırı Batı hayranı alafranga züppelerde, yabancı gençlerde ve bedbin, irade yoksulu tiplerde görülen nikâhsız birliktelikler vardır. *Şipsevdi* (Şehim Bey), *Nurhayat* (Gustav-Nişet), *Alev* (Sedat-Christine), *Pervaneler* (Leman), *Üç İstanbul* (Adnan), *İçimizdeki Şeytan* (Ömer) adlı eserlerde gayriahlâkî münasebetler yaşanır.

Tanzimat, Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemleri sosyokültürel ve sosyoekonomik anlamda Türk milleti açısından büyük sıkıntıların ve çalkantıların yaşandığı devirlerdir. Bu devirlerde maddî ve manevî kültür değişmelerinin çok hızlı yaşanması nedeniyle nesiller arası duyma, düşünme ve hareket etme tarzının farklılığından kaynaklanan büyük çatışmalar yaşanır. Bu çatışmalar, kültür değişmelerine koşut zamanlı olarak Türk romanına yansır. Batı terbiyesiyle yetişen ve yeni zihniyeti temsil eden gençler; yükseköğrenim tercihi, ahlâkî sorumluluk, evlilik, kadın hakları, kılık kıyafet, eğitim, sağlık v.b. unsurlar bakımından eski zihniyetin temsilcisi olarak gördükleri aileleriyle, akraba çevreleriyle ve arkadaşlarıyla çatışmalar yaşarlar. Gençlerin yaşadığı çatışmalarda ekonomik ve siyasî sebeplerin de önemli bir payı vardır. Bürokratik yozlaşma, adam kayırma ve ekonomik çöküntüler nedeniyle iş imkânı bulamayan gençler yüksek tahsil sonrasında sıkıntılı günler geçirirler. Sosyoekonomik ve sosyokültürel problemlere, aşk hayatlarından ve kişilik yapılarından gelen çözümsüzlükler de eklenince gençler için psikolojik çatışmalar kaçınılmaz olur. İdealist kahramanların bir kısmı iç dünyalarındaki kırılma ve şokları, inançlarından gelen manevî dinamiklerle aşmaya çalışır. Bazen de yazarın sözcüsü konumundaki kahramanlar gençleri düşükleri bu karmaşadan çekip çıkarırlar. Ancak herkes bu kadar şanslı değildir. Pozitivist ve materyalist telkinlerin tatmin edemediği zihinler, melankolik bir yaşamın çatışmaları içinde kaybolup giderler.

Bu çalışmada yükseköğrenimli gençlerin hayatı bir bütün olarak ele alınmış, onların yükseköğrenim öncesinden başlayan yaşam süreçleri, yüksek öğrenim sonrasıyla devam

ettirilerek Türk romancılarının hangi tip veya karakterleri idealleştirdiği ve bu karakterler üzerinden topluma ve özellikle de gençlere ne mesajlar verdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin Râkım Efendi'sinden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mümtaz'ına kadar çok farklı kişiliklerde kahramanlar ortaya konmuş olsa da onlar, Türk toplumunun değişme sürecini temsil etmeleri bakımından ortak bir noktada birleşirler.

KAYNAKLAR

1. İncelenen Eserler

- ADIVAR, Halide Edib, *Heyula*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.
- ADIVAR, Halide Edib, *Raik'in Annesi*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1924.
- ADIVAR, Halide Edib, *Seviye Talib*, 2. b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342.
- ADIVAR, Halide Edib, *Yeni Turan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329.
- ADIVAR, Halide Edib, *Handan*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1329.
- ADIVAR, Halide Edib, *Son Eseri*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1919.
- ADIVAR, Halide Edib, *Mev'ud Hüküm*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1918.
- ADIVAR, Halide Edib, *Kalp Ağrısı*, y. y., İstanbul, 1924.
- ADIVAR, Halide Edib, *Vurun Kahpeye*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1926.
- ADIVAR, Halide Edib, *Zeyno'nun Oğlu*, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul, 1928.
- ADIVAR, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1936.
- ADIVAR, Halide Edib, *Yolpalas Cinayeti*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1937.
- ADIVAR, Halide Edib, *Tatarcık*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1939.
- ADIVAR Halide Edib, *Sonsuz Panayır*, 4. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- ALİ, Kemal, *Fetret I*, Haz. M. Kayahan Özgül, 1.b, Hece Yayınları, Ankara, 2003.
- ALİ, Kemal, *Fetret II*, Muhtar Halit Külliyyâtı, İstanbul, 1330.
- ALİ, Sabahattin, *İçimizdeki Şeytan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940.
- ALİ, Sabahattin, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- ALİ Zeki Bey, *Alev*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1921.
- AHMET Mithat Efendi, "*Letaif-i Rivâyât-Felsefe-i Zenân*", Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AHMET Mithat Efendi, "*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr*", AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- AHMET Mithat Efendi, "*Yeryüzünde Bir Melek*", Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1296.
- AHMET Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*. Haz. Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- AHMET Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Haz. Erol Ülgen, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- AHMET Mithat Efendi, "*Kafkas*", Haz. Erol Ülgen, Fatih Andı, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- AHMET Mithat Efendi, *Acaib'i Âlem*, Haz. Kâzım Yetiş, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- AHMET Mithat Efendi, "*Letaif-i Rivayat- Bahtiyarlık*", Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AHMET Mithat Efendi, "*Letaif-i Rivayat- Para*", Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AHMET Mithat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar*, Haz. Nuri Sağlam-M. Fatih Andı, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

- AHMET Mithat Efendi, “*Letaif-i Rivayat- Diplomalı Kız*”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001. AHMET Mithat Efendi - Fatma Aliye Hanım, *Hayal ve Hakikat*, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1309.
- AHMET Mithat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzad*, Haz. Sacit Ayhan, Levent Ali Çanaklı, Dörtrenk Basımevi, Bursa, 2001.
- AHMET Mithat Efendi, “*Letaif-i Rivayat- Ana Kız*”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AHMET Mithat Efendi, *Taaffüf*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- AHMET Mithat Efendi, *Mesâil’i Muğlâka*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı- Kâzım Yetiş, AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 339.
- AHMET Mithat Efendi, *Jön Türk*, Haz. Kâzım Yetiş, AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- CELÂL, Mehmet, *İsyân*, Dersaâdet Meşrutiyet Matbaası, İstanbul, 1910.
- ESENDAL, Memduh Şevket, *Miras*, Haz. Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- ESENDAL, Memduh Şevket, *Ayaşlı ve Kiracıları*, Vakıf Gazetesi Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
- FATMA Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996.
- FATMA Aliye Hanım, *Refet*, Haz. Nurullah Çetin, 2. b., LM Yayınları, İstanbul, 2007.
- FATMA Aliye Hanım, *Udî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
- FAZLI, Necip, *Menfâ*, y.y., Selânik, 1325.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Harabelerin Çiçeği*, 2.b., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Gizli El*, 4.b., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Çalığışu*, İkbâl Kitabevi, Ankara, 1939.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Damga*, 1.b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Dudaktan Kalbe*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1925.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1926.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Bir Kadın Düşmanı*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1927.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Acımak*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1928.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Yeşil Gece*, 1.b., Akşam Matbaası, İstanbul, 1928.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Gökyüzü*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1935.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Eski Hastalık*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *İffet*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Mürebbiye*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Metres*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1315.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Şipsevdi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1328.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Cadı*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul, 1338.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul, 1339.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Cehennemlik*, Kitabhane-i Hilmî, İstanbul, 1340.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Utanmaz Adam*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1934.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Dirilen İskelet*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1946.
- HATİPZÂDE, Mustafa Akif, *Kaptan Cemal*, Gülşen Kütüphanesi, İstanbul, y.t.y.
- İDİZ, Bekir Fahri, *Jönler*, Haz. Atilla Özkırımlı, 2. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- İLERİ, Celâl Nuri, *Ahir Zaman*, Ati Matbaası, İstanbul, 1334.

- İZZET, Ulvi, *Son Mektuplar*, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1332.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Kiralık Konak*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1927.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, Hamid Matbaası, İstanbul, 1928.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Bir Sürgün*, 2. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1945.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Panorama*, 3. b., Haz. Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s. 119.
- KARAY, Refik Halit, *Sürgün*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964.
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, Sender Yayınları, İstanbul, 1976.
- MEHMET Murad, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, 1. b., Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1308.
- MEHMET Rauf, *Ferdâyı Garam*, Muhtar Halid Kitabhanesi, İstanbul, 1913.
- MEHMET Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Muhtar Halid Kitabhanesi, İstanbul, 1914.
- MEHMET Rauf, *Karanfil ve Yasemin*, Amedî Matbaası, İstanbul, 1924.
- MEHMET Rauf, *Böğürtlen*, 1. b., Akşam Matbaası, İstanbul, 1342.
- MEHMET Rauf, *Son Yıldız*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1927.
- MEHMET Rauf, *Define*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul, 1927.
- MEHMET Rauf, *Halâs*, 1.b., Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1929.
- MORALİZÂDE, Vassaf Kadri, *Melekper*, Manzume-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1330.
- MORALİZÂDE, Vassaf Kadri, *Yetime*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1331.
- MORKAYA, Burhan Cahit, *Düinkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
- MÜFTÜOĞLU, Ahmet Hikmet, *Gönül Hanım*, Haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- NAMIK Kemal, *İntibah*, Hz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- NAMÎ, R. Adil, *Nurhayat*, Mesai Matbaası, İstanbul, 1328.
- ONAN, Necmettin Halil, *Kolejli Nereye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1977.
- RECAİZADE, Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, Haz. Hüseyin Alacatlı, 5. b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- SAFA, Peyami, *Mahşer*, 2.b., Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1925.
- SAFA, Peyami, *Bir Akşamdı*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
- SAFA, Peyami, *Sözde Kızlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926.
- SAFA, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1963.
- SAFA, Peyami, *Fatih Harbiye*, Suhûlet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.
- SAFA, Peyami, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1949.
- SAFVET Nezihî, *Müsebbib*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1326.
- SAMÎ, Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- SOLOK, Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları*, Evrensel Yayınları, 2. b., İstanbul, 2006.
- ŞEBBENDERZÂDE, Ahmet Hilmi, *Amâk-ı Hayâl*, Halk Kütüphanesi, İstanbul, 1341.
- ŞEMSETTİN Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Huzur*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1949.
- TEK, Müfide Ferit, *Aydemir*, 1. b., Hukuk Matbaası, İstanbul, 1334.
- TEK, Müfide Ferit, *Pervaneler*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1924.

- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Nemide*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1311.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Bir Ölünün Defteri*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1311.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Ferdi ve Şürekâsı*, Kitabçı Arakel, İstanbul, 1312.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Mai ve Siyah*, 2. b., Âlem Matbaası, İstanbul, 1317.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1316.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Hayatlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1342.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*, Haz. Alev Sınar, 1. b., Özgür Yayınları, İstanbul, 2009.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317.
- ZORLUTUNA, H. Nusret, *Sisli Geceler*, 2.b., İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1938.
- ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Gül'ün Babası Kim?*, Remzi Kitaphanesi, Güneş Matbaası, İstanbul, 1933.

2. Yararlanılan Eserler

- ALİ Kemal, *Sorbonne Dârülfünûnunda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*, Haz. Bahriye Çeri, Hece Yayınları, Ankara, 2007
- ADIVAR, Halide Edib, *Türkiye'de Şark-Garb ve Amerikan Tesirleri*, 1. b., Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- AHMET Mithat Efendi, *Fatma Âliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniyyenin Neşeti*, Çev. Lynda Goodsell Blake, Haz. Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- AHMET Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Esaret*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AKI, Niyazi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu *İnsan-Eser-Fikir-Üslûp*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960.
- AKKUTAY, Ülker ve diğerleri, *Türk Üniversite Gençliği Araştırması*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003.
- AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- AKTAŞ Şerif, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema", *Türk Dili*, S. 529, Ocak 1996.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2007*, Pegem A Yayıncılık, 11. b., Ankara 2007.
- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ALİYE, Fatma Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Haz. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.
- ARSLAN, Abdullah, *Bekir Fahri İdiz'in Hayatı- Edebi Kişiliği-Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, 4. b., AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- AYTAÇ, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012.
- AYVERDİ, İlhan - Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. b., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,

- 1998.
- BELGE, Murat, “Türk Edebiyatında Doğu -Batı Sorunsalı”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- BERKTAY, Fatmagül, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi, Yayınları, Eskişehir, 2002.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, 2.b., Anı Yayınları, Ankara, 2014.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÇELİK, Hüseyin, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 1.b., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- ÇETİN, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2004.
- ÇETİN, Nurullah, “Fatma Aliye Hanım ve Eserleri”, *Refet*, LM Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇETİŞLİ, İsmail ve diğerleri, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- DEMİREL, Ömer - GÜRBÜZ Adnan - TUŞ Muhiddin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 26. b., Aydın Kitabevi, Ankara, 2010.
- DOĞAN, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Aile Yapısı”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- EMİL, Birol, *Mizançı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- EMİL, Birol, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- ENGİNÜN, İnci, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yeni Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- ENGİNÜN, İnci, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- ENGİNÜN, İnci, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995.
- ENGİNÜN, İnci, *Mukayeseli edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- ENGİNÜN, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 10. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- ERDAL, Kelime, *Halide Edib Adivar ve Halide Nusret Zorlutuna’nın Eserlerinde Öğretmen ve Eğitim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I -II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. V, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERTAN, Umut Başar, *Refik Halit Karay’ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi), İzmir, 2010.
- ESEN, Nüket, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1997.
- FİNN, Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, Çev. Tomris Uyar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.
- GEÇTAN, Engin, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, Maya Yayınları, İstanbul, 1982.
- GEÇTAN, Engin, *İnsan Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.
- GÜNGÖR Erol, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÖÇGÜN, Önder, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- GÖÇGÜN, Önder, *Edebiyatımızdan İzler II*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Sistem Ofset, Ankara, 2011.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- GÖKALP, Ziya, *Kızılalma*, Haz. Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Yeni Hayat*, Haz. Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976.
- GÖLE, Nilüfer, "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, C.III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜMÜŞ, Tarık Tolga, "Ortaçağ'dan Erken Modern Döneme Batı Avrupa'da Eğitim Tarihi, *Mersin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Haziran 2010.
- GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında yapı Ve Tema II*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜREL, Zeki, *Halide Nusret Zorlutuna*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- GÜVEN, Güler, *Sami Paşazade Sezai ve Eserleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- HALİDİ, Mustafa -Phil Ömer Ferruh, *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, Çev. Osman Şekerci, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1968.
- HAS-ER, Melin, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- HAYBER, Abdulkadir, *Necmettin Halil Onan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- HAYTA, Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi 1862-1869*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- HUYUGÜZEL, Ö. Faruk, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1984.
- HORNEY, Karen, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Çev. Selçuk Budak, Feryal Matbaası, Ankara, 1991.
- KAFADAR, Osman, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Araştırmaları", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KANTAR, Seçil Söyleyici, *Batılışma Dönemi Türk Resminde Beden ve Temsil Sorunları Çerçevesinde Kadın Figürü*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, Şubat, 2007.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-1*, Dergâh Yayınları, 2002,

- İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-2*, Dergâh Yayınları, 2002, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007
- KAPLAN, Mehmet, *Tevfik Fikret Devir- Şahsiyet- Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987.
- KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, AKDITYK. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Hep O Şarkı*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1956.
- KAVCAR, Cahit, *“Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı”*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
- KAVCAR, Cahit, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- KEMAL, Ali, *Sorbonne Dârülfünûnunda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*, Haz. Bahriye Çeri, Hece Yayınları, Ankara, 2007.
- KERMAN, Zeynep, *“Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Baba” Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- KERMAN, Zeynep, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu’daki Amerika*, 3. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.
- KORKMAZ, Zeynep, *“Cumhuriyet Döneminde Bir Kültür Dili Olarak Türkçe”*, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- KORKMAZ, Zeynep, *“Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı” Türk Dili*, S.637, Ocak 2005.
- KORKMAZ, Ramazan, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- KÖKNEL, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1997.
- KUDRET, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.
- KUDRET, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- KURNAZ, Şefika *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 4. b., İstanbul, 1992.

- MERMUTLU, Bedri, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- MUTLUAY, Rauf, “Mithat Cemal Kuntay ve İstanbulları” *Üç İstanbul*, Sender Yayınları, İstanbul, 1976.
- MUTMAN, Mahmut, “Şarkçılık/Oryantalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C.III., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.189.
- MÜFTÜOĞLU, A. Hikmet, *Haristan*, Haz. Şehnaz Aliş, 1. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- NACİ, Fethi, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- NECATİGİL, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998.
- NURİ, Celâl, “Türk Kadınının Vaziyet-i Hazırası”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.III., T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- OKAY, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- OKAY, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- OKTAY Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.
- ÖNERTOY, Olcay, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- ÖZBALCI, Mustafa, *Mehmet Rauf’un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÖZCAN, Recai, *Türk Romanında Aşk (1872-1900)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, “Fetret Yahut Dispotik Osmanlı’nın Ütopik Düşü” *Fetret, Hece* Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZTÜRK, Nurettin, “Edebi ve Sosyal Boyutuyla Modern Türk Edebiyatında Tipler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. III., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZTÜRK, Emine, *Sosyo-Tarihsel Perspektif Süreci İçinde Aşk Sosyolojisi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZÖN, M. Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1941.
- ÖZÖN, M. Nihat, *Türkçede Roman*, Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- PARLATIR, İsmail, *Recaizade Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
- PARLATIR, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- PARLATIR, İsmail ve diğerleri, *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- PARLATIR, İsmail ve diğerleri, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- POLAT, Nazım Hikmet - Hülya Argunşah, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 2. b., T. C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

SABA, Peyami, *Eğitim Gençlik niversite*, 3. b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990.
STEVIĆK, Philip, *Roman Teorisi*, ev. Sevim Kantarcıođlu, Gazi Üniversitesi Basın-Yayım Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1988.

TABAKOğLU, Ahmet , “Osmanlı Toplumunda Aile, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, ağlayan Basımevi, İstanbul, 1988.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “*Edebiyat zerine Makaleler*”, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

TEKİN, Mehmet, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1991.

TİMUR, Taner , *Toplumsal Değişme ve niversiteler*, 1.b., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

TüRKDOğAN, Orhan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

TEKELİ, İlhan, “Siyasi Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir st Anlatı” *Modern Türkiye 'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TEVFİK Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, Haz. Fahri Uzun, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, y.t.y. *Türkçe Sözlük*, AKDTYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

TOPRAK, Zafer “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

TÖRENEK, Mehmet, “Servet-i Fünûn Edebiyatında Bir İmge Kaynağı Olarak Yuva”, *Türk Dili*, S. 689, Mayıs 2009, Ankara, ss. 419-420.

UğURCAN, Sema, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Değişme” *Edebiyatımız I*, 1.b., Dergâh Yay. İstanbul, 2012.

UğURLU, Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda ocuk (1872-1950)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.

ULUTAş, Nurullah, *İntihar ve Roman*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

UşAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, Haz. Şemsettin Kutlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlâk*, Dünya Kitapları Yayınları, İstanbul, 2004.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye 'de ağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

WELLEK, Rene, *Edebiyat Teorisi*, ev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

YAVUZER, Haluk, *Gençleri Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

YAZICI, Erdinç ve diğlerleri, *Türk Üniversite Gençlik Araştırması*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003.

YILMAZ, Durali, “Halit Ziya Uşaklıgil”, *Roman Sanatı ve Toplum*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996 .

YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 12. b., Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, “Cumhuriyet’in 46. Yılında” *Ayşe*, Yıl 1, Sayı 10, Ekim 1969.

ZORLUTUNA Halide Nusret, *Beyaz Selvi*, Uğur Kitabevi, İstanbul, 1945.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Alkan YILMAZ		
Doğum Yeri ve Yılı	Gemerek		1978
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	Orta		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1990	1994	Kayseri İmam Hatip Lisesi
Lisans	1994	1998	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2003	2005	Uludağ Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1998	2003	Yeniçubuk Lisesi
2.	2003	2005	Emine Hasan Özatav İlköğretim Okulu
3.	2005	...	Hasan Ali Yücel Lisesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayımlar:	-		
Diğer:	-		
İletişim (e-posta):	alyil08@hotmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı		